

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА
УКРАЇНСЬКА СПІЛКА ГЕРМАНІСТІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ
АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ГЕРМАНІСТІВ
УКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ ВИКЛАДАЧІВ ПЕРЕКЛАДУ

*30-річчю факультету іноземних мов
присвячується*

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Studia in honorem

Серія:
Філологічні науки
(мовознавство)

Випуск 115

Кіровоград – 2013

**ББК 81.2(3)
Н 34**

Наукові записки. – Випуск 115. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – 546 с.

ISBN 966-8089-24-3

До наукових записок увійшли статті, присвячені дослідженню актуальних питань різних галузей сучасного мовознавства – лексичної семантики, фразеологічного складу мов, ономастики та термінотворення, словотвору.

Збірник розрахований на наукових працівників, викладачів, студентів філологічних факультетів, а також учителів-словесників.

Друкується за ухвалою вченої ради Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
(протокол № 7 від 28.01.2013 року).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

1. Олег Семенюк	– доктор філологічних наук, професор
(відповідальний редактор).
2. Григорій Клочек	– доктор філологічних наук, професор.
3. Болеслав Кучинський	– кандидат філологічних наук, професор.
4. Василь Лучик	– доктор філологічних наук, професор.
5. Володимир Манакін	– доктор філологічних наук, професор.
6. Василь Марко	– доктор філологічних наук, професор.
7. Володимир Панченко	– доктор філологічних наук, професор.
8. Валентина Парашук	– кандидат філологічних наук, професор.
9. Василь Ожоган	– доктор філологічних наук, професор.
10. Олег Поляруш	– кандидат філологічних наук, професор.
11. Олена Семенець	– доктор філологічних наук, професор.
12. Олександр Білоус	– кандидат філологічних наук, професор
(відповідальний за випуск).

ISBN 966-8089-24-3

Статті подано в авторській редакції.

**© Кіровоградський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка, 2013**

НА ПОШАНУ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФЕСОРА ГАЛІКА ІСАКОВИЧА АРТЕМЧУКА

Г. І. Артемчук, дійсний член Академії педагогічних наук України, академік Академії наук вищої школи України, заслужений працівник освіти України, професор, ректор Київського національного лінгвістичного університету (1988-2009), народився 3 вересня 1938 року в родині коваля в мальовничому селі на Ківерцівщині (Волинь).

У 1955 році він став студентом факультету німецької мови Київського державного педагогічного інституту іноземних мов, який закінчив у 1960-му році. Рік працював у Горлівці, у школі-інтернаті № 9, де викладав німецьку й англійську мови. У 1961 році Галік Ісакович був запрошений проректором КДПІМ А.Д.Жаловським викладати німецьку мову в рідному інституті. З того часу його доля більш півстоліття пов'язана з alma mater, де він пройшов усі основні

етапи педагогічного й адміністративного становлення: викладач, старший викладач, доцент кафедри, декан факультету німецької мови, проректор з навчально-виховної роботи.

У 1988 році Г. І. Артемчук стає не просто ректором-керівником, який досконало знає нюанси роботи науковців усіх «рангів», їхні настрої, прагнення і проблеми. Галік Ісакович був одним із перших ректорів України, обраним на альтернативній основі. Заслугою Галіка Ісаковича є формування стабільного, працездатного, дружнього, ініціативного та перспективного колективу викладачів і співробітників університету.

Г.І. Артемчук вдало поєднував керівництво університетом із плідною навчально-методичною і науковою роботою. У 1972 році він захистив кандидатську дисертацію на тему «Очерки развития теории немецкого словообразования в Германии (конец I четверти XIX – I четверти XX вв.)». Його науковим керівником була відомий лінгвіст європейського рівня, доктор філологічних наук, професор Московського державного лінгвістичного університету Марія Дмитрівна Степанова – людина високих творчих злетів, великої душевної краси.

З роками Галік Ісакович творчо збагачувався, духовно зростав. Його науковий доробок складає понад 90 наукових і навчально-методичних праць, серед яких одна монографія і чотири посібники. Як і раніше, він читає лекційні курси з порівняльної типології для студентів і магістрантів факультету германської філології та перекладачів, керує дипломними і магістерськими роботами, виступає з доповідями на республіканських та всеукраїнських конференціях. З 2010 року Галік Ісакович Артемчук є радником ректора КНЛУ. Він залюбки ділиться своїм багатим досвідом адміністратора, науковця, викладача.

Галік Ісакович – відома людина не тільки в Україні, а й за її межами. Його обрано Почесним доктором гуманітарних наук «Уорнер пасифік коледж», м. Портленд (США). Професійна, наукова та адміністративна праця проф. Артемчука Г.І. відзначена багатьма високими державними нагородами.

Доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри німецької мови і перекладу
Київського національного лінгвістичного
університету **Л.А. ДОЛГОПОЛОВА**

1.1. ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИЧНОГО Й ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО СКЛАДУ МОВИ

МОВОЗНАВЧА НАУКА І ПЕДАГОГІЧНА НИВА – СФЕРИ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЕО ВАЙСГЕРБЕРА

Галік АРТЕМЧУК (Київ, Україна)

У статті йдеться про роль німецького лінгвіста Лео Вайсгербера в розвитку мовознавства і його педагогічну діяльність. Показані наукові здобутки вченого і його теоретичні й ідеологічні помилки.

Ключові слова: теоретична концепція, методологічні принципи, педагогічна діяльність, неогумбольдтіанство.

The article dwells on the role of the German linguist Leo Weisgerber in the development of linguistics and his pedagogical activities. It is showed findings as theoretical and ideological mistakes of this scientific.

Key words: theoretical concept, methodological principles, pedagogical activities, neo-humboldtian science.

Йоганн Лео Вайсгербер належить до тієї плеяди оригінальних і самостійних європейських лінгвістів, які своїми ідеями зробили у I чверті XX ст. вагомий внесок, давши цим сильний стимул для подальшого розвитку мовознавства. Його наукові інтереси охоплюють багато проблем: філософії і методології мови, загального мовознавства, дослідження германських і романських мов, кельтології, фольклористики, педагогіки, психології, методики викладання рідної та іноземних мов. Л. Вайсгербер справив глибокий вплив на наступний розвиток не тільки німецької, а й усієї європейської германістики.

На початку 50-х років XX ст. у західнонімецькому мовознавстві, як відомо, відновився розвиток неогумбольдтіанства – лінгвістичного напрямку, теоретичним главою якого став Л. Вайсгербер, на той час професор Боннського університету. Його перші праці були опубліковані ще у 20-х роках XX століття, але не привернули до себе особливої уваги мовознавців. Остаточне теоретичне і методологічне обґрунтування концепції Л. Вайсгербера знайшла в його працях, які вийшли друком після другої світової війни. У чотиритомному підсумовуючому дослідженні “Про сили німецької мови” (1950-1954 рр.), окремі томи якого неодноразово перевидавалися у II половині XX ст., Л. Вайсгербер виклав основні положення своєї теорії, стверджуючи за собою позицію провідного теоретика неогумбольдтіанства в європейському мовознавстві.

Той факт, що теорія Л. Вайсгербера посіла найбільш видне місце в західнонімецькій лінгвістиці впродовж другої половини XX ст., а також, незважаючи на строгий ідеологічний контроль, здобула популярність серед мовознавців Німецької Демократичної Республіки, пояснюється тим, що вона не тільки повністю відповідала новим тенденціям у лінгвістичній методології, але й була досить детально розроблена в принципових рисах і в загальномовознавчих засадах. Однак напрям, вибраний Л. Вайсгербером для вирішення загального завдання, і філософські передумови його концепції були дуже специфічними – неогумбольдтіанськими, через що реакція на його праці була не завжди позитивною. З аргументованою і детальною критикою виступили не тільки мовознавці, які стояли на діалектико-матеріалістичних позиціях [2; 5], але й ті, що за своїм світоглядом та ідеологією були близькі до Л. Вайсгербера [4; 7].

Зважаючи на всебічний ґрунтовний аналіз теоретичних, у тому числі й помилкових, положень учення Л. Вайсгербера, його філософії мови та ідеологічних похибок, який був опублікований на сторінках радянської спеціальної літератури та відповідних праць учених НДР, слід відзначити, що в цій статті немає потреби знову піддавати критичному аналізу вузлові теоретичні проблеми лінгвістичної концепції, філософські передумови і методологічні принципи наукової творчості цього вченого [1].

З огляду на події, що відбулися в Європі протягом останніх 20 років, ті зміни, які характеризують мовознавство теперішнього часу, слід говорити про зроблену переоцінку цінностей. Отже, є всі підстави розглядати творчість німецького лінгвіста ХХ століття Л. Вайсгербера з теперішнього погляду. Для цього необхідно залучити до дослідження новий, хоч і відомий матеріал. Раніше цей матеріал або зовсім не використовувався, або його висвітлювали дуже мало, або на відомі факти просто не звертали увагу.

З усіх радянських лінгвістів і вчених НДР, які протягом 50-х – 90-х років минулого століття критикували лінгвістичну концепцію Л. Вайсгербера, лише Г. Хельбіг звернув увагу на “її чітко визначену педагогічну спрямованість... Це виражається не тільки у власній викладацькій діяльності Л. Вайсгербера у школі і його впливові на шкільне викладання німецької мови, а й у багаторазовому створенні програм, які... остаточно сприяли тому, що “граматика, орієнтована на зміст”, стала домінуючою лінгвістичною концепцією в західнонімецькому мовознавстві” [5: 119]. Правда, Г. Хельбіг не згадує, що Л. Вайсгербер віддав викладацькій діяльності в університетській аудиторії і шкільному класі 42 роки свого життя, з 1925 року і до виходу на пенсію у 1967 році.

Протиставивши “формальній” граматиці, яка, згідно з його поглядом, орієнтується лише на звучання (*lautbezogene Grammatik*), граматику, що “орієнтується на зміст” (*inhaltbezogene Grammatik*), Л. Вайсгербер прагне створити цілісну загальну теорію мови, яка охоплювала б усі сторони “мовної діяльності” і скеровувала б усю лінгвістичну теорію і практику. У ФРН того часу працювала низка дослідницьких центрів, які здійснювали програму робіт, накреслену Л. Вайсгербером. Набирає все більш рішучого характеру його прагнення поєднати лінгвістичну теорію з працями в галузі прикладного мовознавства, психології, педагогіки, методики викладання рідної та іноземних мов; використанню цієї програми він прагне надати національний розмах.

Заслуговує уваги робота Л. Вайсгербера щодо створення теорії виховання школярів через навчання їх німецької, тобто рідної мови. Вчений будує її на методологічних засадах своєї лінгвістичної концепції, викладених у декількох статтях, які були опубліковані у 1950-1962 рр.

Педагогічну спрямованість лінгвістичної теорії Л. Вайсгербера видно також з його прагнення зберегти своє вчення про рідну мову від впливу інших, не німецьких теорій. Цим пояснюється його нещадна критика тих учених-германістів, які сумнівалися в правильності його методологічних принципів, хоч ці лінгвісти давно наблизилися до його філософських і методологічних засад. Серед цих мовознавців були Г. Брінкманн, Г. Глінц, П. Гартманн, Л. Йост та ін.

З роками педагогічна діяльність Л. Вайсгербера стає все вагомішою, що сприяло певною мірою росту популярності його вчення в Західній Німеччині. Практично його лінгвістична теорія перетворилась у ФРН в офіційне вчення про мову. Цікаво відзначити, що основні положення лінгвістичної концепції Л. Вайсгербера ввійшли до шкільної програми з мови, а деякі його праці були рекомендовані для використання їх у якості обов’язкових посібників при підготовці вчителів народних шкіл. Ці факти є безперечним свідченням високої професійної оцінки мовознавчих праць ученого, не кажучи про його особисту широку наукову і педагогічну популярність.

Л. Вайсгербер почав свою діяльність 1925 року в Боннському університеті приват-доцентом, а вже через рік він керує науковим семінаром викладачів. Зрозуміло, що захист ним 1923 року кандидатської дисертації в галузі кельтології, а 1925 року – докторської, не був простою формальністю. Його докторська дисертація – “Мова як суспільна форма пізнання” – залишалась неопублікованою з невідомих причин до 2008 року. Слід додати, що першою працею Л. Вайсгербера, яка вийшла друком 1929 року і зразу була перекладена російською, японською і корейською мовою, була його монографія “Рідна мова і формування духу”.

У період, про який ідеться, діяльність Л. Вайсгербера охоплювала низку громадських, наукових і організаційних обов’язків, які він, як прийнято сьогодні казати, добровільно “звалив на себе”. Насамперед, це його діяльність щодо створення в 1942 році Інституту історії і країнознавства Рейнської області; організація за його ініціативою Німецького

наукового товариства. Л. Вайсгербер був одним із засновників нині широко відомого й авторитетного науково-дослідного Інституту німецької мови в Мангеймі. Завдяки його старанням 1950 року з'явився перший номер наукового журналу "Wirkendes Wort", який відкривався статтею "Опори, на яких тримається пізнання мови", написаною Л. Вайсгербером. Основний зміст цієї статті присвячений висвітленню зростаючого значення філософії мови В. Гумбольдта і його теорії мовного розвитку суспільства. Вчений пише, що з виходом у світ названого журналу "виник колектив, у якому зібралися Г. Брінкманн, Т. Фрінгс, Г. Глінц, Г. Іпсен, В. Порціг, Й. Трір і Л. Вайсгербер для поглибленого дослідження німецької мови... У ньому взяли участь як постійні співробітники також інші відомі колеги: Й. Ербен, Г. Гіппер, П. Гребе, П. Гартманн, К. К. Кляйн, І. Макензен, Г. Мозер, Г. де Смет і В. Вайс" [9: 4]. Безумовно, цей перелік охоплює імена німецьких германістів найвищого рангу. Важливо також підкреслити науковий авторитет і значну об'єднуючу роль самого Л. Вайсгербера і створеного ним лінгвістичного журналу.

Перші повоєнні роки були для Л. Вайсгербера періодом надзвичайно продуктивної праці. Протягом трьох років, з 1948-го до кінця 1950-го, з-під його пера вийшло у світ сім монографій. При цьому варто звернути увагу на такий факт: вивчаючи бібліографію публікацій Л. Вайсгербера, німецький дослідник Клаус Дутц нарахував 436 назв опублікованих ним праць. Серед них назви зі словами "рідна мова" трапляються щонайменше 40 разів, тоді як термін "мовний колектив" вжитий лише у назвах 8 праць, проте в найтіснішому поєднанні з попереднім терміном [9: 2].

З 1945 року і приблизно до 1960 року створене Л. Вайсгербером "енергетичне мовознавство" було домінуючою лінгвістичною школою в Західній Німеччині. З цих позицій він різко критикував тих німецьких лінгвістів, які приєдналися до європейського структуралізму і генеративної граматики [10]. З цього часу наукову творчість Л. Вайсгербера починають поступово забувати; у Німеччині його згадують лише деякі германісти – його учні, тоді як його праці не знаходять широкого відгуку ні в Західній Європі, ні в США.

Відомо, що у своїх працях того періоду (1950 – 1970 рр.) і радянські вчені, і мовознавці НДР дали науковим та ідеологічним помилкам у концепції Л. Вайсгербера принципову оцінку. Слід нагадати, що стосунки між державами з різним суспільним ладом, їх суспільними науками зокрема, ускладнювались тим, що названий проміжок часу був періодом "холодної війни". Особливо сильно Л. Вайсгербера звинувачували у висвітленні питань, пов'язаних з дослідженням проблеми "мова і суспільство", стверджуючи, що тут "особливо яскраво проявилася реакційна суть доктрини Вайсгербера, взятої на ідеологічне озброєння правлячими колами Західної Німеччини" [3: 86]. Звичайно, марксистська методологія і філософія мови не є істиною в останній інстанції. Відомо також, що для комуністичної ідеології наукові концепції в галузі суспільних наук, як правило, є або антинауковими, або вони подаються з великим застереженням: як буржуазні чи такі, що ґрунтуються на ідеалістичних філософських засадах, і т. п. Лінгвістичній концепції Л. Вайсгербера приписують войовничий характер навіть за його активну громадянську позицію, коли він у 50-х роках ХХ ст. виступив з низкою наукових і публіцистичних статей, які йшли врозріз з політикою СРСР. Як громадянин Німеччини, Л. Вайсгербер пропонував перерозподілити кордони і об'єднати німців у єдиній державі на політичних й економічних засадах ФРН. У публікаціях того періоду він обстоював політику, спрямовану на захист і очищення німецької мови. Вчений стверджував: німецька мова НДР і німецька мова ФРН відрізняються, особливо в галузі словникового складу і стилістики. Необхідно проводити політику відновлення єдності німецької мови, боротися за її чистоту від тієї "засміченості", яку створила НДР своєю державною політикою.

З викладеного видно суперечливість поглядів Л. Вайсгербера: з одного боку, він пропонує об'єднати Німеччину, боротися за чистоту рідної мови, з другого, виступає з відвертою реваншистською пропагандою, яка витікає з його двох законів: закону рідної мови і закону мовного колективу. На думку Л. Вайсгербера, закон мовного колективу вимагає перекроїти карту повоєнної Європи на основі мовного принципу: населення, для якого німецька мова є рідною, – це територія Австрії і Швейцарії, – повинно бути приєднано до Німеччини. Програму цього аншлюсу він виклав у статті "Мовне майбутнє Європи" [12].

Влітку 1953 року в Берліні, столиці НДР, радянські танки придушили повстання німецького населення, доведеного до відчаю бідністю, особливо помітною на фоні різкого поліпшення життєвого рівня у ФРН. 1954 року Л. Вайсгербер виступив з доповіддю “Становище мови в особистому і громадському житті”, в обговоренні якої взяли широку участь представники влади і церкви. Той факт, що в доповіді Л. Вайсгербера звучали антикомуністичні й антирадянські мотиви, особливо враховуючи збройне придушення берлінського повстання, є зрозумілою і виправдувальною реакцією демократичної особистості, патріота Л. Вайсгербера, який піклується про свій народ. Звичайним є й інший факт: ніякі наукові опоненти з протилежного, комуністичного наукового табору, не мають права вішати на цю особистість ярлики “фашист”, “шовініст”, “расист”, “реакціонер”, як це зробили деякі радянські мовознавці і вчені НДР після появи названої його статті й участі його в дискусії 1954 року [2; 8].

Для характеристики особистості Л. Вайсгербера велике значення мають результати дослідження його ставлення до нацизму в період 1933-1945 рр. Дослідники стверджують: Л. Вайсгербер ніколи не був членом націонал-соціалістської партії Німеччини. Він боровся наприкінці 30-х років ХХ ст. з фашистською владою проти закриття католицьких шкіл. З іншого боку, Л. Вайсгербер співробітничав з 1944 р. з управлінням служби безпеки в окупованій німцями французькій провінції Бретань. Вивчаючи політику перебудови викладання мов у Німеччині протягом 1918-1945 рр., мовознавець К. Кноблех пише, що в деяких публікаціях Л. Вайсгербера, які вийшли друком під час панування нацизму (1933-1945), “є сліди посиленого приєднання до расистських уявлень” [6: 96]. Проте сам Л. Вайсгербер після війни пропонував, щоб написані ним у період нацизму лінгвістичні праці розглядалися як “імпліцитний антирасистський й антинаціонал-соціалістський опір” [11].

Як видно з викладеного, не можна не погодитись з німецькими дослідниками, що сьогодні вони ще продовжують вивчати низку фактів з життя і діяльності Л. Вайсгербера. До них, зокрема, належать: окремі періоди з історії його діяльності професором і керівником кафедри в університетах Ростока, Марбурга і Бонна; відхилення запрошень до університетів Тюбінгена (1946) і Мюнхена (1952); численні державні й академічні нагороди, якими була відзначена його наукова, педагогічна і громадська діяльність; звичайно, всю німецьку інтелігенцію цікавлять відношення Л. Вайсгербера до нацизму і проблеми його співробітництва з фашистською владою.

Як було зазначено вище, лінгвістична теорія Л. Вайсгербера, його методологічні та ідеологічні помилки були предметом частої і багатосторонньої, інколи грубої і несправедливої, критики. Однак, незважаючи на це, серед європейських мовознавців другої половини ХХ ст. і в наукових колах своєї країни він мав статус лінгвіста найвищого рангу. Обдарована, надзвичайно працездатна людина із сильним розумом, схильним до аналітичної творчості, Л. Вайсгербер залишив глибокий слід в історії європейського загального мовознавства і німецької германістики. Не випадково Й. Ломан, один з видавців німецького журналу “Lexis”, у статті, опублікованій 1959 року, оцінив роль лінгвістичної теорії Л. Вайсгербера в історії германістики як епохальне явище. Зокрема Й. Ломан відзначив, що його заслуги перед мовознавством ХХ ст. рівноцінні заслугам Ф. Боппа перед порівняльно-історичним мовознавством [7: 125].

Для сучасних мовознавців, як і для всієї інтелігенції, особливо актуальною є ідея, висловлена Л. Вайсгербером майже 60 років тому, 1953 року в статті “Мовне майбутнє Європи”. Вчений зазначив, що для майбутнього Європи і всього світу дуже важливим завданням є розвиток таких форм співжиття, у яких різні “мовні колективи порозуміються мирно, де різні рідні мови і культури будуть зустрічатися і зможуть збагачуватися без зверхності й агресії” [12].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Артемчук Г. І. Лео Вайсгербер і його роль у розвитку сучасного мовознавства / Г. І. Артемчук // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. – №23(248). – 2012.
2. Гухман М. М. Лингвистическая теория Л. Вайсгербера / М. М. Гухман // Вопросы теории языка в современной зарубежной лингвистике. – М., 1961.

3. Романова Н. П. Питання співвідношення світогляду та структури мови в сучасному зарубіжному мовознавстві (концепція неогумбольдтіанства) / Н. П. Романова // Питання теорії мови в зарубіжному мовознавстві. – К., 1976.
4. Hartmann P. Wesen und Wirkung der Sprache im Spiegel der Theorie Leo Weisgerbers / P. Hartmann. – Heidelberg : Carl Winter Universitätsverlag, 1958. – 168 S.
5. Helbig G. Geschichte der neueren Sprachwissenschaft / G. Helbig. – Leipzig, 1970. – 392 S.
6. Knobloch C. Volkhafte Sprachforschung. Studien zum Umbau der Sprachwissenschaft in Deutschland zwischen 1918 und 1945 / C. Knobloch. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 2005. – 467 S.
7. Lohmann J. Einige Bemerkungen zu der Idee einer inhaltbezogenen Grammatik. / J. Lohmann // Sprache – Schlüssel zur Welt. Festschrift für L. Weisgerber. – Düsseldorf : Schwann, 1959.
8. Neumann W. Wege und Irrwege der Inhaltbezogenen Grammatik / W. Neumann // Weimarer Beiträge. – Heft I. – 1961. – S. 149.
9. Weisgerber B. Muttersprache und Sprachgemeinschaft. Zu Leo Weisgerbers 100. Geburtstag / B. Weisgerber // Wirkendes Wort. – Heft 1. – 1999.
10. Weisgerber L. Zweimal Sprache / L. Weisgerber. – Düsseldorf : Schwann, 1973.
11. Weisgerber L. Die vier Stufen in der Erforschung der Sprachen / L. Weisgerber. – Düsseldorf : Schwann, 1963. – 303 S.
12. Weisgerber L. Die sprachliche Zukunft Europas / L. Weisgerber. – Lüneburg : Heliand-Verlag, 1953.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галік Артемчук – кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри німецької філології Київського національного лінгвістичного університету, академік Національної Академії педагогічних наук України.
Наукові інтереси: історія мовознавства, теорія німецького словотвору, український словотвір.

ПАМ'ЯТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО УЧЕНОГО, ЗАСНОВНИКА ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ КВАНТИТАТИВНОЇ ШКОЛИ

В.В. ЛЕВИЦЬКИЙ (2.04.1938-6.09.2012)

Олександр ОГУЙ (Чернівці, Україна)

Із сумом повідомляємо, що після важкої, тривалої хвороби 6 вересня 2012 р. о 15.15 на 75-му році життя перестало битися серце європейського вченого, видатного германіста України та всього пострадянського простору – **ЛЕВИЦЬКОГО** Віктора Васильовича, багаторічного завідувача кафедри німецької мови (нині кафедри германського, загального і порівняльного мовознавства) Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Така сумна новина... Така велика втрата... Цю надзвичайну Людину будуть завжди пам'ятати... (аспірантка ЧНУ).

ЛЕВИЦЬКИЙ Віктор Васильович (2.04.1938 р., м. Ленінакан, Вірменія – 6.09.2012, м. Чернівці), д. філол. н., проф., завідувач кафедри німецької мови, перейменованої згодом на кафедру германського, загального і порівняльного мовознавства ЧНУ (1974-2012), колишній декан ф-ту іноземних мов (1982-93), почесний професор ЧНУ, відзначений подякою Президента України «За вагомий внесок у розбудову української держави» (2009), був, є та залишиться гордістю не лише Чернівецького національного університету, а й усієї наукової України, яку він гідно презентував на міжнародній арені.

Обдарований випускник кафедри німецької мови Чернівецького державного університету (1956-1960) В.В. Левицький захистив у травні 1966 р. блискучу кандидатську роботу «Історико-семасіологічне дослідження деяких груп прикметників у німецькій мові (у порівнянні з англійською)» за керівництва видатної радянської германістки, д. філол. н., проф. О.І. Москальської при кафедрі історії та граматики німецької мови 1-го Московського інституту іноземних мов. Самобутнє докторське дослідження «Проблеми експериментальної семасіології», максимально спрямоване на досягнення об'єктивних результатів для складних семасіологічних фактів, він захистив у Київському університеті (1975 р.) у незвично молодому для тогочасної мовознавчої науки 37-річному віці.

Віктор Васильович був гарним викладачем, вдумливим, креативним – скількох студентів (у т.ч. і автора статті) він зацікавив наукою своїми оригінальними проблемними запитаннями. Відзначаючись гарним почуттям гумору, непоступливою чесністю, чутливою людяністю, прагненням до максимальної об'єктивності, а звідти – справедливості, Віктор Васильович запровадив чітку систему критеріїв оцінювання праці студентів і викладачів, яких він

неухильно дотримувався. Надзвичайно рівний у відношеннях із підлеглими, принциповий у стосунках із керівництвом, він до останніх днів свого життя відстоював своїх працівників, аспірантів і докторантів.

Попри те, що робота на посадах викладача (доцента: 1970-77 та професора: 1977-2012), завідувача кафедри (1974-2012) та декана факультету іноземних мов (1982-1993), з якою він фахово, без зайвих «шумових ефектів» справлявся, вимагали великих затрат часу й енергії, – все ж основні зусилля Віктор Васильович спрямував у сферу наукових досліджень, які дістали визнання не лише в Україні, а й у цілому світі. Він жив наукою, стверджують всі його рідні і близькі (і, в першу чергу, його найближчі – дружина Ліліана Вікторівна та дочка Елла). Коло його наукових інтересів було дуже широким: мовознавство, квантитативна, контрактивна / конфронтативна лінгвістика; психолінгвістика, індоєвропейістика; германістика, історія мови, лексикологія, лексична семантика (лексичне значення, синонімія, полісемія, парадигматичні відношення та синтагматичні зв'язки в лексиці); звуковий символізм; етимологія; методи дослідження лексики (психолінгвістичні, квантитативні, порівняльно-історичні). Застосовуючи нетрадиційні новаторські підходи до розв'язання й тлумачення багатьох проблем мовознавства, навчаючи квантитативним і експериментальним методам через численні посібники своїх аспірантів та студентів, В.В. Левицький розпочав у 1970-х рр. формування власної наукової школи. За роки праці він підготував гарних спеціалістів із теоретичної фонетики (Л.А. Комарницька, В.І. Кушнерик, Н.Л. Львова), теоретичної граматики: морфології (В.Ю. Іванюк, Н.М. Чернишенко) та синтаксису (М.Л. Борковська-Іваницька, Ю. Бойко-Мельник), словотвору (Ю.Й. Мацкуляк), історії мови (М.І. Попова, Н. Соловійова), лексикології (Л.В. Бистрова; В.М. Баскевич, В.В. Дребет, Б.І. Гінка, С.О. Кантемір, М.Д. Капатрук, С.В. Кійко-Сполницька, Ю.Є. Кійко, О.Д. Огуй та ін.), квантитативної стилістики (Л.В. Гіков) та ін.

Завдяки його наполегливій праці Чернівецька квантитативна школа успішно утвердилася в 1990-х рр., свідченням чого є не лише учні, що захистилися, а й захисти «третього покоління» – захисти уже в учнів учнів Метра. Для цього він з 1996 року організував всеукраїнський збірник статей переважно квантитативного характеру "Германська філологія" та – з 2007 р. – став співзасновником і заступником голови спеціалізованої вченої ради із захисту докторських і кандидатських дисертацій зі спеціальностей 10.02.01 та 10.02.04. Як редактор, Віктор Васильович сумлінно вичитав близько півсотні випусків "Германської філології", а, крім того, з 2005 р. він став видавцем ще чотирьох міжнародних збірників, широко цитованих у науковому світі. На кафедрі за керівництва Віктора Васильовича підготовлено сотні відгуків провідної організації для дисертантів з усієї України. Загалом під його керівництвом написано та захищено для вишів України (ВНЗ Києва, Вінниці, Хмельницького, Івано-Франківська, Тернополя, Одеси та ін.) у спеціалізованих радах Мінська, Києва, Одеси, Львова, Донецька і, з 2007 р., і Чернівців 42 кандидатські та дві докторські дисертації зі спеціальності "Германські мови" і "Загальне мовознавство", що засвідчило формування потужної наукової школи в Чернівцях. На черзі ще добрий десяток його докторантів і аспірантів із написаними дисертаціями.

Віктор Васильович формував свою школу і особистим прикладом, і лекціями, і консультаціями, і науковими працями. Загалом перу дослідника, якого вже немає з нами, належать 263 публікації. Це – численні книги, у тому числі повторні, розширені і перероблені видання (всього – 36), різнотипні статті (всього 157), матеріали конференцій (центральної та міжнародних: 33; регіональних: 10), інші публікації (методичні посібники, депоновані рукописи, реферати: 28).

Крім книг, особливо презентативними видаються статті, які сам дослідник (у спілкуванні з автором статті) розділив на 4 категорії: (а) статті першої категорії – 56 публікацій у зарубіжних, центральних академічних та республіканських журналах, типу «Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung», «Journal of Quantitative Linguistics», «Deutsch als Fremdsprache», «Indogermanische Forschungen», що засвідчує надзвичайний авторитет В.В. Левицького в зонайвищих наукових колах; (б) статті другої категорії (всього 29) – публікації в авторитетних академічних чи міжнародних видавництвах України, Росії, Молдови, Польщі, ФРН, Данії, Голландії та ін., у т.ч.: «Наука» (АН ССРСР.

Росія), «Наукова думка» (АН Україна) та «Вища школа», «Штіїнца» (АН Молдови), видавництва МДУ, ЛДУ (Росія), Akademie-Verlag (DDR), de Gruyter-Verlag (авторитетне міжнародне видавництво), RAM-Verlag (Deutschland), видавництво Краківського університету (бо Краків з його давніми лінгвістичними традиціями фактично є лінгвістичною столицею Польщі); (в) статті третьої категорії (44) – вишівські журнали, періодичні (з нумерацією) вісники, учені записки, міжвузівські збірники (Донецьк, Львів, Москва, Тарту, Харків, Чернівці), а також збірники, що вийшли в закордонних вишах (Слупськ, Клагенфурт та ін.); (г) статті четвертої категорії (28) – вишівські збірники без нумерації тощо.

В основі статей та книг дослідника лежать наступні КОНЦЕПЦІЇ, що ґрунтуються на застосуванні психолінгвістичних і статистичних методик, застосованих для вивчення функціонування мовної системи. Для теоретичної фонетики В.В. Левицький розглянув та описав символічні властивості голосних та приголосних у німецькій, українській та румунській мовах; встановив джерела та причини виникнення звукового символізму та пояснив принципову можливість співіснування мовного знака та фонетичного символізму. Як етимолог, він виділив ще не досліджені явища та запропонував теоретичні новинки: особливості розвитку індоєвропейських сонантів, аномальний аблаут, семантичний синкретизм тощо, який він використав для пояснення більше 100 етимологічних відхилень, що не піддавалися реконструкції в «Етимологічному словнику германських мов» (у 5 томах).

В.В.Левицький застосовував психолінгвістичні методики і для визначення об'єктивних меж між головним та другорядними значеннями слова, і для встановлення особливостей впливу екстралінгвістичних критеріїв на семантичну структуру слова. Він аргументовано довів, що на позицію смислового центру в семантичній структурі слова впливають вид занять (професія) та стать мовців. Дослідник напрацював критерії, за допомогою яких можна розрізняти синонімічні ряди, лексико-семантичні та тематичні групи, семантичні поля, а також запропонував формалізовану процедуру для інвентаризації лексико-семантичної групи. За допомогою статистичних критеріїв В.В.Левицький дослідив дві складні системи лексичних відношень: синтагматику (методика «хі-квадрат») та парадигматику («кореляційний аналіз»). Він довів, що сполучуваність двох слів у тексті зумовлюється позамовними та внутрішньомовними факторами, та запровадив для пояснення сполучуваності терміни «денотативна сумісність» та «лексична сумісність», ступінь яких, як і величини синтагматичного зв'язку, визначаються статистично. За допомогою спеціальних методів встановлюються статус та характер частотності сумісної появи слів у тексті. Подібне дослідження валентісних та сполучувальних характеристик слова має значні перспективи для подальших досліджень комбінаторних властивостей лексичних одиниць.

Віктор Васильович, за образним визначенням Й.А. Стерніна, був не «вагончиком», а «локомотивом у науці», який намагався витягнути нові покоління молодих науковців на не звідані для них висоти. Тому для молодих дослідників учений підготував «Экспериментальные методы в семасиологии» (Воронеж, 1989), «Статистическое изучение лексической семантики» (К., 1989), численні видання «Квантитативні методи» (Чернівці, 2004) тощо. Свої думки він виклав у відомих монографіях: «Этимологические и семасиологические исследования в области германских языков» (Чернівці, 1997); «Германские языки и древние германцы» (Чернівці, 2004). Особливо широко цитованою є «Семасиология» (два видання у Вінниці: 2006; 2012). Визначним довідником для германістів, що зробив би честь цілому дослідницькому інституту, став «Этимологический словарь германских языков» (2008).

Для студентства та аспірантства В.В. Левицький залишив численні посібники та підручники, найвідомішими з яких є «Введение в германскую филологию. Сборник задач» (К., 1983), «Практикум», «Основи германістики», «Історія німецької мови», «Лексикологія німецької мови» тощо.

За свою вагому наукову працю В.В. Левицький мав численні нагороди: грамоти та пам'ятні відзнаки („Відмінник освіти УРСР”, „Знак пошани” тощо), медалі: „За трудову доблесть”; срібні медалі "The 20th Century Award for Achievement" – International Biographical Centre, Cambridge, England (1995) та "International Man of the Year 1997" – International Biographical Centre, Cambridge, England. Як не парадоксально, Віктор Васильович так і не

отримав від Міністерства освіти цілком заслуженого ним за цей феноменальний доробок звання «Заслужений працівник освіти» чи «Заслужений діяч науки та техніки». Свій борг перед ученим українська наука мала б компенсувати присвоєнням йому цього звання посмертно.

СПИСОК ОСНОВНИХ ПУБЛІКАЦІЙ¹

Система обозначений понятий "широкий – узкий" в немецком языке // Ученые записки 1. Московского гос. пед. ин-та иностр. языков им. Мориса Тореза, т. 31. – М., 1964. – С. 191-219. (5 посилань²)

Синонимы в языке и речи // Иностранные языки в школе. – М.: Просвещение, 1969. – № 1. – С. 16-20. (3)

Экспериментальные данные к проблеме смысловой структуры слова // Семантическая структура слова. – М.: Наука, 1971. – С. 151-168. Abstract: Experimental data concerning the problem of the semantic structure of the word // Language and Language Behavior Abstracts, 1972, Vol.3. – P. 634. (7)

Вивчення смислової структури слова за допомогою асоціативної методики // Мовознавство. – 1972. – № 3. – С. 22-31. (3)

Семантика и фонетика. Пособие, подготовленное на материале экспериментальных исследований. – Черновцы, 1973. – 103 с. (24)

Фонетическое сходство семантически связанных слов // Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung – Bd. 26., Hft. 6, Berlin, 1973. – S. 501-601 (+Л.В. Быстрова). Abstract: Phonetic resemblance of semantically related words // LLBA, 1975, #2. – P. 362 (+ L. Bystrova). (2)

Experimentelle Daten zum Problem der Bedeutungsstruktur des Wortes // Probleme der Psycholinguistik. – Berlin: Akademie-Verlag, 1975. – S. 171-190. (3)

Semantic word-structure and extralinguistic factors // Soviet studies in language and language behaviour. – Amsterdam. North-Holland Publishing Company, 1976. – P. 125-136. (2)

Введение в германскую филологию. Сборник задач. Учебное пособие с грифом Минвуза УССР. – Киев: Вища школа, 1983. – 97 с. (3)

Экспериментальные методы в семасиологии. – Воронеж: ВГУ, 1989. – 192 с. (+ И.А. Стернин). (5)

Статистическое изучение лексической семантики. Учебное пособие (с грифом Минвуза УССР). – Киев: УМКВО, 1989. – 156 с. (6)

Zu den Begriffen "Semantische Valenz" und "lexikalische Kombinierbarkeit" // Deutsch als Fremdsprache, № 4, 1991. – S. 206-210. (+ V.Baskevic). (2)

Сравнительно-этимологический словарь германских языков. – Черновцы, 1994. – 313 с. (2)

Quantitative Analysis of Verb Polysemy in Modern German // Journal of quantitative Linguistics, 1996, vol. 3, nr.2. – P. 132-135 (+ Ю.Є.Кійко, С.В.Сполницька). (2)

Этимологические и семасиологические исследования в области германских языков. – Чернівці: Рута, 1997. – 276 с. (3)

Use of tenses of verbs and adverbs in the English Language // Journal of quantitative Linguistics 4. – 1997. – P. 132-135 (+ T.Romanova).

Семасиология и этимология // Revistu de Lingvistica si stiinta literara, 1997, vol. 3. – P. 125-127.

Звуковой символизм. Основные итоги. – Черновцы, 1998. – 130 с.

Zur deutschen Etymologie // Indogermanische Forschungen, Bd. 103. – Berlin, New York: Walter de Grayter, 1998. – S. 210-226. Abstract: On German Etymology // LLBA, 1999, vol. 33, № 1-3, ind. LL05936.

¹ Список основних книг, укладених самим Віктором Васильовичем, виділено підкресленням. Цей список доповнено іншими книгами та ключовими статтями.

² Автор статті враховує лише відомі монографічні посилання на праці В.В. Левицького, а також посилання GOGLE.SCHOLAR, яких є понад 250.

Some Quantitative Characteristics of Polysemy of the Verbs, Nouns and Adjectives in the German Language // Journal of Quantitative Linguistics, vol.6, № 2, 1999. – P. 172-187 (+ Кійко СВ., Дребет В.В.).

Основи мовознавства. Навчальний посібник. – Чернівці: Рута, 2000. – 144 с (+ Іваницький Р.В., Іваницька М.Л.) (2)

Этимологический словарь германских языков. – Черновцы: Рута, 2000. – в 5-ти томах: том 1 – 262 с; том 2 – 260 с; том 3 -236 с.; 2001. – том 4. – 180 с.; 2003. – 170 с.; – том 5. – 2003. – 169 с. (8)

Sentence Length and Sentence Structure as Statistical Characteristics of Style in Prose // Quantitative Linguistics, vol. 60. Text as a Linguistic Paradigm: Levels, Constituents, Constructs.– Trier: Wissenschaftlicher Verlag, 2001. – P. 177-186. (+ Pavlychko O., Semenyuk T.) (2)

Семантический синкретизм в германском и индоевропейском // Вопросы языкознания. – Москва, 2001. – №4. – С. 94-106.

Основи сравнительной фонетики германских языков. – Черновцы: Рута, 2003. – 125 с.

Практикум до курсу «Вступ до германського мовознавства». – Вінниця: Нова книга, 2003. – 192 с. (+С.В.Кійко) (5)

Германские языки и древние германцы. – Черновцы: Рута, 2004.–208 с.

Квантитативные методы в лингвистике. – Черновцы: Рута, 2004. – 189 с.; Вінниця: Нова книга, 2007. (5)

Основи германістики. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 528 с.

Семасиология. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 508 с.; 2012. – 680 с. (125)

История немецкого языка. – Вінниця: Нова книга, 2008. – 300 с. (нім. 2010)

Этимологический словарь. – Вінниця: Нова книга, 2008. – 900 с.

Звуковой символизм. Мифы и реальность. – Черновцы, 2009. – 264 с.

Лексикология немецкого языка.–Черновцы: Книги-XXI, 2010. –376 с.

Література про життя і праці

Five Thousand Personalities of the World. Edition Five. – The American Biographical Institute. Inc. Raleigh, North Carolina, USA, 1999. – P. 169.

Капатрук М., Кантемір С. Левицький Віктор Васильович. До 65-річчя з дня народження // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип.165-166: Германська філологія. – Чернівці: Рута, 2003. – С.3-25

Огуй О.Д. Per aspera ad astra: Науковий шлях провідного германіста України В.В.Левицького (до 70-річчя від дня народження) // Studia Germanica et Romanica. Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання: Наук. журнал. – Донецьк: ДонНУ, 2008. – Т.5, №2 (14). – С.140-161.

БІБЛОГРАФІЯ

Професор *Левицький* Віктор Васильович. Біографічний та бібліографічний нарис. Наукове видання. – Чернівці: Золоті литаври, 2012. – 88 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Огуй – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри іноземних мов (для гуманітарних факультетів) Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Учень Учителя (від імені незліченого колективу учнів та послідовників Ученого)

ЛІНГВІСТИЧНА КАТЕГОРИЗАЦІЯ І ФОРМАЛІЗОВАНИЙ ОПИС ЗНАНЬ

Ірина БІСКУБ (Луцьк, Україна)

У статті запропоновано критичний огляд сучасних концепцій лінгвістичної категоризації з огляду на перспективу застосування категоріального потенціалу природної мови для формального опису знань.

Ключові слова: категорія, категоризація, лінгвістична категорія, знання.

The article presents the critical review of modern theories of linguistic categorization in view of using natural language categorization as a means of formal knowledge description.

Keywords: category, categorization, linguistic category, knowledge.

Лінгвістична категоризація протягом усього історичного розвитку мовознавства завжди була об'єктом дослідження науковців, оскільки саме трактування механізмів поділу елементів мовної системи на класи визначало напрямок розвитку тієї чи іншої лінгвістичної парадигми, формувало погляди науковців на функціонування мовної системи, закономірності її організації та перспективи розвитку.

Мета цієї статті – проаналізувати погляди на явище лінгвістичної категоризації в історії лінгвістики, встановити взаємозв'язок і взаємозалежність основних концепцій категоризації, а також визначити механізми використання лінгвістичної категоризації при здійсненні формалізованого комп'ютерного кодування знань у сучасних автоматичних інформаційних системах.

Категоризація у найзагальнішому сенсі – це процес систематизації засвоєних знань. Щоразу сприймаючи порцію нової інформації про світ, людина намагається розмістити її в мозку шляхом віднесення до тієї чи іншої категорії. Це однаковою мірою стосується засвоєння конкретних понять і абстрактних концептів. Такі процеси в людей яскраво проявляються в ранньому дитинстві, коли відбувається знайомство дитини з оточуючим світом. Особливою формою категоризації є моделювання (засвоєння) знань. Такий вид ментальної діяльності людини розгортається впродовж усього життя і характеризується несвідомим поєднанням процедури категоризації з моделюванням, яке покликане узагальнювати й інтегрувати нові знання в інформаційне середовище апріорного досвіду.

Категоризацію можна також вважати особливою формою систематизації знань, уявляючи її як когнітивний процес, що дозволяє людям усвідомлювати світ, фіксуєчи і структуруючи його в зручний для діяльності мозку спосіб. Усі ці властивості свідчать про концептуальну важливість категоризації для цілого ряду наук, таких, як антропологія, філософія, соціологія, психологія, лінгвістика та ін.

Важливо наголосити, що систематизація знань, яка покладена в основу процесу категоризації, відображає спосіб позиціонування цих знань стосовно вже наявної в мозку людини інформації про споріднені концептуальні сутності. Категоризація до певної межі є накладанням психологічної мета-реальності на об'єктивний світ, який, окрім своєї матеріальної природи, передбачає й певні ідеальні сутності.

Категоризація має вирішальне значення і для мовознавчих студій, оскільки лінгвістична наука здійснює свій пошук паралельно на двох рівнях – матеріальному (рівень мовлення) та ідеальному (рівень мови), потребуючи для цього ефективних механізмів категоріального відображення знань. Мова у своїй усній формі (тобто усне мовлення) являє собою лінійну послідовність звуків. У цьому ракурсі лінгвістика традиційно займається описом того, у який спосіб звукові ланцюжки накладаються на певні значення. Увесь процес зіставлення форми і значення базується на дотриманні правил синтаксису, який, у свою чергу, передбачає сегментацію мовного матеріалу на окремі одиниці. Такі одиниці є категоріями різного виду, що мають можливість у подальшому групуватись у класи за спільними категоріальними ознаками.

Категоризація традиційно найяскравіше проявляється у сфері граматики. Досвід сучасних лінгвістичних досліджень свідчить, що вивчення граматичної системи мови є цілком категоризованим. Усі вчені визнають наявність у будь-якій мові певного набору диференціальних класів слів, які мають спільні категоріальні ознаки. В.Лабов стверджує, що „лінгвістика – це ніщо інше, ніж вивчення категорій, тобто того, як мова накладає значення на звуки шляхом категоризації реальності на дискретні одиниці і сукупності одиниць” [9: 342].

Дж.Лайонз наголошує на відсутності уніфікованого тлумачення терміна „лінгвістична категорія” в сучасних граматичних теоріях, застерігаючи, що „різні лінгвісти використовують його як у вузькому, так і в широкому значенні без додаткових уточнень” [13: 270]. Для одних лінгвістичними категоріями є класи слів, для інших час, спосіб, особа, число – це також категорії. Категоризація в такому контексті торкається ряду проблем, які стосуються детермінації та делімітації у визначенні членів категоріального класу.

Яскравим прикладом цього є визначення категоріальних параметрів частин мови, кількість яких є тим оптимальнішою, чим меншою. І.Майкл зазначає, що, починаючи з

1800 р. у граматиках англійської мови нараховують близько 60 різних систем частин мови [14: 521-529]. Отже, питання визначення таксономій лінгвістичних одиниць та способів їхньої взаємодії в конкретних мовах є предметом постійного наукового пошуку, особливо у світлі проблеми категоріальної формалізації знань з метою їхнього комп'ютерного кодування та інтерпретації.

У класичній інтерпретації категорії мають чіткі межі, а їх елементи – однаковий статус. Класичне тлумачення категорій і категоризації тривалий час домінувало в лінгвістиці, а сформовані і „скам'янілі” категорії за інерцією інтегрувались у нові граматичні вчення, оскільки власне процес „скам'яніння” (*hardening*), а також зростаюча автономія логіки і риторики довгий час сприяли тому, що граMATика була чи не єдиною цариною і водночас джерелом категоризації [1].

Іншими факторами, які спричинили тривале панування ортодоксальної концепції категоризації, стали її зв'язок із традиційною логікою і споконвічне прагнення людини структурувати світ у межах дискретних сутностей, що підлягають опису. На початку 20-го століття з'являється вчення видатного філософа і логіка Б.Рассела, у якому на продовження ідеї про невизначеність людської інтерпретації світу нечіткою уявляється і мова, як одна з її форм. Згідно з теорією Б.Рассела, „будь-які форми репрезентацій – механістичні чи когнітивні – не можуть мати універсальних характеристик своєї чіткості або невизначеності, оскільки існують незалежно від них” [18: 62]. Наслідком таких ідей став перегляд і реформування концепцій категоризації, які до цього базувались на необхідності відносно чіткого опису елементів і їхніх класів.

Основною проблемою лінгвістичної категоризації був і залишається релевантний поділ системи мови на класи слів, в основу якого покладені чіткі таксономії розмежування елементів класу. Для Л.Блумфілда, як представника пре-структуралізму, граматичні категорії – це, перш за все, формальні класи. Частини мови є, відповідно, формальними класами, до яких також належать категорії числа, роду, відмінка і часу, а „в кожному з цих формальних класів наявні елементи, тобто класові значення, які є однаковими для усіх форм даного класу” [2: 146]. Л.Блумфілд уперше зауважив, що „формальні класи не є такими, що виключають один одного, вони можуть накладатись, схрещуватись і містити один одного” [2: 269]. Яскравим прикладом граматичної категоризації є запропонована американською школою структуралізму ієрархія мовних одиниць і мовних рівнів.

М. Джус, як представник американської дескриптивної лінгвістики, наголошував на абсолютивізмі лінгвістичних категорій, стверджуючи, що вони „співвідносяться із категоріями об'єктивного світу, а кожна мовна спільнота категоризує реальність радше у відповідності до категорій мови, ніж навпаки” [8: 351]. Однак співвідношення між дискретними категоріями мови і континуальними категоріями реального світу не є і не може бути чітким, і тому усе, що не підпадає під лінгвістичні категорії, тлумачиться як екстра-лінгвістичні знання, категоризація яких знаходиться поза межами впливу лінгвістичної науки.

У межах генеративної граматики, алгебраїчної за своєю природою, процедура категоризації отримала дещо математичне тлумачення із використанням принципу „усе або нічого” (*all-or-none*) для встановлення категоріального членства. У працях К.Поларда і І. Сега зазначається, що “у будь-якій математичній теорії для опису емпіричних понять використовується їх моделювання за допомогою математичних структур, окремі аспекти яких за домовленістю співвідносяться із реальними характеристиками об'єктів моделювання” [17: 6]. Природно, що будь який опис мови – математичний чи дескриптивний – це завжди модель, яка відображає ментальні репрезентації мовної системи.

На початках генеративної лінгвістики основні лінгвістичні категорії (класи слів, фразові єдності та ін.) безапеляційно запозичувались із традиційної мовознавчої науки. Проблемною визнавалась лише відсутність концепції категорій синтаксису, оскільки не існувало уніфікованих принципів віднесення двох подібних синтаксичних елементів (структур) до одного синтаксичного класу.

Із запровадженням Н.Чомським бінарної опозиції, що включала особливий клас „формативів” (*formatives*) (лексичних або граматичних) і „категоріальних символів”

(наприклад, *NP, N, VP, V* та ін.), закладаються засади універсальної граматики, яка дозволила б категоризувати лінгвістичні елементи незалежно від їх приналежності до конкретної мови [3: 65-66]. Модель синтаксичної категоризації Н.Чомського стала першим кроком на шляху до розробки концепції міжкатегоріального узагальнення, що уможливила б встановлення подібностей між такими основними категоріями, як *N, V, A* і *P* на лексичному і на фразовому рівнях.

У своїх наступних працях Н.Чомський вводить поняття „синтаксичних рис” (“*syntactic features*”), представлених категоріальними символами [$\pm N$; $\pm V$]. Такі характеристики застосовувались для визначення синтаксичних категорій, надаючи їм теоретичної чіткості. У запропонованій системі символізації іменники позначаються як [+N, -V], дієслова – як [-N, +V], прикметники – як [+N, +V], прийменники – як [-N, -V]. Згідно із так званою „лексикалістською гіпотезою” (“*lexicalist hypothesis*”) синтаксичні трансформації не дають можливості замінити одну категорію іншою [4: 191].

У пізніших версіях синтаксичної теорії Н.Чомського під впливом генеративної граматики іменники і дієслова розглядаються вже як вроджені (субстантивні) категорії. У межах Мінімалістичної гіпотези визнається існування так званих „пустих категорій” (*empty categories*) і абстрактних функціональних категорій. Прикладом перших слугує „категорія сліду” (*trace*), яка в реченні *Jim was sacked* позначає відсутність ко-референтних елементів, пов’язаних з підметом *Jim*. Категоріальний статус „сліду” залежить від категоріальних однак елемента, який викликає ко-референції. У наведеному реченні – це *NP*. Сам термін „пусті категорії” вказує на той факт, що потенційні елементи, які підпадають під їхні синтаксичні ознаки, не виражені формально, отже, не можуть бути сприйняті фізично і не мають лексико-семантичного наповнення.

Абстрактні функціональні категорії детальніше вивчались у 1990-х роках. Це призвело до впровадження нової системи символічної нотації для розмежування категорій і їхніх асоціативних фразових проєкцій, наприклад: *Inflection/IP* (*Inflection Projection*), *Tense/TP*, *Arg/ArgP*, *Neg/NegP* [1: 370]. Подібно до „пустих категорій” у переважній більшості випадків функціональні категорії не піддаються фізичному сприйняттю, однак вони відіграють важливу роль як абстрактні гнізда для наповнення конкретним мовним матеріалом.

Завдяки впливу інтегративних процесів, характерних для лінгвістики 80-90-х років минулого століття, змінилися і концептуальні підходи до виділення диверсифікованих граматичних або лексичних категорій. Дж.Едмондс, усе ще перебуваючи під впливом Трансформаційної граматики, пропонує виділяти „приховані лексичні категорії” (*disguised lexical categories*). До них належать найчастотніші і семантично типові члени лексичних категорій, які утворюють закриті класи так званих граматичних іменників, дієслів, прикметників і прийменників. Прикладом граматичних дієслів є англійські дієслова *be, have, get, do, go, come, let, make, want* і *say*. Інші дієслова належать до відкритого класу дієслів. Допоміжні дієслова не належать до жодного з класів і визначаються як *VP*-специфікатори, тобто є нелексичною категорією [6: 162].

У переважній більшості проаналізованих вище вчень розглядаються спроби визначити сукупність універсальних лінгвістичних категорій (*Universal Category Hypothesis*). На противагу їм наприкінці 90-х років з’являється ідея виділення умовно-пропорційних категорій (*Contingent Category Hypothesis*), згідно з якою мовець здійснює взаємне порівняння усіх слів у мові з метою з’ясування того, які з них функціонують подібно і, відповідно, належать до однієї категорії [1: 372].

Процес становлення таких категорій та визначення їхньої кількості відбувається паралельно із засвоєнням мови. Мовець (наприклад, дитина) спершу засвоює певну кількість категоріальних класів на основі концептуальних понять, які позначаються словами. Так, наприклад, слова, що позначають об’єкти, категоризуються як іменники. Згодом цей процес уповільнюється, оскільки дитина починає усвідомлювати, що в мові наявні також слова, які позначають абстрактні нематеріальні сутності. Це спричиняє наступний етап формальної категоризації, під час якого елементам мови присвоюються категорії відповідно до їхніх морфо-синтаксичних властивостей.

Р. Харіс на початку 90-х років зазначав, що „спроби зменшити кількість категорій перетворились на своєрідну програму дій”, згідно з якою прикметники тлумачаться як „глибинні дієслова”, прикметникові фрази зникають на рівні глибинної структури речення, деякі іменники поряд з прикметниками і сполучниками є також глибинними дієсловами, категорії часу і кількості є також слідами глибинних дієслів, артиклі детермінуються на рівні трансформацій. У такий спосіб абстрактний синтаксис оперуватиме зручною і надзвичайно обмеженою кількістю глибинних категорій, таких, як NP (іменникова фраза), V (дієслово) і S (речення) [1: 373].

Критики генеративної семантики (F.J.Newmayer, Mc.Cawley) у 80-90-х роках зазначають, що через звуження кількості синтаксичних категорій більшість із них наблизилась до категорій символічної логіки. Так, NP співвідноситься з *Arg* (Аргументом), *V* – з логічним предикатом, а *S* – з пропозицією.

Спроби виділення універсального набору лінгвістичних категорій характерні і для представників сучасної дескриптивної граматики. Пропонується цілий набір категоріальних опозицій, які не суперечать Аристотелевому принципу „або...або...” і дозволять утворювати лінгвістичні категорії наступних типів:

- лексичні / граматичні (lexical / grammatical);
- повні / пусті (full / empty);
- закриті / відкриті (open / closed);
- змінні / незмінні (variable / invariable).

Д. Крістал, однак, зазначає, що „ці чотири дихотомії є цінними лише для визначення лінгвістичних категорій і не претендують ані на все загальність, ні на універсальність, оскільки не пропонують релевантних способів співвідношення лінгвістичних параметрів з об’єктивною реальністю [1: 375].

Остання чверть XX століття ознаменувалась критичним переглядом концепцій категоризації. Внаслідок цього прийшло усвідомлення, що категоріальні межі не завжди є чітко визначеними, а категорії – відокремленими одна від одної. Р.Хадлстон застерігає, що в граматичній теорії є категорії, що мають потужне прототипічне ядро та розмиту гетерогенну периферію, і пропонує використовувати прототипічні ознаки для визначення категоріальних параметрів [1: 375].

Представники фразово-структурної граматики (Phrase Structure Grammar) розглядають лінгвістичні категорії як комплекси рис (або ознак), причому ці ознаки необов’язково є бінарними [17: 22]. Процедура визначення категорій зводиться до виявлення таких ознак при розгляді реальних вживань одиниць мови.

У межах когнітивної лінгвістики головний акцент при визначенні лінгвістичних категорій робиться на семантичних параметрах, які відображають концептуальну суть одиниць, що підлягають категоризації. Р. Ленекер наполягає, що „базові граматичні категорії, такі, як іменник, дієслово, прикметник і прислівник, можуть бути визначені семантично. Вони мають семантичний і фонологічний полюси, перший з яких і визначає категоріальні ознаки. Усі члени категоріального класу мають спільні семантичні ознаки, а їхні семантичні полюси входять до складу однієї абстрактної концептуальної схеми, яка дозволяє формалізувати категорії” [11: 189]. Так, іменник розглядається як символічна сутність, яка своєю семантикою ілюструє концептуальну схему [THING/PIЧ]. У такий же спосіб дієслова відображають схему [PROCESS /ПРОЦЕС], а прикметники і прислівники позначають позачасові відносини [11: 189].

Дж. Лакофф зауважує, що більшість чинних філософських, психологічних і антропологічних концепцій категоризації пропонують механізми диференціації конкретних об’єктів, таких, як рослини, тварини, різного виду артефакти, люди та ін. Однак слід розширювати спектр об’єктів, що підлягають категоризації і розробляти способи категоріального опису нефізичних сутностей, таких, як емоції, мова, соціальні інституції та ін. Концептуальна структура таких об’єктів не може розглядатись як звичайне віддзеркалювання природи, тому визначення їхніх категоріальних атрибутів дозволяє відображати когнітивні структури, що існують у мозку. До такого виду категорій належать і лінгвістичні категорії, на яких базується концептуальна система людини [10: 180].

А. Круз наголошує, що когнітивна лінгвістика не повинна тотально заперечувати „класичні” лінгвістичні категорії і структуралістичні поняття, такі, наприклад, як лексичні відносини і семантичні компоненти [5: 108]. На підтвердження тези про необхідність пошуку компромісів між когнітивною лінгвістикою і класичними концепціями категоризації, С. Пінкер звертає увагу на те, що мозок людини користується „категоріями родинної подібності” Вітгенштейна для вивчення неправильних дієслів англійської мови, у той час як правильні дієслова категоризуються і запам’ятовуються згідно з класичними категоріальним поділом Аристотеля [16: 125]. Члени категорій першого виду просто запам’ятовуються; члени категорій другого типу утворюються шляхом виконання набору правил.

Усі ці факти свідчать про те, що мозок людини – це складна гібридна система, яка дозволяє сприймати змішані асоціації і нечіткі правила. Особливості таких процесів досліджує когнітивна психологія, яка зокрема вивчає швидкість і ефективність людської категоризації при сприйнятті штучних категорій у лабораторних умовах. Більшість сучасних когнітивних моделей категоризації, що здійснюється людиною, можна умовно поділити на два види:

1. створення асоціацій за зразками для категорій, що базуються на родових концептах, і прикладів, які ілюструють ці асоціації та добираються на основі внутрішньої (родової) і зовнішньої подібності сутностей;

2. добір правил і здійснення відбору категорій і їхніх елементів на основі цих правил (для категорій, що будуються за правилами).

Експериментальні дані, отримані під час вивчення нейрофізіологічних процесів, які відбуваються в мозку людини під час здійснення категоризації в лабораторних умовах, засвідчили, що обидва види моделей категоризації активуються в мозку людини послідовно. Їхня почерговість залежить від типу даних (родових чи таких, що базуються на правилах), але найоптимальніші результати досягаються при поєднанні обох моделей категоріальної діяльності. У цьому полягає суть так званого *гібридного підходу* до моделювання категоризації, згідно з яким жодна з моделей, що використовує окремий вид категоризації задля відтворення ментальної діяльності людини, не спроможна дати кращий результат, ніж у поєднанні з іншою [17: 279].

Прихильники когнітивного розуміння категоризації стверджують, що когнітивні категорії безпосередньо пов’язані із категоріями лінгвістичними, а “засвоєння лінгвістичних категорій впливає на процес утворення концептуальних нелінгвістичних категорій” [15: 256]. Лінгвістичні категорії – це “лінгвістичні одиниці, що вживаються в лексичній, морфологічній та синтаксичній системах мови” [12: 403]. На думку вчених, до складу лінгвістичних категорій входять елементи, що поводяться як група, демонструючи спільні дистрибутивні зразки, спільні способи вживання та спільні обмеження. Так, традиційно, граматичні категорії представлені класами слів (іменник, дієслово, прикметник та ін.). Морфологічні категорії, наприклад, специфікують маркери узгодження (agreement markers) [12: 403]. До складу синтаксичних категорій входять типи іменникових, дієслівних конструкцій, типи речень (noun phrases, verb phrases, types of sentences) [12: 403]. Ці категорії демонструють спільні ознаки в багатьох мовах. Незважаючи на наявні внутрішньосистемні відмінності, існує багато подібностей у “лінгвістичній поведінці” іменникових словосполучень під час їхнього протиставлення дієслівним словосполученням (Noun Phrase vs Verb Phrase).

У цьому ракурсі заслуговує на увагу концепція категоризації, запропонована Д. Гілом. Автор стверджує, що природна мова на ранніх етапах свого розвитку, усі штучні семіотичні системи і мова дітей раннього віку мають у собі спільну основу – так звану “ізолювану монокатегоріальну асоціативну мову” (Isolating-Monocategorical-Associational Language (IMAL) [7: 348]. Основними ознаками цієї мови є:

- морфологічна ізолюваність – відсутність внутрішньої морфологічної структури слова;
- синтаксична монокатегоріальність – відсутність формально експлікованих синтаксичних категорій;
- семантична асоціативність – відсутність семантичних правил оформлення конструкцій, тобто композиційна семантика реалізується винятково за допомогою певного асоціативного

оператора (Association Operator), який вказує на те, що значення конструкції асоціюється зі значеннями її конститuentів [7: 348].

Очевидно, що мова IMAL є категоріально-спрощеною моделлю мовної системи, яка застосовується в таких галузях:

- семіотика (для створення штучних мов);
- мовний полігенез (для дослідження початкових етапів розвитку природних мов);
- мовний онтогенез (для дослідження процесу засвоєння мови дітьми);
- типологія (для виявлення ступеня наближеності тієї чи іншої мови до IMAL);
- когнітологія (ключові принципи організації мови IMAL споріднені з принципами когнітивної діяльності людини).

Такі наукові розвідки засвідчують актуальність запропонованого в статті підходу до лінгвістичної категоризації як інструменту лінгвокогнітивного моделювання комунікації людини й комп'ютера в дискурсі ПЗ, оскільки система лінгвістичних засобів, що вживаються в графічних інтерфейсах користувача за своїми ознаками наближена до охарактеризованої вище моделі монокатегоріальної асоціативної мови.

На завершення огляду концепцій лінгвістичної категоризації та шляхів їхнього застосування для встановлення стандартизованих параметрів формального опису і автоматичного розпізнавання одиниць мови в електронних лексикографічних ресурсах, зауважимо, що когнітивний і функціональний підходи до тлумачення лінгвістичних категорій є надзвичайно актуальними з огляду на необхідність комп'ютерного кодування лінгвістичних одиниць і пропонують способи подальшої конвенціоналізації граматики, оскільки граматичні описи – це радше конвенціональні системи, ніж безпосереднє відтворення зв'язків між мовними елементами. Але способи вираження конвенціональних характеристик мають часову залежність, а також різняться за ступенем прояву того чи іншого параметра в системі мови, тому завдання лінгвіста полягає у відокремленні конвенційних і функціональних ознак та у встановленні динамічних закономірностей їхніх змін, які органічно витікають із загальних динамічних характеристик мовних систем.

За цих умов дещо втрачають актуальність дистрибуційні методики дослідження мовного матеріалу, які пропонують механістичне підґрунтя для встановлення категоріальних таксономій класів слів. Тому нового осмислення набувають методи формалізації концептуальних характеристик лінгвістичних одиниць, які відтворюватимуть процедурні і лінійні особливості моделювання категоріальних знань у такому форматі, як вони існують у мозку людини.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Aarts B. Conceptions of categorization in the history of linguistics / Aarts B. // *Language Sciences*. – 28. – 2006. – P. 361–385.
2. Bloomfield L. *Language* / Bloomfield L. – London: George Allen and Unwin, 1933. – 564 p.
3. Chomsky N. *Aspects of the Theory of Syntax* / Chomsky N. – Cambridge, MA: MIT Press, 1965. – 271 p.
4. Chomsky N. Remarks on nominalization / Chomsky N. // R. Jacobs, P. Rosenbaum. *Readings in English Transformational Grammar*. – Waltman, MA: Ginn and Co., 1970. – P. 184–221.
5. Cruse A. Cognitive linguistics and word meaning: Taylor on linguistic categorization / Cruse A. // *Journal of Linguistics*. – 28. – 1992. – P. 165–183.
6. Edmonds J. *A Unified Theory of Syntactic Categories* / Edmonds J. – Dordrecht: Foris, 1985. – 314 p.
7. Gil D. Isolating-Monocategorial-Associational Language / D. Gil // *Handbook of Categorization in Cognitive Science* // H. Cohen, C. Lefebvre (eds.). – Elsevier LTD. – 2005. – P. 347–379.
8. Joos M. *Readings in Linguistics: the development of descriptive linguistics in America 1925–1956*. Fourth edition / Joos M. – Chicago and London: The University of Chicago Press, 1957. – P. 349–356.
9. Labov W. The boundaries of words and their meanings / Labov W. // Bailey C-J, Shuy R.W. (Eds.) *New Ways of Analysing Variation of English*. – Washington, DC: Georgetown University Press, 1973. – P. 340–373.
10. Lakoff G. *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind* / Lakoff G. – Chicago and London: The University of Chicago Press, 1987 – 614 p.
11. Langacker R. W. *Foundations of Cognitive Grammar. Theoretical Prerequisites* / Langacker R. W. – Vol. 1. – Stanford: Stanford University Press, 1987. – 515 p.
12. Lillo-Martin D. Syntactic categories in Signed Versus Spoken Language / D. Lillo-Martin // *Handbook of Categorization in Cognitive Science* // H. Cohen, C. Lefebvre (eds.). – Elsevier LTD. – 2005. – P. 401–421.
13. Lyons J. *Semantics*. – Vol. 1. / Lyons J. – Cambridge: CUP, 1977. – 897 p.
14. Michael I. *English Grammatical Categories and the Tradition to 1800* / Michael I. – Cambridge: CUP, 1970. – 622 p.
15. Papafragou A. Relations Between Language and Thought: Individuation and the Count/Mass Distinction / A. Papafragou // *Handbook of Categorization in Cognitive Science* // H. Cohen, C. Lefebvre (eds.). – Elsevier LTD. – 2005. – P. 255–275.
16. Pinker S. *Words and Rules: The Ingredients of Language* / Pinker S. – London: Weidenfeld and Nicolson, 1999. – 176 p.

17. Pollard C., Sag A. Head-Driven Phrase Structure Grammar / C. Pollard, I. A. Sag. – Stanford: Center for the Study of Language and Information, 1994. – 440 p.
18. Wittgenstein L. Last writings on the philosophy of psychology. – Vol. 2.: The Inner and the Outer / Wittgenstein L. – Oxford: Blackwell, 1992. – 196 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Біскуб – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, прикладна і комп'ютерна лінгвістика.

ENGLISH SLANG, RHYMING SLANG AND FRANGLAIS

Colin BROCK (Oxford, Great Britain)

У статті досліджується роль і функції сленгу та розуміння гумору в опануванні іноземною мовою. Розглядається поняття суміші французької та англійської мов, спеціальної форми мови, яка створена лише для розваги.

Ключові слова: англійський сленг, сленг, що римується, суміш французької та англійської мов, іноземна мова.

The article views the role and functions of slang and humour in mastering a foreign language. Franglais, a very special form of language invented purely for the purpose of amusement, is described.

Key words: English slang, rhyming slang, Franglais, foreign language.

Introduction

Two of the indications that a person may be said to have mastered a foreign language, or at least acquired a high level of fluency in it, are the understanding of slang and of humour. Slang and humour are not of course the same thing. The Oxford English Dictionary (OED) defines ‘slang’ as: ‘words, phrases and uses that are regarded as informal and are often restricted to special contexts or are peculiar to a specific profession, class etc. (e.g. rhyming slang; street slang; schoolboy slang). The OED defines rhyming slang as: ‘slang that replaces words by rhyming words or phrases’. Franglais is a very special form of language invented by the British humorist, Miles Kington purely for the purpose of amusement. Humour is defined in the OED as: ‘the quality of being amusing or comic’, and enlarges on that with ‘sense of humour’, defined as ‘the ability to perceive or express humour’.

English Slang

All languages include slang in various forms. English is therefore by no means unique in this regard, but its flexibility also enables the easy creation of new words and phrases. The thousands of words and phrases invented by William Shakespeare are not – at least not now – slang, but part of the mainstream vernacular, for example: ‘to vanish into thin air’; more sinned against than sinning’; ‘beggar all description’; ‘the wish is father to the thought’; ‘to be cruel to be kind’; and ‘foregone conclusion’ (Bryson, 2007, pp 113-114). Despite being a supreme phrasemaker, Shakespeare was not alone in his day as an inventor of words:

Some twelve thousand words, a phenomenal number, entered the language between 1500 and 1650, about half of them still in use today, and old words were employed in ways that had not been tried before’ (ibid. p 109).

According to Jonathan Green (2008), the first organised collection of slang words and phrases was around 1535. He states that:

English slang lexicography falls into three periods. The ‘canting’ or criminal slang dictionaries of the 16th to 18th centuries; the ‘vulgar tongue’ works of the late 18th to mid 19th; and the ‘modern’ productions that have appeared since then (p xvii).

We can examine these in turn. Canting, described as the collection of cant, was the language of petty criminals of the day as they ‘sang’ or chanted their begging pleas. Green lists a succession of works collecting and defining these ‘cants’. Some were not so much dictionaries as works of intended humour and sensationalism. The first real dictionary of slang was published in 1698 under the title: *A New Dictionary of the Terms Ancient and Modern of the Canting Crew’ (p xviii).*

By the late 18th century, slang had become associated with ‘the language of the vulgar tongue’. This did not mean vulgar only in the sense of poor, but also or additionally in the sense of offensive or profane. The OED defines ‘offensive’ as ‘giving, or meant or likely to give offence’; and ‘profane’ as irreverent, blasphemous or obscene’. Such definitions might be thought to place slang on the same level as ‘swearing’, which has several meanings one of which the OED defines as ‘to use profane or indecent language’. But while slang can certainly be incorporated into swearing, it has a much wider and generally non-offensive character. Nowadays a swear word is loosely described as an ‘expletive’, and if used on radio, television or in newspapers is normally ‘blacked out’ by a series of bleeps or asterisks.

Moving on into Green’s developmental phase of English slang that he calls ‘modernity’ (p xx), we see a veritable explosion both in the number of words and phrases, and also in new forms of English such as American and Australian. This is associated with urbanisation, and also with the major violent conflicts of the twentieth century, the 1914-18 and 1939-45 world wars. Numerous variants of English slang were associated with industrial operations and environments, as well as particularly violent conflict environments such as the trench warfare of the First World War. Now, at the turn of the millennium, the internet has given birth to the ‘Urban Dictionary’ which, according to Green: ‘may be inaccurate and puerile, but online is undoubtedly the way ahead. A search for ‘Slang Dictionary’ brings up 635,000 hits on Google R: slang collection. One might suggest that this has barely begun’ (ibid xxi). So much for the development and definition of English slang, but what does it actually look like? Leaving aside the use of slang in profanities, let us take one example from each letter section of The Chambers Slang Dictionary as illustrated in Table 1.

As mentioned above, English slang comes in many forms and changes over time, some words disappearing, others emerging. Some are situation-related, some are social class related, some are both. ‘Schoolboy Slang’ is normally seen in relation to the boarding schools of the offspring of the upper and upper-middle classes. Some such schools go back hundreds of years, like Eton College and Winchester College. Others emerged from the more numerous foundations of the nineteenth century, such as Marlborough College and Wellington College. Each tended to have its own peculiar slang as mentioned in Bevis Hillier’s (2006) biography of the poet John Betjman (1906-1984) with regard to his schooldays at Marlborough College.

Table 1: Examples of English Slang from A to Z

abdabs	nervous anxiety, empty chatter, nonsense
blagger	a smooth talker, a persuasive person
cock up	to blunder, to make a mistake
dogs bollocks	anything/anybody excellent, admirable
earwiggling	eavesdropping, to listen secretly
fart about	to dawdle, to mess around, do something slowly
gaga	eccentric, senile, confused, disoriented
hop	an organised dance in a dancehall
insane	wonderful, admirable, excellent (i.e. a reverse meaning)
jiggery-pokery	tricks, lies, underhand activities in general
kibosh	to destroy
lippy	cheeky, talkative, loudmouthed
moniker	someone’s name
nosh	food, a meal
okey-doke	good, acceptable
phooey	expression of disdain, rubbish, nonsense
queer street	any difficult situation
row	to quarrel noisily
shindig	a noisy party, a violent quarrel
tearjerker	a film with a sad or happy conclusion causing weeping
upper crust	a social elite
vibes	atmosphere, feelings, positive personality
wangle	to obtain what one wants through cunning

x out to dismiss something as no longer relevant or important
 yarn story
 zonked knocked out by drink, totally exhausted

Source: Abstracted from Chambers Slang Dictionary (2008)

There, a new boy was known as a 'bug', the school uniform grey trousers were 'barnes', the bag in which books were carried was a 'kish', a boy too sure of himself was 'coxy', and a milk jug on the dinner table was a 'tolly'(p. 34).

By contrast street slang developed from more humble settings related to petty trading in markets and other mainly urban locations. In recent times rap music, mainly emanating from young black rappers in the USA and UK, has been a source of new street slang. A prominent example is the word 'bling' to describe 'ostentatious jewellery and flashy clothes. Such has been the impact of the 'bling phenomenon that 'black slang' has been dubbed 'Blinglish' (Reader's Digest Association, 2007). Associated with the notion of 'bling' is the idea of ostentatious behaviour at various levels of society. An earlier word associated with this in mid-twentieth century England is 'spiv': ' a flashy sharp individual who exists on the fringes of real criminality, living only by the wits rather than a real job' (Chambers Slang Dictionary, p. 1250). A 'con man' is a related and more recent term.

The connotation of 'bling' has also been applied to some leading politicians, notably ex prime minister Tony Blair of the UK and ex president Nicolas Sarkozy of France. As quoted in respect of the current French president, Francois Hollande:

Much was made in the run-up to his electoral victory in May (2012) of his reputation as 'Mr Normal' – a necessary counterpart to the flashiness of his Cuban-heeled predecessor, Nicolas Sarkozy who became known as President Bling-Bling (Day, 2012, p. 14)

The term 'bling' has stuck to Tony Blair because of his rapid and massive accumulation of wealth since stepping down from the premiership in 2007. He and his wife Cherie have a penchant for associating with so-called A-list celebrities. Both Blair and Sarkozy are social climbers from the middle class, a stratum of Western society more fluid than the upper middle/upper class, or the so called 'masses' or working class. The upper and lower social extremes in England generated slang words for each other. The working class traditionally referred to the upper class as 'toffs' or 'nobs', while the upper class/upper middle classes referred to their perceived inferiors as 'oiks' or 'plebs'. Unwise or careless use of such words can have severe and sudden results in English politics, even within the same political party. For example, within the current (2012) Conservative Party, the major partner in the coalition government, a member of parliament from a working class background referred in the House of Commons to the Prime Minister and the Chancellor of the Exchequer (Finance Minister) as 'two arrogant posh boys who don't know the price of milk'. This gained massive and sympathetic publicity, given the context of economic austerity that is the government's main economic policy. At the other end of the social scale, a senior cabinet minister from the upper middle class has been forced to resign because, in an argument with police officers at the gates of Downing Street in London, he is said to have sworn at them and called them 'plebs'. So in high profile situations, slang can be both effective and disastrous at the same time, at least in the English context.

In the early 2000s, in good economic times before the 2007/8 financial crash, a significant section of young people took to flaunting their relative wealth, and became termed by the middle and upper classes as 'chavs'. The Chambers Slang Dictionary defines a 'chav' as: 'a working-class young person taken to wearing sportswear and/or designer labels (p. 264).

The use of invective, ('a strong verbal attack' – OED), can be effective in the form of slang phrases – as opposed to single words – in creative writing. For example in a TV sitcom (situation comedy) some years ago set in the Cockney East End of London, the vulgar middle-aged husband regularly upbraided his wife for being 'a silly moo' (cow). This was in the working class context. Comic writing can also be more subtle, understated and self-deprecating. Fine examples of this can be found in the humorous novels of P.G. Wodehouse (1881-1975), arguably the most popular light fiction author in Britain before J.K. Rowling, author of the Harry Potter series. Wodehouse wrote most of these novels just before and after the 1914-18 war. He was himself from the upper-middle

class, educated at Dulwich College – a top private school – and Oxford. His series of novels, featuring a toff known as Bertie Wooster and his manservant Jeeves, are rich in a unique version of London clubroom slang. The type of London club to which he refers were, and still are, the preserve of the well-to do males of the ‘Establishment’ Most are now open to ladies, but not all, and are still dominated by privileged males. It can be seen here that even describing the scenario involves the use of slang. According to Hillier (2007) the term ‘Establishment’, meaning those members of the upper middle/upper classes who occupy the majority of positions of power in the UK (top lawyers, military, bankers etc.), was first brought into popular usage through *The Spectator*, a right wing journal (p 341). Indeed, the disgraced cabinet minister referred to above went on to dine at the Carlton Club with the toffs of the Establishment!

The fictitious ‘toffs’ club invented by Wodehouse for his stories he called ‘The Drones Club’. The word drone really means ‘a non-working male of the honey bee’ (OED) or, when applied as slang to a human being, ‘an idler’ (OED). Some of the phrases he peppers the conversations of these wealthy idlers became standard currency in the language of the upper middle classes. Others he invented. Here is a selection:

‘deep in the mullgawntawney’ (a thick soup) = in deep trouble – a modern version of this is ‘deep in the doo doo (excrement);

tickety-boo = all in order, no problem;

bob’s your uncle = successfully completed

cock and bull story = an untruth, a lie;

fly by the seat of one’s pants = to take extravagant risks – derived from the early days of flying light aircraft.

old chap = a friendly greeting, as in ‘hello old chap’ – to a male of the same, or any, age.

Some situations or conditions have multiple slang words or phrases, sometimes in association with social class. For example: lavatory (upper class), toilet (middle class), bog (working class). It is said that middle class Carol Middleton (mother of Kate Middleton, now The Duchess of Cambridge), is said to have suffered the disapproval of some members of the Royal Family by asking for ‘the toilet’ on her first encounter with them. Despite her daughter’s elevation, she is unlikely to have more than a few such encounters in the future. At the other end of the scale is a quotation from *The Independent* newspaper of 15th November 2012 in relation to an election gathering involving the Labour Party candidate, John Prescott (former Deputy Prime Minister to Tony Blair and Gordon Brown) in his home city of Kingston-upon Hull. His aides had set out his stall by the side of the ladies entrance to the Public Conveniences (WCs) in the main square. One member of the crowd exclaimed ‘ Why have they put you by the bogs, John?’ The condition of being drunk (inebriated), has many slang terms, including: ‘ one over the eight’, ‘three sheets to the wind’, ‘rat-arsed’, ‘Brahms and Liszt’ (pissed), and ‘elephant’s trunk’. These derive from different situations, occupations and locations, but could be used by anybody today. The last two named are, for obvious reasons, examples of rhyming slang, to which we shall now turn.

Rhyming Slang

As indicated above, rhyming slang is defined in the OED as ‘slang that replaces words by rhyming words or phrases’. Rhyming slang is particularly associated with Cockney English, that is to say, with the Cockney communities of East London. These are the districts of London north of the river Thames, and to the immediate east of the City of London, such as Bethnal Green, Bow, Stepney and Wapping. They are the communities once associated with the old London Docks (now resurrected as Canary Wharf, home of the skyscrapers of the major national and international banks). There is a variant directly opposite on the south bank of the Thames around Bermondsey, Rotherhithe and Deptford where the old Surrey Commercial Docks used to be. In the days when I was a young boy in Bermondsey (early 1940s) rhyming slang was still commonly used, but it has become less common in everyday speech. According to the Readers Digest (2007):

Rhyming slang is first mentioned in a slang dictionary of 1859 as having originated about 15 years previously Joanna ‘a piano’ is recorded from 1846, and mince pies or ‘eyes’ from 1857. It was linked in the dictionary with Seven Dials, an infamous den of thieves in Holborn,

London, and by the end of the century was associated with London street traders. Rhyming slang was particularly popular at the beginning of the 20th century, after which it seems to have declined. George Orwell, writing in 'Down and Out in London' (1933) observed 'Twenty-five or thirty years ago... the "rhyming slang" was all the rage in London.....it was so common that it was even reproduced in novels; now it is almost extinct'. But Orwell was wrong and rhyming slang is alive and well, even if it is now mostly used for fun (p. 281).

As a young child brought up in the Bermondsey of the early 1940s, I can recall it being popularly used in the local community. My father, born on 1904, was well accustomed to it and used it freely, not just for fun. If I told an untruth he would call me a 'dunlop tyre' (liar), and I would be sent up the 'apples and pairs' (stairs) early to bed. Our everyday drink was the 'river Lea' (tea). We had a lodger, the 'artful dodger' and my headmaster was a muffin baker, 'Quaker'.

Rhyming slang did not come from nowhere, and as Julian Franklyn makes clear in his introductory essay to his book *A Dictionary of Rhyming Slang* (1960), there is a clear distinction between slang that rhymes, such as 'Argy-Bargie' (an argument or fight) and rhyming slang (p 3). He goes on to show that, like slang in general, rhyming slang was initially associated with the semi-criminal and criminal communities, then street traders and dockers. Its popular emergence may have had something to do with the rise of the music hall and its repartit.

A common feature of rhyming slang is for it to be abbreviated, often abandoning the actual rhyme altogether, for example: 'butchers' = look (butchers hook), 'use your loaf' = use your head (bread), and 'rabbiting' = talking (rabbit and porking). As Reader's Digest (2007) observes:

Some rhyming slang is incredibly convoluted. Your arsis is your bottom – arsis is an abbreviation of 'Aristotle', which rhymes with bottle, and so leads to 'bottle and glass' = arse (p. 281).

It can become even more obscure when the rhyming word is the one discarded, as in the following conversation:

'Bird Lime (time) is not on our side, Henry'.
'Too Irish Stew (true), Cyril, too Irish'

The phrase 'too true' means 'I agree', but the retention of the word 'Irish' for 'true' makes the meaning difficult to grasp for the uninitiated. Table 2 comprises some examples of Cockney rhyming slang.

Table 2 Some Examples of Cockney Rhyming Slang

Adam and Eve	Believe e.g. Would you Adam and Eve it?
Brass tacks	Facts e.g. Let's get down to brass tacks.
Cow and Calf	Laugh e.g. Blimey, didn't I cow and calf!
Duke of Cork	Talk e.g. We have ways of making you Duke of Cork.
Eighteen Pence	Sense e.g. 'Aint you got no eighteen pence'?
Frog and Toad	Road
Ginger Beer	Engineer
Holy Ghost	Post
Irish Stew	True
Jam Tart	Sweetheart
Khyber Pass	Arse
Lady Godiva	A fiver, i.e. a five pound note.
Mutt and Jeff	Deaf.
Nanny Goat	Boat.
Oliver Twist	Fist.
Pimple and Blotch	Scotch, i.e. whisky.

Quaker Oats	Coats
Richard the Third	Bird
Scapa Flow	Go, often reduced to 'scapa', i.e. go quickly.
Trouble and Strife	Wife
Uncle Willy	Silly

Source: abstracted from Chambers Slang Dictionary (2008)

As Franklyn (1960) also observes:

Rhyming slang is a great traveller. From its probable birth level – the gangs of navvies of early nineteenth century – it has gone down into the real underworld where it is employed by thieves, and upward into quite polite society, but this movement is abstract. The concrete movement is a thin trickle through the printing trade by way of Periodical distribution to the provinces, and in a steady tide to Australia where it took root and produced an indigenous crop with local peculiarities (p. 18).

Sydney became the major centre of this, and by the mid-century to Chicago and then New York, leading to both Australian and American variants in rhyming slang. Modern examples are, from Australia: Joe Blake (snake) and Noah (shark – from Noah's ark); from North America: Britney Spears (beers) and Shania Twain (pain). The last two are said to be examples of 'Popney' (a variant of Cockney based on names of celebrities, that has also reached the UK: Andy Murray (curry). Such examples show how rhyming slang has, to a degree, been trivialised by a wider social appeal, whereas it originated as a normal form of linguistic interaction within a community or social class.

That it has long since been upwardly mobile, is illustrated by Wheeler and Broadhead's (1985) *Upper Class Rhyming Slang*. This resonates strongly with the world of Bertie Wooster and Jeeves that was publicly 'set up' (satirised) by P.G. Wodehouse. Wheeler and Broadhead explain:

As with Cockney Rhyming Slang UCRS (Upper Class Rhyming Slang) uses a phrase which rhymes with the actual word one wants to employ, the disguise being originally a code to transmit secret information to those who understood, while by- hearers stood by unsuspecting. From Elizabethan time, the Secret Service has tended to move in aristocratic company, and so it was that Marlowe invented a secret language (or s'lang for short) which employed apparently everyday speech of the posher breeds, while in fact communicating vital secrets (pp 3-4).

The Marlowe referred to here is Christopher Marlowe (1564-1593) the playwright who, despite his very short life span, was a significant influence on the Elizabethan theatre including Shakespeare. So it would seem that UCRS preceded CRS by several centuries, and the two are quite distinct save for the common objective of being meaningful to the social class or group in question. Here are some examples of modern UCRS: 'Coat of Arms' (charms); 'Blue Blood' (mud); 'String of Pearls' (girls); 'Old School Tie (lie); 'Avant Garde' (hard); 'Gucci Shoes (news); 'Stiff Upper Lip' (chip). Some of these phrases are in any case upper/middle class slang in English but with different meanings from the rhyming variant, such as 'stiff upper-lip', meaning keeping calm and undemonstrative in a crisis, and 'blue blood', meaning to be born into the aristocracy.

Franglais

Franglais is not a spoken language but a humorous literary creation of Miles Kington (1941-2008). After graduating in modern languages from Oxford, Kington wrote for at least 15 years for the renowned satirical magazine *Punch*. His five books of Franglais were written between 1979 and 1986. It is a measure of the depth of his sense of humour that during the brief period during which he was dying of pancreatic cancer he wrote a book under the title : *How Shall I Tell the Dog? Last Laughs From the Master* (Profile Books, 2008). In 2011 *Le Bumper Book of Franglais*, by Miles

Kington, was published posthumously as a compilation of a selection of his *Franglais* stories put together by Caroline Kington.

The only way to describe *Franglais* is to quote it. Here is ‘A Note from the Author’, adapted, presumably by Caroline Kington, as an introduction to *Le Bumper Book of Franglais*. A ‘translation’ in standard English follows it:

Bonjour

*Parlez-vous Franglais? Non? Vous ne dites pas!
Eh bien, cher reader, vous êtes en luck. Le book que vous avez
maintenant dans vos hands – cette so-called ‘Bumper Book of
Franglais’ – contains dans ces pages 101 brand nouveaux leçons
de Franglais. Et le truth is, comme vous allez très vite découvrir,
Franglais est une absolute doddle. C’est même fun a boot!*

*Je ne dis pas porky pies. Si vous êtes un fluent English-speaker
et si vous avez un GCSE français, Franglais est un morceau de gâteau.
Comme tout le monde knows only too bien, un GCSE de French est
normalement inutile. Un nothing. Un wash-out. Les Habitants de la
France ne parlent pas GCSE French. Ils ne comprennent pas GCSE
French. Bref, un GCSE en français est un passeport a nowhere.*

*Mais maintenant Le Bumper Book of Franglais vous offer une
unmissable occasion d’utiliser votre creaky French.
Avec ce livre, vous pouvez être un maitre linguistique, amazer
vos amis, sentir une nouvelle confidence, développer vos muscles, loser
le flab et attracter les guys ou les oiseaux.*

Pas mal hein?

Here is a ‘translation’:

Hello

Do you speak French? No? You don’t say!

Well dear reader, you are in luck. The book you now have in your hands – this so-called ‘*Bumper Book of Franglais*’ – contains within its pages 101 brand new lessons in *Franglais*. And the truth is as you will very quickly discover, *Franglais* is an absolute doddle. It’s also fun to boot!

I do not tell lies. If you are a fluent speaker of English, and if you have a GCSE in French, *Franglais* is a piece of cake. As all the world knows only too well a GCSE in French is usually of no use. It is nothing. A wash-out. The people of France don’t speak GCSE French. They don’t understand GCSE French. In short, a GCSE in French is a passport to nowhere.

But now *Le Bumper Book of Franglais* offers you a ‘too good to miss’ opportunity to make use of your creaky French.

With this book you can be a master linguist, amaze your friends, find a new confidence, develop your muscles, lose the fat and attract the men or the birds.

Not bad eh?

Some notes are necessary in relation to the English slang words employed by Miles Kington above and/or in the translation: ‘you don’t say’ = I’m surprised; ‘doddle’ = very easy; ‘to boot’ = as well; ‘porky pies’ = lies; ‘piece of cake’ = easy; ‘creaky’ = feeble; ‘flab’ = body fat; ‘wash-out’ = a non event, a total failure; ‘too good to miss’ = very rare; ‘birds’ = attractive young women, ‘chicks’.

All the *Franglais* books are designed in the form of vignettes, short conversational pieces set in situations that are relatively universal, and always have a strong element of humour. The appendix to this article is a complete copy of one such situation: ‘*Une Sur-le Spot Fine*’, an on the spot fine by the police on the highway, that will likely have some resonance with a Ukranian audience.

Conclusion

It is evident from the discourse above that the three subjects of this informal paper, English slang, rhyming slang and Franglais are inter-related though they perform different functions or purposes. They are not the same as swearing, though some contain vulgarities, even obscenities. They may connect with such things as idiom and metaphor, but these are aspects of standard English. Let's conclude with a brief conversation in Franglais on the front cover of Miles Kington's third book of Franglais which accompanies a cartoon set in the Garden of Eden. A naked couple are standing beneath a tree. The man is offering the woman an apple from the tree, and saying: 'Avez un Golden Délicieux madame? She replies coyly: 'Non merci. Je préfère le Pippin de Cox'

Note: 'Golden Delicious' and 'Cox's Pippin' are popular types of apple in Britain.

Would you Adam and Eve it?

REFERENCES

1. Bryson, B. (2007) *Shakespeare: The World as a Stage*, London, Harper Perennial.
2. Day, E. (2012) Affairs of State, *Observer Magazine*, November 11, pp 12-18.
3. Franklyn, J. (1960) *A Dictionary of Rhyming Slang*, London, Routledge and Kegan Paul.
4. Green, J. (2008) *Chambers Slang Dictionary*, Edinburgh, Chambers.
5. Hillier, B. (2006) *John Betjman: The Biography*, London, John Murray.
6. Kington, M. (1983) *Parlez-Vous Franglais: Le Troisième Volume de Let's Parler*
7. *Franglais*, Harmondsworth, Penguin Books.
8. Kington, M. (2011), *Le Bumper Book of Franglais*, Brecon, Old Street Publishing.
9. Reader's Digest Association (2007) *The Origins of Words and Phrases*, London, Oxford University Press.
10. Peck, T. (2012) Prescott in near punch-up with a drunk – sounds like a job for a crime commissioner, *The Independent*, 15th November, p 3.

Appendix: A typical Franglais story from 'Le Bumper Book of Franglais'.

Une Sur – Le Spot Fine

(Scene: le motorway sur le hard shoulder)

Policier: Bonjour monsieur. Vous savez que nous avons un nouveau system d'on-le-spot fining?

Motoriste: Oui, mais.....

Policier: Eh bien, je vous donne maintenant un fine de £60.

Motoriste: Oh la la! Mais je ne rien fait. Cette pour quelle offense, ce penalty?

Policier: Pour rudeness et mauvais behaviour a un policier.

Motoriste: Rudeness? Mais je n'ai pas été offensif envers vous!

Policier: Pas encore. C'est un nouveau system. Nous nous donnons le penalty first, vous commettez l'offense après!

Motoriste: Ah, c'est typical. Je suis le motoriste le plus well behaved sur le motorway, et vous m'arrêtez. Vous êtes hopeless, la police.

Policier: Hopeless eh! Vous pouvez expliquer ca?

Motoriste: Vous ne pouvez pas arrêter les grands criminals, mais vous pouvez toujours victimiser le petit bloke comme moi. Vous paradez a 100 mph avec les flashing lumières bleus, et commencez les motorway crashes. Vous prenez beaucoup de libertés.....

Policier: Des libertés eh! Vous pouvez expliquer ca.

Motoriste: Oui!... Eh bien, non. Je ne veux pas être offensif envers un policier.

Policier: Alors, nous allons attendre ici. J'ai tout le temps dans le monde.

Motoriste: Et moi, non! J'ai un meeting très important à Birmingham dans une heure.

Policier: Birmingham eh! Quel dump.

Motoriste: Ah, c'est OK pour vous d'être offensif à Birmingham, eh, mais pour moi d'être offensif a un policier c'est un offense criminelle, eh? Vous êtes un smooth bastard.

Policier: Right! OK! Voila, sunshine! Un ticket pour rudeness a un officer de police! £60!

Motoriste: Actuellement, je suis un solicitor. Et je sais pour certain que rudeness a un officier est une non-existent offence.

Policier: Hmm. OK. Très bien. Well done. Actually, je suis sur un training course, Je fais seulement le practice pour les tickets. Mais j'ai good news pour vous. So nous rencontrons des motoristes co-operatifs, nous pouvons leur donner un reward. Et viola, pour vous £5!

Motoriste: C'est très gentil.....merci...

Policier: Right sunshine! Vous êtes nabbed! Je vous donne un penalty pour l'acceptance d'une bribe d'un policier.

Motoriste: Oh bleeding enfer. C'est comme un flaming drame par Harold Pinter, ici!

Policier: Harold Pinter? C'est un accomplice? Vous pouvez me donner son nom et adresse?

Motoriste: Non!

Policier: Right. Refusal a donner un nom et adresse....£60. Nous sommes maintenant sur £120. Vous voulez jouer double or quits?

Notes

Hard shoulder = the very inside lane on a UK motorway where one can wait safely for help after a breakdown or when instructed to 'pull over' by the police.

Birmingham = second city of England in size – industrial.

Sunshine = sarcastic Cockney term from one man to another in an argument.

Bleeding Enfer = 'bleeding hell'. Cockneys tend to use 'bleeding' rather than 'bloody' when swearing. 'Bleedin 'El' is a common expletive.

Smooth Bastard = someone deceptive, not to be trusted.

Double or Quits = an arrangement between two people competing when money is risked whereby the player who owes money will owe twice the amount if they lose but will owe nothing if they win.

Harold Pinter = an English playwright famous for his convoluted dramas.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Колін Брок – доктор, професор Оксфордського університету (Велика Британія), doctor honoris causa Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: порівняльна освіта та філологія.

SPRACHEN UND DIE WELT: FORSCHUNG UND DIDAKTIK GRUSSWORT

Richard J. BRUNNER (Ulm, München, Deutschland)

Es ist mir eine angenehme Pflicht, meine Grüße und Glückwünsche zu überbringen und der Staatlichen Pädagogischen Wolodymyr-Wynnytschenko-Universität Kirowohrad für die Durchführung der *VII. Internationalen Konferenz: Sprachen und die Welt: Forschung und Didaktik* zu gratulieren und auch zu danken.

Als Ehrenprofessor und Ehrendoktor der Universität Kirowohrad – was mich mit Stolz erfüllt – habe ich zudem besonderen Anlass. Dazu ist es gute Tradition, an die ausrichtende *Fakultät für Fremdsprachen* ein Grußwort zu richten. Grußworte bilden das Profil der Konferenz und adeln gleichzeitig die Organisatoren.

Es ist nun das siebte Mal, dass eine internationale Fachtagung an der Universität Kirowohrad stattfindet. Ich gratuliere meinem Freund, Prof. Dr. Olexandr Bilous, Dekan der Fakultät für Fremdsprachen, und seinen Mitarbeitern für die hervorragende und präzise Organisation dieser Tagung.

Wissenschaftliche Konferenzen erweisen sich als Orientierungsinstanzen; sie geben der Freiheit der Wissenschaft das Wort. Diese Fachtagung intendiert die Förderung des Dialogs zwischen den vorgegebenen Themen der fünf Workshops, die zu einem lebendigen, vielleicht auch ertragreichen kontroversen Gedanken- und Meinungsaustausch motivieren.

Ich danke an dieser Stelle ausdrücklich den Referenten, die sich bereit erklärt haben mitzumachen, und dafür Vorträge und Wissen vorbereitet haben.

Während ich dies niederschreibe fällt mein Blick durchs Fenster meines Zimmers auf den vom Herbst gezeichneten Garten mit seinen Wiesen, Bäumen und Sträuchern, und da fällt mir Gottfried Benns *Herbststrophe* ein:

*Noch einmal das Ersehnte,
den Rausch, der Rosen Du –
der Sommer stand und lehnte
und sah den Schwalben zu.*

Den Zauber der herbstlichen Stunde im Ohr dringt schon der Frühling in meine Gedankenwelt mit Neubelebung großer Ideen zu der am 28. und 29. März 2013 in Kirowohrad stattfindenden Fachtagung. *Sprachen und die Welt – Globalisierung* weckt Freude am schöpferischen Spiel unserer Sprachen und Lust an ihren unterschiedlichen Ausdrucksmöglichkeiten. Jeder von uns besitzt die Kraft, das Vermögen, verschiedene Sprachen zu verstehen und zu gebrauchen, immer neu zu lernen und auch wieder zu vergessen.

Die großen und kleinen Fragen in einer Gesellschaft spiegeln sich immer im Sprachgebrauch. Bereits die alten Ägypter wussten, dass „*das Wort der Vater des Gedankens*“ ist und erkannten an, dass die Sprache Fundament und Baumaterial des sozialen Hauses unserer Gesellschaft ist. Die Sprache trägt, ermöglicht und stärkt auf vielfältigen Ebenen die menschliche Begegnung, von internationalen bis hin zu intimen Beziehungen.

Eine Konferenz braucht große Ideen, auch wenn sie sich nur in kleineren konkreten Schritten verwirklichen lassen. Große Schecks werden nur in Kleingeld ausgezahlt.

Leider lässt es mein Gesundheitszustand momentan nicht zu, an der Konferenz teilzunehmen – das bedauere ich sehr!

DER VOLKSNAME DEUTSCH UND DAS DEUTSCHE

Richard J. BRUNNER (Ulm, München, Deutschland)

У статті розглядаються етимологічні особливості понять «deutsch», «das Deutsche» для позначення німецької мови й німецького народу, а також їх історичний розвиток та тлумачення. Звертається увага на запозичення з латини, грецької, французької та англійської мов та процеси інтернаціоналізації словникового складу німецької мови.

Ключові слова: етимологія, запозичення, інтернаціоналізми, словниковий склад мови.

The article deals with the etymological peculiarities of the notions “deutsch” and “das Deutsche” for denoting of the German language and German nation as well as their development and explanation. Much attention has been given to the lexical borrowings from the Latin, Greek, French, and English. The process of the German language word-stock internationalization has been researched.

Keywords: etymology, lexical borrowing, internationalism, language word-stock.

Nur im Deutschen ist der *Sprachname* älter als der Name für das Volk. Der Begriff „*deutsch*“ geht auf das **Althochdeutsche** *diutisc* zurück, das sich ebenso wie das **westfränkische** Adjektiv *theodisk*, das aus dem 8. Jahrhundert in der **mittellateinischen** Form *theodiscus* belegt ist, aus der sich die **althochdeutsche** Wurzel *diot* (bzw. *theot*), mittelhochdeutsch „*diet*“ für *Volk* oder *Stamm* (etwa in den Personennamen *Dietmar*, *Dietrich* etc.) herleitet. Das Adjektiv *diutisc* oder *theodisk*, aus dem indogermanischen „*teuta*“, bedeutete also ursprünglich soviel wie **zum Volk gehörig** oder **die Sprache des Volkes sprechend**. Das Adjektiv *deutsch* ist ein Wort der Gelehrtensprache und in dieser Form zum ersten Mal belegt. Der Name „*deutsch*“ ist also eine gelehrte Bildung, eine Lehnübersetzung eines mittellateinischen Terminus *vulgaris*, lautlich korrigiert von älterer einheimischer Tradition, und er wird zunächst auf germanische Sprachen im Gegensatz zu romanischen (welschen) angewendet, später dann auch auf die deutsche, damals althochdeutsche Sprache eingeschränkt. „*deutsch*“ ist eigentlich ein übersetztes „*vulgaris*“ [1: 4, 1, 2, 20, 96, 63]. Im Gegensatz zu den meisten europäischen Sprachbezeichnungen besteht im Deutschen kein Zusammenhang zwischen einer Länder- oder Stammesbezeichnung und dem Sprachennamen (nach dem Muster England – Englisch, Frankreich – Französisch, Italien – Italienisch, Schweden – Schwedisch, Ukraine – Ukrainisch, Polen – Polnisch etc.). Erst seit dem 10. Jahrhundert bürgerte sich die Anwendung des Wortes *diutisc* auf die Bewohner des *ostfränkischen Reichs*, des späteren Deutschland ein. Die Übertragung von „*diutisc*“ aber auf Sprache, Land und Leute: „**Diutschin sprechin, Diutschin liute in Diutische lande**“ („Deutsch sprechen, Deutsche Leute in

Deutschem Lande“) begegnen wir erst um 1090 im *Annolied*, dem ältesten poetischen Geschichtswerk in deutscher Sprache. In 878 Versen behandelt es Leben und Wirken ANNO II., der von 1056 bis 1075 gegen den Willen der Kölner Patrizier Erzbischof der Stadt Köln war, von einem Mönch im Kloster Siegburg verfasst. Dieses neue sprachliche Zeichen für die sprachliche und politische Gemeinsamkeit war im Hinblick auf die sprachliche Gemeinsamkeit vorerst noch mehr ein Ziel als eine gemeindeutsche Realität. Es setzte sich nur zögernd durch und wird lange nur von Gelehrten verwendet. Seine Gültigkeit erhält ‚deutsch‘ erst um 1500 durch Kaiser MAXIMILIAN. Bei den Engländern heißt ‚dutch‘ holländisch.

Die Deutschen sind unter den Kulturnationen eine der wenigen, die eine *ursprüngliche Sprache* besitzen. Das heißt, dass sie ein aus eigenem Stamm hergeleitetes, lückenlos vererbtes Wortgut besitzen. Da die Geltung des Deutschen als Muttersprache nicht über das Siedlungsgebiet der Deutschen hinausreicht, konnten sich Sprachgemeinschaft und Volkszugehörigkeit eng verbinden. *Ursprünglich* besagt, dass eine niemals unterbrochene Entwicklung vom indogermanischen Wurzelgrund über das Germanische, durch Wechselwirkung verschiedener Stammessprachen und Mundarten (des Fränkischen, des Bairisch-Alemannischen, des Sächsischen), durch Verschmelzungen während der Ostsiedlung (im Thüringisch-Obersächsischen) zur neuhochdeutschen, von Martin LUTHER so sehr geförderten Schriftsprache stattgefunden hat. Vom 16. Jahrhundert an entwickelt sich aus einer niederdeutschen Mundart die niederländische Hochsprache, die im Afrikaans der Buren eine weitere Abzweigung erfuhr.

Die Kulturpolitik KARLS DES GROSSEN (742-814), die *Karolingische Renaissance*, förderte die Verwendung des Ausdrucks ‚*diutisc*‘, sodass er weitere Verbreitung und Anwendung fand. In der Frühen Neuzeit wurde der Ausdruck sehr oft als *teutsch* geschrieben, weil man eine – heute als falsch erkannte – Verbindung zum Germanentum der TEUTONEN annahm.

Eine der Ursachen für das Erkennen des Wertes der eigenen Sprache und Sitte war die Entdeckung der ‚*Germania*‘ des römischen Geschichtsschreibers TACITUS (~55-120), deren Niederschrift 1455 im Kloster Hersfeld gefunden wurde. Das Lob, das der Römer den Tugenden der Germanen zollt, bestärkte das erwartende völkische Selbstbewusstsein.

In der Zeit des 30jährigen Krieges (1618-1648) war es die ‚Fruchtbringende Gesellschaft‘, 1617 vom Fürsten Ludwig von Anhalt begründet, die sich um die Pflege deutscher Sprache und Dichtung verdient machte. Ihr gehören unter anderem MARTIN OPITZ (1597-1639 – 1624 Buch von der teutschen Poeterey), FRIEDRICH LOGAU (1604-1655 – bedeutender Epigrammatiker des deutschen Barock), ANDREAS GRYPHIUS (1616-1664 – bedeutendster Barockdramatiker) und der Sprachkundler JUSTUS GEORG SCHOTTEL (1612-1676) an.

Zu Zeiten Johann Wolfgang GOETHE – und nicht zuletzt durch ihn selbst – war die deutsche Sprache ‚auf einem so hohen Grad der Ausbildung gelangt‘ (GOETHE in den Schriften zur Literatur), dass der Meister bekennen konnte: ‚Mit der Bildung der deutschen Sprache und des Stils in jedem Fache wuchs auch die Urteilsfähigkeit ...‘ (Dichtung und Wahrheit).

Das Vordringen der *Muttersprache*, Ausdruck und Folge der allgemeinen ökonomisch-gesellschaftlichen und kulturellen Entwicklung, ist für die nationalsprachliche Entwicklung vor allem in zweierlei Hinsicht bedeutsam gewesen: zum einen stärkte es das Ansehen der deutschen Sprache gegenüber dem Lateinischen, und zum anderen förderte es den Willen zu sprachlichem Ausgleich und sprachlicher Angleichung. Der einzelne Mensch wird durch den geistigen Besitz der Sprache geformt in einer Weise, dass sein geistiges Tun stärker durch das Weltbild der Muttersprache als durch seine Eigenpersönlichkeit bestimmt ist.

Das Wort *Muttersprache* selber ist kein sehr altes Wort, denn es fehlt sowohl dem Althochdeutschen als auch dem Mittelhochdeutschen. Erst in frühneuhochdeutscher Zeit, in der die gleichsam angeborene, von der Mutter zuerst gelehrt und übernommene Sprache ständig an Bedeutung und Wertschätzung gewann, wurde dieses so charakteristische Wort geprägt. Genau genommen handelt es sich nicht einmal um eine eigenständige Prägung des Hochdeutschen, sondern um eine Übernahme des niederdeutschen *modersprake*, das seit 1424 belegt ist. 1522 erschien es zum ersten Mal in hochdeutscher Lautung. CASPAR GÜTHEL, der Augustinermönch und Freund Martin LUTHERS, schreibt in einem Gesprächsbüchlein: ‚Rede deiner Mutter Sprache!‘, und drei Jahre später (1525) gebrauchte auch MARTIN LUTHER dieses Wort, indem er von der *rechten Muttersprache* redete. Damit dürfte LUTHER diese Bezeichnung endgültig in den deutschen

Sprachschatz verankert haben. Ähnliche Wendungen begegnen auch in anderen Sprachgemeinschaften.

Die Sprache ist die Meßlatte für Kultur und Intelligenz. Der Wortschatz einer Sprache ist in der Tat eine reiche Quelle für die Kulturgeschichte des betreffenden Volkes. Das Wortgut einer Sprache ist vor allem eine Schatzkammer von Ideen, Gedanken und Begriffen. Diese Erkenntnis ließ auch die BRÜDER GRIMM an die Schaffung eines deutschen Wörterbuches denken, das wegen seines bildenden Gehalts und seiner allgemeinen Bedeutung für das Volk zu einem wahren deutschen Hausbuch werden sollte. Der Plan ging in dieser Form leider nicht in Erfüllung, weil das Werk in zu großer Breite angelegt wurde.

Wilhelm von HUMBOLDT (1767-1835) sagt als Sprachforscher und Philosoph im Hinblick auf die Leistung unseres Wortschatzes, dass der Mensch mit den Gegenständen so lebt, wie die Sprache sie ihm zuführt. Wer sich eingehender mit der französischen Sprache befasst, erkennt ihre Stärke in der psychologischen und begrifflichen Nuancierung, in der Erfassung künstlerischer Formgebung oder in der höflichen Umschreibung verletzender Tatbestände. Ähnliches gilt für das Englische auf dem Gebiet der Politik und des gesellschaftlichen Zusammenlebens. Dagegen ist das Deutsche besonders reich entfaltet auf dem Felde des philosophischen und historischen Denkens.

KONFUTSE schreibt: „Wenn die Begriffe nicht richtig sind, so stimmen die Worte nicht, wenn die Worte falsch sind, kommen die Werke nicht zustande. Darum Sorge der Edle, dass er seine Begriffe zu Taten machen kann. Der Edle duldet nicht, dass in seinen Worten Unordnung ist. Das ist es, worauf es ankommt.“

Unter deutscher Sprache im engeren Sinn versteht man die allgemeine deutsche Hochsprache oder Schriftsprache. Wesentlicher Teil der deutschen Sprache sind aber auch die Umgangssprache, die Mundarten, die landschaftlich geprägten Formen der Hochsprache und die Fachsprachen. Durch den ständigen Austausch sowie durch die gemeinsame Grundlage in der Sprachgeschichte und im grammatischen System bilden diese Sprachformen zusammen die Gesamtheit der deutschen Sprache. Daher können die Bereiche nicht scharf von einander getrennt werden. Die Mundarten, aus denen die Hochsprache hervorgegangen ist, liefern der Hochsprache immer neues Wortgut und tragen so zur Erweiterung des Wortschatzes und der Ausdrucksmittel bei, andererseits übernehmen sie von der Hochsprache besonders moderneres Wortgut. Die Fachsprachen dienen dazu, einem bestimmten Fachbereich den speziellen Wortschatz für genaue und eindeutige Terminologie zur Verfügung zu stellen. Aus Fachbereichen, die in der Allgemeinheit größere Bedeutung gewinnen, gelangen oft Wörter in die Allgemeinsprache, z. B. in der Gegenwart der Wortschatz der Psychologie und der Soziologie. Produktiv ist auch der Wortschatz der Sportsprache, der heute wieder in vielen anderen Bereichen, etwa in der Politik, in übertragener Bedeutung verwendet wird. Fachwörter, die in die Allgemeinsprache gelangt sind, ändern oft ihre Bedeutung, da hier keine so genaue Begriffbestimmung mehr nötig ist. Zum Reichtum und zur Vielfalt der deutschen Sprache tragen auch die landschaftlichen Ausprägungen der Hochsprache bei. Hier lässt sich an der Aussprache, am Tonfall, an Besonderheiten der Grammatik, wie auch am Gebrauch von Wörtern, die nur in bestimmten Gegenden des deutschen Sprachraumes üblich oder verständlich sind, die Herkunft des Sprechers erkennen.

Das Deutsche wird heute von etwa 100 – 120 Mill. Menschen gesprochen (im Vergleich dazu das Englische von 250 Mill.), davon 87 Mill. als Muttersprache. Es zählt auch zu den wortreichsten Sprachen. Man schätzt heute den deutschen Wortschatz auf etwa 300.000 – 500.000 Wörter.

Mein Innsbrucker Professor JOHANNES ERBEN gibt in seinem *Abriss der deutschen Sprache*, 9. Aufl. Berlin 1965, S. 18, den Bestand des deutschen Wortschatzes mit ungefähr 400.000 Wörtern an. Verben machen schätzungsweise ein Viertel [2: 63], die Substantive mehr als zwei Viertel (50-60%; S. 124), das Adjektiv und das Adverb fast ein Sechstel [2: 66] des Gesamtwortschatzes aus. Die Zahl der Präpositionen und Konjunktionen beläuft sich auf fast 200 [2: 89], die der Pronomen auf nicht einmal 100 Wörter [2: 211]. Der Durchschnittssprecher dürfte über einen Wortschatz von ca. 10.000 Wörtern verfügen, wobei zwischen aktivem und passivem (nur verstehenden) Gebrauch große Unterschiede bestehen; ein nicht geringer Teil der Bevölkerung kommt mit 1.000 bis 2.000 Wörtern aus.

Der deutsche Wortreichtum beruht vor allem auf den vielfältigen Möglichkeiten der Wortbildung, besonders der Bildung von Zusammensetzungen (Komposita). Die Zahl der Wörter ist

um ein Vielfaches größer, wenn man die Mundarten und die Fachsprachen mit einbezieht. Allein der Wortschatz der Chemie wird auf 225.000, der der Elektrotechnik auf 50.000 geschätzt.

Sprache lässt sich nicht steuern. Sprache ist ein Produkt der unsichtbaren Hand. Nach der Statistik spricht ein Mensch durchschnittlich 20.000 – 25.000 Wörter pro Tag – Frauen mehr, sie reden im Durchschnitt 30 000 Wörter/Tag, Männer weniger, ~ 25.000/Tag. Der Grund ist nach Erkenntnissen der neurologischen Forschung, dass das weibliche Gehirn 11 Prozent mehr Nervenzellen hat als das männliche – besonders in jenen Arealen, die für Gefühle und Erinnerungen zuständig sind. Frauen haben quasi eine achtspurige Autobahn, um Gefühle zu entwickeln, Männer nur eine Landstraße.

Mit der Flut an Anglizismen und Amerikanismen entwickelt sich ein neuer Trend: immer öfter kürzen Jugendliche und Berufstätige englische Wörter ab. *Kids* schicken per *E-Mail* und *SMS* (*Short Message Service*) ein *2 l 8*, wenn sie „*too l-ate*“, also zu spät sind, oder *t2ul8r* für *talk to you later*, oder sie geben Shakespeare mit *2b or not 2b* (Sein oder Nichtsein) wieder. Die Bedeutung des Kürzels erschließt sich erst, wenn man es – englisch – ausspricht. Sie verabschieden sich mit einem **cu**, „*see you, mach’s gut.*“ Vor allem im Bereich Marketing sind englische Abkürzungen gang und gäbe. Man redet nicht von Verkaufstheken, sondern vom *OTC-Bereich*; *OTC* bedeutet „*Over The Counter*“, „*Über den Ladentisch*“. Die Botschaft muß einfach kurz sein, ein „*Eye-Catcher*“. Dieses internationale Umgangssprachenenglisch entwickelt sich in einem rasanten Tempo und wird dabei still und heimlich immer einfacher. Grammatische Feinheiten wie die Verb-Endung auf –s im Singular oder die Unterschiede zwischen *who*, *which* und *that* sind immer seltener zu hören. Und das schwierige *th* ist bereits flächendeckend einem s oder d gewichen. „*Das ist very Denglisch!!*“

Das zunehmende *SMS-Denken* führt gleichzeitig zu einer zunehmenden Denkfaulheit. Dieser Sprachverlust lässt die Beziehungen der Menschen veröden und erkalten.

Immerhin geraten die Segnungen der allumfassenden Veranglisierung mitunter in Misskredit. Englische und amerikanische Werbetexte werden von deutschen Verbrauchern meist kaum oder völlig falsch verstanden. Den VODAFONE-Slogan „*Make the most now*“, der zu deutsch etwa „*Mach das Beste aus dem Augenblick*“ kann nur jeder Dritte eigentlich korrekt übersetzen; die Anzeige des Urlaubsanbieters CENTERPARCS „*A State of Happiness*“ (Ein Zustand/Platz des Glücks) kapierten nur 13 Prozent richtig. Für die repräsentative Studie wurden ein Dutzend Werbeaussagen untersucht. Absolutes Schlusslicht war der JAGUAR-Werbespruch „*Life by Georgous*“, das etwa „*Leben auf prächtig*“ heißen soll. Das hätten nur noch acht Prozent der Befragten korrekt übersetzen können. Manche der Probanden meinten sogar, der Spruch hieße „*Leben in Georgien*“. Das „*Fly Euro Shuttle*“ der Fluggesellschaft AIR BERLIN stürzte die meisten Adressaten in größte Verwirrung, schien es doch dazu aufzufordern, irgendwelche herumfliegenden Euromünzen zu schütteln. Die ins Englische verliebten Werbetexter haben bisweilen auch ihre Probleme. Sie werben schon einmal mit dem Begriff „*Body Bags*“ für *Rucksäcke*, nichts ahnend, dass „*Body Bags*“ im Englischen „*Leichensäcke*“ sind. Ob im Job, Fernsehen, Internet oder auf Plakatleinwänden – mit Deutschkenntnissen allein fällt die Teilnahme am Kommunikationskosmos in diesem Land zunehmend schwer.

Nun ist es weder Aufgabe der Werbung, Englisch zu lehren, noch Aufgabe der Kunden, zum Verständnis dieser Werbung Wörterbücher zu wälzen. Auf diese Weise schaden die Werbetreibenden weniger der deutschen Sprachkultur als vielmehr sich selbst. Die Muttersprache in der Werbung ist meistens wesentlich emotionaler und authentischer als das beste Englisch. Ein „*Ich liebe dich*“ kann viel eher eine Gänsehaut erzeugen als ein „*I love you*“, und TOYOTAs Werbespruch „*Nichts ist unmöglich*“ ist um Längen besser als der inhaltlich gleiche Spruch: „*Impossible is nothing*“ des Sportartikelherstellers ADIDAS.

Vermeintliche Internationalität künstlich durch Englisch zu erzeugen, geht „nach hinten“ los. Heute gibt es in fast jeder Stadt anstelle einer *Bäckerei* mindestens einen *Backshop*. Ein englischer Muttersprachler wird sich fragen, ob es sich dabei eher um einen Laden für seine Rückseite oder um einen Hinterhofladen handelt. Das ist natürlich weniger relevant, wenn es in der betreffenden Gemeinde kaum Engländer oder Amerikaner gibt. Aber dann könnten wir es doch einfach *Bäckerei* nennen – oder?

Englische Ausdrücke sind dann hilfreich und gut, wenn sie nicht gerade heiße Luft kaschieren sollen, sondern wenn sie uns helfen, Dinge einfacher und vielleicht auch eleganter darzustellen. Ein

Briefing ist eben kürzer und konkreter als eine *Kurzanweisung*, aber ob ein *Meeting* in jedem Fall besser ist als ein *Treffen*, darf mit Recht bezweifelt werden.

Englisch „*macht dann Sinn*“ – diese übrigens auch eine aus dem Englischen übernommene Grammatik: analog zu „*to make sense*“ -, wenn es keine treffenden und vergleichbar kompakten deutschen Begriffe gibt. Das betrifft insbesondere Dinge, die aus der englischsprachigen Welt zu uns kommen, wie der Link im Internet, der kürzer ist als die Verknüpfung, oder Wörter wie *nonstop*, die einfacher von der Zunge gehen als: *ununterbrochen*.

Allerdings ist Englisch nicht immer kürzer und kompakter: Am Frankfurter Flughafen findet man zum Beispiel zweisprachige Hinweisschilder, die in Deutsch den Weg zum Fernbahnhof anzeigen und das in Englisch mit *Long Distance Railway Station* beschreiben. Englisch ist auch nicht immer smarter als Deutsch. Der Titel der Männerzeitschrift „*Mens' Health*“ klingt in vielen deutschen Ohren eher nach Halskrankheit; und das neulich in einem auf amerikanisch getrimmten Steakhaus in Hamburg entgegengenommene „*enjoy your meal*“ klingt künstlich gegenüber einem herzlichen „*guten Appetit*“.

Damit Englisch nicht zum Flopp wird, sollte man dort, wo gute deutsche Vokabeln existieren, diese auch nutzen: also nicht *voten*, sondern *wählen*, nicht *phonen*, sondern *anrufen* und auch nicht *meeten*, sondern *treffen*. Da gehen andere deutschsprachige Länder selbstbewusster mit der eigenen Muttersprache um. So heißt es am Flughafen Zürich *einsteigen* statt *boarden* auf den Anzeigetafeln und man erhält auch eine *Einsteigekarte* statt einer *Boardingcard*, die auf deutschen Flughäfen üblich ist.

Von gesetzlich vorgeschriebenen Sprachregeln wie in Frankreich, wo in der publizierten Kommunikation der *Computer ordinateur* heißen muss, ist allerdings dringend abzuraten. Wird dadurch doch die freie Entwicklung einer Sprache blockiert. Kulturpessimisten, die uns allen in der nächsten Generation nur noch eine Art *Pidgin-Denglisch* als Muttersprache prognostizieren, sei gesagt, dass es auch Selbstheilungskräfte des Sprachmarktes gibt. Wenn alle in Englisch werben, bietet beispielsweise deutsch wieder die Chance zur Differenzierung.

Deshalb sollten wir etwas gelassener mit dem *Thema Anglizismen* umgehen!

Wer sich unbedingt *meeten* will, soll das weiterhin tun. Und ich habe mich auch schon so an meine *Airbags* im Auto gewöhnt, dass ich sie nur ungern gegen Luftsäcke austauschen möchte. Ebenso wie ich mein *Internet* nicht gegen ein *Weltnetz* tauschen und meine *Lotion* nicht durch eine *Tinktur* ersetzt wissen möchte.

Ein paar schöne Anglizismen finde ich ganz okay. Womit wir übrigens bei einem schönen Beispiel für einen Sprachkreislauf wären: Wissen Sie, woher der Ausdruck *okay* stammt? Er beruht auf dem Kürzel *o. k.*, das die vornehmlich deutschen Drucker in den USA auf ihre Druckfahnen schrieben, wenn diese „*ohne Korrektur*“ – also in Ordnung waren.

Inzwischen sind schon Gegenbewegungen (das *Rollback* nach dem *Feedback*) zu beobachten, beispielsweise beim Parfümeriefilialisten DOUGLAS, der vom rätselhaften „*come in and find out*“ zum herrlich biedereren „*Douglas macht das Leben schöner*“ zurückfand. Auch die Kaffeehauskette „BALZAC COFFEE“, deren Angebot mit Getränken wie „*Apple Cinnamon Latte*“ es bereits zu einer Herausforderung macht, einen ganz gewöhnlichen Kaffee („*Housecoffee*“) ohne Milch-, Schokoladen- und Aromastoffzugaben zu bestellen, lässt das Deutsche zumindest einmal in althergebrachter Form zu seinem Recht kommen: im „*frisch gepressten Orangensaft*“, der freilich in den Portionierungen „*small*“ und „*large*“ gereicht wird.

In dem Maße, in dem sich diese Kommunikationssprache vom klassischen *British English* entfernt, entsteht tatsächlich eine neue und diesmal nahezu globale *Lingua franca*. Letztere Bezeichnung geht auf eine vom Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert im südlichen und östlichen Mittelmeerraum verbreiteter Handelssprache zurück. Die Basis war romanisch, garniert mit arabischen, türkischen, persischen, griechischen und slawischen Einflüssen. Die *Lingua franca* wurde gesprochen, schriftliche Zeugnisse gibt es kaum.

Muttersprachler haben große Probleme, das *Kauderwelsch*¹-*Englisch* zu verstehen. Angesichts dessen ist es nun wirklich kein Spaß, ein Weltsprachler zu sein.

Ein Volk, das seinen Kindern zum Geburtstag „*Happy birthday to you*“ vorsingt, zuvor bei der Hochzeit (auch danach) ein „*Just married*“ an den Hochzeitswagen schreibt und schließlich beim Verbrennen im Krematorium „*Time to say goodbye*“ erklingen lässt, dem ist nicht mehr zu helfen. Er hat die Zivilisation der anderen übernommen, seine eigene Kultur verraten und vergessen.

Sprache ist die Summe aller Wörter, der gesprochenen und der geschriebenen. Veränderungen in der Sprache entstehen wie ein Trampelpfad auf einer Wiese – ganz unbedacht wählt jemand einen neuen, oft kürzeren Weg; nach und nach folgen die anderen dieser Abkürzung, bis schließlich der neue den älteren Pfad ersetzt.

Jede Sprache wandelt sich, wenn auch zum Teil unbemerkt von den Sprechern, ununterbrochen und kümmert sich nicht um die *Duden-Grammatik* oder ein anderes Deutsches Wörterbuch. Wendungen, die heute als falsch eingestuft werden, gelten morgen als verzeihliche Sünden und übermorgen als „normal“. Sprachen werden nicht erfunden, sondern sie entwickeln sich. Sprachwandel wird von „*unsichtbarer Hand*“ gelenkt. Die Gründe dafür sind so verschieden und verwickelt wie das persönliche Leben ihrer Sprecher: Kontakt mit Fremden, Zweisprachigkeit, Verdrängung und Überlagerung, geschriebene Sprache, das Lautsystem selbst, das immer nach Symmetrie strebt, und vieles mehr.

Im Laufe der Geschichte haben die Deutschen vor allem Begriffe aus dem Lateinischen, Griechischen und Französischem übernommen und eingedeutscht. Seit Mitte des 19. Jahrhunderts beeinflusst nun das Englische die deutsche Sprache, seit dem Zweiten Weltkrieg ist es zur bedeutendsten Quellsprache zunächst im Westen und nun auch im Osten des Landes geworden.

Ein Hauptgrund für den Sprachwandel in den letzten 200 Jahren war die beispiellose Verstädterung. Im Zuge der Industrialisierung erfuhr Deutschland im 19. Jahrhundert eine regelrechte „Landflucht“. Auf der Suche nach Arbeit zog ein Großteil der Bevölkerung in die rasant wachsenden Städte und neuen Industriezentren. Die dritte Welt erlebt heute eine ähnliche urbane Revolution, die nicht nur Sprachen, sondern ganze Sprachfamilien auslöscht. Die Umkehrung der traditionellen Siedlungsformen führt zu unzähligen sprachlichen Umwälzungen, ein Einschnitt, der Dialekte einebnet und sogar ganze Sprachen ersetzt.

Es gibt ungefähr 6432 Einzelsprachen dieser Welt. Genau genommen sind Sprachen nicht zählbar. In der Sprachwissenschaft spricht man von „Historischen Einzelsprachen“; 273 davon werden von einer Million Menschen und mehr gesprochen. Dazu kommen noch einmal mehr als 40.000 regionale Sprachgruppen. Allein auf Neuguinea sind zurzeit 1073 unterschiedliche Sprachen verbreitet. Schon in hundert Jahren, so schätzt Martin HASPELMATH vom Leipziger Max-Planck-Institut für evolutionäre Anthropologie, wird die kulturelle Globalisierung allenfalls 2.000 dieser Wortwelten übrig gelassen haben. Bis zu 80 Prozent der Sprachen dieser Welt sind im Verlauf des 21. Jahrhunderts vom Aussterben bedroht; pro Jahr sterben weltweit mindestens 50 Sprachen. Trifft das auch die deutsche? Dennoch darf es keine Gesetze geben, die dem Einzelnen den Gebrauch einer bestimmten Art von Sprache vorschreiben. Das Individuum kann an der Sprache der anderen nichts ändern. Egal, ob mit oder ohne Fremdwörter – wichtig sei vor allem, dass der Redner von seinem Zuhörer verstanden werde. Nur wenn eine Information erfolgreich weitergegeben wird, handelt es sich um Kommunikation [3].

„Es ginge dem Genitiv prächtig, wäre die Gesellschaft seiner bloß mächtig!“ Nein, diesen Stoßseufzer reimte kein namhafter Literat oder Sprachkritiker, sondern irgendwer im Internet, dem Genitiv und Dativ offenbar nicht einerlei sind. Das scheint bei vielen Menschen, die öffentlich reden oder schreiben, anders zu sein. Ungeniert formulieren sie lautlos: *Wir kennen die Sorgen der Menschen und nehmen uns ihnen* (statt *ihrer*) *an* (oder *werden ihnen* (statt *ihrer*) *Herr*). Auch *beschuldigen*, *anklagen* und *gedenken* erhalten immer seltener das ihnen zustehende Genitivobjekt, von *besinnen* oder *harren* gleich zu schweigen.

¹ **Kauderwelsch**: Ursprünglich Bezeichnung für die schwerverständliche Sprache der Rätoromanen aus dem Rheintal bei Chur. *Chur* hieß um 1000 n. Chr. auf tirolerisch *Kauer*; *welsch* bedeutet ‚romanisch‘. Aus *Kaurerwelsch* entwickelt sich durch Dissimilation **Kauderwelsch**, das eigentlich <Churromanisch> bedeutet.

Ob beim Sprechen oder Schreiben, wir differenzieren immer seltener. Der Konjunktiv verschwindet, das Präteritum wird zunehmend durch das Perfekt ersetzt, Adverbien werden wie Adjektive gebraucht und schließlich so akzeptiert (*teilweise, insgeheim*). Starke Verbformen gehen verloren. Heute sagt fast jeder *glimmte* statt *glomm*, *haute* statt *hie*b. Wer weiß noch, dass *backen* ursprünglich ein starkes Verb war? Das Präteritum *buk* ist längst veraltet, allein üblich ist *backte*. Und wie steht es mit *frug*? Im 19. Jahrhundert genoss die starke Flexion zumindest beim aufstrebenden Bürgertum Vorrang vor dem schwachen *fragte*. Sie war damals auch in der Literatur verbreitet. Dennoch: Ist *fragen* von Haus aus ein starkes oder ein schwaches Verb?

Die Regel ist einfach, scheint aber trotzdem schwer verständlich zu sein. Anders lässt sich nicht erklären, warum auch sprachkompetente Leute gerade diesen Fehler machen. Es handelt sich um das Verb *hängen*, das heute je nach Bedeutung stark (unregelmäßig) oder schwach (regelmäßig) flektiert wird. Das ist allerdings im Präsens nicht zu merken. Da ist völlig korrekt: „Das Bild hängt an der Wand“ und! Sie hängt das Bild an die Wand“. Erst bei den Vergangenheitsformen muss man wissen und unterscheiden, worum es geht. Was also war mit dem Bild? Ein anderes Beispiel: *Hätte er seinen Mantel an die Garderobe gehängt* oder *gehangen*? Eine Diskussion erübrigt sich, denn die Regeln sind eindeutig: Die starken Formen gelten immer dann, wenn *hängen* kein Akkusativobjekt bei sich haben kann.

Das Interesse der heute lebenden Menschen an der Sprache ist offenkundig. Der Erfolg von Bastian SICKs Buch: „*Der Dativ ist dem Genitiv sein Tod*“ zeigt an, wie aufmerksam die Menschen auf Sprachphänomene reagieren und wie sehr sie sich wünschen, das Vorgefundene in „falsch“ und „richtig“ zu scheiden.

Wer verleugnet schon gern, dass er die lateinische Herkunft vieler Lehnwörter kennt? Bis vor einigen Jahren war er mit diesem Wissen fein dran, denn es half ihm, Fehler bei der rechten Schreibung zu vermeiden. Wer heute normgerecht schreiben will (oder muss), ist damit nicht immer auf der sicheren Seite. Gilt das auch für das von Potenz abgeleitete Adjektiv?

Es bemerken auch Nicht-Philologen, dass die Sprache unsere Auffassung von der Wirklichkeit prägt, umprägt, dass „Sprachregelungen“ politische Konsequenzen haben können, dass sich autoritäre und liberale Gesellschaften auch in der Sprechweise unterscheiden. Keine Generation weiß wie die unsere, wie die Sprache in Mitleidenschaft gezogen werden kann von Ideologen, falschen Autoritäten und Unmenschlichkeit. Sammelbände und Zeitschriften sind erschienen und erscheinen mit Titeln wie „*Sprache und Wissenschaft*“, „*Die Sprache*“, „*Die Sprache im technischen Zeitalter*“, „*Die Sprache in einer globalisierten Welt*“ usw. Im Erscheinen solcher Sammelbände wird Aktualität deutlich.

Zu der Erkenntnis, dass Sprache sich wandelt, gesellt sich das Wissen, dass dieser Wandel auch als zielgerichtet aufgefasst werden kann, man also nicht nur vor Veränderungen stehe, sondern vor einer Entwicklung. Mit dieser evolutionistischen Betrachtungsweise der Sprache gehen Wertungen Hand in Hand: Die einen legen den Finger auf Einebnungen im Vokalismus, auf den Verlust von Formen und klanglicher Schönheit und prognostizieren Verfall und Untergang; die anderen glauben, dass die Sprache an Reichtum und Ausdruckskraft gewonnen habe und sich, gewiesen von dem in ihr waltenden Geist, vervollkomme.

Die deutsche Hochsprache, als Historische Einzelsprache, war im 19. Jahrhundert im Wesentlichen eine geschriebene Sprache, gesprochen aber wurde Mundart. Im 20. Jahrhundert ist diese Sprache auch eine gesprochene Sprache geworden. Sie hat heute zwei Existenzweisen, eine *geschriebene* und eine *gesprochene*, die man unter dem Begriff *Standardsprache* zusammenfasst. Sie ist durch ein kodifiziertes Regelwerk standardisiert und in der Schrift festgelegt und wird in der Schule gelehrt. „Wir sollten uns bewusst sein, dass die deutsche Standardsprache eine auf schriftlicher Ebene aus verschiedenen Dialekten etwa seit dem 15. Jahrhundert auf schwierigen Wegen geschaffene labile Einheitssprache ist“ (Albert GREULE, beim Sprachforum der Hanns-Seidel-Stiftung München 2006). Nach 1945 hat sich die *Hochsprache* infolge eines wachsenden Desinteresses und der Unfähigkeit zum korrekten Gebrauch in Wort und Schrift weit gegenüber der kleinräumigen, regional geprägten *Stil niedrigen Umgangssprache* geöffnet.

Die Beziehungen der deutschen Sprache zu den Nachbarsprachen sind durch die große Neigung des Deutschen gekennzeichnet, fremdes Wortgut aufzunehmen. Solche Übernahmen als Lehnwörter und Fremdwörter bezeichnet, findet man seit den Anfängen. Zu manchen Zeiten wucherten aber die

Fremdwörter sehr stark, sodass als Gegenbewegung die Forderung nach „Reinheit der Sprache“ erhoben wird. Die Diskussion um die vermehrt gebrauchten Anglizismen und Amerikanismen ist bis heute ein Hauptproblem der deutschen Sprachpflege geblieben. Das Deutsche hat aber nicht nur einseitig fremdes Gut aufgenommen, sondern – wenn auch in geringerem Maße – eigene Wörter an andere Sprachen geliefert.

Als die Brüder JACOB und WILHELM GRIMM 1839 begannen, den Bestand der deutschen Sprache und ihre Entwicklung seit dem Mittelalter zu erfassen, da ahnten sie nicht, dass 132 Jahre emsiger Arbeit nötig sein würden, das Werk abzuschließen. Statt der geplanten **sieben Bände** wurden es **32** mit etwa **66.000 Spalten**.

Längst sind die frühen Bände ergänzungs- und überarbeitungsbedürftig; der Sprachwandel erzwingt die Weiterarbeit.

LITERATURVERZEICHNIS

1. Grimm J. Deutsches Wörterbuch: Band 4 / Jacob Grimm. – Göttingen: Dieterich, 1840. – 456 S.
2. Erben J. Abriß der deutschen Grammatik. 4. Aufl. / J. Erben. – Berlin: Akademie, 1971. – 312 S.
3. Haspelmath M. Grammatikalisierung: von der Performanz zur Kompetenz ohne angeborene Grammatik." In: Krämer, Sybille & König, Ekkehard (eds.) Gibt es eine Sprache hinter dem Sprechen? (Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft, 1592.), Frankfurt am Main: Suhrkamp. – 262-286 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ріхард Йозеф Бруннер – доктор (habil), професор університету м. Ной Ульм та Українського Вільного університету м. Мюнхен (Німеччина), professor honoris causa Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, голова Баварсько-української спілки сприяння наукових досліджень м. Мюнхен, почесний член Спілки германістів України.

Наукові інтереси: етимологія, термінологія, запозичення, семантика та граматики в діяхронії.

МЕТОДИКА ЗІСТАВНОГО АНАЛІЗУ ФРАЗЕОСЕМАНТИЧНИХ СИСТЕМ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ І ПЕРСЬКОЇ МОВ)

Ольга ВАЛІГУРА, Марина ОХРИМЕНКО (Київ, Україна)

Статтю присвячено дослідженню методики аналізу фразеосемантичних систем неспоріднених мов, зокрема, англійської і перської. У роботі висвітлено специфіку сучасних зіставних досліджень, а також визначено алгоритм методики поетанного зіставного аналізу семантики емотивних фразеологічних одиниць англійської і перської мов.

Ключові слова: зіставний аналіз, фразеосемантичні системи, емотивні фразеологічні одиниці, англійська й перська мови.

The article deals with the methodology of the English and Persian phraseological and semantic systems investigation. The paper highlights the specificity of modern contrastive studies, as well as determines the algorithm of contrastive semantic analysis of the English and Persian emotive phraseological units.

Key words: contrastive analyses, phraseological and semantic systems, emotive phraseological units, English and Persian languages.

У сучасній компаративістиці зіставлення мов незалежно від їх генетичної і типологічної належності відкриває широкі можливості для поглибленого вивчення внутрішньомовних явищ і міжмовних зв'язків.

Одним з об'єктів міжмовного опису, який вважають достатньо дослідженим і водночас проблемним, виступають фразеологічні системи неспоріднених мов, зокрема в англійсько-перській паралелі. Чимало комплексних питань, пов'язаних зі встановленням ізоморфних і аломорфних рис фразеологічних систем англійської й перської мов, залишаються маловивченими. У вітчизняному зіставному мовознавстві ще не знайшли системного дослідження емотивні фразеологічні одиниці сучасних англійської і перської мов, що й визначає **актуальність** пропонованої роботи.

Перспективи дослідження у будь-якій галузі знань можна побачити на тлі тих завдань, які чекають на своє вирішення, а останнє залежить від методологічної бази, методів вивчення матеріалу й метамови його опису. Тому **мета** статті полягає у визначенні методики зіставного аналізу фразеосемантичних систем неспоріднених мов, зокрема, англійської і перської. **Об'єктом** дослідження є фразеологічні одиниці сучасних перської і англійської мов. **Предметом** дослідження в пропонованій статті є методика зіставного дослідження фразеологічних одиниць сучасних англійської й перської мов.

Зіставне вивчення дослідження споріднених і неспоріднених мов має достатньо тривалу історію у лінгвістиці [3; 10; 16]. Причини, що зумовили появу цього напрямку, а також розробка його основних принципів і теоретичних положень, визначення цілей і завдань, вказують на його відмінність від порівняльно-історичного мовознавства. Власне обмеженість порівняльно-історичного методу дослідження (звернення лише до близькоспоріднених груп мов) спричинила необхідність створення методики, яка дозволила б встановити відмінності й подібності між неспорідненими мовами. Такий метод дозволив співвіднести елементи або мікросистеми різних мов (незалежно від походження елементів) разом із закономірностями побудови мовлення [4, с. 6].

Зіставний метод лінгвістичних досліджень за своїм характером є парадигмальним. Як головний метод зіставного мовознавства, він спрямований на вияв спільних і специфічних рис зіставлюваних мов на всіх рівнях мовної системи, а також у мовленні, тексті за принципом синхронії. Зіставний метод застосовується, як зазначає О.О. Селіванова, з різною метою: поглиблення знань про одну з мов на тлі другої, вияву особливостей взаємодії мов у процесі оволодіння другою мовою, встановлення характерологічних рис сімей і груп мов, прогнозування інтерференції мов, визначення оптимальних засобів оволодіння іншою мовою тощо [18, с. 61]. Об'єктом зіставного аналізу можуть бути фонемні, складні, лексичні одиниці, граматичні категорії, номінативні структури, синтаксичні конструкції, тексти.

Зіставний метод ґрунтується на загальному механізмі порівняння двох мов. Тому такий метод насамперед передбачає визначення критерію, еталона зіставлення. На лексичному рівні широко застосовується критерій компонентного складу значень порівнюваних еквівалентів.

Заслуговує на увагу думка про те, що зіставлення мов – це вихід у різні духовні й ментальні світи народів, тобто вихід до субстанцій найвищого порядку, які за своєю суттю багатомірні й до кінця не пізнані [12, с. 21]. Очевидно, тому в сучасних дослідженнях з лінгвістики, як і в інших галузях знань, спостерігається повільне й обережне просування до поєднання в одному фокусі власне наукових, філософських, релігійних уявлень про світ і людину. Саме таке поєднання людських знань може дати, на думку В.М. Манакіна, плідні результати й наблизити до істинного розуміння порядку у світі [12, с. 21].

Вихід сучасного мовознавства у сферу когнітивної діяльності пов'язаний із загальною теорією інформації і її обробкою людським розумом. Когнітивна лінгвістика разом із когнітивною психологією повинна відповісти на питання про те, як організована людська свідомість, яким чином мова репрезентує ментальний простір, яким бачать світ різні люди й нації, і як ці відмінності відображаються у їх мові і мовленні.

Зіставно-семантичний метод ми, услід за З.Д. Поповою і Й.А. Стерніним, позначимо як *семантико-когнітивний*, підкреслюючи цією назвою основний напрям дослідження – дослідження співвідношення семантики мови з концептосферою народу, співвідношення семантичних процесів із когнітивними [17, с. 18].

Національна специфіка концептуального світу [5; 8] разом із особливостями звичаїв і традицій, стереотипами поведінки не фотографічно віддзеркалюються у мові народу, а народжуються, проростають і живуть у мові, утворюючи етнічне (= етно-, психо-, лінгво-, культурологічне) поле. Подібно до електричного чи гравітаційного, етнічне поле проявляється у колективній психології і впливає на індивіда [12, с. 27].

У контексті нашого дослідження зазначимо, що фразеологічні одиниці перської і англійської мов на позначення емоцій людини також організовані за польовим принципом і включають чуттєвий образ й інформаційний зміст, адже на сьогодні в лінгвістиці актуальним є перехід до культурологічного аналізу цілих тематико-ідеографічних масивів [6, с. 24], яким стає в нашому дослідженні ФСП "Емоції людини".

Ідея зіставного дослідження різних полів шляхом членування одного й того самого поля на складові семантичні елементи (тепер для цього вживається термін *семантичне картування*) бере початок у перших працях про мовні поля Й. Тріра, який вважав, що членування поля однієї окремої мови є попередньою роботою, яка необхідна для порівняння двох мов, узятих загалом, але теоретичні принципи зіставного дослідження семантичних полів були опрацьовані О. Духачеком (див. [9, с. 297]).

Польовий підхід до опису явищ мови отримав подальший розвиток в сучасній лінгвістиці. З'явившись у семасіології, цей підхід згодом було екстрапольовано на широке коло мовних явищ – опис лексичних груп і парадигм, парадигматичних полів, синтаксичних полів, граматичних полів, граматико-лексичних полів, функціонально-семантичних полів тощо. Диференціація окремих мовних полів у сучасному мовознавстві залежить від інтегруючої ознаки груп слів, що вивчаються. Зокрема, виділяють семантичні поля (наприклад, поле "ненависть"), лексико-семантичні групи (наприклад, група слів зі значенням "зміна"), тематичні групи (наприклад, "емоції людини"), синонімічні ряди (наприклад, ряд слів з інваріантним значенням "низький"), так і польовий характер мови в цілому.

Відмінність між співвідносними полями різних мов зумовлена неоднаковим способом життя народів – носіїв цих мов, складом мислення, чутливістю, рівнем культури, темпераментом тощо.

Зіставний аналіз фразеосемантичних систем, як й інших рівнів мови, може здійснюватися від форми до змісту (*семасіологічний* підхід) і від змісту до форми (*ономасіологічний* підхід). Шлях від форми до змісту дає можливість вивчити семантичну й стилістичну паралексію, міжмовну омонімію, специфіку вторинної номінації для кожної з мов, властиві мові способи перенесення значень тощо. Типи міжмовних відношень, якщо аналізувати співвідносні лексеми, можуть вивчатися на двох рівнях – рівні кількісних відповідностей / невідповідностей (семемне навантаження слів) і рівні якісних відповідностей / невідповідностей (семний склад, семантичний обсяг семем) [7]. Саме завдяки спільності змісту можна стверджувати про входження багатозначних лексем у різні семантичні поля, а при контрастивному аналізі визначити національно-мовну специфіку міжпольових зв'язків.

У свою чергу, шлях від значення до форми дає змогу виявити специфіку вираження одних і тих самих значень у різних мовах, тобто типи міжмовних відповідників (однорівневі і різнорівневі, аналітичні і синтетичні тощо), а також торкнутися проблеми поняттєвої і неповної фонові еквівалентності і реалемної лексики. У нашому дослідженні ми використовуємо *семасіологічний* підхід.

Ефективність зіставного аналізу залежить від "вдало вибраного еталону (основи-порівняння, спільного знаменника), на основі якого визначається реалізація певної ознаки" [9, с. 81]. У значенні "мова-еталон" часто використовують синонімічний термін *tertium comparationis*, так званий "третій член порівняння", або "мова-еталон" порівняння. Ця проблема постає як кардинальна і для зіставного, і для типологічного мовознавства, оскільки вона безпосередньо пов'язана з визначенням основних способів і принципів порівняльного вивчення різних мов, у нашому випадку перської і англійської.

Історія мовознавства свідчить про інтенсивні пошуки такої системи, яка постане або як спеціально створена штучна мова, або як набір універсальних семантичних правил і категорій, або як впорядковані диференційовані семантичні ознаки тощо.

Запропоноване розуміння *tertium comparationis* для опису лексичної чи фразеологічної семантики в зіставному аспекті, по-перше, постає як простий і зручний спосіб, оскільки не потрібно нічого шукати, видумувати або створювати: все, що необхідно, надає власне реальність мов. По-друге, використання такої метамови безпосередньо спирається на вже давно прийнятий у семантиці постулат про розкладуваність змісту слів на дрібніші одиниці, які, крім поширеного терміна "семи", отримали й інші назви (семантичні множники, ознаки, маркери тощо) [12, с. 110-111]. Проте, на нашу думку, в даному випадку недоречно використання терміна "мова-еталон", оскільки це не мова, а лише основа порівняння, третій член, поняття, на основі якого простежуються способи вираження у зіставлюваних мовах. Еталонний характер у даному випадку має поняття семантичного поля і пов'язане з ним поняття семантичного множника – семи.

Визнання сем як елементарних змістових атомів узгоджується з ідеєю ізоморфізму мовних підсистем, а мови загалом – власне з устроєм світу. На можливості розщеплення значення на складники заснований уже згадуваний нами раніше поширений метод компонентного аналізу, який дає змогу чітко уявити весь обсяг значень і семантичну

структуру не лише лексичних, але й інших мовних одиниць, простежити змістові зв'язки мовних одиниць не лише в парадигматиці, але й синтагматиці, в синхронії і діяхронії, усередині однієї мовної системи й між різними мовами.

Отже, семний або компонентний аналіз був і залишається надійним інструментом опису лексики. Виділення семантичного поля дає змогу розглянути специфіку його структурування у різних мовах і розподіл його значень між різними мовними рівнями як особливу й індивідуальну рису кожної окремої мови [9, с. 84].

Методика дослідження фразеосемантичного поля "Емоції людини" сучасних англійської і перської мов має комплексний характер. Формалізована лінгвістична процедура інвентаризації, проведена в нашому дослідженні, ґрунтується на застосуванні фразеологічних та лексикографічних джерел. При цьому компонентний аналіз словникових дефініцій може проводитися на основі одного або декількох словників. Таким чином, метод суцільної вибірки використовується нами для пошуку фактичного матеріалу. Базовим виступає метод моделювання семантичних полів, який дозволяє системно представити семантичні відношення фразеологічних одиниць усередині досліджуваного поля, виявити їх ієрархічну організацію і взаємодію.

Польовий принцип насамперед передбачає виділення ядра і периферії досліджуваних мовних засобів. Ядро містить, по-перше, мовні засоби, спеціалізовані для вираження певних категоріальних значень, по-друге, мовні засоби, які максимально втілюють ці значення, по-третє, найбільш використовувані мовні засоби.

Для структурно-типологічного дослідження фразеологічних систем різних мов у межах теорії мовних універсалій значну роль відіграє фразеотворююче моделювання і методика моделювання [2, с. 160]. На основі загальної семантики виокремлюється *фразеосемантичне поле*, а на основі ситуативно-сценарних інваріантів – макромоделі і мікромоделі (у нашому випадку субполя і мікрополя). Через дифузність меж відповідних мікрополів зберігається можливість належності фразеологічних одиниць одночасно до різних мікрополів. Взаємовідношення між фразеосемантичним полем, субполем і мікрополем носить ієрархічний характер.

ФСП "Емоції людини" постає як системоутворюючий фрагмент мови як метасистеми. Це організована система, всередині якої існують ієрархічно впорядковані відношення між підсистемами і компоненти якої характеризуються загальною інваріантною ознакою. Такий принцип упорядкування компонентів поля не нав'язується мові зовні, а впливає безпосередньо з мовних даних і процесів, що відбуваються у мові [1, с. 223].

ФСП "Емоції людини" ми визначаємо як упорядковану множинність фразеологічних одиниць, об'єднаних семантичною ознакою "відчувати будь-який емоційний стан", "перебувати в будь-якому емоційному стані". Як фразеологічна макросистема, таке поле характеризується цілісністю, автономністю і специфічністю для конкретної мови.

Для побудови ФСП "Емоції людини" ми послуговуємося ідентифікаційним принципом, який застосовує у своїх роботах С.А. Мойсеєва [14; 15]. Відповідно до цього принципу, дослідження базується на словникових дефініціях, що дозволяє не лише об'єднувати ФО із загальними семантичними показниками в складі одного поля, але й визначити ступінь інтенсивності стану, який передається, що постає важливим моментом при визначенні ядра, центра і периферії поля.

Хотілося б наголосити, що вивчення фразеосемантичного поля "Емоції людини" – це одне з найбільш дискусійних і складних досліджень, оскільки особливість емоцій полягає в їх недоступності для прямого спостереження.

Для нашого дослідження ми обрали базові емоції, які найбільш притаманні для фразеологічних систем сучасних англійської і перської мов, а саме: "Нейтральні емоції" ("Спокій", "Байдужість"); "Позитивні емоції" ("Зацікавленість", "Радість", "Захоплення", "Задоволення", "Закоханість", "Щастя", "Бажання", "Гордість"); "Негативні емоції" ("Гнів", "Горе / Смуток", "Сором / Сором'язливість", "Страх", "Тривога / Хвилювання" "Відраза", "Образа / Зневага", "Жаль / Співчуття", "Ненавість", "Сумнів", "Злість", "Нетерпіння", "Незадоволення"), і "Біполярні (двовалентні) емоції" ("Здивування", "Сміх"). Фразеосемантичне поле в нашому дослідженні розглядається як сукупність фразеологічних

одиниць, об'єднаних спільністю значення, які відображають поняттєву подібність позначуваних явищ. У середині фразеосемантичного поля виокремлюються мікрополя. За відношенням до ідентифікуючого значення семантичного поля розмежовуються його ядерні і периферійні семантичні компоненти. Поле постає як фрагмент цілісної моделі мовних засобів, що об'єктивують категорію емоційного стану.

Недолік досліджень, матеріалом для яких слугує той чи інший фрагмент лексики у вигляді певної семантичної області, полягає у довільності визначення об'єму і меж цієї семантичної області. У нашому дослідженні ми дотримуємося широкого розуміння фразеології, об'єкт якої становлять усі стійкі словосполучення і речення з ускладненими значеннями, що мають ознаки стійкості й відтворюваності.

Бінарне зіставлення технічно зручне, і, крім цього, практичні результати контрастивних робіт найчастіше реалізуються саме за двома мовами. Згідно з цією позицією, основна мета зіставного аналізу двох мов полягає у виявленні насамперед контрастивних характеристик [13, с. 92]. Усе зазначене вище дозволяє нам провести аналіз ідіотнічної специфіки фразеосемантичного поля "Емоції людини" в сучасних англійській і перській мовах.

Екстраполюючи ідею, запропоновану у праці В.В. Левицького [11], на наше дослідження, можемо констатувати, що алгоритм інвентаризації одиниць фразеосемантичного поля "Емоції людини" складається з таких етапів:

1. Формування вихідного списку на основі одномовних (двомовних, тлумачних) словників;
2. Надання буквального перекладу й актуального значення кожної фразеологічної одиниці для найбільш адекватного опису внутрішньої форми, образу та символіки;
3. Опис ядра, центральної частини і периферійної зони кожного з мікрополів у зіставлюваних мовах.
4. Виявлення міжмовних подібностей і відмінностей семантичних моделей фразеологічних одиниць ФСП "Емоції людини".
5. Виявлення рис, характерних для англійської і перської культур, що виражають ментальні особливості носіїв двох мов, зафіксовані у фразеологічних одиницях, на позначення емоцій людини.
6. Проведення кількісного аналізу для оцінки даних і визначення частотності уживання й актуальності конкретної емотивної фразеологічної одиниці сучасних перської і англійської мов.

Дані, отримані в результаті проведення інвентаризації, планується використати для укладання тематичного словника, в якому окремій статті відповідає певне фразеосемантичне мікрополе.

Висновки. Методика дослідження фразеосемантичних систем сучасних англійської і перської мов має комплексний характер. Базовим виступає метод моделювання семантичних полів. Методом семантичного аналізу одиниць слугує метод компонентного аналізу.

Tertium comparationis визначається на етапах опису ядра, центральної частини і периферійної зони кожного з мікрополів у зіставлюваних мовах, а також при виявленні міжмовних подібностей і відмінностей семантичних моделей фразеологізмів фразеосемантичного поля "Емоції людини" та рис, характерних для перської і англійської культур, що виражають ментальні особливості носіїв двох мов, зафіксовані в емотивних фразеологічних одиницях. Алгоритм інвентаризації фактичного матеріалу дослідження складається з семи етапів.

Перспективи подальших досліджень полягають у студіюванні семантичного аспекту гендерних стереотипів на матеріалі емотивних фразеологічних одиниць сучасних англійської, перської і української мов, що дасть можливість розкрити своєрідність концептуалізації світу в досліджуваних мовах.

БІБЛЮГРАФІЯ

1. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: Попытка системного описания / Юрий Дереникович Апресян // Избранные труды. Т. 2. Интегральное описание языка и системная лексикография. – М : Школа "Языки русской культуры", 1995. – С. 348—387.

2. Аюпова Р. А. Взаимоотношения между конститuentами внутри одной фразеосемантической группы в английском и русском языках / Роза Алляметдиновна Аюпова // Русская и сопоставительная филология: сб. науч. тр. / Казанский гос. ун-т. – Казань, 2003. – С. 160—164.
3. Басиров Ш. Р. Дієслова з рефлексивним комплексом в індоевропейських мовах та їх відповідники в неіндоевропейському ареалі / Ш. Р. Басиров // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. статей / відп. ред. А. В. Корольова. – К. : ВЦ КНЛУ, 2011. – Вип. 10, ч. 1. – С. 124—129.
4. Басырова Ф. А. Полевий метод в описании семантики разноструктурных языков / Ф. А. Басырова // Теория поля в языкознании : Межвуз. науч. сб. – Уфа : Изд-во Башкирского ун-та, 2001. – С. 6—15.
5. Булыгина Т. В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Татьяна Вячеславовна Булыгина, Алексей Дмитриевич Шмелёв. – М. : Языки русской культуры, 1997. – 576 с.
6. Вареница Е. Я. Корпусний метод як оди н із найсучасніших методів фразеологічних досліджень / Еліна Ярославівна Вареница // Проблеми та перспективи лінгвістичних досліджень в умовах глобалізаційних процесів: Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., 7—8 квіт. 2011 р., ТНЕУ. – Тернопіль : Екон. думка, 2011. – С. 23—25.
7. Денисова С. П. Типологія категорій лексичної семантики : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.15 "Загальне мовознавство"; 10.02.02 "Русский язык" / С. П. Денисова. – К., 1996. – 34 с.
8. Залевская А. А. Национально-культурная специфика картины мира и различные подходы к её исследованию / А. А. Залевская // Языковое сознание и образ мира : сб. науч. ст. – М. : Институт языкознания РАН, 2000. – С. 39—54.
9. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства : підруч. / Михайло Петрович Кочерган. – К. : ВЦ "Академія", 2006. – 424 с.
10. Левицький А. Е. Перспективні напрями зіставних досліджень у межах когнітивно-дискурсивної парадигми / Андрій Едуардович Левицький // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. статей – 2007. —Вип. 23, ч. 2. – С. 119—127.
11. Левицький В. В. Квантитативные методы в лингвистике / Виктор Васильевич Левицкий. – Черновцы: Рута, 2004. – 190 с.
12. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / Владимир Николаевич Манакин. – К. : Знання, 2004. – 326 с.
13. Мізін К. І. Принципи зіставлення фразеологічних систем / К. І. Мізін // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. статей / відп. ред. А. В. Корольова. – К. : ВЦ КНЛУ, 2011. – Вип. 10, ч. 2. – С. 89—95.
14. Моисеева С. А. Конструирование семантического поля восприятия в западноевропейских языках / Софья Ахметовна Моисеева // Научные ведомости БГУ. – Белгород, 1998. – № 2 (7). – С. 17—25.
15. Моисеева С. А. Семантическое поле глаголов восприятия в западно-романских языках / Софья Ахметовна Моисеева. – Белгород : Изд-во Белгород. гос. ун-та, 2005. – 264 с.
16. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 25. Контрастивная лингвистика : Переводы [Электронный ресурс] / сост. В. П. Нерознак, В. Г. Гак. —М.: Прогресс, 1989. – 440 с. – Режим доступа : <http://www.classes.ru/grammar/166.new—in—linguistics—25/>
17. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. —М. : АСТ : Восток – Запад, 2007. – 314 с.
18. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : Напрями та проблеми : підруч. / Олена Олександрівна Селівнова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Ольга Валігура – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри східної філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: міжмовні контакти і взаємодія мов, зіставне мовознавство.

Марина Охріменко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри східної філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: зіставні дослідження фразеологічних систем перської, української й англійської мов.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ МІКРОКАТЕГОРІЇ "ДЕСТРУКТИВНА ДІЯ" В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Наталія ІВАНІЦЬКА (Вінниця, Україна)

У статті подано фрагмент опису двостороннього міжмовного зіставлення української та англійської дієслівних систем в аспекті встановлення спільного та специфічного в лексико-семантичній парадигмі мікрокатегорії "дія – деструктивна дія" категорії "процесуальність", трактованій у дослідженні як tertium comparationis.

Ключові слова: міжмовне зіставлення, дієслівні системи української та англійської мов, tertium comparationis, дієслівна категорія "процесуальність", мікрокатегорія "дія – деструктивна дія", лексико-семантична парадигматика, лексико-семантичне поле.

The article deals with the two-way contrastive analysis of the Ukrainian and English verbs. It focuses on the common and specific features of the lexical-semantic paradigms of the microcategory "action – destructive action" which has been defined as the tertium comparationis.

Key words: interlingua contrastive analysis, Ukrainian and English systems of verbs (microsystems), tertium comparationis (the base of comparison), microcategory "action – destructive action", lexical-semantic paradigm, lexical-semantic field.

У сучасних міжмовних дослідженнях, які беруть до уваги значні здобутки порівняльно-історичного, типологічного, характерологічного та універсологічного напрямів компаративістики, помітною є тенденція до виокремлення власне зіставного

(контрастивного) аспекту як онтологічно та епістемологічно своєрідної та науково перспективної лінгвістичної галузі [13]. Зіставні описи постають надійним підґрунтям для теоретичного осмислення тих чи інших мовних одиниць незалежно від спорідненості та кількості мов, як і кількості диференційних ознак, за якими проводять аналіз.

Одним із об'єктів міжмовного опису, який вважають достатньо дослідженим і водночас проблемним та до кінця не вичерпаним у контрастивному плані, зокрема в українсько-англійській паралелі, виступають дієслівні системи. Попри значні здобутки в лінгвальній інтерпретації цих систем, особливо в межах внутрішньосистемних описів у славистиці та германистиці (Ю.Д. Апресян, В.М. Русанівський, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, С.О. Соколова, Г.Г. Почепцов, О.І. Смирницький, Т.Є. Масицька, Ф.С. Бацевич, В.Д. Каліущенко, Ш.Р. Басиров, М.І. Калько, О.І. Леута, В. Levin, Ch. Fries, R. Quirk, T. Rappoport, A. McMillion, G. Leech, F. Palmer), коло проблемних питань, так чи інакше дотичних до зіставного аналізу української та англійської дієслівних систем, залишається доволі обсяговим. Зокрема, **актуальним** для міжмовного зіставлення виступає лексико-семантична парадигматика дієслівних систем української та англійської мов у проекції на мікрокатегорійні вияви процесуальності.

Дієслівні мікросистеми, сформовані мікрокатегорією "дія – деструктивна дія", які виступають **об'єктом** нашого дослідження, частково розглядали на предмет їхньої семантичної структури, лексичної та синтаксичної сполучуваності, дериваційних зв'язків тощо. Такі одиниці були об'єктом мовознавчих студій вітчизняних та зарубіжних славістів (Ю.Д. Апресян, Н.М. Пославська, Т.Д. Сергєєва, Е.Х. Суванова, А.П. Чудинов, Д.М. Шмельов) та германістів (В.Б. Гольдберг, З.В. Данилова, Л.Ю. Миронова, І.В. Сентенберг, S. Pulman, Z. Vendler та ін.). Відомі спроби зіставити "деструктивні дієслова" в російсько-англійській [10], німецько-українській [7] паралелях. Однак у площині українсько-англійської контрастивістики лексико-семантичну парадигматику таких одиниць, яка є **предметом** нашої роботи, не досліджували, що **актуалізує** пропоновану розвідку.

Метою дослідження стало встановлення спільного та особливо відмінного в лексико-семантичній організації дієслівної мікрокатегорії "дія – деструктивна дія" як складника субкатегорії "дія" узагальненої дієслівної категорії "процесуальність" у межах вибудованих нею співвідносних лексико-семантичних полів (ЛСП).

Матеріалом дослідження слугували дієслівні лексико-семантичні варіанти (ЛСВ), вилучені з тлумачних словників зіставлюваних української та англійської мов [1; 9; 16; 17], а також матеріали словників синонімів, частотних словників та почасти перекладних лексикографічних джерел.

У роботі застосований білатеральний (двобічний) підхід до зіставлення мовних одиниць [11], який передбачає дедуктивне обрання основи зіставлення (*tertium comparationis, t.c.*), у проекцію на яку досліджують мовні вияви того чи іншого позамовного поняття.

У нашій роботі за *t.c.* слугувала узагальнена дієслівна категорія "процесуальність" [2; 4]. Цю категорію, сформовану відповідними суб- та мікрокатегоріями, витлумачуємо як узагальнену абстрактну модель, що має інтегрувальний для утворення дієслівних систем характер і репрезентація якої є двохаспектною – через лексичну семантику дієслова та сукупність дієслівних граматичних (морфологічних, словотвірних, синтаксичних), а також міжрівневих категорій.

Зауважимо також, що з-поміж можливих підходів до міжмовного опису лексико-семантичної парадигматики найбільш релевантним стало використання польової моделі їхньої організації [3], яка є достатньо розробленою й апробованою в сучасній лінгвістиці (Ю.М. Караулов, М.П. Кочерган, В.В. Левицький, Г.С. Щур). Вибудовування ЛСП ґрунтувалося на основних положеннях внутрішньої організації поля, що визначило його структурування центром і периферією (ближчою, віддаленою, крайньою).

Виокремлення мікрокатегорії "дія – деструктивна дія" спирається на поняття деструкції, що є "результатом мисленнєвого узагальнення сутнісних ознак типового фрагмента руйнівної дії на предмет позамовної дійсності" [8]. Специфіку таких дієслів визначає їхня каузація на об'єкт, через який останній якісно змінюється, зазнаючи повної руйнації або часткового ушкодження цілісності.

Із-поміж можливих підходів до структурування як українського, так і англійського ЛСП мікрокатегорії "дія – деструктивна дія", які ґрунтуються на визначенні пріоритетності тієї чи іншої диференційної ознаки (найпоказовішими традиційно вважають характер об'єкта, цілеспрямованість, спосіб дії, знаряддя дії, інтенсивність та результат дії), схилиємося до релевантної для пропонованого міжмовного дослідження таксономії, домінантним чинником якої виступає ознака "результат дії" [7; 8]. За такого підходу характер передбачуваного результату руйнівного впливу на об'єкт визначає вибудовування зіставлених ЛСП дієслівними значеннями, що вказують на: 1) повне знищення предмета; 2) часткове руйнування, пошкодження об'єкта дії, його частин, елементів, структури.

У центральні частини як української, так і англійської дієслівних мікросистем потрапляють генералізовані одиниці, які розмежовують тотальне знищення об'єкта (пор.: укр. *знищувати, нищити, руйнувати*; англ. *to destroy, to ruin*) та його часткову руйнацію (пор.: укр. *пошкоджувати, псувати*; англ. *to damage, to spoil*). Дієсловозначення, що конкретизують деструктивну каузачію на об'єкт, наслідком якої є знищення останнього, у зіставлених парадигмах заповнюють ближчі та віддалені периферії, виявляючи при цьому спільність у: а) розмежуванні каузованого об'єкта-істоти та об'єкта-неістоти, на які спрямовано руйнівну силу (пор., з одного боку, укр. *душити, морити, стріляти, топити, убивати*; англ. *to execute, to kill, to poison, to smother* та под., а з іншого, – укр. *ламати, палити, спустошувати, троцювати*; англ. *to demolish, to devastate, to ravage, to raze* та ін.); б) актуалізації певного способу навмисно заподіяного нищівного впливу на об'єкт-істоту, як от: убивство (укр. *стріляти, убивати*; англ. *to kill*); потоплення (укр. *топити*; англ. *to drown*); удушіння (англ. *душити*; англ. *to smother, to stifle, to strangle, to suffocate*); отруєння (укр. *трити, морити*; англ. *to poison*), страта (укр. *розпинали, страчувати*; англ. *to crucify, to execute*) тощо; в) імплікації до семантики деяких українських та значної кількості англійських дієслівних ЛСВ субстанційних сем на позначення значних за розміром каузованих об'єктів-неістот, здебільшого арте- або натурфактів, на які спрямовано руйнівний вплив (напр., укр. *спустошувати, розорати*; англ. *to raze, to demolish, to wreck₂, to devastate*).

Водночас специфічним для кожної з мов виявилось осмислення нищівного впливу на об'єкт-істоту. Так, для англійської мови відтворення семантикою дієслівних ЛСВ абстрагованого від конкретних способів деструктивного впливу на істоту є нетиповим, тоді як в українському ЛСП фіксуємо: *умертвляти, занепацати, губити*³. Натомість конкретизація способу руйнівного впливу на життя істоти, хоч і зазнає відтворення дієслівними значеннями в обох мовах, більш виразною та доповненою іншими параметрами виявилася в англійському ЛСП. Зокрема, такі дієслівні ЛСВ окреслюють денотативні ситуації, у яких нищівний вплив на об'єкт актуалізовано через імплікацію як несубстанційних, так і субстанційних сем, що вказують на: навмисність, жорстокість і водночас невмотивованість дії (пор.: англ. *to slay* і укр. *убивати*); таємність, спланованість та вмотивованість дії (пор.: англ. *to murder* і укр. *убивати*); політичні мотиви нищення об'єкта, осмисленого як суспільно значущого, загальновідомого, наділеного владою (пор. англ. *to assassinate* і укр. *убивати*); швидкість та вправність дії (пор.: англ. *to dispatch* і укр. *усувати, убивати*); жорстокість, безглуздість та масовість убивства людей (пор.: англ. *to laughter* і укр. *влаштувати масове убивство, різанину*); жорстокість убивства багатьох беззахисних людей (пор. англ. *to massacre* і укр. *убивати, знищувати, безжалісно убивати*); знищення великої кількості істот на певній території (пор.: англ. *to decimate* і укр. *знищувати*).

Указані особливості впливають на наповненню віддаленої периферії англійського ЛСП і, відповідно, створенню лакунарних зон в українській лексико-семантичній парадигмі.

Дієсловозначення, що відтворюють денотативну ситуацію часткової руйнації об'єкта внаслідок деструктивного впливу на нього, у зіставлених ЛСП виявляють схожі тенденції до конкретизації руйнівної дії через актуалізацію певного способу, параметризованого визначеними прийомами, за допомогою яких відбувається пошкодження, псування об'єкта. Виокремлення таких способів дії є онтологічно релевантним для визначення диференційних ознак каузачію, на основі яких сформовані відповідні частини ЛСП в обох мовах. У такому разі маємо підстави зіставити заповнення периферійних частин українського та англійського ЛСП дієслівними ЛСВ, у яких часткова деструкція деталізована такими можливими

диференційними ознаками, як: а) "розділення об'єкта на частини"; б) "нанесення удару"; в) "натискання на поверхню об'єкта".

Дієслівні значення, що узагальнено вказують на деструктивне часткове руйнування цілісності об'єкта шляхом його членування, мають відносно неускладнений денотативний макрокомпонент і дефіновані в словниках здебільшого як первинні в українській мові та вторинні в англійській, пор.: укр. *ділити, роз'єднувати, членувати*; англ. *to divide, to separate₂, to split₂*.

Подальша деталізація денотативної ситуації поділу об'єкта на частини в обох ЛСП має спільність у введенні до семантичної структури дієслівних ЛСВ диференційної ознаки "результат дії", яку осмислено в межах: розділення на частини; роздрібнення, подрібнення на багато невеликих частинок. Отримання таких результатів досягається шляхом виконання онтологічно ускладнених дій, співвіднесених у семантиці дієслів із додатковими диференційними семами способу дії, а також із використанням певних інструментів, указівка на які в семантичній структурі зіставляваних одиниць може зазнавати імплікації або ж, навпаки, нівеляції. У зіставляваних лексико-семантичних парадигмах виокремлені конституенти формують ближчі, віддалені та крайні периферії, виявляючи як спільність, так і певну специфіку. Так, зокрема українські та англійські близькопериферійні дієслівні ЛСВ, охоплені ознакою "розділення на частини", окреслюють такі денотативні ситуації, за яких деталізованими виступають конкретні способи розділення об'єкта (пор.: *ламати "згинаючи або б'ючи з силою, відділяти частини чого-небудь або розділяти щось на частини"* [9 (IV: 441)], *рвати "порушуючи цілісність чого-небудь, різким рухом розділяти його на частини"* [9 (VIII: 460)] і англ. *to break "to make smth. separate into two or more pieces, for example by hitting it, dropping it, or bending it"* [17]), які можуть бути поєднані із вказівкою на знаряддя (засіб) дії (пор.: укр. *рубати "розсікати, розділяти на частини, ударяючи чим-небудь гострим з розмаху"* [9 (VIII: 891)], англ. *to hew "to cut smth. with a cutting tool"* [17] і лакунарне відносно української мови англ. *to snip "to cut smth. by making quick cuts with scissors"* [16]).

Зіставлявані лексико-семантичні парадигми володіють конститuentами, які, заповнюючи віддалені периферії, виступають семантично зорієнтованими на постдеструктивну параметричну характеристику об'єкта, що може мати як загальні (пор.: укр. *краяти, розтинати, дерти, шматувати*; англ. *to split, to tear*), так і конкретні (пор.: укр. *переполовинювати, половинити, четвертувати*; англ. *to bisect, to half, to quarter, to sever*) показники. Для зіставляваних мов властивою також є імплікація й інших параметричних властивостей об'єкта, які не завжди виступають корелятивними, пор. лакунарні відносно англійської мови укр. *полосувати "розрізувати що-небудь на довгі шматки"*, *батувати "різати великими шматками"* [9 (I: 112)], укр. *шаткувати "різати на тонкі довгі смужки (перев. капусту)"* [9 (XI: 420)] з одного боку, а з другого, – англ. *to shred* і укр. *нарізати тонкими скибками*; англ. *to shred* і укр. *нарізати тонкою соломкою*; англ. *to julienne* і *нарізати довгою соломкою*, англ. *to sliver* і укр. *нарізати довгими тонкими полосами*; англ. *to cube* і укр. *нарізати кубиками*; англ. *to dice* і укр. *нарізати дрібними кубиками*; англ. *to slice* і укр. *нарізати скибками*; англ. *to hash* і укр. *різати, рубати (м'ясо)*; англ. *to bias-slice* і укр. *нарізати косими скибками*. Крім того, віддалену периферію англійського ЛСП заповнюють дієсловозначення, в яких указівку на постдеструктивні параметри об'єкта поєднано з акцентуванням знаряддя виконання дії або цільового призначення об'єкта, що виявилось не характерним для українського ЛСП, пор.: англ. *to mince "to cut food, especially meat, into very small pieces, usually in a machine"* [17] і укр. *рубати (м'ясо), пропускати м'ясо через м'ясорубку*; англ. *to chip₂ "to cut potatoes into thin pieces ready to be cooked in hot oil"* [16] і укр. *нарізувати сиру картоплю скибочками для обсмаження*.

В обох мовах зафіксовані конотативно марковані дієслова, що заповнюють відповідні зони крайніх периферій співвідносних ЛСП. Типовою, зокрема, для зіставляваних мов є вказівка на руйнівне членування об'єкта, супроводжуване надмірною інтенсивністю дії, грубістю, жорстокістю, напр.: укр. *троцити, кремсати*; англ. *to slash*. При цьому англійська мова виявилася більш специфічною в називанні таких дій через уведення до семантики дієслівних ЛСВ додаткових конотативних сем, що увиразнюють деструктивну дію як дуже

інтенсивну та швидко (пор.: англ. *to rip* і укр. *розрізати, рвати одним швидким рухом*), а також безжалісну, жорстоку (пор.: англ. *to rend* і укр. *рвати, роздирати*) тощо.

Дієслівні значення, об'єднані диференційною ознакою "членувати через роздрібнення, подрібнення на невеликі частинки" (на зразок. укр. *дрібнити, дробити, колоти, кришити, молоти, розколювати, розпорошувати, розтирати, терти, шаткувати*; англ. *to chop, to crumble, to crush, to grate, to hash* та ін.), у зіставлюваних мовах вибудовують ближчі, віддалені та крайню (в українській мові) периферії, імплікуючи специфічний набір інших диференційних ознак, найпоказовішими з-поміж яких у системному відношенні виступають: "характер об'єкта", "знаряддя праці" та "інтенсивність дії". Для зіставлюваних мов спільним виявилися параметризація дії щодо очікуваних результатів руйнування, яка передбачає той чи інший ступінь мінімалізації розмірів об'єкта, що досягається через певний спосіб дії, як і через застосування тих чи інших засобів (знарядь), пор.: укр. *сікти, молоти, кришити, ложити*; англ. *to grate, to crumble, to grind*. Водночас для англійської мови більш властивим є включення до семантики аналізованих ЛСВ субстанційних сем, що характеризують вихідний об'єкт (пор.: англ. *to stamp* і укр. *дробити руду*, англ. *to knap* і укр. *дробити щербінь*).

Із-поміж дієслівних значень, охоплених мікрокатегорією "дія – деструктивна дія", вирізняються ті, параметром виокремлення яких виступає диференційна ознака способу дії "завдання удару". Такі конституенти (укр. *бити, ударяти*; англ. *to hit, to beat*), називаючи складні процесуальні ситуації, пов'язані з руйнацією об'єкта внаслідок різкого, сильного поштовху, утвореного через короткочасне зіткнення рухомого тіла з яким-небудь іншим тілом, у зіставлюваних парадигмах вибудовують периферійні зони. Для обох ЛСП характерним є ускладнення дієслівних значень додатковими денотативними семами субстанційної природи, які вказують на можливе знаряддя завдання удару, напр.: укр. *имагати, хльоскати* "бити чимсь гнучким (різками, бато́гом, паском і т. ін.)" [9 (XI: 497)], *сікти₂* "бити (бато́гом, різкою, лозиною і т. ін.)" [9 (IX: 218)], *пороти* "біти різками", *батожити* "бити бато́гом" [9 (VII: 284)], *буцати* "бити, колоти рогами" [9 (I: 268)]; англ. *to slap* "to hit someone quickly with the flat part of your hand" [16], *to flog* "to beat a person or animal with a whip or stick" [16], *to whip* "to hit someone with a whip" [16], *to punch* "to hit someone or something hard with your fist (=closed hand)" [16]. Водночас англійська мова виявилася більш специфічною щодо зазначеної параметризації дії. Уведення до англійського ЛСП лакунарних відносно української мови дієсловозначень, ймовірно, обумовлюють швидше власне мовні чинники, як-от активність конверсійних процесів, (пор.: англ. *to punch, to pummel* і укр. *бити кулаками*; англ. *to bludgeon* і укр. *бити кийком*; англ. *to club* і укр. *бити дрюком*; англ. *to hammer* і укр. *ударяти молотком*; англ. *to maul* і укр. *бити кувалдою*; англ. *to kick* і укр. *ударяти ногою*; англ. *to butt* і укр. *ударяти головою*), доповнені, однак, і позамовними факторами, наприклад, специфічністю, поширеністю використання предметів, що виступають знаряддям удару (пор.: англ. *to bat* і укр. *бити биткою*).

Дієслівні ЛСВ, семантично зорієнтовані на деталізацію деструктивної дії внаслідок впливу дії ваги на кого-, що-небудь, виявили тенденцію до заповнення в зіставлюваних ЛСП ближчих та віддалених периферій. Показово, що в обох мовах подальша диференціація такого способу руйнівної дії не знаходить широкого представлення: укр. *видавлювати, давити, здавлювати, надавлювати, натискати, передавлювати, перетискати, придавлювати, притискати, роздавлювати, стискати, тиснути*; англ. *to crumple, to crush, to press, to squash, squeeze*.

Спільною тенденцією у вибудовуванні віддалених периферій стала спроможність обох мов указувати на руйнівне натискання, супроводжуване значною деформацією об'єкта, його повним пошкодженням аж до набуття ним нових якостей (пор.: укр. *м'яти, бгати, чавити₂, плющити*; англ. *to crumple, to pulp, to mash, to pulverize*), або ж спричинене рухом суб'єкта (пор.: укр. *монтати* "м'яти, приминати ногами під час ходіння, бігання" [1]; англ. *to trample* "to step heavily on something so that you crush it with your feet" [16]).

Отже, зіставний аналіз ЛСП, сформованих мікрокатегорією "дія – деструктивна дія", засвідчив спільні тенденції в складі центральних частин відповідних парадигм, конституенти яких виявляють схожість у лінгвальному відтворенні об'єкта впливу, осмисленого як істота

та/або неістота, а також у розмежуванні повної та часткової руйнації об'єкта. У периферіях зіставлюваних ЛСП, попри виявлену тотожність щодо одієслівлення онтологічно релевантних ситуацій тотальної деструкції та пошкодження із можливою параметризацією останньої, виявлено відмінності, зокрема: а) неоднаковість відтворення дієслівною семантикою нищівного впливу на об'єкт-істоту, який в українській мові може мати узагальнене представлення, тоді як для англійської мови більш характерним є додаткова параметризація здійсненого певним способом руйнівного впливу на життя істоти через уведення різного роду несубстанційних (у тому числі і конотативних), так і субстанційних диференційних ознак; б) здатність англійських дієслівних ЛСВ, об'єднаних інтегративною ознакою "роз'єднувати на частини", імплікувати не характерні для українських дієслівних значень семи, що вказують на постдеструктивні параметричні характеристики каузованого об'єкта; в) специфічність англійських дієслівних конститuentів у називанні часткової деструктивної дії за допомогою завдання ударів, семантика яких ускладнена вказівкою на конкретизований засіб дії, який в українській мові, здебільшого через власне мовні чинники, знаходить позадієслівне представлення; г) наповненість віддаленої периферії українського ЛСП значною кількістю афіксальних дериватів на позначення різного роду варіацій часткової деструкції об'єкта внаслідок натискання на нього, які можуть корелювати з однослівними англійськими одиницями ширшої семантики, розташованими в ближчій периферії англійського ЛСП.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2004. – 1440 с.
2. Іваницька Н.Б. Дієслівні системи української та англійської мов: парадигматика і синтагматика : [монографія] / Н. Б. Іваницька. – Вінниця : СПД Главацька, 2011. – 636 с.
3. Іваницька Н.Б. Лексико-семантична парадигматика в міжмовному зіставленні української та англійської дієслівних систем / Н. Б. Іваницька // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. статей / відп. ред. О. О. Тараненко. – Вип. 9. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2009. – С. 333–338.
4. Іваницька Н. Б. Tertium comparationis у міжмовному зіставленні дієслівних систем / Н. Б. Іваницька // Мовознавство. – 2009. – №1. – С. 46–59.
5. Кильдибекова Т. А. Структура поля глаголов действия : [учебное пособие] / Т. А. Кильдибекова. – Уфа : Изд-во Башкирского ун-та, 1983. – 76 с.
6. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакин. – К. : Знання, 2004. – 326 с.
7. Ожоган А. В. Семантика і валентна структура предикатів руйнування в німецькій та українській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 "Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство" / А. В. Ожоган. – Львів, 2010. – 20 с.
8. Пославська Н. М. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із семою руйнування об'єкта : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Пославська Наталія Михайлівна. — Івано-Франківськ, 2006. — 266 с.
9. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
10. Султанова А. П. Полисемия глаголов деструкции в русском и английском языках : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. філол. наук : спец. 10.02.20 "Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание" / А. П. Султанова. – Казань, 2008. – 23 с.
11. Штернеманн Р. Введение в контрастивную лингвистику / Р. Штернеманн и др. // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXV. Контрастивная лингвистика: Переводы / [сост. В. П. Нерознака; общ. ред и вступ. ст. В. Г. Гака]. – М. : Прогресс, 1989. – С. 144–178.
12. Шумейкіна А. В. Багатозначність дієслів конкретної фізичної дії в сучасній українській літературній мові [Електронний ресурс] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / А. В. Шумейкіна. – К., 2007. – 23 с. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/ard/2004/04plsdnb.zip. – Назва з екрана.
13. Юсупов У. К. Сопоставительная лингвистика как самостоятельная дисциплина / У. К. Юсупов // Методы сопоставительного изучения языков. – М., 1988. – С. 6–11.
14. Leech G. Meaning and the English Verb / G. Leech. – Pearson Education, 2004. – 134 p.
15. Levin B. English Verb Classes and Alternations / B. Levin. – Chicago : University of Chicago Press, 1993. – 231 p.
16. Longman Dictionary of Contemporary English [Електронний ресурс]. – Third ed. – Edinburgh Gate : Longman, 2001. – CD-ROM. – System requirements: PC – 486 66 MHz, Windows 95/98, NT 16 Mb RAM. – Назва з титул. екрану.
17. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English [Електронний ресурс] : dictionary / [chief ed. S. Wehmeier]. – Seventh ed. – 110 MB. – Oxford : Oxford University Press, 2006. – CD-ROM. – System requirements : Windows 98 / NT/ ME /2000/ XP; 350 MHz. – Назва з титул. екрану.
18. Vendler Z. Verbs and Times / Z. Vendler // Linguistics in Philosophy. – Ithaca, N.Y. : Cornell University Press, 1967. – P. 34–43.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Іваницька – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри сучасних європейських мов Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.
Наукові інтереси: зіставна лексична та граматична семантика української та англійської мов.

ПОЗНАЧКА “АНГЛІЦИЗМ” У СЛОВНИКАХ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ “РОБЕР”

Олександр КЛИМЕНКО (Луганськ, Україна)

У статті простежується вживання позначки «anglicisme» у словниках французької мови “Робер” у період з 1981 до 2009 року. Наголошується на правомірності застосування цієї позначки як нормативної (заборонної чи обмежувальної) у наявному національному лінгвокультурному контексті.

Ключові слова: лінгвокультурологія, мовна особистість, метамовна рефлексія, літературна норма, нормативна лексикографія, нормативна позначка, англіцизм.

The article retraces using the usage label «Anglicism» in the French explanatory dictionaries «Robert» published in 1981 – 2009. The appropriateness of using this label as a normative one (prohibitive or restrictive) in the national linguocultural context is upheld.

Keywords: linguoculturology, language personality, metalanguage reflection, literary norm, normative lexicography, usage label, Anglicism.

Відомо, що лінгвістів Великої Британії і США дивує сама постановка питання про мовну норму в нашу динамічну добу інформаційних технологій і глобалізації, коли дуже складно запронути еталон мовного вислову. Вони побоюються, чи не стримує нормативний підхід свободу виразу мовних особистостей у сучасному світі.

Таке спрямування цілком природно укладається в загальний англо-саксонський підхід (історично обумовлений національно-визвольною боротьбою Англії проти Франції у XIV – XV ст., яка сягала відштовхування від цієї країни навіть у площині нормалізації мови), який полягає в суто прагматичному ставленні до мови як до одного із знарядь спілкування, що має здатність до самовнормування [1: 128; 2: 133; 6: 18-19].

На протигагу англо-саксонському підхід таких країн, як Україна, Росія, Чехія і Словачія, Франція пов’язується з нормативною традицією як рисою відповідних культур, витоки якої знаходимо в античній риторичній культурі. До рідної мови там ставляться як до національної скарбниці, там існують традиції пильної уваги суспільства до сучасного стану мови і її динаміки, широкого обговорення культуромовних проблем і мовного регулювання, що дорівнює “мовному законодавству”.

У наш час, коли визнається загальна цивілізаційна значущість літературної норми як найефективнішого засобу комунікації, ураховуючи її інституціоналізований та ціннісний характер, а також її національно-репрезентативну символічну функцію [2: 137-138; 3: 283], цілком природно чекати на зближення двох підходів національних культур, раніше розмежованих за їхнім відношенням до мови, рефлексії щодо мови й мовного внормування.

Отже, не можна пояснити інакше, ніж браком часу на зважене теоретичне осмислення при розв’язанні гострих поточних завдань, готовність поступитися віковими культурними традиціями, які полягають у шанобливому ставленні до мови й у її свідомому вдосконаленні. Дійсно, сучасна прескриптивна лінгвістика реабілітує поняття літературної норми. Залишилися позаду її пуристичний період, що ґрунтується на націоналізмі й ретроспективній ідеальній нормі; лаксистський етап, що все дозволяє, який поступається національним культурним і мовним надбанням; умоглядний ригористський підхід, що назавжди встановлює напрямки динаміки національної літературної норми і підходи до прогнозування їхньої еволюції. Сучасний прескриптивізм відкидає крайній комунікативізм, який оцінює повідомлення лише з точки зору його комунікативної доцільності; а також релятивізм “неологічної допомоги” Б. Кемади, яка перекладає на пересічного мовця завдання свідомої нормативної оцінки мовних фактів, що випадає лінгвістам, проте які від цього усуваються і натомість надають у розпорядження мовців розрізнену й суперечливу інформацію [4: 126-136; 15].

Нормативістам, якщо їм небайдужа їхня репутація експертів з питань мовної правильності, доведеться усвідомити невідворотність демократизації мовнонормалізаторської діяльності. Виклики нашого часу щодо мови, які потребують перегляду нормативних кодексів, спричиняються суспільними зрушеннями й струсами на зламі тисячоліть. Загальна лібералізація в сучасному світі, що стосується не тільки народних верств, але й верхніх щабелів соціальної скали, виявляється в більш розкутій поведінці, манері одягатися, манері спілкування (у тому числі й мовного) і зумовлює зміну мовного

смаку (пор. гасло “*rester jeune!*” “залишатися молодим”, що сьогодні формує мову французьких друкованих засобів масової інформації [5: 142]).

У купі з потужною імміграцією в “благополучні” країни Заходу з країн третього світу лібералізація спричиняє так звані “кризи мов”. Глобальні процеси лібералізації сприяють появі нових соціальних діалектів, що справляють певний вплив на літературні стандарти.

Вирішення проблеми адекватної нормативної кваліфікації англо-американських запозичень у сучасній французькій мові знаходиться на шляху інтеграції прескриптивної лінгвістики до сучасного антропологічно спрямованого мовознавства на лінгвокультурному напрямі. Лінгвокультурологія як інтегративна дисципліна спроможна поновити кредит довіри пересічних мовців, які відвертаються від пуристичних нормативних суджень і сприймають з певною недовірою вже саму згадку про нормативність.

Вважаємо, що мовознавці-нормативісти мають регулювати інтенсивний іншомовний вплив, виходячи з діалектичної єдності підтримки *національного мовного типу* і реальності існування літературної норми. Ми називаємо *національним мовним типом* поєднання суто мовної й нормативно-оцінної компетенції (аксіологікона) мовної особистості.

Французький аксіологікон щодо англо-американських запозичень формується спонтанно під впливом нормами “оптимізація англо-американського мовного впливу” і одночасно – професійними мовознавцями-нормативістами. *Нормемами* називаємо достатньо стабільні нормативно-оцінні характеристики мовних фактів, що нашаровуються на суто мовну компетенцію мовної особистості.

Однією з передумов появи в мовній свідомості франкофонів нормами “оптимізація англо-американського мовного впливу” стала зміна на користь Франції політико-економічних умов франко-англійської мовної взаємодії. Почуваючи законну повагу до вражаючих досягнень американської цивілізації, французи сьогодні, однак, сповнені рішучості відстояти свою культурну самобутність.

Нові екстралінгвістичні умови франко-англійського мовного контакту і відчуття засміченості французької мови англо-американізмами на рівні державної влади, політичної та інтелектуально-художньої еліти усвідомлюються як політичне значення протидії англо-американському мовному впливу і методичне притипокання щодо утруднення вивчення мови французькими учнями й іноземцями. Ці два аспекти ураховуються в мовній політиці Французької держави, яка вибудовується з огляду на конкурентне змагання англо-саксонської прагматичної цивілізації і французької, що як пряма наступниця античних Греції і Риму втілює гуманістичні цінності старої Європи.

Інтерлінгвістичний аспект мовної політики має зворотний підсилювальний ефект на нормему “оптимізація англо-американського мовного впливу”, що міститься в аксіологіконі пересічних мовних особистостей. Вона здійснює реальний фільтруючий вплив щодо прийняття й витиснення некорисних англо-американізмів і уможливує слідування слухним рекомендаціям, що формують норму на користь франсизованих варіантів чи французьких еквівалентів, які забезпечують *нормативну певність* мовців. Дійсно, франкофони чекають від мовознавців нормативних суджень, що не суперечать реальній нормі.

Представники англо-саксонської лінгвістики пильно стежать за прийняттям англо-американських запозичень французькою мовою і свідомим регулюванням французьким суспільством цього процесу. Огульно ототожнюючи нормативний підхід з лінгвістичним шовінізмом, вони кваліфікують як пуристичні будь-які спроби регулювання інтенсивного мовного впливу американського варіанта англійської мови на сучасну французьку мову.

Проте факти реального вживання запозичень і їхніх французьких еквівалентів спростовують звинувачення, наприклад, англійського дослідника К. Е. М. Жоржа, висунуті нормативістам, у нав’язуванні мовцям французьких відповідників запозичень (*mass media* n.m.pl. “засоби масової інформації” < *médias* n.m.pl.; *décade* n.f. (пор англ. *decade* n.) “десятиліття” < *décennie* n.f. [8: 8; 9: 64, 66-67]).

Ці приклади свідчать про те, що франкофони сприймають такі регулювальні впливи мовознавців, які не є довільними, що нав’язуються “зверху”, а відповідають перевагам французької мовної особистості. Отже, ми маємо підставу подолати зазначений упереджений погляд. Цей підхід нехтує певною мірою метамовною рефлексією мовної особистості в

культуромовному аспекті через переважання структуралістських пережитків і крайнього комунікативізму [4: 14-16, 27-29].

Виходячи з викладених вище концептуальних засад і фактів реального вжитку, дослідимо використання позначки «anglicisme» («américanisme») у словниках французької мови “Робер”.

З’ясується, що ця позначка є недостатньо чітко визначеною, їй бракує інтенціональності, тобто цілеспрямованого нормалізувального впливу на пересічних мовців. Так, у передмові до “Малого Робера” (PR)-81 позначка «anglicisme» є, так би мовити, позначкою “до будь якого смаку“, яка може сприйматися мовцями з нетрадиційним відчуттям норми як вказівка на джерело запозичення, а франкофонами, що дотримуються традиційної норми, – як заборонна позначка [13: X]. Однак насправді через те, що запозичення, які вкорінилися в мові, на кшталт *club* (1702), *bifteck* (1806) супроводжуються у словниках “Робер” лише етимологічними позначками «angl.», «mot angl.» тощо, а деякі групи англо-американських запозичень – ще й додатковою позначкою «anglicisme», остання певним чином виділяє ці лексеми й фактично слугує в нормативній французькій лексикографії обмежувальною позначкою. Дійсно, у списку скорочень, що вживаються в метамові PR-81, PR-83, “Мікро-Робері”-83, зазначається, що позначка «anglicisme» («américanisme») супроводжує небажані запозичення [13: XXIV; 14: XXIV; 10: X]. У передмові до додаткового тому “Великого Робера” (SGR)-80 пояснюється, що цією позначкою помічаються зайві чи неасимільовані англо-американські запозичення [17, v. 7: XIII]. У “Великому Робері” (GR)-85 наводяться без спеціальної позначки укорінені запозичення, іншомовне походження яких уже не сприймається пересічними мовцями (наприклад, *bifteck*, *rail*, *tunnel*, *sentimental*). Позначка «anglicisme» в цьому словнику вживається при запозиченнях, що проникли нещодавно, недостатньо адаптованих англіцизмах, а також при запозиченнях, що не приймаються нормалізаторами мови, які пропонують відповідні французькі еквіваленти [16: XXIV]. У списку скорочень “Малого Робера”-09 позначка «anglicisme» визначається в такий спосіб: “англійське слово будь-якого походження, яке тим чи іншим чином проникло до французької мови, що розглядається як небажане й зайве запозичення (англійські слова, що вживаються давно чи адаптовані до французької мови, не супроводжуються цією позначкою)”. (Пор. позначки з більш визначеним аксіологічним змістом «anglicisme critique», «emploi est critique», «abusif (abusivement)», «à éviter», якими зрідка позначаються англіцизми в словниках “Робер”).

Незважаючи на недостатню визначеність позначки «anglicisme», непослідовність її використання і поліфункціональність, що неминуче знижують дієвість нормалізації англіцизмів через дезорієнтацію читачів словників “Робер”, у них усе ж таки достатньо чітко простежується зв’язок уживання цієї позначки з пошуками підходів наукової нормалізації запозичень. Так, у “Малому Робері”-81, 83 позначка «anglicisme» («américanisme») супроводжує такі групи неприйнятних запозичень: – запозичення, що витіснені чи витісняються їхніми французькими замінами-еквівалентами: *gallup* n.m. “анкетне опитування суспільної думки” ← *sondage* n.m. (*d’opinion*); *input* n.m. “ел., радіо, обч. техн. вхід” ← *entrée* n.f.; *know-how* n.m. “ноу-хау, наукова чи технічна інформація” ← *savoir-faire* n.m.; *shopping-center* n.m. “торговий центр” ← *centre* n.m. *commercial*; – малоприйнятні, однак поширені спеціальні терміни, що мають офіційно запропоновані французькі еквіваленти (франсизації): *check-list* n.m. “ав. порядок огляду й технічного контролю літака перед вильотом” (пор. фр. кальку *liste* n.f. *de contrôle*); *factoring* n.m. “екон. управління активами підприємства юридичною групою, що не належить до його штату (пор. франсизацію *affacturation* n.m.).

Проте обмежувальна позначка «anglicisme» не вживається в цих словниках з певною частиною укорінених недостатньо адаптованих запозичень: *bulldozer* n.m. (1927; mot anglo-amér.) “бульдозер”; *camping* n.m. (1903; mot angl.) “1. кемпінг, туристський табір; 2. туризм”; *shampooing* n.m. (1877; mot angl.) “шампунь”; *blue-jean* ou *blue-jeans* n.m. (1950; mot amér.) “джинси”.

Утім позначки «anglicisme» («américanisme») може бракувати в “Малому Робері”-81, 83 при малоприйнятних запозиченнях: *booster* n.m. (1962; mot amér.) “ракетний пришвидчувач, стартовий двигун” (пор. офіційно рекомендовані заміни *accélérateur* n.m., *impulseur* n.m.,

lanceur n.m., *propulseur* n.m. *auxiliaire*); *back-ground* n.m. (1955; *mot angl.*) “1. передумова; підгрунття; 2. підготовка, освіта; кваліфікація; 3. біографічні чи анкетні дані; походження; суспільне й моральне обличчя; стосунки й оточення (людини) (пор. нормативні еквіваленти *arrière-fond* n.m., *arrière-plan* n.m., *acquis* n.m., *bagage* n.m.).

Одночасно позначка «anglicisme» в «Малому Робері»-81, 83 може супроводжувати прийнятні запозичення: – недоосвоєні укорінені запозичення: *racket* n.m. (1930) “рекет, здиство грошей; шантаж”; *sexu* adj. (1949) “**розмов.** хтивий; еротичний”; *shaker* n.m. (1895) “шейкер, посудина для змішування коктейлю; *stress* n.m. (1950) “стрес”; *science-fiction* n.f. (v. 1950) “наукова фантастика”; – ксенізми (що передають неповторність певної цивілізації) і полуксенізми (слабко семантично адаптовані запозичення, які означають речі та явища, що не становлять органічну частку французької цивілізації): *digest* n.m. (1930) “дайджест”; *drive-in* n.m. (1949) “пункт обслуговування чи торговельний заклад, заклад для розваг (кінотеатр, ресторан тощо) для автомобілістів, які користуються послугами, не виходячи з машини”; *saloon* n.m. (1895) “**амер.** салун, заклад для пиття”; – стилістично марковані запозичення, допустимі на відповідному стилістичному рівні: *all right* loc. adv. (1888); “**розм.** усе гаразд; звичайно, певна річ (SGR-80); *fifty-fifty* loc. adv. (1936) “**розм.** порівну”.

Під впливом пуристської критики (пор. роботу М. Фейрі “Англійські слова у словниках французької мови” [7: 19] починаючи з “Великого Робера”-85 у французькій лексикографії виявляється тенденція до перетворення обмежувальної позначки «anglicisme» на позначку, що переважно виділяє не повністю освоєні запозичення. Така новація, що урівнює в нормативному плані укорінені запозичення і неологізми, а також нормативні запозичення й англіцизми, небездоганні щодо сучасної літературної норми, на нашу думку, збіднює словники “Робер” як нормативні довідники.

Так, у “Великому Робері”-85, “Малому Робері”-2000, “Малому Робері”-09 позначка «anglicisme» не супроводжує лише частину прийнятних недоосвоєних запозичень, що не мали цієї позначки й у словниках “Робер” попередніх видань (наприклад, *ferry-boat* n.m. (1848) “самохідний залізничний (автомобільний) пором”; *klaxon* n.m. (1911) “клаксон”; *new-look* n.m. et adj. invar. (1947) “новий стиль (у моді, політиці)). Переважна ж частина безумовно прийнятних укоріненних запозичень, що не мали позначки «anglicisme», наприклад, у “Малому Робері”-81, приймає її в GR-85, PR-2000, PR-09: *aérobic* n.m. (1981) “аеробіка”; *arrow-root* n.m. (1831) “**бот.** аротут; мука з його коріння”; *artéfact* n.m. (1905) “артефакт, річ, створена людиною”; *badminton* n.m. (1882; утворено від особового найменування Badminton House – назви замка) (пор. PR-81: *mot angl.*); *F.M.* n.f. invar. (mil. XXe) “**радіо** частотна модуляція”; *free-jazz* n.m. (1965) “**джаз** фрі-джаз, колективна джазова імпровізація”; *hockey* n.m. (18764; без позначки у PR-09) “хокей” (пор. PR -81 : *mot angl.*); *interviewer (-eur)* n.m. (1881; без позначки у PR-09) “інтерв’юер” (пор. PR-81 : *de interview*); *melting-pot* n.m. (1927) “**іст.** топильний тигель, змішування різних народів у США XIX ст.”; *motel* n.m. (1946) “мотель”; *pull-over* n.m. (1925; без позначки у PR-09) “пуловер” (ср. PR -81: *mot angl.*); *sexe-symbol* n.m. (1972) “секс-символ”; *underground* n.m. adj. invar. et n.m. (1967) “**мистец.** андеграунд”; *week-end* n.m. (1906; без позначки у PR-09) “уікенд” (пор. PR-81: *mot angl.*).

Отже, у наявній у сьогоденній Франції лінгвокультурній ситуації представники вищого рівня еталонного типу мовної культури – видатні письменники, поважні журналісти, мовознавці – не можуть допустити, щоб за несприятливих екстралінгвістичних умов, спричинених глобалізацією, нехтували національним мовним надбанням і багатовіковою нормативною традицією. Вони мають підставу впливати на метамовний комунікативний простір, що формується. При цьому пересічні освічені мовці, представники нижчого рівня еталонного типу мовної культури, завдяки певним чином сформованій протягом століть ментальності сприймають слушні нормалізувальні впливи.

За цих умов позначка «anglicisme» («américanisme») має застосовуватися у французькій нормативній лексикографії як перформативна позначка, що здійснює на пересічних мовців чіткий інтенціональний вплив шляхом: – надання їй цілком визначеного заборонного значення; – її вживання як обмежувальної позначки, що сприяє остаточному витісненню неприйнятних англо-американізмів; – її вживання як обмежувальної позначки, що вказує на

бажаність створення французьких еквівалентів (франсизацій) чи поглиблення конкурентних відношень між варіантами норми *англіцизм / його французька заміна*.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алпатов В. М. Культурные ареалы и лингвистические традиции / В. М. Алпатов // *Цивилизации*. – М. : Наука, 1995. – Вып 3. – С. 128–133.
2. Бокадорова Н. Ю. Европейская цивилизация: национальные культуры и языковые нормы / Наталья Юрьевна Бокадорова // *Цивилизации*. – М. : Наука, 1995. – Вып. 3. – С. 133–140.
3. Данеш Ф. Позиции и оценочные критерии при кодификации / Франтишек Данеш // *Новое в зарубежной лингвистике*. – Вып. 20. Теория литературного языка в работах ученых ЧССР : [сб. ; пер. с чешск. и словац. / ред. Н. А. Кондрашов]. – М. : Прогресс, 1988. – С. 281–295.
4. Клименко О. С. Прескриптивна лінгвістика. Французький досвід мовного вноормування впродовж ХХ століття : [монографія] / Олександр Клименко. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2009. – 500 с.
5. Чекалина Е. М. Язык современной французской прессы : Лексико-семантические аспекты : [монографія] / Е. М. Чекалина. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1991. – 168 с.
6. Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс : Мова, культура, влада : [монографія] / Галина Яворська. – К. : Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, 2000. – 288 с.
7. Feys M. Les mots anglais dans les dictionnaires de langue française / M. Feys // *La Banque des mots*. – 1972. – № 3. – P. 17–34.
8. Georges K. E. M. Anglicisms in contemporary French. I. Sociolinguistic aspects / K. E. M. Georges // *Modern Languages*. – 1976. – Vol. LVII. – № 1. – P. 6–11.
9. Georges K. E. M. Anglicisms in contemporary French. II. Linguistic aspects / K. E. M. Georges // *Modern Languages*. – 1976. – Vol. LVII. – № 2. – P. 63–68.
10. Le Micro-Robert. Dictionnaire d'apprentissage de la langue française / [éd. dir. par A. Rey]. – Paris : Dictionnaires le Robert, 1992. – XXIII, 1376 p.
11. Le Nouveau Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française / [sous la dir. de J. Rey-Debove et A. Rey]. – Paris : Dictionnaires Le Robert, 2000. – XXXV, 2843 p.
12. Le nouveau Petit Robert de la langue française : version électronique [Ressource électronique] / [réalisation informatique, Bureau Van Dijk]. – Paris : Dictionnaires le Robert-Sejer, cop. 2009.
13. Le Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française / [Réd. dirigée par A. Rey et J. Rey-Debove]. – Paris : Le Robert, 1981. – XIX, 2173 p.
14. Le Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française / [Réd. dirigée par A. Rey et J. Rey-Debove]. – Paris : Le Robert, 1983. – XXX, 2173 p.
15. Quemada B. A propos de la néologie. Essai de délimitation des objectifs et des moyens d'action / Bernard Quemada // *La Banque des mots*. – 1971. – № 2. – P. 137–150.
16. Robert P. Le Grand Robert de la langue française. – En 9 vol. [Deuxième éd. entièrement revue et enrichie par A. Rey]. – Paris : Le Robert, 1985.
17. Robert P. Le Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française. – En 7 vol. [Réd. dirigée par A. Rey et J. Rey-Debove]. – Paris : Le Robert, 1980.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Клименко – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і практики перекладу германських і романських мов Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Наукові інтереси: динаміка французької літературної норми, нормотворення в лінгвокультурному аспекті, методологія перекладознавства.

СИНТАГМАТИКА ОРУДИЙНОСТИ В РУССКИХ ГЛАГОЛАХ ФИЗИЧЕСКОГО ДЕЙСТВИЯ

Луиза ПЕТРОВА (Одесса, Украина)

У статті розглядається проблема експлікації орудійного компонента в лексико-семантичній групі дієслів фізичної дії. Дослідження проводиться на матеріалі російської мови. Аналізуються динамічні процеси, що розкривають специфіку орудійної семантики на внутрішньослівному та міжслов'яному рівнях.

Ключові слова: лексико-семантичний варіант, деривація, семантичний компонент, гарматні, дієслово.

The article deals with the problem of explicating the tool component in the lexical-semantic group of verbs of physical action. The research is based on Russian language. The dynamic processes that reveal the specifics of the gun on the semantics and inter-word levels are analyzed.

Key words: lexical-semantic variant, derivation, semantic component, tool, verb.

Бесспорным в современной лингвистике стало признание необходимости учета семантических факторов при анализе не только лексического, но и словообразовательного и синтаксического уровней языка, поскольку особенности содержания слова оказывают влияние на структуру предложения, функционирование словообразовательных средств, направление мотивации при образовании нового слова и т.д.

Возникновение понятия валентность и включение его в теорию лингвистики связано с попыткой создать наиболее полное описание синтаксических свойств элементов на синтагматическом уровне языка. В рамках теории валентности рассматриваются проблемы носителя валентности, проблема установления его окружения и критериев определения степени зависимости глагольных актантов от носителя валентности, проблема трактовки валентных свойств.

Оказывая физическое воздействие на объект, одушевленный субъект увеличивает свои возможности за счет использования предметов окружающей действительности, придавая им функции орудия. В результате анализа орудий труда Н.А. Толстова пришла к выводу, что а) лексемы, входящие в тематическую группу «Сельскохозяйственные орудия труда», называют в своём большинстве: орудия, которые усиливают какие-то свойства отдельных органов человека и увеличивают силу человека, не создавая принципиально новых возможностей; орудия, созданные для освоения жизненного пространства, примитивно устроенные; орудия однофункциональные; б) лексемы, входящие в тематическую группу «Бытовые орудия труда» называют в основном орудия, созданные для удобства; орудия, которые усиливают какие-либо свойства отдельных органов, создавая принципиально новые возможности; орудия, однофункциональные, свободно располагающиеся в пространстве; в) лексемы, входящие в тематическую группу «Промышленные орудия труда» называют орудия, величина которых больше человека, сложно устроенные, многофункциональные, зафиксированные в пространстве; орудия, которые увеличивают возможности человека [4:165].

Использование различных предметов в качестве орудия характерно для большинства денотативных ситуаций, описываемых глаголами физического действия. В зависимости от ситуации применения орудия и особенностей его функционирования Т.А. Шиканова [5] выделяет подгруппы орудийных имен: 1) названия орудий ручного физического труда; 2) наименования колющего оружия; 3) имена снарядов; 4) названия огнестрельного оружия; 5) наименования музыкальных инструментов; 6) имена примитивных средств передвижения; 7) имена конных средств передвижения; 8) названия механизированных средств передвижения; 9) названия механических орудий; 10) названия автоматических устройств. Данные классификации иллюстрируют многообразие семантического выражения компонента 'орудийность', заложенного в семантической структуре глагольных лексем.

Компонент орудийности нашел имплицитное и/или эксплицитное отражение в глагольной семантике и в лексикографической практике. Ср.: КОПАТЬ 1 (гряды) «разрыхлять, разрывать (*лопатой или другим орудием*)»; СЕЧЬ 1 (капусту) «рубить на части (*чем-л. режущим, острым*)...»; ХЛЕСТАТЬ 1 (лошадь) «бить *чем-л. гибким*...»; ТЫКАТЬ 1 /вилы/ «вонзать, втыкать *что-л. острое, колющее*» и т.д.

Описание глагольной семантики не всегда ограничивается указанием на обязательность использования орудия или инструмента действия. Во многих случаях в словарной статье фиксируется качественная ограниченность предмета, способного выполнять орудийную функцию: КОЛОТЬ 1, РЕЗАТЬ 1, ПОРОТЬ 1, СТРИЧЬ 1 – «действовать *чем-л. острым, режущим*»; ШЛЕПАТЬ 1 – «действовать *чем-либо мягким*»; ХЛЕСТАТЬ 1 – «действовать *чем-л. гибким*» и т. п.

Выделяются и такие семемы, семантическая структура которых характеризуется более жесткой лимитированностью орудийного компонента. Ср.: КОВАТЬ 1 (железо) – «производить действие ударами *молота* или нажимами *пресса*»; ПЕЧАТАТЬ 1 (газеты) – «производить действие с помощью *спец. приспособлений, машин*»; ТКАТЬ 1 (полотно) – действие осуществляется только на специальном станке или приспособлении и т.п.

Однако анализ словарной дефиниции не всегда позволяет выделить сему орудийности, поэтому необходимо обращаться к условиям контекстуального окружения или рассматривать глагольную семантику на денотативном уровне. Рассмотрим следующие примеры.

КОЛОТИТЬ 1 «ударять, стучать»: *Двое уже явились, с отскоком **кололят** в стену бани мячиком, считают, сколько раз без остановки подпрыгнул мячик* [Астафьев, Последний поклон]; *Готовую жатву подрежут серпами, в снопы перевяжут, на ригу свезут,*

Просушат, колотят-колотят цепами, На мельнице смелют и хлеб испекут [Некрасов, Крестьянские дети]; <Гаврила> *взбегал на крыльцо и колотил в дверь рукоятью плетки* [Толстой, Петр Первый]. Таким образом, наличие орудийного компонента в глагольной семантике эксплицируется в контекстуальном окружении (в качестве орудия использованы мячик, цепи, рукоять плетки).

Орудийный компонент не всегда сохраняет свою обязательность. Во многих семемах он носит вариативный характер. В таких случаях действие, обозначенное глагольной единицей, может осуществляться субъектом и с использованием орудия, и без него. Произвольность использования орудия наблюдается в тех случаях, когда действие можно совершить только при помощи рук. Например, СУЧИТЬ 1 (нити) «скручивать, свивать несколько прядей в одну нить» (можно руками или при помощи веретена); ЧЕСАТЬ 1 (спину) «скрести, тереть для облегчения зуда» (можно ногой, рукой, пальцами или каким-либо предметом); ПЯЛИТЬ 1 (платок) «натягивая на что-л., расширять, растягивать» (можно только руками, а также с помощью крючка или другого инструмента) и т.д.

Наконец, выделяется ряд лексико-семантических вариантов, называющих действия, производимые без применения орудия. Воздействие на объект достигается при помощи а) только рук: МЯТЬ 1 (пластелин); ЩИПАТЬ 1 (кожу); ДЕРЖАТЬ 1 (ветку) и т.п.; б) ногтей или когтей: ЦАРАПАТЬ 1 (ножку стула), ЦАПАТЬ 1 (мясо) и т.п.; в) зубов (рта): ГЛОДАТЬ 1 (кость), КУСАТЬ 1 (хлеб), ГРЫЗТЬ 1 (сухарь), КЛЕВАТЬ 1 (зерно) и т.п.; г) ног: ТОПАТЬ 1 (траву). Компонент орудийности в данных лексических единицах не нейтрализуется, поскольку функцию орудия принимают на себя определенные части тела одушевленного субъекта. Как видим, такое проявление семы 'орудийность' характерно для глагольных единиц, которые обозначают простые силовые приемы.

Физическое воздействие, направленное на перемещение объекта, также может совершаться при помощи каких-либо орудий. Обязательность семы 'орудийность' в структуре некоторых семем закреплена в словарных дефинициях: МЕСТИ 1 (улицу) «удалять, смахивать пыль, сор и т.п. *при помощи метлы, веника* и т.п.»; МЕШАТЬ² 1 (суп) «перемешивать, размешивать *при помощи ложки, мешалки* и т.п.»; ЦЕДИТЬ 1 (молоко) «пропускать (жидкость) *через что-л.* для очистки»; ЧЕРПАТЬ 1 (пиво) «захватывая *чем-л.*, набирать, доставать ...». Как видим, качество использованного орудия в семантике глаголов, совмещающих семы 'физическое воздействие' и 'перемещение', строго ограничено.

Наблюдаются и факты вариативного употребления орудия. В таких случаях в словарной дефиниции нет упоминания о возможности выполнения действия с помощью орудия. Выделение орудийной семы производится на основе соотнесения с денотативной ситуацией или анализа контекстуального окружения. Примеры таких операций нами уже рассматривались. Подобные наблюдения позволили выделить сему орудийности, например, в следующих семемах: ДЕРГАТЬ 1 (веревку *крюком*), ДВИГАТЬ 1 (лед *лопатой*), БРАТЬ 1 (песок *совком*), НИЗАТЬ 1 (яблоки *иглой*), ШАТАТЬ 1 (гвоздь *щипцами*) и т.п.

Наконец, выделяются глаголы, в семантической структуре которых отсутствует сема орудийности: БРОСАТЬ 1 (мяч), БОЛТАТЬ¹ (настойку), ВЕШАТЬ¹ (занавески), СЫПАТЬ 1 (крупы), ТРЯСТИ 1 (столб) и др. На денотативном уровне действия, обозначенные этими единицами, как и в предыдущей парадигме, осуществляются только руками. Все описываемые действия осуществляются без применения дополнительного предмета, выступающего в роли орудия, поэтому компонент орудийности в данной парадигме нейтрализуется.

Небольшую по объему группу составляют глаголы, совмещающие в своей структуре ядерные компоненты 'физическое действие' и 'термическое воздействие'. Главное условие осуществления физического действия, связанного с процессом термической обработки объекта, – источник тепловой энергии. В реальной действительности его функции могут выполнять как природные явления, так и предметы, созданные для этой цели человеком. Эти различия иногда отражаются на языковом уровне, вносят в структуру семем семантический компонент 'характер источника тепла', который замещает орудийные признаки.

В словарных дефинициях ВАРИТЬ 1, КАЛИТЬ 1, ТОПИТЬ² 1 не показано, откуда исходит тепловая энергия. Анализ внеязыковых факторов свидетельствует о том, что

названные действия могут осуществляться при помощи искусственных предмето-нагревателей, а также огня. Поэтому качественная характеристика источника тепловой энергии может эксплицироваться только в контексте: *Ребята ударили рыбу в озере; варили ее либо пекли в углях* [Панова, Володя]; *Мы ломы в кострах* калили, мы зимой гранит кайлили [Цыбин, Новоселы] – источником тепловой энергии является натурфакт. *Бабушка ... топила свиной жир в большой кастрюле на плите* [Барашин, От рассвета до заката]. Источник тепловой энергии – артефакт.

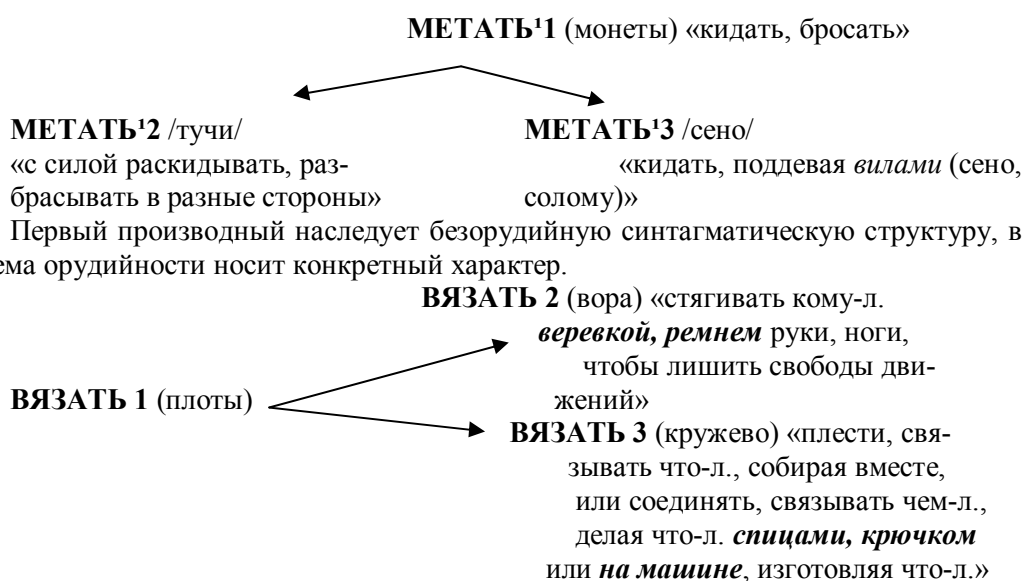
В семантике глагольных единиц ПАЛИТЬ¹ и ЖЕЧЬ¹ компонент 'характер источника тепла' строго ограничен. Здесь тепловая энергия исходит только от натурфакта, что отмечается в словарной статье: ПАЛИТЬ¹ – «держа над огнем, обжигать ...», ЖЕЧЬ¹ – «предавать огню, истреблять огнем».

Кроме этой семы, в семемах актуализируются и другие: 'использование воды', 'действие путем кипячения' (*варить 1*), 'качественное ограничение объекта' – 'пища' (*варить 1, печь 1*); 'нечто сухое, без воды' (*жечь 1, калить 1*); 'умерщвленная птица или животное' (*палить 1*), 'действие без использования воды' (*печь 1*).

Развитие внутрисловной деривации происходит в результате активизации семантических процессов, приводящих к модификации не только ядерных, но и периферийных компонентов. Так, сущность процесса мены сем в рамках родо-видовых отношений заключается в том, что сема производящего ЛСВ, отражающая родовые характеристики денотата, транспонируется в производный ЛСВ, описывая денотат с точки зрения вида. Как показал анализ, для производящих глаголов физического действия данное явление релевантно только для семы 'орудийность':

БИТЬ¹ «ударять, колотить» (сема 'орудийность' носит вероятностный характер) → БИТЬ² «наносить удары, побои; избивать» (сема 'орудийность' вероятностна) → БИТЬ⁴ «поражать, убивать выстрелом или ударом какого-л. оружия» (сема 'орудийность' постоянна, отражает родовые признаки денотата: 'какое-л. оружие') → БИТЬ⁵ «стрелять» (сема 'орудийность' постоянна, конкретизируется, характеризуя видовые признаки: 'оружие стреляющее'); СЕЧЬ¹ «рубить на части (*чем-л. острым, режущим*), измельчать» → СЕЧЬ⁴ «бить, наказывать (*розгами, плетью, хлыстом* и т.п.)» (семы, отражающие использование орудий, в производящем и производном ЛСВ находятся в родо-видовых отношениях: 'что-л. острое, режущее' – 'розги, плеть, хлыст') и т.п.

Сравним семантическую структуру производного и производящего ЛСВ в оппозиции непосредственной мотивации:

Изменения в семантической структуре производных ЛСВ обусловлены модификацией сем, приближенных к ядру, и сем, находящихся на периферии. Во втором значении глагола ВЯЗАТЬ сема 'разнонаправленность движений' заменяется семой 'однаправленность

движений'; незважаючи на складність виконуваних дій, змінюється їх характер; змінюється показник застосування фізичної сили, м'язового напруження (ЛСВ 1 – фізична сила варіативна, її кількість залежить від розміру та якості об'єкта → ЛСВ 3 – фізична сила незначительна); конкретизується сема орудиї (ЛСВ 1 – орудиє варіативно → ЛСВ 2 – в якості орудиї використовуються *ремень, веревка* і т.п.; ЛСВ 3 – орудиє представляє собою більш складне пристрій (*крючок, спиця, машина*)).

Таким чином, синтагматика орудиї в російських дієсловах фізичного дієзастосування формується як на рівні внутрисловної організації системних відносин між лексико-семантичними варіантами, так і на рівні міжсловних реалізацій. Характер семантики орудиї – і жорсткий, і варіативний – не завжди регламентується співвідношенням ядерних компонентів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Богданова Л.И. Залежність форми актантів від семантичних властивостей російських дієслів / Л.И. Богданова. – М.: Діалог-МГУ, 1998. – 375 с.
2. Косицина Е.Ф. Семантичні валентності дієслів зору та способи їх вираження: дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01. / Євгенія Федорівна Косицина. – М., 2002. – 170 с.
3. Мухін А.М. Валентність і з'єднаність дієслів / А.М. Мухін // Проблеми лінгвістики. – 1987. – № 6. – С. 52–64.
4. Толстова Т.А. Словоформотворна категорія назв орудиї праці в сучасній російській літературній мові: дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01. / Татяна Александрівна Толстова. – Ставрополь, 2006. – 188 с.
5. Шиканова Т.А. Словоформотворна парадигма орудиї імен: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Татяна Александрівна Шиканова. – Томск, 1990. – 219 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Луїза Петрова – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Наукові інтереси: лінгвокогнітивна поетика, художня мова, дериватологія.

КОНЦЕПТУАЛЬНІСТЬ ОНІМНОГО ПРОСТОРУ

Михайло ТОРЧИНСЬКИЙ (Хмельницький, Україна)

У статті описано функціонування власних назв на рівні концептів. Пропонується розрізнення насамперед макроконцептів 'Простір' (із мезоконцептами 'Космос', 'Земля', 'Держава', 'Рідний край' і 'Дім'), 'Час' (із мезоконцептами 'Минуле', 'Сьогодні' і 'Майбутнє'), 'Людина' (із мезоконцептами 'Людство', 'Народ', 'Знайомі', 'Рідні') і 'Діяльність' (із мезоконцептами 'Робота', 'Відпочинок', 'Творчість').

Ключові слова: власна назва, концепт, макроконцепт, мікроконцепт, онімне поле.

In the article, functioning of the names own is described at the level of concept. Distinction above all things of macroconcept is offered 'Space' (from mezoconcept 'Space', 'Earth', 'State', 'Native edge' and 'House'), 'Time' (from mezoconcept the 'Past', 'Today' and 'Future'), 'Man' (from mezoconcept 'Humanity', 'People', 'Acquaintances', 'Folks') and 'Activity' (from mezoconcept 'Work', 'Rest', 'Creation').

Key words: name own, concept, macroconcept, microconcept, onyms weeds.

Незважаючи на звернення уваги на тлумачення сутності концепту багатьма мовознавцями, і до сьогодні не сформульовано його однозначної дефініції. Найбільш відомим є визначення Ю. С. Степанова, який стверджує, що „концепт – це ніби згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини ... Концепт – основний осередок культури в ментальному світі людини” [14: 43]. На цій теоретичній основі дослідник виділяє „три компоненти, або три „шари”, концепту”: 1) основна, актуальна ознака; 2) додаткова, чи декілька додаткових, пасивних ознак, що стали вже неактуальними; 3) внутрішня форма, як правило, зовсім не усвідомлювана, хоч і якось відбита у зовнішній, словесній формі [див.: 14: 47]. О. Ю. Карпенко ототожнює їх із рівнями семантичної наповненості, яких, за аналогією з компонентами Ю. С. Степанова, теж може бути три: 1) поверхневий рівень – знання тільки самого оніма та його ознаки (*Говерла* – гора); 2) середній рівень – знання додаткових, конкретизуючих прикмет (*Говерла* – гора в Карпатах; найвища точка поверхні в Україні); 3) глибинний рівень (у Ю. Степанова – це знання внутрішньої форми, однак сюди долучається й докладне знання відповідного денотата: *Говерла* – праслов'янська назва із сенсом „оточена (туманом)”, пор. серб. *оврль* „жіноче покривало”; гора *Говерла* має висоту 2060,8 м, належить до масиву Чорногори і т.п.) [див.: 8: 15].

Дослідниця також зазначає, що „у власних назвах семантика – це їхня вказівка на певний конкретний предмет, явище, особу. Від цього залежить і специфіка онімічного складу в ментальному лексиконі. У різних людей онімічні концепти є: 1) досить різними, збігаючись лише частково; 2) наявні у різних ментальних лексиконах онімічні концепти розрізняються а) їх оцінкою; б) ступенем знань про відповідний денотат. Можемо сказати, що семантична насиченість онімів відрізняється від людини до людини” [8: 15].

Як підсумок, стверджується, що кожна власна назва є концептом для тих людей, хто цю назву знає. Особливість онімічних концептів, що мають тільки по одному носієві, дозволяє їм вбирати в себе всю інформацію про цього носія [див.: 8: 114–115].

По-різному визначається і кількість концептів, які наявні в мові. Уже відзначалося, що концептом може бути кожен онім, проте лише для тієї людини, яка знає його достатньо повно. Водночас на рівні антропонімікону в українській мові визначено лише два загальнонародні концепти – *Тарас* і *Богдан* [див.: 7: 107]. Ю. С. Степанов виводить концепти навіть за межі мови (доповнюючи, наприклад, елементами живопису), водночас кількість їх визначається у межах сорока-п'ятдесяти (зокрема, як концепти російської культури визначено 'Вічність', 'Закон', 'Страх', 'Любов' тощо [див.: 14: 7–8]). До повного набору гіпотетичних елементарних концептів, лексикалізованих у всіх мовах світу, А. Вежбицька включила наступні елементи: субстантиви ('Я', 'ЛЮДИ'); детермінатори, квантори ('ЦЕЙ', 'БАГАТО'); ментальні предикати ('ДУМАТИ', 'ЗНАТИ'); мову ('СКАЗАТИ'); дії, події, рух ('РОБИТИ', 'РУХАТИСЯ'); існування, життя ('Є', 'ЖИТИ'); оцінки ('ГАРНИЙ', 'ПОГАННИЙ'); дескриптори ('ВЕЛИКИЙ', 'МАЛЕНЬКИЙ'); простір ('ДЕ', 'ДАЛЕКО'); час ('КОЛИ', 'ДОВГО') тощо [див.: 2: 20–21]. В. І. Кононенко виокремив 110 концептів, і „кожний концепт – складна підсистема, в якій пов'язані воедино *Добро* і *Зло*, *Правда* і *Кривда*, *Справедливість* і *Несправедливість* тощо” [9: 223]. С. Г. Воркачов підкреслює, що „концепт, як правило, співвідноситься більше ніж з однією лексичною одиницею” [3: 68]. В. В. Жайворонок вважає, що концептом можуть бути не всі складники мови, а лише якась обрана, порівняно невелика їх частина [див.: 5: 51]. М. І. Толстой і С. М. Толстая звернули увагу на те, що, „будучи частиною вербального (мовного) коду, власні назви посідають у ньому певне місце, утворюючи по суті самостійний ономастичний код культури” [15: 215].

Оскільки простір є однією з визначальних ознак матерії, то закономірно, що саме це поняття домінує в концептосфері й української, й інших мов. Відповідно топоніми (рідше – космоніми та прагматоніми), передусім локалізуючи місце подій, посідають чільне місце у концептуальній картині світу [див.: 16: 95].

Домінантна сема „локальність”, характерна для топонімічних компонентів, якраз і відбиває співвіднесеність топоніма з географічними об'єктами, що посідають певну частину земного або водного простору [див.: 6: 164]. Тому для визначення просторових концептуальних ознак обрано передусім власні географічні назви, імена, які достатньо продуктивні, давні у хронологічному плані і вирізняються досить виразними етнокультурними характеристиками.

Звичайно, на локативні відношення можуть вказувати й інші групи української лексики, зокрема прислівники (*Де не посій, там вродиться*) та іменники-апелятиви (з прийменниками або без них) (*Чорна хмара в полонині, А я бідна на чужині*). Крім того, часто фіксуються просторові протиставлення, засобом вираження яких є поєднання власних і загальних назв: *На городі бузина, а в Києві дядько*.

Продуктивні в локативній функції і власне топоніми, які, проте, мають і додаткові, конотативні, відтінки в семантиці, що часто переростають у різні символи меліоративного або пейоративного характеру. Саме на важливість супровідних конотацій звернула увагу В. Д. Беленькая, яка не обмежила функції топонімів лише вказівкою на місце дії, а зазначила, що до змісту географічної назви можуть входити ще й характеристика об'єкта, його ідеологічне та емоційне забарвлення [див.: 1: 21–22]. Наприклад, суверенонім *Україна* не тільки локалізує місце дії, а й конотує інші семантико-стилістичні відтінки в значенні, зокрема – патріотичні (передусім – у поезії: *Україно моя! Вітчизно!.. Не потрібні мені без тебе ні озера, ні небеса!* (Д. Павличко). В українських народних піснях чітко простежується інтимно-ліричний образ України, а „на основі семантичної взаємодії між словами *дівчина*,

мати і рідна земля, *Вкраїна, Батьківщина* творяться численні порівняння, метафори, метафоричні епітети” [4: 41]. Практично однотипними за функціональним навантаженням є фіксації суміжних з Україною назв держав. Інші хороніми в побутовому мовленні трапляються епізодично: „уживання назв інших держав, закордонних адміністративно-територіальних одиниць поодинокі й носить індивідуальний характер”, зокрема хоронім *Америка* „конотує більш абстрактні значення: „щось недосяжне, незвідане, нетрадиційне”, „нереальна справа” (*Що таке Америка, спитай у Каленика: їздив по гроші, а привіз гниди та воші*), в опозиції до яких – значення „відоме, звичайне, нескладне” (*відкрити Америку*)” [11: 51].

До складу концепту 'Простір' входять і регіоніми. Наприклад, у фольклорі *Крим* як достатньо віддалена територія пов'язується або із нападами козаків на татар і турків, або із поїздками чумаків за сіллю. У піснях та баладах переважно простежується локативна функція: *То козаки молоденькі Битим шляхом у Крим ідуть; Сталася йому (чумакові) пригода його, Край битой дороженьки з Криму ідучи*; і лише контекстуальне оточення іноді надає хоронімові певного пейоративного відтінку: *Бодай ви, чумаки, у Крим не сходили, Як ви мої часнята у каші зварили!* Варто також відзначити використання у фольклорних творах діалектних форм: *Поїхав Івасенько та й на Поділліє*. Основним мотивом для введення назв регіонів у народнопоетичний текст є не стільки потреба локалізувати місце дії, як ритмомелодичні особливості фольклорної розповіді, зокрема – римування: *Ой приїхав Івасенко з Поділля, Припняв коня вороного до кілля* [див.: 10: 131]. У пареміях іноді завдяки використанню хоронімів обігруються географічні особливості певного населеного пункту: *Тростянець – Полісся кінець* (у таких прислів'ях топоніми найбільше пов'язані зі своїми денотативними значеннями) [див. 11: 48]. Переважно патріотичні забарвлення регіонімів, крім власне локативних, засвідчені в сучасних поетичних творах: *Я в рідної Волині позичала і ніжності, й людської доброти* (Д. Луценко).

І як локалізатори зображених подій, і водночас як символи певних територій у мовленні використовуються найменування значних населених пунктів, часто – столиць держав (переважно сусідніх). У фольклорі засвідчена наявність цікавої інформації з історії, етнографії, соціальної та етнічної психології (насамперед у пареміях, де, однак, більше значення має все-таки подібність із фонетичною формою слова, що стає ключовим у вислові: *У Попівці хліб по копійці, в Перекопі хліб по копі; Купці в Бару – ні грошей, ні товару* [див.: 11: 48–49]. У поетичній творчості, як і в художній літературі загалом, такі власні географічні назви є важливим фактором структурно-семантичної організації художнього тексту, що полягає в просторовій локалізації об'єктів естетичного осмислення, причому часто фіксується нагромадження різнотипних топонімів, зокрема і територіально розмежованих [див.: 18: 41]: *Я хотів би літати, як птах. Полинати з Галича, скажімо, до Трої, Де світить крізь камінь Патрокла прах. Полинати з Києва на Міссісіпі, Де вождь індіанський багаття кладе. Або ж у Калькутту...* (Д. Павличко). Значна частина ойконімів, проте, є маловідомою і використовується безпосередньо з метою локалізації подій практично в усіх стилях української мови,

Із такими самими функціями до складу концепту 'Простір' входить і переважна більшість мікротопонімів, окремі з яких мають символічне значення (наприклад, *Січ, Савур-могила*: *Да вже ж тая слава серед Січі стала; Ой повели Морозенка на Савур-могилу*, що простежується і в сучасній поезії: *Ходивши біля Бабиного яру, Де плаче вітер сивий, як пророк, Я на червоний наступив листок...* (Д. Павличко). Однак і в художньому мовленні домінують власні географічні найменування незначних об'єктів із прямим (локативним) значенням: *Я люблю у Софіївці думати...* (В. Симоненко).

Натомість у гідронімів більш часто просторове значення поєднується, наприклад, із символічним (особливо це стосується потамонімів, на кшталт *Дунай, Дніпро* тощо). Перша назва асоціюється з поняттям „велика ріка”, „велич”: *Нам думати про новий урожай, Щоб стала в ріст пшениця, як Дунай...* (Д. Павличко). Потамонім *Дніпро* фіксується, поряд із небагатьма іншими, не просто як міфологема, а як національний символ України: *Це щастя, як життя, одне й безкрає, – І в тому знак його, що сонце сяє, Тече Дніпро, і Київ наш*

стоїть (Д. Павличко). Аналогічні конотації можуть мати й інші найменування гідрооб'єктів: *Не за горою віку перепад Крутіший від стрімкої Ніагари* (М. Руденко).

Ороніми в мовленні фіксуються рідше, проте теж можуть мати узагальнено-образне значення (особливо в поезії, де, наприклад, гора *Говерла* втілює силу і велич: *Я маю міць гори Говерли ...* (Г. Хмільовська), а оронім *Чернеча* гора (*Тарасова* гора) функціонує як назва святині українського народу, місця паломництва всіх шанувальників творчості Т. Шевченка: *Гора Чернеча стала на коліна ...* (І. Драч). Світовими символами вважаються і такі найменування об'єктів рельєфу, як *Олімп*, *Парнас*, *Голгофа*, *Еверест*.

У фольклорі, „як правило, назви гірських масивів пов'язуються з неконкретною просторовою орієнтацією, конотують значення „далеко”, „туди”, „в іншу сторону” [11: 56]: *Піди і за Карпати, то треба бідувати*.

Локалізувати дію у тексті можуть й інші різновиди власних назв: космоніми (*Американці літали на Місяць*), прагматоніми (*Зустрінемося біля Українського дому*) і навіть вітоніми (*Сходи до Петра і там мене зачекай*); такі випадки нечисленні і переважно позбавлені додаткових конотацій.

Характеризуючи в цілому власні географічні назви, які вказують на місце дії, слід відзначити, що в художньому мовленні „локалізаційно-просторова роль топонімів перестає бути домінуючою, оскільки ці оніми, акумулювавши інформативні дані про іменований об'єкт, самі стають знаком цієї інформації (історичної, географічної, культурної) з емоційно-оцінними нашаруваннями, які часом виходять на перший план у семантиці топоніма, який отримує конотативне значення” [18: 53]. В інших стилях переважає пряме значення власних географічних назв, які таким чином разом з такими засобами, як, наприклад, прислівники та іменниково-прийменникові словосполучення, формують просторову інформацію певного повідомлення.

Крім концепту 'Простір', як визначальні, основні (їх можна кваліфікувати і як макроконцепти) виділяються і деякі інші, на кшталт концепту 'Людина', який кваліфікується як „ключовий концепт будь-якої культури” [12: 52]. Основним компонентом такого концепту, звичайно, є антропоніми, а їхні функції слід співвідносити з такими етнопсихологемами, як 'Добро' і 'Зло', оскільки ця антиномія є характерною для ментальності українського народу [див.: 17: 124].

З'ясування концептуальних ознак антропонімікону передбачає аналіз усіх різновидів власних особових назв, однак передусім це стосується людських імен, які найбільш давні в хронологічному плані і мають виразні етнокультурні характеристики. Оскільки такий клас пропріальних одиниць досить різноплановий (наприклад, розмежовуються церковно-християнські імена і язичницькі, запозичені й питомі, офіційні та варіантні форми, з меліоративним і пейоративним забарвленням, засвідчені в розмовному чи художньому мовленні тощо), для зразка визначимо концептуальні можливості антропофольклоронімів.

Аналіз українських народнопоетичних творів на предмет виявлення можливостей антропонімів виражати емоції, пов'язані з макроконцептом 'Людина', засвідчив, що „використовуються переважно нейтральні християнські особові імена, значно рідше – вигадані особові найменування та імена конкретних історичних особистостей. Чіткої співвіднесеності між етнопсихологічними константами 'Добро' і 'Зло' та певними антропонімами не зафіксовано, що свідчить про практично однакові можливості різних антропофольклоронімів мати позитивну або негативну конотацію у народнопоетичному тексті” [17: 126].

Існують й інші намагання встановити співвідношення між пропріальними одиницями й концептосферою, що, наприклад, засвідчено в дослідженні М. Е. Рут, у якому оригінально трактується концептуальність онімного простору російської мови (в основному – північноросійської онімії) і робиться висновок про її багатоаспектність: „наявність концептуальних моделей не перешкоджає розмаїттю опрацювання заданих ними напрямів у конкретних номінативних моделях” [14: 71–72].

Відсутність усталених принципів і загальноприйнятої типології концептів, зокрема співвідносних із власними назвами, дозволяє запропонувати власну градацію їх, що передбачає виокремлення найбільш загальних макроконцептів, які можуть бути розділені на

менші – мезоконцепти, а ті, у свою чергу, на ще менші – мікроконцепти. Таке розмежування концептів передусім сприятиме включенню цього аспекту функціонування пропріальних одиниць до комплексної схеми їх аналізу.

Таким чином, серед концептуального простору української мови можуть бути виділені окремі макро- і мезоконцепти, у складі яких особливо активно функціонують власні назви. Так, макроконцепт 'Простір' може складатися з мезоконцептів 'Космос' (звичайно, тут домінують космоніми, разом із відповідними апелятивами, які позначають їхні денотати; поєднання власних і загальних назв як складників концептів характерне і для всіх наступних їхніх різновидів), 'Земля' (складниками цього мезоконцепту є, зокрема, макротопоніми, на кшталт континентонімів, зононімів, океанонімів тощо), 'Держава' (сувереноніми, районіми, регіоніми й інші власні географічні назви, а також певна частина прагматонімів, ергонімів та ідеонімів), 'Рідний край' (насамперед ойкохороніми та окремі гідроніми, ойконіми, ороніми, віоніми тощо) і 'Дім' (окремі ойкохороніми, а також певні антропоніми, зооніми, фітоніми, прагматоніми й ідеоніми).

Серед інших макроконцептів можна назвати насамперед 'Час', 'Людина', 'Діяльність'. У складі першого макроконцепту можуть бути розмежовані мезоконцепти 'Минуле', 'Сьогодення' і 'Майбутнє' (переважають хрононіми, рідше фіксуються топоніми й антропоніми); другого – 'Людство', 'Народ', 'Знайомі', 'Рідні' (домінують вітоніми, проте трапляються і прагматоніми, ідеоніми й ергоніми); третього – 'Робота' (антропоніми, ергоніми, топоніми, прагматоніми), 'Відпочинок' (топоніми, прагматоніми, ідеоніми, міфоніми, зооніми), 'Творчість' (насамперед ідеоніми).

Окремі класи власних назв можуть одночасно бути складниками двох і більше концептів (наприклад, антропоніми в складі мезоконцептів 'Дім', 'Минуле', 'Знайомі', 'Рідні', 'Робота', 'Відпочинок').

Така систематизація концептів можлива на рівні усієї мови, і до складу їх різновидів можна віднести практично усі вказані класи власних назв, які на такому рівні кваліфікуються як мікроконцепти. Відповідно усі загальновідомі топоніми в складі мезоконцепту 'Держава' є мікроконцептами; так само як найбільш відомі хрононіми чи антропоніми є мікроконцептами в складі мезоконцепту 'Минуле'. Це дозволяє їх об'єднувати в групи мікроконцептів (наприклад, у межах першого мезоконцепту можуть бути виокремлені такі мікроконцептуальні поля, як 'Гори', 'Міста', 'Ріки' тощо).

Це типологія, яка стосується розмежування концептів і входження до їхнього складу онімів на рівні колективу, а на індивідуальному рівні можлива зовсім інша систематизація (на кшталт: 'Те, що я бачив' і 'Те, про що я тільки знаю'). Взагалі ж кожен мовець має свою структуру концептосфери, яка залежить від його віку, освіти, професії та інших екстралінгвальних особливостей. Таким чином, у мовленні окремих носіїв мови певні власні назви, про які в мовців наявна певна (детальна або поверхнева) інформація (це, наприклад, можуть бути власні особові назви рідних, друзів, колег по роботі; номінації географічних об'єктів, з якими людина часто зустрічається: поселення, де вона народилася, вулиця, на якій проживає, тощо; найменування організації, де працює; назви і персонажі улюблених книг чи кінофільмів і т.п.), – усі ці пропріальні одиниці утворюють індивідуальні мікроконцепти. „Якщо вони виявляються спільними для всіх (чи більшості) людей, що розмовляють тою ж мовою – ці індивідуальні символи-концепти утворюють уже спільний, суспільний, мовний символічний простір, зі складу якого виділяються особливо значущі концепти, що зрештою стають національними символами” [7: 70]. Безперечно, така функція насамперед характерна для антропонімів, міфонімів і топонімів, „що зумовлено історичною вагомістю їх референтів, які обростають значним обсягом інформації, тобто зрештою їх семантичним простором і особливою схильністю до символізації назв одиничних об'єктів” [7: 70–71].

Звичайно, така типологія концептуальних полів, у яких функціонують власні назви, не є досконалою, це швидше нариси систематизації певних блоків найбільш загальної інформації, яка передається за допомогою онімів. Складниками таких концептів, крім пропріальної лексики, як уже відзначалося, є й апелятиви, адже, наприклад, події, які відбулися в минулому, номінують і прислівники (*вчора*, *торік*), і прийменниково-іменникові сполуки слів (*у понеділок*, *у січні*), і числівниково-іменникові конструкції (*21 травня 1942 року*).

Проте використання онімів завжди вносить додаткове забарвлення в цю інформацію, адже, вказівка, наприклад, на те, що відбувалося на *Покрову*, одразу налаштовує на сприймання чогось, пов'язаного з осінню, українською етносимволікою, можливо – козаками, селом, весіллями тощо.

У процесі аналізу власних назв можна встановити їхнє співвідношення із вказаними макро- і мезоконцептами. Якщо мова йде про загальновідомі найменування, тоді визначається концептуальна належність пропріальної одиниці на колективному (загальномовному) рівні, якщо ж онім маловідомий, встановлюються його зв'язки з концептосферою на індивідуальному рівні. У будь-якому випадку така градація буде залежати від освітньо-культурного рівня дослідника (який може виявитися досить різноплановим), що передбачає певну суб'єктивність характеристики оніма. З метою уникнення суб'єктивізму в кожній мові визначена (документально, тобто шляхом фіксування в лексикографічних, монографічних або інших джерелах, або емпірично, загальноприйнято) низка власних назв, які відзначаються особливою етнокультурною знаковістю, проте їх деталізація ще потребує додаткового вивчення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Беленькая В. Д. Топонимы в составе лексической системы языка / В. Д. Беленькая. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 168 с.
2. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / Анна Вежбицкая; пер. с англ. А. Д. Шмелева. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 272 с.
3. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: Становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64–72.
4. Данилюк Н. О. Развитие семантики народнописенного слова в сучасній українській поезії / Н. О. Данилюк // Українська мова і література в школі. – 1983. – № 8. – С. 36–42.
5. Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення / В. В. Жайворонок // Культура народів Причорномор'я. – 2002. – № 32. – С. 51–53.
6. Калинин В. М. Поэтика онима / В. М. Калинин. – Донецк: Юго-Восток, 1999. – 408 с.
7. Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики: монографія / О. Ю. Карпенко. – Одеса: Астропринт, 2006. – 325 с.
8. Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.15 / О. Ю. Карпенко. – К., 2006. – 47 с.
9. Кононенко В. І. Концепти української мови : монографія / В. І. Кононенко. – К. ; Івано-Франківськ, 2004. – 248 с.
10. Молодичук О. А. Лексико-фразеологічні засоби образності в українській народній баладі : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / О. А. Молодичук. – Умань, 2004. – 202 с.
11. Пасік Н. М. Власні назви в українській фразеології та пареміології : дис... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Н. М. Пасік. – Ніжин, 2000. – 202 с.
12. Розина Р. И. Человек и личность в языке / Р. И. Розина // Логический анализ языка: Культурные концепты. – М. : Наука, 1991. – С. 52–56.
13. Рут М. Э. Образная номинация в русском языке / М. Э. Рут. – Екатеринбург : Изд-во Уральского университета, 1992. – 148 с.
14. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М. : Академический проект, 2001. – 990 с.
15. Толстой Н. И. Имя в контексте культуры / Н. И. Толстой, С. М. Толстая // XII Międzynarodowy Kongres Slawistow. Streszczenia referatów i komunikatów. Ięzykoznawstwo. – Warszawa, 1998. – S. 215–216.
16. Торчинський М. М. Поетонім Дніпро як засіб реалізації концепту 'простір' в українських поетичних текстах / М. М. Торчинський // Актуальні проблеми металінгвістики : збірник наукових статей. – Черкаси : Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2005. – С. 95–97.
17. Торчинський М. М. Реалізація концепту 'Людина' в українському антропоніміконі (на матеріалі фольклорних особових назв) / М. М. Торчинський // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. – Хмельницький : ХНУ, 2005. – С. 124–126.
18. Хлестун І. В. Власна назва в українській поезії II пол. XX ст. (семантико-функціональний аспект) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / І. В. Хлестун. – К., 2006. – 236 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Михайло Торчинський – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української філології Хмельницького національного університету.

Наукові інтереси: структура онімного простору української мови, краєзнавство, синтаксис.

ПЕРЕКЛАД ЗАСОБІВ ПІДСИЛЕННЯ ВИРАЗНОСТІ Й ОБРАЗНОСТІ МОВИ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

Олександр БІЛОУС (Кіровоград, Україна)

У статті здійснюється дослідження тропів як засобу вираження експресивності лексики в системі сучасної української мови та можливості їх перекладу німецькою мовою.

Ключові слова: переклад, образність, виразність, метафора

The variety of tropes as a means of expression the lexicon in the system of the contemporary Ukrainian language and the possibility to translate it into German are investigated in the work.

Key words: translation, imagery, expressiveness, metaphor

У багатьох працях з перекладознавства феномен метафори традиційно розглядається з погляду лінгвістики, тобто як окремих лінгвістичний феномен, що є досить складною проблемою для перекладу здебільшого у літературних і біблійних текстах [10: 281].

Посилений інтерес до метафори був спричинений свого часу статтею американського вченого-перекладознавця М.Дагута [9] *Can "metaphor" be translated?* – Чи можна перекласти „метафору”? Для М.Дагута метафора – це „*an individual flash of imaginative insight*” – „індивідуальний спалах образного розуміння”, і головний її аспект – “шокуюча” дія на читача. Метафора – це культурно специфічний продукт найвищого ступеня креативного порушення семантичних правил мовної системи. При перекладі текст (ТП) повинен зберегти “шокуючу” дію, якою була наділена метафора в тексті оригіналу (ТО), але якщо при цьому будуть порушені лінгвістичні та культурологічні фактори, тобто в тексті перекладу не будуть відтворені пов'язані з текстом оригіналу культурний досвід та семантичні асоціації, тоді, на думку М. Дагута, метафору неможливо перекласти [9: 21–33].

Дискусія щодо можливості перекладу метафори не втратила актуальності і сьогодні. Перекладачі зіштовхуються щоденно з необхідністю передати різні виражальні засоби, вжиті у вихідному тексті, частіше, ніж може здатися на перший погляд. Практично кожний текст містить ті чи інші тропи, фігури мови чи інші засоби додання виразності висловленню, що становлять особливу функцію мовних одиниць – стилістичну. Найбільш характерною одиницею, що виконує цю функцію, є метафора [8: 38]. З тих часів, як Аристотель дав перше визначення метафори, науковий інтерес до цієї проблеми не спадає [1; 3; 7; 8; 11; 12], адже цей мовний елемент, що несе образне навантаження, володіє специфічними рисами функціонування при досить малій амплітуді відхилення від “нормальних” мовних одиниць. Це закономірно віддзеркалюється як на характері їхнього сприйняття, так і на виборі засобів, які застосовує перекладач для міжтекстових трансформацій різного рівня. Дослідження цього аспекту перекладу, особливо в галузі літератури, де образність мови виявляється найбільш глибоко і яскраво, позитивно діє на розширення перекладацького інструментарію [3: 67–68]. Таким чином, *об'єктом* нашого дослідження є метафора як засіб вираження експресивності в текстах оригіналу та перекладу, а *предметом* – її функціонування в системах сучасних української та німецької мов та специфіка її перекладу. *Матеріалом* дослідження стали тексти оригіналу українською та перекладу німецькою мовою оповідання М.М. Коцюбинського „Сон”. *Завданнями* є:

- дослідити особливості перекладу метафоричних одиниць як засобу вираження експресивності в художньому творі;
- визначити способи перекладу метафори та розглянути особливості їх використання при перекладі німецькою мовою.

У численних перекладознавчих публікаціях збереження метафори мови оригіналу розглядалося, з одного боку, як ідеал, з іншого – як проблема. Наприклад, на думку німецького вченого В. Коллера, переклад метафори суперечить еквівалентності, тобто, в конкретних перекладах численні метафори залишаються не відтвореними. Таке твердження він доводить статистичними дослідженнями, за результатами яких 2/3 метафор тексту оригіналу перекладаються метафорами, але при цьому один вид метафори замінюється при перекладі іншим, так, у середньому, лише половина метафор перекладаються як стилістично дієві, тобто зі збереженням експресивності впливу, для передачі якого в метафорі тексту

перекладу важливо зберегти психологічне напруження, а саме – осягнення роздвоєності її планів і прозорості образів, які викликає те чи інше емоційне відношення [13: 106].

Щодо нашого вибору тексту для аналізу, то він зумовлений тим, що експресивна та емоційно-оцінна функції метафори найкраще виявляються в текстах художньої літератури, а згідно з теорією П. Ньюмарка, за межами літературного тексту така метафора взагалі не існує, і якщо під час перекладу художнього тексту ця функція втрачена, то і текст втрачає свою належність до літературного твору чи художнього стилю, у чому з ними важко не погодитись. Крім того, в мові оповідання М. Коцюбинського „Сон” метафори посідають помітне місце. Із 8108 слів 744 (9,2%) вжиті метафоризовано. У тексті перекладу налічується 10257 слів (така розбіжність зумовлена, перш за все, використанням в німецькій мові артиклів) і приблизно 706 (7%) слів вжито з переносним значенням.

Ми проаналізували текст оригіналу і текст перекладу, використавши методи статистичних досліджень та накладення структур, аби визначити формальну відповідність та мати загальне уявлення щодо адекватності перекладу. Результати подано в таблиці статистичних підрахунків:

Назва виду метафори	Текст оригіналу (укр.)	Текст перекладу (нім.)
Персоніфікація	34%	34%
Субстантивна метафора	22%	23%
Дієслівна метафора	20%	19%
Ад’єктивна метафора	14%	16%
Стерта метафора	7%	6%
Синестезія	3%	2%

Наведені результати вказують на деякі розбіжності, які ми вважаємо незначними, оскільки, навіть добре володіючи формальними перекладацькими прийомами, прекрасно орієнтуючись у соціокультурних реаліях мови оригіналу, ми все одно неспроможні передати образний світ твору без втрат, адже, як справедливо наголосив Ю.М. Лотман, „...поза структурою художня ідея немислима. Дуалізм форми і змісту повинен бути замінений поняттям ідеї, що реалізує себе в адекватній структурі і не існує поза цією структурою. Замінена структура донесе до читача й іншу ідею” [5: 64]. Одразу зазначимо, що дзеркальне перенесення авторської структури в мову перекладу, зазвичай, неможливе. Причина полягає в етномовних, національно-культурних, діахронних та інших аспектах перекладацької діяльності, і це положення загальноєвизнане. Однак співучасть в ідейному задумі автора твору і підбір максимально адекватних засобів для його втілення не можна не визнати основною метою художнього перекладу. Тому, на нашу думку, перекладачеві вдалося досягти адекватності з найменшими втратами, незважаючи на те, що 37% метафор були або замінені іншими видами метафор, іншими тропами, а іноді і взагалі випущені, або була змінена граматична структура речення тексту оригіналу, та головну проблему все ж складає втрата експресивності метафорою. Розглянемо окремі приклади перекладу.

Насамперед нашу увагу привернули **метафори-персоніфікації**, яких, як зазначено в таблиці, у тексті оригіналу найбільше. Ми встановили, що декілька таких метафор посідають у тексті центральне місце і поєднуються з іншими зі схожою образністю.

Найпоширеніший спосіб перекладу метафор-персоніфікацій у творі „Сон” – це повний переклад (приблизно 73%): *“Вона простягла руку на море, а полин гантував на її чорній одежі срібні малюнки”*¹. (с. 85); *„Sie wies mit ausgestreckter Hand auf das Meer, und der Wermut bestickte ihr schwarzes Kleid mit Silbermuster“* (S. 231).

Але в деяких випадках перекладачеві не вдалося зберегти форму, хоча експресивність при цьому не була втрачена, наприклад: *„Між деревами в наметах рудого листу щось пахло непевно, осіннє небо нудьгувало понад бульваром, і все те сіре, слизьке, убоге – ворони вкрили сіткою крил, засіяли грубим, скрипучим криком”* (с. 79); *„Die gelben Blätterhaufen zwischen den Bäumen strömten einen sonderbaren Geruch von unbestimmter Natur aus, der Spätherbsthimmel hing wie Langweile über dem Boulevard, und all das Graue, Schlüpfrige,*

Jämmerliche hüllten die Raben in das Netz ihrer schwarzen Flügel und erfüllten die Luft mit ihrem heiseren Gekräch“ (S. 224).

У наведеному прикладі метафору-персоніфікацію “осіннє небо нудьгувало” (тобто осіннє небо сіре, а сірий колір асоціюється з нудьгою) було замінено на порівняння, а для компенсації експресивності додано прикметник “schwarz“, який асоціюється з сумом і печаллю. У цьому випадку, за теорією П. Ньюмарка, маємо справу із застосуванням паралельного називання метафоричних основ через лексичні та структурні розбіжності мови оригіналу та мови мети, тоді як потрібно зберегти вихідний образ, що чудово вдалося перекладачеві.

Ще один приклад лексичних розбіжностей двох мов та перекладацького розв’язання цієї проблеми спостерігаємо в цьому ж реченні: “ворони засіяли криком” – цю метафору можна означити як індивідуально-авторську персоніфікацію, що призведе при дослівному перекладі до неясності, тому в таких випадках, як наголошує один із теоретиків українського художнього перекладу [4: 15–16], перекладач має адаптувати текст і полегшити його сприйняття, що ми й спостерігаємо: слово „засіяти” можна перекласти німецькою: “festlegen“ або “säen“, але жодне з них не підходить, оскільки, як перше, так і друге, мають семантичну ознаку “засіяти поле, сіяти насіння” і використовуються в словосполученнях типу: *Samen festlegen, den Weizen säen*. Теж саме стосується і ще одного подібного прикладу: “І здається, що коли б він вирвався звідти, воно, може б, лишилось позаду нього, засипане криком ворон...” (с. 80); „*Es dünkt ihn, dass diese Frage, vom Rabengekrächz übertönt, hinter ihm bliebe, wenn es ihm gelänge, sich von hier loszureißen*“ (S. 225).

Неважко відзначити лексичну розбіжність оригіналу і перекладу “наповнили повітря і заглушили”. Проте ми не можемо не погодитись з тим, що естетичний вплив перекладу має бути достатньо наближеним до ефекту оригінального тексту. Перекладачеві вдалося зберегти форму та ідею. Фонічні структури також передані вдало. Але найголовніше те, що вдалося знайти відповідники лексиці оригіналу, не порушуючи його образної змістовності. Пропоновані в перекладі лексичні заміни, в останньому прикладі також і заміна порядку слів у реченні, мають характер динамічних еквівалентів, особливо слід наголосити на тому факті, що перекладач дотримується паралельного авторському напрямку метафоричного переносу.

Іншою стороною такого процесу адаптації можуть стати немінучі перекладацькі неточності у передачі авторських образних структур, а іноді й смислу. Порівняємо: “Тоді він зробив над собою зусилля, старався бути занадто уважним, обдумував слово, перш ніж мав сказати, й порожнім оком, зверненням вглиб, зраджував скрите, затаєне в собі”. (с. 84); “*Da überwand er sich, zwang sich besonders höflich zu sein, überlegte jedes Wort, bevor er es aussprach und versuchte, mit einem leeren gleichgültigen Blick das zu verstecken, was er in seinem Herzen trug*“ (S. 229).

Між авторського образно-символічного поля досить розмиті, і влучне використання схожих, новоутворених значень не завжди можливе. Автору перекладу не вдалося емпіричним шляхом наблизити мікрообраз до рівня оригіналу та повністю зберегти лексичне оформлення. Питання досить суперечливе, але здається, що перекладач “не помітив” напрямку образної асоціації (у контексті оригіналу розповідається не про те, що герой намагався сховати те, що носив у серці, а про те, що, роблячи над собою зусилля, щоб не викрити скарбу своєї душі, він його зраджував). Тому, на нашу думку, краще було б перекласти цей уривок так: *...und durch all das und einen leeren, gleichgültigen Blick verriet er das, was in seinem Herzen verheimlicht wurde*.

Так чи інакше, обидва приклади свідчать на користь того, що значення, яке виникає під час метафоричної взаємодії, розширює своєрідну динаміку лексико-семантичних засобів перекладу та рамки формальних лексичних обмежувачів, вказуючи нам основний напрямок пошуку засобів, здатних замінити деякі елементи образної структури в перекладі.

Як було зазначено, метафоризація слугує одним із активно вживаних засобів підсилення виразності й образності мови художнього твору. Суть індивідуальних авторських метафор полягає в тому, що для потреб художнього мовлення письменник змушує те чи те слово поєднуватися з іншими, розширюючи таким чином свою валентну рамку. Незвичність таких зв’язків і є джерелом найрізноманітніших образів. У мові оповідання „Сон”, крім простих,

епітетних авторських метафор, знаходимо і розгорнуті. До простих можемо віднести: *безбарвна міська нудота – eintönige, farblose Langweile; скорботні міні волосся – die gramvollen Schatten ihrer Haare; смалеве море – das stahlblaue Meer; крихке порожнє слово – leeres, nicht widerstandsfähiges Wort; гумові п'яту у реченні: „Ледве встигла проколювати повз них на гумових п'ятах, а вже Мартині щоки заляв густий рум'янець”* (с. 96). *„Kaum war sie auf ihren Gummiabsätzen an ihnen vorbeigeglitten, da wurde Marthas Gesicht vom flammender Röte übergossen“* (S. 243).

У виборі вдалого еквівалента виявляється майстерність перекладача. Німецький еквівалент „*Gummiabsätze*“ не можна віднести до повністю вдалого, хоча наведені вище приклади можна назвати оптимальними аналогами.

У розгорнутих авторських метафорах використовуються асоціативні зв'язки, які мають більше прямих відповідників у німецькій мові. Крім того, при їх відтворенні ми маємо більшу свободу вибору лексичних і морфо-синтаксичних трансформацій. Це призводить у цілому до вдалих перекладацьких рішень: *закам'яніла трагедія велетнів – die versteinerte Tragödie von Riesen*; а також у реченні: *... „вони блукали по безлюдних вулицях міста, серед диких садів маслин, сірих, з зігнутими колінами, з жилими руками-галузками, як раби, що каменіли на скривавленій маком землі.” „...wie sie da durch die menschenleeren Straßen der Stadt schlenderten, zwischen wilden Olivengarten, deren graue Bäume mit geknieten Knien und sehnigen, händeähnlichen Zweigen auf dem vom Mohn blutigen Boden wie versteinerte Sklaven standen“*.

Наступна за чисельністю категорія метафор, які трапляються в тексті, – це **субстантивні метафори**, наприклад: *музика крапель – Tropfenmusik; хвилі ночі – Wellen der Nacht; береги дня – Tagesufer*. Наведені приклади передано досить вдало, хоча в тексті трапляються випадки, коли динамічність образу відтворити не вдалося: *„В казанах ... важко гоїдала своє тіло вода...“* (с. 91). *„In den... Krügen schaukelte sich das Wasser gewichtig...“* (S. 237). Як видно, у перекладі відсутнє слово “тіло”, яке саме і надає оригіналові вищевказану динамічність.

Майже аналогічну ситуацію спостерігаємо і ще в одному прикладі, де причиною втрати реченням експресивності стало лексичний незбіг структур двох мов, і хоч прямий переклад і неможливий, але перекладач вдало відтворив смисл: *“До обіду спізнився, але ввійшов кроком легким і бистрим, з молодю лінією плечей, і був як не присутній.”* (с.83) *“Zum Mittagessen verspätete er sich, trat jedoch leichten und raschen Schrittes ein, seine Haltung war jugendlich, und er schien verschlossen und unzugänglich“* (S. 229).

Трапляються випадки, коли субстантивна метафора виникає в тексті перекладу, хоч у тексті оригіналу вона відсутня, наприклад: *“Вона мусила повторити своє питання, але він скванно закрився словом „нічого”* (с. 84). *„Sie musste ihre Frage wiederholen, aber er versteckte sich rasch hinter einem „Nichts-Besonderes“...“*(S. 229)

Перекладач випустив лексему „слово“ і поєднав заперечну частку з іменником, чим додав простому „слову” матеріальності, особливої динамічності та посилив його значення і експресивність.

У тексті оригіналу наявна ціла низка розгорнутих субстантивних метафор, які можуть утворювати ціле речення та створювати труднощі при перекладі. Розглянемо одну з них: *“Марта чула в серці лід”* (с. 94); *„Martha schien es, dass ihr Herz zu Eis werde“* (S. 241).

Перекладач застосував граматичну заміну простого речення на складнопідрядне (Objektsatz) і чудово відтворив як зміст, так і експресивність.

Наступний приклад є, на нашу думку, досить цікавим, оскільки в ньому наявна як субстантивна, так і ад'єктивна метафори у фразеологізмі: *„Я знов був там... в далекім, теплім краю... Жінка зробила круглі й порожні очі, а він мусив їй нагадати про край, що колись промайнув, як казка, в його житті”*. (с. 85); *„Ich war wieder dort...in jenem fernen, warmen Land...“ Die Frau machte große, runde Augen, und er musste sie an das Land errinern, das einst märchenhaft in seinem Leben aufgetaucht und dann verschwunden war“* (S.230).

До метафори “край” було застосовано повний переклад, що не викликає у нас особливого інтересу, а метафори у фразеологізмах заслуговують на увагу тому, що „...породжена художньою творчістю, метафора виживає тільки в тих вкрапленнях і

фрагментах, які вона вносить в наше мовлення, – у прислів'ях, порівняннях, побрехеньках, фразеологізмах і т.п.” [1, 24].

Метафори в складі фразеологізмів відтворюються тими ж засобами, якими передаються взагалі, у наведеному вище прикладі та в наступному – це лексичні еквіваленти: „*Tu obrasla budennim, nache korou!* – кричав Антін”. (с. 103); „*Du bist mit dem Alltäglichen wie ein Stein mit Moos bewachsen,*” *schrie Antin*“ (S.251).

Зупинимось тепер докладніше на **ад’єктивних метафорах**, відсоток яких у тексті хоч і незначний (ГО – 14%; ТП – 16%), однак процес перекладу їх досить цікавий і має певні особливості.

Ад’єктивні метафори належать до категорії предикативних, суть яких полягає в присвоєнні об’єкту „чужих” ознак [2: 75–76], наприклад, вживання прикметника *холодний* для характеристики людини, а прикметника *гострий* для характеристики *зору, слуху, болю* тощо. Метафори цього типу, як і явище метафоризації взагалі, ґрунтуються на порівнянні. Наприклад, *гострий зір* – це здатність розрізняти об’єкти в просторі з такою точністю, з якою гострий інструмент розділяє якийсь предмет на частини. Саме за принципом аналогії в семантичній структурі німецького слова *scharf* утворилось декілька метафоричних значень або лексико-семантичних варіантів, які реалізуються в синтаксичній моделі Adjektiv + Substantiv, наприклад: *scharfe Stimme* – *різкий* голос; *scharfer Schmerz* – *гострий* біль; *scharfer Wind* – *різкий* вітер. Словник сучасної української мови з меншою мірою деталізації подає 9 значень прикметника *гострий*, у тому числі 8 метафоричних. Цікаво відзначити, що більшість лексико-семантичних варіантів німецького слова *scharf* мають прямі відповідники в українській мові.

За структурою розрізняють а) **метафори-епітети** (*er hat scharfe Stimme*);

б) **метафори предикативи** (*seine Stimme ist scharf*), хоч, як відомо, вони взаємозамінні. Метафори-епітети належать до найчастіше вживаних і надзвичайно продуктивних елементів стилю, які, виконуючи різноманітні художньо-творчі завдання, несуть на собі чіткий відбиток індивідуальності митця. Вони виражаються прикметниками і ад’єктивованими дієприкметниками. У перекладі, беручи за основу теорію способів перекладу П. Ньюмарка, вони передаються: 1) метафорами-епітетами, вираженими прикметниками з різним ступенем відповідності за моделлю: Adj. S – Adj. S, а саме прямими прикметниковими еквівалентами, прикметниковими еквівалентами того самого синонімічного ряду і прикметниками з іншим лексичним значенням;

2) шляхом морфо-синтаксичних трансформацій, які при використанні різних частин мови у відповідних синтаксичних конструкціях дозволяють зберегти зміст і метафоричну образність.

Прямі прикметникові еквіваленти дозволяють зберегти при перекладі і зміст, і образність відповідних метафор оригіналу. Наприклад: *маломістечкові* *доми* (с. 79) – *kleinstädtischen Häuser* (S. 224); *матовий* *голос* (с. 79) – *matte Stimme* (S.224); *золоте* *волосся* (с.88) – *goldene Haare* (S. 234); *кривава* *рука* (с. 93) – *blutige Hand* (S. 240); *одинокі* *скелі* (с. 93) – *einsame Felsen* (S. 239); *ароматний* *прибії* (с. 99) – *wohlriechende Brandung* (S. 247).

Подібних вдалих прикладів перекладу багато. Ми використовуємо еквіваленти-прикметники, що належать до одного синонімічного ряду за відсутності прямих відповідників або якщо відповідні німецькі прикметники несполучні з означуваним словом. Наприклад, в українській мові немає прямих відповідників для усіх відтінків значень німецьких прикметників *kalt* і *kühl*, на позначення поняття „холод”. Тому прикметник *холод* може передаватись прикметниками *kalt* і *kühl* (який має значення меншого ступеня холоду), що дозволить уникнути тавтології та зробити переклад більш яскравим, наприклад: “*Марта піднялась, штучно спокійна, холодна*” (с. 94); “*Martha erhob sich kühl, mit gekünstelter Ruhe*” (S.240); „...на *холодних* тарілках чорніла печеня” (с. 94); „...auf den *kalten* Tellern zeichnete sich schwarz der Braten ab” (S. 240); „...*холодні* вікна” (с. 94) „...die *kalten* Scheiben” (S. 241); „...*холодні, безкінечні простори*” (с. 94); „...*kalte, endlose Ferne*” (S. 241).

Слід зазначити, що ці чотири прикметники М.Коцюбинський вжив на одній сторінці, щоб показати “холод” у взаємовідносинах між чоловіком і дружиною. Перекладач вдало

застосував у першому випадку прикметник з меншим ступенем значення, чим підкреслив наростання конфлікту.

Ще один випадок асоціативного незбігу та лексичної несполучуваності спостерігаємо у двох наступних прикладах перекладу ад'єктивної метафори „*гостра цікавість*“: “*Якась гостра цікавість притягала її увагу до тої людини...*” (с. 95); “*Eine unbezwingliche Neugier zog ihre ganze Aufmerksamkeit auf diesen Menschen...*” (S. 242); “*...i гостра цікавість прикувала погляд її до цього чужого мужчины* (с. 94); “*...und eine unüberwindliche Neugier fesselte ihren Blick an diesen fremden Mann...*” (S. 241).

Перекладач, не зупиняючись на лексичних втратах, вдало відтворив зміст і експресивність виразів. Друге речення, яке більш динамічне передане при перекладі теж повноцінно.

При перекладі деяких метафоричних прикметникових епітетів використовуються морфо-синтаксичні трансформації типу: Adj. S – S: “*Молоде щось, свіже, не затоптане ще, жадоба нового, якоїсь краси...*” (с. 81); “*Das war etwas Junges, Frisches, Noch-nicht-Zertretenes, nach Neuem, nach irgendwelchen Farben Begieriges, das sich da regte...*” (S. 226).

Прикметники тексту оригіналу передані іменниками, але особливу увагу привертає поєднання в перекладі прийменника, заперечної частки й іменника (*Noch-nicht-Zertretenes*), що додало надзвичайної експресивності та оживило образ.

Ад'єктивні метафори в предикативному вживанні виконують практично ті ж мовно-стилістичні функції, що і метафоричні епітети, але в структурному плані в перекладі вони мають більше прямих відповідників, ніж епітети, проте ступінь образності буває різним: “*Вона була свіжа і легша сьогодні...*” (с. 96); “*Sie sah heute frisch und beschwingt aus.*” (S. 243).

На нашу думку, перекладач досить вдало підібрав еквіваленти: у першому випадку – це повний переклад, у другому – лексична заміна через неспівпадання значень слів у двох мовах, але образність повністю відтворена, прикметник „*легша*” перекладено еквівалентом „*beschwingt*” – “*окрилена*”, щоб не ввести читача в оману, тобто, щоб він не подумав, що жінка схудла чи щось подібне, поряд з тим, що автор оригіналу хотів сказати, що Марта не так, як завжди, переймалась життєвими дрібницями і вони не обтяжували її.

Наші спостереження показують, що ад'єктивні метафори, утворені на основі активних дієприкметників, відзначаються більшою образністю, ніж метафори на основі прикметника. Порівняйте: “*Похитала чорним пальтом, зацібнутим глухо од голови до ніг* (с. 79); “*...den schwarzen Mantel fest zugeknöpft*” (S. 224); “*...викликаючи потім некучу тривогу*” (с. 82); “*...riefen nachher eine verzehrende Unruhe*” (с. 227); “*...дививсь оком на все невидючим*” (с. 83); “*...schaute auf alles mit abwesenden Blicken*” (S. 229); “*Антін прокинувся якийсь інакший, весь заслуханий в собі*” (с. 83); “*erschien ganz in sich versunken*” (S. 229); “*...минаючи хаос поламаних скель*” (с. 86); “*...wir beugten uns über das Chaos des zerschmetterten Gesteins*” (S. 232); “*...білі вілли, залути сонцем*” (с. 86); “*...die weißen, von der Sonne überstrahlten Villen*” (S. 232); “*...ішли межі стін, вишумих блідими перами панопоті*” (с. 91); “*sie gingen zwischen mit blassen Farnkrautfeder bestickten Wänden*” (S. 237).

Як показують наведені вище приклади, дієприкметники передаються здебільшого прямими відповідниками у структурному і образно-смісловому відношеннях і лише деякі за допомогою лексико- та морфо-синтаксичних трансформацій.

Доречно зупинитись також на перекладі **стертої метафори**. Цей вид метафори, як ми вже зазначали, не створює для перекладача майже ніяких труднощів, оскільки більшість стертих метафор тексту оригіналу мають відповідники в мові перекладу, а перекладачеві потрібно лише знайти їх. Наприклад: “*Місяць ще не зійшов...*” (с. 99); “*Der Mond war noch nicht aufgegangen...*” (S. 246); “*І поволі, поки ріс місяць і блід, росли скелі і блідли...*” (с. 100); “*Während der Mond immer mehr zunahm und bleicher wurde, wuchsen auch die Felsen langsam und erblaßten...*” (S. 247). Щодо останнього речення, то цікаво відзначити, що в українській мові дієслово „*рости*” вживається як у сполученні з іменником „*місяць*”, так і з іменником „*скеля*”, на відміну від німецької, де кожен іменник потребує іншого дієслова.

Розглянуті нами приклади свідчать, що метафоричну образність можна успішно відтворювати з різним ступенем наближення до оригіналу не лише за допомогою прямих

лексичних еквівалентів, а й шляхом лексичних і морфо-синтаксичних трансформацій та конкретних підтипів метафоричних переносів, які дають нам можливість правильно збагнути та усвідомити те, що хотів передати автор за допомогою вжитого зображального засобу, а потім правильно й ефективно відтворити мовою перекладу.

Між текстом оригіналу (М. Коцюбинський „Сон“) та текстом перекладу („Der Traum“ І. Грубер) у відношенні метафоричних одиниць існує деяка формальна невідповідність, що підтверджують дані статистичного аналізу, яка, у більшості випадків, зумовлена передачею артиклів та лексичними і асоціативними розбіжностями мов, і лише в деяких випадках передачею емоційного та стилістичного забарвлення або динамічності метафор, що вказує на вдалість перекладу.

У тексті перекладу найчастіше варіюється лексична форма, але це варіювання обмежується твердими рамками авторського образного змісту, тим основним напрямком образної асоціації, вихід за межі якої веде до втрати в перекладі естетичної цінності або до її зниження.

Найменше труднощів при перекладі викликають стерті метафори, оскільки вони завжди мають еквіваленти в мові перекладу, окрім тих випадків, коли оживають під пером письменника і набирають нових барв.

Індивідуально-авторські метафори зумовлюють поєднання слів, які раніше не могли пов'язуватися в силу своїх валентних особливостей, однак при їх відтворенні перекладач має більшу свободу вибору, що призводить до вдалих знахідок.

Метафоричну образність та експресивність можна успішно відтворювати не лише за допомогою прямих лексичних еквівалентів, а й шляхом лексичних і морфо-синтаксичних трансформацій.

ПРИМІТКИ

1. Тут і надалі цитати взяті: Коцюбинський М.М. Твори (українською та німецькою мовами) /Пер. І.І.Грубер.– Дніпропетровськ: Січ, 2001.– 295 с.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. Языковая метафора (синтаксис и лексика) //Лингвистика и поэтика.– М., 1979. – С.24–32.
2. Березинський В.П. Епітет-метафора в перекладі з англійської мови //Теорія і практика перекладу.– К.: Вища школа, 1983.– № 10. – С. 74–81.
3. Козлов А.Й. Авторская метафора в поэтическом переводе //Теорія і практика перекладу. – К.: Вища школа, 1993. – № 19.– С.67–75.
4. Коптілов В.В. Теорія і практика перекладу //Навчальний посібник.– К.:Юніверс, 2002. – 280 с.
5. Лотман Ю.М. Лекции по структуральной поэтике. – Тарту, 1974. – № 160. – С. 64-69.
6. Телия В.Н. Метафора в языке и тексте. – М.:Наука, 1988.– 174 с.
7. Ткаченко А.О. Мистецтво слова //Вступ до літературознавства/ Правда Ярославичів.–1997.– 448 с.
8. Bickerton Derek. Prolegomena to Linguistic Theory of Metaphor// Foundation of language. –Vol. V.– 1969. –№ 1. – p.62–75.
9. Dagut Menachem B. Can "metaphor" be translated? // Babel.–Vol. 22. – 1976. – №1.– p. 21–33.
10. Mary Snell-Hornby u.a. Handbuch Translation.– 2., verb. Aufl. – Tübingen:Stauffenburg Verlag., 1999. – 434 S.
11. Newmark Peter. The Translation of Metaphor// Babel.– Vol. 26.–1976. –№2. – p. 96–102.
12. Prunč Erich. Einführung in die Translationswissenschaft.-Band 1, erweiterte und verbesserte Auflage.– Graz: Institut für Translationswissenschaft, 2002. – 374 S.
13. Stolze Radegundis. Übersetzungstheorien: eine Einführung, 3 aktualisierte Aufl. – Tübingen: Narr, 2001.– 292 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Білоус – кандидат філологічних наук, професор кафедри перекладу та загального мовознавства, декан факультету іноземних мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: семантичний аналіз художніх творів, теорія та практика перекладу.

ДО ПИТАННЯ СИНХРОНІЇ ТА ДІАХРОНІЇ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ СЛІВ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ВИВЧЕННЯ

Тетяна МИРОНЕНКО, Леся ДОБРОВОЛЬСЬКА

(Миколаїв, Україна)

Ця стаття присвячена дослідженню лексико-семантичної групи слів та шляхам її вивчення. Здійснюється детальний аналіз лексико-семантичної будови мови, розглядається її структура на прикладі уривку із тексту ранньоніоанглійського періоду. Робиться висновок стосовно класифікації

слів за їхніми семантичними ознаками, лексичних закономірностей англійської мови з точки зору синхронії і діакронії.

Ключові слова: синхронія, діакронія, семантичне поле, лексика

This article deals with investigation of lexico-semantic group of words and ways of its studying. The detailed analysis of lexico-semantic structure of the language is fulfilled, its structure is considered (on the example of the extract taken from the text of the Early Modern English period). In the conclusion the emphasis is put on classification of words according to its semantic features, lexical laws of the English language in terms of synchrony and diachrony.

Key words: synchrony, diachrony, semantic field, vocabulary.

Вступ.

Мова як одна з форм духовної культури народу є продуктом тривалого історичного розвитку суспільства. Вона постійно розвивається, змінюється в просторі й часі, водночас зберігаючи ознаки іманентної стабільності, цілісності. Тим самим забезпечується виконання нею комунікативної ролі, реалізація таких функцій, як акумулювання досвіду суспільства та зв'язок між різними поколіннями. На співвідношення динаміки й статичності в такій складно структурованій, поліфункціональній системі, якою є природна мова, впливає багатоаспектний зв'язок мови і суспільства. Одним із найважливіших завдань сучасного мовознавства є вирішення питань систематизації лексики. Як засвідчують численні праці, необхідним попереднім етапом для вивчення лексичного складу мови, особливостей його системної організації і закономірностей, за якими він функціонує в мовній системі, є дослідження різних лексико-семантичних парадигм – синонімічних рядів, лексико-семантичних груп (ЛСГ), семантичних полів тощо. Тобто проблема об'єднання слів за певними семантичними ознаками та дослідження таких груп є досі не розв'язаною.

Аналіз досліджень і публікацій. Об'єктом дослідження поданої статті є лексико-семантична група в цілому та шляхи її вивчення. Вибір об'єкта дослідження зумовлюється наступними факторами: 1) значним інтересом до системної організації лексики, який в останні роки спостерігається у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці; 2) тим, що, на думку більшості лінгвістів, ЛСГ є найадекватнішою моделлю лексико-семантичної системи, детальний опис багатогранності ЛСГ у мові є найпростішим та економним шляхом опису лексико-семантичної системи мови; 3) тим, що, незважаючи на наявність деяких досліджень лексико-семантичних складників мови [1; 3], у лінгвістичній літературі ще існує недостатньо праць, у яких комплексне дослідження лексичних одиниць спиралось би на знаходження спільних ознак та групування їх за семантичними характеристиками, а також дослідження таких об'єднань з точки зору історичного розвитку мови та її розвитку на певному етапі існування.

Постановка задачі. У зв'язку з цим на меті цього дослідження стояло розв'язання таких завдань: дати чітку розшифровку понять “лексико-семантична система мови” та “лексико-семантична група”, проаналізувати будову лексико-семантичної системи мови та визначити місце лексико-семантичної групи в ній, описати види лексико-семантичних груп та їхню будову, визначити способи дослідження лексико-семантичних груп з точки зору історії, проілюструвати конкретне групування слів за лексико-семантичними ознаками та розмежування груп за різними значеннями їхніх складників на прикладі уривку із тексту ранньомовноанглійського періоду.

Лексико-семантична система є одною з найскладніших мовних систем, що зумовлено багатовимірністю її структури, неоднорідністю її одиниць, різноманітністю відображених у них відношень і відкритістю для постійного поповнення новими одиницями (словами та значеннями). Своєрідність її також у тому, що вона на відміну від інших мовних систем (фонологічної і граматичної) безпосередньо пов'язана з об'єктивною дійсністю, віддзеркаленням якої вона є. Якщо системність фонологічного рівня і граматики в мовознавстві не викликала сумнівів, то щодо системності лексики їхні погляди не збігалися. Проте в наш час переважає думка, що мова – це не механічне нагромадження слів, а система. На системність лексики вказують такі факти, як: 1) вивідність одних одиниць із інших одиниць тієї самої мови, тобто можливість тлумачення будь-якого слова мови іншими словами тієї ж мови, напр.: *linguistics* – science about language; *учитися* – засвоювати які-небудь знання, вивчати що-небудь; 2) можливість описати семантику слів за допомогою обмеженого числа елементів – семантично найбільш важливих слів, так званих елементарних

слів (компонентний, семний аналіз), напр.: *йти* – переміщуватися, земля (ноги), в одному напрямку; *ходити* – переміщуватися, земля (ноги), в різних напрямках; *бігти* – переміщуватися, земля (ноги), в одному напрямку, швидко тощо; 3) системність і впорядкованість об'єктивного світу, що відображений у лексиці.

Як і будь-яка система, лексико-семантична система кожної мови має свою структуру. Проте, розглядаючи складові цієї системи, дуже важливо розрізнити групи лексико-семантичних складників залежно від відношень, найголовнішими серед яких є парадигматичні, синтагматичні та епідигматичні. Синтагматичні відношення слова – це його лінійні, контекстні зв'язки, його сполучуваність. Епідигматичні відношення являють собою асоціативно-дериваційні зв'язки між словами за формою і за змістом. Значення слова, його цінність (значеннєвість) залежить тією чи іншою мірою від значень інших семантично пов'язаних із ним слів, від місця слова в лексико-семантичній парадигмі, тобто від його парадигматичних відношень. Парадигматичні відношення в лексико-семантичній системі – це відношення між словами і групами слів на основі спільності або протилежності їхніх значень.

На утвердження думки про системність лексики великий вплив мали дослідження німецьких лінгвістів Г. Остгофа, К. Мейера, Г. Шпербера, Й. Тріра, Г. Іпсена, В. Порціга. Так, зокрема, Г. Остгоф зазначав про існування в мові системи значень. К. Мейер, аналізуючи прусську військову термінологію, дійшов висновку, що кожен термін отримує свою вартість із власної позиції в загальній номенклатурі. Г. Шпербер прийшов до думки про існування полів значень. Й. Трір висунув ідею про поняттєві поля, Г. Іпсен – про лексико-граматичні поля (етимологічно різні слова, входячи в одну смислову систему, набувають спільних граматичних ознак), а В. Порціг – про лексико-синтаксичні поля (*йти* – ноги, *бачити* – очі, *чути* – вуха, *цілувати* – губи тощо). Такі лінгвісти, як Е. Оксар і О. Духачек уводять поняття лексико-семантичне поле, В.В. Виноградов – лексико-семантична система, а О.І. Смирницький – лексико-семантичний варіант. Помітний внесок у розробку лексико-семантичної теорії зробили українські мовознавці В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.. [4].

Як будь-яка система, лексико-семантична система базується на відношеннях, найголовнішими серед яких є парадигматичні, синтагматичні та епідигматичні.

Найбільшим парадигматичним об'єднанням є лексико-семантичне поле. Лексико-семантичне поле – це сукупність лексичних одиниць, які об'єднані спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників) і відображають поняттєву, предметну або функціональну подібність позначуваних явищ. Так, у лексико-семантичній системі будь-якої мови можна виділити поле руху (переміщення), поле часу (темпоральне), поле погоди (метеорологічне), поле розумової діяльності (мислення), поле почуттів тощо. Лексико-семантичні поля є відносно автономними, бо пов'язані між собою, що засвідчується багатозначними словами, які різними своїми значеннями входять до різних полів. Так, можна стверджувати про зв'язок лексико-семантичних полів руху, мислення і говоріння; часу і погоди тощо. Наприклад, дієслова руху використовують для називання мисленневих процесів і процесу говоріння.

За даними лінгвістики, лексико-семантичне поле – це сукупність лексичних одиниць, які об'єднані спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників) і відображають предметну, поняттєву, або функціональну подібність позначуваних явищ. Ці слова пов'язані з одним і тим самим фрагментом дійсності. Так, у лексико-семантичній системі будь-якої мови можна виділити поле руху (переміщення), поле часу (темпоральне), поле погоди (метеорологічне), поле розумової діяльності (мислення), поле почуттів тощо. Стосовно лексико-семантичних полів, вони постають відносно автономними, бо пов'язані між собою, що засвідчується багатозначними словами, які різними своїми значеннями входять до різних полів. Ми можемо стверджувати про зв'язок лексико-семантичних полів руху, мислення і говоріння; часу і погоди тощо. Дієслова руху використовують для називання мисленневих процесів (*дійти висновку*, *наблизитися до розв'язання проблеми* та ін.) і процесу говоріння (*звернутися* тощо). Темпоральні лексеми майже в усіх мовах світу використовують для номінації погодних (метеорологічних) понять.

Слід зазначити, що лексико-семантичні поля характеризуються зв'язком слів або їхніх окремих значень, системним характером цих зв'язків, що забезпечує безперервність смислового простору. Кожне поле – це своєрідна мозаїка слів, де кожне окреме слово має певне місце в лексико-семантичному просторі. Ця мозаїка не збігається в різних мовах, бо кожна мова по-своєму членує об'єктивний світ. Національна специфіка лексико-семантичних полів виявляється в кількості наявних у полі слів і в характері опозиції між компонентами поля.

Отже, лексико-семантичні поля характеризуються зв'язком слів або їх окремих значень, системним характером цих зв'язків, що забезпечує безперервність смислового простору.

Проте лексико-семантична група не є найменшим складником лексико-семантичної системи мови. Усередині лексико-семантичних груп виділяють ще тісніше пов'язані семантичні об'єднання (їх називають лексико-семантичними категоріями) – це синоніми, антоніми, конверсиви, гіпоніми. За ступенем синонімічності (тотожності, близькості значень і здатності взаємозаміщуватися і нейтралізуватися в тексті) синоніми поділяються на **абсолютні**, або **повні** (мовознавство – лінгвістика, рос. префікс – приставка, фр. прикметники *ni* – *aucun* “ніякий”), і **часткові** (вивіз – експорт, рос. линия – черта, англ. *big* – *large*, нім. *Schwer* – *kompiziert*). Відповідно до виконуваних функцій синоніми поділяються на **ідеографічні**, або **семантичні** (*гарний* – *чудовий* – *чарівний*, рос. *прохладный* – *холодный* – *студеный* – *ледяной*, англ. *mistake* – *error* – *slip* – *lapse*), **стилістичні** (*говорити* – *глаголати* – *паякувати*, рос. *глаза* – *очи* – *бельма*, нім. *Gesicht* – *Antlitz*) і **змішані**, або **семантико-стилістичні** (*йти* – *плетися* (розм.) “йти повільно, стомлено”).

Серед антонімів також можна виділити декілька груп, що різняться між собою характером протиставлення: 1) антоніми, які виражають **контрарну** протилежність, тобто такі, які перебувають у градуальній опозиції, через що між ними можна вставити слово, яке позначає щось середнє (*молодий* – *старий*, *високий* – *низький*; між ними можна вставити *середнього віку*, *середньої висоти*); 2) антоніми, які виражають доповнювальні, **комплементарні** відношення. Тут заперечення одного члена дає значення іншого (*живий* – *мертвий*, *істинний* – *хибний*); 3) антоніми, які виражають **контрадикторну** протилежність; один із членів, що вживається із заперечним префіксом *не-*, не має точної семантичної визначеності (*молодий* – *немолодий*); 4) антоніми з **векторною** протилежністю (*входить* – *виходить*, *приїжджати* – *виїжджати*). Як правило, у працях, присвячених антонімії, говорять про антонімічні пари, однак нерідко трапляються антонімічні тріади (*past* – *present* – *future*).

Близьким до антонімії є явище конверсії. Лексичні конверсиви – це пари слів, які виражають зворотні відношення: те, що в першому слові розглядається з погляду А, у другому – з погляду В, тобто суб'єкт і об'єкт міняються в реченні ролями. Наприклад: *Петро продає книжки Андрієві* – *Андрій купує книжки в Петра*; *The brother is elder than his sister* – *The sister is younger than her brother*.

Якщо до антонімії близьким явищем є конверсія, то до синонімії – гіпонімія (її ще називають квазісинонімією). Гіпонімія як родо-видове відношення – це сукупність семантично однорідних одиниць, які належать до одного класу. Так, наприклад, видові поняття *apple*, *pear*, *orange*, *banana*, *plum* тощо (гіпоніми) об'єднуються одним родовим поняттям (гіперонімом) *fruit*. Видові назви завжди семантично багатші від родових. Саме тому на відміну від синонімії, яка допускає взаємозаміну, гіпонімія характеризується односторонньою заміною гіпоніма на гіперонім, але не навпаки: *Ann was presented a bouquet of roses* → *Ann was presented a bouquet of flowers*.

Оскільки закономірності в мові можуть бути синхронічними і діахронічними, то і способів вивчення лексико-семантичної системи мови, а отже, і лексико-семантичних груп, існує два: синхронічний і діахронічний. Прикладом діахронічних явищ, наприклад, може бути те, що в XIII-XIV ст. в російській мові відбувався процес зміни кінцевих дзвінких приголосних на глухі. Після падіння зредукованих голосних вперше в російській мові на кінці слова опинилися дзвінки приголосні. Було: *морозъ*, *садъ* – з голосним [ъ] в кінці. Після зникнення [ъ] залишилося: *мороз*, *сад* – приголосні [з], [д] вимовлялися дзвінко. Поступово, повільно, крок за кроком йшов процес оглушення: [з] перетворювалося в [с], [д]

перетворювалося в [т]. Спочатку така вимова з'являлася рідко, у вигляді помилок в розмовній мові. Поступово вона ставала більш поширеною у часто вживаних словах і лише потім охопила й інші. Можливо, артикуляція спершу була напівдзвінкою і лише після цього стала повністю глухою. Вагалися норми: дехто говорив моро [з], інші – моро [с]. Поступово запанувала вимова з глухими приголосними в кінці, яка існує і в сучасній мові: моро [с], са[т]. Діахронічна закономірність полягала в тому, що всі дзвінки приголосні на кінці слова перетворилися в глухі.

Прикладом синхронії можна вважати вивчення відносин між одиницями мови в одну певну епоху (тобто в межах існування саме цієї системи). Порівняємо: *роза – много роз, морозы – мороз, влезу – влез, грызу – грыз, два раза – много раз*. Ми помічаємо: перед голосним – [з], на кінці слова – [с]. Такий закон сучасної російської мови: у кінці слова дзвінки приголосні чергуються з глухими. Процесу немає, але існують відношення *роза – роз, кожа – кож, трава – трав*. Тут є однакові відношення: [з]: [з] = [ж]: [ш] = [в]: [ф], інакше кажучи, дзвінкий приголосний перед голосним чергується з глухим приголосним в кінці слова.

Розмежування синхронії і діахронії виникло в процесі розвитку історичного вивчення мови. Порівняльно-історичний метод дав можливість встановити факти величезної давності. Наприкінці XIX ст. вчені й історики мови І. А. Бодуен де Куртене і Ф. Ф. Фортунатов зазначали, що треба домогтися доказів, що факти, здобуті порівняльно-історичним методом, сучасні, синхронні один одному. Так сама логіка історичного дослідження призвела до проблеми синхронії. Синхронне вивчення мови не є позаісторичним. Це дослідження зв'язків, відносин у мові певної епохи, тобто вивчення історично конкретне. Тому не варто розглядати суворо синхронічне вивчення мови як неповне, недостатнє, оскільки його необхідно доповнити історичним поглядом. Воно виникло в ході розвитку історичного мовознавства і саме звернене до конкретної мовної данності.

Для аналізу лексико-семантичних категорій розглянемо уривок із V дії трагедії Вільяма Шекспіра “Ромео і Джульєтта”:

PRINCE

This letter doth make good the friar's words,
 Their course of *love*, the tidings of her *death*:
 And here he *writes* that he did *buy* a poison
 Of a *poor* 'pothecary, and therewithal
 Came to this *vault* to die, and *lie* with Juliet.
 Where be these enemies? Capulet! Montague!
 See, what a scourge is laid upon your *hate*,
 That heaven finds means to *kill* your *joys* with *love*.
 And I for *winking* at your discords too
 Have *lost* a brace of kinsmen: all are *punish'd*.

CAPULET

O brother Montague, *give* me thy hand:
 This is my daughter's jointure, for no more
 Can I *demand*.

MONTAGUE

But I can *give* thee more:
 For I will *raise* her statue in pure gold;
 That while Verona by that name is *known*,
 There shall no figure at such rate be *set*
 As that of *true* and *faithful* Juliet.

CAPULET

As *rich* shall Romeo's by his lady's *lie*;
 Poor sacrifices of our enmity!

PRINCE

A glooming peace this *morning* with it *brings*;
 The sun, for *sorrow*, will not *show* his head:

*Go hence, to have more talk of these sad things;
Some shall be pardon'd, and some punished:
For never was a story of more woe
Than this of Juliet and her Romeo [7].*

З цього уривку із трагедії можна виділити і згрупувати деякі слова в лексико-семантичні поля та розділити їх на конкретні лексико-семантичні групи. Так, найбільше слів належить до лексико-семантичного поля руху. У межах цього поля можна розрізнити лексико-семантичну групу дієслів візуального сприйняття: *to wink* – дивитись крізь пальці; ЛСГ дієслів фізичної дії: *to write* – писати, *to buy* – купувати, *to lie* – лежати, *to kill* – вбивати, *to give* – давати, *to raise* і *to set* – ставити, встановлювати, *to bring* – приносити, *to show* – показувати, а дієслова *to come* – приходити і *to go* – іти, іти геть є комплементарними антонімами у складі цієї ЛСГ. До лексико-семантичного поля простору, а саме до ЛСГ місця можна віднести іменник *vault* – склеп, підвал. До лексико-семантичного поля часу і в його складі до ЛСГ назв частин доби належить іменник *morning* – ранок. Прикметник *dead* – мертвий належить до лексико-семантичного поля стану живої істоти. Сюди ж входять прикметники *poor* – бідний та *rich* – багатий, які є комплементарними антонімами, *true* та *faithful*, які є частковими синонімами, що мають значення вірний, відданий, сумлінний. До лексико-семантичного поля мислення належать слова *demand* – вимагати, *know* – знати, *lie* – брехати. До речі, останнє дієслово можна також віднести й до ЛСГ мовлення. Достатньо великим також є лексико-семантичне поле почуттів, до якого належать часткові синоніми *sorrow*, *sadness*, *woe*, що означають горе, сум, журба, і є антонімами до іменника *joy* – радість, втіха. До цього поля також відносяться комплементарні антоніми *love* – любити та *hate* – ненавидіти.

Результати досліджень. Лексико-семантична система специфічна порівняно з фонологічною і граматичною, що пояснюється її безпосереднім зв'язком з об'єктивною дійсністю. Вона відкрита, адже весь час поповнюється новими елементами, і найбільш динамічна. На противагу фонологічній системі, яку нерідко називають диференційним рівнем мови, лексико-семантична система є синтезом основних смислових елементів та їхніх зв'язків і може бути названою синтезувальним, інтегральним рівнем. Лексико-семантичну групу необхідно визначати як сукупність лексичних одиниць, які об'єднані спільністю змісту і відображають понятійну, предметну або функціональну подібність позначуваних явищ. Лексико-семантична група характеризується такими основними властивостями: 1) наявністю семантичних зв'язку між її складовими словами; 2) системним характером цих відношень; 3) взаємозалежністю та взаємообумовленістю лексичних одиниць; 4) відносною автономністю групи; 5) взаємозв'язком лексико-семантичних груп у межах всієї лексичної системи.

Висновки. Закономірності в мові можуть бути синхронічними та діахронічними, а отже, і систему мови досліджують з точки зору як синхронії, так і діахронії. Якщо діахронія – це вивчення процесів, історично властивих мові, то синхронія вивчає відносини між одиницями мови лише в певну епоху. Щодо зв'язку і розмежування двох способів дослідження, погляди лінгвістів значно розбігаються і різняться. Отже, у ході дослідження ми визначили, що діахронні та синхронні дослідження хоч і пов'язані між собою, проте треба чітко визначати, з якої точки зору розглядати певне явище. Змішування двох способів може призвести до неправильного тлумачення того чи іншого явища.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Агапій А.П. До питання про критерії синонімічності // Науковий вісник. – Чернівці: ЧДУ. —1998. – Вип.27. – С. 62-64.
2. Агапій А.П. Про стилістичну диференціацію слів // Науковий вісник. —Чернівці: ЧДУ. – 1997. —Вип.15. – С. 54-58.
3. Апресян Ю.Д. Избранные труды. Том 1. – Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – М., 1995. – С. 3-69.
4. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. – К., 1988. – 112 с.
5. Семчинський С.В. Загальне мовознавство. – К., 1996. – С 98-151.
6. Филлин Ф.П. О лексико-семантических группах слов. —София, 1997. – 203 с.
7. Past into Present “An Anthology of British and American Literature” – Longman, 1996. – P.62-69.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Тетяна Мироненко – кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри англійської філології Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського.

Наукові інтереси: лінгвостилістичний аналіз англомовного тексту, актуальні питання германістики.

Леся Добровольська – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської філології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

Наукові інтереси: лінгвостилістичний аналіз англомовного тексту, методика викладання іноземних мов.

УСТАЛЕНІ ПОРІВНЯННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МОВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ХРОМАТИЧНИХ КОЛЬОРІВ: СПІЛЬНЕ Й ВІДМІННЕ

Костянтин МІЗІН, Ірина АНУРІНА (Кременчук, Україна)

Ця стаття присвячена виявленню ізоморфних і аломорфних характеристик усталених порівнянь із семантикою хроматичних кольорів в англійській та німецькій мовах на основі їх зіставного аналізу.

Ключові слова: усталене порівняння, хроматичний колір, кольороназва, гіпотеза, образ-еталон, ізоморфізм, аломорфізм.

This paper deals with revealing isomorphous and alomorphous characteristics of set similes with chromatic color semantics in English and German on the basis of their contrastive analysis.

Key words: set simile, chromatic color, color-name, image-model, isomorphism, allomorphism.

Невід’ємною частиною формування свідомості людини й однією з форм пізнання є порівняння. Цю форму, з погляду гносеології, вважають об’єктивним процесом людського мислення, а будь-яке поняття – результатом того чи іншого порівняння. Виникнення усталених порівнянь (далі – УП) є одним зі способів, за допомогою яких когніція людини розкриває нові сутності об’єктивного світу. Саме через УП знаходять своє вираження унікальні явища та способи сприйняття дійсності в різноманітних мовних соціумах.

Частину УП утворюють одиниці із семантикою кольору (вивченням кольороназв у царині фразеології займалися й українські мовознавці [див., напр.: 3; 6; 7]). Такі УП чітко розкривають кореспонденцію мови й культури в мовних знаках, адже поняття кольору притаманне, з одного боку, всім лінгвокультурам, а з другого боку, воно насичене етно- й лінгвокультурною семантикою. З огляду на це УП із семантикою кольору є показовим об’єктом вивчення нових антропологічних дисциплін – етнолінгвістики, лінгвокультурології, зіставної лінгвокультурології та ін., що, власне, і визначає актуальність пропонованої розвідки. Підґрунтям для формування цих дисциплін стала часто критикована, проте завжди актуальна, гіпотеза Сепіра–Уорфа. Відштовхуючись від цієї гіпотези, сформулюємо гіпотезу нашого дослідження: попри універсальність людської когніції, навіть у близькоспоріднених мовах простежуються численні відмінності в кольоровій символіці, що впливає, по-перше, на вибір носіями цих мов тих чи інших специфічних образів-еталонів УП, а по-друге, на специфічність семантики частини УП із компонентом-кольороназвою. Доведення цієї гіпотези має стати певною відповіддю, наприклад, когнітивним психологам, які дуже обережно підходять до положень лінгвального детермінізму в строгому їх формулюванні. Так, Р. Солсо дослідив, що в мові дані номіновано два кольори – мола (яскравий, теплий колір) та мілі (темний, холодний колір). Однак носії цієї мови здатні розпізнати і фокальні кольори [11: 360]. Дійсно, кожна людина розпізнає фокальні кольори, але європейець ніколи не осягне своїм розумом того етно-лінгвокультурного тла, яке відчуває носій мови дані, коли він вимовляє слово “мола”. Відповідно, метою нашої статті є виявлення ізоморфних і аломорфних характеристик УП із семантикою хроматичних кольорів в англійській та німецькій мовах на основі їх зіставного аналізу.

Нагадаємо, що хроматичними є всі кольори, за винятком білого, чорного та відтінків сірого. Поряд зі світлістю, ці кольори характеризуються кольоровим тоном і насиченістю. Аналіз фактичного матеріалу продемонстрував, що актуальними для нашої розвідки є такі хроматичні кольори, як червоний, зелений, жовтий, синій (блакитний) та коричневий.

УП з компонентами red / rot. Колір вогню, або ж червоний, діє на людину збудливо, хвилююче чи дратівливо. Втім, у більшості випадків ставлення до нього позитивне [див., напр.: 4]. Так, в одязі духовенства цей колір символізував могутність Бога-Отця. Збуджуючі

якості червоного пов'язані з тим, що він асоціюється із пристрасною. Як сонячний, теплий, вогняний колір, він не тільки гріє, а й обпалює. Багряний символізує відчайдушне самозабуття, кохання. Уважається, що якщо в мові є три терміни для позначення кольорів, то в ній є і термін для червоного [див. про це: 2].

В англійській мові знаходимо 17 УП з компонентом *red* (третя за частотністю група), у німецькій – п'ять УП з компонентом *rot* (четверта група). Англійські УП мають такі значення: 1) предмет червоного кольору: (*as red as an apple / blood* – “криваво-червоний (предмет)”); 2) червоніти від сорому, гніву, сором'язливості і под.: (*as red as fire / flame* – “спалахнув як вогонь”; (*as red as a (boiled) lobster / a turkey-cock* – “червоний (збентеження, роздратування, сором, фізична напруга)”); 3) рум'яний, здоровий: (*as red as cherry* – “як кров з молоком”); 4) колір волосся: (*as red as a fox* – “червоний, рудий (волосся, хутро і под.)” [9: 9; 1: 813; 9: 47; 1: 813; 9: 28, 50].

Семантичний обсяг цих УП збігається з традиційною символікою червоного. Певною мірою спеціалізоване або нетрадиційне значення мають УП (*as red as a ferret* – “очі червоні і маленькі як у куниці”; (*as red as raspberries* – “рот, губи малиново-червоні”; (*as red as a brick* – “обличчя кольору червоної цегли”; *crimson as a banner* – “червоний від сорому”. Серед УП з компонентом *red* є і такі, що позначають відтінки: 1) криваво-червоний (дев'ять УП): (*as red as an apple / the sun*; 2) кораловий (три УП): (*as red as a poppy*; 3) малиново-червоний (одне УП): (*as red as raspberries* [9: 9, 107; 1: 813; 9: 93].

Німецькі УП з компонентом *rot* можуть мати такі значення: 1) колір як такий: *rot wie Blut* – “червоний як кров”; *rot wie Zunder* – “червоний”; 2) колір шкіри: *rot wie ein Krebs* – “червоний як рак”; *rot anlaufen wie eine Tomate* – “почервоніти від люті” [8: 34, 203, 101, 183].

Як бачимо, у зіставлюваних мовах є УП зі спільною семантикою та спільним образом-еталоном: англ. (*as red as blood* // нім. *rot wie Blut*). До того ж, в англійській і німецькій мовах УП з компонентами *red / rot* позначають колір як такий та колір шкіри. Крім цього, в англійській мові знаходимо ще й семантику кольору волосся, а колір шкіри може варіюватися від почервонілого через сором чи гнів до рум'яного, здорового. Загалом для англійської мови характерним є те, що компонент *red* називає червоний колір з різним ступенем інтенсивності (13 УП), почервонілий колір обличчя (вісім УП), рудий колір волосся (два УП), рум'яну шкіру (одне УП). У німецькій мові п'ять УП позначають червоний колір і тільки три – почервоніле обличчя.

УП з компонентами *green / grün*. На думку О.О. Потебні, зелений колір рідниться зі світлом і вогнем у давній формі *гряний*. “Отже, за спорідненістю зі світлом (золото й горіти) зелений колір повинен мати ті ж значення, що і світло; але він означає лише молодість, красу й веселість” [10: 310]. Такі значення зеленого не лише в слов'ян, оскільки західна традиція також трактує його як символ весни, тріумфу життя, природи, молодості, веселості, процвітання. Зелений нагадує нам про юність, цвітіння, надію та радість.

Аналіз фактичного матеріалу виявив п'ять УП з компонентом *green* в англійській мові. Ці УП передають два значення: 1) яскраво-зелений колір: (*as green as grass / a pea* – “світло-зеленого кольору”); 2) зелений, недосвідчений: (*as green as (a) gooseberry* – “дуже недосвідчений” [9: 54, 85; 1: 440]. Показово, що три УП з компонентом *green* вживаються для позначення двох зазначених характеристик, УП (*as green as a pea* – лише для передачі семантики кольору, а УП (*as green as (a) gooseberry* – лише для недосвідченості.

Що ж до німецької мови, то тут маємо два УП з компонентом *grün*, які слугують для називання кольору як такого: *grün wie Gras* – “зелений як трава” [8: 72]. Окрім цього, було виявлено й УП *wie grün und gelb geschissen aussehen* – “убрався як серун на Великдень” [8: 73]. Поєднання компонентів *grün* і *gelb* у межах цього УП згенерувало загальне значення “відсутність смаку”.

Як бачимо, англійські та лише одне німецьке УП з компонентами *green / grün* передають семантику зеленого кольору. Серед англійських УП знаходимо й такі, що позначають відтінок кольору, а саме світло-зелений, або молодість і недосвідченість.

УП з компонентом *yellow / gelb*. Протиріччя у своєму психологічному тлумаченні містить жовтий колір. З одного боку, це колір сонця та сонячного проміння, колір весняних кульбабок, надії. Він сприймається як світлий, яскравий, збуджуючий, а тому – зігріваючий.

З жовтим пов'язаний стан розкнутості. Він виражає також основну психологічну потребу – розкриття надії в душі [5: 21]. Однак жовтий буває нав'язливим і зухвало неспокійним. У європейців жовтий завжди вважався кольором зради. Існувала думка, що в тих, хто заздрить і ревнує, відбувається розлиття жовчі, а тому жовтіє шкіра та білки очей. У західній традиції жовтий означає не лише ревності, а й інтелект, інтуїцію, славу, багатство, розкіш. Можливо, саме через цю символіку поява номена для позначення жовтого кольору відбулася на третьому й четвертому етапі утворення кольороназв: на третьому етапі в мові з'являється або жовтий, або зелений колір, а на четвертому – існують обидва кольори [див., напр.: 1].

На основі аналізу нашого фактичного матеріалу виявлено 14 англійських УП з компонентом *yellow*, палітра значень яких є досить широкою: 1) жовтий колір: (*as yellow as saffron / a pumpkin* – “інтенсивно-жовтий”; 2) колір волосся: (*as yellow as gold* – “золотистий (волосся)”; (*as yellow as corn* – “жовтий як солома”; 3) колір шкіри людини: (*as yellow as a guinea* – “жовтий як віск (колір обличчя)”; (*as yellow as a buttercup* – “блідий, хворобливо-жовтий” [9: 97, 92; 1: 1031; 9: 32; 1: 1031; 9: 23]. Такі УП можуть мати як негативну (у випадку, коли номінується колір шкіри), так і позитивну оцінку (позначення кольору волосся). Чітко виражене лінгвокультурне навантаження містить англійське УП (*as yellow as a guinea* – “жовтий як віск (колір обличчя)” [9: 56], в основі образно-мотиваційної бази якого лежить образ-еталон “гінея” – старовинна золота монета у Великобританії.

Показово, що серед німецьких УП виявлено лише одне порівняння *wie grün und gelb geschissen aussehen*, яке вже нами згадувалося при аналізі семантики зеленого кольору. Натомість в англійській мові дев'ять УП з компонентом *yellow* позначають колір, п'ять – жовтий (хворобливий колір шкіри) та два – золотистий колір волосся.

УП з компонентами *blue / blau*. Синій колір пов'язаний з фізичною потребою в спокої та з психологічною потребою в задоволенні. Темно-синій викликає повний спокій. Ніщо так не заспокоює і не охолоджує, як гама синьо-блакитних тонів. Синій – колір неба, отже, це символ вірності (небо не змінює свого кольору), схильності до традицій, постійності, відданості вічним цінностям і спогляданню. Крім цього, він асоціюється з мудрістю та інтуїцією [5: 20–21]. Однак синій виникає біля темряви, і цей факт певною мірою впливає на характеристику кольору [4: 133]. Наближаючись до чорного, він набуває відтінку нелюдського смутку, може спричинити депресію.

Аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що в англійській мові функціонує шість УП з компонентом *blue*, в німецькій – 13 УП з компонентом *blau*. Англійські УП слугують для позначення: 1) синього / блакитного кольору: (*as blue as a robin's egg / the indigo* – “небесно-блакитний”; 2) результату перебування людини на холоді: (*as blue as a badger / a bilberry* – “дуже змерзнути” [9: 95, 63, 11, 16]. На компонент *blue* натрапляємо і в таких УП, як *like blue murder* – “щодо духу, стрімголов” та *run like a blue streak* – “дуже швидко бігти” [9, 18, 18], де він виконує функцію інтенсифікатора дії.

У німецькій мові УП з компонентом *blau* є численними. Імовірно, це пов'язано з тим, що такі УП слугують для характеристики п'яної людини: *blau wie eine Frostbeule* – “повністю п'яний”; *blau sein wie tausend Mann / ein Seemann auf Landurlaub* – “дуже п'яний” [8: 64; 8: 114; 8: 165]. Такі УП мають негативну конотацію.

Як бачимо, семантика УП з компонентами *blue / blau* повністю відрізняється в англійській і німецькій мовах: англійські УП мають значення “синій” / “небесно-голубий” (три УП) або “змерзлий” (два УП), натомість у німецькій 13 УП передають семантику “п'яний”.

УП з компонентами *brown / braun*. Що стосується коричневого кольору, то це – суміш червоного, жовтого й чорного. Втративши життєдайну силу червоного, коричневий символізує тілесні відчуття та потреби [5: 21]. Символізуючи покарання, деградацію, відречення від світу, він є земним кольором. Очевидно, тому номен для позначення коричневого кольору з'явився аж на шостому етапі розвитку кольороназв [див. про це, напр.: 1].

Аналіз фактичного матеріалу виявив лише одне УП в англійській мові (*as brown as an apple (berry, chocolate)*) зі значенням “1) дуже темний; 2) дуже засмаглий (*brown* у застарілому значенні “темний”)” [9: 9]. Показово, що німецьких УП із компонентом *braun* не виявлено.

Можливо, це пов'язано з тим, що в німецькому суспільстві коричневий колір асоціюється не лише з природою, землею і пивом, а також є символом фашизму (символіка з'явилася лише у ХХ столітті).

Таким чином, результати нашої розвідки дають змогу стверджувати таке: незважаючи на те, що, з одного боку, поняття кольору є універсальним і притаманним усім націям і народам, а з другого боку, зіставлявані мови належать до германських, у семантиці УП із семантикою хроматичних кольорів виявлено як ізоморфні, так і аломорфні характеристики. Це доводить гіпотезу нашого дослідження: попри універсальність людської когніції, навіть у близькоспоріднених мовах простежуються численні відмінності в кольоровій символіці, що впливає, по-перше, на вибір носіями цих мов тих чи інших специфічних образів-еталонів УП, а по-друге, на специфічність семантики частини УП з компонентом-кольороназвою.

Перспективним є аналіз для підтвердження нашої гіпотези УП англійської та німецької мов на позначення ахроматичних кольорів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баранцев К.Т. Англо-український фразеологічний словник / К.Т. Баранцев. – К. : Т-во “Знання”, 2005. – 1056 с.
2. Берлин Б. Основные цвета : Их универсальность и видоизменения / Б. Берлин, П. Кей. – М. : Наука, 1969. – 520 с.
3. Висоцький А.В. Склад та структура лексико-семантичних груп якісних прикметників в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / А.В. Висоцький. – К., 1998. – 20 с.
4. Гете И.В. Избранные философские произведения / И.В. Гете. – М. : Наука, 1964. – 520 с.
5. Груза Н. Тайны цвета / Н. Груза // Наука и религия. – 1998. – № 7. – С. 20–22.
6. Ковальська І.В. Колористика як перекладознавча проблема (на матеріалі українських і англономних художніх текстів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.16 / І.В. Ковальська. – К., 2001. – 20 с.
7. Ковбасюк Л.А. Семантичний та функціональний аспекти одиниць вторинної номінації з компонентом “кольороназва” в сучасній німецькій мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Л.А. Ковбасюк. – К., 2004. – 20 с.
8. Мізін К.І. Німецько-український фразеологічний словник (усталені порівняння) / К.І. Мізін. – Вінниця : Нова книга, 2005. – 302 с.
9. Мізін К.І. Англо-український словник компаративної фразеології / К.І. Мізін. – Кременчук : Щербатих О.В., 2010. – 120 с.
10. Потебня А.А. Слово и миф / А.А. Потебня. – М. : Правда, 1989. – 280 с.
11. Солсо Р.Л. Когнитивная психология / Роберт Л. Солсо. – М. : “Тривола”, М. : “Либерея”, 2002. – 600 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Костянтин Мізін – кандидат філологічних наук, професор кафедри іноземної філології і методики викладання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди.

Наукові інтереси: теорія фразеології, компаративна фразеологія європейських мов, зіставна лінгвокультурологія, перекладознавство.

Ірина Анурина – студентка 5-го курсу Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського.

Наукові інтереси: теорія фразеології, зіставна лінгвокультурологія, перекладознавство.

КОНЦЕПЦИЯ ЯЗЫКА РЕЯ ДЖЕКЕНДОФФА КАК МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА ПОСТРОЕНИЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ СОБСТВЕННОГО ИМЕНИ

Евгения БЕЛИЦКАЯ (Горловка, Украина)

Статтю присвячено аналізу головних засад лінгвістичної концепції американського когнітолога Рея Джекендоффа через призму можливого застосування її базових принципів для побудови теорії власних назв.

Ключові слова: власна назва, референція, значення, когніція, семантика, просторова структура об'єкту.

The article analyses the main principles of Ray Jackendoff's theory of language as the possible methodological basis for the linguistic theory of proper names.

Key words: proper name, reference, meaning, cognition, semantics, object space structure.

Являясь последовательным приверженцем генеративной модели языка, Рей Джекендофф стал автором теории, отвергающей хомскианский синтактоцентризм и основывающейся на нескольких базовых положениях, утверждающих ее как часть когнитивного направления развития лингвистики. Это, в частности, вопросы онтологии и эволюции языка, сознания и компьютерной теории разума, а также связи семантики естественных языков с формальной структурой человеческой когнитивной, лексическими и синтаксическими

выражениями. Все указанные аспекты языкового анализа естественным образом входят в исследовательскую парадигму когнитивной ономастики. В данной работе мы обоснуем этот тезис и рассмотрим методологические возможности теории языка Р. Джекендоффа для ономастических исследований.

Как известно, в когнитивной грамматике язык – это система знания, хранящаяся в памяти говорящего [8: 348]. Рей Джекендофф полагает, что для более адекватного понимания сути такого определения необходимо ввести понятие функционального знания (ф-знания) для описания того, что находится в голове у человека и дает ему возможность говорить и понимать язык [9: 652]. Данный термин представляется нам весьма продуктивным, поскольку ориентирован на описание языка в терминах «как», а не «что». Так, например, знание о собственном имени (далее в тексте – СИ) *Наполеон* в терминах «что» представляет собой некий абстрактный континуум, сложное переплетение индивидуальных «прочтений» имени каждым носителем языка в разных типах дискурса, в том числе и в нарративе (например в «Войне и мире» Л. Н. Толстого), а также более объективную информацию об объекте номинации, данную, например, в энциклопедии. В терминах ф-знания СИ *Наполеон* – это восстановленная в металингвистическом описании информация о способе производства данной единицы в языке. В этом случае функциональный характер знания языка не входит в противоречие с утверждением Р. Джекендоффа о бессознательном характере обработки визуальной и иной информации из реальности, а также самой языковой системы в традиционной интерпретации этого термина. Иными словами, мы не заучиваем знание о СИ *Наполеон* как, например, стихотворение, мы используем ф-знание о данной единице в разных видах дискурса.

Р. Джекендофф основывает свою теорию на базовых принципах генеративной грамматики – ментализме (наличия в разуме ментальных репрезентаций как психологической реальности), комбинаторности, обеспечивающей возможность производить большое количество сообщений из ограниченного набора единиц, а также правил комбинации – «неосознанных принципов, играющих роль в производстве и понимании предложений» [9: 652]. Эти правила у Р. Джекендоффа также носят характер функциональных. Важно, что комбинаторные структуры на уровне семантики необходимы, например, чтобы понять семантические связи между предложениями в дискурсе прямого общения и нарративе. Формальная сложность таких связей проявляется в возможности концептуального объединения высказываний типа: «Я позвал Ивана» и «–Иван!», – представляющих собой разные языковые интерпретации тождественного события.

Существенным является то, что ф-знание, согласно концепции Р. Джекендоффа, во многом носит врожденный характер, иначе трудно, например, объяснить экспериментально подтвержденные данные о том, что 2-хлетние дети легко понимают СИ. Так, в работе Джона Макнамары «Имена для вещей» описывается процесс понимания и использования ребенком СИ *Фредди* применительно к собаке [12]. Это сложнейшее ф-знание о СИ включает понимание, что данное имя, употребленное в разных контекстах, реферировать к тождественному объекту – конкретной собаке. Кроме того, ребенок должен уметь соотносить данное слово с другими словами (нарицательными существительными, прилагательными, глаголами) в пределах конкретного сообщения. Как следствие, ребенок, как минимум, должен владеть мастерством двойной референции: к реальному животному по имени *Фредди* и к абстрактному типу объектов «собака». Это, в свою очередь, предполагает владение механизмами осознанного отождествления, так что в случае внешнего изменения собаки она будет идентифицирована своим именем. Ребенок, таким образом, должен обладать способностью реферировать СИ к уникальному объекту, вне зависимости от его внешности. Добавим, что ребенку нужно знать меру изменений объекта референции, которые он может претерпеть для того, чтобы перестать быть *Фредди*. Таким образом, ф-знание имени предполагает принятие большого объема информации о том, что собой представляет объект номинации и что значит его идентифицировать. Так, совершенно очевидный факт, что имя «*Фредди*» относится ко всей собаке, а не к голове или ноге, для ребенка – результат некоторого логического умозаключения о положении дел в мире вокруг него. Вывод Дж. Макнамары заключается в том, что логические ресурсы, требуемые для освоения СИ,

настолько значительны и объемны, что не могут относиться к зоне выученного, поскольку среди ментально здоровых детей зона неуспешного их изучения равна нулю. Знание того, как понимать и использовать СИ, является тем, с чем ребенок рождается, часть его генома. Как иронично замечает Р. Джекендофф, «целое сообщество лингвистов, работая совместно десятилетиями со всевозможными межлингвистическими и психологическими данными, неизвестными детям, все еще не в состоянии выдвинуть полную характеристику грамматики какого-нибудь языка. А каждый ребенок делает это где-то к десяти годам» [9: 653].

Р. Джекендофф предлагает свою модель параллельной архитектуры языка, согласно которой все его устройство базируется на трех типа правил: фонологических, синтаксических (центральных) и семантических, – на основе которых вырабатываются соответствующие структуры: фонологические, синтаксические и семантические. Каждая из структур обладает известной автономностью, однако они взаимодействуют друг с другом на уровне интерфейсов. Таким образом, слово рассматривается как комплекс интерфейсов фонологической, синтаксической и семантической структур, хранящихся в ментальном лексиконе. При этом Р. Джекендофф настаивает, что «язык не состоит из лексикона плюс правил грамматики, скорее, лексические единицы находятся среди правил грамматики ...» [9: 660]. Тогда «слова – это правила, правила интерфейса, помогающие соединять фонологические, синтаксические и семантические структуры» [там же].

Синтаксическая, фонологическая и семантическая комбинаторные структуры имеют свои организационные принципы. Кроме того, принципы их интерфейсов устанавливают корреляции между частями структур в двух или более комбинаторных системах. Это, например, касается линейного характера синтаксических и фонологических структур. Тем не менее, каждая комбинаторная система крайне специфична. Как результат, принципы интерфейса обнаруживают и устанавливают между комбинаторными структурами частичный гомоморфизм (отношения приблизительного соответствия).

Важно, что в отличие от синтактоцентрической модели Н. Хомского, в параллельной архитектуре Р. Джекендоффа нет деривационных зависимостей между отдельными структурами, поэтому слова представляют собой «маленькие правила интерфейса, обеспечивающие частичные проекции между звуком и значением» [9: 663]. Слова, таким образом, не входят в готовом виде в структуру предложения, а играют активную роль в ее определении.

Неоспоримым достоинством модели параллельной архитектуры является установление в ней места для семантики. Во-первых, модель определяет комбинаторный характер мыслей, поэтому задачей семантики является раскрытие комбинаторной системы, находящейся в основе человеческих концептов.

Когнитивный подход Р. Джекендоффа, называемый им концептуальной семантикой, противопоставлен «реалистскому» ограничению на семантику как науку, изучающую связи языка с миром. Среди задач концептуальной семантики, в частности, находится понятие референции, являющееся также одним из основополагающих в ономастической науке.

Как известно, в современной науке существует два взгляда на вопрос референции языковых выражений естественного языка. С точки зрения семантического реализма лингвистические выражения напрямую реферируют к вещам в мире (Г. Фреге, Р. Монтегю, Дж. Фодор, Б. Эбботт). В концептуализме референцию понимают как отношения языкового выражения к миру в том виде, в котором мир концептуализирован носителем языка (Р. Джекендофф, Дж. Лакофф). Так, согласно традиционному взгляду на референцию, СИ *Фредди* выбирает уникальный объект в реальном мире. Согласно менталистской лингвистической теории Р. Джекендоффа, говорящий связывает фонологическую цепь с концептом уникального экземпляра животного «собака», связанного с определенным высказыванием. Разграничение между подходами заключается не в позиции «правильно»/«неправильно», а в интерпретации теории как более адекватной для исследования свойств человеческого разума и языковых выражений как продуктов его деятельности. По мнению Р. Джекендоффа, менталистский взгляд «дает более продуктивный способ размышления о классических проблемах референции» [11: 211-212]. При этом признание менталистского статуса референции не отрицает признание наличия объектов в реальном мире. Речь здесь

идет лишь о том, что наличие таких реальных объектов не связано прямо с проблемой референции.

Кроме того, по мнению Р. Джекендоффа, сведение референциональных отношений только к номинативным единицам не является верным. Исследователь полагает, что ментальный подход к референции позволяет значительно расширить зону ее действия. Так, используя дейктические механизмы языка, мы можем реферировать к локации (Положи **туда!**), направлению (Они пошли **туда.**), действию (Ты **так** можешь?), событию (**Этого** больше не будет!), расстоянию (**Воот** такая рыба!), времени (Начинайте по **хлопку!**) [6: 697]. Аналогично интерпретирует ученый и референцию, осуществляемую посредством СИ. Так, указывая на ассоциированный с именем концепт, СИ *Вторая мировая война* номинирует событие (и, соответственно, к нему реферировать), *Вайоминг* – место, *Вторая симфония* – звук, *1946* – период времени, *«Джэнеерал Моторз»* – сложную организацию объектов и локаций [7: 318-319]. Таким образом, модель мира, признаваемая антименталистами бесконечным набором «возможных миров», в менталистском измерении – «мир, концептуализированный носителем языка» [11: 212]. При этом условия истинности помещаются в разум носителя языка, а не рассматриваются как независимая от человека абстракция.

По нашему мнению, подход Р. Джекендоффа позволяет более верно интерпретировать СИ как типичные референциальные выражения. Так, СИ могут уникально реферировать не только к объектам, но и их социальным ролям (в этом смысле наиболее яркий пример – псевдоним), событиям (хронимы, названия уникальных природных явлений, общественных акций, мероприятий и праздников). Тогда легко объяснить уникальный референциальный статус в онимной подсистеме названий произведений литературы, радио и телевизионных программ, интернет-сайтов, организаций, предприятий, учреждений и коллективов.

Таким образом, в концептуальной семантике исследуется ментальная референция (м-референция) и ментальная теория истины (м-истина). По мнению Р. Джекендоффа, данная теория может в определенном смысле дополнить понимание классической реалистской референции (р-референции) и теории истины (р-истины) [5: 690].

Важно отметить, что концепция м-референции не предполагает, что мы реферировать исключительно к нашим ментальным репрезентациям. Идея заключается в ином – мы не можем реферировать к объекту без формирования ментальной репрезентации, включающей данный объект в мир в том виде, в котором мы его концептуализировали, поэтому наличие объекта в реальном мире не является достаточным условием для установления соответствующих референциональных отношений. С другой стороны, мы легко можем реферировать к объектам, которые не существуют в реальном мире или чье существование признается проблематичным: *Анна Каренина*, *Гомер*, *Шекспир* и др. Таким образом, Р. Джекендофф заключает, что концептуализация является необходимым условием способности говорящего реферировать, однако это нельзя признать достаточным условием, поскольку не все концепты поддерживают референцию.

При такой интерпретации возникает вопрос о существовании реальных физических объектов. Р. Джекендофф полагает, что их идентификации могут осуществляться либо без наблюдателя (посредством так называемого знания по описанию), либо при непосредственном наблюдении (знание по знакомству). В любом случае такие объекты должны концептуализироваться как могущие быть только в одном месте в одно время, но для подтверждения реальности нужно их специальное изучение и согласие между наблюдателями. Данные условия о восприятии физических объектов опираются на ежедневные интуиции человека о реальности внешнего мира. Таким образом, в рамках единой теории референции заданы условия для референции к реальным и воображаемым объектам. В последнем случае «весь «мир» нарратива ограничен фреймом, в котором герои имеют свою идентичность» [7: 405]. СИ в пределах нарратива могут быть «заземлены» (grounded) либо в его пределах (*Шерлок Холмс, Лондон*), либо в пределах «реального мира» (*Лондон*). Нарративы, таким образом, – это примеры ограниченных референциональных фреймов, где герои имеют референциональный доступ только в его пределах.

Что касается ключевого вопроса референции – описания механизмов, позволяющих устанавливать отношения между наличием объекта в мире и способностью человека реферировать к нему – Р. Джекендофф полагает неверным сводить все к интенциональности, как это принято, например, в формальной семантике. Методологически более верным, по мнению исследователя, является поиск ответов на вопросы референции в области перцепции. Конечно, соотношение перцепции и концепции на сегодняшний день «остаётся громадной проблемой» [11: 216], но не тайной, как в случае с интенциональностью. По мнению Р. Джекендоффа, в решении проблем перцепции-концепции главенствующую роль должны сыграть вопросы онтологии. Начало такому подходу к исследованиям уже положено. Так, психологи и нейролингвисты доказали, что наши концептуализации похожи, поскольку они ограничены тем, как эволюционировали наши разумы, чтобы иметь дело с миром, особенно в том, что касается обычных физических объектов.

Для нас существенно, что концепция р-референции оставляет решение вопроса о соотношении перцепции и концепции за пределами языка, в сфере интереса психологии и нейронаук [9: 662]. Единственным способом связать р-референцию с языком является введение перцепции в интерфейс языка посредством пространственных структур (трехмерных объектов, располагающихся в пространстве по отношению к воспринимающему их человеку и друг к другу). Рассматривая перцепцию в пределах семантики, Р. Джекендофф выделяет внутренние образы (результат опыта воображения) и внешние (результат опыта из мира). [7: 313]. Эти образы распределяются на ёнесамопродуцированные (производимые посредством воли человека), значимые/незначимые, имеющие значение (позитивное или негативное)/не имеющие значение (с точки зрения продуцирования эмоциональных состояний). По мнению исследователя, такая интерпретация позволяет вплотную приблизиться к разрешению соотношения перцепции и концепции.

В этом смысле разные типы СИ – анторопонимы, топонимы, хрононимы и т.д. – имеют разные конфигурации перцептивных проекций. Так, географические наименования типа *Вайоминг* имеют свою значительную специфику. Р. Джекендофф отмечает, что «в Вайоминге нет ничего такого, до чего можно дотронуться, в мире нет никаких линий, отделяющих Вайоминг от других территорий. Это объект, сконструированный политическим договорным актом» [7: 301]. Как образ СИ *Вайоминг* представляет собой внешний, знакомый, несамопродуцированный образ, могущий иметь дополнительные признаки значимости (объект на карте и объект реального мира) и наличия эмотивного воздействия.

Выход в перцепцию обеспечивает связь концептуальной организации лексических единиц с пространственной структурой объектов. Так, например, разграничение внутри объектов (типа гусь и утка) требует задействования связей между лингвистическими и визуальными свойствами. Пространственная структура играет роль в декодировании пространственного знания об объекте (включая те части, которые не могут быть видны в конкретном визуальном опыте, вариации формы и т.д.). В общем смысле речь идет о способности одновременно категоризировать и идентифицировать визуально воспринимаемые объекты. Таким образом, работы Р. Джекендоффа находятся в рамках общих тенденций развития когнитивной лингвистики, где пространственные структуры играют центральную роль в установлении параметров лингвистического ф-знания (Р. Ленекер, Л. Тэлми, Ж. Фоконье). Р. Джекендофф предлагает использовать перцептивную 3D-модель Дэвида Марра [13] как металингвистическую модель полуавтономного домена пространственных структур, находящегося в отношениях интерфейса с концептуальной структурой посредством набора правил соответствия, где 3D-модель для типичного объекта – образ его стереотипного образца [13: 33]. Концептуальная структура тесно связана с пространственной структурой посредством перцептивных механизмов зрения, осязания, проприоцепции, планирования действий.

В случае с СИ способ описания на данном уровне анализа может быть выражен следующим образом: в случае с антропонимами перцептивно воспринимаемый объект номинации воспринимается как 3D-модель человеческого тела, где главенствующим элементом является туловище. Однако концептуальная систем языка переформатирует оглавление перцептивно воспринимаемого объекта в регулярную модель когнитивного

восприятия живого человека посредством головы (напр. укр. *голова комітету*, рус. *глава комитета*, англ. *head of the committee*), лица (рус. *лицо кавказской национальности*), руки (рус. *нам потрібні руки*, англ. *all hands on board*), души (рус. *в комнате ни души*) и т.д. Ситуация с СИ более однозначна, поскольку стереотип объекта устанавливается тут в пределах референционального поля. Психологами экспериментально доказано, что идентификационным центром человека, с которым соотносят информацию о принадлежности имени, является лицо [5]. Самым очевидным подтверждением этому является система идентификации, установленная во многих странах, предполагающая фотографирование лица. В этом смысле перцептивно-концептуальный интерфейс основывается на тождественной процедуре идентификации человека как 3D-модели с последующим расхождением по типу оглавления.

Что касается эволюционных процессов в языке, ученый, отрицая синтактоцентрическую модель Н. Хомского, предполагающую появление в процессе эволюции человека с врожденной способностью производить синтаксические последовательности, варьируемые фонетически и семантически, утверждает: «синтаксис бесполезен без фонологии и семантики» [7: 233]. Р. Джекендофф предлагает альтернативу, согласно которой значение появляется в процессе эволюции первым [9: 664]. Подтверждением этому могут быть современные исследования приматов, согласно которым у животных обнаружены комбинаторные концепты отношений родства (X – это родственник Y), отношения доминирования (X доминирует над Y). При этом животные демонстрируют такие отношения не только по отношению к себе (мой родственник), (я доминирую), но и по отношению ко всем парам индивидов в их группе [10: 605–606]. Таким образом, у животных есть концептуальная структура. В такой интерпретации протослова представляли собой соединения фонологической и семантической структур, не оформленных синтаксически. Это недискретные вокализации, использующиеся на уровне языка-зова [1: 669].

Вне всякого сомнения, было бы большим упрощением видеть в современных СИ, употребляемых в функции вокатива, современные формы тех протовокализаций. Однако многое подтверждает возможность такой интерпретации. Во-первых, сам вокатив является одной из древнейших форм, относящейся к индоевропейскому периоду в развитии языка. С точки зрения теории информации вокативы – это индексальные структуры, отсылающие нас непосредственно к адресату. С точки зрения теории коммуникации – это перформативы, в основе действия которых находится бихевиористская модель стимула-реакции. С позиций лингвистической семантики это сигналы, по своей архитектуре и функциям напоминающие аналогичные элементы ранней односимвольной стадии развития языка [7: 239]. Добавим, что современные психологи доказали, что однословная стадия в развитии детского языка (онтологически близкая к провокативам) уже предполагает логическое разделение на СИ (значки объектов) и имена нарицательные (типы объектов) [14]. Ряд исследований подтверждают, что эта способность является врожденной [2]. Таким образом, поскольку «эволюция не выбрасывает ничего на ветер – она строит на уже готовом» [10: 605], а диалог представляет собой основу для языка [3: 678], СИ могут представлять в современном языке праинтерфейс семантики и фонологии. Впрочем, при переходе от нелингвистического периода к лингвистическому, т.е. переходу от биологии к культуре, СИ, естественно, претерпевают значительные изменения.

Таким образом, концептуальная семантика Р. Джекендоффа, его теория референции, общее понимание интерфейсного характера пропозициональных и перцептивных характеристик ментальных репрезентаций психологической реальности языка может представлять продуктивную методологическую основу для ономастических исследований.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Bickerton Derek Language evolution without evolution // Behavioral and Brain Sciences. – 2003. – 26. – pp 669 – 670.
2. Bloom Paul. How Children Learn the Meanings of Words. Cambridge, Mass.: MIT Press. 2000. – 312 pp.
3. Garrod, Simon, Pickering Martin J. Linguistics Fit for Dialogue // Behavioral and Brain Sciences. – 2003. – 26. – pp 678.
4. Hall, D. G. Semantics and the Acquisition of Proper Names // language, logic, and concepts: essays in memory of John Macnamara. R. Jackendoff, P. Bloom & K. Wynn (Eds.), Cambridge, Mass.: MIT press, 1999. – pp. 337 – 372.
5. Hollis, Jarrod, Valentine, Tim. Proper-Name Processing: Are Proper Names Pure Referencing Expressions? // Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition. 2001, Vol.27, No.1, 99-116.

6. Jackendoff, Ray. Conceptual Semantics // Semantics. An International Handbook of Natural Language Meaning. Volume 1. Claudia Maienborn, Klaus von Heusinger, Paul Portner (Eds.): Walter de Gruyter, 2011. – pp. 688 – 708.
7. Jackendoff, Ray. Foundations of Language: Brain, Meaning, Grammar, Evolution. Oxford: Oxford University Press, 2002. – pp. 477.
8. Jackendoff, Ray. Linguistics in Cognitive Sciences: The state of the art // The Linguistic Review 24, 2007. – Walter de Gruyter. – pp. 347-401.
9. Jackendoff, Ray. Précis of Foundations of Language: Brain, Meaning, Grammar, Evolution // Behavioral and Brain Sciences. – 2003. – 26. – pp 651 – 665.
10. Jackendoff, Ray. What is the human language faculty?: Two views // Language, Volume 87, Number 3, September 2011, pp. 586-624.
11. Jackendoff, Ray. Why a Conceptualist View of reference? A Reply to Abbott // Linguistics and Philosophy 21: Kluwer Academic Publishers, 1998. – pp. 211-219.
12. Macnamara, John. Names for Things. A Study of Human. Learning. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1982. – xii, 275 p.
13. Marr, David. Vision. San Francisco: W.H.Freeman, 1982. – pp.397.
14. Wright, A. A., Cook, R. G., Rivera, J. J., Shyan, M. R., Neiworth, J. J. & Jitsumori, M. Naming, rehearsal, and interstimulus interval effects in memory processing // Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition. – 1990. – 16. – 043 – 59.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Євгенія Беліцька – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: ономастика, семантика, методологія наукових досліджень, методика викладання англійської мови.

СОЦІАЛЬНА СТРАТИФІКАЦІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ

Олександр БОНДАРЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто особливості відбиття поняття “соціальна стратифікація” в українській та британській лінгвокультурах. Виявлено спільні та відмінні риси наповнення відповідних лексико-семантичних угруповань у досліджуваних мовах.

Ключові слова: лексико-семантична група, семантико-ідеографічний підхід.

The article focuses on the concept “social stratification” reflection in the Ukrainian and British lingvocultures. It investigates common and distinguishing features of the appropriate microfields contents in the languages under investigation.

Key words: lexical semantic group, semantic ideographic approach.

The society which scorns excellence in plumbing as a humble activity and tolerates shoddiness in philosophy because it is an exalted activity will have neither good plumbing nor good philosophy: neither its pipes nor its theories will hold water. John W. Gardne

Соціальна диференціація – це першооснова і головна характеристика сучасного суспільства, що базується на згуртованості колективу на основі консенсусу різних, не схожих один на одного індивідів [1]. Аналіз вертикального розшарування суспільства відбито в теорії стратифікації. Термін “стратифікація” увійшов у соціологію з геології, де “страта” означає геологічний пласт. Соціальна нерівність зумовлена не лише відношенням до власності та засобів виробництва, а передусім пануючими в суспільстві культурними стандартами і цінностями [6].

Проблема соціальної стратифікації суспільства безпосередньо чи опосередковано обговорюється і в лінгвістичних колах. Серед питань, що висвітлюються, варто навести, наприклад, фонологічне варіювання, особливості лексики представників тих чи інших соціальних груп тощо [5]

Варто відзначити майже повну відсутність робіт, присвячених структуруванню такого фрагменту дійсності, як соціальне розшарування самою мовою. Йдеться, зокрема, про лексичні одиниці, категорійним елементом значення яких є саме фактор соціальної належності, як-от: *олігарх* ‘крупний капіталіст, що належить до правлячої фінансово-промислової і військової верхівки’ або *youngker* ‘молодий чоловік із знатної родини, що належить до вищих прошарків суспільства’. Окрім соціальної належності нами брався до уваги фактор належності до певної статі як такий, що дозволяє виділити тонші нюанси в категоризації зазначеного фрагменту дійсності.

Це зумовило мету нашої розвідки: структурування моделі фрагменту дійсності із загальним значенням “соціальна стратифікація” на основі корпусів українських та англійських лексичних одиниць гендерної семантики (1520 одиниць для української частини

дослідження (888 лексичних одиниць на позначення чоловіка та 632 лексичні одиниці на позначення жінки) і 2578 для англійської частини (1415 лексичних одиниць на позначення чоловіка та 1163 лексичні одиниці на позначення жінки).

Завданнями дослідження відтак уважатимемо виокремлення антропонімів з категорійним компонентом значення “*станове положення; економічне, правове становище, положення особистого панування чи залежності; володіння певною власністю*”; структурування матеріалу за семантико-ідеографічним принципом; установлення аломорфних та ізоморфних рис в структуруванні зазначеного фрагменту дійсності українським та британським лінгвосоціумами.

Результатом аналізу назв особи чоловічої / жіночої статі за становим положенням, за економічним, правовим становищем, за положенням особистого панування чи залежності, за володінням певною власністю стала модель відповідного фрагменту дійсності, актуалізована лексичними одиницями гендерної семантики.

Корпус лексичних одиниць з відповідними характеристиками перебуває в межах трьох мікрополів: *Назви особи чоловічої / жіночої статі за становим становищем; Назви особи чоловічої / жіночої статі за положенням у якомусь суспільному середовищі, за соціальною значущістю, авторитетом чи їх відсутністю та Назви особи чоловічої / жіночої статі за соціально-економічним становищем, по відношенню до власності, до засобів існування*. У свою чергу зазначені угруповання складають дрібніші угруповання – лексико-семантичні групи (ЛСГ), – кількісні та якісні характеристики яких і дозволяють робити певні висновки щодо особливостей соціальної складової корпусу лексем гендерної семантики.

Мікрополе “Назви особи чоловічої / жіночої статі за становим становищем”

ЛСГ *Назви особи чоловічої / жіночої статі за належністю до привілейованих шарів суспільства*

У досліджуваних мовах ці ЛСГ містять слова типу: *магнат* ‘знатний землевласник, володар великого багатства’, *олігарх* ‘крупний капіталіст, що належить до правлячої фінансово-промислової і військової верхівки’, *sire* ‘чоловік, що обіймає високу і важливу посаду’, *lad* ‘чоловік знатного походження і високого становища в суспільстві’, *панна* ‘у дореволюційний час – дочка заможних батьків, хазяїв’, *дама* ‘жінка з привілейованих прошарків суспільства’, *lady* ‘жінка, яка належить до привілейованих шарів суспільства’, *gentlewoman* ‘жінка знатного походження, пані’.

Усього було виявлено 7 лексичних одиниць (0,79%) на позначення чоловіка в українській мові та 27 лексичних одиниць (1,9%) в англійській мові; 6 лексичних одиниць (0,95%) на позначення жінки в українській мові, 16 (1,38%) – в англійській мові.

Значно меншу кількість лексичних одиниць в українській частині дослідження можна, на нашу думку, пояснити тим, що в українському суспільстві у радянські часи (майже протягом століття) декларувалась відсутність привілейованих класів, що призвело до відмирання певної частини лексичних одиниць, що належали до даних ЛСГ.

ЛСГ *Назви особи чоловічої / жіночої статі за приналежністю до простого народу, непривільованих шарів суспільства*

Ці ЛСГ в досліджуваних мовах включають в себе лексичні одиниці типу: *мужик* розм., дорев. ‘селянин або взагалі чоловік з простого народу’, *козак* іст. ‘член військово-землеробської громади вільних поселенців на окраїні держави’, *куркуль* зневажл. ‘багатий селянин-власник, що користується найманою робочою силою’, *Jack* ‘чоловік, який є представником простого народу’, *snipper-snapper* ‘молодий самовдоволенний чоловік низького походження’, *Harry* ‘молодий чоловік, що належить до непривільованих прошарків суспільства’, *loon* ‘чоловік низького походження, нікчема’, *мужичка* зневажл. ‘селянка або взагалі жінка з непривільованих шарів суспільства’, *sharon* ‘вульгарна дівчина з непривільованих прошарків суспільства’, *malkin* ‘брудна, неохайна жінка, що належить до непривільованих прошарків суспільства, селючка’, *Molly* ‘жінка з непривільованих прошарків суспільства, повія’.

Усього зафіксовано 5 лексичних одиниць (0,56%) на позначення чоловіка в українській мові та 19 лексичних одиниць (1,34%) в англійській мові; 4 лексичні одиниці (0,63%) на позначення жінки в українській мові, 9 лексичних одиниць (0,77%) в англійській мові.

Відносно більшу кількість лексичних одиниць в англійській частині дослідження можна, на нашу думку, пояснити багаторівневою стратифікацією англійського суспільства, що культивувалась (на відміну від українського) протягом багатьох віків [2: 109].

Мікрополе *Назви особи чоловічої / жіночої статі за положенням у якомусь суспільному середовищі, за соціальною значущістю, авторитетом чи їх відсутністю*

ЛСГ *Назви особи чоловічої / жіночої статі за суспільним визнанням, авторитетом, значимістю*

Дані ЛСГ в українській та англійській мовах включають в себе лексичні одиниці типу: *Dutch uncle* 'загальновизнаний авторитет, авторитетний чоловік', *grand old man* 'шанований, поважний чоловік, особливо в певній сфері діяльності', *man of destiny* 'чоловік, що вважається знаряддям долі, провидіння', *Mr Big* 'впливовий, соціально визнаний чоловік', *prince* 'впливова людина, можновладець, магнат, особливо в певній сфері промисловості'; *Lady Muck* розм., зневажл. 'соціально претензійна жінка', *maîtresse femme* 'сильна, вольова жінка, що досягла суспільного визнання'.

Усього в англійській мові було виявлено 14 лексичних одиниць (0,99%) на позначення чоловіка та 7 (0,6%) лексичних одиниць на позначення жінки.

Слід окремо відзначити відсутність цих ЛСГ в українській мові. На нашу думку, це можна пояснити тим, що через більший індивідуалізм, егоцентричність англійської культури такі характеристики, як суспільна визнаність, авторитет, значущість, є набагато важливішими, ніж в українській.

ЛСГ *Назви особи чоловічої / жіночої статі за відсутністю соціальної значущості*

У досліджуваних мовах ці ЛСГ містять слова типу: *little man* 'звичайний чоловік, що нічим не виділяється і не належить до привілейованих прошарків суспільства', *John Citizen* 'звичайний чоловік, член громади', *Tom* 'простий чоловік без будь-якої соціальної значущості', *man in the street* 'чоловік, що нічим не виділяється, філістер'.

Усього зафіксовано 13 лексичних одиниць (0,92%) на позначення чоловіка в англійській мові.

На нашу думку, наявність лексичних одиниць за цими характеристиками тільки на позначення осіб чоловічої статі лише в англійській мові доводить, що ці риси є значно вагомішими для чоловіків в англійському соціумі, який є, з одного боку, більш стратифікованим, а з іншого, – більш агресивним та егоцентричним.

Мікрополе *Назви особи чоловічої / жіночої статі за соціально-економічним становищем, по відношенню до власності, до засобів існування:*

ЛСГ *Назви особи чоловічої / жіночої статі за володінням власністю, майном, капіталом, а також за неволодінням власністю, багатством:*

Назви особи чоловічої / жіночої статі за володінням багатством, великою власністю, великим підприємством

До цих ЛСГ належать слова типу: *townsman* розм. 'багатур, багатий ділок, підприємець', *king* перен. 'крупний монополіст у якій-небудь галузі промисловості, торгівлі', *king* 'володар незчисленних багатств, скарбів'; *money-man* 'фінансист, банкір' *lord* 'магнат в якійсь галузі промисловості або торгівлі', *timberman* 'власник деревопереробної компанії', *Corinthian* 'дуже заможний чоловік'.

Усього на позначення чоловіка виявлено 9 лексичних одиниць (1,01%) в українській мові та 21 лексична одиниця (1,48%) в англійській мові.

Практично повну відсутність лексичних одиниць на позначення жінки в таких ЛСГ в обох мовах можна, на нашу думку, пояснити тим, що зазначені характеристики в обох культурах є властивими саме для осіб чоловічої статі.

Назви особи чоловічої / жіночої статі за володінням невеликим підприємством або власністю

Ці ЛСГ в англійській мові включають в себе лексичні одиниці типу: *goodman* 'заможний чоловік, землевласник або підприємець середньої руки', *master* 'робітник, який має власну невелику справу', *shopman* 'власник магазину ляльок', *pub* 'власник шинку, закускової'; *salonnière* 'жінка, яка тримає салон', *hostess* 'жінка, яка володіє розважальним закладом або готелем'.

В англійській мові на позначення особи чоловічої статі усього виявлено 9 лексичних одиниць (0,64%) та 5 лексичних одиниць (0,43%) на позначення особи жіночої статі.

Відсутність ЛСГ на позначення особи чоловічої / жіночої статі в українській мові можна пояснити, на наш погляд, тим, що в українському суспільстві так званий “середній клас” ще не сформувався, а отже, не існує й слів на його позначення.

Назви особи чоловічої / жіночої статі за неволодінням власністю, багатством

У досліджуваних мовах ці ЛСГ містять слова типу: *голоштанник* зневажл. ‘убогий чоловік, бідняк’, *старець* розм. ‘дуже бідний, убогий, незаможний чоловік’; *poor man* ‘бідний чоловік, бідняк, особливо такий, що знаходиться в скрутному становищі’, *pauper* ‘бідний, нужденний чоловік’, *cadger* ‘бідний, убогий чоловік, сіромаха’, *mendicant* ‘бідний, убогий чоловік, злидень’.

Нами було виявлено 8 лексичних одиниць (0,9%) на позначення особи чоловічої статі в українській мові та 15 лексичних одиниць (1,06%) на позначення особи чоловічої статі в англійській.

Наявність лексичних одиниць у цих ЛСГ на позначення осіб тільки чоловічої статі в обох досліджуваних мовах пояснюється, на нашу думку, тим, що такі характеристики, як володіння чи неволодіння власністю, багатством є більш важливими в обох культурах саме для осіб чоловічої статі. Для осіб жіночої статі в обох культурах такі риси є менш визначальними, ніж для чоловіків [3: 158; 4: 137].

Як свідчать результати дослідження, актуалізація фрагменту реальності, який умовно визначено як фактор соціальної стратифікації, в українській та англійській лінгвокультурах відбувається не однаково. Британська спільнота відзначається більшим виявом соціальної стратифікації, у тому числі, і з урахуванням гендерного аспекту (про що, зокрема, свідчить більша кількість номінацій осіб жіночої статі з чітко вираженою належністю до певного соціального прошарку). Беручи до уваги той факт, що до дослідження залучалися дані виключно офіційних унормованих тлумачних словників, в якості перспектив намітимо дослідження вербалізації визначених фрагментів дійсності субстандартними мовними підсистемами української та англійської мов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белоброва О. Д. Соціальна диференціація суспільства в умовах його трансформації: соціально-філософський аспект: автореф. дис...канд. філос. наук: 09.00.03 / Белоброва Ольга Дмитріївна; Південноукраїнський національний педагогічний ун-т ім. К.Д.Ушинського. – О., 2009. – 19 с.
2. Городецька О. В. Концепти “клас” та “соціальний статус” у сучасній англійській мові / О. В. Городецька. – Мовні і концептуальні картини світу. – К.: Київський ун-т ім. Тараса Шевченка, 2002. – С. 107 – 114.
3. Кандиоти Д. Эволюция гендерных исследований. Обзор. / Д. Кандиоти. – Женщины и социальная политика (гендерный аспект). – М.: ИСЭПН, 1992. – С. 156 – 163.
4. Erhart W., Hermann B. (Hrsg). Wann ist der Mann ein Mann? Zur Geschichte der Männlichkeit/ W. Erhart, B.Hermann. – Stuttgart-Weimar, 1997. – 392 s.
5. Labov W. The intersection of sex and social class in the course of linguistic change / W. Labov. – Language Variation and Change 2, 1990. – P. 205-254.
6. Parsons T. American Society: Toward a Theory of Societal Community / T. Parsons/ – Paradigm Publishers, 2007.– 448 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Бондаренко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу і загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: зіставна лінгвістика, теорія та практика перекладу.

ВІЙСЬКОВА ЗБРОЯ ТА СПОСОБИ ЇЇ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ В АНГЛОМОВНІЙ НАУКОВІЙ ФАНТАСТИЦІ

Дмитро ВАСИЛЕНКО (Горлівка, Україна)

У статті досліджується спеціальна лексика на позначення різних видів військової зброї в англійській науково-фантастичній літературі. Визначається семантика військових лексичних одиниць; виокремлюються шляхи їх творення. Аналізуються функції військових термінів у творах наукової фантастики.

Ключові слова: наукова фантастика, військові терміни, спеціальна лексика, способи творення термінів, функції термінів.

The article deals with certain structural and semantic characteristics of military terms in English scientific fiction. Some peculiarities of word-building patterns have been described in the article. Military terms have been grouped according to the thematic and structural types they belong to. Some functions of military special vocabulary have been considered in the article.

Key words: scientific fiction, military terms, special vocabulary, word-building patterns, functions of military terms.

Наукова фантастика – жанр літератури, присвячений художньому прогнозуванню майбутнього і пов’язаний з проблемами науки та новітніх технологій. Викликана промисловою революцією XIX століття, наукова фантастика описувала досягнення науки й техніки, а також перспективи їхнього розвитку. Пізніше певні технологічні перетворення почали розглядатися в негативному світлі (антиутопія). У XX столітті з’явилися нові різновиди фантастики, зокрема соціальної, що описує майбутні зміни суспільства.

До найбільш відомих напрямків сучасної наукової фантастики належать альтернативна фантастика, військова наукова фантастика, апокаліптична та постапокаліптична фантастика, ксенофантастика, що описує життя інопланетян із психологією й структурою суспільства, відмінного від людського, кіберпанк, в основі якого є глобальна комп’ютеризація та її наслідки, космічна фантастика. Кращі твори наукової фантастики мають захоплюючий сюжет і торкаються важливих проблем сьогодення в поєднанні з перспективами розвитку наукової думки, майбутнього Земної цивілізації.

Військова наукова фантастика – піджанр наукової фантастики, в якому головні герої є військовослужбовцями, котрі беруть участь у збройних конфліктах, що відбуваються, як правило, в космічному просторі або на інших планетах. Розкриття конфлікту, тактики і стратегії бойових дій є основою військової наукової фантастики, що відбиває особливості минулих, поточних та майбутніх війн.

Критичний аналіз сучасного світу та можливих глобальних техногенних зрушень, військових конфліктів, пошук виражальних засобів передачі нових понять зумовлює *актуальність дослідження* лексики наукової фантастики. Низка лінгвістичних робіт були присвячені характеристиці специфіки жанру наукової фантастики, визначальних рис термінологічної лексики фантастичних творів, їх перекладу [2–3]. *Мета цієї статті* полягає у виокремленні лексичних одиниць на позначення різновидів зброї, дослідженні їхньої семантичної природи, встановленні основних способів вербалізації понять військової сфери, визначенні функцій військової термінологічної лексики в науково-фантастичних творах. *Об’єктом* дослідження є англомовні військові терміни XX – початку XXI століття. *Матеріалом* дослідження слугують військові термінологічні лексеми, отримані шляхом суцільної вибірки і зафіксовані художніми творами військової наукової фантастики та словником наукової фантастики [4–10].

Термінологічна лексика, у якій закріплені результати науково-теоретичного пізнання світу, становить органічну частину мовно-художньої свідомості письменників-фантастів, спрямовує вдосконалення наявних і пошуки нових способів естетичного освоєння дійсності [3: 8]. Під військовим терміном розуміють “спеціальне найменування, яке має просту або складну формальну структуру (словосполучення), що співвідноситься з певним поняттям із сфери військової справи (військової науки, техніки, життєдіяльності військ і таке інше), у семантичній структурі якого є сема “військовий”, “бойовий” [1: 48].

У військовій науковій фантастиці використовуються вже існуючі терміни військової науки та техніки, і лексичні одиниці, створені письменниками на позначення певних технічних або наукових реалій, що також належать до термінологічних, серед яких виокремлюються назви військової зброї. Такі лексеми є в переважній більшості авторськими новотворами. У художніх текстах вони відіграють роль узуальних лексем. Деякі з них занесені в словники, наприклад, “robot”, “blaster”, “disintegrator”.

Озброєна боротьба є предметом наукової фантастики майже з самого початку зародження жанру, тому фантастичні твори містять значну кількість назв військової зброї, що розподіляється за певними класами:

1. “energy weapons” – “енергетична зброя, що випускає промені різного типу та сили”, зокрема, “heat rays” – “теплові промені”, “laser guns” – “лазерні гармати”, “blasters” – “бластери”, “death rays” – “промені смерті”, “disintegrators” – “дезинтегратори”, “disruptors” – “руйнівники”, “needle beams” (needlers) – “голчасті промені” (точно

сфокусована енергетична зброя): “A silver fountain of needles sprang from the breach of Auk’s needler and scattered over the table” [10: 320];

2. “plasma weapons” – “зброя, що використовує плазму” (високоенергетичний іонізований газ): “Plasma gun is a generic term for a two-handed, rifle-like, **plasma based weapon** used by the forces of the **Imperium**” [wh40k.lexicanum.com];

3. “projectile weapons” – “реактивна зброя”, наприклад, “needle guns” – “золчасті гармати, що випускають крихітні уламки металу на дуже великій швидкості”. Поєднання енергетичної зброї та сучасних гармат, що випускають кулі, спричинює виникнення лексеми “slugthrower”. Зброя, яка застосовується під час рукопашного бою, обертається на великій швидкості і здатна перерізати метал, має назву “vibroblade”: “Small two-shot.22Magnum derringers obtained from the humans served as backup weapons – as did the newly released vibro blades” [6: 369];

4. “cyber weapons” – “кіберзброя у кібервійні із застосуванням комунікаційних мереж і комп’ютерів”, наприклад, комп’ютерна програма “worm”, що знищує інформацію, вигадана Дж. Браннером у романі “**The Shockwave Rider**” [5];

5. “energy weapons” – “енергетична (захисна) зброя”, що включає “energy screens” – “захисні екрани”, “deflector shields” – “щити-відбивачі”, “force fields” – “силові поля”, “spyrays” – “шпигунські промені”. Лексеми “stun-guns” or “stunners”, “neurotic weapons” вербалізують поняття нелетальної зброї, що тимчасово позбавляє руху супротивника або впливає на больові центри його мозку: “The deflector shields are going,” he reported to Leia and Chewbacca” [7: 207];

6. “doomsday machines” – “гіпотетичні конструкції, спроможні знищити усе живе на планеті”, описані у фантастичних оповіданнях Фреда Саберхагена [9];

7. зброя планетарного масштабу, спроможна знищити цілі планети, “planet-wreckers”, “planet-busters”, “planet-killers”, “planet-smashers”, “nova bombs”: “She had no idea what kind of weapon might have caused this particular catastrophe. Nova bombs worked specifically on suns” [8:41].

Головними способами вербалізації військових понять є морфологічна та семантична деривація. Слова, що мають нову форму і нове значення та виконують функцію найменування певних об’єктів, утворюються за допомогою:

афіксації (*hyper-* + *speed* > *hyperspeed*, *vibro-* + *blade* > *vibroblade*, *needle* + *-er* > *needler*);

основоскладання (словоскладання) (*planet* + *buster* > *planet-buster*, *nova* + *bomb* > *nova bomb*). Наприклад, “You could see it, across a quarter of a million miles, the surface of the Mare Imbrium billowing up into space, as the demonstration planet-buster went off beneath it, a quarter of the Moon’s old grey face convulsing in an instant” – *Interzone*, Dec, 1997 [4: 147].

Термінологічні лексеми можуть утворюватися на основі існуючих слів, які повністю змінюють свої значення (має місце спеціалізація), або семантична структура слів набуває додаткових лексико-семантичних варіантів (відбувається розширення значення). Нові значення формуються шляхом метафоризації (“*disintegrator*” – “*дезінтегратор, технічний прилад*” > “*disintegrator*” – “*тип зброї, що редукує ціль до її складових частин*”) [4: 36];

Фразеологічні, лексикалізовані словосполучення, що виражають єдине поняття, утворюються шляхом переосмислення вільних словосполучень та їх метафоризації (“*death rays*” – “*промені смерті*”).

Структурно-семантичний аналіз термінологічних назв зброї свідчить про те, що процеси вербалізації у сфері військової спеціальної лексики наукової фантастики відбуваються завдяки використанню внутрішніх словотвірних ресурсів мови. Провідну роль відіграє словотвір, головним способом якого є словоскладання. Серед композитів переважають бінарні лексичні одиниці, утворені з простих основ за моделями *n + n*, *adj + n*. Складні лексеми характеризуються структурно-семантичною єдністю, фіксованістю значення, стабільністю елементів, стійкістю у вживанні, а також можливістю переосмислення окремих компонентів. Афіксація виявляється одним з продуктивних засобів словотворення в межах військової термінологічної лексики. У процесі афіксації беруть участь традиційні продуктивні афікси, а також афіксоїди, зокрема *hyper*, *cyber*.

Метафора як засіб семантичної деривації також бере участь у творенні військових термінів наукової фантастики. Метафоричний механізм спричинює виникнення переносних значень і відіграє значну роль у структуруванні та функціонуванні військової лексики.

Військова фразеологія включає фразеоматичні звороти, стійкі сполучення слів, що не містять переосмислених компонентів. Головним способом утворення нових фразеоматичних зворотів є словоскладання, в основі якого лежить поєднання таких компонентів, які безпосередньо пов'язані з відбиттям реального або фантастичного світу в процесі його пізнання.

Спеціальна військова лексика виконує в цьому типі дискурсу певні функції, основною з яких є денотативна функція, оскільки цей лексичний пласт номінує зброю, що застосовується у фантастичному світі. Термінологічні одиниці, що є результатом мовотворчості письменника, мають ознаки okazionalnosti. Їхній фантастичний денотат не існує в реальності. Вигадані автором назви зброї створюють також ефект науковості у фантастичному світі.

Військова термінологічна лексика наукової фантастики відбиває інноваційні процеси, пов'язані з різними етапами та напрямками розвитку військової справи. Так, на початку 1990-х років американські військові фахівці дійшли висновку про необхідність облаштування навколосемного космічного простору. Новий етап освоєння космосу розпочався з 2000 року впровадженням нових науково-технічних розробок, спрямованих на милітаризацію космосу. Вважається, що основними видами космічних систем стануть бойові "супутники-охоронці" – "escort satellites", "проти супутникова зброя з використанням кінетичної енергії" – "anti-satellite weapons" (ASATs), "космічні лазерні апарати" – "space laser-guided vehicles", "мікрохвильова зброя космічного базування" – "space microwave weapons", "безпілотні орбітальні космічні апарати" – "unmanned orbital space vehicles", "космічні міни" – "space mines". Інновації "Orbital Space Vehicle", "Common Aerospace Vehicle" позначають найважливіші інструменти можливих майбутніх "космічних війн" – "star wars": трансатмосферні літальні апарати (орбітальні космічні кораблі та повітряно-космічні кораблі універсального призначення). Значна роль відводиться розвідувальним супутникам, таким, як КН ("Key Hole") – "Замкова шпара". Передбачається створення бойових мікросупутників або "наносупутників" – "nanosatellites".

Прогнозування розвитку і впровадження нових засобів збройної боротьби та методів їхнього використання сприяють виникненню нових лексичних та фразеологічних одиниць у творах військової наукової фантастики. На лінгвальному рівні еволюція зброї простежується на прикладах лексичних, семантичних і фразеологічних інновацій, що утворюються з метою відображення в мові нових технократичних реалій.

Перспективу подальшого дослідження становить вирішення питань, пов'язаних з наявністю експресивно-оцінних компонентів значення військової спеціальної лексики в процесі метафоричної номінації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гарбовский Н. К. Сопоставительная стилистика профессиональной речи (на материале русского и французского языков) / Николай Константинович Гарбовский. – М.: Наука, 1988. – 144 с.
2. Глінка Н. В., Хмара А. С. Особливості перекладу термінів та неологізмів у творах наукової фантастики / Н. В. Глінка, А. С. Хмара. – Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки, № 9, 2010. – 407 с. – С. 241-244.
3. Катиш Т. В. Особливості функціонування термінологічної лексики в мові української фантастики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 / Т. В. Катиш. – Д., 2005. – 19 с.
4. Brave New Worlds. The oxford Dictionary of Science Fiction / J. Prucher. – Oxford University Press, 2007. – 342 p.
5. Brunner J. *The Shockwave Rider* / John Brunner. – Harper & Row, 1975. – 288 p.
6. Dietz W. C. *EarthRise* / William C. Dietz. – Ace, 2003. – 418 p.
7. Glut D. *Empire Strikes Back* / Donald Glut. – Sphere, 1980. – 224 p.
8. McDonald S. E. *Waystation* / Steven E. McDonald. – Tor, 2004. – 230 p.
9. Saberhagen F. *Berserker* / Fred Saberhagen. – Ballantine, 1967. – 240 p.
10. Wolfe G. *Nightside the Long Sun* / Gene Wolfe. – Tor, 1993. – 352 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дмитро Василенко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри фонетики та практики англійської мови ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» Горлівського інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: лексична семантика, соціолінгвістика.

ФАКТОРЫ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ И НОМИНАЦИИ РЕАЛИЙ КАК ОБЪЕКТОВ КУЛЬТУРНОГО ПРОСТРАНСТВА

Татьяна ВЕСНА (Одесса, Украина)

У статті представлені результати аналізу номінацій реалій у французькій національно-мовній картині світу з урахуванням їх функціональних і концептуальних характеристик, а також етнічної, локальної, соціальної та історичної специфіки. Реалії мають бути коректно інтерпретовані представниками іншої лінгвокультури через дослідження етапів концептуалізації об'єкта номінації.

Ключові слова: реалія, концепт, регіоналізм, концептосфера, національний стереотип, фонові знання, картина світу

The article focuses on the analysis of nominations of realia in the French national-language world picture from the angle of their functional and conceptual characteristics as well as on the basis of their ethnic, local, social and historical specificity. The phenomena of realia must be correctly interpreted by representatives of an alien lingvoculture by studying the stages of conceptualization of the nomination object.

Key words: realia, concept, regionalism, conceptsphere, national stereotype, background knowledge, world picture.

В свете достижений современной лингвистики, психологии и культурологии всё больше осознается необходимость основательного изучения и систематизированного описания феноменов реалий, благодаря высокой национально-культурной специфике которых можно судить о сходстве и различии целых культур и этнических систем.

Национально-культурное своеобразие, отражаемое в социальных стереотипах и когнитивных схемах языкового сознания, выявляется на лексическом уровне языковой системы в номинативных единицах, вербализирующих значимые культурные элементы картины мира в специфике их концептуальных связей и словообразовательных моделей, которые рассматривают как результат лингвокреативной деятельности человека [8: 579]. К таким номинативным единицам, прежде всего, следует отнести безэквивалентную лексику, в частности, обозначения культурных реалий, которые при сопоставительном анализе языков легко распознаются, так как в них нагляднее всего проявляются особенности мировоззрения носителей исследуемого языка и культуры [4: 147; 7: 178]. Данный аспект видения реалий позволяет говорить о том, что они не просто несут определенную историческую и социально-оценочную информацию отдельно взятого этноса, но и служат своеобразными знаками конкретной культуры, относятся к лексическому разряду слов, которые наиболее ярко характеризуют самобытность той или иной лингвокультурной общности.

Актуальность обращения к данной теме обусловлена необходимостью дальнейшей разработки исходной базы анализа двуэтапного процесса возникновения и функционирования реалий – концептуализации и номинации, отсутствием единства в подходе к фактам реалий, что существенно затрудняет их осмысление в аспекте языкового освоения действительности, а также их категоризацию.

Целью нашего анализа является выявление специфических для французской лингвокультуры отношений между реалией-объектом, её концептуализацией и номинацией. Изучение номинаций реалий может проводиться с точки зрения их коррелятов как объективных явлений действительности и как специфических культурных феноменов с учётом факторов их концептуализации, являющейся одним из основных способов систематизации и организации знаний у представителей определённой национальной культуры, лежащих в основе их культурно-этнической идентичности.

По типу номинации реалии представляют собой, прежде всего, первичные обозначения, так называемые жесткие десигнаторы [6], устанавливающие ничем не опосредованную связь с предметами внеязыковой действительности. Для них характерна произвольность знака как в означающем (отсутствие естественных и логических отношений между звуковой оболочкой слова и его значением), так и в означаемом (формирование концептов при помощи ассоциаций, которые связывают это слово с другими). Немотивированные реалии семантически подвижны и почти не ограничены синтаксической сочетаемостью. Например: *soupe – бульон с гренками, овощной суп, soupe aux choux – суп с капустой; soupe au lait – молочный суп*. В этом состоит их отличие от мотивированных знаков (производных слов), образованных на основе метафорического или метонимического переноса: *montagnard – житель гор* и ист. *монтаньяр – представитель левой фракции Законодательного собрания*.

Интерес представляют метонимические переносы, в частности, те, который лежат в основе наименований одежды, характерной для отдельной социальной группы, выделяющие ее отличительные признаки: *bonnet rouge* – красные колпаки (якобинцы), *talons rouges* – красные каблуки (придворные в королевской Франции). Ассоциативные признаки подобных реалий становятся частью семиотической системы конкретного общества, локализованного во времени и пространстве, а название ассоциируемого объекта является лингвистическим (лексико-фразеологическим) отражением хромотопно локализованной социальной семиотики.

Лежащая в основе неологизмов культурная информация или «фоновые знания» [1], обязательно присутствует в сознании носителя языка (*Réseau Express Régional (RER)* – скоростная линия метро). Номинации реалий-объектов современного французского быта представляют собой, в основном, вторичные мотивированные номинации. К примеру: *smicard* (от SMIC) – человек, получающий минимальную заработную плату; *carte orange* – проездной билет; *restaurants du coeur* – благотворительные бесплатные обеды нуждающимся.

Французские косвенные номинации фиксируют внешние свойства предмета, менее связанные с его назначением, в отличие, например, от русских номинаций, которые принимают во внимание, прежде всего, функциональные, практические стороны предмета. Их исследование позволяет проследить деятельностный характер реалий, связанных с различными аспектами взаимодействия людей и объективной действительности, целями и способами использования данного фрагмента реальности в определенном виде деятельности. Например: *bateau-mouche* – прогулочный катер; *batobus* – речной трамвайчик для прогулки по Сене; *noctambus* – ночной автобус, который возит пассажиров из центра Парижа в пригород; *balabus* – туристический автобус для знакомства с достопримечательностями Парижа. В данных примерах активное развитие современных транспортных средств обуславливает дифференцированный характер номинации в сочетании с существительным *bus* – автобус, прилагательным *nocturne* – ночной и глаголом *se balader* – прогуливаться.

В плоскости одного языка различают «свои» и «чужие» реалии. «Свои» реалии подразделяются на национальные, известные всем носителям национального языка и локальные, характерные для определенной местности и принадлежащие одному наречию или диалекту. Эти реалии в процессе взаимодействия языков и культур вызывают наибольшие трудности при понимании.

Национальные реалии представляют собой общеизвестные явления, к которым относятся, прежде всего, этнографические обозначения объектов, отражающие разнообразные национально-культурные черты образа жизни и быта носителей языка, а также природно-географические особенности страны. Например: *prêt-à-porter* – готовая одежда; *aoûtien* – отпускник, берущий отпуск в августе; *fête champêtre* – пикник, праздник на лоне природы.

Национальная литература, кино и театр, изобразительное искусство, музыка и средства массовой информации находят свое отражение в номинациях реалий культурной сферы. Например: *Prix Baudelaire* – премия имени поэта Шарля Бодлера, которая присуждается за перевод на французский язык произведений английской литературы.

Значительная часть корпуса французских реалий представлена так называемыми регионализмами, воспроизводящими особенности культуры различных областей Франции: *binioù* – музыкальный инструмент (бретонская вольнка); *bigoudin* – бигуден (традиционный женский головной убор в западной Бретани); *cidre* – сидр (яблочное вино); *menhirs* – менгиры (мегалитические памятники, находящиеся на территории Бретани). Приведенные регионализмы, отражают категоризацию наиболее типичных сфер жизнедеятельности провинции Бретань, которую отличает уникальная история и культура, свой региональный язык.

Большой пласт локальных регионализмов составляют названия блюд национальной кухни, которые отражают кулинарную специфику регионов, отчасти закрепленную в их названиях. Например: *boeuf bourguignon* – говядина по-бургундски; *cassoulet toulousin* –

кассуле по-тулузски; *choucroute à l'alsacienne* – капуста по-эльзасски, *quiche lorraine* – лотарингский пирог; *escargots à la bourguignonne* – улитки по-бургундски.

Не все гастрономические реалии сохраняют маркеры отнесенности к конкретному региону Франции, тем не менее, в массовом сознании французов локальный колорит большей части из них остается достаточно актуальным. Он маркирует и так называемые «пограничные реалии», примером которых являются народные праздники провинции Бретань. Например: *Cornouaille, Fest-noz*.

Социальная отнесенность характеризует реалии с точки зрения отражаемой ими взаимосвязи между социальной структурой общества и его культурой. Она проявляется через формальные маркеры культуры, в качестве которых выступают общеизвестные реалии. Социальная отнесенность связана, в первую очередь, со стилистической дифференциацией лексики и фиксируется в словаре стилистическими пометами. Например: *fromage* – сыр (литературный язык); *frometon, fromgie, fromton* – сыр (просторечие); *agri* – учащийся сельскохозяйственной школы (студенческое аргю).

Несомненно значительную часть корпуса реалий любой культуры составляют национальные культурные феномены, освоение которых невозможно без учета их концептуальной специфики, т. е. характера их культурной концептуализации. Представление о реалии как концепте опирается на изучение их в качестве мыслительных конструктов, с помощью которых осуществляется интерпретация человеком какой-либо сферы действительности [1; 5; 9].

Описание концептосферы реалий предполагает обязательное обращение к вопросу их функционирования на фоне другого языка. Подобный подход позволяет конкретизировать составляющие концепта и, следовательно, те элементы концептосферы, которые типичны для одной культуры и отсутствуют в другой [9]. Кроме того, обращение к анализу реалии в контексте лингвистического освоения «иной» действительности представляется эффективным для исследования проблемы в целом.

Процесс освоения «своей» действительности упрощен для носителей языка, так как она всегда дана им в готовом виде вместе с языком. Познание «чужой» действительности, при изучении иностранного языка, напротив, может вызвать определенные трудности при отсутствии необходимых фоновых знаний.

При описании специфики реалий-концептов, в основе которых лежит преимущественно конкретно-чувственный образ, использован метод выделения национального своеобразия лексики, состоящий в использовании толкований, содержащихся в словарной статье двуязычного словаря [2].

В случае если одному слову французского языка соответствует одно русское слово, это означает, что оба языка членят семантическую сферу аналогичным образом, формируя тем самым близкие концепты. Например: *gentilhomme* – дворянин.

Если для толкования французского слова требуется несколько русских слов, это свидетельствует об отсутствии подобного концепта в русском языке. Например: *glanure* – колосья, подобранные после жатвы.

Следовательно, чем меньше русских слов требуется для толкования значений иностранных слов, тем ближе концептосферы обоих языков, и наоборот, чем больше русских слов требуется для объяснения значений данного французского слова, тем меньше общего у рассматриваемых концептосфер.

Исходя из этого, рассмотрим французские реалии с точки зрения отражения в них концептосферы данного языка, а также проанализируем роль иноязычных реалий как способа освоения «чужой» действительности.

Дефиниции французских реалий, включающих одно слово, встречаются достаточно редко и, как правило, сопровождаются дополнительной информацией, отображающей основные локальные и темпоральные признаки. Например: *Reblochon* – реблошон, савойский сыр; *taquis* – лесные заросли, чаща; *партизанское движение, подполье (во Франции – в период оккупации 1940-1944 гг.)*; *tas* – сельский дом на юге Франции.

Для французских реалий в сопоставлении с русскими характерна высокая степень национальной окрашенности. Количество слов, объясняющих значение, во французско-

русском словаре варьирует от одного до нескольких. Например: *frottée* – хлеб, натертый чесноком; *récital* – концерт одного артиста, на одном инструменте или из произведений одного автора.

В семиотическом плане асимметрия выражается через семантические векторные отношения различной направленности: 1) гиперо-гипонимические: *galette* – лепешка, галета, сухарь; 2) гипо-гиперонимические: *borie* – традиционный каменный дом на юге Франции.

Развернутость толкования, представленного в словарной статье, раскрывает лакунарный характер значений французской реалии для русской лингвокультуры. Например: *coopérant* – 1) специалист, работающий в развивающейся стране по соглашению о сотрудничестве; 2) молодой человек, который вместо военной службы работает во французском учреждении за рубежом (обычно в развивающихся странах); альтернативная воинская служба.

Асимметрия означающего (реалии-концепта) может свидетельствовать о креативности человеческого восприятия, способного создавать виртуальные денотаты, принадлежащие воображаемому миру.

Подобные реалии, широко представленные в комиксах (*bande dessinée*), занимают особое место в тезаурусе французской языковой личности. В популярных альбомах Госсини и Удерзо [11] все реалии-концепты представляют собой имена собственные, которые наполнены смыслом, и в каждом из которых скрывается каламбур.

Так, например, имя главного героя *Astérix* появилось в результате слияния греч. *aster* – звезда и лат. *rex* – царь, которое перешло в протофранцузском в *rix*. Так же, во французском языке существует слово *asterisque* – звездочка, типографический знак. Прозрачную внутреннюю форму имеют имена и остальных героев: *Idéfix* от *idée fixe* – идея фикс; *Panoramix* от *panorama* – панорама; *Assurancetourix* от *assurance tous risques* – автостраховка, *Abraracourcix* от *à bras raccourcis* – со всего размаху, изо всех сил.

Концептуальная специфика реалии позволяет рассматривать ее и как прецедентный феномен, отражающий особенности национального менталитета. Так, французские гастрономические реалии как наиболее репрезентативные знаки французской культуры активно участвуют в образной категоризации мира.

Например: *gober la sauce* – расхлебывать кашу, заваренную другими; *en être comme une saucisse* – быть в крайнем смущении; *la crème de la crème* – высший сорт, сливки общества.

Большое место во французской лингвокультуре занимают безденотатные реалии, характеризующие этнический стереотип через наиболее привлекательные черты характера «типичного француза»: *beaux esprits* – остроумцы; *esprit légers* – легкие умы.

В современной Франции продолжают ценить традиционно приписываемые французам качества, которые характеризуют представителя этой нации как веселого (*gai*), приятного в общении (*gentil, sociable*), уверенного в своей правоте [3: 8].

Однако, наряду с положительными качествами, национальный стереотип фиксирует и отрицательные черты французского национального характера: слабо развитая инициатива, отсутствие чувства солидарности и внутренней дисциплины, чрезмерная утонченность и т.д. [10; 12]. Поэтому, создание положительного образа страны рассматривается как одна из важнейших задач, в выполнении которой активно участвуют средства массовой информации, которые осуществляют коррекцию этнического стереотипа. Особенности национального стереотипа (связанные, в основном, реалиями-концептами) формируются преимущественно в подсознании и трудно вербализуются. Поэтому, создание положительного образа страны происходит путём отбора информации, освещающей наиболее привлекательные стороны жизни.

Современная Франция позиционирует себя как мировая держава, которая способна: удачно использовать свое выгодное географическое положение (*exploiter une position géostratégique favorable*), обладать значительным преимуществом в экономическом и коммерческом плане (*posséder les attributs d'une puissance réelle sur le plan économique et commercial*); воплощать идею борьбы за права человека (*incarner le combat pour les droits de l'Homme*); лучше защищать свою специфичность (*défendre mieux son identité*).

Франция отличается высоким уровнем экономического развития, значительным прогрессом в области высоких технологий (*hautes technologies*). Франция открыта для

сотрудничества, готова интегрироваться в новые экономические и политические отношения, что находит отражение в одной из наиболее частотных реалий-концептов *sans frontières – без границ*.

Особое внимание в современной Франции уделяется проблемам культуры, важнейшей из которых считается понятие «культурного многообразия» (*diversité culturelle*), которое способствует сохранению и взаимообогащению различных культур и языков, в частности, поддерживает развитие франкоязычных литератур и международного движения Франкофонии (*Francophonie*).

Таким образом, реалии являются компонентом фоновых знаний, необходимых для понимания отдельных текстов и целой культуры. Недостаточное знание истории страны, важнейших социальных явлений становится причиной языковой некомпетенции.

Отражая «свою» языковую картину мира, реалии как проекции концептуальной системы сознания должны корректно интерпретироваться представителями «чужой» лингвокультуры посредством изучения этапов концептуализации объекта номинации, а лексемы, выступающие в качестве языковых репрезентантов реалий-концептов, становятся важнейшим источником обогащения знаний о национальной культуре.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. Три лингвострановедческие концепции: лексического фона, рече-поведенческих тактик и сапиентемы. – М.: «Индрик», 2005. – 1040с.
2. Гак В. Г. Новый французско-русский словарь. Nouveau Dictionnaire Francais-Russe: 70000 слов / В. Г. Гак, К. А. Ганшина. – М.: Рус. яз., 2000. – 1196 с.
3. Кларк С. Наблюдая за французами. Скрытые правила поведения / С. Кларк; [пер. с англ. Ю.С. Евтушенкова]. – М.: РИПОЛ классик, 2010. – 304 с.
4. Комиссаров В. Н. Теория перевода. – М.: Высшая школа, 1990. – 251 с.
5. Красных В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 375 с.
6. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности. – М.: Наука, 1986. – 158 с.
7. Нелюбин Л. Л., Бухтиярова С. А., Гаркуша Л. Г., Филиппова И.Н. Сравнительная типология английского и русского, французского и русского языков: Учебник / Л. Л. Нелюбин, С. А. Бухтиярова, Л. Г. Гаркуша, И. Н. Филиппова. – М.:Изд-во МГОУ, 2004. – 204 с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
9. Фененко Н. А. Французские реалии в контексте теории языка: автореф. дис... на док. фил. наук: спец. 10.02.05, 10.02.19. / Н. А. Фененко; Воронеж. гос. ун-т. – Воронеж, 2006. – 20 с.
10. Франция: Лингвострановедческий словарь / под ред. Л. Г. Ведениной. – М.: Интердиалект/АТМ, 1997. – 1040 с.
11. Goscinny R., Uderzo A. Asterix et les Normands. – Paris: Hachette, 1999. – 340 p.
12. Musolino M. 150 idées recues sur la France. – Paris: Editions First, 2012. – 363 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Весна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри французької філології, заступник декана факультету романо-германської філології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Наукові інтереси: лінгвокультурологія, проблеми міжкультурної комунікації

КОРЕЛЯЦІЯ МОВНИХ ПРОЯВІВ ГЕНДЕРНИХ ХАРАКТЕРИСТИК В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Ольга ВОЛЧЕНКО (Миколаїв, Україна)

У статті досліджується співвіднесеність мовних гендерних маркерів в англійській та українській мові.

Ключові слова: гендер, категорія роду, мовні маркери, лексичний рівень, лексико-морфологічний рівень, синтаксичний рівень.

In the article the correlation of the gender markers in the English and Ukrainian languages is studied.

Key words: gender, gender category, language markers, lexical level, lexico-morphological level, syntactical level.

У сучасному мовознавстві взаємозв'язок мови та культури не викликає сумніву. Кожна мова невіддільна від культури, що складає її фундаментальну основу, а мова, у свою чергу, не тільки відображає сучасну культуру, але й фіксує попередній стан і передає її цінності з покоління в покоління.

Уявлення про чоловіче та жіноче дуже різняться в окремих культурах. І цей факт знаходить свою реалізацію в мові. У лінгвістиці протягом декількох десятиріч

спостерігається збільшення кількості досліджень, які підпорядковуються загальному лінгвістичному напрямку – гендерна лінгвістика. Такі вчені, як Н. І. Абукикірова, Ю. В. Беликова, Г. А. Брандт, К. Делфі, Е. Гідденс, О. А. Здравомислова, О. Л. Каменська, А. В. Кириліна, Дж. Скотт, Г. О. Тьомкіна, І. І. Халєєва, І. І. Чернова висвітлюють в своїх дослідженнях різні прояви гендера.

Л. С. Бархударов, І. М. Берман, В. В. Бурлакова, І. Р. Вихованець, О. Т. Волох, Є. М. Гордон, В. О. Горпинич, О. В. Дудолодова, І. П. Іванова, І. М. Крилова, Г. О. Козачук, С. Є. Максимов, Є. Я. Мороховська, Г. Г. Почепцов, О. А. Росінська, О. І. Смирницький, Л. В. Хведченя, Р. В. Хорень, Д. А. Штелинг та І. П. Ющук розглядають засоби відображення мовних проявів гендерних характеристик в англійській та українській мовах.

Роботи О. В. Александрової, О. Л. Антинескул, В. П. Беляніна, О. І. Горошко, Г. С. Двинянинової присвячені особливостям реалізації стилістичних проявів гендерних характеристик у вербальній поведінці чоловіків та жінок.

Мета цієї статті полягає в дослідженні мовних проявів гендерних характеристик в англійській та українській мовах.

Неможливо не погодитись з тим фактом, що українська мова має яскраве формальне вираження категорії роду, в той час коли в англійській мові воно відсутнє. Слід зазначити, що формальна репрезентація категорії роду залежить від розвитку та функціонування морфологічної системи мови.

Звертаючи увагу на те, що одиниці мови відображають навколишню дійсність, з вищезазначеного робимо висновок, що в обох мовах функціонують такі одиниці мови, котрі є в більшій або в меншій мірі гендерно маркованими. Різниця полягає в тому, що в українській мові мовна гендерна маркованість є звичайною ознакою або доказом того, що в мові існує розвинена система граматичної категорії роду. В англійській мові мовні гендерні маркери мають статус необхідності. Адже завдяки їм відбувається перенесення позначення статі з реального світу до понятійного рівня, що знаходить вираження в семантиці слова.

Спираючись на праці Л. С. Бархударова, І. М. Бермана, В. В. Бурлакової, Є. М. Гордона, В. О. Дудолодової, І. П. Іванової, І. П. Крилової, Є. Я. Мороховської, Г. Г. Почепцова, О. І. Смирницького, Л. В. Хведчені та Р. В. Хореня, ми доходимо висновку, що в англійській мові мовні прояви гендерних характеристик функціонують на декількох рівнях: лексичному, лексико-морфологічному, лексико-синтаксичному та синтаксичному.

Науковці, що розглядають гендерну маркованість в українській мові (І. Р. Вихованець, В. О. Горпинич, Г. О. Козачук, О. О. Росінська, І. П. Ющук), простежують її в рамках чотирирівневої системи. До неї належать: морфологічний, лексичний та синтаксичний рівні. На думку О. Т. Волоха [1], існує ще один рівень, який виражає родову віднесеність в українській мові – словотвірний. Слід віддати належне авторові за те, що він намагається поглибитись у більш детальний розгляд морфологічного рівня, до якого він і прикріплює цей допоміжний словотвірний засіб. На наш погляд, цей засіб важко віднести до окремого рівня мови, адже він є типом суфіксального творення. А такий стан дозволяє віднести його до морфологічного рівня, який є сукупністю типів суфіксального творення. Таким чином, розглянемо чотири загальноприйняті рівні, які забезпечують гендерну маркованість в українській мові.

Зрозуміло, що за наявності в двох мовах своїх рівнів гендерних маркерів, найбільшої еквівалентності під час перекладу ми досягаємо лише за умови адекватного співвіднесення рівня гендерного маркування мови оригіналу з відповідним рівнем гендерного маркування в мові перекладу. У нашому дослідженні мовою оригіналу виступає англійська мова [2], а перекладу – українська [3]. Розглянемо кожен окремий рівень мовних гендерних маркерів в англійській мові та визначимо, з яким рівнем в українській мові він співвідноситься.

Почнемо з лексичного рівня, який характеризується віднесенням референцій у межах значення однієї лексеми до певної статі. Варто зауважити, що дійти до розуміння, який саме рівень мовних гендерних маркерів в українській мові є прийнятним для цього рівня, складно. Цілком правомірним є практичне зіставлення лексичної одиниці вихідної мови з лексичною одиницею мови перекладу, завдяки чому ми отримуємо можливість проаналізувати, до якого рівня відноситься лексична одиниця мови перекладу:

Mother wouldn't dream of asking any of them to dine at our house [2:12].

У перекладі М. Дмитренка маємо: Моїй матері і на думку не спало б запросити їх до нас на обід [3: 18].

Отже, з наведеного прикладу бачимо, що в результаті перекладу українською мовою отримуємо референцію, що позначає назву особи жіночої статі. Слово «матір» в українській мові відноситься до лексичного засобу вираження категорії роду. Тому стає очевидним, що лексичний рівень гендерних маркерів англійської мови співвідноситься з лексичним рівнем гендерних маркерів української мови. У цьому випадку маємо справу з прямою співвіднесеністю. Основною причиною цього феномена є історичне підґрунтя обох мов.

З цього випливає, що на лексичному рівні мовних гендерних маркерів мовні одиниці функціонують як відображення реальної картини світу і не підпорядковуються ніяким допоміжним мовним засобам. Поняття про родову віднесеність того чи іншого слова закріплюється в мові.

Варто також зауважити, що нерівність між мовами, викликана відсутністю в англійській мові граматичної категорії роду, дещо змінює тотожність між рівнями цих двох мов. Зміна виражається в зміщенні в бік української мови. Адже попри те, що такі мовні одиниці підкріплені лексичним значенням, тобто відносяться до лексичного рівня гендерних маркерів, вони подекуди мають і формально-граматичне вираження:

а) з погляду на позначення чоловічої статі:

If your husband brought an action for divorce and won it I should not be in a position to marry you [2: 87].

Якби твій чоловік подав на розлучення та виграв справу, я все одно не зміг би з тобою одружитися [3: 76].

б) з погляду на позначення жіночої статі:

Kitty smiled a little: how indignant her mother would be to know that her daughter was considered that! [2: 109].

На обличчі Кіті промайнула ледве помітна посмішка: якою розлученою була б її матір, дізнавшись, що її дочку вважають посередністю! [3: 93]

В обох наведених прикладах маємо справу з лексичним рівнем мовних гендерних маркерів англійської мови. Але щодо лексичних одиниць української мови, ми вже не розглядатимемо їх з позиції лексичного рівня, хоча це віднесення лишається прийнятним. Натомість одразу звертаємо увагу на закінчення цих слів: у першому випадку маємо чисту основу без закінчення, в другому – лексеми, яка в називному відмінку однини матиме закінчення -а.

З усього вищезазначеного з приводу лексичного рівня мовних гендерних маркерів доходимо висновку, що лексичному рівню родової позначуваності англійської мови можуть відповідати два рівні: лексичний та формально-граматичний, що представлений відповідними до родової ознаки закінченнями.

Наступним рівнем, який здійснює яскраву гендерну репрезентацію є лексико-морфологічний рівень. Він позначає осіб жіночої статі. Здійснюється це позначення завдяки додаванню до лексеми, що позначає чоловічу стать, суфіксів (-ess, -ine). В українській мові йому відповідає морфологічний рівень, а точніше, один з його типів – словотворення, а також формально-граматичний. Цей засіб передбачає додавання до основи слова суфіксів, що позначатимуть чоловічу або жіночу стать, хоч іноді, як і в англійській мові, відбувається додавання суфіксів до лексеми, що позначає чоловічу стать, задля одержання лексеми, що відображає жіночу стать. На прикладі простежимо співвіднесеність цих рівнів:

Wounded vanity can make a woman more vindictive than a lioness robbed of her cubs [2: 70].

Уражене марнославство здатне зробити жінку скаженішою за левицю, в якій відібрали левенят [3: 63].

Особливої уваги заслуговує лексико-синтаксичний рівень, на якому знаходять своє вираження лексичні одиниці, що без віднесення до цього рівня представляють собою іменники спільного роду, тобто можуть відноситися як до чоловічої, так і до жіночої статі. На цьому рівні до іменника спільного роду додається інше слово з яскраво вираженим позначенням статі:

The Mother Superior is very remarkable woman [2: 119].

Управителька при монастирі – визначна жінка [3: 101].

Отже, лексико-синтаксичний рівень співвідноситься з морфологічним рівнем мовних гендерних маркерів в українській мові. Він також відповідає формально-граматичному та синтаксичному рівням.

Ті самі іменники спільного роду відносяться до певної статі за допомогою мовних гендерних маркерів синтаксичного рівня. Цими маркерами виступають займенники. У цьому випадку лексичні одиниці разом із займенниками англійської мови співвідносяться з лексичними одиницями морфологічного та формально-граматичного рівнів української мови:

He was a bacteriologist and he had a job at Hong Kong [2: 26].

Він був бактеріологом і працював у Гонконзі [3: 29].

Кореляційний аналіз рівнів гендерних маркерів в англійській та українській мовах відображено в таблиці 1.

Таблиця 1

**Кореляційний аналіз рівнів гендерних маркерів
в англійській та українській мовах**

Англійська мова	Українська мова
1. Лексичний рівень мовних гендерних маркерів	Лексичний рівень мовних гендерних маркерів
	Формально-граматичний рівень мовних гендерних маркерів
2. Лексико-морфологічний рівень мовних гендерних маркерів	Морфологічний рівень мовних гендерних маркерів
	Формально-граматичний рівень мовних гендерних маркерів
3. Лексико-синтаксичний рівень мовних гендерних маркерів	Морфологічний рівень мовних гендерних маркерів
	Формально-граматичний рівень мовних гендерних маркерів
	Синтаксичний рівень мовних гендерних маркерів
4. Синтаксичний рівень мовних гендерних маркерів	Морфологічний рівень мовних гендерних маркерів
	Формально-граматичний рівень мовних гендерних маркерів
	Синтаксичний рівень мовних гендерних маркерів

З таблиці 1 зрозуміло, що мовні гендерні маркери лексичного рівня англійської мови можуть відповідати мовним гендерним маркерам лексичного та формально-граматичного рівнів української мови. У свою чергу, лексико-морфологічному рівню мовних гендерних маркерів англійської мови відповідатимуть мовні гендерні маркери морфологічного та формально-граматичного рівнів в українській мові. Для лексико-синтаксичного та синтаксичного рівнів мовних гендерних маркерів англійської мови релевантними будуть формально-граматичний, морфологічний та синтаксичний рівні мовних гендерних маркерів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Волох О. Т. Сучасна українська мова: Морфологія. Синтаксис/ 2-ге вид. перероб. та допов. – К.: Вища школа, 1989. – 334 с.
2. Мозм У. Сомерсет. Разрисованный занавес. Книга для чтения на английском языке. – М.: Менеджер, 2006. – 272 с.
3. Моем С. Розмальована завіса: [пер. з англ.] / Сомерсет Моем. – К.: Либідь, 2007. – 214 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Волченко – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри перекладознавства Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського.

Наукові інтереси: теорія та практика перекладу.

ІНТЕРПРЕТАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛЕКСИЧНОГО НОНСЕНСУ

Камілла ВОРОНІНА, Олександр РЕБРІЙ (Харків, Україна)

Стаття присвячена вивченню чинників, які полягають в основі інтерпретації різних форм лексичного нонсенсу. Встановлена провідна роль асоціацій, які виникають у реципієнтів під час інтерпретації складних форм лексичного нонсенсу. В результаті дослідження зроблено висновок, що, незважаючи на можливу спільність у підходах до тлумачення форм лексичного нонсенсу, асоціації реципієнтів мають індивідуальний характер.

Ключові слова: лексичний нонсенс, інтерпретація, асоціація, автор, реципієнт, експеримент, характеристики.

The article presents the analysis of factors underlying interpretation of different forms of lexical nonsense. The leading role of associations that recipients create while interpreting the most difficult forms of lexical nonsense has been revealed. The conclusion is made that recipients' associations are of individual nature despite possible similarity of approaches to interpreting forms of lexical nonsense.

Key words: lexical nonsense, interpretation, association, author, recipient, experiment, characteristics.

Вивчення нонсенсу з позицій антропоцентричної парадигми є одним з **актуальних** напрямів становлення лінгвістичної думки сьогодення. Поступова зміна дослідницьких пріоритетів дозволяє зосередити увагу на таких явищах, як нонсенс, які в рамках системно-структурного мовознавства переважно ігнорувалися як аномальні та/або ненормативні. Натомість, антропоцентрична парадигма створила необхідні засади для вивчення нонсенсу як прояву креативного потенціалу мовця, засобу нестандартного використання елементів мовної системи, що демонструють її комбінаторний потенціал, засобу посилення прагматичного та художньо-естетичного впливу на реципієнта.

Оскільки нонсенс порівняльно нещодавно почав привертати увагу лінгвістів, ціла низка важливих аспектів цього феномену потребує дослідницької уваги та детальнішого висвітлення. Одним з пріоритетних напрямків є вивчення можливостей інтерпретації нонсенсу, без чого стає неможливою успішна комунікативна взаємодія між мовцем та слухачем. Таким чином, **метою** цієї розробки є аналіз інтерпретаційного потенціалу лексичного нонсенсу як базової форми вербального нонсенсу та тих факторів, що полягають в основі його витлумачення.

Лінгвістичне розуміння вербального нонсенсу спирається на його трактуванні в споріднених гуманітарних дисциплінах – філософії, логіці, літературознавстві, культурології, – де загальноприйнятою є тенденція вивчати цей феномен як відсутність одного заданого сенсу, що створює простір для утворення багатьох нових сенсів – аж до потенційно необмеженої кількості (А.К. Байер, Ж. Дельоз, О.О. Грицанов, І.П. Ільїн, М.А. Можейко, С. Стюарт). Виходячи з того, що формування та функціонування нонсенсу відбувається переважно на сторінках художніх творів, де автори вільні у використанні будь-яких засобів художньої виразності, визначаємо цей феномен як дискурсивне утворення, що постає як втілення особливої ментальної діяльності та специфічних прагматичних потреб шляхом креативного використання мовного потенціалу. Відповідно, лексичний нонсенс визначаємо як інноваційну креативну одиницю, яка виникає за рахунок неконвенційного поєднання конвенційних елементів нижчих рівнів – фонем та/або морфем – та характеризується референційно-сигніфікативною невизначеністю та семантичною неоднозначністю. Вказані властивості значно ускладнюють інтерпретацію не тільки лексеми-нонсенсу, а й всього художнього твору, до складу якого вона належить.

Під час сприйняття нонсенсу провідну роль починає відігравати читач та його особистісні характеристики: насамперед, здатність розпізнавати сенси, тобто «присвоювати значення непрозору, незрозумілому для реципієнта тексту» [15: 11]. Нонсенс найкраще реалізує основний постулат герменевтики щодо значного зростання ролі реципієнта: діяльність інтерпретатора не поступається значенню автора; інтерпретатор обов'язково привносить щось своє, особисте, оскільки «інтерпретація (і в цьому її природа) направлена на осягнення та “довідтворення” того, що має бути зрозумілим» [11: 109].

Активне ставлення читача до тексту твору корелює з широко відомим у психологічних дослідженнях поняттям **співтворчості**, яка визначається як активна творчо-майстерна психічна діяльність читачів, що перебуває переважно в царині уяви та поновлює зв'язки між художньо-умовним відображенням дійсності й самою дійсністю, між художнім образом і

активно виникаючими образами самого життя в тих його проявах, які входять у досвід, емоційну пам'ять та внутрішній світ (інтелектуальний та почуттєвий, свідомий та несвідомий) реципієнта [2]. Співтворчість «не просто розшифровує зашифроване іншим, а й творчо конструює за допомогою уяви свої відповідні образи, які прямо не збігаються з баченням автора твору, хоча і є близькими до нього за змістовими ознаками, водночас оцінюючи талант, майстерність художника зі своєї точки зору на життя та мистецтво» [там само]. Нонсенс є феноменом сприйняття [15: 11], стимулом для привнесення розуміння читача в текст твору; позбавлений одного заданого сенсу, він передбачає активну взаємодію читача із текстом.

У ході дослідження функціональних особливостей лексичного нонсенсу ми дійшли висновку, що не всі нонсенсні лексеми однаково складні для сприйняття реципієнтом. За ступенем інтерпретації розподіляємо лексичні нонсенси на «м'які» та «жорсткі» форми, в основі чого лежить така онтологічна властивість досліджуваного явища, як неоднозначність. Так, якщо в основу нонсенсу покладено бінарну неоднозначність – можливість одночасної реалізації двох значень – відносимо цей випадок до «м'яких» форм; множинна неоднозначність – здатність лексеми-нонсенсу реалізовувати велику кількість значень, теоретично безкінечну – є характеристикою «жорстких» його форм. Проаналізуємо особливості інтерпретації «м'якої» форми лексичного нонсенсу:

*The hippopotamus is strong
And huge of head and broad of bustle;
The limbs on which he rolls along
Are big with **hippopotomuscle**. (A. Guiterman, Habits of the Hippopotamus)*

Лексема-нонсенс **hippopotomuscle** утворена за рахунок використання міжслівного накладання – словотвірного способу, сутність якого полягає в утворенні нової лексичної одиниці шляхом накладання (довільних) фрагментів вихідних лексем завдяки ідентичності правопису або вимови [9: 87]. Так, одиниця **hippopotomuscle** побудована за рахунок накладання спільного фрагменту **mus** обох узуальних лексем: **hippopotomuscle** = **hippopotomus** + **muscle**. Лексема-нонсенс **hippopotomuscle** здатна водночас реалізовувати два значення: перше з них є позначенням тварини – «гіпопотам», друге – «мускулатура». Вочевидь, поєднавши дві лексеми в одну, автор мав на увазі підкреслити унікальність гіпопотама та його характеристик; герой його вірша – велика та сильна тварина, наділена надзвичайною мускулатурою. Досить прозора структура утворення дозволяє визначити складові компоненти нонсенсної одиниці, значення яких стануть реципієнтові у пригоді під час її інтерпретації. Але треба також враховувати, що значення всієї лексеми можна тлумачити лише з опорою на її складники, адже найчастіше нонсенсне утворення «мас значення, яке певною мірою відрізняється від суми значень його складових компонентів» [14: 135].

Звернемося до «жорстких» форм нонсенсу та проаналізуємо специфіку їх інтерпретації, яка є надзвичайно ускладненою, але водночас виключає абсолютне нерозуміння. Дослідники впевнені, що досягнення принаймні часткового розуміння можливе за будь-яких умов ускладненості комунікації, адже «абсолютне нерозуміння перебуває за межами людської свідомості» [3: 136]. Для аналізу «жорстких» форм нонсенсу ми обрали вірш *The Gletcher* відомого американського поета Ш. Сілверстайна, текст якого наводимо нижче:

*See the **Gletcher** in his cage,
His claws are sharp, his teeth are double.
Thank heaven he's locked up safe inside,
Or we'd all be in terrible trouble! (Sh. Silverstein, The Gletcher)*

Лексема-нонсенс **Gletcher** утворена автором на позначення вигаданої істоти, яку й треба розпізнати читачам. Інтерпретація вказаної лексеми ускладнена за рахунок непрозорості морфемного членування – адже вона утворена за використання такого словотвірного способу, як вигадування слів, тобто шляхом довільного поєднання фонем [13]. В основі її утворення полягає множинна неоднозначність – лексема здатна реалізовувати потенційно необмежену кількість значень, що може дорівнювати кількості її реципієнтів. Відносна прозорість контексту дозволяє зрозуміти загальну тональність та емоційне забарвлення

всього вірша взагалі та нонсенсної одиниці, зокрема. Контекст вірша підказує реципієнтові, що нонсенсною одиницею *Gletcher* позначено істоту з гострими кігтями та подвійною кількістю зубів, яка несе потенційну загрозу оточенню.

З метою встановити можливості інтерпретувати одиницю «жорстких» форм лексичного нонсенсу ми звернулися до експериментального методу психолінгвістичного дослідження – асоціативного експерименту. Цей метод дозволяє глибше проникнути в розуміння мовленнєвої діяльності людини [1; 5; 6; 7; 10; 12], тож його визнають «найбільш інформативним та об'єктивно достовірним» [5: 294]. Вибір на користь асоціативного експерименту обумовлено й тим, що він вважається «одним із найпотужніших “приладів”, які дозволяють опосередковано “поглянути” на особливості формування та функціонування мовної свідомості людини, які часто недоступні або “закриті” для інших інтроспективних методів» [7]. Метод асоціативного експерименту наділений достатньо вагомою валідністю та пояснювальною силою, оскільки умови його здійснення та форма проведення максимально наближаються до природних умов функціонування мовленнєвої здатності людини [7]. Підкреслимо, що «важливою особливістю психолінгвістики є звернення до значення слова – до його семантики» [1: 129], і тут саме асоціативний експеримент вважають найбільш розробленою технікою психолінгвістичного аналізу семантики слова, що дозволяє простежити взаємозв'язки між лексичною одиницею та асоціаціями, які вона викликає у свідомості індивіда [там само].

До участі в нашому експерименті було залучено 50 студентів ХНУ імені В.Н. Каразіна, з яких 35 – студенти 2-го курсу філологічного факультету, 15 – студенти 5-го курсу факультету іноземних мов. Під час здійснення власного експерименту ми дотримувалися загальнозживаної процедури проведення асоціативного експерименту [7; 10], але, враховуючи, що в нашому випадку до уваги реципієнтів пропонувалася не узуальна лексична одиниця, а нонсенсна, ми вирішили проводити експеримент у два етапи. На першому етапі студенти мали ознайомитися із текстом вірша. Після прочитання тексту їм було запропоновано намалювати істоту, яку позначено лексемою *Gletcher*. Згідно з досягненнями провідних фахівців у галузі психолінгвістики, вербальному оформленню думки передують її образне сприйняття [4; 6; 8]. Отже, пропонуючи зробити малюнок, ми мали на меті простежити стадії протікання мовленнєвого процесу, або рух «від думки до слова» [4]. На другому етапі студентам були роздані анкети-опитувачі, де пропонувалося надати детальний опис істоти шляхом відповідей на питання, які охоплювали як зовнішність істоти, так і її характеристики та якості.

Аналіз результатів проведеного опитування показав, що переважна більшість респондентів (96%) намалювали досить агресивну істоту та надали їй відповідну характеристику: *істота є злобною, лукавою, агресивною, бридкою, шкідливою, небезпечною, колючою, кусючою, диною, хижою, гострозубою, огидною, жорстокою, страшною, противною, скаженою, надокучливою, дурною, безжалісною, різкою, потворною*.

Не можемо залишити поза увагою нечисленну групу респондентів (4%), відповіді яких були дещо несподіваними. Незважаючи на чіткі контекстуальні маркери, які визначають персонажа вірша як агресивну небезпечну істоту, характеристики цієї групи відрізнялись досить позитивним забарвленням; на думку респондентів, ця істота *весела, цікава, смішна, грайлива, гарненька*. Таке неузгодження з контекстом можемо пояснити особливостями індивідуального сприйняття та, можливо, своєрідним почуттям гумору респондентів.

Найбільшого розмаїття у відповідях зазнали питання: «Як виглядає намальована істота? На що вона схожа?» Студентам було запропоновано обрати зі списку ту істоту, на яку більш-менш схоже зображення на їхніх малюнках. Так, 24% респондентів вважають, що їхня власна істота схожа на тварину, 20% – на птаха, 10% визначають персонаж вірша як антропоморфну істоту; на схожість з рибою вказують 2% респондентів, так само 2% асоціюють створіння на власних малюнках з комахою, а для 18% вигадана істота нагадує фантастичний казковий персонаж. Решта, тобто 24% респондентів, зазначили, що їхні зображення не схожі на жодний із запропонованих варіантів. Їхні відповіді з детальною характеристикою власних вигаданих створінь можна умовно розподілити на дві групи. Так, до першої групи (14%) належать гібридні істоти, які поєднують ознаки тварини та птаха (6%), тварини та людини

(4%), тварини та риби (2%), тварини, птаха та людини (2%). Привертає увагу й назва, яку надав один з респондентів на позначення власного гібридного образу – *птахопес*. До другої групи (10%) відносимо фантастичні утворення, до того незвичайні, що навіть авторам важко навести їх характеристики. Так, наприклад, одна з істот була схарактеризована як така, що може отримувати будь-яку форму та колір залежно від обставин, інша – як нікому не відома, тому що мешкає в скриньці (скринька Пандори); якщо вона вийде назовні, станеться лихо. Одна із найбільш несподіваних істот змалювалася як *невеличка, розміром з повітряну кульку; може, вона і тварина, але така, яка не має собі схожого у світі*. У випадку із надзвичайними істотами маємо справу із несподіваними лексичним одиницями на їх позначення у перекладі, наприклад, один з респондентів вигадав таку лексичну одиницю, як *хсанкор*.

Відносної одноманітності у відповідях зазнала така характеристика вигаданої істоти, як колір. Так, більшість респондентів (30%) вказала, що персонаж вірша сірого кольору. Водночас інші кольори не залишилися поза уваги: коричневий колір отримав 12%, чорний – 8%, білий – 8%, зелений – 6%, жовтий – 6%, синій – 4%. Тенденції до поєднання в одній істоті декількох ознак знайшли відображення у 26% відповідей. Так, 8% студентів змалювали істоту як чорно-білу, 6% – коричнево-зелену, 2% – чорно-червону, 2% – чорно-зелену, 2% – синьо-білу. 6% віддали перевагу поєднанню яскравих кольорів: червоного та помаранчевого (4%) та червоного, жовтого та зеленого (2%).

За розміром ця істота невелика для 50% респондентів, велика для 28%; на середню величину вказують 18%, а 4% зазначають, що вона може міняти розмір. На дотик персонаж є м'яким та пухнастим майже для 80%; незначний відсоток визначає його як слизького – 8%, шершавого – 6%, колючого – 4%, жорсткого – 2%.

До найбільш характерних ознак у зовнішньому вигляді відносять такі: зуби – 34%, кігті – 22%, крила – 14%, хвіст – 6%. Очі персонажа зазнали пильної уваги з боку реципієнтів. Так, 8% вважають, що істота має великі очі, 6% характеризує як вирячені; 4% вважає, що очі персонажа сумні, а 6% вважає їх усміхненими.

Вигадані істота вміє виконувати такі дії: літати – 26%, кусати – 16%, бігати – 12%, спати – 10%, їсти – 10%, загрожувати оточуючим – 8%, лякати – 8%. 4% вказали, що персонаж вміє робити абсолютно все. Решта 6% вважають, що персонаж може співати та танцювати, цвірінкати, гиркати, робити гримаси.

На власному малюнку істота стоїть у 24% респондентів, сидить у 18%, летить у 10%, висить у повітрі в 2%. Серед дій, які виконує персонаж, також зазначали такі: посміхається (14%), їсть (6%), лякає своїм зовнішнім виглядом (6%), загрожує (4%), женеться за людьми, наслідує або чекає на жертву, йде в наступ (6%), розмірковує (4%), сердиться (2%), дивиться на читача вірша (2%) або нічого не робить (2%).

У просторі персонаж переміщується таким чином: літає (36%), ходить (30%), бігає (20%), стрибає (6%), пливе (4%), повзає (4%).

Питання щодо здатності істоти спілкуватися з навколишнім оточенням продемонструвало розмаїття поглядів. Так, 20% респондентів зазначають, що вона ніяк не спілкується, а 80% не тільки вважають, що вона може спілкуватися, а й вказують, яким саме чином. Так, істота може розмовляти (26%), спілкуватися за допомогою жестів та міміки (10%), вона ричить та мурчить (10%), гарчить (8%), кричить (6%), продукує звуки, наприклад, булькоче (8%), співає (4%), сміється (4%), свистить (4%). А взагалі вигадана істота може продукувати такі звуки: ричати (30%), цвірінкати (12%), пищати (10%), продукувати всі звуки живої природи (10%), повторювати окремі слова (10%), муркотіти (8%), кукурікати (6%), сміятися (4%), ревіти (2%), шипіти (2%), не здатна до жодного звуку (6%).

Щодо вміння істоти говорити думки розділилися навпіл: 50% респондентів вказують, що вміє, а 50% заперечують цю здатність. Причому є досить оригінальні відповіді: «Може говорити, тільки якщо хоче», «Не говорить, але не тому, що не може, а тому, що не хоче».

Для отримання деталізованого опису вигаданого персонажа ми запропонували навести найбільш характерні ознаки в його поведінці. Серед найбільш поширених характеристик наводять такі: прихильність істоти ховатися в темних місцях, її здатність лякати всіх

оточуючих, виявляти агресію, несподівано атакувати, кусати, ричати та гарчати, дряпати кігтями. Інші характеристики – здатність істоти спати, полювати, їсти тощо – представлені в нашій вибірці одиничними випадками, що також робить внесок у загальний портрет персонажа.

Результати проведеного експерименту свідчать, що у відносно гомогенної групи реципієнтів можна простежити деяку спільність у підходах до визначення характеристик та ознак істоти, яку позначено нонсенсною лексемою *Gletcher*. Контекст відіграв вирішальну роль під час виникнення власних асоціацій, що пояснює відносну спільність відповідей щодо характерних ознак у зовнішньому вигляді та поведінці персонажа. Але самі асоціації мають суто індивідуалізований характер – нами не виявлено жодного випадку збігу ані тих образів, які було зображено на малюнках, ані відповідей на питання анкети-опитувача.

Проведене дослідження дозволяє зробити головний **висновок** про те, що в основі інтерпретації «м'яких» та «жорстких» форм лексичного нонсенсу полягають різні чинники. Так, трактування «м'яких» можливо завдяки прозорості структури лексеми-нонсенсу; в ряді випадків контекст всього твору надає значну допомогу реципієнтові під час інтерпретації. У випадку з «жорсткими» формами лексичного нонсенсу затемненість морфемного членування робить неможливим спиратися на структуру одиниці. Як засвідчили результати експерименту, контекст також не завжди стає у пригоді під час інтерпретації «жорстких» форм нонсенсу. Таким чином, сприйняття та тлумачення «жорстких» форм здійснюється на основі асоціацій, які виникають у реципієнтів.

До **перспектив** подальших досліджень належить вивчення особливостей перекладу лексем-нонсенсів з позицій психолінгвістики.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Белянин В. П. Психолінгвістика : учебник / В. П. Белянин. – [2-е изд.]. – М.: Флинта: Московский психолого-социальный институт, 2004. – 232 с.
2. Блок В. Б. Сопереживание и сотворчество / В. Б. Блок // Художественное творчество и психология : сборник. – М.: Наука, 1991. – С. 31-55.
3. Боронин А. А. Феномен непонимания и интерпретация художественного текста / А. А. Боронин // Вопросы психолінгвістики. – 2006. – Вып. 4. – С. 134-142.
4. Выготский Л. С. Мысль и слово [Электронный ресурс] / Л. С. Выготский // Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1996. – Режим доступа : <http://www.psychology-online.net/articles/doc-1569.html>.
5. Глухов В. П. Основы психолінгвістики : учеб. пособие для студентов педвузов / В. П. Глухов. – М.: АСТ: Астрель, 2005. – 351 с.
6. Горелов И. Н. Избранные труды по психолінгвістике / И. Н. Горелов. – М.: Лабиринт, 2003. – 320 с.
7. Горошко Е. И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента [Электронный ресурс] / Е. И. Горошко. – 2001. – Режим доступа : <http://www.textology.ru/razdel.aspx?ID=38>.
8. Жинкин Н. И. Речь как проводник информации / Н. И. Жинкин. – М.: Наука, 1982. – 160 с.
9. Журавлев А. Ф. Технические возможности русского языка в области предметной номинации / А. Ф. Журавлев // Способы номинации в современном русском языке. – М.: Наука, 1982. – С. 45-108.
10. Левицкий В. В. Семасиология / В. В. Левицкий. – Винница : Нова Книга, 2006. – 512 с.
11. Хализев В. Е. Герменевтика (раздел 1 главы III Функционирование литературы) / В. Е. Хализев // Теория литературы : учебник. – [2-е изд.]. – М.: Высш. шк., 2000. – С. 106-112.
12. Щерба Л. В. О тройном аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании [Электронный ресурс] / Л. В. Щерба // Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974. – С. 24-39. – Режим доступа : <http://www.philology.ru/linguistics1/shcherba-74a.htm>
13. Bauer L. English Word-Formation / L. Bauer. – Cambridge : Cambridge University Press, 1983. – 296 p.
14. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of The English Language / D. Crystal. – Cambridge : Cambridge University Press, 1995. – 489 p.
15. Dolitsky M. Under the tumtum tree: From nonsense to sense, a study in nonautomatic comprehension / M. Dolitsky. – Amsterdam, 1984. – 119 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Камілла Вороніна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської мови Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Наукові інтереси: актуальні проблеми германістики.

Олександр Ребрій – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та практики перекладу англійської мови Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Наукові інтереси: теорія перекладу, неологія.

ЕКСТРА- ТА ІНТРАЛІНГВАЛЬНІ ЧИННИКИ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ КОНТАМІНАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

Михайло ГАВРИШ (Київ, Україна)

У статті розглядаються два питання – які зовнішні (екстралінгвальні) причини обумовлюють утворення контамінованих фразеологізмів та які внутрішньомовні (інтралінгвальні) чинники уможливають та сприяють контамінаційному фразотворенню. Розкривається взаємозв'язок та взаємозалежність між цими факторами.

Ключові слова: фразеологічна контамінація, екстралінгвальні фактори, інтралінгвальні фактори, комунікативний фактор, психологічний фактор, мовний знак, мовна тенденція.

The article discusses two questions: first, which outer-linguistic causes lead to creation of contaminated phraseologisms, and second, which inner-linguistic characteristics allow and foster phraseological contamination. Connections and dependencies between these factors are shown.

Key words: phraseological contamination, outer-linguistic factors, inner-linguistic factors, communications factor, psychological factor, linguistic signs, linguistic tendency.

Фразеологічна контамінація (ФК) – це один із способів вторинного фразотворення: нові, контаміновані фразеологізми виникають як результат об'єднання компонентів вже наявних у мові фразеологічних одиниць. Зрозуміло, що всі контаміновані фразеологізми в момент їхнього створення / виникнення у сфері мовлення в єдиному ономазіологічному акті виступають відношенні до мовної системи як *оказіональні* одиниці, напр.: *alle Augen voll zu tun haben* (Е. Штрітматтер) [2: 46] (= *sich die Augen aus dem Kopfe sehen + alle Hände voll zu tun haben*).

Мета цієї статті – дослідити та висвітлити позамовні (екстралінгвальні) фактори, які спричиняють виникнення контамінованих фразеологічних *оказіоналізмів*, та мовні (інтралінгвальні) чинники, які уможливають контамінаційне фразотворення. Тобто йдеться про розкриття двосторонньої залежності утворення *оказіональних* фразеологізмів (як мовленнєвих явищ) в писемній та усній комунікації.

Аналіз мовленнєвого матеріалу, що складає базу цього дослідження (680 *оказіональних* контамінованих фразеологічних одиниць), переконливо свідчить про те, що серед *екстралінгвальних причин ФК* пріоритетним є *комунікативний* фактор чи, іншими словами, комунікативні наміри / комунікативна мета адресанта інформації.

У переважній більшості випадків комунікативний чинник ФК знаходить своє вираження в прагненні учасників комунікативного акту до посилення *експресивного забарвлення* (1) своїх висловлювань і досягнення за рахунок цього відповідного впливу на реципієнта повідомлення.

Основні можливості реалізації зазначеного комунікативного завдання способом ФК є такими:

а) поєднання/накопичення в контамінованому образі однорідних компонентів: *von Gott und allen guten Geistern verlassen sein* [9: 74] = *von Gott verlassen sein + von allen guten Geistern verlassen sein*;

б) заміна компонента висхідного образу більш експресивним компонентом (чи компонентами) іншої фразеологічної одиниці (ФО): *seine ganze Kraft in die Waagschale werfen* [14: 3] = *seine ganze Kraft einsetzen + etwas in die Waagschale werfen*;

в) розширення висхідного образу фразеологізмами на кшталт *ganz und gar, gestrichen voll, bis an den Hals* з яскравим конотативним забарвленням і мінімальною предметно-логічною співвіднесеністю: *die Nase gestrichen voll haben* [3: 82] = *die Nase voll haben + gestrichen voll*.

Комунікативний фактор утворення *оказіональних* контамінованих фразеологізмів може полягати й у націленості комуніканта на висловлення свого емоційного ставлення до людей, предметів, подій чи явищ, що є предметом повідомлення, тобто, у посиленні *емотивного потенціалу* (2) висловлювання: „Wer weiß, wie lange das schon schwelt zwischen denen. Dabei habe ich *alle zehn Finger über ihn gehalten* ...“ (М. Viertel „Bollerbock“) [15: 6]. Щоб висловити відданість героя, від імені якого здійснюється розповідь, своєму другу, М.Фіртель відмовляється від традиційної ФО *seine schützende Hand über j-n halten* і створює більш

емоційно наповнений образ, що передає переживання та зацікавленість героя в розгортанні подій. Для цього автор замінює компонентну групу *schützende Hand* фразеологічним «осколком» *alle zehn Finger* (*alle zehn Finger nach etwas lecken* чи *mit allen zehn Fingern nach etwas greifen*). (Зрозуміло, що в порівнянні з висхідними фразеологізмами контамінований фразеологічний образ у таких випадках відрізняється і більш яскравою експресивністю.)

Комунікативний чинник утворення контамінованих фразеологізмів – це і *відсутність мовних знаків для передачі певних (комплексних) значень* (3) і відповідно прагнення мовців оригінально та влучно заповнити ці лексичні лакуни. Саме таку обумовленість ФК підтверджує фразеологічний оказіоналізм *ein Blitzabitur bauen* [4: 80], значення якого ‘швидко провалитися при складанні випускного іспиту’ не тільки акумулює семантичні компоненти базових фразеологічних одиниць *das Abitur bauen* (‘складати випускний іспит’) та *wie der Blitz* (‘блискавично’), але й включає в себе додаткову денотативно-сигніфікативну сему. (У прикладах такого типу контаміновані фразеологізми, посилюючи експресивно-емотивний) відтінок повідомлюваної інформації, виконують насамперед номінативну функцію.)

Наступним проявом дії комунікативного фактору є *потреба в чіткій і лаконічній комунікації* (4), необхідність економного, але ефективного використання мовних знаків. Контаміновані одиниці, об’єднуючи лише окремі складові висхідних фразеологізмів, нерідко акумулюють їхні домінуючі денотативно-сигніфікативні компоненти, тобто передають певний зміст мінімальною кількістю лексичних елементів і є завдяки цьому одним із прийомів стислого формулювання висловлювань. Поряд з оказіоналізмом *ein Blitzabitur bauen*, для ілюстрації цього твердження можна навести і заголовок газетної статті „Köpenick hält den Ja-Wort-Rekord“ [11: 2]. Охоплюючи складові фразеологізми з різним походженням *im das Ja-Wort geben* та *einen Rekord halten*, контамінована ФО *den Ja-Wort-Rekord halten* лаконічно і своєрідно, але виразно й зрозуміло вказує на головний факт у зазначеному матеріалі (‘найбільша кількість шлюбів (у берлінському районі Кьопенік)’) і робить непотрібними довші формулювання.

Поряд з лаконічністю цей приклад ілюструє й *прагнення комунікантів до багатопланової передачі інформації* (5), наслідком чого можуть бути різні комунікативні ефекти. Іншими словами, контамінована ФО сприймається адресатом на фоні внутрішніх образів обох висхідних фразеологізмів, які вона актуалізує в його свідомості. Саме в проникнення в сутність комбінації цих образів і викликає в реципієнта певні почуття/емоції та спонукає його до відповідної (комунікативної) реакції. Приміром, поєднання несумісних образів ФО *etwas schießt ins Kraut* та *schießen wie die Pilze* в контамінованому оказіоналізмі *pilzartig ins Kraut schießen* [5: 41] викликає сміх, вказує на комізм ситуації.

Непоодинокі зразки художньої літератури та публіцистики вказують і на те, що появу фразеологічних контамінованих оказіоналізмів спричинює і пошук авторами таких одиниць, які *синтезували б головну ідею, передавали б авторське послання читачу* (6). Такою є роль оказіоналізму *lieber Geld machen als Gedanken* в одній із статей газети „Junge Welt“ [13: 4], де критикується загальний низький рівень знань учнів у багатьох школах США, в яких при цьому дітей навчають заповнювати чеки та інші документи фінансового характеру. Як висновок автор вживає в останньому реченні цитований зворот, протиставляючи в ньому в одній фразеологічній формі грошові відносини (*Geld machen*) та розумові цінності (*sich Gedanken machen*), і висловлює завдяки цьому своє різко негативне ставлення до філософії такої освіти.

Аналогічним прикладом є і контамінована ФО *bis zum Schnürsenkel in die Spenderhosen greifen* [10: 10]: поєднанням зворотів *tief in die Tasche greifen* та *die Spenderhosen anhaben*, що доповнюється тут ще й заміщенням *tief* на *bis zum Schnürsenkel*, автор яскраво демонструє всю свою зневагу до політиків, які з природної катастрофи роблять рекламну кампанію і прагнуть таким шляхом завоювати прихильність виборців. (На наш погляд, можна говорити про те, що фразеологізми, які несуть в собі головне змістовне навантаження, виконують текстосинтезуючу функцію.)

Серед екстралінгвальних чинників ФК необхідно виділити і *психологічний*, дія якого проявляється щонайперше в усній комунікації. Усному спілкуванню притаманні насамперед

непідготовленість і неопрацьованість, швидкий темп і безпосередня контактність, воно може відбуватися в емоційно перевантажених, стресових ситуаціях (1), що веде до того, що висловлюючи певну думку, мовець через (майже) одночасну актуалізацію в його свідомості двох різних фразеологізмів для оформлення свого комунікативного наміру непомітно для себе (несвідомо) «перескакує» з однієї фразеологічної форми на іншу. Саме таке змішання двох ФО, що спричинюється пасивним контролем свого «мовленнєвого продукту» з боку мовця, і обумовлює, на нашу думку, переважне утворення в усному мовленні контамінованих фразеологічних okazіоналізмів згідно з моделлю $ab + cd = ad$: $j-m$ die Leviten lesen + $j-m$ den Marsch blasen = $j-m$ die Leviten blasen [7: 169].

Причини «схрещення» фразеологізмів можуть коренитись, звичайно, і незнанні чи неточному знанні мовцем мовних норм (2), що веде до комунікативно нерелевантних, помилкових новоутворень: *aus der Reihe fallen* [1: 88] = *aus der Reihe tanzen* + *aus dem Rahmen fallen*.

Як психологічний мотив необхідно трактувати, на наш погляд, і прагнення до особливо яскравого відображення позитивних або негативних характеристик (3), адже здатність до усвідомлення та оцінювання якостей і висловлення – виходячи з власної логіки – схвального чи критичного ставлення до них належить до важливих (глибинних) соціально-психологічних чинників, які обумовлюють поведінку людей – носіїв тієї чи іншої мови. Мовленнєвим наслідком дії цього фактору став, зокрема, контамінований okazіоналізм *im Oberstübchen alle beisammen haben* ('бути кмітливим, бистрим на розум') [12: 14], значення якого прямо протилежне негативній семантиці базових ФО *seine fünf Sinne nicht beisammen haben* ('не бути в стані зібратися з думками') та *es rappelt bei j-m im Oberstübchen* ('у когось не всі дома, хтось з'їхав з глузду'), і на основі цього заперечення/протиставлення виникає особливе позитивне забарвлення новотвору. А контамінована ФО *nicht die Bohne Respekt haben* [8: 646], навпаки, передає абсолютну зневагу, повне нехтування якоюсь особою чи подією, що досягається суттєвим підсиленням змісту стилістично нейтрального фразеологізму *keinen Respekt vor j-m/etw. haben* ('не поважати когось/щось') розмовним зворотом з потужним негативним зарядом *nicht die Bohne* ('абсолютно нічого', 'нуль без палички').

Отже, головними інтралінгвальними причинами ФК є комунікативний та психологічний фактори, які обумовлюють як свідоме утворення, так і випадкове виникнення фразеологічних okazіоналізмів і діють у переважній більшості випадків як взаємопов'язані, взаємозалежні чинники, віддзеркалюючи таким чином усю комплексність процесів мовленнєвої діяльності: із особливого акценту на позитивній чи негативній оцінці результату посилення експресивного та емотивного потенціалу контамінованих ФО, прагнення до стислого викладення думок, до лаконічного, але й оригінального формулювання «послання» реципієнту комунікативного акту також спричинює підвищену експресивність та забезпечує одночасно багатоплановість передачі інформації і т.п.

Зрозуміло, що поява фразеологічних контамінованих okazіоналізмів (як і okazіоналізмів взагалі) не може бути залежною лише від дії екстралінгвальних чинників – в мовній системі мають існувати передумови для виникнення новотворів чи, іншими словами, закономірності розвитку мови мають допускати/уможливити утворення нових одиниць. Саме ця проблематика і висвітлюється в другій частині нашої статті, тобто тут йдеться про мовні якості / властивості / чинники, які дозволяють та й спричинюють зміни узуальних знаків, хоча їхній безпосередній вплив на процеси слово- та фразотворення – на відміну від зовнішніх факторів – є й менш помітним та відчутним.

Розглянуті вище приклади переконливо доводять, що в результаті контамінованого фразотворення завжди виникає нова фразеологічна форма, яка зазвичай передає конотативно модифікований зміст базових фразеологізмів або новий зміст, нетиповий для висхідних одиниць. Це спостереження дозволяє зробити висновок про те, що **інтралінгвальна** першопричина ФК полягає в тому, що фразеологізми – це мовні знаки, іманентною рисою яких є здатність до варіантності/змінюваності як в плані форми, так і в аспекті семантики (1). Ця властивість ФО (як і лексичних одиниць) обумовлена довільністю зв'язку між їхнього формою та значенням та їхньою асиметричністю (одна форма може

матеріалізувати декілька значень та одне значення може матеріалізуватись в різних формах). Змінюваність притаманна мовним знакам, напевно, у усіх мовах, є таким чином їх універсальною якістю, була і залишається предметом численних досліджень і тому не потребує для досягнення цілей цієї статті подальших обґрунтувань чи пояснень.

Наступна мовна особливість ФО, яка сприяє їхній контамінації, полягає в наявності в їх семантичній структурі *внутрішнього (фразеологічного) образу (2)*, тобто уявлень, які асоціюються у свідомості мовців на основі первинних значень лексичних компонентів, що утворюють фразеологізм. Іншими словами, як адресати, так і адресанти інформації співвідносять слова (компоненти), з яких складається ФО, з їхньою безпосередньою денотативно-сигніфікативною (предметно-логічною) спрямованістю, у результаті чого і формується внутрішній (конкретний) образ, який за допомогою низки семантичних механізмів трансформується в цілісне (абстрактне) значення фразеологізму. Приміром, значення ФО *mit Sack und Pack* 'зі всіма пожитками / зі всіма манатками' є результатом метафоричного переосмислення внутрішнього образу 'з мішком і тюком'. Завдяки тому, що внутрішній образ «прив'язує» фразеологізм до певної сфери, ФК нерідко й ефектно використовується для багатопланової / багатоаспектної передачі інформації, про що зокрема свідчать приклади з першої частини статті: *seine ganze Kraft in die Waagschale werfen, den Ja-Wort-Rekord halten* і т.п.

Не потребує обширних доведень і той факт, що фразеологізми – на відміну від слів – є переважно *експресивними одиницями (3)*, що спричиняється серед іншого і семантичними трансформаціями їхніх внутрішніх образів. Ця стала інтралінгвальна якість обумовлює вживання ФО насамперед у текстах художнього та газетно-публіцистичного стилів та в усному мовленні, оскільки сприяє експресивному забарвленню висловлювання та за рахунок цього нерідко допомагає адресанту інформації досягти комунікативної мети. Свідоме ж порушення мовних стандартів в актах ФК та концентрація в контамінованому фразеологічному оказіоналізмі експресивних «відбитків» (сем) двох чи й більше фразеологізмів посилює цей ефект, надає висловлюванню нових, неочікуваних експресивних відтінків, що робить фразеологічну контамінацію дієвим засобом реалізації комунікативних намірів: *von Gott und allen guten Geistern verlassen sein*.

З перерахованих вище характеристик контамінованих фразеологізмів – матеріалізація цілісною, (відносно) компактною формою багатоаспектного (в предметно-логічному плані) конотативно забарвленого значення – результує ще одна інтралінгвальна властивість цих одиниць: контаміновані фразеологічні оказіоналізми є в більшості випадків мовленнєвими знаками *економної передачі (комплексного) змісту (4)*, тобто їм притаманна економність задіяння знакових засобів вираження: *lieber Geld machen als Gedanken, den Ja-Wort-Rekord halten*. (У цьому контексті можна говорити про те, що оказіональні контаміновані ФО, за висловленням А. Мартіне, є результатом дії «закону економії мовних зусиль»).

Як подальшу суттєву інтралінгвальну передумову виникнення фразеологічних контамінованих оказіоналізмів можна розглядати дію тенденції до *диференціації мовних елементів (5)*. Йдеться про те, що одним із важливих чинників мовної еволюції є «внутрішня націленість» мови на максимально повне, точне й диференційоване відображення усіх проявів матеріального та ідеального в людській життєдіяльності, тобто спрямованість на те, щоб кожен предмет, процес, кожне явище чи поняття мало/отримало свою назву в окремому мовному знакові. Поява контамінованих одиниць з новим, нетиповим для базових фразеологізмів значенням обумовлюється саме цим, досить дієвим фактором внутрішньомовного характеру, пор.: *ein Blitzabitur bauen*.

Серед інтралінгвальних факторів ФК помітною є і тенденція до *аналогії (6)*, вплив якої проявляється у виникненні оказіоналізмів за певними мовними зразками, тобто за аналогією зі структурами, моделями, які сформувались у мові в процесі її розвитку та завдяки своїм формально-семантичним особливостям стали свого роду «продуктивними шаблонами» для утворення нових одиниць. Дію цього внутрішньомовного механізму, що стимулює мовну еволюцію, ілюструє, приміром, фразеологічний ряд, «ядро» якого утворює вираз *aussehen wie...: aussehen wie der Tod; wie ein Stück Malheur; wie eine gebadete Maus; wie drei Tage Regenwetter*. На основі цієї фразотворчої конструкції виникли і деякі контаміновані ФО,

зокрема, *aussehen wie durch den Kakao gezogen* [6: 84] (*aussehen wie ... + j-n durch den Kakao ziehen*) чи *aussehen wie ein gestochenes Kalb* [6: 84] (*aussehen wie ... + Augen machen wie ein gestochenes Kalb*). Контаміновані фразеологічні оказіоналізми утворюються й на базі інших, досить продуктивних фразотворчих конструкцій: *das ist zum ... (Davonlaufen, Heulen) + das zieht einem die Stiefel aus = das ist zum Stiefelausziehen* [6: 1022], *... im Kopf haben, ... dazu geben, es ist, um ... + zu + Infinitiv* та ін.

Підсумовуючи, можна відзначити певну ієрархію внутрішньомовних чинників ФК. З одного боку, контамінаційне фразотворення обумовлюється «еволюційним тиском» самої мовної системи, тобто її націленістю на максимально диференційоване відображення дійсності і духовної сфери носіїв мови, а, з іншого боку, в основі ФК лежить здатність фразеологізмів до змін. Без цих передумов розвиток фразеологічного фонду (як і мови в цілому) був би неможливим, тому інші з названих вище інтралінгвальних факторів мають вторинний характер. Зрозуміло також – і це переконливо доводять наведені в статті приклади, що виникнення кожного контамінованого фразеологічного оказіоналізму відбувається в результаті одночасної дії декількох внутрішньомовних чинників, яким притаманні відносини взаємозв'язку та взаємодоповнення.

Отже, в контексті мовної еволюції ФК базується на здатності фразеологізмів як мовних знаків до змін; використанню цього способу фразотворення сприяють також такі властивості ФО, як наявність в їхній семантичній структурі внутрішнього образу, експресивність, здатність до номінації, економної передачі багатопланового, комплексного змісту та утворення за аналогією із зворотами, що вже існують у мові.

У плані ж впливу зовнішньомовних факторів можна констатувати, що ФК спричинюється насамперед комунікативними намірами адресантів щодо посилення експресивно-емотивного забарвлення їхніх повідомлень, лаконічної передачі багатопланової інформації, синтезу її головної ідеї та заповнення лексичних лакун. Тому ФК можна визначити як дієвий багатofункціональний стилістичний прийом утворення оказіоналізмів для передачі суб'єктивно забарвленої інформації з метою досягнення свідомого комунікативного ефекту у відношенні до адресата комунікативного акту.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Handbuch der Phraseologie / [Harald Burger, Annelies Häcki Buhofer, Ambros Sialm, Brigit Eriksson]. – Berlin – New York: de Gruyter, 1982. – 433 S.
2. Осовецька Л.С., Сільвестрова К.М. Фразеологічний словник німецької мови / Л.С.Осовецька, К.М.Сільвестрова. – К.: Радянська школа, 1964. – 715 с.
3. Dittrich H. Redensarten auf der Goldwaage: [Herkunft und Bedeutung in einem bunten ABC] / H. Dittrich. – Bonn, Ferd. Dummlers Verlag, 1975. – 286 S.
4. Küpper H. Wörterbuch der deutschen Umgangssprache / Heinz Küpper. – Hamburg: Claassen Verlag, 1970. – Bd. IV. – 438 S.
5. Reimann H. Vergnügliches Handbuch der deutschen Sprache / Hans Reimann. – Düsseldorf, Wien: Econ-Verlag, 1964. – 376 S.
6. Röhrich L. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten: in 2 Bd. / Lutz Röhrich. – 4. Aufl. – Freiburg – Basel – Wien: Herder-Verlag, 1976. – 1256 S.
7. Stave J. Wörter und Leute: [Glossen und Betrachtungen über das Deutsch in der Bundesrepublik] / Joachim Stave. – Mannheim / Zürich: Bibliographisches Institut, Allgemeiner Verlag, 1968. – 243 S.
8. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache: in 6 Bd. / [hrsg. von R. Klappenbach und W. Steinitz]. – Berlin: Akademie-Verlag, 1967-1982. – 4579 S.
9. Brecht B. Mutter Courage und ihre Kinder / Bertolt Brecht. – Leipzig: Verlag Philipp Reclam jun., 1961. – 100 S.
10. Der Spiegel. Das deutsche Nachrichten-Magazin. – Hamburg: Spiegel-Verlag, 2005. – Nr. 3.
11. Junge Welt. Organ des Zentralrats der FDJ (Tageszeitung). – Berlin: Verlag Junge Welt, 1984. – Nr. 295.
12. Junge Welt. Organ des Zentralrats der FDJ (Tageszeitung). – Berlin: Verlag Junge Welt, 1985. – Nr. 161.
13. Junge Welt. Organ des Zentralrats der FDJ (Tageszeitung). – Berlin: Verlag Junge Welt, 1986. – Nr. 11.
14. Junge Welt. Organ des Zentralrats der FDJ (Tageszeitung). – Berlin: Verlag Junge Welt, 1986. – Nr. 81.
15. Junge Welt. Organ des Zentralrats der FDJ (Tageszeitung). – Berlin: Verlag Junge Welt, 1987. – Nr. 41.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Михайло Гавриш – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької мови Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

Наукові інтереси: фразеологія німецької мови, проблеми розвитку німецької мови, методичні аспекти іноземномовної підготовки сучасних фахівців (зокрема, економістів), міжкультурна комунікація та формування міжкультурної компетенції.

КУЛЬТ ІНФОРМАЦІЇ ТА СПЕЦИФІКА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Олександра ГОЛОВКО (Запоріжжя, Україна)

Культ інформації набуває усе більшої популярності в англомовних суспільствах, що викликає появу великої кількості нових слів, які позначають людей, покоління, стиль життя, часовий та просторовий континууми крізь призму комп'ютерних технологій.

Ключові слова: неологізм, еволюція мовної системи, словотвір, семантичний, лінгвальний, культ інформації, новітні технології.

The cult of information is gaining broad support in the English speaking countries thus leading to the numerous newly coined words and compounds representing people, generations, lifestyle, aspects of time and space in the light of advanced computer technologies.

Key words: neologism, language development, word formation, semantic, linguistic, cult of information, advanced technologies.

Початок третього тисячоліття ознаменувався ще більшою й інтенсивнішою комп'ютеризацією життя. Звичайно, чим вищий рівень економічного розвитку країни, тим більше «інтелектуальних гаджетів» можуть собі дозволити її громадяни, тим кращими користувачами новітніх технологій вони стають. Англомовні країни, як відомо, на сучасному етапі історичного розвитку суспільства знаходяться на передовій інформаційного і комп'ютеризованого світу, що стає п'ятим виміром буття людини. Цей вимір складається із «віртуального простору» (virtual reality), наповненого численними сайтами (websites), блогами (weblogs / blogs) і блогосферами (blogospheres), соціальними мережами (social networks), он-лайнми (on-line), соціальними медіа (social media), вікі-реальностями із вільним доступом до редагування інформації (wikiality) тощо, які домінують на теренах безмежного Інтернету (Internet). Лише на основі цих одиниць сформувались десятки і навіть сотні новотворів, таким чином зазначені мовні знаки стали словотворчими і семотворчими базами подальшої вербокреації.

Чим більшого розвитку зазнають сучасні технології, чим більше вони поширюються в суспільстві, тим частіше люди починають усвідомлювати, що знання та навички роботи із сучасними комп'ютеризованими і програмно забезпеченими пристроями є необхідністю в контемпоральному світі. З цієї причини для реалізації зазначеного факту було сформовано й узуалізовано величезну кількість новітніх мовних знаків, що представляють людей, які розуміються і не розуміються на комп'ютерній техніці. Саме такі англомовні знаки стали матеріалом нашого дослідження. Об'єктом розвідки стали процеси збагачення мовної системи англійської мови новотворами, предметом – способи і засоби актуалізації комп'ютерної грамотності в англійській мові. У зв'язку із постійною еволюцією словникового складу англійської мови, нестримним розвитком новітніх технологій і переосмисленням домінуючих елементів буття людини, наше дослідження набуває безперечної актуальності, хоча й існують праці, присвячені специфіці збагачення лексичного складу англійської мови комп'ютерними новотворами (Ю.А. Зацний, С. М. Єнікеева, О. С. Чирвоний та інші). У нашій роботі під «культу інформації» ми розуміємо «шанування» та певне «поклоніння» інформації та новітнім технологіям, завдяки яким вона стає доступною для пересічного громадянина, і цей культ, як стверджують англомовні дослідники, набуває все більшої поширеності [1; 3].

Отже, сучасна людина проживає в епоху Інтернету, що позначається інноваціями *Internet era, digital era, dot-com era, digital age, cyber age, web age, blog age*, усі з яких представляють синонімічний ряд для позначення «технократичної сучасності». Як доводять результати нашого дослідження, найчастіше саме елементи *Internet, digital, dot-com, cyber, web, blog* розкривають сему «належність до комп'ютерних технологій», хоча подеколи в основі творення неологізмів може бути метонімія, що, наприклад, спостерігається в неофразах *age*

of bits і *age of bits and bytes*, утворених при залученні компонентів *bit* (біт – мінімальна одиниця інформації) та *byte* (одиниця інформації, що дорівнює 8 байтам), буквально позначають час, коли інформація зберігається і передається в електронному форматі, на електронних носіях тощо. Сучасна епоха – епоха знань та інформаційних технологій здобуває номінацію *knowledge era / knowledge age*, де атрибутив уже імплікує, а не експлікує технократичність.

Людина, яка живе в сучасному інформаційному суспільстві (*information rich society, information rich culture*) й отримує велику кількість інформації, номінується телескопною одиницею *informavore (information + carnivore)*, тобто «людина інформайдна», людина, яка намагається отримувати і «споживати» інформацію із усіх можливих засобів масової інформації, розкривається телескопним неологізмом *mediavore (media + carnivore)* і позначає «людину медіайдну».

Жодне суспільство не є гомогенним. Воно завжди підрозділяється на групи та класи. Оскільки сучасна людина, як ми зазначили, проживає в епоху технологічного розвитку і досягнень, суспільство природно повинно ділитися на групи відповідно до цього параметру. Саме таке явище ми й спостерігаємо в сучасному англійському світі, оскільки не всі володіють навичками роботи із новітніми гаджетами й Інтернетом. Дослідження словникового складу англійської мови доводить, що групи в сучасному соціумі існують у бінарних опозиціях, наприклад, «вищі» – «нижчі» прошарки суспільства. Цю опозицію виражає велика кількість неологізмів, утворених при залученні лексем, що містять антонімічні семи, наприклад, *rich – poor, intelligentsia / elite – underclass, haves – have-nots*.

Так, з матеріальної точки зору сучасне суспільство вже розподіляється не на імущих (*haves*) і неімущих (*have-nots*), але і багатших, тих, які мають більші статки порівняно з середньостатистичним громадянином. Таких людей номінує новотвір *have-mores*, у якому семантику «порівняно вищих економічних можливостей людини» передає субстантивованій прислівник *mores*, в якому відбулася лексикалізація множини. У своїх непрямих значеннях одиниці *haves, have-nots* використовуються для формування неологізмів *information haves, information have-nots*, що характеризують «інформаційно бідних» і «інформаційно заможних», людей, які мають і не мають доступу до інформації, особливо розміщеної в Інтернеті: *As the world lunges farther into the information age, the most socially fragmented society on Earth faces the emergence of yet another social divide – between the information haves and have-nots* (Times, 17 Jul 2003). Синонімами наведених одиниць виступають опозиції *digital haves – digital have-nots, Internet haves – Internet have-nots, technology haves – technology have-nots* тощо.

Поява пар одиниць типу *information haves, information have-nots* пояснюється тим, що в сучасному суспільстві багатою є та людина, яка володіє інформацією, знаннями, уміннями працювати із новітніми досягненнями науки і техніки, а не лише фінансово заможна. Синонімами одиниці *information haves* є інновації *information rich, knowledge rich*. Їхніми антонімами є новотвори *information have-nots, information poor, knowledge poor*. У всіх цих одиницях компоненти *haves, have-nots, poor, rich* вжиті в переносному значенні. Прірва між «інформаційно заможними» та «інформаційно бідними» репрезентується неологізмом *information gap*, а розподіл суспільства на такі групи – інновацією *information divide*.

Синонімом розглянутого словосполучення *information divide* певною мірою виступає одиниця *digital divide*, що позначає розподіл суспільства на тих, хто має і не має доступу до Інтернету й комп'ютерної техніки. Відмінність між країнами, які широко застосовують і не застосовують новітні інформаційні технології, позначається неологізмом *global digital divide*.

Молодого представника соціальної групи, який добре володіє навичками роботи з комп'ютерною технікою, оскільки зростав у добу новітніх технологій, позначають за допомогою мовної одиниці *digital native*. Його протилежністю є людина (зазвичай старшого віку), яка не володіє навичками роботи з комп'ютерною технікою. Таку особу позначають неологізмом *digital immigrant*. У цих одиницях наявний механізм метафоричного перенесення з територіальної належності (що виражають лексеми *native, immigrant*) на віртуальну. «Емігранта цифрового суспільства» можуть також номінувати одиницею *Luddite*. Інновація сформувалася в результаті семантичної деривації і розширенні структури значення

слова із «лудита, людини, яка протистоїть промисловим нововведенням» на «людину, яка протистоїть сучасним досягненням комп'ютерної техніки». Інколи, для розмежування цих понять може застосовуватися деривація, у результаті якої формуються одиниці *e-Liddite*, *Internet Luddite* для представлення зазначеної вище семантики.

Запозичення з російської *intelligentsia* залучається до творення інновації *techno-intelligentsia*, за допомогою якого позначають групу видатних фахівців у галузі новітніх технологій. Певним синонімом цієї інновації є одиниця *information elite*, що розкриває значення «фахівці в галузі новітніх технологій».

Антонімом лексем *intelligentsia*, *elite* є одиниця *underclass*, що є відносно молодію і почала функціонувати в англійській мові лише у ХХ столітті [2]. Проте ця лексема часто залучається до формування новотворів, що представляють «нижчі прошарки суспільства, вигнанців суспільства». Серед різноманітних вигнанців сучасності можна виділити й «інформаційно бідних»: *digital underclass*, *knowledge underclass*, *information underclass*.

Для репрезентації соціальних груп, які мають доступ до інформації, володіють нею і добре розуміються на сучасній техніці, часто використовується афіксація. Так, сучасна англійська мова володіє великим арсеналом залежних морфем, що можуть використовуватися для передачі значення «соціальна група», серед яких: *-dom*, *-rati*, *-cracy*, *-azzi*, *-riat*, *-oisie*. Ці словотворчі елементи застосовуються й для формування номінацій соціальних груп, які культивують комп'ютерну й інформаційну освіченість, наприклад, *-dom* (*geekdom*, *gurudom*, *hackerdom* – світ хакерів, програмістів), *-rati* (*blogerati* (відомі упорядники блогів), *cyberati*, *digirati*, *geekerati*, *numerati*, *technorati* (відомі люди, які спеціалізуються на комп'ютерних технологіях), *-cracy* (*digitocracy* – влада найвпливовіших людей, які керують підприємствами, що спеціалізуються на новітніх технологіях).

До сучасної англійської мови долучилася нова морфема *savvy*, що походить від французького дієслова *savoir* і використовується для позначення людини, яка розуміється на новітніх технологіях, наприклад, *IT-savvy*, *tech-savvy*, *Web-savvy*, *hardware-savvy*, *software-savvy*, *computer savvy*, *Internet-savvy*, *cyber-savvy*, *technically savvy*, *digital savvy* тощо.

Ті ж люди, які не мають і не володіють знаннями з комп'ютерної техніки, в сучасному світі порівнюються із людьми, що мають фізичні або інтелектуальні вади. Для репрезентації такого значення в англійській мові застосовується одиниця *challenged* (наприклад, *physically challenged*, *mentally challenged*), що в нашому випадку приводить до формування одиниці з дерогативним конотативним значенням *technically challenged*, *Internet-challenged*, *Facebook-challenged*, *digitally challenged*, хоча сама одиниця *challenged* почала використовуватися в англійській мові як політкоректна і емотивно знебарвлена. У випадку із наведеними одиницями вона набуває негативної конотативної маркованості.

Last year, the hot gift was the digital picture frame, that great electronic device that displays a variety of digital images over and over again in one frame – easy to add new images to, and great for the digital savvy or the digitally challenged. (Photo Trade News, August 1, 2007).

У сучасній англійській мові з'явилася і функціонує одиниця *newbie*, що позначає новачка, «чайника» в комп'ютерних технологіях. На її основі та в результаті мовної гри сформувався неологізм-антонім *knowbie*, що позначає досвідченого користувача. *Neither newbie or knowbie, I count myself.* (New York Times, 19 Jun 2005). Той представник суспільства, який намагається отримати знання і перетворитися із «*newbie*» на «*knowbie*», розкривається мовним знаком *power newbie*, тобто «дещо обізнаний новачок». Дерогативною телескопною одиницею *luser* (*lame* + *user*) позначають нетямущого комп'ютерного користувача.

Найпоширенішими одиницями, що позначають комп'ютерних профі є *nerd* та *geek*. Досить передбачуваним є той факт, що саме вони найчастіше залучаються до словотворення й формують розгалужені мережі похідних, серед яких *alpha geek*, *geeksploitation*, *nerddom*, *geek gap*, *entrepreneur*, *geekerati*, *millionerd*, *nerd bird*, *geek ghetto* (*ghetto of geek*) тощо.

Комп'ютерні технології стали основою для розмежування поколінь на «комп'ютерно досвідчених» і «комп'ютерно недолугих». Здебільшого представники молодого покоління розуміються краще на новітніх технологіях і одиниці, що позначають «покоління досвідчених комп'ютерних користувачів», зазвичай містять імпліцитну сему «молодий».

Серед таких номінацій *blogging generation, cyber generation, dot.com generation, generation C, generation D / digital generation, generation E / electronic generation, generation I / Internet generation, generation www, N-gen / Net gen / Net generation, online generation, virtual generation* тощо. У всіх перелічених інноваціях семантика належності представників генерації до техногенного суспільства виражена експліцитно компонентами *cyber, digital (D), dot.com, electronic (E), Internet (I), net (N), www, blogging*, а семантика молодого віку виражена експлікацією рівня розвитку новітніх технологій.

By viewing technology within the wider context of young people's lifestyles, we aim to demystify the digital Generation and provide tangible insights for ourselves and our clients to continue engaging our audience now and into the future (Guardian, 5 Oct 2006).

Для репрезентації Інтернет-континууму в сучасній англійській мові використовуються лексеми *Internet, net, www, cyber, electronic, dot.com*, але привертає увагу той факт, що для формування назв генерації вживаються всі ці синоніми, які дають, відповідно, синонімічні позначення молодому поколінню. Подібні еквівалентні між собою одиниці утворюються, як ми раніше зазначали, й для репрезентації часового континууму *Internet era, cyber age, dot.com era*.

У сучасній англійській мові метонімічним позначенням Інтернету виступають мовні одиниці *Google, YouTube* (популярні пошукові системи), *My Space, Facebox, Twitter* (популярні соціальні мережі). Ці фірмоніми залучаються до процесу творення інновацій, які номінують молоде покоління, а саме: *Google generation* (молоді люди, які зазвичай користуються пошуковою системою *Google*), *YouTube generation* (молодь, яка використовує пошуковий сайт *YouTube* для перегляду відеокліпів і прослуховування пісень), *My Space generation, Facebox generation, Twitter generation* (молодь, яка часто відвідує блогіві простори *My Space, Facebox, Twitter*) або просто позначають сучасну молодь, яка широко користується новітніми інформаційними досягненнями.

Розвиток цифрових технологій репрезентується великою кількістю неологізмів. Деякі з них залучаються до словотворчих та семотворчих процесів не лише номінації компонентів техносфери, але при лінгвальній репрезентації поколінь, наприклад, *Halo generation, Nintendo generation, Nintendo kids* – молодь, яка захоплюється відеоіграми (оскільки, компанії *Halo, Nintendo* – це відомі виробники відеоігор). Гіперонімами перерахованих одиниць є новотвори *wii generation* (де *wii* – приставка для гри у відеоігри), *gamer generation*, тобто покоління аматорів, фанатів відеоігор. На основі уподобань сучасної молоді формуються назви поколінь, наприклад, *iPod generation* (молодь, яка слухає музику по MP3 плеєру), *text generation, thumb generation* (покоління, яке захоплюється мобільними телефонами і спілкується за допомогою СМС-повідомлень).

Розмежування «інформаційно бідних» і «інформаційно заможних» відбувається не лише в соціальному контексті. Так, із подальшим розвитком технологій в англійськомовних країнах почали формуватися регіони, де проживають люди або концентруються компанії, що спеціалізуються на новітніх технологіях. Наприклад, новотвір *cyberville* позначає місто, в якому проживають люди, чиї професії пов'язані з новітніми технологіями. Його синонімами є неовербі *technopolis, nerdistan, technoburb*. Метафора часів Холодної війни *iron curtain* послугувала основою для новітнього утворення *silicon curtain* – такої собі «силіконової / кремнієвої завіси», що відмежовує район, підприємства якого спеціалізуються на новітніх технологіях, від сусідніх. Така форма новітньої одиниці пояснюється тим, що кремній (*silicon*) є важливим матеріалом для виготовлення мікросхем.

Залучення лексеми *silicon* використовується і для творення інших інновацій, що відрізняють «технологічно просунуті» регіони від оточуючих Найпершим «притулком» комп'ютерних та інтернетівських компаній стала долина Сан-Франциско, що отримала номінацію *Silicon Valley* (Силіконова Долина). Згодом на основі топоніма *Silicon Valley* і за аналогією до нього формуються групи неологізмів. Причому, варто звернути увагу на те, що процес творення неофраз відбувається різними шляхами: 1) прирощенням лексеми до фразеологізму *Silicon Valley*, що дозволяє локалізувати розташування району, який спеціалізується на комп'ютерних технологіях (*Mediterranean Silicon Valley, Mexican Silicon Valley*); 2) заміною фінального елемента фразеологізму і формуванням інновації, що

репрезентує район, який спеціалізується на комп'ютерних технологіях (*Silicon Alley, Silicon Alps, Silicon Bayou, Silicon Beach, Silicon Bog, Silicon Desert, Silicon Dominion, Silicon Fen, Silicon Forest, Silicon Glen, Silicon Hills, Silicon Island, Silicon Mountain, Silicon Oasis, Silicon Paddy, Silicon Plateau, Silicon Polder, Silicon Prairie, Silicon Saxony, Silicon Sentier, Silicon Snowbank, Silicon Swamp, Silicon Tundra, Silicon Wadi*), компонент *Valley* замінюється лексемами, що представляють географічні особливості регіону, завдяки чому відбувається їхня поняттєва локалізація у світі; 3) заміною ініціального елемента фразеологізму (*Biotech Valley, Energy Valley, Medical Valley, Medicon Valley, Nanotech Valley, Search Engine Valley, Software Valley*) і формуванням інновацій, що репрезентують райони, які спеціалізуються на різноманітних новітніх технологіях.

У всіх розглянутих інноваціях компонент *Valley* розширює значення з «долини» на «район». Слід відзначити, що загальним позначенням територій, що спеціалізуються на комп'ютерних технологіях, є інновація *Siliconia: One Web site* (<http://www.tbtf.com/siliconia.html>) lists 45 instances of "siliconia" associated with 55 locations, including North Carolina's **Silicon Triangle**, the **Silicon Fen** in Cambridge, England, and even the **Silicon Swamp** of Perry, Fla., on the Gulf of Mexico (New York Times, 23 Feb 1998). Саме в такий спосіб на мовному рівні відбувається територіальне відмежування «інформаційно грамотних і обізнаних» від «інформаційно бідних, неосвічених».

Таким чином, можна зробити висновок, що в сучасному англomовному світі постійно популяризується культ інформації, комп'ютерної грамотності, електронної освіченості, неотехнологічної обізнаності. Як і у випадках із усіма іншими культивованими елементами буття людини, усі поняття можна розділити на елементи опозиції, що підтримують і популяризують цей культ, і ті, що протистоять його поширенню, що підтверджує і наше дослідження. Кількість неологізмів, що позначають відсутність будь-яких комп'ютерних знань у людини, надзвичайно низька, оскільки акцент ставиться лише на пункті «відсутності» знань і навичок.

Заслугує уваги той факт, що кількість одиниць, що представляють людей, які володіють навичками роботи з комп'ютером і Інтернетом та мають доступ до інформації, представленої в ньому, розкриваються значно більшою кількістю інновацій. Кількість одиниць, що позначають досвідчених користувачів та часові й просторові елементи їхнього буття, у декілька разів вища, оскільки в межах кожного виміру визнаються нові вісі координат, у площинах яких перебувають мовці, що спочатку проходить фазу ментального усвідомлення у носіїв, а потім фазу вербалізації – новітньої репрезентації важливого для буття елемента дійсності. Варто зазначити, що серед аналізованих нами неологізмів досить поширена синонімія, що пояснюється відносно молодим віком терміносистеми і вербокративною діяльністю носіїв англійської мови. Дослідження не є вичерпним і відкриває широкі перспективи подальших розвідок сучасних культур в англomовному суспільстві та специфіки їхньої інноваційної реалізації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Benlevi J. Too Much Magic: Pulling the Plug on the Cult of Tech: Secrets They Won't Tell You About Your Digital Life / Jason Benlevi. – San Francisco : Contrarian Books, 2011. – 379 p.
2. Online Etymology Dictionary – Режим доступу: <http://www.etymonline.com/index.php>.
3. Roszak Th. The cult of information: a neo-Luddite treatise on high tech, artificial intelligence, and the true art of thinking / Theodore Roszak. – LA : University of California Press, 1994. – 267 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександра Головка – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: неологія, еволюція словникового складу, антрополінгвістика.

ПОРІВНЯННЯ ЯК ЗАСІБ ХУДОЖНЬОЇ ОБРАЗНОСТІ В АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ ТА ПРИКАЗКАХ

Олена ГУРКО (Дніпропетровськ, Україна)

У статті подано аналіз порівнянь в англійських та українських прислів'ях та приказках. Досліджено найцікавіші тематичні групи з точки зору лексичного потенціалу компонентів порівняння з відображенням контекстуальних особливостей та граматичної структури.

Ключові слова: порівняння, прислів'я, приказки, тематичні групи, стилістична виразність, граматична структура.

The article deals with comparisons in English and Ukrainian proverbs and sayings. The most interesting thematic groups in terms of vocabulary building components compared with the mapping of contextual features and grammatical structure are investigated.

Key words: comparison, proverbs, sayings, thematic groups, stylistic expression, grammatical structure.

Паремійний фонд мови – це скарбниця народної мудрості, до якої входять найбільш влучні, сміливі, художньо виразні вислови-спостереження, що торкаються усіх найістотніших сфер життя та діяльності людини. Цей фонд є відкритою системою, оскільки він постійно збагачується завдяки афоризмам відомих громадських діячів, митців, літераторів, науковців, які настільки часто використовуються в засобах масової інформації та побутовому мовленні, що з часом втрачають авторство і стають народним надбанням.

Про прислів'я та приказки протягом багатьох століть написано чимало вагомих праць. Але справжній науковий підхід сформувався лише в другій половині XIX століття. Початок цьому поклав О. О. Потебня. Саме в XIX столітті до питань мови було застосовано порівняльно-історичний метод. У цей час мову почали розглядати як категорію історичну. О. О. Потебня вважав, що без історичного підходу до вивчення прислів'їв і приказок не можна розкрити суть і закономірності їхнього розвитку. Досліджуючи прислів'я і приказки, він прийшов до висновку, що вони не є чимось застиглим. Багато з них за певних історичних умов зазнають і структурних, і семантичних змін. Одні приказки й прислів'я поволі зникають, відмирають, інші – народжуються. А деяка частина внаслідок економічних, політичних та культурних зв'язків запозичається з інших мов, і відповідно пристосовується до законів розвитку тієї мови, що їх запозичила [6]. Давно помічено, що мудрість і дух народу виявляють у його приказках і прислів'ях, а знання прислів'їв і приказок того чи того народу сприяє не тільки кращому знанню мови, але й кращому розумінню способу мислення та характеру народу.

Порівняння приказок і прислів'їв різних народів виявляє, наскільки багато спільного мають ці народи, що, у свою чергу, сприяє їх кращому взаєморозумінню та зближенню. У приказках і прислів'ях відображений багатий історичний досвід певного народу, уявлення, пов'язані з трудовою діяльністю, побутом і культурою людей. Правильне і доречне використання приказок та прислів'їв надає мові неповторну своєрідність і особливу виразність.

Приказки і прислів'я – це невичерпне джерело збагачення мови, підвищення її логічної, емоційної та стилістичної виразності. Приказки і прислів'я завжди стислі, але розуму та почуттів у них стільки, скільки у великих книжках. Вони є частиною культури певного народу і завжди будуть актуальними, незважаючи на економічний і технічний прогрес. У будь-який час прислів'я та приказки залишаться характерною рисою народу, об'єктом уваги і досліджень. Аспекти зазначеної проблеми порушено в наукових розвідках таких учених, як А. І. Мамалига, О. Д. Пономарів, О. А. Сербенська, М. М. Пазяк, В. А. Чабаненко, О. Ю. Дубенко, Т. А. Коць.

Проблема функціонування трансформованих стійких словосполук завжди актуальна, бо цей процес відбувається в мові постійно і безперервно. Думки вчених стосовно способів трансформації прислів'їв і приказок неоднозначні.

Прислів'я – стилістичний засіб: короткий віршований вислів, повне поширене речення повчального змісту: *Хто знання має, той і мур ламає* [5 : 447]. Прислів'я – це самостійні судження, інтонаційно й граматично оформлені, як прості («Дружній череді і вовк не

страшний»), або складні («Біда тому воліві, якого корова коле») речення. Найчастіше прислів'я виникають внаслідок спостережень за певними часто повторюваними подіями та явищами і виділення в них характерного й особливого. Основою прислів'їв є факти. *Everybody's business is nobody's business*. (Невісток багато, а хата неметена); *Give a man enough rope and he will hang himself* (Застав дурня молитися, він і лоб розіб'є); *One fool makes many* (З розумним поговориш – розуму наберешся, а з дурним – останній загубиш).

Значення прислів'їв може бути прямим, тобто похідним від значень його компонентів. *A friend in need is a friend indeed* (Друзі пізнаються в біді); *There is no smoke without fire* (Диму без вогню не буває); *Fine feathers make fine birds* (Одяг красить людину).

Значення інших прислів'їв сприймається, як переносне, узагальнено-метафорично : «*Лід лежачий камінь вода не тече*» (Тут, звичайно, мається на увазі не камінь як такий, а чиясь бездіяльність). *He sees the gold, that glitters / All is not gold that glitters*. (Не зовнішній вигляд визначає цінність речей). *Strike while the iron is hot*. (Використовуй слухний момент).

Приказка – стилістичний засіб: вислів із незакінченою думкою, що натякає на висновок: *Вилами по воді писано* [5 : 447]. Тобто приказки, на відміну від прислів'їв, висловлюють незавершену думку, є частиною судження, що має форму незамкненого кліше. Вони можуть бути реалізовані в мовленні тільки в контексті («*Більше щастя, як розуму*», «*З чим пішов, з тим і прийшов*»).

Об'єктом нашого дослідження є порівняльні одиниці в українській та англійській мовах, а предмет дослідження становлять структурні особливості порівнянь в українських та англійських прислів'ях та приказках.

Порівняння – це фігура мови, що полягає в зображенні особи, предмета, явища чи дії через найхарактерніші ознаки, які є органічно властивими для інших: дівчина струнка, як *тополя*; волошки сині, як *небо*; надворі тепло, як *улітку*. В основі порівнянь лежать логічні операції виділення найсуттєвішої ознаки описуваного через пошук іншого, для якого ця ознака є виразнішою, зіставлення з ним і опис: «Сплив вересень синій, як *терен*. Жовтень палає червоний, як *глід*» [7: 469].

Сталі образні порівняння належать не тільки до мовних виражальних засобів, але й до корпусу лінгвокультурологічних одиниць, оскільки в них знайшли відображення особливості національного образного мислення. Вони дають уявлення про образні зближення між предметами і явищами, що утвердилися в національній свідомості протягом століть. Причому частина цих зв'язків може бути універсальною для багатьох культур, а певні порівняння є національно специфічними. Компаративний аналіз семантичних особливостей усталених образних порівнянь в англійській та українській мовах дозволяє виокремити такі види відповідників за об'єктом порівняння [4 : 15]:

а) ідентичні об'єкти порівняння: (*as blue as the sky* – синій як *небо*; *to sing like a bird* – співати, як *пташка*, як *соловей*; *as fat as a butter* – жирний як *масло*; *as clear as crystal* – прозорий як *кристаль*, як *вода*, як *дзеркало*; *as brittle as glass* – крихкий як *скло*; *as tired as a dog* – стомлений як *собака*);

б) аналогічні об'єкти порівняння: (*as active as quicksilver* – жвавий як *в'юн*; *as fussy as hen with one chick* – носить як *курка з яйцем*, як *кіт з оселедцем*, як *дурень зі ступою*; *as white as chalk* – білий як *крейда*, як *береза*, як *день*, як *лебідь*, як *молоко*; *as strong as a bull* – дужий як *бик*, як *вода*, як *дуб*, як *лев*);

в) різні об'єкти порівняння: (*as light as air* – легкий як *вітер*, як *пір'я*; *to sleep like a log* – спати як *баран*, як *убитий*, як *після маківки*; *as quick as a monkey* – швидкий як *блискавка*; *as drunk as a lord* – п'яний як *ніч*, як *чп*, як *дим*);

г) відсутність образного еквіваленту в одній з порівнюваних мов: (*as brown as a berry* – дуже темний, *засмаглий*; *as cheap as dirt* – дуже дешевий; *as dry as dust* – нудний *нецікавий*; *as full as an egg* – переповнений, *повний по вінця*; *as hard as nails* – *загартований*, у *чудовій формі*; *as honest as the day* – дуже чесний).

Як видно з наведених прикладів, особливість граматичного вираження англійських порівнянь у прислів'ях та приказках полягає в тому, що слова *like*, *as* виступають одним із формальних елементів, що зазвичай пов'язують суб'єкт та об'єкт порівняння (Sailors get their

money like horses, but spend it like asses; Rosa is as beautiful as flower. Paula is like a fairy; Handsome is as handsome does; There is no place like home).

У лінгвістичній літературі подано різні типи порівнянь у прислів'ях та приказках. Серед них (за класифікацією Балан Л. Г. [1]):

а) порівняння між «особами» і «предметами»: *The first wife is matrimony; the second, company; the third, heresy* (Перша жінка – це шлюб, друга – компанія, третя – ересь); *Slander expires at a good woman's door* (Наклеп зникає перед дверима добродешної жінки); *Handle with care women and glass* (З жінками та склом треба поводитися обережно).

б) порівняння між «предметом» і «предметом»: *Charity is the father of sacrifice* (Благодійність – мати пожертви); *Caution is the parent of safety* (Обережність – супутниця безпеки); *Experience is the mother of wisdom* (Життєвий досвід – основа мудрості); *Gratitude is the memory of the heart* (Вдячність – це пам'ять серця). Ці паремії вміщують два словосполучення чи слово і словосполучення, які вказують одне значення.

в) порівняння між «тваринами» та «особами»: *A man without a religion is a horse without a bridle* (Людина без релігії – це кінь без вуздечки); *The fingers of a housewife do more than a yoke of oxen* (Пальці домогосподарки працюють більше, ніж воли у ярмі); *A cat has nine lives; a woman has nine cat's lives* (У кішки дев'ять життів; у жінки – дев'ять котячих життів); *It is a great peaty to see a women weep as to see a goose go barefoot* (Жінці плакати, що гусакові босоніж ходити).

В англійській мові поширені мовні образні порівняння, в яких для зіставлення об'єктів виступає прикметник (*as round as a ball – круглий як куля, as silly as a goose – дурний як пень, as soft as down – м'який як пух*), в українській мові частіше, ніж в англійській трапляються усталені порівняльні вирази з дієслівною основою: *боятися як чорт ладану, дивитися як баран на нові ворота, ганяти, як солоного зайця, причепитися як реп'ях, лаятися на всі заставки, плавати як сокира, співати як пташка, налетіти як сарана* [4: 1].

Як в англійській, так і в українській мовах можна виділити кілька тематичних груп приказок та прислів'їв на позначення:

а) явищ природи: *March comes in like a lion and goes out like a lamb* (Березень приходить, як лев, а відходить, як ягня); *Fire and water are good servants, but bad masters* (Вогонь і вода добрі служити, але лихі панувати); *A morning's rains is like an old woman's dance: it doesn't last long* (Ранковий дощ – як танець старої жінки: він триває недовго);

б) абстрактних понять: *All is fair in love and war* (В коханні та на війні всі засоби добрі); *Confidence is a plant of slow growth* (Довіра – це рослина, що росте повільно); *Wise distrust is the parent of security* (Розумна недовіра – запорука безпеки); *Hate twins to love* (Ненависть та любов – близнюки); *Love and a cough cannot be hid* (Любов і кашель не сховаєш);

в) їжі: *Eat, drink and be merry, for tomorrow you will die* (Їж, пий, веселися, а за завтра не журися!); *It's better a belly burst than good food waste* (Нехай краще трісне живіт, ніж пропаде хороша їжа); *The way to a man's heart is through his stomach* (Шлях до серця чоловіка лежить через його шлунок); *Stuff today and starve tomorrow* (Сьогодні густо, а завтра пусто);

г) родинних стосунків: *Choose your man as you choose your shoes – for comfort and long wear* (Вибирай собі чоловіка, як вибираєш черевики, – для зручності і тривалого носіння); *Don't marry a girl who wants strawberries in January* (Не одружуйся з дівчиною, що бажає полуниці в січні); *A deaf husband and a blind wife are always a happy couple* (Глухий чоловік та сліпа жінка завжди були щасливою парою);

г) зовнішності: *Clothes make the man* (Одяг створює людину); *Pretty face, poor fate* (Привабливе обличчя, нещаслива доля); *A fellow feels considerably like clothes he wears* (Самопочуття людини значною мірою залежить від того, у що вона одягнена); *Good clothes open all doors* (Гарний одяг відкриває всі двері); *Handsome apples are sometimes sour* (Гарні яблука інколи бувають кислими);

д) праці: *The best fish are near the bottom* (Не розкусивши горіх, зерна не з'їси); *The busiest men have the most leisure* (У найбільш зайнятих людей більше всіх вільного часу); *Business is to grown men what blocks are to children* (Бізнес для дорослих теж саме, що кубики для дітей); *A hired horse never tires* (Наймана кобила ніколи не втомлюється);

е) минулого і майбутнього: *Boast not of tomorrow, for you know what a day may bring forth* (Не хвались завтрашнім днем, бо ти не знаєш, що може принести тобі завтра); *No man can call again yesterday* (Ніхто не може повернутись у вчорашній день); *The past always looks better than it was, it's only pleasant because it isn't here* (Минуле завжди виглядає привабливішим, ніж було насправді; воно приємніше тільки тому, що його немає);

є) різне: *Where bees are, there is honey* (Де бджоли, там і мед); *Who seeks what he should not find what he would not* (Шукаючи те, що не повинен шукати, знаходиш те, що не хотів би знаходити); *The world is a ladder for some to go up and some down* (Світ – це драбинка, по котрій деякі підіймаються вгору, а деякі сходять вниз).

Таким чином, з погляду стилістики адекватність перекладу прислів'їв та приказок може бути досягнута лише за умови врахування лінгвопоетичних особливостей паремії, тобто її змістово-творчих формальних характеристик, взаємодії структури та семантики, що надає висловленню афористичну силу і робить його явищем художнього мовлення.

Отже, створення крилатого вислову, який стає вживаним і входить до скарбниці загальнонаціональної мови, – це високе мистецтво майстра слова, складна напружена творча праця митця, спрямована на пошуки найточнішого, найкращого втілення думки в слові [2: 5]. З'ясування природи, семантики та структури крилатих мовних одиниць і на сьогодні залишається одним із перспективних завдань сучасної лінгвістики.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балан Л. Г. Класифікації порівнянь // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. пр. – Чернівці: ЧДУ, 1997. – Вип. 12. Германська філологія. – С. 146-150.
2. Білодід І. К. Т. Г. Шевченко в історії української літературної мови / І. К. Білодід. – К.: Наук. Думка, 1964. – 54 с.
3. Дубенко О. Ю. Англо-американські прислів'я та приказки / О. Ю. Дубенко. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 408 с.
4. Дубенко О. Ю. Порівняльна стилістика англійської та української мов / О. Ю. Дубенко. – Вінниця: Нова книга, 2011. – 327 с.
5. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилістика української мови / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.
6. Потебня А. А. Из записок по теории словесности / А. А. Потебня. – Харьков, 1888. – 253 с.
7. Українська мова: Енциклопедія / [ред. М. Бажан]. – К.: «Українська енциклопедія М. П. Бажана», 2000. – 989 с.
8. Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток / [упор. М. М. Пазяк]. – К.: Наук. Думка, 2001. – 263 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Гурко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.
Наукові інтереси: українська лексикологія та науково-технічна термінологія.

METAPHORIC NATURE OF ENGLISH IDIOMS WITH THE MEANING OF “SPACE”

Олександра ДЕЙЧАКІВСЬКА (Львів, Україна)

У статті розглядається метафорична природа англійських ідіом зі значенням “простір”. Проведений аналіз засвідчує їх системний характер і концептуальну мотивованість.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концептуальна система, механізми сприйняття, базова метафора, похідна метафора, парадигма, опозиція, когерентність.

The article deals with the analysis of the metaphoric nature of English idioms with the meaning of “space”. The analysis proves their systemic character and conceptual motivation.

Key words: Cognitive Linguistics, conceptual system, mechanisms of perception, basic metaphor, derivative metaphor, paradigm, opposition, coherence.

One of the important characteristics of Cognitive Linguistics is the study of linguistic phenomena as those interconnected with the processes of perception and thinking that are characteristic of human mind. The investigation of cognitive structures also proves that the new data taken by a person are processed on the basis of the already existing models, and the ways of their processing are also analogous to those used for organizing human memory.

In Cognitive Linguistics, meaning, as conceptualization, is believed to lie at the very heart of language and is of great importance while studying lexical and syntactic items. Conceptualization thus helps to create a picture not of “chaos, but rather of ordered complexity quite amenable to a cognitive grammar description” [5: 294]

Cognitive Linguistics, which grows out of the conviction that “language structure emerges from language use” [6:5] is obliged to “invest in the analysis of real language use”, so as to come up to its “self-declared status” as a usage-based model of language” [3: 17]

Metaphor in Cognitive Linguistics is considered to be one of the most important mechanisms of perception. “Our conceptual system is largely metaphorical” which means that “the way we think and what we do every day is very much a matter of metaphor” [4: 3].

While studying the metaphoric nature of language the linguists developed the theory of a basic metaphor, according to which metaphor appears not only as a result of transference of the word from one notion to another but also due to the necessity of a more accurate definition of a new notion that corresponds to the old-established one.

While analyzing the functioning of a basic metaphor it is possible to trace the process of transference of a concrete meaning into a more abstract one.

Basic metaphors exist in human consciousness as an associative network which is the result of our perception of a certain fragment of reality. Along with basic metaphors there are also derivative or secondary metaphors. While basic metaphors describe the way people think about the world, derivative metaphors, that appear and function in the course of basic metaphor evolution, define a certain object or a certain category of objects. Derivative metaphors make up the paradigm of a certain basic metaphor.

Cognitive study of English idioms shows that most of them have as their basis conceptual metaphors and metonymies. Such an approach is somewhat opposed to the traditional view according to which the main characteristic features of idioms are their transferred meaning and certain syntactic properties similar to those of the words.

Basic metaphors with the meaning of “space” are based on polar oppositions : up-down, in-out, on-off. These oppositions are not arbitrary as they have as their basis our physical and cultural experience. Basic metaphors with the meaning of “space” include the following ones:

1. HAPPY IS UP; SAD IS DOWN
2. CONSCIOUS IS UP; UNCONSCIOUS IS DOWN
3. HEALTH AND LIFE ARE UP; SICKNESS IS DOWN
4. HAVING CONTROL IS UP; BEING UNDER CONTROL IS DOWN
5. MORE IS UP; LESS IS DOWN
6. FORSEEABLE FUTURE EVENTS ARE UP (AND AHEAD)
7. HIGH STATUS IS UP; LOW STATUS IS DOWN
8. GOOD IS UP; BAD IS DOWN
9. VIRTUE IS UP; DEPRAVITY IS DOWN
10. RATIONAL IS UP; EMOTIONAL IS DOWN

[4: 14-15]

Each of the basic metaphors has its derivatives made up by the idioms with the same meaning. Most of the examples are taken from Cambridge International Dictionary of English [2] and English-Russian Phraseological Dictionary[1].

Metaphoric paradigm of the first basic metaphor **happy is up; sad is down** is made up by the following idioms: *He's **up** and coming. It's time **to be up** and doing. He is **on top** of the world. He is **in the seventh heaven**. He is **on cloud nine**. He's broken his heart three times already but he always **comes up** smiling. Ever since she met Mark, she's **been floating on air**. He was really **flying high** after the birth of his first child.*

*He feels awfully **down and out**. Our spirits **drooped**. She's feeling a bit **low** about failing that exam. William is **out of humor** this morning because he didn't get a letter from his daughter. This continual wet weather is **getting me down**. Her career was **in the doldrums** during those years. After failing the exam he was **in a minor key**. My spirits **sank** when I realized I couldn't afford the new car I wanted.*

The physical basis of the metaphor **happy is up; sad is down** is the fact that we usually stoop when we are sad, depressed or unhappy, yet our posture is erect when we experience positive emotions.

The concept of happiness, illustrated by the sentences with the idioms, is intensified by the verbs “to float” and “to fly” as well as by the nouns “air” and adjective “high”. The state of

unhappiness is correspondingly emphasized by the adjective “minor”, the verb “to sink” and the noun “doldrums”, which was originally a name for an area of sea where ships were unable to move because there was no wind.

Conscious is up; unconscious is down;

The paradigm includes the following idioms: *He soon recovered himself and came up to the mark again. I was just rubbing the sleep out of my eyes when you called. I'm catching a train at six o'clock in the morning, so I'll have to be up with the lark.*

I'm afraid I dropped off in the middle of the film. He fell into a deep sleep..

The physical basis of the metaphor **conscious is up; unconscious is down** is the fact that humans stand up when they awake and are conscious, and, on the contrary, they lie down when they sleep or are unconscious.

The conceptual nature of the idioms belonging to the paradigm of this metaphor is demonstrated by the use of the noun “lark” – a bird well-known for signing early in the morning.

To the paradigm of the third basic metaphor **health and life are up; sickness is down** belong the idioms: *His health is picking up. He is up and about. He is on the mend. He's over the worst.*

His health is failing. He's under the weather. He went down with a disease. Ms Jones is sinking fast and the doctor doesn't think she'll live much longer.

Physical basis of the metaphor **health and life are up; sickness and death are down** comes from our experience that serious illness makes us lie down.

“Death” is conceptualized by using the verb “sink” which means moving to a lower level.

The fourth paradigm **having control is up; being under control is down** has the following derivative metaphors:

He is on top of things. She was at the height of her career when he first met her.

“Everything under control?” she asked

“Clicking like clockwork”.

Physical and cultural basis of the metaphor is the fact that the person who gains victory in life is typically on top.

The concept of “having control” is emphasized by the nouns “top” and “height”.

More is up; less is down

The city grew up originally as a crossing point on the river.

I asked him to turn down the heating.

From a chauffeur-driven car to public transport – what a comedown!

Physical basis: when we add more of a substance or physical objects, the level goes up.

The noun “comedown” adds expressive connotation to the concept “less is down”.

Foreseeable future events are up and ahead.

Don't think much of these towns ... you don't get any feeling that they are up and coming and forward-looking.

People usually look in the direction they move. The closer we come to the object the larger it appears. Thus the object appears to be moving upward in the person's field of vision.

The verb “come” intensifies the concept “foreseeable events are up and ahead”.

The movement up and ahead is considered as a positive one, as an indication of success.

High status is up; low status is down

Within the paradigm of this basic metaphor we can come across the following idioms: *He is able to keep on top of things. Over the years she has worked her way up to the top. If you want to get to the top of the ladder you must work like a demon. I came up the hard way: my father died before I was born...*

Why do you spend all your money on hobby like model trains, it's all money down the drain....the district had come down in the world since those days when carriages had spun to the yellow-painted porticos. “Why shouldn't I take a job like anybody else, and see how it feels to put in an eight-hour day? ”Beginning at the bottom of the ladder?”

Social status is usually correlated with physical power and physical power is undoubtedly up.

Conceptualization of “high status is up” is carried out by the verbs “come”, “get” and nouns “way” and “ladder”.

Good is up; bad is down

*According to the stock market report, the price of zinc is **going up**. Things **are looking up**. things **are running downhill** around here.*

Social basis: all things that are of importance for a person, i.e. happiness, health, life and control are up.

Along with prepositions "up" and "down", that are central in conceptualization of spatial metaphors, the meaning of the basic metaphor "good is up; bad is down" is represented by the general notion of "movement".

Virtue is up; depravity is down

*that person **has always been on the up-and-up with us**; his information has been reliable. She behaved as any **upright citizen** would have under the circumstances. My mother is a woman of **high principles**.*

*The worst of all University snobs are those unfortunates who **go to rack and ruin** from their desire to ape their betters. I hope I shall never **fall as low as that**.*

Physical and social basis: to be virtuous means to act according to the rules and standards accepted in society.

Adjectives "high" and "upright" add expressiveness to the concept of "virtue". "Depravity" is conceptualized by means of the noun "ruin", adjective "low" and the verb "to fall".

Rational is up; emotional is down

*The accident **brought him to his senses** and made him stop drinking.*

*It's time you **come to your senses** and realize that they are not going to help you.*

*You must have been **out of your mind** to talk like that to your boss. It's just impossible to predict what he'll do – he just acts **as the spirit moves him**.*

Cultural basis: people view themselves as being in control over their physical environment and emotions.

The noun "senses" emphasizes the concept "rational is up".

The analysis shows motivation of the idioms that arises from sets of conceptual correspondences. It also proves an overall systematicity and coherence among idioms with the meaning of "space". The basic metaphor "good is up" and its paradigm gives an "up" orientation to general well-being and is coherent with the metaphors "happy is up", "health is up", "control is up", "status is up" and their paradigms made up by the idioms.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Большой англо-русский фразеологический словарь/А.В. Кунин. – М.:Живой язык, 1998. – 944 с.
2. Cambridge International Dictionary of English/ [ed. by P.Procter] – Cambridge: CUP, 1995 – 1773p.
3. Geeraerts D. Cognitive Linguistics. Basic Readings/D.Geeraerts – Berlin: Moutonde Gruyter, 2006. – 485p.
4. Lakoff G. Metaphors We Live By/G. Lakoff, M. Johnson – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
5. Langacker R. W. Concept, Image and Symbol: The Cognitive Basis of
6. Grammar/ R. W. Langacker – Berlin & New York, Mouton de Gruyter, 1991 – 395 p.
7. Tomasello M. Constructing a Language: A Usage-Based Theory of Language Acquisition/M. Tomasello. – Cambridge, MA: Harvard University Press: 2003 – 388 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександра Дейчаківська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: теоретична граматики, когнітивна лінгвістика.

БІНАРНІСТЬ ЯК ОСНОВА КАТЕГОРИЗАЦІЇ ПРОСТОРУ В ПРАЙНДОЄВРОПЕЙСЬКІЙ МОВНІЙ СВІДОМОСТІ

Інна ДОВБНЯ (Переяслав-Хмельницький, Україна)

У статті запропоновано новий семантико-когнітивний підхід до розгляду історико-культурних витоків взаємодії мовних категорій простору і часу. Дослідження зосереджене на аналізі архаїчних особливостей сприйняття навколишнього світу людиною та реконструкції етимонів на позначення простору і часу з метою простеження взаємозв'язку просторових і часових уявлень в архаїчній мовній свідомості французів, англійців і українців.

Ключові слова: простір, час, архаїчна свідомість, модель світу, солярна орієнтація.

The article suggests a new semantic and cognitive approach to the review of historical and cultural origins of the interaction of linguistic categories of space and time. The study focuses on the analysis of the

archaic features of human perception of the world and reconstruction of etymons denoting time and space in order to trace the relationship of spatial and temporal ideas of the archaic language in the consciousness of French, British and Ukrainian people.

Key words: space, time, archaic consciousness, the model of the world, solar orientation.

Актуальність дослідження. Первісна свідомість – це історично перший тип людського світовідчуття, духовно–практичний спосіб освоєння світу тим чи іншим суспільством на початкових етапах його розвитку [5]. У давній період така емоційно–чуттєва форма свідомості домінує над рештою її структурних компонентів і насамперед над раціональною складовою свідомості [10] (пор.: Л. Леві-Брюль характеризував первісне мислення як “прелогічне” [13: 108]).

Мета дослідження полягає у вивченні поняття бінарності як основи категоризації простору в праїндоевропейській мовній свідомості.

Об’єктом дослідження є реконструкція лінгвістикою за допомогою порівняльно-історичного методу праїндоевропейських лексем на позначення просторових понять.

Предметом дослідження є праїндоевропейські лексеми на позначення просторових понять.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення праць таких дослідників реконструйованої праїндоевропейської мови та культури її носіїв, як Т. В. Гамкрелідзе (1984), В. Георгієв (1958), В. В. Іванов (1965), В. М. Топоров (1969), О. М. Трубачов (1991), О. Шрадер (2003) та ін., а також розгляд матеріалів етимологічних словників французької, англійської, української та російської мов дозволяє зобразити модель просторових уявлень праїндоевропейців за мовними свідченнями – подібно до того, як М. С. Грушевський у першому томі своєї “Історії України-Руси” запропонував опис матеріальної та духовної культури давньослов’янських племен епохи їх спільного проживання на прабатьківщині за мовними свідченнями, отриманими на основі залучення прийомів порівняльно-історичного дослідження мов та культурологічної інтерпретації отриманих результатів [1]. Згідно з гіпотезою В. В. Іванова і В. М. Топорова [3], носії праїндоевропейської мови не тільки сакралізували, але й персоніфікували “верх” (утілений і міфологізований в образах неба та небесних об’єктів, гори, вершини дерева, птахів тощо) і “низ” (утілений в образах землі, водної глибини, риб, плазунів та ін.).

Наукові результати. Найважливішими для міфологічної свідомості праїндоевропейців персоніфікаціями “верху” і “низу”, згідно з гіпотезою названих дослідників, виступали, відповідно, бог грому і блискавки (слов’янський Перун, литовський Перкунас, латиський Перконс, давньоіндійський Парджанья тощо) і його змієподібний противник (давньослов’янський Велес, давньоіндійський Валу), які вступали в поєдинок. Битву бога грому зі змієм, тобто протистояння “верху” і “низу”, дослідники називають “основним індоєвропейським міфом” [там само]. Отже, цей міф описував символіку простору в поняттях протиставлення, опозиції, подібно до протиставлення божественного неба й обоженної землі в давньоєгипетській, давньокитайській та інших міфологіях. Людину праїндоевропейці уявляли передусім як земну істоту: праїндоевропейська форма **dheghom* означала і ‘земля’, і ‘людина’, звідси і дн.-гр. *khthon* ‘земля’ (запозичене в численні сучасні мови як компонент слів *автохтонний* тощо), і латинські лексеми *homo* ‘людина’ і *humus* ‘земля’. Подібна спорідненість давньоєврейських слів *adam* ‘людина’ і *adamah* ‘земля’ обіграна в біблійному твердженні про створення людини Богом із праху земного.

Богом неба в праїндоевропейців був бог, відомий у стародавніх індійців як *Дьяух*, у давніх греків як *Зевс*, у давніх римлян як *Юнітер*, а в германців-язичників як *Тіу* або *Ціу*. Слов’янські мови не зберегли його імені, але в цих мовах наявна споріднена з ним лексема *день*. Первісне значення імені спільноіндоєвропейського бога неба – ‘світлий ясний день’ або ‘денне небо’. Первісне праїндоевропейське значення імені цього бога збереглося лише в деяких архаїчних текстах (наприклад, давньогрецький поет Арат у своїй астрономічній поемі “Феномени” вживає ім’я *Зевс* у значенні ‘небо’).

Небо як “верх” протиставлялося землі як “низові”, звідки в давньогрецькій мові відомі протиставлені образи Зевса Небесного (*Zeus Ouranios*) і Зевса Підземного (*Zeus Katakthonios*).

Протиставлення таких абстрактних понять як “верх” і “низ” не було, слід гадати, в праїндоевропейську епоху ще чітко оформленим, оскільки на давніх етапах розвитку мислення і мови людина має справу передусім із конкретними, чуттєво сприйнятими, асоціативно-образними категоріями, а не з логічними абстракціями. Яскравим прикладом сказаного, на наш погляд, може виступати праїндоевропейська форма **koukos* зі значеннями ‘гора’, ‘верх’, де перше з названих значень закономірно уявляється як історично первинне, а друге (репрезентоване англ. *high* і спорідненими з ним формами) виявляється вторинним, історично похідним. Згаданий мовний факт повною мірою відповідає архаїчним міфологічним уявленням про гору (й особливо верхівку гори) як символ неба, верхнього простору.

Подібним із описаним був розвиток семантики іншої лексеми індоевропейських мов – від праїнд. **uer-s-* ‘підвищене місце’ з конкретним предметно-просторовим значенням до лексем з узагальнено-просторовою семантикою на зразок українського *верх* (детальніше про лексеми з наведеним індоевропейським коренем див.: [ЕСУМ (1: 360–361)]).

Цікавим з позиції протиставлення *верху* і *низу* є факт енантіосемії в семантичному розвитку французької лексеми *haut* ‘високий’. Означаючи ‘високий, припіднятий’, лексема *haut* також мала значення ‘глибокий, віддалений’: напр., *mer halte* ‘endroit où la mer est profonde, le large’ (1121).

Ще одним прикладом вірогідного розвитку узагальненого просторового значення слова від більш предметного, конкретного виступає позначення “заднього” в низці індоевропейських мов, що могло розвинутися від форм на позначення “хвоста” [ЕСУМ, Т2: 222]. За аналогією, у французькій мові *coe* (пізніше, *queue f*) ‘хвіст’ позначало ‘arrière-garde’ (1160-1174), а вираз *à la queue de* – ‘en poursuivant’ (1450), *se mettre à la queue de* – ‘suivre, poursuivre’ (1500). Французький іменник *tête* ‘голова’, що походить від лат. *testa* (пізніше *têt*) букв. ‘горщик, ваза; цегла, плитка’ звідки – ‘моллюск, щиток черепахи і ракоподібних (ракоподібні)’, та який у IV-V ст. набув значення ‘сгâne’ (‘череп’), а вже у X ст. – *tête* ‘голова’, розвинувся до позначення ‘вершини гори’ (1560), ‘краю кістки’ (1575) та мор. ‘перший(-і) корабель(-лі) лінії фронту’. У французькій мові подібне значення має і лексема *front* ‘чоло’.

У зв’язку з наявністю мовних фактів на користь розвитку семантики просторової лексики за принципом “від конкретного до абстрактного”, “від предметного до узагальненого значення” слід звернути увагу на припущення про походження слов’янського прийменника – укр. *нід*, прасл. **rodъ* – від спільноіндоевропейського позначення ноги **ped-*. У зв’язку зі сказаним варто згадати ідею І. К. Кучеренка про те, що прийменники виступають наступним рівнем абстрагування семантики порівняно з прислівниками [4: 91–94], що цілком підтверджується на матеріалі лексем із просторовим значенням не тільки в українській мові, про яку писав названий дослідник, але й в інших індоевропейських мовах.

Нарешті, слід звернути увагу на праїндоевропейську форму **hent-* ‘обличчя, лоб’, звідки в окремих індоевропейських мовах походять прийменники-префікси з узагальнено-абстрактним значенням *анти*. Пор. фр. *visage* ‘обличчя’, що походить від ст.-фр. *vis* ‘обличчя’ (від клас. лат. *visus* ‘зір’), яке розвинулось у *vis-à-vis* ‘навпроти’ (поч. XIII ст.).

Нерідко абстракції, ще не властиві архаїчному мисленню й мові, що його обслуговує, замінюються символами, точніше, існують у зародковому стані у вигляді символів [12]. Парою протиставлених символів, що значною мірою корелювала з поняттями “верху” і “низу”, виступали “вогонь” і “вода”. При цьому кожне з названих понять, відповідно до уявлень про “сакральну” і “профанну” мови ще в праїндоевропейську епоху, мало дві відмінні назви:

**egnīs* або **ngnīs* (звідки укр. *вогонь*, лат. *ignīs* “вогонь” тощо) – божественний, персоніфікований вогонь, вогонь як міфологічна істота (співвідносний із небом і пов’язаний з уявленнями про земний вогонь як похідний від небесного, тобто сонячного вогню);

**peuor* (звідси дн.-гр. *pyr*, нім. *Feuer*, англ. *Fire*, фр. *feu*) – деперсоніфікований вогонь, вогонь як безособова стихія;

**veder* – персоніфікована обожествлена вода, пізніше втілена в образах водних богинь на зразок слов’янських русалок, давньогрецьких німф тощо;

**aqua / ara* (звідки лат. *aqua* та ін.) – деперсоніфікована, необожнювана вода, вода як безособова стихія.

Протиставлення “священних” і “не священних” лексем або “поетичної” і побутової мови в праїндоевропейську епоху стосувалося й деяких інших груп лексики, наприклад, назв тварин [8].

Іншою парою символічних уособлень “верху” і “низу” виступають для носіїв праїндоевропейської мови **euis* ‘птах’ і **nguis* ‘змія’, що виступає персонажами численних міфологічних сюжетів у багатьох народів, які говорять індоєвропейськими мовами різних груп.

Поряд із праїндоевропейським протиставленням “верху” і “низу”, реалізованим, як було показано вище, у різноманітних символічних та міфологізованих опозиціях, у свідомості носіїв праїндоевропейської мови існувало й протиставлення “правого” (що його уявляли не тільки як ‘пряме’, ‘правильне’, але й як ‘правове’, тобто законне) і “лівого” (яке уявлялося як хибне, криве, помилкове). На користь існування в давнину опозиції “правого” і “лівого”, оцінюваної в контексті етичних уявлень, можна навести численні мовні свідчення з різних груп індоєвропейської родини. Пізніше відповідні лексеми в деяких мовах набувають навіть міфологізованої персоніфікації – так, із давньогрецького міфу про царя Едіпа відоме ім’я його батька Лай (дн.-гр. *Laios* буквально означає ‘лівий’), що, поза всяким сумнівом, може натякати на оповідуваний міфом злочинний вчинок згаданого героя – його намагання позбутися власного сина шляхом його фізичного усунення.

Мовні факти можуть бути інтерпретовані в руслі уявлення про те, що в епоху існування праїндоевропейської мови чітке узагальнене протиставлення просторових категорій “правого” і “лівого” ще не відбулось остаточно. Праїнд.**dek-* ‘правий’ пов’язане з позначеннями таких понять, як “указувати” і близьких до нього (звідси й лінгвістичний термін *дейксис*, назва категорії *дейктичні займенники*), тоді як для позначення “лівого” в індоєвропейських мовах засвідчено декілька коренів, семантика яких розвинулася від більш конкретного значення до більш узагальненого. Йдеться про праїнд. **laiu-* ‘лівий’, **sen-* ‘лівий’, первісно ‘слабша рука’, і назви “лівого” в мовах балтійської групи з первісним значенням ‘кривий’.

Таким чином, праїндоевропейська мова замість назв “правого” і “лівого” знала назву основної, “вказівної” руки, з одного боку, і назву “слабкої” руки, з другого боку. Індоєвропейські назви “правого” і “лівого” сягають характеристик руки у свідомості й відтак у мові, що додатково підтверджує не раз відзначену роль антропоморфних метафор у розвитку семантики багатьох мов світу. Прикладом є наявність значення ‘виборювані народом справедливі закони та соціальний лад’ у лексемі *правий / право*: фр. *droit m*, англ. *right*, укр. *правий (право)*.

Праїндоевропейські мовні маркери простору, відповідно до лінгвістичних реконструкцій, містять семантичну інформацію, що може бути описана в межах відкритої наприкінці XIX століття М. М. Покровським і В. І. Шерцлем енантіосемії – наявності в одному слові двох протилежних значень [9; 11]. Вірогідну гіпотезу появи та еволюції значення таких лексем запропонував пізніше М. Я. Марр, припустивши розвиток семантики шляхом “поляризації значення” первісно “дифузного” в семантичному відношенні кореня [6]. Приклади такого явища віднаходимо серед просторових лексем і в писемно зафіксованому стані окремих індоєвропейських мов (лат. *altus* ‘високий’ і ‘глибокий’), і в їх давнішому лінгвістично відтворюваному стані (дн.-гр. *hupo* ‘під’ і *hupsos* ‘високий, той, що перебуває над’, які з великою вірогідністю можна звести до спільного кореня – поєднувальною і, мабуть, вихідною семою виступає ‘те, що розташоване далеко вгорі або далеко внизу’). Не є винятком і праїндоевропейська мова, для якої відтворено форми **uper* ‘над’ і **uro* ‘під’, поєднані одним коренем, тобто тавкі, що розвинулися зі спільного кореня.

Водночас для праїндоевропейської мови засвідчено й інше позначення “низу”, не споріднене з описаним позначенням “верху”, а саме **ndhero-*. У просторовому значенні “низу” реконструйовано й інший праїндоевропейський корінь **ni-*.

Є підстави твердити, що носії праїндоевропейської мови здійснювали семантичну диференціацію понять, а так само відповідних слів зі значеннями ‘розташоване під’ – **uro* і

‘низ’ – *ndhero-, *ni-, а так само ‘над’ – *uper і ‘верх’ – *uer-s-. Можна зробити припущення про те, що семантичні відмінності наведених праїндоевропейських форм були пов’язані з уявленнями про різну міру просторового віддалення об’єкта: ‘над’ – це безпосередньо над мовцем, тоді як ‘верх’ – більш узагальнена семантика; відповідно, ‘під’ – те, що розташоване в просторі безпосередньо під мовцем, тоді як ‘низ’ – щось більш узагальнене. З іншого ж боку, у світлі згаданої вище моделі розвитку семантики І. К. Кучеренка, слід припускати більш узагальнену, абстраговану семантику прийменників *над*, *під* порівняно з іменниками *верх*, *низ*. Утім, ситуація ускладнюється тим, що на такому архаїчному етапі розвитку мислення і мови, який мав місце в праїндоевропейську епоху, ще не існувало чітко оформленої диференціації частин мови сучасного типу, не виділялися так чітко іменники і прийменники.

Очевидно, існування подібних форм свідчить про особливість семантики праїндоевропейської мови та, відповідно, мислення її носіїв, для яких важливішим було, як можна припустити з наведених мовних фактів, протиставлення не розташованого вище і розташованого нижче, а близького (розміщеного поряд із людиною) і далекого (незалежно від того, перебуває воно далеко вгорі чи далеко внизу). Запропонований лінгвістичний висновок корелює з реконструкціями та моделями на матеріалі міфологічних уявлень, що інтерпретують процес освоєння людиною навколишнього простору шляхом протиставлення “свого”, “близького” і “чужого”, “далекого” спершу в горизонтальній площині, а потім у вертикальній, шляхом “розщеплення” образу чужого простору на “верхній” і “нижній” світи і, відповідно, перетворення двочленної моделі світу на тричленну.

Серед прикладів лексем, які ще в епоху праїндоевропейської мовної єдності поєднували в собі просторову семантику з часовою, слід назвати і.-с. *g’ho- зі значеннями ‘ззаду’ і ‘потім’ (детальніше див.: [ЕСУМ (2: 213)]). Наведена лексема ілюструє, поряд із тим, відмінні від сучасних давні уявлення про специфіку просторової метафоризації часу: для носіїв індоевропейських мов архаїчного періоду “майбутнім” було те, що розташоване позаду, а “минулим”, відповідно, виступало розташоване попереду. Таке уявлення зафіксоване ще в епоху Київської Русі: *задничникъ* означало ‘наступник’, ‘спадкоємець’, буквально ‘той, хто розташований позаду’, тобто йде ззаду, слідом за людиною.

Подібним прикладом поєднання просторової і часової семантики є праїндоевропейська форма *pre (форма реконструкції з ларингалами *prheh) ‘перед (у просторі)’ й водночас ‘перед (у часі)’.

Поряд із розглянутими лексемами, праїндоевропейська мова також містила і назву “відкритого простору” – *reuhes, звідки лат. *rus* ‘відкрите поле, сільська місцевість’, дн.-ір. (авестійське) *ravah-* ‘простір’, нім. *Raum* ‘простір’ (англійський відповідник наведеного німецького слова має конкретну семантику *room* ‘кімната’), тохарське *ru-* ‘бути відкритим’. Існувала й форма *ghohros ‘порожній простір’, репрезентована, серед іншого, давньогрецькою лексемою *choros* ‘порожній’. Була наявна також низка позначень межі простору – праїнд. *herhos (звідси лат. *ora*), *marg- (звідси лат. *margo*), *termn (звідси лат. *terminus*). Слід звернути особливу увагу на приклади персоніфікації та міфологізації індоевропейського образу межі, як-от лат. *Terminus* ‘божество межі’.

Праїндоевропейської епохи сягають назви огороженого простору, відділеного від навколишнього неосвоєного, “чужого” світу неподоланною укріпленою межею. Це праїнд. *ghordhos ‘город (місто), огорожений стіною населений пункт’ (давніше просто ‘огорожений простір’, навіть ‘огорожена ділянка лісу’ в давніх кельтів; від того самого кореня в багатьох індоевропейських мовах походить назва саду – лат. *hortus*, англ. *garden*, нім. *Garten* та ін.) і *pols ‘замок, укріплений населений пункт’ (звідси дн.-інд. *pur* ‘місто’, дн.-гр. *polis* ‘місто’, первісно ‘укріплене місто’ – пор. *akropolis* ‘Акрополь’, лат. *pils* ‘замок’ – пор. *Даугавпілс*) [ЕСУМ (1: 570-571)]. Описові праїндоевропейських уявлень про простір населених пунктів приділяє значну увагу О. Шрадер (1855–1919) у своїх творах “Порівняльне мовознавство і первісна історія” (1886) та “Індоевропейці” (2003), де залучено для порівняння з лінгвістичними свідченнями також історичні, археологічні та фольклорні відомості.

Потребує спеціальної уваги й така лексема з просторовою семантикою, як індоєвропейська назва селища **veik-*, репрезентована в дн.-гр. *oikos* ‘дім’, лат. *vicus* ‘село’, ст.-сл. *вьсь, весь* ‘село’. Є певні підстави зробити висновок про те, що “простір укріпленого міста” і “простір неукріпленого селища” протиставлялися одне одному вже в час існування праіндоєвропейської мови (пор. дн.-сл. *град* ‘укріплене місто’, первісно ‘замок’, і *місто / місце*, що первісно виступало позначенням неукріпленого місця / поселення) [7].

Спільноіндоєвропейським є образ головного освоєного житлового простору – **domos* із відповідниками в багатьох групах індоєвропейських мов (причому в балтійських і германських мовах наведений корінь позначає не звичайний житловий, а сакральний простір) [2].

Священним центром хатнього простору, подібним до персоніфікованої печі в українських казках, у праіндоєвропейську епоху виступало хатнє вогнище, котре, судячи з прикладів персоніфікації його назви, було обожнене – дн.-гр. Гестія, лат. Веста – богині, які охороняли священне хатнє вогнище. Пізніше в давньогрецькій філософії виникла відома концепція Гестії як центрального вогнища Всесвіту – таким чином, міфологізований образ дому та його центру був спроектований на весь світ.

Ділянкою простору, що поєднує внутрішній освоєний світ житла із зовнішнім неосвоєним, виступають двері, що також мають спільноіндоєвропейську назву **duer-* (тоді як назви вікна в різних індоєвропейських мовах характеризуються своєрідними для кожної групи мов образами, втіленими у внутрішній формі слова, як-от слов’янське *вікно* від *око* будинка, англійське *window* від *wind-auge* ‘око вітру’ тощо). “Який би не був нещасливий сей праіндоєвропейський дім, але все таки був справжній дім, не купа ріща, з дверима, хоч і без вікон” [1].

Висновки. Дослідження реконструйованих лінгвістикою за допомогою порівняльно-історичного методу праіндоєвропейських лексем на позначення просторових понять дає змогу зробити низку висновків.

По-перше, носії праіндоєвропейської мови здійснювали диференціацію частин простору та їх номінацію в напрямках усіх трьох просторових координатних осей – “верху” і “низу”, “правого” і “лівого”, “переднього” і “заднього”.

По-друге, згадана диференціація не була ще достатньо чіткою, оформленою й упорядкованою, що підтверджується етимологією окремих лексем просторової семантики.

По-третє, індоєвропейські позначення частин простору зазнавали семантичної еволюції від предметного до більш узагальненого, від конкретного до абстрактного значення.

По-четверте, позначення просторових категорій у праіндоєвропейській мові перебували в тісному зв’язку з міфологічними образами та символами, в контексті архаїчного міфологічного мислення.

По-п’яте, образи частин простору зазнавали не тільки символізації й міфологізації, а й персоніфікації, були пов’язані з уявленнями про божественних істот. Уже в епоху праіндоєвропейської мовної спільності існували також уявлення про сакральність простору. А закарбовані в мові праіндоєвропейські уявлення про простір співвідносні з відомостями про реальний простір – територію, яку займали носії праіндоєвропейської мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1991. (Пам’ятки іст. думки України). Т. 1. – 1994. – 736 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/hrushrus/iur1.htm>
2. Довбня І. Індоєвропейські витоки мовних позначень категорії простору / Інна Довбня // Київська старовина ; [наук. істор.-філол. журн.]. – К. : Київський славістичний університет, 2009. – № 5–6. – С. 154–164.
3. Иванов В. В. Верх и низ / Вячеслав Всеволодович Иванов // Мифы народов мира. – 1980. – Т. 1. – С. 233–234. Кучеренко 1961
4. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія / І. А. Кучеренко. – К. : Вища школа, 1961. – Ч. 1. – 172 с.
5. Леонтьев А. Н. Первобытное сознание / Алексей Николаевич Леонтьев, 2011. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://goo.gl/cS7hw>.
6. Марр Н. Я. “Север” и “мрак” // “левый” от Пиренеев до Месопотамии / Николай Яковлевич Марр // Марр Н. Я. Избранные работы. – Л. : ОГИЗ, 1936. – Т. 2. – С. 136–139.
7. Мосенкіс Ю. Л. Організація простору давньоруських міст / Ю. Л. Мосенкіс // Янус Нерухомість. – 2007. – № 3. – С. 24–25.

8. Мосенкіс Ю. Л. Священный центр і язичницькі печери стародавнього Києва / Ю. Л. Мосенкіс // Янус Нерухомість. – 2008. – № 6. – С. 37–39.
9. Покровский М. М. Семасиологические исследования в области древних языков / М. М. Покровский. – Серия “Школа классической филологии”; [2-е изд.]. – М. : Едиториал УРСС, КомКнига, 2006. – 136 с.
10. Полисаев О. П. Етимологічний та смисловий аналіз міфології / Олександр Павлович Полисаєв, 2011. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://goo.gl/eQBmI>.
11. Шерцль В. И. О словах с противоположными значениями (или о так называемой энантиосемии) / В. И. Шерцль // Философские записки. – 1883. – № 5. – С. 1–39.
12. Early language development ; [Friederici Angela D. (ed.)]. – J. Benjamins, 2008. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.unige.ch/lettres/linguistique/publications/acquisitions-biblio.html>
13. Lévy – Bruhl L. L’âme primitive / Lucien Lévy – Bruhl. – P. : PUF, 1963. – 451 p.

СПИСОК ДОВІДКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ЕСУМ: Етимологічний словник української мови : В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; [редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін.]. – К. : Наукова думка. Т. 1 : А–Г / [укл. : Р. В. Болдирев та ін.]. – 1982. – 632 с. Т. 2 : Д–Копці / [укл. : Н. С. Родзевич та ін.]. – 1985. – 572 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Довбня – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземної філології і методики навчання Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Наукові інтереси: еволюційні процеси в мові, зіставлення мовних картин світу.

ЖІНОЧИЙ ІМЕННИК ОДНІЇ ГОВІРКИ СИНЮХО-БУЗЬКОГО МЕЖИРІЧЧЯ

Ніна ЗАДОРЖНА (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена системному аналізу власних жіночих імен однієї із східноpodільських говірок Голованівщини, у ній виділено особові імена як основні одиниці жіночого іменника означеного ареалу, введено варіантні форми антропонімічних назв, визначено структурні особливості іменотворення в розмовно-побутовому мовленні.

Ключові слова: антропонім, антропонімія, варіант імені, власні імена, жіночий іменник, особові імена, podільські говірки, суфіксація.

The paper presents the systemic analysis of feminine first names of one of the East-Podillia dialects in the Holovanivsk area. First names as key units of feminine names glossary of this area are singled out, their anthroponymic variant forms are singled out, structural peculiarities of feminine name formation in casual speech are described.

Key words: anthroponym, anthroponymy, variant name, proper names, feminine name glossary, personal names, Podillia dialects, suffixation.

Західні райони Кіровоградщини належать до східноpodільських говірок, що знаходяться на межі між південно-східним і південно-західним наріччями, тому й характеризуються взаємопроникненням елементів цих говорів. На часі підготовка праць регіонального характеру, які б дали змогу об'єктивніше й повніше представити цю мовну територію одиницями української діалектної як апелятивної, так і ономастичної лексики. Оскільки східноpodільські говірки Голованівщини залишаються недостатньо вивченим мовним ареалом, важливо проводити дослідження особливостей говірок окремих населених пунктів району.

Метою пропонованої статті є системний аналіз антропонімічної лексики, зафіксованої в говірці розташованого на лівому березі річки Ятрань села Лащівка Голованівського району Кіровоградської області. Джерельною базою слугували документальні записи та розмовно-побутове мовлення мешканців приятранського села. Предмет безпосереднього аналізу становлять лексичні одиниці жіночого іменника села, що функціонували в мовленні упродовж ХХ століття. Об'єктом дослідження обрано власні жіночі особові імена говірки, у межах яких виділено фонетичні варіанти антопонімічних назв, визначено структурні особливості іменотворення в розмовно-побутовому мовленні мешканців села. Важливим завданням було зафіксувати та удоступнити дослідникам ареальні українські антропоніми, окреслити коло вживаних одиниць, проаналізувати їхнє наповнення та активність в розмовно-побутовому мовленні, охарактеризувати особливості функціонування варіантів фемінотивів у діалектному мовленні. У роботі використовується описовий метод, покликаний виконувати найважливіше завдання – зафіксувати територію побутування

антропонімних одиниць, що надалі уможливить висновки про характерні особливості діалектного найменування осіб жіночої статі.

Як відомо, власні імена привертали до себе увагу ще давньоєгипетських, давньогрецьких, давньоримських вчених, проте ономастика як наука, що вивчає власні імена, отримала науковий статус лише у 30-х роках ХХ ст. [9: 88]. У різноманітних лінгвістичних студіях з проблем української ономастики відзначається, що саме система власних особових назв ще потребує ґрунтовного вивчення. Вагомим внеском у розвиток досліджень з антропонімії стали праці українських учених Г. Є. Бучко, М. О. Демчук, І. М. Желєзняк, Р. Й. Керсти, Р. І. Осташа, М. Л. Худаша, П. П. Чучки та ін. Нині українська антропоніміка кваліфікується як чітко структурована галузь лінгвістичних студій з ґрунтовно розробленою теорією, розгалуженою термінологією, добре апробованим комплексом методів дослідження, великим фактичним матеріалом. Водночас вивчення діалектних особливостей функціонування антропонімів залишається однією з найменш опрацьованих ділянок сучасної ономастики. Увагу дослідників привертала особові імена та іменники окремих регіонів України, що знайшло відображення в ґрунтовних лінгвістичних працях з антропонімії Закарпаття (П. П. Чучка), Півдня України (О. Ю. Карпенко), Одещини (О. Ю. Касім), Буковини (Л. К. Кракалія), Лемківщини (С. Є. Панцьо), степової України (І. Д. Сухомлин), північної Тернопільщини (С. В. Шеремета) та ін.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення антропонімії Кіровоградщини в порівнянні з онімними одиницями інших суміжних або дистантних говірок, а також потребою розширення джерельної бази жіночого іменника українських діалектів, виявлення динаміки системи жіночого іменування.

Сучасний іменник українців має різноманітні за походженням особові імена, з-поміж яких найширше представлені давньоєврейські, грецькі, латинські та слов'янські найменування. Церковно-християнські імена, що увійшли в побут східних слов'ян у зв'язку із запровадженням християнства, становлять основу українського іменника. Окрім того, у його складі виділяються окремі слов'янські автохтонні імена, успадковані ще зі спільнослов'янської доби, це переважно складні утворення, із компонентами -слав-, -мир-, а також деякі язичницькі йменування. Як відомо, після християнізації слов'ян календарні імена почали витісняти автохтонні слов'янські, пройшовши протягом Х–ХVII ст. відповідну фонетико-морфологічну адаптацію на українському мовному ґрунті [3: 115].

В антропонімії студіях зазначається, що імена українців, росіян, білорусів, молдаван, поляків, сербів, словаків, румунів, угорців, чехів майже однакові, бо основним генетичним джерелом для них є греко-латинський християнський календар. Імена християнського календаря, запозичені разом із уведенням християнства на Русі, на українському мовному ґрунті набули специфічного звукового оформлення, обросли різноманітними варіантами і вже давно не сприймаються як запозичені [3: 116]. Підтвердженням цієї думки слугує склад жіночого іменника с. Лашівка, представленого іменами з характерними фонетичними рисами ареалу: *Анастасія, Антонія, Варвара, Валентина, Вєра / Віра, Ганна, Галина, Дарина / Одарка, Діна, Домна, Голяна / Уляна, Голита / Уліта, Горпина, Євдокія / Явдокія, Єлизавета / Їлосовєта / Ялосовєта, Зінаїда, Іліна, Клавдія, Клеопатра, Ксенія / Ксєня, Лідія, Лілія, Любов, Людмила, Маріна, Марія, Маланка / Меланка, Мотря, Надія, Наталка / Наталя, Неоніла, Ніна, Олександр, Олена, Ольга, Олімпіада, Оксана, Павліна, Параска / Парасковія, Палагія, Раїса, Світлана, Секлєта, Софія, Соломія, Тамара, Таміла, Тетяна, Устіна / Вустіна, Федора, Феодосія, Феонія, Фросіна, Харитіна, Югіна, Юлія.*

У говірці помітна тенденція до називання певними іменами жінок, залежно від їхніх вікових категорій. Для найменування жінок найстаршого покоління використовуються переважно особові найменування греко-латинського християнського календаря, частина з яких зазнала характерних для жіночих календарних імен адаптаційних змін на фонетичному та структурно-морфологічному рівнях: *Анастасія, Варвара, Ганна, Галина, Дарина / Одарка, Домка, Голяна / Уляна, Голита / Уліта, Горпина, Євдокія / Явдокія, Єлизавета, Іліна, Клавдія, Ксєнія / Ксєня, Марія, Маланка / Миланка, Мотря, Наталка / Наталя, Олександр, Лампіада, Павліна, Параска / Парасковія, Палагія, Секлєта, Софія, Соломія, Устіна / Вустіна, Федора, Феодосія, Фросіна, Харитіна, Югіна.*

Для найменування жінок середнього віку обиралися фемінотиви *Анастасія, Валентина, Вєра / Віра, Ганна, Галина, Діна, Зінаїда, Ксенія / Ксєня, Лідія, Лілія, Любов, Людмила, Марія, Надія, Наталка / Наталя, Неоніла, Ніна, Олександра, Олена, Ольга, Оксана, Раїса, Світлана, Тамара, Тетяна, Юлія*. Стабільністю у використанні відзначаються імена *Галина, Ганна, Лідія, Любов, Марія, Наталя, Надія*.

Як свідчать дослідники історії української антропонімії, навіть у суто офіційних актах церковно-християнські імена жінок в Україні в повній канонічній формі вживалися рідко. Вже від найранішого періоду вони виступають переважно в адаптованих народних гіпокористичних формах, які здебільшого повністю збереглися й міцно закріпилися в народнорозмовному мовленні. Імена-гіпокористики, маючи скорочену форму основи або одну повну основу замість двохосновної форми, представлені в жіночому іменнику села Лащівка особовими іменами типу *Валя (Валентина), Варка (Варвара), Галя (Галина), Зіна (Зінаїда), Таня (Тетяна)* тощо. Особливості народного жіночого іменника в способах найменування осіб у говірці відбивають різноманітні варіанти особових імен, що часто диференційовані за віковими, родинними, професійними та іншими ознаками їхніх носіїв.

Варіативність документальних форм імен у місцевому антропоніміконі представлена одиничними самостійними офіційними іменами *Маланка / Меланка, Наталка / Наталя, Парасковія / Параска*. Зауважимо, що словник власних імен людей [8] серед нормативних антропонімів подає їх як такі, що мають нормативно-офіційні варіанти – *Наталія, Наталя, Наталка* [8: 162], *Меланія, Мелана / Меланка*, [8:162], *Парасковія, Параскова, Параска* [8: 164].

Оскільки повні офіційні імена рідко вживаються в розмовній мові, то натомість широко використовуються їхні поліфункціональні розмовно-побутові варіанти з широким діапазоном експресивно-стилістичних відтінків: від шанобливого до зневажливого. У розмовному стилі варіанти, що пройшли фонеморфемну адаптацію до структури української мови, не тільки компенсують незначну чисельність офіційного списку імен, але й слугують могутнім джерелом поповнення іменника народу в цілому. Порівняємо імена в говірці: *Анастасія (Настя, Настуня, Туня); Антоніна (Антося, Тося, Тоська); Варвара (Варя, Варка, Варуня, Варунька); Євдокія / Явдокія (Явдоня, Явдонька, Явдоха, Явдошка, Дуня, Дунька, Дуся, Дуська)* та ін.

Варіанти, як правило, функціонують паралельно і не відрізняються емоційно-оцінним значенням. Так, замість повних офіційних імен у говірковому мовленні села здебільшого вживаються їхні варіанти, адаптовані до особливостей діалекту: *Онїся, Онїська (Гонїська) < Онїсія; Параска, Парася, Параня < Парасковія; Палажка, Палазя < Пелагія / Палагія; Тамілка, Міля < Таміла; Вустя < Устіна / Вустїна; Тодося, Тодоска < Феодосія; Фєня, Фєнька < Феонія, Феона; Фрося, Фросїна < Єфросїнія; Хрїстя < Хрїстіна; Югїнка < Югїна*. Нерідко такі похідні найменування індивідуалізують окремих носіїв з-поміж їхніх тезок. Наприклад, для розрізнення в родині Соболівських дочки й невістки використовувалися відповідно особові імена *Явдоня* та *Дуня*. У цій родині спостережено уже традиційний вибір для жінок варіантних антропонімічних найменувань з кінцевим *-я*: мати *Тєкля*, сестра *Марїня*, дочки *Явдоня, Соня, Сєня*. А найчастотніше у вживанні ім'я *Марія* зумовило диференціацію у використанні похідних, які закріпились в усному мовленні сільчан: *Марія Мельничка* (дружина Івана Мельника), *Маруха* (дружина Івана Задорожного), *Марїня* (Соболівська), *Маруся* (Лободюк). Експресивність подібних суфіксальних найменувань у процесі тривалого використання послаблюється. Так, тільки для їхнього розрізнення одну з жінок у побутовому спілкуванні називають за нейтральною формою імені *Марїня* або *Маня*, а іншу – за офіційно-документальним іменем *Марія*.

Жіночі особові імена говірки представлені також окремими фонетичними варіантами, що зумовлені заміною звуків або зміною наголосу: *Ламтіяда (Олімпіада), Їліна, Їлосовєта, Кєля (Килина), Кладїя*. Відчутний вплив російської мови в усному мовленні, що позначився на вимові одиничних імен типу: *Віра – Вєра, Світлана – Свєта* (замість *i* вимовляється *e*); *Галина – Галїна, Людмила – Людмїла, Марїна – Марїна* (замість *и* вимовляється *i*); *Олена – Лєна, Ксєня – Сєня* (замість *e* вимовляється *э*). Іноді такі фонетичні варіанти виконують

функцію розрізнення жінок-однофамільців: для індивідуалізації вчительку *Галину Аніфатівну Задорожну* називали по імені й імені по батькові, у той час як односельчанку *Галину Петрівну Задорожну* – *Галіною*.

Варіанти жіночих особових імен, як і апелятиви, найчастіше утворюються суфіксальним способом, при цьому власне ім'я набуває різних емоційно-експресивних відтінків – як зменшено-пестливого, здебільшого в родинному колі, так і збільшено-згрубілого, а також може характеризуватись як стилістично нейтральне.

Найчастіше розмовні варіанти досліджуваних імен виникають суфіксальним способом, усіченням повного офіційного імені, переважно з додаванням емоційно-забарвлених суфіксів. Особливістю жіночого іменника села є широкий ужиток антропомоделі „Демінутивна суфіксація усіченої форми імені”: *Варвара* – *Варя* – *Варка*; *Ксеня* – *Сєня* – *Сєнька*; *Лідія* – *Ліда* – *Лідка*; *Лілія* – *Ліля* – *Лілька*; *Любов* – *Люба* – *Любка*; *Людмила* – *Людя* – *Людка*; *Марія* – *Маня* – *Манька*; *Тамара* – *Тома* – *Томка* та ін.

У лінгвістичних дослідженнях з ономастики засвідчується висока продуктивність форманта -к(а) у творенні розмовно-побутових варіантів антропонімів: *Василінка*, *Ганька*, *Дунька*, *Любка*, *Юлька*. Практично до кожного особового жіночого імені вживається онім з кінцевим -к(а). На досліджуваній території в переважній більшості імен суфікс -к(а) втратив здрібніло-пестливий відтінок, тому як нейтральні квалітативні форми сприймаються імена типу *Дарка*, *Маланка*, *Наталка*, *Параска*, *Фєнька*, чим пояснюється їхня продуктивність в розмовно-побутовому мовленні. Проте, зауважимо, окремі форми особових імен на -к(а) з морально-етичних міркувань використовуються тільки в розмові про третю відсутню особу, причому найчастіше тоді, коли йдеться про жінок найстаршого віку (*Валька*, *Голька* (*Олька*), *Лілька*, *Ганька*, *Надька*, *Нілька*, *Ілінка*).

Кожне офіційне ім'я має певну кількість розмовних словотвірних варіантів, утворених суфіксальним способом. Вони представлені в українській антропонімії найменуваннями з такими формантами, як: *-очк(а)*, *-ус'(а)*, *-ух(а)*, *-ун'(а)*, *-ит(а)*, *-ц'(а)* та похідними від них. Як зазначає ономаст Л. Белей, до розширення варіантних рядів імен, утворених суфіксальним способом, спричиняється і той факт, що квалітативна конотація, виражена багатьма суфіксами, передусім демінутивними, здатна з часом «вивітруватися». Відновлення квалітативної конотації в такому випадку проходить шляхом додавання нового суфікса [1: 57]. Пор.: *Наталка* – *Наталочка*, *Тома* – *Томка* – *Томця*. Антропонімами *Віруня*, *Маруся*, *Настуня* іменуються здебільшого жінки старшого та середнього віку, з часом у говірці вони втратили суб'єктивну оцінку, тому вживаються як нейтральні імена.

За даними нашої картотеки, словотвірні варіанти жіночих імен із суфіксом *-очк(а)* представлені утвореннями, вживання яких спостерігається і в літературній мові та низці інших говірок: *Діночка* < *Діна*; *Лідочка* < *Ліда*; *Зіночка* < *Зіна*; *Парасочка* < *Параска*; *Томочка* < *Тома*. В окремих похідних дериватах формант *-очк(а)* кваліфікується як говірковий варіант до вживаного в українській літературній мові нормативного *-ечк(а)* у випадках поєднання цього афікса до мотиваційної основи з кінцевим м'яким приголосним: *Вальочка* < *Валя* < *Валентина*; *Ганьочка* < *Ганя* < *Ганна*; *Гальочка* < *Галя* < *Галіна*; *Надьочка* < *Надя* < *Надія*; *Райочка* < *Рая* < *Раїса*. Якщо двоморфемні суфікси *-очк(а)*, *-ечк(а)* / *-ічк(а)* досить продуктивні в багатьох говорах у деривації жіночих особових імен, оскільки слугують для вираження вищої міри пестливості чи здрібнілості, то в говірці села Лашівка цю функцію виконує тільки формант *-очк(а)*.

У жіночому особовому імені *Голи́та* (для найменування жінок найстаршого віку), утвореному від офіційного *Уляна* за допомогою суфікса *-ит(а)*, спостерігаємо супровідні фонетичні зміни, характерні для говірки: поява приставного звука *г* перед голосними, з яких починається ім'я, як і в іменах *Оля* (*Голя*), *Антося* (*Гантося*), *Уляна* (*Голяна*), чергування вокальних *о* – *у*.

Явище усічення як спосіб творення здрібніло-пестливих варіантів жіночих імен представлено в говірці апокопою, тобто відкиданням звука або звуків фінальної частини імені, що супроводжується суфіксацією. За спостереженнями І. Ковалика, це пояснюється тим, що в слові-імені інформація концентрується передусім на початку імені, і в зв'язку з

цим кінцеві частини імені, як менш навантажені функцією інформації, відпадають [6: 218]. Усічено-суфіксальним способом утворено низку варіантних імен із кінцевим слотворчим афіксом (суфіксом-закінченням) *-а*: *Валя* < *Валентина*, *Зіна* < *Зінаїда*, *Катя* < *Катерина*, *Ліда* < *Лідія*, *Надя* < *Надія*, *Настя* < *Анастасія*, *Оля* / *Голя* < *Ольга*, *Параска* < *Парасковія*, *Поля* < *Павліна*, *Тома* < *Тамара*, *Христя* < *Христина*, *Явдоя* < *Явдокія*, – деривація яких часто супроводжується морфологічними змінами (чергування твердих і м'яких кінцевих приголосних основи). Окрім того, усічено-суфіксальним утворення представлені варіантами імен із суфіксами суб'єктивної оцінки, що поєдналися з мотиваційними усіченими основами антропонімів, які самостійно не функціонують: *-н'(а)*: *Ман'а* < *Марія*, *Соня* < *Олександр*, *-с'(а)*: *Лу'с'а* < *Людмила*, *-ус'(а)*: *Мару'с'а* < *Марія*, *-ух(а)*: *Маруха* < *Марія*. Згрубіло-зневажливі варіанти імен із суфіксом *-ах(а)* типу *Натаха* на досліджуваній території трапляються в мовленні молодшого покоління, людьми старшого віку вони не використовуються.

У частині варіантних побутових жіночих імен спостерігається явище афези як типу усічення, коли усуваються початкові ненаголошені склади антропоніма. У результаті нові варіанти жіночого особового імені починаються з наголошеного складу, тому що всі склади аж до наголошеного підлягають усіченню. З-поміж них виділяються слотвірні варіанти, утворені як усіченням початкової частини повного імені (*Патра* < [*Клео*]патра, *Міла* < [*Люд*]міла < *Людмила*, *Міля* < [*Та*]міла), так і оцінного імені (*Туня* < [*Нас*]туня < *Настя* < *Анастасія*, *Тося* < [*Ан*]тося < *Антоніна*). Поєднання обох типів усічення відзначаємо в антропонімі *Ліза* < *Єлизавета*, проте ця деминутивна форма не вживається стосовно жінок найстаршого віку, натомість зафіксовано фонетичний варіант повного офіційного імені, вживаний у говірці у звуковому оформленні *Ілосовета* / *Ялосовета*.

Варіанти особових імен утворюють синонімічні ряди, стрижневим компонентом яких є офіційні жіночі імена. Дослідники антропонімії відзначають характерну особливість таких рядів, що полягає в наявності в них живомовних варіантів жіночих імен як з різноманітними суфіксами для вираження емоційно-експресивних відношень: *-к(а)*, *-очк(а)*, *-ечк(а)*, *-он'к(а)*, *-ен'к(а)*, *-ус'(а)*, *-ун'(а)*, *-ус'к(а)*, *-ичк(а)*, *-ічк(а)*, *-ин(а)*, *-уш(а)*, *-ушк(а)*, так і з різними за своїм складом твірними основами: *Анастасія* – *Туня*, *Євдокія* – *Дуся*, *Олександра* – *Саша*, *Марія* – *Мася*. Залежно від кількості варіантів, що входять до синонімічного ряду, він може бути ширшим чи вузким. Багатокомпонентні ряди синонімічних найменувань, утворені від популярних для різних вікових груп особових імен, що вживаються в називанні жінок не членами родини, являють собою у говірці такі варіанти: *Євдокія* / *Явдокія* (*Явдоя*, *Явдонька*, *Явдох*, *Явдошка*, *Дуня*, *Дунька*, *Дуся*, *Дуська*; *Єфросинія* / *Фросина*, *Фрося*, *Фросинка*; *Варвара* (*Варя*, *Варка*, *Варуня*, *Варунька*); *Віра* / *Вєра* (*Вєрка*, *Вєруня*, *Вірунька*; *Людмила* (*Люда*, *Людка*, *Людочка*, *Люся*, *Люська*, *Люсьочка*, *Міла*), *Марія* (*Маруся*, *Маруська*, *Марусячка*, *Маруха*, *Марушка*, *Маня*, *Манька*, *Мася*, *Маська*, *Маша*, *Майка*); *Маланка* / *Меланка* / *Миланка*, *Миланя* *Миланьочка*; *Олександра* (*Саня*, *Санька*, *Саньочка*, *Саша*); *Світлана* (*Світланка*, *Света*, *Светочка*, *Светка*); *Тамара* (*Тамарка*, *Тамарочка*, *Тома*, *Томка*, *Томочка*, *Томця*); *Пелагія* / *Палагія* (*Палажка*, *Палазя*); *Неоніла* (*Ніла*, *Нільочка*, *Ніля*, *Нілька*); *Онисія* (*Онися*, *Ониська*); *Раїса* (*Рая*, *Раїсочка*, *Раїочка*, *Райка*) та ін. Найпопулярнішими жіночими іменами в селі були *Марія*, *Ганна*, *Євдокія*, *Людмила*, *Наталія*, *Катерина*, тому в основному вони, утворюючи найбільшу кількість варіантів, мають широкі колоритні синонімічні ряди.

Антропоніми з формантами суб'єктивної оцінки використовуються переважно в сімейному колі, найчастіше у звертанні до малих дітей: *Вєрочка*, *Галиночка*, *Наталочка*, *Оксаночка*, *Райочка*. У найменуванні дорослих жінок, часто і похилого віку, закріпилися за особою певні варіанти імені, які їй дозволяли в невеликому селі розрізняти жінок з однаковими іменами: *Наталка Мазурак* і *Наталія Базилько*; жінка середнього віку *Палагія* і баба *Палажка* (жінка старшого віку); члени однієї родини *Варя Базилько* і *Варка Базилько* ідентифікувались, як першу в ролі невістки представили в селі, та за традицією в називанні жінок у селі за антропонімійною формою на *-к(а)*; *Таня Притула* (представник старшого покоління) і *Танька Вдовиченко* (представник середнього покоління), *Раїса Ковальчук*, *Рая*

Аніфáтова і Ра́йка Васи́льова (ці варіанти імені відображають ставлення людей до іменованих жінок: від шанобливого і пошанного до байдужого, нейтрального); Со́ня Со́болівська (баба Со́нька) і Са́ша Мака́рчук (варіанти імені Олекса́ндра). Розрізнення спостерігаємо і в уживанні варіантів інших онімів: Лю́дмила – від закріпленого в іменуванні окремих осіб мешканцями села Лю́да, Лю́ся, Мі́ла до Лю́дка, а також імені Га́нна: пор. Га́нна (Панте́лєвна) і Га́ня Корі́ньова.

Проаналізована регіональна система особових називань жінок засвідчує широке використання на досліджуваній території різноманітних модифікацій календарних імен. Частина варіантних суфіксальних утворень слугує засобами мовної експресії, водночас особливістю говірки села Лашівка є вживання нейтральних квалітативних форм жіночих імен на -к(а).

Вивчення антропонімної системи говіркового мовлення й дотепер залишається одним із важливих завдань українського мовознавства. Особлива увага до жіночого й чоловічого іменників певних діалектних територій дозволяє не тільки виділити своєрідні фонетичні й структурні варіанти аналізованих одиниць, а й вивчати взаємозв'язки на цьому рівні між літературною мовою і народними говорами, визначаючи загальнонародне й ареальне, виявити динаміку системи іменування людей, що сприятиме подальшому дослідженню української антропонімії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белей Л. О. Словотворче варіювання власного імені людини / Л. О. Белей // Семасіологія і словотвір: Зб. наук. праць. – К. : Наукова думка, 1989. – С. 56–59.
2. Брайченко Світлана. Проблеми динаміки антропонімічних уподобань українців Одещини (жіночі найменування) / Світлана Брайченко // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – Випуск 37. – С. 8–10.
3. Горпинич В. О. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: монографія / В. О. Горпинич, І. А. Корнієнко // Ономастика і апеллативи. – Дніпропетровськ. – Миколаїв : Іліон, 2006. – Випуск 25. – С. 237 с.
4. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців ХІУ–ХVІІ ст. / М. О. Демчук. – К. : Наукова думка, 1988. – 172 с.
5. Карпенко О. Ю. До питання про форми особового імені / О. Ю. Карпенко // Мовознавство. – 1979. – №2. – С. 61–63.
6. Ковалик І. І. Словотвір особових імен в українській мові (здрібніло-пестливі утворення) / І. І. Ковалик // Територіальні діалекти і власні назви. – К. : Наукова думка, 1965. – С. 216–225.
7. Наливайко М. Я. Неофіційна антропонімія сучасного села / М. Я. Наливайко // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – Випуск 89 (3). – С. 415–418.
8. Скрипник Л. Г. Власні імена людей (словник-довідник) / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К. : Наукова думка, 1986. – 336 с.
9. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 187 с.
10. Цехмистренко О. Антропоніми, похідні від чоловічих та жіночих імен (на прикладах говірок Черкащини) / О. Цехмистренко // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – Випуск 100. – С. 487–489.
11. Чучка П. П. Антропонімія як засіб етнічної ідентифікації людності / П. П. Чучка // Мовознавство. – 1988. – №1. – С. 11–21.
12. Шеремета С. В. Антропонімія північної Тернопільщини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / С. В. Шеремета. – К., 2002. – 26 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ніна Задорожна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: словотвір, семантика, діалектологія української мови та лінгводидактика.

НАЦІОНАЛЬНО-СПЕЦИФІЧНЕ В АНТРОПОЦЕНТРИЧНОМУ ТЛУМАЧЕННІ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Надія ІВАНЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються проблеми національно-мовної картини світу, пов'язані з її антропоцентричною інтерпретацією. Пропонується міжмовне зіставне дослідження лексичних одиниць української та англійської мов лексико-семантичного поля добро / good.

Ключові слова: мовна картина світу, національна специфіка, антропоцентризм, системність, семантичні відтінки, збіг, розбіжність.

The article views the problems of the national language picture of the world, connected with its anthropocentricity. Interlingual comparative research of the language units of Ukrainian and English of the lexical semantic field good is discussed.

Key words: language picture of the world, national specificity, anthropocentricity, systematic approach, semantic shadows, similarity, difference.

Мова виступає однією з форм фіксації національно-культурної спадщини. Отже, мовна картина світу – це також картина з життя кожної окремої мови та її носіїв у тісному зв'язку з історією та сучасним життям народу, його культурними надбаннями. Вона антропоцентрична за своєю суттю і відбиває не лише образ світу сам по собі, а й фіксує правила орієнтації людини у світі, задає стереотипи сприйняття. У мові відображено накопичений досвід людства, вона виступає “ментальним дзеркалом” національно-культурних цінностей. Завдяки мові людина виражає і пізнає саму себе, репрезентуючи етнічну самосвідомість.

Мова посідає центральне місце в добу антропологічної філософії. Вона надає концептуальній моделі світу власне людську – антропоцентричну інтерпретацію. Національна мова розглядається в різних аспектах засобом лінгвокультурологічного осмислення цього феномену людської культури, адже мова – відображення досвіду у формі знання [5: 94]. Актуалізувався погляд на мову і як на інструмент когніції світу, і водночас як на “скарбницю” результатів його пізнання.

Антропоцентризм у погляді на світ виявляється в орієнтації на людину та сфери її діяльності. Сучасні дослідники намагаються пояснити одне з найскладніших явищ природи – людську свідомість і механізм та особливості осмислення зовнішнього світу, що лежать в її основі. Когнітивний напрямок проходить у незмінному середовищі вічних людських проблем, намагання вирішення яких пов'язані з бажанням зрозуміти, як людина інтерпретує світ і себе у ньому [3]. Тож проблема того, як здійснюється закріплення, накопичення і зберігання знань про світ засобом мовних одиниць, набуває сьогодні ще більшої актуальності. Пошуки науковців спрямовані на “виявлення універсальних і національно своєрідних рис у семантиці природних мов” [1: 630].

Мовна картина світу уявляється як спосіб організації мислення й пізнання світу, адже світ постає для людини таким, яким вона пізнає його й засвоює. Картина світу розкриває специфіку людини, її буття, складні стосунки зі світом і визначає сутність людського існування. Тому цікавим з точки зору лінгвістичної науки видається зв'язок між семантичною реалізацією і “когнітивною суттю” кожної окремої лексеми.

Національна мова у свій неповторний спосіб інтерпретує різні явища, традиції, звичаї, обряди, спосіб життя, кодує досвід колективно-історичної групи. Саме тому в сучасній лінгвістиці в добу загостреного чуття національної самосвідомості заактуалізовано ідею мовної картини світу. Національну мову можна розуміти як цілісну мовну картину світу, тобто певним чином побачений очима етносу світ. Саме в такому напрямку йде сучасна розробка концепції мовної картини світу. Оскільки неможливо охопити мову загалом (всі її одиниці та рівні), то вивчають її окремі фрагменти, розглядають питання, як засобом одиниць мови виражається найвнє світобачення певного етносу.

Мова конструює, вибудовує саме ті виміри позамовної дійсності, які невідомі іншим етнокультурним системам [4: 519]. Будь-яка специфіка національної семантизації смислу і формування мовних картин світу виявляє себе лише в порівнянні з іншими мовними картинами. Національна мовна картина світу – це відчуття і сприймання світу за допомогою засобів мови, вербалізована інтерпретація довкілля певним мовним соціумом. Вивчення національної мовної картини світу, спроба поглянути на мову з точки зору антропоцентризму та системності – дає нове осмислення лінгвістичних подій. Отже, *актуальність* пропонованого дослідження полягає в міжмовному зіставному аналізі лексичних одиниць української та англійської мов, що сприяє виявленню додаткових семантичних відтінків одиниць, які втрачаються під час внутрішньомовного аналізу.

Мета статті – зіставлення лексико-семантичних полів української та англійської мов, що дає можливість простежити збіг або розбіжність їхньої семантичної структури, співвідношення ядра та периферії. Це сприяє як детальному відображенню семантики, встановленню межі лексико-семантичних змін досліджуваних полів, так і виявленню тих спільних й відмінних рис мовного вираження позамовних явищ, які віддзеркалюють спільність і розбіжність лексико-семантичних процесів у порівнюваних мовах.

Структура досліджуваного лексико-семантичного поля *добро* будується на основі прототипового принципу, внаслідок протиставлення центральних і периферійних елементів [2: 32].

Специфіка поняття “добро” в англійській і українській мовах – те, що сутності, яким може бути приписана ця ознака, відповідають уявленням людини про універсальні еталони й норми. Добро – це щось правильне та гармонійне: поступки, дії, думки і т. п. Правильне з точки зору законів світобудови, тобто тих законів, за якими ми створені.

Отже, як показує мовний матеріал, в англійців поняття “добро” здебільшого збігається з українським. Добро – це моральна цінність, а кожна цінність слугує системою орієнтирів, що допомагають людині обрати найбільш раціональну поведінку в різноманітних життєвих ситуаціях, застерігають її від помилок, визначають правила стосунків. Тому лексико-семантичне поле *добро*, у якому виокремлюються інші мікрополя, що відображають морально-етичні норми, має саме оцінний та ціннісний характер.

Ядерними одиницями зіставлюваних полів виступають лексеми **добро** в українській мові й **good** (n) – в англійській. Варто зауважити, що в україномовній картині світу фіксується два відповідники лексеми **good** (n) – **добро** і **благо**. При цьому, як показує фактичний матеріал, останні перебувають у тісній смисловій співвіднесеності, що виявляється в можливості їхнього реалізації в межах одних і тих самих або тотожних за змістом контекстах. Напр.: [Надія]: *Сам ти злиднював, так хай хоч діти **добра** зазнають* (СУМ, II, с. 253).

Ідея добра глибоко закладена у свідомості як українця, так і англійця. Поняття добра викликає зацікавленість у людини як свідомої істоти. Адже коли особа оцінює певну дію як позитивну, це може означати, що вона могла би вчинити так само. Отже, вона глибоко переймається пізнанням цього феномена, оскільки може опинитися в таких самих обставинах. Виступаючи ключовою, лексема **добро** в українській мові об’єднує навколо себе близькі за змістом оцінні елементи, тим самим формуючи в межах загального семантичного простору свої індивідуальні, семантично протиставлені мікроструктури. Так, в орбіті одиниці **добро** знаходяться лексеми **добррозичливий, доброчесний, доброчинний, благодійний, привітний, добродушний, добротливий, милосердний, гарний, чуйний** і низка інших, співвіднесених із ними спільністю смислової та ідейно-філософської спрямованості. Пор. уживання лексем **привітний, гарний**: *Цілий світ робив Микитці наперекір: дома його зневажали й били, на селі його били, від нікого не чув **привітного** слова, хіба тільки сварку* (СУМ, VII, с. 143). *Ти дала мені багато **гарного** за цих два роки, внесла тепло й світло в моє одиноке життя* (СУМ, II, с. 84).

Наявність у семантиці кожної з таких лексем ознаки того, що є позитивним, зумовлює їхню тісну співвіднесеність з домінантами парадигми **добро – благо**. При цьому кожний із членів названої парадигми не лише сам “корегує” свою семантику в співвіднесеності з лексемами **добрий і благий**, але й збагачує їх конкретним смислом. Дійсно, в існуючій парадигматичній співвіднесеності **добрий, благий** – це і радісний, і милосердний, і дружелюбний, і правдивий, і милостивий і т. ін.

Зазначені вище лексеми, які входять у мікросистему лексеми **добро**, тією чи іншою мірою відбиваючи у своїй семантиці головний оцінний компонент – “що має позитивну оцінку з точки зору моралі”, водночас експлікують певну, притаманну лише семантиці саме окремої лексеми семантичну ознаку.

Семантичний компонент ‘good’ (adj.) виявляється найактивнішим у мікрополі англійських мовних одиниць *benefit*. Він об’єднує одиниці ядерного мікрополя між собою різними видами словесних опозицій, а також із лексемами периферії. Так, в екіполентних опозиціях лексем **good** (n), **goodness** з одиницею **excellence** він виступає інтегруючим.

Значення добра в англійській мові має і лексична одиниця **goodness**, про що свідчить її сема ‘good’ (n): *Goodness, is that which makes Men prefer their Duty and their Promise before their Passions, or their Interest* (OED). Вона також маніфестує поняття доброти, благодійності, щедрості. У її семантиці міститься характеристика моральних чеснот, добротності, про що свідчить її привативна опозиція з лексемою **virtue**.

Отже, моральні чесноти – головна вимога англійця до себе та інших, критерій цінності особистості. Уявлення високої моральності, цілісності особистості, в чому і виявляється

найвище добро, позначає англійська одиниця **virtue**. Це мудрість, що ґрунтується на знанні добра і яка робить дії і вчинки, співвіднесеними з добром. У системі англійської мови згадана лексема – синонім одиниці **excellence**. Напр.: *Virtue is not to be considered in the light of mere innocence, or abstaining from harm, but as the exertion of our faculties in doing good* (WIDEL, III, с. 2556).

Як засвідчують тлумачні словники української й англійської мов, слова укр. **добрий** і англ. **good** (adj.) багатозначні. Вони характеризуються розгалуженістю своїх лексичних значень, що уможливило їхні широкі парадигматичні зв'язки у досліджуваному полі. Ці лексеми найбільш загальні в обох мовах при схваленні, прихильному ставленні, означаючи існування в найвищому чи принаймні задовільному ступені гарних якостей, характеристик самих по собі або корисних для певних цілей. Характеристики можуть стосуватися осіб або речей. У першому випадку головна ідея, виражена цими одиницями, стосується успішності, ефективності рис характеру людини, а в іншому – включаються самі різноманітні властивості об'єктів. Обидві одиниці позначають спільну ознаку доброзичливості, прихильності, чуйності, приятного, шанобливого ставлення до інших, привітних, лагідних взаємин. Вони також виражають ознаку – який приносить радість, задоволення, в основі якого лежить бажання добра. Пор. уживання лексем у літературних текстах: *Йому хочеться сказати старовірам щось радісне, приємне, несподіване. Він почуває себе добрим вісником* (СУМ, II, с. 322). *They were so good as to let me associate books of mine with their names* (OED). У наведених прикладах лексема **добрий** реалізує не просто значення хороший, благодійний і т.п., а й значення ознаки добра з точки зору християнської моралі.

Семантичні компоненти укр. **добрий** 'схвалюється', 'гідний', 'похвала', 'шана', 'повага' й англ. **good** (adj.) 'morally', 'excellent', 'commendable' характеризують значення ознаки достойності, незаплямованості, що заслуговує на похвалу. Цим самим англійська лексема **good** (adj.) засвідчує привативні опозиції з периферійними одиницями **worthy**, **sound** мікрополя *benefit*.

Ознаку корисності відображають як укр. **добрий**, так і англ. **good** (adj.), які містять у семантичному змісті семи 'корисний' і 'useful' відповідно. Англійська лексема **good** семою 'useful' маніфестує складне поняття, що включає причинно-наслідкове відношення між об'єктом, який оцінюється як корисний, і певним результатом та корисністю самого результату. Тож таке вживання одиниці **good** безпосередньо вказує на інше тлумачення, в якому вона означає бути по-справжньому добрим.

У семному складі англ. **good** (adj.) наявний семантичний компонент 'right', який не фіксується в укр. **добрий**. Він виявляється інтегративним в еквіполентній опозиції з елементом **just** мікрополя *truth*. Важливо зауважити, що правильний не означає морально позитивний. Адже, наприклад, вчинок може бути правильним, тому що саме так треба чинити в певний момент обставин. Хоча правильна дія не завжди позначає добрий учинок із точки зору моралі англійського суспільства. Напр.: *The inhabitants of Great Britain were persuaded that it was not good to be without an ancestor* (OED).

Слід зазначити, що, характеризуючи особу, англ. **good** відзначається особливим значенням – моральність, моральне добро, чеснота. Вживаючись для вираження морального схвалення, ця лексема завжди прямо або опосередковано стосується людини. Навіть стосовно позитивного вчинку чи дії, посилення експліцитно веде до характеристик людини.

Оцінюючи характер людини з моральної точки зору, можна зробити це лише фактично, вказуючи на його особливості. Говорити про людину, що вона є доброю, розумною і т. ін. – означає хвалити її, позитивно оцінювати. В англійській мові виділяємо ще один елемент зі значенням бути добрим, доброзичливим – **kind**, який виступає гіперонімом у привативній опозиції з лексемою **good** (adj.). Деякі філософи розрізняють ці слова тим, що **kind** характеризує "природні" якості людини, а **good** (adj.) – "неприродні" [298, с. 91]. Стосовно осіб, їхніх рис характеру вживаються обидва слова в англійській мові, які утворюють між собою еквіполентну опозицію. Проте лексема **kind** відбиває семантику якостей, даних людині від народження – доброзичливість, ласкавість, доброту, люб'язність, уважність. Лексична одиниця **good** (adj.) може характеризувати також предмети, речі, дії, вчинки, називаючи такі їхні ознаки, як правильний, ефективний, доброякісний, достатній, дійсний та

ін. Пор. їхнє вживання: *They were exceedingly kind; they insisted upon our staying till our clothes were dry* (OED). *Society did not see anything either unseemly or unmanly in man administering a good beating to his wife* (OED).

Українська лексема **доброзичливий** референціоє значення дбайливого, співчутливого ставлення, бажання зробити добро, користь. Напр.: *Ганна промовчала, і мовчання це, як і раніше, здалося Малахову дуже сприятливим і доброзичливим* (СУМ, II, с. 325). Сема 'лагідний' виступає інтегративною для одиниць **добросердний/-сердий, добродушний, добротливий**, які характеризуються спільною семантикою ласкавості, приязні, прихильності до людей і до всього навколишнього. Останні дві в системі української мови вступають в опозицію тотожності й функціонують як абсолютні синоніми. Всі зазначені вище лексеми перебувають в еквіполентних опозиціях із мовною одиницею **доброзичливий** за рахунок інтегрантів 'добрий', 'ставлення'. Напр.: *Лишився він такий, як і був, мудрий, врівноважений, добросердний до людських страждань, лихий до пихатих панів* (СУМ, II, с. 325).

Семантичний компонент 'добро' спостерігається в тлумаченнях лексичних одиниць **доброчинність, благодійний, добродійний, добротливий**. Дві останні виступають у системі української мови ідеографічними синонімами. Крім ознаки добрий, благотворний, у семантиці одиниці **благодійний** знаходить своє відображення й інша характеристика – призначений для подавання матеріальної допомоги бідним, сиротам. Семантично близькі до названої лексеми **благодійність, благодіяння**, що відбивають спільне поняття. Отже, лексична семантика досліджуваних елементів **добродійний, благодійний, добротливий, добротливий, благодіяння, благодійність** межує з семантикою елементів периферійного мікрополя *допомога*.

Семантику ознаки того, який добре налаштований, доброзичливий, великодушний, благодійний відбивають англійські лексеми **benevolent, propitious, charitable, gracious**. У семантичному складі двох останніх виявляється спільна сема 'benevolent', яка виступає інтегруючою в їхній еквіполентній опозиції. Напр.: *An essentially selfish motive can often be traced beneath the gracious surface* (OED).

В англійській мові, як і в українській, значення благодійності, добротливості реалізується в лексичних одиницях **charity** та **benevolence**. Остання семою 'benevolent' вказує також на підтримку, допомогу бідним. На відміну від укр. **благодіяння, благодійність** англ. **beneficence, benefaction** – взаємні визначники. У системі англійської мови вони функціонують як ідеографічні синоніми. Пор. уживання укр. **благодіяння** й англ. **benefaction**: *Велике було б благодіяння [для поміщиків], – зауважив Василь Опанасович, – коли б з предержателів наших кріпаків, що тікають до Костянтиноградського повіту, стягували штрафи* (СУМ, I, с. 193). *What it [divine goodness] will do in the way of positive benefaction?* (OED).

Людська доброта, привітність, ласка, люб'язність характеризуються лексемами англійської мови **kindness, goodness, generosity**, що функціонують як синонімічні утворення. Проте зміст останньої виявляється ширшим, оскільки ця одиниця здатна характеризувати як поняття великодушності, сердечності, благородства, так і щедрості та входить в системі мови в синонімічні відношення з елементом **munificence**, що існує на позначення поняття надзвичайної щедрості. Напр.: *Generosity is nearly allied to extravagance* (OED).

Доброта – одна із характерних рис українського народу. Мовна одиниця **доброта** референціоє подібну семантику в українській мові. Однак вона не виявляє семантичних зв'язків із лексемою **щедрість**, внутрішній зміст якої, на відміну від англ. **generosity**, набагато вужчий і яка належить до периферійної зони мікрополя *благо*. На відміну від неї, українська одиниця **щедрість** маніфестує лише властивість ділитися своїм майном, коштами та якістю ознаки багатий: *Земле-землице, ми в пожадливісті своїй хочемо узяти від тебе побільше, забуваючи, що при всій щедрості настане колись край твоїм багатством* (СУМ, XI, с. 578).

В обох досліджуваних мовах виявлені синоніми на позначення доброзичливого, співчутливого ставлення, прощення, вияву жалості, помилування. Так, наприклад, в англійській мові еквіполентну опозицію утворюють мовні одиниці **mercy** й **clemency**. Подібність цих одиниць виявляється і на лексичному, і на стилістичному рівнях, оскільки

обидві вони є стилістично нейтральними. В українській мові подібні семантичні відношення виявляють лексеми **милосердя** і **милість**. Пор. уживання укр. **милосердя** й англ. **mercy**: *Знали й бачили [селяни], що коноводи, не сподіваючись **милосердя**, боронитимуться до загину* (СУМ, IV, с. 323). *Disappointment, and the knowledge of Catherine's and Mary's satisfaction, had made Henry strike at both of them without **mercy*** (OED). Семантично наближений до згаданих одиниць **милосердя** та **милість** український елемент **співчуття**, який репрезентує уявлення про чуйне, прихильне ставлення до кого-небудь, а також почуття жалю, викликане чим-небудь горем. Його сема 'доброзичливий' входить і до внутрішнього складу лексеми **милосердя** та виступає інтегративною в їх еквіполентній опозиції. Напр.: *Мужність, з якою вона боролася з слізьми, викликала у нього глибше **співчуття**, ніж могли б викликати її слізи* (СУМ, IX, с. 522).

Різне семантичне наповнення спостерігається в укр. **добродіяти** й англ. **to good**. Український елемент **добродіяти** семами 'допомога', 'сприяти' кваліфікує дію, пов'язану з наданням допомоги. Він виявляє тісні парадигматичні зв'язки з одиницями периферії, наприклад, **допомагати**, **клопотатись**, **підтримувати**, **дбати**, **сприяти**. На відміну від нього в англ. **to good** простежується дія творити добро, ставати краще, покращувати/-сь, удосконалювати/-сь, приносити користь: *The servant sleeps and the Master wakes, thinking how he may maintaine, **good** him, and doe him kindnesses* (OED). В англійській мові лексична одиниця **to good** семантично співвіднесена з центральним словом поля **good** (n), через яке і представляється її семантика у тлумачному словнику англійської мови. Натомість мовна одиниця **добродіяти** виявляє семантичну подібність із лексемами **благодіяння**, **благодійність**, **благодійний** спільним семантичним компонентом 'допомога'.

Значення ознаки гарний, гармонійний стосовно зовнішнього вигляду, а також значення позитивних якостей чи властивостей особи або об'єкта знаходить своє відображення в семантиці лексеми **goodly**. Подібною семантикою характеризується й українська одиниця **гарний**. Напр.: *The land which sent forth such **goodly** stores* (OED). *Сама Венеція, де я вже другий день – така **гарна**, що трудно описати* (СУМ, II, с. 34). Англійська мовна одиниця **sound** має розгалужену систему значень, розкриваючи однією із сем 'good', спільний із описаними вище елементами семантичний зміст. Її диференційні семантичні компоненти, наприклад, 'healthy', 'safe', 'sincere', 'true', 'honest', 'straightforward' вказують на такі ознаки, як здоровий, розумний, доброякісний, чесний, відвертий, надійний. Напр.: *The requisites that form a friend, a real and a **sound** one* (OED).

Спільна риса досліджуваних мовних одиниць в українській і англійській мовах – вказівка на людські чесноти, моральні устої, позитивні риси характеру людини, особливості поведінки та спілкування. Оцінний компонент присутній у лексемах обох зіставлених мов, а тому дає можливість класифікувати досліджуване поняття "добро" як загальнооцінне.

Семантичні зв'язки часто виражаються співвіднесенням не однієї, а декількох сем. На парадигматичному рівні це відображено еквіполентними опозиціями, які свідчать про перетин значень, інтегративні та диференційні семи в структурі слова. Еквіполентні опозиції виступають найпоширенішим різновидом семантичних зв'язків між досліджуваними одиницями в обох мовах. Це говорить про наявність значної кількості слів, які висвітлюють різні аспекти позначуваного об'єкта і є ідеографічними синонімами у системі мови.

До відмінних рис зіставлюваного поля в українській і англійській мовах належить кількісно різний семний склад одиниць досліджуваного фрагмента кожної мови, особливості відношень між основними центрами й периферією. Більша кількість сем у лексичних одиницях англійської мови свідчить про те, що вони здатні відображати більше аспектів, характеристик одного об'єкта. Українські лексеми навпаки характеризуються конкретністю своїх значень, оскільки містять меншу кількість сем.

Перспективою подальшого дослідження може бути зіставне вивчення фразеологічних одиниць у двох мовах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды. – М.: Школа "Языки русской культуры", 1995. – Т. 1. – 472 с., Т. 2. – 768 с.
2. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1988. – Вып. XXIII. – С. 12-51.

3. Keesing R. Radical Cultural Difference: Anthropology's Myth? // Language Contact and Language Conflict. – Amsterdam-Philadelphia, 1994. – P.3-23.
4. Maslow A. Motivation and Personality. – New York: Basic Books, 1996. – 412 p.
5. Thomas L. Happiness // The Philosophical Quarterly. – London: Macmillan, 1998. – №18. – P. 97-113.
6. Словник української мови: В 11-ти томах. – Т. 1-11. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
7. OED – Oxford English Dictionary Online. / ed. by J.Simpson. 3rd edition, 2000-2004 – Oxford: Oxford University Press. – <<http://dictionary.oed.com/cgi/entry/00181778>>
8. WIDEL – Webster's International Dictionary of the English Language. Unabridged. – Vol. I-III. – Chicago, London: Encyclopedia Britannica. – 1976. – 1016 p. – 1993 p. – 3136 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Надія Іваненко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, порівняльна типологія.

ЕВОЛЮЦІЯ ПАРАДИГМАТИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ В МЕЖАХ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ ПРИКМЕТНИКІВ ПОЗИТИВНОЇ ОЦІНКИ (ВІД ДАВНЬО- ДО РАННЬОНОВОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКОГО МОВНОГО ПЕРІОДУ)

Марія КЛІМАНОВА (Чернівці, Україна)

У статті здійснено спробу продемонструвати еволюцію парадигматичних міжлексемних зв'язків лексико-семантичного поля прикметників позитивної оцінки у трьох періодах розвитку німецької мови. Залучення квантитативних методів дослідження, а саме коефіцієнта кореляції, дозволяє виміряти силу зв'язку між словами-партнерами та схематизувати взаємодію елементів досліджуваної групи слів.

Ключові слова: парадигматичні зв'язки, лексико-семантичне поле, давньоверхньонімецький період, середньовірнонімецький період, ранньонімецький період, квантитативний метод, коефіцієнт кореляції.

An attempt to demonstrate evolution of the paradigmatic interlexical ties of the lexico-semantic field of positive assessment adjectives in three periods of the German language has been made in the article. Application of quantitative research methods (correlation coefficient in particular) has allowed us to measure strength of ties between partner words and to schematize interaction between the elements of the word group researched.

Key words: paradigmatic ties, lexical and semantic field, Old Upper German Period, Middle Upper German Period, Early New Upper German Period, quantitative method, correlation coefficient.

Співіснування лексичних одиниць однієї поняттєвої сфери, посилення чи послаблення семантичної конкуренції між ними і відповідно процеси притягання чи відштовхування демонструють результати вивчення парадигматичних міжлексемних зв'язків. Як відомо, існує декілька варіантів вивчення парадигматичних відношень між словами. Основними з них є розкриття внутрішніх міжлексемних зв'язків на основі аналізу словникових дефініцій і на основі сполучувальних властивостей досліджуваних лексичних одиниць. Ми дотримуємося варіанта встановлення парадигматичних зв'язків на основі даних про реалізовану сполучуваність слова. У такий спосіб проаналізовано парадигматичні відношення в межах лексико-семантичного поля (далі – ЛСП) прикметників позитивної оцінки на матеріалі давньоверхньонімецької та середньовірнонімецької мови [3; 4].

Метою статті є виявити парадигматичні відношення між елементами ЛСП прикметників позитивної оцінки ранньонімецької мови та продемонструвати розвиток парадигматичних зв'язків найчастотніших атрибутів позитивної оцінки у трьох часових зрізах німецької мови: давньоверхньонімецькому (далі – двн.), середньовірнонімецькому (далі – свн.) та ранньонімецькому (далі – рнвн.).

Об'єкт дослідження – прикметники зі значенням загальної позитивної оцінки, об'єднані в ЛСП.

Матеріалом дослідження слугують поетичні та прозові тексти VIII-XVII століть (15 - для двн., 18 - для свн. та 41 - для рнвн. мови), загальним обсягом вибірки близько 2 млн. слововживань. Методом суцільної вибірки з опрацьованих джерел дібрано 771 мікроконтекст

зі спостережуваними лексичними одиницями для двн. періоду, 4049 – для свн. і 3252 – для рнвн.

Дослідження проведено за такими етапами:

1. Виявлення парадигматичних зв'язків між складниками досліджуваного ЛСП у рнвн. мовному періоді за допомогою обчислення коефіцієнта кореляції.

2. Схематизація та аналіз установлених міжлексемних відношень.

3. Опис еволюції парадигматичних відношень для найчастотніших лексем на позначення позитивної оцінки в трьох періодах розвитку німецької мови.

Насамперед обчислимо коефіцієнт кореляції, який покаже ступінь семантичної близькості між елементами ЛСП позитивної оцінки в рнвн. мові. Об'єктом виявлення семантичної відстані між словами-партнерами в межах обраного ЛСП слугують одиниці ядерної зони та периферії першої групи, тобто 15 найчастотніших лексем рнвн. мови з вираженням загальної позитивної оцінки. Висхідною таблицею для обчислення коефіцієнта кореляції слугують дані про сполучуваність прикметників позитивної оцінки рнвн. мови з 21 семантичним підкласом іменників. Отже, число ступенів свободи (величина, необхідна для тлумачення результатів обчислення коефіцієнта кореляції) дорівнює $df = n - 2 = 21 - 2 = 19$ [2: 82]. При $df = 19$ зв'язки з коефіцієнтом нижчим, ніж 0,46, вважають слабкими, у межах від 0,46 до 0,58 – середніми, більше як 0,58 – сильними. Результати обчислення коефіцієнта кореляції для 15 найчастотніших одиниць ЛСП позитивної оцінки в рнвн. мові наведені в таблиці 1.

Парадигматичні зв'язки на основі обчислення коефіцієнта кореляції зображено схематично (див. рис. 1). На рисунку показано парадигматичні зв'язки сильного та середнього ступенів. Жирними лініями зображено парадигматичні зв'язки сильного ступеня.

Прокоментуємо парадигматичні зв'язки ядерної групи ЛСП прикметників ПО в рнвн. мові. Домінантна одиниця *gut* не вступає в асоціативні відношення з іншими ядерними елементами. Тобто в межах ядерної зони лексема *gut* не має семантично близьких атрибутів. Рнвн. *lieb* реалізовує два зв'язки сильного ступеня з прикметниками *schön* і *edel*, які семантично не пов'язані.

Зі складників найближчої периферії дев'ять парадигматичних зв'язків (із них 8 сильного ступеня) належать рнвн. прикметнику *hübsch* (див. рис. 1). Семантична подібність цієї лексеми з рнвн. *schön*, *lieb*, *rein*, *gut*, *süß* успадкована із свн. мови [4]. Після виявлення синтагматичних партнерів рнвн. прикметника *hübsch* відкритим залишалося питання, до якої саме оцінної сфери, етичної чи естетичної, входить цей елемент ЛСП. Перелік семантично близьких слів-партнерів указує на можливість цієї лексеми виражати як етичне, так і естетичне оцінне ставлення мовця до об'єкта оцінки. У свн. мові слово *hübsch* вважають одним із найоб'ємніших понять [9: 1]. Упродовж свого функціонування воно втрачає семантичний відтінок “той, що належить до придворної культури” [7: 264]. У сучасній німецькій мові прикметник *hübsch* вважають семантично наближеним до *schön*, проте він не є його абсолютним синонімом [8: 653; 5].

Таблиця 1

Величини коефіцієнтів кореляції найчастотніших прикметників ЛСП позитивної оцінки рнвн. мови

	gut	lieb	schön	edel	from	köstlich	süß	rein	herrlich	hübsch	fein	lustig	ehrllich	zart	lieblich
gut		0,38	0,36	0,26	0,45	0,05	0,54	0,51	0,24	0,59	0,50	0,10	0,75	0,51	0,18
lieb			0,66	0,59	0,91	-0,18	0,01	0,91	-0,23	0,77	0,48	0,15	0,40	0,86	-0,16
schön				0,24	0,62	0,40	0,04	0,77	-0,01	0,73	0,76	0,38	0,44	0,74	0,22
edel					0,79	-0,14	-0,09	0,41	-0,18	0,35	0,09	-0,11	0,17	0,37	-0,07
from						-0,16	-0,01	0,87	-0,13	0,71	0,40	0,17	0,42	0,80	-0,13
köstlich							-0,17	-0,06	0,25	-0,14	0,25	-0,18	0,07	-0,12	0,10
süß								0,12	0,07	0,49	0,44	-0,03	0,58	0,06	0,43
rein									-0,12	0,81	0,57	0,24	0,54	0,95	-0,05
herrlich										-0,10	-0,09	0,24	0,09	-0,16	-0,05
hübsch											0,75	0,19	0,67	0,75	0,32
fein												0,14	0,60	0,47	0,38
lustig													0,03	0,27	-0,11
ehrllich														0,48	0,28
zart															0,07

Примітка. Жирним шрифтом позначено статистично значущі показники коефіцієнта кореляції

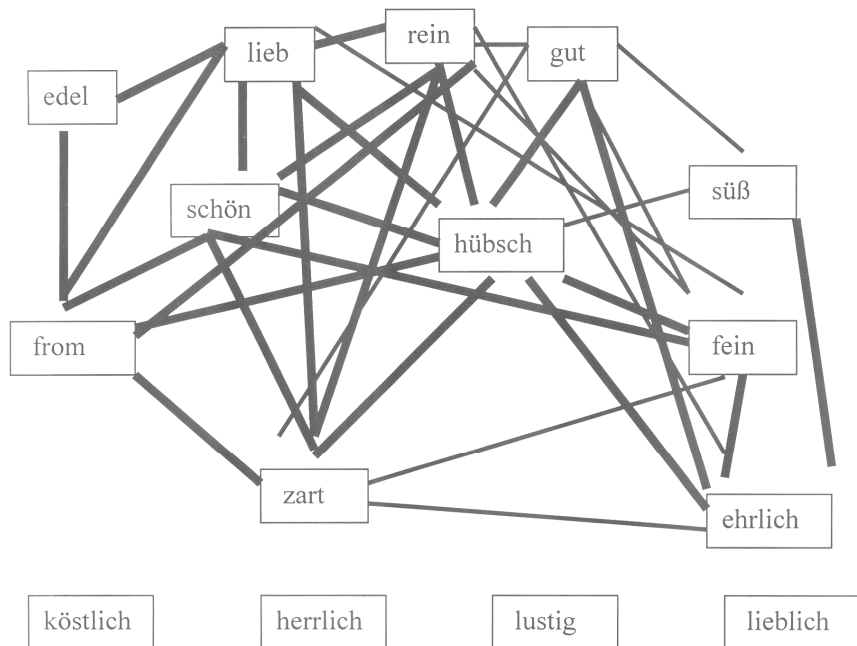

Рис. 1. Парадигматичні зв'язки найчастотніших прикметників ЛСП позитивної оцінки рнвн. мови

8 парадигматичних зв'язків наявні в рнвн. лексеми *rein*. Із них 3 сильні зв'язки з атрибутами *lieb*, *schön*, *hübsch* і зв'язок середнього ступеня з *gut* збережені із свн. мови [4]. Активна семантична конкуренція лексеми *rein* з іншими словами-партнерами в межах досліджуваного ЛСП спричинила її подальше виштовхування за межі поля. Так, у сучасній німецькій мові, за даними словника Дуден, цей прикметник не наділений оцінним забарвленням у жодному зі своїх лексико-семантичних варіантів [6: 1295].

Значно меншу кількість зв'язків, порівняно із свн. мовним періодом, реалізують рнвн. *süß* і *edel*. Не збережений жодний із наявних раніше зв'язків рнвн. *herrlich*. Семантично неподібними до інших, за даними кореляційного аналізу, виявляються рнвн. лексеми *köstlich*, *lustig* і *lieblich*. У них зафіксовано велику кількість показників коефіцієнта кореляції зі знаком мінус. Усе це вказує на можливість їхнього виходу зі складу ЛСП прикметників позитивної оцінки.

Зобразимо схематично парадигматичні зв'язки ядерної групи трьох досліджуваних мовних періодів (див. рис. 2). Суцільними лініями різної товщини позначено сильні та середні зв'язки свн. мови, пунктиром – зв'язки днвн. мови, крапкованими лініями – зв'язки рнвн. мови.

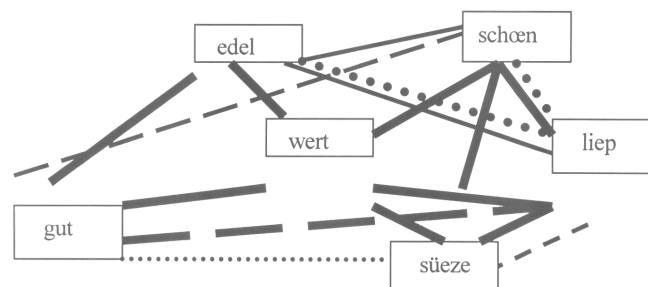

Рис. 2. Парадигматичні зв'язки найчастотніших прикметників лексико-семантичного поля позитивної оцінки давньоверхньонімецької, середньоверхньонімецької та ранньонімецької мов

З рисунка 2 видно, що жоден асоціативний зв'язок найчастотніших у різні періоди розвитку німецької мови прикметників позитивної оцінки не є стабільним, оскільки "становлення та розвиток синонімічних рядів супроводжується процесами диференціації, нейтралізації, конкуренції тощо" [1: 45]. Із зафіксованих у свн. мові в рнвн. періоді збережений сильний зв'язок між лексемами *schön* і *lieb*, семантично зблизилися рнвн. *lieb* і *edel*.

Зміни в структурі ЛСП прикметників позитивної оцінки упродовж трьох періодів мовного розвитку вплинули також на перерозподіл семантичного навантаження структурних елементів поля, унаслідок чого спостерігаємо постійну модифікацію синонімічних рядів у різні часові зрізи в одному ЛСП.

У результаті проведеного дослідження доходимо таких висновків:

1. Аналіз парадигматичних відношень між лексичними одиницями в діахронічному зрізі надає дослідникові дані щодо процесів взаємодії слів-партнерів в межах однієї лексичної мікросистеми.

2. Квантитативні методи дослідження дозволяють виміряти силу парадигматичних зв'язків між досліджуваними лексичними одиницями.

3. Найбільшу кількість внутрішніх зв'язків зафіксовано у периферійних складниках ЛСП прикметників позитивної оцінки в рнвн. мові.

4. Жоден з найчастотніших у різні періоди розвитку німецької мови прикметників позитивної оцінки не характеризується стабільними парадигматичними зв'язками. Як наслідок спостерігаємо постійну переструктуризацію синонімічних рядів в одному ЛСП впродовж трьох мовних зрізів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алексеева Н. В. Семантическая дифференциация и семантическая нейтрализация в синонимических рядах / Н. В. Алексеева, Н. А. Козельская // Семантические процессы в системе языка : межвуз. сб. науч. трудов / отв. ред. З. Д. Попова. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. – С. 44–53.
2. Левицкий В. В. Квантитативные методы в лингвистике / Левицкий В. В. – Черновцы : Рута, 2004. – 190 с.
3. Попова М. Парадигматичні зв'язки прикметників позитивної оцінки давньовісньонімецької мови / Марія Попова // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Левицкий В. В. – Чернівці : Рута, 2005. – Вип. 266 : Германська філологія. – С. 179–190.
4. Попова М. Парадигматичні зв'язки прикметників ядерної групи в межах семантичного поля позитивної оцінки середньовісньонімецької мови / Марія Попова // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Левицкий В. В. – Чернівці : Рута, 2008. – Вип. 370–371 : Германська філологія. – С. 195–204.
5. Bergmann Ch. „hübsch“ und „schön“: Zum Wortgebrauch in Thomas Manns Roman „Die Bekenntnisse des Hochstaplers Felix Krull“ / Christian Bergmann // Muttersprache. – 2003. – Jahrgang 113. – S. 66–76.
6. Duden. Deutsches Universalwörterbuch / Duden. – [4., neu bearb. und erw. Aufl.]. – Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 2001. – 1892 S.
7. Kunisch H. Spätes Mittelalter (1250-1500) / Hermann Kunisch // Deutsche Wortgeschichte. Bd. 1. ; hrsg. von F. Mauer, H. Rupp. – [3., neubearb. Aufl.]. – Berlin ; New York : de Gruyter, 1974. – S. 255–321.
8. Mitzka W. Stämme und Landschaften in deutscher Wortgeographie / Walther Mitzka // Deutsche Wortgeschichte. Bd. 2. ; hrsg. von F. Mauer, H. Rupp. – [3., neubearb. Aufl.]. – Berlin ; New York : de Gruyter, 1974. – S. 647-720.
9. Schrader W. Studien über das Wort „höfisch“ in der mittelhochdeutschen Dichtung / Werner Schrader. – Würzburg : Konrad Triltsch Verl., 1935. – 76 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марія Кліманова – кандидат філологічних наук, в.о. доцента кафедри теорії та практики перекладу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: лексична семантика, діахронічні дослідження.

МІЖВАРІАНТНІ ВІДНОШЕННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ТЛУМАЧНИХ СЛОВНИКІВ)

Юрій КОВАЛЮК (Чернівці, Україна)

У статті розглянуто проблему міжваріантних відношень в англійській фразеології. Описано основні структурні та семантичні відмінності між фразеологізмами британського й американського варіантів англійської мови.

Ключові слова: фразеологізм, варіант, аналог, компонент, британський варіант, американський варіант, еквівалент.

The article explores the issue of cross-variant relations in English phraseology. The main structural and semantic differences of phraseological units in British English and American English are in the focus of investigation.

Key words: phraseological unit, variant, analog, component, British English, American English, equivalent.

Проблема варіативності англійської мови, попри тенденцію до глобалізації, набуває якісно нових векторів вивчення у контексті сучасної антропологічної парадигми. З позицій фразеології проведено дослідження на основі австралійського (Ч. Фернандо, П. Пітерс), американського (В. Ф. Бріль, К. Ю. Соткіна), британського (О. О. Нагорна, П. П'єріні) або поєднання британського й американського (А. Л. Ігнаткіна) варіантів англійської мови. Незважаючи на окремі праці [3; 4; 6; 9], присвячені опису спільних і відмінних особливостей фразеологізмів у національних варіантах англійської мови, дослідження міжваріантних характеристик англійських фразеологізмів ще не отримало інтегрального опису у вітчизняній і зарубіжній англістиці.

Матеріалом дослідження слугують варіантно марковані фразеологізми, зареєстровані у фразеологічних словниках Oxford Idioms Dictionary for Learners of English (OIDLE), Cambridge Idioms Dictionary (CID) і Oxford Dictionary of Idioms (ODI).

Мета статті – визначення варіантних відмінностей у фразеологізмах британського й американського варіантів англійської мови.

Під варіантністю у лінгвістиці розуміють видозміни певної рівневої ознаки мовних одиниць, що призводить до існування їхніх паралельних форм і є виявом мовної надмірності чи економії, тенденцією розвитку мови, наслідком її функціонально-стилістичного й територіального розшарування. Відповідно, фразеологічні варіанти розрізняються лексичною повнотою складу лексеми (повний і компресивний) або за умови тотожності значень і структури варіює один із складників звороту [2: 57]. О. Д. Швейцер відзначає, що низка фразеологізмів, поширених у США – це варіанти британських фразеологізмів. Ці одиниці нічим не відрізняються за змістом від відповідних британських еквівалентів, цілком збігаються з ними за структурою і стилістичним забарвленням і лиш виявляють часткові розбіжності у лексичному складі [4: 142]. Т. С. Чумічова міжваріантну фразеологічну еквівалентність розуміє як вид семантичних відношень, які передбачають наявність фразеологічних одиниць – семантичних корелятивів у одному з варіантів (британському чи американському), які характеризуються повним або частковим збігом їх змістової складової і є адекватними відповідниками у смислового відношенні [3: 19].

Словники Cambridge Idioms Dictionary, Oxford Idioms Dictionary for Learners of English і Oxford Dictionary of Idioms реєструють фразеологічні варіанти різних типів по відношенню до збереження семантики та внутрішньої форми. У першому випадку повністю зберігається семантика та внутрішня форма фразеологізмів, роль змінної виконує дієслівний *cut a long story short* (BrE) – *make a long story short* (AmE) [5], іменниковий *be off the beaten track* (BrE) – *be off the beaten path* (AmE) [5], прикметниковий *as large as life* (BrE) – *as big as life* (AmE) [5], дієприкметниковий *come out fighting* (BrE) – *come out swinging mainly* (AmE) [5] і прийменниковий *be / live on the breadline* (BrE) – *be / live below the breadline* (AmE) [5] компоненти. Зафіксовано також фразеологізми, у яких варіюють декілька компонентів одразу, наприклад: *it's easy to be wise after the event* (BrE) – *it's easy to be smart after the fact* (AmE) [5], *put smth up to experience* (BrE) – *chalk smth down to experience* (AmE) [5]. Сюди також відносимо фразеологізми британського й американського варіантів, які різняться за правописом: *be on your best behaviour* (BrE) – *be on your best behavior* (AmE) [5], *a chink in smb's armour* (BrE) – *a chink in smb's armor* (AmE) [5]. У другому випадку повністю зберігається семантика фразеологізмів-дублетів, проте образи, закладені у їх основу, помітно розходяться. Дану відмітність, згідно словникових даних, найчастіше створюють іменникові – *a drop in the ocean* (BrE) – *a drop in the bucket* (AmE) [5], *like gold dust* (BrE) – *like gold* (AmE) [5] або прикметникові *a blue-eyed boy* (BrE) – *a fair haired boy* (AmE) [5] компоненти. Фразеологізми *like the cat that got the cream* (BrE) [5] і *like the cat that ate the canary* (AmE) [5] мають спільний прототип, однак різні шляхи розвитку сценарію. З іншого боку, фразеологізми можуть мати ідентичні значення, однак якісно різні вихідні прототипи, що

можна проілюструвати за допомогою фразеологічних одиниць *Heath Robinson* “брит. хитромудрий пристрій (за іменем британського художника, який зображував дивні, заплутані пристрої, що виконували легкі завдання)” [5] і *Rube Goldberg* “амер. хитромудрий пристрій (за іменем американського художника, який малював кумедні газетні ілюстрації, на яких зображував складні винаходи)” [5].

Аналіз фактологічного матеріалу дав змогу виокремити низку фразеологізмів-дублетів, однакових за планом змісту, проте різних за планом вираження в граматичному відношенні. У таких варіантах іменниковий компонент може бути замінений дієприкметниковим, наприклад: *big head* (BrE) – *big headed* (BrE) [5], перед іменниковим компонентом вводиться артикль: *the gift of gab* (BrE) – *the gift of the gab* (AmE) [5], змінюється число іменника у двосторонньому відношенні: *go by the board* (BrE) – *go by the boards* (AmE) [5], *even stevens* (BrE) – *even steven* (AmE) [5], присвійний відмінок переходить у називний: *kid's stuff* (BrE) – *kid stuff* (AmE) [5], номінативне словосполучення переходить у абсолютну дієприкметникову конструкцію з прийменником: *like a headless chicken* (BrE) – *like a chicken with its head cut off* (AmE) [5], зафіксовано інверсію конститuentів: *go beet red* (AmE) – *go red as a beet* (AmE) [5], варіоє рід іменникового компонента *a man / woman on the Clapham omnibus* (BrE) [5] або декілька ознак одночасно *get out of bed on the wrong side* (BrE) – *get up on the wrong side of the bed* (AmE) [5] – інверсія і заміна прийменникового компонента. Міжваріантна аналогія забезпечується також оказіональними змінами, які, як свідчать лексикографічні джерела, перейшли в узуальні. Сюди відносимо експансію (введення додаткових компонентів) всередині фразеологізму (вклинювання), наприклад: *die a death* (BrE) – *die a natural death* (AmE) [5] та в кінцевій позиції: *make the best of* (BrE) – *make the best of a bad job* (BrE) [5]. Фразеологізм *get the bit between your teeth* (BrE) [5] ілюструє випадок внутрішньої – *have the bit between your teeth* (BrE) [5] та міжваріантної – *take the bit in your teeth* (AmE) [5] аналогії.

Слід зазначити, що фразеологічна варіативність простежується на чотирьох рівнях: загальноанглійському: *fire/shoot blanks* [5], загальноанглійському та варіантному *all hands – all hands and the cook* (AmE) [7] міжваріантному (британське – американське: *rule with a rod of iron* (BrE) – *rule with an iron fist* (AmE) [5]) та внутрішньоваріантному (британське – британське: *rose-tinted glasses* (BrE) – *rose-tinted spectacles* (BrE) [5], американське – американське: *be speaking / talking out of both sides of your mouth* (AmE) [5]).

Відсутність еквівалентів для низки фразеологізмів у варіантах англійської мови можна пояснити їхньою лакунарністю. Такі фразеологізми відзначаються наявністю референта, однак вони не мають прямих відповідників (безеквівалентні) в британському чи американському варіанті, відповідно. Це пояснюється тим, що у фразеологізмах закладені асоціації, категорії, поняття, елементи культури, які вважаються базовими для певної лінгвоспільноти (британської або американської).

Фразеологізм *the gaiety of nations* “брит. загальна радість чи задоволення” [7] – безеквівалентний, оскільки взятий з твору *The Lives of English Poets* англійського письменника С. Джонсона. Вираз стосується визначного англійського актора Д. Гарріка (1717-19), смерть якого “затемнила радість країни та позбавила громадськість невинного задоволення” [7]. Компонент *gangbuster* у фразеологізмі *go gansbusters* “амер. енергійно або успішно виконувати щось” отримав семи “успішність, енергійність” [7]. Однак його прототипом слугувала особа, яка допомагає швидко або насильно розігнати кримінальне угруповання, внаслідок чого негативна оцінка перейшла в позитивну. Лакунарними вважаємо фразеологізми, які відзначаються спортивною етимологією. Відповідно, американський фразеологізм *run interference* “амер. втручатися, захищати когось від чвар або прикроців” [7] має позамовний прототип, запозичений із національної спортивної гри в США – американського футболу: в американському футболі гравець блокує опонента, щоб звільнити простір для гравця з м'ячем. Паралельно, фразеологізм *Monday morning quarterback* “амер. людина, яка критикує когось збоку” [7] виявляє як позитивні семи – координатор проекту чи операції, так і негативні – людина, яка критикує або висловлює зауваження надто пізно, оскільки гра або проект вже завершилися або були виконані. Первинний денотат фразеологізму – нападаючий в американському футболі; цей гравець знаходиться за центральним колом і координує гру своєї команди. З іншого боку,

британський фразеологізм *kick something into touch* “брит. відвертати щось від загальної уваги” [7] відзначається регбійною конотацією – у регбі (національна спортивна гра в Об’єднаному Королівстві) бокові лінії позначають краї спортивного поля, і якщо м’яч потрапляє за їх межі, тоді він вважається поза грою. Безеквівалентними у цьому дослідженні визначено фразеологізми, які містять компоненти-реалії, тобто відображають культурний фонд спільноти. У британському фразеологізмі *for the love of Mike* “брит. заради Бога! заради всього святого!” [7] зареєстровано антропонімний компонент-реалію *Mike*. Як відомо, дане ім’я – одне з найпопулярніших чоловічих імен в Англії та Уельсі. Однак, попри написання з великої літери, даний компонент зазнав процесу десемантизації і набув властивостей апелювання: за даними словника Merriam-Webster *Mike* в загальному вживається для позначення ірландців, до яких англійці звикли ставитися з ворожістю та неприязню. Культурні особливості британської лінгвоспільноти виражено у фразеологізмі *on the slate* “брит. заплатити пізніше, в кредит” [7]. Аналіз етимології фразеологізму дає змогу виявити, що раніше в англійських магазинах і барах заборговану суму, яку клієнт повинен був сплатити, записували крейдою на дощечці з шиферу.

Отже, аналіз міжваріантних відношень англійських фразеологізмів продемонстрував, що варіантність може існувати на чотирьох основних рівнях: загальноанглійському, загальноанглійському і варіантному, міжваріантному та внутрішньоваріантному. Особливої уваги заслуговує вивчення міжваріантних фразеологічних еквівалентів. У ході дослідження було виокремлено три типи міжваріантних фразеологічних еквівалентів: повні еквіваленти (однакові за планом вираження та за планом змісту), часткові еквіваленти (однакові за планом змісту, проте різні за планом вираження, в основному граматично – заміна одного частиномовного компонента іншим, введення артикля, зміна числа та роду іменника, зміна відмінка, введення дієприкметникової конструкції, інверсія і експансія) та фразеологізми, однакові за планом змісту, однак істотно відмінні за планом вираження. Лексикографічні джерела також фіксують безеквівалентні фразеологізми, лакунарні за своїми походженням та семантикою. Такі фразеологізми виражають специфічні та загальні поняття з опорою на національно-культурний фонд британської чи американської мовної спільноти.

Перспективу подальших наукових розробок вбачаємо у виокремленні спільних і національно-специфічних концептів для британської та американської культури. Нагальними є пошук та опис фразеологізмів варіантно маркованих фразеологізмів, які вербалізують дані концепти.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Амитирова-Тургенева Д. Л. Типология британо-американских различий в лексической номинации и их лексикографическое представление (на материале учебных словарей толкового типа) : автореф. дисс. на соискание степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки” / Д. Л.Амитирова-Тургенева. – М.: МГЛУ, 2009. – 23 с.
2. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
3. Чумичева Т. С. Фразеологизмы с компонентами-соматизмами в национальных вариантах английского языка (на материале британского и американского вариантов) : автореф. дисс. на соискание степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки” / Т. С. Чумичева. – Нижний Новгород, 2010. – 21 с.
4. Швейцер А. Д. Очерк современного английского языка в США / А. Д. Швейцер. – М.: Высш. шк., 1963. – 216 с.
5. Cambridge Idioms Dictionary / Ed. by E. Walter. – Cambridge : CUP, 2006. – 505 p.
6. Moon R. Fixed Expressions and Idioms in English : A Corpus-based Approach / R. Moon. – London : Clarendon Press, 1998. – 352 p.
7. Oxford Dictionary of Idioms / Ed. by J. Siefring. – Oxford : OUP, 2005. – 340 p.
8. Oxford Idioms Dictionary for Learners of English. – Oxford : OUP, 2006. – 470 p.
9. Trudgill P. International English: A Guide to the Varieties of Standard English – 5th ed. / P. Trudgill, J. Hannah. – London : Hodder Education, 2008. – 176 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юрій Ковалюк – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри сучасних європейських мов Буковинського державного фінансово-економічного університету.

Наукові інтереси: англійська фразеологія, варіантологічний аспект англійської фразеології.

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «КРЕАТИВНІСТЬ»

Людмила КОРОТКОВА (Запоріжжя, Україна)

У статті робиться спроба демаркації змісту понять «креативність» та «творчість». З цією метою термін «креативність» розглядається у порівнянні з терміном «творчість», «творча індивідуальність», «творче мислення» в різних наукових парадигмах.

Ключові слова: креативність, творчість, творча індивідуальність, творче мислення, феномен творчості

The article tries to demarcate English concept “creativity” and Ukrainian “tvorchist” (“art”). For this purpose the term “creativity” is discussed in comparison with the term “tvorchist” (“art”), “artistic personality”, “creative thinking” in various scientific paradigms.

Key words: creativity, tvorchist (art), artistic personality, creative thinking, and phenomenon of creativity

Про просторості розуму слід судити лише за винахідливістю і кількості думок, які дві людини витягнуть з однієї і тієї ж речі.

Клод Адріан Гельвецій

Креативність – це здатність людини до творчості. Вона реалізується у формі нових ідей і підходів у науці, культурі, політиці, бізнесі, тобто у всіх динамічних сферах життя. Сучасний інтерес до проблеми креативності зумовлений характерним прагненням наукової думки ХХ-ХХІ століть виявити глибинні основи буття людини, тому феномен креативності розглядається в різних сферах наукового знання. Проблема креативності надає дослідникам хороший шанс для прояву власних здібностей до творчості.

Науковці визнають факт парадоксальної або антиномічної природи творчості. Антиномічною природою рис творчості можна пояснити складність її дослідження та відсутність єдиної теорії творчості, оскільки немає єдиної загальноприйнятої дефініції творчості. (Виникнувши в психології, сам термін не має однозначного визначення в цій науці). Творчість є поняттям багатозначним і тому недостатньо добре функціонує як науковий термін, хоч саме явище становить важливий і цікавий об'єкт наукових досліджень [18]. Креативність, як одна з найважливіших проблем, досліджується в культурології, лінгвістиці, педагогіці, психології, соціології, філософії.

Для дослідження творчої діяльності людини необхідно уточнити значення понять, які використовують для характеристики людини як креативної, а саме: творчість, творча індивідуальність, творче мислення, креативність, креативний.

Метою статті є спроба визначити сутність поняття «креативність» vs. «творчість».

Завдання – розглянути позиції вітчизняних і зарубіжних авторів з досліджуваної проблеми в різних наукових парадигмах.

На думку М.О. Бердяєва, творчість – це єдиний вид діяльності, яка робить людину людиною [1]. Альбер Камю вважав, що творити – означає надавати форму долі [5]. С.І. Ожегов визначав творчість як створення нових за задумом культурних, матеріальних цінностей [12: 645].

Творчість визначається як діяльність людини, яка спрямована на створення і духовних цінностей; діяльність, пройнята елементами нового, вдосконалення, збагачення розвитку. Творчість це й те, що створено внаслідок такої діяльності, сукупність створеного кимось. Здатність творити, бути творцем [9: 513].

Термін «творча індивідуальність» вживається для означення суб'єкта художньої творчості. Як поняття цей термін набуває поширення в естетиці романтизму, ідентифікуючись переважно з оригінальністю таланту митця, своєрідністю його стилю і манери письма тощо. У літературознавчій практиці побутує в різних формах: індивідуальність письменника, творча особистість, індивідуальність особи митця, авторська (поетична, письменницька, літературна) індивідуальність та інші, які, однак не тотожні між собою.

Розглянемо коротко певні етапи розвитку історичного явища «творча індивідуальність».

Народнопоетична творчість, як і усно-епічне мистецтво давніх народів, існувала в умовах анонімності. У давньогрецькій літературі категорія авторства позбувається тотожності архаїчному поняттю «авторитет» (наприклад, «вислови Птахотепа», «псалми

Давида», байки Езопа та інші) і співвідноситься з «характерністю» індивідуальної літературної манери. Поети тут набувають статусу професійних літераторів і усвідомлюють себе обранцями богів, які насилають на них натхнення і обдаровують талантом та майстерністю. Самоусвідомлення мистецтва поезії як індивідуальної творчості вперше спостерігається в римській літературі, зокрема в оді «До Мельпомени» Горація («Звів я пам'ятник свій»), який протиставляє свою творчість «черні» і «юрбі», не здатній розуміти «таїнства» мистецтва, та «царським пірамідам», а критерій самооцінки поезії відкриває в іманентній художній діяльності.

Поняття про художню творчість у сучасному значенні зароджується в умовах переходу до середньовіччя, коли було відкрите інше творче джерело – свідомість, замість божественного натхнення, а з ним і людська суб'єктивність. Людина тепер виступає як споглядальна істота, а естетичне переживання виникає не як враження від особливої діяльності (як в античній літературі), а як переживання особливої сприйняття. Основою естетичного предмета стає фантазія, сміливість вислову, вигадка, характерні для середньовічних видінь, апокрифів, легенд, житій святих та інші. Тут у зародку існує те, що згодом буде усвідомлене, з одного боку, як художня ідея, єдиний задум, особливий спосіб бачення світу, з іншого – як творча активність митця, здатність створювати нову художню дійсність.

Епоха Відродження трактує людську особистість як міру всього сущого. Важливими в мистецтві видаються авторська індивідуальність, ідейно-художня інтерпретація дійсності з погляду письменника і його сучасності. Водночас поряд із прагненням відкрити суть людської суб'єктивності проглядається і небезпека суб'єктивізму, абсолютизованої свободи, авторської сваволі.

Класицизм висуває інший критерій гармонії і міри – розум, здатний досягнути ідеальної закономірності світобудови. Тут переважає родове (типове) над індивідуальним, суспільне – над особистим, закономірне – над випадковим, а у сфері поезики – непохитне дотримання естетичних форм і канонів, почерпнутих з античних поетик (Аристотель, Горацій) і найповніше виражених у «Мистецтві поетичному» Н. Буало (1674). Авторська індивідуальність, хоч і скута межами нормативної поезики, проте посідає в художній структурі класицизму належне місце. Пізнавальна діяльність, звернення до актуальних етичних, філософських, політичних, суспільно-виховних проблем сучасності, удосконалення мови – є сферою її вияву.

Романтизму належить відкриття внутрішньої безкінечності людської індивідуальності. Романтики протиставляють класичному «наслідуванню природи» творчу активність митця і надають їй глибинного сенсу як найвищій цінності. Вільний політ фантазії, оригінальність, творча свобода підносяться понад усе, а нормативність, раціоналістична регламентованість у мистецтві відкидаються (геній не підкоряється правилам, а сам творить їх). Творча індивідуальність стає вперше організаційним началом художньої структури, зорієнтованим на своєрідність, оригінальність, особистісне світобачення і світовідчуття. Принцип індивідуальності – це особистісна форма естетичного ставлення до дійсності, яка приходить на зміну традиційному (нормативному) типу творчості, ґрунтується на індивідуальному світобаченні. Письменник утверджується в сучасній літературі як суб'єкт художньої свідомості і діяльності, як творець художньої дійсності. Як будь-яке мистецтво, література – це творчість [2; 6: 659-661].

Термін «творчість», що раніше широко використовувався в літературі, згодом почав витіснятися мовним запозиченням з англійської мови (*creativity*). Слово «креативність» щораз більше вживається як синонім слова «творчість». Креативний – це творчий. Креативність – це творча новаторська діяльність [2].

Ще в 60-х рр. минулого століття було описано більше 60 визначень креативності та, як зазначав автор відповідного огляду Л.Т. Репуччі, їхня кількість зростає з кожним днем. Кількість визначень креативності, що накопичилася до теперішнього часу, вже важко оцінити [див. 4].

Термін «креативність» (від латинського *creatio* – створення) використовується для позначення творчих здібностей індивіда, що характеризуються здатністю до продукування

принципово нових ідей і входять у структуру обдарованості в якості незалежного фактора [10].

Проблема креативності тривалий час стоїть у центрі уваги зарубіжних і вітчизняних науковців. Питання феномена творчості (креативності) та його природи, формуванню та прояву творчих здібностей, їх діагностиці присвячено багато досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних учених-психологів (К.А. Абульханова-Славська, Б.Г. Ананьєв, Л.І. Анциферова, Є.Я. Басін, В.М. Бехтерев, Д.Б. Богоявленська, Л.І. Божович, Ю. Вагін, Л.С. Виготський, Ф. Гальтон, Дж. Гілфорд, Е. Грін, А.С. Грузенберг, Д.Б. Ельконін, Н.К. Енгельмейєр, Є.П. Ільїн, О.К. Ірісханова, І. Кант, В.І. Карасик, Г.С. Костюк, А.А. Кроник, Н.С. Лейтес, О.В. Либін, Н.А. Логінова, Т. Любарт, А.М. Матюшкін, В.О. Моляко, І.П. Павлов, К.К. Платонов, Я.О. Пономарьов, Н.Ю. Посталюк, Дж. Рензуллі, Л.Т. Репуччі, С.Ф. Рибалко, С.Л. Рубінштейн, Р. Стернберг, І.С. Сумбаєв, Б.М. Теплов, Е.П. Торренс, Х.Е. Трік, К.К. Урбан, В.В. Фещенко, О.М. Юдіна, К.Г. Юнг, Ф. Шеллінг, М.Г. Ярошевський).

В історії психології проблему творчості в різні історичні епохи розглядали по-різному. Творчість в античній культурі має дві форми: божественну (акт створення космосу) та людську (мистецтво, ремесло). В християнській культурі середніх віків перетинаються дві тенденції розуміння творчості – теїстична, яка розвилась із давньоєврейської релігії та пантеїстична – з античної філософії.

Перша тенденція пов'язана з розумінням Бога як особистості, яка уявляє світ не відповідно до якогось вічного зразка, а вільно. Тобто творчість – це породження буття з небуття за допомогою вольового акту божественної особистості. Друга тенденція підійшла ближче до античної традиції. Бог – це добро в його завершеності, вічний самоспоглядальний розум; «універсальна природа, ніж воля, що сама себе робить зробленою» (Фома Аквінський) [див. 13; 14].

В історії філософії проблема творчості була предметом наукового вивчення багатьох науковців: релігійні (Ф. Аквінський, В.С. Соловійов, М.Ф. Шакхи); ірраціоналістичні/інтуїтивні (А. Бергсон, М. де Біран, Б. Кроче, Н.О. Лоський, А.Шопенгауєр та інші); матеріалістичні (М.С. Каган, А.Ф. Лосєв) підходи до дослідження креативності. В межах зазначених підходів креативність розуміється як синонім творчості, маючи при цьому соціальну трансформуючу особово-діяльну складову.

Науково-філософське розуміння креативності припускає наявність таких складових: визначення субстанції та механізмів креативності; креативний процес; різні міри спрямованості та реалізації креативності; ідея глобальної креативності, суть якої полягає у визнанні онтологічного статусу креативних процесів; розкриття універсального механізму креативності, що проходить через точки біфуркації у річищі ідей синергетики; самоорганізація й еволюція креативних процесів; універсальна значущість результатів креативних процесів; критерії оцінювання креативних актів і продуктів; креативність як базисна метафізична парадигма.

У межах соціально-філософського дискурсу креативність розуміється не лише як специфічна відмінна риса еліти, а як властивість, протилежна до відображення в різних сферах діяльності людини. Для її дослідження потрібний комплексний науковий підхід, що спирається на методологічну основу, яка враховує сучасні наукові досягнення [8].

Проблемою творчості в діяльності педагога займалися К. Абульханова-Славська, Н. Аксініна, В. Антошина, І.В. Гриненко, Ф. Гоноволіна, І.П. Гладиліна, Н. Гузій О.М., А. Деречі, О.М. Дунаєва, В. Загвязинський, В. Кан-Калік, Ю. Кулюткіна, І. Полякова, М. Поташнік, О. Тутолмін, А. Хуторський, І.Ю. Шахіна, Р. Швай, О. Шкворець, О. Ярошинська та інші.

Науковці-педагоги зосереджували увагу на дослідженні креативних підходів до підготовки майбутніх учителів музики (Н. Аксініна), визначенні сутності поняття креативності в психолого-педагогічній науці (В. Антошина), проблеми діагностики креативності особистості (А. Деречі), змістовного аспекту поняття «креативність» у контексті підготовки майбутнього вчителя (І. Полякова), творчості, креативності та інновації як важливих понять сучасної педагогіки (Р. Швай), розвитку креативності як складової професійної підготовки майбутніх учителів трудового навчання (О. Шкворець), креативності

як провідного принципу побудови освітнього середовища у вищому навчальному закладі (О. Ярошинська) та інших.

У лінгвістиці креативний дискурс досліджується в порівнянні з рутинним (В.І. Карасик); в порівнянні з традицією розглядається утворення креативного ім'я в США (Ю.В. Сергаєва); граматичні категорії вивчаються в дзеркалі креативності (О.М. Ремчукова); як механізм креативності розглядається мовна гра в комунікативному просторі ЗМІ та реклами (С.В. Ільасова Л.П. Амірі), ігри з іменами політиків у сучасному медіа-тексті, ономастичні ігри в дискурсі російських і болгарських ЗМІ (Л.М. Цонєва); творчі евристики дитячого мовлення досліджуються як вербальна креативність (Т.О. Грідіна); семіотика творчості вивчається в порівнянні з лінгвістикою креативності (В.В. Феценко) та інші.

Існує думка, що «креативний» – не те ж саме, що «творчий», оскільки сутність творчості полягає у відкритті та створенні чогось якісно нового, що має значну цінність. Це можуть бути естетичні цінності, факти і закони, технічні пристрої. А слова «креативність», «креатив» використовуються в галузі реклами, маркетингу та управління персоналом і мають на увазі нестандартний підхід до виконання поставленої задачі або навіть «потік виробництва» ідей. У номенклатурі спеціальностей з'явилися «креативщик» і «кріейтор»; вважається, що смішно було б побачити оголошення про вакансії творця» [4; 13].

Словом «креативний» позначається творчість, що не тільки висуває ідеї, але й доводить їх до конкретного практичного результату, а слово «творчий» (рос. *творческий*) залишається зі своїм вихідним значенням, що не розрізняє діяльність результативну й, навпаки, безрезультатну [7]. У межах зазначеного підходу креативність розуміється не як синонім творчості.

Термін «креативність» іноді використовують для того, щоб відрізнити значення творчості, як характеристики людини, від значення творчості, як характеристики твору і творчого продукту в цілому [3: 95; 18].

Американський психолог Х.Е. Трік виділив чотири напрями дослідження креативності: креативність як продукт, процес, здібність і якість. У межах першого напрямку креативність ототожнено з продуктивністю мислення чи інтелекту. Другий напрям розглядає креативність як творчість мислення, його процесуальну характеристику. Третій ґрунтується на тому, що креативність пов'язана не лише з мисленням, а й з іншими підсистемами інтелекту. За четвертим напрямом креативність – головна риса високорозвиненої особистості [див. 4; 16].

Крім наукового інтересу, креативність представляється вченим ще й важливим чинником прогресу людства і навіть його тотального виживання. Розуміння цього факту змушує їх інтенсифікувати свої дослідження в цій галузі і вести пропаганду ідеї креативного образу мислення. Зокрема, відомий американський психолог Дж. Гілфорд (до речі, у вступі на посаду президента Американської психологічної асоціації в 1950 р. назвав свою доповідь «Креативність»), займаючись проблемами людського інтелекту, встановив, що творчим особистостям властиве так зване дивергентне мислення. Креативність є процесом дивергентного мислення.

Дивергентний спосіб мислення лежить в основі творчого мислення, яке характеризується наступними основними особливостями:

1. Швидкість – здатність висловлювати якомога більше ідей (в цьому випадку важливо не їхня якість, а кількість).
2. Гнучкість – здатність висловлювати широке розмаїття ідей.
3. Оригінальність – здатність породжувати нові нестандартні ідеї (це може виявлятися у відповідях, рішеннях незбіжних із загальноприйнятими).
4. Завершеність – здатність удосконалювати свій «продукт» або надавати йому закінчений вигляд [17].

Люди, що володіють таким типом мислення, при розв'язанні будь-якої проблеми не концентрують всі свої зусилля на знаходженні єдино правильного рішення, а починають шукати рішення з усіх можливих напрямків з тим, щоб розглянути якомога більше варіантів. Такі люди схильні утворювати нові комбінації з елементів, які більшість людей знають і використовують тільки певним чином, або формувати зв'язку між двома елементами, які не мають, на перший погляд, нічого спільного.

Дж. Гілфорд також одним із перших спробував сформулювати відповідь на питання що ж таке творче мислення? Він вважав, що «творчисткість» мислення пов'язана з домінуванням у ньому чотирьох особливостей:

1. Оригінальність, нетривіальність, незвичність висловлюваних ідей, яскраво виражене прагнення до інтелектуальної новизни. Творча людина майже завжди і скрізь прагне знайти своє власне, відмінне від інших рішення.

2. Семантична гнучкість, тобто здатність бачити об'єкт під новим кутом зору, виявляти його нове використання, розширювати функціональне застосування на практиці.

3. Образна адаптивна гнучкість, тобто здатність змінити сприйняття об'єкта таким чином, щоб бачити його нові, приховані від спостереження, сторони.

4. Семантична спонтанна гнучкість, тобто здатність продублювати різноманітні ідеї у невизначеній ситуації, зокрема такої, яка не містить орієнтирів для цих ідей [там само].

Отже, креативність – це творчі здібності, які можуть виявлятися в мисленні, почуттях, спілкуванні і характеризувати як особистість у цілому, так і продукт діяльності цієї особистості.

Свого часу П. Джексон і С. Мессік виділили наступні критерії креативного продукту, підкресливши тим самим необхідність комплексної процедури його опису:

1. оригінальність (статистична рідкість);

2. осмисленість (наприклад, рідкісний спосіб використання канцелярської скріпки – «скріпку можна з'їсти» – креативним не є);

3. трансформація (ступінь перетворення початкового матеріалу на основі подолання конвенціональних обмежень);

4. об'єднання (освіта єдності і зв'язності елементів досвіду, що дозволяє висловити нову ідею в концентрованій формі) [15].

Аналізуючи сучасні дослідження креативності, можна зробити висновок, що не існує однозначної відповіді на запитання: чи існує взагалі креативність, чи вона є науковим конструктом, чи є самостійним процес креативності, чи креативність – це сума інших психічних процесів? Один з аргументів на користь останнього підходу полягає в когнітивній теорії «вроджених структур» (Н. Хомський, Дж. Фодор), яка стверджує, що не можна створити щось з нічого, тобто повз існуючі структури, а процес вирішення творчих задач описується як взаємодія інших процесів (мислення, пам'ять тощо) [див. 11].

Беручи до уваги факт відсутності в науковій літературі загальноприйнятої дефініції творчості, що пояснюється як складністю явища творчості так і різними теоретичними положеннями, які лежать в основі визначення поняття «творчість», вважаємо, що терміни «творчість» і «креативність» є синонімами, проте не абсолютними, оскільки термін «креативність» має деякі специфічні риси: креативність проходить крізь усі сфери людського буття.

Під креативністю розуміється: здатність до творчості; інтелектуальна творчість; створення чогось нового й оригінального; незвичайне кодування інформації; дивергентне мислення; результат або відсутність внутрішньоособистісних конфліктів; вихід за межі вже наявних знань; нетрадиційне мислення, що дозволяє швидко розв'язати проблемну ситуацію та інші. Процес розуміння того, що таке креативність, сам вимагає креативної дії.

Перспективним вбачається дослідження мовних проявів креативності в постмодерністському художньому тексті.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бердяев Н. Смысл творчества / Николай Бердяев. – М. : АСТ : АСТ МОСКВА : ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 414 с.
2. Великий тлумачний словник української мови. – Режим доступу : <http://proc.com.ua/books/55720-velikij-tlumachnij-slovník-suchasnoyi-ukrayinskoyi-movi.html>
3. Дмитрук С. В. Розвиток креативності студентів в умовах дозвілля засобами туристських ігор : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.06 / Дмитрук Світлана Вікторівна. – Київ, 2007. – 295с.
4. Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности. – Режим доступу : http://nashaucheba.ru/docs/41/40375/conv_1/file1.pdf
5. Камю А. Проблема людини у філософії. – Режим доступу : <http://www.twirpx.com/file/946479/>
6. Літературознавчий словник-довідник / [За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 752 с. (Nota bene).

7. Милославский И. Креативный или творческий. – Режим доступу : URL: <http://www.nauka.izvestia.ru/~editor/149/articles.html>
8. Ніколенко К. Креативність як соціокультурний фактор існування людства. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nznuoa/filosofiya/2012_10/18.pdf
9. Новый словарь украинської мови у трьох томах / [За ред. В. Яременко, О. Сліпущка]. – К. : Видавництво «Аконіт», 2001. – Т. 1. – 928 с.
10. Павлюк Р. О. Креативність як складова частина професійної підготовки майбутніх учителів. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/16_NPM_2007/Pedagogica/22154.doc.htm
11. Поляков Р. О. Феноменология психических репрезентаций. – Режим доступу : <http://sepolyakov.ru/mythoughts/phenomenology-2-8-8>
12. Словарь русского языка С. И. Ожегова / [Гл. ред. В. В. Пчелкина]. – Москва : «Русский язык», 1988. – с. 750.
13. Степанов А. А. Креативность и концепции научно-технического творчества. – Режим доступу : http://vestnik.tspu.ru/files/PDF/articles/stepanov_a_a_231_234_2_117_2012.pdf
14. Турина О. Л. Психология творчості : Навч. посіб. – К. : МАУП, 2007. – 160 с.
15. Холодная М. А. Психология интеллекта : парадоксы исследования. – Режим доступу : <http://broomix.ru/psihologiya-intellek047.html>
16. Яковлева Е. Л. Эмоциональные механизмы творческого потенциала // Вопросы психологии. – 1997. – № 4. – С. 127-135.
17. Guilford J. P. The nature of human intelligence. – Режим доступу : http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/11111111/11605/1/eur_on%20creativitynew.pdf
18. Не́cka E. Psychologia twórczości. – Режим доступу : http://www.psychologia.uj.edu.pl/index.php/site/pracownik/edward_necka

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Короткова – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови факультету іноземних мов Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, когнітивна поетика, поетика постмодерністської художньої прози.

ЧИННИКИ ТА ПРИЧИНИ ПРОЦЕСУ НЕОЛОГІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ МОВИ

Ольга КОСОВИЧ (Київ, Україна)

У статті розглядаються причини, чинники процесів неологізації сучасної французької мови. Автор акцентує увагу на зовнішніх та внутрішніх чинниках мовної еволюції, на тому, що мовні зміни – це суспільні зміни. Вказуються основні тенденції розвитку номінації.

Ключові слова: неологізація, неологізм, новотвір, новація, мовленнєва діяльність, мовна економія, мовний розвиток.

The article deals with reasons, factors of modern French language neologization processes. The author underlines external and internal factors of language development, and the language changes are social changes. The main tendencies of nomination development are specified.

Key words: neologization, neologism, new word, innovation, language activity, language economy, language development.

Мовні зміни, які відбуваються в сучасному суспільстві, викликали «неологічний вибух», що, безперечно, привабив увагу лінгвістів. Розвиток мови – це передусім **неогенез**, тобто процес виникнення нового в структурі мови. Найактивніше цей процес ми можемо спостерігати в галузі лексико-фразеологічного рівня, оскільки цей рівень має високий рівень позамовної детермінованості [17: 9–13; 18: 260–263].

Сьогоднішнє суспільство безперервно вимагає оновлення словникового складу мови, і, щоб збагнути причини цих змін, доводиться немовби виходити за межі самої мови, «входити» в саму історію суспільства, історію культури, науки, мистецтва тощо. Нова парадигма мовної особистості [10: 23–56] визначає головним свободою набору репертуару засобів вираження, які пов'язуються з розкутістю мовців і навіть певною недбалістю.

Неологізація пов'язана як із зовнішніми процесами в соціумі, під якими розуміється вся сукупність різних імпульсів, що йдуть з навколишнього середовища і пов'язаних з особливостями історичного розвитку суспільства; так і з дією внутрішніх законів мови – закону аналогії, закону мовної економії, тенденції до регулярності (однотиповості) внутрішньомовних відношень, прагнення до узагальнення, тенденції до диференціації, тенденції до вживання експресивніших позначень вже відомих явищ [3: 123–132]. Нові слова, які з'являються в результаті дії зовнішніх чинників мовного розвитку, називають реалії, що виникають у тій чи іншій галузі соціуму – **це вимога актуальності**. Нові слова, які з'являються в результаті дії внутрішніх чинників мовного розвитку, відображають

глибинні тенденції в розвитку мови [3: 78–90] – демократизацію, формування аналітизму, прагнення до точності – дистинктивності, економії мовленнєвих зусиль.

Зазначимо, що сьогодні найактивніше діють такі екстралінгвальні чинники, як ідеологія і соціальна структура суспільства, завдяки чому основна кількість неологізмів у сучасній французькій мові відноситься до галузі суспільно-політичного життя. Це слова, що виражають взаємовідношення в суспільстві, а також слова, пов'язані з діяльністю держави [12: 13].

Структурно-семантична та стилістична різноплановість новацій пояснюється самими причинами неологізації. Загалом можна констатувати, що неологізація словника відбувається під впливом різних рухомих сил, одні з яких пов'язані з відображенням в мові сучасної картини світу, інші – з призначенням мови як засобу спілкування. Перші слугують цілям номінації нових предметів, які з'являються в об'єктивній дійсності, другі – потреби в покращенні мовної техніки. Збагачення словникового складу – один з важливих чинників розвитку мови. Мови не можуть не змінюватися за тією причиною, що в основі актів комунікації, засобом практичного здійснення яких є мова, лежить відображення дійсності, яка сама по собі знаходиться в постійній динаміці.

Тісний зв'язок неологізації зі світом тягне за собою той факт, що поява багатьох нових слів пояснюється дією зовнішніх чинників розвитку мови. Зовнішні чинники мовної еволюції демонструють соціальність системи мови.

Мовні зміни – пряме відображення суспільних змін; у зв'язку з цим у сучасному лексиконі дуже багато новотворів, пов'язаних з політичними змінами у суспільстві: *islamophobie* «ісламофобія», *ultralibéralisme* «ультралібералізм», *Françafrique* «офіційні стосунки між урядом Франції та урядами французьких екс-колоній у Африці». Новотвори такого виду демонструють таку характерну рису сучасного мовного розвитку, як **посилення особистісної складової**: *Mitterrandien*, *chiraquien*, *sarkozyste*, *lepeniste*, *villepiniste*, *Merkozy*, *Merkhollande*, *Chiraquie*, *Bushisme*, *Omniprésident*, *Busherie*.

Ще одним суттєвим зовнішнім чинником неологізації є економічна підсистема: *import-export* – «імпортно-експортні операції», *offshore* – «зона вільної торгівлі», *dumping* – «продаж товарів за найнижчими цінами з метою закріпитися на ринку».

Наука, розвиваючись, розширюючи сфери та інтенсивність пізнання людиною світу і самого себе, має вплив і на мову. Дослідники виокремлюють цілі підмови науки і техніки: мови математики, спорту тощо. З'являються нові назви наук, машин, устаткування і механізмів: *absorbteur-neutralisateur* – «апарат для поглинання та нейтралізації випарів», *spatiologie* – «астр. сукупність наук та технік простору». Особливо варто відзначити новотвори з галузі інформатики: *mentaille* – «програмне забезпечення», *mémorette*: «флешка»; *clavardage* – «чат»:

«[...] en introduisant un nouveau fureteur, Safari, et surtout, une application de présentation à la PowerPoint, Keynote, Jobs envoie un message très clair aux investisseurs et à Tonton Billou: nous sommes maintenant capables de nous passer de Microsoft» (Le Devoir, 13 janvier 2003).

Отже, динамічні зміни мови – це природний рух у мові. Соціальна структура суспільства, наука, техніка, контакти народів, а також свідомість людини – ось ті зовнішні сили, які обумовлюють оновлення словника. Хоча впливу зовнішніх чинників і належить суттєва роль у розвитку словникового складу мови, однак не завжди новації можуть бути наслідком позамовних причин.

Перетворення в мові, які не мають прямого відношення до відображення картини світу, є менш помітними. Обумовлені ними неологізми не позначають нові предмети та поняття; вони радше використовуються для найменувань вже існуючих реалій, які раніше позначались або описово, або вже відомим у мові окремим словом. Тому вони є менше помітними, експресія новизни в них виражена не так яскраво.

Окрім цього, як уже вказувалось, в якості визначальної ознаки поняття «неологізм» низка лінгвістів висуває екстралінгвальну детермінованість лексичного збагачення. Численна кількість новотворів є «потенційно подана» в самій мові, хоча нечасто використовується (*souricette*, *mignonette*, *grenouillette*, *grandette*). Ці новації, що виникли для трансномінації (перейменування) уже відомих понять, є результатом дії породжуючої функції мовної

системи. Сучасні реалії викликали до життя у французькій мові низку твірних слів від раніше відомих основ, наприклад: *photophoner* – «фотографувати на мобільний телефон»: «*Je me suis fait photophoner hier*» (<http://lemotpourlafri.me/oulapo/mot/photophoner-19>). Пор. також: *aguichage, ballottement, animalisation, curialisation, gentrification, sociologisme, bienvenuter, bien-pensisme, automagiquement*.

Важливим механізмом породжуючої мовленнєвої діяльності є *аналогія*, яка уможливило перехід від наявних форм до логічного продовження та повтору.

Одним зі способів реалізації аналогії є постійна тенденція в мовній системі до експресивності. Таким чином, аналогія сприяє уніфікації в межах однорідної лексичної групи та усуває двозначність, яка виникає в результаті появи омонімічних найменувань.

Могутнім стимулом розвитку мови є тенденція, яка отримала назву «*мовної економії*» (О. Есперсен) або «*закону економії мовних зусиль*» (А. Мартіне). За словами Л.М. Скреліної, «принцип економії володіє пояснювальною силою для тлумачення внутрішньосистемних відношень та змін, через свій аналог у мовленні (тенденція до найменшого зусилля) він пов'язує внутрішньосистемні причини змін з екстралінгвістичними впливами» [16]. Вказаний стимул знаходить своє вираження в заміні словосполучень, які мають, як правило, характер стійкої мовної номінації, однословними найменуваннями, як економічнішими за формою: *eurogner* – «робити збереження (в країнах з валютою євро)»; *agriculteur* – «фермер, який втомився від свого фермерського життя»; *textoter* – «писати смски». Складні слова компактні за формою, і одночасно їхня семантика легко сприймається, внутрішня форма є достатньо прозора, що і обумовлює їхню перевагу перед словосполученнями.

Ще одним джерелом «економних» новотворів є абревіація. Це явище в мові значно скорочує «площадку» словесних знаків: *EO* <*édition originale*, *EOF* <*édition originale française*, *HT* < *hors taxes*, *N.S.J.-C.* <*Notre-Seigneur Jésus-Christ*. Використання таких одиниць мови можемо спостерігати в наступному контексті:

«Ma boutique est paramétrée en HT et TTC. J'ai des produits avec des prix spéciaux. Dans le flux je retrouve le prix de vente TTC mais le prix barré est HT.

J'ai aussi une gamme de produit gérée par une "règle de prix catalogue" qui n'est pas prise en compte lors de l'export du flux» (<http://www.magentocommerce.com/>).

Економія мовних засобів може проявлятися не тільки в появі новотворів, але й у запозиченні у французьку мову слів з інших мов. Процес запозичення здійснюється не з метою номінації нових для дійсності реалій, а з метою раціональнішого позначення вже відомих понять: *brushing* – «витягування волосся з допомогою фена, щоб вони стали прямими»; *shooting* – «фотосесія»; *vintage* – «ретро»; *prime-time* – «прайм-тайм».

Концентрація смислу в низці випадків забезпечується семантичними трансформаціями наявних у мові слів. Підтвердимо цю тезу прикладами: *cacique* «вождь племені/перен. «важлива особа, «шишка»); *musclé* —«мускулистий»/перен., політ. «авторитарний, жорсткий»; *barbouze* – «борода/шпигун, таємний агент».

Як ще одну причину, яка обумовлює появу неологізмів, назовемо прагнення до узагальнення, потреба дати загальну назву однотипним поняттям: *marinistique* – «різні види мистецтва та літератури, присвячені морській тематиці»; *vidéothèque* – «різні апарати й прилади для запису зображення та його звукового супроводу на магнітну плівку (відеокамера, відеомагнітофон і т.п.)». Тому поява вказаних вище найменувань зумовлена не лише потребою дати узагальнену назву темам чи іншим реаліям або прагненням до взаємооднозначності на рівні зв'язків видових і родових понять усередині смислового поля, а й перманентним прагненням мови до збагачення.

Поряд з тенденцією до узагальнення у французькій мові функціонує тенденція до диференціації, відображаючи потяг до певної ієрархії всередині смислового поля. Наприклад: *bioaccumulable* – «qui est susceptible de s'accumuler dans la chaîne alimentaire», *court-termisme* – «stratégie du court terme, dont les délais sont courts», *carburoculture* – «culture de produits végétaux susceptibles de produire du carburant».

Отже, основними тенденціями розвитку номінації є: диференціація найменувань нових предметів, оцінне переосмислення вже існуючих у мові номінацій; прояв тенденцій економності (усічення, компресивне словотворення та ін.); тенденція до смислової точності;

посилення особистісного компонента в номінації. Таким чином, аналіз зовнішніх і внутрішніх чинників мовного розвитку показав, що неологізаційні процеси, які відбуваються всередині лексичної підсистеми мови, опосередковані зовнішніми факторами. Зовнішні чинники пускають у хід механізми мови, які прагнуть дати вже відомому поняттю зручне для цього стану мовної системи або віднайти нове.

БІБЛІОГРАФІЯ:

1. Алаторцева С.И. Проблемы неологии и русская неография: Автореф. дис. . д-ра филол. наук/РАН. Ин-т лингв. исследований. – СПб., 1999. – 40 с.
2. Брагина А.А. Неологизмы в русском языке: Пособие для студентов и учителей. – М.: Просвещение, 1973. – 224 с.
3. Валгина Н.С. Активные процессы в современном русском языке: Учебное пособие для студентов вузов. – М.: Логос, 2003. – 304 с.
4. Виноградов В.В. Слово и значение как предмет историко-лексикологического исследования // Вопросы языкознания. – М., 1995. №1. – С. 5– 33.
5. Гаглоева Э.Х. Лексические новообразования в русской периодической печати 80-90-х годов XX века: Автореф. дис. . канд. филол. наук / Волгоград, гос. пед. ун-т. – Волгоград, 1996. – 15 с.
6. Гак В.Г. Языковые преобразования. – М.: Шк. «Языки русской культуры», 1998. – 768 с.
7. Глушков Н.К. Из истории проблемы неологизмов // Русское языкознание. – Алма-Ата, 1970. – Вып. 2. – С. 85-100.
8. Журавлев В.К. Внешние и внутренние факторы языковой эволюции. —М.: Наука, – 1982. – 328 с.
9. Земская Е.А. Активные вопросы словопроизводства // Русский язык конца XX столетия (1985-1995) / Головинская М. Е., Земская Е. А., Какорина Е. В. и др. – М., 1996. – С. 90-141.
10. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 263 с.
11. Колина Е.В., Майорова А.В. Роль социомаркеров в появлении неологизмов// Языковая динамика: Сб. ст. – Тверь, 1996. – С. 34-57.
12. Крючкова Т.Е. Особенности формирования и развития общественно-политической лексики и фразеологии. – М.: Наука, 1989. – 151 с.
13. Кубрякова Е.С. Размышления об аналогии // Сущность, развитие и функции языка: Сб. ст. – М., 1987. – С.43-51.
14. Назарян А.Г. Фразеология современного французского языка: Учеб. 2-е изд. доп. – М.: Высш. шк., 1987. – 288 с.
15. Осипова Л.И. Активные процессы в современном русском слово-образовании: Пособие по спецкурсу. – М.: Прометей, 1994. – 116 с.
16. Скрелина Л. М. Некоторые вопросы развития языка. – Минск: Изд-во Белорус, ун-та, 1973. – 144 с.
17. Сорокин Ю.С. Развитие словарного состава русскоголитературного языка: 30-90-е годы XIX в. – Л.: Наука, 1965. – 566 с.
18. Уфимцева А.А. Лексическое значение слова. – М.: Наука, 1986. – 240 с.
19. Le Devoir, 13 janvier 2003.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Косович – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри французької філології Інституту філології Київського національного університету імені Т. Шевченка.

Наукові інтереси: неологія, неологізми, процеси неологізації мови, проблеми диференціації основних понять неології.

СУЧАСНІ НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ У ЗІСТАВНОМУ АСПЕКТІ (НА ПРИКЛАДІ НАЗВ ПРОФЕСІЙ)

Світлана КОЧЕРГІНА (Донецьк, Україна)

Стаття присвячена опису основних етапів розвитку та систематизації сучасних напрямків дослідження однієї з найцікавіших дисциплін мовознавства сьогодення – мотивології. Дослідження виконано на прикладі назв професій, дібраних методом суцільної вибірки з тлумачних словників англійської та української мов.

Ключові слова: мотивологія, мотивація, внутрішня форма, мотивема, мотиватор, синтагматика, парадигматика.

The article focuses on basic development stages description and modern research tendencies classification of one of the most interesting linguistic disciplines – motivology. The research is based on professions names, singled out from English and Ukrainian glossaries by entire sampling method.

Key words: motivology, motivation, inner form, motivated word, motivating word, syntagmatics, paradigmatics.

Мова є унікальним антропологічним феноменом, який існує, з одного боку, незалежно від свідомості людини, а з іншого – завдяки її інтелектуальній активності. Мислення безпосередньо пов'язане з мовою, але при цьому не просто залежить від мови взагалі, а певною мірою зумовлене кожною конкретною мовою, оскільки різні мови – це не різноманітні позначення одного предмета, а різне бачення його.

Мова – це система довільних звукових символів, що використовуються для людського спілкування. Звукова система мови дає можливість використовувати обмежену кількість звуків у різних комбінаціях для формування одиниць значення. Система значень дозволяє таким одиницям сполучатися різними способами для вираження простих та складних ідей.

Мова є соціальним явищем. Суспільство впливає на мову і навпаки (напр., табуована лексика), тому дослідження мовних явищ безвідносно до їхнього соціального контексту призводить до втрати деяких важливих аспектів та можливості подальшого теоретичного прогресу.

Мова наділяє людину та мовний знак творчою силою, припускає можливість подальших семіотичних перетворень, здатність концентрувати в собі та проявляти пізнавальний потенціал. Одним із засобів самовираження особистості є мотивація мовних одиниць, яка розкриває мовне значення, що активується тоді, коли похідне слово зосередило на собі розумові зусилля людини, внаслідок чого “зробила доступними для розпізнавання, знаходження і спостереження сутнісні характеристики омовленого змісту” [14: 24]. Мотивація номінативної одиниці вказує на конкретні властивості означування об’єктів дійсності через хід суспільної практики. Крім цього, мотивація вводить найменування в систему мови як мовну одиницю. Мотивація розвиває мовну одиницю й актуалізує її в процесі функціонування. Усі ці проблеми мотивації не втрачають своєї актуальності дотепер [1: 53].

Питання номінації, мотивації й умотивованості лексичних одиниць, співвідношення мотивованого й мотивуючого слів, визначення ступеня умотивованості похідного слова, у тому числі складних слів, установлення мотиваційних зв’язків лексичних одиниць були неодноразово розглянуті в роботах лінгвістів [2–8; 16; 21; 13; 9 й ін.], але й досі не втрачають своєї актуальності. Мотивація наочно виражає основну гносеологічну функцію слова – мовну фіксацію знань [1: 53]. Метою цієї статті є систематизація основних етапів розвитку мотивології та визначення сучасних напрямків дослідження мотивації лексичних одиниць.

Проблема мотивації виходить до концепції В.Гумбольдта про внутрішню форму мови [11]. Він відзначав, що мова є одночасно відбиття і знак. Для того щоб слово стало словом, воно не просто повинно мати звукову оболонку, а являти собою єдність звуку й поняття. Таким чином, слово як елемент мови мотивоване тією характерною ознакою предмета, на якій ґрунтується його найменування і яка була закріплена мовною практикою.

Через внутрішню форму слів можна виявити ті ознаки, на основі яких створена певна назва, тобто її вмотивованість [15: 68]. Проте в деяких випадках важко з’ясувати первісну мотивацію, що можна пояснити особливостями мислення, сприймання конкретним народом предметів і явищ навколишнього середовища. Внутрішня форма пов’язана з виділенням та об’єктивізацією ознак позначуваного й одночасно закріплює певну гносеологічну інформацію у вигляді мовної структури, матеріального тіла номінативної одиниці. Внутрішня форма є перехідною ланкою між довербальною та вербальною стадіями процесу номінації [19: 9].

Внутрішня форма безпосередньо пов’язана з умотивованістю. Під умотивованістю в мовознавстві розуміють: 1) відповідність значення слова його звучанню; 2) структурно-семантичну властивість слів на основі їхнього лексичного і структурного зіставлення; 3) співвідношення між внутрішньою формою та лексичним значенням мовних одиниць [17: 174; 20: 3].

Вивченням явища мотивації слів займається така наука, як *мотивологія* [2–8; 9–10], що одержала розвиток як самостійна дисципліна в лінгвістиці та має своїм предметом специфічні вияви лексики у сфері взаємодії мовної форми й семантики. “Мотивологія, – за словами О. С. Кубрякової, – це вчення про мотиви номінації, що має свій науковий апарат, свій об’єкт дослідження, особливі методи аналізу, свої цілі й завдання, які відмежовують його від найбільш близького до нього вчення – етимології. Мотивологія – молодий розділ мовознавства, що вивчає явища мотивації слів” [16: 3–15]. Вона взаємодіє й стикається з іншими галузями мови – семасіологією й ономасіологією.

Мотивологічний підхід спирається на рівнозначність значення й звучання слова, відповідно, типовою рисою мотивологічного аналізу є його подвійна спрямованість. На відміну від дериваційного підходу, мотивологічний підхід апелює до мовної свідомості

носіїв мови. Об'єктами мотивологічного аналізу є: 1) умотивованість; 2) засіб реалізації вмотивованості слова; 3) явище мотивації слів. У дослідженнях виділяються три принципи мотивологічного аналізу: 1) принцип системності; 2) принцип синхронності; 3) принцип антропоцентризму.

Мотивологія як наука поділяється на описову та зіставну.

Описова мотивологія, заснована на початку 70-х рр. ХХ століття, вдало поєднала низку принципів сучасної наукової лінгвістичної парадигми: антропоцентризм, системність, функціоналізм та динамізм. Антропоцентричними є усі вихідні поняття мотивології, оскільки вони пов'язані з метамовною свідомістю мовця [6: 65–66], наприклад, умотивованість – це “структурно-семантична властивість слова, що дозволяє усвідомити взаємозумовленість зв'язку значення й звучання слова на основі співвідносності його з мовною або позамовною дійсністю” [3: 21].

Перше систематизоване представлення мотивології як науки про одне з лексичних явищ, яке раніше не вивчалось, – явище мотивації слів – наведене О. І. Блиновою [2]: визначені в лексикологічному ключі вихідні поняття мотивології: “умотивованість”, “мотиваційні відношення”, “внутрішня форма слова”, позначення її складових – “мотиваційна форма”, “мотиваційне значення”, “мотивуюча частина”, “формантна частина”, – “мотиват”, “мотиватор”, “мотивема” і багато інших [5: 65]. Так, внутрішня форма слова – це морфо-семантична структура слова, що дозволяє пояснити зв'язок його звучання та значення [7: 76]. Мотиваційна форма – це значущі сегменти (або сегмент) звукової оболонки слова, зумовлені його умотивованістю [7: 77]. Мотиваційне значення – це значення або синтез значення мотиваційної форми слова [7: 77]. Мотивуюча частина пов'язана з утіленням у слові мотивуючої ознаки позначуваного і є засобом вираження лексичної умотивованості слова [7: 72]. Формантна частина пов'язана з утіленням у слові класифікаційної ознаки та є засобом вираження його структурної вмотивованості [7: 71]. Видом лексичного зв'язку, що виявляє умотивованість слова, є мотиваційні відношення. Одиницями мотиваційної пари виступають мотивема (мотивоване слово) та мотиватор (мотивуюче слово) [7: 75]. Типи смислових відношень мотиваційно пов'язаних пар мають формальні засоби свого вираження. Усі відношення слів, що знаходяться у відношеннях лексичної мотивації, закріплюються спільністю кореневих морфем, до яких додається набір формантів.

У сфері мотивації виділяються два типи відношень: ті, які базуються на синтагматиці, й ті, що базуються на парадигматиці. Синтагматичні мотивації найтісніше пов'язані з метонімією. Саме поняття метонімії як особливого семантичного способу фіксації нового змісту через уже існуюче припускає імплікацію певних – у цьому випадку *родових* – компонентів мотивуючої синтагми в мотиваті. У число метонімічних включаються не тільки відношення між предметами за суміжністю (*трактор – тракторист, roof – roofer*), але й між діями, наприклад: “купувати морозиво або цукерки на гроші, які колись *викурювалися*”, “*he danced her to the door*” або між ознаками, наприклад: *запальна людина й запальна відповідь* – якість об'єкта і якість суб'єкта.

Найбільш активними можна назвати агентивні відношення. Вони зв'язують різні компоненти дії [10]: 1) суб'єкт дії: *тесля – теслювати, assistant – to assist*; 2) об'єкт дії: *бізнес – бізнесмен, fish – fisherman*. (окремим різновидом об'єкта є продукт, результат дії: *верстат – верстатобудування, hat – hatter*); 3) знаряддя дії: *барабан – барабанищик, drum – drummer*.

Другу групу відношень становлять обставинно-агентивні відношення: 1) спосіб дії: *брас – брасист, surf – surfer*; 2) місце або час дії: *архив – архіваріус, ніч – нічний вартовий, night – night porter, midfield – midfielder*; 3) мета й причина дії: *група – антигрупін, visit – visiting card*.

Групу означальних відношень складають такі: 1) матеріал – виріб з матеріалу: *вата – ватник, wool – woollen goods*; 2) відношення володіння: *борода – бородань*; 3) ціле – частина і частина – ціле: *чорниця (ягода) – чорниця (рослина), peach (fruit) – peach (tree)*; 4) відношення приналежності (у широкому смислі): *баран – баранина, Dreiser (writer) – I like Dreiser (novels)*; 5) генетичні відношення: *Дарвін – дарвінізм, Odysseus – Odyssey*. Інші відношення складають невелику групу: *сантиметр – сантиметр (стрічка), cup – to drink a cup of tea*.

Мотивації, що базуються на парадигматичних відношеннях (наприклад: укр. *бути* – *бувати*, *білий* – *білуватий*, англ. *a boyfriend* – *a girlfriend* і т.п.) мають іншу семантичну природу. Мотивоване слово позначає явище, що зіставляється або протиставляється за якоюсь ознакою явищу, позначеному мотивуючим словом [10].

Під час виділення мотиваційної пари мотивема – мотиватор, виокремлюється низка ознак, провідне місце серед яких посідають ознаки семантичної простоти/складності та вживаності. Перша відповідає такому принципу, за яким просте передує складному, наприклад, *верстат* + *будувати* → *верстатобудування*, *to guard somebody's body* – *a bodyguard* (охоронець). Хоча за деяких умов (наприклад, при збереженні ознаки новизни) чинник простоти/складності виявляється недійвовим і поступається провідною роллю іншим факторам, наприклад, *працевлаштування* → *працевлаштувати*, *beggar* (жебрак) → *to beg* (просити милостиню). Важливим також є вплив фактора вживаності (на якому базується й відчуття новизни), тому що в актах пізнання означуваного, вибору його імені, сприйняття цього імені, де й проявляє свою дію мотивація, опора менш уживаного або менш відомого на більше уживане і відоме є природною.

Мотиваційні зв'язки лексичних одиниць, тобто відношення між мотивемою й мотиватором, відбивають ступінь умотивованості лексики, яка може бути повною і частковою. Повністю мотивованими є одиниці, які переносять на себе семантику вихідного слова [17: 12]. Більша частина однослівних назв професій має повну умотивованість, наприклад: **warden** (наглядач; начальник в'язниці) – (від *ward* – охороняти) 1) *a person who is responsible for a particular place and whose job is to make sure its rules are obeyed*, 2) (*American English*) *the person in charge of a prison*, **бетонувальник** – *майстер, що здійснює бетонування*. Повна вмотивованість типова також для композитів та найменувань-словосполучень, наприклад: **character actor** (актор, що грає характерні ролі) – *an actor who typically plays unusual characters, rather than the most important characters*, **важкоатлет** – *спортсмен, що займається важкою атлетикою*.

Часткову вмотивованість слово має в тому випадку, коли до семантики вихідної лексеми додається новий відтінок значення [17: 176], наприклад *bantam* – “півень”, забіяка, задирака”. Додаткове значення: “агресивність, задирикуватість”, звідси **bantamweight** – “боксер легкої ваги, який важить менше 53,52 кг”.

Найменування, у яких ознака, покладена в основу внутрішньої форми, не відповідає семантиці, є неправильно орієнтованими. Наприклад, *ambulance chaser* – “адвокат, який намагається переконати постраждалу в аварії людину подати до суду на винуватця (у разі виграшу адвокат отримує частину грошей)”.

Зіставна мотивологія є наукою, що вивчає лексичну систему двох або більше мов (або форм однієї мови) з погляду мотивованості шляхом їхнього зіставлення. Зіставні дослідження не обмежуються виявленням відмінностей, так само суттєвим є й опис спільного. Одним з ключових аналізів лексичного матеріалу в межах зіставної мотивології є мотиваційно-зіставний аналіз (МЗА), важливим аспектом якого є аналіз мотивуючих ознак досліджуваних мов [18: 68-69]. Мотивуючі ознаки можуть відбивати як істотні, так і менш істотні властивості предметів, що залежить від ряду факторів – від досвіду інформанта, що мотивує лексичну одиницю, його соціальної належності, віку, але головне – від того, яку ознаку інформант вважає найбільш важливою для конкретної ЛО [18: 69].

Зіставний аспект мотивології є одним з наймолодших і перспективних у вивченні явища мотивації слів. МЗА лексичних систем декількох мов відбувається, на відміну від семасіологічного та ономасіологічного аналізу, з опорою на показання метамовної свідомості носіїв зіставляваних мов [23: 96].

Методологічною й онтологічною базою ЗМ є мотивологія описова. ЗМ як дочірній науковий напрямок успадковує всю систему вихідних наукових понять описової мотивології [6: 65]. Об'єкт ЗМ – явище мотивації слів у зіставляваних мовах, предмет – спільність і специфіка явища мотивації слів у зіставляваних мовах, що розглядаються у різних аспектах: онтологічно-методологічному, описово-порівняльному, лексикографічному, функціональному, динамічному, соціовіковому, лінгвокультурологічному [6: 66].

За С.Ульманом, “зіставлення однієї мови з іншими мовами ... є найбільш перспективним методом виявлення характерних рис і тенденцій семантичної структури мови” [22: 35]. Тому в порівняльних дослідженнях не можна обмежитися тільки виявленням розбіжностей, однаково важливим є й опис спільного, подібного [18: 68].

Відома сучасній теорії номінації типологія мотивованості одиниць включає такі опозиції, як мотивовані/немотивовані, абсолютно/відносно, повністю/частково, прямо/опосередковано мотивовані мотивації. Виконання номінативної функції похідними словами, вторинними одиницями мови здійснюється не прямо, а через первинні мовні одиниці, що лежать в їх основі, саме тому особливе місце поняття мотивації посідає в словотворі.

С.Ульман виділяє чотири типи мотивації [25: 81]: 1.) фонетичну мотивацію (звуконаслідування): *crack*; *бах*; 2.) морфологічну мотивацію (словотвір): *builder*; *будівельник*; 3.) семантичну мотивацію (метафора й метонімія): *number cruncher* – “службовець, що займається складними математичними розрахунками”; *чорна сутана* – “священик”; 4.) змішану мотивацію: *bluebell* – “дзвіночок” (квітка); *товстосум*.

Унаслідок словотворення з’являються нові лексеми, а завдяки метафорі й метонімії утворюються лексеми вторинної номінації, наприклад: *redbreast* “малинівка”, *золотоволоска*, які поєднують словотвір (морфологічну мотивацію) та метафору й метонімію (семантичну мотивацію) і тому мають змішану мотивацію [25: 81]. Крім того, лексичні одиниці можуть зазнавати демотивації, тобто втрати (більшою або меншою мірою) будь-якого типу мотивації [24: 227].

Залежно від способу, засобу, ознаки та ступеня мотивування слова можуть відзначатися такими типами умотивованості: абсолютний/відносний, фонетичний/морфологічний/семантичний, лексичний/структурний, частковий/ повний [8: 33].

Абсолютна умотивованість слова створюється за рахунок його співвіднесення з позамовною дійсністю. До мовних одиниць з абсолютним типом умотивованості відносяться звуконаслідувальні слова, тобто такі, що імітують звуки навколишньої дійсності (англ. *click*, *bang*; укр. *шум*, *бац*) та звукообразальні – такі мовні одиниці, фонетичний склад яких викликає у свідомості людини образи тих об’єктів, які вони позначають (англ. *deer*, *dove*; укр. *лелека*, *тхір*). Відносна умотивованість визначається шляхом співвідношення лексичних одиниць. Наприклад: укр. *будівник* (зв’язок зі словами *будувати*, *будівля*, *робітник*), англ. *accountant* (зв’язок зі словами *account*, *count*, *consultant*).

Словам з абсолютною умотивованістю притаманна фонетична мотивація (укр. *барабан*, англ. *baobab*), а для одиниць з відносним типом характерним є морфологічна (укр. *бджоляр*, *водій*, англ. *servant*, *actress*) та семантична (укр. *змія* – про підступну людину, англ. *bull* – про незграбу) мотивації.

У словах з морфологічним типом умотивованості можна виділити лексичну та структурну вмотивованість. Лексична є результатом мотивації певного слова спільнокореневою лексичною одиницею (*КАБЕЛЬник* – *кабель*, *DIRECTor* – *direct*), а структурна – спільно структурною ЛО (*гантАР* – *дзвонАР*, *золотАР*, *checkER* – *cleanER*, *composER*).

Умотивованість може бути повною – притаманною словам, які мають лексичну та структурну вмотивованість (*нек/ар*; *sweep/er*) або частковою – властивою одиницям з лексичною або структурною мотивацією (*каЛИНА*; *EMbroidERER*).

Перспективним шляхом розвитку дослідження найменувань професій є розширення списку досліджуваних мов та долучення стилістично забарвлених найменувань.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балхія К. Способы номинации и мотивации композитообразований // Бодуэновские чтения: Бодуэн де Куртенэ и современная лингвистика: Междунар. науч. конф. (Казань, 11-13 декабря 2001 г.): Труды и материалы: В 2 т. / Под общ. ред. К.Р.Галиуллина, Г.А.Николаева. – Казань: Изд-во Казанск. ун-та, 2001. – Т. 2. – С. 52-55
2. Блинова О.И. Проблемы диалектной лексикологии: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02/ Томский гос. пед. ун-т. – Томск, 1974. – 235 с.
3. Блинова О.И. Русская мотивология: Учеб.-метод. пособ. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 2000. – 48 с.
4. Блинова О.И. Сопоставительный анализ явления мотивации слов в литературном языке и диалекте // Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. – М., 1987. – 12-23 с.
5. Блинова О.И. Сопоставительная мотивология // Вопросы слово- и формообразования в индоевропейских языках: Семантика и функционирование. – Томск, 1994. – С. 17-24.

6. Блинова О.И. Сопоставительная мотивология: итоги и перспективы // Вестник Томск. гос. пед. ун-та. Вып. 5 (56). Серия: Гуманитарные науки (филология). – Томск, 2006. – С. 65-68.
7. Блинова О.И. Явление мотивации как отражение лексических связей слов // Системные отношения на разных уровнях языка. – Новосибирск, 1988. – С.71-78.
8. Блинова О.И. Явление мотивации слов (лексикологический аспект). – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1984. – 186 с.
9. Голев Н.Д. Мотивация и словообразование // Проблемы лексической и словообразовательной мотивации в русском языке: Межвузовский сборник. – Барнаул: Изд-во АГУ, 1986. – С. 30-47.
10. Голев Н.Д. О семантических типах мотивационных отношений // <http://lingvo.asu.ru/golev/articles/z18.html>
11. Гумбольдт ф. В. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1984. – 398 с.
12. Дробаха Л.В. Национально-культурная специфика названий птиц в украинском и немецком языках: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.17/ Киевск. нац. лингв. ун-т. – К., 2003. – 20 с.
13. Земская Е.А. Словообразование как деятельность. – М.: Наука, 1992. – 221 с.
14. Квитко И.С., Лейчик В.М., Кабанцев Г.Г. Терминоведческие проблемы редактирования. – Львів: Вища школа, 1986. – 150 с.
15. Княк Т.Р. Мотивированность лексических единиц. Количественные и качественные характеристики. – Львов: Вища школа, 1988. – 161 с.
16. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений: Семантика производного слова. – М.: Наука, 1981. – 200 с.
17. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство. – Львів: Вид-во "Світ", 1994. – 215 с.
18. Савенко (Филатова) А.С. Особенности осознания мотивировочных признаков носителями русского и английского языков // Вестник Том. гос. пед. ун-та. Вып. 5 (56). Серия: Гуманитарные науки (филология). – Томск, 2006. – С. 68-74.
19. Снітко О.С. Внутрішня форма і зміст номінативних одиниць // Мовознавство. – 1989. – №6. – С. 9-14.
20. Стаховська Н.Ф. Семантична та словотвірна структура агентивно-професійних найменувань металургійної термінології: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – Дніпропетровськ, 2002. – 189 с.
21. Улуханов И.С. Словообразовательная семантика в русском языке. – М.: Наука, 2001. – 158 с.
22. Ульман С. Дескриптивная семантика и лингвистическая типология // Новое в лингвистике. – Вып. 2. – М.: Прогресс, 1962. – С. 35-46.
23. Чижик Н.А. Сопоставительная мотивология (современное состояние исследования) // Русская и сопоставительная филология: состояние и перспективы: Международная научная конференция, посвященная 200-летию Казанского университета (Казань, 4-6 октября 2004 г.): Труды и материалы. – Казань: Изд-во Казанск. ун-та, 2004. – С. 96-97.
24. Lipka L., Handl S., Falkner W. Lexicalization & Institutionalization // Anglo-Romance Dialects // Morphology 2000. – Amsterdam-New York: John Benjamins, 2002. – P. 227-240.
25. Ullmann S. Semantics. An introduction to the science of meaning. 2nd ed. – Oxford: Blackwell, 1972. – 357 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Кочергіна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і практики перекладу Донецького національного університету.

Наукові інтереси: мотивологія, словотворення, номінація лексичних одиниць.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ОПИСУ МОВИ ПИСЬМЕННИКА

Ігор КУЛЬЧИЦЬКИЙ, Юлія ДАНЧЕВСЬКА, Ігор ЛІХНЯКЕВИЧ
(Львів, Україна)

У статті розглянуто основні аспекти, сучасний стан та перспективи розвитку письменницької лексикографії. Проаналізовано найпоширеніші типи лексикографічного опису мови письменників.

Ключові слова: письменницька лексикографія, ідіостиль, словопоказчик, конкорданс, частотний словник, глосарій, ідеографічний словник.

The article deals with the main aspects of author lexicography, current state and perspectives of further development. Common types of lexicographic description of author language use have been analyzed.

Keywords: author lexicography, idiolect, word index, concordance, frequency dictionary, glossary, thesaurus.

Прикладна лінгвістика, зважаючи на порівняно молодий вік дисципліни, є терміном багатозначним та містить певні розбіжності в інтерпретації в західній (де розрізняють комп'ютерну та власне прикладну лінгвістику) та вітчизняній науках. Висвітлювали цього питання Р. Б. Каплан, А. Н. Баранов, К. М. Шиліхіна, З. В. Партико, та ін. Оскільки на пострадянському просторі наразі і немає розподілу окремо на комп'ютерну та прикладну лінгвістику, тому найповнішим, на нашу думку, буде визначення А. Н. Баранова. Таким чином прикладна лінгвістика це «...діяльність по застосуванню наукових знань про будову та функціонування мови в нелінгвістичних наукових дисциплінах і в різних сферах практичної діяльності людини, а також теоретичне осмислення такої діяльності» [1, 7]. Згідно з А. Н. Барановим прикладна лінгвістика повинна задовольняти потреби в оптимізації основних функцій мови, яких, відповідно до філософської та лінгвістичної теорії, налічується три – комунікативна, епістемологічна та когнітивна. **Метою нашого дослідження** є огляд епістемологічної функції мови в ракурсі письменницької лексикографії. Власне епістемологічна функція мови полягає в зберіганні та передачі знань, тобто лексикографуванні, а також у відображенні національного погляду на світ. Завдяки значному

поступу в розвитку комп'ютерних технологій, друге дихання та новий поштовх у розвитку отримала і лексикографія. Будучи прикладною дисципліною, основним завданням якої є розробка методів створення словників, лексикографія значно розширила свої можливості завдяки спеціальним програмам, базам даних, програмам обробки тексту, які дозволяють в автоматичному режимі формувати словникові статті, зберігати словникову інформацію та обробляти її. Різні комп'ютерні лексикографічні програми можна розділити на дві великі групи: програми підтримки лексикографічних робіт і автоматичні словники (АС) різних типів, що включають лексикографічні бази даних. Власне питанням комп'ютерної лексикографії детально та розширено займається В. А. Широков (див. монографію «Елементи лексикографії», 2005), а також Український мовно-інформаційний фонд НАН України під його керівництвом, фахівцями якого було створено комп'ютерну (електронну) версію «Словника української мови» в 11-и томах 1970-1980-х рр. (CD-ROM «Словники України» 2001), який налічує близько 152 000 слів, доповнених даними орфографічного, орфоепічного, фразеологічного, синонімічного, антонімічного словників, що вийшли на той час, та словозмінною парадигматикою, а зараз ведеться робота над створенням 20-томного тлумачного Словника української мови на основі корпусу української мови УМІФ (станом на 2012 рік видано два томи).

Проте лексикографічні праці не обмежуються загальними та частковими словниками, адже поза межі стандартного уявлення про словник, на думку А. Н. Баранова, виходить «авторська лексикографія» [1, 73–74]. Більш детальному та різнобічному вивченню авторської лексикографії присвячені праці російських вчених Л. Л. Шестакової [19], Е. А. Слободян [16], а також українських дослідників – І. І. Ковалика [12], С. Н. Бук [2, 3], О. О. Тараненко [18]. На нашу думку, розвиток комп'ютерних технологій дозволяє пришвидшити розвиток цього напрямку лексикографії та отримувати якісно нові продукти у словникарстві. Цим обумовлюється **актуальність нашого дослідження**.

Отже, під поняттям авторська лексикографія розумітимемо теорію та практику словникового опису лексичних особливостей індивідуального стилю (ідіостилу) письменника, який містить і нехудожні тексти певного автора [1, 73; 19, 3]. У праці «Українська мова: Енциклопедія» у статті О. О. Тараненка *Словник мови письменника* визначається як «словник, що подає лексико-фразеологічний склад творів певного письменника (всієї його творчості, кількох або одного з творів). Цей словник має значення як для вивчення творчості самого письменника, так і для дослідження відповідного етапу історії національної літературної мови та суспільної атмосфери того періоду», водночас зазначаючи, що такі словники бувають двох типів: 1) словники повного, тезаурусного типу, що містять: а) усю лексику всієї або майже всієї творчості письменника, опублікованої, як правило, за останнім прижиттєвими або іншими авторитетними виданнями, і рукописної (листування, щоденники і т. ін., але чернетки та варіанти творів, ділові папери не залучаються); б) усю лексику одного твору або добірки творів; 2) словники диференційного, вибіркового типу, що подають мову творів письменника за певними аспектами (словник рим, власних назв, епітетів тощо) [18, 355-356].

Згідно з Л. Л. Шестаковою жанрову систему в авторській лексикографії утворюють різні словникові форми, основними серед них є словопоказчик, частотний словник, конкорданс, глосарій, тлумачний словник, що мають змістові відмінності з аналогічними жанрами, які використовуються в інших словникових галузях. Крім того, вона зазначає, що сучасна авторська лексикографія демонструє як відкритість названих жанрів до змін, їхнє взаємне зближення, так і поширення ряду приватних словникових форм (авторський словник неологізмів, фразеологізмів та ін.). Таким чином різножанрові словникові структури дають уявлення про склад авторського лексикону, його стилістичний, частотний та інший розподіл, розкривають творчий потенціал мови, дозволяють виявити такі її резерви, які не повною мірою використовуються загальнолітературною мовою. Підсумовуючи проаналізовані джерела, можна скласти наступну типологію словників мови письменників:

1) за характером відомостей (слова чи реалії) – на лінгвістичні і загальнофілологічні, енциклопедичні;

2) за кількістю описуваних авторів – на монографічні (особистісні) та зведені. За охопленням творчості автора розглянуті словники діляться на словники мови окремих творів, групи (або циклу), творів одного жанру, одного періоду творчості, загальні повні авторські словники. Всі вони є монографічними – власне авторськими словниками (напр., «Словарь комедии "Горе от ума" А. С. Грибоедова» (1939); "Словарь языка Пушкина" (1956-1961 рр. за ред. Виноградова В. В.); "Частотный словарь романа Л. Н. Толстого" Война и мир " (1978), "Словоуказатель комедии Н. В. Гоголя "Ревизор" (1990) та ін.)

3) за основним об'єктом опису – на словники мови авторів (словники-довідники, які мають історико-культурну, нормативну спрямованість), словники стилістичні (описують семантико-стилістичні риси творчості автора), словники образів;

4) за основною метою опису – пояснювальні (тлумачні, включаючи перекладні) і фіксуючі («не тлумачні» – словопоказчики, конкорданси, частотні словники);

5) за охопленням описуваного матеріалу – повні (авторські тезауруси) та неповні, диференціальні;

6) за одиницею опису – на словники із заголовною одиницею, рівною слову, і заголовною одиницею більше одного слова (словники словосполучень, фразеологізмів, цитат);

7) за способами опису – на одно-, дво- і багатопараметрові словники;

8) за розташуванням заголовних одиниць – на алфавітні та неалфавітні;

9) за кількістю мов – на одномовні та двомовні (прикладом такого словника є проект Санкт-Петербурзького університету – болгарсько-російський "Словник поезії Миколи Вапцарова", перший випуск якого побачив світ у Видавництві СПбДУ у 1998 році);

10) за часовою перспективою – історичні (на матеріалі авторів минулих епох) та сучасні (на матеріалі сучасних авторів). Варто зазначити, що традиційно авторська лексикографія будувалася навколо імен класиків, визнаних майстрів тієї чи іншої національної літератури: Шевченка, Котляревського в Україні, Пушкіна, Лермонтова, Толстого у Росії, Шекспіра, Мільтона – в Англії, Гете, Шиллера – в Німеччині, Сервантеса – в Іспанії тощо. Досвід опису мови сучасних авторів менш значний, хоча він, безумовно, доповнює, конкретизує картину сучасного стану літературної мови, його індивідуально-авторських слововживань.

11) за функцією та адресатом – словники з науково-описовою орієнтацією, адресовані фахівцям-філологам, словники з навчальною спрямованістю, призначені учням, студентам, та словники, адресовані широкому колу читачів;

12) за типом інформаційного носія – на словники «паперові», книгодруковані та електронні.

Наведена класифікація припускає подальший розподіл означених типів словників. Наприклад, серед стилістичних словників виокремлюють повні словники ідіостилю окремих авторів, стилістичні словники певних творів, груп творів автора, словники окремих авторських стилістичних рис та ін. До фіксуючих словників належать частотні словники, словопоказчики, конкорданси тощо до творчості автора в цілому, до окремого твору, до ряду творів автора; до пояснювальних – глосарії, тлумачні, тлумачно-енциклопедичні словники і т.п. У світовій авторській лексикографії найдовшу історію має англійська: перший довідник з'явився тут у середині XVI ст., потім складання словників до творів видатних письменників набуло систематичного характеру. У лексикографії південних і західних слов'янських країн словники мови письменників почали створюватися в основному з середини XX ст. Становлення східнослов'янської авторської лексикографії належить до рубежу XIX-XX століть [19, 10-19; 1, 55-87; 18, 355-356, 3, 110-116].

До основних типів словників мови письменників на нинішньому етапі розвитку письменницької лексикографії належать:

словопоказчики (синтагматика слова фіксується непрямо через вказування сторінки та рядка, де слово трапилося). Відомі словопоказчики до творів Т. Шевченка, І. Котляревського, Л. Українки, А. Тесленка, Ю. Федьковича [2, 73-74], В. Стефаніка [12], казок М. Салтикова – Щедрина [10];

конкорданси (біля кожного слова подано його контекст, синтагматика слова фіксується прямо через подання оточення словоформи). Це, наприклад, конкорданс поетичних творів

Т. Шевченка [9], О. Пушкіна [20], О. Мандельштама [13], творів Г. Сковороди [22], А. Грибоедова [15], В. Шекспіра [21], публіцистики Ф. Достоєвського [17], роману І. Франка «Перехресні стежки» [5];

частотні словники (кожна одиниця реєстру характеризується числом, що вказує на кількість її вживань (частоту) в обстежених текстах (вибірці)), розроблені для роману «Война и мир» Л. Толстого, романів І. Франка «Для домашнього вогнища» [6] та «Основи суспільності» [7];

госарії (словник, зібрання слів, що потребують пояснень, а саме: рідковживані, архаїчні, діалектні, малозрозумілі тощо). До цього можна віднести словник неологізмів В. Барки та «Словник поетичної мови В. Стуса» [3, 115–116], а також «Словник малозрозумілих слів В. Стефаника» [8].

Також в українській письменницькій лексикографії існують такі типи диференційованих словників, як «Фразеологічний словник мови Т. Шевченка», словник епітетів Т. Шевченка, П. Загребельного, словник рим Т. Шевченка та Є. Гребінки [3, 116].

Поруч із такими звичними типами словників сьогодні починає свій розвиток і новий тип словника для опису мови письменника, а саме – ідеографічний. За словами російської дослідниці Є. А. Слободян, він є принципово новим видом письменницького словника і його розробка може вважатись особливо актуальною сьогодні у зв'язку із зростаючим інтересом до вивчення образу світу, представленого у творчості того чи іншого письменника. Особливістю ідеографічного словника є те, що в ньому лексичний склад мови подається за семантичними розрядами (поняттєвими рубриками) різного ступеня узагальнення і кількості з перехресним групуванням. На основі ієрархічного групування (родо-видових відношень) лексико-семантична система послідовно членується на тематичні групи від ширшого до вузких категоріальних значень (всесвіт – жива природа – рослинний світ, тваринний світ, людина і т.п.). На основі корелятивного групування в межах таких тематичних груп виділяють синонімічні, антонімічні, різного роду асоціативні відношення. Лексика групується на поняттєвій основі, тому для пошуку самих слів подаються їхні алфавітні покажчики [18, 679]. Не зважаючи на те, що ідеографічні словники розроблялись та розробляються для мов в цілому та окремих частин мови, працює над застосування цього принципу для вивчення письменницького світосприйняття ще не набуло належного поширення. Власне Є. А. Слободян працює над створенням такого словника для поеми А. Міцкевича «Пан Тадеуш», який вже доступний у мережі Інтернет [11], а також розробляє схожий проект для поеми О. С. Пушкіна «Євгеній Онегін», зазначаючи, що аналогічних проектів наразі не створено, окрім «Идеографического словаря языка французских стихотворений Ф. И. Тютчева» [16]. Спробу ідеографічного опису ідіостилів кількох російських письменників на основі корпусу їхніх творів робить Ю. М. Мухін [14]. Щодо прикладів таких розробок для українських письменників, то наразі їх немає.

Отже, незважаючи на певні здобутки, зокрема і української, письменницької лексикографії, ще є достатньо перспективних напрямів розвитку цієї галузі. Перспективною стає розробка корпусів художніх текстів письменників та створення на їхній основі різноманітних лексикографічних праць (конкордансів, частотних словників, словників фразеологізмів, епітетів тощо), які були б доступні або в класичному паперовому вигляді, або на компактних носіях (CD-диски), або навіть у мережі Інтернет. Завдяки розвиткові комп'ютерних технологій це стає все більш реальним, проте все одно залишається доволі трудомістким процесом, зважаючи на стан розвитку української лексикографії загалом.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику: Учебное пособие. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 360 с.
2. Бук С. Корпус текстів Івана Франка: спроба визначення основних параметрів // Прикладна лінгвістика та лінгвістичні технології: MegaLing 2006: 36. наук. пр. / НАН України. Укр. мовн.-інформ. фонд, Таврійськ. нац. ун – т ім. В. І. Вернадського; за ред. В. А. Широкова. – К.: Довіра, 2007. – С. 72–82.
3. Бук С. Письменницькі словники української мови // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колежіамах. – 2011. – №6(105). – С. 109–119.
4. Бук С., Ровенчак А. Он-лайн конкорданс роману І. Франка «Перехресні стежки» // Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю з дня народження І. Франка. – Т. 2. – ЛНУ, 2010. – с. 203 – 211.
5. Бук С., Ровенчак А. Частотний словник роману Івана Франка "Перехресні стежки" // Стежками Франкового тексту (комунікативні, стилістичні та лексичні виміру роману "Перехресні стежки") / Ф. С. Бацевич (наук. ред), С. Н. Бук,

Л. М. Процак, А. А. Ровенчак, Л. Ю. Сваричевська, І. Л. Ціхоцький. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007.— С. 138-369.

6. Бук С. Роман Івана Франка "Для домашнього огнища" крізь призму частотного словника // Мовознавство. – 2011. – №4. – С. 56–66.

7. Бук С. Статистичні характеристики роману Івана Франка "Основи суспільності" (на основі частотного словника твору) // Вісник: Проблеми української термінології.— Львів: Національний університет "Львівська політехніка".— 2010.— № 676.— С. 90-93.

8. Букса І. Творчість та словник малозрозумілих слів В. Стефаніка. – К.: Смолоскип, 1996. – 132 с.

9. Гавриш Ю., Ільницький О. Конкорданція поетичних творів Тараса Шевченка / Ред. і упоряд.: Олег Ільницький, Юрій Гавриш. У 4 тт. – Торонто, 2001.

10. Ерохин В.Н. Словоуказатель к «Сказкам» М.Е. Салтыкова-Щедрина. В 3-х частях. – Тверь, 1995. –

11. Идеографический словарь языка поэмы Адама Мицкевича «Пан Тадеуш» [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://nevmenandr.net/tadeusz/index1.htm> 12. Ковалик І. І., Ощипко І. Й. Художнє слово В. Стефаніка. Матеріали для словопоказчика до новел В. Стефаніка. Методичний посібник. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1972. – 131 с.

12. Митюшин Л. Г. Конкорданс к стихам Осипа Мандельштама [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.rvb.ru/mandelstam/m_o/concordance_index.htm

13. Мухин М. Ю. Лексическая статистика и идиостиль автора: корпусное идеографическое исследование (на материале произведений М. Булгакова, В. Набокова, А. Платонова и М. Шолохова) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / М. Ю. Мухин ; Урал. гос. ун-т им. А. М. Горького. – Екатеринбург : [б. и.], 2011. – 43 с.

14. Поляков А. Е. Словарь языка А.С. Грибоедова // «Языки славянской культуры». – М., 2008. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://feb-web.ru/feb/concord/abc/preface.htm>

15. Слободян Е. А. Идеографический словарь языка поэмы А. Мицкевича "Пан Тадеуш" // Доклад на семинар «Теория и практика авторской лексикографии», Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН. – М., 2012 – [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.ruslang.ru/?id=seminar_aut_lexicogr030412

16. Словарь-конкорданс публицистики Ф. М. Достоевского [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://dostoevskii.karelia.ru/principis.phtml>

17. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

18. Шестакова Л. Л. Русская авторская лексикография: теория, история, современность. // Автореф. дис. на соискание ученой степени доктора филологических наук. Специальность 10.02.01 – русский язык. – Москва, 2012. – 43 с.

19. Шоу Дж. Томас. Конкорданс к стихам А. С. Пушкина. В 2 х томах. М.: Языки русской культуры, 2000.

20. Spevack Marvin A Complete and Systematic Concordance to the Works of Shakespeare 9 volumes (1968-80).

21. Pylypiuk N., Plnytzyj O. Online Concordance to the Complete Works of Hryhorii Skovoroda [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.arts.ualberta.ca/~ukr/skovoroda/NEW/index.php?glang=>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Ігор Кульчицький – кандидат технічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Львівська політехніка».

Наукові інтереси: традиційна та комп'ютерна лексикографія, корпусна лінгвістика.

Юлія Данчевська – аспірант кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Львівська політехніка».

Наукові інтереси: корпусна лінгвістика.

Ігор Ліхнякевич – старший викладач кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Львівська політехніка».

Наукові інтереси: термінологія, теорія та практика перекладу, стилістика німецької мови.

ОПРАЦЮВАННЯ НЕОЛОГІЗМІВ В УКРАЇНСЬКИХ ТЛУМАЧНИХ СЛОВНИКАХ, СЛОВНИКАХ ІНШОМОВНИХ СЛІВ, СИНОНІМІВ ТА АНТОНІМІВ 10-Х РОКІВ ХХІ СТ.

Юлія ЛЕДНЯК, Наталія ІНДЕНКО (Слов'янськ, Україна)

У статті аналізуються особливості представлення неологізмів української мови в тлумачних словниках, словниках іншомовних слів, синонімів та антонімів 10-х років ХХІ століття, визначаються позитивні й негативні моменти лексикографічної обробки нових слів.

Ключові слова: інноваційні процеси, лексичні інновації, власне неологізми, семантичні неологізми, етранжизми, лексикографічне опрацювання неологізмів, нормалізація нової лексики.

The peculiarities of presenting Ukrainian neologisms in explanatory dictionaries, dictionaries of foreign words, synonyms, antonyms of the 10s years of the 21th century are analyzed, the positive and negative points of lexicographic studying of new words are determined.

Keywords: innovative process, lexical innovations, neologisms, semantic neologisms, entrangism, lexicographic studying of neologisms, normalization of new vocabulary.

Суттєві зміни в різних сферах життя України в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. призвели до значних змін в українській мові, насамперед у лексиці, яка найбільш тісно пов'язана з позалінгвістичною реальністю. Інноваційні процеси в лексиці охоплюють появу нових слів, нових значень загальновідомих слів і рух слів від центру лексичної системи до периферії та навпаки.

Серед лексичних інновацій виділяють власне неологізми (узуальні, мовні неологізми) та okazіоналізми (індивідуально-авторські, контекстуальні, мовленнєві неологізми).

Власне неологізми можна поділити на неологізми-новотвори (лексичні, що значно переважають у мові, та семантичні) й неологізми-входження (зовнішні, або етранжизми, іншомовні запозичення, та внутрішні; у деяких випадках слово може поєднувати ознаки зовнішнього та внутрішнього входження). Прикладами лексичних новотворів є слова *оприлюднити, менеджерський, бургерна*, прикладом семантичних – *більшовик* у значенні «представник парламентської більшості». До неологізмів-етранжизмів належать, наприклад, слова *бренд, дайвер, імідж, мас-медіа, сайт*, до внутрішніх – *речник, модем* (термін, що широко вживається в мові неспеціалістів), ознаки внутрішніх та зовнішніх входжень поєднують, наприклад, слова *файл та модель* у значенні «манекенник, манекенниця».

Інноваційні процеси в українській лексиці кінця ХХ – початку ХХІ століть досліджували К. Брітікова (Розова), Є. Карпіловська, Ж. Колоїз, Д. Мазурик, О. Сербенська, О. Стишов, Н. Стратулат та ін. Дослідники аналізували причини й умови появи неологізмів в українській мові зазначеного періоду, способи творення лексичних неологізмів, особливості засвоєння етранжизмів у сучасній українській мові, процеси детермінологізації і т. ін.

Окремі аспекти лексикографічного опрацювання сучасних неологізмів розглядали Є. Карпіловська, Ж. Колоїз, Д. Мазурик, Л. Сменова та ін. Однак окремого дослідження, присвяченого специфіці відображення лексичних інновацій кінця ХХ – початку ХХІ століття в словниках різних типів, немає.

Для процесу нормалізації нової лексики є її опрацювання в словниках тлумачних, іншомовних слів, синонімів та антонімів, і мета нашої статті – аналіз специфіки відображення зазначеної лексики в найбільш популярних словниках даної групи.

Цілу низку неологізмів включено до «Великого тлумачного словника сучасної української мови» (укладач і головний редактор В. Т. Бусел; 1-е видання – 2001, 2-е – 2003, 3-е – 2005, 4-е – 2007; далі – ВТССУМ). Як зазначено в передмові до 1-го видання, до нього, зокрема, «увійшли слова та словосполучення, які з різних причин не були представлені в тлумачних словниках раніше. До слів такого роду належать: слова, що органічно увійшли в українську літературну мову протягом останнього десятиліття у зв'язку з реаліями, пов'язаними з народною медициною, релігією, астрологією, кібернетикою, комп'ютерною технологією та ін.; слова, що до останнього часу перебували за межею загальноприйнятої літературної мови (так звана понижена, жаргонна та ін. лексика)» [1: III].

Так, наприклад, до реєстру цього словника включено слова *гамбургер, імідж, іміджмейкер, менеджер, міліціант* (поряд із *міліціонер*), *пі-ар* (тільки варіант із дефісним написанням), *трансвестизм, фрізер* (перукар), *франчайзер, франчайзинг* та ін.

Лексеми супроводжуються різноманітними лінгвістичними, а в деяких випадках і галузевими коментарями, наприклад:

«**ФРАНЧАЙЗИНГ**, -у, ч. ек. Надавання економічного захисту, привілеїв з боку якої-небудь фірми своїм клієнтам, що започатковують нову справу» [1: 1333].

Якщо зіставимо різні видання аналізованої лексикографічної праці, побачимо, як додаються нові слова та нові значення, відбиваються інноваційні процеси в лексиці сучасної української мови. Наприклад, у 1-му виданні:

«**СКЕЙТ**, -а, ч. Роликова дошка для катання по асфальту.

СКЕЙТБОРД, -у, ч. Вид спорту – катання на скейті» [1: 1134]; у 4 –му виданні: «**СКЕЙТ I** -а, ч. Роликова дошка для катання по асфальту. **II** -а, ч. Відмова дилерів від котирування акцій, заздалегідь опублікована ними у засобах масової інформації

СКЕЙТБОРД, -у, ч. 1) Вид спорту – катання на скейті. 2) Дошка для такого катання» [2: 1329].

Слово *скейтбординг*, яким частіше позначають відповідний вид спорту не включено до цього словника.

У 4-му виданні додано низку нових слів, наприклад, *франчайза* (угода великих корпорацій з дрібними фірмами або окремими бізнесменами), *мерчандайзинг* (діяльність, направлена на забезпечення максимально інтенсивного просування товару у сфері роздрібно торгівлі), *дайвер* (людина, яка займається дайвінгом, *дайвінг* (підводне плавання).

Але досить багато неологізмів, що досить широко вживаються в мові ЗМІ, у побуті, до словника включені не були (*блендер, бой-френд, бургер, дартс, сноуборд, феншуй / фен-шуй, фітнес, чизбургер* та ін.). Відсутній і ілюстративний матеріал.

Значну кількість лексичних інновацій включено до реєстру «Сучасного тлумачного словника української мови» за загальною редакцією доктора філологічних наук, професора В. Дубічинського (Харків, 2007; 60000 слів), наприклад: *армрестлінг, боді-арт, бодібілдинг / бодибілдинг, боулінг, брокер, віндсерфінг, дорадчий, імідж, іміджмейкер, інавгурація, клон, клонування, клонувати, мажоритарний, менеджер, менеджмент, моніторинг, он-лайн* (тільки варіант із дефісним написанням), *органайзер, поп-арт, рейтинг, серфінг, серфінгіст, сканер, сканування, слоган, тінейджер*. Однак поза увагою укладачів словника залишилися лексеми *дартс, мерчандайзер / мерчендайзер, принтер, фрізер, хот-дог, чизбургер, шоу* та ін.

Спільнокореневі слова включені до однієї словникової статті, наприклад:

«**БОМЖ**», -а, ч., кл. -е, розм. [рос. абр. без *определённого места жительства*]. Особа без певного місця проживання; волоцюга; ~ува́ти, -ю́ю, -у́еш. Не мати домівки, бродяжити» [8: 65].

Але недоліком словника, на нашу думку, є те, що такі слова можуть бути спорідненими лише етимологічно, наприклад:

«**АУДИТ**, -у, ч. [лат. *auditus* – слухання]. Перевірка фінансової діяльності підприємства, банку і т. ін.; волоцюга; ~ор, -а, ч., кл. -е. [лат. *auditor* – слухач]. Фінансовий інспектор, контролер; ~орія, -ї, ж. [лат. *auditorium* – місце, де слухають]. 1. Зал для читання лекцій, слухання доповідей. 2. *Збірн., перен.* Слухачі лекції, доповіді, промови» [8: 41].

Спільнокореновими в сучасній українській мові є слова *аудит* і *аудитор*, слово ж *аудиторія* до цієї групи не входить. Крім того, ми вважаємо за потрібне уточнити тлумачення значення останньої лексеми: по-перше, це приміщення не тільки для читання лекцій та слухання доповідей, а взагалі для занять, для зустрічей певного типу; по-друге, це люди, для яких проводяться такі заняття або зустрічі.

Як бачимо, реєстрові слова супроводжуються певними лінгвістичними маркерами, розглядається й походження етранжизмів, що, беззаперечно, є позитивним моментом.

Ілюстративний матеріал, як правило, відсутній. Іноді слово вводиться до словосполучення: *інноваційні інвестиції, стратегічний інвестор, індексація вкладів* і т.ін.

У передмові до словника зазначено, що в ньому відбито «розширення лексичного значення власне українських слів» [8: 5], але мається на увазі формування нових лексичних значень, наприклад:

«**ЗАВИСА́ТИ**, -а́ю, -а́еш; *зависнути*, -сну, -снеш. 1. Повисати, зачепившись за щось або тримаючись за щось; висіти в повітрі над землею. 2. *комп.* Припиняти працювати (про обчислювальні системи), не реагувати на запити, давати збої. 3. *розм. мол.* Залишатись у певному місці протягом певного часу» [8: 259].

Дійсно, в другому та третьому значеннях слово *зависати* виступає як семантичний неологізм.

Але зміни в семантиці слів відбито не в усіх випадках, наприклад:

«**ШО́ПІНГ**, -у, ч. В англомовних країнах – відвідування магазинів у вихідний день» [8: 807].

Аналізоване слово досить активно вживається зараз в українській мові, й при цьому йдеться зазвичай не про англомовні країни та не про вихідний день.

Так, у четвертому виданні ВТССУМа значення цього слова визначається таким чином: «**шо́пінг**, -у, В англомовних країнах – відвідування магазинів у вихідний день. || Спеціально спланований процес здійснення купівлі» [2: 1628].

А в третьому виданні «Словника синонімів української мови» Л. Полюги вже вказано етільки розширене значення:

«**ШО́ПІНГ** – спеціально спланований процес закупівлі товарів» [4: 244].

У «Тлумачному словнику сучасної української мови: Загальноновживана лексика» (Харків, 2009; близько 60000 слів) розглядається досить багато неологізмів, зокрема розмовних: *блокбастер, блог, бомонд, бодибілдинг* (наведено тільки даний орфографічний варіант), *гамбургер* (тільки варіант із літерою *г*), *джакузі, джек-пот, ексклюзивний, електорат, імідж*,

імпічмент, Інтернет, йогурт, мейл, менеджер, мобільник, онлайн (тільки варіант зі злитним написанням), *спонсор, флешка, хот-дог* (тільки варіант із літерою *г*) та ін., проте відсутні слова *блендер, боді-арт, бодігард, піар* та похідні від нього, складні слова з першою частиною *інтернет-, шопінг, шоу* та ін.

Слово супроводжується певними лінгвістичними маркерами, наприклад:

«**БОМЖ**, -а, ч.; у *зверт.* бómже, *розм.* Особа без певного місця проживання» [9: 93].

В окремих випадках пояснюється походження слова, наприклад:

«**ДЖАКУЗІ**, *невідм., с.* Ванно-душовий мікрокомплекс з устаткуванням для гідромасажу. Названо за прізвищем голови фірми К. Джакуззі (К. Jacuzzi), що вперше запровадив таке устаткування» [9: 220].

До деяких слів подаються синоніми, наприклад:

«**ЕКСТРАСЕНС**, -а, ч., у *зверт.* екстрасенсе. Людина, що має здібності до надчуттєвого (екстрасенсорного) сприйняття чужих думок, намірів, пошуку втраченого; має вплив на свідомість інших людей. ∴: ма́г, телепа́т, прозорлі́вець, яснові́дець» [9: 275-276].

Для низки слів зафіксовано нові значення. Так, розглянуто 9 значень слова *модель*, причому останнє є новим: «<...> 9. Особа, яка має зовнішність певного стандарту і бере участь у фото- і відеозніманні, рекламі, презентаціях і т. ін.» [9: 541].

На жаль, приклади вживання реєстрових слів у сучасній мові не наводяться.

Значну кількість неологізмів-етранжизмів було включено до «Сучасного словника іншомовних слів» (укладчі – О. І. Скопненко та Т. В. Цимбалюк; К., 2006), наприклад: *боді-арт, гамбургер, імпічмент, імплантант, імплантація, імідж, іміджмейкер, менеджер, менеджмент, мерчандайзинг / мерчендайзинг, піар* (тільки варіант зі злитним написанням), *прайм-тайм, скейтборд, сноубординг, фітнес, фішбургер, хоспіс, хот-дог* та ін.

Словникова стаття містить інформацію про походження слова, його значення, наголос, наприклад: «**ХОТ-ДОГ** [англ. hot dog, *букв.* – гарячий пес] – м'які пухкі булочки з покладеними посередині гарячими сосисками (сардельками) тощо із соусом, гірчицею, іншою приправою» [7: 737-738].

У низці випадків включено нові значення слів. Так, ВТССУМ відзначає лише одне значення слова *модератор* – пристрій у музичних клавішних інструментів для приглушення звука, а цей словник дає ще одне значення – ведучий у кадрі телепередачі, який виконує функції *коментатора, диктора та інтерв'юера*. Щоправда, зараз слово *модератор* частіше вживається в словосполученні *модератор сайта*, але словники не розглядають значення, що реалізується в цьому сполученні.

У слова *дискурс* теж розглядаються два значення:

«**ДИСКУРС** [лат. discursus – міркування, франц. discours – промова, виступ] – 1) логічний доказ, розумовий засновок; 2) зв'язний текст у сукупності з екстралінгвальними – прагматичними, соціокультурними, психологічними та ін. чинниками; текст в аспекті подій; мовлення як цілеспрямована соціальна дія, як компонент взаємодії людей» [7: 228]. При цьому ВТССУМ слово *дискурс* взагалі не розглядає (але до реєстру включено прикметник *дискурсивний*, утворений від відповідного іменника в першому значенні), а «Словник українських синонімів і антонімів» Л. Полюги пропонує до лексеми *дискурс* сумнівний, на нашу думку, синонім *суперечка*. Хоча зараз *дискурс* зазвичай вживається саме в другому значенні.

Слово *скейтборд* тлумачиться дещо інакше, ніж у ВТССУМі:

«**СКЕЙТБО́РД** [англ. skateboard < skate – кататися і board – дошка] – катання на спеціальній дошці з роликами; вид спорту» [7: 630].

При цьому катання на сноуборді, тобто подібний процес, позначено словом, що закінчується на *-инг*:

«**СНОУБО́РДИНГ** [англ. snowboard, *букв.* – снігова дошка] – спуск природною або штучною трасою на монолижі (лижній дошці)» [7: 634]. Слово ж *сноуборд* окремо не наводиться.

Відсутні й такі слова, як *капоейро, фастфуд / фаст-фуд* та ін.

«Сучасний словник іншомовних слів» Л. І. Нечволод (Харків, 2007) включає близько 17000 слів і словосполучень. В анотації до цієї праці зазначено: «До пропонованого словника іншомовних слів включено загальноповивану лексику, а також слова і термінологічні

сполучення, які органічно ввійшли в обіг української літературної мови в останнє десятиліття і відтворюють сучасний рівень розвитку науки, техніки, екології, інформатики, економіки, освіти та культури» [3: 2].

У даному словнику розглядаються, наприклад, слова *імідж*, *іміджмейкер*, *імпічмент*, *імплантація*, *менеджер*, *скейт*, *хоспіс*, але не представлені *боді-арт*, *гамбургер*, *піар*, *скейтборд*, *сноубординг*, *фішбургер*, *фітнес*, *чизбургер* та ін., які знаходимо у вищерозглянутому словнику.

Позитивним моментом є те, що слова супроводжуються лінгвістичними маркерами, наприклад:

«**СКЕЙТ**, -а, ч. [від англ. skate]. Роликова дошка для катання по асфальту» [3: 629]. Але зустрічаються й грубі помилки. Порівняймо, наприклад:

« БОДІ-ГРАД , -у, ч. [від англ. bodygrad, body – тіло + grad – охорона, сторожа]. Особистісна охорона, охоронець» [3: 86]	« бодігáрд [англ. body-guard < body – тіло, тулуб і guard – охорона, варта] – особистий охоронець» [7: 113].
--	---

Недоліком аналізованої лексикографічної праці можна вважати й відсутність ілюстративного матеріалу.

Певна кількість нових запозичень розглядається в електронному «Словнику іншомовних слів», розміщеному на сайті <http://www.jnsu.com.ua/>: *імпічмент*, *імплантація*, *менеджмент*, *набліситі*, *чипси* та ін. Але таких активно вживаних слів, як *аудитор*, *блендер*, *бодібілдинг*, *гамбургер*, *електорат*, *піар*, *сайт*, *файл*, *хоспіс*, *шопінг* та ін.

У словниковій статті є вказівка на походження слова, подається його тлумачення, лінгвістичні маркери відсутні, не позначено навіть наголос, наприклад:

«**Імпічмент** (англ., від старофр., осуд, обвинувачення) – спеціальні, підтвержені на законодавчому рівні, правила притягнення до відповідальності; відкликання з посад вищих службових осіб держави» [6].

Позитивним моментом є зручність у користуванні, зокрема, наявність меню «Пошук».

Дуже обмежено представлено неологізми в «Словнику українських синонімів і антонімів» Л. Полюги (К., 2007). Наприклад, до реєстру включено слово *законослухняний*:

«**ЗАКОНОСЛУХНЯНИЙ**» (який дотримується чинного законодавства) лояльний, правопослушний. **Ант.:** правопорушник, злочинець» [5: 196].

Серед лексичних інновацій значно переважають актуалізовані лексеми: *великодержавник*, *гвинтокрил*, *гелікоптер*, *летовище* та ін. Але чомусь до слова *бомж* («бездомна, безпритульна людина без певного місця проживання»), яке втратило статус професіоналізму (мова міліції) й стало вживатися широко наведено тільки синонім *бездомник*, хоча є й розмовний неологізм *безхатченко*, який усе ширше зустрічається в мові ЗМІ.

До слова *модель* наведено тільки синонім *фасон*, тобто не враховано не тільки нове (*манекенник*, *манекенниця*), але й давно зафіксовані значення (наприклад, *зразок*); тільки синонім *зоряний* подано до слова *астральний*, переносні значення якого («абстрактний, неземний»; «сутність живого організму, пов'язана з божественним началом, що йде з Космосу, від небесних світил») не враховано, хоча зараз *астральний* вживається переважно в цих значеннях.

У «Словнику синонімів української мови» Л. Полюги (К., 2007) є розділ «Найпоширеніші нові чужомовні запозичення», в якому «подано найпоширеніші чужомовні сучасні запозичення, які можна вважати загальнономовними неологізмами, та їх українські синоніми або тлумачення» [4: 239]. Мета створення даного розділу – «можливо, зменшити надмірну поширеність таких запозичень, які використовуються часто задля моди і без потреби» [4: 239].

У списку – 68 слів, серед яких – *банкомат*, *гамбургер*, *моніторинг*, *ток-шоу*, *хені-енд*, *шопінг*. Кілька слів подано з варіантами: *онлайн / он-лайн*, *поп-арт / попарт*. Представлено й слова *хакі*, *хіпі*, *дискотека*, які можна розглядати як сучасні запозичення «з великою натяжкою».

На нашу думку, активне вживання переважної більшості включених до розділу слів є цілком обґрунтованим, адже вони компактно називають певні предмети, процеси, явища. Якщо замість слова *моніторинг* можна вживати *відстежування*, то вживати описові звороти замість слів *банкомат* або *ток-шоу* тільки з пуристичною метою навряд чи розумно.

Деякі тлумачення етранжизмів, запропоновані в даному словнику, є неточними, наприклад:

«**ПЛЕСЕР** – магнітофон для відтворення магнітного запису» [4: 242];

«**СЕРТИФІКАЦІЯ** – посвідчення, письмове свідоцтво» [4: 242].

Плесером називають пристрій для відтворення аудіо- або відеозаписів, незалежно від технології їхнього створення. Посвідчення, письмове свідоцтво називається сертифікатом, а не сертифікацією, сертифікація ж – це, по-перше, отримання сертифіката, по-друге – присвоєння сертифіката будь-якому виробу.

Отже, аналіз специфіки відбиття лексичних інновацій у словниках тлумачних, іншомовних слів та синонімів і антонімів дозволяє стверджувати, що в цих лексикографічних працях розглядаються неологізми, що досить активно вживаються в сучасній українській мові, але розглянуті нами словники мають цілу низку недоліків.

По-перше, не всі широковживані неологізми включено до реєстру аналізованих нами словників. Так, наприклад, поза увагою лексикографів опинилися слова *бургерна*, *фаст-фуд* / *фастфуд*, *фен-шуй* / *феншуй*.

По-друге, у поясненні значення слів, у їхньому написанні іноді допускаються помилки (наприклад, помилково тлумачиться слово *сертифікація* в «Словнику синонімів української мови» Л. Полюги; допущено помилку як в українському, так і в англійському варіанті слова *бодігард* у «Сучасному словнику іншомовних слів» Л. І. Нечволод, в якому бачимо *боді-град* та *bodygrad*).

По-третє, іноді не враховуються зміни в лексичному значенні слів (наприклад, у тлумаченні слова *плесер* у «Словнику синонімів української мови» Л. Полюги та *шопінг* у «Сучасному тлумачному словнику української мови»).

По-четверте, часто представлено лише один із паралельно функціонуючих варіантів слова (наприклад, або *бодибілдінг*, або *бодібілдінг*, або *бодібілдінг*; або *чінси*, або *чипси*), що, на нашу думку, неприпустимо для нормативних словників.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
3. Нечволод Л. І. Сучасний словник іншомовних слів / Л. І. Нечволод. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2007. – 768 с.
4. Полюга Л. М. Словник синонімів української мови. 3-є вид. / Л. М. Полюга. – К.: Довіра, 2007. – 477 с.
5. Полюга Л. М. Словник українських синонімів і антонімів / Л. М. Полюга. – К.: Довіра, 2007. – 575 с.
6. Словник іншомовних слів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jnsm.com.ua/>
7. Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тис. слів і словосполучень / уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.
8. Сучасний тлумачний словник української мови: 60000 слів / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. – Х.: ВД «ШКОЛА», 2007. – 832 с.
9. Тлумачний словник сучасної української мови: Загальноживана лексика: Близько 60000 слів / за заг. ред. проф. В. С. Калашникова. – Х.: ФОП Співак Т. К., 2009. – 960 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Юлія Ледняк – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загального та російського мовознавства і теорії та історії літератури ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Наукові інтереси: специфіка фольклору Донбасу, питання викладання філологічних дисциплін у вищих навчальних закладах.

Нагалія Іденко – асистент кафедри іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Наукові інтереси: методика викладання англійської мови та світової літератури в ліцеї та вищих навчальних закладах.

РЕАКТИВІЗАЦІЯ АНГЛОАМЕРИКАНІЗМУ БІЗНЕС В УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ КІНЦЯ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

Тетяна ЛЕЛЕКА (Кіровоград, Україна)

Дослідження присвячене вивченню динамічного процесу повернення до активного використання носіями двох споріднених мов, української та російської, англоамериканського запозиченого слова бізнес з пасивного складу лексики до активного у процесі реактивізації, що обумовлений соціальними чинниками, спричиненими мовними контактами.

Ключові слова: активна лексика, пасивна лексика, споріднені мови, реактивізація, мовні контакти. The paper deals with the research of the process of returning to the active usage of two cognate languages, Ukrainian and Russian, the loan business that moved from active into passive field of the language. The process of reintensification is determined by the social reasons caused by language contacts.

Key words: active lexis, passive lexis, cognate languages, reintensification, language contacts.

Проблема динамічних змін лексики української та російської мов отримала особливу актуальність у кінці XX – на початку XXI століття. Сучасний етап розвитку двох суспільств отримав назви “пострадянський”, “посткомуністичний”, “новітній” і характеризується суттєвими змінами в усіх сферах суспільно-політичного життя: політичній, економічній, правовій, культурній.

Суспільні трансформації впливають на сучасну мовну ситуацію, відмінною рисою якої є динамізм, що відбувається на різних рівнях мовної структури.

Вплив соціальних факторів найбільше відображено у лексико-семантичній системі в періоди соціальних катаклізмів, про що говорять Л. Крисін, В. Костомаров, Л. Мацько, О. Семенюк, О. Стишов та інші.

У мовознавстві достатньо вивчені особливості таких динамічних процесів у словниковому складі, як архаїзація, неологізація, запозичення та актуалізація лексики. Наприклад, праці таких мовознавців, як О. Лесних, І. Стернін, В. Касьянова, О. Філіпенко тощо. Процес повернення з пасивного до активного фонду також неодноразово розглядався у дослідженнях Н. Валгіної, О. Єрмакової, Д. Шмельова та інших.

Інтерес лінгвістів до вивчення процесів повернення лексики з пасивного до активного фонду виявляється у визначенні його функції серед інших динамічних процесів [13: 15], в інтерпретації поверненої лексики на текстово-дискурсивному рівні [1: 20], у вивченні її соціокультурної детермінованості [24: 36]. Проведені дослідження містять аналіз використання повернених слів у порівнянні з їх функціонуванням у різні періоди в одній мові.

Останнім часом в мовознавчій літературі привертає увагу явище, котре, на наш погляд, ще не лексикалізувалось в певному терміні. Йдеться про назву процесу повернення до вжитку значної кількості запозичених лексем, які використовувалися раніше, але з певних соціальних та ідеологічних причин були витіснені з мовної практики.

Науковці проаналізували використання повернених слів у порівнянні з їхнім використанням у радянський період в одній мові. Реактивізація саме англоамериканських запозичень у споріднених мовах, що дозволяє виявити особливості зазначеного процесу у зіставленні та відповідає сучасним тенденціям процесу мовного контактування, вивчена недостатньо. Детального дослідження не отримали багато аспектів процесу повернення іншомовної лексики, а саме відношення до системної організації лексико-семантичного рівня.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного лінгвістичного опису реактивізації окремо взятої запозиченої лексичної одиниці, представленої в лексикографічних джерелах різного часу у двох споріднених мовах.

Об’єктом дослідження є реактивізований англоамериканізм *бізнес* в українській та російській мовах кінця XX – початку XXI століття.

Предмет дослідження – семантико-лексикографічний опис динаміки смислової структури реактивізованого англоамериканізму до початку XXI століття у двох мовах-реципієнтах.

Метою дослідження є виявлення особливостей процесу реактивізації англоамериканізму *бізнес* в українській та російській мовах кінця ХХ – початку ХХІ століття та його опис в семантико-лексикографічному аспекті.

Мета дослідження обумовила вирішення наступних завдань:

- встановити статус реактивізованої лексики в контексті мовних змін;
- виявити особливості лексикографічної репрезентації реактивізованого слова *бізнес* в українській та російській мовах на основі словників різного часу, що відбивають динаміку входження повернутих слів у словниковий склад;
- визначити мовний механізм трансформацій у смисловій структурі, а також особливості семного складу англоамериканізму.

Матеріалом дослідження стали українській та російській словники іншомовних слів, а також тлумачні словники різного часу видання.

Методологічною основою дослідження є: 1) принцип системності мовних явищ та одиниць, що дозволяє розкрити внутрішню організацію лексичної системи; 2) принцип взаємозв'язку та взаємообумовленості мови, історії та культури суспільства; 3) принцип руху від мовних фактів до соціальних причин та від соціальних явищ до їх прояву в мові.

Процес реактивізації має у лінгвістичній літературі різні тлумачення, а також і повернення слів з пасивного до активного фонду називається неоднаково. Мовознавці використовують різні поняття: актуалізація лексики [21: 40], ключові слова [7: 86], реактивізована лексика [22: 6].

У своєму дослідженні ми диференціюємо актуалізовану та реактуалізовану лексику, услід за М. Геращенко. Актуалізовані слова – це часто уживані лексичні одиниці, що отримали семантичні, стилістичні та оцінні зміни завдяки трансформаціям у суспільно-політичному житті країни [5: 15].

Лексика, що повертається з пасивного до активного використання – це слова, що раніше асоціювались з категоріями буржуазного суспільства і мали відповідні коментарі у словниках, а тепер позначають сучасні реалії [3: 10].

Реактивізація – це повернення одиниць пасивного складу до активного використання у конкретний історико-культурний період під впливом зовнішніх факторів, що супроводжується семантичними, стилістичними та іншими змінами у смисловій структурі слова [5: 16].

Для комплексного опису реактивізованої лексики необхідно використовувати факторний аналіз, який характеризує зовнішню і внутрішню обумовленість процесів активізації та пасивізації.

Серед позамовних факторів реактивізації, які опосередковано викликають семантичні зміни, виокремлюються: 1) виникнення реалій дійсності на основі схожості зі зниклими реаліями; 2) поява в українській і російській реальностях понять, орієнтованих на західні моделі розвитку суспільства; 3) переосмислення суспільної думки щодо соціальних, політичних та культурних понять.

Важливу роль у складі словникової семантичної системи слів у період їх функціонування у пасивному складі становлять компоненти, які виконують функцію обмеження.

Під обмежувальною семою, репрезентованою у словниковому тлумаченні, розуміємо компонент смислової структури семем, якій обмежує зміст або використання слова, несе інформацію про позамовну реальність і вказує на місце поняття або явища у дійсності суспільства відповідного періоду.

Слово *бізнес* вперше у радянських країнах з'явилося у 1933 році у значенні “справа, що приносить зиск”. У слові в українській та російській мовах початку ХХ століття виокремлено етно-соціальний обмежувальний компонент, що виражає ідеологію, відношення соціуму до об'єктів номінації, наприклад:

укр. *бізнес* – розм. Заняття, афера заради збагачення [18: 36];

рос. *бизнес* – разг. Деловое предприятие, ловкая афера как источник личного обогащения, наживы [19: 42].

У словниках 80-х років ХХ століття зникають стилістичні ремарки, наприклад:

укр. *бізнес* – заняття, справа заради збагачення [4: 45]

рос. *бизнес* – дело, занятие, торговля, коммерция [17: 34].

В українських та російських словниках зазначеного періоду слово *бізнес* є синонімічним до слова *афера* «ризикова справа, здійснена з метою наживи, шахрайство, сумнівна угода».

У словниках кінця ХХ – початку ХХІ століття зазначено:

укр. *бізнес* – економічна діяльність, спрямована на отримання прибутку; будь-який вид підприємницької діяльності, що забезпечує дохід чи інший зиск [4: 105];

укр. *бізнес* – економічна, комерційна, біржова або підприємницька діяльність, спрямована на отримання прибутку [14: 109];

укр. *бізнес* – 1) комерційна біржова, підприємницька діяльність, що дає прибуток; 2) на відміну від інших сфер життєдіяльності – економічна діяльність; 3) перен. спритна афера, джерело наживи [17: 77-78].

Рос. *бизнес* – коммер. Предпринимательская деятельность, связанная с коммерцией, производством и реализацией товаров, оказанием услуг населению [10: 86];

рос. *бизнес* – предпринимательская, экономическая деятельность, приносящая доход, прибыль [2: 86];

рос. *бизнес* – то, что является источником личного обогащения, наживы [15: 43];

рос. *бизнес* – 1) коммерческая, биржевая или предпринимательская деятельность, приносящая доход, прибыль; 2) деловая жизнь, экономическая деятельность вообще в отличие от других сфер жизнедеятельности; 3) перен. ловкая афера как источник обогащения, наживы [22: 109].

В обох мовах головною семою є укр. 'дохід', рос. 'доход'. Порівняння слова *бізнес* зі словом *афера* відображено у переносному значенні.

В українській та російській мовах середини ХХ століття переважає негативне забарвлення слова *бізнес*. Без сумніву, усталене поняття у людей про поєднання бізнесу з прагненням до наживи правильно відображає існуюче становище. Саме дохід є безпосередньою метою будь-якого бізнесмена. Проте безсумнівно, й інше – будь-який сучасний бізнесмен прекрасно розуміє, що отримати дохід він може, лише надаючи своїм клієнтам послуги або продаючи їм товар, в якому вони зацікавлені. Сьогодні бізнес служить своєрідним пусковим механізмом і провідником структурних змін в економіці і суспільстві.

В обох мовах існують стійкі словосполучення з цим словом, які з'явилися наприкінці ХХ століття:

укр. *малий бізнес*, рос. *малый бизнес* – діяльність дрібних комерційних підприємств та організацій;

укр. *робити бізнес*, рос. *делать бизнес* – розм. Використовувати що-небудь у якості прибутку;

укр. *тіньовий бізнес*, рос. *теневой бизнес* – незаконна підприємницька діяльність.

Слово *бізнес* в українській та російській мовах початку ХХІ століття використовується у складі багатьох слів-комполітів, наприклад:

укр. *бізнес-карта*, рос. *бизнес-карта* (детально розроблена статистична інформація про виробничу інфраструктуру), укр. *бізнес-каталог*, рос. *бизнес-каталог* (довідник, який містить інформацію про всі фірми), укр. *бізнес-клас*, рос. *бизнес-класс* (соціальна група, яка складається із суб'єктів комерційної діяльності, окреме приміщення для заможних людей), укр. *бізнес-план*, рос. *бизнес-план* (план-проспект господарської діяльності), укр. *бізнес-центр*, рос. *бизнес-центр* (діловий центр у складі великого підприємства) тощо.

Наявність сталих словосполучень та дериватів зі словом *бізнес* говорить про його актуальність та часту вживаність.

Процес реактивізації англоамериканізму *бізнес* в українській та російській мовах характеризується зміною центральної семи, що стало причиною зміни семантики слова. Це зумовлено позамовними факторами, де основна роль належить орієнтації пострадянських суспільств на західні суспільно-політичні моделі розвитку.

Перспективи подальшого дослідження можуть скласти особливості використання реактивованих англоамериканізмів в українському та російському дискурсі: текстах ЗМІ, творах сучасної публіцистики та художньої літератури.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрейченко Л. Н. К вопросу о разграничении морфемного, словообразовательного и этимологического анализа / Л. Н. Андрейченко // Вопросы языкознания. – 1996. – № 12. – С. 18–24.
2. Булыко А. Н. Современный словарь иностранных слов / А. Н. Булыко. – М.: Мартин, 2006. – 848 с.
3. Валгина Н. С. Активные процессы в современном русском языке / Н. С. Валгина. – М.: Логос, 2003. – 304 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2001. – 1440 с.
5. Геращенко М. Б. Реактивизация лексики к началу XXI века: автореферат канд. фил. наук / М. Б. Геращенко. – Белград, 2009. – 21 с.
6. Ермакова О. П. Жизнь российского города в лексике 30-х – 40-х годов XX века: Краткий словарь ушедших и уходящих слов и выражений / О. П. Ермакова. – Калуга, Москва: Эйдос, Флинта, Наука, 2008. – 211 с.
7. Земская Е. А. Русская разговорная речь: лингвистический анализ и проблемы обучения / Е. А. Земская. – М.: Наука; Флинта, 2004. – 240 с.
8. Касьянова В. М. Русская метеорологическая лексика (история и функционирование) / В. М. Касьянова. – М.: Наука, 1991. – 184 с.
9. Костомаров В. Г. Языковой вкус эпохи / В. Г. Костомаров. – М.: СПб.: Златоуст, 1999. – 320 с.
10. Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов / Л. П. Крысин. – М.: Эксмо, 2007. – 944 с.
11. Лесных Е. В. Архаизация лексики русского языка XX века: диссертация на соискание научной степени канд. фил. наук / Е. В. Лесных. – М., 2001. – 243 с.
12. Мацько Л. Лексичні зміни та їх відображення в мові сучасної преси / Любов Мацько // Мовознавство. – 1988. – № 6. – С. 41–47.
13. Милованова О. В. Актуализированная лексика русского языка новейшего периода: По материалам толковых словарей: автореферат канд. фил. наук / О. В. Милованова. – Воронеж, 2001. – 21 с.
14. Новый словарь иностранных слов / [уклад. О. Сліпушко]. – К.: Аконт, 2007. – 847 с.
15. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – [4-е изд., доп. и измен.]. – М.: Оникс, 2008. – 1200 с.
16. Семотюк О. П. Сучасний словник іношомовних слів / О. П. Семотюк. – Х.: Веста: Ранок, 2007. – 464 с.
17. Словарь иностранных слов / [под ред. В. В. Пчелкина]. – М.: Русский язык, 1987. – 608 с.
18. Словник іношомовних слів / [за ред. О. С. Мельничука]. – К.: УРЕ, 1985. – 776 с.
19. Словник української мови: В 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства / за ред. І. К. Білодіда. – Київ: Наукова думка, 1980. – 976 с.
20. Стишов О. А. Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця XX ст. / О. А. Стишов // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 7–15.
21. Стернін І. Язык и национальная картина мира / І. Стернін, З. Попова. – Воронеж, 2002. – 60 с.
22. Толковый словарь современного русского языка. Языковые изменения конца XX столетия: более 7000 слов и устойчивых сочетаний / [ИЛИ РАН; под ред. Г. Н. Склиаревской]. – М.: Астрель: АСТ: Транзиткнига, 2005. – 894 с.
23. Филипенко, А. М. Внутренняя форма идиом в когнитивной перспективе [Текст]: [Языкознание] / А. М. Филипенко // Вестник Московского университета. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2001. – № 4. – С. 82–96.
24. Черникова Н. В. Лексико-семантическая актуализация как средство отражения изменений в русской концептосфере / Н. В. Черникова. – М., 2000. – 136 с.
25. Шмелёв, Д. Н. Архаические формы в современном русском языке / Д. Н. Шмелёв. – М.: Учпедгиз, 1960. – 218 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Лелека – старший викладач кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: мовні контакти, запозичення, соціолінгвістика.

КОЛЬОРОВЕ РІЗНОБАРВ'Я ФРАЗЕМ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ

Зоряна МАЦЮК (Луцьк, Україна)

У статті проаналізовано функціонування кольороназв у фразеології Західного Полісся. Простежено сполучуваність назв кольорів із різними поняттями, що дає змогу визначити значення фразеологічної одиниці, її емоційне забарвлення та символіку.

Ключові слова: кольороназва, колоронім, фразема, Західне Полісся.

The functioning of the names of colours in western Polesian phraseology has been described in this article. Some attention has been given to the combinability of the names of the colours with different concepts. It makes it possible to define the meaning of a phraseological unit, its emotional colouring, and symbolism.

Key words: colour name, phraseological unit, western Polesia.

Фразеологічні одиниці – справжня оздоба мови, один із невичерпних джерел створення образності. Ці вирази вчені трактують як носіїв життєвого досвіду нації. Вони яскраво відображають спостереження людини за навколишнім світом, отожд частотність їх уживання залежить від віку людини та її життєвого досвіду.

Актуальним є звернення науковців до аналізу фразеосистеми мови через виокремлення і всебічне вивчення окремих лексичних мікросистем, що надзвичайно важливо для систематизації фразем. Зв'язок розмовної мови з національною культурою народу – одна з домінуючих мовознавчих проблем.

Національна ідентичність та етнічна особливість кожного регіону України відображено у фразеологічній системі, компонентний склад якої, навіть дуже близьких чи суміжних територій, має свої відмінності.

Вивчення системних зв'язків між фразеологічними одиницями з кольороназвами дає змогу виявити семантичні можливості цих компонентів. Фраземи утворюють у мовленні й відображають ті явища та предмети, що безпосередньо оточують людей; люди ж надають їм тих чи тих характеристик, у тому числі ознак за кольором. Отже, цілком закономірно, що в деяких одиницях, які увиразнюють, емоційно забарвлюють мовлення, саме колір є складовою частиною. Колір допомагає створити яскраві зорові образи з сухих абстракцій, що робить мовлення барвистим, соковитим та емоційно насиченим. Оскільки фразеологічні одиниці є мовною універсалиєю, то можна припустити, що в кожній мові є фраземи, до складу яких входять назви кольорів, адже фразеологізми відображають різноманітні реалії життя [7: 139].

Предмет нашого дослідження – функціонування кольороназв у фразеологізмах Західного Полісся. **Мета** розвідки – асоціативний та символічно-компонентний аналіз фразеологічних одиниць.

Поняття “колір” визначають як сукупність відтінків, що становлять стійку символічну структуру, співвіднесену з емоційно-особистісними особливостями людини, які пов'язані з емоціями людини. Кожен колір викликає чітко визначені емоції [3].

Системний підхід до колірної лексики в лінгвістиці на сьогодні нечіткий. С. Упорова визначає:

1) слово-кольоропозначення – первинно емоційно забарвлене, воно не просто позначає колір, а й виражає наше ставлення до нього;

2) колір може бути вираженням експліцитно (через безпосереднє називання кольору або ознаки за ним) та імпліцитно (через називання предмета, колірною ознакою якого закріплена в побуті чи культурі на рівні традиції) [9: 52].

У західнополіських фраземах на позначення кольорів лексеми вживають і в прямому, і в переносному значенні. Переносне значення кольористичного компонента фразеологічної одиниці пов'язане із символікою того чи того кольору. Дослідники вважають, що розуміння кольору ґрунтується на віковичних традиціях певного етносу [1: 8].

Найбагатшою та найрізноманітнішою є символіка **червоного** кольору, що представлена у фраземі Західного Полісся низкою варіантів. Колористична лексика є значним фрагментом у виборі образних конкретизаторів. Залежно від контексту фразеологізми цього ряду набувають позитивного чи негативного забарвлення. Мотивацію пов'язуємо зі зміною кольору обличчя, фізіологічними емоціями, унаслідок яких людина червоніє. У народнорозмовній фразеології проведено паралелі з плодами рослин червоного кольору, напр.: *червоний йак бур'як* (Вгц, Млт, Клк, Крм, Снв) || *чирвоний йак бур'як* (Брж, Бхв, Влх, Врн, Грх, Лбш, Лкв, Пл, Прв, Рсв, Ткт, Хлп) || *йак бур'як столовий* (Смл), *красна йак бур'як* (Брв), *йак пом'ідор* ‘почервоніти’ (Грн, Зрч, Осв). Людську особливість – почервоніння обличчя – не можна приховати, тому фраземи цього семантичного ряду утворені за порівняльно-асоціативними характеристиками.

Порівняння із *раком*, якому властиво під час кип'ятіння змінювати колір, простежено у фраземах:

1. *почервон'ів йак рак* (Грн, Гдм, Лщ, Плц), *чирвона йак рак* (Бн, Врн, Гв, Злч), *шчоки горат' йак рак пиченій* (НРд) || *печений рак* (Клн) || *раки пече* (Клн, Ткт) || *пектіу рак'ів* ‘почервоніти’ (Лцк);

2. *чирвона йак мак* (Ярс) – порівняння зі цвітом маку, що має культурно-національний підтекст. Червоний мак символізує красу, молодість та їхню скороминущість. Вінок із червоних маків – символ дівочої чистоти [2: 439].

Також червоний колір асоціюють із кров'ю та вогнем. Його символічне значення амбівалентне: з одного боку, енергетичне, активне, символізує повноту життя, свободу, радість, а з іншого – ворогування, помсту, війну, агресивність, смерть. Кров – це життя, сила омолодження; у християнстві – життя тіла та духу. У Біблії кров – символ душі, праобраз іншої, вищої крові [8].

Червоний колір найширше представлено у фразеологічних одиницях на позначення „менструації” з:

1) асоціативним конкретизатором *червоний*: *червоне на рубашці* (Лкв), *обійстис'я червоної каліни* (Змш), *бори в'арицьа червоний* (Звн), *червоне море* (Яснв), *приїхали гості з Красного* (РБрс), *чирвоні гості* (Ткт) || *червоне госте приїхале* (Грн), *червоний дракон* (Брс), *червоні дні* (Ощв), *принц на червоному коні* (Жрч), *приїхали красноарм'їйці* (Влх) || *червона арм'їя наступила* (ВВл) || *красна арм'їя* (Звн, Мшв, Псн) || *червона арм'їя* (Слв);

2) топонімами, які містять сему червоний / красний: *гості з Червонограда приїхали* (Жрч, Снд, Яснв) || *приїхала сестра з Червонограда* (Гбн) || *т'отка приїхала з Червонограда* (Дтн), *гості з Краснодара приїхали* (Грн) – відносно сучасні фразеологічні одиниці;

Найчастіше в евфемізмах ужиті прикметники *червоний* || *красний* та *кривавий*; широко використані топоніми, до складу яких входять ці прикметники. Активне функціонування фразеологізмів-евфемізмів на позначення менструації в західнополіських говірках можна пояснити високим ступенем збереження повір'їв, звичаїв, обрядів. Ще й донині існують на Західному Поліссі давні уявлення про ‘нечистість’ або ж уразливість жінки в період місячних, тому в цей період на деякі речі накладено табу (не можна ходити до церкви, кумувати). Ці фразеологічні одиниці іноді набувають жартівливо-іронічного характеру. Узагальнюючи тлумачення червоного кольору, зазначимо, що переважно в західнополіській фразеосистемі він позначає життя і кров, скромність і честь.

Білий – символ невинності, чистоти й радості. Білий колір багатий своєю чистотою, оскільки несе в собі всю гаму веселкових кольорів, на які розпадається, коли зустрічається із чистими краплями небесної води. Тож у його небесно-світлій чистоті – гармонія всіх кольорів [8].

Майже в усіх етнокультурах білий співвідноситься з позитивними подіями та світлими емоціями. Однак щодо фразеології Західного Полісся можна стверджувати, що цей колір виражає нейтральне сприйняття чи негативне значення: *ду б'їлої гар'ячки* (Дбр, Змш, Яснв) || *до б'їлої гар'ячки* (Крп) || *ду б'їлого кол'їна* (Брз, Пвр), *с'в'їта б'їлого ни бачит'* (Яснв), *б'їла гар'ячка напала* (Пвр) || *б'їла гар'ячка схопила* ‘бути в алкогольному сп'янінні; бачити інші істоти; збожеволіти; втрачати розум’ (Дтн, Пст). Аналізований матеріал дає можливість констатувати, що в етносвідомості поліщуків люди з невисоким рівнем інтелекту або його відсутністю сприймаються як неповноцінні. Тому в таких фразеологічних одиницях передана семантика від нейтральної до іронічно-зневажливої. Психологи трактують білий колір як символ свободи, розквітачності. Мова дає напівсимволічне трактування білого кольору, пор.: *б'їло – б'їло, чорно – чорно* ‘байдуже’ [6: 41], *б'їлоголів'ї д'їти у по'на* [6: 7, 26, 87], *Михайло приїхав на б'їлим кун'ї* [6: 22, 67, 80], *настала б'їла нид'їла, ди й їа окул'їла* [6: 66, 67]. З одного боку, білий пов'язаний із символом світла, чистоти, добра, з іншого – неподільно пов'язаний із символом абсолютного спокою, холоду, еквівалент яких – смерть. Тому білий – колір саванів і привидів [5: 37].

Основною характеристикою **чорного** кольору є те, що для всіх народів він символізує «погане». У західній традиції це смерть, траур, скорбота, меланхолія, приниження, руйнування. Однак не завжди чорний – символ зла. Це і колір покаяння. Доведено, що чорний колір, як і білий, захищає від дії шкідливої енергетики. Ось чому представники духовенства різних країн і вірувань носять чорний одяг [3].

Протилежний за фізичними властивостями та символікою білому кольору, чорний асоціюється з «темними» сферами життя природи й людини: *на чорні ден'* ‘відкладати щось, коли буде якась скрута, смерть’ [6: 29].

Головним номінативним засобом для позначення чорного кольору виступає лексема *чорний*, а образним конкретизатором фразеологічної одиниці *протоптав чорну стежку* (Слв) || *чорну стежку втоптав* ‘зустрічатися з дівчиною довгий час’ (Клн) є лексема *стежка*, яка символізує мандри, похід. Простежено переосмислення цих компонентів, оскільки *дорога* (стежка) відіграє важливу роль у житті людини, зокрема чоловіка.

Зауважимо, що в багатьох культурах, у тому числі й в українській, ототожнення чорного кольору з кольором землі й дощових хмар є символом родючості та відродження і дає

можливість використовувати його в позитивному значенні. Чорний, крім колірних значень, містить і певні психологічні уявлення носіїв мови. Оскільки чорний колір несе негативну символіку, то у фраземах досліджуваного регіону, цей колір набуває напівсимволічного трактування, напр.: *йак хма́ра чо́рна* ‘зла’ (Злч), *ро́бит' йак чо́рний в'і́л* (Брз), *наро́бивс'а йак те́мна н'і́ч* ‘працює’ (Вдр), *те́мний чолов'я́к* ‘неосвічена людина’ (НРд). Цей колір у фраземіці передає відтінок – *темний*. Образно-символічного значення надає фразеологічним одиницям *гул'а́йе пу-чо́рному* ‘не зберігає подружньої вірності’ (Мкв, Хлп), *в чо́рн'ій ху́стці* ‘сумна’ (МГл).

У фразеологічній одиниці *кричи́т' – аш в ро́ті чо́рно* ‘голосно говорить, кричить’ (Мкв) проведено порівняння із собакою, тому що в народі вважають: коли в собаки чорне піднебіння, то він дуже злий. Високого ступеня експресивності цим фразеологічним одиницям надають експресивно-забарвлені компоненти з негативною оцінкою, оскільки чорний колір – символ темряви, зла і смерті, взагалі всіх злих сил.

Блакитний та **синій** кольори в асоціативному вимірі сприймаються як приємні, спокійні та святкові. Синій колір зазвичай пов'язують із мислетворчою діяльністю та високим рівнем інтелекту.

Негативної оцінки та високого ступеня експресивності фразеологічним одиницям надає кольороназва *синій* та похідні від неї *син'я́к*, *сін'к'і-сін'ками*. На основі багаторічного особистого зорового досвіду в людини формується уявлення про колір та властивість об'єктів відображати дійсність. Життєве сприйняття природи кольору відображено в нашій мові, через утворення різних словосполучень з колірними прикметниками, іменниками та дієсловами: *сін'а мо́рда* (Псн), *з сін'ім но́сом* (Мшс) || *сін'ій н'іс* (Кзл) || *н'іс посин'ів* (Дтн) || *сін'ій йак слівка* (Млш) || *сін':е йак слівка* (Осв) || *сплошній син'я́к* (Чрк), *сін'к'і-сін'ками* ‘особа, яка постійно вживає алкоголь’ (Клб). Синій колір пов'язаний із фізичною потребою в спокої та з психологічною потребою в задоволеності. Позитивна насиченість лексеми синій у складі усталеної традиції у фразеологізмах набуває негативної символіки.

Зелений колір виникає від злиття синього та жовтого, при цьому їхні якості взаємодоповнюються. Звідси з'являються спокій і непорушність. Абсолютний зелений – найспокійніший колір. Він не намагається перерости самого себе, а лише прагне до самоствердження. У негативному аспекті це колір мовчазного схвалення і неминучості, напр. *зилений зм'ій по ха́ти ходи́т'* (Млн). Зелений – «міст» між двома протилежними кольорами веселкового спектра – гарячим червоним і холодним синім [8]. А тому виступає кольором надії на злагоду, мир і спокій. Однак його перебування на межі протилежних кольорів свідчить також і про його недовершеність, незрілість. Характерною особливістю зеленого кольору є те, що він символізує молодість та нагадує про юність, цвітіння, надію та радість: *йак зелена ру́та* (СтЗг). Зелений відповідає теперішньому, стабільному почуттю самооцінки, самоповазі людини, яка протистоїть усім внутрішнім і зовнішнім змінам та дотримується власних переконань.

Золотий колір символізує святість; коли ж золото перестає бути символом багатства, а саме стає багатством, воно втрачає символіку святості й стає символікою тлінної наживи. У фразеологічних одиницях досліджуваного регіону золотий колір домінує: *зулута́ л'уді́на* (Ввн, Вдрц, Гбн, Жрч, Млн, Пвр, Снв Яснв) || *зулута́ л'удена* (Врк) || *зулутій чулув'ік* (Ббр, Брд, Дгш, Крп, Овд, Слв) || *золотей чолов'ік* (Звн, СтЗг), *чулув'ік йак зо́лото* (Гдм) || *ни чулув'ік, а зо́лото* (Пл) || *зо́лото – ни чолов'ік* (ВВл, Злч, Остр, Ярс), *зулутій чулув'ік* (Бн) || *золотій чолов'ік* (Грдн, Лцк) || *золота́ л'уді́на* (Мрн) *бу слабе́й, бу зулотей чулов'ік* ‘особа, яка не вживає алкогольних напоїв’ (Млт). Таких чоловіків, які не вживають міцні напої, дуже мало, тому про них кажуть *зулута́ л'уді́на*. Аналіз фразем із компонентом *золотий* засвідчує, що для мовлення поліщуків характерною є реалізація його складових частин переважно з переносним значенням.

Колір є однією з констант чи одним із принципів культури, який може слугувати “своєрідною моделлю розвитку, що відображає шляхи формування, освоєння, закріплення в культурній пам'яті не лише загальних, а й національно забарвлених культурно значимих концептів” [4: 109].

Отже, колірна концептосфера представлена широким спектром у фразеології Західного Полісся. Домінуючими кольорами, які створюють та передають емоційно-оцінну характеристику носіїв досліджуваного регіону, є червоний, білий, чорний, зелений і золотий. Аналіз символічного значення кольорів у різних культурах, і тому числі поліській, дає можливість простежити у фразеологічних одиницях різне наповнення залежно від ситуації та регіону. Досліджений матеріал дає можливість зробити висновок, що в західнополіській фразеології кольороназви утворюють складну, але єдину систему. Вживання назв кольорів у складі фразеологічних одиниць дає підставу стверджувати, що кольоронімі як смислоутворювальні елементи, створюють основу для метафоричного перенесення семантики. Фразеологічні одиниці, до складу яких входить назва кольору, є підґрунтям для розвитку уяви поліщуків, викликаючи при цьому позитивні чи негативні характеристики.

Список населених пунктів

Ббр – Бобрин Млинів Рвн	Дгш – Довгошиї Млинів Рвн	Мшс – Мешисить Ратнів Влн
Бн – Буяни Луцьк Влн	Дтн – Датинь Ратнів Влн	НРд – Нова Руда Маневиц Влн
Брв – Борове Заріч Рвн	Жрч – Жиричі Ратнів Влн	Овд – Овадно В-Волин Влн
Брд – Броди Ратнів Влн	Звн – Звиняче Горохів Влн	Осв – Осова Костопіл Влн
Брж – Бережці Любомл Влн	Злч – Золочівка Демидів Рвн	Остр – Острівок В-Волин Влн
Брз – Березичі Любешів Влн	Змш – Замчани Ратнів Влн	Ощв – Ощів Горохів Влн
Брс – Береськ Рожищ Влн	Зрч – Заріччя Ковел Влн	Пвр – Поворськ Ковел Влн
Бтн – Ботин Луцьк Влн	Кзл – Козлиничі Ковел Влн	Пл – Полиці К-Кашир Влн
Бхв – Бихів Любешів Влн	Клб – Клубочин Ківерців Влн	Плп – Полапи Любомл Влн
ВВл – Володимир Волинський Влн	Клк – Колки Маневиц Влн	Плц – Полиці К-Кашир Влн
Ввн – Вовничі Млинів Влн	Клн – Калинівка Маневиц Влн	Псн – Посників Млинів Рвн
Вгщ – Воєгоща К-Кашир Влн	Крм – Кримне Старовиж Влн	РБрс – Р.-Берестечко Демидів Рвн
Вдр – Видранка Старовиж Влн	Крп – Карпилівка К-Кашир Влн	Рсв – Русів В-Волин Влн
Вдрц – Видраниця Ратнів Влн	Лбш – Любешів Влн	Слв – Словатичі Ківерц Влн
Влх – Вільхівка Горохів Влн	Лкв – Луків Турійськ Влн	Смд – Смідин Старовиж Влн
Врк – Ворокомне К-Кашир Влн	Лцк – Луцьк Влн	Смл – Смолярі Старовиж Влн
Врн – Ворончин Рожищ Влн	Лщ – Лище Ківерц Влн	Снв – Синове Старовиж Влн
Гбн – Губин Горохів Влн	МГл – Мала Глуша Любеш Влн	СтЗг – Старий Загорів Локач Влн
Гв – Гайове Ківерц Влн	Мкв – Миків Ківерц Влн	Ткт – Тойкут Ковел Влн
Гдм – Годомичі Маневиц Влн	Млн – Мельники Старовиж Влн	Хлп – Холопичі Локач Влн
Грдн – Городині Рожищ Влн	Млт – Милятин Іванічів Влн	Чрк – Чаруків Луцьк Влн
Грн – Гірники Ратнів Влн	Млш – Милуші Луцьк Влн	Ярс – Ярославичі Млинів Рвн
Грх – Горохів Влн	Мрн – Мар'янівка Горохів Влн	Яснв – Ясенівка Рожищен Влн
Дбр – Добре К-Кашир Влн	Мшв – Машів Любомл Влн	

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабій І. М. Семантика, структура та стилістичні функції назв кольорів у сучасній українській мові (на матеріалі малої прози В. Стефаніка, М. Коцюбинського, М. Хвильового) : автореф. дис. канд. філол. наук / І. М. Бабій. – К., 1997. – 20 с.
2. Войтович В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович. – [вид. 2-ге, стереотип]. – К. : Либідь, 2005. – 662, [4] с.
3. Євтушенко Н. Семантичні особливості фразеологізмів-кольоризмів у сучасній англійській мові / Н. Євтушенко. – Режим доступу : <http://conferences.neasmo.org.ua/node/869>
4. Жаркынбекова Ш. К. Моделирование концепта как метод выявления этнокультурной специфики / Ш. К. Жаркынбекова // Материалы IX конгресса МАПРЯЛ. – Братислава, 1999. – 109 с.
5. Магия цвета : сборник. – Харьков : Сварог, АО «Сфера», 1996. – 430 с.
6. Мацюк З. С. Із народу не викинеш : діалектний словник фразеологізмів / З. С. Мацюк. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 134, [2] с.
7. Рудь Н. П., Жароїд Ю. А. Функції колоронімів в англійській та українських мовах // Нова філологія / [за ред. Манакіна В.М.]. – Запоріжжя: ЗНУ, 2009. – № 36. – 363 с.
8. Словник символів культури України / [за заг. ред. В. П. Коцура та ін.]. – К. : Міленіум, 2002. – 260 с.
9. Упорова С. О. О методологии анализа цвета в художественном тексте / С. О. Упорова // Гуманитарные науки в Сибири. – 1995. – № 4. – С. 52.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Зоряна Мацюк – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри історії та культури української мови, директор студентського містечка Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: ареальна фразеологія, проблеми функціонування фразеологічних одиниць на території Західного Полісся та суміжних регіонів.

РЕАЛІЗАЦІЯ ОБРАЗНО-ТРОПЕЇЧНИХ ЗАСОБІВ У ЗАГОЛОВКАХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ

Оксана МИРОНЕНКО (Херсон, Україна)

У статті розглянуто образно-тропеїчні засоби, їхні різновиди та шляхи реалізації і заголовках періодичних видань.

Ключові слова: образно-тропеїчні засоби, різновиди, періодичні видання.

Figurative-tropeal means, their varieties and realization in headlines of periodicals are shown in the article.

Key words: figurative-tropeal means, varieties, periodicals.

Однією з актуальних проблем стилістики як лінгвістичної дисципліни є реалізація образно-тропеїчних засобів у заголовках періодичних видань. Образну тропеїку в різних стилях сучасної української літературної мови досліджували такі вчені, як: Л. Булаховський, П. Дудик, С. Єрмоленко, Л. Мацько, О. Мацько, М. Пентилюк, М. Плющ, О. Пономарів, О. Сидоренко, Н. Сологуб та інші.

Огляд і аналіз наукової літератури дає змогу стверджувати, що тропи – це слова, словосполучення і вирази, що вживаються в переносному значенні для створення образності, оскільки образність – це «передача загального поняття через конкретний словесний образ» [5: 41]. Образне сприйняття реального/ірреального світу передається через тропеїчний простір. Безмежні можливості людини у створенні різних виражальних засобів дають змогу виокремлювати тропи як спосіб самовираження почуттів, думок, емоцій тощо.

До основних тропів, найбільш уживаних у сучасній українській літературній мові, можуть бути віднесені: епітет, метафора, метонімія, порівняння, іронія, гіпербола і лігота.

Важливу роль у заголовках періодичних видань відіграє епітет як троп, що репрезентує образне означення переважно метафоричного характеру [3:438], наприклад: «*Несолодке життя*» [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/2174/218/77409/>]; «*Жорстка рокировка*» [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/2147/118/76480/>]; «*Статусні домагання*» [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/1742/164/61673/>]. У заголовках періодики використовуються *одоративні* епітети, що характеризують об'єкт за смаком, запахом, нюхом, дотиком: «*Сочні перемовини*» [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/1928/180/68595/>]; «*Солодкі лаври підполковника міліції*» [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/850/171/30964/>]; «*Пекельне «солодке» життя*» [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/2127/218/75781/>]; «*Гречаний кидок*» [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/1883/159/66966/>]; «*Холодна погода, гаряча кров*» [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/1962/180/69794/>]. Використання *кольористичних* епітетів допомагає розкрити естетичні смаки через емоційно-експресивне змістове навантаження, наприклад: «*Білі нитки «чорної» справи*» [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/2195/160/78153/>]; «*Золота» молодь*» [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/1708/118/60346/>].

Епітети, з вказівками на *локальні* та *темпоральні* варіації, експлікують позитивну чи негативну оцінку подій, явищ, предметів: «*Всеукраїнський потоп*» [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/2124/116/75682/>]; «*Коломийська барикада*» [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/2125/180/75738/>]; «*Стара пісня на новий лад*» [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/1943/188/69105/>]; «*Смертельний «ігнор»*» [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/1875/218/66664/>].

Парадигма почуттів, через які передаються негативні чи позитивні емоції, яскраво виражена в *емотивних* епітетах, наприклад: «*Жахлива ціна чужої війни*» [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/343/116/12373/>]; «*Шокова терапія*» [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/406/115/14691/>]; «*Біла пляма на мирному атомі*» [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/408/159/14759/>].

Епітет як образний «координатор», стилістично маркований атрибут передає внутрішній та зовнішній спектр політичних змін у суспільстві, наприклад: «*Пенсійний віз і нині там*» [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/1876/188/66697/>]; «*Залізний імідж*» [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/1741/219/61628/>]; «*Оцифрована нація*» [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/2153/188/76699/>]; «*«Свиняча» справа*»

[<http://www.umoloda.kiev.ua/number/2147/176/76472/>]; «Сиві» справи [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/2071/226/73797/>].

Загальновідомо, що епітет виконує прикрашальну (орнаментальну) функцію, яка допомагає передати традиції, звичаї українського народу: *Вишиване повноліття* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/2129/116/75881/>].

Метафора як «вид тропів, побудованих на основі вживання слів та виразів у переносному значенні» [3: 328] є найуживанішою у заголовках періодичних видань: *Замість митців «заговорили» бензопили* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/2183/116/77749/>]; *Хіба ревуть воли, як тести легкі?* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/1893/116/67329/>]; *Плач віолончелі* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/908/116/33061/>].

Слід зазначити, що метафора може бути побудована на:

- подібності властивості: *Коматозний стан пенсійної «революції»* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/1931/188/68698/>]; *Луганськ безкарно червоніє* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/1900/116/67593/>]; *Замки осиротіли* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/2079/116/74116/>]; *Тверезий Хрещатик* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/1486/116/52276/>]; *Хто така криза і як вона одягається?* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/1368/198/48232/>]; *А поїзд пішов* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/1368/116/48248/>]; *Фінанси співають виборам романси* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/1281/180/45328/>]; *Удома й калюжі допомагають* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/1197/118/42551/>]; *Зима прийшла!* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/844/116/30714/>]; *Дайте літакам «поїсти»!* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/849/116/30903/>];

- подібності форми: *Якір у тілі України* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/1642/180/57913/>];

- подібності вияву почуття: *Розстріляний сміх* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/1276/196/45161/>]; *Наука без совісті спустошує душу* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/1206/203/42830/>];

- схожості поведінки, способу дії: *Депутатський переляк вибори підганяє* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/1381/180/48708/>]; *Паралізована Європа* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/1638/186/57753/>]; *Львів «обскакав» Валенсію!* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/1206/116/42812/>]; *Імпорт кладе експорт на лопатки і шле привіт Кінаху* [<http://ukrgazeta.plus.org.ua/article.php?ida=2046>]; *Правда заблукала* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/911/275/33179/>].

Метонімія як «троп, основу якого складає заміна одних назв іншими на ґрунті суміжності їх значень» [3: 335] відіграє теж важливу роль у заголовках періодичних видань, наприклад: *"Свобода" обіцяє "Регіонам" активно допомагати голосувати персонально* [<http://www.pravda.com.ua/news/2012/11/28/6978399/>]; *Тактична «Самооборона»* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/899/113/32764/>].

Метонімія конденсує у собі увесь інформаційний потенціал, який передається через асоціативно-образне світосприйняття, наприклад: *До Європи – по Сковороду* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/2185/171/77805/>]; *Рейдерська атака на Довженка* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/858/164/31260/>]; *«Наша Україна» пішла по «етапу»* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/899/113/32763/>]; *Сезон «апчхи»* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/2170/218/77269/>]; *Податок на «зелень»* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/2178/116/77546/>]; *«Регіональний» – значить «великий і могутий»* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/2127/116/75812/>].

Порівняння як «троп, побудований на зіставленні двох явищ, предметів, фактів для пояснення одного з них за допомогою іншого» [5: 42] у заголовках періодичних видань: а) розширює уявлення про політичних осіб, наприклад: *Клюєв – ясне сонечко, Ахметов – володар вітру* [<http://www.epravda.com.ua/publications/2012/11/21/345561/>]; б) допомагає пізнати сучасні зміни поглядів у суспільстві: *Базар – Майдан* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/2170/116/77285/>]; в) відображає ієрархічний стан суспільства, наприклад: *Мордовороти «зробили» нас, як кошенят* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/2100/180/74849/>]; г) потреби соціуму, наприклад: *До*

корови треба ставитися, як до фабрики
[\[http://www.umoloda.kiev.ua/number/2104/160/74988/\]](http://www.umoloda.kiev.ua/number/2104/160/74988/).

У порівнянні виокремлюють «суб'єкт порівняння (те, що порівнюють), об'єкт порівняння (те, з чим порівнюють) і ознаку, за якою один предмет (суб'єкт) порівнюється з іншим (об'єктом)» [3: 359], наприклад, у заголовку: *Національне відродження як «батько» мандрівного нарису* [<http://www.day.kiev.ua/uk/article/poshta-dnyu/nacionalne-vidrozhennya-yak-batko-mandrivnogo-narisu>] – є те, що порівнюють – *відродження*, є те, з чим порівнюють – *«батько» мандрівного нарису* і є ознака, за якою один предмет (суб'єкт) порівнюється з іншим (об'єктом) – *національне*.

Продуктивно вживаються у пресі як *проті* порівняння: *Стрільнича як доля* [<http://www.day.kiev.ua/uk/article/svitovi-diskusiyi/strilyanina-yak-dolya>]; *Розпродаж як стратегія* [<http://www.day.kiev.ua/uk/article/den-ukrayini/rozprodazh-yak-strategiya>], так і поширені: *«Я все життя прожив під псевдо, як оунівські вояки»* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/2071/369/73805/>]; *Усамотнення – як земний рай* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/1630/171/57448/>]; *«Купи-продай» як святковий перформенс* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/738/116/26845/>]. Отже, порівняння – це такі конструкції, де не лише створюється уявлення про предмет, на який сконцентрована увага, а й передається емоційне відношення до нього мовця.

Іронія як «троп, у якому слова чи вирази з метою насмішки, глузування вживаються у зворотному (до буквального) значенні слова» [3: 440] у заголовках газет набуває оцінно-експресивної виразності, наприклад: *І любитиме Вітя Тигрюлю все життя...* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/1734/180/61360/>], де лексема *любитиме* набуває пейоративного оцінного забарвлення, оскільки левенятко *Тигрюля* було символом перемоги, яку мала здобути прем'єр-міністр України Ю. Тимошенко, але президентом став – В. Янукович.

Гіпербола як «троп, в основі якого лежить підкреслене перебільшення розмірів, рис, характеристик, ознак предмета чи явища» [5: 46], є менш продуктивною у заголовках періодичних видань, однак інформаційна компресивність дає змогу зі стилістичного боку передати основні грані розвитку образності, наприклад: *Сто років – це не старість* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/1730/171/61204/>].

Протилежний гіперболі троп – це літота, яка є менш продуктивною у заголовках періодичних видань, наприклад: *«Озеро» війни* [<http://www.umoloda.kiev.ua/number/1744/165/61711/>]. Літота допомагає сфокусувати увагу на основному слові та передати ставлення мовця до зображуваного.

Отже, реалізація образно-тропеїчних засобів у заголовках періодичних видань дає змогу виявити національно-культурні, світоглядні та суспільно-політичні орієнтири соціуму. Соціальні картини світу передаються через образи, що сприймаються людською свідомістю за допомогою асоціативного потенціалу. Діапазон тропічної системи мови дає змогу нам стверджувати про те, що в ній гармонійно переплітається суб'єктивне та об'єктивне, експліцитне та імпліцитне, формальне та змістове, конкретне та абстрактне, раціональне та емоційне.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ганич Д.І. Словник лінгвістичних термінів / Д.І. Ганич, І.С. Олійник. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
2. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності. Стилістика та культура мови / С.Я. Єрмоленко. – К.: Довіра, 1999. – 431 с.
3. Мацько Л.І. Стилістика української мови / Л.І. Мацько, О.М. Мацько, О.М. Сидоренко. – К.: Вища школа, 2003. – 262 с.
4. Пентиліок М.І. Культура мови і стилістика: Підручник / М.І. Пентиліок. – К.: Вежа, 1994. – 240 с.
5. Пономарів О.Д. Стилістика сучасної української мови: Підручник / О.Д. Пономарів. – К.: Либідь, 1992. – 248 с.
6. Сучасна українська літературна мова: Підручник / Грищенко А.П., Мацько Л.І., Плющ М. Я. та ін.; За ред. Грищенка А.П. – 3-тє вид., допов. – К.: Вища школа, 2002. – 439 с.
7. Сучасна українська літературна мова: Підручник / Плющ М. Я., Бевзенко С.П., Грипас Н. Я та ін.; За ред. Плющ М.Я. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Вища школа, 2000. – 429 с.
8. «Українська мова». Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О., Зяблюк М.П. та ін. – 3-тє вид., зі змінами і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2007. – 856 с.
9. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В.И. Шаховский. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1987. – 190 с.

10. Шаховский В.И. Коннотации и ассоциации: их взаимосвязь и отношение к лексическому значению слова / В.И. Шаховский // Лексическое значение в системе языка и в тексте: сб. науч. тр. – Волгоград: ВГПИ, – 1985. – С.27-36.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Мироненко – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри філології факультету дошкільної та початкової освіти Херсонського державного університету.

Наукові інтереси: функціонально-стилістичні особливості оцінно-конотативних прислівників у сучасній українській літературній мові.

КОНТРОЛЬОВАНІ МОВИ І РЕСТРИКЦІЯ ТЕХНІЧНОГО ТЕКСТУ

Алла МІЩЕНКО (Кіровоград, Україна)

Сучасне багатомовне суспільство потребує ефективної фахової комунікації. З цією метою в документах можуть використовуватись різного типу рестрикції як метод стандартизації й уніфікації для слів, речень та стилю – «контрольовані мови». У статті висвітлюються й аналізуються концепції та методи обмеження природних мов. Ці рестрикції уможливають повторне використання існуючих сегментів тексту в процесі створення нового тексту, а також економію часу та коштів.

Ключові слова: глобальна фахова комунікація, технічна документація, контрольовані мови, рестрикція тексту, усунення неоднозначностей.

The modern multilingual society is in permanent need of efficient professional communication. Towards this end, certain restrictions, such as standardization and unification measures, for words, sentences, and style of documents via "a controlled language" can be used. This article provides a description and analysis of the concepts, and approaches related to restrictions for some natural languages. These restrictions promise reusability of existing text fragments during the compilation of new texts and can, in practice, save time and expense.

Key words: global professional communication, technical writing, controlled languages, text restriction, text disambiguation.

Необмежені можливості міжнародної співпраці й культурного обміну в глобальному суспільстві вимагають ефективних методів, ресурсів та інструментів для оптимізації глобальної фахової комунікації й ефективного управління інформаційними ресурсами. Ця тенденція чітко простежується в економічному секторі.

Глобалізація економіки стимулювала зростання й еволюцію транснаціональних корпорацій, для яких інформаційний супровід продуктів та локалізація технічної документації регіональними мовами стали запорукою подальшого економічного зростання й присутності в регіонах, а захист прав споживача на законодавчому рівні в більшості розвинених країн та орієнтування на потреби споживача з боку самих корпорацій детермінували зростання кількості мов перекладу. Крім того, висока вартість та складність сучасних технологічних продуктів передбачає детальне інформування потенційних споживачів щодо безпечної експлуатації продукту, а серійність виробництва й постійне вдосконалення модельного ряду продукту забезпечує повторюваність сегментів змісту в текстах технічної документації. Урахування окреслених вище проблем зумовило створення сучасної індустрії лінгвістичних послуг, на яку покладається завдання інформування потенційного споживача, а її основу складають: 1) технологічно організований процес створення багатомовного контенту на ґрунті інформаційно-комунікативних технологій; 2) практично орієнтована лінгвістика фахових мов; 3) лінгвістичні ресурси (термінологічні бази даних, пам'ять перекладу, паралельні тексти, двомовні реєстри частотних виразів та корпоративної лексики).

Роль полілінгвокультурної фахової комунікації, а також інформації та документації в глобальному світі безсумнівна. Це зумовлює актуальність обраної теми дослідження. Проте в межах однієї статті неможливо комплексно представити сучасну модель глобального менеджменту інформаційними ресурсами, тому обмежимося висвітленням концепції контрольованих мов як лінгвістичного методу стандартизації, уніфікації, укладання, управління й актуалізації багатомовних технічних текстів. Вирішення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) окреслити поняття «контрольовані мови»; 2) проаналізувати завдання та функції контрольованих мов; 3) охарактеризувати концепції контрольованих мов.

Якісний інформаційний супровід продуктів детермінується такими факторами, як:

1. Досконале знання продукту, його функцій та специфіки експлуатації. Це дозволяє виокремлювати й репрезентувати на рівні тексту інформацію про продукт, релевантну для певної групи потенційних реципієнтів.

2. Орієнтування на цільову групу, оскільки саме рівень фахової підготовки потенційної аудиторії визначає фаховість та термінологічну насиченість тексту.

3. Специфіка ментального опрацювання інформації людиною, яка є об'єктом вивчення психології й когнітивістики. Емпіричні дослідження останніх доводять дихотомічність процесу екстракції змісту з почутого повідомлення: «bottom-up процес» (знизу вгору) та «top-down» (зверху вниз) [4: 112]. Bottom-up процес передбачає екстракцію інформації в процесі рецепції повідомлення. На другому етапі – top-down процес – екстрагована інформація співвідноситься з тим знанням про навколишній світ, яке вже набуто реципієнтом раніше, зберігається в його довготривалій пам'яті й активується для розуміння цієї інформації. Таким чином, семантика повідомлення не іманентна, тобто текст сам по собі не має певного змісту. Зміст тексту екстрагується реципієнтом у процесі його рецепції й розуміння з мовних одиниць тексту і набутого раніше знання та досвіду й інтерпретується залежно від рівня освіти, ментальних здібностей, вікової групи, соціальної належності та ін. Тому процес розуміння відповідно до цієї теорії називають «когнітивним конструктивізмом».

4. Навички комунікативної діяльності, які ґрунтуються на концепції мовленнєвих актів Дж. Остіна [2]. Мовленнєві акти відомий логік та філософ уособлював з мовленнєвою діяльністю, у процесі якої автор розв'язує певне комунікативне завдання. Воно детермінується інтенцією мовця й впливає на вибір відповідних вербальних та невербальних засобів, реалізованих у формі граматично, змістовно й логічно структурованого висловлювання або тексту на ґрунті конвенціоналізованих правил. Саме ці мовленнєві зразки й дозволяють мовцям розуміти один одного та уможливають комунікацію.

5. Функціональна перспектива тексту та способи її реалізації на рівні лінгвістики тексту: вживання певних граматичних конструкцій, стилістичних прийомів, модуляризація інформації та структурування семантики повідомлення, а також способи зв'язку окремих сегментів повідомлення.

Саме лінгвістична якість тексту забезпечується впровадженням різних методів та інструментів контролю, серед яких на особливу увагу заслуговують контрольовані мови. «Контрольована мова – це підсистема природної мови, яка складається з: 1) набору жорстких правил для продукування тексту; 2) заданого словникового складу у вигляді лексикону, укладеного на ґрунті загальноновживаної та фахової лексики» [3: 192]. Таким чином, ключова різниця між природними й контрольованими мовами – у їхньому походженні. У той час як природні мови формуються й еволюціонують у процесі історичного розвитку, контрольовані мови штучно створюються на ґрунті природних мов шляхом різного типу рестрикцій з метою оптимізації фахової комунікації й процесу створення технічної документації.

З огляду на мету виокремлюються й характерні функції контрольованих мов, які полягають у наступному:

1. Уніфікація й стандартизація текстів технічної документації для забезпечення ефективного діалогу на рівні «виробник – споживач продукту і/ або сервісна служба компанії». Це дозволяє оптимізувати сприймання й метальне опрацювання тексту й досягається за рахунок консистентного уживання термінів, уніфікованих способів репрезентації матеріалу й уникання складних синтаксичних структур.

2. Оптимізація колективної співпраці команди, яка працює над створенням багатомовної технічної документації: технічні редактори, термінологи, перекладачі тощо. Це важливо, оскільки сучасні продукти надзвичайно складні й високотехнологічні, тому інструкції з експлуатації до них можуть нараховувати тисячі сторінок, а час виходу продукту на ринок завжди чітко визначений (Time-to-Market). Для процесу створення технічної документації це означає: командна робота за єдиним сценарієм та уніфікованими правилами.

3. Спрощення автоматизованого опрацювання текстів природною мовою за рахунок застосування інструментів на кшталт програм для автоматичної екстракції термінології або систем підтримки автора для автоматизованого контролю за дотриманням правил контрольованої мови (CLAT, Acrolinx та ін.).

4. Можливість повторного використання окремих сегментів тексту, які зберігаються в пам'яті автора (Authoring Memory) і / або пам'яті перекладу.

5. Оптимізація перекладу, у тому числі й машинного перекладу, за рахунок стандартизації й уніфікації словника. Контрольовані мови дозволяють значно покращувати якість машинного перекладу, оскільки полісемантичні лексеми загальноживаної, подекуди навіть фахової мови, стандартизуються в контрольованих мовах в одному значенні, що дозволяє легко вирішувати проблеми лексичної неоднозначності в процесі машинного перекладу (ambiguity).

Контрольовані мови диференціюються на: 1) контрольовані мови, орієнтовані на людину, й 2) контрольовані мови, орієнтовані на машинне опрацювання [9: 2].

Завдання перших полягає в полегшенні ментального опрацювання тексту, тому вони повинні спрощувати процес розуміння семантики тексту, доступ до неї та оптичну рецесію тексту. В основу концепції контрольованих мов такого типу покладаються загальні принципи та правила формулювання зрозумілого тексту: унормування, уніфікація, консистентність, рекурентність, логічність, наочність та простота. На мовному рівні це досягається за рахунок:

- використання «дозволених» лексичних одиниць і мовних структур та їхнього консистентного уживання в тексті;

- послідовного дотримання усталених правил орфографії та пунктуації;
- обмеження довжини речень та кількості конститuentів композитив;
- обмеженого уживання еліптичних конструкцій та різного типу скорочень;
- уникання змістового перенавантаження речень;
- логічного викладення матеріалу в тексті;
- чіткого структурування змістових сегментів повідомлення;
- когерентності вербальної інформації та ілюстративного матеріалу тощо.

Другі покликані забезпечувати ефективний та якісний машинний переклад, тому мета створення контрольованих мов другого типу полягає в розв'язанні проблем неоднозначності в контексті інтерпретації сегментів тексту, а саме: лексичної, морфологічної, синтаксичної, прагматичної (Disambiguität). Це досягається дотриманням жорстких редакційних правил, які забороняють уживання еліптичних конструкцій; лексичних засобів прономінальної референції; полісемних слів; омографів, декодування яких зумовлюється контекстом, що є серйозною проблемою для систем машинного перекладу.

Залежно від методів, які покладаються в основу створення КМ, вони диференціюються на прескриптивні та проскриптивні КМ.

Прескриптивні контрольовані мови орієнтовані на машинну обробку, вони значно жорсткіші порівняно з проскриптивними мовами й забороняють все, що не зафіксовано в термінологічній базі даних і усталених редакційних правилах. Тому уживання автором не зафіксованих у лексиконі слів у процесі створення тексту супроводжується автоматичними повідомленнями системи про їхню «недозволеність». Те ж стосується і структури речень, якщо вона суперечить усталеним граматичним і стилістичним нормам контрольованої мови. При цьому система пропонує альтернативні варіанти для перефразування, які заносяться в неї на етапі програмування й слугують орієнтовними зразками для всіх, хто безпосередньо чи опосередковано причетний до процесу створення технічної документації.

Одним з найвідоміших прикладів прескриптивної КМ є АЕСМА (скорочення від: AeroSpace and Defence Industries Association of Europe – Європейська асоціація авіаційно-космічної та оборонної промисловості; переіменована з франц. Association Européenne des Constructeurs de Matériel Aérospatial). Історія її створення почалась у 1979 р. після тестування текстів на їх читабельність Асоціацією Європейських Авіаліній (AEA, Association of European Airlines). У результаті експертизи було виявлено дві основні причини створення неякісних текстів: через інновації та науково-технічний прогрес літаки постійно ускладнюються технічно, а внаслідок цього послідовно і постійно збільшується обсяг технічної документації на них.

Ці студії результували створення спеціальних рекомендації щодо написання однозначних і несуперечливих текстів технічної документації для галузі літакобудування,

обов'язкових для застосування в комерційній галузі з 1987 р. Сьогодні це єдиний уніфікований на міжнародному та національному рівнях стандарт для модульного та розподіленого процесу створення технічних публікацій у галузі літакобудування АЕСМА S 1000D [1].

Концепція стандарту АЕСМА орієнтована на забезпечення двох основних функцій. По-перше, полегшення розуміння технічних текстів англійською мовою для обслуговуючого персоналу літаків, не носіїв англійської мови, що має непересічне значення для забезпечення якісної й ефективної технічної експлуатації літаків. По-друге, оптимізація співпраці технічних редакторів, термінологів і коректорів, які не завжди є носіями англійської мови, у процесі створення технічної документації на ґрунті спрощеної англійської (Simplified English). Аналогічно до інших КМ основу АЕСМА складають лексикон і редакційні правила.

АЕСМА-лексикон обмежується за принципом «тільки одна номінація для одного поняття (виключаються синоніми) і тільки одне поняття для однієї номінації (виключаються омоніми)». В основі лексикону – 900 слів загальноживаної мови й необмежена кількість технічних термінів і номенклатур. Технічні номінації дозволені тільки у формі іменників та прикметників, а позначення технічних процесів – у формі дієслів. Конверсія як спосіб терміноутворення для лексикону АЕСМА виключається. Нові терміни додаються до лексикону після унормування й стандартизації їх лексичного значення й належності до певної частини мови.

В основі редакційних правил АЕСМА – дев'ять основних груп правил, які базуються на загальних принципах когніції та оптимального розуміння інформації й поширюються на:

- 1) лексичні одиниці (14 правил);
- 2) композити чи іменникові групи (3 правила), напр.: забороняють композити, які складаються більше ніж з трьох конститuentів; обов'язкове уживання композитів з артиклями, вказівними займенниками тощо;
- 3) дієслова (7 правил), напр.: дозволяється використання дієслів лише в певних граматичних і часових формах: в інфінітиві, імперативі, невизначених часових формах (simple present tense, simple past tense, simple future tense);
- 4) речення (4 правила), напр.: один сегмент змісту – одне речення, включаються еліптичні конструкції;
- 5) технічні інструкції (5 правил), напр.: тільки одна інструкція в одному реченні, формулювання інструкцій у формі імперативу;
- 6) інформативний або дескриптивний текст (8 правил), напр.: довжина речення не перевищує 25 слів;
- 7) застереження та попередження про небезпеку (*Warning, Caution, Notes*, 6 правил), напр.: прості та зрозумілі застереження із зазначенням можливих ризиків;
- 8) пунктуація (11 правил);
- 9) інше / метаправила (8 правил).

Проскриптивні КМ дозволяють все, що не забороняється експліцитно. З цією метою, як правило, укладається лексикон, до якого вносяться слова зі статусом «рекомендовані» та слова зі статусом «недозволені», які пов'язуються з «рекомендованими» за рахунок віднесення їх до спільного концепту. Проскриптивні мови забороняють лише експліцитно визначені граматичні й синтаксичні структури і також є важливим інструментом для забезпечення консистентності фахового тексту, його зрозумілості та оптимізації процесу його перекладу.

Одна з найвідоміших проскриптивних контрольованих мов, орієнтованих на машинну обробку, стала Caterpillar Technical English (СТЕ). СТЕ була впроваджена в компанії Caterpillar в 1991 р. з метою оптимізації процесу створення й структурування текстів технічної документації, їхнього машинного перекладу без наступного редагування (Post-Edition) й впровадження інформаційних технологій у процес генерування технічної документації.

Лексикон СТЕ нараховує 70 000 усталених корпоративних термінів, окремих «заборонених» лексичних одиниць і не містить інших обмежень [5: 310]. Своїй успішності в ролі корпоративної мови компанії СТЕ завдячує таким факторам, як: великий обсяг текстів

(близько 800 сторінок за день); велика кількість мов перекладу (30 мов); командна робота в процесі створення документації; автоматизація процесу генерування багатомовних текстів; наявність ресурсів для автоматичного опрацювання природної мови й контролю за дотриманням правил контрольованої мови; попередній досвід упровадження корпоративної контрольованої мови – Caterpillar Fundamental English (CFE). Детальний огляд концепції CTE пропонується в роботах Т. Мітамура й Е. Найберга: «**Controlled Language for Multilingual Document Production: Experience with Caterpillar Technical English**» (1999), «Automatic Rewriting for Controlled Language Translation» (2001), «Controlled English for Knowledge-Based MT» (1995) та ін.

Caterpillar Technical English є другою спробою впровадження контрольованої корпоративної мови для компанії Caterpillar. Перший її варіант називався Caterpillar Fundamental English (CFE) і був розроблений на ґрунті 850 слів базової англійської мови (Basic English), але розширений необхідними технічними термінами й номенклатурами. Цей варіант контрольованої мови був упроваджений на фірмі Caterpillar ще в 1972 р. для «розв'язання проблем перекладу, спрощення процесу управління документами, зменшення кількості випадків неправильної експлуатації продуктів компанії і необхідного після цього їхнього сервісного обслуговування» [8: 103]. Проте перший досвід використання КМ оцінюється фахівцями як невдалий через обмеженість «дозволенних» номінацій, недостатнє тренування персоналу щодо використання CFE, психологічний спротив з боку авторів та бажання споживачів у багатьох країнах отримувати документацію на продукти рідною мовою» [6: 12].

Концепція контрольованих мов базується на використанні 10 основних правил, які специфікуються для конкретної мови з метою виключення можливості неоднозначного тлумачення окремих сегментів тексту. Ці правила не слід уособлювати з граматичними правилами природних мов, а їхній короткий огляд підтверджує цю тезу:

1. Одне речення репрезентує одну ідею, або один сегмент змісту не слід передавати двома реченнями.

2. Уніфікація формулювання змісту.

3. Проста граматична структура речень.

4. Уникнення пасивного стану дієслова.

5. Уникнення прономінальних слів.

6. Уживання артиклів для ідентифікації іменників.

7. Уживання узуально-поширеної нейтральної лексики.

8. Уживання тих лексичних одиниць та їхніх форм, які відповідають ustalеним нормам і правилам сучасної орфографії.

9. Довжина речень обмежується 25-ма словами, а до складу речення входять підмет і присудок.

10. Уникання еліптичних конструкцій різного типу. Проте через принцип мовної економії й потребу зменшення навантаження в процесі ментального опрацювання тексту навіть контрольовані мови не виключають уживання різного типу еліптичних конструкцій, якщо вони гарантують однозначну інтерпретацію змісту. Серед таких у німецькій мові виокремлюємо:

- імперативний інфінітив в інструктивних текстах:

den Säuregehalt kontrollieren

- структуровані покрокові інструкції:

- *Strom XXX läuft über Leitung A*

YYY über 2

- прийоми компресії за рахунок усічення слів, конститuentів композитів, афіксів, викидання повторів:

- *Be- und entladen (beladen und entladen)*

Klappe und Gehäuse öffnen (Klappe öffnen und Gehäuse öffnen)

Потенційні можливості створення контрольованої мови залежать від автентичних характеристик природної мови, тому не кожна мова однаково придатна для покладання на неї цієї функції. Так, мови зі складною системою відмінювання іменників, прикметників та

прислівників, а також дієвідмінювання дієслів, багатою системою флексій і складним синтаксисом тощо менш придатні для формування на їхньому ґрунті контрольованих мов. Крім того, попит на контрольовану англійську значно більший. Особливо через функцію англійської мови як Lingua Franca в галузі високих технологій та інших технологічних галузях. Це пояснює причину домінування англійської мови. Але для створення технічної документації контрольовані національні мови тих країн мають непересічне значення, фірми та підприємства яких вирости до рівня транснаціональних корпорацій.

Для задоволення цієї потреби Товариством технічної документації (Tekom) та представниками фірми Astrolinx, яка спеціалізується на створенні лінгвістичних технологій, створено рекомендації щодо використання німецької мови у функції професійної німецької мови для забезпечення потреб технічної комунікації [8]. Рестрикції в рекомендаціях орієнтовані на структурний рівень мови.

Таким чином, ефективність інформування потенційного споживача визначається стандартизацією й уніфікацією контенту, а також можливостями його оптимального укладання, актуалізації, перекладу й управління. Функція ж оптимізації глобальної екстрафактової комунікації на рівні лінгвістичних методів покладається на контрольовані мови, на ґрунті яких реалізується стандартизація й уніфікація багатомовних текстів технічної документації з огляду на специфіку галузі, продукту, потенційного споживача продукту й технічної документації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. ASD-STE100. Issue 5. 2010. Simplified technical English. Brussels: ASD.
2. Austin, John L. : How to do things with words / J. L. Austin. – 2. rev. ed., repr. Cambridge, Mass. : Harvard Univ. Press, 2005. – 168 S.
3. Drewer P. Technische Dokumentation : eine Einführung in die übersetzungsgerechte Texterstellung und in das Content-Management / Petra Drewer ; Wolfgang Ziegler. –1. Aufl. – Würzburg : Vogel-Buchverl., 2011. – 526 S.
4. Göpferich S. Textproduktion im Zeitalter der Globalisierung : Entwicklung einer Didaktik des Wissenstransfer / Susanne Göpferich – 3. Aufl. – Tübingen : Stauffenburg-Verl., 2008. – 497 S.
5. Hartley A. Translation, controlled languages, generation / Anthony Hartley, Cecil Paris // Exploring translation and multilingual text production : beyond content / ed. by Erich Steiner. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2001. – S. 307 – 327.
6. Hebling U. Controlled Language am Beispiel des Controlled English / Uta Hebling. – Trier: WVT, 2002.
7. Lehrndorfer A. Kontrollierte Sprache – standardisierte Sprache / A. Lehrndorfer, U. Reuther // Standardisierungsmethoden für die Technische Dokumentation [tekomp : Hochschulschriften 16] / hrsg. v. J. Henning. – Lübeck: Schmidt-Römhild, 2008. – S. 97 – 123.
8. Leitlinie Regelbasiertes Schreiben – Deutsch für die Technische Kommunikation [tekomp]. – 1. Aufl. – Stuttgart : tekomp, 2011. – 98 S.
9. Mitamura, Teruko & Eric Nyberg. 2001. Automatic rewriting for controlled language translation. Proceedings of the NLPWS 2001 Workshop on paraphrasing: Carnegie Mello University. <http://www2.lti.cs.cmu.edu/Research/Kant/PDF/cl-rewrite.pdf> (7 January, 2012.)

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Алла Міщенко – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка, докторантка Українського мовно-інформаційного фонду НАН України.

Наукові інтереси: переклад та прикладна лінгвістика.

ЕТИМОЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ ЛЕКСЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ СМАКІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Марина МОХОСОЄВА (Донецьк, Україна)

У статті проведено етимологічний аналіз лексем на позначення основних смаків в англійській, німецькій та українській мовах, з'ясовано етимологічну мотивацію утворення похідних у досліджуваних лексемах. Відновлення первинних форм і значень слів відбувається завдяки прийому реконструкції. Досліджувані англійська, німецька та українська мови є генетично спорідненими, що робить можливим ототожнення основи слів цих мов із індоєвропейськими праформами, реконструкцію відповідної первинної форми слова з первинною мотивацією і первинним значенням.

Ключові слова: етимологія, праформа, запозичення, реконструкція, генетична спорідність форм, асиметрія знаків.

In the article etymological analysis of the main gustatory lexical units has been made, etymological motivation of derivatives of the lexis under analysis has been determined. The method of reconstruction helps

to reveal primary forms and word's meanings. The English, German and Ukrainian Languages are genetically related which makes it possible to identify the stems of the analysed words with Indo-European pre-forms, the reconstruction of corresponding primary forms with the primary motivation and the primary meaning.

Key words: etymology, pre-form, adoption, reconstruction, genetic relation of forms, asymmetry of signs.

Метою статті є встановлення зв'язку між формою і значенням у лексемах на позначення смаку в англійській, німецькій та українській мовах.

1. Етимологія іменника *смак*.

Праформа **geus-* (див. табл. 1) (санскрит *jus-* ‘насолоджуватися’) породжує слова італ. мови *gusto* ‘смак’, лат. *gustus* ‘дегустація’, які співвідносяться з лат. *gustare* ‘смакувати’ [10: 334–336]. Ця праформа зазнає семантичних змін і знаходить відображення у лексемах ст.-англ. мови *cosan, cesan* ‘обирати’, гот. *kausjan* ‘випробувати’, нім. *kosten* ‘мати певний смак’. Дієслівна форма бере участь у подальшому процесі словотворення, пор.: лат. *degustatio* ‘дегустація’, *degustare* ‘пробувати на смак, англ. *degustation*, укр. *дегустація*.

В. В. Левицький вказує на германську праформу **smakk-/smag-* ‘пробувати на смак’: нім. *schmecken* ‘пробувати на смак, їсти’, нім. *Schmack, Geschmack* ‘смак’, яка бере початок від іє. **smeg(h)-* ‘ласувати, вкушати’ [5: 486]. Слово *смак* з'являється у XVII ст. як запозичення з польської мови – польс. *smak, smakować* походить від двн., свн. *smac* ‘смак, запах’, свн. *smacken* ‘смакувати’, споріднених з англ. *smack* ‘смак, смакувати’. Етимологічний словник М. Р. Фасмера також вказує на зв'язок укр. *смак* з польс. *smak*, двн. *gismac*, свн. *gesmac(h)* ‘смак’. Укр. *смакувати* походить від свн. *smacken, smecken* ‘пробувати на смак’ [8 (3: 673)].

Простежимо етимологію виникнення синонімічних іменників на позначення смаку в англійській мові *taste, flavour, smack¹, relish, savour, sapor, palate²* зі значенням ‘смак’.

Таблиця 1

Праформи лексики на позначення смаку в англійській, німецькій та українській мовах

Праформи	Мови	Прикметники, іменники і дієслова зіставлюваних мов, утворені від праформ		
		Англ.	Нім.	Укр.
<i>*geus-</i>		<i>a degustation</i>	<i>Kosten (n)</i>	<i>дегустація</i>
		<i>a degustator</i>	<i>Koster (m)</i>	<i>дегустатор</i>
<i>*smakk-/smag-</i>		<i>a smack</i>	<i>Schmack (m), Geschmack (m)</i>	<i>смак</i>
		<i>smack</i>	<i>schmecken</i>	<i>смакувати</i>
іє. <i>*suād-</i> ‘солодкий, приємний на смак’; псл. <i>*soldъ, *soldъ-kъ</i>		<i>sweet</i>	<i>süß</i>	<i>солодкий</i>
		<i>a sweetness</i>	<i>Süßigkeit (f)</i>	<i>солодкість</i>
		<i>sweeten</i>	<i>süßen</i>	<i>солодити</i>
іє. <i>*sal- / *sel-</i> ‘сіль’; псл. <i>*solъ</i>		<i>salt</i>	<i>salzig, gesalzen</i>	<i>солоний</i>
		<i>a salt</i>	<i>Salz (n)</i>	<i>сіль</i>
		<i>salt</i>	<i>salzen</i>	<i>солити</i>

нім. * <i>bīt-ra/ bait-ra</i> ; псл. * <i>gorьkь</i> ‘гіркий’, * <i>gorьць</i> ‘гіркість’	<i>bitter</i>	<i>bitter</i>	<i>гіркий</i>
	<i>a bitter,</i> <i>a bitterness</i>	<i>Bitterkeit (f)</i>	<i>гіркість</i>
	<i>taste bitter</i>	<i>bitter schmecken</i>	<i>гірчити</i>
нім. * <i>sura-</i> ; псл. * <i>kvась</i> ‘закваска, квас’, * <i>kysnŕti</i> ‘киснути’, * <i>kysěti</i> , * <i>kysiti</i> ‘віддавати кислотою’; ст.-слов. <i>квась</i> ‘закваска’	<i>sour</i>	<i>sauer</i>	<i>кислий</i>
* <i>sep-</i>	<i>a sapor</i> ‘смак’, <i>a sapidity</i> ¹ ‘смак’		
	<i>sapid</i> ¹ ‘смачний’		

Іменники англійської мови на позначення смаку *taste, flavour* ‘смак’, а також прикметник *tasty*, згідно з даними етимологічних словників, утворилися від іменників французької мови: *taste* було запозичено зі ст.-фр. лексеми *tast*; *flavour* походить від ст.-фр. іменника *flavour* ‘запах, аромат’, ст.-іт. *fiatore* ‘поганий запах’. Зв’язок лексем на позначення запаху зі смаковими лексемами пояснюється залежністю смакового відчуття від запаху їжі. Так, у XVII ст. ‘*taste, savor*’ мало значення ‘елемент смаку, який залежить від відчуття запаху’.

Значення *tasty* ‘смак, присмак’ датуються XIV століттям. У XVII ст. з’являється значення ‘естетична думка’, у XVIII ст. лексема англійської мови *tasty* набуває значення ‘який має смак, вишуканий’. Дієслово англійської мови *to taste* походить від ст.-фр. *taster* зі значеннями ‘торкатися, відчувати, куштувати’. Звідти *tasty* ‘приємний на смак’. Інша англ. лексема зі схожою семантикою *relish* заст. ‘приємний смак, присмак’ походить від ст.-фр. *relais, reles* ‘присмак, який залишився після чого-небудь’. Згодом розвинулися значення англ. *to relish* ‘отримувати велике задоволення від чого-небудь’; *relish*¹ ‘велике задоволення’.

Праформа **sep-* ‘смакувати, сприймати’ дала початок словам ст.-англ. мови *sefa*, ст.-вн. *antseffen* ‘розум, розуміння, проникливість’, ст.-фр. *sapient*, лат. *sapientem* ‘мати смак, бути мудрим’. У сучасній англійській мові утворилися іменник *sapor* ‘смак’; прикметник *sapid*¹ ‘смачний’, *sapid*² ‘цікавий’; похідний іменник *sapidity*¹ ‘смак’, *sapidity*² ‘змістовність’, *sapience* ‘мудрість’.

Англ. іменник *palate*¹ ‘піднебіння’ походить від лат. *palatum* ‘піднебіння’, ст.-фр. *palat*. Іменник англійської мови *palate*² ‘смак’ – результат розвитку значення. Англ. іменник *savour (savor)* ‘смак’, прикметник *savoury (savory)* ‘пікантний, пряний, апетитний’ утворилися від ст.-фр. *savoure* ‘смакувати, насолоджуватися’.

У процесі зіставного вивчення лексики досліджуваних мов виокремлюються пари слів, для яких характерний дуже високий ступінь зовнішньої, формальної, схожості. Лексичні відповідності такого типу найбільше властиві близькоспорідненим мовам. У ході вивчення фактів зовнішньої міжмовної схожості проявляється асиметрія знаків, у результаті чого виникає необхідність уточнити типи формальних відповідностей зіставляваних одиниць і визначити типи їх семантичних відповідностей.

З погляду формальних відповідностей зіставляваних одиниць, слова, які повністю збігаються за формою, відносяться до “міжмовних омонімів” [2: 44]. Серед лексем на позначення смаку до міжмовних омонімів належать англ. *bitter* і нім. *bitter*; англ. *degustation* і укр. *дегустація*; англ. *degustator* і укр. *дегустатор*; англ. *smack*, укр. *смак* і нім. *Schmack (m)*.

Розходження за формою є закономірними, вони мотивовані фонетичною, графічною і словотвірною системою кожної з мов [1: 68–83].

Слова з частковим збігом форми, або “міжмовні пароніми” [2: 44], зберегли частково спільні елементи значення внаслідок спільного походження, але набули додаткові компоненти, різні для зіставлених мов. Серед слів на позначення смаку до міжмовних паронімів відносимо англ. *smack* і нім. *Geschmack (m)*; англ. *salt / salty*, нім. *salzig / gesalzen* і укр. *солоний*. Збіг за формою зумовлений спільним походженням слів. Такі лексичні одиниці є аналогами і визначаються як спільнокореневі слова різних мов, які виникли у результаті запозичення [1: 68–83]. Поняття аналога об’єднує формально схожі слова з різним типом семантичної відповідності.

2. Етимологія прикметника *солодкий*.

Поняття *солодкого* смаку є своєрідною домінантою порівняно з поняттями інших основних смаків. Про це свідчать дані етимологічних словників, а також кількість слововживань лексем, які об’єктивують це поняття в мові.

Назву *цукеръ* виявлено в українських пам’ятках XVII ст. як засіб номінації солодкої кристалічної речовини білого кольору, яку виробляли з тростини та деяких рослинних соків [4: 386]. Згідно з даними етимологічного словника, слово *suozī* у ст.-вн. період мало відношення до сприйняття смаку і позначало „солодкий”, „приємний”. Про поєднання сем „солодкий” і „приємний” також свідчать прагерманська форма **swōtja- / swōtu-*, лексема грецької мови *hēdys*, лат. *suāvis*. Тут простежується зв’язок з іє. коренем **suād* – „солодкий, приємний на смак”.

У процесі деетимологізації, внаслідок історичних змін форми і значення слів, змін словотвірних моделей відбулося затемнення зв’язку між деякими словами на позначення смаку. Так, тлумачні словники досліджуваних мов не вказують на походження лексеми на позначення *солодкого* смаку від назви зі значенням *солоний*, а лише називають еталоном *солоного* смаку *сіль*, *солодкого* – *мед*, *цукор*. В етимологічному ж словнику германських мов В. В. Левицького пояснюється зв’язок праслов’янських форм **solь* „сіль” і **soldь-къ* „солодкий” з іє. **sal-* / **sel-* „сіль”, на якому ґрунтується висновок автора про такий розвиток значення *солодкий*: „солоний → присмачений, смачний → солодкий” [5: 439].

Слово *солодкий*, на думку М. Р. Фасмера та інших вчених, має спільне походження з литовським *saldūs* і латиським *salds* „солодкий”, які далі пов’язані з псл. *solь* „сіль”, гот. *salt*, лат. *sāl* і грецьким *ἄλς* „сіль”. Первинне значення лексеми *солодкий* в укр. мові було „солоний, смачний, пряний”. Назва утворена від псл. кореня **soldь* „солоний, смачний”; *солодкий* (давніше „солоний, смачний”). Лексема укр. мови *сладкость* у XIV – XV ст. мала значення „насолада, задоволення”. Таким чином, *солодкий* смак асоціювався з насолодою, радістю, приємними враженнями.

3. Етимологія прикметника *гіркий*.

Розширення значення полісемічних слів на позначення гіркомого смаку англ. *bitter*, укр. *гіркий*, нім. *bitter* і утворення похідних лексико-семантичних варіантів з негативною семантикою „поганий, болісний, тяжкий” також стає зрозумілим завдяки етимологічному аналізу. Лексеми англ. *bitter*, нім. *bitter* – „гіркий, їдкий” походять від германської праоснови **bīt-ra / bait-ra* „який роз’їдає”. Етимологічний словник української мови вказує на утворення псл. форми *горькъ* від дієслова *gorēti* „горіти”, первісне значення якого – „палючий, пекучий”, звідки „такий, що пече в язик”, далі „гіркий” [3: 516]. Давньоросійське слово *горьчица* мало значення ‘горькое зелие’, а також ‘огорченная, в горе находящаяся’.

Про асоціацію гіркомого смаку з неприємними емоціями і переживаннями людини свідчать такі етимологічні дані: від основи дієслова *gorēti*, точніше, від співвідносної іменної основи на *-i-*, **gori-*, утворилися прикметники **gor’e* і **горькъ* зі значеннями ‘гірше’, ‘гірший’. М. Р. Фасмер припускає наявність зв’язку лексеми *гіркий* з нвн. *garstig* „гидкий”, а також свн. *garst* „зіпсований (на смак)” [8 (1: 445)].

Прикметники на позначення гіркомого смаку в англійській і німецькій мовах мають ідентичне фонетичне оформлення, що пояснюється генетичною спорідненістю мов. Звукові відповідності між мовами – результат запозичень [6: 18].

4. Етимологія прикметника *солоний*.

Попередній аналіз показав спільну праформу для лексем *солоний* і *солодкий*: грецька *ἄλς*, праслов'янська **soldь* „солод, солодоші; солодкий” (давніше „солоний, смачний”). Етимологічні словники вказують також на зв'язок слова ‘сіль’ зі словом ‘море’ – у значенні ‘море’ використовувалось давньогрецьке *ἄλς* і латинське *sal*.

Схоже фонетичне оформлення мають іє. праформа **sal / sel-*, германська **salta-*, псл. *solь*, англ. *salt*, нім. *das Salz* – „сіль”. Латинські слова *sal, salis* ‘сіль’, *salio, salso* ‘солити’, *salsus* ‘солоний, дотепний’ стали причиною виникнення ряду похідних: лат. *salsa* ‘солоні страви, жарти, гумор, розсіл’, *salse* ‘солоні, дотепні’, *salsitas* ‘солоність, глумливість, уїдливість’. Пояснюється таке розширення значення тим, що дотепність слугує приправою до бесіди, як сіль – приправою до їжі.

З латинської мови ці значення були запозичені іншими мовами, наприклад, в англійській мові *salt*⁶, *salty*² (про вислів або жарт) ‘непристойний (про висловлювання); дотепний, але іноді грубуватий’; *salt*⁷ ‘їдкий, гострий (про жарт); укр. *солоний*⁵ розм. ‘виразний, дотепний, але грубий; непристойний’. Дотепний жарт не завжди буває пристойним, тому в мовах, у яких слово ‘солоний’ означає ‘смішний’, воно має значення різного ступеня неподібності від ‘пікантний’ до ‘непристойний’, пор.: англ. *a salt joke* досл. ‘солоний жарт’; нім. *attisches Salz* ‘атична сіль, тонкий (витончений) дотеп’; *eine Rede ohne Salz und Schmalz* досл. ‘мова, позбавлена солі і смальцю’ – ‘безбарвна (нудна) мова’; укр. *солоний жарт*; укр. *додавати / додати солі (перцю)* ‘робити дотепнішим, гострішим, дошкульнішим, уїдливішим (про висловлювання)’; укр. *відважити солі [добре]* ‘відповісти грубо, образливо, уїдливо’. Специфічним для німецької мови є асоціація дотепного жарту з перцем: нім. *ein gepfeffertes Witz* досл. ‘наперчений жарт’ – ‘непристойний жарт’.

Хлорид натрію, більш відомий як кухонна сіль, – речовина, яка відіграє важливу роль у житті людини. Історичні факти вказують на те, що в Ефіопії бруски солі до кінця XIX віку слугували грошовим засобом, нарівні з металевими монетами. В Європі сіль не була грошовим засобом, але відіграла значну роль в економіці, особливо важливими були податки на її продаж. Так, у Римі існував термін *annona salaria* ‘річний дохід від продажу солі’. Сіль також дозволяла єгиптянам, пізніше фінікійцям, римлянам, французам вести торгівлю солоною рибою, яка приносила величезний прибуток. Римським легіонерам і громадянським урядовцям був призначений соляний пайок – певна кількість солі, яку видавали в рахунок платні. Цей пайок мав назву *salarium*. Згодом значення цього слова розширилося, і воно стало позначати платню солдата, оклад робітника, утримування, добові гроші, гонорар (наприклад, лікаря). З цього слова виникло ст.-фр. *salarie*, а потім і англ. *salary* ‘заробітна платня, дохід’.

Сіль також є символом довговічності через її здатність зберігати продукти, що було особливо важливим до появи консервів, пастеризації і холодильників. Пізніше розвинулося значення з негативним відтінком ‘приховувати’, ‘відкладати’, ‘заникувати’, напр.: англ. *salt sth away* – ‘приховати що-небудь на майбутнє таємно і часто нечесним шляхом’.

5. Етимологія прикметника *кислий*.

Згідно з даними етимологічних словників, лексеми англ. *sour* і нім. *sauer* походять від германської праформи **sura-* і давньоскандинавського прикметника *sur*, який має значення *sur*¹ ‘який має кислий, їдкий або різкий смак; який свідчить про поганий настрій’; *sur*² ‘кислотний’; *sur*³ ‘похмурий, роздратований, злий’; *sur*⁴ ‘неприємний, дратівливий’.

М. О. Луценко вказує на необхідність виходити з первинності субстантивних утворень (інакше кажучи, перша частина мови – іменник) [6: 15]. Це положення підтверджується даними етимологічного словника слов'янських мов: від псл. праформи **kvasь* ‘закваска, квас’ походять споріднені праформи дієслів **kysnŕiti* зі значенням ‘киснути’, **kysĕti*, **kysiti* ‘віддавати кислотою’, прикм. **kvasьnъ(jь)* ‘квашений, кислий’ [9: 152–159; 9: 272–274]. Лексема *киснути* з прямим номінативним значенням ‘киснути, довго мокнути’ в укр. мові набуває діалектного значення ‘плакати без причини; дрімати, чекати, довго бути зайнятим; довго мокнути’.

Найменування кислого смаку в українській мові споріднене також з давньоінд. *kváthati* ‘кип’ятити, варити’, з іншим ступенем вокалізму: *кислий*. Звідти *квасити*, *розквасити*. Як вважає О. О. Потєбня, спочатку *квасити* мало значення ‘робити мокрим’ [7: 198].

Близькоспоріднені слова *квасиво*, *закваска* походять від праформи **kvāsiā*, яка, у свою чергу, пов'язана зі словом *квас*. Етимологічні словники також вказують на зв'язок укр. *киснути* з болг. *кисна* 'мочити, киснути, мокнути'; чеськ. *kysáti* 'бродити, підходити (про тісто)'; польсь. *kisá* 'бродити, тухнути, гнити'.

Про недискретність смакового відчуття свідчать значення праформ, що поєднують різні смакові якості: псл. **kysiti* 'квасити, солити', **kyselъ(jь)* 'кислий, солоний, квашений', **kvasъnъ(jь)* 'кислий, терпкий'.

Таким чином, дослідження доводить спільність походження праформ лексики на позначення основних смаків в англійській, німецькій та українській мовах. Спорідненість досліджуваних мов і єдність праформ зумовили високий рівень міжмовної омонімії і міжмовної паронімії серед досліджуваних лексем.

Скорочення мов:

- Англ. – англійське
- Гот. – готське
- Двн. – давньовісхонімецьке
- Іс. – індосвропейське
- Італ. – італійське
- Лат. – латинське
- Нім. – німецьке
- Польс. – польське
- Псл. – праслов'янське
- Свн. – середньовісхонімецьке
- Ст.-англ. – староанглійське
- Ст.-вн. – старовісхонімецьке
- Ст.-іт. – староіталійське
- Ст.-слов. – старослов'янське
- Ст.-фр. – старофранцузьке
- Укр. – українське

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Виломан В. Г. Семантико-синтаксические проблемы в контрастивной лингвистике / В. Г. Виломан, П. А. Соболева // Проблемы структурной лингвистики. – М. : Наука, 1981. – С. 68–83.
2. Грабчиков С. М. Межъязыковые омонимы и паронимы : Опыт русско-белорусского словаря / С. М. Грабчиков. – Минск., 1980. – 216 с.
3. Етимологічний словник української мови : У 7 т. – Т. 1. ; ред. О. С. Мельничук, І. К. Білодід, В. Т. Коломієць та ін.; уклад. Р. В. Болдирев та ін. – К. : Наук. думка, 1982. – 631 с.
4. Історія української мови : Лексика і фразеологія ; ред. В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 743 с.
5. Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков : В 2 т. : Т. 1 / В. В. Левицкий. – Винница : Нова Книга, 2010. – 616 с.
6. Луценко Н. А. Истории наших слов: диахронно-лексикологические этюды / Н. А. Луценко ; Донецкий национальный университет. – Донецк : Вебер (Донецкое отделение), 2009. – 370 с.
7. Потебня А. А. Филологические записки / А. А. Потебня. – Воронеж, 1875. – С. 198. – (вып. 2).
8. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / М. Фасмер ; ред. Б. А. Ларина. – [пер. О. Н. Трубачева] – М. : Прогресс, 1986–1987.
9. Этимологический словарь славянских языков : Праславянский лексический фонд / [ред. О. Н. Трубачев]. – [Вып. 7]. – М. : Наука, 1980. – 280 с.
10. Mallory J. P. The Oxford introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European world / J. P. Mallory, D.Q. Adams. – Oxford University Press Inc., New York. – 2006. – 731 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Моховосва – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської мови для економічних спеціальностей Донецького національного університету.

Наукові інтереси: проблеми зіставного вивчення лексико-семантичних і тематичних груп, моделювання семантичного поля, моделі метафоричного та метонімічного переносу в полісемантичному слові, формули тлумачення слів.

«СЛОВА-ХАМЕЛЕОНЫ»: ГИПОТЕЗА ЛИНН ВИССОН

Владимир ОВСЯННИКОВ (Запорожье, Украина)

Стаття пропонує розглядати переклад так званих слів-хамеліонів у зв'язку з такими чинниками мовного розвитку, як дискурс і мовленнєва ідіосинкразія, яка віддзеркалюється в жанрах цитування.

Ключові слова: перекладознавство, стилістика, соціолінгвістика.

The article claims that translation of the so called “weasel words” should be regarded against the backdrop of such communicative factors as discourse and speech idiosyncrasy reflected in various genres of quotation.

Key words: translation, stylistics, sociolinguistics.

Независимо от особенностей метода и соответствующей терминологии, любое исследование, как в области лингвистики, так и в области перевода, предполагает, с одной стороны, обращение к трудам, фиксирующим языковую норму (грамматикам и словарям, прежде всего), с другой стороны – к текстам, созданным на данном языке.

Имеется много специалистов, убеждённых в том, что единственным правильным методом исследования языковых фактов является описательный (дескриптивный) метод. Действительно, словари и грамматики «извлекают» норму из полевых исследований. Однако, как только мы приступаем к описанию интересующих нас языковых фактов, немедленно выясняется, что требуется априорное представление о норме. Следовательно, в «дескриптивном» труде присутствует прескрипция: без яйца не бывает курицы, а без курицы – яйца. Вместе с тем, в современной лингвистике преобладает точка зрения, что зафиксированная норма не может использоваться в качестве истины в последней инстанции, потому что она изменяется под воздействием речевой практики: «Mistakes in earlier stages of English are precisely what are today considered proper grammar» [5: X].

В книге Линн Виссон «Слова-хамелеоны» отрыв от языковой нормы демонстрируется на примере переосмысления семантики 150 языковых единиц на страницах «Нью-Йорк Таймс» (НЙТ) [1]. «НЙТ» является одним из законодателей стандартов английского языка, столь же уважаемым, каким был и является для англоязычного мира стандарт Би-Би-Си. Тем не менее, интервью и другие жанры цитации (сноски, аллюзии, пародии и разнообразные проявления «похищенного» дискурса) – *noblesse oblige* – могут даже на уважаемых страницах НЙТ далеко выходить за пределы фиксированной нормы и тех отклонений от неё, которые Линн Виссон назвала «хамелеонами».

Цель статьи – связать явление «хамелеонов» с определённой разновидностью «текста в тексте» – цитацией, а также показать их как продукт симбиоза вербальной и невербальной коммуникации. В качестве обоснования теоретической значимости данного исследования существенными представляются следующие положения:

1) Полная реализация значения происходит в дискурсе («речи, погружённой в жизнь»): “**Meanings become visible in discourse**: connected language used for a purpose, whether in the form of a conversational turn, a haiku, a how-to manual, a courtroom cross-examination, a novel, or any of the innumerable other linguistic actions in which all of us engage regularly” [6: 8, подчёркнуто мной – В. О.].

2) Любой словесный обмен отражает только часть коммуникации [2].

3) Интерпретация реципиентом сообщения всегда предполагает значительно более сложную организацию, чем реакция на словесный стимул: “Meaning does not inhere solely to words. When it comes to knowing what something means and what meaning has been received, there is no clear line to be drawn between language and nonlinguistic forms of communication” [4: 72].

4) Существуют речевые жанры, интерпретация которых ограничивается анализом внутритекстовой модальности: “Translating the text in and for itself” isn’t technically impossible. After all, students at some universities are asked to do just that in their final examinations. But it is not an honest job. It can be done only by guessing what the context and genre of the utterance are [4: 79].

5) Внутритекстовая модальность оказывается в большей степени существенной для перевода художественной литературы и тех текстов, где отношения эквивалентности между ИТ и ПТ командуют процессом перевода, но в жанрах газетной цитации актуальной становится модальность, восходящая к дискурсу [3].

В примерах ниже противопоставляется организация внутритекстовой и внешнетекстовой модальности.

Отношения согласования или контраста между вербальными и невербальными формами коммуникации устанавливаются с большей или меньшей достоверностью всеми её участниками. Идентификация согласования и контраста – неременная часть коммуникативного обмена. Существуют профессии, в задачу которых входит системный анализ между вербальными и невербальными сторонами коммуникации. Вот, например, как

режиссёр делает внушение актёру, который пылкие признания в любви не в состоянии сыграть на сцене:

"Damn you, don't hold that girl as if she was a sack of potatoes," Jimmie Langton shouted at him. "You kiss her as if you were afraid you were standing in a draught. You're in love with that girl. You must feel that you're in love with her. Feel as if your bones were melting inside you and if an earthquake were going to swallow you up next minute, to hell with the earthquake."

(W. S. Maugham. Theatre. Chapter 2) Выделенные единицы относятся к той информации, которая сообщается физическими движениями, и эта информация не содержит той модальности, которая нужна режиссёру, потому что дезавуирует любовную реплику. Следствием этого может быть провал спектакля. Однако, ошибочно было бы считать, что зрители реагируют только на указанные виды информации. Другой персонаж известного романа Золя (тоже режиссёр) очень метко парирует утверждение о том, что без актёрского мастерства пьесу ждёт провал:

- *Si votre Nana ne chante ni ne joue, vous aurez un four, voilà tout.*

- *Un four! Un four! Cria le directeur don't la face s'empourprait. Est-ce qu'une femme a besoin de savoir jouer et chanter? Ah! Mon petit, tu es trop bête... Nana a autre chose, parbleu! Et quelque chose qui remplace tout... Tu verras, verras, elle n'a qu'à paraître, toute la salle tirera la langue* (Zola. Nana. Chapitre 1).

Риторический вопрос указывает на то, что существует более важная вещь (какая именно **autre chose**, не уточняется), чем актёрский талант – она-то и обеспечивает успех. По ходу пьесы выясняется, что эта вещь, которая затмевает беспомощность и бездарность актрисы на сцене – её неотразимая сексуальность. Именно она приносит пьесе сенсационный успех. Кульминация театральной интриги в исполнении такого гения, как Золя, заслуживает того, чтобы стать хрестоматийным примером эффективности невербальной коммуникации:

Un murmure grandit comme un soupir qui se gonflait. Quelques mains battirent, toutes les jumelles étaient fixées sur Vénus. Peu à peu, Nana avait pris possession du public et maintenant chaque homme la subissait. Le rut qui montait d'elle, ainsi que d'une bête en folie, s'était épandu toujours davantage, emplissant la salle. A cette heure, ses moindres mouvements soufflaient le désir, elle retournait la chair d'un geste de son petit doigt. Des dos s'arrondissaient, vibrant comme si des archets invisibles se fussent promenés sur les muscles, des nuques montraient des poils follets qui s'envolaient sous des haleines tièdes et errantes, venues on ne savait de quelle bouche de femme. (Zola. Nana. Chapitre 1).

Выделенное высказывание является стилистически маркированным: в нём героиня предстаёт в виде самки, источающей призывный аромат во время гона (очень яркий, на мой взгляд, символ невербальной коммуникации). Английский и немецкий переводы ориентируются на формальную близость к исходному тексту (ИТ): **эквивалентность**. Эмфатизация в русском переводящем тексте (ПТ), организованная зооморфной конкретизацией, нацелена на **адекватность** образа (красивое, смелое и оправданное решение!), в котором просматриваются стилистические доминанты целого: Нана со своей гривой рыжих волос уподобляется львице во время гона:

РПТ: *Зов, шедший от неё, словно от львицы в любовном неистовстве, разливался всё шире, наполняя зал.*

АПТ: *She was like an animal on heat whose ruttishness had permeated the whole theatre.*

НПТ: *Die geile Brunst, die von ihr ausging wie von einem läufigen Tier, hatte immer weiter um sich gegriffen und den ganzen Zuschauerraum gepackt.*

Стилистические процессы, которые наблюдаются в русском переводе, имеют сходную природу с изменениями, происходящими в «хамелеонах»: в обоих случаях коммуникативное решение лежит за пределами языковой системы. Вместе с тем, эмфатизация в РПТ обусловлена стилистическими доминантами и носит, таким образом, внутритекстовый характер, в то время, как контекстуализация «хамелеонов» происходит в дискурсе и не связана непосредственно с особенностями данного текста. Сходство семантических изменений, которые наблюдаются во всех речевых фактах, является столь же очевидным, как и своеобразие их контекстуализации в художественных и новостных текстах.

Недавно в США вышла книга Полы Бродуэлл "All In". Как известно, в переводе заголовка рискованно опираться на словарные статьи. В нашем случае они явно не подходят: **all in** 1) от all-inclusive включающий всё; не имеющий ограничений all-in price – цена "всё включено" 2) крайне усталый.

На inosmi.ru заголовок был переведен с учётом того, что в книге предлагается комплиментарный портрет директора ЦРУ: "**Всеобъемлющий**".

В. В. Ананкову, работающему уже четверть века вместе с Линн Виссон переводчиком ООН, попадался в Интернете другой перевод **all in**: **полная отдача**. Это более удачный перевод. Динамическими эквивалентами также могут быть "**Целеустремлённый**" или "**Идущий к цели**". Такое понимание заглавия книги вытекает из интервью Полы Бродуэлл, в котором встречается фраза: 'He **goes all-in** to what he does.' Словарь не даёт этого выражения. Есть **go all-out**. Что это? Новообразование Бродуэлл, которая таким приёмом актуализирует смысл, заложенный в заголовке её книги? Inosmi.ru предлагает здесь решение, вполне соответствующее контексту: *Своему делу он отдает всего себя*. Итак, в отношении рассматриваемой единицы можно сделать предварительные выводы:

1. В качестве единицы перевода **all in** обнаруживает семантические изменения, описанные Линн Виссон: те, которые легализуются качественной прессой («НЙТ» в её случае).

2. Полной легализации рассматриваемого значения не происходит, поскольку цитация по законам жанра предполагает большую свободу выбора языковых средств. В нашем случае можно говорить о намеренном стилистическом употреблении единицы или о речевой идиосинкразии Бродуэлл. В этом смысле все слова – потенциальные «хамелеоны», и любая попытка выделить некий более мобильный, чем другие, класс единиц обречена на провал.

3. Очень трудно определить момент, когда окказиональное стилистическое значение становится узуальным. Если принять точку зрения Дэвида Кристела, ведущего на сайте bbc.co.uk рубрику "Words in the News", то легче всего семантические приращения можно зафиксировать в модных словах (buzz words).

4. Устная форма вербальной коммуникации всегда порождает новообразования, не зафиксированные словарями. Подавляющее большинство таких новообразований скоротечны и испаряются, не оставив следа в языке. Долгую жизнь новообразованию обеспечивает появление его в письменных жанрах коммуникации. В нашем случае появление единицы **all in** в заголовке книги в необычном значении, а также обыгрывание этой единицы в интервью, обеспечивает рекламу не только Поле Бродуэлл (автору книги), её детищу (биографии Дэвида Петреуса), но и самой единице, попадающей в позицию стилистического выдвижения благодаря указанным факторам.

5. Метонимический айсберг рассматриваемой единицы только частично раскрывается текстом автобиографии. **Событийная ирония** единицы **all in** (как военные операции, так и любовные генерал-шалунишка доводит до конца) раскрывается в дискурсе. Дело в том, что Дэвид Петреус – высокопоставленный офицер с безупречным послужным списком – вынужден был подать в отставку с поста директора ЦРУ в результате скандального разоблачения своего адюльтера с собственным биографом Полой Бродуэлл.

Из 14 новостных блоков, актуальных для американского дискурса, по мнению Робин Лакофф, три через событийную иронию заголовка "**All In**" связаны с пикантной историей взаимоотношений Петреуса со своим биографом:

1) Adultery in high places. 2) Sexual misconduct in the military. 3) Sex (or whatever) in the Oval Office [6: 17].

Сама Бродуэлл в интервью с Джоном Стюартом проливает свет на заголовок своей книги через эпитеты **ambitious and driven**:

АИТ: 'He realizes he's seen as an extremely **ambitious** individual. You want somebody who's **ambitious and driven**, and who **has a will to win**. ... He **goes all-in** to what he does.'

РПТ: «Он понимает, что его считают крайне **амбициозным** человеком. Люди хотят видеть **амбициозного и целеустремленного** лидера, **обладающего волей к победе**... Своему делу он **отдает всего себя**».

Эпитеты *driven* и *all-in* относятся к тому классу слов, который Линн Виссон называет «хамелеонами»: обе единицы не имеют шанса пройти тест на обратный перевод (back translation test – ВТТ [7]), поскольку их словарные значения и синонимический ряд не фиксируют приведённой речевой идиосинкразии. Все выделенные единицы принадлежат одному тематическому ряду, и единицы с прозрачной и фиксированной семантикой (*ambitious* и *has a will to win*) помогают декодировать «хамелеоны». В интервью Джону Стюарту Бродуэллу несколько раз прибегает к названной идиосинкразии:

'I was driven when I was younger, **driven** at West Point, and I **was driven** in the military and at Harvard, both competitive environments.'

В тексте интервью встречается ещё одно зыбкое соответствие (из дневника Бродуэлл), в котором техника перевода выдаёт сомнительный статус исходной единицы:

АИТ: "Heading 2 @AspenInstitute 4 the Security Forum tomorrow! Panel (media & terrorism) followed by a 1v1 run with Lance Armstrong," she wrote. **"Fired up!"**

РПТ: «Завтра участвую в форуме по вопросам безопасности в Аспенском институте! После дискуссии (пресса и терроризм) состоится пробежка один на один с Лэнсом Армстронгом, – написала она. – **Вперед!**»

В заключение следует отметить, что туманные выражения ("blank or fuzzy or uncertain", как их характеризует Беллос) охватывают значительно более широкий пласт языковых единиц, чем слова-хамелеоны [4: 105]. Многие из них имеют отношение к словесной мифологии (urban legends [8]).

Выводы

1. Существуют формы речевой деятельности (к ним относится перевод), в которых интерпретация ориентируется на текст и чаще всего игнорирует другие коммуникативные сигналы. Существуют научные школы (стилистика декодирования, например), отстаивающие возможность и целесообразность анализа текста «самого по себе». В университетской аудитории преобладает как раз такой подход к анализу текста. Примеры из Моэма и Золя, которыми демонстрируется информационная сила невербальной коммуникации, обнаруживают в технике перевода именно этот подход (интерпретация модальности с ориентацией на отношения эквивалентности между ИТ и ПТ).

2. В анализе «хамелеонов», возникающих в газетной цитации, обнаруживается интерпретация модальности с ориентацией на дискурс. Незапланированный каламбур заголовка книги актуализирует в нём событийную иронию, которая вполне может оказаться судьбоносной для идиосинкразии Бродуэлл и обеспечить данной единице долгую жизнь.

3. Речевые идиосинкразии, наблюдающиеся в цитации, порождают «хамелеоны» чаще, чем другие новостные жанры, но только некоторым «хамелеонам» суждена продолжительная жизнь. Такую жизнь им может обеспечить авторитетное издание, каковым, несомненно, является «НЙТ». Большинство отвергается языковой системой как нежелательные шумы в канале коммуникации. В отношении «хамелеона» *all-in* вполне может оправдаться сценарий В. В. Ананкова, и уже в следующем издании Оксфордского словаря или Вебстера мы найдём *all-in* как более краткий синоним фразы *giving his all*.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Виссон, Линн. Слова-хамелеоны и метаморфозы в современном английском языке. – М.: «Р. Валент», 2010. – 160 с.
2. Манакин В.М. Мова і міжкультурна комунікація: навч. посіб. / В.М. Манакин. – К.: ВЦ "Академія", 2012. – 288 с. – (Серія "Альма-матер").
3. Овсянников В.В. Модальность и перевод: монография. – Запорожье: Просвіта, 2011. – 364 с.
4. Bellos, David. Is That a Fish in Your Ear?: Translation and the Meaning of Everything. – Particular books, 2011. – 400 p.
5. Greene, Robert Lane. You Are What You Speak: Grammar Grouches, Language Laws, and the Politics of Identity. – New York: Delacorte Press, 2011. – 312 p.
6. Lakoff, Robin Tolmach. The Language War. – Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 2001. – 322 p.
7. Newmark, Peter. A Textbook of Translation. – Longman, 2003. – 292 p.
8. Wilton, David. Word Myths: Debunking Linguistic Urban Legends – Oxford University Press, 2009. – 221 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Владимир Овсянников – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: перекладознавство, стилістика і соціолінгвістика.

СЕМАНТИКА ПРИКМЕТНИКІВ ЛІНІЙНОГО РОЗМІРУ В ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ГОМЕРІВСЬКОГО ЕПОСУ)

Марта ПЕТРИШИН (Івано-Франківськ, Україна)

Стаття присвячена аналізу семантичного поля прикметників зі значенням розміру в гомерівському епосі як окремого фрагмента давньогрецької мовної картини світу. У статті визначено місце цих прикметників у мовній картині світу, подано картину лексичної сполучуваності прикметників, встановлено синтагматичні зв'язки досліджуваних ад'єктивів, лексико-семантичні особливості, зв'язки між семемами в середині поля та з іншими тематичними групами.

Ключові слова: семантичне поле, параметричні прикметники, сполучуваність, сема, лексико-семантичний варіант, семантична структура слова.

The article is devoted to the analysis of the semantic field of adjectives with the meaning of size in Homer epas as a separate fragment of the Old Greek language's world linguistic picture. The article determines the inner structure of their semantic field in the Old Greek language. It describes frequency characteristics and gives a general idea of adjectives combinability on the level of a separate word. The thesis defines syntagmatic bonds for the adjectives under study and lexical semantic peculiarities of parametric adjectives.

Key-words: semantic field, parametric adjectives, combinability, seme, lexical semantic variant, word semantic structure.

Семантика розміру як предмет дослідження цікавила науковий світ віддавна. Аналіз досліджень і публікацій, присвячених проблемі параметричних прикметників, показав, що науковці розглядають ці ад'єктиви під різними кутами зору. У сучасній лінгвістиці можна виділити декілька напрямків дослідження лексики з семантикою розміру. Спробою з'ясувати семантичну структуру параметричних прикметників, виявити її видозмінення та збагачення новими смисловими елементами характеризуються дослідження Н.К. Зубовської [3], В.О. Коробейникової [4], О.М. Бондіної [1]. При цьому значна увага приділяється в роботах аналізу синтаксичної та лексико-семантичної сполучуваності досліджуваних ад'єктивів. Другий напрям досліджень представлений роботами, у яких вивчаються семантичні відношення між синонімами та антонімами, зіставляються однотипні за значенням прикметники в різних мовах (Т.Г. Линник [6], О.В. Бублик [2]). Третій напрям досліджень представлений роботами історичного спрямування (Г.М. Лукіна [8], Н.Г. Михайловська [9]), у яких розглядається історія розвитку лексем із значенням розміру, особливості їх функціонування та семантики в різні історичні періоди. В останні роки з'явилися праці, присвячені вивченню словотвірного потенціалу прикметників розміру, особливостей його реалізації в мові [10]. В окремих розвідках вивчається проблема рухомості розмірної ознаки, конкретизації ступеня ознаки розміру [5]. Параметричні прикметники з точки зору їх естетики були предметом аналізу знавців античності [7]. Попри багатоманітність праць і підходів до вивчення номінацій розміру в сучасній лінгвістиці, проблема дослідження параметричних прикметників у класичних мовах залишається актуальною.

Метою статті є спроба виявити й описати семантичні особливості прикметників на позначення лінійного розміру в давньогрецькій мові. Мета роботи зумовлює розв'язання наступних завдань: інвентаризувати і класифікувати прикметники на позначення лінійного розміру в поемах Гомера, установити семасіологічні характеристики компонентів лексико-семантичного поля прикметників лінійного розміру, дослідити їх синтагматичні зв'язки з найбільш уживаними групами іменників.

Об'єкт дослідження становлять параметричні прикметники лінійного розміру в давньогрецькій мові.

Предмет наукового аналізу полягає у виявленні семантичних і синтагматичних особливостей аналізованих ад'єктивів.

Матеріалом дослідження слугували прикметники на позначення лінійного розміру в поемах Гомера.

Характер нашої розвідки зумовив комплексне використання методик компонентного і контекстуального аналізу.

Корпус досліджуваних прикметників складається у гомерівському епосі з 16 лексем, які позначають двовимірність простору, протяжність по горизонталі або вертикалі (*εὐρύς* та *πλατύς* – широкий, *στενωπός* та *στενός* – вузький, *ὕψηλός*, *αἰπύς*, *αἰπεινός*, *αἰπής*, *αἰπός*,

βλωθρός та *ἠλίβατος* – високий, *δολιχός* і *μακρός* – довгий та *βαθός* – глибокий, *παχύς* – товстий та *λεπτός* – тонкий). Семантика найменувань параметричних прикметників експлікована фізичними ознаками матеріальних об'єктів: висотою, шириною, довжиною, товщиною.

Мікрополе на позначення ширини репрезентують прикметники *εὐρύς* та *πλατύς*. Основною функцією ад'єктивів *εὐρύς* і *πλατύς* є позначення розміру предмета у лінійній проекції, що передбачає наявність у структурі їх значень сем “кількість”, “протяжність по осі OZ”, тобто у поперечнику, “високий ступінь”, “позитивна оцінка”. У номінативному значенні Гомер використовує прикметник *εὐρύς* для візуальної оцінки натурфактів та артефактів, а саме: 1) частин тіла людини: “*εὐρέας ἄμους* (II. III, 227) – *широкі плечі*”; 2) транспортних засобів: “*εὐρείαν σχεδίην* (Od. V, 163) – *широкий пліт*”; 3) предметів побуту, зброї: “*εὐρὸν ... ἔχει σάκος* (II. XI, 527) – *має широкий щит*”. У поєднанні з іменниками на позначення найменувань рельєфу прикметник *εὐρύς* характеризує велику площу предмета, завдяки цьому формується семантичний компонент “великий простір”, що стає базою метонімічного значення “просторий”: “*Τροίη ἐν εὐρείῃ* (II. XXIV, 494) – *у просторій Трої*”. У синтагмі *τεῖχος εὐρύ* (II. XII, 5) прикметник розвиває значення “грубий”, актуалізуючи потенційну сему “у поперечному перерізі”. Ознака “великий простір” викликає уявлення про велику кількість, що спричинює розвиток значення “багаточисельний”: “*κατὰ στρατὸν εὐρὸν Ἀχαιῶν* (II. II, 439) – *проти багаточисельного війська ахейців*”. У результаті сполучення з абстрактним іменником *τὸ κλέος* (слава) спостерігаємо появу метафоричного значення “той, що широко лине”: “*τοῦ κλέος εὐρὸν καθ' Ἑλλάδα καὶ μέσον Ἄργος* (Od. IV, 816) – *широка слава якого лине по всій Елладі і Агросі*”.

Синонімом прикметника *εὐρύς* виступає у творах Гомера лексема *πλατύς*, яка характеризується такими ядерними семами: 1) “протяжність у поперечнику”: “*ὑπὸ πλατέος τελαμώνος* (II. V, 796) – *під широким ремнем*”; 2) “простір”: “*πλατύς Ἑλλησπόντος* (Od. XII, 81) – *просторий Гелеспонт*”; 3) “кількість”: “*ὡς τ' αἰπόλια πλατέ' αἰγῶν* (II. II, 474) – *між широко розкиданих стад кіз*”.

Прикметники *στενωπός* та *στενός* (вузький) також позначають виміри на горизонтальній шкалі. Основні семи прямого номінативного значення “малий” і “протяжність” актуалізуються в синтагмах з іменником *ἡ ὁδός*: “*στενωπῶ ἐν ὁδῶ* (II. XXIII, 416) – *на вузькій дорозі*”.

Мовну основу для номінації вертикального виміру простору, точкою відліку якого є будь-яка горизонтальна поверхня, становить синонімічний ряд прикметників *ὕψηλός*, *αἰπύς*, *αἰπεινός*, *αἰπηεῖς*, *αἰπός*, *βλωθρός* та *ἠλίβατος* (високий). Центр мікрополя на позначення великої висоти представлений прикметниками *ὕψηλός* та *αἰπύς*. Типовим значенням прикметників на позначення висоти в епосі є вказівка на розмір, на протяжність знизу догори конкретних об'єктів. Аналіз фактичного матеріалу засвідчив поєднання аналізованих ад'єктивів з назвами об'єктів рельєфу, дерев, конкретних предметів, будівель: “*ἐν δώμασιν ὕψηλοῖσι* (Od. XXI, 33) – *у високих будинках*”.

На особливу увагу в гомерівському епосі заслуговує прикметник *αἰπύς*, оскільки поєднує в собі значення висоти та глибини, а також набуває яскравого естетичного забарвлення. Значення похідних ЛСВ прикметника *αἰπύς* мають лексичну і ситуативну обмеженість, що виявляється в контексті. Зокрема, у випадку сполучення з іменником *ὁ φόνος* (вбивство) на передній план виступає значення “швидкий”, яке вказує на короткочасність дії: “*ἀλεξέμεναι φόνον αἰπύν* (II. XVII, 365) – *захищаючи від швидкого вбивства*”. Просторове значення втрачає *αἰπύς* і в синтагмі “*τὸ ρέεθρον αἰπύ* (II. VIII, 369) – *бурхливі потоки*”, вживаючись для вираження інтенсивності руху. У результаті метафоричного перенесення значення лінійного виміру у площину ставлення людини до предметів та явищ актуалізується значення “страшний”: “*τῶν μὴ τις ὑπέκφυγοι αἰπὺν ὄλεθρον* (II. VI, 57) – *ніхто не уникне страшною загибелі*”. Для аналізованого ад'єктива характерні в епосі також значення “важкий” і “прямовисно висяча петля”. Синонімічний ряд на позначення висоти в епічній художній творчості використовується не тільки як знаряддя пізнання, але й як засіб активного естетично-емоційного впливу на слухача.

Поняття “довжина” вербалізоване в гомерівському епосі прикметниками *δολιχός* і *μακρός*. Ці ад’єктиви асоціюються в людській уяві з кількісними вимірами по шкалі ОХ. Ознака, яка відіграє важливу роль у дослідженні семантики прикметників *δολιχός* і *μακρός* і визначає напрям та межі вимірювання, – це “відстань між двома найвіддаленішими точками”. Основними семами номінативного значення є семи “протяжність”, “високий ступінь”, “повздовжній вимір”. Результати аналізу текстових фрагментів свідчать, що прикметники *δολιχός* і *μακρός* актуалізують ознаку “повздовжній вимір горизонтальної спрямованості” у сполученнях з іменниками-синонімами тематичної групи “зброя” (*τὸ ἔγχος* та *τὸ δόρυ* – спис). Наприклад, під час поєдинку між Аяксом та Гектором “*τὸ δ’ ἐκπασσαμένω δολίχ’ ἔγχεα* (II. VII, 255) – обидвоє витягнули довгі списи” і зчепились немов жорстокі леви, Аякс і аргейці відбивають ворогів “*μακροῖσι ζυστοῖσι* (II. XV, 388) – довгими списами”. Сему “довжина” реалізує прикметник *μακρός* і з іменниками інших тематичних груп. Зокрема, це стосується слів *ὁ ἄζος* – гілка (ГГ “рослини та їх частини”) та *ἡ οὐρά* (хвіст), які зустрічаються лише в “Одіссеї”. Так, наприклад, “*ἀπήροροι δ’ ἔσαν ἄζοι, μακροὶ τε μεγάλοι τε, κατεσκίαον δὲ Χάρυβδιν* (Od. XII, 435-436) – крилаті та довгі гілки тінню покривали Харібду”, а леви та вовки “*ἀλλ’ ἄρα τοί γε οὐρήσιν μακρῆσι περισσάινοντες* (Od. X, 215) – махаючи довгими хвостами”, обступили супутників Одиссея біля будинку Кіркеї. Семантична ознака “довжина” зумовлюється сполучуваністю з іменниками конкретної семантики, що називають об’єкти з повздовжнім виміром, поперечний вимір (ширина) яких дуже малий або несуттєвий для нашої свідомості. У межах фактологічного матеріалу вартими окремої уваги є випадки вживання ад’єктивних одиниць *δολιχός* і *μακρός* на позначення часової тривалості. Реалізуючим контекстом для прояву темпоральної семантики аналізованих прикметників служать слова, що характеризуються часовими параметрами: “*νύκτα ... δολιχὴν σχέθεν* (Od. XXIII, 243) – довгу ніч затримала”, “*ἦματα μακρά* (Od. X, 470; XXII, 301; XVIII, 367) – довгі дні” та “*νύξ δ’ ἦδε μάλα μακρὴ* (Od. XI, 373) – вже довга ніч”. Семантична ознака “тривалий, довгий” виникає в результаті метафоризації значення прикметника у сполученнях з іменниками, що мають диференційну або потенційну сему “час”. Вагомим компонентом семантики прикметника *μακρός* є в гомерівському епосі сема “висота”. Ознака “вертикальна відстань знизу вгору” дає підставу стверджувати, що вертикаль складає основу концептуалізації більшості матеріальних об’єктів, і саме їй належить одна з найважливіших ролей у параметричній концептосфері давньогрецької мови. Вказуючи на великий розмір предметів, прикметник *μακρός* у сполученні з іменниками, що позначають споруди та їх частини (*τὸ τεῖχος* – мур, стіна, *ὁ κίων* – стовп, *ἡ κλίμαξ* – сходи), “географічні об’єкти” та “рослини” актуалізує значення “високий”: “*τείχεα μακρά*” (Od. VII, 44-45) – високі стіни”, “*οὐρεα μακρά* (II. XIII, 18) – високі гори”, “*μακροὶ τ’ αἰγέροι* (Od. X, 510) – високі тополі”. Сема “висота” виникає в результаті метонімічного переносу зі сфери повздовжнього виміру в сферу виміру по вертикалі. В окремих випадках виявлено аксіологічний компонент. Це, зокрема, стосується словосполучення “*μακρός Ὀλυμπος* – високий Олімп”, у якому прикметник *μακρός* виконує роль постійного епітета і вказує на загальну позитивну оцінку. Так, наприклад, Фетіда поклікала гіганта “*ἐξ μακρὸν Ὀλυμπον* (II. I, 402) – на високий Олімп”. Сема “вертикально вниз від поверхні землі” актуалізується у випадку сполучення з іменником *τὸ φρέαρ* (криниця): “*φρέιατα μακρὰ* (II. XXI, 196-197) – глибокі криниці”. Семантична ознака “глибина” виступає на перший план внаслідок заміна диференційної семи “повздовжній вимір” семою “вертикально вниз від поверхні землі”. Результати проведеного аналізу виявили наявність семи “великий загальний розмір”, яка виникає у результаті актуалізації концептуальних ознак “конкретність”, “величина”, “у значній мірі”. Реалізуючий контекст становлять іменники *ὁ λίθος* (камінь) та *τὸ κύμα* (хвиля). Так, наприклад, розгнівана Афінна “*ἐπῶρος ἄνεμόν τε κακὸν καὶ κύματα μακρὰ* (Od. V, 109) – наслала лиховійний вітер і великі хвилі” на Одиссея з супутниками; оселя ж Поліфема була оточена навколо “*λίθοισι μακρῆσιν* (Od. IX, 186) – великим камінням”.

Група слів на позначення товщини представлена в гомерівському епосі прикметниками-антонімами *παχύς* та *λεπτός*. Вимірювання, яке описується цими ад’єктивами, визначає предмет у поперечному перерізі і є відносним, оскільки один і той самий об’єкт два респонденти можуть визначати по-різному. Визначальною рисою в семантичній структурі

цих лексем є ознака “поперечний переріз”. У семантичній структурі прикметників на позначення товщини виділяємо також семи “простір”, “вимір”, “обсяг”, “значний / незначний за проявом”. Уже в ранній період давньогрецької мови лексема *παχύς* мала складну семантичну структуру, що зумовлено екстралінгвальними факторами, а саме: здатністю прикметників розміру характеризувати навколишній світ та все, що стає об’єктом практичної діяльності людини – природні речі, предмети, явища дійсності, процеси, дії, тощо.

Пряме номінативне значення прикметника *παχύς* актуалізується в синтагмах з іменниками, що належать до тематичної групи (ТГ) “соматизми”. Наприклад, Одисей (Od. XI, 231) та Автомедон (Il. XVI, 473) носять “*τανύηκες ἄορ παχέος παρὰ μῆροῦ* – довгий меч біля товстого стегна”. У семантичній структурі семени виділяємо архісему “розмір”, диференційні семи “протяжність”, “обсяг”, “у поперечному перерізі”, “значний за проявом”.

Прикметник *παχύς* залежно від семантичної категорії сполучуваного з ним іменника реалізує в гомерівському епосі різні відтінки значення. У випадку сполучення з іменником *ὀλῶας* (камінь) аналізований прикметник розвиває номінативно-похідне значення “великий, потовщений”, що вказує на більший вияв ознаки. Так, автор описує як Гектор легко піднімає “*λῶαν παχύν* (Il. XII, 446) – великий (потовщений) камінь”, який не спромоглися б підняти і двоє найдужчих мужів з народу. У цій синтагмі *παχύς* набуває значення “той, який має значний діаметр поперечного перерізу, великий в обхваті”. На семантичному рівні відбувається актуалізація потенційної семи “шкала виміру”.

Найчастіше лексема *παχύς* поєднується в гомерівському епосі з іменником *ἡ χεῖρ* – рука. У результаті такого сполучення відбувається нейтралізація сем “розмір”, “обсяг”, “поперечний переріз”. Внаслідок метафоричного переносу актуалізується аксіологічне значення “міцний”. Так, наприклад, “*χεῖρὶ παχείῃ* (Il. VII, 264) – міцною рукою” піднімає Гектор камінь, щоб кинути його у щит Аякса. Одисей “*κλάσσει χεῖρὶ παχείῃ φύλλων* (Od. VI, 128) – відламає міцною рукою гілку”, а “*ζίφος εἶλετο χεῖρὶ παχείῃ* (Od. XXII, 326) – взявши міцною рукою меч”, вдаряє Леада, одного з женхів Пенелопи. У цих прикладах Гомер не прагне описати зовнішній вигляд руки героя, а хоче змалювати її міць, адже вона тримає важкий меч або великий камінь. Становлення нової архісеми “стан” спостерігаємо у випадку сполучення з іменником *τὸ αἶμα* (кров), у результаті чого актуалізується значення “густий”. Так, під час кулачного бою Епеос піднімає Евріала, “*αἶμα παχὺ πτόντα* (Il. XXIII, 697) – стікаючого густою кров’ю”. На семантичному рівні відбувається становлення нової архісеми “стан”, диференційні семи “вимір” та “поперечний переріз” нейтралізуються.

У гомерівському епосі виявлено наявність антонімічного прикметника *λεπτός* (тонкий). Пряме номінативне значення ад’єктива *λεπτός* визначаємо як “той, що займає невеликий діаметр поперечного перерізу, малий в обхваті”. Лексема вживається здебільшого при описах предметів, поперечний переріз яких у пропорції з іншими вимірами, а саме – довжиною, шириною та товщиною, дуже малий. Прикметник *λεπτός* характеризується в гомерівському епосі обмеженою сферою лексичної сполучуваності. Синтагматичними партнерами його виступають здебільшого іменники на позначення предметів побуту. У своєму основному значенні виступає прикметник *λεπτός* у сполученні з іменником *ἡ ἀράχνη* (Od. VIII, 280) – павутина та *ὁ μῆρίνθος* (Il. XXIII, 854) – шнурок. Наприклад, на честь мертвого Патрокла Ахілл пропонує різноманітні змагання. Одним з них є стрільба в голуба, “*λεπτὴ μῆρίνθῳ δῆσεν ποδός* (Il. XXIII, 854) – прив’язаного за ніжку тонким шнурком”. У результаті сполучення з іменниками *ὁ πέπλος* (Od. VII, 97) – покривало; *τὸ φάρος* (Od. V, 231; X, 544; XIX, 140) – плащ та *ἡ ὀθόνη* (Il. XVIII, 595) – плаття аналізований прикметник набуває відтінку значення “зроблений з тонкої тканини”. Наприклад, “*τῶν δ’ αἱ μὲν λεπτός ὀθόνας ἔχον* (Il. XVIII, 595) – ці мали плаття з тонкої тканини”, “*ἀντὴ δ’ ἀρυύρεον φάρος μέγα ἔννυτο Νύμφη, λεπτόν καὶ χαρίεν* (Od. V, 231) – Німфа одягнула великий сріблястий прекрасний плащ з тонкої тканини”. Лексема *λεπτός* відбиває у своїй структурі зв’язок мікрополів на позначення малої товщини та ширини. Зокрема, значення “вузький” реалізується в одиничних лексичних контекстах, якими для прикметника *λεπτός* є слово *ἡ εἰσίθμη* (прохід). Наприклад: “*καλὸς δε λιμὴν ἐκάτερθε πόλῃος λεππὴ δ’ εἰσίθμη* (Od. VI, 264) – навколо міста гарне озеро і вузький прохід”. На семантичному рівні в результаті

метонімічного переносу відбувається заміна семи “обсяг” семою “протяжність”, а “у поперечному перерізі” – “між двома найменш віддаленими точками”. Архісема “розмір” залишається без змін. Результати дослідження виявили, що на значення зовнішнього обміру прикметника *λεπτός* може накладатися конотація якості. Цей відтінок значення актуалізує прикметник *λεπτός* у синтагмі з іменником *τὸ ἔργον* (робота, рукоділля). Так, божественна Цірцея ткала за верстатом тканину, “οἶα θεῶων λεπτὰ τε καὶ χαρίεντα καὶ ἀγλαὰ ἔργα πέλονται (Od. X, 223) – яка тонким (майстерним), ніжним і славним рукоділлям богинь здається”. На семантичному рівні у структурі метафоричного значення “тонкий, майстерний” відзначаємо становлення нової архісеми “якість”, диференційних сем “відношення до предмета”, “позитивна оцінка”. У сполученні з іменником *ἡ κοπίη* (пісок) на перший план виступає значення “дрібний”, тобто такий, що складається з невеликих однорідних частинок: “γίγνεται ἐπισώτρων ἀρματροχίη κατόπισθεν ἐν λεπτῇ κοπίῃ (Il. XXIII, 506) – слід шини від колісниці залишився позаду на дрібному піску”. У випадку сполучення з абстрактним іменником *ἡ μῆτις* (розум, мудрість) прикметник набуває переносного значення “проникливий”, яке репрезентує сферу ментальної характеристики: “κραιπνότερος μὲν γὰρ τε νόος, λεπτή δὲ τε μῆτις (Il. XXIII, 590) – дуже швидка думка, проникливий розум”.

Прикметник *βαθύς* (глибокий) служить засобом вираження відстані вниз від нульового рівня і вживається для характеристики вертикального простору. Локальне, просторове значення актуалізує *βαθύς* зі словами, які містять сему “заглиблення на поверхні”: “*βαθεῖαν τάρφρον* (Il. VII, 341) – *глибокий рів*”. Лексема *βαθύς* не відзначається в аналізованих контекстах високою частотністю внаслідок екстралінгвальних причин – кількість денотатів, розташованих нижче від поверхні землі, є обмеженою. Проте досліджуваний матеріал показав, що для прикметника *βαθύς* характерна велика кількість похідних значень, в основі яких закладені різноманітні семантичні та психологічні асоціації носіїв мови. Так, наприклад, *βαθύς* використовується в епосі для опису об’єктів, віддалених від певної поверхні, але не від землі: “*τύχε γὰρ ῥ’ ἀμάθοιο βαθείης* (Il. V, 587) – *занурився у глибокий пісок*”, може характеризувати предмет за місцем, де він знаходиться: “*βαθείης ἐν τάρφεσιν ὕλης* (Il. XV, 606) – *у заростях глибокого лісу*”. У результаті сполучення з іменником *ἡ λαίλαψ* (буря) відбувається нейтралізація семи “лінійний розмір” і з’являється нове конотативне значення “сильний”. Функціонування лексеми *βαθύς* у похідних значеннях пов’язане із оцінкою інтелектуальних здібностей людини. Так, наприклад, сполученням з іменником *ἡ φρήν* (душа, думка) властивий оцінний компонент: “*τὸν δ’ ἄχος ὄξύ κατὰ φρένα τύψε βαθείαν* (Il. XIX, 125) – *і жорстоке горе вразило глибоку душу*”. Важливим у структурі цього ад’єктива є те, що фіксується зв’язок мікрополів на позначення розміру, сили та емоційної характеристики.

Аналіз семантики параметричних прикметників на позначення лінійного розміру виявив, що поняття розміру вже у свідомості давніх греків асоціювалося з іншими сторонами буття, використовувалося для вербалізації внутрішнього світу, зокрема для мовного вираження інтелектуального, психічного та соціального стану людини, для формування мовної моделі часу, числа. Розгортання семантичного простору аналізованих ад’єктивів стимулюють логічні й психологічні чинники: особливості асоціативного мислення, своєрідність ментальності народу, вплив авторського світосприймання.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондина О.Н. Прилагательные размера в современном немецком языке: автореф. дис. на соискание научной степени канд. филол. наук: 10.02.04 / О.Н. Бондина. – К., 1981. – 21 с.
2. Бублик О. В. Синонимические ряды прилагательных со значением размер и пути их пополнения (на примере английского языка): автореф. дис. на соискание научной степени канд. филол. наук: 10.02.04 / О.В. Бублик. – Львов, 1991. – 15 с.
3. Зубовская Н.К. Специфика прилагательных размера и способы экспликации их семантических свойств (на материале русского, немецкого и французского языков): автореф. дис. на соискание научной степени канд. филол. наук: 10. 02. 19 / Н.К. Зубовская. – Минск, 1990. – 17 с.
4. Коробейникова В.А. Лексико-семантическая группа прилагательных с пространственным значением (К проблеме системности лексики): автореф. дис. на соискание научной степени канд. филол. наук: 10. 02. 01 / В.А. Коробейникова. – Саратов, 1980. – 18 с.
5. Котнюк Л.Г. Выражение градуальности признака в семантике имен прилагательных со значением размера: автореф. дис. на соискание научной степени: 10. 02. 04 / Л.Г.Котнюк. – К., 1986. – 23 с.
6. Линник Т.Г. Параметричні прикметники і їх становлення / Т.Г. Линник. – К.: Наукова думка, 1982. – 196 с.

7. Лосев А. Ф. Эстетическая терминология ранней греческой литературы / А.Ф. Лосев // Изв. АН СССР, ОЛЯ, 1953. – Т. 83. – С. 73–77.
8. Лукина Г. Н. К истории антонимичных прилагательных в русском языке (слова тонкий и толстый) / Г.Н. Лукина // Исследования по истории лексикологии древнерусского языка. – М.: Наука, 1964. – С. 80-93.
9. Михайловская Н. Г. Синонимические прилагательные в языке древнерусских памятников XI-XIV вв.: Прилагательное великий и его синонимы / Н.Г. Михайловская // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз., 1965. – Т. 42. – Вып. 1. – С. 34–42.
10. Шевчук О. М. Словообразовательный потенциал имён прилагательных с пространственным значением и его реализация в современном русском языке: автореф. дис. на соискание научной степени канд. филол. наук: 10. 02. 01 / О.М.Шевчук. – К., 1992. – 18 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Homers. Ilias. Text / Homers. – Leipzig und Berlin: Druck und Verlag von B. G. Teubner, 1911. – 333 s.
2. Homers. Odyssee. Text / Homers. – Leipzig und Berlin: Druck und Verlag von B. G. Teubner, 1909. – 248 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марта Петришин – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наукові інтереси: проблеми семантики класичних мов.

МЕВЛЕВІТЬСЬКА СТИХІЯ В ТУРЕЦЬКІЙ ЛЕКСИЦІ ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ

Ірина ПОКРОВСЬКА (Київ, Україна)

У статті розглядаються питання функціонування в сучасній турецькій мові лексичних та фразеологічних одиниць, які виникли в середовищі турецьких дервішів мевлевітського ордеру. Аналізуються семантичні відношення мовних знаків сакральної та світської сфер турецького етносу, характеризуються процеси метафоризації, метонімізації, фразеологізації, ептонімізації.

Ключові слова: мевлевіти, Мевлана, сакральна сфера, фразеологія, переносне значення, крилаті слова, вторинна номінація.

The article deals with the functioning of the lexical and phraseological units of the modern Turkish language, which have arisen among the Turkish dervishes of the Mevlevity order. There are analyzed the issue of semantic relationship between the linguistic signs of the sacred and secular spheres of Turkish ethnic group, characterized by processes of metaphORIZATION, metonymization, frazeologization, eptonimization.

Key words: Mevlevities, Mevlana, sacral area, phraseology, figurative meaning, winged words, secondary nomination.

Під час поширення суфійських ордерів на території Османської імперії їхні прихильники створили систему окремих вербальних знаків та символів, зрозумілу лише дервішам того чи іншого угруповання. Найбільш цікава та розгалужена з точки зору метафоричних значень мова дервішського ордеру мевлевітів, заснованого відомим далеко за межами Туреччини суфієм Мевляною Джелаледдіном Румі [6; 15] та популяризованого його сином Султаном Веледом. Представники суфійської мевлевітської течії (тур. Mevlevilik, Mevleviye; араб. el-Mevleviyyen; нім. Mawlawiyya; фр. Mevlevisme) в процесі спілкування користувалися специфічною лексикою. Значення таких одиниць та сполучень зафіксовані словниками суфійських термінів Е. Джебеджіоглу [8], С. Улудага [20], суфійських фразеологізмів та прислів'їв А. Гьольпинарли [12], словником термінів турецьких традиційних народних пісень (тур. türkü) М. Озбека [17]. Проте протягом століть ці лексеми трансформувалися і набули вторинних значень. Як зазначає В. М. Телія, всі види вторинної номінації пов'язані з асоціативним характером людського мислення. В актах вторинної номінації встановлюються асоціації за подібністю між елементом, який зіставляється й новим позначуванним, утвореним у результаті переосмислення значення [4: 337]. Слідом за Л. П. Дядечко розповсюдження в літературній мові одиниць певної тематики в переносному значенні ми іменуємо “стихією” [1]. Прикладами таких неосемантизмів у турецькій мові цілком обґрунтовано можна вважати мевлевітські терміни, які увійшли у світське життя та побут турків, зберігши при цьому як тісний зв'язок зі своїм першоджерелом, так і віддалившись від нього. Вторинні значення зазначеного пласту мевлевітської лексики та фразеології досить часто не зафіксовані словниками, і в таких випадках незамінним матеріалом дослідження стають контексти. “Першочергова роль контексту для з'ясування значення слова в мовленні полягає в тому, що контекст не показує, а визначає значення, яке в ньому реалізується, він обумовлює той факт, що в кожному випадку виступає саме певне значення” [2: 46].

Мова суфіїв, до яких і належать мевлевіти, спочатку була простою та зрозумілою, а потім досить ускладнилася під впливом творчості таких письменників, як Абірі, Асафі, С. Велет, Ш. Галіп. Проте динаміка розвитку мови показала значно вищу ступінь складності цього процесу, оскільки морфологічні та семантичні можливості суфійської лексики практично невичерпні. Досить доречним нам здається провести паралель між полісемією слова та багатозначністю геніальних витворів мистецтва, про які писав відомий німецький філософ Ф. Шеллінг: “Кожний справжній витвір мистецтва нібито містить безкінечну кількість задумів, допускаючи тим самим безкінечну кількість тлумачень, і при цьому ніколи не можна визначити, чи зосереджена ця безкінечність у самому художникові чи лише у витворі мистецтва як такому” [5: 478].

Мевлевітські дервіші (тур. *Mevlevi dervişleri*), або дервіші, які обертаються (тур. *dönen dervişler*), танцюючі дервіші (*dans eden dervişler*), є монахами мусульманства (Н. Ф. Дуру), їхнє вчення “виступає проти формалізму і відстоює ідею внутрішньої суті релігії; вони вважають, що Всесвіт є проявом Аллаха” [19: 826].

Від лексеми *мевлеві* за допомогою афікса перського походження *-hane* утворений термін *mevlevihane* – ‘місце проживання дервішів-мевлевітів’.

Мевлевітська термінологія характерна для назв страв сучасної турецької кухні: **мевлевітський плов** (тур. *Mevlevi pilavı*) – страва з баранини та рису з додаванням гороху, каштанів, фісташок та **мевлевітські солодоші**, або локум (тур. *Mevlevi tatlısı, Mevlevi lokumu*), – десерт з фініків, ізюму, товчених горіхів, кориці, тахіну. Зазначені страви є традиційними в турецькій кухні й часто не мають безпосередніх асоціацій із сакральним життям турків: *Çanakkale standının en ilginç özelliklerinden biri de kadın girişimci Atiye Laçın'ın “Mevlevi tatlısı” oldu. Memurluğu bırakıp Gelibolu'daki dünyanın en büyük mevlevihanesinden ilham alarak tatlı işine soyunan Laçın, girişim öyküsünü şöyle anlattı: “Mevlevi tatlısının formülü çok eskiye dayanıyor. Ben onu alarak geliştirdim. İçinde her türlü kuru meyve ve kuru yemiş olan üründe un, tuz ve şeker yok. Sağlık açısından da zararı yok, faydası var. Tatlıyı geliştirmek için halen Ege Üniversitesi ile çalışmaya devam ediyorum.* – ‘Найбільш цікавою особливістю стенду в Чанаккале стали **мевлевітські солодоші**, які асоціюються з іменем бізнес-леді Атіє Лачін. Лачін, яка полишила роботу службовця, черпаючи натхнення від найбільшої у світі геліболуйської мевліхане, розповідає історію свого “солодкого” бізнесу: “Рецепт **мевлевітських солодошів** має давню історію. Я трохи його змінила. У продукції з різноманітними сушеними фруктами та горішками, немає борошна, солі та цукру. Ніякої шкоди для здоров'я, лише користь. Я співпрацюю з Егейським університетом щодо вдосконалення рецепту цих солодошів” (Sadi Özdemir, *Türk Gıdacılar Paris'i* şaşırttı, ‘Hurriyet’, 22.10.2012).

Самі мевлевіти виділяються серед дервішів інших ордерів способом свого поклоніння Аллаху (тур. *ayın*) – ритуального обряду *сема*, виконуючи який під мелодію музичного інструменту під назвою *ней*, крутяться протягом тривалого часу на одній нозі. Слід зазначити, що цей обряд вийшов далеко за межі власне суфійсько-мевлевітського і набув міжкультурного поширення, оскільки навіть після заборони в 1925 році суфійської діяльності та закриття усіх текке, цей звичай не зник безслідно, й вираз *sema dansı* (укр. танок “сема”) є образом миру, любові між народами, символом турецької культури. Порівняння *Mevlevi gibi dönmek* (букв. обертатися, як мевлеві) позначає тривалу непосидючість та невтомну рухливість. Зазначений вираз позбавлений прямого релігійного змісту, про що й свідчить вислів *Dönmele Mevlevi olunmaz* – ‘обертаючись не станеш мевлевітом’ (Saruhan Emeti. *Dönmele Mevlevi olunmaz*, “Yeni Şafak”, 28.05.2011).

Під час здійснення дервішського поклоніння звучать слова з творів Мевляни Джелаледдіна Румі, про якого цілком справедливо турецький літературознавець С. К. Карааліоглу писав: “Мевляна – це океан. У тому океані є почуття, яких вистачить для всього людства” [19: 376].

Статуетка Мевляни у вигляді дервіша з піднятою догори рукою є традиційним турецьким сувеніром. Часто-густо на таких виробках викарбувані слова з “Месневі” Джелаледдіна Румі, які стали крилатими: *Ya olduğun gibi görün ya da görüdüğün gibi ol* (букв. виглядай таким, як ти є, або поведься так, як ти виглядаєш) – ‘Люди повинні

поводитися чесно, не приховувати негативні риси під оманю привабливого зовнішнього вигляду'. Крилатість цього епоніму підтверджує і його відтворюваність носіями турецької мови в адаптованому під сучасні реалії життя вигляді: *Ya olduğun gibi görün yada psikoloğa görün* (букв. або виглядай таким, як ти є, або звернися до психолога), *Ya olduğun gibi görün yada gözüme gözükmeye* (букв. або виглядай таким, як ти є, або не потравляй мені на очі) [інформанти].

Прикладом метонімічного (від грец. *metonimia* – перейменування, тур. *istiare*) використання оніма Мевляна є назва газетної статті “*Yaşlılara Mevlana gezdirildi*” (букв. людей літнього віку поводили по Мевляні), пояснення якої автор подає в самому тексті: *Gerçekleştirilen etkinlik kapsamında yaşlılara şehir gezisi ve Mevlana Türbesi ziyareti düzenlendi. Selçuklu Belediyesince yaklaşık 3 yıldır sürdürülen Şehrimi Tanıyorum Projesi kapsamında, 25 bin kişi Konya’ya ve Konya’da bulunan tarihi bölgeleri tanıma fırsatı buldu.* – ‘У результаті проведених заходів люди літнього віку взяли участь в екскурсії по місту (Конії – прим. автора) та відвідали гробницю Мевляни. У рамках проекту “Я пізнаю своє місто”, який реалізовувався близько 3 років муніципалітетом Сельчуку, вони отримали можливість відвідати Конію та історичні райони в околицях Конії” (*Yaşlılara Mevlana gezdirildi*, “*Yeni Meşam*”, 02.11.2012).

Ім’я Мевляни оточує турків і в повсякденному житті: в назвах навчальних закладів (*Ataşehir Mevlana Lisesi* – Ліцей імені Мевляни в Аташехірі, *Mevlana Anadolu Lisesi* – Анатолійський ліцей імені Мевляни), вулиць (*Mevlana caddesi* – проспект Мевляни, *Mevlana Celaleddin Rumi caddesi* – проспект Мевляни Джелаледдіна Румі), медичних установ (*Mevlana Hastanesi* – лікарня імені Мевляни), мереж магазинів (*Mevlana Marketler Birliği* – сітка супермаркетів “Мевляна”) [3: 181-182].

Поруч із зазначеним обрядом *сема* ордер мевлевітів пов’язаний і з іншою системою традицій та норм. Зокрема для того, щоб отримати честь іменуватися дервішем, необхідно пройти відповідне випробування, яке в дервішів-мевлевітів у часовому вимірі становить тисячу й одну добу (тур. *bir gün çile*). Протягом цього терміну майбутній мевлевіт у спеціально відведених місцях (тур. *çilehane*) вправлявся у виконанні вісімнадцяти різних обов’язків, серед яких були такі, як чистка взуття, прибирання приміщень, застилання ліжок, миття посуду, приготування щербету, прання білизни. Крім того, майбутній член ордеру Мевлеві вивчав перську мову, навчався обряду *сема*, проходив своєрідний процес очищення від матеріальних спокус. У зв’язку зі складністю цих процесів вираз *bin bir* (укр. тисяча один) увійшов у літературну турецьку мову зі значенням ‘різноманітний, безкінечний’ [7: 127] і має систему парадигматичних відношень як в розмовній турецькій мові (*bin bir çeşni* – ‘тисячі смаків’, *bin bir emek* – ‘надзвичайні зусилля’, *bin bir fayda* – ‘безмежна користь’), так і в текстах художньої літератури (*Hani kuşlar, ağaçlar, bin bir renkli böcek?*– ‘Де птахи, дерева, тисячі кольорових комах?’ (*Nihat Aşar, Nasıl Geçti Habersiz*), пареміях (*Bin bir ayak bir ayak üstüne* (букв. тисячі і одна нога поверх однієї ноги) – ‘про скупчення народу, великий натовп’ [18: 174].

Крім дотримання певних звичаїв, мевлевизм передбачає й носіння специфічного ритуального одягу. Основним вбранням були особливого покрою плаття, які мали назву *tennure* (від перських слів *ten* (укр. тіло) та *nur* (укр. промінь). Теннуре в сучасній мові порівнюється з широким одягом білого кольору: *İngiltere’de düzenlenen ‘Brit Ödülleri’ne üç ödül olarak ‘hat-trick’ yapan Lady Gaga damga vurdu! Çılgın şarkıcı, geceye semazenlerin giydiği tennureyi andıran geniş beyaz bir kıyafetle katıldı* – ‘Леді Гага, неначе здійснивши хіт-трік, отримала три нагороди на Фестивалі “Бріт” у Великобританії, а також привернула до себе неабияку увагу. Божевільна співачка виступала в широкому білому вбранні, яке нагадувало теннуре мевлевітських дервішів’ (*Semazen Lady Gaga*, “*Sabah*”, 18.02.2010).

Назва головного убору мевлевітів – сікке (феска у вигляді снаряду для пушки довжиною 40 – 50 см, вагою 150 – 250 грамів [11]) вживається для передачі гострого вістря мінарету (*Minarenin kesme taş yuvarlak gövdesinin üstünde yivli bir bilezik bulunmakta, peteğin en üst kısmında da bir yıldız dizisi görülmektedir. Minarenin en dikkat çekici tarafı Mevlevi Sikkesi şeklinde olan boğumlu külahıdır* – ‘Поверху круглої частини мінарету, викладеного з тесаного каміння, знаходиться обідок з пазами; у верхній частині жолобів розташовані зірки.

Найпривабливішою рисою мінарету є шпиль, схожий на **мевлевітські сікке'** [13]); чоток (тур. *tesbih*) з загостреними кінчиками (*Zamanımızın büyük tesbihçilerinden Neyzen Niyâzi Sayın "çektığı" bazı tesbihlerde imâmeden sonra ve hâtîmeden önce birer de Mevlevî Sikkesi şeklinde iki parça ilâve etmektedir.* – 'Відомий сучасний майстер по виготовленню чоток Нейзен Ніязі Саїн вставляє перед намистинками *імаме* та *хатіме* два елементи у формі мевлевітського сікке') [16].

Підсумовуючи результати вивчення проблематики відбиття мевлевітських мотивів у лексиці та фразеології сучасної турецької мови, відзначимо, що всі вони, без винятку, є носіями культурно-сакральних мотивів, унікаліями, як відображенням складних когнітивних процесів переосмислення та метафоризації символів ордеру дервішів-мевлевітів, вербальним втіленням сформованого протягом століть менталітету та світогляду турецького етносу.

Перспективи подальших досліджень полягають у аналізі словотворчих та фразеотворчих можливостей лексичних пластів інших суфійських ордерів, які є джерелом образного мислення та семантичних неологізмів як турецьких письменників і журналістів, так і пересічних турків.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дядечко Л. П. О пушкинской стихии в русской фразеологии / Л. П. Дядечко / Рус. язык в школе. – 1999. – № 3. – С. 27-28.
2. Мечникова Э. М. Значение слова и методы его описания / Э. М. Медникова. – М.: Высшая школа, 1974. – 202 с.
3. Покровська І. Л. До питання вшанування пам'яті Джелаледдіна Румі / І. Л. Покровська // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Випуск 20. Частина II. – К.: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2011. – С. 179-182.
4. Телия В. Н. Номинация [Текст] / В. Н. Телия // БЭС Языкознание. – Москва: Изд-во "БРС", 1998. – С. 336-337.
5. Шеллинг Ф. Сочинения в двух томах. Том 1 / Ф. Шеллинг. М.: Мысль, 1987. – 637 с.
6. Фиш Р. Г. Джалалиддин Руми / Р. Г. Фиш. – М.: Молодая гвардия, 1972. – 286 с.
7. Akyalçın N. Türkçe İkillemeler Sözlüğü / N. Akyalçın. – Ankara: Anı Yayıncılık, 2007. – 694 s.
8. Cebecioglu E. Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü / E. Cebecioglu. – Siteye giriş şekli: http://dosyalar.semazen.net/e_kitap.
9. Doğan M. Büyük Türkçe Sözlük / M. Doğan. – İstanbul: Pınar Yayınları, 2005. – 1424 s.
10. Duru N. F. Batılı Seyyarların Gözüyle 'Dönen Dervişler' / N. F. Duru. Hece Aylık Edebiyat Dergisi. – 2007. – Sayı 130. – S. 118-146.
11. Duru N. F. Şair muhayyilesinde Mevlevî kisvesi // Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi. – Mevlana Özel Sayısı. – 2007/3. – S. 119-140.
12. Gölpinarlı A. Tasavvuf dilimize geçen Deyimler ve Atasözleri / A. Gölpinarlı. – İstanbul: İnkılap, 2004. – 384 s.
13. Kara Ş. Asariye Camii / Ş. Kara. – Siteye giriş şekli: besiktasmuftulugu.gov.tr
14. Karaalioglu S. K. Resimli motifli Türk Edebiyatı Tarihi. Başlangıçtan Tanzimata / S. K. Karaalioglu. – İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri. – 813 s.
15. Lewis D. Author of the recent Rumi: Past and Present, East and West / D. Lewis. – Chicago: University of Chicago Press, 2009. – 439 p.
16. Özemre A. Y. Türk Tesbihçiliği / A. Y. Özemre. – Siteye giriş şekli: <http://www.sadabat.net>
17. Özbek M. Türkülerin dili / M. Özbek. – İstanbul: Ötüken. – 523 s.
18. Püsküllüoğlu A. Türkçe deyimler sözlüğü / A. Püsküllüoğlu. – Ankara: Arkadaş yayınevi, 1998. – 848 s.
19. Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü. Sosyal Bilimler / [yayın sorumluları: Dr. M. Çetin Gülovalı, A.Odabaş]. – Ankara: TÜBA, 2011. – 1333 s.
20. Uludağ S. Tasavvuf terimleri sözlüğü / S. Uludağ. – İstanbul: Kabcacı Yayıncılık, 2012. – 438 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Покровська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри тюркології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: фразеологія, пареміологія.

КОНЦЕПЦІЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ В.Г. АДМОНІ Й О.В. БОНДАРКА

Валентина СУХОМЛИН (Київ, Україна)

У статті розглядається поняття лінгвістичної категорії, її властивості, підвиди. Описується взаємозв'язок логіко-філософського та лінгвістичного поняття категорії. Пояснюється найважливіша диференційна ознака категорії – опозиція. Наводяться приклади різних підвидів лінгвістичної категорії. Пропонується зіставний аналіз поняття лінгвістичної категорії в трактуванні вітчизняних мовознавців В.Г. Адмоні та О.В. Бондарка, які стали основоположниками функціональної граматики в радянському мовознавстві.

Ключові слова: диференційна ознака, граматична категорія, класифікуюча ознака, лінгвістична категорія, модальність, морфологічна категорія, модифікуюча ознака.

In the article word-formation facilities of expression subjective modality are considered from positions of functional grammar. Determination of text is given as to one of basic units of communicative process. Basic properties and descriptions of public discourse, which include determination of linear, field and volume categories of text, are described. The fixed word-formation assets are determined expressions of subjective modality, which arise up as a result of detachable, suffix word-formation and different kinds of compounds. The phenomenon conversion is considered.

Key words: differential sign, grammatical category, classifying sign, linguistic category, modality, morphological category, modifying sign.

Вивчення будь-якої лінгвістичної категорії як найбільш загального фундаментального лінгвістичного поняття передбачає підхід до неї як до складного мовного феномена, що відображає сутнісні, закономірні зв'язки і відношення об'єктів пізнання й лінгвістичного дослідження.

Актуальність аналізу лінгвістичної категорії В.Г. Адмоні й О.В. Бондарка обумовлена прогресивністю прагмалінгвістичного погляду на мову, а також спрямованістю функціональної граматики на когнітивний підхід до функцій мовних одиниць, до їхньої репрезентації на мовленнєвому комунікативному матеріалі.

Передумовою вивчення категорії В.Г. Адмоні й О.В. Бондарка є той факт, що ці вчені стали творцями вітчизняного напрямку у функціональній граматиці, а їхні вчення складають основу для подальшого вивчення категорій у лінгвістиці.

Завданням статті є зіставний аналіз лінгвістичної категорії В.Г. Адмоні й О.В. Бондарка з **метою** застосування результатів дослідження у вивченні функціонально-семантичного поля як складного лінгвістичного явища.

У другій половині ХХ століття у філософській науці Заходу відбуваються значні зміни щодо питання про природу й об'єктивне значення категорій. Спостерігається *лінгвістичний поворот* у розумінні категорій, тобто вони все частіше трактуються й вивчаються як мовні структури, а не як форми мислення і свідомості.

Грунтовне вивчення поняття категорії в лінгвістиці проводиться плеядою таких відомих вітчизняних вчених, як В.В. Виноградов, О.В. Бондарко, В.Г. Адмоні, О.І. Москальська, О.І. Смирницький, Т.В. Булигіна, В.Г. Гак.

Залежно від кількості мовних одиниць, які категоризуються, характеру категоріальної ознаки й відношення такої ознаки до класу поділу цих одиниць на категорії, розрізняють різні типи лінгвістичних категорій. Якщо класифікуються односторонні мовні одиниці (фонемі) – поділ відбувається на основі фонетичної диференційної ознаки й відповідно до цієї ознаки виділяють *фонологічні категорії*. Двосторонні одиниці, класифікація яких відбувається на основі синтаксичних і семантичних ознак, визначають *граматичні категорії*. Згідно з цим, усі категоріальні ознаки поділяються на *модифікуючі (диференційні)* й *класифікуючі (селективні)* [4: 216]. Відповідно до ознаки існують модифікуючі й класифікуючі категорії. Прикладом перших є категорії роду, числа, відмінку в мовах з флективною граматичною будовою. Лексико-граматичні класи слів (частини мови, рід, перехідність – неперехідність дієслів) є селективними граматичними категоріями.

До диференційних ознак відноситься *опозиція*, коли при зіставленні хоча б двох елементів різних класів ці елементи відрізняються лише значенням цієї ознаки. Такою ознакою може бути певна фонологічна ознака, наприклад, зіставлення двох фонем з ознакою «дзвінка – глуха».

У лінгвістиці *категорія* в широкому розумінні – це будь-яка група мовних елементів, яка виділяється на основі якихось певних спільних властивостей; це своєрідна ознака, параметр, який лежить в основі поділу численної різноманітної сукупності однорідних мовних одиниць на обмежене число класів, що не перетинаються між собою й компоненти яких характеризуються одним й тим самим значенням даної ознаки [4: 215].

О. Есперсен і Л. Єльмслев ототожнюють логіко-філософські категорії з логічними, а І.І. Мещанінов, який робить свого часу вагомий внесок у вивчення поняттєвих категорій у мові, говорить про відповідність поняттєвих (логіко-філософських) і семантичних категорій: «Поняттєві категорії у мові виступають безпосередніми виразниками норм свідомості у самій будові мови. Вони слугують тим сполучним елементом, який зв'язує у кінцевому рахунку мовний матеріал з загальною будовою людського мислення, а відповідно, і з категоріями логіки й психології» [5: 15]. У наведеній цитаті вчений доводить, що зв'язок між

логіко-філософськими й лінгвістичними категоріями існує, й показує, як взаємодіють ці категорії.

В.Г. Адмоні вивчає граматичні категорії й доводить, що *граматичні категорії, значення і форми мають польову структуру* (другий спосіб структурування граматичних категорій – утворення парадигм) [1: 17]. Він говорить, що польова природа властива багатьом граматичним категоріям і формам. Польову структуру цих категорій він пояснює такими чинниками: *нашаровуванням морфологічних значень на лексичні й синтаксичні на морфологічні (чи інші синтаксичні значення)*. Внаслідок цього виникають багатогранні відношення між значеннями, які нашаровуються й тими, на які перші нашаровуються. Наприклад, такою може бути ознака предмета, що є узагальнювальною для прикметника й на яку можуть нашаровуватися інші значення різних розрядів прикметника, як наприклад, кількісних, відносних. Другою не менш важливою причиною польової структури граматичних категорій є, на думку В.Г. Адмоні, *багатоаспектність граматичних явищ*. Наприклад, наявність у прикметників ступенів порівняння, а також повних і коротких форм дає можливість використовувати ці категорії для формального розрізнення в системі прикметників. Нарешті, серед усієї сукупності існування форм граматичної категорії є такі, у яких *фронтально використані всі формальні можливості, властиві цій категорії, в той час, як у інших різновидів цих граматичних категорій вони використані лише частково*. Це дає змогу виділяти *ядро і периферію* граматичної категорії. Разом з тим, ті форми, які знаходяться на периферії однієї граматичної категорії, можуть мати формальні й смислові властивості іншої категорії. Так, у німецькій мові коротка форма прикметника, яка формально не узгоджується з іменником, має зв'язок з категорією якісного прислівника: *Sie ist schön – Sie singt schön* [2: 76–77]. В.Г. Адмоні наводить своє визначення поняття граматичної категорії: *«граматична категорія – це будь-яке системне, більшою чи меншою мірою фронтально проведене об'єднання певної кількості граматичних явищ, які володіють якоюсь загальною, формально вираженою семантичною чи функціональною ознакою»* [2: 66]. Він виводить три основні класифікації граматичних категорій, керуючись такими чинниками, як відношення граматичних категорій (далі ГК) до:

1) *морфології (морфологічні, які властиві словоформі) чи синтаксису (синтаксичні, притаманні словосполученню й реченню); морфологічні (далі МК) й синтаксичні категорії (СК) знаходяться у рівноправних стосунках, доповнюють одна одну й по-різному взаємодіють та перетинаються;*

2) *певної граматичної формальної структури й граматичної семантики, поділяються на такі два види: 1) вихідні формальні, які безпосередньо співвіднесені з певною формальною граматичною структурою (наприклад, категорія якоїсь частини мови); 2) вихідні семантичні, які безпосередньо пов'язані з якимось граматичним значенням (наприклад, категорія модальності);*

3) *їхньої участі в організації й акті мовленнєвої комунікації, виділивши три основні групи: 1) логіко-граматичні, які мають денотат, але не співвіднесені безпосередньо з актом мовленнєвої діяльності; 2) комунікативно-граматичні, які відображають певні сторони комунікативного процесу й позицію його учасників; 3) структурно-граматичні, які виступають організуючою ланкою мовленнєвих одиниць.*

О.В. Бондарко в одній зі своїх праць говорить про вторинність граматичних категорій у гносеологічному плані порівняно з граматичними категоріями в лінгвістичній онтології, виділяючи важливість гносеологічного аспекту для утворення граматичних категорій [3]. При описі граматичних категорій він продовжує вчення І.О. Бодуена де Куртене, О.О. Потєбні, О.М. Пешковського, О.О. Шахматова, Л.В. Щерби, В.В. Виноградова, В.П. Сланського, Л. Докуліла. О.В. Бондарко говорить про *граматичну категорію як про вираз, який можна вживати стосовно будь-якого граматичного класу чи групи, запропонувавши для цього поняття граматичної категорії у широкому розумінні. ГК у вузькому форматі – це спеціальний лінгвістичний термін, який повинен вміщувати у себе певний клас однорідних граматичних об'єктів*. До цього класу повинні застосовуватися більш строгі вимоги, які б повніше й точніше пояснювали граматичну категорію [3: 8]. Вчений аргументує, що необхідно розмежовувати окремі граматичні категорії певної частини

мови (ГК числа, стану, особи, способу дії) від самої частини мови, а також від її лексико-граматичних підкласів, наприклад, підкласу перехідних дієслів чи підкласу власних назв, якісних прикметників тощо.

Граматичні (морфологічні) категорії розглядаються в багатьох мовах як системи рядів морфологічних форм (у межах однієї частини мови) з однорідним семантичним і структурним змістом [3: 11]. Ці системи протиставляються одна одній. Ключові слова у визначенні – однорідність, а також семантичний і структурний зміст, оскільки цей зміст повніше відображає значення терміну, а однорідність змісту рядів МК дає змогу утворити опозицію, яка має спільну основу для порівняння. Отже, МК у О.В. Бондарка є головною ланкою в граматичній категорії й ґрунтується на опозиції. На думку О.В. Бондарка, при визначенні СК необхідно виходити із зіставлення СК й МК, беручи опозицію за основу СК. Такі опозиції, як активні – пасивні, розповідні – питальні конструкції відповідають умові опозиції МК, оскільки вони ґрунтуються на протиставленні граматичних об'ємів (синтаксичних конструкцій та засобів) з однорідним змістом.

СК, згідно з концепцією О.В. Бондарка, не вивчені, адже питання про «чисто синтаксичні» категорії речення, підмета, присудка й т.п. залишаються відкритими, оскільки при вивченні речення, головною функцією якого є показати співвіднесеність змісту речення з дійсністю з точки зору мовця, більш переконливим видається присутність тут *функціонально-семантичних категорій – модальності, темпоральності, персональності*. Вони реалізуються шляхом взаємодії морфологічних, синтаксичних, лексичних, а також словотвірних елементів з метою утворення речення. Тому МК слугують синтаксису, але не підпорядковуються йому глобально, а лише так, як цього вимагає співвідношення морфології і синтаксису як нижчого й вищого рівнів мови.

Отже, граматичні категорії (наприклад, категорія модальності) мають два видові компоненти: морфологічний і функціонально-семантичний (на синтаксичному рівні). Така позиція О.В. Бондарка об'єднує його погляди з концепцією В.Г. Адмоні.

Морфологія володіє величезним потенціалом, який відрізняється аспектами свого існування: 1) у системі мови (у її морфологічній підсистемі) й 2) у процесі функціонування мови, яке здійснюється через речення [3: 23]. Така позиція О.В. Бондарка засвідчує, що є й розбіжності у поглядах В.Г. Адмоні й О.В. Бондарка щодо синтаксичних категорій.

Мова розвивається невинно, відображаючи процеси розвитку людського суспільства. Цей розвиток позначається різноманітними змінами в системах мов. Нововведення повинні бути впорядковано зафіксованими в пам'яті людини. Проаналізувавши поняття лінгвістичної категорії, ми прийшли до таких висновків: 1) лінгвістичні категорії є неоднорідними, бо мають, як і система мови, різнорівневу структуру, 2) категоризація є необхідною умовою не лише розвитку, а й самого існування мовного простору, 3) вона є однією з передумов досягнення ефективного результату у вивченні будь-якої проблеми, взятої з різних сфер людського буття, 4) граматичні категорії повинні вивчатися з позицій функціональної граматики, оскільки це забезпечить повноту і правильність визначення, а також ефективність практичного застосування поняття лінгвістичної (граматичної) категорії.

За допомогою категорій можливим стає збереження людського досвіду як у процесі пізнання, так і в культурі та практичному застосуванні в інших галузях науки й суспільного буття. *«Будучи свого роду квінтесенцією людської практики та мислення, категорії виражають фундаментальні рівні розуміння людиною природи, суспільства, самої себе, є найважливішими елементами світогляду людини»* [6: 254].

У **результаті** проведеного зіставного аналізу лінгвістичних категорій ми виявили їхні підвиди, які визначаються структурними, семантичними і функціональними особливостями. У формуванні поняття лінгвістичної категорії найвагомішу роль відіграють логіко-філософські категорії.

Перспективою дослідження є вивчення окремих підвидів лінгвістичних категорій у руслі функціональної граматики, яка зорієнтована на когнітивний підхід до функцій мовних одиниць, до їхньої репрезентації на мовленнєвому комунікативному матеріалі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Адмони В.Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики / Адмони В.Г. – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние. – 1988. – 239 с.
2. Адмони В.Г. Пути развития грамматического строя в немецком языке / Адмони В.Г. – М.: Просвещение. – 1984. – 239 с.
3. Бондарко А. В. Теория морфологических категорий / Бондарко А.В. – Л.: Наука. – 1976. – 253 с. – 253с.
4. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд., дополненное. – М.: Большая российская энциклопедия, 2002. – 709 с.
5. Мещанинов И.И. Соотношение логических и грамматических категорий. // Язык и мышление. – М.: Наука. – 1967. – С. 7– 16.
6. Философский энциклопедический словарь / Гл. ред. Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев и др. – М.: Советская энциклопедия. – 1983. – 836 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валентина Сухомлин – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької мови і перекладу Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: лінгвістична категорія модальності, теорії про функціональні поля, проблеми відтворення засобів вираження суб'єктивної модальності при перекладі.

ОБРАЗИ-ЕТАЛОНЫ ЯК ОСНОВА СТІЙКИХ НАРОДНИХ ПОРІВНЯНЬ З СЕМАНТИКОЮ ХВОРОБИ (ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ)

Олександра ПАЛЬЧЕВСЬКА (Рівне, Україна)

У статті йдеться про ад'єктивні усталені порівняння на позначення хворої людини, аналізуються національно-специфічні образи-еталони, які лежать у їхній основі. Особлива увага звертається на екстралінгвальне наповнення останніх.

Ключові слова: компаративна фразеологія, усталені порівняння, образ-еталон, екстралінгвальне наповнення, семантика, прецедент, національна специфіка.

The article deals with adjectival fixed comparisons that designate a sick person, national-specific standard images that form their basis are analyzed. Particular attention is paid to the extralinguistic content of the latter.

Key words: comparative phraseology, fixed comparison, the standard image, extralinguistic content, semantics, precedent, national specificity.

Пріоритетним аспектом етнолінгвістики є вивчення етнокультурних феноменів у тому числі вербальної репрезентації семантики аномальних станів людини (Березович О., Бойченко А., Лук'янова С., Мізін К., Толстая С. та ін.). В такому форматі пропонуємо розглянути ад'єктивні усталені порівняння на позначення хворої людини, а також національно-специфічні образи-еталони, які лежать у їхній основі. До проблем компаративної фразеології зверталось багато вчених як в Україні так і за кордоном (Алефіренко М., Долгова А., Маслова В., Мізін К., Мокієнко В. Огольцов В. тощо).

Метою нашої розвідки є намагання провести лексико-семантичну реконструкцію образів-еталонів, що лежать в основі ад'єктивних компаративних зворотів на позначення хвороби. Мета актуалізує завдання статті – проаналізувати екстралінгвальне наповнення останніх.

Усталені порівняння наділені як універсальним рисами, так і національно-культурним колоритом, який виявляється в етноспецифічних еталонах порівняння, що функціонують як компоненти останніх. “В межах цих одиниць простежується симбіоз лінгвальних і екстралінгвальних універсальних чинників, які акумулюються головним чином образами-еталонами. Тому визначення причин вибору носіями мови певного образу-еталона компаративних фразеологічних одиниць сприяє пізнанню спільного й особливого в їх світосприйнятті та світорозумінні” [6: 25]. Як слушно зазначає Бойко Л.Г.: “В семантичній структурі усталених порівнянь закована культурно значима інформація, виокремити яку вдається в результаті лінгвокультурологічної інтерпретації таких одиниць” [1]. Семантична структура усталених порівнянь зображає систему асоціативних цінностей притаманних певній мовній лінгвоспільноті, образний базис яких складають номінації на позначення тварин, рослин, предметів і т.п., що виступають як еталон порівняння. У термінах російського лінгвокультуролога В. Маслової еталон – це певний ідеалізований стереотип, який на соціально-психологічному рівні виступає як прояв нормативних уявлень про

людину, світ, суспільство: наприклад, *здоровий як бик, голодний як вовк* і т.п. [5: 64]. В. Н. Телія, вважає, що еталон – це характерна образна підміна властивостей людини певною реалією, персоною, культурним об'єктом, що стає для них домінуючим знаком, з точки зору побутово-культурного досвіду або властивості [9]. Отже, під еталоном розуміємо зразок встановленої одиниці вимірювання; мірило, стандарт, зразок для порівняння з чим-небудь.

Більшість усталених порівнянь співвідноситься з канонічною – трикомпонентною – логічною формулою порівняння: суб'єкт порівняння – підстава порівняння – об'єктна частина, що вводиться однією з порівняльних часток. Відповідно, ад'єктивний компаративний фразеологізм – це лінгвістичний термін, який позначає мовні знаки, що складаються з двох основних складових:

1. перший компонент, підстава порівняння – прикметник, який у більшості компаративних фразеологічних одиниць вживається у своєму буквальному значенні;

2. другий компонент, об'єкт порівняння, тобто той предмет або явище, з яким проводиться порівняння [4].

Пропонуємо розглянути ад'єктивні компаративні фразеологізми, дібрані з лексикографічних та етнографічних джерел англійської мови.

Смерть – найдавніше табу: людина боїться закінчення життя, нездатна його сприйняти, тому деструктивна сила смерті в плінні всієї людської історії виявлялася потужним поштовхом до культурної творчості. А.Я. Гуревич зауважив: «Смерть – один з корінних параметрів колективної свідомості, а оскільки остання не залишається в ході історії нерухомим, то ці зміни не можуть не відображатися також й у ставленні людини до смерті. Смерть – компонент картини світу, що існує у свідомості членів даного суспільства в даний період. Вивчення установок відношення до смерті, які заслуговують на увагу й самі по собі, може допомогти прояснити установки людей у стосунку до життя та його основних цінностей» [2: 114]. Смерть у більшості лінгвокультур представляється як кінцева точка життя, найгірше, що може трапитись: *He's as dowly as death*. «хворий, у похмурому настрої, хворий та хворим виглядає», де *dowly*, має значення «у поганому здоров'ї, хворобливий, дуже блідий» [13 (2: 144)].

Міфологема відьми як маркер профанного низу не могла не знайти свого втілення як еталон. Відьма (*witch, sorceress, vixen, hag, beldam(e)*) – один з найпоширеніших персонажів в англійському фольклорі, наділений властивостями людини та надприродної істоти, відповідно виявляє високу продуктивність як мотиватор номінацій. У цьому контексті показовим видається вираз *I am as ill as a witch* «дуже хворий» [12: 211].

Антронім *Dick* у складі фразеологізму *Dick's hatband* маркує розумову хворобу людини: *I am as queer as Dick's hatband*, де *queer*, «хворий, розумово хворий». Для того щоб підкреслити, що людина чи річ наділена якостями, які виходять за рамки норми, дуже часто використовують порівняльні звороти, у складі яких є компонент *Dick's hatband* (стрічка на капелюсі Діка) [13 (2: 65)]. За даними словника англійських діалектів цей компаратив походить від застарілого звичаю дарування стрічок до капелюхів під час поховання та використовується в стосунку людей та речей, які не відповідають стандартам. Свартергрен Т. Хілдінг схиляється до думки, що вище наведений вираз є алюзією на корону Річарда Кромвеля, яка йому не підходила за розмірами. Річард Кромвель – син Олівера Кромвеля, другий лорд-протектор Англії, Шотландії та Ірландії протягом 8-ми місяців з 3 вересня 1658 по 25 травня 1659 року, після чого добровільно подав у відставку. Його вороги назвали його *Tumbledown Dick* (напівзруйнований Дік) [10: 100]. Деякі лінгвісти припускають, що *Dick* є евфемістичною заміною антроніма *Nick*, який вживається на позначення диявола [7].

Досить цікавим є вибір артефактуальних образів-еталонів, в англійській фразеології до таких відноситься образ подушки: *as sick as a cushion*, за деякими припущеннями номінація є еліптичною від ФО *as sick as (to need) a cushion* [11: 757]. Виснажена людина прирівнюється до кухонної ганчірки: *as washed out as a dish-clout* [10, 151]. Дуже хвора людина асоціюється з торфом: *as sick as a peat* [13 (4: 449)].

Найчисленнішою є група усталених порівнянь, де мотивація внутрішньої форми відбувається за допомогою зооморфного образу-еталона, який найчастіше реалізується у використанні прототипових та стереотипних асоціацій певного етносу. Зоосемізм пес –

традиційно вживається в англійській фразеології: *as sick as a dog* [10: 162]. Згідно з родовидовою дистрибуцією виокремлюється образ гончої *zo sick's a 'ound*, аналогічний вираз трапляється в шведській *sjuk som en hund* [10: 162].

У численних номінаціях на позначення хворої людини домінуючу функцію виконує компонент кіт: *as waffy, or weak, as a cat* «хворий, слабкий, страждає від незрозумілого недуга»; *as sick as a cat* [11: 573]. Номінація є усиченням фразеологізму *as sick as cats with eating rats* [10: 162], який у свою чергу, доцільно розглянути в термінах каламбурної мотивації. У більшості наукових досліджень каламбур розглядається як особлива креативна етнолінгвістична активність, результат якої вважається okazionalnym, часто гумористичним індивідуальним утворенням нових слів. Можна виділити два види гри слів: модифікація вже існуючих образних одиниць та культурномарковані образні одиниці які були створені як каламбур [8]. У датській зустрічаємо схожу номінацію *zoo siek, misselijk als en kat* [10: 163]. В англійській та інших мовах знаходимо велику кількість ФО де компонент кіт виступає маркером хворої людини. Так, діалектні *to cat (dial.), to jerk, shoot, whip the cat*, які зафіксовані уже з початку 17 ст. та увійшли у обіг зі значенням «блювати» особливо з перепою [11: 581-582]. У діалектній шведській існує схожа номінація, яка в перекладі звучить «обдерти шкіру з kota», з таким самим значенням; у датській *een kater hebben* (буквально мати kota-улюбленця) «страждати від наслідків прийняття алкоголю протягом цілої ночі», нім. *katzenjammer haben*, вживається у тому ж самому контексті, початковим значенням номінації було «котяче волання підчас марцювання», *besoffen wie ein Kater* (буквально «такий п'яний як котик»), *zuipen als en kater*. (буквально «пити як котик»), *katzendick* «дуже п'яний», *katzendreckig* (буквально «брудна кішка») «почуватись недобре» [10: 163].

До традиційних англійських образів-еталонів на позначення хвороби віднесемо також образ коня: *I am as sick as a horse, quoth I, already* [11: 234]. За свідченнями мовознавців 19 століття, вираз є розповсюдженим просторічним порівнянням на позначення дуже хворої на шлунок людини, без ознак блювання. Колись вважалося, що багато хвороб коней виникає через те, що вони не можуть вирвати. З іншого боку фразема може бути алюзією на гендерно-марковану приказку: *A woman hath nine cats lieues, a woman hath more lieues than a horse hath diseases* [10: 163].

Зооморфні еталони домінують семантикою фразеологізмів *as sick as a chick* [10: 163]; *weak as a chicken* [11: 293]; *as sick as a rat* [11: 501]. Показовою видається реконструкція семантики номінації *as wisht as a winnard* «такий же виснажений як дрізд» [11: 485]. Дрозди – білобровники досягають Корнуела пізно восени, тому зимою вони дуже худі на вигляд та сильно виснажені. У контексті образу змії доцільно згадати наступну цитату: *He was sick to death, and had gone to a lonely place to die. I took him in hand, and though he was as venomous as a young snake, ... I got him all right* [10: 164]. Лексема *venomous*, має значення повний отрути, отруєний. Жаба може виступати як еталон хвороби, так і здоров'я. Поглянемо на антонімічні фразеологізми: *sick as a toad* [10: 164] *as hardy as a ground toad* [10: 164]. Тритон також асоціюється з хворобою: *as sick as a newt* [10: 164] *dumb/drunken/tight as a newt* [11: 468]. Про біду від хвороби людину кажуть: *as white as a mawk*. Вираз є калькою фразеологізму *as dead's a mawk*, де *mawk* 'maggot' – личинка мухи, з Old Norse *mathkr* [11: 457].

У компаративі *as sick as a shag* [11: 143] за образ еталон береться орнітонім *shag* – великий баклан, водно-болотний птах роду бакланів (*Phalacrocorax*) до 90 см у довжину, з перетинчастими лапами, довгою шиєю, вигнутим дзьобом і чорним пір'ям. Баклан є символом обману та жадібності, описаним Мільтоном у поемі "Втрачений рай", образом замаскованого сатани, котрий сидить на Дереві життя. Асоціація птаха з хворобою може пояснюватись зворотом *as wet as a shag*, який виникає через часте пірнання останнього під водою [10: 302].

Кульгавість як риса зовнішнього вигляду людини та хвороба реалізується в багатьох етноспецифічних компаративних зворотах, які спираються на прецедентні феномени та ситуації, що виникали в певних регіонах у певний період часу. Прецедентна ситуація – певна „ідеальна ситуація”, яка коли-небудь була реальною, або ж належить до створених віртуально людським мистецтвом. За В. Красних прецедентною ситуацією можна вважати ту

ситуацію, яка, по-перше, добре відома носіям певного ментально-лінгвального комплексу, по-друге, є актуальною в когнітивному плані, тобто має варіант сприйняття, в який входять певні мінімізовані та національно-детерміновані знання, чи якесь певне уявлення про саму ситуацію, що містить, у тому ж числі, і конотації, які пов'язуються з даною ситуацією, а також, по-третє, апеляції до якої є частотними в комунікації представників даної національної лінгвокультурної спільноти [3: 183]. Так, наприклад, вираз *as lame as St. Giles's Cripplegate* [10: 163] мотивується історичним фактом, що церква присвячена Святому Джеймсу покровителю калік, збудована біля міських воріт у 1090 році, та, потім і ворота *Cripplegate*, відповідно, отримали свою назву через величезну кількість калік та злидарів, які просили милостиню [11: 860]

До того ж самого типу відносимо номінацію *as stiff as Barker's knee* (буквально: такий же закостенілий як коліно Бейкера), що мотивується відомим переказом про шахтара на імя Бейкер, який був настільки нерозумний, що дозволяв собі стверджувати, що не вірить в існування стукачів (*knockers*). Для того щоб помститись за цю образу, натовп розлючених стукачів атакував його та відлупцював своїми знарядями, спричиняючи увіччя на все життя. Стукачами (*knockers*) називали різновид фей у Корнуелі, які за переказами з'являються в коминах [11: 632]

Зооморфний образ-еталон триногої собаки використовується на всій території Англії на позначення людей і тварин з ушкодженнями кінцівок: *ez lame ez a three-legged dog* [11: 571]. Схожими є номінації *as lame as a cat* (такий же кульгавий як кіт) [10: 163]; *zo lame's a crow* (такий же кульгавий як ворона) [10: 163]; *lame as a crow with the gout* (такий же кульгавий як ворона, що має подагру) [10: 163]; *I shall be lame as a tree* (Я буду таким же кривим як дерево) *walk, like a lame duck* [13 (3: 38)].

Дуже багато порівнянь маркують сліпоту. До номінацій з абстрактними еталонами відносимо ФО *as blind as ignorance; as blind as a want* [10: 170]. Такі номінації виступають проекцією образів хвороби на абстрактні еталони типу невігластва та нужди.

На грі слів ґрунтується семантика жартівливого порівняння *as blind as a brickbat*, де *brickbat* уламок цегли. Порівняймо з номінацією *blind as a bat* [11: 503].

Наступні номінації *as blind as a day-old pup* та *as blind as a three-day kitten* [10: 170] можна розглядати у межах семантичної опозиції молодий/старий, де еталонами сліпоти виступають новонароджені тварини.

Кріт є традиційним зооморфним образом – еталонем, що асоціюється із сліпотою: *as blind as a mole* [11: 503]. Вираз також уживається в переносному значенні *in heavenly things you are more blind than Moals*. Показовим є той факт, що помилкова ідея про сліпоту крота є зовсім не новою – ще в греків вживаємо таке ж саме порівняння *talpa caecior*, яке використав Еразмус, у датчан існує приказка *zoo blind als een mol*. У німецькій лінгвокультурі кріт також є втіленням сліпоти: *blind als ein Maulwurf* [10: 170].

Кажан – це ще одна тварина, що виступає образом-еталонем для маркування сліпоти: *as blirid as a bat at noon; ez blind ez a bat i' daayleet* [10: 171]. Той же самий мотив помітно у наступних композитах *bat-blind, bat-eyed, bat-minded(ness)* [10: 171]. Згадаймо вірування про те, що око кажана мало властивість наділяти людину, яка носила його невидимість.

Сова – птах нічний та вважається таким, що погано бачить удень, що й концептулізується в компаративних зворотах *as blind as an owl at noonday, blind as a noontide owl, blind as an owl* [11: 481].

Із спостереження за поведінкою комах виникло порівняння *as bleynde as a betylle* (такий сліпий як жук), адже вечором жуки летять прямо в обличчя людини. Хоча існує інше пояснення етимології фразеологізму – вважається, що *betylle* – це дерев'яний інструмент, щось, на кшталт, важкого молотка [10: 171].

У номінації *as blind as a bussard* [11: 453] лексема *bazzart* використовується на позначення птаха канюка *Buteo vulgaris*, що відноситься до сімейства соколиних, та, який через свою некмітливість, вважається непридатним для полювання. З іншого боку, існує думка, що порівняння та сам образ-еталон згаданий у ньому, не стосуються птаха, а позначають жука через звуки, які видають його крил – *to buzz* дзижчати – у діалектах різні

види жуків номінуються *buzzard-clocks, buzzard-bats, buzzard-battles, buzzard-beetles* [13 (1: 469)].

Показовими також вважаємо номінації, у яких надаються характеристики глухої людини. Велика кількість таких фразеологізмів пов'язана з професіями. Так, наприклад у ФО *deaf as a trunk-maker* згадується стара робітнича професія майстра, що виготовляв скрині [11: 773], збирач податків також вважався еталоном глухоти *as blynt as a mowdiwart, as deaf as a bmbaily*, де *bumbaily, the bumbailiff*, судовий пристав, який повинен був збирати борги та арештовувати боржників, лексема увійшла у вжиток у 17 ст. [11: 328] та походить від слова *but* зад.

У діалектному виразі *as deaf as a door* [11: 384]. Де *door* є діалектним спотворенням *dor(r)*, загальної назви багатьох комах, таких, як джмелі, шершні та декількох видів жуків, наприклад, жука-гноювика [10: 173].

Вираз *deaf as a door-nail* відтворює французький фразеологізм *sourd comme un tapis*, порівняймо з поняттями *door-nail deafness, deaf as a door-post, deaf as a bed-post* [10: 173].

У номінації *as deaf as a block* відбувається перетин концептосфери глухоти з концептуальною опозицією розуму/дурості. Лексеми *block*, та *block-head* як види "blockishly" нерозумної дурної людини уживається, починаючи з середини 16 ст.: *You blocks, you stones, you worse than senseless things*. У шведів існує схоже порівняння *döv som en stock* [10: 171].

У виразі *as deaf as a white cat* відображено популярний англійський забобон – білі коти вважались глухими та дурними [11: 573].

На грі слів будується наступне порівняння *as dombe and deaf as a doted doo* [11: 174], де *doted* – дурний. Лексема *doo* має два вірогідних значення – *doe* самка оленя, зайця, кролика тощо або *dove* – голуб, які в діалектах використовувались на позначення недалекої людини. Показовим вважаємо той факт, що птахи і в інших лінгвокультурах виступали еталоном глухти. Так, в латині існує вираз *surdior turdo*, глухіший за дрозда, у датчан *zoo doof als een kwartel* буквально такий же глухий як перепілка. У фризській мові *so dôf as in ekster*, такий же глухий як сорока; *sa dôf as in snip* такий же глухий як бекас, одне з сучасних значень лексеми *snipe* "бекас" в англійській мові – дурень [10: 173].

Порівняння *as deaf as an adder* "такий глухий як гадюка" має біблійне походження. На Сході в Азії існувало вірування в те, що деякі змії були дуже впертими та не піддавались впливу людини. В Англії вірили, що якщо заглянути мертвій гадюці під живіт то можна натрапити на позначені рябими крапчатими літерами слова *If I could hear as well as see, No man of life should master me, If I could hear as well as see. Nor man nor beast should pass by me*. У Кенті існує така сама народна примовка. Відповідно, глухота, за переказами, може бути вилікувана жиром гадюки [10: 173].

Ще одним еталоном глухоти в англійців вважається атлантична глибоководна риба пікша: *th'art so deeve as a haddick in chongy weather; so deaf's a 'addick*, те ж саме стосується і риби шед з сімейства оселедцевих *as deaf as a shad* [10: 175].

Отже, можна зазначити, що під еталоном розуміємо зразок встановленої одиниці вимірювання; зразок для порівняння з чим-небудь. Більшість усталених порівнянь співвідносяться з канонічною – трикомпонентною – логічною формулою порівняння: суб'єкт порівняння – підстава порівняння – об'єктна частина, що вводиться однією з порівняльних часток. У контексті досліджуваних усталених народних порівнянь переважають ті, в основі яких лежать зооморфні, артефактуальні, абстрактні та прецедентні образи – еталони. **Перспективним** вважаємо дослідження інших семантичних груп усталених зворотів у порівняльному контексті.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Бойко Л. Г. Культурно маркированное содержание устойчивых сравнений русского языка : авт. дис. канд. филол. наук : 10.02.01 / Л. Г. Бойко. – Волгоград, 2009. – 14 с.
2. Гуревич А.Я. Смерть как проблема исторической антропологии: О новом направлении в зарубежной историографии // Одиссей. Человек в истории. Исследования по социальной истории и истории культуры / А.Я. Гуревич. – М. : Наука, 1989. – С. 114 – 135.
3. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В.В. Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 374 с.

4. Любова А. Н. Адъективные компаративные фразеологизмы в английском, немецком и норвежском языках: общее и специфическое языка : дис. канд. филол. наук : 10.02.04 / А. Н. Любова. – Северодвинск, 2009. – 207 с.
5. Маслова В.А. Лингвокультурология: учеб. Пособие / В.А. Маслова. – 2-е изд., стер. – М. : Академия, 2004. – 202 с.
6. Мізін К. І. Людина в дзеркалі компаративної фразеології : Монографія / К. І. Мізін. – Кременчук : Щербатих О. В., 2011. – 448 с.
7. Пальчевська О. С. Національно-культурна мотивація власної назви в англійській діалектній фразеології / Пальчевська О. С. // Studia Linguistica: Збірник наукових праць до 80-річного ювілею професора Нікітіної Фіоніли Олексіївни. – Вип. 4. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2010. – С. 454 – 460.
8. Санников В.З. Русский язык в зеркале языковой игры / В.З. Санников М. : Языки славянской культуры, 2002. – 533 с.
9. Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
10. Hilding T. Svartengren Intensifying Similes in English / Svartengren T. Hilding // Lund: Aktiebolaget Skanska Ckntaltryckkriict, 1918. – 512 p.
11. Wilkinson P. R. A Thesaurus of English Traditional Metaphors /P. R.. Wilkinson . – London and New York, 1992. – 777 p.
12. Wright Elizabeth Mary Rustic Speech and Folk-lore / Elizabeth Mary Wright. – London : Humphrey Milford Oxford University, 1913. – 342 p.
13. Wright J. The English Dialect Dictionary Volumes I – VI. / J. Wright Oxford: University Press, 1898 – 1905.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександра Пальчевська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики та змісту соціо-гуманітарної освіти Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Наукові інтереси: етнолінгвістика, лінгвокультурологія, лексична семантика.

СТИЛІСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

Тетяна ТОКАРЕВА (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються основні стилістичні функції фразеологізмів та їх особливості; подається класифікація фразеологічних зворотів з урахуванням їх використання у функціональних стилях сучасної німецької мови.

Ключові слова: фразеологізм, функціональний стиль, емоційно-експресивне забарвлення, конотативне значення, засіб художнього зображення.

The paper focuses on stylistics functions of phraseological units and their peculiarities. The classification of phraseological expressions, as well as their functioning in Modern German are viewed by the author.

Key words: phraseological unit, style, emotional and expressive colouring, conotative meaning, means of prose fiction representation.

Фразеологія, як і мова в цілому, знаходяться в постійному розвитку. Інтенсивний процес поповнення фразеологічного складу сучасної німецької мови новими одиницями обумовлюється значною мірою змінами в умовах життя, суспільства в цілому, зрушеннями в соціальному складі суспільства, динамікою сучасного життя, розвитком техніки, спорту та ін., а з іншого боку – пошуком нових засобів виразності.

Фразеологія як наука продовжує розвиватися і привертати увагу все ширшого кола дослідників. Постають нові проблеми, уточнюються або ж по-новому висвітлюються питання, що досліджувалися досі. Деякі аспекти залишаються недостатньо вивченими, як, наприклад: зіставне дослідження фразеології, фразеологія і контекст, перекладознавчі рівні фразеології. Наукові досягнення у сфері фразеології окремих мов дають підставу увиразнювати в ній наявність різних універсалій, а звідси постає можливість виділити явища загальної фразеології. Таким чином, все це – складові фразеології не лише як науки, але й як навчальної дисципліни. Саме з цього погляду фразеологічна стилістика висвітлює функціональні можливості фразеологізмів, питання модифікації в стилістичному ключі.

Виходячи із визначення, що фразеологія вивчає стійкі словосполучення і вирази, значення яких не виводяться із суми значень компонентів, а мотивуються внутрішнім образом, внутрішня форма зумовлює цілісне значення фразеологізму і часто визначає його додаткові семантичні відтінки. Одним із домінуючих чинників у формуванні семантичної цінності фразеологічних одиниць є оцінне значення. Воно може також об'єднувати різні фразеологізми в один оцінний тип. Як наслідок виникають можливості для стилістичного вибору одного потрібного фразеологізму або стилістичного добору синонімічного ряду фразеологізмів.

Лексика і фразеологія є будівельним матеріалом для створення образних засобів із заданим стилістичним ефектом. Оскільки джерельна база походження фразеологізмів німецької мови надзвичайно широка (метафоричне переосмислення власних мовних одиниць, антична риторика і біблійна міфологія, класична художня література, запозичення, крилаті вислови видатних людей, усна розмова), то і стилістичні можливості фразеологізмів є широкими і різнобічними.

Фразеологізми належать до текстотворчих стилістичних засобів. Це означає, що є фразеологізми, які вживаються тільки або переважно в межах певного стилю і є суттєвими в ньому. Проте в межах одного чи кількох стилів фразеологізми диференціюються ще й за стилістичним значенням та колоритом. Наприклад, виділяються книжні, поетичні, часто урочисто-піднесені, високі фразеологізми (*випити гірку чашу, іронія долі, земля обітована, знак зодіаку, золоті слова, лицар сумного образу, нема пророка у своїй країні, ріг достатку, сади Семіраміди, слово честі, сьоме небо, спочивати на лаврах, чаша терпіння, лавровий вінок, через терни до зірок.*)

Усно-розмовні фразеологізми мають здебільшого зневажливо-знижене експресивне забарвлення і відповідне цьому стилістичне використання, формують колорит простоти, фамільярності: *гав ловити, без задніх ніг, замилювати очі, кирпу гнути, копити губу, крутити носом, лясати точити, наживати п'ятами, прикусити язика, як кістка в горлі.*

Контекстуальне вивчення фразеології у її зв'язку із стилістикою характеризується ґрунтовними дослідженнями, що мають поважну історію.

Основна увага зосереджується на вивченні фразеології певної мови, на тих чи інших її стилістичних аспектах. Лінгвостилістичний аспект дослідження фразеологізмів диктує певну систематизацію досліджуваного матеріалу на конкретизованому рівні. Загальна типологічна класифікація фразеологізмів не придатна для цієї мети. Стилiстична класифікація може розглядатися або в аспекті основного типологічного поділу фразеологізмів, або ж як основна ланка у лінгвостилістичній площині.

Стилiстичній класифікації фразеологізмів присвячені праці багатьох авторів, зокрема, таких відомих мовознавців, як А. Булаховський, О. Єфимов, І. Чередниченко, М. Шанський, О. Гвоздев, А. Сеше та ін. Наприклад, Г. Їжакевич пропонує таку рубрикацію фразеологізмів: залежно від аспекту та завдань, вона розрізняє стилістичний та стильовий пласти фразеологізмів.

В аспекті вживаності фразеологізмів у сучасній українській мові Г. Їжакевич виділяє три групи фразеологізмів: а) фразеологізми, що активно функціонують у сучасній українській мові; б) застарілі, або такі, що стають пасивними на сучасному етапі її розвитку; в) нові, які нещодавно увійшли в моду або перебувають у процесі становлення, входження до категорії стійких словосполучень [2].

Г. Їжакевич пропонує поділяти фразеологізми за джерелами їх виникнення на розмовно-побутові (*сім мішків гречаної вони, на бісового батька*); фольклорні та народно-поетичні (*щоб мені очі повилазили, щоб мені тряця*); книжні (*нове царство*) [2].

Функціонально-стильова класифікація фразеологізмів передбачає виокремлення фразеологічних груп, що співвідносяться з певними функціональними стилями мовлення. Г. Їжакевич розрізняє функціонально-ділову, публіцистичну, наукову та художньо-белетристичну [2]. Найпоширеніша стилістична класифікація фразеологізмів – стилістично-функціональна; вона творить дві групи фразеологізмів: нейтрально-номінативні та експресивно-емоційні (О. Смирницький, Н. Амосова, Е. Різель, М. Алефіренко та ін.)

Між цими двома основними типами може мати місце перехідний тип, що належить частково до першого, а частково – до другого типу: 1) субстантивні або дієслівні словосполучення термінологічного характеру (*schwarze Rocken, erste Lautverschiebung, Bilanz ziehen, in Strafe nehmen, Held der Arbeit, dicke Milch, roter Wein*;

2) прислівникові словосполучення (*stehenden Fusses, leichten Schrittes*);

3) дієслівні словосполучення, що наближаються до складних слів (*Schach spielen – schachspielen*);

4) дієслівні словосполучення, що складаються з абстрактного іменника і повнозначного або допоміжного дієслова (*Aussehen machen (erregen)*, *Angst (Hunger, Sehnsucht) bekommen*, *in Erfüllung geben*)

До експресивно-емоційних належать:

1) фразеологізми, що виражають одне поняття і еквівалентні слову ідіоми (*den Kopf in den Sand stecken*, *durch die Lappen gehen*), парні словосполучення (*blass und bleich*, *zittern und zagen*, *in Saus und Braus*);

2) фразеологізми, що виражають закінчену думку: прислів'я та приказки (*Schmiede das Eisen, solange es heiss ist; Ende gut, alles gut*); крилаті слова (*den Rubikon überschreiten*, *der Prediger in der Wüste* [11]).

Фразеологізми типу „*ins Stocken kommen*“, „*etw. in Bewegung bringen (setzen)*“, „*von Zeit zu Zeit*“, „*ab und zu*“ містять завжди певну долю експресії. Ш. Баллі писав: «...ми ніколи не думаємо і не говоримо абсолютно безпристрасно...».

Таким чином, значення усіх фразеологізмів містять як предметно-логічний, так і експресивний інгредієнти. Вони виявляють себе за допомогою різних засобів: постійним змістом, специфікою лексичних компонентів та ін. Запропонована стилістична класифікація фразеологізмів, у порівнянні до функціональної чи стилістико-функціональної, які не дозволяють вийти за рамки прикладної стилістики, має таку перевагу, що заперечує систематизацію фразеологізмів як в синтагматичній, так і в парадигматичній площині на лінгвостилістичному рівні. Вона містить найвищий ступінь узагальнення, відображає найістотніші, найхарактерніші стилістичні ознаки фразеологізмів. Фразеологізми як одиниці вторинного утворення створюються для конкретизації і, що дуже важливо, для образно-емоційної оцінки предметів і явищ, вже названих у мові. Фразеологічні одиниці мають різний ступінь виразності. Серед них є нейтральні, які наближаються до термінів або номенклатурних найменувань. У німецькій мові вони утворюють особливу групу номінативних стійких словосполучень:

- лексичні якості – субстантивні чи дієслівні сполучення, обмежені у своєму вживанні певною соціальною сферою, н.п. *Rat für gegenseitige Wirtschaftshilfe (RGW)*, *die innere Form* (лінгвістичний термін);

- аналітичні дієслівні конструкції типу *zum Ausdruck bringen*, які відрізняються від свого дієслівного еквіваленту (*ausdrücken*) більш високим забарвленням;

- словосполучення з абсолютним знахідним відмінком (*der absolute Akkusativ*): *einen Hut in der Hand* і генетичні конструкції з семантикою обставини чи предикативного означення (*adverbiale, prädikative, genitivische Wortverbindungen*): *gesenkten Hauptes*, *leichten Kaufs*, *leichten Schrittes* – що мають дещо підвищене та злегка експресивне забарвлення.

Існує група експресивно-емоційних фразеологічних одиниць, до яких відносяться ідіоми, прислів'я і приказки, крилаті слова і вирази і ін. Цей тип фразеологізмів широко використаний у побутовому повсякденному мовленні, у мові художньої і публіцистичної літератури [1: 278].

З точки зору походження і традиції використання виокремлюються фразеологізми із книжним чи розмовним емоційним забарвленням. Прикладами книжних фразеологізмів можуть слугувати: *drakonische Gesetze*, *Umwertung der Werte*, *salomonisches Urteil*, *Trojanisches Pferd*, *das gelobte Land*; розмовних фразеологізмів: *Daumen drehen*, *sich in Fäustchen lachen*, *Schlittschuh mit jmdm fahren*, *das kannst du deiner Grossmutter erzählen*, *jmdn an der Nase herumführen*, *jmdn mundtot machen*, *jmdn aus dem Häuschen bringen* та ін.

За сферами використання виділяються функціонально забарвлені фразеологізми:

- фразеологізми наукового стилю, серед них термінологічні словосполучення: *sächlicher Stil*, *emotional-expressive Stilfärbung*, *stehende Epitheta*, *der lange Satz*, *das trennbare Präfix*, *Formen der Niederschrift* і ін.;

- термінологічні фразеологізми: *allgemeine Betrachtungen*, *zu Dank verpflichtet sein*, *für Anregungen danken wir ...*, *aus dem Grunde ...*, *notwendig scheinen*, *etw. ist in der Praxis zu prüfen*, *etw. fand Berücksichtigung*, *unter dem Gesichtspunkt* та ін.;

- офіційно-ділові фразеологізми, які складаються із як власне фразеологічних одиниць, у тому числі термінологізованого типу: *eine strafrechtliche Verfolgung*, *entgegenstehende*

Rechtsvorschriften, erneute öffentliche Auslegung та ін., так і близьких до них стійких шаблонів і штампів-термінів: *es bedarf keine Erwähnung, hiermit wird bestätigt, gemäß dieser Ordnung gilt ..., aufgrund seines großes Fleißes, gesellschaftliche Einsätze durchführen* та ін.

Надзвичайно багатим на фразеологізми є стиль публіцистики. Серед них виділяються:

- стійкі словосполучення: *im Brennpunkt stehen, ohne Ansehen der Person, das Fundament legen, den Trend zu etw. signalisieren, ein Vergleich drängt sich auf*;
- метафоричні стійкі словосполучення: *das Rad der Geschichte zurückdrehen, die chinesische Karte ausspielen, im Blickfeld behalten, die Zeiten des Irren und Wirren* та ін.

За своєю емоційно-експресивною забарвленістю фразеологізми можна поділити на групи високого і зниженого стилістичного тону, всередині цих груп існує велика диференційованість різних відтінків фразеологізмів (іронічних, урочистих і ін.) [1: 279].

До фразеологізмів високого стилістичного тону можуть бути віднесені: архаїзми: *das Zeitliche segnen, in ein besseres Jenseits gehen*; поетизми: *der eingebildete Kranke, das gelobte Land, der letzte Wille, die Krone der Schöpfung, verbotene Frucht*; книжні вирази: *Ruhm erwerben, geschworener Feind*; варваризми: *Salto mortale, time is money*.

Фразеологізми зниженого стилістичного тону представлені: розмовними словосполученнями: *aus erster Hand, drei Käse hoch, ein Dach über dem Kopf haben*; жаргонними виразами: *das Lampenfieber haben, in rollender Schicht arbeiten, gehemmte Draufgänger*; просторічними виразами і вульгаризмами: *jmdn unter dem Pantoffel haben, jmdn in den Dreck ziehen*.

Емоційно-експресивне забарвлення у вищезгаданих групах фразеологізмів створюється за рахунок повторів слів, алітерації у сполученнях часткових синонімів, алітерацією, асонансом у сполученнях повних і часткових антонімів, за рахунок образності слів.

Емоційно-експресивно забарвлені фразеологічні одиниці широко використовуються в усному та писемному мовленні, у всіх функціональних стилях. Однак заборона використання просторічно-розмовної лексики і фразеології в науковій та діловій сферах спілкування витримується особливо суворо.

Оказіональне стилістичне використання фразеологізмів може здійснюватися: на базі структурної трансформації, тобто при перетвореннях структурного чи компонентного складу фразеологізмів, які супроводжуються частковою зміною значення, напр.: фразеологізм *sich etwas aus den Fingern saugen* у романі Т. Манна «Вірнопідданий» зустрічається фразеологізм в оказіональній формі „*Sie saugen sich das doch nur aus ihren Hungerpfoten*“ – на базі контекстуальної транспозиції, тобто при повному або частковому переосмисленні значення фразеологізмів без зміни його складу і структури: *päpstlicher als Papst sein, babylonische Verwirrung, das goldene Kalb anbieten*[1: 280].

Здатність фразеологізмів виконувати ту чи іншу зображальну функцію ґрунтується на їх конотативному значенні. Фразеологізмам властива велика образність, емоційність, експресивність, стилістична забарвленість, потенційна здатність до модифікації. Все це сприяє динамічності фразеологізмів, визначає їм певне місце в текстах художньої літератури. Так звана «запрограмованість» вживання фразеологізмів аж ніяк не означає, що чим більше фразеологізмів у творі, тим більш художнім він стає. Художність певного твору не визначається наявністю в ньому переважної більшості певного виду лексики. Останнє складає його особливість. Фразеологія широко використовується як засіб художнього відтворення у різних жанрах художньої літератури. Стилістичне використання фразеологізмів багатогранне. Це стосується як функцій, які вони виконують в тексті, так і різновидів функціонування фразеологізмів; на цю особливість варто зважати перекладачам. Звісна річ, вони можуть використовуватися в мовленні у їх загальноприйнятій формі і зазнавати тих чи інших змін. На особливу увагу заслуговує модифікація фразеологічних одиниць. Інтерес викликає і сама техніка модифікації, і її функціонально-стилістичне навантаження.

Фразеологізмам – знакам мовної системи – притаманний семантико-стилістичний потенціал. Він не є постійною величиною і в процесі мовлення може змінюватися залежно

від контексту, завдяки чому збільшується діапазон використання фразеологізмів як засобів художнього зображення.

Арсенал способів творчого використання фразеологізмів у художній літературі дуже багатий. У цьому зв'язку доцільно зупинитися на найбільш розповсюджених способах та прийомах використання фразеологізмів в узуальній та в оказіональній формах.

Поняття *узуальне* та *оказіональне вживання фразеологізмів* розрізняється залежно від того, чи зазнає фразеологізм якоїсь зовнішньої чи внутрішньої видозміни. Узуальними вважається вживання фразеологізмів без будь-яких перетворень значення, структури чи компонентного складу (функція фразеологізмів у цьому контексті до уваги не береться). Якщо ж значення, структура чи компонентний склад фразеологізмів зазнали змін, то має місце оказіональне вживання фразеологізмів.

При узуальному використанні фразеологізмів треба враховувати їхнє функціональне навантаження. Якщо фразеологізм не зазнав жодних змін, але підсилює створений ним стилістичний ефект, то іноді говорять про його оказіональне вживання. Підсилення експресії можна досягти за допомогою різних стилістичних прийомів: відокремлення, наростання, фразеонабір, повне повторення і т.п. Дослідження стилістичних функцій фразеологізмів – одне із завдань стилістики декодування. Порядок дослідження такий: 1) виявлення і виділення з тексту фразеологізмів; 2) визначення їх змісту; 3) аналіз контексту і зіставлення з його образною системою усього твору; 4) визначення стилістичної функції фразеологізмів. Аналізуючи художній твір, необхідно враховувати відомості про автора та епоху, на яку припадає його поява.

Широке застосування знаходять фразеологізми як засіб художнього зображення в їхній узуальній загальноприйнятій формі. Однією з основних функцій фразеологізмів є увиразнення образності мовлення. Нерідко фразеологізми вживаються для вираження ідеї твору. Так, у п'єсі „*Mann ist Mann*“ Б. Брехт вживає п'ять разів фразеологізм „*einer ist keiner*“. Письменник використав його на початку, в середині і в кінці п'єси для підкреслення головної ідеї – сильною є людина – лише з масою. Ця приказка слугує лейтмотивом п'єси, але одночасно виконує й іншу функцію. Вона виражає іронію, бо сама ця маса, яку зобразив Брехт, фальшива.

Надзвичайно часто використовуються фразеологізми для характеристики персонажів. Вони можуть бути допоміжним і одним із основних засобів створення портрета. З їхнього допомогою можна розкривати внутрішній світ персонажів, визначати їхній душевний стан в якийсь момент, чи характеризувати окремі вчинки, дії, намалювати зовнішній вигляд, створювати мовні портрети.

Так, у п'єсі „*Leben des Galilei*“ Брехт створює цілий ряд образів вчених і духовних сановників, мова яких пересипана науковими термінами, афоризмами, біблійними зворотами, наприклад: *Ein Apfel vom Baum der Erkenntnis; Wenn es keinen Gott gäbe, müsste man ihn erfinden; die Wahrheit ist das Kind der Zeit*“.

Не лише стійкі словосполучення фразеологічного типу мають стилістичну цінність. Згідно думки авторів книги «*Deutsche Stilistik*» (Е. Різель та Е. Шендельс) «серед виразів нефразеологічного типу виділяються наступні: 1) так звані лексичні єдності (іменникові та дієслівні сполучення); 2) дієслівно-іменникові сполучення із змінним наповненням позиції іменника; 3) прислівникові генітивні сполучення слів. До фразеологічних сполучень вони відносять: 1) фразеологізми, які мають характер групи слів, до яких належать ідіоми та ідентичні форми (*Zwillingsformen*), які утворюють ядро експресивної фразеології; 2) сполучення, які мають характер речення, до яких відносяться прислів'я та приказки, афоризми, сентенції, крилаті вислови та лозунги; 3) стійкі порівняння, які знаходяться між еквівалентом слова та речення [6: 91].

Стилістичні маркування фразеологізмів впливають на можливості їх вживання. У обох мовах (українській та німецькій) ці норми однакові. Так нейтральні фразеологізми вживаються у всіх функціональних стилях: *eine Rolle spielen, auf jeden Fall, die Hände in den Schoß liegen, сидіти склавши руки, у всякому разі, відігравати роль* (на відміну від нефразеологічних – *грати роль*). Інтерес для стилістики представляють перш за все стилістично-марковані фразеологізми – високі, розмовні або фамільярно-розмовні. Високі

фразеологізми є типовими для наукового, публіцистичного та канцелярського стилів: *der tote Punkt, den Pegasus reiten (besteigen)*, мертва точка, осідлати Пегаса. При цьому існують суто письменницькі вирази, багато з яких є аналогічними, вони можуть також походити з інших мов: *vertragschließende Seiten, von der Position der Stärke, formale Logik, avzievi stajni, posijati iskru, vognište osvitu, dopovidna zapiska, z poziciji sili, formalna logika*.

Розмовні фразеологізми характеризуються невимушеністю, привабливістю, інтимністю: *mein Name ist Hase, ich weiß von nichts, jmdm. einen Bären aufbinden*; *замилувати очі, голодній курці просо на думці; моя хата скраю, я нічого не знаю*.

Такі фразеологізми буває нелегко відрізнити від стилістично нейтральних. Фамільярно-розмовні фразеологізми вживаються у побутовому, повсякденному мовленні, вони мають найвищий ступінь емоційності, оцінки та експресивності. Сюди належать, перш за все, фамільярні, оціночні фразеологізми. Лайки, або ж вульгарні фразеологізми звучать доволі грубо: *utperni nosa, bez zadnih niz, xay tobi zrecy, imi pid tri chortu, den Arschfinger zeigen, jeden Scheißdreck behandeln* [6: 91].

Крім цього, звичайно, фразеологізми можуть вказувати на різне стилістичне забарвлення та ін.). Це свідчить про однакові передумови для правильного вживання фразеологізмів в німецькій та українській мовах та про можливість адекватної передачі фразеологізмів засобами зовсім іншої мови. За спостереженнями Райхштейна для розмовно-маркованих фразеологізмів є типовим найменший ступінь міжмовної відповідності [4: 41].

Стилістичні функції фразеологізмів залежать від різних факторів. Як стилістичний засіб може слугувати порушення дистрибуції [7: 156-157]. Мова тут може йти про стилістичні, семантичні, та предметно-логічні види дистрибуції. При цьому зміцнюється контекстуальна сила вираження фразеологізму, оскільки носій мови добре знає дистрибутивну характеристику фразеологізму [5: 65]. Порушення семантичної дистрибуції має місце, коли фразеологізм вживається у такому контексті, в якому він отримує індивідуальне, а не узуальне значення. Порушення стилістичної дистрибуції фразеологізму пов'язане із його вживанням у незвичному для нього стилістичному оточенні, н.п. високі фразеологізми у побутовому контексті. Завдяки цьому виникає ефект комічного. При порушенні предметно-логічної дистрибуції йдеться про використання фразеологізму із незвичним предметом (об'єктом).

В залежності від функціонального стилю, виду тексту, стильового забарвлення та інших конотацій, фразеологізми можуть мати наступні функції: 1) підсилення наочності, емоційності, привабливості завдяки вживанню побутових (розмовних) фразеологізмів: *Vorsicht, der Bursche will euch auf den Besen laden!*; 2) сила переконання, вираження особистого ставлення: *Aber du hast mich hintergangen und hinter das Licht geführt*; 3) посилення прагматичного впливу, раціоналізація спілкування (комунікації): *Die Touristen merken nicht, dass ihnen der Sizilianer blauen Dunst vormachte*; 4) евфемістична функція. Фразеологізми «пропонують» можливість певної відкритості і невизначеності висловлювання, розширюють простір спілкування, менше вживають «безпосередньо» [9: 15]. Є потреба зобразити щось безцеремонно: *Zu guter Letzt scheint man den Präsidenten der National City Bank ... mit einem Betrag von 211000 Dollar übers Ohr gehauen zu haben*. Нерідко у цій функції можна зустріти марковані як високі фразеологізми: *das Zeitliche segnen – знайти вічний спочинок*, поетично – «*відтомтати ряс*»; 5) створення певного колориту; так, фразеологічні архаїзми можуть слугувати для створення історичного колориту, перш за все у історичних романах. Високі фразеологізми надають тексту святкового характеру: *wie Phönix aus der Asche steigen, як Фенікс з попелу*; 6) ефект гумору, сатири, іноді сарказму досягається, коли архаїчні або високі фразеологізми вживаються у контексті, який до них не пасує: *die lange Kerls; das ist ein alter Zopf*.

«Взагалі, все зводиться до того, яка кількість фразеологізмів, які саме вони є та в яких випадках вони вживаються. При виборі еквівалентів для перекладу фразеологізмів мають бути враховані як всі обставини ситуації спілкування, так і особливості національного менталітету, н.п. межі толерантності або ж частота вживання фразеологізмів [6: 92]».

Отже, стилістичні функції фразеологічних виразів у німецькій мові дуже різноманітні та багатогранні, що дає змогу вдало використовувати їх як у текстах художньої літератури, так і

в науковому та публіцистичному стилі, як в усному, так і в писемному мовленні. Фразеологізми в якості текстотворчих стилістичних засобів заслуговують на подальше дослідження та наукові розвідки.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Брандес М.П. Стилистика немецкого языка (для институтов и факультетов иностранных языков): Учеб. – 2-е изд., испр. и доп.- М.: Высш. шк., 1990. – 320 с.
2. Іжакевич Г.П. Стилистика фразеологічних одиниць. Сучасна українська мова. Стилистика. – К. – 1973. – С.156-208.
3. Пономарів О.Д. Стилистика сучасної української мови. – К.: Либідь, 1993. – 248 с.
4. Райхштейн А.Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии. – М.: Высшая школа, 1980. – 143 с.
5. Скребнев Ю.М. Основы стилистики английского языка. Учебник для вузов. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Издательство Астрель», 2000. – 224 с.
6. Тимченко Є.П. Порівняльна стилістика німецької та української мов. Навчальний посібник. Вінниця: Нова книга, 2006. – 240 с.
7. Шадрин Н.Л. Перевод фразеологических единиц и сопоставительная стилистика. – Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1991.- 221 с.
8. Christiane Wanzek. Lexikologie. Beschreibung von Wort und Wortschatz im Deutschen. 2010 Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co. K.G., Göttingen. – 191 S.
9. Fleischer W., Michel G., Starke G. Stilistik der deutschen Gegenwartssprache. – 2 A. – Frankfurt/Main: Peter Lang. 1996. – 341 S.
10. Karl-Heinz Göttert, Oliver Jungen. Einführung in die Stilistik. – 2004. – Wilhelm Fink Verlag GmbH & Co. K.G. – 288 S.
11. Riesel E., Schendels E. Deutsche Stilistik. – М.: Hochschule, 1980. – 143 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Токарсва – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач секції німецької філології (кафедра германської філології) Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.
Наукові інтереси: проблеми стилістики німецької мови.

ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З СОМАТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ НА ПОЗНАЧЕННЯ НЕГАТИВНИХ ЕМОЦІЙ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Олена ТРОФІМОВА (Донецьк, Україна)

У статті розглядаються семантичні властивості англійських та українських фразеологічних одиниць (ФО) із соматичним компонентом. Встановлені активні фразеотворчі соматичні компоненти, визначені концепти негативних емоцій, що вербалізуються аналізованими ФО. Соматичні ФО виступають продуктивним засобом репрезентації негативних емоцій. Аналіз семантичних особливостей та компонентного складу ФО на позначення негативних емоцій у зіставному аспекті дозволяє висвітлити ізоморфні та аломорфні риси в концептуалізації негативних емоцій представниками двох мовних соціумів.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, соматичний компонент, негативна емоція, емоційний концепт.

The paper deals with the semantic peculiarities of the English and Ukrainian phraseological units with a somatic component. The active somatic components are identified, concepts of the negative emotions are distinguished. Somatic phraseological units are productive means of the negative emotions representation. The contrastive analysis of the semantic peculiarities and componential structure of the phraseological units makes it possible to single out universal and specific features of the negative emotions conceptualization in two different language communities.

Keywords: phraseological unit, somatic component, negative emotion, emotional concept.

1. Вступні зауваження

Серед фразеологічних одиниць (далі ФО) особливу групу утворюють соматичні фразеологізми, тобто такі ФО, ключовим ономазіологічним компонентом яких є соматизм (назва частини чи органу тіла) [14]. При цьому під соматизмами розуміються лексеми, що позначають не тільки частини тіла, але й інші частини, пов'язані з організмом людини або тварин (наприклад, шкура, кість), оскільки вони називають важливі елементи, без яких життєдіяльність організму неможлива. Соматична фразеологія – значущий прошарок фразеологічного фонду будь-якої мови, який характеризується великою питомою вагою та має лінгвокультурологічну насиченість, оскільки розкриває особливості сприйняття людиною існування власного тіла, його зовнішніх та внутрішніх характеристик, процесів. Об'єктом вивчення є англійські та українські ФО на позначення негативних емоцій з

соматичним компонентом. Матеріал дослідження склали 207 ФО з соматизмом в англійській мові та 579 ФО – в українській мові. Завдання дослідження полягають у виявленні семантичних властивостей ФО з соматичним компонентом, встановленні активних фразеотворчих соматичних компонентів, визначенні концептів негативних емоцій, що вербалізуються аналізованими ФО. Огляд наукової літератури свідчить про жвавий інтерес лінгвістів до проблем генези, структурно-семантичних та функціональних особливостей соматичних ФО. Соматична фразеологія в англійській, німецькій, французькій, російській, українській, словенській та інших мовах становиться предметом дослідження мовознавців [(див. 2; 4; 6; 7; 9; 11; 12; 13; 14; 15; 17; 18 та ін.)]. Незважаючи на значну кількість праць, присвячених проблемам соматичної фразеології, актуальним залишається з'ясування семантичних особливостей ФО з соматичним компонентом на матеріалі англійської та української мов. Аналіз мовного матеріалу у зіставному аспекті дозволяє висвітлити ізоморфні та аломорфні риси в концептуалізації негативних емоцій представниками різних мовних соціумів.

Широке вживання ФО з компонентом-соматизмом пояснюється декількома факторами. Одним з них виступає антропоцентричність мовної картини світу, яка формується фразеологізмами, що виражається в її орієнтації на людину, тобто людина стає мірою усіх речей [1]. Таким чином, процес людського пізнання включає в себе концептуалізацію знань про навколишній світ через тілесний досвід (з використанням органів почуттів та частин тіла) [2]. Продуктивність соматизмів зумовлюється тим, що вони утворюють один з стародавніх шарів лексики різних мов і входять до ядра основного складу словникового фонду мови. На думку Є. З. Ленець, популярності соматичних ФО також сприяє актуальність змісту, яскрава образність, народність, нескладність граматичного оформлення і стилістичне розмаїття [9: 23].

Соматична фразеологія проявляє виразну антропоцентричну орієнтацію – ФО з соматичним компонентом постають потужним засобом об'єктивації усіх сфер людського буття, що є проявом принципу «подвійного антропоцентризму». Однією із значущих систем у життєдіяльності людини постає емоційно-почуттєва сфера. Відомо, що емоції виступають мотиваційною основою свідомості, мислення та соціальної поведінки людини [16]. Негативні емоції, на думку Б. І. Додонова, відіграють важливішу роль, ніж позитивні, оскільки вони подають сигнал щодо можливої небезпеки для організму та спонукають людину змінити ситуацію та усунути існуючу загрозу [5]. Незважаючи на універсальність емоцій, норми вираження емоцій нестабільні та є культурно-детермінованими [16; 19]. На ґрунті аналізу семантичних особливостей та компонентного складу досліджуваних ФО в англійській та українській мовах можна зробити певні висновки про специфіку фразеологічної репрезентації концептосфери негативних емоцій. Зіставний аналіз ФО на позначення негативних емоцій допомагає виявити універсальні та етнічно марковані риси емоційної картини світу різних мовних спільнот.

2. Результати дослідження

2.1 Соматичні компоненти є надзвичайно продуктивними в утворенні фразеологічних одиниць, які репрезентують фрагмент мовної картини світу, пов'язаний з негативними емоціями. Як в англійській, так і в українській мовах зафіксовані такі соматичні компоненти: *heart / серце, soul / душа, eye / око, head / голова, tear / сльоза, tooth / зуб, blood / кров, nose / ніс, skin / шкура, nerve / нерв, face / лице, обличчя, tongue / язик, shoulder / плече, throat / горло, hair / волос, lip / губа, mouth / рот, hand / рука, finger / палець, skull / череп, mind (wit(s)) / ум (розум), ear / вухо, back / спина*. Лише в англійській мові зафіксовані соматизми *neck, stomach, bone, jaw*. Тільки в українській мові виявлені соматичні компоненти *нога, дух, грудь, тіло, печінки*.

Аналіз кількісних показників продуктивності соматичних компонентів дозволив зробити висновок, що найбільш численними в обох мовах є ФО з компонентом *heart / серце*, при чому в українській мові кількість таких ФО значно більша (19% в українській мові та 9% в англійській мові від загальної кількості одиниць з соматичним компонентом), наприклад, англ. *lie (heavy) at smb's heart (weigh upon smb's heart / the heart of smb)* 'лежати каменем на серці, давити, пригнічувати, лежати тягарем на душі', *every heart knows its own bitterness* 'у

кожного своє горе»; укр. *серце бере / взяло* на кого 'хто-небудь сердиться, гнівається на кого-небудь', *шпигонуту в серце* кого 'хто-небудь раптово відчув душевний біль'. На відміну від традиційних уявлень про будову людського тіла, так звана «наївна анатомія» наділяє матеріальні органи особливими функціями, які мають відношення до психіки людини [17]. Серце, згідно наївної анатомії, – центр емоцій [8: 113]. Це осереддя усіх людських пристрастей. Через стан серця виражається весь душевний стан. Серце – «внутрішня людина» – відчуває увесь спектр емоцій, притаманний «зовнішній людині». Такі уявлення беруть початок у Біблії, де серце – це особлива ділянка і орган емоційних і релігійних почуттів [10].

Відмінністю української мови є активність лексеми *душа*, яка посідає друге місце в кількісному відношенні (17%), що віддзеркалює принцип наївної анатомії відносити до переліку частин тіла уявні органи, наприклад, *душі не стало* у кого 'хтось дуже злякався', *завмирати / завмерти серцем (душею)* 'дуже хвилюватися (з переляку, від захоплення, тривоги і т.ін.)', *боліти душею (серцем)* 'тяжко переживати, уболівати, тривожитися за когось, що-небудь'. В англійській мові лексема *soul* не входить до переліку продуктивних соматичних компонентів. Г. Вежбицька робить висновок про те, що «душа» – національно специфічне слово для слов'янської мовної свідомості [3: 22]. Це морально-емоційне ядро особистості, з яким пов'язані будь-які аспекти існування та діяльності людини. Тому, на думку вченої, душа виступає як синекдоха відносно людини в цілому. У зв'язку з цим цікавим представляється спостереження про принципові відмінності між слов'янською та англосаксонською психологією: на відміну від слов'янських мов, де контрастивну пару утворюють слова «тіло» та «душа», в англомовній свідомості тіло контрастує з свідомістю (*mind*). Як зазначає О. В. Урисон, з точки зору наївної анатомії людина складається з двох частин – душі та тіла [17: 22]. При цьому душа не матеріальна та не пов'язана ні з яким людським органом. Душа – духовна сутність, невидиме осереддя життя в людині.

Достатньо продуктивними в обох мовах виступають соматизми *eye* (7%, наприклад, *make smb open his eyes* 'здивувати, вражати когось') та *oko* (11%, наприклад, *[аж] оскома на зубах* у кого, від чого 'кому-небудь неприємно, бридко від чогось, у когось виникає відраза до чого-небудь'), *head* (6%, наприклад, *death's head (skeleton) at a (the) feast* 'людина або річ, що стримує веселощі, що псує настрої') та *голова* (6%, наприклад, *об'їсти голову* кому, фам. 'дуже набриднути кому-небудь якимись розмовами (перев. вимогами, нагадуваннями і т.ін.)').

Достатньо репрезентативними в англійській мові виступають ФО з соматизмами *blood* (6%, *get (have) one's (smb's) blood up* 'розгарячитися, втратити самовладання'), *face* (6%, *laugh on the other (wrong) side of one's face (mouth)* 'впасти в тугу, заплакати після веселощів'), *hair* (5%, *get one's hair off (lose one's hair)* розм. 'роздратуватися, розлютитися, скипіти'), *nerve* (5%, *lose one's (the) nerve* 'злякатися, перелякатися; втратити мужність, самовладання, панікувати'), *nose* (5%, *bite (snap) smb's nose off* 'різко, грубо відповісти комусь, огризнутися'), *mouth* (5%, *foam at the mouth* розм. 'говорити щось з піною на губах; страшенно розлютитися'), *mind (wit(s))* (4%, *prey (weigh) on smb's mind* 'бентежити сумління, пригнічувати настрої, не давати спокою комусь'), *ear* (4%, *get up (go off) on one's ear* амер. грубо 'розсердитися, розлютитися, скипіти'). Нечисленними в англійській мові є ФО з соматизмами *lip* (*curl one's lip* 'презирливо кривити рот'), *hand* (*wring one's hands* 'ламати руки (у відчаї тощо)'), *neck* (*a pain in the neck* 'набридлива, докучлива людина'), *teeth* (*put (set) smb's teeth on edge* 'дратувати чиїсь нерви, дратувати слух'), *stomach* (*turn smb's stomach* 'обурювати когось, бути огидним'), *tongue* (*his (her etc.) tongue failed him (her etc.)* 'він (вона і т.ін.) стратив мову'), *jaw* (*one's jaw dropped (a mile)* 'у нього одвисла щелепа (від невдоволення, розчарування тощо)').

В українській мові достатньо активними є соматичні компоненти *сльоза* (5%, *втирати сльози* 'плакати'), *зуб* (3%, *мати зуб (зуба)* на кого 'сердитися, гніватися на кого-небудь'), *кров* (3%, *серце сходить кров'ю* кого, у кого, чие 'хто-небудь дуже сильно переживає, страждає'), *нога* (2%, *встати на ліву (не на ту) ногу* 'бути в поганому, роздратованому настрої'), *ніс* (2%, *[аж] закрутило (закрутить) у носі* 'що-небудь не сподобалося комусь,

неприємно вразило'), дух (2%, [i] духу боятися 'відчувати великий страх перед ким-небудь'), шкура (2%, заливати / залити (залляти, рідко налити) за шкуру сала кому 'завдавати кому-небудь великого горя, страждань, дуже дошуляти комусь'), лице, обличчя (2%, сором заливає / залив обличчя (лице і т.ін.) 'дуже червоніти від сорому'), язик (2%, забути язика в роті 'розгубившись, перелякавшись, втрати здатність говорити'), плечо (2%, бере з-за плечей кого 'кому-небудь страшно, хто-небудь переживає почуття страху, жаху'), груди (2%, штовхати / штовхнути в серце (в груди) кого 'дуже хвилювати, тривожити'), горло (2%, стати [ножем] попереk (вперек) горла кому, чийого 'дуже непокоїти, хвилювати когось, не давати спокою комусь'). Малопродуктивними є українські ФО з соматизмами волос (1%, волос в'яне (зав'яв) 'кому-небудь стає страшно, моторошно від чогось'), тіло (1%, різати / різнути (різнути) по живому [тілі] кого 'завдавати душевного болю, сильно вражати, ображати чимось кого-небудь'), губа (1%, копилити (закопильовати) / закопилити (скопилити) губу (губи, носа, ніс і т.ін.) 'ображатися, сердитися'), печінки (1%, брати / взяти за печінки кого 'дуже дошкуляти, боляче вражати кого-небудь, торкаючись чогось найболючішого'), рот (1%, [аж] у роті чорно у кого, кому 'хто-небудь дуже сердитий, лютий') та інші.

2.2 ФО з соматичним компонентом в англійській мові вербалізують широкий спектр концептів негативних емоцій: *GUILT* (*searchings of heart* 'докори сумління'), *CONTEMPT* (*with one's nose in the air* 'що згорда дивиться на інших, задирає носа; гордовито; задираючи носа'), *SADNESS* (*shake one's head* 'похитати головою (на знак несхвалення, сумніву, незгоди, суму)'), *ANGER* (*get (have) one's blood up* 'розгарячитися, втратити самовладання'), *ANNOYANCE* (*do someone's head in* British, informal 'роздратовувати когось'), *JEALOUSY / ENVY* (*make smb's mouth water* 'будити смак; викликати заздрість'), *FEAR* (*curl smb's hair (make smb's hair curl)* розм. 'примусити когось здригнутися, сповнювати когось жахом, лякати'), *SURPRISE* (*blow your mind* 'здивувати, вразити когось'), *GRIEF* (*make smb's heart bleed* 'примусити серце обливатися кров'ю'), *OFFENCE / INSULT* (*be close to / near the bone* 'зачепити за живе'), *WORRY* (*be (have smth) on one's mind* 'займати чийсь думки, непокоїти, тривожити, хвилювати когось'), а також концепти *NERVOUSNESS*, *HUMILIATION*, *HATRED*, *EMBARRASSMENT / CONFUSION*, *DISGUST*, *PANIC*, *DISAPPROVAL*, *ANXIETY*, *BOREDOM*, *DISCOURAGEMENT*.

Українські ФО з соматичним компонентом актуалізують широку гамму негативних емоцій, а саме концепти *ХВИЛЮВАННЯ* (*проїмати / проїняти до [самого] серця (до [самої] душі)* 'глибоко зворушити, розчулити кого-небудь'), *ГОРЕ* (*виточити сльози з очей* 'своїми вчинками, поведінкою викликати в кого-небудь страждання, плач'), *НУДЬГА* (*прокричати (прогудити і т.ін.) вуха* 'надокучити, набриднути комусь нестримними розмовами, гучними вимогами і т.ін. про щось'), *СУМ* (*зав'язати очі* 'зробити кого-небудь нещасним'), *ТРИВОГА* (*сидіти в душі* 'невідступно, постійно непокоїти, тривожити кого-небудь'), *СТРАХ* (*мороз ханає / вхопив за плечі* 'комусь стає моторошно, страшно і т.ін. '), *ШОК* (*затаїти (притаїти) дух (дихання)* 'принишкнутити, завмерти (внаслідок сильного потрясіння, переляку і т.ін.)'), *ОГИДА / ВІДПРАЗА* (*вивертати / вивернути душу* 'викликати велику огиду до кого-небудь; нудити'), *НІЯКОВІСТЬ / РОЗГУБЛЕНІСТЬ* (*опустити (спустити) / опускати (спускати) очі (зір) [в землю і под.]* 'відчувати незручність, сором, збентеження і т.ін., перевести погляд униз, нахилити голову'), *ПОДИВ* (*аж за голову взявся* 'уживається для вираження сильного здивування, переживання, туги, розпачу і т.ін. '), *ДОСАДА* (*матері у печінку лайл., жарт.* 'уживається для вираження досади, незлобливого незадоволення ким-, чим-небудь і т.ін. '), *ПРОВІНА* (*щоб мені язик відсох (усох)* 'уживається для вираження каяття з приводу чогось сказаного'), а також концепти *ГНІВ*, *СОРОМ*, *НЕРВУВАННЯ*, *ВІДЧАЙ*, *ОБРАЗА*, *ОСУД*, *НЕНАВИСТЬ*, *ПРЕЗИРСТВО*, *ЗАЗДРІСТЬ*.

3. Висновки

Проведене дослідження дозволяє констатувати, що серед фразеологічних засобів позначення негативних емоцій соматична фразеологія посідає особливе місце в мовах дослідження, що впливає з антропоцентричного вектору пізнання дійсності людиною. Найбільш продуктивні лексеми-соматизми, функції яких, згідно з уявленням представників україномовної спільноти, найважливіші в організмі. До активних соматичних компонентів ФО в обох мовах належать *heart / серце, soul / душа, eye / око, head / голова, tear / сльоза,*

tooth / зуб, blood / кров, nose / ніс, skin / шкура, nerve / нерв, face / лице, обличчя, tongue / язик, shoulder / плече, throat / горло, hair / волос, lip / губа, mouth / рот, hand / рука, finger / палець, skull / череп, mind (wit(s)) / ум (розум), ear / вухо, back / спина. Міжмовні відмінності спостерігаються в наявності компонентів, зафіксованих лише в одній з мов аналізу: англ. – *neck, stomach, bone, jaw*; укр. – *нога, дух, груди, тіло, печінки*. У результаті аналізу встановлено, що соматичні ФО вербалізують широку гамму концептів негативних емоцій, серед яких: *GUILT / ПРОВИНА, CONTEMPT / ПРЕЗИРСТВО, SADNESS / СУМ, ANGER / ГНІВ, ANNOYANCE / ДОСАДА, JEALOUSY, ENVY / ЗАЗДРИСТЬ, FEAR / СТРАХ, SURPRISE / ПОДИВ, GRIEF / ГОРЕ, OFFENCE, INSULT / ОБРАЗА, WORRY / ХВИЛЮВАННЯ, NERVOUSNESS / НЕРВУВАННЯ, HUMILIATION / ПРИНИЖЕННЯ, HATRED / НЕНАВИСТЬ, DISGUST / ОГИДА, ВІДРАЗА, DISAPPROVAL / ОСУД, ANXIETY / ТРИВОГА, BOREDOM / НУДЬГА*. Перспективою подальших досліджень є порівняння семантичних характеристик ФО з соматичним компонентом, які позначають негативні та позитивні емоції.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного анализа / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 37–67.
2. Архипкина Л. В. Немецкие фразеологические единицы с компонентами-соматизмами в лингвокогнитивном и культурном аспектах: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Л. В. Архипкина. – М., 2007. – 24 с.
3. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая; [пер. с англ.]. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
4. Городецкая И. Е. Фразеологизмы-соматизмы в русском и французском языках: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / И. Е. Городецкая. – Пятигорск, 2007. – 28 с.
5. Додонов Б. И. В мире эмоций / Б. И. Додонов. – К.: Политиздат Украины, 1987. – 140 с.
6. Зими́на Л. И. Национальная специфика фразеологической семантики (на материале фразеологизмов с наименованиями частей лица в немецком и русском языках): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.12.19 «Теория языка» / Л. И. Зими́на. – Воронеж, 2007. – 20 с.
7. Каракуца О. М. Фразеологізми української мови з компонентом «душа» (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. М. Каракуца. – Харків, 2002. – 19 с.
8. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах / Н. А. Красавский. – Волгоград: Перемена, 2001. – 495 с.
9. Ленец Е. З. Конвенциональные фразеологизмы с соматизмами в современном французском языке / Е. З. Ленец. – Гродно, 2007. – 143 с.
10. Пименова М. В. Концепт *сердце*: образ, понятие, символ / М. В. Пименова. – Кемерово: КемГУ, 2007. – 500 с.
11. Попова А. Р. Об одной из особенностей соматической фразеологии / А. Р. Попова // Вестник Нижегородского ун-та им. Н. И. Лобачевского. – 2009. – № 6 (2). – С. 321–326.
12. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології / О. О. Селіванова. – Київ – Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
13. Сіньковська І. А., Танасевич О. К. Концептуалізація світу у фразеологізмах із компонентом „серце“ на матеріалах української, французької та німецької мов / І. А. Сіньковська, О. К. Танасевич // Актуальні проблеми іноземної філології: Лінгвістика та літературознавство. Збірник наукових праць. — Бердянськ, 2009. — Вип. 3. — С. 217–226.
14. Скнарев Д. С. Фразеологизмы русского языка с компонентами-соматизмами: Проблемы семантики и прагматики: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук / Д. С. Скнарев. — Челябинск, 2006. — 23 с.
15. Стрілець Н. Я. Структурні та функціонально-семантичні особливості соматичних фразем у романських мовах (на матеріалі французької, іспанської та італійської мов): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.05 «Романські мови» / Н. Я. Стрілець. – К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2003. – 20 с.
16. Шаховский В. И. Что такое лингвистика эмоций [Электронный ресурс] / В. И. Шаховский // Мир лингвистики и коммуникации. — 2008. — № 3(12). — Режим доступа: www.tverlingua.by.ru/archive/012/3_shakhovsky.pdf.
17. Урысон Е. В. Проблемы исследования языковой картины мира: Аналогия в семантике / Е. В. Урысон. — М.: Языки славянской культуры, 2003. — 224 с.
18. Ярова І. М. Словенська фразеологія із соматичним компонентом: ідеографічний та прагматичний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.03 «Слов'янські мови» / І. М. Ярова. – К., 2010. – 18 с.
19. Wierzbicka A. Emotional Universals / A. Wierzbicka // Language Design. – 1999. – № 2. – P. 23–69.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Трофімова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Донецького національного університету.

Наукові інтереси: фразеологія, емотиологія, зіставна лінгвістика.

ПРИНЦИПЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ЗООНИМИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ В НАУЧНО-ПОПУЛЯРНОМ СТИЛЕ ДЖ. ДАРРЕЛЛА

Неонила ТХОР, Ирина ПОПИК (Украина, Одесса)

Стаття присвячена зображенню семантики і функціональної специфіки зоонімів у книзі Дж. Даррелла «*The Whispering Land*». Ми визначаємо семантичне обігрування даних одиниць й концептуалізацію образів тварин як важливі механізми втілення зоонімічної картини світу, що має специфічні фактори репрезентації в науково-популярному тексті.

Ключові слова: зооніми, концептуалізація, зоонімічний контекст, семантична сфера, художній образ, стилістичний прийом, художня деталь.

The article deals with semantic and functional specifics of zoonyms in the text of «*The Whispering Land*» by G. Durrell. We define semantic playing on these units and conceptualization of animals' images as important mechanisms for embodiment of the zoonomical world picture which possesses specific factors of representation in the popular science text.

Key words: zoonyms, conceptualization, zoonymical context, semantic sphere, image, stylistic device, artistic detail.

Современная парадигма лингвистических исследований отличается концентрацией внимания на аспекте изучения концептуализации образов в текстах различных стилей, в частности, на соотношении семантического и формального в контексте многочисленных фоновых факторов – когнитивных, социокультурных и т. д. [1]. Актуальность нашего исследования обусловлена недостаточной изученностью механизмов концептуально-языкового воплощения образов в пространстве научно-популярного текста. Научно-популярный текст с полным основанием можно считать транслятором и мировоззрения автора, и особых представлений научной картины мира [5: 11], сложившейся в той или иной сфере приложения знаний, доступных как для специалистов, так и читателей-непрофессионалов.

Наше исследование посвящено изучению репрезентации образов «животных» в книге известного писателя-натуралиста Дж. Даррелла «*The Whispering Land*» [8]. Этот текст является классическим образцом научно-популярной литературы о животных [2; 4]. Взаимодействие человека с окружающим миром, в процессе которого происходит его познание и оценка, приводит к формированию ценностной репрезентации мира, в данном случае её зоонимической картины. Системно-функциональный подход, используемый в нашей работе, позволяет выявить способы описания внеязыковой действительности и эксплицировать своеобразие лексико-семантического освоения мира в системе научно-популярного обзора как комбинации художественного и научного стилей. И если процесс познания мира человеком можно представить как процесс моделирования окружающей действительности, определяемой установками на восприятие и представление описываемой среды, при которой поверхность земли видится личностью исключительно через призму прагматики [3: 110], то научно-популярный текст в полной степени можно считать специфической репрезентацией мира, вполне укладывающейся в соответствующую модель с категориями как научного, так и художественного свойства.

Среди факторов научной обработки и представления информации в рассматриваемом тексте выделяется четкая таксономия и дистрибуция животных, целиком отвечающая их универсальной общенаучной систематике. Семантическая сфера «животный мир» – *animals, creatures* – является многоуровневой системой, в которой условно выделяются следующие семантические пространства: «*mammals*», «*birds*», «*reptiles*», «*insects*» и «*amphibias*».

Среди лексических единиц данной сферы активно представлены слова с яркой внутренней формой. В даррелловском тексте выявлены узуальные и локальные номинации животных с прозрачной внутренней формой, которая указывает на: место обитания животного (локативный признак): *the Brazilian rabbit, the pampas fox; the harvest mouse; the Patagonian hare*; на имя первооткрывателя: *a baby Geoffroy's cat*; на способ существования животного, характер его поведения (качественно или предметно характеризующий признак): *praying mantis*; на вид или способ потребляемой ими пищи: *vampire bats*; на особенности какой-либо части тела животного (качественно или предметно характеризующий признак): *fur seals, hairy armadillos (or the pinche), pigmy rabbits, a collared peccary; baby pigs*; на схожесть с другими животными (зафиксированная в официальной систематизации): *elephant*

seals; на положение в стаде, стае: представляет интерес на данном семантическом участке актуализация такого признака, как родство, главным образом, это названия детенышей животных, дифференциация взрослых и молодых животных: *baby guanacos; the youngsters; the adult*. Семантический участок «wild animals» можно подразделить на обычных животных, характерных не только для Аргентины (*penguins; seals*), и экзотических животных, обитающих только на территории Аргентины (*guanaco, peccary, tapir, coatimundis*).

В тексте прослеживается типологическое противопоставление: «свое» – «чужое». Маркируется она контекстуально и системно через ключевую оппозицию: *European (English) animals – Brazilian animals*. Автор нередко проводит сопоставление описываемого животного с европейским: *At first glance you would have taken them for the young of the common European rabbit, but closer inspection soon showed the differences...* [6: 55]

Довольно обширно репрезентирован семантический участок «wild birds», что объясняется вполне объективными причинами авторского интереса к птицам и их собирательством. В даррелловских текстах репрезентированы примеры различных номинаций одних и тех же птиц: научное (таксонимическое – в соответствии с общепринятой номенклатурой), диалектное и народное названия, *penguins (pinguinos), seriema; the parakeet, flamingoes, a seagull; the martinet (tinamu), parakeet*.

Значительное место в рассматриваемом тексте отводится описанию насекомых, «insects», номинации которых в своей большей части являются классифицирующими: *mosquitoes; beetles; crickets; wasps; maggots; bees; spiders; moth*. В семантике обозначения видов насекомых актуализируются в основном признаки окраса: *black ticks; gold, blue and silver butterflies*. Для внутренней формы сложных слов характерна комбинация признаков – *grasshopper* (место обитания и поведение). В даррелловском тексте упоминаются дескриптивные метафорические народные названия насекомых, что определяет своеобразие научно-популярного текста с вкраплениями художественного-оценочного восприятия автора в сугубо научный описательный зоонимический контекст: *praying mantis – the Devil's horse*.

Именно благодаря звукам насекомых – цикад – автор, какое-то время расстроенный из-за неудач в поисках животных, снова обретает надежду, а метафорическое переосмысление этих звуков даёт название всей книге: *Even the faint whisper of crickets outside in the garden and the huge trembling stars that told me I was back in the tropics did little to cheer me* [6: 19].

Семантические сферы «reptiles» и «amphibians» отличается своей немногочисленностью и включает номинации наиболее распространенных представителей данного класса: *snake, lizard, frog* и выделенных повидов: *coral snake; tree-snake; tree-frog; the tree-tops frogs*. Автор даёт красочные описания змей и лягушек. Концептуальная значимость образов этих животных (несущих в себе мифологические и фольклорные мотивы), наталкивающей читателя на идею сказочности описываемых образов, может объяснить частую тропеизацию их обозначений: *Faintly from the dark forest around came the night sounds... From the tree-tops frogs cleared their throats huskily, like a male chorus getting ready for a concert* [6: 23].

В текстах Дж. Даррелла мы находим примеры употребления лексики, описывающей художественно-образное пространство «животный мир», но относящуюся к иным семантическим сферам. Лексические единицы, входящие в тематическую группу лексики «животный мир», представлены в таких случаях метафорическими выражениями и сравнительными оборотами.

Авторская образность возникает за счёт актуализации производных признаков, выступающих основанием переноса значений в подобных номинациях.

К примеру, по принципу иронической оппозиции (сравнение зайца и льва): *...the Patagonian hare... They were strange creatures, that looked as though they had been put together rather carelessly... They would lie on the gravel, sunning themselves gazing aristocratically down their blunt noses, looking like miniature lions.* [8: 12]. *The patagonian hare is a relatively large rodent in the mara genus (Dolichotis)* [6: 345]; *This herbivorous, somewhat rabbit-like animal is found in open and semi-open habitats in Argentina, including large parts of Patagonia* [6: 315].

Переносы традиционно могут возникать по принципу внешнего сходства и манеры поведения: *In among these craters waddled the biggest collection of penguins I had ever seen, like*

a sea of pigmy head waiters, solemnly shuffling to and fro as if suffering from fallen arches due to a lifetime of carrying overloaded trays [6: 68].

Юмористический эффект, создаваемый авторскими метафорами, сопровождает большинство описаний животных в тексте: *It is a plump, partridge-shaped little bird, about the size of a bantam. It is a plump, partridge-shaped little bird, about the size of a bantam... On its head there is an elongated crest of dark feathers, which curves like a half-moon over its head. It has large, dark eyes, and a general air of innocent hysteria* [6: 32].

В следующем случае представлена развёрнутая метафора с ироническим аллюзивным ореолом. В человеческом сознании возникает сказочно-юмористическая картина: *They (fur seals) were quite the most proud and extraordinary-looking animals I have ever seen. They sat with their faces pointed skywards, their shaggy necks bent back so that the fat was scalloped into folds, their snub-noses and fat beery faces peering up into the sky with all the pompous arrogance of the Tenniel illustration of Humpty Dumpty. They had physiques like boxers, the tremendous muscular shoulders tapering down to slender hindquarters, and ending, incongruously, in a pair of limbs that were quite ridiculous* [6: 179].

Цепь сравнений, представляющих брачные игры морских котиков, впечатляет яркостью художественных образов, помогая автору захватить воображение читателя: *The females' arrow-swift bodies and the bulk of the male would entwine like a gleaming black plait, curving and twisting through the water, assuming the most graceful and complicated shapes like a pennant whipped by the wind* [6: 135].

Сравнения и уподобления, представленные в тексте Дж. Даррелла, придают им выразительность, способствуют пониманию авторского мироощущения, передают своеобразие авторского видения мира. Но авторская установка направлена, прежде всего, на проведение символического моста между миром человека и миром животного, философского осмысления автором единого источника жизни природы, её универсальных законов. Эти два мира схожи, взаимопроникаемы: в природном есть человеческое, а в человеке есть чувство природы. В природе человек черпает силы, а источником жизни в мире человека и в мире природы является борьба, но это не борьба между двумя мирами, а скорее воля к жизни. Красочное динамичное представление и определяет сопоставление этой активности с жизнью и деятельностью человека, т. е. её концептуализацию.

Описание внешности и повадок животных в тексте Дж. Даррелла мало чем отличается от портретных зарисовок людей. Автор сосредоточивает внимание как на отличительных чертах отдельных животных, так и даёт им биологические справки научно-популярного характера, разбавленные личными впечатлениями и нестандартной точкой зрения: *If undisturbed the rheas would pace along in a very regal manner. But, occasionally, we would come upon them when they were on the road and immediate panic would ensue. Instead of swerving off into the scrub, they would set off in a disorderly cluster down the road, running with the slightly effeminate grace of professional footballers* [6: 37].

В пространном описании автор подробно передаёт характер и специфику поведения животного – вкрапления стилистических приёмов, рассредоточенных по фрагменту, позволяют автору одновременно выразить своё отношение к животному и вместе с тем нагляднее передать динамичную картинку его поведения, его характера:

Another creature which was very common, and which we frequently met on the roads, was the pinche or hairy armadillo. We saw them just as much by day as by night, but the time they were most frequently seen was towards evening in the rays of the setting sun, trotting to and fro over the road surfaces, sniffing vigorously, looking like strange clockwork toys, for their little legs moved so fast they were a mere blur beneath the shell. They are fairly thickly cloaked with long, coarse white hair, but I should not have thought that this would have provided them with any protection from the cold in the winter... [6: 43].

Авторский стиль рассматриваемого произведения отличает наблюдательность как по отношению к животным, так и к людям. Тонкие художественные детали, специфический иронический контекст их представления смещают акценты с сугубо научного и научно-популярного стиля к высоко-художественной манере передачи авторских наблюдений:

After watching the fur seals, I had expected the elephant seal colony to be a much more boisterous and vivacious lot, whereas here they were, lying about the beach in attitudes of relaxed abandon, displaying about as much boisterousness as could be expected from a convention of dropsy sufferers having a chess tournament in a Turkish bath [6: 54].

Языковые единицы выражают и передают эмоциональное отношение говорящего к какому-либо предмету или явлению, в них денотативные признаки значения вытесняются эмоциональным компонентом на второй план, т.е. денотату придается эмоциональная окраска. В произведениях Дж. Даррелла активным образом представлены цветообозначения, выражающие различные насыщенные оттенки, природные тона, игру света и тени:

There was quite a colour variation among the herd. The old bull was a rich, deep slate-grey, tastefully speckled here and there with green, where some marine alga was apparently growing on his tough hide. The young bulls and the cows were a much paler grey. The babies were not bald and leathery like their parents, but each was wearing a fine fur coat of moon-white hair, close and tight as plush [6: 162].

В тексте используются собственные имена по отношению к находящимся под наблюдением отдельным животным, в целях очерчивания закономерностей в их поведении и привычках:

...we noticed a black blob in the exact centre of the expanse, and driving closer to it we discovered it was a huge tortoise, heaving himself over the hot terrain with the grim determination of a glacier. We stopped and picked him up, and the reptile, horrified by such an unexpected meeting, urinated copiously... we christened him Ethelbert, put him in the back of the Land-Rover and drove on [6: 73].

Каждый зоонимический контекст в красочно-поэтической форме содержит авторские эмоции (одобрение, восхищение, удивление всем происходящим), настраивает читателя на оптимистическое восприятие описываемого – он привносит эффект непосредственного, почти детского восприятия мира животных: этот мир удивляет и восхищает автора: все имеет значение в этом мире, и каждый объект этого мира приобретает характеристики его символа. Концептуализация описываемых объектов происходит также за счёт привлечения читательского внимания к детализации манеры поведения и свойств отдельных животных, их «индивидуализацию», созданию своеобразного «портрета» животного с последующим обобщением описываемых свойств для всего класса:

These lovely birds are... [6: 90]; I checked on his breathing, which is one of the many remarkable things about an elephant seal [6: 47].

Портретные зарисовки животных, как правило, содержат какие-либо оценочные характеристики, посредством которых автор не просто выражает своё отношение к описываемым созданиям, но и помогает читателю отбросить свои предубеждения и разделить авторских восторг: *The Indian grinned, removed his big straw hat, ducked his head, and then, removing the lid of the box, drew forth the most adorable little creature. It was a very young collared peccary [6: 122]; with my precious pigmy owl slung round my neck in a tiny bamboo cage, we set off down the mountains back to Calilegua [85: 34].*

В рассмотренном произведении часто используется активизация концептуально значимых производных признаков при сопоставлении объектов из разных сфер действительности, имеющих лишь несущественное объективное сходство. На основе неожиданных сравнений возникает выразительный образ. Автору удаётся подчеркнуть неповторимость описываемого мира животных, и через авторское мировосприятие концептуализируется, универсализируется реальность природы Аргентины, незнакомой для читателя-европейца.

Таким образом, творческая мастерская Дж. Даррелла отличается богатством зоонимической лексики и своеобразным стилистическим почерком описания фауны, который в свою очередь определяется исследовательским духом, духом охотника-следопыта, идущего по меткам природы и читающего ее историю. Синкретизм научных и художественных приёмов организации текста продуманно вписывается в прагматику воплощения и концептуализации каждого образа, а также всей воплощаемой реальности, что отвечает идейной установке изображения авторской картины мира.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 895 с.
2. Галинская И. Л. Ключи к произведений Дж. Даррелла / И. Л. Галинская. – Режим доступа: <http://ilgalinsk.narod.ru/durrell.htm>
3. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Г. В. Колшанский. – М.: Наука, 1990. – 128 с.
4. Сергеева Е. В. Интерпретация микроконцептов «животного мира» // Проблемы интерпретационной лингвистики: автор – текст – адресат. Межвузовский сборник научных трудов / Е. В. Сергеева. – Новосибирск: НГУ, 2001. – С. 35 – 43.
5. Сулименко Н. Е. Зооним в контексте гуманитарного знания: Учебное пособие / Н. Е. Сулименко. – СПб.: СПб. ун-т, 2002. – 84 с.
6. Durrell G. The Whispering Land / G. Durrell. – New York: Penguin House, 1992. – 120 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Неоніла Тхор – кандидат філологічних наук, доцент кафедри лексикології і стилістики англійської мови, заступник декана факультету романо-германської філології Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

Наукові інтереси: інтерпретація тексту, вербалізація універсальних концептів, мовна картина світу.

Ірина Попик – кандидат філологічних наук, доцент кафедри лексикології і стилістики англійської мови факультету романо-германської філології Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

Наукові інтереси: інтерпретація тексту, вербалізація універсальних концептів, мовна картина світу.

ПАРАДИГМАТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ В ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІЙ СИСТЕМІ МОВИ

Ростислав УГРИНЮК (Івано-Франківськ, Україна)

У статті здійснюється аналіз теорій семантичних об'єднань лексем та досліджуються структура, будова, характер лексико-семантичного поля і відношення між його компонентами.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, лексико-семантична група, лексико-семантичний варіант, парадигматичні відношення.

The article deals with the analysis of theories of lexical and semantic paradigm. Its structure, hierarchical structure, the kind of lexical and semantic field and relations between its components are investigated.

Key words: lexical and semantic paradigm, lexical and semantic group, lexical and semantic variant, paradigmatic relations.

Актуальність дослідження зумовлена чималою увагою науковців до парадигматичного аспекту вивчення мовних явищ.

Об'єктом цього дослідження є лексико-семантична парадигма. Предметом – семантичні відношення між членами парадигми.

Метою дослідження було на основі проаналізованих теорій семантичних об'єднань слів, виявити структуру, ієрархічну будову, багатоступеневий характер лексико-семантичного поля та види відношень між членами парадигми.

Системна організація лексики проявляється в наявності у ній об'єднань слів, які характеризуються деякою спільністю значень. Слово, узагальнено відображаючи різні сторони одних і тих самих предметів та явищ матеріального світу в їх реальних різноманітних зв'язках, вступає у зв'язки з іншими словами [12: 10]. Називаючи якийсь предмет, якимось явищем дійсності, мовець, по суті, завжди вибирає потрібне йому слово з цілого ряду інших можливих [14: 132]. Такі об'єднання слів називаються лексико-семантичними парадигмами, а семантичні відношення між членами парадигми – парадигматичними відношеннями [9: 47].

Найдавнішими парадигматичними угрупованнями є синоніми / антоніми та частини мови, які виділяла ще Олександрійська школа за участі стоїків Хрисипа та Варона (з III ст. до н.е.) [8: 9–10]. Частини мови утворюють парадигматичні угруповання за найбільш узагальненою ознакою (як, наприклад, дія, стан чи процес для дієслова, якість та властивість для прикметника тощо), що відзначаються відмінними морфологічними та синтаксичними характеристиками [15: 578–579]. Парадигматичним угрупованням меншого рівня узагальнення виступають синоніми (від грец. *synonymos* «однойменний») – слова однієї частини мови, значення яких збігаються повністю або частково [15: 447]. За своєю функцією синоніми, що утворюють синонімічні ряди, бувають (а) ідеографічними, позначаючи різні сторони позначуваного поняття, як, наприклад, *begreifen – verstehen*; (б) стилістичними, якщо дають різну оцінку характеристику позначуваного об'єкта (*verstehen – kapiieren; Verstand – Grüte*); (в) семантико-стилістичними, коли поєднують властивості (а) та (б) як *Grips* та ін. За

нашими даними, до складу семантичного поля «інтелект» [11] входять ідеографічні синоніми (93,46%), які відтіняють різні сторони об'єкта, що позначається [15: 447], і частково (семантико)-стилістичні (6,54%) (напр., *Grütze, Grips* тощо).

У ХХ ст. для вирішення питання парадигматичної систематизації лексики вчені почали використовувати категорію «поля» [10: 19]. Термін «поле», враховуючи досвід тезаурусів ХІХ-ХХ ст. (П. Роже, Ф. Дорнзайф; Р. Галліг та В. фон Вартбург), започаткували в семасіології німецькі мовознавці Г. Іпсен і Й. Трір, які вважали, що в свідомості мовця або слухача, слова існують не окремо, а зв'язані одне з одним за змістом, чим подолали атомарний підхід не лише до лексики [7: 42], а й до мовних явищ інших рівнів (див. граматичні, морфосемантичні, асоціативні, синтагматичні поля). Якщо більшість дослідників вважають полем сукупність мовних одиниць, що для вираження понятійної, предметної та функціональної схожості поєднуються за спільністю змісту (та інколи форми) [15: 380–381], то ключовим для нас є парадигматичне розуміння поля (за Й. Тріром та Л. Вайсгербером) як об'єднання різночастиномовних лексичних (та фразеологічних) одиниць на основі інваріантного значення. Як і в першому, так і в другому розумінні поле чітко структурується на центр, периферію та, в деяких дослідників [7: 43], основний склад, що перебувають у різних відношеннях наближеності до домінанти, яка за своєю (як правило, нейтральною семантикою) найточніше виражає аналізовану понятійну категорію.

А.А. Уфімцева у своїй книзі «Опыт изучения лексики как системы» [12], критично проаналізувавши теорію Й. Тріра, запровадила, опираючись на думку Ф.П. Філіна [13], замість поняття «семантичне поле» нову лінгвістичну категорію – «лексико-семантична група слів» (далі ЛСГ). У такий спосіб провідне місце в східноєвропейській семасіології зайняла категорія ЛСГ, яка визначається як семантичне об'єднання слів (парадигм) однієї частини мови [9: 49]. Натомість, що коректніше, З. Нічман вважає компонентами ЛСГ різні лексико-семантичні варіанти (далі ЛСВ) (семемі чи значення) слова.

Щодо ієрархії взаємовідношень «поле – ЛСГ», то одні дослідники (Ф.П. Філін та ін.) розглядають ЛСГ як незалежний різновид семантичних полів, інші (напр. А.А. Уфімцева) включають обидва угруповання як рівноправні до складу більших парадигматичних об'єднань [6: 35; 143], а треті [3; 7: 42–44; 2: 7], думки яких дотримуємося, вважають одночастиномовні ЛСГ на основі інтегруючого інваріантного значення (наприклад, інтелект) складовими різночастиномовного лексико-семантичного поля (далі ЛСП).

Такий різнобій свідчить про відсутність чіткого розмежування термінів парадигматики. В.В. Левицький у своїй книзі «Статистическое изучение лексической семантики» міжлексемні парадигматичні зв'язки називає «проблемою семантичного поля» [5: 68].

Як слушно зауважив Д.М. Шмельов, складність розмежування пов'язана з тим, що деякі дослідники виключають розгляд об'єднань слів з лінгвістичного дослідження з тієї причини, що вони обумовлені предметно-логічними, а не мовними (семантичними) факторами [14: 130]. Це твердження, на нашу думку, є занадто категоричним, оскільки весь лексичний склад мови відображає позамовну дійсність, а говорити про значення слова без співвіднесення цього слова з чимось поза мовою можна, лише надавши самому терміну «значення» дуже обмежений зміст [див. 14: 130].

Г.В. Степанова та О.М. Шрамм вважають, що парадигматичні відношення відображають змістові зв'язки, які існують між явищами дійсності. Ці відношення, однак, «скоректовані» мовою, тобто лексико-семантичною системою, яка в ній існує [9: 47]. Таким чином, основою для виділення парадигми як елементу лексико-семантичної системи мови є спільність змісту ЛСВ слів, які входять до неї [9: 48]. Попри все, чітке розмежування груп слів, що складає певні труднощі, власне, і робить можливим вивчення парадигматичних відношень слова як лексико-семантичної одиниці мови [14: 132].

Необхідно підкреслити, що парадигматичні відношення в лексиці багатоступеневі (якщо слова не знаходяться в безпосередніх парадигматичних відношеннях, хоча парадигми, в які вони входять, в цілому могли б знову-таки розглядатися як компоненти більш загальної парадигми або парадигми наступного рівня) та не однолінійні. Тобто, як стверджує Д.М. Шмельов, багато слів є одночасно членами не однієї, а декількох лексико-семантичних парадигм (у т.ч. і різного рівня узагальнення) [14: 134]. Це відбувається, на думку

дослідників, завдяки тому, що слово може входити в ці парадигми за різними ЛСВ чи на різному рівні узагальнення (синонімічний ряд, ЛСГ, поле, сукупність полів тощо) [напр. 7: 43].

Зроблений Г.В. Степановою та О.М. Шраммом аналіз відношень між семами в окремому значенні слова, між значеннями в багатозначному слові і між членами парадигми дозволяє сказати, що на всіх рівнях виявляються одні й ті ж види відношень, а саме: 1) відношення суміжності (тобто взаємодоповнюваності) напр., *Auffassungsgabe* – швидкість сприйняття; *Vernunft* – інтелект, що ґрунтується на досвіді, 2) родо-видові відношення (напр., *Verstand* – *Intellekt*, *Geist*, *Intelligenz*), 3) відношення подібності (напр., *begabt*, *talentiert*) і 4) відношення протилежності [9: 48]. Натомість В.В. Левицький вважає, що елементи семантичного поля знаходяться один з одним здебільшого у відношеннях комутації, тобто у відношеннях додаткової дистрибуції, синонімічного ряду – субституції, а ЛСГ – у відношеннях комутації і субституції [5: 76]. Такий підхід, на нашу думку, вдало демонструє і схожість, і істотну відмінність цих парадигматичних угруповань.

Д.М. Шмельов стверджує, що взаємозамінність слів в одних мовленнєвих ситуаціях і протиставлення в інших свідчить про їхню належність до лексико-семантичних парадигм різних рівнів, тобто до групи слів, які об'єднуються на основі меншого або більшого числа диференційних ознак [14: 139]. Наприклад, прикметники *klug*, *intelligent*, *schlau* протиставляються за низкою ознак, які є суттєвими в межах синонімічної парадигми (ряду), яка утворилася цими прикметниками. Але в той же час вони входять і в більш загальну парадигму, в якій усі разом протиставляються таким словам, як *dumm*, *unbegabt*, *ungeschickt*, що, у свою чергу, утворюють окрему парадигму. Крайні, граничні випадки подібної взаємозамінності і протиставлення можна розглядати як **синонімію** і **антонімію** [14: 140].

Як бачимо, через відношення комутації лексико-семантичне поле проявляє гіперогіпонімічний характер, включаючи у свій склад на основі інваріантного значення різночастиномовні ЛСГ. Гіпонімія як родо-видове відношення – це сукупність семантично однорідних одиниць, які належать до одного класу [4: 269]. Так, наприклад, видові поняття *Intellekt*, *Vernunft*, *Klugheit*, *Geist* тощо (гіпоніми) об'єднуються родовим поняттям (гіперонімом) *Verstand*. Необхідно підкреслити, що компоненти ЛСП є між собою синонімічними, оскільки характеризуються деякою спільністю значень, а саме: ЛСП включає різночастиномовні синонімічні ряди.

Таким чином, викладений та проаналізований матеріал дає можливість зробити висновок, що лексико-семантичне поле має ієрархічну будову та складається з різночастиномовних лексико-семантичних груп [пор. 2: 7], а ЛСГ з менших за обсягом мікросистем – синонімічних рядів як їх парадигм. Лексико-семантична група (як і семантичне поле) структурується на ядро, основний склад та периферію (нечастотні ЛСВ, які з'являються переважно в інших сферах вжитку з небагатьма спільними семами [7: 43]). Ядровий склад повніше виражає у своїх значеннях основні характеристики доміанти, семантика якої мов стрижнем поєднує ці структурні частини [7: 43]. У такий спосіб слова організовані за спільністю значень у ряди, чи парадигми синонімів, різнотипні мікро- та макросистеми (ЛСГ, поля) та входять у лексико-семантичну систему мови. При цьому лексико-семантичне поле, на нашу думку, має включати фразео-семантичну групу (далі ФСГ), оскільки фразеологізми, як і всі знаки мови, не існують відокремлено, а належать до певних, поєднаних системних утворень (полів) [1: 24]. У такий спосіб можна говорити про функціонування лексико-фразеологічного поля як об'єднання різночастиномовних ЛСГ та ФСГ.

Взаємовідношення різних семантичних полів з відмінними інваріантами, не є ізольованими угрупованнями, а пов'язані між собою. При цьому поля можуть перетинатися з компонентами інших ЛСП, що мають іншу семантику. У зв'язку з цим виникає проблема перехрещення семантичних полів (детальніше див. [11: 54]).

Отже, лексико-семантичне поле має гіперогіпонімічний характер, відзначається ієрархічною будовою та включає різночастиномовні лексико-семантичні групи, а ЛСГ – менші за обсягом синонімічні ряди. Крім цього, поле структурується на центр, основний

склад та периферію, ядерні компоненти якого, за різними ЛСВ, є одночасно членами не однієї, а декількох лексико-семантичних парадигм.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баран Я.А. Фразеологія в системі мови / Я.А. Баран. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. – 176 с.
2. Бондаренко О.С. Концепти "чоловік" і "жінка" в українській та англійській мовних картинах світу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. : 10.02.17 „Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство“ / О.С. Бондаренко. – Донецьк, 2005. – 19 с.
3. Васильев Л.М. Теория семантических полей // Вопросы языкознания. – 1971. – № 5. – С. 105–113.
4. Кочерган М.П. Загальне мовознавство / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 2003. – 464 с.
5. Левицкий В.В. Статистическое изучение лексической семантики: учеб. пособие / В.В. Левицкий. – К. : УМК ВО, 1989. – 156 с.
6. Левицкий В.В. Экспериментальные методы в семасиологии / В.В. Левицкий, И.А. Стернин. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1989. – 192 с.
7. Огуй О.Д. Полісемія в синхронії, діахронії та панхронії: Системно-квантитативні аспекти полісемії в німецькій мові та мовах Європи / О.Д. Огуй. – Чернівці : Золоті литаври, 1998. – 370 с.
8. Огуй О.Д. Історія лінгвістичних учень : Конспект лекцій / О.Д. Огуй. – 2. вид. – Чернівці : Рута, 2009. – 56 с.
9. Степанова Г.В. Введение в семасиологию русского языка / Г.В. Степанова, А.Н. Шрамм. – Калининград : Калининградская правда, 1980. – 72 с.
10. Степанова М.Д. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке : учеб. пособие для ин-тов и фак. иностр. яз. / М.Д. Степанова, Г. Хельбиг. – М. : Высш. шк., 1978. – 259 с.
11. Угринюк Р.В. Лексичні та фразеологічні одиниці сучасної німецької мови на позначення інтелектуальних здібностей людини (квантитативно-польовий підхід): дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / Угринюк Ростислав Васильович. – Івано-Франківськ, 2010. – 304 с.
12. Уфимцева А.А. Опыт изучения лексики как системы: на материале английского языка / А.А. Уфимцева. – М. : Изд. Академии Наук СССР, 1962. – 287 с.
13. Филлин Ф.П. Очерки по общему языкознанию / Ф.П. Филлин. – М. : Изд-во МГУ, 1962. – 394 с.
14. Шмелев Д.Н. Очерки по семасиологии русского языка / Д.Н. Шмелев. – М. : Просвещение, 1964. – 244 с.
15. Ярцева В.Н. Лингвистический энциклопедический словарь [Гл. ред. В.Н. Ярцева]. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ростислав Угринюк – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наукові інтереси: проблеми семантики.

АРХЕТИПИ-СИМВОЛИ В СЕМАНТИЦІ УКРАЇНСЬКИХ, АНГЛІЙСЬКИХ ТА ПОРТУГАЛЬСЬКИХ ВЕСІЛЬНИХ ОБРЯДОВИХ НОМІНАТЕМ

Оксана ЧАЙКА (Київ, Україна)

У цій статті розглядається архетип-символ загалом та в обрядовій номінації української, англійської та португальської мов зокрема; подаються приклади обрядових номінацій зіставлених мов у поєднанні системного аналізу структури, семантики та функціонування цих обрядових одиниць з урахуванням їхньої етимології.

Ключові слова: обрядова номінація, весільна обрядова номінація, архетипи, архетип-символ, обряди переходу, обрядовий концепт.

This article reveals the scientific approach to the study of symbolic archetype in general and its connection with ritual nomination units in the three contrasted languages – Ukrainian, English, and Portuguese – in particular. The analysis of structure, semantics and functioning of the ritual nomination units is provided as well as in most cases etymology of the units is taken into account.

Key words: ritual nomination, wedding ritual nomination unit, archetype, symbolic archetype, rites de passage, ritual concept.

В історії мовознавства у вивченні питання щодо осмислення проблем взаємодії мови та мислення, свідомості й пізнання простежуються досить різні підходи, подекуди навіть повністю протилежні. Так, починаючи з концепцій логічного напрямку у лінгвістиці, слід зазначити, що мовним категоріям діставалося друге місце, оскільки перше діставалося мисленнєвим (Арістотель, Пор-Рояль, Ф.І. Буслаєв). На зміну такому напрямку прийшов психологічний (Г.Штейнталь), згідно з яким зв'язок між мовними та мисленнєвими формами взагалі вважався відсутнім. Проте, починаючи з першої половини ХХ століття, базуючись на теорії лінгвістичної відності гіпотези Сепіра-Уорфа, мова у кореляції з мисленням посіла своє місце. Взаємодія лексичного значення як мовної категорії та поняття як когнітивної,

пізнавальної призвела до їхньої взаємодії як частини й цілого, що взаємопроникають та доповнюють один одного. За Ю.М. Карауловим, виділення в структурі мовної особистості вербально-семантичного й лінгво-когнітивного рівней дозволило по-новому підійти до проблеми співвідношення поняття та значення, оскільки одиниці, що відповідають за людську когніцію, можуть бути як термінами, так і простими словами, що стали символами, за якими знаходиться ціла сфера знань.

З огляду на сказане слід відзначити, що власне питання вивчення і синтезу архетипів-символів у зіставно-типологічному аспекті різноструктурних мов, виявлення специфічних, культурно-національних особливостей обрядових номінацій та їх мотиваційних ознак заслуговують на увагу й фокус сучасних лінгвістичних досліджень.

Метою статті є окреслення архетипів-символів в семантиці українських, англійських та португальських весільних обрядових номінацій, а також в по окремих випадках визначення внутрішньої форми деяких обрядових номінацій української, англійської та португальської мов у зіставних дослідженнях, тоді як об'єкт статті становлять лексичні та фразеологічні номінації весільного циклу в українській, англійській і португальській мовах.

Водночас для цілей цієї статті та заради уникнення розбіжностей у тлумаченні певних термінів, пропонується звернути увагу на наступні прийняті терміни, що є ключовими в цьому випадку.

Під обрядовою номінацією весільного циклу (ОН), або весільною обрядовою номінацією, розуміється лексична одиниця або номінативне (фразеологічне) словосполучення, або паремія – це переважно іменникові, прикметникові та дієслівні конструкції, які вживаються на позначення перебігу подій та явищ шлюбно-весільних ритуалів, актантів дій і атрибутики цих дій у їх різному часовому зрізі та локальності. Під обрядодією розуміється дія, яка впродовж тривалого періоду часу й відповідно до окремих локальних поясів практикувалася для проведення певних визначених традиційно-ритуальних комплексів обряду. Це особлива дія, структура обряду якої є чітко встановленою і визначеною на полотні часу й місця. Ця дія циклічна за своєю природою, стабільна, проте здатна частково (незначною мірою) модифікуватися під впливом певних соціальних умов.

Стосовно національного менталітету, то у всьому його складному комплексі свідомого й несвідомого він відображається в мовній особистості. На думку Ю.М. Караулова, на глибинному рівні свідомості можна говорити про існування такого компонента в структурі національного характеру та структурі мовної особистості, який не є набутих упродовж становлення й розвитку самої особистості, а є результатом історичного розвитку, одиницею збереження й передачі інформації від покоління до покоління – явище, яке важко піддається вербальному опису, яке змушує кожну мовну особистість слідувати чітким канонам, підкорятися ситуаціям без ясного усвідомлення, що саме спонукає її до такої дії. Це „глибинне й важкодоступне” виступає не чим іншим, як „колективним позасвідомим”, тим „різновидом надіндивідуальної психічної активності”, який цілковито відрізняється від поверхневого, відносного чи особистого несвідомого (К.-Г. Юнг виділяє три рівні душі: а) свідомість, б) особисте несвідоме, в) колективне позасвідоме) [6 : 220 – 238]. Ця відмінність полягає в „родовому успадкуванні можливостей репрезентації”, загальній ментальній власності всіх мовних особистостей етносоціуму, загальній частині душі, яка перебуває поза простором і часом. У такому випадку будь-яка життєва реакція спиратиметься на постійні й універсальні умови: психологічні, фізіологічні, фізичні, а колективне позасвідоме складатиметься з міфологічних мотивів і первинних образів, які згодом К.-Г.Юнг назве архетипами [5 : 364; 7 : 311, 484 – 497; 6 : 121 – 145], а його словесні форми – це міфи, легенди, казки і т.п.

Якщо психологічний архетип – це регулярно повторювана ситуація (типова ситуація), в основі якої лежать мотиви міфів загалом (К.-Г.Юнг) [6 : 109 – 130], форма в основі інстинктів, творче начало в боротьбі з усталеною консервативністю, а позасвідоме як сукупність усіх архетипів є „джерелом інстинктів”, свого роду „скарбницею” всього досвіду людства, починаючи з незапам'ятних часів і до нашого часу, то культурний архетип – це базовий елемент культури, який формує моральні штампи / патерни (patterns) / моделі / норми духовного життя (А.П. Забіяко, Л.І. Белехова). У такому випадку, архетип у

лінгвістиці – це вербальне вираження сукупності психологічного й культурного архетипів у рамках певної мовної системи з її строго зумовленою структурою. В історії вивчення архетипу можна виокремити п'ять основних напрямів: психологічний, антропологічний, культурологічний, лінгвістичний і літературознавчий, які різняться щодо предмета дослідження. Предметом дослідження архетипів у лінгвістиці є виявлення способів їхнього вербального оформлення (В.М. Топоров, М.В. Слухай, О.В. Тищенко). Предметом дослідження є обрядові номінати та фраземи, основою „історичної пам'яті” яких, передусім, є емпіричні знання про реальний світ та історичний, соціальний, культурний і мовний досвід мовців, що простежується в семантиці мовних одиниць зіставлених мов шляхом виявлення й порівняння їхньої внутрішньої форми. Саме віддзеркалення особливостей світобачення етносу, його національного характеру дає змогу проаналізувати обрядові номінати української, англійської та португальської мов, виявити їхню семантику, типологізувати за особливостями імплікацій, які вони викликають.

Основою вербального оформлення й, відповідно, лексичного (фразеологічного) значення обрядових одиниць є їхня внутрішня форма, в якій реалізувалися глибинні психологічні мотиви від символічних архетипів через особисте несвідоме до мотиваційних і рушійних ознак в основі номінації.

Культурні архетипи виступають стійкими структурами оброблення, зберігання та репрезентації колективного досвіду, що при зіставленні, зокрема, в українській, англійській і португальській мовах спонукає до виокремлення універсальних і етнокультурних архетипів. Виконуючи роль своєрідного „сейфа” колективної (етнічної) пам'яті та репродукуючи колективний досвід, універсальні культурні архетипи забезпечують послідовність та нерозривну цілісність загальнокультурного розвитку. Етнокультурні архетипи є константами національної духовності з трансцендентною культурною цілісністю, яка відображає й закріплює основоположні властивості етносу.

Кожна національно-мовна картина світу відзначається особливістю відображення світогляду, соціального й духовного розвитку етносу, унікальним сприйняттям і об'єктивацією навколишньої дійсності, що виражається і в домінантності „своїх”, національних, етнокультурних архетипів (див., наприклад: Л.І. Белехова, І.О. Голубовська, М.П. Кочерган) [1 : 48 – 55]. Так, у германській духовності К.-Г. Юнг виділяє раціоналізм та прагнення свободи й порядку, у романській та українській духовності дослідники відзначають гостинність, чутливість і покірність (М. Мутіньо, Дж. Баттон, Л. Голдберг) [9 : 390 – 423]. Архетипом українського духу вважають також філософію Серця, що означає переважання емоції над логікою, інтуїції над раціональністю (В.С.Горський).

На основі праць К.-Г. Юнга, його послідовників і представників інших напрямів вивчення архетипів до більш загальних можна віднести психологічні архетипи ВОДА, ВОГОНЬ, ПОВІТРЯ та ЗЕМЛЯ, що означають першоелементи світу [6 : 57 – 91], або елементарні ідеї (Л.І. Белехова). Архетип ВОДА є в цьому переліку найбільш визнаним (див., наприклад: Дж. Кемпбелл, М.Маковський, В.М. Топоров, Т.В. Топорова, Н. Фрай [4], Н.В. Слухай). Цей концепт, пов'язаний з ідеєю “пренатальної” свідомості, згідно з якою всі події ще до народження людини фіксуються зародком, а результати такого сприйняття проходять через усе життя людини, вважається універсальним (В.М.Топоров). Наприклад, англ. ОН *ritual bath* – ритуал приймання ванни перед одруженням. Цей звичай означає очищення нареченої від усіх злих впливів і позбавлення думок про колишніх парубків, з якими вона зустрічалася, від усього зла з попереднього життя; ОН *bridal shower* ‘весільна злива’, *to shower a bride* (букв. ‘облити наречену великою кількістю води’) – ритуал обдаровування нареченої напередодні весілля [3]; укр. ОН *перша купіль*, англ. ОН *first bath / bathtaking*, порт. ОН *primeiro banho* – перше омивання і купання новонародженої дитини [8 : 29 – 41]. Ця обрядова номінатема належить до післяпологового циклу, що одночасно є обрядом ініціації. Тут відображається символіка води, віра в її магічну силу, віра в силу слова та ініціального зіткнення дитини з життєво найпотрібнішими предметами. Необхідно звернути увагу на співвідношення значень ‘вода’ > ‘вогонь’ > ‘життя’. Пор. і.-е. *leibh-* ‘вологий, рідкий’, ‘вода’, але нім. *Leben* ‘життя’, *leben* ‘жити’; пор. лтс. *lipt* ‘запалювати’, лит. *liepsna* ‘полум’я’, лит. *liaupsinti* ‘хвалити, звеличувати’ (букв. ‘молитися перед вогнем’); і.-е. **gre-m (*ker-)* ‘рідкий,

вологий', але і.-с. *ker- 'горіти', осет. *coeryn* 'жити'; і.-с. *gheu- 'лити', але *guei 'жити', друс. *goutti* 'лікувати; годувати', і.-с. *ues- 'рідина, вода', але д.-англ. *as* 'життя, жити', і.-с. *eus- 'горіти', що в різних випадках підкреслює символічні архетипи ВОДИ та ВОГНЮ [4; 5; 7]. Перша купіль виступала одночасно як очищення та охорона немовляти від впливу злих духів. Вода, як і вогонь, надіялася очисною символікою. Щоб посилити магічну захисну силу води, до неї додавали свяченої води, різні трави, шматок хліба чи зерно, до купелі вкидали золоті або срібні монети. Коли хтось заходив до хати під час першої купелі, він повинен був укинути якусь монету. Воду з першої купелі виливали вранці в куток, куди ніхто не ходив. У Португалії в купіль додавали свяченої води (ОН *agua benta*), що очищало дитину від злого ока й заспокоювало її. Подекуди після першої купелі дитину обсушували біля палаючої печі або запалювали свічку після народження дитини, світло якої оберігало породіллю та новонароджену дитину від злих сил. У Британії та Португалії також запалювали свічку, оскільки вірили в очисну силу вогню, його властивість відганяти злих духів (Британія) і відьом (Португалія). Пор. англ. ОН *consecrated candle* [www.wedding.com] – свічка, що її запалювали в кімнаті, де народилася дитина, як подяка за благополучні пологи та очікування швидкого одужання для породіллі, для захисту породіллі та новонародженої дитини від впливу злих духів; пор. також укр. ОН *зливки / очищення / зливання / проща / злиття на руки*, англ. ОН *hand washing*, порт. ОН *lavagem das mãos* – ОН на позначення обрядодій, пов'язаних з обрядом „очищення” породіллі та баби-повитухи після охрещення дитини. Згідно з народними віруваннями, жінка після пологів вважалася „нечистою” і, відповідно, могла зашкодити родині та людям, які контактували з нею. Таким чином, в Україні, як і в Британії та Португалії, цей обряд проводився зі свяченою водою або „непчатою” водою, тобто такою, що вперше зачерпнута з криниці вранці. Найменування за допомогою ОН *зливки, зливання, злиття на руки* відбувалися для позначення елементів зовнішнього досвіду людини, об'єктом якого в даному разі був процес зливання свяченої, або „непчатої”, води на руки породіллі та баби-повитухи з метою очищення від усього нечистого і злого. Бабка-повитуха скроплювала породіллю, давала їй надпити води до трьох разів і обов'язково змивала її руки і лице зовнішнім боком долоні, примовляючи при цьому молитви і побажання. Після цього породілля зливала на руки бабки-повитухи, обдаровуючи її.

За К.-Г. Юнгом, усі архетипи амбівалентні, тобто неоднозначні аж до протилежних за значенням. Так, закладена в архетипі ВОДА енантіосемія як суперечність різних значень одного багатозначного слова пояснює наявність двох протилежних значень і символів – жива і мертва вода, де жива вода – це джерело життя, а мертва – причина хвороби, загибелі [4 : 109 – 136; 7 : 599].

Не слід ототожнювати архетип і стереотип (див. про розуміння останнього в лінгвістиці, наприклад: Є. Бартмінський, О.В. Тищенко, К.І.Мізін). Роль стереотипів займає важливе місце в усвідомленні мовцями навколишнього світу. Стереотипи є невід'ємним компонентом, що бере активну участь у процесах категоризації світу й формуванні національно-культурних уявлень про навколишню дійсність. Так, „стереотип є формою раціонального пізнання світу, яка спрощує і прискорює сприйняття і оброблення інформації” (П.Донец, А.Д.Белова). Стереотипи впливають на поведінку, створюючи певні кліше в інтерпретації світу. Особливість стереотипів полягає в тому, що люди схильні бачити те, чого бажають, і не помічати іншого, що не відповідає їхнім типовим життєво-ціннісним уявленням.

Стереотип – це знак як регулярно повторювана комбінація формально виражених вербальних елементів щодо поведінки і мислення. Структурування ритуалу за допомогою стереотипу спрощує класифікацію сімейно-обрядових номіналем. Так, виділяють такі стереотипи: а) ментальний (повір'я, мотивації та інтерпретації дій), б) вербальний (термінологія ритуалу, його предметів і дій, супровідний текст ритуалу), в) акціональний (акти викидання, розривання, биття, спалювання), г) предметний (обрядове деревце, обрядова їжа, одяг, взуття). Наприклад, англ. *something old, something new, something borrowed, something blue, and a lucky (silver) sixpence in her shoe* – букв. 'щось старе, щось нове, щось позичене, щось голубе і 6 пенсів (розмінна монета Англії) на щастя в черевичку

або срібна монета в її черевичку' (Hole). Вербалізована стереотипна поведінка наречених і їхнього оточення пояснюється семантикою давніх усталених норм поведінки при одруженні. "Щось старе" символізує те, що наречена підтримуватиме зв'язок з її сім'єю та минулим. Багато наречених підтримують цю традицію, вибираючи щось із спадкових сімейних коштовностей, носову хустинку або весільну сукню, яка належала бабусі чи мамі. "Щось нове" віщує добру долю і успіх у новому житті нареченої. Весільна сукня найчастіше є вибраним новим предметом одягу. "Щось позичене" слугує згадкою наречених, що її друзі та сім'я будуть завжди з нею, коли б вона не потребувала їхньої підтримки чи допомоги. Позиченим предметом може бути будь-що з того, що вибере наречена. Власне ритуал позичання є дуже важливим, бо цей предмет приходить у нову сім'ю від жінки, в якій щасливо склалося сімейне життя (пор. укр. обряд *вінкоплетіння*, коли жінка, в якій щасливо склалося сімейне життя, плете вінок з барвінку для нареченої). Тому часто ця жінка може подарувати щось прекрасне з її особистого сімейного блаженства, щоб наречена ввійшла з ним у своє. "Щось голубе" означає вірність і відданість. Символізм кольору походить з біблійних часів, коли голубий колір означав чистоту і постійність. Наречені часто вибирали голубу підв'язку, щоб дотримуватися традиції, або голубі стрічки у волоссі, що символізували б сімейну вірність (укр. *голубий барвінок*). Наречені носили голубі стрічки по краях весільної тканини як символи кохання, скромності та вірності. Якщо дівчата надівали голубу стрічку на волосся, це було знаком вірності. Синій колір також означає чистоту Діви Марії. „Срібна монета в черевичку” відображає побажання близьких людей наречених з надією, що вона буде як фінансово забезпечена, так і щаслива (пор. укр. і порт. обсіпання наречених дрібними монетами та зерном).

Таким чином, ще раз підкреслимо, що архетип – це несвідомий зміст, такий, що міняється, стаючи усвідомленим і сприйнятним, що підпадає під зміни під впливом тієї індивідуальної свідомості, на поверхні якої він виникає. Архетип чітко проявляється першочергово у міфах і казках, а також в обрядовій лексиці народів світу. Видозмінені архетипи – це уже не зміст несвідомого. Вони набули усвідомлених форм, що передаються за допомогою традиційного навчання: як правило, у виді тайних вчень, що є загалом типовим способом передачі колективного змісту, що бере свій початок у підсвідомому. Слід наголосити, що архетип обов'язково є і образом, і емоцією. Наповнений емоцією образ відзначається сакральністю, або психічною енергією, отже, стає динамічним. Дати універсальну характеристику будь-якому архетипу, подати його чітку й єдино вірну інтерпретацію виявляється майже неможливим, оскільки це – окремі частини самого життя, які постійно зв'язані з повсякденною діяльністю кожного окремого індивіда, його емоційними, психічними проявами у бутті і не тільки.

Символ – вираження самого передчуття, яке ще не характеризується чітким несвідомим змістом. Символи можуть бути відомими у повсякденному житті, вони характеризуються специфічним додатковим значенням, окрім свого звичайного змісту, тому окреслюються як дещо нечітке, невідоме, ірраціональне. При вивченні символу можна зазначити той факт, що окрім усвідомленого його використання, людина продукує їх спонтанно, на підсвідомому рівні, наприклад, у формі снів. Проте при появі уві сні, символ – це не раціональна думка, а символічний образ. Життя символу залежить від його значення, повноти: тривалість визначається вираженістю предмета, що не може бути краще позначеним. Як лише з'являється вираження самого предмета, що формулює його повніше, чіткіше, краще, так відразу ж з ним приходить кінець самого символу.

Таким чином, напрям дослідження архетипово-символічної лексики мов як лінгвістичний напрям дослідження є перспективним, оскільки етнолінгвістична характеристика обряду як такого й обрядових одиниць у неспоріднених мовах різних лінгвокультурних континуумів заслуговує системного опису та глибокого аналізу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Голубовська І. О.: Етнічні особливості мовних картин світу. – К.: Логос, 2004.
2. Сумцов Н. Ф.: Символика славянських обрядов: ізбр. труды. – М.: Восточная литература 1996, – 296 с.
3. Тресиддер Дж.: Словарь символов. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 448 с.
4. Фрай Н.: Архетипний аналіз: теорія міфів // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / Упоряд. М.Зубрицька. – Львів: Літопис, 1996. – С. 109 – 136.

5. Юнг К.-Г.: Сознание и бессознательное : сб. трудов. – СПб.: Университетская книга, 1997. – 544 с.
6. Юнг К.-Г.: Душа и миф : Шесть архетипов. – К. : Гос. библиотека Украины для юношества, 1996. – 324 с.
7. Юнг К.-Г.: Человек и его символы. – СПб. : Б.С.К., 1996. – 646 с.
8. Alvar M.: Símbolos y mitos. – Madrid : Instituto de Filología, 1990.
9. Appel M. H., Goldberg L. S.: Topics in Cognitive Development. – N.Y. : Plenum Press, 1978. – 583 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Чайка – доцент кафедри іноземних мов і перекладу Академії адвокатури України, м. Київ та юрисконсульт АТ «УкрСиббанк».

Наукові інтереси: етнолінгвістика, етнологія, етносемантика, фразеологія, когнітологія, еквівалентність й адекватність у перекладознавстві, юридичний переклад, переклад економічних термінів.

ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЕ КОЛОРАТИВОВ, ОБРАЗОВАННЫХ ОТ НАЗВАНИЙ ПРЕДМЕТОВ

Ольга БАРИНОВА (Днепропетровск, Украина)

У статті розглядається лексикографічна презентація колоративів, утворених від назв предметів. Дослідження виконано на матеріалі дефініцій колоративів із тлумачного словника російської мови. Обґрунтовано найбільш оптимальний спосіб тлумачення колоративів, утворених від назв предметів.

Ключові слова: колір, відтінок кольору, колоративи, утворені від назв предметів, колоративи вторинної номінації, тлумачення, предметне співвіднесення, синоніми.

The article deals with the lexicographic presentation of coloratives formed from the names of objects. The research has been made on the basis of definitions of the coloratives from the Russian explanatory dictionary. The best way of definition of the coloratives formed from the names of objects is substantiated.

Key words: colour, shade of colour, coloratives formed from the names of objects, coloratives of secondary nomination, explanation, objective reference, synonyms.

Во множестве адъективных колоративов русского языка можно выделить большое количество прилагательных со значением цвета, образованных от названий предметов и явлений, которые мы называем колоративами соотнесенными с предметами (в дальнейшем КСП). Такого рода колоративы представляют собой абсолютное большинство всех адъективных цветообозначений. Как отмечает А. П. Василевич, «образование название цвета от названия предмета обладающим этим цветом – наиболее продуктивный способ словотворчества» [1: 130]. Формула образования соответствующих прилагательных со значением цвета настолько усвоена носителями языка, что, несмотря на то, что колоративы принято считать относительно закрытой группой слов, зафиксировать все их количество просто невозможно: новообразованные цветообозначения, в том числе окказиональные, постоянно пополняют лексический состав языка. Естественно, что в толковых словарях регистрируются только некоторые наиболее употребительные. При этом, следует отметить, возникают и проблемы толкования значения КСП.

Вопросы определения значения колоративов, в том числе образованных от названий предметов, занимают лингвистов на протяжении уже длительного времени, но в силу ряда объективных причин не утратили своей актуальности и ныне, и освещаются в трудах Р. М. Фрумкиной, А. Вежбицкой, А. П. Василевича, И. А. Герасименко, О. И. Кулько, О. В. Крамковой [7; 2; 1; 3; 5; 4].

И. А. Герасименко среди КСП выделяет две группы: прилагательные с первичной и вторичной номинацией. Для прилагательных с первичной номинацией цветовое значение является единственным и основным, так как они постепенно утратили этимологическую связь с источником [3]. Прилагательные со вторичной номинацией, ставшие предметом нашего исследования, такой связи не утратили и характеризуются яркой внутренней формой, которая имеет типичные формальное выражение (производящая база и деривационный аффикс) и смысловое содержание (цвета предмета, названного производящим).

Толкование производных колоративов мы рассматриваем как частную проблему дефинирования системы цветообозначений в толковых словарях русского языка в целом. Задачей данной статьи является рассмотрение способов толкования КСП на соответствие требованию системного описания лексики, а также выявление наиболее оптимального способа определения КСП, что обусловило анализ дефиниций в двух аспектах: собственно толкований указанной группы колоративов и в сопоставлении с определениями

мотивирующих слов, а именно той их части, в которой представлена характеристика окраса предмета. Материал исследования был выбран из Словаря русского языка в 4-х томах под редакцией А. П. Евгеньевой [6].

Материал исследования показывает, что КСП в словарях определяются посредством предметной соотнесенности, через сопоставление с другими колоративами, в частности сложными, или посредством комбинации этих способов.

Мы выделили четыре основных варианта толкования характеристики цвета предмета и соотнесенного с этим предметом колоратива:

1. В определении КСП дано предметное соотнесение и указан цвет через синоним. При этом в описании предмета названного производящим тоже указывается его цветовая характеристика. Например:

ИЗУМРУД. Драгоценный прозрачный камень ярко-зеленого цвета [6 (1: 656)].

ИЗУМРУДНЫЙ. 2. Ярко-зеленый, цвета изумруда [6 (1: 656)].

МОРКОВЬ. 2. *собир.* Съедобные утолщённые корни этого растения оранжевого цвета [6 (2: 300)].

МОРКОВНЫЙ. 2. Оранжевый, цвета моркови [6 (2: 300)].

Примерно таким же образом цветоописание представлено в толкованиях следующих пар слов: *аквамарин, аквамаринный; снег, белоснежный; бордо, бордо; бирюза, бирюзовый; василёк, васильковый; гранат, гранатовый; вишня, вишнёвый; земля, землистый; золото, золотой; канарейка, канареечный; кармин, карминный; коралл, коралловый; индиго, индиговый; лилия, лилейный; лимон, лимонный; малахит, малахитовый; малина, малиновый; медь, медный; мел, меловой; миндаль, миндальный; опал, опаловый; охра, охровый и охристый, охряный; пепел, пепельный; порфира, порфирный; ржавый, ржавчина; рябина, рябиновый; сапфир, сапфирный и сапфировый; свекла, свекольный; свинец, свинцовый; сирень, сиреневый; трава, травяной; ультрамарин, ультрамаринный; шафран, шафранный; янтарь, янтарный.*

Следует отметить, сравнение характеристики окраса предмета и цвета названного производным колоративом, показало, что не во всех приведенных парах данная информация совпадает. Сравните толкования:

БИРЮЗА. Непрозрачный минерал голубого или голубовато-зеленого цвета, употребляемый как драгоценный камень для различных украшений [6 (1: 91)].

БИРЮЗОВЫЙ. 2. Нежно-голубой, цвета бирюзы [6 (1: 91)].

По дефинициям также отличаются оттенком цвет вина сорта *бордо* (красный) и цвет *бордо* (тёмно-красный), *василька* (синий) и *васильковый* (ярко-синий), *кожуры лимона* (желтый) и *лимонный* (светло-желтый), *малины* (красный) и *малиновый* (темно-красный), *свинца* (синевато-серый) и *свинцовый* (темно-серый), *янтаря* (желтый) и *янтарный* (золотисто-желтый).

2. Вторую группу составляют толкования с таким соотношением представления цветоописания предмета и колоратива: производные колоративы определяются посредством предметной соотнесенности и через другие цветообозначения, но в дефинициях производящих информация об окрасе не содержится. Таким образом получают дефиниции колоративы: *алебастровый, бронзовый, дымчатый, гороховый, каштановый, кирпичный, кофейный, кремовый, кровавый, салатный, небесный, мучнистый, огненный, оливковый, соломенный, песочный, пламенный, пиеничный, табачный, терракотовый, фисташковый, шоколадный.* Например:

АЛЕБАСТРОВЫЙ. Матово-белый, напоминающий по виду алебастр [6 (1: 31)].

АЛЕБАСТР. 1. Гипс, применяемый для различных поделок. 2. Мелкозернистый строительный гипс [6 (1: 31)].

С одной стороны, колоратив получает полное толкование. С другой стороны, мы видим, что дефиницию производящему слову дано таким образом, что не прослеживаются основания для образования от него колоратива.

3. КСП, определяющиеся посредством колоративов без предметного соотнесения: *восковой, грязный, защитный, розовый, смоляной, смолистый, телесный.* В толкованиях

производящих существительных описывается цвет предмета, кроме существительных *грязь, защита, тело, смола*.

Заметим, не полностью соотносится цвет предмета названного производящим и КСП *восковой*, что обусловлено ограниченной сочетаемостью последнего. Прилагательное *восковой* как колоратив употребляется только для определения кожи человека. Поэтому следует учитывать, сходство с цветом воска будет таким, насколько это позволяет человеческая кожа. В словарном толковании помимо описания посредством сложных колоративов весьма уместно даётся и информация об ограниченном употреблении этого слова:

ВОСКОВОЙ. *перен.* Бледно-желтый, мертвенно-бледный (о цвете кожи) [6 (1: 214)].

4. Производный колоратив толкуется только посредством предметной соотнесенности: *жемчужный, льняной, оловянный, перламутровый, пурпурный, сахарный, серебряный, снежный, стальной*. При этом в толкованиях предметов, названных производящими, указывается характеристика цвета, (кроме дефиниции слова *лен*), например:

СЕРЕБРЯННЫЙ. 2. Цветом или блеском напоминающий серебро [6 (4: 81)].

СЕРЕБРО. 1. Химический элемент, благородный метал серовато-белого цвета с блеском...[6 (4: 81)].

Значит, ознакомившись с определением колоратива из этой группы, пользователь словарем для выяснения точного цвета может обратиться к толкованию производящего слова и таким образом его цель – узнать значение слова – будет достигнута в два этапа. Что касается толкования цветообозначения *льняной*: несмотря на то, что это слово представляется как колоратив, собственно описание цвета не даётся. Сравните толкования:

ЛЬНЯНОЙ. 2. По цвету и мягкости напоминающий волокно льна (о волосах) [6 (2: 207)].

ЛЁН. 1. Травянистое растение, из стеблей которого получают волокно, а из семян масло. 2. Волокно, вырабатываемое из стеблей этого растения. 3. Ткань из этого волокна [6 (2: 174)].

Особого внимания, по нашему мнению, заслуживают толкования КСП *бутылочный, коралловый, кирпичный, лилейный, мучнистый, небесный, опаловый, розовый, свекольный, сиреневый, сливовый, фиалковый, чернильный*. Вызвано это тем, что предметы, названные производящими, имеют подвиды, отличающиеся не только оттенком, но и собственно цветом: кораллы бывают ярко-красными, розовыми или белыми, лилии – красными, белыми, желтыми, фиалки – фиолетовыми, белыми, розовыми, бордовыми, желтыми, свекла может быть белой или красной и т. п. Но по речевой традиции значение каждого из приведенных производных колоративов соотносится с одним из нескольких возможных окрасов предмета, *бутылочный* – только темно-зеленый, *коралловый* – ярко-красный, *лилейный* – чисто-белый, *розовый* – бледно-красный, *свекольный* – темно-красный, *сиреневый* – светло-фиолетовый, *сливовый* – синий, *фиалковый* – фиолетовый. Учитывая это обстоятельство, сопровождение предметной соотнесенности описанием цвета посредством других колоративов в дефинициях данного множества цветообозначений является обязательным. Например, наиболее адекватное толкование колоратива *бутылочный* нам представляется таким: *цвета бутылочного стекла, темно-зеленый*.

Итак, в большинстве толкования КСП осуществляются посредством предметной соотнесенности вместе с описанием через колоративы. В дефинициях данных производящим словам довольно часто тоже описывается цветовая характеристика предмета. При этом цвет предмета и тот, что назван КСП, по дефинициям, иногда не совпадают. Как результат, толкования некоторых колоративов – неполны, поскольку в них указаны не все цветовые признаки необходимые для адекватного представления значения.

Мы считаем, что можно наметить два пути решения этой проблемы. Во-первых, можно всему исследуемому множеству колоративов последовательно давать толкование посредством предметной соотнесенности и через другие колоративы. При этом последнее должно быть согласованно с описанием цвета предмета названного производящим, кроме некоторых исключительных случаев, когда цвет, названный колоративом, соотносится только с одним из нескольких возможных цветов предмета. Однако, информация о цвете будет дублироваться в двух толкованиях. Дефиниция однозначно выполнит свою функцию, поскольку, даже если читатель не знает, какой цвет предмета, толкования посредством

синонимов или развёрнутого колоративного описания будет достаточно для понимания значения КСП. Если же пользователю словарем известно, какой окрас предмета данного в толковании, то ничего нового из определения посредством колоративов он не извлечет, и одно из двух толкований будет тавтологией.

Во-вторых, можно давать производным колоративам только предметно-соотнесенное определение, кроме уже указанных исключений, где для адекватного разграничения значения слова толкование посредством других колоративов все же необходимо. Естественно такая дефиниция может считаться эффективной, только при условии наличия в дефиниции производящего слова характеристики цвета предмета, поскольку, вполне вероятно, что процесс определения будет проходить в два этапа. Мы склоняемся к целесообразности использования именно такого способа толкования КСП, потому что его последовательное применение позволит отразить в словаре факт существования в языке четко очерченной группы слов с типичным лексическим значением.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Василевич А. П., Кузнецова С. Н., Мищенко С. С. Цвет и названия цвета в русском языке / Под общ. ред. А. П. Василевича. – М: КомКнига, 2005. – 216 с.
2. Вежбицкая А. Обозначения цвета и универсалии зрительного восприятия/ А. Вежбицкая// Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. Пер. с англ. Отв. ред. М. А. Кронгауз. вст. слово Е. В. Падучевой. – М.: Русские словари, 1996. – с. 230 – 290.
3. Герасименко И. А. Семантика русских цветообозначений: моногр. / И. А. Герасименко. – Горловка: Изд-во ГПНИИЯ, 2010. – 440 с.
4. Крамкова О. В. Принципы лексикографического описания колоризмов / О. В. Крамкова // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского, 2010, № 4 (2). – С. 568 – 571.
5. Кулько О.И. Колоративы и обозначения цвета в рекламе / О. И. Кулько // Русская и сопоставительная филология: состояние и перспективы: Междунар. науч. конференция, посвященная 200-летию Казанск. ун-та (Казань, 4-6 октября 2004): Труды и материалы; под общ. ред. К. Р. Галлиулина. – Казань: Изд-во Казанск. ун-та, 2004. – С. 224 – 225.
6. Словарь русского языка: в 4 т. / под ред. А. П. Евгеньевой. – 2-е изд. – М.: Рус. яз., 1981 – 1984.
7. Фрумкина Р. М. Цвет, смысл, сходство: Аспекты психолингвистического анализа / Р. М. Фрумкина. – М.: Наука, 1984. – 173 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Барінова – аспірант кафедри загального та російського мовознавства факультету української та іноземної філології та мистецтвознавства Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Наукові інтереси: одномовна лексикографія, історія російської лексикографії, аспектологія.

ФРАЗЕОТВІРНА АКТИВНІСТЬ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ВАРІАНТІВ АНГЛІЙСЬКИХ ДІЄСЛІВ BURN, FIRE

Яна БЕЧКО (Умань, Україна)

У статті розглядається питання про участь лексико-семантичних варіантів багатозначних дієслів англ. burn, fire у фразеотворенні сполук із відповідним ключовим компонентом. Встановлюються структурні типи фразеологічних одиниць, щодо яких семантика досліджуваних дієслів на позначення високотемпературних процесів беруть на себе фразеотворчу функцію.

Ключові слова: фразема, фразеотворення, ключове слово, структура, семантика, смисловий розвиток, багатозначність.

The article focuses on the issue of participation of lexical-semantic variants of the polysemous verbs Eng. burn, fire in the process of formation of phraseological units sharing the common key lexical component. The author establishes structural types of phraseological units which are formed with the help of semantemes of the verbs denoting high temperature processes.

Key words: idiom, phraseological unit formation, key lexical component, structure, semanteme, sense development, polysemy.

Проблема характеру семантичних взаємовідношень між одиницями лексичного та фразеологічного рівнів мови є однією з давно поставлених, але й досі актуальних у теоретичній фразеології (тут необхідно згадати праці І.О. Мельчука та В. М. Телії) [5: 73-80; 7: 502-503].

Багатозначна лексема бере участь у фразеотворенні «через» свої лексико-семантичні варіанти, виступаючи у цьому процесі саме у вигляді того чи іншого з лексико-семантичних варіантів, властивих їй як одиниці словникового складу мови.

Смисловий зв'язок між значенням фраземи і значенням слова, вжитого в її складі можна відчутти завдяки мовній інтуїції. Саме на цій підставі можна зробити висновок про

використання даної семантики у даній фраземі і, отже, про відображення цієї даної лексичної семантики на фразеологічному рівні.

За мету нашої статті ми поставили з'ясувати якою мірою відтворюються системи значень дієслів на позначення високотемпературних процесів англ. *burn, fire*, коли вони використовуються як підстава фразеотворення і лежать у основі формування фразеологічних одиниць. Відповідно, ми поставили перед собою такі завдання: 1) з'ясувати які з лексико-семантичних варіантів зазначених дієслів проявляють свою активність у фразеотворенні, беручи участь у вираженні змісту останніх, а які – ні; 2) яким є структурний та функціональний характер сполук, щодо яких окремо взяті лексико-семантичні варіанти беруть на себе фразеотворчу функцію.

За об'єкт нашого дослідження обрано англійські ідіоматичні фраземи номінативного та предикативного характеру, порівняльні звороти, прислів'я та приказки, усталені мовленнєві формули, в яких ключовим компонентом виступають дієслова англ. *burn, fire*. Предметом нашої розвідки є семантика цих дієслів, що використовуються в процесі фразеотворення.

У поле зору нашого дослідження входять не всі ті різновиди мовних формацій, що є складниками обсягу поняття фразеологізму. Ми залучаємо до розгляду лише ті з них, які в той чи інший спосіб вирізняються своєю образністю чи, краще сказати, «непрямим» способом вираження свого значення: це такі фразеологічні типи, як ідіоматичні фраземи (тобто сполуки, семантика яких не є просто композитивною, «арифметичною сумою» значень складників, але більш-менш логічним чином виводиться із цих значень, а також прислів'я, компаративні звороти й усталені мовні формули.

При цьому ми звертаємо увагу на різницю між тими зворотами, які, крім ідіоматичного (переносного), можуть, бодай теоретично, вживатись і в дослівному значенні, і тими, для яких дослівне використання є неможливим (невідзначеним). Крім того, серед аналізованих одиниць для нас важливим є таке розрізнення: з одного боку, це фраземи, які вживаються в суто номінативній (називній) функції, як основне (зокрема термінологічне) найменування певного предмета чи явища, котрі, попри наявність більш чи менш образної внутрішньої форми, не мають стилістично відзначеного характеру. Із іншого боку, це фраземи, які є стилістично маркованими одиницями образно-експресивного характеру, що з синтаксичного погляду є або предикативними сполуками, або предикативно пов'язаними, виступаючи як засіб стилістично відзначеної вторинної номінації, скажімо, у складі іменного складного присудка або ж імпліцитно виконуючи образну предикативну функцію.

Проаналізувавши фактичний матеріал, ми з'ясували, що спільне для досліджуваних нами дієслів вихідне значення «піддавати(ся) дії вогню, знищувати(ся) вогнем, виділяти тепло і світло» виступає як фразеотвірне у прислів'ях та приказках: англ. *burn not your house to rid of the mouse* «не треба палити свого дому, щоб позбутися миші; не жертвуй великим, щоб уникнути малої неприємності» [2: 167]; *A (the) burnt child dreads the fire* «обпікся на молоці, будеш думати і на воду; налякана ворона куца боїться» [4: 277] (досл. «обпечена дитина вогню боїться»). Варто зауважити, що ми не виявили жодних прислів'їв та приказок із дієсловом *fire*.

Зазначене вихідне «вогняне» значення трапляється й у порівняльних зворотах: англ. *burn like a match* «швидко і дотла згоріти; спалахнути порохом» [8, 115] (досл. «горіти як сірник»).

Вихідний лексико-семантичний варіант досліджуваних дієслів виконує фразеотворчу функцію в номінативних термінофраземах: англ. *burning point* фіз. «точка займання» [6] (досл. «точка горіння»); *burning-glass* «запалювальне скло» [6]; *Burning Bush* (біблійне) «неопалима купина» [6] (досл. «палаючий кущ»); *burn bag* «мішок для паперу, що підлягає спаленню» [6] («мішок для спалення»); *burning crown* «корона з розпаленого до червоного заліза, надіта на вбивцю короля» [8: 157] (досл. «корона, що горить»); *burn the biscuit* «назва хлопчачої гри, де учасник, званий паленим сухарем, має здогадатись, хто доторкнувся до нього ззаду» [12: 452] (досл. «пали сухар»). Сюди ми віднесли і англ. *burntwine* «портвейн із цукром і прянощами» [12: 452] (досл. «палене вино»), де, очевидно, згадка про процес горіння стосується засобу виготовлення вторинного спиртного напою на основі портвейну; *burning drakes* «певні атмосферні явища» [12: 452] («дракони, що горять»); *burning water/tide* «фосфоресценція води» [12: 452] («вода / морська течія, що горить»).

До термінофразем слід віднести й англійські вирази, які є предикативними сполуками: *to burn the water* «бити рибу остенем з човна в нічний час при світлі факела, вогнища, тощо; лучити рибу» [6] (досл. «палити воду»); *to burn the old witch* «відзначати кінець збирання врожаю за старим звичаєм сільської молоді, спалюючи стерню і печучи на вогнищі горох, а також стрибаючи через вогнище і вимажуючи одне одному обличчя печеним горохом» [12: 452] (досл. «спалювати стару відьму»); ідіоматичною видається і сполука *to burn tobacco* «курити» [12: 452] (досл. «палити тютюн»), оскільки процес паління тютюну не обмежується його спаленням.

Як перехідні між стилістично нейтральними номінативними утвореннями і предикативними ідіомами згадаємо англ. *burning beauty* «дуже гарна особа» [12: 453] (досл. «палаюча краса (палюча краса)») і *(speak) burnt-mouthed* «говорити боязко, вагаючись, ніби обпеченим ротом» [12: 453] (досл. «(говорити) обпаленим (обпеченим) ротом»).

Вихідне значення досліджуваних дієслів виступає як фразеотвірне також у предикативних образних ідіомах *sensu stricto*: англ. *burn one's boats (bridges) (behind one)* «спалити свої кораблі, відрізати собі шлях до відступу, позбавити себе можливості повернення до попереднього» [4: 115] (досл. «спалити човни (мости) (за собою)»); *burn up the earth (the wind, the road, the rubber)* «гнати, нестися, їхати дуже швидко» [4: 115] (досл. «запалити землю (вітер, дорогу, гуму)»); *money burns a hole in one's pocket* «швидко витратити гроші, особливо на непотрібні речі; «палити кишеню»; довго не триматись (про гроші)» [10: 198] (досл. «гроші пропалюють дірку у чийсь кишені»); *to burn charcoal* «не мати недільного убрання» [12: 451] (досл. «палити деревне вугілля»).

Переносна семантика, що пов'язана з передачею неприємних, хворобливих фізичних відчуттів (жару, а також і болю) на фразеологічному рівні реалізується у порівнянні англ. *burn like fire* «палити (пекти) як вогонь» [4: 277].

Згідно з нашими спостереженнями, властивий дієслову англ. *fire* лексико-семантичний варіант «стріляти» знаходить фразеологічне застосування у таких типах фразем: 1) в усталеній мовленнєвій формулі англ. *fire away! (fire ahead!)* «давай!, розкажуй!» [1: 335] (досл. «починай стріляти, давай стріляй!»); 2) у стилістично нейтральних номінативних сполуках, що служать засобом первинної номінації, англ. *firing line* «передня лінія (траншей), звідки солдати стріляють у супротивника» [9: 322] (досл. «лінія вогню (стріляння)»); *firing party / squad* «підрозділ, який виконує прощальний салют на похоронах або розстріл» [9: 322] (досл. «загін / команда, що стріляє»); цікаво, що тут ми знаходимо і предикативну терміносполуку *fire into the brown (of them)* «(мисливське) стріляти у виводок» [1: 335] (досл. «стріляти у мідяк»); 3) значення «стріляти» фігурує на рівні внутрішньої форми у стилістично відзначених ідіомах англ. *fire into the wrong flock* «попасти пальцем у небо» [1: 335] (досл. «стріляти не в те стадо»); *to fire off a gun* «зробити різке зауваження; раптом виступити з промовою; висунути нищівний аргумент» [1: 335] (досл. «вистрілити з вогнепальної зброї»); *to fire one's last shot* «зробити останню спробу; вдатися до останнього засобу; використати останній засіб» [1: 335] (досл. «зробити останній постріл»).

Нами також була виявлена ідіоматична фразема, у якій лексема *fire* реалізовує лексичне значення, що пов'язане з поданим у переліку семантем значенням «завести двигун, мотор», пор. англ. *be firing on all cylinders* «думати про щось, або виконувати щось, використовуючи всі свої розумові можливості та енергію» [10: 597] (досл. «мчати на всіх циліндрах (на всю потужність)»).

Значення *burning* в англ. *burning beauty* «дуже гарна особа» [12: 453] («палаюча краса (палюча краса)») нагадує одне зі вторинних значень цього дієслова («закарбуватись у пам'яті, справити сильне враження»), однак тут ми швидше за все маємо фразеологічну метафору із живою внутрішньою формою, яка спирається на семантику «горіння» у її проекції на емоційно-афективну сферу, зокрема на царину еротичних почуттів і станів.

Отже, проаналізувавши фразеотвірний потенціал лексико-семантичних варіантів досліджуваних дієслів, ми з'ясували, що використання його семантем у процесі фразеотворення характеризується своєю вибірковістю, тобто одні зі властивих даним лексемам семантем знаходять своє використання (ширше чи вужче) у творенні

фразеологізмів, натомість інші залишаються поза таким використанням, так би мовити, «незатребуваними».

Так, у фразеотворенні англійської мови дієслова англ. *burn*, *fire* в основному використовуються лише у спільному для них вихідному семантичному варіанті «піддавати(ся) дії вогню, знищувати(ся) вогнем, виділяти тепло і світло» і таке вихідне значення зазначених дієслів виступає як фразеотвірне стосовно усіх аналізованих нами типів фразеологічних одиниць. Певну активність у фразеотворенні проявляє похідна семантика «стріляти», що виражається у таких типах фразеологічних одиниць, як усталені мовленнєві формули, номінативні сполуки, в ідіомах *sensu stricto*. Використання інших похідних семантем досліджуваних дієслів як фразеотвірних досить обмежене і представлене поодинокими випадками.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баранцев К.Т. Англо-український фразеологічний словник / К.Т. Баранцев. – 2-ге вид., випр. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2005. – 1056 с.
2. Дубенко О.Ю. Англо-американські прислів'я та приказки / О.Ю. Дубенко. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 416 с.
3. Інтегрована лексикографічна система “Словники України” [Електронний ресурс], версія 1.05. Інститут мовно-інформаційних досліджень НАН України. – К.: Довіра, 2001-2005.
4. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин. – М.: Рус. яз., 1984. – 944 с.
5. Мельчук И.А. О терминах “устойчивость” и “идиоматичность” / И.А. Мельчук // Вопросы языкознания. – М., 1960. – № 4. – С. 73–80.
6. Новый Большой англо-русский словарь / под общим руководством акад. Ю.Д. Апресяна и проф. Э.М. Медниковой [Електронний ресурс] // Режим доступу: [http://translate.academic.ru/?lang=english&didf\]=eng_rus_apresyan](http://translate.academic.ru/?lang=english&didf]=eng_rus_apresyan)
7. Телия В. Н. Фразеология / В. Н. Телия // Общее языкознание. Внутренняя структура языка / Отв. ред. Б.А. Серебренников. – М.: Наука, 1972. – С. 456 – 516.
8. Brewer's Dictionary of Phrase and Fable / [E. Cobham Brewer, ed. Ivor H. Evans]. – New York: Harper and Brothers Publishers – 1979. – 990 p. – [Copyright PDF].
9. Hornby A.S. with A.P.Cowie. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. – Moscow: Russian Language Publishers, 1982. – V. 1 (A–L) – 510 p.
10. Longman Dictionary of Contemporary English. The Living Dictionary / [ed. by S. Bullon]. – Harlow, England: Pearson Education Limited, 2003. – 1949 p.
11. Longman Dictionary of English Idioms. Harlow: Longman, 1979 – 387 p.
12. Wright Joseph *The English Dialect Dictionary* / Joseph Wright. – Vol.1 (A – C). – Oxford: Henry Frowde, 1898. – 864 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Яна Бечко – кандидат філологічних наук, викладач кафедри української та іноземних мов Уманського національного університету садівництва.

Наукові інтереси: фразеологія англійської, німецької та української мов.

СЕМАНТИКО-КОГНІТИВНИЙ АНАЛІЗ ЯДРА НОМІНАТИВНОГО ПОЛЯ КОНЦЕПТУ "SPACE" В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Ельдар ВЕРЕМЧУК (Запоріжжя, Україна)

Стаття присвячена семантико-когнітивному аналізу ядра номінативного поля концепту SPACE. На основі отриманих когнітивних даних пояснені семантичні модифікації, що відбулися в рамках вербалізаторів концепту. Виділено основні диференційні когнітивні ознаки, що входять до семантичного прототипу концепту на основі лексичних одиниць, які формують ядро його номінативного поля.

Ключові слова: концепт, номінативне поле, семантико-когнітивний аналіз, когнітивна диференційна ознака, когнітивна класифікаційна ознака, вербалізатор, семантика.

The article deals with semantic-cognitive analyses of the nucleus of the concept SPACE. Due to the attained cognitive data the semantic modifications which took place within the verbalizers of the concept were explained. The main cognitive traits of the concept which form the semantic prototype were singled out on the basis of the lexical units which constitute the nucleus of its nominative field.

Key words: concept, nominative field, semantic-cognitive analysis, differential / classification trait, verbalizer, semantics.

У наш час все більш важливим у лінгвістиці є питання вивчення ментальних образів, що стоять за певними мовними номінаціями. Актуальності набувають когнітивні дослідження в галузі мовознавства, метою яких є аналіз засобів об'єктивації предметного світу у свідомості людини та дослідження зв'язків між одиницями (квантами) знання, мовними значеннями та предметним світом.

Одним із головних напрямів сучасної когнітивної лінгвістики є лінгвокогнітивний напрямок, який ґрунтується на постулаті, що в основі знань про світ покладена певна ментальна одиниця – концепт, завдяки якій дослідник має можливість "вийти на концептосфери соціуму" [2: 6]. Цей напрям оперує фреймовим аналізом концепту, що здійснюється в термінах "термінал" та "слот", а також польовою моделлю аналізу концепту, яка передбачає побудову номінативного поля концепту та його розмежування на ядро й периферію. Саме польова модель аналізу концепту і покладена в основу сучасних семантико-когнітивних досліджень.

Метою цього підходу є вивчення лексичної та граматичної семантики мови як засобу для доступу до змісту концептів, і як способу їх моделювання. Суть даного підходу полягає в дослідженні семантичних процесів, що протікають у межах лексичних одиниць, які вербалізують концепт та їхнє пояснення з точки зору когнітивістики, що дозволяє моделювати концепт як ментальну структуру. Цей підхід розробляли такі вчені як О.С. Кубрякова, М.М. Болдирев, А.П. Бабушкін, Є.В. Рахіліна, З.Д. Попова, Й.А. Стернін, Г.В. Бикова та ін.. [5; 3; 1; 7; 6; 4].

Актуальність роботи полягає в тому, що когнітивна інтерпретація семантики вербалізаторів концепту, які входять до ядра його номінативного поля, дозволяє виявити основні диференційні когнітивні ознаки концепту, що дає змогу моделювати концепт, як ментальну одиницю, і це є внеском у дослідження концептосфери взагалі.

Метою статті є побудова ядра номінативного поля концепту SPACE та когнітивний аналіз семантики його компонентів.

Об'єктом дослідження є власне концепт SPACE як складова концептуальної картини світу.

Предметом дослідження є лексичні одиниці, що формують ядро номінативного поля концепту SPACE.

Методика семантико-когнітивного аналізу передбачає використання отриманих в результаті аналізу когнітивних даних для пояснення семантичних процесів в лексико-семантичних варіантах, що вербалізують концепт.

У відповідності з метою дослідження та згідно з обраною методикою перед нами постають наступні **завдання**:

1) побудова номінативного поля концепту; 2) аналіз та опис семантики мовних засобів, що входять до номінативного поля концепту; 3) когнітивна інтерпретація результатів опису семантики мовних засобів, тобто виявлення когнітивних ознак, що формують концепт, як ментальну одиницю; 4) опис змісту концепту у вигляді переліку когнітивних ознак.

Отримані когнітивні результати можуть у такому разі допомогти зрозуміти, як співвідносяться окремі значення в рамках інтенціоналу вербалізатора, та роз'яснити як та чому саме розвивалися ті чи інші значення завдяки метафоричному чи метонімічному переносам; якою була мотивація розвитку цих значень та як нові лексико-семантичні варіанти співвідносяться в свідомості людини із вже існуючими. Тобто, дослідження починається із вивчення мовної системи, потім воно передбачає перехід до когнітивного аналізу вже не мовних процесів, а процесів, що перебігають у людській свідомості, і, на решті його фокус знову переміщується на мовну систему, екстраполюючи, таким чином, отримані результати на мовний матеріал.

Аналіз лексикографічних джерел дозволяє виявити лексичні одиниці, які формують ядро номінативного поля концепту SPACE, а саме: *space, cosmos, Universe, world, creation, macrocosm* а також словосполучення *outer space*.

Безперечно, словом-репрезентантом однойменного концепту є лексична одиниця *space*, яка має у своєму інтенціоналі 4 основні семантими. Якщо аналізувати появу значень з етимологічної точки зору, то першим значенням є значення "*the dimensions of height, depth, and width within which all things exist and move*" [11] ("простір") (тут і далі переклад наш – В. Е.). Наступне значення – це "*lapse of time*" ("проміжок часу") [10]. Спільний експонент для вираження значень "простір" та "проміжок часу" свідчить про те, що дані ментальні образи є суміжними у свідомості людей. Зв'язок простору та часу підтверджує, перш за все, сучасна наука. Спеціальна теорія відносності А. Ейнштейна доводить, що плин часу (точніше

швидкість протікання процесів) залежить від властивостей простору, точніше від ступеня його викривленості. За теорією Великого Вибуху відлік часу розпочався в момент розширення Всесвіту (після Планківської епохи), і таким чином, розширення Всесвіту обумовлює протікання часу. Отже, час та простір мають об'єктивну взаємозалежність, і це відтворено в англійській концептуальній картині світу.

На основі, когнітивної ознаки *extension (протяжність)*, яка впливає із етимологічно першого і основного значення слова, виникла ознака *free (вільний)*, яка ґрунтується на асоціаціях, що виникають у людей із великими просторами, і яка дала розвиток наступній групі значень завдяки метафоричному переносу: "*vacant place*" ("місце для сидіння" (вільний простір для сидіння)), "*an empty area between written or printed words, lines*" ("пробіл" (вільний простір між словами у рядку)), "*the width of a typed letter of the alphabet*" ("місце друку на шпальтах газети"), "*land, or an area of land that has not been built on*" ("відкритий простір" (вільний від будівель, насаджень)) [10; 9]. Як результат, на основі попередньої семантики виникло значення "*the freedom to do what you want or do things on your own*" ("свобода думки, способу життя") [9]. Таке значення є також метафорично мотивованим і ґрунтується на семантімі – "*free spaces*" ("вільні простори"), що асоціюється зі свободою.

Значення ж "*stellar depths*" ("космічний простір") виникло на основі спеціалізації етимологічно першого значення "*space*" ("простір") у XVII ст. у зв'язку із розвитком астрономічної науки [10], і, отже, воно є найбільш новим значенням із усіх вище перерахованих.

Лексична одиниця *cosmos* була запозичена із грецької мови, що означала в ній "*order of the world*" ("світовий порядок") За уявленням давніх греків космос був ідеальною впорядкованою системою, що протиставлялася хаосу – безладному нагромадженню матерії. Піфагор вперше використав це слово для позначення зоряного небозводу. Філософія давніх греків вплинула і на сучасне розуміння концепту, оскільки ця лексична одиниця досі вживається в сучасній англійській мові у значенні "*harmony; order*" [8] ("гармонія, порядок"), і завдяки цьому у концепт привносяться такі когнітивні ознаки як *orderliness, tranquillity, harmony (впорядкованість, спокій, гармонія)*.

Слово *universe* є також багатозначним. Перше і вихідне значення цього слова "*all existing matter and space considered as a whole*" ("уся матерія та простір"). Проте, на основі механізмів семантичної деривації на базі цієї лексеми утворилися нові значення. Так, зокрема, завдяки метонімічному переносу з'явилося значення "*Milky Way*" [8] ("Чумацький шлях"), тобто відбулася спеціалізація значення, коли ціле – увесь Всесвіт асоціюється лише з його частиною – нашою галактикою. На основі подальшої спеціалізації виникло значення "*the humanity*" [8] ("людство"), тобто Всесвіт, що вмістить у собі абсолютно все, асоціюється із всім населенням землі, як найважливішою його складовою з точки зору людини. Це значення утворилося завдяки інтегральній когнітивній ознаці "**все без винятку**". Завдяки даній класифікаційній ознаці, також, виник математичний термін *universal set (універсальна сукупність)*.

Лексема *world* також входить до ядра номінативного поля концепту SPACE, оскільки в своєму першому значенні вона використовується для номінації Всесвіту. Однак, етимологічним значенням даного слова є "*human existence, the affairs of life, the human race, mankind*" [10] ("людське існування", "людство, людська раса"). Отже, значення "*Universe, Planet we live on*" [8] ("Всесвіт" та "планета, на якій живе людина") утворилось завдяки генералізації (розширення вихідного значення) від позначення людського життя до життя взагалі, всього Всесвіту. Значення "*all of nature, or all animals or plants considered as a group*" [9] ("царство, світ") виникло вже завдяки спеціалізації останнього значення (царство тварин, рослинний світ). Подібно до попередньої лексичної одиниці завдяки класифікаційній ознаці "**множинність**", так як світ різносторонній, наповнений великою кількістю різних речей, виникло значення "*universal set*" ("сукупність, велика кількість").

Лексична одиниця (*the*) *Creation* – "*the creating of the universe, especially when regarded as an act of God; everything created, the universe*" [11] ("світ, особливо коли він розглядається, як акт Божого творіння") також вживається для позначення Всесвіту, але відображає його як результат акту Божого творіння. Дане значення виникло завдяки звуженню вихідного

значення *creation* – "the action or process of bringing something into existence" ("творіння взагалі"), тобто в результаті спеціалізації новий лексико-семантичний варіант слова звузив свій екстенціонал до номінації Всесвіту, як акту Божого творіння.

Слово *macrocosm*, яке означає "a large, complicated system such as the whole universe or a society, considered as a single unit" [11] ("всесвіт в цілому") також вступає в синонімічні зв'язки з попередніми лексичними одиницями для позначення міжзоряного простору. Однак, воно часто протиставляється слову *microcosm* – "a community, place, or situation regarded as encapsulating in miniature the characteristics of something much larger" ("сутність, яка є мініатюрним відображенням чогось великого") [11]. Таким чином, у сприйнятті людини, певна область або сфера людської діяльності може порівнюватися із Всесвітом в цілому на правах того, що вона розуміється як мініатюрне його відображення.

Однак, ця лексична одиниця має ще й інше значення "humankind regarded as the representation in miniature of the universe" [11] ("людство як мініатюрне відображення всесвіту"). Мікрокосм – це людина (точніше її внутрішній світ, душа), як подоба, відображення, дзеркало, символ Всесвіту (макрокосмосу). Така опозиція *macrocosm* / *microcosm* (макрокосм / мікрокосм) розкриває якісно нову характеристику концепту космос, протиставляючи космос (міжзоряний простір) космосу (внутрішньому світу людини). Отже, в мисленні людини цей концепт позначає не лише простір за межами планети, але й внутрішній світ самої людини.

Ця когнітивна риса концепту SPACE бере свій початок ще з часів античності. Так, зокрема, вчення про мікрокосмос знаходимо в Платона, у представників перипатетичної школи, засновником якої був Аристотель, та в ученні стоїцизму. Опозицію "зовнішній, об'єктивний світ" та "внутрішній світ людини" розглядав і Еммануїл Кант. Згідно з даною філософією найважливішими у світі є дві речі: зовнішній простір – космос (*outer space*), адже без нього неможливе життя взагалі, та "простір" в самій людині (*inner space* – "the human mind regarded as being as unknown or unfathomable as space" [8]) – душа з почуттям моралі, що й визначає, яким буде це життя. Як бачимо, людині властиво було здавна порівнювати навколишній матеріальний світ та космос взагалі з внутрішнім, духовним світом людини, що має ідеальне начало.

Виходячи зі словотвірних особливостей слова *microcosm* (мікрокосм) можна стверджувати, що людина мислила себе хоча і не великою, але частиною Всесвіту. Слово *microcosm* утворене способом афіксації: префікс *micro*+ *cosm(os)*. Префікс *micro* означає щось дуже мале, незначну кількість чогось (одна мільйонна частина, математичним вираженням якої є 10^{-6}). Отже, в концепті SPACE закладені уявлення людини про те, що вона є частиною Всесвіту і людський внутрішній світ протиставляється всесвіту в цілому.

Словосполучення *outer space* (космос) є синонімічним лексичній одиниці *space* і позначає міжзоряний простір, особливо віддалену його частину та протиставляється словосполученню *inner space*, що називає частину космосу, яка знаходиться близько до землі (або внутрішній світ людини).

Побудувавши ядро номінативного поля концепту, описавши семантику лексичних одиниць, які до нього входять, та пояснивши семантичні трансформації з когнітивної точки зору, спробуємо представити концепт SPACE у вигляді набору когнітивних ознак.

Лексичні одиниці, що складають ядро номінативного поля концепту привносять різні ознаки до його семантичного прототипу, який є – мінімальним набором прототипних ознак у складі концепту.

Отже, проаналізуємо набір когнітивних ознак семантичного прототипу концепту у відповідності з тими елементами ядра номінативного поля, які ці ознаки привносять. Так, зокрема, концепту SPACE притаманні перш за все такі диференційні когнітивні ознаки як *infinity*, *endlessness*, *extension* (нескінченність, всеосяжність, протяжність) які привносяться до концепту завдяки його слову-репрезентанту. Поряд з цією ознакою знаходяться такі ознаки як *mysteriousness*, *obscurity*, *secrecy* (невідомість, таємничість, загадковість). Останні когнітивні ознаки логічно впливають з попередньої, адже нескінченність в людському сприйнятті асоціюється з чимось таким, що не можна пізнати, осягнути, а тому вона сповнена таємниць та загадок.

Наступними групами ознак є ті, що привносяться в семантичний прототип концепту семантемами його слова-вербалізатора а) *інтервал часу -transience, continuity, irreversibility* (швидкоплинність, неперервність, необоротність); б) *вільне місце* (не зайняте ні чим) – *vacuity* (вільність); в) *свобода думки – freedom* (свобода).

Завдяки значенням лексичної одиниці *cosmos* в рамках концепту виникають такі ознаки як *harmony, orderliness, tranquillity, placidity* ("впорядкованість", "гармонія", "спокій") – ознаки, що ґрунтуються на уявленнях давніх греків про космос, які є досі актуальними для носіїв англійської мови.

Лексична одиниця *universe* поповнює семантичний прототип такими ознаками, як *connected with human being* (пов'язаний з людиною), *all-including, all-embracing* (включаючи все, все без винятку).

Слово *world* до вже існуючих ознак додає такі ознаки як *diversity, variety* (різноманітність, багатоплановість).

Лексема *Creation* вносить до семантичного прототипу концепту когнітивну ознаку *created by God* (створений Богом).

Існування лексичної опозиції *macrocosm / microcosm* свідчить про те, що людині властивим є співвідносити зовнішній об'єктивний світ із внутрішнім суб'єктивним світом, що і виражається через диференційні ознаки концепту SPACE.

Отже, на основі семантико-когнітивного аналізу ядра номінативного поля концепту SPACE можна виділити такі когнітивні диференційні ознаки, які входять до його семантичного прототипу: *infinity, endlessness, extension, mysteriousness, obscurity, secrecy, transience, continuity, irreversibility, vacuity, freedom, harmony, orderliness, tranquillity, placidity, all-including, all-embracing, connected with human being, variety, diversity, created by God* (або українські *протяжність швидкоплинність, неперервність, необоротність, свобода, воля нескінченність, невідомість, таємничість, загадковість, впорядкованість, гармонія, спокій, всеохоплюваність, включення усього без винятку, різноманітність, багатоплановість, створення Богом, внутрішній світ людини*).

Звичайно, цей перелік когнітивних ознак концепту SPACE не можна вважати абсолютно повним, адже, будучи обмеженими рамками статті, ми зробили спробу здійснити семантико-когнітивний аналіз лише ядра номінативного поля концепту. Тому перспективою подальших досліджень є аналіз всього номінативного поля концепту, включаючи його периферію, та моделювання концепту SPACE як ментальної одиниці, а також визначення його місця в англійській концептосфері.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабушкін А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А.П. Бабушкін. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1996. – 104 с.
2. Балашова Е. Ю. Концепты любовь и ненависть в русском и американском языковых сознаниях / Е.Ю.Балашова. – Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Саратов, 2004.
3. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика / Н.Н. Болдырев. – Тамбов, 2001. – 123 с.
4. Быкова Г. В. Лакуны как явление языка и речи / Г.В. Быкова // Филологические записки. – Вып. 14. – Воронеж, 2000. – С. 183-196.
5. Кубрякова Е. С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики / Е. С. Кубрякова // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004, № 1. – С. 6-17.
6. Попова З.Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж: Изд-во «Истоки», 2002. – 191 с.
7. Рахилина Е. В. Когнитивная семантика: история, персоналии, идеи, результаты / Е.В. Рахилина // Семиотика и информатика. – Вып. 36. – М., 1998. – С. 274-323.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

8. Collins English Dictionary [Електронний ресурс] – 8th Edition. – Harper Collins Publishers 2006/ – Режим доступу: <http://www.collinsdictionary.com/>.
9. Longman English Dictionary Online [Електронний ресурс]. – Pearson Education LTD. – Copyright 2012. – Режим доступу: <http://www.ldoonline.com/>.
10. Online Etymology Dictionary [Електронний ресурс]. – уклад. Douglas Harper]. – Режим доступу: <http://www.etymonline.com/>.
11. Oxford Dictionary Online [Електронний ресурс]. – Oxford University Press. – Copyright 2012. – Режим доступу: <http://oxforddictionaries.com/>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ельдар Веремчук – студент магістратури Запорізького національного університету факультету іноземної філології.

Наукові інтереси: актуальні проблеми семантико-когнітивних та лігвоконцептуальних досліджень, семантичні трансформації в мовному лексиконі.

ДО ПИТАННЯ ПРО ЛІНГВІСТИЧНИЙ СТАТУС ПАРЕМІЙНИХ ОДИНИЦЬ

Вікторія ГОНГАЛО (Острог, Україна)

У статті окреслено межі пареміології та статус понять паремія, прислів'я та приказка. Подано низку ознак паремійних одиниць, які надають їм особливого характеру стосовно інших мовних одиниць. Здійснено аналітичне вивчення комплексу критеріїв розмежування прислів'я та приказки. Уточнено фразеологічний статус паремійних одиниць.

Ключові слова: паремія, прислів'я, приказка, фразеологічна одиниця, фразеологічний статус, дидактичність, відтворюваність.

The article defines boundaries of paremiology and the status of the notions of a paroimia, a proverb and a saying. A number of features of proverbs that show their special nature in comparison with other linguistic units are presented. Analytical studying of complex of criteria for differentiating a proverb and a saying was made. Phraseological status of proverbs was specified.

Key words: paroimia, proverb, saying, phraseological unit, phraseological status, didacticism, reproducibility.

Постановка наукової проблеми. Мудрість та дух народу виявляються в його прислів'ях та приказках, а знання та активне володіння паремійним багатством того чи іншого народу сприяє не лише кращому знанню мови, але й розумінню напряду думок та характеру народу. Паремії як яскраві виразники мовної ментальності вже давно потрапили в коло наукової уваги лінгвістів, літературознавців, фольклористів, етнографів та інших дослідників. Певна специфіка, якою наділені ці паремійні одиниці, змушує науковців дискутувати щодо визначення понять «прислів'я» та «приказка», а також їхнього входження в підсистему фразеології.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед видатних українських пареміологів слід назвати І. Франка, М. Номиса, М. Пазяка, О. Потєбню, М. Сумцова. Першим зводом паремійного матеріалу став рукописний збірник мандрівного дяка кінця XVII – початку XVIII ст. К. Зіновіїва. Наступні видання В. Смирницького (1834), Г. Ількевича (1841), О. Шишацького-Ілліча (1857), М. Закревського (1860), М. Номиса (1864), П. Чубинського (1878), М. Комарова (1890) заклали підвалини української пареміографії та пареміології. Своєрідним підсумком пропедевтичної праці пареміографів XIX ст. стало видання тритомного корпусу „Галицько-руські народні приповідки” (Львів, 1901-1910) І. Франка [19].

У зарубіжному мовознавстві знані своїм внеском у пареміологію К. Вандер, С. Адальберг, А. Затурецький, В. Даль, В. Анікін, В. Пропп, О. Афанасьєв.

Сучасну пареміологію представляють А. Багмет, Л. Дядечко, О. Дуденко, М. Пазяк, Ю. Прадід, В. Сироткін, Л. Скрипник, П. Попов, М. Рибникова, Д. Бондаренко, О. Бабкін, В. Мокієнко, О. Молотков, В. Телія та ін. Відомим дослідником малих жанрів в Україні був М. М. Пазяк. Цілісним дослідженням жанру є його монографія «Українські прислів'я та приказки: Проблеми пареміології та пареміографії» [11]. Його вагомих внесок у збирання, опрацювання і лексикографування найкращих зразків національних паремій був відображений у тритомному академічному виданні (Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини. К., 1989 р.; Приказки та прислів'я: Людина. Родинне життя. Риси характеру. К., 1990 р.; Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми. К., 1991 р.).

Хоча вивченням паремійного фонду мови займалась ціла плеяда науковців, проблеми окреслення меж пареміології, визначення чітких критеріїв розмежування прислів'я та приказки не отримали комплексного висвітлення. Цей факт визначає **актуальність** нашого дослідження.

Метою статті є уточнення лінгвістичного статусу паремійних одиниць та висвітлення основних аспектів пареміології. Означена мета передбачає виконання комплексного **завдання:** аналітичним шляхом викоремити й систематизувати погляди вчених на 1) окреслення меж пареміології; 2) лінгвістичний статус понять *паремія, прислів'я та*

приказка; 3) систему категоріальних ознак паремійних одиниць; 4) встановлення критеріїв розмежування прислів'я та приказки; 5) фразеологічний статус паремій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розуміння змісту самого терміна «паремія» у мовознавстві є неоднозначним. На сучасному етапі деякі вчені розглядають паремії у широкому значенні, залучаючи до них не лише прислів'я та приказки, але й байки, казки, притчі, цитати, власні назви, які стали загальними, пісні тощо [15; 7; 12]. Так, О. Селіванова у термінологічній енциклопедії «Сучасна лінгвістика» визначає паремії як стійкі відтворювані, культурно марковані одиниці переважно реченнєвої структури, зокрема, прислів'я, приказки, примовки, загадки, прикмети, скоромовки, замовляння тощо [15]. Автори енциклопедії «Українська мова» визначають паремії як народні вислови, виражені реченням, а також короткими ланцюжками речень, якими передаються елементарна сценка чи найпростіший діалог, додаючи до їх складу й «ділові» вислови, повір'я, «віщі» сни, ворожби, задачі, головоломки, пустомовки, небилиці, нісенітниці, одномоментні анекдоти, казкові формули тощо [18: 460]. М. та З. Лановик у праці «Українська усна народна творчість» виокремлюють жанрові різновиди паремій, як-от: вітання, побажання, тости, прокльони, прощання тощо [7].

Як бачимо, думки щодо обсягу поняття *пареміологічна одиниця* є неодномірними, проте дослідники однакові в тому, що до паремій беззастережно слід залучати прислів'я і приказки. Найчастіше термін «паремія» застосовується у вузькому значенні – лише стосовно приказок і прислів'їв, що видається логічним, адже сам термін походить від грецького *paroimia* – прислів'я, приказка.

Паремії є унікальними фактами мови, оскільки мають подвійну спрямованість: вони водночас є і *одиницями мови*, адже мають вигляд кліше і використовуються в ролі знаків, їхнє значення може мотивуватися, вони можуть мати омоніми, синоніми й антоніми, здатні займати певне місце в мовленнєвому ряді й мати набір споріднених форм для цього місця, тобто вони включені в систему синтагматично-парадигматичних відношень мови [18: 460], і *одиницями мовлення*, оскільки належать до фольклору як мікротексти, що мають самодостатнє значення та несуть певне комунікативне навантаження. Саме таке визначення паремії вважаємо доцільним прийняти за робоче.

Прислів'я та приказки є одними з перших зразків мовної діяльності людини та пам'яток її словесного мистецтва. Вважають, що прислів'я та приказки зародились у період розвитку сільськогосподарської діяльності людства. Найдавніші паремії пов'язані зі спостереженням людини за природою та своєю трудовою діяльністю. У тривалому процесі свого формування вони вмістили все, що пережило суспільство, що його цікавило. Більшість паремій пов'язана з безпосереднім соціально-історичним досвідом народу. Це перше і основне джерело народних прислів'їв та приказок.

Прислів'я та приказки як паремійні одиниці характеризує низка притаманних їм ознак. Найперша – це *сталість* форми. За Г. Пермяковим, усі вони є стійкими сполученнями слів, або кліше. Як і друкарські форми, вони вживаються повністю і в такому більш-менш незмінному вигляді фігурують в усному і писемному мовленні [12: 15]. Свою увагу вчений також звертає на мотивацію загального значення прислів'їв і приказок. Образну мотивацію мають кліше (власне прислів'я і приказки), значення яких не витікає безпосередньо із значень окремих слів-компонентів, але пов'язане з ними за допомогою образу. Паремійні одиниці із так званою безпосередньою мотивацією загального значення складають ті кліше, зміст яких безпосередньо витікає із окремих слів-компонентів [26: 72]. Дослідники також однак підкреслюють, що прислів'я та приказки виражають народну мудрість, перевірену досвідом попередніх поколінь, що їм властива *дидактичність* [24: 213; 25: 162]. На дидактичному характері паремій наголошує і Т. Шутковський, стверджуючи, що їхнє переносне значення містить певну директиву, попередження, повчання, пораду тощо. Окрім цих ознак, диференційними ознаками також вважають *зміст* паремій, який функціонує у двох планах – буквальному і переносному; *образність*, оскільки абстрактні міжлюдські відносини, політичні, соціальні, побутові тощо виражаються в простих, але переконливих образах; *всезагальність функціонування* – багато паремій були відомі мовцям не тільки в межах певного регіону чи країни, але й на території континенту [26: 68–69]. Серед інших

ознак варто назвати *комплікативність* – специфічне ускладнення семантичної структури, пов'язаної з пізнавальною діяльністю людини; *експресивність*, оскільки пареміям притаманна виразність та вплив на реципієнта; *анонімність*; *афористичність*, тобто здатність у лаконічній формі виразити чітке спостереження, що є узагальненням досвіду; *лаконічність*, адже прислів'я та приказки здатні виразити повноту змісту у стислій формі.

Усі наведені ознаки відображають особливий характер паремій щодо інших мовних одиниць і літературних жанрів.

Незважаючи на підвищений інтерес до прислів'їв і приказок, у різних працях натрапляємо на різні визначення прислів'я. Основна складність визначення поняття «прислів'я», на думку Л. Б. Савенкової, полягає в загальноновживаності і – одночасно – історичній багатозначності цього слова. Інша – в тому, що сьогодні прислів'я є об'єктом вивчення різних наук – фольклористики, поетики, лінгвістики, які звертають увагу на різні аспекти її сутності і відповідно до цього пропонують визначення з нетотожними наборами ознак [14].

Термін «прислів'я» має свою історію. Шумери свого часу розглядали прислів'я як будь-яку форму «народної мови» і залучали до них заповіді, максими, трюїзми, афоризми, парадокси, компліменти, побажання, тости, короткі байки, анекдоти, молитви тощо. До 18-го століття прислів'я характеризували як метафоричні фрази, порівняння і дескриптивні епітети. У сучасній науковій літературі під *прислів'ям* розуміють образний завершений вислів, який має повчальний зміст і, зазвичай, специфічне ритмо-фонетичне оформлення [3: 341]. Ці одиниці є носіями універсальних істин, узагальнених спостережень. Як стверджує В. Анікін, будь-який вислів не може стати прислів'ям, а лише той, який відповідає способу життя і думкам багатьох людей – такий вислів міг існувати тисячоліттями, транслюючись зі століття у століття [1: 6]. Тематика прислів'їв охоплює широкий спектр питань: сімейне влаштування, матеріальну забезпеченість, погодні умови, місце та значущість жінки у суспільстві, релігію та віросповідання, питання життя і смерті, специфіку менталітету тощо.

Автори словникової статті у енциклопедії «Українська мова» В. М. Русанівський та О. О. Тараненко тлумачать прислів'я як стійкий вислів переважно фольклорного походження, в якому зафіксований практичний досвід народу та його оцінка різних подій і явищ [18: 530]. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів додатково наголошує на стислій та влучній формі прислів'я [5: 140]. М. Менсер у передмові до словника англійських прислів'їв вказує, що прислів'я дають поради, роблять зауваження чи презентують повчання у лаконічній спосіб [23: 9]. До стислості та лаконічності Літературна енциклопедія в 11 томах (1929-1939) додає ще таку ознаку, як зручне вимовляння, називаючи прислів'я також висновком, порадою, наказом – у формі звичайного афоризму [8]. А. Тейлор називає прислів'я мудрістю, оригінальною за своєю формою та ідеєю, що була узагальнена індивідом і застосована до певної ситуації [27: 3].

Узагальнюючи різні тлумачення терміна «прислів'я», визначаємо його як сталий лаконічний вислів у формі поради, повчання чи наказу, в якому виражається загальноновизнана життєва істина і відображається багатовікова мудрість народу.

Часто прислів'я прирівнюються до приказок і не диференціюються. У науці про мову ще не склалося загальноприйнятої думки щодо їх розмежування. Проте існує суттєва різниця між прислів'ями та приказками. У одних джерелах зацентровано на формальному її складнику, у інших – на змістовому (прагматичному). Енциклопедія «Українська мова» визначає приказку як стійкий вислів здебільшого фольклорного походження, який образно розкриває певне явище насамперед з погляду його емоційно-експресивної оцінки. Автори стверджують, що приказки, на відміну від прислів'їв, висловлюють незавершену думку, є частиною судження, яке має форму незамкненого кліше. Вони можуть бути реалізовані в мовленні тільки в контексті [18: 524]. На синтаксичній незавершеності приказки наголошує й О. Ахманова [3: 328]. Тому як одне з основних розмежувань прислів'я та приказки вважаємо логічну та синтаксичну незавершеність. Цілий ряд приказок походить від прислів'їв, представляючи собою їхню частину чи уламок, що чітко вказує на різницю між цими двома мовними утвореннями [16]. Наприклад, такі приказки відірвались від прислів'їв і генетично є

їхніми частинами: *За доброго мужа голова як ружа* («За доброго мужа голова як ружа, за лихого раба то як стара баба») [20: 417], *Біда, в кого жінка бліда* («Біда, в кого жінка бліда, – у кого червона як калина, то й тому лиха година») [10: 404]. Як бачимо, прислів'я – це змістовний вислів, який становить граматично й інтонаційно оформлене судження, як правило, у формі складного речення, натомість приказка не висловлює повного твердження й висновку з нього, не дає узагальнення, а лише підкреслює особливість конкретного предмета чи явища, подає в дотепній образній формі спостереження за цим явищем.

Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів наголошує на прагмасемантичному критерії розрізнення цих двох утворень: С. Я. Єрмоленко називає приказку близьким до прислів'я влучним, афористичним, іноді римованим висловом, зазначаючи, що приказка не має властивого прислів'ю повчального змісту [5: 137]. Проте інші вчені наголошують на нерозривній єдності обох критеріїв (структурно-семантичного і функціонального). Так, на думку В. М. Мокієнка, головною відмінністю прислів'я від приказки є структурно-семантична та функціональна специфіка: якщо прислів'я є завершеною синтаксичною структурою з повчальним змістом, то приказка – це лише «будівельний елемент» речення, оцінно-експресивне словосполучення, яке найчастіше виконує у ньому ту саму функцію, що й образно конотоване слово [9: 35].

Ще одну рису, яка розмежує прислів'я та приказки, низка спеціалістів бачать і в тому, що прислів'я можуть мати як буквальне, так і переносне значення, а приказка має лише буквальний план змісту вислову [13: 347]. Так, О. Широкова пише, що «основною відмінністю між прислів'ям та приказкою вважається переносне значення, яким наділене прислів'я, і відсутність його у приказки» [22: 117].

Тож, хоча приказка за своїм семантичним змістом і наближена до прислів'я, проте існують відмінності, які роблять неможливим ототожнення цих двох термінів: логічна та синтаксична незавершеність, відсутність повчального змісту та буквальний план змісту приказки.

Дискусійним на сьогодні залишається і питання про фразеологічний статус прислів'їв та приказок. Низка дослідників відкидає можливість залучення паремій до кола ФО. У сучасній науці нефразеологічно орієнтованого підходу до таких одиниць дотримуються Ю. Гвоздарьов, Л. Авксентьев (з огляду на наявність у пареміях судження), О. Молотков, Н. Амосова, О. Бабкін (через їхню нееквівалентність слову), С. Ожегов, В. Телія (зважаючи на різноструктурність), М. Копиленко, З. Попова, А. Левицький (через факт їх формальної цілісності і неможливості поєднання з іншими елементами виразу) та ін. На їхню думку, об'єднання семантично і логічно різних мовних явищ на основі ознаки відтворюваності приведе до розмивання меж фразеології як науки і нечіткості уявлення про коло її об'єктів. В. П. Жуков вказує на те, що, на відміну від фразеологізмів, які виражені словом або словосполученням, прислів'я, представлені реченнями, наділені змістовою та інтонаційною завершеністю, синтаксичною членованістю, категоріями предикативності і модальності, тобто всіма конструктивними ознаками речення [6: 9]. Г. Л. Пермяков слушно зауважує, що через суттєву відмінність між словами і фразеологічними зворотами, з одного боку, і пареміями – з іншого (перші виступають як знаки речей/понять, а інші – як знаки ситуацій чи зв'язків між речами), мовознавцям так і не вдалось вибудувати послідовну систему одиниць фразеології, яка включала б паремії [12: 85].

Проте, заперечуючи входження паремій в підсистему фразеології, вчені по-різному визначають їхній статус. Так, В. М. Телія називає прислів'я одиницями народної творчості, тобто художніми текстами, і вважає сумнівним залучати їх до елементів мовної системи. Вона підкреслює: двоплановість прислів'їв та приказок – «наслідок не внутрішньомовних закономірностей, а умов жанру – його притчового характеру. А відтворюваність забезпечується «цитуюванням» цих виразів як народної думки про цінності» [17: 73]. Г. Л. Пермяков зазначає, що паремії складніші, ніж будь-які фразеологічні звороти, до того ж вони є фольклорними текстами, тому їх слід виокремити в самостійний клас одиниць мови – пареміологічний рівень мови [12: 85].

Ми ж дотримуємось фразеологічно орієнтованого підходу, поділяючи погляди В. Мокієнка, В. Костомарова, М. Шанського, В. Архангельського, Я. Баран, В. Бондаренко,

Л. Булаховського, С. Гавріна, О. Куніна, Ф. Медведєва, Л. Скрипник, М. Алексеєнка та ін., які термін фразеологічна одиниця (фразеологічний зворот, фразеологізм) вживають щодо прислів'їв та приказок як родовий. Ці вчені основними ознаками фразеологічної одиниці вважають її стійкість у мові і відтворюваність в мовленні. Так, С. Г. Гаврін мотивує фразеологічний статус прислів'їв наявністю у них п'яти ознак, що наближають їх до фразеологічних одиниць із структурою словосполучення: 1) відтворюваність у мові; 2) семантична цілісність; 3) загальноживаність; 4) сталість компонентного складу; 5) сталість граматичної форми [4: 25]. М. М. Шанський – двох: відтворюваності і надслівності [21: 35]. До фразеологічного статусу паремій вочевидь схилився і В. В. Виноградов. В. Л. Архангельський, аналізуючи його праці, виявляє в них вказівку на те, що засновник російської фразеології залучав прислів'я до кола фразеологічних єдностей, підкреслюючи розпливчастість даного розряду [2: 133]. Т. Шутковський також кваліфікує прислів'я як ФО, яка функціонує в якості ситуативного знака, має форму стійкого і відтворюваного у мові речення. В плані семантики прислів'я відрізняється узагальненим чи переносним значенням, яке утворилось на основі подібності і повторюваності даної суспільної ситуації. Мета його використання – це образна, мотивована прагматикою (схвалення, несхвалення, осуд, захоплення, наказ, вимога, рекомендація, порада тощо) номінація (і/чи аксіологічна характеристика) цих суспільних ситуацій [26: 77–78].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Таким чином, під пареміями слід розуміти прислів'я та приказки, що є стійкими висловами у вигляді речення чи його частини. Їм притаманна стійкість, відтворюваність, цілісність значення, що зближує паремії з фразеологічними одиницями і дає підстави розглядати їх на фразеологічному рівні як стійкі фрази чи ФО й кваліфікувати прислів'я та приказки як частину фразеології (окремий її підклас). Подальші перспективи дослідження вбачаємо у вивченні прагматичного і лінгвокультурологічного аспекту прислів'їв та приказок.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аникин В. П. Искусство слова в пословицах и поговорках / В. П. Аникин // Жуков В. П. Словарь русских пословиц и поговорок. – 7-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 2000. – С. 6–8.
2. Архангельский В. Л. Устойчивые фразы в современном русском языке / В. Л. Архангельский. – Ростов-на-Дону: Уздво РГУ, 1964. – 315 с.
3. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М.: Сов. Энциклопедия, 1966. – 608 с.
4. Гаврин С. Г. Изучение фразеологии русского языка в школе / С. Г. Гаврин. – М., 1963. – 130 с.
5. Ермоленко С. Я. Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Ермоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор. – К.: Либідь, 2001. – 223 с.
6. Жуков В. П. Словарь русских пословиц и поговорок / В. П. Жуков. – 7-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 2000. – 544 с.
7. Лановик М. Б. Українська усна народна творчість: підручник / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. – К.: Знання-Прес, 2006. – 591 с.
8. Литературная энциклопедия [Электронный ресурс] // Яндекс. Словари. – Режим доступа к статье: <http://encycl.yandex.ru/dict/litenc/article/1e9/1e9-1722.htm?text>
9. Мокиєнко В. М. Пословица и поговорка: от терминологического плюрализма к унификации / В. М. Мокиєнко // Литературная и диалектная фразеология: история и развитие (Пятое Жуковские чтения). – 2011. – Ч. 1. – С. 33–41.
10. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше / Уклав М. Номис. – К.: Либідь, 1993. – 768 с.
11. Пазяк М. М. Українські прислів'я та приказки: Проблеми пареміології та пареміографії / М. М. Пазяк. – К.: Наукова думка, 1984. – 204 с.
12. Пермяков Г. Л. Основы структурной паремииологии / Г. Л. Пермяков. – М.: Изд-во «Наука», 1988. – 237 с.
13. Русский язык. Энциклопедия / [глав. ред. Ю. Н. Караулов]. – М.: Дрофа, 1997. – 703 с.
14. Савенкова Л. Б. Мысли о русских паремиях / Л. Б. Савенкова [Электронный ресурс] // Science Research Center of Linguopsychology **NICOMANT**. – Режим доступа до статті: <http://www.nicomant.fils.us.edu.pl/mnt/1999-1/paremija.html>
15. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
16. Современный русский язык: Лексикология. Фразеология. Лексикография: Хрестоматия и учебные издания / [отв. ред. Д. М. Поцепня]. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2002. – 496 с.
17. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М., 1996. – 286 с.
18. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Руманівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
19. Франко І. Я. Етнографічний збірник. Т. Х. Галицько-Руські народні приповідки / І. Я. Франко. – Вип. I. – Львів, 1901. – 202 с.
20. Франко І. Я. Етнографічний збірник. Т. XXIV. Галицько-Руські народні приповідки / І. Я. Франко. – Том II, Вип. II. – Львів, 1908. – 612 с.
21. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка / Н. М. Шанский. – Изд. 4-е, испр. и доп. – Спб., 1996. – 186 с.
22. Широкова О. Жизнь пословицы // Русский язык в школе. – 1931. – № 6-7. – С. 117.
23. Manser M. H. The facts on file dictionary of proverbs / M. H. Manser. – An imprint of Infobase Publishing, New York, 2007. – 499 p.

24. Obelkevich J. Proverbs and Social History / James Obelkevich // Wise Words: Essays on the Proverb. – New York : Garland Publishing, 1994. – P.211-252.
25. Rogers T. Psychological Approaches to Proverbs: A Treatise on the Import of Context / Tim Rogers // Wise Words: Essays on the Proverb. – New York : Garland Publishing, 1994. – P.159-181.
26. Szutkowski Tomasz. Jednostki paremiologiczne z komponentem onomastycznym we wspolczesnym jezyku rosyjskim i polskim. – Volumina.pl Daniel Krzanowski. – Szczecin 2010. – 335 s.
27. Taylor A. The wisdom of many and the wit of one / Archer Taylor // The wisdom of many: essays on the proverb. – Madison: University of Wisconsin Press, 1994. – P. 3-9.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вікторія Гонгало – здобувач кафедри лінгвістики Національного університету «Острозька академія».

Наукові інтереси: фразеологія, пареміологія, гендерна лінгвістика.

СЕМАНТИКА НАЗВ БАЙДУЖОСТІ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Наталія ГРИГОРЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто структурно-семантичні особливості простору назв байдужості як складових лексико-семантичної групи «Емоційна сфера людини» в англійській та українській мовах: проаналізовано структуру їхніх значень, встановлено семантичні відношення між елементами виявлених мікрополів із з'ясуванням спільних та національно-своєрідних рис їхньої організації.

Ключові слова: ЛСГ, семантична структура значення, сема, семантичне мікрополе, семантичні відношення.

The paper deals with the semantic peculiarities of the nouns denoting INDIFFERENCE as the elements of the lexical-semantic group "Emotional sphere" in English and Ukrainian: the structure of their meaning and the semantic relations between the constituents of the semantic field are investigated in both languages.

Key words: lexical-semantic group, the structure of meaning, seme, semantic field, semantic relations.

У сучасних лінгвокогнітивних розвідках мова розглядається в її єдності з людиною як носієм мови, що зумовлює підсилення інтересу дослідників до різноманітних психічних феноменів, у тому числі й почуттів. «Лексика емоцій» (назви емоційних переживань) та «емоційна лексика» (слова з емоційно-образною конотацією) неодноразово привертала увагу науковців (Ю. Д. Апресян, Л. М. Васильєв, М. В. Гамзюк, Л. М. Іорданська, А. А. Залізник, Н. М. Курікалова, Г. І. Кустова, А. М. Манзій, Т. В. Парасюк, О. С. Сарбаш, П. О. Селігей, В. І. Шаховський, M. Vamberg, C. Goddard, Z. Kovacs, A. Wierzbicka та ін.)

Емоції – це особливі психічні стани, які відображують у формі безпосереднього переживання значимість явищ, які впливають на індивіда, з погляду його актуальних потреб [1: 427], тобто визнання емоції позитивною чи негативною зумовлене оцінюванням людиною стану речей як такого, що задовольнив / задовольняє / міг би задовольнити певну потребу або перешкоджає цьому (результат переважно залежить від нервового збудження відповідних мозкових центрів – насолоди чи страждання). Але ціннісний аспект спостерігається й у випадку, коли об'єкт виведений суб'єктом за межі сфери своїх інтересів – йому приписується нульова цінність. Традиційний розгляд назв емоцій з урахуванням критерію «приємне / неприємне почуття» залишає поза увагою найменування «нейтральних» емоційних станів, які, тим не менш, також є складовою емоційної діяльності людини. Цей факт зумовлює **актуальність** семасіологічного дослідження імен байдужості, особливо з погляду контрастивної лексикології.

Таким чином, **метою** статті є висвітлення особливостей семантики назв INDIFFERENCE / БАЙДУЖОСТІ в англійській та українській мовах. **Об'єктом дослідження** є одиниці, у структурі значення яких наявні семи «нейтральний емоційний стан»: 42 англійські семми та 43 українські. **Предметом** дослідження є семантична структура обраних одиниць, зв'язки між ними та іншими назвами емоційних станів у зіставлюваних мовах.

Антиподом емоційного ставлення людини до чогось у світі є відсутність такого ставлення взагалі, тобто нейтральний стан емоційної сфери. Але існують різні передумови нереагування емоційної сфери на навколишній світ – стан здоров'я, характер об'єкта, бажання суб'єкта або його темперамент тощо. Відповідно, різні типи нейтрального емоційного ставлення схильні називатися по-різному, утворюючи емоційну модальність байдужості.

Прояв людиною уваги до певного об'єкта зумовлений, як і будь-яка людська діяльність, конкретною потребою. Якщо реалізується програма задоволення потреби пізнання, то відчуття цієї потреби (інтерес) стає основою «інтелектуальної емоції» цікавості, й, відповідно, стани байдужості як невідчування цієї потреби матимуть протилежний цікавості характер. Якщо йдеться про потребу отримання емоційних переживань (задоволення емоційного голоду), то в ситуаціях, що не сприяють задоволенню цієї потреби, людина втрачає цікавість, також занурюючись у стан байдужості, нудьги. При потребі комунікації (емоційної, мовленнєвої, соціальної) людина оцінює можливі / безумовні об'єкти спілкування відповідно до емоційного впливу, який вони спричиняють. Якщо об'єкт не викликає цікавості (ніяк не впливає на людину або вважається незадовільним / неможливим засобом задоволення потреби), оцінка буде нейтральною, а її втіленням буде ігнорування – нормальне явище з можливим об'єктом спілкування, але негативно конотоване (нехтування) – з безумовним. Якщо об'єкт приємний суб'єкту, наявна позитивна оцінка та форми позитивного емоційного ставлення. Якщо ж об'єкт неприємний суб'єкту, то негативна оцінка матиме різні форми негативного емоційного ставлення. У випадку, коли ніщо не цікавить людину, її загально-психічний стан називають апатією [1: 24].

Об'єктивація описаного явища в мові носить суперечливий характер: за наявності віддзеркалення феноменології байдужості в семантичному просторі її назв, окремі особливості того чи того різновиду цього стану нечітко презентовані у відповідних формах їхньої вербалізації.

Англійський семантичний простір байдужості представлений семемами *indifference²*, *indifferency^{2 obs.}*, *apathy^{1,2}*, *unconcern*, *insensibility³* / *insensibleness³*, *emotionlessness*, *impassiveness³* / *impassivity¹*, *stolidity* / *stolidness*, *phlegm³*, *indolence^{2 obs.}*, *listlessness*, *ease⁴*, *easiness³*, *aloofness*, *frigidity^{3 fig.}*, *dryness^{3 fig.}*, *chillness^{3 fig.}*, *cold^{7 fig.}* / *coldness^{2 fig.}*, *nonchalance*, *lassitude*, *languor¹*, *languishment²*, *torpor²*, *torpidity²*, *boredom*, *tedium*, *ennui* (5,09 % ЛСГ «Назви емоційних явищ»). Семантика зазначених одиниць демонструє розгалуження цього простору на кілька мікрополів, залежно від того, чи базується досліджуване переживання на втомі, відсутності уваги або цікавості, нейтральності емоційної сфери, негативному емоційному ставленні.

Отже, центральною підгрупою є семема з найуніверсальнішим значенням – *neutrality of feeling*; *absence of active feeling or interest* 'нейтральність почуттів; відсутність активних почуттів або інтересу' [5 (V(I): 210)] – *indifference²*, *apathy²*, *insensibility³* / *insensibleness³*, *impassiveness³* / *impassivity¹*, *emotionlessness*, *stolidity*, *phlegm³*, причому відбувається диференціація станів нечутливості (ситуативної чи природної) до будь-чого, що має зворушувати – *indifference to what is calculated to move the feelings or to excite interest or action* [5 (I: 381)] (*apathy²*, *insensibility³*), та станів без страждань чи задоволення – *freedom from suffering* [5 (I: 381)] (*apathy¹*, *indolence^{2 obs.}*). Одиниці *insensibility³* / *insensibleness³*, *impassiveness³* мають і категоріальну сему «властивість / нездатність», тобто належать і простору рис особистості. Лексеми *impassivity*, *stolidity*, *phlegm* входять і до мікрополя спокою, позначаючи «навмисну» байдужість (укр. *безприспачність¹*). Напр., *I heard this news with the utmost insensibility* 'Я сприйняв цю новину з повною байдужістю' [5 (V: 332)].

Перетин мікрополів байдужості та виснаженості (станів-результатів емоційних переживань) організовується семантикою лексеми *weariness*, гіпоніми якої в досліджуваному просторі вербалізують поєднання семантичних ознак «lack / брак + of energy / енергії + or interest / або інтересу» – *lassitude*, *languor¹*, *languishment²*, *torpor²*, *torpidity²*, *listlessness* (остання семема може означати і властивість). Фізіологічна природа втоми / *weariness* зумовлює специфіку значень назв цього різновиду байдужості – можливість стосуватися як *bodily* 'тілесних', так і *mental* 'душевних, психічних' *powers* 'сил'. Але одиниці *boredom*, *tedium*, *ennui*, *irksomeness^{1 obs.}* вирізняються тим, що позначають емоційні стани комбінації *mental weariness and dissatisfaction* 'втоми та незадоволення' від *want of occupation* 'браку заняття' або через *lack of interest in present surroundings or employments* 'брак зацікавленості навколишнім світом чи заняттям' [5 (III(E): 194)], а також мають сему уточнення характеру заняття – «dull, uninteresting / нецікаве, одноманітне» та «тривале». Іншими словами, у семантиці цих назв байдужість (до того, що відбувається) є причиною емоційних станів, які

вони вербалізують (укр. нудьга²). Напр., *She asks what she can do to dispel his ennui...* 'Вона питає, що можна зробити, щоб розвіяти його нудьгу...' [4].

Ще один напрямок у семантичному просторі байдужості представлений групою одиниць на позначення емоційного ставлення, антонімічного *care / турботи – (indifference²) unconcern, aloofness, frigidity^{3 fig.}, cold^{7 fig.} / coldness^{2 fig.}, dryness^{3 fig.}, chillness^{3 fig.}, ease⁴, easiness³, nonchalance, disregard / disregardfulness, neglect¹*. Основними семемами в структурі їхніх значень є «absence / lack + of care (attention + anxiety) + for / about smb. / smth. // відсутність + турботи + про к.-н. / щ.-н.» або «emotional + distance / disposition + to keep it // емоційна + дистанція / схильність + її тримати». Диференційні семантичні ознаки варіюються: «behaviour / поведінка» (*nonchalance, disregard*), «equanimity / незворушність» (*unconcern*), «personal withdrawal / особиста відгородженість» (*aloofness*), «absence of hesitation / відсутність вагання» (*ease⁴*), «distance of manner / відгороджене поводження» (*dryness^{3 fig.}*). Найявніші у тлумаченнях досліджуваних назв ознак *lack of warmth of feeling / lack of cordiality* 'брак теплоти почуттів / брак привітності' (*frigidity^{3 fig.}, cold^{7 fig.} / coldness^{2 fig.}, dryness^{3 fig.}, chillness^{3 fig.}*) пов'язує простори байдужості та негативного емоційного ставлення. Деякі одиниці на позначення якостей людини, стан якої характеризується як недбальство, метонімічно вживаються на позначення байдужості – *carelessness², heedlessness, inadvertence¹, thoughtlessness¹, inconsiderateness¹ / inconsideration, negligence¹, neglectfulness* [3]. Дві останні семемами, разом із *nonchalance, neglect¹*, репрезентують «перетин» мікрополів байдужості та окремої емоційної модальності – зневаги, вирізняючись семемою «deliberate / навмисне» (ігнорування к.-н. / ч.-н.). Напр., *They are full of very idle easiness* 'Вони сповнені лінивої байдужості, безтурботності' [5 (III: 17)].

Конституентами українського досліджуваного мікрополя є *байдужість, незацікавленість¹, нудьга², індиферентність^{1 книжн.} / індиферентизм^{2 книжн.}, прохолодність^{2 перен., розм.}, збайдужілість / збайдужнілість, знеохота^{2 розм.}, безстрастність / безстрастя^{2 рідко}, холоднокровність^{3 перен.}, апатія, апатичність, торпор, осалість^{2 рідко}, сплячка^{2// розм., перен.}, заплісність^{2// перен.}, скам'янілість^{3 перен.} / скам'яніння^{3 перен.}, холод^{2,3 перен.}, холодність^{2 перен.} / холоднеча^{2 перен.}, схологість^{2 перен., розм.}, зачерствілість^{2 перен.}, штивність^{2 перен., діал.}, неувага² / неухважність², зневага², зневажання³, нехтування², занедбання¹, недбальство^{2//} (4,44 % ЛСГ «Назви емоційних явищ»).*

Основне значення гіпероніма *байдужість* стосується «відсутності + уваги + до ч.-н. / к.-н.» або «відсутності + зацікавленості», тобто це антонім *цікавості¹*. Відповідно, синонімами є *незацікавленість¹, індиферентність^{1 книжн.} / індиферентизм^{2 книжн.}, прохолодність^{2 перен., розм.}, знеохота^{2 розм.}*. Назви станів, спричинених відсутністю інтересу до ч.-н., що характеризується одноманітністю, утворюють окрему підгрупу одиниць – *нудьга² / нудота, томління^{2//}, нидіння², знудженість^{1 розм.}*. Оскільки однією з інтегральних сем цього мікрополя є «страждання», *нудьга²* та її синоніми належать і семантичному простору незадоволення, межуючи з мікрополем станів-результатів переживання емоційних страждань (семи «знемагання», «виснаженість»). Напр., *Він зразу замовк... знеохота опанувала його* [2 (III: 657)]. *Та тут можна вмерти з нудьги!* [2 (V: 452)].

Байдужість як емоційне ставлення до к.-н. / ч.-н. (другий відтінок значення лексеми) представляють одиниці *збайдужілість / збайдужнілість, холод^{3 перен.}, холодність^{2 перен.} / холоднеча^{2 перен.}, схологість^{2 перен., розм.}, зачерствілість^{2 перен.}, штивність^{2 перен., діал.}*. Крім вище зазначених сем вони мають у структурі своїх значень й інтегральну для них сему «бездушність», а також асоціативну сему «черствий». Окремо стоять одиниці *неувага² / неухважність², зневага², зневажання³, занедбання^{1//}, недбальство^{2//}*, які акцентують відсутність турботи про к.-н. / щ.-н., тобто мають сему характеру ставлення – «навмисне, свідоме». Семантичні відношення цього мікрополя наявні із просторами презирства (*зневага¹, недбальство^{2//}*), кохання (*байдужість^{2//}, холодність^{2 перен.} / холоднеча^{2 перен.}*), співчуття (*байдужість^{2//}*), а також ворожості (*холод^{3 перен.}*) та турботи (*зневага², занедбання^{1//}, недбальство^{2//}*). Оскільки йдеться про ставлення, а не просто емоційний стан, відбувається перехід семантики емоцій у семантичну сферу поведінки та рис особистості (*ігнорування, нехтування², занедбання¹, недбальство*). Немало семем вирізняються семантичною ознакою «втрата + цікавості» (збереження дієслівної семи набуття стану за рахунок префіксації *c-/z-*,

за-) – збайдужілість, знеохота²_{розм.}, занедбаня^{1//}, схологість²_{перен.,розм.} та ін. Напр., *І я бачу тоді в її очах байдужість до мене, навіть холоднечу* [2 (XI:119)].

Ще один сектор семантичного простору байдужості маркований одиницями *безстрастність / безстрастя*_{рідко}, *безпристрасність*¹, *холоднокровність*³_{перен.}, семантика яких пов'язує досліджуване мікрополе з простором спокою (*флегма*¹). Напр., *Гарячий змолоду, він тепер добре вмів носити маску безстрастя* [2 (I:148)]. Але якщо стани «холодного спокою» не виключають можливу наявність емоційних переживань, маючи на увазі здатність їх контролювати, то наступна група одиниць позначає стани байдужості як загальнопсихічні, які базуються на відсутності емоцій як таких.

Онтологічно байдужість можна протиставити емоціям – вони є реакцією на навколишній світ, а байдужість є відсутністю такої реакції. Тому одним із відтінків значення доміанти досліджуваного ряду виступає «нечутливість, пасивність, безсторонність», а цей напрямок мікрополя вербалізується за допомогою одиниць *апатія, апатичність, торпор, оспалість*_{рідко}, *сплячка*^{2//}_{розм.,перен.}, *заплісність*^{//}_{перен.}, *скам'янілість*³_{перен.} / *скам'яніння*³_{перен.}, *холод*²_{перен.}. Напр., *Павлик почав гостро критикувати їх за оспалість і лінство* [2 (V:782)]. Оскільки такий стан є загально-психічним (нерідко носить медичний характер), у семантиці його назв наявні семи різних рівнів людської діяльності: фізіологічного – «млявість», «в'ялість», «сонливість», «оціпеніння»; емоційного – «душевна (порожнеча)», «пригнічення»; поведінки – «інертність», «бездіяльність». Особливою семантичною ознакою назв цього стану є об'єкт байдужого ставлення – «все». Міжпольові зв'язки простежуються в семантиці назви найінтенсивнішої форми відсутності переживань – *холод*²_{перен.} – із простором безнадії, станів-реакцій на емоційні переживання (сема «порожнеча»). Ця підгрупа одиниць вирізняється характером – запозиченістю лексики або метафоричністю номінації (паралель із холодом як умовою або ознакою відсутності життя, з каменем – як неживою формою).

Таким чином, поняття байдужості, представлене англійськими та українськими іменниками, збігається за основними характеристиками, але різниться за способом розподілу в межах свого семантичного мікрополя. Центром англійського простору є семантика одиниць на позначення байдужості як стану відсутності емоційних реакцій, інтересу зокрема; вона переходить у сектори назв стриманості в почуттях та байдужості як ефекту емоційної виснаженості. На вищому рівні семантика емоційного стану формує мікрополе байдужості як ставлення, яке межує з простором негативних почуттів. В українській мові центральну частину досліджуваного семантичного мікрополя утворюють назви байдужості як стану відсутності цікавості (її втрати), які далі розмежовуються на підтипи – байдужість як «холодний спокій» та байдужість як загально-психічний стан втрати емоційних сил (цікавості до всього). На рівні емоційного ставлення український простір байдужості має семантичні зв'язки з мікрополлями як негативних, так і позитивних почуттів. Спільним в обох мовах є: а) виділення в окреме мікрополе назв станів нудьги як таких, що спричинені втратою цікавості до ч.-н. через його одноманітність та довготривалість; б) антонімічний характер відношення мікрополів байдужого емоційного ставлення й турботи, а також перетин семантики назв байдужості та ворожості, з одного боку, і зневаги, презирства – з іншого; в) асоціація байдужості з холодом (як на рівні сем, так і на рівні номінації). За чисельністю іменники на позначення байдужості в англійській та українській мовах збігаються, посідаючи значне місце у структурі поля назв емоційних явищ. Цікавим видається подальше дослідження проаналізованих семем з погляду синтагматики та прагматики в зіставному плані.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Психологический словарь / [под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова]. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Педагогика-Пресс, 1999. – 440 с.
2. Словник української мови : в 11-ти томах. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
3. Collins English Dictionary. 8th Edition published in 2006. – HarperCollins Publishers 2006. – 120,000 entries. // 2006 ABBYY Lingvo 12
4. Longman Dictionary of Contemporary English, Updated Edition.
5. The Oxford English Dictionary / [Ch. Ed. James A. N. Murray]. – Oxford University Press, 1970. – Vol. 1-12.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Григоренко – викладач кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: зіставна лексикологія, структура семантичного простору мови, номінативно-емотивна лексика.

АФЕКТОНІМ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Леся ДАШКО (Дрогобич, Україна)

У статті поставлено завдання відобразити основні лексико-семантичні особливості афектонімів в англійській мові. У ній афектонім розглядається як фамільярно-лагідне звертання до коханих, рідних чи близьких.

Ключові слова: афектонім, інтимне звертання, лексико-семантичні особливості, номінація, демінутиви.

The paper examines the essence of English affectonyms (terms of endearment). It describes them as the means of stylistically marked intimate address. The research covers lexical and semantic analysis of terms of endearment in the English language.

Key words: affectonyms, term of endearment, affectionate nicknames, affectionate form of address, diminutives.

Серед експресивної лексики англійської мови широким є використання слів з додатковим семантичним забарвленням (пестливість, улесливість, ніжність, лагідність, іронія). Така експресивність притаманна родинній та інтимній лексиці. Пестливо марковані інтимні звертання відрізняються від етикетно-ввічливих. Вони існують у кожній мові як лексичний пласт, у якому є всі мовні можливості для різноманітності тональності та метафоричних можливостей мови – від полісемічних емоційно маркованих дериватів до інтимізованих словосполучень. З огляду на це, мета статті полягає в лексико-семантичному аналізі афектонімів як фамільярно-лагідних звертань до коханих, рідних чи близьких. Об'єктом дослідження слугує англійське побутове мовлення. Матеріал є неоднорідним з огляду на те, що 1) афектоніми вживаються в ситуації інтимності та 2) словники не встигають фіксувати номінативні лексеми, які швидко і творчо виникають в усному мовленні. Предметом дослідження є лексика на позначення інтимного звертання.

Досліджуючи афектонім, ми спиралися на наукові праці іноземних вчених: J. Perlin, M. Milewska, B. Kreja, R. Grzegorzycowa, J. Puzynina, A. Wierzbicka[9], S. Warchoń, Leslie and Skipper (1990), Holland (1990), Franklyn (1962), Sharp (1972), Clossoi (1977), Yassin (1978), Philhps (1990). Спроби класифікації різних видів номінації були запропоновані Braun (1988), Morgan (1979), Van Buren (1977), Yassin (1986), Moore (1993). В українських працях афектоніми розглядалися вченими: О.С. Сарбаш, А.М. Архангельська, Микола Лесюк [2] та Микола Томенко [4]. Оскільки українськими лексикологами зафіксовано лише фрагментарні зауваження стосовно функціонування афектонімів, дослідження особливостей експресивності інтимної лексики видається актуальним.

Під афектонімом розуміємо слово чи словосполучення, яке використовується у звертанні до близької людини, до якої відчуваємо любов чи прихильність. Як вказує Микола Лесюк у статті «Назви коханої людини в сучасній українській мові», афектоніми – це «апелятиви, які виступають як синонімічні, вторинні, образні назви об'єкта-суб'єкта кохання у ситуаціях особливої приязні, інтимної, душевної близькості в стосунках між хлопцем і дівчиною, чоловіком і жінкою, тобто між особами, яких пов'язують любовні зв'язки»[2:35].

Афектоніми (terms of endearment) мають схожі семантичні характеристики з номінаціями та звертаннями, але їх слід відрізнити від статичних прізвищ (given names, surnames), котрі даються батьками при народженні, та динамічних прізвиськ (pet names, nick names), які використовуються між друзями, дітьми, братами/сестрами. До того ж, прізвиська можуть вживатися у ролі афектонімів, але не навпаки.

Особливість афектоніму – його інтимність та приватність. Вони можуть лише обмежено використовуватися як публічне звертання до адресата (на півдні США звертання-афектонім є цілком прийнятним у звертанні до незнайомих людей, як чоловіків, так і жінок). На відміну від звичайних імен та прізвищ, афектоніми визначаються зовнішніми рисами людини, особливостями її характеру та історією з приватного життя чи особливим приватним моментом. Вони є індикатором сучасної культури та визначають характер приватних стосунків. Утворення нових афектонімів відбувається постійно. Джерелом їх появи є щоденні життєві ситуації та оточення.

Хоча словники подають ряд синонімів до англійського афектоніму *darling* (*baby, beau, darling, dear, dearest, fiancé, first and last, flame, heartbeat, heartthrob, honey, idol, innamorato, love, love of my life, lover, number one, numero uno, object of affection, one and only, pet, prize, rave, significant other, steady, sugar, sweetheart, tootsie, treasure, true love*), не всі з них активно використовуються у щоденному приватному спілкуванні.

Аналіз корпусу англійських афектонімів дозволив виділити найбільш вживані та улюблені у романтичних чи сімейних стосунках – (*my*) *love, honey(hon), baby, sweetheart, darling*. Стилістично маркованими є особливі інтимні звертання, які акцентують увагу на індивідуальних особливостях, звичках чи їх відсутності: *sunshine, boops, doll, cutie, huggie bear, little one, little bit*. Деякі – формуються як наслідок ситуацій, які запам'яталися чи були комічними: *love bucket, foxy, lambchop, hotstuff, the freak queen, sexy, hot mama, ace, sparky, studmuffin*. Такі інтимні звертання є індивідуальними для кожної подружньої пари, та, зазвичай, їх кількість та різноманітність визначена колом однієї сім'ї.

Семантичне поле лексеми *sweet* зі значенням солодкий, солоденький є домінуючим – *sweet cheeks, sweet cakes, sweetie pie, sweet potato, sweet pea, sweet darlin, sweetness, sweet thing*. Такий прикметник виконує роль емоційно-оцінних образних апелятивів і прикладок при ласкавому звертанні до жінок незалежно від їх віку, в тому числі й у родині: *sugar, sugar bear, honey bun, honey bunny, honey pie, sugar lips, sugar plum, candy*.

Значення деяких афектонімів визначається на основі значень «маленький» + «милий»: *baby, babe, baby doll, doll face, kid, baby pie, babycake, little-diddle, little-dove*. Або навпаки – «великий» + «милий»: *big-boy, big-love, pookybear*. Варто відмітити, що звертання до чоловіків містять семи великий, мужній, сильний, натомість жіночі номінативи виділяють красу, привабливість, сексуальність. Жіночі афектоніми є ніжніші та емотивніші.

Особливою рисою англійських інтимних звертань є розгорнуті прикметникові словосполучення, які є ознакою креативності партнерів: *my little honey love moofy, my green-eyed hottie with an incredible body, my brown-eyed hottie with dangerous curves on a sexy body, my little alex-y galaxy, little strawberry cheesecake, lil' bacon cheeseburger, love of my life, sugar-free buttercup*. Однак, більшість афектонімів є поєднанням іменників *woman, baby, lady* з описовими прикметниками та займенником *my*: *little lady, my girl, my sexy woman*.

Незначна кількість афектонімів є грубою чи образливою за формою, хоча щирою за наповненням, коли жартують (*midget, goober, stinker, snoogums, bugaboo*). Негативно забарвлені лексеми зустрічаються рідко (*poopsie, dude*) та межують з грубістю, образою, неповагою чи сарказмом.

Афектоніми чи інтимні звертання мають вікову, гендерну або родову диференціацію. Якщо більшість афектонімів однаково використовуються у звертанні як до чоловічої, так і до жіночої статі (*love, baby, honey, sweetie, darling*), то окремі з них мають визначеного адресата – жіночу/чоловічу стать (*good girl, baby girl, beautiful, sweetness, my wife, lovely wife, goddess, princess, pretty lady* – для неї та *my hub, muscles, Mr. Wonderful, daddy, caballero, casanova, cavalier* – для нього) чи до дитини (*my honey, angel, sweetie, cookie*). Кількість афектонімів для номінації-звертання як чоловіків, так і жінок майже однакова. Хоча чоловіки вирізняються творчістю та оригінальністю у звертанні до жінок.

Деякі інтимні звертання визначені географічними чинниками або національним/етнічним походженням об'єкта/суб'єкта звертання (британське *luv* та американське *love*, техаське та європейське *darlin'*, шотландське *hen*, французьке *petite chou chou*, німецьке *schatzie, schatz*, італійське *mi amor, bella*, іспанське *querida*, аргентинське *morocha*) та культурно-соціальними аспектами.

Ряд афектонімів побудовані на алітерації та асонансі: *cutie-patootie, honey-bunny, lovey-dovey, poopsy-woopsy, tootsie-wootsy, winky-dinky*. Афектонімів, які були б створені на основі редуплікації, та які існують, для прикладу, у французькій мові (*ko-ko, nu-nu, nu-nurse*) не виявлено.

Цікавими з лексичної точки зору видаються афектоніми-ініціалізми: *MO* – абревіація від *My Only*; *SG* – *Sex Goddess*; *SP* – *Sexy Puppy*; *YAMS* – *You Are My Sweetheart*. Скорочені варіанти – *chick, beau, pud, hon*.

Звертання подружжя один до одного в присутності дітей обумовило створення своєрідних афектонімів, які окреслюють батьківську роль та ієрархію в сім'ї: *mama cat, daddy cat* (або скорочено *MC* та *DC*), *boss, your highness, my lord and master* (для батька сімейства).

Оригінальними є афектоніми – номени, етимологію яких не завжди можна встановити. Їх вживання зазвичай не обумовлене або обумовлене свідомо: *wifey-poo, pookie*.

В результаті дослідження виявлено, що основними семантичними полями, в межах яких вживається англійський афектонім є наступні:

- лексеми зі значенням солодкий – *sweetie, sugar love, honey bear*
- назви кондитерських виробів – *loveberry muffin, cupcake, cutie pie, cookie, pop-tart, treacle pudding, baby cakes*
- назви тварин – *lizard lady, snuggle bear, my tiger, my duck, kitten, bunny, my monkey, wild cat*
- назви рослин – *cactus flower, ivydoll, buttercup*
- назви вочів та фруктів – *peaches, pumpkin of perfection*
- назви гастрономічні – *cheese, bacon*

На відміну від латинської, української, італійської та інших мов, які мають великий потенціал утворення демінутивної лексики за допомогою суфіксального способу, англійський корпус афектонімів не виділяється такою рисою. Зменшувальні слова утворюються за звичними для англійської мови суфіксами, вживаються як самостійні звертання (*kitten, duckling, lambkin*) та не вирізняються різноманітністю. Як вказує D. Jurafsky [7], афектоніми є одним з виявів логічної зміни у демінутиві, який виявляється у розвитку афективного значення. Це значення стосується основного значення демінутива. Залежно від комунікативної ситуації такі демінутиви можуть виражати протилежні значення – від поцінування до применшення вартісності.

Таким чином, корпус афектонімів фіксує низку колоритних лексем знакової семантики, серед яких частотним засобом вираження ввічливого звертання є лексема *sweet*. Емотивність афектонімів проявляється у використанні самостійних субстантивованих лексем, або лексем у ролі епітетів до тих чи інших іменників. Варіативність семантичних полів афективних звертань обмежена назвами кондитерських виробів, тварин, рослин, овочів/фруктів та особливої риси характеру чи зовнішності людини. Оскільки характерною ознакою афектонімів неодмінно буде поєднання якостей звертання та номінативу, цікавим для дослідження залишається прагматичний аспект функціонування афектонімів у мовленні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Александрова Т.Н. Социокультурные соответствия в коммуникативных ситуациях (на материале английских и русских обращений) / Т.Н. Александрова // Вестник ПГЛУ. Выпуск №1-2. – 2007. – С. 88-95.
2. Лесюк М. Назви коханої людини в сучасній українській мові / Микола Лесюк // Ucrainica III. Současná ukrajínistika. Problemy jazyka, literatury a kultury. – I.čast. / Univerzita Palackého v Olomouci. – Olomouc, 2008. – С. 35–41.
3. Лесюк М. Символіка в українських народних піснях про кохання / Микола Лесюк // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія. Випуск 475-477. – 2009. – С.535-543.
4. Томенко М. Теорія українського кохання / Микола Томенко. – Видавничий дім «Міжнародний туризм», Київ, 2002. – Режим доступу до кн.: <http://dotyk.in.ua/tomenko.html>.
5. R. Brown, M. Ford. Address in American English / Roger Brown, Marguerite Ford // Journal of Abnormal and Social Psychology, LXII (March 1961). – С. 375-385.
6. Derkacz-Padiasek T. Semantic extension of diminutives in Ukrainian / T. Derkacz-Padiasek // Naukovi zapysky. – Ostrog: NUOA, 2008. – № 9. – С. 371-379.
7. Jurafsky D. Universal tendencies in the semantics of the diminutive / D. Jurafsky // Language. – 1996. – № 72: 3. – С. 533-578.
8. Perlin J., Milewska M. Afektonimy w polskim, francuskim, hiszpańskim i niderlandzkim. Analiza morfologiczna i semantyczna / Jacek Perlin, Maria Milewska // Uczucia w języku i tekście. Język a kultura. – Wrocław, 2000/14. №2229 – С.165-173. – Режим доступу до статті: www.lingwistyka.uni.wroc.pl
9. Wierzbicka A. Diminutives and depreciatives: semantic representation for derivational categories / A. Wierzbicka // Quaderni di Semantica. – 1984. – № 5. – С.123-130.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Леся Дашко – старший викладач кафедри практики англійської мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Наукові інтереси: лексична семантика.

МОТИВАЦІЙНІ ОЗНАКИ ЗООНІМІВ

Каріна ДОЛБІНА (Одеса, Україна)

У статті розглядаються проблеми мотивації зоонімів, виокремлено основні зоонімічні мотиви та встановлено домінуючі різновиди мотивації.

Ключові слова: зоонім, мотивація, мотив, мотивема.

The article deals with the problems of zoonymic motivation, basic zoonymic motives are singled out, and the dominant types of motivation established.

Key words: zoonym, motivation, motive, motive.

Мотивованість власних назв, зокрема зоонімів, здавна викликала увагу багатьох науковців, але й досі велика кількість проблем цього аспекту функціонування пропріальної лексики залишається нерозв'язаною.

Актуальність цього дослідження зумовлена його спрямованістю на опрацювання проблематики зоонімічної творчості людини із залученням соціолінгвістичного методу. **Об'єктом** вивчення є онімний простір, **предметом** – зооніми, зокрема механізми їх творення. **Матеріалом** дослідження послуговували результати аналізу мотивів номінації власних тварин загальною кількістю 29. Саме такий матеріал дає змогу проаналізувати всю сукупність мотивів, які з'явилися під час номінаційної творчості, оскільки власні назви існують на перетині різних точок зору, бо відображають уявлення про власну назву власне номінатора, а також особливості її сприйняття іншими людьми [4: 454].

Зооніми більше ніж інші розряди власних назв не регламентуються правилами чи модою (за винятком спеціальних клубних правил для собак, котів чи коней, що належать до особливих порід). Тут насамперед людина користується власними уподобаннями, тобто **мотив номінації** – «екстралінгвальна причина вибору чи створення конкретної власної назви для певного об'єкта» [1: 124] – має виключно особистий характер. Мотивація (мотивованість) є семантичною обумовленістю значення похідного й складеного слів значеннями їх складників [5: 467], наслідком чого є виникнення мотивованих слів, а у сфері наших наукових зацікавлень – мотивованих назв, які мають «прозору семантичну структуру, чітко виділювану кореневу морфему, тому в ній може бути виявлено мотив номінації» [1: 124]. Саме виявлення мотивів номінації тварин і є основним завданням цієї роботи.

«Головна номінативна особливість зооніма – називати тварину, характеризуючи її. Саме в доборі мотиваційних ознак для найменування тварини і полягає специфіка зоонімічної номінації» [6: 6]. М.І.Сюсько розподіляє зооніми за наступними мотиваційними ознаками: кольором, наслідками інших візуальних відчуттів, проявами, параметрами часової й просторової вісі та життєвими ситуаціями. Крім того, у кожному класі виокремлено підкласи, загальною кількістю 28. Не всі зооніми можливо типологізувати, бо інколи їх присвоєння відбувається без урахування реальних ознак тварини, тобто за своєю природою такі назви є іменами-оберегами або усувають омонімію чи підсилюють експресивність самих зоонімів [6: 7].

О. Кирилюк, досліджуючи мотивованість кінонімів, виокремлює 8 **мотивем**: забарвлення шерсті, привабливість, соматичні особливості, фізична сила, особливості шерстяного покриву, особливості голосу, особливості розташування плям та зовнішня подібність тварин [2: 321-325], причому найбільшою продуктивністю «відзначаються назви, що відображають фізичні та фізіологічні особливості тварини» [2: 324].

Я.М. Шебештян, яка досліджувала літературно-художню зоонімію, розподіляє зооніми на такі, що зумовлені апелятивами, ускладнені компонентами прикладкового характеру, зумовлені іншими класами власних назв та оказіональні феномени [7: 6-7].

Обсяг лексико-семантичних груп зоонімів розрізняється, провідною є лексика, що «належить до результатів зорового сприйняття довкілля» [6: 214], причому вузлові семантичні групи складають такі зооніми, що відбивають колір тварини. Так, з нашого матеріалу виокремлено 6 зоонімів такого типу: *Серчик* (кішка) – повністю сірого окрасу; *Русик* (кіт) – рудий; *Багира* (шиншила) – чорного коліру; *Том* (насправді це кішка) – дуже схожий за кольором на свого батька *Тома*, який, у свою чергу, був названий на честь *Тома* з мультфільму; *Персея* (шиншила) – покриття персикового кольору; *Роза* (папуга) – як квітка. Перші два зооніми – *Серчик* та *Русик* – своєрідно відбивають колір тварин, а от інші

викликають дотаткові асоціації: *Роза* – з апелятивом-фітонімом та антропонімом, *Том* та *Багіра* – з персонажами літературного твору «Мауглі» Р.Кіплінга та мультфільмів студії Уолта Діснея «Том і Джеррі», а *Персея* – одночасно з назвою країни *Персії* та антропоніма, який належить давньгрецькому герою *Персею*.

Серед зоонімів, мотивованих розміром тварин, знаходимо 2 номінації: *Блоха* (шиншила) – дуже маленька; *Большиши* (шиншила) – від протилежного до «Малиш», а до зоонімів, які мотивовані формою – тільки один: *Плоский*, *Плюся* (*ласкаво*) (кішка) – з коротким покриттям.

За результатами кінестетичного сприйняття дійсності зооніми з аналізованої групи можемо поділити на такі, що мотивуються поведінкою (1 зоонім): *Стрелок* (шиншила) – має дуже швидкі рухи, нагадує стрілу, та зооніми, мотивовані якістю покриву тварини (1 назва): *Пушок* (шиншила) – дуже пухнастий.

З загальної кількості досліджуваних зоонімів також було виокремлено дві підгрупи, які базувалися на «людських» рисах тварин. Так, 3 зооніми були мотивовані розумовими якостями тварини: *Деби* (собака) – була дуже нерозумною, *Друня* (папуга) – схоже на «дурень», *Умка* (кіт) – коли народився, був схожий на ведмедика Умку із мультика. В останньому випадку накладаються два різних мотиви – якості персонажа та якості людини, але в обох випадках йдеться перш за все про розумність. Також до цієї групи маємо віднести 1 зоонім, який мотивовано характером тварини: *Сеня* (шиншила) – це ім'я асоціюється з добрим простим характером, але можлива також асоціація з персонажем кінофільму Л. Гайдая «Діамантова рука» Семеном Семеновичем, виключно доброю і не дуже дотепною людиною.

Зооніми, мотивовані послідовністю або іншими обставинами народження тварини, складають досить велику групу – 4 одиниці. Це *Дуся* (кішка) – на честь кішки, яка була в нашої бабусі, *Феликс* (шиншила) – на честь попередньої шиншили на ім'я Філя, *Зюзя* (шиншила) – вже мала це ім'я, коли потрапила до нас, але воно якраз пасувало до неї, тому що попередніх шиншил я називала з обов'язковою літерою «З» в імені, а також *Нюся Степановна* (кошеня) – дочка Степана, а Нюся на честь моєї вчительки в школі.

Особисті уподобання володарів тварин можуть ніяк не відбиватися у їх характері чи зовнішності. Прикладами саме таких номінацій є *Юстас* (кіт) – мама дуже любить фільм «Семнадцять мгновень весни», *Рубик* (*Рубен Вартанович*) (папуга) – на честь персонажу із «Міміно», *Жася* (*Жасмин*) (черепашка) – як ім'я принцеси із мультфільму про Алладіна, *Магги* (собака) – назвали на честь бульйонних кубиків, популярних у той час.

Також тут знаходимо менш виразно мотивовані індивідуальні зооніми (6 одиниць): *Чита* (собака) – це ім'я дуже звучне, *Сильва* (кішка) – звичайне ім'я для кішок, *Степан* (кіт) – любляємо надавати котам людські імена, *Ксюша* (кішка) – дочка захотіла так назвати, тому що їй подобається це ім'я, *Боба* (шиншила) – просто забавне ім'я для шиншили, *Шушик* – взагалі «шушиками» ласкаво кличуть усіх шиншил, та ми перетворили це на ім'я.

Якщо застосувати когнітивно-ономасіологічний підхід до розгляду мотивації, який було запропоновано О.О.Селівановою [5: 480-484] до зоонімів, то побачимо, що серед п'яти виокремлених дослідницею типів мотивації в залежності від статусу мотиватора в моделі структури знань про позначене, превалує **асоціативна** мотивація (18 одиниць), яка характеризується вибором мотиваторів метафоричного статусу, причому О.О.Селіванова виокремлює **структурно-метафоричний** різновид, у якому донорська та реципієнтна концептосфери інтегруються на підставі одного суміжного компонента; **дифузно-метафоричний** різновид, що ґрунтується на дифузному поєднанні асоціативних комплексів різних доменів на підставі аналогії; **гештальтний**, який застосовує мотиватори на підставі подібності зорових, слухових, одоративних, тактильних, смакових гештальтів; та **архетипний**, який характеризується вибором мотиваторів на підставі первісних уроджених психічних елементів. У нашому матеріалі знаходимо приклади перших трьох різновидів, на кшталт *Багіра*, *Жася*, *Роза*.

Друге місце посідає **пропозиційна**, яка застосовує мотиватори в прямих значеннях (загальна кількість – 4). Різновидами цього типу мотивації є **гіперонімічний**, який характеризується вибором мотиваторів зі складу родових понять; **еквонімічний**, при якому мотиватор обирається з позначень одного рівня узагальнення, прикладом чого може

слугувати зоонім *Шушик*; **опозитивний**, який визначається використанням при творенні протилежного позначення з формантом заперечення; **категорійний**, що передбачає дублювання когнітивної позиції мотиватора; та **предикатно-аргументний**, при якому вибір мотиватора корелює з різноманітними компонентами предикатно-актантних рамок [5: 483]. З цих різновидів у нашому експерименті трапляється лише категорійний, наприклад, *Серчик*, *Русик*, та еквонімічний, прикладом чого може слугувати зоонім *Шушик*.

Зоонім *Персея* може бути віднесеним до **концептуально-інтеграційного** типу мотивації, тобто яка формує новий знак і його концепт на підставі поєднання двох концептів і їх знаків, бо назви породи *персидський* та кольору *персиковий* з'єднуються з назвою країни *Персія*, тож три концепти зливаються в один. Два останні типи мотивації – **модусну** та **змішану** – на нашому матеріалі виокремити не вдалося. До того ж зоонімів з нечіткими мотивами номінації не можемо віднести до жодного з описаних типів.

Таким чином, можемо висновувати, що зоонімі мотивами мають переважно візуальну донорську концептосферу, причому у зоонімінаційній творчості превалює асоціативна мотивація.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бучко Д.Г. Ткачова Н.В. Словник української ономастичної термінології. / Д.Г. Бучко Н.В.Ткачова. – Харків : Ранок, 2012. – 256 с.
2. Кирилюк О.Л. Кіноніми, мотивовані фізичними та фізіологічними особливостями тварини. Вісник Прикарпатського університету / О.Л. Кирилюк. – Філологія. – Вип. 29-30. – Івано-Франківськ : Вид-во ПНУ, 2011. – С. 321-325.
3. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл.ред. В.Н.Ярцева. – М.: Сов.энциклопедия, 1990. – 685 с.
4. Пальчевская О.С. Национально-культурна мотивація власної назви в англійській діалектній фразеології / О.С. Пальчевская *Studia linguistica*. – Вип.4. – К. : ВПЦ Київський ун-т, 2010. – С. 454-459.
5. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О.Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
6. Сюсько М.І. З народного джерела: карпатоукраїнський зоонімікон у контексті інших слов'янських (і неслов'янських мов): Монографія / М.І. Сюсько. – Ужгород : Гражда, 2011. – 272 с.
7. Шебештян Я.М. Сучасна українська літературно-художня зоонімія: функції, склад та структура. Автореф.дис. ... канд.філол.наук. Спеціальність 10.02.01 – українська мова / Я.М. Шебештян. –Чернівці, 2008. – 20 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Каріна Долбіна – викладач кафедри іноземних мов природничих факультетів Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Наукові інтереси: ономастика, зоонімія, асоціативний психолінгвістичний експеримент.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА СТРУКТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОЛІСЕМАНТИЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Андрій ЄВЧУК (Чернівці, Україна)

Статтю присвячено лексико-семантичному та структурно-компонентному аналізу багатозначних фразеологічних одиниць на основі даних „Німецько-українського фразеологічного словника” В.І. Гаврися, О.П. Пророченка та „Немецько-руського фразеологічного словника” Біновича Л.Е., Гришина М.М. У статті досліджується морфологічна будова цих фразеологічних одиниць, а також кількість та частота вживання компонентів різних частин мови у їхньому складі.

Ключові слова: багатозначна фразеологічна одиниця, структурний тип, частота вживання, фразеологічна продуктивність

The article deals with the lexical, semantic, structural and componential analyses of polysemantic phraseological units based on the material of “German-Ukrainian phraseological dictionary” by V.I. Gavryś; O.P. Prorochenko and “German-Russian phraseological dictionary” by L.E. Binovych, M.M. Gryshyna. The morphological structure of these phraseological units is studied in this article; furthermore, the quantity and frequency of usage of different part of speech components are elucidated.

Key words: structural type, frequency of usage, polysemantic phraseological unit, phraseological productivity.

На сучасному етапі розвитку фразеології існує велика кількість класифікацій фразеологізмів, однак усі вони мають певні недоліки, що пов'язано перш за все з особливостями фразеологізмів, а також з метою, яку переслідує дослідник. Більш чіткою, на думку деяких мовознавців [1: 66-67; 5; 7: 147; 10], є класифікація, яка опирається на формальні показники ФО. Таким чином, **актуальність** нашого дослідження пов'язана з можливістю отримати більш достовірну інформацію про будову багатозначних ФО,

здійснивши кількісний аналіз формальних типів багатозначних ФО за морфологічною належністю компонентів.

Мета статті – виявити, які саме за будовою фразеологізми переважають серед багатозначних ФО, а **завдання** – дослідити компонентний склад і граматичну структуру полісемантичних ФО, а також встановити кількість і частоту вживання лексем різних частин мови у складі багатозначних фразеологізмів. **Матеріалом дослідження** слугували 1047 багатозначних ФО, отриманих методом суцільної вибірки з „Німецько-українського фразеологічного словника” В.І. Гавриця, О.П. Пророченко (30 тис. ФО) [3] та Німецько-руського фразеологічного словаря” Л.Е. Биновича, М.М. Гришина (14 тис. ФО) [2].

У результаті проведеного дослідження, ми виявили, що переважна більшість багатозначних ФО у словниках [2; 3] складається з **трьох** компонентів: **прийменника** (Pröp.) + **іменника** (N) + **діслова** (V) 292 багатозначні ФО (27,8 %), наприклад: *in Aufruhr geraten* (або *kommen*) – 1. занепокоїтися, стривожитися; 2. збунтуватися, розбурхатися; *ins Auge fassen* – 1. подивитися, глянути *на кого-н., що-н.*; 2. мати на увазі, враховувати, передбачати *що-н.*

Другу за кількістю групу складають багатозначні ФО, утворені сполученням **двох** компонентів: **іменника** (N) + **діслова** (V) – 186 багатозначних ФО (17,7 %), наприклад: *den Atem verlieren* – 1. задихнутися (*від хвилювання*); 2. видихатися; *den Bann brechen* – 1. *іст.* порушити дану під присягою обіцянку про невиїзд з місця заслання; 2. порушити чари; порушити загальне заціпеніння, загальну ніяковість тощо; розбити кригу.

Наступну за кількістю групу утворюють багатозначні ФО, які складаються також із поєднання **двох** компонентів: **прикметника** (Adj.) + **іменника** (N) – 47 ФО (4,5 %), наприклад: *ein wahres Babel* – 1. вавилонське стовпотворіння (*про сум'яття, безладдя*); 2. справжній Вавилон (*про місто, що погрузло в розпусті*); *ein unbeschriebenes Blatt* – 1. *що-н.* чисте, незаймане, непорочне; *хто-н.* недосвідчений, наївний; 2. той, про кого ще нічого невідомо, хто ніяк не виявив себе; невідома величина ікс.

До четвертої групи належать багатозначні ФО, які утворюються шляхом поєднання **прийменника** (Pröp.) + **іменника** (N) – 31 ФО (3 %), наприклад: *im Angesicht* (G) – 1. перед лицем *кого-н., чого-н.*; 2. враховуючи що; *in der Drehe* – 1. десь близько, приблизно, орієнтовно; 2. поблизу. Більш детальні дані відображені в табл. 1.

Таблиця 1

Кількісні характеристики структурних типів багатозначних ФО

№	Структурний тип	К-ть комп.	К-ть знач.	К-ть ФО	%	Приклади
1	Pröp. + N + V	3	2	248	23,6	<i>auf den Beinen sein</i>
		3	3	36	3,4	<i>in Schwung kommen</i>
		3	4	6	0,6	<i>vor Anker gehen,</i>
		3	5	2	0,2	<i>im Auge (be)halten</i>
Всього:				292	27,8	
2	N + V	2	2	166	15,9	<i>Absolution erteilen</i>
		2	3	18	1,7	<i>Anlauf nehmen</i>
		2	4	1	0,1	<i>Bescheid wissen</i>
Всього:				186	17,7	
3	Adj. + N	2	2	43	4,1	<i>ein unschuldiges Blut,</i>

		2	3	4	0,4	<i>ein harter Brocken</i>
Всього:				47	4,5	
4	Präp. + N	2	2	27	2,6	<i>im Inneren, im Hui</i>
		2	3	4	0,4	<i>am Ende</i> та ін.
Всього:				31	3	
5	Adj. + N + V	3	2	29	2,8	<i>eine durstige Seele sein</i>
6	Adv. + V	2	2	22	2,1	<i>falsch greifen</i> та ін.
		2	3	2	0,2	<i>hops gehen</i> та ін.
		2	4	2	0,2	<i>j-d nimmt j-n hoch</i>
Всього:				26	2,5	
7	N + Präp. + N + V	4	2	19	1,8	<i>den Boden unter den Füßen wegziehen</i> та ін.
		4	3	1	0,1	<i>den Weg zwischen die Beine nehmen</i> та ін.
Всього:				20	1,9	
8	Präp. + Adj. + N	3	2	17	1,6	<i>in großer Aufmachung</i>
9	Präp.+Adj.+N+V	4	2	16	1,5	<i>in arge Bedrängnis bringen</i> та ін.
10	Adj. + V	2	2	12	1,1	<i>fertig sein, böse tun</i>
11	Adv.+ Präp.+ N +V	4	2	12	1,1	<i>gut in Fahrt sein</i>
12	Indefinitpron. + Präp + N + V	4	2	10	1	<i>eins aufs Dach bekommen</i> та ін.
13	Reflexivpronomen + Präp. + N + V	4	2	8	0,8	<i>sich in der Vordergrund drängen</i> та ін.
		4	3	2	0,2	<i>sich (D) etw. zu Gemüte führen</i> та ін.
Всього:				10	1	
14	Possesivpron. + N + V	3	2	10	1	<i>seine Batterien aufhalten</i> та ін.
15	N + Adv. + V	3	2	9	0,9	<i>den Brotkorb höher hängen</i> та ін.

16	Adv. + Konj. + Adv.	3	2	8	0,8	<i>doppelt und dreifach</i>
17	Інші 228 структурні типи:			312	29,8	
Всього:				1047	100	

Отже, як свідчать результати проведеного дослідження, серед багатозначних німецькомовних ФО переважають ФО з структурним типом **Präp. + N + V**, що пов'язано, очевидно з їх значною кількістю та відповідно потенційною легкістю метафоричного переосмислення. Таким чином, модель (структурний тип) **Präp. + N + V** можна вважати найбільш потенційно полісемантичною в німецькій фразеології.

Окрім того, ми розглянули компонентний склад багатозначних ФО за фразеологічною продуктивністю лексем різних частин мови. З'ясувалося, що найбільшу за чисельністю групу (з 1125 одиниць різних частин мови) у складі багатозначних ФО становлять **іменники** – 574 лексем (51 %), наприклад: *der Anhalt, der Bann, das Bangen, die Blüte, die Ehre* та ін.; на другому місці **дієслова** – 292 (26 %), наприклад: *gehen, glauben, helfen, kippen, leisten* та ін.; на третьому місці **прикметники та прислівники** – 178 (16 %), наприклад: *hart, leer, rund, schwer, trocken, unsicher, bequem, dann, förmlich, frühauß, jetzt, klar* та ін.; четверту групу утворюють **займенники** – 30 (2,6 %), наприклад: *etwas, mich, sich, viel, wer* та ін.; на п'ятому місці за кількістю вживання **прийменники** – 24 (2,1 %), наприклад: *ab, außer, bei, durch, für, um* та ін.; на шостому місці **сполучники** – 8 (0,7 %), наприклад: *und, aber, dass* та ін.; на сьомому – **частки**, наприклад: *nicht, zu, was* та ін. і на восьмому місці вигук, наприклад: *ach, heidi, hops* та ін. – по 7 (0,6 %). Найменшу за чисельністю групу склали **числівники** – 5 (0,4), наприклад: *vier, elf* та ін.. Серед німецькомовних багатозначних ФО нами зафіксовано одне запозичення з латинської мови *ad absurdum* (більш детально див. таб. 2).

Таблиця 2

Одиниці різних частин мови в складі німецькомовних багатозначних ФО

№	Частина мови	К-ть лексем	%	Приклади найбільше вживаних одиниць
1	іменник	574	51	<i>Hand, Kopf, Atem, Beine</i> та ін.
2	дієслово	292	26	<i>sein, haben, machen</i> та ін.
3	прикметник / прислівник	178	16	<i>all, gut, groß, voll, klein, rein, los, dick, da, wieder, tüchtig</i> та ін.
4	займенник	30	2,6	<i>sich, es, sein, kein, das, ich</i> та ін.
5	прийменник	24	2,1	<i>in, auf, zu, an, mit, aus, vor</i> та ін.
6	сполучник	8	0,7	<i>auch, dass, weder ... noch, wo</i> та ін.
7	частки	7	0,6	<i>nicht, zu, was, wie, ja, denn, doch</i>
8	вигук	7	0,6	<i>ach, heidi, hops, hott, husch, hü, na</i>
9	числівник	5	0,4	<i>vier, erste, elf, ein paar, tausend</i>
Всього:		1125	100	

Отже, як свідчать результати дослідження, **іменник** дійсно можна вважати центром ФО (у тому числі багатозначної). Вони вирізняються своєю різноманітністю і належать майже до всіх моделей. Звичайно, слід зауважити, що їх у словниковому складі німецької мови

найбільше, окрім того, саме іменники легше піддаються метафоризації та використовуються для номінації нового.

Але якщо порівняти загальну частоту вживання одиниць різних частин мови, то виявляється, що найчастіше (з 3005 слововживань) у складі багатозначних ФО вживаються **дієслова** – 935 слововживань (31 %), наприклад: *sein, haben, machen, gehen, kommen* та ін.; на другому місці за частотою вживання **іменники** – 855 випадок (28 %), наприклад: *die Hand, das Auge, der Kopf, der Atem, der Boden* та ін.; третю групу за частотою вживання утворюють **прийменники** – 481 випадок (16 %), наприклад: *in, auf, zu, an, mit* та ін.; четверту за частотою вживання групу утворюють **прикметники** – 207 (7 %), наприклад: *all, gut, groß, voll, klein, rein* та **прислівники** – 116 (4 %): *da, wieder, dabei, hin, mehr* та ін.; на п'ятому місці за частотою вживання **займенники** – 272 (9 %), наприклад: *sich, es, sein, kein, das* та ін.; на шостому місці за частотою вживання згідно нашого дослідження **частки** – 72 (2,4 %), наприклад: *nicht, zu, was, wie, ja* та ін.; на сьомому місці за частотою вживання **сполучники** – 44 (1,5 %), наприклад: *und, aber, dass, auch* та ін.; на восьмій позиції за вживаністю **вигуки** *ach, hops, hott, hü* та ін. Найменш вживаними є **числівники** *vier, erst(e), tausend* та ін. – по дев'ять (0,3 %).

Таблиця 3

Частота вживання лексичних одиниць у складі багатозначних фразеологізмів

№	Частина мови	К-ть слово- вживань	%	Приклади
1	дієслово	935	31	<i>stehen, tun, bleiben, setzen</i> та ін.
2	іменник	855	28	<i>Blut, Mann, Hals, Füße, Nacht</i> та ін.
3	прийменник	481	16	<i>bis, ohne, nach, außer</i> та ін.
4	прикметник / прислівник	323	11	<i>falsch, hart, recht, schwach, grau, lang, fest, flott, einmal</i> та ін.
5	займенник	272	9	<i>es, mir, viel, kein, beieinander</i> та ін.
6	частки	72	2,4	<i>nicht, zu, was, wie, ja, denn, doch.</i>
7	сполучник	44	1,5	<i>dass, dennschon, wo, und</i> та ін.
8	вигуки	9	0,3	<i>ach, heidi, hops, hott, husch, hü, na.</i>
9	числівники	9	0,3	<i>vier, erste, elf, ein paar, tausend.</i>
Всього:		3005	100	

Отже, як свідчать дані таблиці 3, **дієслова** вживаються в складі багатозначних ФО **найчастіше**. Це пояснюється тим, що, хоча дієслів у мові менше, ніж іменників, вони позначають дію або стан предмета (здебільшого іменника) і в реченні найчастіше виконують функції присудка або частини складеного присудка. Крім того, дієслова входять до складу 11 моделей з 16 і в тому числі в найчастотнішу модель серед багатозначних: **Präp. + N + V**.

Третю за частотою вживання групу утворюють 24 прийменники, які вживаються 481 раз. Це зумовлено семантичною своєрідністю прийменників, які на противагу лексичним значенням повнозначних слів, не наповнені „речовим змістом“ [6], але пов'язані з іменниками і виражають відношення між словами в реченні. Хоча їх в мові незначна кількість, порівняно, наприклад, з іменниками, вони більш вживані, ніж інші слова. Найчастіше вживаються (у тому числі у складі ФО) прості прийменники, які, на думку

деяких мовознавців [6: 25-26], є найдавнішими: *in, auf, zu, an, mit, aus, von, unter, über, bis, außer, nach, vor, um, zwischen, für, ab* та ін. Слід зауважити, що їх лексичне значення послаблене, здебільшого вони багатозначні.

Прикметники і прислівники нараховують 323 випадки слововживань. Як відомо у німецькій мові прикметник – третя за кількістю слів частина мови. Він становить від 10 до 15 % загального словникового складу сучасної німецької мови [11: 514]. Крім того, прикметники виражають лише ознаку предмета і служать для утворення атрибутивних відношень на основі зв'язку з іменником. Головною функцією прислівника в реченні і в словосполученні є функція другорядного члена речення – обставини. Інколи прислівник виступає у ролі частини складеного присудка. У реченні прислівник пов'язується в основному з дієсловом, а також з прикметником і, щодо кількості прислівників у мові, а також їх вживання у мовленні, слід зауважити, що вони значно поступаються іменникам і дієсловом, що призводить, на нашу думку, до не частого їх залучення при утворенні нових ФО.

П'яту по величині групу за частотою вживання одиниць мови у складі багатозначних ФО утворюють займенники. Вони замінюють іменники, вказують на предмети, ознаки, кількість, але не називають їх. У складі багатозначних ФО вживається 30 займенників 272 рази.

Хоча кількість часток і вигуків у складі багатозначних ФО однакова – по 7 одиниць, частки вживаються набагато частіше (72 рази) ніж вигуки (9 разів), але набагато менше ніж одиниці самостійних частин мови. Це пов'язано тим, що частки, яких у німецькій мові порівняно з українською багато, надають слову чи реченню додаткових відтінків, а вигуки виражають тільки почуття, волевиявлення мовця, не називаючи їх.

Останню кількісно значну за частотою вживання групу утворюють 8 сполучників, які вживаються у складі багатозначних ФО 44 рази. Це пояснюється тим, що сполучники служать в основному для зв'язку однорідних членів речення та частин складного речення.

Отже, порівнюючи результати дослідження, представлені у таб. 2 і таб. 3, ми погоджуємося з думкою І.П. Задорожної [5], що саме іменник є семантичним ядром фразеологічного сполучення слів, а дієслово його синтаксичним центр. Хоча дієслова у складі багатозначних фразеологізмів вживаються частіше, ніж іменники, проте вони не вирізняються лексичною різноманітністю. Фразеологічно найпродуктивнішим дієсловом серед дієслів у складі багатозначних ФО є „sein“ – 106 (11 %) з 935 слововживань дієслів, але зрозуміло, що воно служить лише для зв'язку слів у словосполученні та реченні.

Як показали результати нашого дослідження, найбільша частота слововживань у одиниць самостійних та повнозначних частин мови: дієслів, іменників, прикметників, прислівників та займенників (крім числівників), а найменша у службових: часток, сполучників та вигуків.

Для того щоб встановити частоту вживання кожної з частин мови у складі багатозначних ФО, ми поділили загальну кількість слововживань окремої частини мови на кількість лексем цієї частини мови. Таким чином, хоча **іменників** більше половини загальної кількості усіх компонентів, однак вони вживаються в середньому лише в 1,5 ФО, а **прикметники** і **прислівники** в 1,8 ФО. Хоча кількість **дієслів** у двічі менша від кількості **іменників**, середня частота їх вживання – 3 ФО. Фразеологічна продуктивність **сполучників** – 5,5 ФО, **займенників** – 9 ФО, **часток** – 10 ФО, але найбільшою фразеологічною продуктивністю відзначаються **прійменники** – 20 ФО.

Даний висновок частково співпадає з результатами дослідження І.П. Задорожної, яке присвячене розробці лексико-семантичних класифікацій лише іменників, прикметників і дієслів у складі фразеологізмів німецької мови і встановленню їх фразеологічної продуктивності [4]. Здійснивши аналіз 2200 ФО (приблизно сьома частина ФО, зафіксованих у словнику [2]) дослідниця виявила, що середня фразеологічна продуктивність іменників – 2, а дієслів – 3, а середньостатистична модель німецької ФО виглядає відповідно таким чином: іменник (2) + дієслово (3), тобто сполучення іменника з фразеологічною продуктивністю 2 слововживання і дієслова з відповідною продуктивністю 3 слововживання [5].

Згідно з результатами нашого дослідження найбільш типова фразеологічна модель німецькомовної багатозначної ФО має вигляд **Präp.** (20) + **N** (1,5) + **V** (3), тобто приєдник з продуктивністю 20 + іменник з продуктивністю 2 + дієслово з продуктивністю 3.

Отже, результати проведеного дослідження лексико-семантичних і структурних особливостей багатозначних ФО, здійсненого на основі „Німецько-українського фразеологічного словника” В.І. Гаврися та О.П. Пророченко і „Немецько-руського фразеологічного словаря” Л.Е. Біновича, М.М. Гришина дозволяє стверджувати, що:

1. Серед німецькомовних багатозначних ФО найбільшу за чисельністю групу складають ФО, утворені за структурним типом **Präp.** + **N** + **V** – 292 ФО (27,8 %), що зумовлено, на нашу думку, їхньою кількістю у фразеології і відповідно схильністю до метафоричного переосмислення (у тому числі багаторазового).

2. У складі багатозначних ФО найрізноманітніше використовуються **іменники** – 574 лексичні одиниці (51 %), тобто більше половини усіх лексичних одиниць різних частин мови. Це переконливо свідчить, на наш погляд, про важливу смислову роль іменника у складі багатозначних ФО, а також при утворенні у них нових значень.

3. За частотою вживання у складі німецькомовних багатозначних ФО найбільшу групу утворюють **дієслова** – 935 слововживань (31 %), що зумовлено перш за все важливою синтаксичною роллю дієслова у структурі речення або словосполучення (у тому числі фразеологічного).

4. Типова фразеологічна модель німецькомовної багатозначної ФО має вигляд: **Präp.** (20) + **N** (1,5) + **V** (3), де 20; 1,5; 3 – середня фразеологічна продуктивність одиниць.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баран Я.А., Зиморя М. І., Білоус О. М., Зиморя І. М. Фразеологія: знакові величини. Навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов / Я.А. Баран, М.І. Зиморя, О.М. Білоус, І.М. Зиморя. – Вінниця: Нова книга, 2008. – 256 с.
2. Немецько-руський фразеологічний словарь [состав. Бинович Л.Э., Гришин Н.Н.]. – М.: Русский язык, 1975. – 656 с.
3. Німецько-український фразеологічний словник: В 2 т. / [уклад. В.І. Гаврись, О.П. Пророченко]. – К.: Рад. школа, 1981. – 798 с.
4. Задорожна І.П. Деякі характеристики іменників, прикметників та дієслів у німецькій фразеології / І.П. Задорожна // Наук. вісник Чернівецьк. нац. у-ту. – Чернівці, 1999. – Вип. 60: Германська філологія. – С. 122-128.
5. Задорожна І.П. Семантичні та сполучувальні властивості компонентів фразеологізмів у німецькій мові [Текст]: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 Германські мови / І.П. Задорожна; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2003. – 20 с.
6. Кудрявцева О.Д. Семантика, сполучуваність і функціонування приєдників у сучасній німецькій мові (на матеріалі художнього, публіцистичного та наукового стилів): дис. ... канд. наук: 10.02.04 / Олена Діонізіївна Кудрявцева; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2008. – 207 с.
7. Левицький В.В. Лексикологія німецького мови / Віктор Васильевич Левицький. – Черновці: Книги – XXI, 2010. – 376 с.
8. Чернышева И.И. Фразеология современного немецкого языка / И.И. Чернышева – М.: Высшая школа, 1970. – 200 с.
9. Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache / Duden. – 5. Völlig neu bearb. und erw. Aufl. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverl., 1995. – 864 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Андрій Євчук – аспірант кафедри германського, загального та порівняльного мовознавства факультету іноземних мов Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: полісемія фразеологічних одиниць, стилістичні особливості багатозначних фразеологічних одиниць.

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МІКРОПОЛІВ НЕСТАЧА/DEFICIENCY В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Надія ЗАСАНСЬКА (Україна, Кіровоград)

У статті висвітлено результати зіставного аналізу лексико-семантичних мікрополів нестача/deficiency в українській та англійській мовах. Досліджено парадигматичні відношення між лексичними одиницями порівнюваних мікрополів та розкрито спільні та відмінні риси.

Ключові слова: сема, лексема, компонентний аналіз, лексико-семантичне поле, ядро, навоколядерна зона, периферія.

The article analyzes structural representation of the lexical-semantic fields deficiency in Ukrainian and English based on the component analysis. The relationships between lexical units of the fields as well as common and distinctive semantic features are investigated.

Key-words: sema, lexeme, componential analysis, lexical-semantic field, core, around core zone, peripherals.

Дослідження різноманіття мов та культур, особливостей їх взаємодії і взаємовпливу дає змогу розпізнати семантичну потужність кожної мови, її багатство та досконалість. Пізнання іншої мови збагачує досвід людини, відкриваючи нове бачення та розуміння світу [6: 65]. Тому сучасні мовознавчі пошуки характеризуються націленістю на вивчення семантики мови, що сповна виявляється в дослідженні лексики.

Вивчення лексики в зіставному аспекті набуває особливого значення, тому що словниковий склад мови, перебуваючи під постійним впливом зовнішньої діяльності суспільства, водночас зберігає найважливіші для етносу сутності – культуру, історію, ментальність – “Language is an energy, an activity, not only of communication and self-expression but of orientation in the universe” [3: 12].

Слово, як основна одиниця лексичної системи, відображає дійсність, фіксуючи різні явища, властивості та відношення. Значення слова не є ізольованою одиницею, а знаходиться в різноманітних та різноспрямованих зв'язках зі значеннями інших слів, тому семантичний рівень мови розглядається як певна система, елементи котрої демонструють взаємозалежність та взаємну обумовленість. Завдяки численним та багатоманітним відношенням слово збагачує свою семантичну структуру, розкриваючи глибину змістового наповнення [2: 10-12].

В основі підходу до розуміння мови як системи знаходиться ідея компонентної структури лексичного значення. Семантичними компонентами (семами) вважаються смислові частини, на які розпадається значення слова. Компонентний аналіз значення виявляє властивості та ознаки певного фрагмента реальності, відображені словом. Одна й та сама частина дійсності здатна відобразитися групами слів різних частин мови [2: 38]. У порівнянні з лексичним значенням сема виявляє вищий ступінь абстрактності, тому семантичним компонентам характерна рухливість, гнучкість – одна сема може входити в структуру значень різних слів. Дослідження значення слова через розщеплення на компоненти дозволяє побачити організацію його структури, утворену архісемою (семою, властивою цілій групі слів), диференційними семами (такими, що відрізняють значення семантично близьких слів) та потенційними семами (компонентами, що виникають на основі асоціацій).

Системність організації лексики виявляється в наявності об'єднань слів (парадигм), що характеризуються спільністю значення. Основою дослідження лексико-семантичних парадигм слугують відношення між її членами, котрі відображають зв'язки між явищами дійсності [2: 37]. Парадигматичні відношення базуються на тому, що одиниці об'єднуються за одними компонентами та протиставляються за іншими. Повторюваність одних і тих самих сем у семемах різних слів сприяє парадигматичній співвіднесеності цих лексичних одиниць. Парадигматичні зв'язки проявляються за ознакою максимального (класи слів) чи мінімального (словесні опозиції) складу елементів, об'єднаних цими відношеннями. У словесних опозиціях розрізняють формальні, семантичні та формально-семантичні [1: 32-44]. Тобто слова, що входять в опозицію, можуть бути зіставлені за формою чи значенням. Відповідно до характеру співвідношення сем виокремлюються три види опозиційних відношень – тотожності (повний збіг компонентів), привативності (включення одного слова іншим) та еквіполентності (наявність спільних сем) [1: 43-48].

Застосування компонентного аналізу має особливе значення в зіставних дослідженнях, як метод порівняння лексичного складу двох мов через призму різних лінгвокультур, що дозволяє виявити лексичні та концептуальні лакуни [5: 106]. Хоча лексичні системи різних мов суттєво відрізняються, це не виключає можливого існування універсальних принципів їх побудови [4: 187].

Проблема особистості – центральна в сучасних дослідженнях мови. Мовознавці схиляються до розуміння необхідності вивчати мову у зв'язку з мисленням, свідомістю та культурою народу. Тому особливий інтерес викликає дослідження лексики, що відображає

оцінне сприйняття дійсності, розкриваючи семантичну наповненість мови та специфіку свідомості її носіїв.

Активне вивчення явища **кризи** в різних наукових сферах життя людини засвідчує її соціальну значущість та вагу, тому відсутність мовознавчого дослідження цього поняття, зокрема в рамках системного аналізу зв'язків, відношень та закономірностей лексико-семантичних полів **криза/crisis**, зумовлює аналіз лексичних одиниць, що утворюють мікрополя **нестача/deficiency** в українській та англійській мовах. Компонентний аналіз елементів лексико-семантичних мікрополів **нестача/deficiency** дозволяє розширити розуміння цього явища, розкриваючи парадигматичні зв'язки між лексемами, які його вибудовують та знайти їх місце в системі людських цінностей. Отже, **актуальність** обраної теми зумовлюється необхідністю дослідити семантичні особливості одиниць на позначення лексико-семантичних мікрополів **нестача/deficiency** в українській та англійській мовах як таких, що позначають важливі мовні фрагменти навколишньої дійсності.

Отже, **метою** статті є зіставне вивчення семантичних особливостей мікрополів **нестача/deficiency**, що належать до лексико-семантичних полів **криза/crisis** в українській та англійській мовах та визначення специфіки розуміння цього поняття україно- та англійськими етносами. Відповідно до поставленої мети **завдання** статті складають:

- зіставний аналіз дефініцій лексичних одиниць, що утворюють лексико-семантичні мікрополя **нестача/deficiency**;
- визначення структурних та семантичних особливостей порівнюваних мікрополів **нестача/deficiency** в українській та англійській мовах.

Матеріалом дослідження послуговували дані вибірки з тлумачних словників англійської та української мов: Словник української мови в 11 томах, Великий тлумачний словник сучасної української мови, Сучасний словник української мови (Том 1. А-Б.) та Оксфордський словник англійської мови – Oxford English Dictionary в 20 томах [7; 8; 9; 10].

Мікрополя **нестача/deficiency** належать до різних структурних частин лексико-семантичного поля **криза**: мікрополе **нестача** знаходиться в ядрі поля, тоді як англійське мікрополе **deficiency** на периферії. Українська ключова лексема **криза** містить сему 'нестача', тому одиниці **криза** і **нестача** пов'язані безпосередніми семантичними зв'язками (**криза-нестача**). Англійська лексема **crisis**, навпаки, демонструє опосередковані зв'язки з елементом **deficiency** (**crisis-difficulty-poverty-deficiency**), тому мікрополе **deficiency** належить до периферійної зони.

Варто зазначити, що одне із значень ключового слова лексико-семантичного поля **криза** в українській мові – **нестача** – відображає специфіку українського розуміння критичних періодів як таких, що характеризуються відсутністю, браком чогось дуже потрібного, бажаного, необхідного. Лексема **нестача** доповнює синонімічний ряд **брак-недостача-відсутність-нестаток-неіснування**. Ці одиниці демонструють тісний семантичний зв'язок з лексемами мікрополя **бідність** за рахунок інтегративних сем 'брак', 'відсутність', 'кількість'.

В англійській мові поняття відсутності, браку, мізерності, нестачі, малої кількості розкривається в тлумаченні лексеми **poverty**. Спостерігається цікава взаємодія гіперо-гіпонімічних відношень у порівнюваних лінгвокультурах: в українській мові **нестача-бідність** (**нестача** – ширше поняття), в англійській, навпаки, **бідність-нестача** (**нестача** – вужче поняття). Оскільки гіпонім вужче поняття, ніж гіперонім, то і в об'єктивній реальності англійців нестача – це складова бідності. В українському світовідчутті поняття нестача, навпаки, охоплює поняття бідність.

Лексико-семантичне мікрополе **нестача** в українській мові складається з 21 лексем, відібраних шляхом аналізу словникових дефініцій. У словнику української мови фіксуються такі значення на позначення лексеми **нестача** [9]: *відсутність, брак чого-небудь у достатній кількості; те, чого не вистачає; недостає*

В англійській мові лексико-семантичне мікрополе **deficiency** охоплює 36 лексеми. Англійська одиниця **deficiency** демонструє такі значення [10]: *the quality or state of being deficient or wanting; failure; want, lack, absence; insufficiency* (*недостатній рівень якості чи стану; відсутність; нестача, брак, потреба, недолік*)

В результаті кількісних підрахунків найчастотнішими інтегративними семами в порівнюваних мікрополях виявилися семи: українські – ‘кількість’, ‘достатній’, ‘брак’, ‘потреба’, ‘нестача’ та англійські – ‘quality’, ‘condition’, ‘state’ ‘necessary’, ‘want’, ‘lack’, ‘deficiency’, ‘deficient’, ‘insufficient’. На основі опозиційних відношень, кожна з цих сем у ролі спільного семантичного компоненту формує групу. Відповідно до виділених семантичних центрів ядерні зони лексико-семантичних мікрополів утворюють одиниці **deficiency**, **deficient** в англійській мові та елементи **нестача**, **брак** в українській мові.

Лексичні одиниці укр. **нестача** й англ. **deficiency** розкривають семантичну подібність компонентів ‘кількість’ – ‘amount’, ‘відсутність’ – ‘absence’, ‘брак’ – ‘lack’, ‘недостача’ – ‘insufficiency’. Завдяки вказаним семам досліджувані одиниці відображають спільне значення відсутності, браку, недостатньої кількості потрібного. Проте англійська лексема характеризується дещо ширшим колом значень, зокрема семи ‘defect’, ‘imperfection’ вказують на присутність в чомусь недоліків, дефектів; компоненти ‘revenue’, ‘state’, ‘company’, ‘expenditure’, ‘deficit’ референціюють конкретне економічне значення – перевищення витрат в сфері фінансів. Семи ‘expenditure’, ‘amount’, ‘fall’, ‘short’ виступають інтегративними в еквіполентній опозиції лексеми **deficiency** та одиниці периферії **deficit** (дефіцит), що належить до периферії мікрополя **economical crisis**. Крім того, семантика одиниці розширюється за рахунок вживання в науковій сфері – математичних підрахунках.

Наближену семантику до ядерної лексеми **нестача** демонструє одиниця **недостача** (порівняйте вживання: *відсутність, брак достатньої кількості чого-небудь; нестача (недостача) та відсутність, брак чого-небудь у достатній кількості; те, чого не вистачає; недостача (нестача) (підкреслено автором)*). Ці одиниці у системі української мови функціонують лексичними синонімами.

В англійській мові семантичну подібність до ядерної одиниці **deficiency** відбиває мовна одиниця **want**. Завдяки взаємному тлумаченню вказані лексеми маніфестують значення стану, за якого бракує чогось важливого, утворюючи еквіполентну опозицію. Проте внутрішня структура лексеми **want** розкривається глибше за допомогою диференційних сем ‘shortage’, ‘need’, котрі засвідчують поняття недостатньої кількості, обсягу; потреби в допомозі та підтримці. Специфіка одиниці **want** розкривається за допомогою сем ‘food’, ‘famine’, ‘starvation’, що вказують на прояв базової потреби людини – голод.

Варто зазначити, що лексема **want** демонструє тісні семантичні зв’язки з лексемами мікрополя **poverty** (наприклад, семи ‘deficiency’, ‘lack’, ‘destitution’, ‘condition’, ‘quality’ виступають інтегративними в еквіполентній опозиції одиниць **want – poverty**).

Лексична одиниця **want** вступає також в синонімічні відношення з лексемою **need** – в тлумаченнях обох слів міститься семема *a condition marked by the lack of some necessary thing, or requiring some extraneous aid or addition* (обставини, позначені відсутністю чогось необхідного, коли потрібна додаткова допомога чи сприяння). Проте внутрішня організація останньої виявляється розгалуженішою, що підтверджується наявністю спільних компонентів з одиницями інших мікрополів (наприклад, семи ‘distress’, ‘difficulty’, ‘trouble’ є базовими в мікрополі **difficulty**). Крім того, лексема **need** позначає психологічний стан людини, що лежить в основі будь-якої потреби, мотивуючи особистість на задоволення бажань.

Вказівку на відсутність потребуваної кількості демонструють українські одиниці **брак**, **відсутність** та англійські **lack**, **absence**. Українські лексеми є взаємними визначниками та перебувають в еквіполентній опозиції, тоді як в англійській мові аналогічна опозиція між вказаними одиницями не спостерігається. Хоча лексема **lack** знаходиться в еквіполентній опозиції з лексемами **deficiency** (спільна сема ‘want’), **want** (інтегранти ‘deficiency’, ‘need’), **shortage** (компонент ‘deficiency’), а лексема **absence** виконує гіпонімічну функцію в привативній опозиції з лексемою ядра **deficiency**.

Семантичну близькість з лексемою **lack** демонструє також одиниця **need**, в еквіполентній опозиції спільні семи ‘want’, ‘indigence’, ‘necessary’, ‘thing’ вказують на потребу чогось необхідного, важливого, обов’язкового. Диференційними у вказаній опозиції виступають компоненти ‘food’, ‘famine’, ‘starvation’ лексеми **lack**, що виявляються інтеграційними в еквіполентній опозиції **lack-want**.

Ознаку недосконалого, недостатнього, неналежного передає прикметник **deficient**, що в привативній опозиції з лексемою **deficiency** функціонує гіпонімом. Значення недостатньої кількості, якості, ефективності відбиває одиниця **insufficiency** (недостатність), що виступає елементом внутрішньої структури лексеми **deficiency**.

На ознаку того, що потребує, вказує прикметник **insufficient** (недостатній), що в привативній опозиції з лексемою **insufficiency** виступає гіпонімом. Семантичні компоненти *'necessary', 'amount', 'lacking', 'inadequate'* об'єднують одиниці **deficient** та **insufficient** в еквіполентну опозицію, розкриваючи спільну семантику недостатньої кількості, браку, відсутності.

Лексеми **insufficiency** та **deficiency** маніфестують семантику бідності, демонструючи опозиційні зв'язки з одиницями периферії мікрополя **poverty –poorness** (вбогість), **penury** (бідність), **shortage** (нестача). Наприклад, одиниця **poorness** – гіперонім в привативній опозиції з лексемами **insufficiency** та **deficiency**, а в тлумаченні одиниці **penury** присутня вказівка на лексему **insufficiency**, що свідчить про опозиційні відношення привативності. Значення нестачі, недостатнього забезпечення, дефіциту грошей відображає семантика лексеми периферії **shortage**, що об'єднується в еквіполентну опозицію з одиницею **deficiency** за рахунок інтегративної семи *'deficient'*. Крім того, мовна одиниця **shortage** містить семантичні компоненти *'money', 'supply'*, що виявляються спільними в еквіполентній опозиції з лексемами мікрополя **economical crisis (squeeze, default, depreciation)**.

Лексичну синонімічність виражають мовні одиниці **lacking** (той, якому бракує) та **wanting** (той, якому не вистачає), що містять взаємну вказівку в тлумаченнях та поєднуються в еквіполентну опозицію спільними семами *'condition', 'deficiency'*. Диференційна сема *'absence'* лексеми **wanting** виступає інтегративною в еквіполентній опозиції з одиницею **deficiency**, підкреслюючи сутність бідності – відсутність матеріальних благ. В значенні лексеми **absence** (відсутність) виявлено вказівку на одиницю **want**, котра в привативній опозиції **absence – want** функціонує гіпонімом.

Поняття нестачі співвідноситься з рівнем (достатній-недостатній) задоволення потреб. У порівнюваних мовах це відображають мовні одиниці укр. **необхідність, потреба, потрібність, потрібний, необхідний** та англ. **need, necessary**.

Лексеми **необхідність, потреба** в системі української мови виступають взаємними визначниками та функціонують лексичними синонімами. Лексема **потреба**, виконуючи роль гіпероніма, утворює привативні опозиції з одиницею **потрібність**, котра виступає в аналогічній функції в привативній опозиції з прикметником **потрібний**. Ознаку, *такий без якого неможливо обійтися*, відбиває лексична одиниця **необхідний**, що вступає в синонімічні відношення з лексемою **потрібний**, розкриваючи спільну вказівку на те, що забезпечує належні умови життя, здоров'я, праці.

В англійській мові вказівку на відсутність необхідного, потрібного чи бажаного містять лексеми **need** та **necessary**, що утворюють еквіполентну опозицію за рахунок спільних компонентів *'necessity', 'needful'*. Крім того, на семному рівні елемент *'necessary'* є інтегруючим для лексем **deficient, insufficient, lack, need, want**, що відображають поняття потрібності, недостатньої кількості, браку чогось важливого.

Одиниці периферії переважно маніфестують семантичні зв'язки з лексемами навколоядерної зони, наприклад, привативна опозиція **scarcity-insufficiency** відображає значення дефіциту, нестачі, браку.

Семантичний компонент *'deficiency'* виявляється інтегруючим в еквіполентній опозиції лексичної одиниці **poorness** з лексемами **thinness** (незаповненість), **insufficiency** (недостатність), **weakness** (слабкість), **meanness** (убозтво). Остання одиниця виступає гіперонімом в привативній опозиції з лексемами **slightness** (незначна кількість), **scantness** (недостатність), виражаючи малий обсяг, ступінь, рівень. Одиниця **slightness** бере на себе роль гіпероніма в привативній опозиції з лексемою **smallness** (дрібнота), котра, в свою чергу, вступає в синонімічні відношення з одиницею **meanness**, що виявляються за рахунок взаємних визначень в тлумачних частинах цих лексем.

Отже, аналіз мовного матеріалу периферії англійського мікрополя *deficiency* підтверджує факт нерозривного зв'язку ядра та периферії [1:133-134]. Ядерна частина репрезентує більш чіткі структурні закономірності, тоді як в межах периферії вони втрачаються.

Одиниці периферії українського мікрополя *нестача* теж розкривають свої семантичні особливості за рахунок рухливості, пересічення з одиницями інших мікрополів та значного вияву диференційних семантичних ознак. Наприклад, лексема *достатній* утворює еквіполентну опозицію (спільні семи 'відповідати', 'належний') з лексемою периферії *недостатній* мікрополя *бідність*, розкриваючи наслідковий зв'язок неналежного забезпечення та бідності.

Семантичний компонент 'достатній' виступає інтегруючим в еквіполентній опозиції ядерної лексеми *нестача* та одиниць периферії *вистачати, забезпечувати, постачати, задовольняти, вдовольняти*. Ці одиниці маніфестують дію на позначення конкретної мети – задоволення достатньою кількістю матеріальних засобів. Взаємними визначниками виступають одиниці *давати та надавати, задовольняти і вдовольняти, забезпечувати та постачати*, відбиваючи подібну семантику діяльності, направлену на забезпечення потреб людини. Зазначені лексеми вступають у різноманітні опозиції, проте перевагу посідають еквіполентні опозиції. Наприклад, сема 'надавати' є інтегруючою для еквіполентної опозиції *постачати-давати та постачати-забезпечувати*. Лексема *постачати* виконує гіперонімічну функцію в привативній опозиції з одиницею *доставляти*. Аналогічну роль бере на себе лексема *вдовольняти* в привативній опозиції з мовною одиницею *давати*.

Отже, досліджувані одиниці мікрополів *нестача/deficiency* в українській і англійській мовах демонструють високий ступінь близькості, проте не збігаються повністю, оскільки дійсність виражається в різних мовах по-різному, засвідчуючи особливості національного мислення та сприйняття реальності, культурно-історичні умови становлення нації.

Спільні риси проявляються переважно на рівні ядерних частин, зокрема це виявляється при зіставленні одиниць ядра: укр. *нестача* й англ. *deficiency* Семантична подібність компонентів порівнюваних мов ('кількість' – 'amount', 'відсутність' – 'absence', 'брак' – 'lack', 'недостача' – 'insufficiency') розкриває спільну вказівку на відсутність, брак, недостатню кількість чогось потрібного в обох мовах.

Зіставне дослідження виявило деякі відмінності:

1) кількісний та якісний склад мікрополів суттєво відрізняється (українське мікрополе *нестача* містить 21 лексему (109 сем), тоді як англійське мікрополе *deficiency* складається з 36 одиниць (197 сем);

2) мікрополя *нестача/deficiency* належать до різних структурних частин лексико-семантичного поля *криза*: мікрополе *нестача* знаходиться в ядрі поля, тоді як англійське мікрополе *deficiency* в периферії;

3) у семному складі англійського мікрополя ядерним центром виступає сема 'quality', а в українській мові – 'кількість', що виявляє національні особливості сприйняття дійсності: в українській лінгвокультурі поняття *нестача* відбивається в мисленні на основі кількісних параметрів, а в англійській – якісних;

4) виявлені формальні відмінності полягають в тому, що в англійському мікрополі *deficiency* присутня значна кількість одиниць на позначення ознаки неналежної кількості (*deficient, insufficient, lacking, wanting, short, poor, necessary, scant, meager* та ін.), тоді як в українському мікрополі *нестача* виявлено лише три прикметника (*необхідний, потрібний, достатній*); крім цього, відмінною рисою українського мікрополя є наявність лексем на вираження дії задоволення потреб (*вистачати, забезпечувати, постачати, давати, задовольняти*), котрі не були виявлені в англійському матеріалі.

Отже, проведене дослідження семантичних особливостей лексико-семантичних мікрополів *нестача/deficiency* відкриває подальші перспективи системного зіставлення досліджуваних полів на рівнях інших мікрополів та виявлення інтегральних і диференційних ознак лексико-семантичних полів *криза/crisis* в сучасній англійській та українській мовах.

Наступним етапом дослідження стане порівняльний аналіз семантичних властивостей інших мікрополів лексико-семантичного поля *криза/crisis* в українській та англійській мовах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кузнецова Э.В. Лексикология русского языка: Учеб. пособие для филол. фак. ун-тов – 2-е изд., испр. и доп. / Э.В. Кузнецова. – М.: Высш. Шк., 1989. – С. 44-47.
2. Степанова Г.В., Шрамм А.Н. Введение в семасиологию русского языка / Степанова Галина Васильевна, Шрамм Александр Николаевич. – Калининград: КГУ, 1980. – С. 10-38.
3. Chomsky N. Language and thought (Anshen transdisciplinary lectureships in art, science, and the philosophy of culture: monograph 3) / Chomsky Noam. – Moyer Bell, 1994. – P.12.
4. Cruse D. A. Meaning in Language An Introduction to Semantics and Pragmatics / Cruse D. Alan. – Oxford University Press, 2000. – P.187.
5. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language / Crystal David. – Cambridge University Press, 2008. – P.106.
6. Halliday M., Teubert W., Yallop C., Cermakova A. Lexicology and Corpus Linguistics / Halliday M. A. K., Wolfgang Teubert, Colin Yallop and Anna Cermakova. – Continuum, 2004. – P.64.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

7. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В.Т.Бусел. – Київ, Ірпінь. – Перун, 2005. – 1728 с.
8. Словник української мови. Том 1. А-Б. Український мовно-інформаційний фонд НАН України 2011. – Режим доступу <http://lcorp.ulif.org.ua/explvol1/> – Словник української мови. Том 1. А
9. Словник української мови: В 11 томах. Режим доступу: <http://sum.in.ua/> – Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970—1980)
10. Oxford English Dictionary – Режим доступу (передплатений): <http://www.oed.com/>. – Discover the story of English. More than 600,000 words, over a thousand years

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Надія Засанська – аспірант кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: зіставне мовознавство, лексична семантика.

ТЕМАТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ КОМПОНЕНТІВ-ГЛЮТОНІМІВ У ПЕРСЬКИХ І УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ

Ольга КОПЧАК (Київ, Україна)

У пропонованій статті нами зроблена спроба класифікувати перські і українські фразеологізми за тематикою їх компонента-глутоніма. Матеріалом дослідження виступають фразеологічні одиниці, що мають у своєму складі компонент-глутонім.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, глутонія, компонент-глутонім, класифікація, тематика, перська мова

This article presents our attempt to classify the Persian and Ukrainian phraseological units according to the subjects of their components. Our research materials are presented by phraseological units with a gluttony component.

Key words: phraseological unit, gluttony, gluttony component, classification, subjects, the Persian language.

Постановка наукової проблеми та її значення. Пропонована стаття становить частину дисертаційного дослідження національно-культурної специфіки фразеологізмів із компонентом-глутонімом у сучасних перській і українських мовах. Лінгвістична зацікавленість саме цими фразеологізмами не випадкова: не існує жодної лінгвокультури у світі, яка не зафіксувала б фразеологічні одиниці, пов'язані з їжею. Їжа постає як один із визначальних культурних феноменів, є і буде невід'ємною частиною людського життя. Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується тим, що все більше науковців обирають як об'єкт аналізу гастрономічний дискурс: у лінгвокультурному аспекті (Н. П. Головніцкая, С. М. Руденко), з погляду лінгвосеміотики (С. В. Захаров, А. В. Олянич), у компаративній фразеології (К. І. Мізін, Є. А. Юріна), тощо.

Слід зазначити, що ми не знайшли жодних зіставних досліджень фразеологізмів цієї тематики із залученням перської мови.

Актуальність пропонованого дослідження зумовлена необхідністю поглибленого зіставного вивчення національної специфіки та можливостей фразеологізмів із компонентом-глутонімом, що, своєю чергою, дозволить визначити взаємозв'язок між фразеологічним значенням і світоглядом українського й іранського народів.

Методи дослідження: 1) метод суцільної вибірки; 2) метод системного (польового) вивчення і опису мов і культур, який є основою для комплексного дослідження мови як виразника культурних цінностей; 3) метод компонентного аналізу, який має на меті

розкладення значення на мінімальні семантичні складники, що допоможе нам виявити значущі для нас семи.

Мета нашого дослідження полягає у встановленні тематичної класифікації компонентів-глутонімів перських і українських фразеологізмів.

Об'єктом дослідження виступають масиви українських і перських фразеологізмів із компонентом-глутонімом у широкому розумінні (фраземи і перемії).

Предмет дослідження пропонованої статті – тематична класифікація компонентів-глутонімів перських і українських фразеологізмів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Група фразеологізмів із компонентом-глутонімом досить поширена, саме тому успішне вивчення і дослідження зазначених фразеологічних одиниць можливе лише при наявності певної системи. Виявлення основних ознак досліджуваного компонента слугує нам головним показником у подальшій класифікації фразеологізмів з компонентом-глутонімом перської і української мов.

Глутонія (від лат. *gluttonare* – «харчуватися, поглинати їжу») характеризує весь харчовий процес загалом: видобуток і первинну обробку їжі, підготовку напівфабрикатів, процес приготування і вжитку їжі [3: 13]. Звідси глутонічна термінологія (віт лат. *gluttio* «ковтати, споживати») – це сукупність спеціальних слів і словосполук, що функціонують у підмові харчування, де мінімальною одиницею концептуального членування виступає глутонім [6: 57].

Керуючись дослідженнями А. В. Олянич [3], С. М. Руденко [6], ми також вважаємо за доцільне поділяти компоненти-глутоніми в складі фразеологізмів на такі тематичні групи:

– **власне глутоніми** – назви сировини, напівфабрикатів, страв, харчових продуктів та консервів, напоїв, номінації їжі без зазначення складу. Слід зазначити, що в досліджуваних нами мовах, як і в більшості інших, цей вид компонента найчисельніший. Так в українській мові серед відібраних зі «Словника фразеологізмів української мови» [7] 271-сі фразеологічної одиниці з компонентом власне глутонімом найуживанішими виступають лексеми «хліб» ($\approx 14,8\%$), «мед» ($\approx 9,6\%$), «сіль» ($\approx 8,5\%$): *хліб і до хліба* [7: 745] – необхідні засоби для існування; достаток; *як мед пити* [7: 504] – жити дуже добре, в достатках, заможнo; *не до солі* [7: 676] – 1) кому-небудь байдуже до чогось, 2) кому-небудь дуже скрутно; тощо. У перській мові найчастіше трапляються лексеми «хліб» ($\approx 10,96\%$), «кебаб» ($\approx 7,32\%$), «молоко» ($\approx 6,09\%$): *نانش توی روغن است* – *жити безтурботно у достатках і розкошах* (букв.: «його хліб у маслі») [2: 515]; *دلم کباب شد* – *глибоко співчуваю* (букв.: «моє серце перетворилося на кебаб») [4: 253]; *شیر مرغ و جان آدم* – *рідкісна незвична річ, або їжа* (букв.: «молоко курки і душа людини») [2: 354].

– **глутоніми-агенси** – номінації осіб, які добувають або вирощують рослинно-тваринну сировину для харчування, посідаються її обробкою, виробництвом харчових напівфабрикатів, деяких страв та напоїв, визначенням якості сировини; є посередниками між виробниками та переробниками сировини; посідаються управлінням й організацією харчового виробництва в ресторанному господарстві та обслуговуванням споживачів; приготуванням їжі та її презентацією; є споживачами їжі. В українських і перських фразеологізмах компоненти цієї групи теж досить поширені. Можна навести такі приклади фразеологічних одиниць у досліджуваних мовах: укр. присл.: *хороший кухар вартий лікаря*, укр. присл.: *хлібороби з осені – купці, в повесні – старці* [8]; укр. присл.: *у мірошника праці на кону, а стуку на карбованець* [8]. *آشپز که دو تا شد یا شور است یا بی مزه* – перс. присл.: *якщо за справу беруться два кухарі, аш або пересолений, або недосолений* [2: 24]; *گوسفند بفکر جوئه، قصاب* – *кожний думає про своє* (букв.: «вівця думає про душу, м'ясник думає про аш») [аш – суп із рисом, зеленню та рослинною олією] [2: 397]; *از گشنگی آسیابونی مکنه، از رشادت تزه ور* – *говорять про того, хто не допомагає іншим через гордість* (букв.: «через голод стає мірошником, через гордість не бере платні») [2: 361].

– **глутоніми-процесиви** номінують процеси підготовки харчів до приготування – створення напівфабрикату; приготування їжі та визначення її якостей; презентації їжі перед споживанням; соціальної ритуальності споживання їжі; дієт, застосовуваних з лікувальною та естетичною метою; концепції збалансованого харчування; альтернативні типи харчування,

фізіологічні й психічні стани й характеристики споживача їжі; моделі харчування, орієнтовані на вікові, гендерні та виробничі характеристики споживача їжі. Наприклад, у перській мові цей компонент найбільше представлений у дієслівних фразеологізмах: *کاردی کردن* – *відбивати (м'ясо) ножем* (букв.: «робити ножем») [2: 405]; *کباب کردن* – *завдавати комусь сильного болю, брати когось за душу, за серце* (букв.: «робити кебаб») [4: 151]. В українській мові, на нашу думку, до цієї групи ми можемо віднести фразеологізми – номінації ритуальних страв, які в свою чергу виступають народними назвами певних свят: *багата кутя* – 6 січня [5: 406], *щедра кутя* – 13 січня [5: 406], *голодна кутя* – 18 січня [5: 406].

– **глутоніми-органолептиви** номінують якість страв, напоїв, сировини за одоративними (запах), візуативними (вигляд); густивними (смак); акустичними (звук); тактивними (дотик) характеристиками. На наш погляд, до цієї групи можна віднести такі повні еквіваленти перських і українських фразеологізмів: перс. *ماه عسل* – укр. *медовий місяць* [8] – перший місяць подружнього життя; перс. *نمک بر زخم کسی پاشیدن* – укр. *сипати сіль на рану* [8] – посилювати душевний біль; та інші.

– **глутоніми-кваліфікатори** маніфестують відповідність органолептичних характеристик харчових реалій певному еталону за ознаками кількості, якості, хімічного вмісту продукту, сполучуваності / несполучуваності тощо. В українській мові цей тип фразеологічного компонента передається метафоричністю значення, наприклад: укр. присл.: *люблю тебе, кохаю, як цибулю після чаю; пасує, як пампушка до борщу*; тощо [8]. У перській мові несполучуваність певних якостей можна передати так: *مثل کارد و پنیر بودن* – *ненавидіти одне одного* (букв. бути як ніж та сир) [4: 261].

– **глутоніми-локативи** номінують місця приготування, споживання, продажу страв і напоїв: *як жидівська маца* – про щось із невираженим смаком [8]. До цієї групи можна також віднести назви національних страв, які одразу ж асоціюються з певним місцем чи народом, наприклад, українські «борщ», «сало»: *як салом по губах* – кому-небудь приємно, радісно [7: 628]; *свищі в борщі* – хто-небудь дуже бідний [7: 631]. Багато перських фразеологізмів також мають у своєму складі назви іранських національних страв: *با شاه پالوده نخوردن* – *вважати себе кращим за інших* (букв.: не погоджуватися скуштувати палюде з самим шахом) [*палюде* – шербет, що готується із льоду, крохмалю та тертих яблук] [1: 203]; *در آتش رشته گوشت دیدن* – *здивуватися чимось* (букв.: побачити м'ясо в аб-реште) [*аб-реште* – суп із зеленню, бобами та локшиною] [1: 202].

– **глутоніми-інструментиви** номінують місце, де готується певний продукт («піч», «кухня», «мангал», «тандир»), а також інструменти, що використовуються у процесі виготовлення і споживання їжі. У перській мові можна побачити такі приклади фразеологізмів з цим компонентом: *کفگیر ته دیگ خورده* – *у нього більше нічого не залишилося* (букв.: шумівка дістала дна казана) [2: 417]; *کاسه هر آتش بودن* – *лізти в чужі справи* (букв.: «бути мискою для всілякої їжі») [2: 406]. В українській мові також можна навести значну кількість фразеологізмів із компонентом цієї групи: укр. присл.: *як в мисці повно, то на душі спокійно* [8]; *ложка дьогтю зіпсує бочку меду* – про недоліки та вади людини [8].

Висновки. У запропонованій статті ми спробували визначити одну із можливих класифікацій фразеологічних одиниць, а саме тематичну класифікація компонентів-глутонімів перських і українських фразеологізмів. На основі проведеного нами стислого аналізу можна зробити висновок, що репрезентований тип класифікації може виступати теоретичною основою дослідження лінгвістичних особливостей фразеологізмів, а також сприятиме більш ефективному засвоєнню і розумінню національно-культурних аспектів досліджуваних мов. Оскільки масиви перських і українських фразеологізмів із компонентами-глутонімами всіх вище перерахованих типів є дуже численними, то вони не можуть бути якісно опрацьовані й вивчені в межах одного дисертаційного дослідження. Саме тому матеріалом нашого дослідження обрано фразеологічні одиниці, що мають у своєму складі компонент-глутонім, а саме власне глутонім, тобто: назви сировини, напівфабрикатів, страв, харчових продуктів та консервів, напоїв, номінації їжі без зазначення складу.

Серед перспектив наших подальших досліджень – зіставне дослідження української і перської словесної символіки номінацій на позначення продуктів харчування.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Голева Г. С. Фразеологія сучасного персидського мови / Галина Сергіївна Голева. – М.: Муравей, 2006. – 224 с.
2. Голева Г. С. Фарси – російський фразеологічний *словарь* / Галина Сергіївна Голева. – М.: Издательский Дом «Грааль», 2000. – 648 с.
3. Олянич А. В. Презентаційна теорія дискурсу: монографія / Андрей Владимирович Олянич. – Волгоград: Парадигма, 2004. – 507 с.
4. Охріменко М. А. Персько-український словник емотивної фразеології / [укладач: Марина Анатоліївна Охріменко]. – Луцьк: ДП «Волинські старожитності», 2011. – 316 с.
5. Попова О. А. Кращі прислів'я та приказки українського народу. – Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2009. – 416 с.
6. Руденко С. М. Пошук ключового терміна мови дослідження як лінгвістична проблема / Світлана Миколаївна Руденко // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць викл. та студ. Київського національного університету імені Тараса Шевченка; відповідальний редактор О. І. Черданченко. – К., 2009. Вип. 26, ч. 3. – С. 55-60.
7. Словник фразеологізмів української мови / укл. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук та ін. – К.: Наук. думка, 2008. – 1104 с.
8. Словopedia. Інтернет-портал словників. – Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Копчак – викладач кафедри східних мов і цивілізацій Близького та Середнього Сходу факультету сходознавства, аспірант кафедри зіставного мовознавства і теорії та практики перекладу Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: іраністика, лінгвокультурологія, фразеологічні картини світу, компаративна фразеологія.

ТИПОЛОГІЯ СЕМАНТИКИ РЕФЛЕКСІВ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ОСНОВИ *BHĒL- ‘ПУХНУТИ, НАБРЯКАТИ; РОСТИ’ В ГЕРМАНСЬКИХ, СЛОВ'ЯНСЬКИХ ТА БАЛТІЙСЬКИХ МОВАХ

Ірина КОРОТКА (Кіровоград, Україна)

*У статті досліджуються напрямки еволюції індоєвропейського етимона *bhel- із багатоплановим значенням ‘tumescere’ в лексиці трьох груп індоєвропейських мов. Здійснено семантичну дистрибуцію суми рефлексів варіантів базової основи, сформульовано моделі розвитку її значення.*

Ключові слова: етимологія, семантика, прототип, імовірність, дериват.

*The article deals with the evolution tendency of Indo-European etymon *bhel- with diverse meanings ‘tumescere’ in three groups of Indo-European languages vocabulary. Semantic distribution of basic root reflex variants amount has been realized, development models of its meaning has been stated.*

Key words: etymology, semantics, prototype, probability, derivative.

Етимологічне макроніздо з чільною і.-є. основою *bhel- ‘пухнути, набрякати; рости’ (і комплексом похідних значень, що стабілізувалися в окремих його підпарадигмах) достатньо повно досліджено в профільній літературі. Можна стверджувати, що сьогодні: 1) етимологічно висвітлені практично всі його одиниці, збережені в доступній індоєвропейській лексиці; 2) реконструйована система словотвірних відношень, яка організувала й упорядковувала його функціонування як матриці, що продукувала нові слова; 3) відновлено первісний вигляд найдавнішого прошарку слів, сформованих ще в індоєвропейську добу, і виділено групу лексем, що були утворені вже в період існування окремих і.-є. мов від реліктових етимонів шляхом їхньої морфологічної перебудови, модифікації (йдеться про хронологічну стратифікацію одиниць цього гнізда і комплекс пов'язаних із нею проблем). Однак, наскільки нам відомо, не існує спроб дистрибуції семантики похідних цього словотвірно-етимологічного гнізда, відсутні спостереження над історією її розвитку й типологічні зіставлення, що дозволили би обґрунтувати моделі, за якими він відбувався. Заповненню деяких із цих пробілів присвячено наведені нижче міркування.

Характеризуючи генетично єдину групу слів, які сягають ряду варіантних і.-є. архетипів *bhel-/*bhol-, *bhlē-, *bhlō-, *bhlə- і їхніх суфіксальних або детермінативних розширень, ми вважаємо доцільним об'єднати в її межах лексеми, похідні від дієслівних коренів зі значеннями ‘рости’ і ‘набрякати’, що на нашу думку, виявляють питомий семантичний синкретизм, а не омонімію (так це інколи трапляється в дослідженнях з індоєвропейістики). Первинність і вторинність значень ‘рости’ і ‘набрякати’ в межах однієї лексеми не завжди

можна встановити через те, що обидва вони, по-перше, бувають діахронічно тісно переплетені, а по-друге, знову-таки, можуть бути питомо синкретичними елементами семантики, як, напр., у нім. *schwellen* ‘рости’ і ‘набрякати, пухнути’. З огляду на це питання про їхню примарність/секундарність взагалі не повинно ставитись як окрема історико-семасіологічна проблема.

Семантичний опис репрезентантів **bhel-*. Усі рефлексивні зазначеної основи, на нашу думку, за напрямком еволюції семантики можна поділити на кілька класів; деякі з них мають свої підкласи.

I Пухнути:

1.1. ‘Опухнути, роздутися’: д.-швед. *bulin, bolin* ‘опухнути, роздутися’ (< **bhol* -/**bhel-*) [18: 120].

1.2. ‘Кидати, жбурляти, покотитися’ (експресивний розвиток дієслівного значення ‘котити опуклий предмет, кулю’, пор. віддалено подібний випадок із рос. катиться, валить, валять, що в *imperat. kamісь, valіі* інколи можуть вживатися як експресивне спонування вийти, піти геть): с.-в.-н. *boln* ‘кидати, жбурляти, покотитися’ [18: 120].

1.3. ‘Пухир, віспа’, ‘набрякання, виразка’ (два етапи розвитку однієї семантики: ‘набряк’, ‘чирій’, ‘пухир’ → ‘рубець, який лишається після пухиря, виразка, віспа’), ‘прищ’, ‘водяна булька’, ‘пухлина’: д.-швед. *bulde, bolde, byld* ‘набрякання, виразка’, д.-в.-н. *bolla* ‘водяна булька’, норв. діал. *blæta* ‘пухир на поверхні шкіри’; д.-швед. *blætta* ‘тс.’; д.-в.-н. *blāt(t)ara* ‘пухир, віспа’, англ.-сакс. *blædre* ‘т. с.’, д.-ісл. *blaðra* ‘прищ, віспа’ [18: 120–121], с.-нл. *bulge* ‘пухлина, пухир’ [7 (1: 88)].

Як бачимо, поки що зазначене генетичне гніздо було представлене лише германськими прикладами, що не означає відсутності його репрезентантів у словнику інших індоевропейських народів. Зокрема, вважаємо за доцільне ввести до ряду згаданих етимологічних відповідників рос. діал. *булдырь* ‘гнійник, гуля, прищ’, яке в профільній літературі зіставляється з лат. *bullā* ‘пухир’ та рос. *бу́лка, булавá* [10 (1: 238)]; про слов’ян. рефлексивні псл. **buld-* див. спеціально: 4: 215–222; 12: 52, 54: на ономастичному матеріалі без коментарів щодо семантики]. На наш погляд, слов’янська форма сягає псл. **buld-yrь* – суфіксального похідного від детермінативно (-*d-*) ускладненої основи **bhel-* у ступеню редуції, що цінна для нас не лише своїм структурним паралелізмом германським лексемам на зразок д.-швед. *bulde, bolde, byld*, д.-в.-н. *blāt(t)ara*, англ.-сакс. *blædre*, д.-ісл. *blaðra*, які походять від герм. **bul-t-*, **bla-t-*, але й своєю семантикою, практично дублює значення рос. *булдырь*. Доповнює цей ряд форм згадане вище лат. *bullā* < **buld-* (докладніше див. [20: 101]: із констатацією розвитку значення ‘бурлити, пінитися’ ← ‘пухнути’). Упадає в око одна важлива особливість: тенденція до розвитку етимологічного значення в ‘пухир’, ‘прищ’, ‘пухлина’ тощо (назви проявів висипкових хвороб) діяла лише в групі лексем, утворених від детермінативно ускладненої основи і не поширювалася за межі цієї мікропарадигми. Виняток становлять лише дієслівні значення ‘підбатьорювати’, ‘зважитися’, які також демонструють дентальне нарощення етимона (див. нижче 1.8.).

1.4. ‘Гортань’ (може пояснюватися буквально як частина тіла, здатна збільшувати свій обсяг), ‘ясна’, ‘сідниці’, ‘ячко’: д.-фріз. *strotbolla* ‘гортань’ [18: 120], д.-в.-н. *arsbelli* ‘сідниці’, англ.-сакс. *bealluc* ‘ячко’ (**bhol-n-*) [18: 120], англ. *ballock* ‘ячко’, норв. *balle* ‘ячко’ [7 (1: 88)], н. *Bille* ‘сідниця’, н. *Biller* ‘ясна’ [16: 256]. Інтерес викликає неочікуваний, на перший погляд, розвиток семантики ‘ясна’ у досліджуваній парадигмі слів. Думаємо, це значення виникло через те, що ясна мислились як «мішечки для зубів», тому доцільно припустити метафоричну модель еволюції ‘ясно’ ← *‘мішечок для зуба’, підтвердивши її зверненням до аналогії номінації д.-прус. *dantimax* ‘ясна’, що становить складне слово: *dantis* – назва зуба + *max* ~ лит. *makà, makštis* ‘футляр’, *makšnà* ‘мішечок’ [9: 298]. З іншого боку, пор. менш «ілюстративне» із боку семантики номінації нім. *Zahnfleisch*, букв. – ‘зубна плоть’.

Германські континуанти різновиду **bhol-n-* у смисловому відношенні протиставлені слов’янським: якщо перші засвідчують регулярне зрушення в напрямку від ‘пухнути, набрякати’ до назви округлої частини тіла, другі маніфестують спеціалізацію **bhol-n-* в

народній метеорологічній термінології ('хмара (те, що набрякає, роздувається)'; див. далі 1.7.).

Варто відзначити, що німецькі соматичні терміни на позначення сідниці **мотиваційно відрізняються** як від сучасного складного нім. *Hinter-backe* 'т. с.' (перший компонент – прийм. зі знач. 'за' + *Backe* 'щока', пор. *Kinn-backe* 'щелепа') і слов'ян. **agodica* (: рос. *ягодица* 'сідниця' поряд із діал. новг. 'вулиця', томськ. 'щока', макед. *ягодица* 'вулиця', серб., хорв. мн. *ягодице* 'щеки'; [2 (1: 59)]: від **agoda* із висновком про розвиток 'ягода, круглий, м'ясистий плід' → 'округлість, опуклість' → 'щока, сідниця'), які засвідчують вторинність 'сідниця' від 'щока', 'щелепа', 'вулиця', так і від тих архаїчних назв цієї частини тіла, що розвинули аналізоване значення з первісних 'стегно', 'ляжка' (очевидно, через суміжність позначуваних реалій), пор. лат. *clūnis* 'сідниця', 'зад', 'таз', 'круп' ~ д.-інд. *śrōniḥ* 'сідниця', 'стегно' та ін. приклади з аналогічним поєднанням значень < і.-є. **k'lou-nis* [20 (1: 239)]: подає як давню і.-є. назву 'сідниці', 'стегна'; [13 (II: 1000)], пор. ще гр. μερή 'стегно, ляжка' і 'сідниця'. Натомість д.-в.-н. *arsbelli* та н. *Bille* як відлуння і.-є. **bhel-* 'пухнути', 'опуклість, округлість' **мотиваційно збігаються** з гр. γλουτός 'сідниця', 'зад' ~ слвн. *glūta*, *glūta* 'гуля, жовно, пухлина', англ.-сакс. *clūd* 'кам'яна брила', 'пагорб' [14 (I: 313–314); 2 (6: 155: **gluta*)].

1.5. 'Опуклість, брила': швед., дат. *bulk* 'опуклість, брила' [18: 120]. Нейтральне значення, позбавлене культурних конотацій та слідів метафоричного розвитку.

1.6. 'Шкіряна кишка', 'м'яч, куля', 'балон, ковальський міх', 'мішок, кошіль', 'шкіра, хутро', 'живіт, черевцо': англ.-сакс. *bylg* 'мішок, ворок', д.-в.-н. *balg* 'шкіра тварини; піхви для меча', 'живіт' [19: 43; 7 (1: 87)], н. *Balg* 'шкіра' [16: 193], д.-англ. *bel(i)g* 'шкіряний мішок', англ. *belly* 'живіт, черевцо' [7 (1: 87)], д.-ісл. *bǫllr* 'куля, м'яч, ячко' [18: 121], д.-ісл. *belgr* 'живіт, мішок', швед. *bälg* 'живіт', гот. *balgs* 'хутро, мішок' [7 (1: 87)]. Сюди ж англ. *bellows* 'ковальський міх', с.-англ. *below* 'мішок' [7 (1: 88)].

Морфологічно з германськими словами об'єднуються балтійські та слов'янські форми, що також сягають варіанта **bhel-* із гутуральним розширенням (**bhel-gh-/bhol-gh-* 'надуте', **b^holg^h-no-* < **b^helg^h-* 'набухати'), проте значення цього етимона в них розвивалося в напрямку 'подушка', 'опора, основа' (див. далі 1.10.).

Зазначений семантичний набір демонструють і континуанти і.-є. **bhol-n-* 'шар, м'яч і под.': д.-в.-н. *ballo, balla* [2 (2: 176): із посиланням на Е. Бернекера], н. *Ball* 'куля', д.-ісл. *bǫllr* 'т. с.' [16: 194], англ. *ball* 'т. с.' [15: 143], швед. *boll* 'т. с.' [7 (1: 88)], семантична історія яких ішла дещо іншим шляхом, ніж історія, наприклад, слов'янських рефлексів цієї індоєвропейської основи (див. нижче 1.7.). Ми навмисне відділили семантику 'живіт, черевцо' від інших «анатомічних» значень (див. вище), оскільки, вочевидь, ідеться не про банальну констатацію 'роздуватися, пухнути' → 'живіт', а про переносний (метафоричний) вжиток назви шкіряного мішка для характеристики ненажерливого живота, черева, яке може багато вмістити, звідки актуальна модель 'шкіряний мішок, кошіль' → 'живіт, черевцо', пор., напр., нім. *Magen* 'живіт, шлунок', що генетично відповідає рос. *мошна* 'мішок, гаманець, кошіль'. Докладніше про витоки значень 'живіт', 'черевцо', 'шлунок' (у тому числі й живіт = мішок) див. [6: 192].

1.7. 'Хмара'. Це значення розвинулося в кількісно незначній парадигмі слов'янських рефлексів досліджуваного етимона з назальним нарощенням – і.-є. **bhol-n-*, пор. псл. **bolnъ*: словін. *blōyn* 'хмара', *blón* 'хмара', 'велика скирта сіна для просушування' (< і.-є. **bhol-n-* < **bhel-* 'надуватися, розбухати') [2 (2: 177)]. Семантика 'скирта' тут явно вторинна – наслідок перенесення народного метеорологічного терміна в сільськогосподарському побуті.

1.8. 'Товстий, великий, сильний, сміливий'. Ця група форм маніфестує збереження первинного й вторинного значень у межах однієї лексеми, тобто 'товстий, великий' → 'сильний', 'сміливий'. Сюди ж, уважаємо, слід віднести ще лексику із семантикою 'зухвалий, відважний, хоробрий', 'впертий' (← 'набундючений' ← 'надутий' або як наслідок «зниження» 'гордий'), 'гордий, сміливий' (← 'надутий', пор. рос. вирази *раздулся от гордости, распирает от гордости*): швед. *båll, bol* 'товстий, великий, сильний, сміливий' [18: 121], гот. *bal-paba* 'сміливо', *balpei* 'сміливість' [18: 121], д.-ісл. *baldinn* 'впертий', англ.-сакс. *beald* 'сміливий', д.-в.-н. *bald* 'сміливий, зухвалий, відважний' [18: 121], англ. *bold*

‘хоробрий’ [15: 184], н. *bald* ‘швидкий’ [16: 192], д.-в.-н. *bald* ‘швидкий, хоробрий’, швед. *båld* ‘хоробрий, гордий’, д.-ісл. *ballr* ‘зухвалий, сміливий’, д.-ісл. *baldr* ‘хоробрий, впертий’, гот. *balþs* ‘хоробрий’ [7 (1: 88)], англ. *biold* ‘бути впевненим, сміливим, захищати’, д.-в.-н. *belden* ‘підбадьорювати’, д.-ісл. *bella* ‘т. с.’, норв. *bella* ‘т. с.’, гот. *balþjan* ‘зважитися’ [7 (1: 89)], д.-ісл. *bella* ‘відважитися’ ← *ballr* ‘сміливий’ [8: 224].

1.9. ‘Горщик, посудина’: с.-в.-н. *bolle* ‘брунька; посудина округлої форми’ [18: 121]. У принципі, може йтися про збіг в одній лексемі омонімічних форм *bolle* ‘брунька’ і *bolle* ‘посудина, чаша’, утворених в різних етимологічних гніздах: перша – в межах і.-є. **bhel-* ‘пухнути’, ‘рости’, а друга – в надрах і.-є. **bhul-* ‘різати’, пор. приклади творення назв посуду (чар, кубків та ін.) від дієслів із такою семантикою, а також випадки формального зближення й ототожнення похідних із цими етимонами [див.: 5: у друці]. З огляду на це імовірно розмежовувати генетично с.-в.-н. *bolle* I ‘брунька’ й II ‘назва посудини кулястої форми’. Можливо, аналогічна ситуація представлена в групі таких лексем, як англо-сакс. *bolla* ‘чара’, *hēafodbolla* ‘черепна кришка’, д.-в.-н. *hirnibolla* ‘черепна кришка’, д.-англ. *bolla* ‘чара’, д.-сканд. *bollo* ‘чара’ [18: 121], д.-ісл. *bolli* ‘келик, чара’ [8: 226], що також зводяться до основи зі значенням ‘набухати, роздуватися’.

1.10. ‘Валик на дивані’, ‘подушка’, ‘опорна балка, кроква’, ‘основа’: англ. *bolster* ‘валик під подушкою’ [15: 185], нл. *bolster* ‘т. с.’, н. *Polster* ‘валик на дивані’ [16: 1262], д.-в.-н. *polstar*, д.-ісл. *bolstr* ‘подушка’ [7 (1: 88)].

З іншою структурою пор. д.-в.-н. *balko*, *bjalki* – назви бруса, колоди (і.-є. **bhel-ǵh-/*bhol-ǵh-*). У слов’янському та балтійському словниках ці значення зберігає близький відповідник останнім двом формам, представлений: макед. *блазина* ‘металева основа під віссю жорен млина’, серб., хорв. *blàzina* ‘подушка’, слвн. *blazina* ‘т. с., матрац’, ‘підставка’, ‘кроква’, ‘поперечка у санях’, (діал.) ‘опорна балка під підлогою’ [2 (2: 183–184): **bolzina*], лит. *balžiena* ‘поперечка у бороні, в яку вбиваються зубці’, *balžienas* ‘т. с.; поперечка у санях; держак коси’, лтс. *bàlziēns* ‘поперечний брус, який з’єднує полози саней; «підошва» плугу’, *pabàlsts* ‘підпора; подушка’, д.-прус. *balsinis* ‘подушка’ (**balžin-*), лит. *balnas* ‘сідло’ (< *balgnas*), д.-прус. *balgnan* ‘т. с.’ (**b^holg^h-no-* < **b^helg^h-* ‘набухати), де ‘сідло’ ← ‘подушка’ [19: 43, 45: **belž-* < **b^helg^h-* ‘набухати’].

1.11. ‘Дурень, йолоп’. Наскільки дозволяє стверджувати зібраний на сьогодні матеріал, ці значення представлені лише у слов’янських рефлексах, пор. укр. діал. *бевз* ‘телепень, дурень’, *бевзь*, *бевзень* ‘бовдур, йолоп’ ← ‘опуклий, нерівний’ < псл. **bъlzь* [12: 54: до і.-є. **b(h)el-*; дещо по-іншому див.: 3 (1: 158, 204): до *blázень*]. Щодо моделі ‘дути’ → ‘дурень’ пор. псл. **durъ* (: чес. *dur* ‘дурень’) ~ **duti* ‘дути’ [2 (5: 162: **durъ* I)].

1.12. ‘Бик’: д.-ісл. *boli* ‘бик’, д.-англ. *bula* ‘т. с.’, *bulluc* ‘молодий бичок’, англ. *bull* ‘бик’, нім. *Bulle* ‘т. с.’ [15: 208: до і.-є. **bhel-* ‘надуватися, пухнути’; 16: 316; 7 (1: 88)], пор. відмінну (звуконаслідувальну) номінацію, напр., в псл. **byкъ* ‘бык’ (макед. *бик* ‘бик’, слвн. *bik*, рос. *бык* та ін.) ~ **byčati*, **bučati*, **bukati* ‘мукаати’ [2: 147–148].

II Рости, підвищуватися:

2.1. ‘Підвищення вздовж берегової лінії, невелика височина на землі’: д.-ісл. *bali* ‘підвищення вздовж берегової лінії, невелика височина на землі’ [18: 121].

2.2. ‘Дерево’ → ‘стовбур дерева’ → ‘тулуб, корпус’/‘частина стовбура дерева (планка, лиштва) чи його крони’: д.-ісл. *bulr*, *bolr* ‘стовбур дерева, тулуб, корпус’, с.-н.-н. *bole* ‘планка, лиштва’, д.-в.-н. *blat* ‘листок’ [18: 120–121], д.-ісл. *bulr* ‘стовбур дерева’, с.-в.-н. *bole* ‘брус’ [7 (1: 88)], н. *Bohle* ‘велика дошка, брус’ [16: 279]. Аналогічного значенневого розвитку зазнали грецькі, латинські та кельтські рефлекси досліджуваного етимона: гр. φύλλον ‘листочок’, лат. *folium* ‘т. с.’, с.-ірл. *bileóc* ‘листя’ (< **bile* < **bheljo-*) поряд із д.-ірл. *bile* ‘дерево’ [18: 122].

2.3. ‘Плід, фрукт’ → ‘фруктова/плодова шкірка’: д.-в.-н. *bolla* ‘фруктова шкірка’, англ.-сакс. *blēd* ‘пагін, гілка, квітка, плід’ [18: 120–122]. Значення ‘плід, фрукт’ може розглядатися як окремий напрямок еволюції (‘рости’ →) ‘рослина’/‘плід’. Пор. інше джерело семантики ‘плід’, ‘фрукт’, яке маємо в лат. *frūx*, *frūgis* ‘плід’, ‘плід дерева’, ‘фрукт’ [1: 443]: у словнику А. Вальде ці слова (пор. ще *frūctus* ‘плід’, ‘користь’, ‘зиск’, ‘насолода’) подані в гнізді лат *fruor* ‘насолоджуватися’, ‘користуватися’, ‘мати користь’, етимологічно

зіставленого з гот. *brūkjan* ‘вживати, користуватися’, *brūks* ‘придатний’, англ.-сакс. *brūkan* ‘їсти, куштувати’, ‘переносити’ [20: 320]. Тобто в цьому разі ‘фрукт’ розглядалося як придатний для вжитку (польовий чи з вирощеного людиною дерева) плід, корисний (на відміну від більшості плодів диких дерев) плід.

Сюди ж н. *Bolle* ‘велика цибулина’ [16: 281].

2.3. ‘Рослина, дерево’ → ‘в’язанка гілок’, ‘жмуток трави’: н. *Ballen* ‘пака’ [16: 195], д.-в.-н. *bolla* ‘в’язанка льону’ [18: 120–122]. Подібна модель семантичного розвитку засвідчена в іранській лексиці, де знаходимо авест. *barə-s-man-* ‘в’язанка гілок’ [18: 121].

2.4. ‘Страшний, небезпечний’ (← ‘високий на зріст’): д.-ісл. *ballr* ‘страшний, небезпечний’ [18: 121]. Стосовно моделі пор. рос. розм. *громіла* ‘висока, великих габаритів людина’ → ‘страшна людина’.

2.5. ‘Здиматися, хвилюватися’ → ‘хвиля’: англ. *billow* ‘хвиля’ [15: 173], н. *Bulge* ‘хвиля’ [16: 315], с.-н.-н. *bulge* ‘хвиля’, с.-в.-н. *bulge* ‘хвиля’, д.-ісл. *bylgja* ‘хвиля’ [7 (1: 88)].

Семантичний опис репрезентантів *bhel-, *bhlē-, *bhlō-, *bhlā-. Відома сьогодні сума рефлексів цих варіантів заявленого вище етимона у досліджуваних мовах засвідчує одноманітне, послідовне семантичне зрушення в напрямку ‘дерево’, ‘лист(очок)’, ‘гілка’, ‘квітка’, ‘розквітати’, ‘цвісти’ → ‘червоніти’, ‘плід’:

англо-сакс. *blōstma*, *blōsma*, *blōstm* ‘т. с.’, ндл. *blōsen* ‘квітнути’ [18: 122], англ. *blow* ‘квітнути’ [15: 181], н. *blühen* ‘т. с.’ (= с.-н.-н. *blōsen* ‘червоніти’) [16: 275], гот. *blōma* ‘квітка’, д.-в.-н. *bluoto* ‘т. с.’, д.-ісл. *blomi* ‘т. с.’, д.-сакс. *blōjan* ‘квітнути’, англо-сакс. *blōwan* ‘т. с.’, англо-сакс. *blēd* ‘пагін, гілка, квітка, плід’, д.-в.-н. *bluot* ‘квітка’ [18: 122];

англ. *bloom*, *blossom* ‘цвіт, цвітіння’ [15: 181], с.-англ. *blōme* ‘т. с.’, н. *Blume* ‘квітка’ [16: 275], н. *Blust* ‘цвітіння’ [16: 276], нл. *bloem* ‘т. с.’, д.-сакс. *blōmo* ‘т. с.’, швед. *blomma* ‘т. с.’, д.-ісл. *blōm* ‘т. с.’, д.-ірл. *blāth* ‘квітка’; англ. *blade* ‘лист, лезо клинця’ [15: 177], д.-англ. *blæd* ‘лист’, н. *Blatt* ‘т. с.’ [16: 267], швед. *blad* ‘т. с.’, д.-ісл. *blað* ‘т. с.’; д.-в.-н. *bluot* ‘розквіт’, д.-англ. *bēd* ‘т. с.’ [7 (1: 110)].

Наведені вище міркування щодо типології розвитку одиниць гнізда і.-є. *bhel- засвідчують: 1) кращу збереженість його рефлексів у германському словнику порівняно зі слов’янським і балтійським; 2) розмаїття їхніх семантичних рефлексів, спектр яких охоплює соматичну, сільськогосподарську, метеорологічну термінологію, характеристику навколишнього середовища, рослинного й тваринного світу, позначення якостей людини; 3) різні шляхи еволюції семантики слов’ян., балт. і герман. слів, утворених від однієї суфіксально ускладненої основи (*bhol-n- і частково *bhol-g-) і, навпаки, близький значеннєвий розвиток слов’ян. і герман. похідних із варіантними етимонами (псл. *bьl-d- : прагерм. *bul-t-, *bla-t-); 4) одноманітну семантичну спеціалізацію рефлексів *bhel-, *bhlē-, *bhlō-, *bhlā- у герман. мовах. Сказане далеко не вичерпує всіх можливостей дослідження семантики форм досліджуваного гнізда.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь / И. Х. Дворецкий. – М. : Рус. язык, 1976. – 1096 с.
2. ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / [под ред. О. Н. Трубачева и А. Ф. Журавлева]. – М. : Наука, 1974–2012. – Вып. 1–37.
3. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 1. – 632 с.
4. Козлова Р. М. Некоторые аспекты методики выявления балтизм в славянских языках / Р. М. Козлова // *Walto-slowiańskie związki językowe*. – Wrocław etc., 1990. – S. 215–222.
5. Коротка І. М. Семантика рефлексів і.-є. *b(e)u-, *b(h)ei- у германських мовах (на індоєвропейському фоні) / І. М. Коротка // Типологія мовних значень у діхронічному та зіставному аспектах. – Донецьк : ДонНУ, 2012 (у друці).
6. Короткая И. Н. Из индоевропейской соматической терминологии: к истокам значения ‘желудок’, ‘живот’ / И. Н. Короткая // Типологія мовних значень у діхронічному та зіставному аспектах. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – Вип. 25. – С. 192–203.
7. Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков / В. В. Левицкий. – Винница : Новая книга, 2010. – Т. I. – 616 с.
8. Стеблин-Каменский М. И. Древнеисландский язык / М. И. Стеблин-Каменский. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 288 с.
9. Топоров В. Н. Прусский язык. Словарь / В. Н. Топоров. – М. : Наука, 1975. – Т. I : A–D. – 202 с.
10. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Макс Фасмер; [пер. с нем. и доп. чл.-кор. АН СССР О. Н. Трубачева / под ред. и с предисл. проф. Б. А. Ларина; изд. второе, стереотип]. – М. : Прогресс, 1986–1987. – Т. I–IV.
11. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: В 2 т. / П. Я. Черных. – Москва : Рус. язык, 1999. – Т. II. – 560 с.

12. Шульгач В. П. Праслов'янський гідронімний фонд (Фрагмент реконструкції) / В. П. Шульгач. – К.: Українська книга, 1998. – 368 с.
13. Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch / E. Fraenkel. – Heidelberg: Carl Winter; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962. – Bd I–II.
14. Frisk H. Griechisches etymologisches Wörterbuch / H. Frisk. – Heidelberg: Carl Winter, 1960–1972. – Bd I–III.
15. Klein E. A comprehensive etymological dictionary of the English Language. Dealing with the origin of words and their sense development thus illustrating the history of civilization and culture / E. Klein. – Amsterdam: Elsevier, 1966. – Vol. 1. – 853 p.
16. Kluge Fr. Etymologisches Wörterbuch des Deutschen Sprache / Fr. Kluge. – Berlin; N. Y., 1989. – 1024 s.
17. Lehmann W. A Gothic Etymological Dictionary / W. Lehmann. – E. J. Brill; Leiden; 1986. – 713 p.
18. Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch / Julius Pokorny. – Bern; München: Francke Verlag, 1959. – 1183 p.
19. Smoczyński W. Lietuvių kalbos etimologinis žodynas / W. Smoczyński. – Vilnius: Printer Polyglott, 2007. – 797 s.
20. Walde A. Lateinisches etymologisches Wörterbuch / Alois Walde. – Heidelberg: Carl Winter, 1910. – 1044 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Коротка – аспірант кафедри перекладу і загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: типологічне мовознавство, проблеми історичної семасіології.

СИНТАГМАТИЧНЕ СПОЛУЧЕННЯ V+PRÉP. “À” ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ ЗАСІБ СЕМАНТИЗАЦІЇ ПРОСТОРОВИХ ВІДНОСИН У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ

Василь КОСТЕНЮК (Чернівці, Україна)

У статті розглянуто лексико-семантична група французьких дієслів руху та вплив постпозиційного прийменника “à” на їх семантику у структурі речення. Визначено синтагматичну кореляцію семантичних компонентів дієслова та прийменника.

Ключові слова: лексема, дієслово, просторові відношення, прийменник, речення, компонент значення, сполучуваність.

The present article is focused on the lexical-semantic group of French prepositional verbs of moving and the preposition's influence on the verb semantics. Syntagmatic correlations of semantic components of the verb and the preposition has been verified.

Key words: lexeme, verb, spatial relations, preposition, sentence, component values, combinability.

Дієслова руху – це ряд дієслів, які означають фізичне переміщення матеріальних тіл у просторі. Важливість їхнього дослідження полягає в тому, що вони слугують для позначення руху – однієї з основних форм існування носіїв мови [1: 35]. Вони неодноразово були предметом дослідження, як з точки зору їх лексико-семантичної організації, так і в плані граматичних особливостей (сполучуваність, словотвірний потенціал), зокрема у працях таких мовознавців, як: Л. Сарда [14: 33-45], А. Копека [12: 12-24], В.Л. Ібрагімов [5: 25], І.Г. Альошина [1: 128-134], Н.І. Грицик [2: 15], Я. Думашівський [3: 196-201], С.І. Жолобов [4: 87], Є.М. Погосьянц [8: 48], Л.С. Строкова [9: 63] та ін. Проте в цих роботах не ставилося за мету виділення ЛСП дієслів «руху» та їх семантичної кореляції з постпозиційним прийменником – «дієслово + прийменник» у синтагматичній площині французької мови, що дотепер залишається відкритим у сучасній французькій мові.

Метою нашої розвідки є дослідження функціонально-семантичних особливостей взаємодії дієслова руху та просторового прийменника “à” у системі сучасної французької мови та авторського дискурсу. Для досягнення мети необхідно змоделювати концептосферу «рух» та визначити за допомогою препозиційних дієслів вербалізацію простору у франкомовній картині світу. За допомогою компонентного аналізу ми виокремимо спільну складову «простір» у значенні дієслова і прийменника. Дистрибутивний аналіз необхідно провести для встановлення моделей сполучуваності просторового дієслова і прийменника у структурі речення.

Інтерес до мовних одиниць із просторовим значенням зростає у когнітивній лінгвістиці, що пов'язано з розвитком когнітивного аналізу і дослідженням шляхів категоризації та вербалізації картини світу. Це зумовлює **актуальність** даного лінгво-когнітивного етюд, оскільки семантична взаємодія дієслова та прийменника збагачує систему засобів вираження просторових відношень у французькій мові.

Об'єктом дослідження є дієслова руху та просторовий прийменник “à” в сучасній французькій мові.

Предметом дослідження є функціонально–семантичні відношення дієслів руху та прийменника простору “à” у системі мов.

Дослідження здійснено на **матеріалі** сучасних тлумачних та перекладних франкомовних словників (Le Robert, Larousse) та авторського дискурсу.

Методологія та методика лексико–семантичного аналізу французьких прийменників та дієслів для виокремлення просторового компонента у структурі їх значення слугує теоретичним підґрунтям та інструментом аналізу.

Поняття «рух» передається у французькій мові не одним конкретним класом слів. Воно виражається різними лексемами, та їх мовленнєвими комбінаціями. Одним з найчастотніших синтаксичних словосполучень виступають структури «Дієслово руху + прийменник простору», наприклад, *aller à, descendre de* [1: 128]. Просторові прийменники впливають на значення складових лексико-семантичним класом дієслів руху. Дієслова руху можуть описати процес переміщення певного об'єкта у просторі та вказати на його місце локалізації стосовно системи орієнтирів самі по собі або у сполученні з просторовим прийменниками, наприклад *Les amis viennent du Havre; Les amis vont au Marseille* [12: 112].

У процесі виокремлення лексико-семантичної групи дієслів руху І. Г. Альошина, В. Л. Ібрагімов, Н. І. Грицик, С. І. Жолобов, Я. Думашівський використовують метод компонентного аналізу. Суть цього методу полягає в тому, що лексико-семантичне поле розглядається як структурована сукупність лексичних одиниць однієї частини мови, для яких характерна наявність спільних семантичних компонентів у складі їхнього значення і які підпорядковуються одному поняттю, “імені” поля, наприклад, *aller, venir, courir, partir* [1: 128-134]. У даному випадку це означає, що всі дієслова, у значенні яких присутня сема «переміщення у просторі» входять до цього поля. Ще одним критерієм присутнім у роботах вищезгаданих дослідників, є сема «суб'єкт дії», тому, що рух сам по собі неможливий – це абстрактне поняття, яке обов'язково передбачає наявність агента руху [5: 25].

Серед дієслів, які позначають процес руху, виділено домінуючу лексему *se déplacer*, яка найбільш узагальнено вказує на рух. Це дієслово позначає рух не конкретизуючи ні позиції, ні місцезнаходження предмета. Якщо б, наприклад, це дієслово втратило свої фундаментальні ознаки, то воно наближалось би до ядерних складових всього поля дієслів руху і отримало б можливість актуалізувати в значеннях нейтральних для характеру руху, способу пересування, середовища [1: 130].

Отримані ЛСП можна розподілити за трьома рівнями абстракції:

1) рівень домінанти, який включає найбільш абстрактні одиниці *s'approcher du feu, arriver au travail*);

2) рівень ядра, до якого відносяться в основному дієслова-ідентифікатори, нейтральні в стилістичному плані (*se déplacer*);

3) рівень периферії, яка включає одиниці інформаційно насичені, марковані значенням додаткових другорядних сем.

На цих засадах було виокремлено ядерні дієслова руху, лексичне значення яких вказує на просторове переміщення живих істот. Обмеженням виступає обов'язкова сполучуваність дієслів руху з просторовим прийменником “à”, наприклад, *courir à, débarquer à, dépasser à, descendre à, désertir à, devaler à, élever à, émerger à, évacuer à, grimper à, monter à, passer à*. Подальша семантична диференціація наведених структур вирізняє такі мікрополя у загальному полі руху:

1. Сфера руху: а) земля (тверда поверхня); б) вода; с) повітря. 2. Просторовий напрям руху: а) вгору (вертикально); б) вниз (вертикально); с) під кутом вгору; д) під кутом вниз; е) горизонтально. 3. Просторова траєкторія руху: а) від орієнтира; б) до орієнтира; с) попереду орієнтира; д) позаду орієнтира; е) вздовж орієнтира; ф) через орієнтир; г) крізь орієнтир; h) невизначена. 4. Площина руху: а) обмежена; б) необмежена. 5. Характер руху: а) прямий; б) криволінійний (по колу). 6. Мотивація руху: а) цілеспрямований; б) безцільний. 7. Умови розгортання руху: а) вільний; б) з перешкодами [6].

Отже, семантика дієслова «*aller*» вирізняє такі компоненти : рух по землі (*aller à la maison*) (1 а); дане дієслово вказує на горизонтальний рух (2 е); рух зорієнтований до орієнтира (3 б); площина руху обмежена (4 а); характер руху прямий (5 а); рух – цілеспрямований (6 а); умови розгортання руху вільні (7 а).

У такий спосіб були проаналізовано просторові семантичні ознаки конструкцій **V+Prép à**. Проведено відповідний аналіз просторового прийменника “à” для встановлення його частотних компонентів, які доповнюють семантичну структуру значення дієслів.

Сполучення **V+prép. à** є однією з найбільш вживаних синтагматичних конструкцій типу **V+Prép.** у французькій мові. Основний компонент значення даної конструкції – рух направлений в сторону предмета мовлення. З прийменником à корелюють 23 дієслова руху, наприклад, *accourir, accéder, aller, atteindre, courir, débarquer, dépasser, descendre, désertier, devaler, élever, émerger, evacuer, grimper, monter, passer, porter, recourir, remonter, retourner, transférer, venir, voler*.

Уставлено, що:

1) за диференціальною ознакою «сфера руху»: у 90% випадків конструкція актуалізує компонент переміщення по землі, у 5% – по / у воді, і в 5% – у повітрі;

2) за диференціальною ознакою «просторовий напрям руху»: 69 % конструкцій актуалізують компонент горизонтальний рух, 17% – рух направлений під кутом вверх, 9% – під кутом вниз і 5% – вниз вертикально;

3) за диференціальною ознакою «просторова траєкторія руху»: у 82% випадків дана конструкція актуалізує компонент рух направлений до орієнтира, у 8% випадків значення конструкції нейтральне до цього критерію, у 5% її значення вказує на рух від орієнтира, а в 5% – крізь орієнтир;

4) за диференціальною ознакою «площина руху»: 80% конструкцій актуалізують компонент рух в обмеженій площині та 20 % – в необмеженій;

5) за диференціальною ознакою «характер руху»: 91% конструкцій актуалізують компонент прямий рух та 9% – криволінійний;

6) за диференціальною ознакою «мотивації руху»: 100% конструкцій актуалізують компонент цілеспрямований рух;

7) за критерієм «умови розгортання руху»: вільний рух спостерігається в 96% випадків та з перешкодами у 4%.

У результаті проведеного семантичного аналізу встановлено, що однією з найчастотніших у плані вживання та вираження просторових переміщень в мовленнєвих актах є конструкція **V+prép. à**. Саме ця конструкція наділена широким спектром можливих просторових компонентів, які можуть бути виражені в конкретних мовленнєвих актах. Вирізняє шляхи впливу просторового прийменника на вибір компонента значення дієсловом руху у структурі **V+prép.** Дієслова руху можуть описувати процес переміщення агента руху в просторі за певний період часу та вказувати на його місце локалізації стосовно певної системи орієнтирів самі по собі або у сполученні з просторовим прийменниками.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алешина І.Г. Системно-функциональный анализ глаголов поступательного движения во французском языке (в сопоставлении с украинским) / И.Г. Алешина / Вісник Донецького університету. Сер. Б: гуманітарні науки. – 1999. – Вип.2. – С.128-134.
2. Грицик Н.И. Глаголы со значением приближения в украинском языке в сопоставлении с русским: автореф. дис. на получение ученой степени канд. филол. наук / Н.И. Грицик. – Киев, 1961. – 25с.
3. Думашівський Я. Особливості вживання синонімічних дієслів руху у мовленні французької спортивної преси / Я. Думашівський / Сер. іноземні мови. Вип. 9. – Київ, 2001. – 287с.
4. Жолобов С.И. О семной структуре английских глаголов определенно-направленного перемещения в пространстве / С.И. Жолобов / Вопросы морфологического и семантического анализа лексики в германских языках. Межвуз. сборник науч. статей. – Горький, 1983. – 343с.
5. Ибрагимов В.А. Семантическое поле глаголов движения в современном русском языке: автореф. дис. на получение ученой степени канд. филол. наук / В.А. Ибрагимов. – Тбилиси, 1975. – 25с.
6. Костенюк В.М. Фразові дієслова як засіб семантизації просторових відносин (на матеріалі французької мови) / В.М. Костенюк // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія». – Вип. 24. – 2012. – С.158.
7. Николова А. Категория пространства, ее языковая репрезентация и лингвистическое описание / А. Николова. – Режим доступу: <http://www.russian.slavica.org/article113.html>
8. Погосянц Э.М. Типы логических отношений в пределах одной семант. подгруппы английских глаголов движ. / Э.М. Погосянц / Семантич. и типолог. разновидности языков. – Ташкент, 1982. – 156с.

9. Строкова А.Ф. Некоторые сем. характ. английских глаголов / А.Ф. Строкова / Сборник научных трудов. Вып. 261, – Москва, 1986. –151 с. – С.63.
10. Чеснокова В.А. О глаголах движения современном румынском языке (пространственная ориентация действия) / В.А. Чеснокова / Вестник Ленинградского университета. История, язык, литература. Вып.1. – Ленинград, 1981. –313с.
11. Caput J. et J.P. Larousse. Dictionnaire des varbes francais / J. Et J.P. Caput. – Paris, 1969. – 453p.
12. Корецка А. Etude typologique de l'expression de l'espace: These pour obtenir le grade dedocteur de l'Universté en sciences du langage / А. Корецка / 2004. – Режим доступу: <http://www.persee.fr>
13. Le Robert. Dictionnaire. Paris : Gallimard.– 2003. – 1150p.
14. Sarda L. Contribution à l'étude de la semantique de l'espace et du temps: analyse des verbes de deplacement transitifs directs du francais. 1999. – Режим доступу: <http://tel.archives-ouvertes.fr>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Василь Костенюк – асистент кафедри сучасних європейських мов Буковинського державного фінансово-економічного університету.

Наукові інтереси: функціональна граматики, когнітивна семантика.

ДИНАМІКА СЕМАНТИКИ ТА СТИЛІСТИКИ ПЕЙОРАТИВІВ (НА ПРИКЛАДІ РОМАНІВ «ГОСПОДИНЯ» ТА «СВІТАНОК» СТЕФАНІ МАЙЕР)

Олена КУЛЬЧИЦЬКА (Львів, Україна)

У статті розглядається динаміка семантики та стилістики пейоративів на прикладі романів «Господиня» та «Світанок» Стефані Майер. Наведено екстралінгвістичні та внутрішньолінгвістичні причини семантичних та стилістичних зсувів у пейоративній лексиці.

Ключові слова: пейоративи, екстралінгвістичні та внутрішньолінгвістичні причини.

The article deals with the dynamics of semantics and stylistics of pejoratives based on the examples of Stephanie Mayer's novels "The Host" and "Breaking Down". Extralinguistic and intro-linguistic reasons for semantic shifts in pejorative language are given.

Key words: pejaratives, extralinguistic and intro-linguistic reasons.

Як зазначає В.В. Виноградов, «словниковий склад мови реагує швидше та ширше, ніж інші сторони мовленнєвої структури, на зміни у всіх сферах суспільного життя» [3, с.163]. Ми живемо в часи швидкого розвитку у всіх сферах людського життя, у часи різких змін в історії людства, змін, які відображаються як на матеріальній, так і на духовній стороні людського буття, що не може не відобразитися на мові загалом. Не дивно, що усі мовленнєві процеси прискорені, а лексика, як ніколи, рясніє різноманіттям. Мета цієї статті – дослідження семантичних та стилістичних зсувів у пейоративній лексиці.

Вивчаючи питання лексико-семантичних та стилістичних змін у сучасній лексиці, необхідно детально зупинитися на двох факторах, що спричинили це: екстралінгвістичному та внутрішньолінгвістичному. Вчені-лінгвісти вказують на різні зовнішні чинники, що впливають на розвиток мови. Серед таких причин, Р.А. Будагов назвав «залежність стану мови від рівня розвитку суспільства та мислення людини» [1: 235]. Іншою важливою екстралінгвістичною причиною мовних змін є контакти мов. На думку А. Мартіне мовні контакти є одним із наймогутніших стимулів мовних змін; це явище розкривається через: запозичення лексики і фразеології, зміну наголосу, засвоєння артикуляційних особливостей іншої мови, зміни у граматичній будові мови зміни у словотворі, та інші [6: 83]. Розглядаючи мовні контакти потрібно пам'ятати і про такі явища, як асиміляція, інтерференція та конвергенція. Виноградов В.В. зазначає, що: «причини появи нових слів та нових значень в існуючих лексичних одиницях, в більшій мірі залежить від змін суспільного життя, у розвитку виробництва та інших галузей людської діяльності, а також у розвитку мислення» [3: 76].

Щерба Л.В. вважав, що «найменші зміни у змісті, тобто в умовах існування даної соціальної групи негайно відображаються у зміні мовленнєвої діяльності даної групи» [10: 115].

Варто зазначити, що найгнучкішим є лексичний прошарок мови, тоді як найстійкішим до змін є морфологічний.

Проте жодними суспільними чинниками не можна пояснити той факт, що слово *make* в англійській мові раніше вимовлялося з голосним звуком, як у сучасному слові *father*;

голосний звук у *feet* був довгим звуком *e*; голосний в *mice* був довгим *i*, у слові *boot* було довге *o*, а у слові *mouse* – довге *u* [15]. Такі явища розвиваються всередині мови, зумовлені їхніми внутрішніми потребами, інерцією розвитку мови, тобто саморозвитком. Внутрішньомовні причини закладені в самій мові, в її внутрішній системі, в її можливостях і тенденціях. Це – внутрішньо-лінгвістичні суперечності, боротьба між якими спричиняє зміни. Всі такі суперечності зводяться до суперечностей між потребами спілкування і мовними можливостями [16]. Ці суперечності прийнято називати антиноміями. Головними серед них є: антиномія мови і мовлення, інформаційної та експресивної функцій мови, мовця та слухача, асиметричності мовленнєвого знаку та антиномія позначувального і позначуваного. Антиномії є конкретним виявом загального закону розвитку, тобто суперечності між потребами спілкування і мовними можливостями.

Причинами внутрішнього розвитку мови за Б.А. Серебрянниковим є: імпульси, що «виникають у зв'язку з тенденцією удосконалення, що існують у системі мови». Вони проявляються у таких тенденціях: пристосування мовленнєвого механізму до фізіологічних потреб організму людини та необхідність удосконалення мовленнєвого механізму. У першій групі виділяють:

1. Тенденцію до полегшення вимови; 2. тенденцію до передачі різних значень різноманітними формами, 3. тенденцію до вираження однакових значень однією формою. Ця тенденція виявляється у процесі вирівнювання форм її аналогії; 4. тенденцію до економії мовленнєвих засобів; 5. тенденцію до зміни фонетичного образу слова при втраті ним лексичного значення; 6. тенденцію до створення мов простої морфологічної структури.

У другій групі Б.А. Серебрянников виділяє: 1. тенденцію до усунення надлишку засобів вираження; 2. тенденцію до використання більш експресивних форм; 3. тенденцію до усунення мовленнєвих елементів, що втратили свою початкову функцію [8: 217-264].

Сучасний американський роман достатньо повно та, що найважливіше, динамічно, відображає та фіксує зміни, що відбулися та відбуваються у словниковому складі сучасної англійської мови. Саме через сучасну художню літературу ми можемо простежити найменші зміни, що відбуваються у семантиці та стилістиці слова. Так, існує багато слів, що називаючи дію, предмет, одночасно виражають відношення до цієї дії, предмету. Наприклад словникова дефініція слова *stare* є наступною: *to look or gaze fixedly, often with hostility or rudeness: I stared at her, eyes wide, nostrils flared* [13: 45].

scowl – to look at sb/sth in an angry or annoyed way [12: 1333]: I resisted the urge to *scowl* at her [13: 61].

starve – to suffer or die because you do not have enough food to eat; to make smb suffer or die in this way: They'd curled their leaves from the suns and *starved* [13: 57].

У цих словах оцінка входить в значення слова, як відтінок, тобто, в них є оцінна конотація. Проте є слова, значення яких полягає в оцінці, їхнє значення є оцінним само по собі: *filthy* – characterized by or full of filth; very dirty or obscene; offensive or vicious: I don't want to be a *filthy* parasite [13: 33].

grisly – causing horror or dread; gruesome: The picture in my head had turned so *grisly* that I couldn't bear it [13: 155].

fury – violent or uncontrolled anger; wild rage; an outburst of such anger; uncontrolled violence: These brows pulled low over eyes that burned with *fury* [13: 120].

barbaric – brutal, *cruel* – causing pain or suffering, *wrong* – immoral, bad: You do think it's *barbaric* – and *cruel* and *wrong* [13, с.61].

В переносному значенні: *pet, worm, animals, dogs, coyote, beast, snakes, centipedes, white, dark* та інші назви тварин, кольорів:

So...how long will you keep this thing as your *pet* [13: 147].

The *centipedes* don't sacrifice their own that way [13: 124].

Використання назв тварин в переносному значенні підкреслює зневажливе ставлення героя до об'єкту його уваги; дані назви містять у своїй семантиці емосеми зневаги.

I recoiled from the memory of pain, and Jamie's face went *white* under his tan [13: 167].

Прикметник *white* уособлює у своєму значенні в даному контексті невимовний страх героя.

The holes looked dark and dangerous, the river barely visible as it ... [13: 159].

Прикметник dark з негативною конотацією створює додатковий «важкий» тон, який допомагає у створенні пейоративно-поетичного зображення природи.

З іншого боку, слова сприймаються: 1. негативно; 2. позитивно; 3. нейтрально. Як оцінні якості слів, так і закони їхнього сприйняття потрібно враховувати при їхньому аналізі. Зміна оцінної конотації прослідковується в наступних прикладах:

1. Does enough of your body's native temperament linger to give you enjoyment of the horror [13: 15]? (ефект пейоративності досягається частково завдяки контексту, частково через аплікацію лексеми horror на лексему enjoyment, завдяки чому остання сприймається негативно).
1. His face scarlet with mortification [13: 211] (прикметник scarlet сприймається як не позитивно, так і не нейтрально).
 2. And Uncle Jeb is just an old lunatic [13: 86] (контекстуально герой позитивно відноситься до людини, про яку говорить).
1. I thought the parasites – I mean the souls – didn't like negative humor [13: 254] (зміна конотації так само контекстуальна).
 2. Hate was an unforgivable emotion [13: 55] (герой розмірковує про ситуацію у стані душевного спокою).
3. Why this crazy human should be such a comfort to me, I couldn't understand [13: 161] (герой характеризує людину, не наділяючи її контекстуально негативними чи позитивними якостями).

Пейоративне значення багатьох слів розвивається через формування в них негативної конотації при збереженні нейтральної семи:

... but this time it was accompanied by a fierce wave of pleasure [13: 67].

As we passed through the grove of human statues, I ... [13: 155].

Іменники wave та grove у своїй семантиці не мають негативного денотату чи негативної конотації, проте отримують її контекстуально. В першому прикладі прикметник fierce передає своє конотативне значення на іменник wave, завдяки чому, він сприймається негативно. Отже, можна стверджувати, що формуванню конотації в значній мірі сприяє контекст, як у наступних прикладах:

... a claw beast swung its heavy pincers toward my face ... [13: 411].

"I'll need a rock". I sighed. "You are going to have to hit me" [13: 446].

Словникова дефініція слова pincers, є такою: 1) Also called: pair of pincers a gripping tool consisting of two hinged arms with handles at one end and, at the other, curved bevelled jaws that close on the workpiece: used esp for extracting nails 2) the pair or pairs of jointed grasping appendages in lobsters and certain other arthropods, так само, як і rock, яке не має у своїй семантиці негативного значення, проте завдяки контексту обидва слова набувають пейоративної конотації [11].

Конотацію можна надати будь-якому слову, оскільки різниця між сигніфікатом та денотатом веде до утворення конотації. Чи буде вона позитивною чи негативною цілком залежить від мовця [4: 47].

До видів конотації відносять: представлення, яке розуміють як суб'єктивні картини дійсності, що залежить від індивідуальних особливостей носія мови (досвіду, віку, наукової підготовки, тощо), чуттєві, емоційні компоненти; культурний компонент (залежність семантики знака від культурного середовища індивідуума, світогляду). Емоційний компонент утворюється на основі денотативного значення слова, і саме він характеризується тенденцією змінювати його чи навіть витіснити. Денотативне значення виділених слів у наступних прикладах значно відрізняється від конотативного, переважно завдяки емоційності моментів:

And then I laughed; I couldn't help it. My nerves were frayed with worry [13: 444].

Денотативне значення дієслова laugh є наступним – 1) to express or manifest emotion, esp mirth or amusement, typically by expelling air from the lungs in short bursts to produce an inarticulate voiced noise, with the mouth open; 2) (esp of certain mammals or birds) to make a noise resembling a laugh 3) to utter or express with laughter; to bring or force (someone, esp oneself) into a certain condition by laughter [11]. Герой сміється, але сміється не тому, що йому весело, а

через нервове напруження, воно є контекстуально зрозумілим. Так, дане дієслово отримує конотацію іронії. Розглянемо наступний приклад:

I hadn't moved an inch or relaxed a muscle. ...I couldn't breathe [13, с.65].

Словникова дефініція слова breathe не вказує на жодну негативну сему, проте завдяки створеній автором емоційності, отримує пейоративну конотацію.

Явищу перенесення пейоративного значення слова через формування в нього негативної конотації (при збереженні нейтральної семи) можна протиставити той факт, що лексика, яка раніше мала пейоративне забарвлення, все частіше використовується у меліоративному та нейтральному значенні:

Bunch of gossipmongers... [13: 163].

...her mother, loony Aunt Maggie, could give loony Uncle Jeb... [13: 87].

Як іменник gossipmonger так і прикметник loony у своїй семантиці мають пейоративні значення, проте в контексті герой використовує їх без негативних емоцій, виражаючи своє нейтральне чи позитивне відношення.

Причиною лексико-семантичних зсувів пейоративів, якими пронизані романи Стефана Майєра «Сутінкова Сага», такі як vampire, werewolf та soul (а також їхні контекстуальні синоніми та лексеми, що входять у тематичні ряди семантичного поля даних іменників), є екстралінгвістичний фактор, а саме швидкий розвиток суспільства, і пов'язані з ним зміни, рівень мислення людини. Ще на початку ХХ століття люди все ще вірили в існування потойбічних міфічних істот, проте завдяки швидким темпам розвитку науки, постулатом є той факт, що таких не існує, адже зміни, що виникають у людському тілі не є метафізичними. Як результат, люди перестали з острахом їх згадувати у розмовах, а найголовніше – перестали відчувати страх по відношенню до них. В наші часи ми спостерігаємо цілком протилежне явище – суспільство сприймає міфічних створінь радше в нейтральному чи меліоративному значенні ніж в негативному.

Перетворення значення слова на протилежне енантіосемія виникає через бажання мовця створити іронію [2: 116]. Наведемо приклад оказіональної пейорації меліоративів: “Beautiful”. The low, furious word [13: 253].

Поруч с основними засобами вираження пейорації, в яких негативна оцінка є денотативною семою, в поле пейоративності виокремлюється також периферійна зона. Периферію поля пейоративності утворюють лексичні одиниці, денотативне значення яких не є пейоративним, проте входить в нього на правах конотації (більш близька периферія), а також засоби інтенсифікації, що підсилюють пейоративне значення (більш дальня периферія).

До першої периферії відносяться стилістичні засоби, назви, пряме значення яких не має пейоративності, але воно реалізується в переносному значенні лексичної одиниці. За Кузнецовою О. метафора та метонімія відіграють важливу роль у формуванні оцінного потенціалу висловлювання [5: 18]:

My father always affectionately referred to them as the Crazies [13: 87].

What will you do with it when you're finished playing God [13: 147]?

До другої відносяться графічні, фонетичні засоби. Вони є допоміжними, оскільки основне навантаження несе семантика повнозначного слова:

“Monster!” I screamed at him [13: 411]. Знак оклику звертає увагу читача на емоційність ситуації, та підкреслює презирливість та ненависть моменту.

“I am? You hypocritical swine!” [13: 571]. Виділяючи курсивом ціле речення, автор підкреслює, що герой категорично негативно відноситься до співрозмовника.

No! Mel gasped. And then screamed, NO! [13: 505]. Виділяючи слово, що в своїй семантиці має негативні характеристики великими буквами, разом з курсивом та знаком оклику, автор підкреслює емоційність моменту.

Досліджуючи пейоративи на прикладах сучасного американського роману, ми погоджуємося із лінгвістом Турецкою І.В. про положення, що існують суто авторські варіанти пейоративної лексики, що не є зареєстрованими у словниках. «Авторські оказіоналізми ми відносимо до ближньої периферії функціонально-семантичного поля пейоративності, оскільки їхні компоненти не є пейоративними (чи тільки один компонент

містить в собі пейоративність), у сполученні ж дають сильний негативний ефект» [10: 112]. Досліджуючи сучасний американський роман на прикладі творів Стефані Майер, не було знайдено великої кількості авторських оказіоналізмів, проте все ж варто зазначити, що вони маючи у собі пейоративну конотацію допомагають створити відповідну атмосферу, стилістично забарвити її.

Іронічний тон мають авторські оказіоналізми, утворені суфіксально, якими передається характеристика героїв роману:

I'd like to hear more about those spider thingies [13: 215].

Now sure how she'll feel about bloodsucker casoffs [14: 251].

I felt very full, sort of sloshy, even [14: 393].

Серед чинників, які відносяться до екстралінгвістичних, що призводять до лексико-семантичних та стилістичних зсувів у пейоративній лексиці можна виділити наступні: швидкі темпи розвитку суспільного життя та переосмислення моральних та матеріальних цінностей. Серед внутрішньолінгвістичних чинників, ми виділяємо наступні: тенденцію до передачі різних значень різноманітними формами, тенденція до вираження однакових значень однією формою, тенденція до використання більш експресивних форм та тенденцію до усунення мовленнєвих елементів, що втратили свою початкову функцію. Серед антиномій ми виділяємо антиномію інформаційної та експресивної функції мови (що вирішується не на користь інформаційної) та мовця та слухача (що вирішується не на користь слухача).

Процесу трансформації пейоративної лексики сприяють використання слів в нетиповому для них контексті (конотації, які формуються різними стилістичними прийомами), явища енантіосемії; периферійні зони лексико-семантичного поля пейоративів, як близькі, так і більш віддалені, а також авторські оказіоналізми.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Будагов Р.А. Что такое развитие и совершенствование языка?/ Р.А. Будагов. М.: Наука, 1977. – 263с.
2. Булаховський Л.А. Енантіосемія. Развитие противоположных значений/ Л.А. Булаховський. – М.: Русская речь, 1988.
3. Виноградов В.В. Избранные труды. Лексикология и лексикография/ В.В. Виноградов. – М.: Наука, 1977, – 312.
4. Винокур Т.Г. Говорящий и слушающий/ Т.Г. Винокур. – М.: Наука, 1993, – 172с.
5. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка/ Э. В. Кузнецова. – М.: Высш. шк., – 1989.
6. Мартине А. Новое в лингвистике/ А. Мартине. – М.: Наука, 1972.
7. Островська О. Денотативне і конотативне значення категорії оцінки у художньому дискурсі/ О. Островська. – Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 2009.
8. Серебрянников Б.А. Общее языкознание. Формы существования, функции, истории языка/ Б.А. Серебрянников. – М.: Наука, 1970, – 597с.
9. Турецкова И.В. Языковые средства манифестации пейоратива в словаре и тексте/ И.В. Турецкова. – Оренбург, 2011. – 205с.
10. Щерба Л.В. О тройном аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании/ Л.В. Щерба. – Известия АН СССР, 1931.
11. AVBYU Lingvo 12. Электронный словарь. Выпуск 12.0.0.459
12. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. A. S. Hornby, 6th edition, Oxford University Press, 2003
13. Stephanie Meyer. The Host/ Mayer Stephanie. – USA.: Back Bay Books, 2010. – 619p.
14. Stephanie Meyer. Breaking Dawn/ Mayer Stephanie. – Great Britain: Atom, Palimpsest Book Production Limited, 2009. – 697p.
15. <http://ru.wikipedia.org/wiki>
16. <http://ua-referat.com> (стаття «Шляхи становлення літературних мов»).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Кульницька Олена – асистент кафедри англійської філології та кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів факультету іноземних мов Львівського національного університету імені Івана Франка, здобувач кафедри англійської філології.

Наукові інтереси: стилістика (стилістичні особливості сучасної американської та англійської літератур), методика викладання іноземної мови.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ІННОВАЦІЙ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТА ІТАЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Оксана МАКАРОВА (Київ, Україна)

У статті розглядаються тенденції розвитку лексико-семантичних інновацій у сучасній українській та італійській мовах. Дослідження виконано на матеріалі суспільно-політичних текстів періодичних видань української та італійської мов.

*Ключові слова: інновації, новотвори, запозичення, переосмислення.
The article deals with the trends of lexical and semantic innovations in modern Ukrainian and Italian. The research was based on the socio-political periodical texts of Ukrainian and Italian editions.
Keywords: innovation, neologisms, borrowings, new meaning.*

Розумові здібності людини вдосконалюються, умови для мовотворення стали ширшими і багатшими, ніж ті часи, коли мова людства лише зароджувалася, зазначає німецький лінгвіст П. Пауль [6]. Мова як система різнопланових одиниць має ієрархічно організовану структуру. Семантична система складається з лексем – приблизно обрахованого числа одиниць, що мають форму і зміст [1]. Здатність уміло розуміти і використовувати у потрібній ситуації саме ту лексичну одиницю, яка точно й економно передає висловлену думку, характерно для інформаційно-комунікативного простору на сучасному інтеграційному, глобалізаційному етапі розвитку.

Лінгвістичний аспект проблеми передбачає дослідження мови сучасної публіцистики, в якій домінують загальнономовні інновації. Серед них, на думку О. Стишова, переважають позасинонімічні неологізми на позначення нових предметів, явищ, понять та меншу групу становлять синонімічні неологізми, які містять нову семантико-стилістичну характеристику відомих предметів, явищ, понять.

Мета цієї розвідки – провести порівняльний аналіз лексико-семантичних інновацій у неспоріднених – українській та італійській – мовах, визначити основні тенденції інноваційного розвитку досліджуваних мов на синхронному зрізі.

Матеріалом дослідження є лексико-семантичні інновації, відібрані з українських та італійських періодичних видань.

Хоча є низка наукових досліджень, присвячених інноваційним процесам в україністиці, зокрема мовознавці О. Тараненко, О. Стишов, Н. Клименко, А. Нелюб, І. Самойлова, Д. Мазурик та ін., а в італіяністиці – Мауріціо Дардано, Туліо Де Мауро, Джованні Ненчоні, Паоло Дзолі, Валерія Делла Валле та інші, проте, різнобічне вивчення термінів іншомовного походження, теоретичні моделі функціонування мови, специфіка використання її лексичного запасу, як одного із компонентів процесу, важливе для розвитку загальної мовознавчої науки.

Термін *інновація* [англ. innovation, франц. innovation, < лат. inovatio – оновлення, зміна] визначається як явище або закономірність змін у певній мові, що притаманні для неї на попередніх етапах розвитку [5].

Сучасному стану мови характерна мінливість з певними змінами в лексиці, дериваціями, входженням нових іншомовних елементів, які зумовлені, на думку мовознавця Л. Крисіна, як екстра- та інтерлінгвальними чинниками. Так, зокрема, С. Федорець до інтралінгвальних причин запозичування відносить:

- відсутність відповідних еквівалентів в українській мові для найменування нових понять, важливість для мови реципієнта іншомовних слів, пов'язаних із необхідністю номінування нових явищ;
- прагнення до ліквідації полісемії й омонімії в термінології, потреба уточнити й деталізувати відповідне поняття, диференціювати семантичні відтінки, закріпивши їх за різними словами;
- функціонування в мові запозичених раніше структурно-однотипних слів;
- потенційні можливості іншомовних слів, що сприяють безболісному входженню їх до лексико-граматичної системи мови-реципієнта (словотвірна активність, здатність до словозміни тощо);
- інтернаціональний характер запозичених термінів.

До екстралінгвальних причин запозичення дослідник відносить такі:

- суспільно-політичні й культурно-економічні зв'язки між народами;
- інтенсивна популярність спортивних ігор та інших видів спорту в країнах Європи [7].

Детальніше розглянемо три основні групи лексичних інновацій, як-от: 1) лексичні новоутворення; 2) запозичення; 3) семантичні переосмислення, які є складовими інноваційних процесів у мові.

Класифікувавши першу групу за способом творення, спробуємо проаналізувати типові, а почасти й відмінні для обох зіставляваних мов особливості творення іменникових і прикметникових неологізмів.

Серед однакових і схожих препозитивних формантів засвідчено такі як анти-/ *anti-*, євро-/ *euro-*, медіа-/ *media-*, міні-/ *mini-* та ін. На думку О.А. Стишова, це зумовлено міжмовними контактами, а саме міжмовним зв'язком. Як в українській, так і в італійській мовах префікс *антнн-/ anti-* має високу продуктивність у деривації новотворів зі сфери політики та має спільні риси щодо семантики, зокрема протилежність або заперечення ознаки (пор.: укр. *антикризовий, антирухівський, антибютівський* [11] – італ. *antiparlamentarista, antiborghesismo, anti-ministro, anti-Monti, anti-nuovo, antiburocratico*) [14; 15].

У ході євроінтеграції найпродуктивнішими виявляється префіксоїдний спосіб творення, що служить для творення іменних неологізмів у зіставлюваних мовах, є формант *євро-/euro-* (напр.: укр. – *європріскотіння, євробачення, євро гра* [11]; італ. – *euromerkozia, eurodebole, eurogaffe, euro-rischio*) [15]; *медіа-/media-* (напр.: укр. – *медіаповідомлення, медіапростір*; італ. – *media buying, media company, media-ecologista, media operator, mediapeople, mediaphone*); *міні-/mini-* (напр.: укр. – *міні-маркет, міліметр, міністеріалізм, міні-криза* [4; 11]; італ. – *minieuro, mini-imposta, minijob, mini-reality show, minidollaro, minijob*) [14; 15].

Отже, одним із дієвих і важливих засобів поповнення словникового складу як української, так і італійської мов є утворення слів за допомогою способів деривації, а саме префіксальний підспосіб.

Інновації, утворені від власних імен, що пов'язані з подіями або стосуються явищ, процесів, що відбуваються в певний період правління державних діячів, притаманні обома мовам. Але такі утворення, як правило, не мають перспектив для тривалого закріплення у мові. Наприклад, в укр. – “...зустрічатися з «губернаторами» перший віце-прем'єр буде...у присутності Арбузова... Першим на *арбузівський килим* стане голова Ради міністрів Криму...”; “...завтра ж поговорити про вузькі місця «*порошенківської*» Вінниччини приїде новопризначений Іван Мовчан...” “...до *сковородинівського руху*, зробити свій внесок у духовну *сковородинізацію* України як тест на майбутнє нашої нації...” [4; 11]; наприклад, в італ.: “*L'Obamacare* obbliga tutti ad acquistare un'assicurazione sanitaria...”, утворилося від імені американського президента Обама [15]; “...si sono cimentati con Berlusconi, Tarantini ...la *berlusconità*, ma sarebbe meglio dire, *la berlusconaggine*”, дані новотвори походять від прізвиська італійського Прем'єр-міністра Берлусконі [15]; “Oggi, invece, *Merkozy* – per esprimere un asse più o meno solido – dura qualche mese. *Merkollande* – meno creativo – vorrebbe prendere il suo posto ma forse non volerà mai...”, вищезазначені новотвори походять від імені німецького політичного діяча Ангели Меркель та Ніколя Саркозі – 23-ого президента Франції [14]. Відзначаємо, що певні новотвори в українській та італійській мовах використовуються для експресивного та іронічного маркування суспільно-політичних текстів, але в італійській вони мають значні іронічно-негативні ознаки [3].

Для задоволення практичних потреб мовця, а саме, в період глобалізації та інтеграції, журналісти звертаються до нових експресивних засобів вираження, що призводить до урізноманітнення мовної структури.

Вважаємо доцільним унаочнити приклади слів-запозичень з англійської мови (переважно її американського варіанту), які складають другу групу лексичних інновацій та проаналізувати процес адаптації запозичень у досліджуваних мовах.

Так, говорячи про англо-американські запозичення, слід зазначити, що вони підлягають фонетичним, граматичним, семантичним і стилістичним змінам, як в українській, так і в італійській мовах. Наприклад: “...у зв'язку з розвитком кіно, телебачення, появою лептопів, айфонів, айподів та інших комунікаційних геджетів...”; “...навіть у найкращих київських книгарнях ви навряд чи зможете купити каву й посидіти з улюбленою книжкою в затишку, так, як це є в американських «бук-стора--х», що буквально ломляться від багатства та різноманіття книжок на всі смаки...”; “...як і личить сивочолому старцеві, з одного боку, і молодому адептові – з іншого...”; “...для цього у *прайм-тайм* на загальнонаціональних каналах, передовсім комерційних, мають з'явитися цікаві програми...”; “...але ці люди нині – творці медіаповідомлень, *нюзмейкери*, як кажуть на своєму сленгу *маркетологи-іміджмейкери*...”; “...чи залишається в поета простір серед *блогів, веб-сайтів, тізерів, банерів*, чи ще не вкрали в нього останній ковток кисню...”; “...*топовою* темою вчорашнього

Кабміну мали стати публічні «розборки» з приводу найгучнішого минулорічного скандалу у владі...” [4 ; 11].

Саме такі слова, як: *лептоп, айфон, айпод, геджет, бук-стори, фан-клуб, маркетинго-іміджмейкери, прайм-тайм, адепт, топовий* запозичені з англійської мови, напр.: англ. *laptop* – укр. невеликий портативний комп’ютер; англ. *iphone* – укр. мультимедійний смартфон (з англ. *smart* – розумний, і англ. *phone* – телефон); англ. *prime-time* – укр. найкращий ефірний час; англ. *gadget* – укр. технічна новинка; англ. *bookstore* – укр. книгарня; англ. *top* – укр. найвищий, перше місце; англ. *adept* – укр. знавець, спеціаліст; англ. *image maker* – укр. людина, яка створює імідж, іміджмейкер (консультант політичного діяча, який відповідає за його рекламу та створення його образу) та знаходять своє застосування в українській мові відповідно до принципів адаптації іншомовних елементів, шляхом транслітерації, або ж передається змішаним способом, коли одна частина транскрибується, а інша транслітерується [2, с.58].

Ідентичні слова-запозичення є характерними для італійської мови, напр.: англ. *prime time* замість італ. *trasmissione in diretta*; англ. *book-store* – італ. *libreria*; англ. *talk-show* – італ. *colloquio*; англ. *marketing* – італ. *vendita, commercio*, англ. *gadget* – укр. *oggetto della novità tecnologica*; англ. *top* – італ. *massimo, superiore*. Розглянемо їх детальніше в виразах та реченнях у мові італійських періодичних видань, напр.: “...i quasi 18 milioni di telespettatori che hanno seguito tutta la fascia del *prime time* dell'intera offerta televisiva nazionale...”; “... una volta, in un grande *book-store* a Milano, presentava un suo disco. Dopo il *talk-show*, iniziano a sfilare i *fan*, in cerca di autografi...”; “...Eataly è un gigante, ma col suo *marketing* offre agli italiani l'opportunità di recuperare un patrimonio culinario...”; “...*la gang* frequentava stazioni ferroviarie ... da rapinare di contanti e *gadget* tecnologici...”; “...liste dei candidati a Camera e Senato del Pdl ancora rimangono *top secret* ...” [14].

Отже, запозичення з англійської мови несуть у собі відбиток нового суспільно-політичного та культурного розвитку. В українському та італійському соціумах відзначено однакові тенденції щодо використання запозичених слів у медіа-дискурсі останніх років, проте, як зазначає О.Семенюк, його відтворення не завжди є зрозумілим і не завжди сприймається суспільством, але модним напрямком на інтеграцію у європейське суспільство [7, с.145].

Саме лексико-семантичні зміни в мові ЗМІ, як стверджує О.Стишов, відбивають тенденції до економії номінативних засобів (аббревіатури, нульсуфіксальні одиниці, універбативи), а також до їх надлишковості (утворення вторинних номінацій – словосполучень, перифраз, фразеологізмів). [8, с.12]

Одним із складників лексико-семантичних інновацій є повне або часткове змінення значення слова. Так, на думку мовознавця-романіста Т. Черданцевої, семантичні новотвори, в основі яких лежать переосмислення канонічних слів, уживання їх із новим значенням, дають життя питомим лексичним одиницям [13, с.53].

Семантика слова та додаткові смислові значення визначаються контекстом. Особливо відчутний вплив контексту при визначенні семантики оказіональних утворень, оскільки більшість їх або багатозначна, або має умовне значення, тому лише контекст може його конкретизувати. Наприклад, укр. “...у Кабінеті Міністрів розпочався *підклимний процес* зміни влади...” [11], де словосполучення *підклимний процес* у контексті використовується з емоційним підсиленням у значенні *прихований процес*; “...письменник, який, за нечисленними винятками, заледве зводить кінці з кінцями, професор, чия зарплата менша від платні прибиральниці чи сантехніка, — спраглим наживи «*по барабану*»...” [4], утворилося шляхом переосмислення і переходить до зниженої лексики, у значенні *байдуже*; “...поет як міфотворець» викликала в О. Забужко шалену «*циркуляцію жовчі*»...” [4], де циркулювати (лат.) – обертатися, здійснювати круговий рух (циркуляцію) [9; с. 353]. У контексті – *викликати злість, обурення*. У реченні “...поважаючи свого читача від багатослів’я чи спокусливої *бароковості* синтаксичних конструкцій...”, автор використовуючи слово *бароковість* похідне від *бароко* (іт.) – художній стиль кінця XVI – середини XVIIIст., для якого характерні підкреслена вчистість, пишна декоративність, динамічність композиції

[9; с. 41]. У контексті – *образне зображення надмірного висловлювання*. Подібні явища лексичного переосмислення знаходимо в текстах італійської преси. Наприклад, “...le *balle fiscali* di Monti”, де вираз “*le balle fiscali*” має переносне значення “*податкові побрехеньки*”, а не “кіпа, пакувальна міра текстильної сировини”; “*Ministri si sfilano e Vaticano più freddo, Mario perde pezzi*”, де італ. *sfilarsi* позначає на укр. *виймати нитку, зношуватися*; італ. *freddo* – на укр. *холод*; італ. *perdere pezzi* – втрачати, губити частини, шматки [17]. Але в даному контексті маємо на увазі, що італійські прем’єри покидають політичну арену один за одним; Ватикан не дає підтримки, стає ворожим та діючий італійський президент Маріо Монті втрачає штат, зазнає поразки (крах).

На думку О. Стишова, саме мова мас-медіа віддзеркалює стан сучасної літературної мови, відбиваючи її багатофункціональність, ступінь інтелектуалізації, оновлення і стилістичне перегрупування словника [8]. Мовна практика ЗМІ засвідчує, що останні відіграють у сучасній літературній мові роль головного чинника сприйняття лексичних інновацій, поширення, апробації та узвичаєння їх у масовій свідомості читачів (слухачів, глядачів).

На нинішньому етапі досліджування лексико-семантичних інновацій можна зробити висновки, що досліджуваним мовам віддаленої спорідненості – українській та італійській, характерна схожість та відбуваються однакові процеси розвитку у трьох групах лексичних інновацій, а саме лексичні новоутворення, запозичення та семантичні переосмислення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Грипас О. / Новітній синтаксис в аспекті предикатно-аргументованої теорії. // Українська мова та література в сучасній школі, 2012. – № 5. – с.11-13.
2. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке / Леонид Петрович Крысин; [отв. ред. акад. В. В. Виноградов]. – М.: Наука, 1968. – 208с.
3. Лелека Т. Запозичення з англійської у суспільно-політичній та економічній лексиці української і російської мов : функціонально-стилістичний аспект / Т. Лелека // Наукові записки: [зб. наук. праць. Серія “Філологічні науки” (мовознавство): У 4 ч]. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – Вип. 81. – Ч. 4.– С. 280–285. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nz/Fil/2009_81_4/statti/68.pdf
4. Літературна Україна (ЛУ). – 2012. – № 37; №38; № 39; № 42; № 43.
5. Мала філологічна енциклопедія / Уклали: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк – К.: Довіра, 2007. – 478с.
6. Пауль Г. Принципы истории языка / Герман Пауль; [вступ. ст. С. Д. Кацнельсона; под ред. А. А. Холодович]. – М.: Иностранная литература, 1960. – 493с.
7. Семенюк О. А. Единицы языка политики в современном дискурсе как признак его демагогичности / О. А. Семенюк // Язык: модель, структура, функционирование: [сб. науч. ст.]. – Днепропетровск: ДГУ, 2007. – С. 143–150.
8. Стишов О.А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця ХХ ст.: Автореф. дис. д-ра філол. наук. – К., 2003. – 24с.
9. Сучасний словник-мінімум іншомовних слів. Вид.3 – е, випр. і доп. / К.: Довіра, 2005. / 445с. / (Словники України).
10. Тараненко А.А. Языковая семантика в её динамических аспектах. – К.: Наук.думка, 1989. – 256с.
11. Україна молода (УМ). – 2012. – № 85 (4331); 2013. – № 4 (4444)
12. Федорець С. Англійські запозичення у термінологічній системі «спорт» / С. Федорець // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць. Х., 1998. – вип. 1. – с. 78-85.
13. Черданцева Т.З. Очерки по лексикологии итальянского языка. Изд.2, – ЛКИ, 2007. – 192 с.
14. Corriere della Sera (CS). – 2011. – № 136; 2012. – № 59; 2013. – № 15. Режим доступу: <http://www.corriere.it/>
15. La Repubblica (IP). – 2012. – № 142. Режим доступу: <http://www.repubblica.it/>
16. OED: The Oxford English Dictionary Online [Електронний ресурс] / ed. by J. Simpson. 3rd edition, 2000 – 2004 – Oxford: Oxford University Press. – Режим доступу до словника: <http://dictionary.oed.com/cgi/entry/00181778>
17. Zingarelli N., Vocabolario della lingua italiana. – Bologna: Zanichelli, 2010.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Макарова – аспірант кафедри загального мовознавства і германістики Київського національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

Наукові інтереси: лексико-семантичні інновації в сучасному медіа-дискурсі української та італійської мов.

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРЕЦЕДЕНТНИХ АНТРОПОНІМІВ У СТРУКТУРІ АНГЛІЙСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Олена МАТКОВСЬКА (Львів, Україна)

У статті розглядаються ономастичні фразеологічні одиниці англійської мови з точки зору теорії прецедентності; аналізується функціонування прецедентних антропонімів у ролі провідного елемента фразеологізмів як носіїв комресованої інформації, що актуалізується шляхом апелювання до

історичних постатей, життєвих реалій чи прецедентних текстів, котрі лежать в основі когнітивної бази лінгвокультурної спільноти.

Ключові слова: ономастичний фразеологізм, антропонім, прецедентне ім'я, прецедентна ситуація, прецедентний текст, універсально-прецедентні феномени/ тексти, символ, денотат.

The article examines onomastic phraseological units of the English language from the viewpoint of precedent theory. Precedent anthroponyms functioning as a key idiom component and carriers of compressed information is analysed focusing on the way their meaning is actualized by alluding to historical figures, life realia or precedent texts, which form the cognitive base of a lingual-cultural community.

Key words: onomastic phraseological unit, anthroponym, precedent text, precedent name, precedent situation, universal-precedent phenomena/ texts, symbol, denotatum.

Різномісне вивчення фразеологічних одиниць від часу виокремлення фразеології в окремий мовознавчий напрямок не втрачає актуальності, адже цей пласт лексики національно-маркований носій культурної ідентичності народу, зберігаючи інформацію минулого безупинно розвивається та збагачує мову новими емоційно-образними засобами вираження. Носіями національної самобутності є часто відображені у фразеологічному фонді факти, явища, події, імена пов'язані з історичними обставинами певного народу, тобто прецедентні феномени, котрі й утворюють когнітивну базу лінгвокультурної спільноти (за визначенням В.В.Красних, це сукупність знань та уявлень, якими володіють усі носії того чи іншого національно-культурного менталітету [5]).

Прецедентні феномени – це система одиниць та значень відома всім представникам національно-лінгвокультурної спільноти, котрі є актуальні в когнітивному плані, апелюючи до яких постійно здійснюється в мовленні тієї спільноти [5:58]. В.В.Красних поміж прецедентних феноменів розрізняє прецедентні ситуацію, текст, ім'я. Отож, прецедентне ім'я – це власна назва, пов'язана з відомим текстом (тому прецедентним) чи відомою ситуацією (прецедентною) [1]. Деякі дослідники розглядають самі фразеологічні одиниці як прецедентні висловлювання (Захаренко І.В) чи прецедентні тексти (Караулов Ю.М), оскільки вони відображають прецедентну ситуацію – певний еталон, стереотип світобачення.

Структурний аналіз фразеологізмів англійської мови засвідчує суттєву частку ономастичних стійких виразів, серед яких переважають власні імена людей (64%), але й представлені інші оніми у ролі провідного компонента, зокрема фіктоніми, топоніми, теоніми, агіоніми, зооніми, фітоніми міфоніми, геортоніми [4]. Об'єктом нашого дослідження є антропоніми у складі фразеологічних одиниць (ФО) англійської мови. Ономастична лексика та антропоніми зокрема є предметом численних досліджень різних лінгвістичних галузей. Метою цієї статті є лінгвокультурний аналіз антропонімічних ФО та виявлення семантичної реалізації прецедентних феноменів через власні імена людей.

Антропонім – це власна назва, присвоєна окремій людині як її розпізнавальний знак, що може бути виражена ім'ям, по-батькові, прізвиськом, прізвиськом, псевдонімом, криптонімом, андронімом (найменування дружини прізвиськом чоловіка), гінеконімом (найменування чоловіка прізвиськом матері/ дружини), паронімом (найменування від імені/ прізвиська батька) [2: 38]. Як компоненти ФО антропоніми не виконують своєї основної функції – референції (первинна номінація), активізується їхня комунікативна, апелююча та експресивна функції (вторинна номінація). Завдяки переносній номінативній функції антропонім набуває здатності узагальнювати, диференціювати властивості та характеристики референта та приписувати їх іншому об'єкту. Таким чином антропонім може перетворюватись на засіб типологізації, загальну назву.

Власні імена як носії позамовної когнітивної інформації позначаються по-різному в наукових працях: конотоніми, алюзивні власні назви, ономастичні метафори, символічні імена, ремінісцентні власні назви, напівантропоніми, прецедентні імена, оніми-концепти. У нашому дослідженні ономастична складова ФО розглядається як носій компресованої прецедентної інформації. В такому плані особливо цікавими є власні імена людей різного походження, а також географічні назви, пов'язані з прецедентними текстами та ситуаціями.

Зафіксовані у словниках стійкі вирази з антропонімами не завжди викликають асоціативний шлейф, оскільки, можливо, первинно прецедентна ситуація, що лягла в основу виразу, втратила актуальність та значущість для сучасників, чи антропонім став збірним образом-символом певної риси чи типу поведінки, чи просто є типовим іменем для нації в певний період. Такими узуально активними власними іменами англійської фразеології є *Tom, Jo, Jack, Charlie, Ann, Jane, Mary (every man Jack, plain Jane, honest Joe, on one's Jack, I'm all*

right Jack, Jack of all trades). Ім'я *Jack* стало денотатом будь-якої особи і навіть активно утворює складні слова : *Jack-in-office, jack-the-lad*, предмети *Jack-in-the-box, Jack-a-Lent, Jack-o-lantern*, рослини (*Jack-in-the-pulpit*), тварини *jackdaw*.

Прецедентні імена (ПІ) функціонують як «складний знак», у складі якого окрім набору значень, є інваріант сприйняття денотата – диференційні ознаки, тому в комунікації ПІ є іменами-символами, апелюють до прецедентного тексту чи ситуації [5: 83–84] і таким чином породжують повнішу картину сприйняття, ніж передбачено семантикою власного імені. Атрибутами ПІ можуть бути і зовнішні риси, і характер, і тип поведінки, певні вчинки, а прецедентна ситуація доповнює характеристику фоновими знаннями. Джерелами ПІ найчастіше є історичні факти, біблійні тексти, літературні твори, народна творчість, соціально вагомі постаті. Типологія прецедентних феноменів Ю.М. Караулова відповідно до сфери поширення (на соціумно-, національно-, універсально-прецеденті) відображена і в структурі фразеології: простежуємо тією чи іншою мірою універсальні ПІ, що головним чином походять з Біблії, античної міфології та культури, а також зі загальноновизнаних шедеврів світової класики (що є прецедентними для широкої освіченої спільноти світу). Відповідно розуміти та перекладати фразеологізми з універсальними ПІ значно легше. Серед виокремлених ономастичних ФО англійської мови є одиниці з іменами біблійного, античного походження, антропоніми історичних осіб, а також оніми з художньої літератури, фольклору та народної культури.

Поширеними прикладами ПІ біблійного походження є фразеологізми *doubting Thomas; like Daniel in the lion's den; old as Adam* – усього знайдено 14 ФО з антропонімами, що апелюють до універсальних прецедентних текстів Біблії. Семантика цих ФО базується на асоціаціях прецедентних імен з рисами характеру / поведінкою денотата (пр. *Good Samaritan* – це співчутливий та беззастережно добрий як і чоловік в Ісусовій притчі), зі зовнішніми рисами денотата (пр. *David and Goliath* – мала / незначна людина чи організація перемагає велику дивовижним способом, що пов'язано з перемогою юного Давида з Божою поміччю над велетнем Голіафом), із обставинами життя денотата (пр. *Poor as Lazarus* – це бідний та нещасний як жебрак, про якого Ісус розповідає притчу), із вчинками денотата (пр. *Judas kiss* – це зрада, шкода, заподіяна під прикриттям дружби, що ілюструється відповідним вчинком одного з апостолів, щоб виявити Ісуса для арешту), із зовнішніми атрибутами денотата (пр. *the mark of Cain* – клеймо вбивці, яке Каїн отримав, вбивши свого брата Авеля). Отже, біблійні прецедентні антропоніми викликають асоціації із прецедентними ситуаціями, описаними прецедентними текстами Біблії, серед них є і прецедентні висловлювання, значення яких реалізується через асоціації з текстом, а не через диференційні ознаки денотата імені (пр. *Is Saul also among the prophets? Appeal to Caesar*).

Такою ж за чисельністю є група універсальних ПІ у ФО з антропонімами античної культури: міфоніми, ідеоніми, імена історичних постатей (всього 14 одиниць). Прикладами міфонімів є *Pandora's box; Achilles' heel, Nessus' shirt, Midas touch, rich as Croesus, Damon and Pythias*. Значення п'яти ФО реалізується через апеляцію до диференційних ознак прецедентного антропоніма (пр. *Cupid's dart* – полон любові, символом якого став атрибут грецького бога любові), у шести ФО ПІ символізують прецедентні ситуації (пр. *to cut the Gordian knot* – подолати важку проблему ефективно, імя вказує на історію про те, як Олександр Великий розрубав складний Гордіїв вузол, котрий ніхто не міг розплутати), значення трьох ФО формується знанням усього прецедентного тексту (пр. *Homeric laughter* – нестримний сміх, вказує на сміх богів, про який йдеться в «Ілліаді»).

Міжнародні фіктоніми можна проілюструвати виразами *Aladdin's cave, be like Hamlet without the prince, Jekyll and Hide, Alice in Wonderland, Mickey Mouse, Rip van Winkle*, котрі апелюють до універсально-прецедентних текстів чи жанрів мистецтва, розуміння цих антропонімів залежить від обізнаності учасників комунікації з визнаними шедеврами художньої літератури чи відомими на увесь світ творами. Усього знайдено 14 ФО, у складі яких антропоніми з прецедентних текстів художньої літератури, проте не усі з них мають однакову значущість для різних лінгвокультурних спільнот, оскільки по-різному відомі прецедентні тексти, котрі вони символізують. Прикладом менш відомих ПІ, що стали прецедентними джерелами ФО, є *Walter Mitty* – символ м'якої скромної людини з бурхливою

фантазією, що фактично живе мріями як і герой оповідання (*Thurber "The secret life of Walter Mitty"*), *Mrs Grundy* – символ контролю за поведінкою, дотримання суспільних норм, тиранічного тиску думки сусідів, власне, такими є диференційні риси цього прецедентного імені, носій якого у виставі була критерієм респектабельності, правильності, на її авторитет посилався герой- її сусід (*Morton "Speed the plough"*). Два вирази цієї групи не лише містять ПІ, але є прецедентними висловлюваннями з творів: *to grow like Topsy* (ці слова породжують в уяві образ неосвіченої, майже дикої дівчинки-рабині з роману «Хатина дядька Тома», котра сказала, що вона просто виросла, її ніхто не створював, і цей вираз означає появу нізвідки), *Barkus is willing* (означає готовність одружитись, вираз походить з роману «Девід Коперфілд» Дікенса, в якому персонаж до серйозних літ не наважувався одружитись, і ця фраза була важливою новиною для оточення).

До національних ПІ відносимо антропоніми реальних історичних постатей та фольклорного походження. Розуміння фразеологізмів національних ПІ вимагає фонового знання національних прецедентних текстів та ситуацій або спеціального тлумачення, тому такі одиниці найбільші виразники національної самобутності і менш красномовні в процесі міжкультурної комунікації.

19 антропонімів у знайдених ФО є іменами реальних постатей англійських країн. Прикладами етномаркованих ПІ є *Florence Nightingale* (відома медсестра 19ст –символ доброти, ПІ апелює до вчинків референта, рис характеру), *Hobson's choice* (означає відсутність вибору: Thomas Hobson (1544–1631), створював імітацію вибору коня для своїх клієнтів, ПІ апелює до прецедентної ситуації та поведінки референта), *Morton's fork* (архієпископ Кентерберійський 1420–1500 і міністр, що прославився вибиванням позик, ПІ апелює до поведінки референта), *happy as Larry* (австралійський боксер Larry Foley (1847–1917) – символ самореалізації та задоволення, апелює до диференційних ознак референта). ФО цієї групи стосуються людей різного соціального статусу, відомих для різного кола спільноти в певний період історії. Серед референтів знаходимо митця, 2 спортсмени, 3 священнослужителі, 2 державні діячі, 2 науковці, 2 визначні постаті, 3 загальновідомі постаті з поганою славою. Прецедентна інформація, котру несуть такі антропоніми, може бути втрачена з часом разом з втратою актуальності відтворюваних прецедентних ситуацій чи відходом в небуття референтів (диференційні ознаки та атрибути ПІ стають невідомими сучасникам). Прикладами ФО з антропонімами, чий асоціативні зв'язки з прецедентними феноменами для сучасників незрозумілі, можуть бути *John Hancock* – підпис особи (ПІ мало б асоціюватись із визначною постаттю американської революції, найвідомішим атрибутом котрої був поважний великий підпис на Декларації Незалежності), *according to Hoyle* – з дотриманням встановлених правил (ПІ мало б відтворити образ автора 17 ст. збірників правил гри у карти, що були надзвичайно авторитетними і популярними настільки, що Хойл став символом будь-яких правил).

Антропоніми фольклорного походження в структурі англійської фразеології найчисельніші: виявлено 30 одиниць, проте саме ця група найважча для декодування символізму ономастичного компонента, оскільки простежити зв'язок з прецедентним джерелом часто неможливо (зокрема у 16 аналізованих ФО цієї групи антропонім не функціонує як ПІ), багато з раніше прецедентних феноменів народної культури втратили значущість для сучасних комунікантів. До прикладу, *Before you can say Jack Robinson* – миттево, дуже швидко (ідентифікувати денотата неможливо, але, ймовірно, була людина, котра наносила надзвичайно короткі візити, за які встигали ледве повідомити про його прихід, принаймі така прецедентна ситуація зафіксована у словнику 18ст.), *a Jack the lad* – впевнений не дуже серйозний юнак, що поводитьсь не думаючи про інших (ПІ асоціюється з однойменною піснею 19 ст, в якій оспівується такий образ). Одним з найвідоміших ПІ фольклорного походження навіть зі статусом універсального можна вважати *Robin Hood* – символ героя, що допомагає знедоленим (референтом є напівлегендарний образ з відповідними диференційними ознаками). Етимологічний аналіз показав, що 7 ПІ пов'язані з прецедентними текстами (пр. *live a life of Riley, Darby and John* з поезії; *Parkinson's law* – з газетних статей, *Jack the lad* – з народної пісні); 5 ПІ символізують прецедентні ситуації (*to rob Peter to pay Paul, peeping Tom, before you can say Jack Robinson, Joe Doe*); 2 ПІ походять з

популярних театральних дійств і відтворюють характерні риси персонажів (*pleased as Punch, Jim Crow*).

Проведений аналіз доводить, що ономастичні фразеологічні одиниці є носіями базових елементів когнітивної бази, національно-культурних концептів вербалізованих у ПІ, розуміння котрих зумовлює труднощі в міжкультурній комунікації. Національні ПІ роблять фразеологічні одиниці етномаркованими, вони апелюють до феноменів властивих національній культурі та актуальних у певний період, котрі у складі ФО передаються антропонімами реальних людей та народної творчості. Універсальні ПІ представлені антропонімами біблійного, античного походження та відомих творів художньої літератури. Прозорість їхніх алюзій зумовлена значущістю прецедентних текстів, які вони символізують. Прецедентні антропоніми у структурі ФО функціонують для експресивної номінації, образної характеристики та лаконічного висловлювання про складні явища.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гудков Д.Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б.Гудков. – М.: Гнозис, 2003. – 287с.
2. Ермолович Д.И. Имена собственные на стыке языков и культур/ Д.И. Ермолович.- М.: Р.Валент, 2001. – 200 с.
3. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н.Караулов.- М.: Наука, 1987. – 262 с.
4. Ковалюк Ю.В. Антропоцентричний підхід до вивчення фразеологізмів із онімічним компонентом/ Ю.В.Ковалюк. // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Розділ Х. Фразеологія, 2009 – № 6. – С. 517-519
5. Красных В.В. Этнопсихолінгвистика и лингвокультурология / В.В. Красных. – М.: Гнозис, 2002. – 284 с.
6. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка / А.В. Кунин. – М.: Высшая школа, 1986. – 336 с.
7. Нахимова Е.А. Президентные имена в массовой коммуникации / Нахимова Е.А.- Екатеринбург: Урал. Гос.пед.ун-т: Ин-т соц.образования, 2007. – 207с.
8. Слышкин Г.Г. От текста к символу: Лингвокультурные прецеденты текстов в сознании и дискурсе// Г.Г. Слышкин. – М.: Akademia, 2000.-125 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Матковська – асистент кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Львівська політехніка». *Наукові інтереси:* фразеологія, лінгвокультурологія, контрастивна лексикологія.

СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ІНОЛЕКСЕМ У ТЕКСТАХ МАС-МЕДІА

Тетяна МЕДВЕДЕВА (Вінниця, Україна)

У статті проаналізовано лексико-семантичні та словотвірні процеси в мові засобів масової інформації.

Особливу увагу звернено на функціонування запозичень, окреслено основні причини залучення іношомовної лексики, подано лексико-семантичну класифікацію англіцизмів, розглянуто процес взаємодії власне української і запозиченої лексики, зокрема явище синонімії.

Ключові слова: мова засобів масової інформації, запозичена і власне українська лексика, мова-реципієнт.

In the article leksiko-semantic and word-formation processes are analysed in the language of mass medias. Special attention appeal on functioning of borrowings, outlined principal reasons of bringing in of foreign vocabulary, leksiko-semantic classification of anglicism is given, the process of co-operation actually of the Ukrainian and adopted vocabulary is considered, in particular the phenomenon of sinonimii.

Key words: language of mass medias, adopted and actually the Ukrainian vocabulary, language-recipient.

У час великих політичних та економічних трансформацій, до яких належать сучасні перетворення в Україні, відбуваються інтенсивні мовні процеси, адже «мова, як особлива система, сама у свою чергу є частиною ще складніших систем – мова і мислення, мова і суспільство, мова і дійсність» [3: 20].

Найактивніше відбувається процес змін у лексичному складі мови, що найбільше зазнає впливу соціальних чинників, а процес запозичення є однією з основних його ознак. З огляду на це проблема вивчення запозичень стає дедалі актуальнішою. Вивчення процесів, що відбуваються в системі слів-інонімів, виокремлення основних лексико-семантичних груп нових запозичень з інших мов, виявлення тенденцій збагачення словника сучасних ЗМІ становить мету нашої роботи.

Питання щодо статусу інолексем у текстах мас-медіа є актуальними з погляду аналізу шляхів залучення запозичень, своєрідності семантичних груп. Завданням нашого дослідження є виявлення лексико-семантичних груп запозиченої лексики в публіцистичному стилі, аналіз мовних процесів, що пов'язані з функціонуванням іношомовних лексем у періодичних виданнях ХХІ ст.

Проблема лексичних запозичень привертала увагу й була предметом дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема І. О. Бодуена де Куртене, О. Г. Муромцевої, О. С. Стишова, Л. П. Кислюк, Т. М. Полякової, О. М. Мороховського, В. М. Русанівського, Л. А. Булаховського, Ш. Баллі, Л. П. Крисіна тощо. У роботах цих дослідників зацентровано увагу на процесах кількісного і якісного оновлення словника мови, адаптації інолексем, змінах у лексико-семантичній системі мови, внутрішньомовних динамічних процесах, зокрема ревіталізації, або відновлення слів, що перебували на периферії активного словника, пасивізації лексики. Проте багато питань теорії запозичень і досі є суперечливими. Так, на сьогодні ще не існує одностайної думки відносно дефініції поняття «запозичення».

За визначенням Е. Хаугена, запозичення – це пофонемне відтворення оригіналу, тобто створення фонемної копії [5: 35]. О. М. Мороховський вважає, що запозичують не лексеми, а засоби, які модифікуються системою навичок, що склалися в мові [3: 21]. На нашу думку, найбільш влучною є дефініція Л. П. Кислюк, саме в такому розумінні поняття «запозичення» функціонує в цій роботі.

Активізація залучення інолексем зумовлює різні дискусії як у суспільстві, так і в колі лінгвістів. Одні дослідники (О. С. Стишов, Д. Х. Баранник та ін.) вважають запозичення природним процесом збагачення мови, інші (А. П. Загнітко та ін.) висловлюють протилежну думку і кваліфікують іншомовні лексеми як потік слів, що порушує стабільність та самобутність сучасної української мови.

Динамічні процеси в лексиці української мови найактивніше відображено в текстах засобів масової інформації (далі – ЗМІ). Адже на сучасному етапі в мові мас-медіа фіксуються зміни, що відбуваються в усіх галузях життя суспільства, відображення яких потребує використання нових лексем, які не завжди існують в мові-реципієнті. «Журналістська практика підтримує традицію частого вживання запозичень, бо саме вони є центром соціально-політичного лексикону, а газета прагне до постійного оновлення виражальних засобів» [1: 41].

Проникнення запозичень у лексичну систему української мови пов'язане з трансформаційними процесами, які спричинено зовнішніми (екстралінгвістичними) та внутрішніми (інтралінгвістичними) чинниками. До перших належать: 1) історичні міжнародні контакти та білінгвізм; 2) новаторство нації в окремій царині діяльності; 3) мовний снобізм, мода на іншомовні запозичення; 4) авторитетність мови-джерела, пов'язана з політичним авторитетом держави; 5) упровадження заходів, що стосуються мовної політики [4: 6].

Серед внутрішніх (інтерлінгвальних) чинників домінують такі:

1) недостатня кількість у мові певних лексико-семантичних груп, наприклад на позначення фінансової, економічної та політичної лексики: Серед доповідачів були бренд-менеджери, маркетинг-директори, мерчендайзери та власники найбільших роздрібних мереж, керівники рекламних агенцій та їхні клієнти (Пік, 2002, №24); Для порівняння скажу, що у нашому законопроекті 3207 потрібно 2/3 голосів для імпічменту (Пік, 2004, №1) тощо;

2) «номінативна безвихідь» [3: 22]. Залучення іншомовної лексеми з метою заміни описового звороту на позначення якоїсь реалії чи предмета одним словом: З цього часу в діловому та міліцейському лексиконі з'явилося слово скімінг (викрадення інформації з магнітної смуги кредитної банківської карти) (Пік, 2001, №33); У 30-ті роки під час Великої Депресії „харлей” залишався майже єдиною компанією, що продовжувала працювати на цьому ринку і для задоволення покупців вдалася до того, що зараз називають тюнінгом (Пік, 2003, №14); тюнінг (англ. tuning) – урізноманітнення в зовнішньому і внутрішньому стильовому оформленні автомобілів та мотоциклів тощо;

3) тенденція до заміни двочленного найменування одночленним: Домогосподиня здебільшого сидить дома, їй вуличні бігборди не цікаві (Пік, 2003, №9); бігборд (англ. big – великий, board – дошка); Щастя складається з мезотерапії, регулярного пілінгу та меостимуляції (Пік, 2001, №33); пілінг (англ. Peeling – скоринка) – очищення шкіри та інше;

4) потреба в семантичному обмеженні вже наявної в мові лексеми, уникнення полісемії: Образ «схильної до садизму» Фрекен Бок ображає цілий прошарок американського суспільства – домогосподинь, вихователів та бебі-сітерів (Пік, 2004, №50); бебі-сітер (англ.

babysitter, від babe – дитина, sit – сидіти) – особа, що доглядає дитину за відсутності батьків або коли вони зайняті; Потім на кораблі в останню ніч „Таврійських ігор” відбувся сейшн (Пік, 2003, №19); сейшн (англ. Session – зібрання) – вечірка для вузького кола осіб тощо.

Здійснена наукова розвідка уможливило висновки про те, що найбільша кількість лексем, які активно були залучені в мову ЗМІ на початку XXI ст., це іменні частини мови, зокрема іменники чоловічого роду: пірсінг, офіс, апгрейд, реліз, флаєр тощо; невідмінювані іменники середнього роду: дефіле, тату, капучіно тощо, прикметники: ексклюзивний, екстремальний, фешн та інші.

Більшість запозичених лексем адаптувалася в українській мові і бере активну участь у процесах словозміни та словотворення, зокрема за допомогою суфіксів -ськ-, -н-, ств- та інших: тінейджер – тінейджерський, дисконт – дисконтний, промоутер – промоутерський, кліпмейкер – кліпмейкерський – кліпмейкерство, дефіле – дефілювання, рейтинг – рейтинговість: Вона, як відомий телепродюсер, збрала навколо себе професіоналів, які змогли забезпечити рейтинговість журналові (Єва, 2003, №50) тощо.

Певна група слів не має словотвірної парадигми, залишається невідмінюваною згідно з правилами українського правопису: джакузі, сек'юриті, порт-фоліо, мачо, папараці тощо.

Мовці активно послуговуються інолексемами на позначення явищ номінативного характеру, що неадаптовані графічно і фонетично. Значну частину таких слів становлять абrevіатури: IQ, VIP, CD, FM, PIN.

Частотними є випадки утворення складних побудов шляхом поєднання графічно неадаптованих слів з іншомовними, які вже засвоєні українською мовою, причому адаптована лексема вживається для уточнення семантичного значення: FM-станція, VIP-клієнт, CD-плеєр, FM- станція; Доступ до всього рахунку через банкомат користувач картки отримує з допомогою PIN-коду (Пік, 2000, №36) тощо.

У текстах ЗМІ серед запозичень переважають слова англійського походження, менший відсоток становлять запозичення з французької, німецької та інших мов.

Аналізуючи процес залучення та адаптації інолексем, варто зауважити про такі тенденції:

1) збільшення кількості нових слів, які залучені до активного обігу водночас із проникненням відповідних реалій: кастинг, барбекю, чат, Фринет;

2) розширення актуальності семантичного значення слів іншомовного походження, що функціонували в українській мові обмежено і вживалися на позначення певних реалій життя в інших країнах: букмекер, шансон, сандвіч, іпотека.

На наш погляд, лексеми англійського походження варто розмежувати за такими тематичними (лексико-семантичними) групами (зазначимо, що такий поділ дещо умовний, бо деякі з наведених слів використовуються в декількох галузях):

1. Суспільно-політична лексика: брифінг, саміт, імідж, ріелтор, спічрайтер, офіс тощо: Виступи у столиці РФ – це вже справа вдалих промоутерів (Пік, 2004, №4) та інші.

2. Фінансово-економічна лексика: демпінг, дистриб'ютор, дилер, інвестор, франчайзинг, тендер, офшор: Зовсім недавно на теренах північного сусіда відкрили консалтингові центри, їхні філіали є і в Україні (Пік, 2002, №19) та інші.

3. Лексика спорту: скутер, дайвінг, шейпінг, фітнес, боулінг, сновборд тощо: Але, звісно, «королем» екстремальних видів туризму в Туреччині є рафтинг (Пік, 2003, №21).

4. Назви нових технічних приладів та технологій: караоке, ноутбук, організатор, сканер, ресівер, принтер, сервер, транкінг, скрін-сервер, сабвуфер тощо: Роумінг – хоч й автоматичний, але діє на дуже обмеженій території – у Скандинавії та Росії (Пік, 2000, №18).

5. Лексика мережі Інтернет: спамер, банер, Фринет, провайдер, прайм-тайм, чат, хакер. Для Росії контент (інформація, що наповнює Мережу) – це бізнес, що давно вже склався (Пік, 2001, №45) тощо.

6. Лексика галузі культури (телебачення, кіно, шоу-бізнесу): блокбастер, ремікс, реліз, бестселер, римейк, хедлайнер: Результатом першої співпраці минулого сезону стала колекція верхнього одягу, що складалася з 6 блоків, провідною темою яких був печворк (Єва, 2003, №50).

7. Лексика на позначення загальних назв: тюнінг, пірсінг, піліпг, шопінг, памперси, фаст-фуд, супермаркет, джакузі тощо.: У ексцентричного Мобі купа грошей, але він досі купує собі одяг у секонд-хенді (Єва, 2001, №39).

Запозичення з інших мов у текстах ЗМІ в аналізованій період становлять порівняно невелику кількість – 30%, серед якої достатньо складно виокремити певні тематичні групи, зокрема лексеми французького походження: петарда, променад, стиліст, кутюр'є, флер, дефіле, бутік, прет-а-порте; італійського: піца, папараці, графіті та под.; іспанського: мачо тощо; німецького: маклер, кнайп тощо; латинського: імплантант, конгломерат, подіум, олігарх; грецького: іпотека та інші.; малайського: кетчуп, татута і под.; тюркського: йогурт та ін.; японського: джиу-джитсу, суші тощо.

Активне послуговування інолексемами зумовлює утворення синонімічних пар і навіть рядів. Нові запозичення мають відповідники українською мовою або синоніми іншомовного походження, що вже давно адаптовані: фейс – обличчя, саунд – звук, амбасадор – посол, кейс – дипломат, прайс – прейскурант, хіт – шлягер, брифінг – прес-конференція, грайвер – графітер – райтер, бренд – логотип – лейбл, магазин – шоп – бутік – супермаркет. Усі семантичні процеси, пов'язані з функціонуванням запозичень, становлять цікаву й багатовимірну проблему і потребують подальшого дослідження, зокрема на структурно-семантичному та контекстуальному рівнях. Слід приділити увагу процесам адаптації цих лексем на фонетичному і граматичному рівнях, дослідити специфіку використання запозичених лексем як засобів створення іронії, гумору, сатири тощо.

У процесі свого розвитку мова асимілює іншомовні лексеми з різних причин – екстралінгвістичних та інтралінгвістичних. Більшість запозичених лексем, потрапляючи в мову, вступає в її межах у системні зв'язки різного типу – словотвірні та семантичні. Засвоєння іншомовної лексики на семантичному рівні призводить до створення різних лексико-семантичних груп і формування синонімічних пар, до яких входять автентичні, запозичені та новозапозичені лексеми.

Процес запозичення неможливо тлумачити однобічно. Необхідно враховувати сукупність усіх наслідків залучення іншомовної лексики, а також значення і функції інтеграційних процесів, що відбуваються на сучасному етапі розвитку мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ленець К. В. Лексичні зміни та їх відображення в мові сучасної преси / К. В. Ленець // Мовознавство. – 1988. – №6. – С.41-46.
2. Мороховський О.М. Деякі питання теорії запозичень / О. М. Мороховський // Мовознавство. – 1984. – №1. – С.19.
3. Полякова Т.М. Лексичні інновації іншомовного походження в сучасній російській мові: Автореф./ Інститут мова ім. О.О.Потебні / Т. М. Полякова. – К., 2004.
4. Словник іншомовних слів/ Уклад. : С.М.Морозов, Л.М.Шкарапуга. – К., 2000.
5. Словарь иностранных слов / Отв. редакторы В.В.Буруева, Н.М.Семенова. – М., 2004.
6. Службський Є.Г. Лексичне калькування в умовах постійної двомовності // Мовознавство. – 1991. – №4. – С. 36-35.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Медведєва – здобувач кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Наукові інтереси: мова засобів інформації, іншомовна лексика.

ФУНКЦИИ ТОПОНИМОВ В РЕКЛАМЕ ФАРМАЦЕВТИЧЕСКИХ ПРЕПАРАТОВ

Светлана НАСАКИНА (Одесса, Украина)

У статті розглядається місце власних назв в рекламних текстах. Визначено особливості функціонування топонімів в англійській рекламі фармацевтичних препаратів. Досліджено потенціал топонімів як найбільш вагомих одиниць, що увиразнюють мову медіа-текстів.

Ключові слова: власна назва, топонім, рекламний текст, медіа-текст, фармацевтичні препарати, функція номінації, ідентифікаційна функція, диференційна функція.

The article deals with the place of proper names in advertising texts. The functional peculiarities of toponyms in English pharmaceutical advertising texts have been determined. The potential of proper names as the most important units which enrich the language of media-texts has been investigated.

Key words: proper name, toponym, advertising text, media-text, pharmaceuticals, function of nomination, identificatory function, function of differentiation.

В последние годы в лингвистике возрастает интерес к медиа-текстам в целом и функционированию имен собственных в рекламных текстах в частности (Ю.А. Грушевская, Т.А. Ковалевская, С.Н. Кудыба, Н.В. Кутуза, Г.П.Лукаш и др.). Текст как политической, так и коммерческой рекламы является особым полем функционирования имён собственных (онимов), представляя интерес для ономастических исследований. Кроме того, в современной ономастике последнего десятилетия уделяется особое внимание когнитивному аспекту изучения онимов [3]. Имена собственные (ИС), обладая особым статусом в лексическом наполнении рекламных текстов, фиксируют не только особенности культурного развития, но и ментальные представления народа.

Общеизвестно, что в рекламе используются все возможные лингвистические средства, направленные на привлечение внимания адресата. Кроме того, тот факт, что для современного фармацевтического рынка характерна жёсткая конкурентная борьба находит своё отражение в рекламных текстах фармацевтических препаратов, которые остаются пока малоизученными лингвистами. **Объектом** нашего исследования являются рекламные тексты фармацевтических препаратов. **Материалом исследования** послужили рекламные буклеты, каталоги, а также журналы на английском языке ««Healthy living with Diabetes» и «Your Health» за 2006–2012 гг.

В качестве **предмета** исследования были выбраны топонимы. Топоним, согласно словарю Н.В.Подольской, «собственное имя любого географического объекта» [6: 135]. Жизнь любого человека теснейшим образом связана с различными географическими названиями. А.В. Суперанская отмечает: «Поскольку основное назначение топонимов – территориально фиксировать объекты, в представлении каждого человека определенное географическое название связано с известным местом и эпохой. Это пространственное распределение топонимов позволяет им быть представителями и хранителями значительной культурной информации» [8: 15]. Действительно, топоним не только содержит чисто лингвистические сведения, но также является своеобразным историко-культурным хранилищем знаний о стране. Топонимы гораздо больше, чем другие разряды имен собственных, связаны с историей, экономикой, культурой, этнографией народа.

Очевидно, что на выбор ИС влияет цель, которую перед собой ставит автор – создатель рекламы. На наш взгляд привлечение внимания к лекарству и убеждение реципиента в его уникальных лечебных свойствах часто достигается включением различных онимов, среди которых наиболее частотными являются топонимы. Топоним, как любой оним, имеет определённые подразряды. Так, известный ономаст А.В. Суперанская выделяет **оронимы** – СИ гор и прочих возвышенностей, **дримонимы** – названия лесных массивов, **гидронимы** – названия всех водных объектов, **ойконимы** – названия населённых пунктов, **урбанонимы** – названия улиц и других мелких объектов внутри населённых пунктов, **дромонимы** – названия путей сообщения, **хоронимы** – названия больших областей [7 : 186-187].

Большинство лингвистов сходятся во мнении, что топонимическая система – это определенным образом организованная совокупность топонимов данного этноса для данного времени на данной территории [6: 146]. **Целью** настоящей статьи явился анализ функционирования топонимов в рекламных текстах фармацевтических препаратов.

Убедительность информации, представленной в рекламных текстах, зависит во многом от включения в них топонимов, а указание на страну-производителя является одним из часто используемых приёмов убеждения адресата, особенно в рекламе лекарств. Кроме того, использование слов с чётко выраженными национально-культурными значениями, каковыми являются топонимы, требуют от адресата наличия определённых фоновых знаний, которые будут являться своего рода «генераторами» ассоциативных реакций. Так, например, в рекламе вазелина используется название города *Кодиак* (ойконим) и полуострова *Аляски* (хороним), расположенных в Северной Америке:

Vaseline

Vaseline is about to prescribe a town in Alaska Vaseline

Vaseline is so confident in their new prescription strength moisturizer that they are testing it in one of the most challenging skin environments: Kodiak, Alaska.

«Your Health», Winter 2008

Использование хоронима *Alaska* – региона с тяжёлыми климатическими условиями подчёркивает эффективность вазелина, проверенного в условиях сильных морозов, при этом, наличие этого топонима вызовет разные ассоциации у жителей разных стран. Название *Alaska* произошло из алеутского *A-la-as-ka* «большая земля» и первоначально относилось к одному из островов, а в середине XIX в. распространилось на весь полуостров [5: 22], Отметим, что по мнению исследователей, для американской топонимии характерным является «гетерогенность, которая проявляется не только в этническом плане, но также на уровне словообразования и семантики ойконимов» [1: 140], а топонимия Аляски примечательна тем, что «на этой территории наблюдается нигде более не встречающееся взаимодействие топонимии русского и английского языков» [1: 148].

Функцией имени, по определению Н.В.Подольской, называется исполнение своей роли, своего назначения именем собственным в языке и речи, в том числе номинации, идентификации, различения [6: 159]. Общепризнанным является тот факт, что функцией собственных имён является «идентификация дискретных объектов» [2: 167]. Каждый исследователь имени собственного приводит свою классификацию функций, но в большинстве своём к основным функциям относят **номинативную, идентифицирующую, дифференцирующую**, при этом основной лексической функцией собственных имён является функция **номинации** [7: 276]. Известный ономастолог Ю.А.Карпенко считал, что все остальные функции собственных имён факультативны и менее специфичны [4: 235]. В качестве второстепенных исследователями выделяются ряд функций, таких как социальная, эмоциональная, аккумулятивная, дейктическая, экспрессивная, эстетическая и стилистическая и др. А.В.Суперанская в своей работе «Общая теория имени собственного» представляет обзор взглядов на функции имён собственных, выделяя более 30 функций, при этом к специальным ономастическим функциям причисляются идентификация объекта, легализация личности в обществе, идеологическая и эмоциональная, которые автор относит к экстралингвистическим функциям [7: 276].

Центральное место среди топонимов в рекламных текстах фармацевтических препаратов занимают названия государств, которые можно встретить как в основном рекламном тексте, так и в справочных данных. Например,

Mepha

Mepha – health care made in Switzerland

(рекламный буклет)

В приведенном примере хороним **Швейцария** выполняет **номинативную функцию**, называя конкретный географический объект – страну-производителя рекламируемого лекарства.

Наряду с **номинативной** важную роль играет **идентифицирующая** функция, что связано с наличием уточняющей информации, включающей, например, адрес производителя фармацевтического препарата: город, улицу, штат (район).

Alpha Infusions Pumps

An advanced solution for post-operative comfort

Manufactured by:

Advanced Infusion®

6200 S.McClintock Dr., Suite 6

Tempe, Arizona 85283

(рекламный буклет)

В данном примере использован ойконим *Tempe*, хороним *Arizona* и урбаноним *S.McClintock Drive*.

Когнитивный фон топонимов в рекламных текстах, хорошо известный среднему представителю определенного лингвокультурного сообщества, является главным

вместилищем ценной информации о стране. Географические названия включают в себя информацию не только культурно-исторического, но и политического, социально-экономического характера. В следующем примере топоним *U.S.* выполняет **дифференцирующую** функцию, выделяя население США, не употребляющее рекомендованное количество фруктов и овощей:

Vitamin E

74% of the U.S. population is not consuming the recommended 5 to 9 fruits and vegetables – rich sources of essential nutrients. Vitamin E is a powerful antioxidant. Clinical studies show vitamin E helps to strengthen the body's immune and brain function.

«Healthy living with Diabetes», Fall 2011

Отметим также случаи использования топонимов в нескольких функциях. Так, в следующем примере топоним *Los Angeles* выполняет не только **номинативную**, но также и **идентифицирующую** функцию.

Hydroxatone

Within two weeks of using Hydroxatone, I was getting compliments on my skin from friends and co-workers

Robin B., Los Angeles

(рекламный буклет)

С помощью ойконима *Los Angeles* в рекламном тексте не только называется место проживания пациента, но также выделяется представитель определённого американского города, который может иметь разную значимость и ценность для адресата, например из Кодияка или Вашингтона.

Интерес к изучению топонимов в рекламных текстах фармацевтических препаратов продиктован разноплановостью его функционирования, широким спектром его лингвистических возможностей, так как топоним способен быть концентратом объемной экстралингвистической информации. Роль имен собственных сводится не только к указанию на объект или явление, они, по слова Е.Ю.Карпенко «оптимизируют работу ментального лексикона и повышают его эффективность» [3: 10], выполняя разнообразные прагматические задачи, одним из путей достижения которых является экспрессивность и эмоциональность проприальной лексики.

Анализ топонимов в 150 рекламных текстах фармацевтических препаратов показал, что самую многочисленную группу составляют хоронимы (80), далее урбанонимы (50) и оронимы (2). Такое соотношение можно объяснить тем, что хоронимы как в некотором роде «маяки» привлекают к себе наибольшее внимание адресата, вызывая определённые ассоциации. Именно поэтому составители рекламных текстов стремятся заинтересовать адресата, сообщая о стране-производителе фармацевтического препарата. Добавим также, что ценность исследования онимического пространства в рекламных текстах фармацевтических препаратов состоит в том, что функционирование онимов в рекламных текстах позволяет не только выяснить особенности данных языковых единиц, установить их категориальную специфику, но и определить когнитивные характеристики рекламного текста.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Бельская В.Д. Очерки англоязычной топонимики. М.: Высшая школа, 1977. – 227 с.
2. Белецкий А.А. Лексикология и теория языкознания (ономастика). Изд-во Киев. ун-та, 1972. – 207 с. Карпенко Е.Ю. Когнитивна ономастика як напрямок пізнання власних назв: Автореф. дис. ...док.філол.наук. – Київ, 2006. – 33 с.
3. Карпенко Ю.А. Специфика имени собственного в языке и речи //Літературна ономастика: Збірник статей. – Одеса: Астропринт, 2008. – С.221-225.
4. Никонов В.А. Краткий топонимический словарь М.: Мысль, 1966. – 509 с.
5. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. М.: Наука, 1978. – 199 с.
6. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. – 368.
7. Суперанская А.В. Что такое топонимика? Из истории географических названий. М.: Книжный дом «Либроком», 2011. – 178 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Насакіна – викладач кафедри української та іноземних мов Одеського державного аграрного університету.
Наукові інтереси: дослідження з ономастики, етнолінгвістики, рекламні тексти.

ЗОРОВІ ВІДЧУТТЯ В АНГЛІЙСЬКИХ Й УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ (КОНЦЕПТУАЛЬНА ТА СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА)

Олексій НІКІТЧЕНКО (Сімферополь, Україна)

У статті розглядаються особливості концептуалізації зорових відчуттів людини через мікроконцепти СВІТЛО / ТЕМРЯВА / ТЕМІНЬ / ТЕМНО. Дослідження виконано на фразеологічному матеріалі англійської та української мов.

Ключові слова: концептуалізація, мікроконцепт, тематичний блок, фразеологічна одиниця (ФО), частковий фразеологічний еквівалент, повний фразеологічний еквівалент, зіставлення.

The article highlights the conceptualization of visual perception through such microconcepts as BRIGHT / DARK. The research has been conducted on the basis of the English and Ukrainian idioms.

Keywords: conceptualization, microconcept, thematic unit, partial phraseological equivalent, full phraseological equivalent, contrast.

В останні роки одним з актуальних напрямків мовознавства стало дослідження концептуальної картини світу, що є результатом взаємодії мови як системи та мовної діяльності у пізнанні, однією з форм якого є відчуття людини, тобто сприйняття довкілля за допомогою сенсорних органів. Важливу роль поміж шести основних різновидів відчуттів відіграють зорові, адже за допомогою зорових аналізаторів людина розрізняє світло, гаму кольорів [9: 207, 225].

Дослідження зорових відчуттів людини представлено лише окремими науковими статтями. Зокрема, С. Мартінек використала результати асоціативного експерименту для вирішення проблеми мовної концептуалізації зорового сприйняття [6]. О. Головацька описала концептосферу «зорове сприйняття» сенсорних дієслів у давньоанглійській мові [3]. О. Присяжнюк у кандидатській дисертації досліджує структуру лексико-семантичного поля візуального сприйняття в українській мові [10].

Метою статті є концептуалізація зорових відчуттів на фразеологічному матеріалі англійської та української мов. Ядро тематичного блоку “Зорові відчуття” складають мікроконцепти, об’єктивовані іменниками та прислівниками СВІТЛО / ТЕМНО (ТЕМРЯВА / ТЕМІНЬ) та BRIGHT / DARK, як-от: *хоч в око (очі) стрель (стрельни* [13: 265]; *полуда на очі впала* [13: 671]; *хоч оком світи* [13: 786]; *туман застилає/застелив очі* [13: 903]; *в очах туманіє* [8: 139]; *heave in sight* [5: 689]; *as blind as a bat* [18: 196]; *be out of sight* [15: 38] тощо.

Лексикографічні джерела подають наступні визначення мікроконцептів: **Світло**. 1. Промениста енергія, що випромінюється яким-небудь тілом, сприймається зором і робить видимим навколишнє. 2. Освітлення, характерне для певного часу доби. // розм. світанок, схід сонця. 3. Джерело освітлення і пристрій для освітлення в приміщенні та на вулиці. // Освітлення, яке дають освітлювальні прилади. 4. Місце, звідки йде освітлення; освітлене місце, освітлений простір; **Світло**. 1. Прислівник до **світлий** [2: 1299]; **Темнота**. 1. Відсутність світла, освітлення; темінь. // Темне, не освітлене або погано освітлене місце, не освітлений простір. // Час, коли не світить сонце; пізній вечір, ніч; **Темно**. Прислівник до **темний** [2: 1439-1440].

Етимологічне походження аналізованих мікроконцептів свідчить про їхню вторинність: **темнота** – від прикметника темний, д.-укр. тъмьнь, псл. тъмьпъ, похідне від тъма “тъма, відсутність світла” [4 (5: 543)]; **світло** – від іменника світ, д.-укр. свѣтъ, псл. svetъ (svoit) [4 (5: 196-197)]; **bright** – OE beorht, ME briht [16: 332]; **dark** – OE dearc (deorc), ME derk(e), darke [16: 726].

Досліджувані мікроконцепти переважно вербалізуються ФО, утвореними на основі порівнянь з зоонімами, демонологічними істотами, явищами природи, предметами побуту: *як удень* [13: 91]; *очі, як у кроля* [12: 367]; *black as the devil; black as thunder* [1: 63]; *blind as a harper; black as a pot-side (pan)* [1: 67]; *have cat’s eyes* [1: 110]; *as brown as a berry* [1: 171];

have an Eagle's eyes [1: 211]; *dark as a wolf's mouth* [19: 167]; *black as hell* [17: 209]; *pale as wax* [17: 232].

Другим напрямком вербалізації зазначених мікроконцептів є гіперболізація будь-чого (найчастіше негативного), напр.: *хоч в око дай* [13: 219]; *аж в очах рябіє* [13: 777]; *хоч в око (очі) стрель (стрельни)* [13: 866]; *хоч голки збирай* [13: 323]; *аж сліпуть очі* [14: 270]; *аж глянути не можна* [6: 55]; *pitch darkness* [1: 759]; *see stars; see (things) double (see double)* [1: 844]; *pitch dark* [17: 219] та ін. ФО *око губиться* [13: 585], *очі (вульг. баньки) повилазили* [13: 598] виникли завдяки метонімічному перенесенню (людина – частина тіла). Утворення ФО *тьма єгипетська* та *Egyptian darkness* [1: 301; 5: 196] пояснюється спільним джерелом – Біблією.

Як видно з поданих вище прикладів, англійські ФО найчастіше утворюються на основі порівнянь, проте українські завдяки гіперболізації. Концептуальна опозиційна пара «світло – темрява» представлені однаково в зіставлюваних тематичних блоках. Образ темноти як у свідомості мовців англомовного світу, так і українців асоціюється переважно з чимось негативним; з першим компонентом опозиції поєднуються зазвичай позитивні уявлення.

У компонентному складі ФО широко вживається соматизм *око: у вічі (видом) не видати* [13: 86]; *двоїтися в очах* [13: 225]; *око губиться* [13: 585]; однак в англійських ФО стрижневим компонентом виступають лексеми *sight, darkness*, рідше *eye: Egyptian darkness* [1: 301; 5: 196]; *heave in sight* [5: 689]; *have (got) a film over one's eyes* [1: 456; 5: 274] тощо.

В українських фразеологізмах зрідка вживаються варіантні компоненти: *світу (світа) [білого (божого)] не видно (видко)* [13: 87]; *свічки (сто свічок) в очах засвічуються (стають)/засвітилися (засвітилося, стали)* [13: 788] тощо. Натомість в англійських еквівалентах фіксуються численні варіанти: *(as) black as hell (jet, my/your hat, night, midnight, pitch, print, the grave)* [1: 139; 5: 86]; *(as) blind as a bat (beetle, mole, an owl, coot, brickbat)* [1: 144] тощо.

ФО зіставлюваних семантичних груп мають досить строкату морфологічну будову:

1) “сполучники хоч, аж + (прийменник) + іменник + дієслово”: *хоч око (очі) виколи* (рідко *вибий, виїми, вибери*) [13: 90]; *хоч в око дай* [13: 219]; Дієслова у таких ФО вживаються в наказовому способі; 2) “дієслово + (прийменник) + іменник”: *двоїтися в очах* [13: 225]; *докинути оком (очима)* [13: 258]; *стратити очі* [13: 866]; *bring into sight (view)* [5: 110]; *heave into sight* [5: 689] тощо; 3) “іменник + дієслово+(прийменник, іменник)”: *око губиться* [13: 585]; *очі (вульг. баньки) повилазили* [13: 598] тощо (характерно для українських еквівалентів); 4) “порівняльний сполучник as + прикметник + сполучник as + іменник”: *as clear as a bell* [5: 75]. Окрему морфологічну будову має ідіома *як удень* [13: 91]. ФО *тьма єгипетська* [13: 24] та *Egyptian darkness* [1: 301; 5: 196] виступають повними еквівалентами.

Частина англійських та українських ФО на позначення зорових відчуттів посідає синтаксичні позиції простих дієслівних присудків, напр.: “*Ярина вийшла з хати На світ божий глянуть, – Ледве вийшла... А лютеє лихо .. В самім серці повернулось І світ заступило*” [13: 318]; “*A sudden movement of the clouds brought the airfield into view*” [5: 110]; “*He will pore his eyes out over his books one day*” [18: 255]; “*There was a green ribbon in her hat, which jarred upon my eyes, and her blouse-like bodice was full and clumsy*” [1: 559]; тощо.

Однак переважна більшість українських фразем виконує синтаксичні функції:

1) складеного іменного присудка: “*Гетьман став білий як стіна*” [7: 452];
 2) головного члена односкладного речення: “*Хурделиця – світу не видно. Порожньо на пероні*” [13: 87]; “*Руки [Гандзині] починали боліти, від напруги двоїлося в очах*” [13: 225]; “*Висушили мене сльози, у грудях мене давить, голова морочиться, в очах мені жовто, куди гляну*” [7: 51];
 3) підмета і присудка двоскладного речення: “*Огей скинув капелюх і, віддавши голову сонячним промінням, не поспішаючи чвалав кривулястою алеєю. Його око губилося в густій сітї дерев*” [13: 585];

4) підрядної частини складнопідрядного речення, вираженої порівняльним зворотом: “*Темінь – хоч око виколи*” [13: 90]; “*А верби виблискують, аж у очах рябіє*” [13: 777]; “*На землю злізла ніч.. Хоч в око стрель тобі, так темно надворі*” [13: 866] (дієслівні компоненти таких ФО виступають у наказовому способі, що виявляється фактично єдиною можливою

морфологічною формою їхнього вираження); "...*Фавор-гора, // Неначе з злата-серебра, // Далеко, високо сіяє, // Аж сліпить очі*" [14: 270]; "*Тім'я гори біліло, неначе сніг, аж різало в вічі*" [7: 87]; "*Тодося стояла бліда, наче мрець*" [7: 181] тощо.

Англійські ФО зазвичай виступають складеними іменними присудками, напр.: "*Then they're in solitary, eight by six, down below, in the basement. It's black as pitch down there*" [1: 139]; "*Minnie was all red in the face and loughing. Not cross at all*" [1: 140]; "*Yet the bastard is as blind as a bat*"; "*Anyway I'm as blind as a coot*"; "*As I said Tom Crow was as blind as a mole*" [1: 144]; "*It was a night of Egyptian darkness*" [5: 196]; "*He was of a great stature, an' black as hell, and his e'en were singular to see*" [17: 192].

Лексикографічні джерела та авторські тексти фіксують уживання англійських ФО в ролі обставин та означень (відокремлених), як-от: "*We panted in the close cabin; our faces streamed; the bay outside hissed as if boiling; the water fell in perpendicular shafts as heavy as lead; it swished about the deck, poured off the spars, gurgled, sobbed, splashed, murmured in the blind night*" [1: 144-145]; "*Trippeta, pale as a corpse, advanced to the monarch's seat, and falling on her knees before him, implored him to spare her friend*"; "*One evening a big red-headed Swede burst into one of the huts, pale as a sheet*" [1: 746]; "*It was like a flash of lightning in a night, as dark as pitch*" [5: 196].

ФО зіставлюваних тематичних блоків мають розмовний характер, що підкреслюється їхнім контекстуальним оточенням: "[*Гарасим:*] *А давно ти діду осліп, чи таким і родився? [Кобзар:] Та літ з тридцять буде, як ношу я ніч за собою*" [13: 558]; "*Маруся почула, як крутиться у неї голова, як туман застилає очі*" [13: 903]; "*By this time the storm had about reached us; the guests of wind were glaring the torches and making the shadows swash about, the first heavy drops of rain were falling, the world abroad was black as pitch, the lightning began to wink fitfully*" [5: 86].

Завдяки стилістичному прийому нагнітання (часте повторення фразеологізму) гіперболізується фізичний стан дискомфорту головного персонажа в контексті: "*Гостре проміння різало очі безперестанку, неначе кололо в вічі гострим промінням. Сремія не видержав і повернув голову до другої стіни. І віконечко повернулось туди ж, а зоря все миготіла й різала очі уперто й навратливо. Куди не повертав він очі, поверталось і віконце, і знов дивилась на його гостра ясна зоря й різала йому очі*" [7: 240]; "*Знов пожовкло в його очах, потім позеленіло. Зінько застогнав і заплющив очі. Знов усе почорніло в його очах, неначе вкрилось чорною темрявою найтемнішої ночі*" [7: 465].

ФО на вид уживається в діалектному мовленні, тоді як ФО *очі* (вульг. *баньки*) повилазили має у своєму складі вульгаризм: "*Мабуть, тоді тільки Парасці повилазили баньки, прибігла і почала брехати тому пихатому битливому панові*" [13: 598]. "*Я тебе зараз так пошаную по бузі, то аж свічки в очах стануть! Чо-сь вилупила на мене бульки?*" [13: 788];

ФО *туман наліг на очі* завдяки прийому нарощення слів вільного вжитку *болочий*, душа передає важкий фізичний та душевний стан героїні в авторському тексті: "*Болочий туман наліг їй на очі і душу*" [9: 187].

Стилістичний прийом розширення ФО *as black as a crow's wing* відбувається завдяки уживанню означень *irridiscent* та *young*: "*Only the coppery light of the law autumn moon, sifting through the tall distant pines, ruffled the water that was as black and irridiscent as a young crow's wing*" [1: 139].

Отже, концептуальна опозиційна пара «світло – темно» представлена однаково в зіставлюваних тематичних блоках, кожний компонент якої асоціюється з позитивним/негативним у етнічному менталітеті народів. ФО зіставлюваних тематичних блоків за однакової функціонально-стилістичної конотації виступають частковими фразеологічними еквівалентами, оскільки простежуються їхні відмінності у компонентному складі, на морфологічному і синтаксичному рівнях мови. Повними фразеологічними еквівалентами є ФО *see double* – *двоїтися в очах*, *Egyptian darkness* – *тьма єгипетська*.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Англо-український фразеологічний словник / Укладач Баранцев К.Т. – К.: Наукова думка, 2005. – 1015 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К., Ірпінь: Перун, 2001. – 1440 с.

3. Головацька Н. Концептосфера «зорового сприйняття» сенсорних дієслів у давньоанглійській мові // Наукові записки. – Вип. 75(1). Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. / Н. Головацька. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – С. 100-105.
4. Етимологічний словник української мови: У 7 тт. / Гол. ред. Мельничук О.С. – К., 1982, т.1; 1985, т.2; 1989, т.3; 1989, т.4; 2003, т. 5; 2006.
5. Кунин А.В. Большой англо-русский фразеологический словарь / А.В. Кунин – М.: Живой язык, 1998. – 944с.
6. Мартинек С.В. Концептуализация зрительного восприятия (по материалам «Русского ассоциативного словаря») // Ученые записки ТНУ им. В.И. Вернадського. – Серия «Филология». – Том 20(59). №1. / С.В. Мартинек. – Симферополь, 2007. – С. 340-348.
7. Нечуй-Левицький І.С. Кайдашева сім'я / І.С. Нечуй-Левицький – К.: Рад. школа, 1990. – 416 с.
8. Нечуй-Левицький І.С. Князь Єремія Вишневецький. Гетьман Іван Виговський: Історичні романи / Упоряд., авт. приміт. та післям. Р.С. Міщук / І.С. Нечуй-Левицький – К.: Дніпро, 1991. – 511 с.
9. Общая психология: курс лекций / [составитель Е.И. Рогов]. – М.: Владос, 2000. – С. 207, 225.
10. Присяжнюк О. Структура лексико-семантичного поля візуального сприйняття в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02. / О. Присяжнюк. – К., 2008. – 19 с.
11. Стельмах М. Вибрані твори. Передм. М. Ткачука / Стельмах М. – К.: Сакцент Плюс, 2005. – 736 с.
12. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклад М. Номис/ Упоряд., приміт. та вступна ст. М.М. Пазяка. – К.: Либідь, 1993. – 768 с.
13. Фразеологічний словник української мови: У 2 кн. / Уклад. Білоноженко В.М. та ін. – К.: Наукова думка, 1993. Кн. 1-2. – 967 с.
14. Шевченко Т. Твори: В 5-ти т. /Тарас Шевченко. – К.: Дніпро, 1978.
15. Шоу Б. Пьесы (на английском языке). Вступ. статья Е. Гальпериной / Б. Шоу М.: Изд-во лит-ры на иностр. языках, 1950. – 172 с.
16. A Short Etymological Dictionary of Modern English. / Ed. by Partridge Eric. – London, N.Y.: Taylor&Francis e-Library, 2006. – 4246 p.
17. Stevenson Robert Louis. The Strange Case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde and Other Stories. With an Introduction and Notes by Jenny Davidson /R.L. Stevenson. – N.Y.: Barnes&Noble, Inc., 2003. – 254 p.
18. The American Heritage Dictionary of Idioms / Ed. by Ammer Christine. Boston, N.Y.: Houghton Mifflin Co., 1997. – 750 p.
19. The Oxford Dictionary of English Proverbs. 3rd ed. / Ed. by F.P. Wilson. – Oxford: Clarendon Press. 1992. – 930 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олексій Нікітченко – редактор інформаційного відділу державної організації «Всеукраїнський інформаційно-культурний центр» (м. Симферополь).

Наукові інтереси: проблеми зіставної фразеології.

К ВОПРОСУ О СПОСОБАХ ОНИМНОЙ ОБЪЕКТИВИЗАЦИИ ЭМОЦИЙ В ИНТЕРНЕТ-ПРОСТРАНСТВЕ

Ольга ПАНЬЧАК (Горловка, Украина)

У статті розглядається специфіка концептуалізації та категоризації емоцій в мові Інтернет-комунікації, а саме в системі власних імен, що функціонують у віртуальному просторі «російського Інтернету». Виділено та проаналізовано категорії емоційних ніків.

Ключові слова: нік, емоція, мовний концепт, концептуалізація, категоризація, онімна номінація.

The article discusses the peculiarities of the conceptualization and categorization of emotions in the Internet language, namely in the system of proper names in the virtual Russian Internet-world. It is selected and analysed the categories of emotional nicks.

Key words: nick, emotion, concept languages, conceptualization, categorization, onymic nomination.

Антропоцентрическая парадигма современного языкознания предполагает рассмотрение языковых параметров человеческого существования в том числе и через призму его эмоций, пронизывающих всю ментальную, вербальную и авербальную деятельность человека. Эмоции – это генетические программы поведения, обладающие энергетическими свойствами – способностью воспроизведения, трансформации, динамикой, интенсивностью, побуждающим влиянием [5: 35]. Традиционно выделяются десять эмоциональных программ: интерес, радость, удивление, горе (страдание), гнев, отвращение, презрение, страх, стыд и вина (раскаяние).

Язык как функционально-семиотическая система, объективирующая концептуальную систему человека и работу когнитивных механизмов восприятия, категоризации, памяти, является средством доступа к познанию эмоций, поскольку «все познавательные процессы, включая эмоции, носят языковой характер» [3: 23].

Неразрывная связь между когницией и эмоцией естественна. Человек в ходе своей жизнедеятельности накапливает опыт посредством взаимодействия с различными объектами, что сопровождается определенными эмоциями. Этот опыт закрепляется в сознании,

мышлении и языке, вербализирующем объекты мира, явления, ситуации и их эмоциональные оценки со стороны экспериенцера эмоции.

Общепризнанно, что основной характеристикой эмоций является ситуативность и предметность (выделение актуального предметного содержания) [2: 135]. Иными словами, эмоции возникают в ответ на значимые для человека обстоятельства. В то же время, эмоции могут сами порождать определенные ситуации (М.Ю. Урнов, D. Matsumoto, P. Braud), становясь, таким образом, своеобразными триггерами когниции. То есть, эмоция мотивирует когницию, а когниция интенсифицируется эмоциями (М.А. Холодная, В.И. Шаховский, J.A. Russell и др.). Пройдя процесс концептуализации, заключающийся в осмыслении поступающей к человеку информации и приводящий к образованию концептов, эмоции находят свое вербальное выражение. Эти языковые репрезентации эмоций могут стать их заместителями в языковом сознании и способны эмоционально переживаться этносемантической личностью.

В данной статье нас интересует специфика концептуализации и категоризации эмоций в языке Интернет-коммуникации, а именно в собственных именах, функционирующих в виртуальном пространстве «русского Интернета».

Интернет-пользователь, заинтересовавшись определенным сайтом или отдельной темой, обсуждаемой на форуме, сталкивается с необходимостью зарегистрироваться на этом сайте, чтобы получить желаемую информацию или принять участие в виртуальной коммуникации. Регистрация подразумевает самономинацию посредством ника (виртуального имени), который становится средством индентификации пользователя в границах данного сайта. Таким образом, интерес как эмоциональная программа неизбежно оказывается в основе ситуации регистрации человека на сайте. Ник, таким образом, можно считать вербализованной частью указанной ситуации.

Как было сказано выше, эмоции, пройдя через сознание человека, находят выражение в определенных языковых концептах. Нас в данной работе интересует, находит ли эмоция, мотивирующая регистрацию на сайте, свое выражение в нике как языковом концепте?

Специфические особенности Виртуального мира Интернет представляют полную свободу выбора самономинирования, не ограниченную ни правилами орфографии, ни грамматики. Поэтому пользователи сети имеют возможность выразить свои эмоции в виртуальном имени, используя в его написании как антропонимические формулы, так и единицы общей лексики, а также различные знаки и графические символы. Так, при входе в виртуальный мир человек идентифицирует себя в конкретной референциальной зоне. Этот момент мгновенен и может сопровождаться определенными эмоциями: радостью, интересом, удивлением и т.д. Это сиюминутное состояние человека в момент начала общения может быть описано в его нике: *Обиженная, Довольный Дт, Недоумевающий, Печальный менестрель, Хмурая, Joy 76*.

Поскольку эмоции очень тесно связаны с языком, именно он является и объектом, и инструментом изучения эмоциональных состояний (А.А.Залевская, А. Damasio, P.N. Johnson-Laird). В естественном языке существуют единицы, которые «номинаруют эмоции, выражают их, описывают, имитируют, являются средствами их экспликации / импликации» [6: 58]. В сознании человека эти языковые единицы, как и все другие знания, хранятся не обособленно, а в категориях – объединениях объектов с общим концептом. Категории языка эмоций (эмоциональных слов) объединяют языковые единицы по сходству их интерпретирующей семантической функции. Речь идет о всей совокупности языковых единиц, используемых для номинации объектов тематической области эмоций и их оценки, об эмотивной семантике слов и эмотивах (высказываниях, явлениях, речевых актах и т.д.) во всех их проявлениях (например, *канючить, общага, деточка, славенько*).

Вербальные репрезентации эмоций нами наблюдались на материале собственных имен в виртуальном мире Интернет. Так, например, такие ники, как *HowLovely!!! Ништяк! Смешинка, !!!)))ХоДяЧиЙ ПоЗиТиВчИк)))!!!, xD*Sm!le, ляляля), ImHappy**, УсЁ Тук-ТОМ!* можно отнести к единицам, которые объективизируют в языке эмоциональную программу «радость». Данные нашего исследования позволяют говорить о регулярном производстве

ников по данному основанию, что позволяет говорить о возможности выведения подкатегории «ник с выражением эмоции радости».

Эмоции могут быть объективизированы в нике и посредством определенных знаков и символов. Ввиду физической непредставленности человека в виртуальном мире Интернета, невербальные средства коммуникации выходят на первый план. Так, стремление участников общения к эмоциональному наполнению текста привело к созданию смайлов-эмотиконов – специальных графических знаков для обозначения эмоций и чувств. Введенные в виртуальный дискурс, смайлы получили распространение и в формах СИ (Ритуська =), *~: Fada.:~*. Смайлы – вербальные знаки, символически изображающие человеческие лица в определенных эмоциональных состояниях: :-), =), :) ,), (^_^), \(^_^)/ – улыбка, радость; -/, :\ – недовольство, озадаченность, обида; (*_*) – восхищение; (-_-), (v_v) – грусть, печаль; (O_O) – сильное удивление; (*^^*) – смущение, стыд; (>_<) – сердится, злится; :'(, :*(, (;;) – плач; :-D, :D (^_^) – смех. Имея универсальный графический характер, смайлы значительно расширили зону эмотивного в языке интернета, став своеобразным беспреводным кодом общения для интернет-пользователей.

Таким образом, к категории «ник с выражением эмоции радости» можно отнести и такие ники: *belle(^_^)*, *Фанта:D*, *ЗападЫнка:)*, *Too_Sunny)*, *Фёдор/...))*, *ППрО 100 МуЛаФкА*__**, *=:^_^=: Ванилин =: ^_^: =, Лайк :-)*.

Эмоциональная программа радости, как известно, связана с явлением итерации (вербального повторения) как своеобразного продления приятного состояния. Как следствие, интерес к сайту, может выражаться в никах, содержащих название данного сайта или некоторые элементы названия как формы итерации: *root*, *aROOTS* (сайт, где проходит форум – forum.aroots.org), *QS.kiev.ua* (сайт aquaforum.kiev.ua), *DimaTurizm* (сайт forum.turizm.ru), <http://nickname.su/#> (сайт <http://nickname.su/>) *Лайк_ВКоНмАкТе* (социальная сеть vkontakte.ru). Имя также может заключать в себе указание на отдельную тему форума, в обсуждении которой пользователь принимает участие. Так, например, на форуме кинолюбителей film-cafe.com можно встретить такие ники: *КиноГурман*, *Киношник*, *KINOPSIH*. Некоторые участники кинофорумов выбирают в качестве ника имя кино (*Lora_Palmer*, *Saruman*, *TheodoreG*, *Darth Vader*, *Smith*) или мультипликационного героя (*Bugs Bunny*, *tygarinzmey*, *Gubko-bob*, *FelixDaCat*, *Bagira*), название фильма (*Sabrina*, *X-man*, *послезавтра*, *VENDETTA*). В этом случае в нике вербализованы, кроме немедленной эмоциональной программы интереса и дополнительные программы, связанные с ситуациями, предшествующими моменту регистрации. Так, в случае с ником *Lora_Palmer* речь может идти об имени героини известного сериала «Твин Пикс» как концептуализированном СИ. Основой концептуализации, по нашему мнению, является в том числе и история эмоционального восприятия и переживания данного имени (в пределах денотата и вне его, как благозвучного звукоряда). И даже в случае намеренной вербализации отсутствия интереса в никах типа *очередной прохожий*, *просто прохожий*, *по-быстрому* коммуниканты самым фактом своего присутствия на сайте «говорят об обратном»: если зашел на сайт – значит есть интерес.

Некоторые люди приходят на форумы за эмоциональной поддержкой, которую не могут получить в реальном мире. Они переживают трудные моменты своей жизни (разлуку, неудачу, разочарование, депрессию). Их горе или страдание может быть отражено и в никах: *Grustinka*, *Хочу умереть*, *:(*, *((*, *Боль По Венам*, *ЕсЛи Лайф Не В кАйФ ..*, *БоСиКоМ пО рАзБиТыМ мЕчТам*, *(-(-(-_-)-)*, **МоКрЫе РеСнИЦЫ!*, *ч[его]-то не хватает..*, *[-_-NooB]*, *депрессивная*. Использование в форме ников этой категории восклицательного знака или соответствующих смайлов уточняет формализацию желаемой программы – горя, печали – и свидетельствует об эмоциональном переживании автора: *пЛаЧь сЕрДцА:(:(:(...*, *...скучаю по нему:(...*, *Ненавижу любовь!!!*

Такие виртуальные имена, как *EvilCat*, *PapaZol*, *_я зЛАЯ*, *CRUEL*, *Ща в глаЗ получишь*, *_Г_Р_О_З_Н_А_Я*, *|Пяткой в нос и досвидос|*, *^_^В НеОдЕкВаТе^_^* можно отнести к категории «ник с выражением эмоциональной программы гнева». Использование восклицательного знака в форме эмотивных ников усиливает эмоцию: *!! !З_Л_Ю_К_А!! !*, *Evil!!!*. К этой категории также относятся бранные ники, которые являются способом

«выпустить пар», выразить негативные эмоции вследствие какой-либо жизненной неудачи: *Пошлибывы, Все уроды, всё фигня, -Сдохни- , иди на.., ОслыКозлыВсехНаКолы.*

К категории ников, выражающих удивление можно отнести следующие имена: *(0_0), ?_?, не ну а ЧО????, Я -(О.О)- Я, oh my god, ?????.* Ники *@WoW@, uuh_kakaуа* демонстрируют изумление с оттенком восхищения.

Такие сетевые имена, как *Ха, Гыгыыы, пффф* включают в себе насмешку, издевку, иронию. А ники *Во_ZzaraZza, Че_За_Вонь! Идите вы, я ФЕЯ, Ты_Шо_ТюТю?!, Завидуй молча*, На колени, олени* выражают значение презрения, отвращения. Пренебрежение может быть выражено такими никами: *Живи, мечтай, а про меня забывай, ОдИн ТаКой и То Не ТеОй, Я VIP, А ТЫ VLIP , кому nado tot znaet, Не ТеОй ФорМат Детка.* Выбирая подобные ники, люди выражают соответствующее отношение к другим пользователям.

Следует отметить, что в некоторых случаях правильно интерпретировать те или иные проявления эмоций достаточно непросто, поскольку некоторые эмотивные единицы языка являются полифункциональными. Одно и то же языковое выражение в различных ситуациях может означать разные эмоции. Эмотивные слова и выражения зависимы от контекста и требуют подкрепления другими текстовыми средствами либо экстралингвистическими факторами.

Неоднозначность трактовки значения эмоций можно отменить и на примерах виртуальных имен. Например, ник *na nervax* может выражать страдание, тревогу или гнев; *O.oPsS...* – стыд (как осознание собственной неумелости в некоторой ситуации), беспокойство, чувство вины, раскаяние; *что?!!* – удивление, гнев, презрение, отвращение; *ахахах* – как радость, смех, так и насмешку, злорадство. Некоторые пользователи выбирают себе уничижительные имена: *™BezMozgOFF™, Лузер, БездаРь, КруВble РыКи.* Но вряд ли авторы таких ников выражают пренебрежение или презрение к самому себе. Это, скорее, самоирония (*ВлюбленНая ДурА***, *41- баба снова мандарин, да та самая пШихичка*). Рискнем предположить, что в данном случае речь может идти о сакральной идее сокрытия в имени истинного понимания человека, наложении ложного «колпака», – обычай, восходящий к временам Древней Руси. Наречение детей такими именами, как *Кривко, Косой* и под. было следствием боязни наших предков раскрыть в имени суть ребенка, сглазить его. На шуточное значение уничижительного ника указывает рядом стоящий смайл, обозначающий улыбку или смех: *балда :D, 2 д1била это сила:D, ЧуДо в ПеРьЯх), дУрКа С пЕрЕуЛкА xD.* Возможно, выбирая себе подобные имена, пользователи отталкиваются от идеи поразить виртуальное сообщество своей раскрепощенностью и способностью к самоуничтожению; тем самым вызвать интерес к себе и своему имени (*псЫх В кеДаХ О_о, Мозга.net.*). Либо, наоборот, уничижительные ники могут являться символом протеста: человек как бы заявляет о своей независимости от мнения окружающих. Своим ником он подчеркивает, что ему совсем безразлично, что могут подумать другие о человеке с таким именем, как например, *debiilllll* или *•ЧуВыРлА•*.

Таким образом, проанализировав специфику концептуализации и категоризации эмоций в языке на материале собственных имен в виртуальном мире Интернета, можно сделать вывод о том, что ники являются едва ли не единственным способом «увидеть» за формами номинации живого человека с его транзитным эмоциональным состоянием или, напротив, постоянным статусом эмотивной личности. Проанализировав некоторые языковые репрезентации некоторых эмоций среди виртуальных имен русской части Инетрнета, мы выделили следующие категории эмоциональных СИ: ники, выражающие радость; ники, выражающие интерес; ники, выражающие горе (страдание); ники, выражающие гнев, ники, выражающие удивление, ники, выражающие презрение, отвращение, пренебрежение. Выражение эмотивности в никах позволяет нам подтвердить языковой их статус. Единственное отличие этих номинативных единиц языка от так называемых регулярных языковых единиц является их специфический дискурс – пространство Интернета, где существуют свои законы языкового функционирования и коммуникации. Определение этих законов лишь намечается в современной лингвистике. По нашему мнению, изучение ников позволит приблизиться к раскрытию этих законов, как, впрочем, и проблем референции, а также дискурсивных параметров словоупотребления.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Болдырев Н.Н. Процессы концептуализации и категоризации в языке и роль в них имен абстрактной семантики // Горизонты современной лингвистики: Традиции и новаторство: сб. в честь Е.С. Кубряковой / Н.Н. Болдырев. – М.: Языки славянских культур, 2009. – С. 38-50.
2. Кириленко Т.С. Психологія: емоційна сфера особистості / Т.С. Кириленко. – К.: «Либідь», 2007. – 256 с.
3. Кубрякова Е.С. О когнитивных процессах, происходящих в ходе описания языка // Когнитивные исследования языка. Вып. V. Исследование познавательных процессов в языке: сб. науч. тр. / Е.С. Кубрякова. – М.: Ин-т языкознания РАН, Тамбов: Изд. дом ТГУ им. Г.Р.Державина, 2009. – С.22-29.
4. Шамаева Ю.Ю. Концептуальная основа языка эмоций как знания матричного формата / Ю.Ю. Шамаева // Вісник ХНУ імені В.Н.Каразіна. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов». – 2011. – № 954. – С. 107-114.
5. Шаховский В.И. Лингвистическая теория эмоций / В.И. Шаховский. – М.: Гнозис, 2008. – 416 с. Шаховский В.И. Эмоции: Долингвистика, лингвистика, лингвокультурология / В.И. Шаховский. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 128 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Паньчак – здобувач кафедри мовознавства та російської мови Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Наукові інтереси: когнітивна ономазіологія, ономастична номінація, лінгвістичні проблеми референції.

ТИПЫ СТРУКТУРНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В ЗАГОЛОВКАХ МЕДИА-ТЕКСТОВ

Мария ПЕРЕПЕЛИЦА (Одесса, Украина)

У статті розглядаються процеси трансформації фразеологізмів на шпальтах сучасних періодичних видань в Україні. Описано структурно трансформовані фразеологізми, запропоновано класифікацію основних типів їхньої трансформації.

Ключові слова: трансформація, фразеологізм, фразеотворчість, заголовок, сучасні друковані ЗМІ, модифікація, ефект впливу.

In the article deals the processes of transformation of phraseological units on the pages of the modern press in Ukraine. The structurally transformed phraseological units are described, classification of basic types of their transformation is offered.

Key words: transformation, phraseological unit, phraseological creation, title, modern printing mass-media, modification, effect of influence.

В языке современных медиа-текстов активно развивается индивидуально-авторское фразеотворчество: использование трансформированных фразеологических единиц в заголовках статей стало синхронной практикой современных периодических печатных изданий. Это объясняется тем, что неузуальный фразеологический материал является средством яркой семантической образности, эмоциональной оценочности, эффективным способом воздействия на читателя, «корректным способом отделения творческих интенций автора от объективной информации, представленной в последующем изложении» [8: 240].

Журналисты современных СМИ в поисках наиболее экспрессивных средств выражения информации стремятся расширить эмоционально-воздействующие возможности фразеологических единиц (далее ФЕ), их функционально-стилистическую функцию. Это отражается в различных преобразованиях устойчивых сочетаний всех типов. Новизну традиционным ФЕ придает их индивидуально-авторская обработка, т.е. трансформация узуального образа и структуры: творчески обработанный вариант смещает акцент с собственно информации на её комментарий, оценку, эмоционально-изобразительное воспроизведение [8: 249]. Фразеотворчество переплетается с семантическим развитием отдельных слов: их актуализация, выявление скрытых семантических и словообразовательных потенций активизируют новые сочетания [6: 204].

Чтобы избежать речевых штампов и клише, журналисты современных масс-медиа выражают свою авторскую индивидуальность с помощью структурной трансформации ФЕ, которая является одним из самых популярных действенных способов активизации внимания читателя, что и определяет *актуальность нашей статьи*. Вопросом различного рода трансформаций фразеологизмов, стилистических и прагматических особенностей их функционирования в медиа-текстах занимались многие ученые: В. Н. Вакуров, А. М. Григораш, Т. С. Гусейнова, В. Г. Костомаров, Б. В. Кривенко, В. М. Мокиенко, Ю. Ф. Прадид и др., однако мы сосредоточили внимание именно на структурной

трансформации ФЕ как одном из самых экспрессивных и активно используемых приемов выражения дополнительных (или подчас скрытых) авторских интенций.

Целью нашего исследования является выявление особенностей функционирования и прагматической направленности основных типов структурной трансформации ФЕ в медиа-текстах. Материалом исследования послужили комплексы заголовков с различными типами структурной трансформации, представленные в российских и украинских периодических изданиях за 2008–2012 годы.

Всякое изменение состава общеизвестного фразеологизма воспринимается как его индивидуально-художественная трансформация, т.е. как «ситуационный, или контекстный фразеологический неологизм» [1: 27]. Такая трансформация основана на сохранении у фразеологизмов внутренней формы, воспроизводимости и устойчивости. Трансформация фразеологизмов основывается на оппозициях: происходит сопоставление общеизвестного и нового, при этом трансформированный (окаzionale) фразеологизм воспринимается реципиентом только на фоне узуального, что влечет за собой действие двух линий воздействия.

Исследуя различные способы преобразования фразеологизмов на страницах газет, Т.С. Гусейнова понимает трансформацию как «любое отклонение от общепринятой нормы, закреплённой в лингвистической литературе, а также импровизированное изменение в экспрессивно-стилистических целях» [5: 7]. Некоторые ученые для описания трансформации фразеологизмов используют термин «модификация», преимущество которого объясняют несколькими факторами. Во-первых, модификация обозначает видоизменение чего-либо, что характеризуется появлением в объекте новых признаков, свойств и в той же мере отвечает полному и частичному изменению фразеологизмов, а, во-вторых, указывает на активное вмешательство со стороны, т.к. изменения фразеологизмов в художественных и публицистических текстах имеют явно целенаправленный характер [2: 160]. Другие ученые, рассматривая процесс трансформации фразеологизмов в текстах масс-медиа, называют её интерпретацией [4; 7].

1). Анализируя тексты современной прессы, наблюдаем, что одним из самых популярных видов структурной трансформации фразеологизмов является прием лексической замены компонентов узуальной фразеологической единицы окаzionale элементами (субституция), который заключается в целенаправленной замене одного, нескольких или вообще всех компонентов фразеологизма словами свободного употребления. Трансформированные в результате субституции компоненты фразеологизма могут находиться с узуальными в разных системно-лингвистических отношениях: синонимичных, антонимичных или свободных.

Чаще всего журналисты, изменяя структуру ФЕ, используют синонимичные отношения коррелятов. При замене узуальных компонентов общеязыковыми синонимами происходят качественные изменения в семантике ФЕ: обновляется их традиционный образ: *Шутки ради* (Elle, ноябрь 2009, с. 213) (уз. *смеха ради*). Замена узуальных компонентов фразеологизма контекстуальными синонимами – словами, приближенными по значению к замененным компонентам лишь при условии определенной реализации – в газетных текстах довольно широко используемое явление [10: 211]. К синонимичной субституции относим и субституцию компонентов узуальной ФЕ словами одного и того же тематического ряда: *На спицах* (Vogue, октябрь 2010, с. 156) – замена компонента *иголки* на слово из одного и того же лексико-тематического ряда («швейные принадлежности») – *спицы*. *Окно в Азию* (Elle, № 100, 2009, с. 160) – статья-обзор лучших азиатских курортов (ср.: *окно в Европу*). *1000 евро на ветер* (Gazzetta, октябрь 2006, с.6) – ср.: *деньги на ветер*. *Шутки ради* (Elle, ноябрь 2009, с. 213) – уз. *смеха ради*.

Распространенным типом структурной трансформации фразеологизмов является антонимия его взаимозаменяемых коррелятов, которая создается с помощью противопоставления значения одного из компонентов узуальной ФЕ окаzionale слову. На страницах русскоязычных печатных СМИ Украины нами были выявлены следующие примеры антонимичной субституции: *Луковое счастье* (Elle, февраль 2009, с. 188) – ср.: *горе луковое*. *Бессонное царство* (Elle, ноябрь 2009, с. 80).

На страницах современных изданий наблюдается значительное количество примеров субституции членов узуальной ФЕ словами, не связанными с заменяемыми компонентами никакими системно-лингвистическими связями: *После отпуска в четверг* (Mini, ноябрь 2011) – уз. *После дождичка в четверг*; *Небесная бухгалтерия* (Корреспондент, № 33, 2011) – ср. *небесная канцелярия*; *Уволить нельзя помиловать* (Mini, ноябрь 2011) – уз. *казнить нельзя помиловать*; *Выборы – дело тонкое* (Корреспондент, № 34, 2010) – уз. *Восток – дело тонкое*. *Машу маслом не испортишь* (Cosmopolitan, май 2008, с. 212) – статья о парфюмерии на масляной основе (ср.: *Кашу маслом не испортишь*).

Субституция компонентов узуальной ФЕ словами свободного использования производится с целью конкретизации и усиления значения фразеологизма, «приспособить фразеологизм к конкретной ситуации, оживить традиционный образ, создать некий комичный эффект, конкретизировать семантику или изменить значение нормативной стойкой единицы в тексте» [3: 127].

Необходимо отметить, что с точки зрения эффекта обманутого ожидания важна позиция заменяемого компонента. Замена конечного компонента ФЕ имеет большую воздействующую силу, а отличие от замены серединного или инициального компонента. Это можно объяснить тем, что читатель старается спрогнозировать конец фразы, а не начало, поэтому субституция конца фразеологизма является более неожиданной, потому более эффективной с точки зрения воздействия на адресата статьи.

2). Одним из наиболее часто используемых приемов фразеологической трансформации на страницах печатных СМИ является **парономазия** – стилистическая фигура, заключающаяся в постановке рядом созвучных, но не одинаковых по значению слов, что приводит к комическому эффекту. Сравним примеры фразеологической парономазии на страницах современных журналов: *Дело мести* (Корреспондент, № 18, 14 мая 2010) – ср.: *дело чести*. *Мастер на все муки* (Cosmopolitan, август 2011) – ср. *мастер на все руки*. *Родинка-мать зовет* (Vogue, ноябрь 2011) – ср. *Родина-мать зовет*. *Святая русь* (Vogue, ноябрь 2011) – ср.: *святая Русь*. *Высший пилатес* (Vogue, январь 2012) – ср. *высший пилотаж*.

Исследуя язык современных СМИ, наблюдаем появление нового вида фразеологической парономазии – трансформации, основанной на созвучии с именами собственными. Такое лингвистическое явление отражено в следующих примерах: *От Крайе до края* (Vogue, февраль 2011) – статья о модели Летиции Крайе (ср. с узуальным *от края до края*). *Против Лома нет приема* (Readme, №1, с. 3) – автор использует полное созвучие лексических компонентов-омонимов (*Лом* – усечение фамилии Олимпийского чемпиона по боксу Василия *Ломаченко*). *Меллон алых роз* (Vogue, июль 2011) – название статьи об основательнице обувной марки Jimmy Choo Тамаре Меллон. *Добро победит с Ло* (Vogue, март 2012) – так названа статья о британском актере Джуде Ло (ср.: *Добро победит зло*).

Подобные авторские фразеологические новообразования, имея в основе своей семантики содержания общеизвестных ФЕ, приобретают по авторскому замыслу дополнительные стилистические коннотации: юмористическое, комическое, шутовое, иронически-юмористическое и другие семантико-стилистические оттенки.

3). С целью актуализации фразеологизма автор может сокращать или расширять его компонентный состав. **Импликация**, или сокращение состава, фразеологизма обычно связана с его переосмыслением: *Красота требует* (Elle, февраль 2009, № 99, с. 168) – усечение общеизвестной пословицы *Красота требует жертв*. *Яблоко от яблони* (Корреспондент, октябрь 2010) – ср. *яблоко от яблони недалеко падает*. *Не было бы счастья* (Joу, январь 2009, с. 34) – усечение второй части общеизвестного устойчивого выражения *не было бы счастья, да несчастье помогло*. *Все возрасты покорны* (GQ, апрель 2009, с.200) – сравним с крылатой фразой А. С. Пушкина «*Любви все возрасты покорны*». *Всему голова* (Vogue, № 2, февраль 2009, с. 180) – усечение начального слова известной пословицы *Хлеб всему голова*. *Везде у нас дорога* (GQ, январь 2009, с. 141) – автор использовал лишь часть ФЕ *Молодым везде у нас дорога, стрикам всегда у нас почет*.

4). С целью придания новых семантических и стилистических оттенков, усиления экспрессии, привязывания авторского фразеологизма к определенной речевой ситуации

журналисты используют не только сокращение, но и расширение компонентного состава (**экспликация**) узуальных ФЕ: *Два сапога пара: Эми с мужем Блейком Филдер-Сивилом* (MINI, июль 2008, с. 70). *Френк Синатра и Ава Гарднер: одного поля ягода* (MINI, июль 2008, с. 74). В обоих случаях происходит конкретизация узуальных ФЕ за счет «привязывания» их к известным персонам. *Усыпанные стразами Swarovski оксфорды Dolce&Gabbana для тех случаев, когда с корабля нужно попасть непосредственно на бал* (Harper's Bazaar, декабрь 2008, с. 52).

5). Под **контаминацией** принято понимать соединение в новом выражении частей разных, но близких по смыслу фразеологизмов. Примером контаминации может быть речевая ошибка: «Это играло решающее значение» (играть роль + иметь значение). Но контаминация ФЕ является также и экспрессивным индивидуально-авторским типом структурной трансформации, демонстрирующим разрушение традиционных представлений, транслируемых фразеологией из поколения в поколение [9]. Однако в современных медиа-тестах контаминация является довольно редким явлением, что, видимо, связано с двуплановостью и «нагромождением» смысловых сем: *Классический случай, когда и волки сыты, и овцы целы* (Elle, декабрь 2008, с. 200).

Структурная трансформация, в отличие от семантической, вносит изменения в словесный состав фразеологизма. Как показали наблюдения, являясь одним из наиболее активно используемых приемов привлечения внимания читателя, структурная трансформация ФЕ имеет определенную прагматическую направленность и сводится к нескольким основным типам в заголовках медиа-текстов: **субституция, паронимазия, экспликация, импликация, контаминация**. Трансформации фразеологизмов помогают журналистам избегать штампов, отражает настроение современности, раскрывает систему определенных культурных ценностей эпохи, даёт эффект новизны, «находки», привязывая трансформированные авторские фразеологизмы к конкретной языковой ситуации.

В эпоху высокоразвитых информационных технологий трансформированные языковые единицы в текстах СМИ – увлекательное чтение, за которым процесс расшифровки кода, обдумывания, размышления, принятия решений [8: 252].

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Ашукин Н. С. Крылатые слова : литературные цитаты, образные выражения / Н. С. Ашукин, М. Г. Ашукина. – М. : Современник, 1996. – 560 с.
2. Баран Я. А. Фразеологія : знакові величини : [навчальний посібник] / Я. А. Баран, М. І. Зимомря, О. М. Білоус, І. М. Зимомря. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 256 с.
3. Вакуров В. Н. Основы стилистики фразеологических единиц / В. Н. Вакуров. – М. : Московский университет, 1961. – 176 с.
4. Григораш А. М. Систематизация приемов авторской интерпретации фразеологических единиц / А. М. Григораш // Система і структура східнослов'янських мов: [зб. наук. праць]. – К. : УДПУ, 1999. – С. 194–199.
5. Гусейнова Т. С. Трансформация фразеологических единиц как способ реализации газетной экспрессии: дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: 10.02.01 – «Русский язык» / Т. С. Гусейнова. – Махачкала, 1997. – 188 с.
6. Костомаров В. Г. Языковой вкус эпохи / В. Г. Костомаров. – СПб.: Златоуст, 1999. – 319 с.
7. Романченко А. П. Індивідуально-авторська інтерпретація фразеологічних одиниць у засобах масової інформації / А. П. Романченко // Слов'янський збірник : [збірник наукових праць]. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – Вип. 17. – Ч. 1. – С. 380–386.
8. Сметанина С. И. Медиатекст в системе культуры (динамические процессы в языке и стиле журналистики конца XX века): [монография] / С. И. Сметанина. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2002. – 383 с.
9. Стоянова Е. «Новая» фразеология в языке масс-медиа (на материале русского языка) / Е. Стоянова // Режим доступа: http://www.russian_slavica.org/article657
10. Хороз Н. С. Субституція компонентів фразеологізмів як один з видів структурно-семантичних трансформацій (на матеріалі сучасної хорватської преси) / Н. С. Хороз // Восточноукраинский лингвистический сборник: [сборник научных трудов] / Отв. ред. Е. С. Отин. – Донецк : Донеччина, 2004. – Вып. 9. – С. 208–221.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марія Перепелиця – аспірант кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Наукові інтереси: мовні трансформації, мова сучасних ЗМІ, термінологія моди.

СЕМАНТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ІМЕНІ ГЕРМАНСЬКОГО БОГА ЛОКІ

Світлана СВЕТОЧЕВА (Миколаїв, Україна)

У статті досліджується етимологія імені бога Локі, подається лексико-семантичний аналіз цього імені, з'ясовується специфіка вираження у процесі розвитку мови. Разом із тим на матеріалі міфологічних текстів «Старших Едд» розглядаються домінуючі репрезентативні функції бога.

Ключові слова: етимологія, германський бог Локі, лексичний аналіз, семантика, міфологічні тексти, діакронія, едда.

The article deals with etymology of the god Loki, the lexico-semantic analysis of this name is presented, the peculiarity of expressing in the process of the historical development of the language is found out. At the same time dominant-representative functions of the god are investigated on the material of the ancient mythological texts of "Poetic Edda".

Key words: etymology, German god Loki, lexical analysis, semantics, mythological texts, diachrony, edda.

Сучасна лінгвістика характеризується все детальнішим вивченням зародження й розвитку слів, що розглядаються в межах одного лексико-семантичного класу, проводяться типологічні та порівняльні дослідження. Останнім часом активізується вивчення означеної проблеми в напрямі діакронічної германістики, про що свідчить ряд наукових праць Т.В.Гамкрелідзе, В.В.Іванова, В.Д.Каліущенко, В.В.Левицького, О.Д.Огуйя, В.Г.Таранця, В.Н.Топорової, Л.Н.Ягупової. Між тим проблема розвитку семантики і структури давніх германських мов ще не достатньо вивчена, відтак, потребує подальшого розгляду. Розглянута тема знаходиться в руслі сучасних досліджень із семантики мов, що визначають актуальність цієї статті.

Метою нашого дослідження є вивчення лексико-семантичного значення германського бога Локі.

Об'єктом наукової розвідки слугує германський теонім Локі, розглянутий на матеріалі давніх міфологічних текстів «Старших Едд».

Предметом дослідження є вивчення семантичних і функціональних особливостей бога Локі, що дозволить нам розкрити етимологію германського бога.

Германський бог Локі має найбільш своєрідну подоби з усіх богів. Він виконує неоднозначні функції. Локі має риси трікстера, його поведінка досить чудна й мінлива. Він є і призвідником розбрату, і дарувальником, і супутником Одіна і Тора, і руйнівником світу, і жартівником.

Локі (дісл. *Loki*) ім'я ще не зовсім вивчене, передбачувана етимологія дісл. 'logi' – полум'я, 'luža (<lougiā, liŋga) – болото, трясовина, 'luka' – зачиняти, замикати, 'lok' – руйнівник [11: 365]. Локі є сином велетнів Фарбауті Лаувейї. У нього були 3 дітей від велетня Ангрбоди: вовк Фенрир, змії Ермунганд та Донька Хель (богиня царства мертвих) та 2 дітей від Сігюн – Валі і Нарві.

Нами було проаналізовано 16 текстів із «Старших Едд» (всього 20764 словоформ), де ім'я Локі зустрілося 56 разів. Бог має також наступні імена: *Loptir* або *LoDurr*. Розглянемо семантику бога Локі на матеріалі окремих текстів. В Едді «VegtamskviDa» йде мова про те, що після поганих снів Бальдра верховний бог Одін був дуже стурбований долею свого сина, а тому вирішив поїхати до могили Вольви і дізнатися, хто стане вбивцею і хто відповідь за вбивство. Богиня йому напроорокувала, що саме Локі і стане його вбивцею:

П. 14. «*Heim ríð þú, Óðinn, ok ver hróðigr, svá komir manna meir aftr á vit, er lauss Loki líðr ór böndum ok ragna rök rjúfendr koma.*» [Elder Edda, VegtamskviDa]

‘Їдь додому! Пишайся своєю славою, відтепер сюди ніхто не приїде, доки свої узи Локі не скине і не настане гибель богів!’

Локі причетний до смерті бога Бальдра, за яким горював увесь світ. Коли Бальдру почали снитися злі сни про власну смерть, тоді Фрігг взяла клятву від природних явищ (води, рослин, вогню), крім омели, що ніхто не заподіє йому шкоди. Локі про це дізнався і використав омелу для його загибелі. Таким чином, він стає супротивником бога Тора, хоча іноді виступає в ролі його ж помічника.

Після смерті Бальдра Локі з'явився на бенкет до морського велетня Егіра, де розпочав сварку з богами. Локі говорить правду, цим самим і викриває сім богинь і сім богів. Він звинувачує богів у відсутності цнотливості й боягузтві, саме «Lokasenna» нам це демонструє:

П. 3. «*Inn skal ganga Ægis hallir í, á þat sumbl at sjá; jöll ok áfu færi ek ása sonum, ok blend ek þeim svá meini mjöð.*» [Elder Edda, Lokasenna]

‘До Егіра в дім – ввійти я вирішив та на бенкет подивиться; розбрат та ворожнечу їм я принесу, розведу мед злобою.’

«*Loki mátti eigi heyra þat, ok drap hann Fimafeng.*» [Elder Edda, Lokasenna]

‘Локі не стерпів цього та вбив Фімафенга’

П.40. «*Loki kvað: Þegi þú, Týr, þat varð þinni konu, at hon átti mög við mér; öln né penning hafðir þú þess aldregi vanréttis, vesall.*» [Elder Edda, Lokasenna]

‘Локі сказав: «Ти, Тюр, мовчи! Від мене народила дружина твоя сина; за безчестя з тобою не розраховувався – стерпів ти, мерзенний»’

Локі обвинувачує Тюра в тому, що він стерпів зраду своєї дружини, і повідомляє, що син якого вона народила є його сином. Виходячи із кількості зваблених богинь, він є головним спокусником серед богів. Цьому є ще одне підтвердження:

П.52 «*Loki kvað: Léttari í málum vartu við Laufeyjar son, þá er þú létz mér á beð þinn boðit; getit verðr oss slíks, ef vér görva skulum telja vömmín vár.*» [Elder Edda, Lokasenna]

‘Локі сказав: «Ласково ти кликала колись Локі на ліжко: варто згадати, якщо ми розпочали рахунок недобрих вчинків»’

Найголовнішою справою Локі є зваблення дружини Тора Сів.

П. 24. «*Loki kvað: En þik síða kóðu Sámseyu í, ok draptu á vétt sem vödur, vitka líki fórtu verþjóð yfir, ok hugða ek þat args aðal.*» [Elder Edda, Lokasenna]

‘Локі сказав «А ти, я чув, на острові Самсей бив в барабан, серед людей чаклував, як роблять чаклунки, – ти – муж женоподібний.»’

У цьому випадку Локі звинувачує Одіна у жоноподібництві у відповідь на те, що Один назвав його дії жіночними, оскільки Локі був вісім зим під землею, доїв корів та народжував дітей там. В цій же Едді згадується про кровне побратимство Локі з головним германським богом Одіном:

П.9. «*Loki kvað: Mantu þat, Óðinn, er vit í árdaga blendum blóði saman? Ölvi bergja lézktu eigi mundu, nema okkr væri báðum borit.*» [Elder Edda, Lokasenna]

‘Локі сказав: «Одін, колись – чи пригадуєш? – кров ми змішали з тобою, – сказав ти, що пива пий не почнеш, якщо мені не наллють»’

П.19 «*Gefjun kvað: Hví it æsir tveirskuluð inni héraýrðum sakask?Loft ki þat veit,at hann leikinn erok hann fjörg öll fía.*» [Elder Edda, Lokasenna]

‘Гевьон сказала: «Даремно ви, два аса один одного колете лайками, відає Лофт, що славиться жартівником і любимцем богів.»’

У цьому випадку ми зустрічаємо ще одне ім’я Локі ‘Loft’, тут він виступає жартівником, який наслідків, що можуть бути від його жартів.

П. 49. «*Skaði kvað: Létt er þér, Loki; mun-at-tu lengi svá leika lausum hala, því at þik á hjörvi skulu ins hrímkalda magar görnum binda goð.*» [Elder Edda, Lokasenna]

‘Скаді сказала: «Локі, ти веселий, але будеш недовго розважатися на волі, тому що кишками сина тебе боги до скелі прив’яжуть»’

В Едді «Völuspá» йдеться мова про помсту Локі за смерть сонячного бога Бальдра:

П.34 «*Þá kná Váli vígbönd snúa, heldr váru harðgerhöpt ór þörmum.*» [Elder Edda, Völuspá]

‘Заплів Валі страшні вузли, міцні вузли заплів із кишок.’

П.35 «*Hapt sá hon liggja undir Hveralundi, lægjarns líki Loka áþekktan. Þar sitr Sigyn þeygi of sínum ver vel glýjuð. Vituð ér enn – eða hvað?»* [Elder Edda, Völuspá]

‘Полоненого бачила під Хвералундом, подобою схожого на Локі злого, там Сігюн сидить, про чоловіка свого гірко сумує, – чи досить вам цього?’

У цьому випадку Локі прив’язали до скелі кишками сина Валі. Скаді, помстившись за смерть батька, повісила над його обличчям змію, отрута якої постійно капала на нього. Тільки віддана дружина Локі Сігюн була з ним поряд: вона тримає чашу, в яку капає отрута.

Коли чаша переповнюється, Сігун випорожнює її, але отрута капає йому на обличчя, що надає Локі тяжких мук, згідно міфам саме це і є причиною землетрусу.

У Локі є 2 дружини: добра Сігюн і погана Ангрбода, це підтверджує його двоїстість. Локі є супутником Одіна і Тора в їхніх мандрівках. І там він то рятує, то зраджує своїх супутників. Локі супроводжує Тора в його мандрівках і зустрічах з велетнем Скрюїром, а іншим разом допомагає відняти молот у велетня Трюма.

Практично у всіх ситуаціях Локі виступає дарувальником, який приносить щось нове в життя богів. Він відрізає волосся Сів, дружини Тора. Дізнавшись про це, Тор загрожує вбити Локі, якщо той не віддасть волосся Сів. Локі спало на думку звернутися до карликів, щоб вони скували золоте волосся. Після цього він закладається, що карлики не зможуть нічого зробити кращого, ніж це волосся. І карлики викували цілий скарб: молот Тора, спис Одіна, золотого кабана для Фрейра і корабель Скідбладнир. Потім Локі тікає з цими речами від карликів, використовуючи пір'я Фрейї. Саме ці предмети згодом стають скарбом асів.

Локі народжує коня Слейпніра, який стає супутником у всіх його наступних мандрівках. Він бере участь у багатьох інших ситуаціях: у крадіжці молодильних яблук Ідунн та скарбів гномів, у винайденні риболовної сітки, в участь у будівництві Асгарда – фортеці богів, поверненні молота Тора М'ельніра, що викрали велетні тощо.

Локі є єдиним зі всього пантеону богів, хто практично пов'язаний зі всіма міфологічними героями; він є родичем Одіна і постійним супутником Тора. Для того, щоб владнати всі суперечки і врятуватися, Локі перетворюється в лосося, кобилицю, сокола і навіть змінює стать.

Отже, у результаті аналізу окремих ситуацій із «Старших Едд» отримано наступні семантичні варіанти, які характеризують германського бога Локі.

Таблиця 1

Семантичні варіанти лексеми *Loki*, їхня кількість у текстах «Старших Едд»

№ п/п	Семантичні варіанти	Абсолютна кількість	Відносна кількість (в %)
1	прізвідник розбрату	25	44,6
2	дарувальник вогню	11	19,6
3	супутник Одіна і Тора	9	16,1
4	руйнівник світу	7	12,5
5	жартівник	4	7,2
	Усього:	56	100,00

Германський бог Локі виступає негативним варіантом культурного героя: міфологічним шахраєм-трікстером, блазнем, дволиким хитруном. Він є найбільш спритним зі всього пантеону богів. Локі також є вбивцею сонячного бога Бальдра, про смерть якого жалкував увесь світ. Він заподіяв багато біди іншим асам. У той же час аси часто зверталися до нього за послугами. У тих випадках, коли треба було проявити хитрість, Локі володів здатністю змінювати свою зовнішність. Скажімо, в образі кобили він заманив коня (Свадільфарі) у етуна-каменяря, який будував Асгард, чим позбавив асів необхідності віддавати останньому в дружини одну з богинь.

Цілком очевидно, що богові Локі приділялося значне місце в германських текстах: 'бог вогню, руйнівник світу, призвідник розбрату, дарувальник, супутник Одіна і Тора'. Та все ж первинною є семантика вогню, яка поєднує в себе як позитивні, так і негативні характеристики, а звідси, на нашу думку, і походять інші суперечливі значення, які отримує згодом це божество. Від так, порівняно з іншими германськими богами, Локі виступає у текстах як неоднозначний образ.

У перспективі безперечний інтерес представляють семантика і функціональні особливості інших найменувань германських божеств, що можуть розглядатися на матеріалі давніх міфологічних текстів, включаючи «Старші Едди».

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гамкрелідзе Т. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы: реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры : в 2 т. / Т. В. Гамкрелідзе, Вяч. Вс. Иванов. – Тбилиси : Изд-во Тбилисского ун-та, 1984. – Т. 1. – 428 с., Т. 2. – 440-1348 с.
2. Калиушенко В. Д. Словообразовательные универсалии // Проблемы теории и истории славянского словообразования : зб. наук. Праць / Калиушенко В. Д. – Минск : МГЛУ, 2003. – 24-25 с.
3. Левицкий В. В. Семантические и фонетические связи в лексике индоевропейского праязыка. Опыт квантитативного анализа этимологического словаря: Монография. / Виктор Васильевич Левицкий. – Черновцы: Рута, 2008. – 232 с.
4. «Лексична репрезентація імені бога Локи в германському міфологічному дискурсі» Сучасна германістика: теорія і практика : матеріали Всеукр. Наук.-практ. Конф., 7-8- листоп. 2012 р. – Дніпропетровськ : Біла К. О., 2012. – 86 с.
5. Огуй О. Д. Полісемія в синхронії, діахронії та панхронії: Системно-квантитативні аспекти полісемії в німецькій мові та мовах Європи. / Огуй О. Д. – Чернівці: Золоты литаври, 1998. – 370 с.
6. Старшая Эдда: <http://norse.ulver.com/edda/>
7. Стеблин-Каменский М. И. Старшая Эдда // Старшая Эдда. Древнеисландские песни о богах и героях. / М. И. Стеблин-Каменский – М.-Л., 1963. – 255 с.
8. Таранець В. Г. Діахронія мови:Збірка статей / Валентин Григорович Таранець; за заг. Ред.. проф.. Л.М.Голубенко – Одеса: Друкарський дім, 2008. – 232с.
9. Таранець В. Г. Трипільський субстрат: Походження давньосвропейських мов: Монографія / Валентин Григорович Таранець. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2009. – 276 с.
10. Ягупова Л. М. Мовно-географічна варіативність системи середньовісньонімецьких префіксальних іменників. Монографія (Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження. – Т. 4) / Лариса Миколаївна Ягупова. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – 605 с.
11. Vries J. de. Altnordisches etymologisches Wurterbuch / Jan de Vries. – 2. Aufl.– Brill ; Leiden ; Boston ; Köln, 2000. – 689 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Свсточева – викладач кафедри англійської філології Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського.

Наукові інтереси: германські теоніми в давніх англійських текстах та текстах «Старших Едд».

МОДЕЛЮВАННЯ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ ЛЕКСЕМИ “VALUE ” (НА МАТЕРІАЛІ СЛОВНИКОВИХ ДЕФІНІЦІЙ)

Тарас СІКОРСЬКИЙ (Чернівці, Україна)

У статті розглядається компонентний аналіз структури лексики “value”. У результаті аналізу були визначені мінімальні дефініційні семи досліджуваної лексики.

Ключові слова: компонентний аналіз, сема, лексема, лексична одиниця, ядро, периферія.

The article deals with the component analysis of the lexeme “value”. As a result, the minimum definitional semes of the lexeme were determined.

Key words: component analysis, seme, lexeme, lexical unit, core, periphery.

Сучасні мовознавчі дослідження виявляють підвищений інтерес до вивчення семантики мови. Це пояснюється тим, що лексичний склад кожної мови відображає специфіку мислення народу-носія, відкриваючи національні особливості сприйняття навколишньої дійсності. Пізнання семантичних особливостей мови дозволяє належно представити структуру мови. Тому опора в зіставних дослідженнях саме на семантику дає змогу розкрити значну кількість структурних особливостей мови, зумовлених специфікою мовної системи, що в результаті наближує до розв’язання проблеми взаємовідношення мови та мислення. Порівняльний аналіз лексичних одиниць дозволяє розпізнати семантичні властивості мови та виявити відмінні чи подібні риси. На сучасному етапі розвитку мовознавчих досліджень компонентний аналіз є одним з базових при вивченні лексики.

Компонентний (семний) аналіз є найбільш ефективним методом вивчення семантики лексичних одиниць у структурній лінгвістиці, оскільки дозволяє визначити окремі структурні компоненти мовної одиниці як диференціальних ознак. За словами Ю.Д. Апресяна, “жодна адекватна теорія значення не може обійтися без процедур, що забезпечують в тій чи іншій мірі компонентний аналіз цих значень” [1: 23]. Розвитку методу компонентного аналізу сприяли європейські лінгвістичні школи, зокрема, швейцарська (диференціальні елементи Ф. де Соссюра, 1990), копенгагенська і пражська (диференціальні ознаки Н. Трубецького, 1987). Але особливу роль у розвитку даного методу відіграла американська школа етнолінгвістики, яскравими представниками якої є У. Гудинаф і Ф.

Лаунсбері (1959). Увага до моделювання концептуального простору взаємозамінних параметричних лексем спричинена зростанням інтересу мовознавців до лінгвістичних студій, які дають змогу з позицій антропоцентризму конструктивніше й адекватніше репрезентувати суть досліджуваних об'єктів, процесів і явищ навколишньої дійсності [5: 371]. Це зумовило **актуальність** даної роботи, що полягає у лінгвокогнітивному дослідженні різновидів семантичного аспекту мови.

Метою даного дослідження є компонентний аналіз структури значення лексеми “value”.

Завдання дослідження включає виявлення мінімальних дефініційних сем досліджуваної лексеми.

Компонентний аналіз – це система прийомів лінгвістичного вивчення значення слів, суть яких полягає в розщепленні значення слова на складові компоненти, які виступають мінімальними складовими змісту. Компонентний аналіз включає ідентифікацію смислових одиниць у лексичній структурі слова, які називаються базовими атомарними компонентами або семами. Ці компоненти є елементарними відображеннями різних сторін і властивостей, які позначають предмети і явища дійсності [4: 34]. Атомарні компоненти – змістовні, конкретні і високоінформативні конструктивні одиниці, що утворюють ієрархічні структури.

Розробці компонентного аналізу присвячені роботи багатьох лінгвістів (А. Греймас, 2004, М. С. Трубецький, 1987, І.М. Кобозева, 2004). У своїх працях вони прагнуть “глибше осмислити сутність компонентного аналізу, окреслити межі його застосування в області граматики і лексики мови, а також з'ясувати його місце в колі існуючих у лінгвістиці методів дослідження мови” [7: 104–110]. Так, І. В. Арнольд зводить компонентний аналіз з опорою на словникові дефініції до передачі значення одного слова за допомогою інших, причому визначальне слово має більше елементів, ніж те, що визначається, і завжди класифікує, дозволяючи виділити ієрархію сем у складі значення, утворюючи ієрархічно побудовану єдність [2: 52–52]. Оскільки принципи компонентного аналізу найчастіше використовуються на лексичному матеріалі, то ми розглянемо на початку саме цю область.

Основи компонентного аналізу заклали В. Потье та А. Греймас. Поштовхом для його виникнення слугувала розроблена М. С. Трубецьким методика опозитивного аналізу у фонології, за якою шляхом протиставлення фонем виділялись їх ознаки. Згодом цю методику застосував Р. О. Якобсон (1963) у граматиці при описі відмінкових значень. Перенесена на вивчення лексичної семантики, ця методика отримала назву компонентного аналізу, що цілком обґрунтовано, оскільки на лексико-семантичному рівні компонентний аналіз суттєво відрізняється від подібного аналізу у фонології: тут кількість диференційних ознак значно більша і вони неоднорідні за ступенем узагальнення (що більш узагальнені ознаки, то менше їх число, що конкретніші семантичні ознаки, то більше їх число).

А. І. Смирницький та Є. Курилович “виділяли у значенні слова окремі лексико-семантичні варіанти” [6: 12–14] або “головні і часткові значення (первинні та вторинні функції)”. Ці дослідники не проводили аналізу лексичного значення лексем, як і автори тлумачних словників, хоча роль лексикографів у підготовці тлумачень лексичного значення не можна применшувати.

У вивченні слова парадигматичним шляхом дослідники В.В. Левицький, Дж. Фодор, Ю. Найда вдаються до визначень і описів значень у тлумачних словниках.

Дослідження лексики на матеріалі тлумачного словника сприяє глибшому аналізу специфічних особливостей лексем, характеризуючи їх в елементарних єдностях. Словникова стаття здебільшого відображає семантичну структуру слова детально та всеохоплююче, тому опора на дефініції тлумачного словника дає можливість досліднику розпізнати тотожності та відмінності лексичних одиниць на основі спільних та диференційних елементів дефініцій, опрацювати велику кількість лексичних одиниць та проаналізувати всі компоненти тлумачень, не виключаючи жодного з них.

Для реконструкції компонентного значення лексеми “value” у значенні словосполучення democratic value нами були проаналізовані дефініції іменникової лексеми «value» з 10 тлумачних словників. Дослідження показало, що домінантним компонентом значення “value” виступає сема “worth” (дана лексема зустрічається у 9 словниках).

Отримані семи можна класифікувати за їх частотністю у словникових визначеннях: найбільш частотні компоненти (ядро семантичного поля) – “worth” (9), “money” (6), “importance” (5), “amount” (4).

Кожна з цих сем на основі опозиційних відношень формує групу, виконуючи роль спільного семантичного компоненту. Указані семи є ядерними, оскільки вони найповніше описують семантику демократичної цінності в англійській мові.

Семи “навколоядерної” зони визначались на основі кількісних підрахунків. Ознаки “monetary” (3), “usefulness” (3), “believe” (3), “principle” (3), “good” (2), “service” (2), “utility” (2), “quality” (2), “merit” (2), “length of a time” (2), “precise meaning” (2) є периферійними компонентами, оскільки складають “ближню” периферію досліджуваного концепту.

Такі компоненти, як “idea” (1), “benefit” (1), “property” (1), “esteem” (1), “artistical composition” (1), “number” (1) зафіксовані тільки в 1-й з 10-ти досліджуваних словникових дефініцій і репрезентують “дальню” периферію лексики; див.: Сх. 1.

Схема 1. Компонентна структура лексичного значення лексики “value”

Частотність вживання компонентів лексико-семантичного поля «value» і англійській мові визначаємо на основі знайдених результатів кількості вживань відповідних компонентів у British National Corpus (збірка зразків текстів письмового та усного мовлення) із загального обсягу слововживань – 100 млн. British National Corpus, що видав наступні результати: good – 81044, number – 48841, money – 36551, service – 30295, experience – 21082, idea – 21072, believe – 20420, quality – 16205, amount – 15296, property – 12506, worth – 12110, benefit – 10760, importance – 9568, principle – 8095, monetary – 2822, merit – 1168, utility – 1045, usefulness – 509, esteem – 407, precise meaning – 52, length of a time – 0, artistic composition – 0 [8].

Отже, провівши компонентний аналіз структури значення лексики «value» констатуємо, що сема “worth” є ядром цього семантичного поля і передає зміст лексики “value”. Не зважаючи на це, в англійських текстах найчастіше трапляється сема “good”. Таким чином, компонентний аналіз підтверджує комплексний характер лексичного значення лексики “value” та вирізняє його мінімальні компоненти.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика: синонимические средства языка / Ю.Д. Апресян // Вопросы языкознания, 1993, № 4. – С. 23.
2. Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике : учеб. пособие / И.В. Арнольд. – М.: Высш. шк., 1991. – 140 с.
3. Долгих, Н.Г. О трех направлениях в разработке метода компонентного анализа применительно к лексическому материалу / Н.Г. Долгих // Филол. науки. 1974. № 2. – С. 104–110.
4. Кузнецов А.М. Компонентного анализа метод // Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В.Н. Ярцевой. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 34.
5. Михайленко В.В. Концепт «свобода» в семантичной системе мови: контрастивний аналіз / В.В. Михайленко // Теоретические и методологические проблемы исследования языка/Филологические науки/3/ – режим доступу: http://www.rusnauka.com/5_NITSB_2009/Philologia/41130.doc.htm.
6. Нікіточкіна І.В. Польова структура мікроконцепту PRECIOUS / І.В. Нікіточкіна // Інтернет конференція (24-25.11.2011) – С. 371.

7. Смирницкий, А.И. К вопросу о слове : (Проблема «тождества слова») / А.И. Смирницкий // Тр. Инта языкознания АН СССР. М., 1954. Вып. 4. – С. 12–14.
8. British National Corpus [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.natcorp.ox.ac.uk/>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тарас Сікорський – викладач Буковинського державного фінансово-економічного університету.
Наукові інтереси: політичний дискурс, перформативність мовних актів, вербалізація концептів.

ФАКТОРЫ. ВЛИЯЮЩИЕ НА ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКУЮ МАРКИРОВКУ СЛОЖНЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ СО ЗНАЧЕНИЕМ НАЦИОНАЛЬНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ

Ирина СУИМА (Днепропетровск, Украина)

У статті розглядаються основні особливості лексикографічного маркування складних прикметників зі значенням національно-територіальної приналежності; визначається роль лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників, що впливають на принципи лексикографічного відбору прикметників, що аналізуються, та їхню фіксацію в словниках російської мови.

Ключові слова: складні прикметники, національно-територіальна приналежність, лексикографічний відбір, лексикографічне маркування, лінгвістичні та екстралінгвістичні фактори, енциклопедичні видання, довідково-лексикографічні видання.

The article deals with the main peculiarities of lexicographical marking of compound adjectives with the national-territorial meaning; identifies the role of linguistic and extra-linguistic factors, which influence the principles of the lexicographical selection of the analyzed adjectives and their representation in Russian dictionaries.

Key words: compound adjectives, national-territorial meaning, lexicographical selection, lexicographical marking, linguistic and extra-linguistic factors, encyclopedic editions, reference-linguistic editions.

В современном русском языке, как в устной, так и в письменной речи, довольно часто используются сложные прилагательные, указывающие на национальную и/или территориальную принадлежность (ПНТ), типа *англо-франко-русский, испано-португальский, советско-китайский* и т.д., – сложные образования, которые создаются путем сложения двух и более основ имен прилагательных, и характеризуются особой структурой и специфической функциональной нагрузкой. Данные адъективы так или иначе фиксируются в лексикографических изданиях. Например, *абхазско-адыгский, аваро-андо-цезский, австро-пруссский, англо-франко-русский* (СЭС) [10], *американо-английский, испано-португальский, советско-китайский, тюрко-татарский* (Орфографический словарь) [6], *иберийско-кавказский, советско-афганский, финно-угорский, франко-итало-австрийский* (Слитно или раздельно) [7] и т.д.

Проблеме лексикографической маркировки сложных слов посвящено большое количество научных работ [1; 4; 5; 11 и др.], в которых, в основном, рассматривались проблемы включения в словарь таких сложных слов, которые фиксируются как термины [2], сложных прилагательных с иноязычными компонентами [9] и т.д. Однако специфика лексикографического описания ПНТ, насколько нам известно, специально не рассматривалась, несмотря на то, что такого рода прилагательные функционируют почти во всех сферах жизни и деятельности общества и фиксируются во многих письменных источниках.

В связи с этим в предлагаемой работе и сделана попытка описать основные факторы, влияющие на особенности лексикографической маркировки сложных прилагательных со значением национально-территориальной принадлежности, и определить основные принципы их отбора и фиксации в словарях.

Как известно, лексикографы по-разному подходят к проблеме описания и включения в состав словаря разных лексических единиц. Среди основных факторов, влияющих на лексикографическое описание слов, в том числе и сложных прилагательных, чаще всего называют частоту соответствующих слов и актуальность явления, которое данное слово обозначает, а также наличие письменных подтверждений, сферу употребления, происхождение, источник [1; 11]. Что касается особенностей лексикографической

маркировки ПНТ, нужно отметить, что они зависят от многих лингвистических и экстралингвистических факторов. Важнейшими из них, с нашей точки зрения, являются характер ПНТ, характер стержневого слова, характер издания, наличие реальных предпосылок существования ПНТ.

Рассмотрим некоторые из них:

Характер ПНТ

Одним из наиболее существенных факторов, по нашему мнению, является характер самого ПНТ. Трудности в лексикографической маркировке сложных прилагательных со значением национально-территориальной принадлежности в частности, связаны и с их неустойчивостью и подвижностью в коммуникативном пространстве. Многие ПНТ, ещё не успев перейти из различных текстов в словари, так и сохраняют статус окказиональных элементов. Другие лексемы, хотя и фиксируются в лексикографических источниках, тем не менее, быстро устаревают, уступая место новым сложным прилагательным, которые употребляются в различных источниках в связи с новыми, актуальными событиями в общественно-политической, экономической и т.д. сферах человеческой деятельности. Лексикографы часто не успевают регистрировать новые сложные прилагательные данного типа и вносить соответствующие изменения при их лексикографической маркировке.

Так как объем словаря обычно ограниченный и фиксированный, лексика данного издания имеет определенные хронологические рамки. Например, если речь идет о Современном орфографическом словаре, изданном в 2003 году, то, соответственно, он будет содержать лексические единицы, которые являются актуальными на момент сбора материала для создания словаря. Не стали исключением и сложные прилагательные со значением национально-территориальной принадлежности: в лингвистических словарях в основном фиксируются некоторые из тех прилагательных, которые употребляются в связи с особо важными историческими событиями или общественно-политическими, экономическими и культурными событиями, произошедшими незадолго до составления словаря. Например, известен ряд заключенных американо-японских договоров, следовательно, прилагательное *американо-японский* вошло в энциклопедические и некоторые лингвистические словари, изданные после подписания данных договоров.

Или, например, в СМИ постоянно обсуждалась тема взаимоотношений России и Украины, как следствие, в орфографических словарях стали фиксировать прилагательное *украино-российский* и т.д. Но, довольно часто, не все рассматриваемые в настоящей диссертации сложные прилагательные, которые указывают на события новейшей истории, фиксируются в словарях. Например, нередко обсуждается тема сотрудничества между Украиной и Америкой, но прилагательного *украино-американский* или *американо-украинский* нет ни в одном словаре. Или, многие СМИ уже длительное время расследуют роль англо-ирландского банка в падении британского рынка недвижимости, но прилагательное *англо-ирландский* не занесено ни в один орфографический словарь. Возможно, это связано с тем, что лексикографы не успевают фиксировать все прилагательные данного типа, так как их объем чрезвычайно велик, или со стандартностью модели этих лексических единиц (в словаре приводится несколько примеров таких прилагательных, а все остальное – образуется по аналогии). Например, в орфографическом словаре представлено только одно трехкомпонентное прилагательное с первым компонентом англо – *англо-немецко-русский*, хотя в действительности в разных сферах общественной жизни используется большое количество таких прилагательных: *англо-итало-французский*, *англо-норвежско-шведский*, *англо-советско-иранский* и т.д. Или, другой пример, в словообразовательном словаре Тихонова А. Н. указано только одно прилагательное с первым компонентом японо- : *японо-китайский*, хотя в различных источниках встречаются еще и прилагательные *японо-корейский*, *японо-малайский*, *японо-тайландский* и т.д.

Характер стержневого слова

Стержневое слово обычно указывает на сферу функционирования, в которой используется прилагательное: *Парижско-нидерландский банк*, *американо-российский фонд*, *итало-российское предпринимательство* (экономическая сфера человеческой деятельности), *итало-германская интервенция*, *американо-израильские военные учения*, *английско-*

китайский лагерь (военная), *англо-американские заимствования*, *английско-норвежские слова*, *русско-украинский словарь* (лингвистическая) и т.д.

В различного рода словарях и справочниках в основном представлены так называемые универсалии – ПНТ, функционирующие в большинстве сфер жизни и деятельности общества (*англо-русский, франко-немецкий, англо-американский* и т.п.), а также прилагательные, которые в большей мере встречаются в политических текстах и текстах официально-деловых документов. В энциклопедических изданиях ПНТ обычно фиксируются уже со стержневым словом: *Англо-бурская война, Американо-китайский договор, Англо-египетские войны, Англо-египетский договор, Англо-германская декларация, Греко-российская церковь* и т.д. (БСЭ).

Характер словаря

Довольно часто принципы отбора лексики зависят от функций словаря.

Так, прилагательные со значением национально-территориальной принадлежности чаще фиксируются в энциклопедических словарях, чем в лингвистических. Так как энциклопедический словарь содержит сведения из всех областей общественно-политической жизни, экономики, науки, техники, литературы, искусства и т.д., в нем представлено большое количество анализируемых прилагательных, которые функционируют в указанных сферах человеческой деятельности в связи с событиями, которые описаны в данном словаре (*Хорватско-венгерское соглашение, Советско-югославские соглашения, Чечено-ингушский университет, Советско-финляндская война, Советско-сирийский договор*).

Необходимо также отметить, что словари-справочники отличаются большей полнотой, чем толковые и др. словари, в представлении сложных прилагательных со значением национально-территориальной принадлежности.

В такого рода словари обычно включают сложные адъективы, которые представляют интерес в связи с частотностью их использования в печати и орфографическими трудностями, связанными с их слитным или дефисным написанием, с употреблением прописной или строчной буквы и т.д. Например, в словаре-справочнике содержится намного больше анализируемых прилагательных, чем в орфографических словарях, или в справочнике «Прописная или строчная» представлено намного больше сложных прилагательных, которые обозначают названия государств, территориальных и административных объединений, чем в нормативных словарях.

Исходный материал, который используется при составлении словаря, принципы его отбора, организации и интерпретации также являются важными факторами, которые влияют на состав словника. Каждая из этих составляющих включает в себя множество компонентов. На отбор материала накладываются различные ограничения: хронологические, нормативные, функционально-стилистические и т. д. Как правило, основными источниками исходного материала являются уже существующие словари.

Например, БСЭ и Орфографический словарь иногда указываются в списке источников при составлении словарей-справочников. Например, словарь «Слитно или отдельно» содержит большое количество сложных прилагательных, которые есть и в Орфографическом словаре и БСЭ. Некоторые лексикографические издания, как например, справочник «Новое в русской лексике: словарные материалы», наоборот ставят перед собой цель зафиксировать те слова, которые не представлены в Орфографических словарях и БСЭ.

Возможно, сложные прилагательные со значением национально-территориальной принадлежности не включены в нормативные словари в целях сокращения объема словаря: например, в словаре Ожегова, даже простые прилагательные типа *английский, французский, тибетский*, поданы внутри статей *англичане, тибетцы, французы* и т.д.

Наличие реальных предпосылок существования ПНТ

Как известно, ПНТ обозначает характер как минимум двухсторонних межгосударственных и межнациональных отношений, указывая на важные общественно-политические, экономические, культурные события. Следует отметить, что, скорее всего, в связи с этим в словарях фиксируются ПНТ, для образования которых существуют реальные предпосылки, например, подписание соответствующего договора или соглашения (*англо-ирландский договор, англо-русское соглашение, советско-индийский договор*), установления

сотрудничества между странами (*советско-малийские отношения, англо-франко-израильская агрессия*), объединение государств в союзы (*франко-советский комитет, англо-японский союз*), войны (*австро-итальянская война, буро-зулусская война*), наличие соответствующих топонимов (*Ханты-Мансийский автономный округ, Кабардино-Балкарская автономная республика*) и т.д. Так, в лексикографических изданиях фиксируются ПНТ, которые связаны с каким-то произошедшим событием, и не представлены прилагательные, которые не указывают на определенный договор, соглашение, войну и т.д., т.е. ПНТ, компоненты которых обозначают государства и/или нации, которые никогда не взаимодействовали: *Американо-филиппинская война, Американо-французский договор, Англо-американская война, Англо-франко-китайская война, Русско-датский союз, Русско-китайская декларация, Советско-американские соглашения, Советско-ангольский договор, франко-русский союз, Франко-прусская война* и т.д.

В основном страны, названия которых входят в состав данных сложных прилагательных со значением национально-территориальной принадлежности играли (или играют) важную роль в истории, в общественно-политической и экономической жизни многих стран, имели (или имеют) развитые международные отношения. Например, БСЭ фиксирует также сложные прилагательные данного типа, обозначающие характер международных отношений Великобритании с другими странами: *Англо-американская война, Англо-германская декларация, Англо-германское морское соглашение, Англо-египетский договор, англо-иракские договоры и соглашения, Англо-франко-израильская агрессия, Англо-японский союз.*

Такая же ситуация и с прилагательными с компонентами *австро-, , американо-, русско-, советско-, франко-*, в энциклопедических и лингвистических словарях фиксировались сложные адъективы, описывающие международные отношения этих стран. Например, *австро-германо-болгарский, австро-голландский, австро-итальянский, американо-испанский, американо-китайский, американо-советский, американо-филиппинский, русско-карачаево-балкарский* и т.д.

Таким образом, особенности лексикографической маркировки рассматриваемых прилагательных зависят от целого ряда как лингвистических, так и экстралингвистических явлений, связанных с характером стержневого слова, частотой употребления, сферой функционирования, и т.д. Надо полагать, что особенности лексикографической маркировки данных прилагательных также связаны и с характером словарей, в которых представлены эти прилагательные. Существенны при этом различные экономические и политические факторы, номинация титульного языка и название страны, в которой он функционирует. Особую роль при отборе этих лексических единиц в словарь играет частота, которая позволяет определить степень их употребительности и актуальности.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бобунова М. А. Русская лексикография XXI века : учебное пособие / М. А. Бобунова. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 196, с.
2. Богачева Г.Ф., Морковкин В.В. О всеохватном лексикографическом представлении лексического ядра русского языка// Вестник Томского государственного университета. 2011., №3(15), с. 7-11
3. Большая советская энциклопедия [под ред. А. М. Прохорова]. – 1 т.– М. : Сов. энцикл., 1970. – 608 с.
4. История русской лексикографии. 2011. – 344 с.
5. Морковкин В.В. О словарной лексикологии// Русский язык за рубежом. 2001. №2., с. 32-38
6. Орфографический словарь русского языка [под ред. С. Г. Бархударова]. – М.: Рус.яз., 1989. – 397 с.
7. Слитно или раздельно? Словарь-справочник [Сост. Б. З. Букчина, Л.П. Калакуцкая]. – М. : Рус. яз., 1988. – 874 с.
8. Словообразовательный словарь русского языка [под ред. А. Н. Тихонова]: в 2 т. – М.: Рус.яз., 1985. – 1742 с.
9. Снегова Е.П. О лексикографическом представлении сложносоставных слов с иноязычным компонентом// Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. 2011. № 6(2), с. 643-646
10. Советский энциклопедический словарь [под ред. А. М. Прохорова]. – 2-е изд. – М. : Сов. энцикл., 1988. – 1600 с.
11. Шимчук Э.Г. Русская лексикография: Учебное пособие. – М.: Изд-во МГУ, 2003. – 463 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Суїма – аспірант кафедри загального та російського мовознавства Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара, викладач англійської мови на курсах вечірнього та заочного навчання при ДНУ ім. О. Гончара.

Наукові інтереси: лексикографічна діяльність та її перспективи, семантичні відносини слів, особливості перекладу різного роду лексичних одиниць з англійської, німецької мов на російську, українську.

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ СЛОВНИКИ: СХІДНО-ЗАХІДНІ ПОРІВНЯННЯ**Анастасія ТАРАСОВА (Дніпропетровськ, Україна)**

У статті розглядаються головні напрямки розвитку англійської та російської фразеології, просліджується їхній вплив на словники сталих виразів та ідіом, укладених спеціально для вивчаючих англійську мову.

Ключові слова: фразеологізми, словники, лексикографія, лексикографічні традиції, підходи до укладання словників, статті у словниках, варіативність, категоризація.

The article deals with main trends of development of English and Russian phraseology, their impact on phraseological dictionaries compiled specifically for learners of English language.

Key words: phraseologisms, dictionaries, lexicography, lexicographic traditions, approaches to compiling, dictionary articles, variation, categorizing.

У статті в загальному вигляді порушується проблема співвідношення традиційних та нових підходів до процесу укладання фразеологічних словників, у цьому випадку висвітлено історичний аспект лексикографічної компіляції, а найголовніше – порівнюється європейська / американська традиції та вітчизняна методика. Це питання пов'язане з важливими напрямками дослідження, тому що зумовлюється загальною спрямованістю мовознавчих праць у царині перекладу (Р.П. Зорівчак, І.В. Корунець, О.І. Чередниченко, Л. М. Черноватий) та лексикографії (Л.В. Щерба, В.В. Виноградов) на інтеграцію компаративного, лінгвокультурологічного та семантичного підходів до укладання словників та вивчення окремих фразеологічних систем в українській та англійських мовах, що дозволяє з'ясувати універсальні закономірності та національно-специфічні розбіжності їхнього творення, функціонування у мові та мовленні і засобів перекладу цільовою мовою, способів наведення у словниках.

Фразеологізм – це об'єм інформації, специфічний експериментальний засіб репрезентації, який взаємодіючи з іншими інформаційними складовими у тексті, передає повідомлення [4: 26]. Царина фразеологізму та фразеологічності – хоч як це не парадоксально – одна із галузей, де акумульована значна кількість знань, проте і досі питання складне і вимагає вивчення.

Категоризація, як відомо, неможлива в галузі фразеології, що обумовлено значною кількістю варіацій – синтаксичних, прагматичних, стилістичних, семантичних – які постійно виявляється на прикладі фактичного матеріалу, наведеного у словниках. Для аналітиків важливим є питання виявлення початку фразеологічної царини і, до певної міри, розділити більш сталі і непрозорі одиниці від подільних і прозорих. Вирішення даних проблем вимагає застосування певних критеріїв та розробки фразеологічних категорій.

Метою статті є висвітлення засобів укладання фразеологічних словників у вітчизняній та зарубіжній лексикографічних традиціях.

А. П. Кові (А. Р. Cowie) називає фразеологію «галуззю науки, овіяною багатьма термінами та сперечанням з приводу однакового поняття у різних ситуаціях» [5]. Питаннями відбору та класифікації фразеологічного матеріалу цікавилися два засновники лексикографії для вивчаючих іноземну мову – Х. Е. Палмер (H. E. Palmer) та А. С. Хорнбі (A. S. Hornby). У спадщині Палмера-Хорнбі розглядається ще один аспект, запроваджений майже всіма англійськими словниками ідіом, – синтаксична категоризація та аналіз змістовності. Спочатку класифікація сполучень слів здійснювалася відповідно до форми та функції, у середині 1970-х рр. увага у галузі англійської (та американської) теорії фразеології приділяється іншим питанням. Х. Е. Палмер і А. С. Хорнбі розробили галузь граматичних варіацій, проте оминули масштабність чи ступінь ідіоматичності, яка виявляється у різноманітних рівнях семантичної непрозорості та / чи структурній стабільності. Більш помірковану схему, яка б дала змогу визначитися зі ступенем варіативності та зв'язком між обмеженим вибором слів, з одного боку, та значенням слова, з іншого, головним чином, розвивали на теренах Східної Європи.

Найбільш змістовною (інклюзивною) категорією В. В. Виноградова була «фразеологічна одиниця» – за словами А. В. Кові – «найуживаніше комплексне поняття у російській фразеології» [5]. Розалія Гінзбург та її колеги в 1979 р. дають наступне визначення:

«Фразеологічні одиниці – немотивовані групи слів, які неможливо вільно відтворити у мовленні, а які виникають лише у вигляді цілісно оформлених поєднань» [74].

В. В. Виноградов проводить розмежування у загальній категорії між поняттями «фразеологічні зрощення» («ідіоми»), «фразеологічними єдностями» та «фразеологічними сполученнями».

Хоча англійські словники ідіом, засновані на лінгвістичному принципі аналізу, починають з'являтися у 1970-х рр. (Кові і Маккін 1975; Лонг і Саммерс 1979), роботи, в яких б просліджувалася більша глибина і точність російської фразеології, з'явилися лише у 1980-х рр. У той час, коли, вивчаючи іноземну мову, зверталися до словника, на практиці задовольнялися лише збіркою фраз, укладачі якої не мали жодної гадки про межі фразеології, і котрі включали до словника «усталені фрази (словосполучення й ідіоми) вільні сполучення і навіть окремі слова» [2: 214]. Багатьом відома і неодноразово перевидана робота Мак Морді «Англійські ідіоми» наглядно показувала недоліки укладення, на які пізніше вказує Р. Гінзбург. Відмінність одного типу комбінацій слів від іншого – вирішальна для вивчаючих іноземну мову – не показані наглядно, і у кожній статті вільні сполучення (*lose a pencil*), обмежені словосполучення (*lose a leg*), та ідіоми (*lose heart*) наводилися без будь-якої організації і пояснень щодо проблем сполучення.

Вивчаючи іноземну мову, особливо на високому рівні, потребували словників, де б були наявні теоретичні принципи відбору і класифікації фразеологічних одиниць, а також рекомендації щодо їхнього застосування. Словник А. В. Куніна – Англо-російський Фразеологічний Словник (АРФС), перше видання 1955 р. – був одним із перших словників, укладених за наведеними принципами, а другий (1967) і третій (1984) випуски відрізняються більшою точністю описання.

З одного боку, АРФС – це робота традиційна, адже характеризується значною мірою історичною спрямованістю, проте одночасно частково залежна від сучасних англійських та американських словників словосполучень. Матеріал словника охоплює вирази, починаючи з XVIII-го – XIX-го століття і переважно приклади, вибрані із літературних джерел. Інколи уявлення А. В. Куніна про сутність того, що є на даний момент прийнятним для вживання, американський чи британський варіант, помилкові. Так, наприклад, вираз *like a cat in a strange garret* – як кіт на чужому горнищі наводиться у словнику американізмів (1951) і є американського походження, а вираз *a cat in gloves catches no mice* – кіт у рукавичках не піймає миші зафіксований в Оксфордському словнику англійських прислів'їв (1970), проте немає прикладу вживання до 1758.

Справжня сила й оригінальність словника А. В. Куніна полягає, за словами А. П. Кові, у принципі відбору і системного аналізу статей. Вирази відібрані чітко до поняття укладачем принципу фразеологічності. Так, наприклад, вирази, які мають у своєму складі слово 'edge', – *on the edge of smth.*, *over the edge*, and *take the edge off smth.* – ідіоми з переносним значенням («напівідіоми, за визначенням А.В. Куніна). Кожен з наведених виразів зберіг і донині пряме, буквальне значення одночасно з непрямым змістом. А. В. Кунін обережний і щодо відношенню до обмежуваних словосполучень (за його визначенням, «фразеологічних одиниць»), особливо там, де неможливі будь-які варіації ("*the naked truth*") чи прийнятні лише мінімальні зміни (*ask/look for trouble*).

Найхарактернішою рисою словника є те, як системно А. В. Кунін наводить варіації:

have (keep...put) all one's eggs in one basket

tread (walk) on (upon) egg-shells

Базова основа, яка залишається незмінною, виділена жирним шрифтом, там, де можливі варіації, подаються у дужках варіанти. Там, де варіації призводять до значних структурних (чи семантичних) змін, варіанти представлені у вигляді окремих виразів (вони належать до однакового «фразеологічного ряду»):

care killed a (the) cat

a cat has nine lives

a cat with nine lives

have as many lives as a cat

А. П. Кові визнає, що подібний розгалужений аналіз заслуговує на повагу, адже зроблений укладачем, який не є носієм мови і не мав у період укладання словника (особливо під час першого видання у 1940-х – 1950-х рр.) доступу до іноземних джерел і користувався лише обмеженим числом сучасних на той час робіт.

Проте не зважаючи на складнощі, які головним чином виникали у зв'язку з обмеженою наявністю сучасної зарубіжної літератури і особливо сучасних не літературних матеріалів, Англо-російський фразеологічний словник по праву вважається кропіткою академічною роботою і зразком теоретичного поступу у лексикографії.

Двохтомний словник *Oxford Dictionary of Current Idiomatic English (ODCIE)* (1975 / 1983) був першим фразеологічним словником англійської мови, укладеним носіями мови. Вперше подібний словник на теренах Великобританії використав лише письмові джерела (за винятком певних прикладів розмовного стилю) з часів II-ої Світової війни.

Другий том *ODCIE* являє собою теоретичний гібрид (у порівнянні з першим). Граматичні категорії запозичені із робіт Х. Е. Палмер і А. С. Хорнбі. Проте словник значною мірою завдячує і впливу російських теоретичних знань. Хоча укладачі *ODCIE* не мали чіткого уявлення про два попередні видання словника А. В. Куніна, словники все ж мають однакове теоретичне обґрунтування. Другий том *ODCIE* присвячений ідіомам і обмеженим словосполученням з різними структурними та функціональними варіаціями. Використано теорію російської фразеології у двох аспектах: по-перше, укладачі словника визнають і застосовують систему категорій, розроблену А. В. Виноградовим і Н. Н. Амосовою. Так звана трирівнева система, яку А. П. Кові визначає як «безпосередньо» ідіоми, ідіоми з переносним значенням і обмежені словосполучення.

Словник охоплює вирази, які зовсім незмінні чи мають обмежену можливість до зміни компонентів. Другою характерною рисою, якою словник завдячує російським попередникам, є значна кількість «функціональних» виразів. На той час подібний засіб не мав аналогів і в російських словниках. І перекладач, або письменник мав розраховувати на непереконливі приклади речень, наведених у словнику.

Висновки: Стаття розглядає фразеологічні словники у хронологічному порядку, у межах приналежності до певної лексикографічної традиції. Мета полягає не в тому, щоб перерахувати всі риси словників, а показати еволюцію, чи її відсутність, що і становлять історію лексикографії. Головна теза стверджує, що основні фактори, які вплинули і надалі впливатимуть на процес укладання словників, – дослідження щодо користувачів словників і лінгвістика.

Ми розглядаємо фразеологічні словники з позицій не носіїв мови, адже саме так можливо виявити деталі, які не привертають уваги носіїв мови, а отже і встановити варіативність і можливі розбіжності у словниках. Словники, відомі нам, – результат комплексної взаємодії між потребами та бажаннями суспільства і можливостями видавців, а також лексикографічних традицій, усталених віками і настільки глибоко перейнятими суспільством, що наразі і не вирізняються.

Комплексне порівняння англійської та української лексикографії не вміщувалось у рамки цієї роботи, проте ми використали поняття та методи української металексикографії і застосували їх до англійських словників. Багато у металексикографії описового характеру, а тому і більшість матеріалу нашого дослідження має також риси описовості.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Виноградов В. В. Избранные труды. Лексикология и Лексикография. / В. В. Виноградов – М.: Наука, 1977. – 312 с.
2. Лексикология английского языка: Учебник для ин-тов и фак. иностр. яз. / Р. З. Гинзбург, С. С. Хидекель, Г. Ю. Князева и А. А. Санкин. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. школа, 1979. – 269 с.
3. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. / Л. В. Щерба – Ленинград: Наука, 1974. —427 с.
4. Baker Mona In other words: a coursebook on translation / Mona Baker. – [2nd ed.]. Routledge, New York, 2011. – 332 p.
5. Cowie A.P. Phraseology: Theory, Analysis, and Applications / A. P. Cowie. – Oxford: Clarendon Press, 1998 – 258 p.
6. Langlotz Andreas. Idiomatic creativity: a cognitive-linguistic model of idiom-representation and idiom-variation in English / Andreas Langlotz. – Amsterdam : J. Benjamins ; Philadelphia, 2006.
7. *Oxford dictionary of current idiomatic English. 2, Phrase, clause & sentence idioms* / A. P. Cowie, R. Mackin, I. R. McCaig. – Oxford : Oxford U.P., 1983 – 752 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анастасія Тарасова – аспірант кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Наукові інтереси: переклад компаративних фразеологізмів, міжкультурна комутація, лексикографія.

КОРОТКІ ФОРМИ ПРИКМЕТНИКІВ В УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЯХ

Аліна ТИМОШЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті досліджені залишки архаїчних коротких форм прикметника в складі українських фразеологічних одиниць. Проаналізовані основні погляди вітчизняних лінгвістів на процес поступового витіснення нечленних прикметників з української мови. Окремо визначені різновиди, причини збереження коротких ад'єктивів у стійких одиницях.

Ключові слова: архаїчні форми, морфологічна будова, нечленні (короткі) форми, паремійні одиниці, прикметник, членні (повні) форми, фразеологічні одиниці.

The traces of the archaic short adjective forms in Ukrainian idioms are investigated in the article. The basic views of native linguists on the process of the gradual displacing of the short adjective forms from Ukrainian language are analyzed in the work. The types, the main reasons of preserving of the short adjectives in Ukrainian phraseology are also defined in this article.

Key words: archaic forms, morphological structure, short forms, proverbs and proverbial phrases, adjective, complete forms, phraseological elements.

Загальновідомо, що прикметники сучасної української мови мають коротку, або нечленну (повен, ясен, зелен, братів, Матвіїв, сестрин тощо), та повну, або членну (далекій, зелений, осінній, яскравий тощо), форми. Історично нечленні (іменні) прикметники є давнішими утвореннями, які первісно вживались у функції означення. Структурно вони майже не відрізнялися від іменників, а у відмінюванні повністю зберігали давні форми імен -ō- (-jō-) основ (для чоловічого та середнього роду) та -ā- (-jā-) основ (для жіночого роду) [9: 167]. З виникненням повних (займенникових) прикметників, короткі форми втратили відмінювання й залишилися, головним чином, для вираження присудка та присудкового означення [8: 27], а із часом – повністю замінилися членними прикметниками, зберігши тільки форми називного, знахідного, кличного відмінків, які обмежено вживаються в сучасній українській мові (переважно з певною стилістичною метою) [7: 15].

Використання колишніх відмінкових форм нечленних прикметників у російській мові описав Д. М. Шмельов [10: 58–61]. Дослідник з'ясував основні різновиди, функції коротких прикметників у художній літературі. У працях з історичної граматики [2; 4; 9], морфології української мови [1; 5], а також у монографії А. П. Грищенка „Прикметник в українській мові” [6] визначені основні залишки іменних ад'єктивів, однак донині недослідженою залишається проблема уживання цих форм прикметників у складі стійких одиниць, які характеризуються здатністю зберігати застигли морфологічні форми слів і засоби їх сполучення. Прислів'я та приказки, які, на думку багатьох вітчизняних лінгвістів (М. Ф. Алефіренка, В. Л. Архангельського, Л. А. Булаховського, В. В. Виногорова, О. В. Куніна, Ф. П. Медведєва, Л. Г. Скрипник, В. Д. Ужченка, І. І. Чернишової, М. М. Шанського та інших), належать до фразеологізмів, містять у своєму складі чимало коротких форм прикметників, що потребують вивчення. Усе вищезазначене й зумовлює **актуальність публікації.**

Мета статті – дослідити залишки нечленних форм прикметників у складі українських фразеологічних одиниць. Для цього варто реалізувати такі **завдання**: 1) стисло описати процес поступового витіснення коротких прикметників з української мови; 2) визначити нечленні ад'єктивні форми, характерні для загальнонародної мови; 3) з'ясувати причини збереження іменних прикметників у стійких одиницях української мови.

Як свідчать історичні джерела [9: 171; 8: 27], процес заміни нечленних прикметників членними зумовлювався семантикою та морфологічними ознаками іменних прикметників – їх відмінюванням, бо аналогічна словозміна коротких прикметників та іменників не диференціювала морфологічних ознак цих двох лексико-граматичних класів слів.

Виникнення повних прикметників сталося в ранній період праслов'янської мови шляхом додавання до іменних прикметників відмінкових форм займенників **и, га, ю**, які первісно

вказували на визначеність якості або властивості даного предмета й зосереджували увагу мовця на цій його рисі [8: 27], а пізніше, зливаючись з прикметником, стали виконувати роль закінчення.

Як указує Н. О. Крижанівська, зникнення коротких прикметників у живій мові почалося десь у XII–XIII ст., свідченням чого є їхнє обмежене використання в пам'ятках цього часу. Ще рідше уживаються короткі прикметники у формі непрямих відмінків в українських грамотах XIV–XV ст. [7: 15]. Дослідниця наголошує, що остаточне розмежування функцій нечленних і членних прикметників завершується десь аж у першій половині XIX ст., а залишки старого відмінювання й синтаксичного використання іменних прикметників є і в сучасних східнослов'янських мовах, що слід розглядати як процес, ще досі незакінчений [7: 15].

У сучасній українській мові залишками іменних прикметників є насамперед форми називного, знахідного, кличного відмінків однини чоловічого роду якісних (вони побутують як паралельні до повних форм): *варт* (*вартий*), *винен* (*винний*), *годен* (*годний*), *готов* (*готовий*), *згоден* (*згодний*), *здоров* (*здоровий*), *ладен* (*ладний*), *ласкав* (*ласкавий*), *певен* (*певний*), *повен* (*повний*), *повинен* (*повинний*), *потрібен* (*потрібний*), *рад* (*радий*) [1: 222], деяких присвійних прикметників з суфіксами *-ів* (*-їв*), *-ин* (*-їн*) (*батьків*, *Сергіїв*, *сестрин*, *Маріїн* тощо) [7: 15], а також відносний прикметник *маків* (який функціонує поряд з повною стягнутою формою *маковий*) [1: 222].

Виразні рефлексії іменного відмінювання прикметників засвідчені в географічних назвах, прізвиськах прикметникового походження та іменах по батькові чоловічого роду (*Київ*, *Харків*, *Лугова*, *Володине*, *Линьов*, *Павлов*, *Олексійович*, *Васильович*, *Степанович*) [7: 16]. Тому такі оніми зберігають давню парадигму коротких ад'єктивів, що в сучасній мові сприймається як іменникова.

Застарілі відмінкові форми нечленних прикметників з прийменниками фіксуються й досі у прислівниках: *звільна*, *здавна*, *звисока*, *стиха*, *скоса*, *дочиста*, *догола* (від форм родового відмінка); *помалу*, *потиху* (від давального); *заново*, *нарізно*, *наново*, *нашвидку* (від знахідного); *нарівні*, *вповні* (від місцевого відмінка) [8: 27].

Однак названі вище залишки колишніх ад'єктивів, хоч і зберігають особливості давньої словозміни та формотворення, не належать до архаїчних, оскільки визнаються нормами літературної мови. Нашу ж увагу привертають такі пережитки давньої граматичної системи, які мають обмежену сферу використання й уживаються в основному з певною стилістичною метою, зокрема для створення емоційності та для стилізації під народнописенну мову [1: 222].

Значна кількість архаїчних форм коротких прикметників зафіксована в складі паремійного корпусу української мови. Увесь обсяг зібраного матеріалу можна згрупувати відповідно до семантичних особливостей прикметників, які віддзеркалюють давні нечленні форми. Переважна більшість коротких ад'єктивів, збережених у складі стійких фраз, належить до розряду якісних, які утворюють кілька тематичних груп.

1. Ознаки предметів за кольором, розмірою, вагою й зовнішніми особливостями, що сприймаються органом зору: *Дав му повен міх* (ГРНП 1: 723); *На дробен мак посік* (ГРНП 2: 68); *Сюди смик, туди смик – так і день невелик зник*; *Кулик – невелик, а все-таки птиця*; *На то кіт і гладок, що поїв, та й набок*; *Працювати – це мал, їсти ж – коваль* (Міщенко: 269, 388, 553, 631).

2. Ознаки предметів за смаковими якостями та властивостями: *Медок солодок, а патока – й поготів* (Міщенко: 450); *Медок солодок, а язичок дере* (ГРНП 2: 518).

3. Ознаки предметів за фізичними властивостями, що сприймаються органами дотику, слуху, нюху: *Їж, доки рот свіж, а як зів'яне, то ніхто не гляне* (Міщенко: 542).

4. Фізичні якості людини та інших істот: *Бог не скорий, але влучен*; *Враг силен, і горами трясє* (ГРНП 1: 114, 380); *Коли м був молод, не їв мене голод*; *Коли-сь не дуже, не в'яжи гудз* (ГРНП 2: 548, 593); *Не плакав би сліп, як би видів світ*; *Стар любить сквар, а молод – холод*; *Поки чоловік здоров, то здоров'я не шанує* (ГРНП 3: 154, 226, 414); *Коли не дуже, то й не берись за гуж*; *Що за холод, як козак молод?* (Міщенко: 162, 484).

5. Психічні властивості, особливості характеру та інші ознаки людини: *Голоден* – не годен, а ситий – сердитий; Той *неголоден*, хто в Бога годен; Чень ще Господь і на нас ласкав; Всьо надармо, як Бог *не ласкав* (ГРНП 1: 572, 577, 616, 716); По мові *безумен* пізнає ся (ГРНП 2: 543); *Сердит*, а недуж; Хто *скуп*, той не глуп; Хто *терпен*, той спасен; Хто *богат*, то всім брат, а хто нічого не має, то о тім ніхто не знає; Хто в літі *холоден*, той в зимі *голоден* (ГРНП 3: 113, 149, 271, 509, 616); *Хват* на всі руки; Там забезпечується успіх жнив, де ніхто *не лінив*; Дмитер – *хитер*: з'їв курку й сказав, що полетіла; І Гнат *не винуват*, і килина не винна, тільки хата винувата, що впустила на ніч Гната (Міщенко: 316, 591, 613, 697).

Іноді в урочистих стилях мови вживають групу нечленних прикметників – церковнослов'янзмів: *благословен*, *проклят* тощо [2: 190]: *Благословен той день і час, Коли прослалась килимами Земля, яку сходив Тарас Малими босими ногами* (М. Рильський); *О раю, проклят будь! Будь проклят, буйний Риме!* (М. Рильський). Деякі старослов'янзми проникли і в українські прислів'я та приказки: *Яко наг, яко благ, яко нема нічого; Блажен муж – до церкви недуж, а до корчми – чимдуж* (Номис: 108; 141; 513); *Терпен спасен; Хто терпен, той спасен* (ГРНП 3: 271).

Від архаїчних форм коротких прикметників варто відрізнити усічені, або скорочені, прикметники, які є повними формами без кінцевої фонем /й/. При цьому наголос залишається на тому самому складі, тоді як давні короткі прикметники в багатьох випадках відрізнялися від повних місцем наголосу. У складі українських паремій засвідчені здебільшого скорочені форми прикметників жіночого роду: *При готові колоді добре огень класти; Снит ї ся, як сліні курці зерно; Трафіло му сі, як сліні курці зерно; Напасть на гладкі дорозі знайде* (ГРНП 2: 375, 440, 440, 580). Як стверджує Д. М. Шмельов, подібні прикметники є штучними утвореннями, які виникли під впливом давнього вживання коротких форм у ролі означення, збереженого церковнослов'янською традицією [10: 60].

Автор монографічного видання „Прикметник в українській мові” А. П. Грищенко виокремив дві основні тенденції щодо використання коротких прикметників: „функціонально спеціалізоване предикативне вживання в називному відмінку та оказіональне вживання із стилістичною метою в ролі означення з неповним виявом парадигми” [6: 63].

У спільнослов'янській мові нечленні прикметники уживалися в обох основних прикметникових функціях – атрибутивній і предикативній. Однак з виникненням повних форм функцію означення почали виконувати й членні прикметники, а в ролі іменної частини присудка продовжували використовуватися тільки короткі ад'єктиви. Тому й не випадково залишки нечленних прикметників у сучасній мові найчастіше виконують предикативну функцію, обмежено – функцію означення.

В українських пареміях, що за граматичною організацією еквівалентні до різних типів речень, короткі прикметники виконують функцію іменної частини складеного іменного присудка: *Сідайте в ряд, щоб Бог був рад* (Номис: 520); *Ворожебит людськов чкодов сит* (ГРНП 1: 383); *Хто здоров, той багатий, а хто недужий, той бідний* (ГРНП 2: 233); *Хто сіє овес, той голоден як пес, а хто сіє просо, той ходит босо* (ГРНП 3: 139); *В зимовий холод усякий молод; На Петра дощ – урожай хороши, два дощі – удвічі радий, а три – ти вже багатий; Кожний кулик у своєму болоті велик* (Міщенко: 24, 134, 700).

Частина коротких прикметників засвідчена в ролі зв'язки в складеному дієслівному присудку, поєднуючись з інфінітивом дієслова: *Усяк готов погубить, та хто буде рятувати!* (Номис: 139); *Рад би птахом злетіти до неї; Без зорівки человек не годен бити; Хто надію стратит, той жити не варт* (ГРНП 2: 252, 277, 573); *Не варт міні в слід ступити* (ГРНП 3: 153); *Осел здохнути рад, тільки б досадити погоничу; Рад би його піймати, та слизький; Хто годен робити, той годен і їсти; Хто годен косити, той ладен у танцях дівку носити* (Міщенко: 102, 226, 274, 418). Про такі ад'єктиви В. В. Виноградов писав: „Короткі форми прикметників, утративши відміну й закріпившись у позиції предиката, набувають відтінку часу. Вони перестають бути назвами, а стають предикативними характеристиками” [3: 402]. Крім того, автор „Грамматичного вчення про

слово” зараховує лексеми *готов, годен, рад, варт* тощо до лексико-граматичного класу категорії стану [3: 421].

Субстантивуючись, короткі прикметники виконують функцію підмета. Це ілюструють такі приклади: *По мові безумен пізнає ся* (ГРНП 2: 543); *Стар любить сквар, а молод – холод; Терпен – спасен* (ГРНП 3: 226, 271); *Голоден – не годен, а ситий – сердитий; Молод терпіти голод* (Міщенко: 613, 626).

У народних піснях, художніх творах, особливо в поезії, короткі прикметники нерідко виконують атрибутивну функцію: *Ой, не піде дрібен дощик без тучі, без грому* (Народна пісня); *Ти молод чоловік, ти ще не знаєш, що можуть зробити людські речі* (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко); *Там тепер у волості роздають талан, твій чоловік набрав повен заплі* (М. Кропивницький); *Хмара вражая розстане, Ясен, красен день настане* (М. Рильський) тощо. Спорадично нечленні прикметники зафіксовані в ролі означення у складі українських фразеологізмів: *На дробен мак посік* (ГРНП 2: 68); *Сюди смик, туди смик – так і день невелик зник* (Міщенко: 269) тощо. Атрибутивна роль характерна також для іменних якісних ад'єктивів російської мови, засвідчених в окремих фразеологічних одиницях: *откуда сыр-бор загорелся, средь бела дня, по белу свету, на босу ногу* тощо [10: 58].

У художній літературі короткі прикметники здебільшого уживають з певною стилістичною метою: такі форми надають вислову урочистого, піднесеного настрою, стилізують мову під народнопісенну: *Та світи ж ти їм дорогу, ясен місяць угорі* (П. Тичина); *Ой маю, маю, зелен розмаю...* (М. Рильський).

Оскільки прислів'я та приказки належать до фольклорних жанрів, то уживання нечленних прикметників відіграє суто формальну роль, подекуди слугує засобом створення ритму [7: 19]: *Сюди ник, туди ник – та й день невелик* (Номис: 610); *Львів не кождому здорів* (ГРНП 2: 498); *Хто скуп, той не глуп* (ГРНП 3: 149); *Бережи колосок – урожай буде висок; Взвсяся за гуж – не кажи, що недуж* (Міщенко: 154, 292, 484).

На певному проміжному етапі розвитку української мови, коли нечленні прикметники були фактами живого мовлення, вони увійшли до складу стійких одиниць. Цим пояснюється уживання в пареміях, поряд з іменними ад'єктивами, які функціонують в літературній мові обмежено (*винен, годен, готов* тощо), архаїчних форм коротких прикметників, не характерних для загальнонародної мови (*багат, голоден, блажен, щаслив, горбат, солодок* тощо).

Отже, короткі форми прикметників, порівняно із повними стягненими, мають вузьку сферу застосування в літературній мові: їх синтаксичні функції обмежені та й фонетико-морфологічна відмінність від членних форм виявляється тільки в називному, знахідному, кличному відмінках однини чоловічого роду. У художній літературі їх використовують як один із засобів створення емоційності, стилізації мови під народнопісенну. Невелика кількість коротких ад'єктивів (у різних наукових джерелах зафіксовано від 5 до 13 таких лексем) характерна для літературної мови і, крім них, у стійких фразеологічних одиницях за нашими підрахунками засвідчено близько 30 нечленних форм прикметників. Уживання коротких ад'єктивів у складі стійких фраз свідчить про те, що ці форми, фразеологізуючись, стають структурними компонентами стійких одиниць, які характеризуються відтворюваністю й відповідно здатністю консервувати застарілі морфологічні форми різних лексико-граматичних класів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баранник Д. Х. Прикметник / Д. Х. Баранник // Сучасна українська літературна мова: морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К.: Наукова думка, 1969. – С. 140–223.
2. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови / С. П. Бевзенко. – Ужгород, 1960. – 416 с.
3. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – М., 1947. – С. 399–421.
4. Волох О. Т. Морфологія / О. Т. Волох // Історична граматики української мови / М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко та ін. – К.: Вища школа, 1980. – С. 165–253.
5. Горпинич В. О. Морфологія української мови / В. О. Горпинич. – К.: ВЦ „Академія”, 2004. – 336 с.
6. Грищенко А. П. Прикметник в українській мові / А. П. Грищенко. – К.: Наук. думка, 1978. – 205 с.
7. Крижанівська Н. О. Короткі форми прикметників в українській мові / Н. О. Крижанівська // Укр. мова в школі. – 1960. – № 1. – С. 13–19.
8. Самійленко С. П. 3 історичних коментарів до української мови. Прикметник / С. П. Самійленко // Укр. мова в школі. – 1953. – № 3. – С. 22–31.

9. Самійленко С. П. Морфологія / С. П. Самійленко // Історична граматики української мови / М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко та ін. – К. : Вища школа, 1980. – С. 105–165.
 10. Шмелев Д. Н. Архаические формы в современном русском языке / Д. Н. Шмелев. – М., 1960. – 258 с.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ НАЗВ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- ГРНП – Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. / [зібрав, упорядкував і пояснив Др. І. Франко]– Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – . –
 Т. 1. – 2006. – 832 с.
 Т. 2. – 2006. – 818 с.
 Т. 3. – 2006. – 699 с.
 Міщенко – Слово батьків з усіх віків / [укл. Н. Міщенко, М. Міщенко]. – К. : Богдана, 1998. – 1136 с.
 Номис – Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав М. Номис / [упор., приміт. та вст. ст. М. М. Пазяка]. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Аліна Тимошенко – аспірант кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історична граматики, морфологія, синтаксис, фразеологія української мови.

АНГЛОМОВНА ЛЕКСИКА КІНЕМАТОГРАФУ: ДІАХРОНІЧНИЙ АСПЕКТ

Тетяна ТИМОЩУК (Запоріжжя, Україна)

У статті розглядається англomовна лексика кінематографу в діахронії. Дослідження виконано на матеріалі англійських термінів та жаргонізмів кіно, які виникли внаслідок формування та розвитку кінематографічної галузі.

Ключові слова: кінематограф, діахронія, термін, жаргонізм, німе кіно, звукове кіно, кольорове кіно, цифрове кіно.

The article deals with the English lexicon of the cinematographic sphere in diachrony. The research has been completed on the basis of the English cinematographic terms and slangisms that emerged as a result of forming and developing of the cinematographic sphere.

Keywords: cinematograph, diachrony, term, slangism, silent film, sound film, color cinematography, digital cinema.

Мова – це багатомірне та всеохоплююче явище, за допомогою якого відбувається матеріалізація знання про оточуючий світ за допомогою мовних знаків. Мова фіксує та відбиває кожне явище навколишньої дійсності і знаходить ресурси для їхньої репрезентації, основним способом вираження якої є слова.

Певні етапи життя суспільства характеризуються змінами в науковій сфері. ХХ століття – це період розвитку науки, техніки, час вагомих соціальних змін, епоха великих війн та революцій. На певних етапах розвитку соціуму формуються нові та розвиваються існуючі галузі науки і техніки. Відбуваються зміни в соціальному житті, що спричиняє розвиток і збагачення мови, зокрема англійської.

Одною з таких науково-технічних галузей є кінематограф, який наприкінці ХІХ століття пройшов шлях формування, протягом ХХ століття перетворився на провідну галузь мистецтва та активно продовжує розвиватись у ХХІ столітті. Еволюція цієї галузі, яка знаходиться на перетині науки та мистецтва, сприяла збагаченню мовної системи новими лексичними одиницями. Відтак, виокремлення кінематографічної галузі в самостійний вид мистецтва та професійної діяльності стало підґрунтям для збагачення лексикону за рахунок галузевої терміносистеми та емоційно-забарвленої професійної лексики.

Актуальність роботи зумовлена необхідністю вивчення еволюції мовної системи на різних рівнях її організації, а також відсутністю ґрунтових досліджень розвитку лексикону кінематографічної галузі у діахронічному аспекті.

Об'єктом дослідження є англomовний лексикон кіногалузі, який складається із галузевих термінів та емотивно-забарвлених слів-професіоналізмів.

Предметом дослідження є соціолінгвістичні фактори, що зумовлюють формування і розвиток англomовного кінематографічного словника протягом його історії.

Метою нашого дослідження є встановлення особливостей створення та розвитку лексикону кінематографу в діахронії. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

- виявити основні джерела формування та особливості розвитку терміносистеми кінематографу;
- здійснити періодизацію історії підмови кінематографічної галузі;
- охарактеризувати ключові лексичні одиниці кінословника на кожному з виділених етапів.

Зазвичай історію світового кінематографу умовно поділяють на наступні періоди: 1895 – кінець 20-х років ХХ століття – “великий німий” кінематограф; початок 30-х – до 1933: впровадження звукового кіно; 1934 -1939: передвоєнні роки; потім воєнне кіно, а далі сучасна історія [5: 19]. Але на нашу думку, така періодизація є суто арифметичною, що не відповідає реальному перебігу історичних подій.

Більш доцільним було б розділити історію кінематографу не на роки, а на певні періоди розвитку кінематографічної галузі. Тому ми пропонуємо умовно поділити всю історію кінематографу на періоди за критерієм впровадження технічних інновацій в процес його створення та розвитку, а також розглянути процеси збагачення кінематографічного лексикону на кожному з цих етапів. Згідно до запропонованого критерію, ми виокремлюємо наступні періоди:

1. Епоха німого кіно (характеризується відсутністю звуку кінострічки);
2. Період звукового чорно-білого кіно (впровадження звуку);
3. Епоха звукового кольорового кіно;
4. Кіно епохи сучасних технологій.

Дані періоди охоплюють певний проміжок часу, але не завжди мають чітко визначені межі. Таким чином, розглянемо перший та фундаментальний етап розвитку світового кінематографу – епоху німого кіно.

Історія кінематографу бере свій початок з сеансу братів Люм'єр 28 грудня 1895 року. Саме вони першими продемонстрували свій “кінематограф” (*Cinematographe*) на науковій конференції в березні 1895 року. Однак основні принципи кінематографу були відомі протягом століть ще до його виникнення. Камера обскура (*camera obscura*), наприклад, була відома в Італії ще на початку XVI століття, а принцип роботи “магічного ліхтаря” (“*magic lantern*”) був описаний ще в 1680 році [8: 7]. Були створені такі пристрої, як *zoetrope* (“зоотроп”), *hemitrope* (“гемітроп”), *phasmatrope* (“фазматроп”), *phenakistoscope* (“фенакістоскоп”), *praxinoscope* (“прахіноскоп”), *zoopraxiscope* (“зоопраксіскоп”) та *tachyscope* (“тахіскоп”), які фактично були примітивними проекторами та передували кінетоскопу (*kinetoscope*).

Із винаходом кінетоскопу розпочинає своє існування фундаментальний етап світового кінематографу, а саме епоха “німого кіно”. “Німе кіно” (*silent film*) – це загальноприйняте позначення кінематографа (*cinematograph*) в перші десятиліття його історії, коли фільми виходили на екрани без синхронно записаного звуку [7: 23]. Відсутність звуку визначала принципи побудови фільму, його естетичні особливості. В німому кіно так звані ігрові фільми (*feature films*), які знімалися за допомогою безшумної павільйонної кінокамери (*silenced studio camera*), передавали зміст і розвиток подій без слів за допомогою зображення.

До основних виражальних засобів, які, починаючи з 20-х років ХХ століття, виробило німе кіно і які було покладено в основу кіномистецтва, належали: специфіка акторського виконання (експресивна манера гри з зовнішньою виразністю міміки й жести), написи, які повинні були пояснювати дії (*commentaries*) [3: 34], чергування кінематографічних планів, зміна ракурсів кінознімання, монтаж, який організовував твір в єдине ціле й надавав йому відповідного трактування. Перші “німі” фільми французьких режисерів братів Люм'єр були за своєю природою документальними (*documentary*) та казково-фантастичними (*fantastic*).

Специфічною особливістю німих фільмів є використання кадрів з титрами (*caption*) – текстовими вставками, які пояснювали сюжет, відтворювали репліки персонажів або навіть коментували те, що відбувається для аудиторії [2: 35]. Титри використовувалися як заголовки монтажних частин, як заміна звукової мови, як засіб викладу сюжету й пояснення окремих сюжетних фрагментів і т.п.

Відсутність у фільмах звуку стала каталізатором пошуку нових можливостей організації образотворчого ряду. Завдяки цьому обмеженню склалася “німа” школа репрезентації

складного сюжету засобами монтажу (*assembling*), з'явилися титри (*caption*). Основною акторської гри став специфічний вид пантоміми [2: 53]. Були розроблені такі види спецефектів, як *stop action* (“зупинка дії”), *fadeouts* (“затемнення”), *reverse motion* (“зворотна дія”), *slow motion* (“сповільнений кадр”). Створюються такі жанри кінематографу, як *detective* (“детектив”), *comedy* (“комічний фільм”), *western* (“вестерн”) [6: 17].

На цьому етапі розвитку світового кінематографу можна виділити появу таких номінацій, як *film camera* – кінознімальний апарат, *silent film* – німе кіно, а також всі похідні номінації, оскільки лексема “*silent*” безпосередньо дає посилання на епоху німого (беззвучового) кіно: *silent film* (“німе кіно”), *silenced studio camera* (“безшумна павільйонна камера”), *silent film cutting* (“монтаж німого кіно”). З'являється *motion picture art* (“кіномистецтво”).

Характерним у процесі створення фільму було використання техніки монтажу – *assembling (daily, negative, positive)*. Відразу знаходить своє застосування *art of lighting* – “мистецтво освітлення”.

Як було зазначено раніше, під час перегляду кінострічки неможливо було обійтись без так званих написів на екрані (*caption*) та титрів (*commentary*). Останні були одним з найважливіших елементів німого кіно. Але одні титри ніяк не змогли б навіть частково компенсувати відсутність звуку, тому не обійшлося без озвучування тапера (*pianist*), який надавав музичний супровід, і тим самим фільм набував динамічності. Зі змінами сили звуку можна було визначити характер подій, простежити за розвитком сюжету, виділити його кульмінацію та розв'язку.

З розвитком кінематографу формувалась не лише термінологічна лексика галузі, але й жаргонна. Тому актуальною на даному етапі є поява таких одиниць жаргонної лексики як *blinkies* – “кінофільм” (плівка, яка руйнувалась і миготіла на екранах), *brifie* – “короткометражний фільм”, адже кінострічка тривала досить обмежений час, що було зумовлене здебільшого технічними, але також і матеріальними причинами. Вже на той час виникли кіностудії (*pic factory*) та система зірок екрану (*star system*).

Отже, саме в епоху німого кіно відбувалось зародження перших технічних засобів, способів та прийомів фільмування. Кінематограф розпочав своє існування як окремий неповторний вид мистецтва.

“Золотою добою” Голівуду вважається епоха звукового кіно (*sound film*) [8: 5]. Винахідники кінематографу не збирались залишати кіно німим. Наприклад, Уільям Діксон намагався поєднати свій кінетоскоп з фонографом (*phonograph*) – різновидом програвача. Деякі інші винахідники також експериментували із пристроями, які записували звук на грамофонні платівки [4: 34]. Лише Лі Де Форесту вдалось вирішити цю проблему. Він створив систему під назвою “Фонофільм”, завдяки якій звук можна було записувати на саму плівку. З 1923 по 1927 рік Лі Де Форест зняв понад 1000 звукових короткометражних фільмів (*sound short film*) за участю багатьох відомих акторів. Остаточо ера німого кіно завершилась в жовтні 1927 року, коли на екрани вийшов фільм “Співак джазу” за участю Ала Джонсона в головній ролі.

Тоді було розроблено відразу декілька звукових систем, але, прагнучи уникнути повторень, була використана єдина система запису звуку на плівку “Фотофон” (*photophone*). Однак, хоча впровадження звукового кіно і допомогло кіностудіям подолати фінансові труднощі, але одночасно це створило інші проблеми, тому що актори, заговоривши, перестали рухатись.

Справа в тому, що перші мікрофони (*microphone*) встановлювались в фіксованому положенні, а радіус їх дії був значно обмеженим. Акторам доводилось промовляти звук безпосередньо в них, і це позбавило їх можливості пересуватись по знімальному майданчику (*film set*). Камеру також не можна було пересувати, оскільки вона знаходилась всередині звукоізолюваної кабіни (*soundproof cab*). До того ж, звукові фільми було складно монтувати (*to edit*), оскільки звукові сигнали на плівці передували зображенню, якому повинні були відповідати [4: 34-35].

Тим не менш, 17 вересня 1922 року в Берліні вперше в світі був показаний звуковий фільм. Одночасно з появою звуку була збільшена швидкість для механічних камер та проекторів – 24 кадри за секунду [8: 15].

У звуковому кіно застосовується нова для того часу технологія – синхронний запис (*synchronous recording*) – запис звуку одночасно зі зйомкою в павільйоні і поза ним (найбільш поширений, складний вид, що вимагає певної акустики павільйону, дотримання режиму тиші і т. ін.). Ще однією інновацією було попереднє і наступне озвучення (*audio dubbing*) з роздільним записом звуку і зображення, дублювання звукових фільмів (*sound film dubbing*) – процес виготовлення нової фонограми, зазвичай іншою мовою, спеціальні види звукозапису, що проводяться для отримання особливих ефектів (*special effects*), наприклад “телефонна розмова”, “відлуння”, “зміна висоти звуку” і т. ін. [3: 134].

У 1950-х роках технічний прогрес рухався вперед. Розробка та впровадження магнітного запису (*magnetic recording*) і відтворення звуку, а також створення й освоєння нових видів кінематографа (панорамного – “*panoramic*”, стереоскопічного – “*stereoscopic*”, поліекранного – “*multiscreen*” тощо) призвели до значного підвищення якості показу фільмів. Почали говорити про “ефект присутності” глядача (*presence effect*). Враження посилювалося стереофонічним відтворенням звуку (*three-dimensional sound*), що дозволяло створювати “просторову звукову перспективу” (*aerial perspective*), коли звук супроводжує зображення, викликаючи ілюзію реальності джерела звуку [3: 138].

Впровадження звукового кіно стало революційним етапом у розвитку кінематографа як мистецтва, значно зросли його ідейно-художні можливості, збагатився арсенал виразних засобів. На цьому етапі виникає певна кількість номінативних одиниць для позначення професій, пов'язаних із записом звуку у виробництві кінофільму. Наприклад, *recording director* – головний звукооператор, *monitor man* – звукооператор, *dubber* – звукооператор дубляжа). А також виникають одиниці жаргонної лексики: *celluloid gabbers* – звукове кіно, *squinkies* – короткометражний звуковий фільм, *sound mixer*, *long ear* – звукооператор).

Із впровадженням звуку почала широко використовуватись техніка звукозапису. Розвиток цієї сфери спричинив появу таких номінацій, як *sound recording* – звукозапис, *dubbing* – дублювання фільму, *magnetic sound recorder* – магнітний звукозаписувальний апарат, *control panel* – панель управління (у специфічно звуженому значенні), *amplifier* – підсилювач, *equalizer* – балансір (зрівнювач), *echo chamber* – кімната для створення відлуння, *sound mixing* – змішування звуку, *dubbing room* – кімната звукозапису, *mixing console* – пульт звукорежисера, *cutting (editing)* – монтаж фільму, *loudspeaker* – гучномовець.

Всі ці номінації виникали поступово із розвитком можливостей апаратури, техніки для зйомки звукового кіно. Але вже на цьому етапі закладена основа всіх звукових спецефектів (*sound special effects*), які виникнуть пізніше. Впровадження звуку є безперечним проривом кіно, що дозволило зайняти цій галузі домінуючі позиції в світі культури та розваг.

На відміну від звуку, колір не відразу завоював тверду позицію в кіноіндустрії, і багато стрічок, як і раніше, виходили на екрани в чорно-білому кольорі, або монохромному (*monochrome*) варіанті. Тим не менш, вже до кінця 1920-х років ХХ століття ті чи інші елементи кольору були присутні в багатьох американських картинах [4: 38].

Спочатку кожен кадр розфарбовували ручним способом. Кожен колір мав певне значення: червоний символізував бій або вогонь; блакитний – смуток або місячне сяйво, зелений – сільську місцевість, а жовто-коричневий колір означав інтер'єр приміщення [3: 236]. З приходом ери звукового кіно подібний метод забарвлення вичерпав себе, оскільки барвники, які наносились на плівку, псували звукову доріжку (*sound track*), яка йшла по її краю. Замість цього кінорежисери почали встановлювати перед об'єктивом камери розфарбовані фільтри (*colour filter*).

Колір, який отримували за допомогою фільтрів, був доволі неприродним, до того ж зображення часто виходило розмитим. У 1917 році Герберт Т. Калмус застосував “Техніколор” (*Technicolor*) – спосіб отримання кольорового кіно, під час якого чорно-білі знімки розфарбовувались в червоний та зелений кольори, а потім їх закріплювали в одну стрічку, що дозволяло отримати потрібну кольорову гаму. Це була так звана “двокольорова система” (*two-color system*). З часом Г. Калмус розробив нову технологію, яка полягала в

тому, що червоний та зелений кольори переносились на третій знімок, який містив всю кольорову та візуальну інформацію, що була необхідною для відтворення оригінального зображення. Таку систему називали “двострічковою” (*two-strip process*, або *bi-pack*).

При зйомках фільмів з використанням методу “Техніколор” не лише витрачалось втричі більше плівки, ніж на звичайний чорно-білий фільм, але й потребувалась спеціально перероблена під неї камера з двома отворами діафрагми об’єктива (*dual film bi-pack camera*), яку випускала лише фірма Г. Калмуса [4: 38]. Тому в 1930-х – 1940-х роках ХХ століття “Техніколор” застосовувався лише для створення картин з великим бюджетом.

На початку 1940-х років був створений новий різновид “Техніколора”, система “Три-пек” (“*Three-pack*”), сутність якої полягала в об’єднанні трьох стрічок в одну, після чого плівку можна було використовувати в звичайній кінокамері (*three-strip process*). З часом “Техніколор” втратив свої домінуючі позиції в Голівуді. Сучасні системи “Три-пек” мають більш світлочутливість, що дозволяє отримувати більш чіткіше та яскравіше кольорове зображення, ніж раніше [5: 301]. Новий метод Техніколору отримав назву “*Glorious Technicolor*”.

Слід зазначити, що винахід “кольорового кіно” став справжньою революцією у створенні кінострічок і відкрив нову епоху в історії світового кінематографу, оскільки вдосконалення технічних засобів спричинило зміни художніх та виражальних засобів, жанрової специфіки. У процесі створення кіно неабияким чином зросла роль костюмерів, гримерів, стилістів; гра акторів вимагала не тільки кінесичних здібностей (міміка, жести), але й вокальних (сила голосу, інтонації, вокальні здібності у мюзиклах тощо). Саме в цей період вдалось подолати технічну недосконалість, і тим самим поєднати три основних досягнення кінематографу – якість зображення, звук та колір.

ХХІ століття – це епоха вдосконалення кінематографічної галузі. В цей період розвиваються цифрові технології запису зображення, з’являється поняття “цифровий кінематограф” (*digital cinema*). Під цим терміном розуміють нову технологію фільмовиробництва, що дозволяє обходитися без використання кіноплівки. У цифровому кіно зйомка, обробка, монтаж і демонстрація фільму відбуваються за допомогою цифрового обладнання. У цьому випадку звичайний кінопроектор замінюється цифровим (*digital projector*). Частина копій фільму друкується на кіноплівці за допомогою фільм-рекордера (*film recorder*). При цьому виготовляється високоякісний дубль-негативів (*internegative*) для подальшого друку плівкових фільмокопій.

Сучасні цифрові камери забезпечують дуже високий дозвіл зображення завдяки технологіям високої чіткості зображення *HD*, адекватну передачу кольору і найширшу кольорову гаму зображення. Цифрові технології також надають великі можливості для використання відеографіки (*videographics*) і спецефектів (*special effects*) у кіно.

Для зйомки цифрового кіно використовуються спеціально спроектовані цифрові кінокамери (*digital camera*), що забезпечують отримання зображення з високою роздільною здатністю. Для обробки, кольорокорекції і монтажу відзнятого матеріалу використовуються комп’ютери великої потужності та спеціалізоване програмне забезпечення. Одним з ключових пристроїв цифрового кінематографа є цифровий кінопроектор (*digital projector*), адже саме відсутність якісної відеопроєкції на великий екран довгий час стримувало повний перехід кіновиробництва до цифрової безплівкової технології. Для забезпечення якісного зображення на великому екрані в кінотеатрі необхідна висока роздільна здатність при потужному світловому потоці проектора [1].

Ключовим словом даного етапу розвитку світового кіно є “*digital*” – цифровий. “Цифрове кіно” означає нове бачення кіно, нові технології, зміну процесу створення кінострічки, неймовірні спецефекти.

Цифрові технології сприяли виникненню низки номінативних одиниць, які створені способом абрєвіації. До таких можна віднести *3D*, *HD* < *high definition*, *DLP* < *Digital light Projection*, *D-ILA* < *Digital – Image Light Amplifier*, *CGI* < *computer-generated imagery*, *CU* < *close-up* (кадр з малої відстані), *f/x* < *special visual effects*, *OTS* < *over-the-shoulder shot* та багато інших. Виникнення такої кількості абрєвіатур пояснюється прагненням мови до спрощення, тим більш, що із складністю устрою самих технологій ускладнюється і назва,

оскільки абрєвіатури називають не певний предмет, а цілу систему та сукупність предметів з її характеристиками.

Без сумніву, цифровий кінематограф використовує всі досягнення, які були зроблені за останнє десятиріччя. Розвиток технологій не стоїть на місці, а розвивається шаленими темпами. Так, наприклад технологія 4D дає змогу відчувати середовище кінофільму навіть фізично: через дотик, запах, рухи. Це справді неймовірні відчуття, які роблять перегляд яскравішим та динамічнішим. Тим не менш, з удосконаленням технічних засобів втрачає свої властивості функція творчого мислення, оскільки перегляд кінострічки тепер не вимагає особливих розумових та творчих здібностей та зусиль. Саме це відчуття змушує кінорежисерів звертатись до ретроспекції, чорно-білого кольору, в якому полягає вся унікальність та глибинність первинних стадій розвитку світового кінематографу.

Таким чином, за критерієм впровадження технічних інновацій в процес створення та розвитку світового кінематографу ми виділили чотири основних етапи: епоха німого кіно, період звукового чорно-білого кіно, епоха звукового кольорового кіно та кіно епохи сучасних технологій. На кожному з цих етапів виникає велика кількість лексичних одиниць, які відображають предмети та явища дійсності. Дані одиниці формують цілісну підмову кінематографу, а саме професійний словник кінематографічної галузі.

Перспективами наших подальших студій є дослідження шляхів і способів формування лексичних одиниць галузі кінематографу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Василенко А. Цифровой кінематограф: история и базовые основы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://avblog.net/68/tsifrovoyi-kinematograf-istoriya-i-bazovye-osnovy>
2. Головский В. Звёзды немого кино / В. Головский. – М. : Искусство, 1968. – 240 с.
3. Коноплев Б. Н. Основы фильмопроизводства / Б.Н. Коноплев. – [2-е изд]. – М.: Искусство, 1975. – 448 с.
4. Паркинсон Д. Кино / Д. Паркинсон. – М. : Изд-во «Росмэн», 1996. – 162 с.
5. Armes R. A critical history of the British Cinema / R. Armes. – London, 1978. – 374 p.
6. Kramer P. American film : an A-Z guide / P. Kramer, Paul Willetts. – New York : Watts, 2003. – 128 p.
7. Mercer J. The Edison motion pictures – early days / J. Mercer // The American cinema. – Washington, 1991 – P. 25-36.
8. On the American cinema / [составитель И. В. Ступников]. – М. : Изд-во Высшая школа, 1988. – 126 с.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

9. Картинный словарь современного английского языка. – М. : Рус. яз., 1985 – 816 с.
10. Сахаров А. А. Англо-рус. словарь по фотографии и кінематографии / [под ред. Е. М. Голдовского] / А. А. Сахаров. – М. : Глав. ред. иностр. науч.-техн. словпрафизматгиза, 1960 – 395 с.
11. Токмина Е. А. Англо-рус. и рус.-англ. словарь искусств. – М. : Флинта : Наука, 2005. – 352 с.
12. Film terms glossary [Электронный ресурс]. – Access mode : www.filmsite.org/filmterms.html
13. Online etymology dictionary [Электронный ресурс]. – Access mode : <http://www.etymonline.com>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Тимошук – викладач кафедри іноземних мов професійного спілкування; здобувач кафедри англійської філології Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: актуальні проблеми вивчення лексичних підсистем.

СИНКРЕТИЗМ ПЕРЕНЕСНОГО ВЖИВАННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Інна ТІЛЬНОВА (Кіровоград, Україна)

У статті розглянута проблема перенесеного вживання власних назв та явище синкретизму, яке відбувається під час трансформації семантики онімів у друкованих засобах масової інформації.

Ключові слова: онім, публіцистичний стиль, переносне вживання, переносне значення, синкретизм, метафора, метонімія, метафтонімія, гіпербола.

This article covered the problem of transferred usage of proper names and syncretism phenomenon which occurs during the semantic transformation of onyms in the publication media.

Key words: proper names, journalistic style, syncretism, metaphor, metonymy, metaphonymy, hyperbole.

Пропріальна лексика реагує на всі зрушення в соціумі й мовній свідомості її носіїв, акумулюючи досвід суспільства та зберігаючи історичну пам'ять. Проте не всі семантичні інновації переходять до частки загальноновживаних, деякі образи, створені в мові ЗМІ на

основі власних назв, є актуальними тільки в період популярності особи, об'єкта, явища, на основі якого чи на яке відбувається перенесення. Особливість публіцистичного стилю, зокрема друкованих текстів ЗМІ, у яких мовні стереотипи зазнають найбільших перетворень, дає можливість виділити окремий вид образного вживання слова – переносного, що є передумовою його семантичного оновлення.

У працях українських та російських мовознавців досліджені окремі аспекти функціонування пропріальної лексики. Зокрема дисертація В. І. Ільченка присвячена експресії власних назв як засобу публіцистики, у роботах В. В. Зайцевої, М. Я. Біч розглянуте явище метонімії як способу вторинної номінації в друкованих ЗМІ. Ю. А. Грушевською досліджені оніми в російському рекламному тексті, у дисертаційній роботі Г. В. Соколової простежене використання власних назв у рамках лінгвопубліцистичної кореляції „факт – оцінка”, у працях Л. В. Поліщук, О. О. Порпуліт, Н. С. Колесник розглянута специфіка фольклорної ономастики, відонімним словотвором посідаються О. А. Стишов, А. М. Нелюба, Т. В. Стасюк та інші.

Необхідність дослідження процесів переносного вживання пропріальної лексики зумовлена частотністю цього явища в друкованих засобах масової інформації, які особливо реагують на зміни в навколишньому середовищі. У цьому полягає **актуальність** даної розвідки. Переносне вживання власної назви – це рідкісна, індивідуальна за змістом, ситуативна, переважно одномоментна реалізація її семантичного потенціалу. Унаслідок семантичної трансформації виникає оказіональний конотонім, утілений у контекстуально зумовлену ономастичну метафору, метонімію, метафтонімію, синекдоху, гіперболу.

Специфіка переносного вживання власних назв полягає в тому, що існують пограничні явища в системі перенесення.

Мета статті – з'ясувати особливості синтезу механізмів переносного вживання онімів, зокрема, метафоричного, метонімічного та гіперболічного. Для виконання поставленої мети необхідно розв'язання таких **завдань**: 1) проаналізувати основні погляди на природу синкретизму; 2) визначити специфіку переносного вживання власних назв у публіцистичному стилі СУЛМ; 3) простежити особливості синтезу ономастичної метафори, метонімії та гіперболи.

За спостереженнями Л. В. Щерби, „досвід засвідчує, що будь-які таблиці і схеми розлазяться по всіх швах, як тільки спробувати вставити в них факти живої дійсності” [18: 246]. Пізнавальні процеси людини невіддільні одне від одного, тож окремої уваги заслуговує явище синкретизму. М. П. Кочерган в енциклопедії „Українська мова” тлумачить синкретизму як формального нерозрізнення, злиття в одній формі різнорідних мовних елементів. Явище синкретизму може стосуватися елементів різних рівнів мовної системи. На граматичному та лексико-семантичному поряд з інтеграцією двох чи більше значень в одній формі відбуваються перехідні явища, що робить нечіткими існуючі класифікації [9: 538]. Згідно з твердженням О. О. Селіванової, синкретичним варто уважати мовленнєве явище мерехтливого значення, а також системні явища метафоризації, метонімізації, оксиморона тощо [13: 540]. На думку М. П. Кочергана, засобом синкретизму значень полісемантичних слів є контекст. Одночасне з'ясування семантики слова інколи наштовхується на серйозні труднощі або є й зовсім неможливим через нечітку диференціацію значень у слові або через нейтралізацію декількох значень у контексті, що зумовлено такими чинниками: 1) для мовця байдуже, у якому з декількох значень сприйме те чи те слово слухач; 2) він навмисно хоче, щоб слухач сприйняв певне слово в декількох значеннях відразу [10: 73–75].

Декодування синкретичних перенесень є складним процесом. Часто на метонімічне перенесення значень в онімах накладається метафоричне осмислення явища, метафора містить відтінки гіперболічності, іронії, літоти. Досить важко визначити, який вид перенесення домінує, оскільки часто і метонімія, і метафора в переносно вжитій власній назві реалізовані однаковою мірою. Синкретизм засобів простежений переважно в мікроконтекстах. У межах джерельної бази виявлено випадки синкретичного механізму формування семантики нової власної назви шляхом поєднання метафоричного та метонімічного способів у процесі витворення нового смислу, метафоричних асоціацій на ґрунті відношення частина-ціле (частина об'єкта – цілий об'єкт). У ході аналізу окремих

переносно вжитих онімів виникають труднощі з визначенням основи перенесення. Наприклад, референтним наповненням відрізняється конотативний топонім *Беслан*, що змінив свою семантику після теракту 1 вересня 2004 року в Росії. *Беслан* – власна назва адміністративного центру Північної Осетії, який став центром терористичної атаки під час відзначення Дня знань у школі № 1. У заручники було захоплено більше тисячі дітей і дорослих. Факт, що ліг в основу переносного вживання топоніма *Беслан* – теракт у школі зі значними людськими жертвами. Топонім *Беслан* розширив свою семантику у зв'язку з подіями, які відбувалися в Ужгороді восени 2005 року. 29 листопада 2005 року в цьому місті затримано президента футбольного клубу „Закарпаття”, члена СДПУ(о) В. Паульо на прізвище Чалий. Чоловік відомий на Закарпатті як керівник рекетирського угруповання. Як виявилось, бандити на чолі з Паульо планували захопити одну з місцевих шкіл. Екстралінгвальним чинником переносного вживання топоніма *Беслан* стала спільна для двох терористичних акцій сема „захоплення школи”. Варто зазначити, що природа такого перенесення подвійна – поряд з метафорою теракту фіксуємо метонімічне перенесення за схемою „місто – подія, що відбулася в місті”). Наприклад: *Підлеглий Шуфрича зізнався, що готував в Ужгороді повторення Беслана!* (Високий замок, 1.12.2004); *В Ужгороді готували „Беслан”* (Високий, 4.05.2005).

Історія вивчення метафори та метонімії свідчить про перевагу досліджень цих перенесень диференційовано одне від одного. Проти розмежування метафори й метонімії в роботі „Конструкції полісемії в російській мові. Таксономія і метонімія” виступає Є. Л. Гінзбург: „... стало звичним метонімію й метафору протиставляти, і притому так, що як норма подаються граничні випадки, унаслідок чого спільність цих прийомів номінації виявляється безкінечно малою, такою, що зникає” [4: 203]. На думку науковця, метонімії конструкції та їх об'єднання можна розглядати як технічні прийоми реалізації семантичного завдання при метафорі, яке виявляється в зміні семантичних маркерів [4: 204]. Як стверджують А. В. Сингаївська, О. М. Мосейчук, метафора відносно метонімії відзначається більшою суб'єктивністю, адже „площина перетину допоміжного і загального суб'єктів є лише уявно і досить умовно виокремленою частиною цих двох понять” [14: 69]. Російська дослідниця Б. Н. Жантуріна вважає, що синкретичними можна назвати такі види індивідуально-авторської вторинної номінації, при яких перетворення семантики вихідного значення слова включає в себе два чи більше способів тропеїчного варіювання, поєднаних одне з одним чи з якоюсь семантико-синтаксичною фігурою мовлення [7: 7]. Висновуючи, мовознавець підтверджує гіпотезу про те, що значення слова здатне до синкретичних варіацій у конкретному слововживанні, тобто воно здатне реалізувати в межах однієї номінативної одиниці два й більше переносних значень, які виражає той самий словесний образ.

Дехто з дослідників, зокрема Р. І. Устарханов, зазначають, що метафора і метонімія тісно взаємодіють і є єдиним утворенням – метафоричною метонімією або метонімічною метафорою [17: 22]. Таке поєднання основних структур образного мислення в мовних і мовленнєвих одиницях Л. Гуссенс пропонує називати терміном метафтонімія [19: 350]. Метафтонімію з когнітивних позицій досліджували Н. Б. Мілявська, Р. І. Устарханов, С. Ю. Хованова, А. В. Сингаївська та інші.

Розмежування метафори та метонімії доцільно здійснювати за допомогою трансформаційного аналізу, вважає В. П. Москвін. Дослідник стверджує: „Якщо в метафорі трансформація розгортання поновлює пропущені ланцюжки порівняння, то в метонімії така трансформація поновлює пропущені ланцюжки синтагматичного асоціювання” [12: 18]. Якщо в результаті такої трансформації виявлені ознаки обох зазначених шляхів, то це явище синкретизму формування значення власної назви.

Синкретизм особливо виразно проявляється при перенесенні кількості, зокрема гіперболи. При цьому взаємодіють два компоненти – метафора і гіпербола, онім здатен одночасно актуалізувати два значення. У науковій літературі гіперболу кваліфікують по-різному: як троп (О. О. Тараненко, М. І. Панов, Ю. М. Скребньов), як фігуру мовлення або стилістичну фігуру (О. С. Ахманова), стилістичний прийом (Л. Н. Ушкова, В. Ф. Муратова, О. Л. Ящук, Ю. І. Борисенко). Нерідко у межах однієї дефініції використовують кілька

понять – засіб і прийом, стилістична фігура і троп тощо. На думку О. М. Лагути, гіпербола належить до тропів у тому випадку, коли є образним виразом. Такий прийом, стверджує автор, інколи охоплює весь текст і вже не може бути тропом [11: 13].

Як стверджують А. В. Сингаївська, О. М. Мосейчук, між гіперболою та метафорою лежать тисячоліття, протягом яких розумові процеси просунулися далеко, все більше впливаючи на безпосередні відчуття людини [14: 72]. На нашу думку, чистої онімної гіперболи не існує, оскільки гіперболічна оцінка власної назви виражається не прямо, а накладаючись на метафоричне осмислення семантики. Г. Г. Хазагеров та І. Б. Лобанов вважають, що в основі гіперболи лежить метафора і перебільшення, причому перебільшення домінує. Проте це можливе лише у тому випадку, коли гіпербола виконує функцію тропу [18: 217].

У Словнику лінгвістичних термінів О. С. Ахманової подано варіанти терміна: „Метафора гіперболічна (гіпербола метафорична). Метафора, заснована на гіперболічному перебільшенні якості чи ознаки” [1: 231–232]. Термін гіперболічна метафора використовує І. Б. Голуб [5: 224], В. А. Скиба кваліфікує явище перебільшення ознаки як гіпербола-метфора, а також виділяє гіперболу-іронію [15: 79]. Ю. І. Борисенко вважає, що у такому випадку варто апелювати до стилістичної конвергенції, здатності гіперболи включати в себе інші тропи [2: 183]. Усі ці дослідження синкретичності тропів належать царині художнього тексту.

А. Вежбицька, аналізуючи глибинну структуру метафори, гіперболи й порівняння, робить висновок, що гіпербола ближче до метафори, ніж порівняння, завдяки наявності стверджувального елемента в глибинній структурі [3: 148]. На думку О. В. Ємець, методологічна проблема розмежування цих явищ полягає у відсутності власної структури гіперболи: „За незначними винятками, гіперболічні тропи утворюються за структурою порівняння, метафори або епітету... Тобто певний синкретизм притаманний тропам кількості. А вже справою автора є актуалізувати взаємодію тропічних компонентів, підсилити, додати нові семантичні нюанси” [6].

Підтримуємо думку Б. Н. Жантуріної, що наявність синкретичності, їх використання як у художніх, так і публіцистичних текстах яскраво демонструє взаємодію та взаємозв'язок у системі засобів вторинної номінації, коли для позначення одного явища або поняття сполучаються як різні, так і семантично близькі види тропічного переносу [7: 6]. Синкретизм сприяє посиленню глибинності перенесення, з одночасною економією мовних засобів, сприяючи стилістичній виразності, експресивності тексту.

Різновидом кількісної метонімії є синекдоха, заснована на кількісному протиставленні об'єктів, предметів та явищ, перенесення значення відбувається з цілого на його окрему частину. Якщо асоціація, зв'язок предметів при власне метонімічному перенесенні здійснюється через співвідношення якісних ознак, то в синекдосі співвідносяться кількісні ознаки. Виділяємо такі різновиди синекдохи: уживання частини замість цілого, вживання однини замість множини, вживання виду замість роду. Як зазначає В. П. Москвін, для правильного розуміння синекдохи, частину варто розуміти у вузькому (як складову або ж невід'ємну частину об'єкту) та в конкретному сенсі [12: 17].

Менш популярним прийомом семантичної трансформації онімів є літота – явище неправдоподібного применшення малого. Різновид літоти – мейозис, якому на відміну від літоти характерне правдоподібне применшення, що виражає навмисно стриману оцінку, розраховану на евфемістичний ефект. Такий ефект досягається подвійним запереченням ознаки або приєднанням заперечення до слів і виразів з негативним значенням.

Трапляються власні назви троїстої значенневої природи. Метафори можуть включати гіперболічні, іронічні, метонімічні компоненти, оскільки одна власна назва здатна до актуалізації кількох компонентів.

Отже, проблема синкретичного переносного слововживання залишається актуальною, оскільки синкретичне варіювання семантичного потенціалу власних назв є частотним явищем в авторському переосмисленні дійсності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энциклопедия, 1969. – 608 с.
2. Борисенко Ю. И. О дискуссионных вопросах трактовки гиперболы в русском литературном языке / Ю. И. Борисенко – Режим доступу : http://library.krasu.ru/ft/ft_articles/0114395.pdf
3. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / [отв. ред. М. А. Кронгауз] / Анна Вежбицкая. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.
4. Гинзбург Е. Л. Конструкции полисемии в русском языке. Таксономия и метонимия / Е. Л. Гинзбург. – М. : Наука, 1985. – 223 с.
5. Голуб И. Б. Стилистика русского языка / И. Б. Голуб. – М. : Рольф, 2001. – 448 с.
6. Ємець О. В. Синкретичні тропи як результат взаємодії образних засобів у тексті – Режим доступу : <http://studentam.net.ua/content/view/8396/97/>
7. Жантурина Б. Н. Семантика и структура синкретических тропов : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Бахыт Нурмухановна Жантурина. – Ленинград, 1984. – 151 с.
8. Костомаров В. Г. Русский язык на газетной полосе / В. Г. Костомаров. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1971. – 267 с.
9. Кочерган М. П. Синкретизм / М. П. Кочерган // Українська мова. Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. – [2-е вид., випр. і доп.]. – К. : Видавництво „Українська енциклопедія” імені М. П. Бажана, 2004. – С. 538.
10. Кочерган М. П. Слово і контекст / М. П. Кочерган. – Львів : Вища шк., 1980. – 182 с.
11. Лагута О. Н. Учебный словарь стилистических терминов. Практические задания. Ч. I. – Новосибирск, 1999. – 75 с.
12. Москвин В. П. Русская метафора: очерк семиотической теории / В. П. Москвин. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : ЛЕНАНД, 2006. – 184 с.
13. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
14. Сингаївська А. В., Мосейчук О. М. Когнітивні механізми формування семантики однослівних ідіом / А. В. Сингаївська, О. М. Мосейчук // Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки. – 2010. – Випуск 51. – С. 69–73.
15. Скиба В. А. „... И дальше века длится день...”, Гипербола и літота / В. А. Скиба // Русская словесность. – 2000. – № 5. – С. 76–80.
16. Стишов О. А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : дис. д-ра філол. наук : 10.02.02 / Олександр Анатолійович Стишов. – К., 2003. – 597 с.
17. Устарханов Р. И. Метафтонимия в английском языке : интерпретационно-когнитивный аспект : дис. ... канд. филол. наук / Р. И. Устарханов. – Пятигорск, 2004.
18. Хазагерев Г. Г., Лобанов И. Б. Риторика / Г. Г. Хазагерев, И. Б. Лобанов. – Ростов-на-Дону, 2004. – 384 с.
19. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Лев Владимирович Щерба. – Л., 1974. – 296 с.
20. Goossens L. Metaphonymy : The interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic actions / Louis Goossens // Metaphor and metonymy in comparison and contrast (Cognitive linguistic research). – Berlin : Moutonde Gruyter, 2002. – P. 349 – 378.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Тільнова – аспірант кафедри української мови факультету філології та журналістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: стилістика, лексикологія, ономастика.

ІМЕННИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОСІБ У МОЛОДІЖНОМУ СЛЕНГУ

Інна ФЕДІРЧИК (Чернівці, Україна)

Стаття присвячена дослідженню вживання іменників на позначення осіб серед німецькомовної молоді віком від 15 до 25 років. На основі психолінгвістичного експерименту встановлено, що у використанні молодіжного сленгу спостерігаються значні відмінності у вживанні іменників на позначення осіб. Вони мають різні характеристики в гендерному та віковому плані.

Ключові слова: іменники на позначення осіб, професіоналізми, жаргон, сленг, німецькомовна молодь, субкультура.

The article dwells on the research of usage of nouns denoting persons in modern German slang. Researched nouns have been collected from the slang of young people speaking German between 15 and 25 years. On the basis of psycholinguistic experiment have been made survey by questionnaire of German young people and established that nouns denoting persons have many differences in gender and age usage.

Key words: nouns denoting persons, professionalism, jargon, slang, German young people, subculture.

Молодіжна мова – так звана мова-сленг з притаманними їй особливостями, які характеризують диференційовані групи молоді в певні вікові періоди на окремих проміжках часу. Молодіжною мовою називають лексику молоді, молодіжної субкультури, або ж так званий сленг.

Сленг, у свою чергу, є нелітературною, невнормованою і некодифікованою додатковою лексичною системою, яка представляє експресивно-оцінні, найчастіше стилістично занижені позначення загальновідомих понять і належить певній субкультурі. Сленг є різновидом

соціолекту – соціально маркованої лексики певної суспільної групи (професійної, вікової, соціальної та ін.) у межах національної мови. Якщо ж заглянути в історію, то сленг, як і професійний жаргон ремісників минулого, був засобом конспірації: для того щоб не викрити певні секрети свого цеху, спілкувались умовною мовою, зрозумілою лише для певної групи людей. З плином часу окремі слова потрапляли до загального словообігу, втрачали свою семантичну конспірованість і ставали загальноновживаними словами [1: 666].

Під молодіжним сленгом розуміють сукупність мовних засобів високої експресивної сили, які постійно трансформуються, набирають нових форм, і які використовуються молодими людьми, які перебувають у дружніх та родинних стосунках [2: 329].

Поняття жаргону або сленгу обов'язково присутнє в мовознавстві та в дослідженнях, пов'язаних із мовознавством. На думку німецького мовознавця Г. Генне, згідно з поділом мовного суспільства на соціальні групи рівномірно розподіляється й сама мова на: а) мову певної групи, б) класу чи в) професії. Відмінності від літературної мови полягають насамперед лише в певних вимогах до словникового запасу молодіжної мови та відмінності при вживанні різних стилів мовлення: повсякденного, практичного, наукового та літературно-мистецького [6: 219].

Категорію "сленг" у мовознавстві трактують як сукупність жаргонізмів, які утворюють різновид розмовної лексики і відображають фамільярне, гумористичне ставлення до предмета мовлення. Жаргонізми вживають переважно за умов невимушеного спілкування. Інколи сленг – викривлене, ненормативне, вульгарне мовлення, близьке до арго. Арго – це соціальний різновид мовлення, що не має власної фонетичної та граматичної системи, а лише лексикон, і використовується відносно замкненими професійними (ремісниками, торговцями) і соціальними групами (сезонними робітниками), у тому числі декласованими (зłodіями, злочинцями, жебраками, картарями тощо), коли предмету надають принизливої оцінки. На відміну від арго, сленг/жаргон має в основі літературну мову або іншомовні вкраплення. Ми називатимемо сленгом саме молодіжний жаргон [1: 666].

Мета нашого дослідження – детально описати особливості функціонування іменників на позначення осіб у молодіжному жаргоні. **Завдання** статті – проаналізувати співвідношення вживання тих чи інших іменників на позначення осіб (як пояснення до цього див. анкету) в жаргоні німецькомовної молоді та встановити залежність вживання сленгу відповідно до отриманої професії, соціального стану, статі та освіти. **Об'єктом** дослідження виступає група іменників на позначення осіб, які вживаються серед німецькомовної молоді. До вибірки увійшли найчастотніші іменники зі сфери дружніх, фамільних та професійних відносин, тобто йдеться про такі сфери життя, в яких зайнята молодь Німеччини.

Дослідження проводиться на основі словників німецької молодіжної мови [3; 4; 5], матеріалі реальних спостережень за мовою молоді під час перебування в Німеччині (2010-2011pp.), а також опитування тамтешньої молоді та даних психолінгвістичного експерименту.

Поняття «молодь» позначає проміжну фазу між дитинством і дорослим життям, але не завжди можна чітко прослідкувати, де починається етап «молодіжного життя» і де він переростає у дорослий стан людини.

У літературній мові молодіжна мова займає досить важливу позицію. Якщо прослідкувати схему Г. Генне, то можна побачити закономірність розвитку молодіжної мови, яку він розглядає в контексті інших субмов:

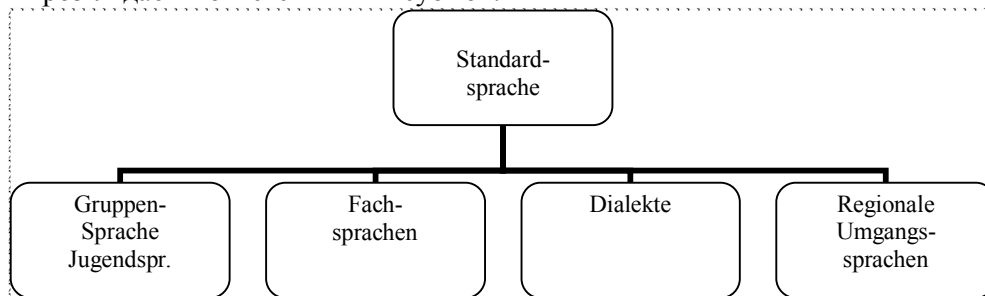

Рис. 1. Схема поділу мови на субмови [6: 73]

Згідно з цією моделлю, молодіжна мова – мовна певної групи, яка характеризується особливою ознакою – віку. Молодіжна мова зазнає певних відхилень від літературної мови. У своєму розрізі вона представлена окремими варіантами, які й складають загальну модель молодіжної мови: 1) повсякденна мова так званих «peer groups» (груп однакових верств населення); 2) мовні субкультурні елементи різних груп молоді; 3) експресивно забарвлена у віковому плані мова молоді як групи всього мовного суспільства [9: 75]. Ці три елементи зазнають певних змін у межах фонологічної, морфологічної, лексичної, фразеологічної, синтаксичної та текстової структури у мовному прошарку молоді. Дуже важко описати молодіжний словниковий запас ще й з прагматичної точки зору: мова молоді постійно змінюється, слова отримують нові значення, стилістична забарвленість ускладнює мовну ідентичність. Оскільки мова молоді насичена метафоричними зворотами, певними частками, фразеологічними зворотами, які повністю відрізняються від звичайної літературної мови, відзначається експресивністю, емоційністю, гіперболізацією, то вона не завжди зрозуміла для всіх прошарків населення та вікових категорій [10: 15].

Особливості молодіжного сленгу виявляються в тому, що він віддзеркалює в собі всі зміни суспільного, соціального та культурного розвитку. Нововведення в техніці, музиці та в засобах масової інформації не проходять просто так повз молодіжну мову, тому що вона одразу ж вбирає в себе всі тонкощі та настрої суспільства, відбиваючи їх у створенні нових слів, зворотів та виразів. Характерним для молодіжної мови є наявність надзвичайної кількості часток, скорочених слів, аббревіатур, префіксації і суфіксації, афіксів, звуконаслідувальних слів та інших [9: 79].

Завдяки молодіжному сленгу відбувається постійне запозичення з інших мов, це спричиняє щоденне поповнення літературної та розмовної мов новими словами, словосполученнями та виразами. Молодь ініціює вживання запозичених слів, з часом вони стають загальноживаними [8: 23]. Найбільш наполегливо та активно молодь запозичує англіцизми. Це досить чітко можна прослідкувати в нашому дослідженні.

Розглянемо особливості вживання іменників на позначення осіб у молодіжному слензі на основі нашої вибірки. До вибірки включені такі слова:

Chef – 1. батько; 2. друг, товариш; в молодіжній мові вона має змінене значення, адже первісно слово *chef* означало «начальник», як-от: *Was will denn dein Chef schon wieder von dir? Alles klar, Chef!*

Erzeuger → Grufties, → Alte, → Mumien: 1. батько; 2. батьки; іронічно-скромний, але дуже негативно забарвлений іменник на позначення батьків у мові підлітків 13-18 років, який вживався в устаєленому порядку із 1950 року, але на сьогоднішній день він є досить застарілим: *Dein Erzeuger ist ein totaler Unterdrücker!*

Freak – англ. 1. божевільна (кумедна) думка, фантазія, ідея чи настрої; 2. ексцентрик; 3. виродок, гном, потвора; 4. той, хто виділяється із натовпу; 5. спекулянт, наркоман, як-от: *Muss man dazu ein Freak sein und um Mitternacht im Internet surfen?* У мові молоді *Freak* набуває іноді негативної конотації «розпусний тип». Крім того, зафіксовано багато складених слів з компонентом *Freak*, як-от: *Alpen-Freak, Öko-Freak, Fashion-Freak; Blues-Freak*.

Gent – знатний дворянин, людина честі; в молодіжному жаргоні спостерігається розширення значення: 1. (позит.) джентльмен, екстравагантний (молодий) чоловік; 2. (негат.) стиляга, наприклад: *Guck dir den Gent an – erst dreizehn und schon hängen ihm die Fluppen nur so aus der Schanuze!*

Girl – маленька дівчинка; у мові молоді позначає дівчат взагалі, як-от: *Die Bond-Girls haben doch alle einen Stich: heiße, starke, geile Girls.*

Hänger – 1. провали в мисленні; 2. ледар, сонько; 3. психічно та фізично виснажена, надломлена людина, як-от: *Seit Wochen habe ich einen Hänger nach dem anderen.*

Hase/Hüschchen – весела дівчина, наприклад: *Wann gehen wir mal wieder auf Hasenjagd?*

Insider – 1. особа, яка повністю відповідає вимогам моди; 2. Професіонал, як-от: *Also mit seinen schnellen Schlitten ist der Rudi echt ein Insider.*

Jo(h)nny – 1. хлопець, юнак; 2. сильний, мійний парубок; 3. веселий парубок; 4. чоловічий статевий орган, як-от: *Ey, Johnny, halt mal die Luft an!*

Penner – 1. ледар, нероба; 2. буркотун; 3. вчитель, репетитор, наприклад: *Mann, du bist vielleicht so ein Penner!*

Schlaffi – ледар: *Mit solchen Schlaffis kann man doch kein Fußballmatch gewinnen.*

Schnacke – 1. симпатична дівчина, 2. повільний автомобіль: *Mann, die Lore ist schon eine irre Schnecke.*

Spasti – бовдур, лише в окремих випадках може вживатись як веселун.

Torte – 1. (зневажл.) балакуча дівчина, жінка; 2. мила, ніжна дівчина. У цьому слові відбувся пересув значення у порівнянні з пухким пирогом, у якому багато сметани: *Die Torte von drüben macht dich doch voll an, ey.*

User – 1. наркоман; 2. друг (дівчини), залицяльник, чоловік; 3. у комп'ютерному жаргоні – юзер: *Was treibt denn dein User so den ganzen Tag?*

Наведені приклади показують, що мова молоді виражена особливими емоціями та почуттями, які передають всі барви та сторони їхніх взаємовідносин. Молодь спілкується своєю «власною» мовою, прагнучи показати те, що теж вони є гідними членами суспільства, з якими має рахуватись вся спільнота дорослих та їхніх наставників. Молодіжний сленг є нормативно зниженим, емоційно забарвленим, функціонально обмеженим мовним субкодом соціально-вікової групи молоді, що відображає її світогляд та ціннісні орієнтири і виконує функції ідентифікації, консолідації, прихованого престижу, відмежування від інших груп.

Психолінгвістичний експеримент проводився з різними віковими та соціально-професійними групами. Інформантами виступили 30 чоловік, з них 15 осіб чоловічої і 15 жіночої статі. Більшість опитуваних навчаються в університеті (48 %) або професійно-технічних училищах (23 %). Три інформанти мають закінчену вищу освіту, один інформант захистив кандидатську дисертацію.

Гендерні стереотипні уявлення соціально-вікової групи молоді виражаються у значеннях сленгової лексики. У цілому хлопці більш активно використовують сленг. Наші дослідження показали, що для слова *Mädchen* особи жіночої статі навели в середньому 2-3 синоніми, як-от: *Göre, Mädle, Schnitte, Baby*. Особи чоловічої статі охарактеризували це слово в середньому 5-6 синонімами, як-от: *Pussy, Kleine, Tusse, Schnecke, Schnalle, Bitch, Girl, heißer Ofen* тощо.

Склад сленгової лексики хлопців відрізняється від сленгового вокабуляру дівчат. Так, для слова *Vater* дівчата вжили більш нейтральні позначення, як-от: *Dad, Papa, Alter*, а хлопці – стилістично забарвлені варіанти на кшталт *Erzeuger, Samenspender*. Те саме спостерігаємо для слова *Liebhaber*, до якого жінки навели синоніми *Lover*, а чоловіки – *Stecher, Bär*.

Найбільшу кількість синонімів інформанти навели до слів *Freund* і *Freundin*. Так, хлопці використовують для позначення друзів такі сленгові вирази: *Alter, Macker, Scheich, Typ, Kumpel, Boy, Haberer*. Серед дівчат спостерігаються зовсім інші позначення для слова *Freundin*: *Alte, Keule, Schnalle, Tussi, Flamme, Puppe, Tante, Tochter, Miese*. У цьому випадку можна відмітити статеву диференціацію осіб та особливості мови, яку вони вживають.

Натомість рівень знань сленгової лексики хлопцями та дівчатами, принаймні на пасивному рівні, суттєво не відрізняється. Так, з 15-ти запропонованих слів жінки навели пояснення в середньому до 59 % слів, а чоловіки – до 65 % слів. Без пояснень залишилися у більшості випадків такі слова, як *Johnny, Schnacke, Torte, Gent, Spasti*.

Відмінності у використанні молоддю лінгвістичного субкоду залежать також від вікового фактору. Найчастіше вживає сленгові позначення осіб молодь віком від 16 до 20-ти років. Група молодих людей віком від 21 до 24-х років користується сленгом рідше, а люди, старші за 25 років, вживають сленг рідко або взагалі його не вживають. Можемо припустити, що зміна ціннісних орієнтирів молодих людей є вагомим фактором впливу на їх мовленнєву поведінку.

Залежність вживання жаргонних позначень осіб спостерігається також від належності представників молоді до різних соціальних чи соціально-професійних груп. Так, більшість інформантів, які є студентами, вживають жаргонізми досить помірно, у той час як учнівська молодь користується жаргоном відчутно частіше.

Молодь як культурний феномен розширює погляд на суспільно-історичні контексти, в тому, що вона по-новому осмислює відношення між поколіннями. Молодь виступає

площиною, яка формує суспільні очікування, надії, остерігання, вона являється також індикатором суспільних змін, і перед усім конфліктів, які сприяють утворенню нових слів та позначень.

Як зазначає німецька дослідниця Єва Нойланд, для мови молоді визначальними є три фактори:

- статеву диференціацію;
- належність до певної субкультури (переваги в спорті, моді та музичних прихильностях);
- активний вплив засобів масової інформації на молодіжний сленг [7: 139].

Отже, дослідження показало залежність вживання іменників на позначення осіб від належності представників молоді до певних соціально-вікових, соціально- професійних груп та статі мовців.

Перспективним вважаємо дослідження особливостей вживання іменників на позначення осіб у професійному спілкуванні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
2. Христенко О. С. Німецький молодіжний сленг як вияв субкультури молоді / О. С. Христенко // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць.-К. : Вид.-полігр. центр «Київський університет», 2008. – Випуск 24.-Ч.ІІІ. – С. 329-335.
3. Ehmman H. Ein Lexikon der Jugendsprache, affengeil. Beck'sche Reihe / Hermann Ehmman. – München : Verlag C. H. Beck, 1993. – 156 S.
4. Ehmman H. Endgeil. Das voll korrekte Lexikon der Jungsprache / Hermann Ehmman. – München : Verlag C. H. Beck, 2005. – 179 S.
5. Heinemann M. Kleines Wörterbuch der Jugendsprache / Margot Heinemann, Hermann Ehmman. – Leipzig : VEB Bibliographische Institut, 1990. – 122 S.
6. Henne H. Jugend und ihre Sprache : Darstellung, Materialien, Kritik / Helmut Henne – Berlin / New York : Walter de Gruyter Verlag, 1986. – 385 S.
7. Neuland E. Sprache – Kommunikation – Kultur. Soziologische Beiträge, (Hrsg.): Jugendsprache-Jugendliteratur-Jugendkultur / Eva Neuland. – Frankfurt am Main / Berlin / Bern / Bruxelles / New York / Oxford / Wien : Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften, 2007. – 277 S.
8. Neuland E. Sprache – Kommunikation – Kultur. Soziologische Beiträge, (Hrsg.): Jugendsprachen: mehrsprachig – kontrastiv – interkulturell / Eva Neuland. – Frankfurt am Main / Berlin / Bern / Bruxelles / New York / Oxford / Wien : Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften, 2007. – 333 S.
9. Nowotnick M. Jugend, Sprache und Medien. Untersuchungen von Rundfunksendungen für Jugendliche / Marlies Nowotnick. – Berlin / New York : Walter de Gruyter Verlag, 1989. – 416 S.
10. Pörksen U. Spricht die Jugend eine andere Sprache? / Uwe Pörksen, Heinz Weber. – Heidelberg : Verlag Lambert Schneider, 1984. – 141 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Федірчик – аспірант кафедри германського, загального і порівняльного мовознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: семантика, лінгвістика тексту та лексикологія.

СЕМАНТИКА НОМІНАЦІЇ ТЕРМІНІВ ЛСГ 'ВЛАДА' В ІНДОЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВАХ

Анастасія ФЕДОРОВА (Кіровоград, Україна)

У статті встановлюються витоки поняття 'влада' в індоєвропейських мовах. На матеріалі іранських, слов'янських, германських та ін. мов виводяться семантичні моделі, за якими відбувався розвиток зазначеного поняття у діахронічній площині.

Ключові слова: етимологія, семантика, семантична модель, індоєвропейський, сила, влада, правитель, держава.

The origins of the notion 'power' in the Indo-European languages are determined in the article. We derive semantic models with the help of which the development of the above-mentioned notion in diachrony occurs. We use the material of the Iranian, Slavic, Germanic and other languages for our investigation.

Key words: etymology, semantics, semantic model, Indo-European, power, ruler, state.

Сучасний англійський вираз «*to have a supreme authority / power*», який перекладається як «мати абсолютну владу», для когось буде означати, що він чи вона має абсолютну владу над собою, над своїми ментальними та фізичними властивостями, для когось – стрімку кар'єру або повну політичну владу, а з релігійного погляду – це абсолютна влада Бога. Тлумачний словник української мови дає таке пояснення цього терміна: 'право керувати

державою, політичне панування», «право та можливість розпоряджатися, керувати ким-, чим-небудь», (перен.) «сила чого-небудь, могутність» [15 (1: 701)]. Тлумачний словник В. І. Даля окреслює поняття «влада» за допомогою таких синонімічних термінів, як: *право, сила, воля* над чимось, *свобода* дій і розпоряджень; *управління* [4: 216–217]. На сучасному етапі розвитку культури поняття «влада» можна трактувати з погляду різних (філософських, соціологічних, юридичних) наук (пор., напр.: Мітін 2004; Перегудов 2002; Черватюк 2006), але нашим завданням буде розкриття природи досліджуваного поняття на рівні власне мовного матеріалу. Для цього здійснимо спробу дистрибуції *моделей* еволюції семантики «влада».

‘Сила’, ‘бути сильним’ → ‘влада’, ‘володарювати, бути при владі’

Для позначення суспільної влади, політичного панування в германських, балтійських, слов’янських, італійських і кельтських мовах використовуються репрезентанти кореня **ual-* ‘панувати, володарювати’ ~ і.-є. **ual(dh)-* ‘сила’, ‘бути сильним’ [23: 392; 9 (1: 581–582); 12: 211, 295; 14 (1: 66)], у решті мов представлені рефлексі і.-є. **reġ-* ‘прямий, перен. відвертий’ [9 (1: 581–582); 26 (3: 854–857)]. Відома сьогодні лексика із цими основами послідовно засвідчує семантичну модель ‘сила/бути сильним’ → ‘влада/володарювати/бути при владі/керувати’. Значення ‘влада’, ‘володарювати’ нами береться за вторинне з огляду на його соціальну (= секундарну) маркованість, якої позбавлене ‘сила’.

Германська лексика із коренем **ual-*, **uald(h)-*:

гот. *waldan* ‘керувати домашнім господарством’, ‘управляти’, ‘володіти’, **ga-waldan* ‘мати владу над чимось’, *waldufni nia* ‘влада’, д.-англ. *wealdan, gewyldan*, д.-фриз. *walda*, д.-ісл. *valda*, д.-в.-н. *waltan* ‘володіти (владою), мати у своєму розпорядженні, управляти, керувати, правити, володіти’, н. *walten* ‘управляти’, ‘панувати’, англ. *wield* ‘володіти (владою), мати в своєму розпорядженні’, д.-англ. *zeweald*, д.-фриз. *wald*, д.-сакс. *giwald*, д.-в.-н. *gi-walt* ‘сила, могутність, влада, управління, керівництво’, д.-ісл. *vald* ‘сила’, ‘влада’, ‘панування’, д.-ісл. *einvaldi*, д.-сакс. *alowaldo*, д.-в.-н. *al(e)walto* ‘єдиноволодар, єдинокороль’, ~ лат. *valēre* ‘бути сильним, здібним, умілим, мати силу’, лат. *valeō* ‘бути в силі’, ‘могти’, оск. *Ḟαλε* ‘сильний’ (< герм. **wald-(ja)* ‘сила’, ‘управляти’, ‘володіти’ < і.-є. **ual(dh)-* ‘сила’, ‘бути сильним’) [23: 392; 20: 297; 3 (2: 938); 9 (1: 581–582); 14 (1: 66)].

Сюди ж належать випадки функціонування герм. **wald-* ‘сила, влада’ у складі давніх герм. антропонімічних композитів на зразок *Waldemaar* (*wald* ‘сила, влада’ + *mār*), *Gerald* (*gēr-* ‘спис’ + *wald*), *Ronald, Reynold* (*regin* ‘порада’ + *wald*), *Harold* (*har-* ‘військо’ + *wald*), *Walter* (*walt* + *heri* ‘військо’). Пор. генетично і типологічно близьке слов’ян. власне ім.’я **Voldi-mirь*/**Voldi-měрь* (пор. суч. укр. *Володимир*; [8: 473]).

Кельтський матеріал, що засвідчує згадану основу, також фіксує співвідношення ‘сила’ ~ ‘влада’, але спорадично: д.-ірл. *Conali*, д.-вал. *Cunovali*, Р. в. **Cuno-valos* ‘сильний, як вовк’, але д.-ірл. *flaith* ‘панування’ (< **wlati-*), д.-кімр. *gualart* ‘володар’, вал. *gwlad* ‘влада, правління, володіння’ [23: 392; 14 (1: 66)].

У решті і.-є. мов історичного періоду відзначено лише вторинну семантику ‘влада’, ‘володар’, пор.: тох. А *wāl*, В *walo* ‘король’, лит. *valdōnas*, лтс. *valduons* ‘володар’, д.-прус. *wāldnikans* асс., пл. ‘королів’ [23: 392; 14 (1: 66)].

Матеріал слов’янських і балтійських мов із зазначеним етимом також ілюструє вторинність поняття «влада» (відзначене в матеріалі писемної доби) щодо «сила» (відновлюється для реконструйованого і.-є. прототипа), якою володіє людина:

ст.-сл. *владѣти, власти, владѣ, власть*, болг. *владѣя, власт*, укр. *володіти* ‘володіти, керувати’, *володати, володар* ‘князь, правитель’, *володарство* ‘володіння’, *володілець, володіння, володарний, відволодати* ‘привести до тям’, блр. *улада, валодаць* ‘володіти’, пол. *władza*, пол. *włodać* ‘володар’, чес., слвц. *vláda*, чес. *vlásti* ‘правити, володіти’, в.-луж. *włodyka* ‘керівник, голова (в громаді)’ (< псл. **voldēti* ‘володіти’, ‘правити’, ‘керувати’, **volstь* < і.-є. **ual(dh)-* ‘сила’, ‘бути сильним’ [6 (1: 409, 419); 14 (1: 66); 18 (1: 156–157)];

лит. *valdyti* ‘володіти’, ‘правити, управляти, направляти’, ‘керувати’, ‘панувати’, ‘мати владу над чимось/кимось’, *veldėti* ‘діставати в спадок’, ‘правити’, *apvaldyti* ‘оволодіти/заволодіти чимось’, ‘справлятися з чимось’, ‘майстерно володіти чимось’,

‘панувати’, ‘правити’, ‘володарювати’, *valdyba* ‘управління/керівництво’, ‘правління’, *valdžia* ‘правління’, ‘царювання’, ‘панування’, ‘влада’, лтс. *valdīt* ‘панувати, правити’, прус. *walduns, weldūns* ‘спадкоємець’ (< і.-є. **ual(dh)*- ‘сила’, ‘бути сильним’) [21 (2: 1188–1189); 9 (1: 581–582); 14 (1: 66); 18 (1: 156–157)].

Варіацією зазначеного семантичного переходу вважаємо ‘збільшувати, примножувати силу’ → ‘здобувати владу, вплив’. Індо-арійська й латинська лексика засвідчує зазначене семантичне співвідношення в етимологічному гнізді з іншим коренем:

– д.-інд. *ōjah-* ‘сила’, ‘життєва сила, енергія’, ‘влада’, ‘вплив’, *ōjasvant-* ‘повний сил, енергії’ ~ д.-інд. *ugrā-* ‘сильний’, ‘могутній’ [21 (1: 24–25); 25 (1: 278): **h₂éug-os*, **h₂éug-es*; 26 (1: 84–85); 1: 329; 13 (1: 258–260)];

– *auctōritās* ‘влада, вплив, авторитет’ поряд із ‘судження, думка, погляд’, ‘бажання, воля’, ‘свобода дій, можливість, право’ ~ *augustus* ‘піднесений’, ‘священний’, ‘високий’, ‘величний’, ‘поважний’, *augeō, -ēre* ‘примножувати, збільшувати, укріпляти, посилювати’, *augēscō* ‘збільшуватися, рости, посилюватися’ [27 (1: 83); 23: 50; 25 (1: 278); 26 (1: 84–85); 1: 329; 5: 114–117].

Решта доступного сьогодні матеріалу засвідчує лише генетичне значення, пор., зокрема, авест. г., п. *aogah-, aogar-* ‘сила, могутність’, авест. г., п. *aojah-* ‘(фізична) сила, могутність’, д.-норв. *auka* ‘збільшуватися’, тох. А *oks-*, В *auks-* ‘рости, збільшуватися’ і под. (< арійськ. *¹*aug-* (: *auj-*)/*ug-/uag-* ‘збільшувати(ся), укріпляти(ся), посилювати(ся), рости’; ‘бути сильним, могутнім’, **auga(h)*, **aujah-* ‘сила, могутність’ < і.-є. **auēg-/*uog-/*aug-/*ug-* ‘т. с.’, ‘прибувати’, **aug-os-*, **aug-es-* ‘сила’ [21 (1: 24–25); 25 (1: 278); 26 (1: 84–85); 1: 329; 13 (1: 258–260)]. Пор. також відлуння описуваної моделі в балтійській лексиці з цією ж основою: д.-прус. *aucktai-rikijskan, auck-timmiskan, aucktimiskan* ‘влада’, ‘начальство’ поряд із *auginnons* ‘підвищений’, ‘піднятий’, ‘вознесений, що височіє’, лит. *aukštas* ‘високий’, ‘впливовий’ (якщо розуміти ‘впливовий’ як видозміну ‘владний’), *augestis* ‘зріст, зростання’ та ін. Сюди ж лит. *Auxtheias Vissagistis (Deus omnipotens atque summus)* – ім’я бога [21 (1: 24–25); 23: 50; 26 (1: 84–85)].

**‘Той, хто спрямовує’ → ‘(священний) цар/володар’,
‘праведний’ → ‘(священний) цар’**

У багатьох індоєвропейських народів поняття «влади» беззаперечно асоціюється з інститутом королівської/царської влади. Один із термінів для її позначення – **rēg-s* < і.-є. **rēg-* ‘прямий’, перен. ‘відвертий’ (італійськ., кельт., арійськ.), етимологічно пов’язане з **reġ-* ‘направляти’, ‘виправляти’, ‘вирівнювати’ [1: 249; 3 (2: 751–752); 26 (3: 854–857)]. По-іншому див. [3 (2: 751)].

Італійський матеріал із цією основою представлений лат. *rēx* ‘цар’, ‘володар’, ‘правитель’, *rēgulus* ‘володар’, *rēgālis* ‘королівський’, ‘царський’, ‘величний’, *rēgīna* ‘цариця’ і *regio* ‘напрямок, лінія’, кульгт. ‘небесна лінія’ (*lituo regiones terminare* ‘проводити (небесну) лінію авгурським жезлом’), *rego* ‘панувати, правити, володарювати’, *rēgno* ‘царювати, бути царем’, ‘володарювати, панувати’ [5: 863–864, 881; 27 (2: 426–427)].

Арійський: д.-інд. *rājan-* ‘цар’, ‘правитель’, *rājñī* ‘цариця’, *rāt, rāja* ~ д.-інд. *rājānti* ‘прямують уперед прямим шляхом’, *rjū-* ‘прямий’, ‘правий’, *rājati* ‘направляє’, ‘царює’, авест. *razan-* ‘порядок’, *rāštəm* ‘у прямому напрямку’, гр. ῥεχτός ‘(ціле)спрямований, зосереджений’, лат. *rēctus* ‘прямий’ (< і.-є. **rēg-* ‘прямий’, перен. ‘відвертий’) [3 (2: 751–752); 27 (2: 424)].

Кельтський: д.-ірл. *rī*, Gen. *rīg* ‘король’, ‘цар’, *rīgain* ‘цариця’, с.-ірл. *rige* ‘царство’, д.-вал., с.-вал. *rī* [24: 311: із зауваженням, що *(H)*rēg-*, *(H)*rēgs* можна трактувати як ‘сила’; 3 (2: 751–752)].

Матеріал германських мов яскраво віддзеркалює розвиток значення ‘робити прямим’, ‘спрямовувати’/‘випрямлений’, ‘правильний’ → ‘правитель’: гот. *reiks* ‘правитель’, **reikeis* ‘аристократія, еліта, знать’, **reiki* ‘царство’, ‘державна’, *reikinon* ‘правити’, д.-англ. *rīcaian* ‘бути сильним, могутнім’, ‘правити, володарювати’, д.-в.-н. *rīh(h)i* ‘сила’, ‘влада’, ‘могутність’, ‘право’, ‘вплив’, ‘державна’, нім. *Reich*, д.-англ. *rīcsian*, д.-в.-н. *rīh(h)isōn* ‘бути

могутнім', 'правити, володарювати', 'встановлювати порядок', д.-англ. *rice*, нім. *reich* 'багатий, могутній, що володає владою' ~ гот. *raih̄ts* 'правильний, правий, праведний' (< герм. **rehta-* 'прямий', **rīk-(ja-)* 'могутній', 'власний', 'правитель', **rīk-* 'влада', 'царство', 'сила'). Матеріал наведено за: [23: 283; 3 (2: 751–752); 9 (1: 417–418, 421–422, 431)].

Аналогічний розвиток значення в іншому словотвірно-етимологічному гнізді (**prav-*) знаходимо в слов'янських мовах, пор. **praviti* (: укр. *правити*, рос. *править* 'управляти, володарювати') > **pravjēnyje* (: укр. *правління*, рос. *правление* 'влада'), **pravitelj* (: рос., укр. *правитель*), сюди ж **pravъ* (: болг. *прав* 'прямий', 'справедливий', 'справжній', ст.-сл. **п्रावъ** 'прямий', 'правильний', 'справедливий'). У принципі, варто припустити, що семантика 'володар, правитель' у частині наведених форм розвинулась у межах атрибутивних сполучень релігійно-правового характеру на зразок тавтологічного *справедливий правитель* > *правитель*, тобто володар первісно як *справедливий* вождь, цар тощо.

Повертаючись до дериватів від і.-є. **reǵ-*, відзначимо, що не слід оминати увагою можливість іншого характеру етимологічного співвідношення значень 'священний цар/володар' ~ 'прямий' для деяких із наведених форм: зокрема, запропонована вище модель семантичного зрушення 'той, хто спрямовує' → 'володар, цар' може виявитися типовим академічним конструктором, побічним продуктом типологічного моделювання. Можливо, частина названих лексем сформувала своє значення в рамках ритуально-обрядового вжитку. Так, принагідно до реконструкції семантики і.-є. **reǵ-* логічно згадати лат. вираз *regere fines*, що означає сакральну дію, яка передує будівництву, а буквально означає 'прокласти межі у вигляді прямих ліній'. Ці лінії перед будівництвом храму чи міста прокладав сам цар – *rēx*. [див.: 1: 252]. У зв'язку з цим для частини згаданих слів імовірно передбачати розвиток значення 'rex' не як 'прямий', 'хто спрямовує', а як 'хто проводить магічну, ритуальну межу, лінію', 'окреслює правила поведінки'. До такого висновку спонукає як зауваження Т. В. Гамкрелідзе та В'яч. Вс. Іванова «образ 'священного царя' **reǵ-* (*rēx sacrorum*), що символізує єдність і добробут всієї общини» (тобто єдність колективу, замкнутого всередині визначених релігійних і правових меж – А. Ф.), так і думка Е. Бенвеніста про те, що індоєвропейський *rēx* більшою мірою фігура релігійна, ніж політична. Його місія швидше не управляти і володарювати, а окреслювати правила, те, що в прямому розумінні є «правом» [1: 249–252; 3 (2: 751–752); 19: 18, 21].

'Рука' → 'влада, сила'

Ця давня, з огляду на її фіксацію в мовах із давньою писемною традицією, модель відбита у лексичному гнізді з етимомом **m̥r̥g -/n-(t^[h])-* 'рука', 'влада', 'віддавати у владу', 'правити':

лат. *manus* 'рука', 'хорообрість', 'сила', 'могутність', 'боротьба' і вторинне 'влада' [5: 618];

д.-ісл. *tund* 'рука' (< герм. **mundō*), умбр. abl. *mani* 'рука', вірм. *buin* 'рука, кулак' і 'влада, сила', кіпр. *mīn* 'рука' (< і.-є. *m̥r̥g-tā*, рідше *m̥r̥g-dhā*) [14 (1: 89); 27 (2: 34–35); 3 (2: 806–807)];

гр. реліктове слово *μάρη* 'рука (як символ влади)', (похідне) *εὐμαρής* 'легко **управляти, володіти**' [22 (2: 175); 3 (2: 806–807)];

хет. *manijahh-* 'вручати, передавати (владу)', 'правити', *manijahh'ai-* 'правління', 'влада', *maniyah-* 'правити, управляти, направляти' < і.-є. **m̥r̥g -/n-(t^[h])-* 'рука' [22 (1: 175); 27 (2: 34–35); 3 (2: 806–807)].

У принципі, відлуння розвитку 'рука' → 'влада' можна вбачати в таких **германських** прикладах, як д.-англ. *tund* 'рука', 'захист', 'опіка', д.-в.-н. *tunt* 'рука', 'захист', 'опікун', нім. *Vormund* 'опікун', д.-фриз. *tund* 'захист', якщо розглядати значення 'захист' як звуження більш давнього **захисна влада*, 'влада/людина, яка захищає, опікується кимось' ← **рука, яка захищає* [9 (1: 395)]. До подібного висновку спонукає і представлене у рос. фразеологізмі «*своя рука – владыка*» суміщення слів *рука* і *влада* як контекстуальних синонімів. У межах аналогічних висловів потенційно могло формуватися значення згаданих германських лексем.

‘Закон’ → ‘влада’

Влада є фактично проявом закону, відбитого у писемну добу в законодавчих актах, що, і це відбито в лат. *lēx, lēgis* ‘закон, юридична норма’, ‘правило, принцип’, ‘порядок’, ‘визначення, рішення’, ‘договір, угода’, мн. ‘право управління, влада’, ‘віросповідання’ [27 (1: 789–790); 5: 588–589].

‘Держава’ → ‘влада’

Матеріал слов’янських і балтійських мов підтверджує реальність такого семантичного зрушення з огляду на похідність, напр., **dbržava* ‘держава’ від **dbržati*, тобто «зосередження влади в руках»: ст.-сл. *дръж ава* ‘держава, панування, сила, влада’, болг. *държава* ‘держава’, макед. *држава* ‘держава’, серб./хорв. *држава* ‘володіння, держава’ і под. [7 (5: 231–232)].

‘Магічний атрибут, диво’ → ‘(магічна) влада’

Ця схема семантичного розвитку сьогодні може бути проілюстрована лише гр. *κῆδος* ‘слава’, ‘честь’, ‘повага’, ‘авторитет’, ‘престиж’ ~ ст.-сл. *чъдо* ‘диво’ [22 (2: 41)]. Підставою для її констатації вважаємо пояснення Е. Бенвеністом первісного значення гр. *κῆδος* як **незаперечної магічної влади** [1: 277, 283]. Дослідник дотримується погляду, за яким гр. *κῆδος* первісно було назвою магічного атрибуту, який забезпечував перемогу тому, хто володів ним (воїну або цілому народу).

Представлені вище спостереження над семантикою зібраних у науковій літературі і.-с. лексем дозволили, як нам видається, виокремити кілька семантичних моделей, за якими розвивався зміст слів, що належать до ЛСГ «влада». Деякі з них стабілізувалися, так би мовити, на очах історії, про що свідчить активність словотвірних зв’язків між прикладами, що містять різні етапи розвитку значення (пор. *держава* < *держать*), деякі виникли в дописемну добу розвитку окремих мов, частина ж була успадкована ними з періоду існування праіндоєвропейського мовного стану, на що вказує руйнування словотвірно-семантичних зв’язків усередині групи споріднених лексем (нині вони можуть бути відновлені лише шляхом застосування етимологічної процедури). Сьогодні можна говорити про ці моделі як такі, що мають чи мали місце в лексико-семантичній системі, проте питання про кваліфікацію їх як мовних універсалій чи унікалій лишається відкритим, оскільки для цього потрібне фронтальне «обстеження» лексичної семантики не лише решти індоєвропейських, але й мов інших генетичних сімей, а це, зрозуміло, справа майбутнього.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бенвеніст Э. Словарь индоевропейских социальных терминов: Пер. с фр. / Общ. ред. и вступ. ст. Ю. С. Степанова / Э. Бенвеніст. – М.: Прогресс-Универс, 1995. – 456 с.
2. Вейсман А. Д. Греческо-русский словарь / А. Д. Вейсман. – СПб.: Изд. автора, 1899. – 1370 с.
3. Гамкрелидзе Т. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры / Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов. – Тбилиси: Изд-во Тбилисск. ун-та, 1984. – Т. 2. – 1328 с.
4. Даль В. Толковый словарь живаго великорускаго языка / В. Даль. – СПб.: Изд. книгопродавца-типографа М. О. Вольфа, 1880–1882. – Т. 1–4.
5. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь / И. Х. Дворецкий. – М.: Рус. язык, 1976. – 1096 с.
6. ЕСУМ: Етимологічний словник української мови / [за ред. О. С. Мельничука]. – К.: Наук. думка, 1982–2012. – Т. I–VI.
7. ЭССЯ: Этимологический словарь славянских языков: праслав. лекс. фонд / [под ред. О. Н. Трубачева и А. Ф. Журавлева]. – М.: Наука, 1974–2012. – Вып. 1–37.
8. Левицкий В. В. Основы германістики / В. В. Левицкий. – Вінниця: Нова Книга, 2008. – 528 с.
9. Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков / В. В. Левицкий. – Вінниця: Нова Книга, 2010. – Т. I. – 616 с.
10. Митин С. С. Государственная власть: понятие и закономерности организации / С. С. Митин: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 – Теория и история права и государства. – Красноярск, 2004. – 181 с.
11. Перегудов К. В. Свобода личности и современная власть: опыт социально-философского анализа / К. В. Перегудов: дис. ...канд. филос. наук: 09.00.11 – Социальная философия. – Волгоград, 2002. – 132 с.
12. Порциг В. Членение индоевропейской языковой области: Пер. с нем. / [под ред. и с предисл. А. В. Десницкой]. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 332 с.
13. Расторгуева В. С. Этимологический словарь иранских языков / В. С. Расторгуева, Д. И. Эдельман. – М.: Вост. литература, 2000–2011. – Т. 1–4.
14. Сравнительная грамматика германских языков: в пяти томах / [гл. ред.: М. М. Гухман, В. М. Жирмунский, Э. А. Макаев, В. И. Ярцева]. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – Т. 1. – 204 с.
15. Словник української мови в 11 томах / [гол. ред. І. К. Білодід]. – К.: Наук. думка, 1970. – Т. 1. – 701 с.
16. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / [пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева]. – М.: Прогресс, 1986–1987. – Т. 1–4.

17. Черватюк И. С. Власть как коммуникативная категория / И. С. Черватюк : Дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 – Теория языка. – Волгоград, 2006. – 215 с.
18. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка / П. Я. Черных. – М. : Изд-во «Русский язык», 1999. – Т. 1–2.
19. Шкунаев С. В. Община и общество западных кельтов / С. В. Шкунаев. – М. : Наука, 1989. – 192 с.
20. Buck C. D. A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. A Contribution to the History of Ideas / C. D. Buck. – Chicago, London : The University of Chicago Press, 1949. – 1515 p.
21. Fraenkel E. Litauisches Etymologisches Wörterbuch / E. Fraenkel. – Heidelberg : Carl Winter Universitätsverlag, 1962. – Bd. 1–2.
22. Frisk H. Griechisches Etymologisches Wörterbuch / H. Frisk. – Heidelberg : Carl Winter Universitätsverlag, 1960–1972. – Band I–II.
23. Lehman P. Winfred. A Gothic Etymological Dictionary / Winfred P. Lehman. – Leiden : B. J. Brill, 1986. – 712 p.
24. Matasović R. Etymological Dictionary of Proto-Celtic / R. Matasović. – Leiden ; Boston : Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series Brill, 2009. – 458 p.
25. Mayrhofer M. Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen / M. Mayrhofer. – Heidelberg : Carl Winter Universitätsverlag, 1992–1996. – Bd. I–II.
26. Pokorny J. Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch / J. Pokorny. – Bern und München : Francke Verlag, 1959. – Bd. I – III.
27. Walde A. Lateinisches Etymologisches Wörterbuch / [bearbeitet von J. B. Hofmann]. – Heidelberg : Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1938–1954. – Bd. I–II. – 872 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анастасія Федорова – аспірант кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історична семасіологія, етимологія.

ДО ПРОБЛЕМИ ПОЛІСЕМІЇ ТА ОМОНІМІЇ

Олена ХЛИПАЛО (Донецьк, Україна)

Стаття присвячена проблемі розподілу омонімічних та полісемантичних слів у структурі значення багатозначного слова. Розглянуто точки зору різних авторів з цього питання. Описано принципи, за якими слова можуть бути віднесені до разряду полісемантичних.

Ключові слова: дієслово, іменник, омонімія, полісемія, деривація.

The article is devoted to the division of homonyms and polysemantic words in the structure of multimeaning words. The author focuses on the points of view of different linguists. A description of the principles, according to which the words can be considered as polysemantic ones, is provided.

Key words: verb, noun, homonymy, polysemy, derivation.

1. Вступні зауваження. Дослідження значення слова завжди представляло певні труднощі, оскільки більшість лексичних одиниць сучасної мови мають комплекс лексико-семантичних варіантів. У межах словотвору поняття багатозначності є дуже актуальним, оскільки слова, утворені від основи того самого багатозначного дієслова, можуть бути досить далекими друг від друга за значенням, співвідносячись із різними значеннями багатозначного твірного слова [20: 84].

Більшість віддієслівних іменників сучасної німецької мови має не одне, а декілька значень, що їх іноді мовознавці кваліфікують то як полісемічні, то як омонімічні. Така розбіжність у поглядах зумовлена різним, з огляду на синхронію чи діакронію, ставленням дослідників до семантичної похідності слів та їхніх значень, поняттєвого співвіднесення знаків, їхніх функціональних властивостей. На думку В. В. Левицького, проблема взаємозв'язку значень багатозначного слова не може бути відділена від проблеми співвідношень цих значень у семантичній структурі слова [12: 18]. Необхідно враховувати складність визначення відношень між словами типу: *schießen* 1. 'пуститися, кинутися', 2. 'швидко рости' і *der Schuß* 'швидкий ріст', *der Schoß* 'нащадок, паросток', *der Schößling* 'нащадок, паросток', *das Geschoß* 'поверх'; *binden* 1. 'зв'язувати, зав'язувати', 2. 'прив'язувати', 3. 'перев'язувати, обв'язувати', 4. 'переплітати книги', 5. перен. 'зв'язувати, сковувати', 6. 'зв'язувати' (про клей, цемент і т.п.) і *der Binder* 1. 'в'язальник', 2. 'снопов'язалка', 3. 'краватка'; 4. стр. а) 'тичкова цегла', б) 'несуча балка', 5. 'бондар', 6. вчт. 'редактор міжпрограмних зв'язків', 7. проф. 'в'язкий засіб'; *stehen* 1. 'стояти', 2. 'стояти, перебувати', 3. 'обстояти', 4. полюван. 'водитися' (про дичину) і *der Stand* 1. 'положення стоячи', 2. 'стояння', 3. 'стан', 4. 'місце, положення' 5. 'ларьок', 6. 'стоянка', 7. 'виставка', 8. 'рівень води', 9. 'стіло', 10. 'стан', 11. 'родиний стан', 12. полюван. 'улюблене місце дичини'; *der Steher* 1. 'велосипедист, лідер у гонці', 2. 'кінь, що показує

кращі результати на далекі дистанції”, 3. перен. ‘витривала людина’. Великий спектр значень пояснюється деякими лінгвістами явищем лексичної омонімії, відповідно, однокореневі слова такого типу вони зараховують до омонімів [5; 16; 3 та ін.]. Проблема полісемії й омонімії тривалий час залишалася дискусійною в лінгвістиці. У. Бьоме вважає, що „немає загальноприйнятого способу для розмежування ЛСВ та омонімів ... всі способи повинні розглядатися і застосовуватися в сукупності“ [21: 121].

В. В. Виноградов справедливо відносить до омонімів слова типу: *сплав* ‘речовина з декількох металів’ ← *сплавити* ‘злити в одне ціле за допомогою плавлення’ і *сплав* ‘лісу по річці’ ← *сплавити* ‘перемістити за допомогою плавлення’. Однак він не впевнений щодо омонімії або полісемії у випадках зі словами: *лічильник-особа* і *лічильник-прилад*, *коригувальник-особа* й *коригувальник-прилад* [5: 85-86]. На думку А. П. Тихонова, ці слова перебувають у відношеннях словотвірної омонімії [16: 88-93]. До такого ж висновку приходять і О. С. Ахманова щодо пар слів з позначенням дії/результату дії і виконавця дії/знаряддя дії [2: 126; 3: 313]. Існує також інший погляд на розмежування понять полісемії й омонімії. Поєднання значень дії, результату, агенса, об’єкта, місця та ін. розцінюється багатьма дослідниками як явище полісемії [1; 4; 6; 8; 11; 13; 14; 15; 18; 19; 21; 23; 24].

Ш. Баллі визнає омонімію і багатозначність граничними випадками, зазначаючи, що між ними наявні проміжні випадки, зм’якшені форми, і постулює, що значення слова варто вважати результатом полісемії, якщо вони у який-небудь спосіб перегукуються, зв’язані один з одним хоча б асоціативними зв’язками, які б різні вони при цьому не були [4: 189, 191]. П. А. Соболева не визнає слова-деривати омонімами, а розглядає їх як різні значення похідних слів, пов’язаних між собою опосередковано через зв’язок їхніх значень і вважає явище додавання смислової структури слів не наслідком розвитку вихідного значення, а результатом багаторазових актів деривації, тобто слова типу *лічильник 1* (той, хто рахує) і *лічильник 2* (те, що рахує) перебувають між собою у зв’язку через значення твірного слова *рахувати* [15: 13-14]. Аналізуючи лексику німецької і російської мов, К. А. Левковська фіксує випадки омонімії у парах слів, де спостерігається розрив семантичного зв’язку між ЛСВ багатозначних слів, і визнає слова похідними лише в діяхронічному плані [13: 252]. На думку Є. Л. Гінзбурга, омоніми – це слова, які належать до різних лексичних гнізд, семантично не сумісні, оскільки не сумісні їхні ідентифікаційні складники, які у свою чергу вимагають додаткових контекстів, аналогічно, не є омонімами похідні, що співвідносяться з різними твірними основами [6: 62, 87]. Т. Шиппан пропонує деякі принципи розмежування омонімії й полісемії, зазначаючи, що це розмежування неможливе без певних проміжних варіантів. Автор відзначає, що було б помилково змішувати синхронний та діяхронний розгляд для пояснення властивостей системи. При розмежуванні полісемії та омонімії йдеться про розрізнення двох явищ, які існують поруч одне з одним у системі. З цієї причини ми не залуцаємо етимологічний критерій для відмежування омонімічних слів. Одним з критеріїв віднесення слова до розряду омонімічних або полісемічних щодо такого розряду лексики, як віддієслівні іменники, дослідник пропонує, зокрема, порівнювати розходження в роді, а також відмінності в утворенні форми множини, напр., *das Band* ‘стрічка, зав’язка’ і *der Band* ‘том’, *der Leiter* ‘керівник’ і *die Leiter* ‘приставні сходи, драбина’; *die Bände* ‘тома’ – *die Bänder* ‘стрічки’ [28: 99-100].

В. Фляйшер використовує термін „полісемія” щодо різних значень похідних, тоді як слова, які лише за зовнішньою структурою розцінюються як похідні, але не виявляють ніяких семантичних зв’язків, навіть метафоричних, між його загальним значенням і значенням складників, учений відносить до демотивованих, тобто ідіом; до ізольованих лексичних одиниць він зараховує слова, словотвірна структура яких може прояснитися тільки із застосуванням історико-етимологічного аналізу [24: 17-18].

Ю. Д. Апресян, відзначаючи можливість чіткого поділу полісемії і омонімії через формування поняття подібності/відмінності значень, пропонує ще один погляд на проблему. Лінгвіст вважає, що багатозначність і омонімія – поняття відносні, і навіть метафорично мотивовані випадки полісемії всього лише близькі омонімії, але такими не є. Автор піддає критиці спроби деяких дослідників визначити значення слів *бгати* (папір і слово), *полонити* (взяти в полон і зачарувати), *торкати* (доторкатися й викликати співчуття), *знищити*

(ворогів і принизити) тощо, як омоніми; подібні випадки він називає „семантичною деривацією”. У цьому зв'язку мовознавець констатує недосконалість підходу, прийнятого в тлумачних словниках, коли словникова дефініція метафорично мотивованих слів не виявляє навіть часткової подібності зі словниковим тлумаченням вихідного значення. Беручи до уваги нерелевантність методів розмежування омонімії й полісемії, він схиляється до терміна „лексична неоднозначність”, а сполучення значень у похідних іменників називає регулярною багатозначністю іменників [1: 182-193]. У. Бьоме також вказує, що „якщо різні значення, які володіють однаковою формою, існують незалежно один від одного, належать до різних явищ або предметів об'єктивної реальності, тоді йдеться про омоніми. Якщо ж одне з значень може бути утворене від іншого і співвідноситься з ним певним чином, тоді ми маємо справу з різними, пов'язаними одне з одним значеннями (семантичними варіантами) одного слова“ [21: 122].

Слід зазначити, що в роботі прийнятий погляд авторів, що розглядають різні значення похідних як лексико-семантичні варіанти багатозначного іменника, які співвідносяться з відповідними значеннями МД і поєднують у своїй семантичній структурі значення дії, результату, агенса, об'єкта, місця тощо. Через те що „поряд із прямою мотивацією широко використовується також і непряма, що припускає елементи метафори, переносу, інших семантичних переосмислень” [10: 243], включення деяких варіантів значень у матеріал дослідження представляло певні труднощі. З метою уникнення суб'єктивізму іменник вважався похідним, якщо його значення визначається в термінах учасників ситуації, яка моделюється відповідним дієсловом, тобто тією функцією, що референтний іменник виконує в цій ситуації [1; 9; 26].

Слід заакцентувати, що вмотивованість значення будь-якого похідного слова треба шукати в конкретній співвіднесеності з твірним ЛСВ вихідного слова, оскільки „кожне похідне слово виникає на базі певного значення твірного“ [16: 179]. Є. Л. Гінзбург констатує розбіжність дериваційного потенціалу у різних ЛСВ одного й того ж слова [7: 234].

У такий спосіб, значення ЛСВ похідного іменника *der Stand* 1. ‘положення стоячи’, 2. ‘стояння’, 3. ‘стоянка’, 5. ‘стійло’ повністю виводяться за допомогою дієслова *stehen* у значенні ‘стояти’. Тут йдеться про так звану прозору мотивацію [25: 14]. Значення ЛСВ *der Stand* ‘місце, положення’ можна пояснити як за допомогою ЛСВ дієслова ‘стояти’, так і за допомогою ЛСВ ‘стояти, перебувати’. ЛСВ дієслова *stehen* ‘обстояти’ є мотивуючим для ЛСВ іменника ‘стан’, причому це значення дієслова не може бути співвіднесене з живим суб'єктом. ЛСВ ‘ларьок’, ‘виставка’ і ‘рівень води’ неможливо вивести жодного зі значень дієслова без додаткових дефініцій. Так, для ЛСВ ‘ларьок’ і ‘виставка’ сема ‘стояти’ не є основною або єдиною, оскільки ‘ларьок’ для носія мови – це, насамперед, місце, призначене для торгівлі, „торговий намет“, ‘виставка’ – „місце, де що-небудь виставлене на огляд“, ‘стійло’ – „обгороджене місце для однієї тварини“. Значення цих похідних співвідносяться зі значенням твірного дієслова, однак для опису цих похідних необхідне включення в пояснення їхньої семантики додаткових дефініцій, що не витісняє зі свідомості носіїв мови співвіднесеності значень цих ВІ із твірним дієсловом, оскільки похідні слова сприймаються як одиниці залежні, семантично пов'язані з вихідними словами. На думку багатьох лінгвістів, між повністю мотивованими й ідіоматичними словами є проміжні випадки, і повне повторення всіх значень вихідного слова в смисловій структурі похідного є досить рідким явищем [17: 49; 22: 203]. Б. Науман констатує, що переважна більшість похідних слів є або частково мотивованими, або немотивованими [27: 38-39]. Отже, ЛСВ ‘ларьок’, ‘виставка’, ‘стійло’ були зараховані до похідних і мотивованих ВІ, твірною базою для яких постає дієслово *stehen* у значенні ‘стояти’. ЛСВ дієслова *stehen* поляван. ‘водитися’ (про дичину) мотивує ЛСВ *der Stand* поляван. ‘улюблене місце дичини’. Такі ЛСВ як, ‘рівень води’, ‘стан’, ‘родиний стан’ не були включені в список досліджуваного матеріалу, оскільки є скоріше семантичними дериватами. ЛСВ *der Steher* 1. ‘велосипедист, лідер у гонці’, 2. ‘кінь, що показує кращі результати на далекі дистанції’, ймовірно, утворені на базі значення дієслова *stehen* ‘стояти, перебувати в якому-небудь місці’, однак не виводяться із семантики дієслова без додаткових дефініцій. ЛСВ *der Steher* перен. ‘витривала людина’ є результатом семантичної деривації. Також і ЛСВ слова *die Flechte* ‘коса’ мотивовано дієсловом *flechten*

‘плести, в'язати, заплітати косу’, інші ЛСВ бот. ‘лишайник’, мед. ‘лишай’ є результатом образного переосмислення його першого ЛСВ і не можуть бути безпосередньо співвіднесені з вихідним дієсловом.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян – М. : Наука, 1974. – 367 с.
2. Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии / О. С. Ахманова – М. : Наука, 1957. – 167 с.
3. Ахманова О. С. Словарь омонимов русского языка / О. С. Ахманова – М. : Современная энциклопедия, 1974. – 448 с.
4. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1955. – 416 с.
5. Виноградов В. В. О грамматической омонимии в современном русском языке / В. В. Виноградов // Исследования по русской грамматике. – М. : Наука, 1975. – 559 с.
6. Гинзбург Е. Л. Одноименность однокоренных производных / Е. Л. Гинзбург // Проблемы структурной лингвистики. – М. : Наука, 1978. – С. 34-137.
7. Гинзбург Е. Л. Словообразование и синтаксис / Е. Л. Гинзбург. – М. : Наука, 1979. – 264 с.
8. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование / Е. А. Земская – М. : Просвещение, 1973. – 304 с.
9. Калиушенко В. Д. Факторы, влияющие на образование немецких отглагольных существительных / В. Д. Калиушенко // Грамматическая семантика имени и глагола в языке. – К. : УМК ВО, 1988. – С. 122-129.
10. Кубрякова Е. С. Теория номинации и словообразование / Е. С. Кубрякова // Языковая номинация. Виды наименований. – М. : Наука, 1977. – С. 221-303.
11. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Е. С. Кубрякова – М. : Наука, 1981. – 200 с.
12. Левицкий В. В. Лексична полісемія та квантитативні методи її дослідження / В. В. Левицкий // Мовознавство. – 2003. – № 4. – С. 17-25.
13. Левковская К. А. Теория слова, принципы ее построения и аспекты изучения лексического материала / К. А. Левковская – М. : Высшая школа, 1962. – 296 с.
14. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике : в 4-х томах / А. А. Потебня – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. 1-2. – 536 с.
15. Соболева П. А. Словообразовательная полисемия и омонимия / П. А. Соболева. – М. : Наука, 1980. – 294с.
16. Тихонов А. Н. Проблемы составления гнездового словообразовательного словаря современного русского языка: курс лекций / А. Н. Тихонов. – Самарканд : изд-во гос. ун-та, 1971. – 386 с.
17. Уфимцева А. А. Лингвистическая сущность и аспекты номинации / А. А. Уфимцева, Э. С. Азнаурова, Е. С. Кубрякова, В. Н. Телия // Языковая номинация (Общие вопросы). – М. : Наука, 1974. – С. 7-98.
18. Филин Ф. П. Материалы дискуссии по вопросам омонимии / Ф. П. Филин // Лексикографический сборник. – М. : Госуд. издательство иностранных и национальных словарей. – 1960. – Вып. 4. – С. 112-123.
19. Шмелев Д. Н. Очерки по семасиологии / Д. Н. Шмелев – М. : Просвещение, 1964. – 244 с.
20. Янко-Триницкая Н. А. Закономерность связей словообразовательного и лексического значений в производных словах / Н. А. Янко-Триницкая // Развитие современного русского языка. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1963. – С. 83-97.
21. Böhme U. Wort und Wortschatz. Linguistische Studien / U. Böhme–Leipzig: Verlag Enzyklopädie, 1979. – 172 S.
22. Dokulil M. Zur Theorie der Wortbildung / M. Dokulil // Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität, Gesellschafts- und Sprachwiss. / Reihe 17, 1968. – S. 203 –211.
23. Erben J. Einführung in die deutsche Wortbildungslehre / J. Erben, 3. Aufl. – Berlin : Schmidt, 1993. – 182 S.
24. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer, I. Barz–Tübingen : Niemeyer, 1995. – 375 S.
25. Gauger H. M. Durchsichtige Wörter. Zur Theorie der Wortbildung / H. M. Gauger. – Heidelberg Winter, 1971. – 192 S.
26. Hall Chr. Zur transformationellen Behandlung der Nominalisierung in einer generativen Grammatik des Deutschen / Chr. Hall – Tampere, 1980. – 260 S.
27. Naumann B. Einführung in die deutsche Wortbildungslehre des Deutschen / B. Naumann – 3., neu bearb. Aufl. – Tübingen : Niemeyer, 1986. – 119 S.
28. Schippan T. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache / T. Schippan – Leipzig : Bibliographisches Institut, 1975. – 308 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Хлипало – кандидат філологічних наук, викладач кафедри іноземних мов Горлівського автомобільно-дорожнього інституту Донецького національного технічного університету.

Наукові інтереси: питання словотвору німецької мови, проблеми семантичних зв'язків твірних та похідних слів.

ЕТНОКУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА СТІЙКИХ СПОЛУЧЕНЬ ТА СЛІВ З КОМПОНЕНТОМ-ФЛОРОНОМЕНОМ

Артем ШЕСТАКОВ (Луганськ, Україна)

У статті розглянуто питання етнокультурної специфіки стійких словосполучень з флористичним компонентом в англійській та українській мовах, проаналізовано символічні конотації в найбільш характерних для зазначених мов флорономенах, виявлені спільні та унікальні значення досліджуваних стійких сполучень слів, як вербальних засобів, що відображують національні картини світу англійців та українців.

Ключові слова: етнокультурна специфіка, фразеологічна одиниця, стійкі сполучення слів, флорономен, мовна картина світу, символічна конотація, лексема.

In this article an issue of ethnocultural characteristic aspects of the phraseological units with floral component in English and Ukrainian languages has been described. Symbolic connotations of the most typical

floral components are analysed. The common and unique meanings of the researched phraseological units as verbal means which reflect the national worldview of the Englishmen and the Ukrainians are revealed.

Key words: ethnocultural characteristic aspects, phraseological unit, fixed collocations and sentences, floral component, worldview, symbolic connotation, lexeme.

У фразеології будь-якої мови закодовано цінну лінгвістичну інформацію, у якій відображено світогляд, національна культура, звичаї та історія народу, що цією мовою розмовляє. Фразеологізми – це образно-емоційні, експресивні засоби мови, що сприяють створенню мовної картини світу того чи іншого народу. Питання етнокультурної специфіки ботанічної термінології висвітлювали такі лінгвісти, як Н. Панасенко, А. Сердюк, О. Пашенко, І. Коломієць, І. Подолян, С. Адаменко та ін. Також назви рослин на предмет міфологічного та метафоричного світобачення, символічних конотацій, характерних для певного етносу, розглядали у своїх працях такі вчені, як К. Браун, Л. Дяченко, В. Жайворонок, О. Куцик, М. Маковський, Н. Петрова, Л. Почепцова, С. Стерлінгов та ін. Ця стаття присвячена проблемі виявлення етнокультурної специфіки українських та англійських стійких сполучень слів (надалі ССС) з компонентом-флорономеном.

Метою цієї статті є виявлення і аналіз спільних і відмінних ознак фразем української та англійської мови, що містять у своєму складі назву рослини або дерева (флорономен). Актуальність нашого дослідження зумовлена недостатнім опрацюванням питань етнокультурної специфіки фітонімної лексики у зазначених мовах, а також підвищеним інтересом до зіставного дослідження фразеологічних одиниць (надалі ФО) з компонентом-флорономеном, як одного з найяскравіших вербальних засобів відображення національної картини світу. Об'єктом нашого дослідження є англійські та українські фразеологізми, що мають у своєму складі флористичний компонент, вибрані з різних фразеологічних словників методом суцільної вибірки. Вибір тематичної групи флорономенів для дослідження зумовлений тим, що флористична лексика яскраво репрезентує життєвий досвід людини, її тонкі, індивідуальні спостереження за навколишнім світом, а тому флористична лексика відображує специфічні риси характеру, культурні та історичні традиції народу. Окрім цього, назви рослин належать до групи об'єктів, які характеризуються стійким кількісним складом, що забезпечує повноту охоплення досліджуваного матеріалу.

Загальноновизнаним є той факт, що фразеологічний фонд мови є носієм та джерелом етнокультурної інформації. Саме у ФО, які складають так звану фразеологічну картину світу, культурні концепти знаходять найбільш яскраве відображення, тому що ФО, акумулюючи у своїй семантиці тривалий процес розвитку культури народу, фіксують та передають від покоління до покоління культурні настанови та стереотипи, еталони та архетипи [4: 178].

Етнокультурна специфіка фразеологізмів зумовлена, перш за все, культурно-маркованими компонентами, національними символами, лексемами з глибоким фоновим культурно-національним контекстом [5: 13]. До числа таких лексем належать і флорономени.

Серед флорономенів, які стали компонентами ФО, можна виділити найбільш активні назви: в англійській мові це *apple, bean, berry, bush, corn, flower, fruit, grass, nut, root, rose, seed, tree, wood*; за нашими підрахунками, вони стали основою для 250 ФО; в українській мові – *барвінок, дерево, дуб, кущ, ліс, мак, трава, хміль, хрін, яблуко* вони утворюють 223 ФО. На основі емпіричного матеріалу, використавши як методологічний інструмент компонентний аналіз, виявлено, що домінуючою лексемою серед флорономенів є *tree/дерево*: компонент *tree* є найбільш продуктивним в англійській мові, за його участю створено 30 ССС, в українській мові еквівалентна їй лексема *дерево* теж має високий ступінь фразеотворчості – 25 ССС. Така висока частотність використання образу дерева у фразеології зумовлена в першу чергу його значущістю для світової культури [9: 4]. У міфологічних системах багатьох культур, зокрема, культур носіїв порівнюваних нами мов, спільним рослинним образом, який втілює у собі універсальну концепцію світу, виступає світове або „космічне” дерево (*the tree of the world, the cosmic tree*), яке утворює своєрідну вертикальну ланку, що поєднує землю й небо. Під впливом християнської традиції символіка дерева як моделі світу зазнає деяких варіацій. Дерево виступає символом життя: англ. *the tree of life*. Дерево є символом пізнання, що знаходить своє відображення в обох мовах: англ. – *the tree of knowledge (of good and evil)*; укр. – *дерево пізнання (добра і зла); їсти від дерева добра і зла* 'дізнаватися про щось на власному досвіді'. Дерево, яке поєднує світ людей з

потоїбиччям, світом померлих та небесами, може також виступати символом спадковості поколінь, роду: англ. *family (genealogical) tree*; укр. *родовідне дерево*.

У міфології ряду народів, зокрема, у міфологічних уявленнях австралійських аборигенів, дерево розглядають як сходи, що ведуть до неба – оселі предків. Тому в Австралії тіла померлих було прийнято класти у гіллях дерев, щоб їх душі швидше відійшли до небесного світу [9: 6]. Цей факт знайшов своєрідне відображення у таких стійких сполученнях слів з компонентом-флорономеном англійської мови, як *to hop the twig* (досл. 'заскочити на гілку') 'померти'; *go up a tree* 'бути повішеним'; *Tyburn tree* 'шибениця'; *go climb a tree!* 'забирайся!'. За слов'янською традицією померлих ховали у домовинах з дубу, що також знайшло своє відображення у ряді ФО: *дати дуба, дуба врзати* 'померти' (одубіти).

Етнокультурну специфіку мають ФО англійської мови, у яких дерево (особливо його верхівка) втілює високе соціальне становище, матеріальне благо, напр., *the top of the tree* 'солідне соціальне становище'; *to be at the top of the tree* 'займати значне місце серед професіоналів'; *you'll never be at the top of the tree* 'далеко куцою до зайця'; *the whole tree or not a cherry on it* 'усе або нічого'.

Ще однією типовою рисою образу дерева, що зумовлює його активне використання у фразеології, є можливість проводити численні паралелі між життям дерева та життям людини. Більшість українських ФО з флорономеном *дерево* утворено саме на основі метафори „дерево-людина”: *високе дерево найскоріше вітер зломить; гни дерево, поки молоде; дерево падає, куди хилиться; здорове дерево, та дуплувате; кривого дерева не випрямиш, на низьке дерево і кози скачуть; погане дерево в сук росте; скрипливе дерево довго живе; старе дерево тріщить, молоде летить; від доброго дерева добрий і плід; який корінь, таке дерево; веселе дерево весело й співає; старого дерева не зігнеш; сухого дерева скільки не підливай, то вже не зазеленіє*. Серед традиційних ознак дерева, характерних для українських ССС, можна виділити такі: *криве* (про зіпсовану людину), *круте* (про тверду, свавільну людину), *похиле* (про безборонну, слабодуху людину), *скрипливе* (про хворобливу або стару людину), *високе* (про честолюбну людину); надміру честолюбних людей застерігають: *високому деревоньку вершок усихає, сире дерево – гіркий дим*.

В англійських ФО з компонентом-флорономеном *tree* такий метафоричний перенос поширений значно рідше: *you cannot judge a tree by its bark* 'зовнішність оманлива'; *as the tree is bent, so the tree is inclined* 'характер людини складається у дитинстві'; *as the tree, so the fruit* 'зі злої трави лихе й сіно'; *bark up the wrong tree* 'помилково обвинуватити людину, прорахуватися'.

Варто звернути увагу, що в деяких із зазначених вище випадків метафоричне використання образу дерева викликає низку аналогічних переносів значення: дітей уподібнюють до плодів (англ. *as the tree, so the fruit*; укр.: *від доброго дерева добрий і плід; який корінь, таке дерево*); зовнішність людини – докори, напр., англ. *you cannot judge a tree by its bark*.

У складі і українських, і англійських ФО дерево виступає символом міці, могутності, напр., англ.: *to pull up trees* 'багато чого досягти, бути здатним на багато що'; *the tree doesn't fall at one stroke* 'з першого разу дерево не зрубаєш'; укр.: *за один раз дерева не звалиш, міцний, як дерево*.

Отже, лексема *дерево* є універсальним складником концептуальної моделі, завдяки цьому символіка компонента *дерево* у ФО української та англійської мов багато в чому збігається. У той же час символіка лексеми *дерево* може набувати етнокультурної специфіки. Подібні випадки безпосередньо демонструють неоднорідний характер світогляду – вибір однакових одиниць знання та бачення цього знання крізь різні унікальні призми.

Чітко виражену етнокультурну специфіку мають ССС англійської мови з компонентом *rose*. До того ж, цей компонент має найвищий ступінь активності (поширений у 19 ССС) серед англійських назв квітів, що їх вживають у складі ФО з компонентом-флорономеном. Це пов'язано з тим, що троянда займає особливе місце у культурній традиції англійської мовної спільноти, зокрема у британській культурній традиції. У тлумачному словнику англійської мови Longman Dictionary of Language and Culture зазначено, що британці сприймають

троянду як найбільш типову англійську квітку [8: 1172]. Троянду зображено на національній емблемі Англії, тому її й називають *The Land of the Rose* – Країна Троянди.

У зв'язку з тим, що Англія досить довго знаходилась під впливом Римської Імперії, в англійській мові знайшли свої відображення деякі звичаї римського народу. Так, мешканці римського міста Сибарис були відомі тим, що вели аристократичний спосіб життя, навіть спали на ліжках, усипаних пелюстками троянд [1: 65]. Цей факт закарбовано у таких англійських ССС: *path strewn with roses* 'шлях, засіяний трояндами', *life is not a bed of roses* (букв. 'життя – це не ліжко, повне троянд') – 'вік прожити – не поле перейти', *gather lifes roses* 'зривати квіти насолоди', *not all roses* 'не все гаразд'. У англійських ФО *under the rose* (букв. 'під трояндою') 'таємно', *born under the rose* (букв. 'народитися під трояндою') 'народжений поза шлюбом' знаходить своє відображення ще один приклад впливу римської культури, оскільки у Стародавньому Римі троянда вважалася символом суворості моралі, таємності, обережності та мовчання.

Характерним для англійської картини світу є уявлення про троянду, як про символ жіночої краси та здоров'я: *a rose between two thorns* 'вродлива жінка, що сидить між двома чоловіками', *milk and roses; with roses in ones cheeks* 'кров з молоком', *as fair as a rose* 'гарна, як троянда', *the fairest at last is withered rose* букв. 'найпрекрасніша з усіх – зів'яла троянда'. Зовсім юна дівчина в англійських ССС зазвичай порівнюється з пуп'янком троянди (*rosebud*).

Також троянда символізує рай, напр., *a bed of roses* (букв. 'ліжко з троянд') – 'райські кущі'.

Компонент-флорономен *троянда* (*рожа, ружа*) в українській мові теж має високий показник продуктивності – 13 ФО. У культурній традиції представників української мовної спільноти *троянду* також асоціюють зі здоров'ям, жіночою вродою, привабливістю: *рожа червона та й та блідне, рожа і в терню (межи кропивою) гожа, і межи жаливою рожа росте, нема рожі без терня, а також без колючок* 'усе гарне має свої погані сторони', *як панська рожа, як повная рожа* 'дуже гарний, вродливий, розкішний'.

Порівняння етнокультурної специфіки флорономена *троянда* в сучасній свідомості носіїв двох культур (на рівні закріплення в мовних значення і на рівні актуальності символічного сенсу самої рослини) показує, що квітка більш різноманітно представлена в англійській мові, що можна пояснити, імовірно, частково впливом римської традиції, а також особливою роллю цієї рослини в англійській історії. Майже невідома тут до XIV сторіччя, вона з'явилася при дворі англійських королів незадовго до початку кривавої ворожнечі між Йоркським і Ланкастерським сім'ями і так зачарувала їх своєю красою, що ті й інші помістили цю квітку на своєму гербі, перший вибрав собі білу, а другий – червону, унаслідок чого розбрат, що виник між Генріхом VI Ланкастером та Едуардом Йоркським за право на англійський престол, має назву війни червоної та білої троянд: *Wars of the Roses*. Отже, для англійців у флорономені *троянда* поєднано духовне і суще, божественне і земне, життя і смерть [3: 442].

Серед українських ФО, що містять найменувань квітів, найбільш уживаним компонентом є *мак* (20 ССС). Це пов'язано з тим, що мак є давнім народним символом. Кольор квітки, форма плодів, лікувальні властивості рослини знайшли відображення у відомих ФО, пов'язаних із світоглядом та традиціями наших предків [2: 350].

Для українського народу мак – символ дівочої чистоти, молодості, краси: *гарна дівка, як маківка, гарна, як мак городній, як маків цвіт, як маківочка, як мак процвітає* – 'про людину у повній силі і красі'. Водночас незрілий мак дурманить голову, тому виступає символом глупоти: *їж, дурню, бо це (то) з маком*. Часто навколишній світ, оселя зіставлялися саме з маком: *сей світ, як маків цвіт, збудуй мені світлоньку з макового цвітоньку* [7: 392]. У народі відомі також снодійні властивості маку. Сон завжди був символом смерті, тому мак пов'язується зі смертю, нетривалістю людського життя: напр., *маку наївся* – 'очманів'; *мак розбити* – 'вщент'; *маком сісти* – 'загинуті', *пройшов мій вік, як маків цвіт*.

Цвіт і голівка маку виступає символом родини: *нема в світі цвіту цвітіншого над маківочки; нема ж і роду ріднішого над матіночки*, тут зафіксовано відгомін стародавніх часів, коли мати була головою роду, його маківкою. Маківка вважалася символом роду,

імовірно, тому що в ній, за народними повір'ями, міститься сімсот чи більше зерняток. За старим звичаєм, як умре стара баба, що має багато внуків, у вузлик зав'язують трохи маку і кладуть їй під бік, щоб було чим на тім світі онуків обсипати, як прийдуть їсти просити [2: 350].

Отже, флорономен *мак* у складі українських ССС виступає носієм етнокультурної специфіки та є одним з складників, у яких закодована мовна картина світу українського народу [5: 7]. У англійській мові відповідна йому лексема *porru* виступає у складі ФО як символ смерті та війни: *Porru Day* (букв. 'день маків') – День Перимир'я (11 листопада, річниця закінчення Першої світової війни).

Як справедливо відзначає Н. Д. Петрова, подібні розбіжності у символіці однієї і тієї ж рослини зумовлені різним сприйняттям дійсності та різноманіттям етнокультур різних народів [6: 31].

Загалом у процесі порівняння англійських та українських ФО з компонентами-флорономенами ми можемо спостерігати тотожність, схожість, часткову або повну розбіжність значень ССС, що активізуються у флорономенах досліджуваних мов. Наявність як індивідуальних, так і загальних символічних значень та конотацій ФО у досліджуваних мовах пов'язана з етнокультурною специфікою та історією українського та англійського народів. Керуючись результатами дослідження, ми можемо стверджувати, що флорономени відіграють важливу роль в культурі, традиціях, обрядах та побуті українців та англійців.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Даниленко Л. І. Чеські фразеологізми з компонентами-назвами квітів та їх народна інтерпретація / Людмила Іванівна Даниленко // Мовознавство. – 1995. – № 6. – С. 62 – 69.
2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури / Віталій Вікторович Жайворонок. – Київ : Довіра, 2006. – 703 с.
3. Коцура В. П. Словник символів культури України / Віктор Петрович Коцура. – Київ : Міленіум, 2002. – 442 с.
4. Маслова В. А. Homo lingualis в культурі : монографія / Валентина Авраамовна Маслова. – Витебск, 2004. – 178 с.
5. Назаренко О. В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету : автореф. дис. канд. філол. наук : спец. 10.02.16. / О. В. Назаренко – Дніпропетровськ, 2001. – 18 с.
6. Петрова Н. Д. Лінгво-гносеологічні основи динаміки фразеологічної номінації (на матеріалі англійської фразеології живої природи) : автореф. дис. доктора філол. наук : спец. 10.02.16 – К., 1996. – 55 с.
7. Словар української мови / За ред. Б. Грінченка. – К., 1958. – 392 с.
8. Dictionary of English Language and Culture. – London: Addison Wesley Longman, 1999. – 1568 p.
9. Krupa V. The Tree as a Cognitive Model in Speech and Literature / V. Kupra. – Asian and African Studies. – 1998. – V. 7. – № 1. – P. 3-9.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Артем Шестаков – магістр спеціальності „Мова та література (англійська)”, аспірант кафедри загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: технічний переклад, фразеологія, компаративна лінгвістика, соціолінгвістика.

СЕМАНТИЧНІ НЕОЛОГІЗМИ В АНГЛІЙСЬКИХ РОМАНАХ ХІХ СТОЛІТТЯ

Любов ЯНИШИНА (Київ, Україна)

Статтю присвячено аналізу семантичних неологізмів у романах англійських письменників ХІХ століття. Приклади новотворів розглядаються з погляду їхньої належності до певного типу концептуальних зв'язків, граматичної категорії та предметної сфери.

Ключові слова: лексичний склад, неологізми, концептуальні зв'язки, метафора, метонімія, граматичні категорії, предметні сфери.

The article deals with the analysis of semantic neologisms in novels by English writers of the 19th century. Examples of these new words are analyzed in terms of their belonging to certain type of conceptual connections, grammatical category and subject area.

Keywords: vocabulary, neologisms, conceptual connections, metaphor, metonymy, grammatical categories, subject areas.

ХІХ століття в історії Англії вважається періодом активного розвитку міжнародних відносин, завдяки якому до побуту англійців увійшло безліч нових речей та понять, а з ними і нових лексичних одиниць. Однак розширення словникового складу мови відбувалося не тільки за рахунок зовнішніх впливів, оскільки значну роль відігравали також внутрішні

засоби утворення неологізмів, до яких належить і семантичний словотвір, внаслідок якого вже наявні в мові лексичні одиниці набувають нових значень.

Твори таких відомих англійських письменників, як Шарлотта Бронте (далі Ш. Б.), Емілія Джейн Бронте (далі Е. Б.), Енн Бронте (далі А. Б.), Чарльз Діккенс (далі Ч. Д.), Вільям Мейкпіс Теккерей (далі В. Т.), Вільям Вілкі Коллінз (далі В. К.), Джордж Еліот (далі Дж. Е.), Оскар Уайльд (далі О. У.), Генрі Райдер Хаггард (далі Г. Х.), Роберт Льюїс Стівенсон (далі Р. С.), Томас Майн Рід (далі Т. Р.), Елізабет Гаскел (далі Е. Г.) стали активними провідниками нової лексики до словникового складу літературної англійської мови.

Існує чимало праць, присвячених дослідженню семантичних змін у мові. Наприклад, різні аспекти аналізу та класифікації семантичних неологізмів висвітлюють у своїх роботах І. В. Арнольд [1], І. В. Андрусак [2], Ю. Д. Апресян [3], Л. Г. Верба [4], О. Д. Мешков [5], В. Н. Телія [6]. Окремі проблеми, стосовні зазначеної тематики, розглядають у своїх дослідженнях М. В. Нікітін [7], В. М. Русанівський [8], Б. А. Плотников [9].

Як слушно зазначає В. М. Русанівський, семантичний розвиток лексики не завжди й не обов'язково супроводжується зростанням словника: він може відбуватися завдяки збільшенню кількості значень у слові [8: 62].

Семантичний словотвір має свої переваги та недоліки. Його перевага полягає в тому, що нове значення передається за допомогою вже наявної форми, але водночас старе й усім відоме значення заважає мовцям сприймати нове. Серед причин виникнення семантичних новотворів називають прагнення до економності внутрішньомовних словотвірних ресурсів, вживання слова в новому для нього функціональному стилі. Також причиною може бути розвиток неоднозначності, прагнення мовців до надання вже відомим словам виразності та емоційного забарвлення.

Результатом семантичної деривації є семантичні неологізми – нові лексико-семантичні варіанти слів, які утворюються на основі вже наявних одиниць і додаються до вже наявних лексико-семантичних варіантів цих лексичних одиниць [див. 10: 135], наприклад:

impulsive у XVI ст. мало значення 'той, що спонукає/підштовхує до чогось', значення 'емоційний' з'являється вже у XIX столітті: *you are too impulsive, too vehement; the sovereign hand that created your frame, and put life into it, has provided you with other resources than your feeble self 'ти занадто емоційна, занадто чутлива; творцева рука, що дала тобі тіло і вдихнула у нього душу, наділила тебе силою, більшою за твоє слабке «я»'* (Ш. Б.);

imperative у XVI ст. мало значення 'владний, категоричний', а у XIX столітті набуло значення 'беззаперечний': *Your generous and ardent nature, Madam – the same nature which is so nobly imperative in vindication of your beloved and honoured husband 'у вас великодушний і пристрасний характер, мадам, ви так благородно і беззаперечно підтримуєте вашого коханого і шанованого чоловіка'* (Ч. Д.);

husky у XVIII ст. означає 'сухий', а вже у XIX столітті набуває переносного значення: *You needn't be so husky with a man; there ain't a particle of service in that 'ви не повинні так сухо розмовляти з людьми, це не принесе вам жодної користі'* (Р. С.).

Полісемія чи багатозначність мовних одиниць – універсальне семантичне явище, притаманне всім національним природним мовам. Сутність полісемії полягає в тому, що одна й та сама мовна форма передає різні, не пов'язані між собою значення [9: 97]: *a very stout, puffy man, in buckskins and Hessian boots 'дуже товстий одутий чоловік у штанах зі шкіри оленя і гессенських черевиках'* (В. Т.).

І. В. Арнольд визначає як лексико-семантичний такий спосіб словотворення, за якого нові слова виникають унаслідок переносу найменування чи зміни значення. При цьому зв'язок між старим і новим значенням у сучасній мові вже не відчувається, а звуковий комплекс залишається незмінним [1: 63].

Розвиток поняття семантичного словотворення пішов двома основними шляхами. Одні дослідники намагаються трактувати полісемію як суто словотвірне явище, тобто подібне до словотворення не тільки в семантичному, але й у формальному відношенні, хоч і не пов'язане з виникненням лексичних омонімів. Інші дослідники вбачають у полісемії явище, подібне до словотворення семантично, але не формально [див. 3: 188].

Оскільки семантичні зміни дають нову номінацію явищу, предмету, дії тощо і в такий спосіб словник поповнюється новими значущими одиницями, цей спосіб можна вважати окремим способом словотвору [див. 4: 86-87]

Виявлені у творах XIX століття приклади семантичних неологізмів були розподілені нами відповідно до схеми, запропонованої М. В. Нікітіним. Як зазначає цей дослідник, значення полісемантичного слова поєднані змістовними зв'язками. Ці зв'язки – того ж порядку, що і зв'язки понять. Поняття не існують окремо, а, навпаки, об'єднані багатьма зв'язками, що організують їх у структурі свідомості. Ці зв'язки називаються концептуальними. Отже, змістовні зв'язки значень – ті ж самі концептуальні зв'язки. Існують три основні типи концептуальних зв'язків – імплікаційний, класифікаційний і знаковий (конвенційний, семіотичний) [7: 192].

Імплікаційні зв'язки (з проаналізованих 53 прикладів до цієї групи належить найбільша кількість одиниць – 36) – це когнітивний аналог реальних зв'язків сутностей об'єктивного світу, їх взаємодії та залежностей. Це відображення зв'язків між речами, між частиною і цілим, між річчю і ознаками, між ознаками. Одне поняття передбачає, викликає думку про інше, тобто імплікує інше поняття, якщо передбачається якась залежність, взаємодія, зв'язок відображуваних ними сутностей. Найпоказовішим прикладом імплікаційних зв'язків є причинно-наслідкові, але до них належать також зв'язки просторові, часові, відношення частин до цілого та ін. Імплікаційні зв'язки значень широко представлені в семантичних структурах багатозначних слів. Не всі, але більшість із них можуть бути описані як метонімічні.

Метонімією є також уживання слова, що має якусь характерну ознаку і є своєрідним символом часу, події тощо [4: 106-120]: *Twala's sombre eye ran up and down our ranks, and I felt, as for a moment it rested on myself, that the position had developed a new horror 'темне око Твали ковзало по наших рядах, і я відчув, коли воно на мить зупинилось на мені, що мене охопила нова хвиля жаху' (Г. Х.); and a bowie knife, if you had looked for it, under the breast of his coat 'і це мисливський ніж, якщо заглянути за вилогу його куртки' (Т. Р.); This foreign nobleman of yours is dying to try his quack remedies (mesmerism included) on my patient, and a nurse who is brought here by his wife may be a little too willing to help him 'цей ваш знатний іноземець горить від нетерплячки випробувати свої шарлатанські методи (в тому числі гіпноз) на моїй пацієнтці, а медсестра, яку привезла сюди його дружина, має намір допомогати йому в цьому' (В. К.).*

Конкретні види онтологічних зв'язків, що слугують основою імплікації, досить різноманітні: матеріал – виріб, причина – наслідок, дія – мета, процес – результат, ознака – річ і т.п. [7: 193]: *but Jenny said the young men in the surgery laughed as if they would be ill at my wanting a top-boot 'але Дженні казала, що молоді люди в хірургічному кабінеті реготали до знемоги через те, що мені знадобився чобіт' (Е. Г.).*

Класифікаційні зв'язки – розумовий аналог розподілу ознак у речах. Об'єктивною основою класифікаційних зв'язків понять і значень є спільність сутностей об'єктивного світу за їх ознаками. На відміну від імплікаційних зв'язків, у цьому випадку сутності об'єктивного світу не поєднані якими-небудь реальними відносинами, зв'язками, залежностями, взаємодіями, але виявляють певну спільність ознак. Зв'язок між двома сутностями встановлюється у свідомості, але відображає не який-небудь реальний зв'язок сутностей, а спільність притаманних їм ознак [7: 194]:

французьке за походженням слово *contretemps* у XVII ст. мало значення 'несподіваний наступ, випад у фехтуванні', у XIX ж столітті слово набуло значення 'несподівана перешкода': *Tufto perhaps was sulky. Mrs. Tufto had come over to Paris at her own invitation, and besides this contretemps, there were a score of generals now round Becky's chair 'Тафто був не в настрої: місіс Тафто прибула до Парижа за власним бажанням, і, крім цієї перешкоди, навколо крісла Бекі тепер крутилось багато генералів' (В. Т.).*

Класифікаційні зв'язки бувають двох типів: 1) гіпо-гіперонімічні (родово-видові, категоріально-специфікаційні, інклюзивно-ексклюзивні); 2) симілятивні.

Гіпо-гіперонімічні зв'язки (відібрано 8 прикладів) встановлюються між поняттями різного рівня узагальнення. Залежно від напрямку зв'язку, тобто залежно від того, яке поняття

і яке значення багатозначного слова береться за вихідне, розрізняють зв'язок спеціалізації (інклюзивний, родово-видовий) і зв'язок генералізації, узагальнення (ексклюзивний, видо-родовий).

Звуження або спеціалізація значення – це втрата словом своєї ширшої категоріальної семантики – зведення значення слова до одного із компонентів первісного значення [4: 106-120]: *They mingle with men whose costumes make no pretence to a military character* ‘вони спілкувались із чоловіками, чиї костюми аж ніяк не були схожі на військові’ (Т. Р.);

recension (у XVII ст. ‘список’) у XIX ст. отримало нове значення ‘рецензія’: *his old acquaintance Carp had been the writer of that depreciatory recension* ‘автором цієї нищівної рецензії був його давній знайомий Карп’ (Дж. Е.);

imbecile (у XVI ст. ‘слабкий’) у XIX столітті змінило значення на ‘недоумкуватий, дурний’: *whatever topic I started, immediately received from her a turn at once coarse and trite, perverse and imbecile* ‘про що б я не починала говорити, одразу ж отримувала від неї відповідь водночас грубу, банальну, вульгарну і дурну’ (Ш. Б.).

Різниця між інклюзивним та ексклюзивним типами зв'язку полягає в тому, що інклюзивний зв'язок відповідає відношенню менш змістовного поняття – гіпероніма – до більш змістовного поняття – гіпоніма, а ексклюзивний зв'язок, навпаки, – відношенню більш змістовного поняття до менш змістовного, тобто гіпоніма до гіпероніма. У плані обсягу понять гіпо-гіперонімічному зв'язку відповідає відношення ширшого і вузького понять. У діахронічному плані ті ж співвідношення називаються термінами «звуження» та «розширення значення» [7: 194-195].

Симілятивний класифікаційний зв'язок (9 прикладів) має місце в тому випадку, коли спільна частина не вичерпує змісту жодного з концептів: окрім спільних семантичних ознак, концепти містять ще ознаки відмінні для кожного з них: zero у XVII ст. має значення ‘цифра 0’, у XIX ст. використовується також у переносному значенні ‘ніщо, порожнє місце’: *But, in spite of Rawdon's undoubted skill and constant successes, it became evident to Rebecca, considering these things, that their position was but a precarious one, and that, even although they paid scarcely anybody, their little capital would end one day by dwindling into zero* ‘але, незважаючи на беззаперечну майстерність і сталий успіх Родона, для Ребекки стало очевидним, що їхнє положення досить хитке, і хоча вони навряд зможуть хоча б із кимось розрахуватись, їх невеличкий капітал перетвориться одного дня на порожнє місце’ (В. Т.);

scamp (у XVIII ст. ‘розбійник, крадій’) у XIX столітті отримало значення ‘негідник, ледар’: *The little scamp! ‘Малий негіднику!’* (В. Т.).

Це відрізняє симіляцію від гіпо-гіперонімічних зв'язків. Крім того, спільна семантична частина не виступає як гіперонім стосовно зіставлених концептів. Симілятивні зв'язки зазвичай описуються як метафоричні. Однак перший термін, на відміну від другого, охоплює змістовні зв'язки і словесних знаків, і понять, і метафору, і порівняння. Головне в тому, що він надає проблемі теоретичну перспективу, поміщає семантичні зв'язки такого типу в широкий контекст розумових зв'язків, визначає їх пізнавальну природу і розкриває їх механізм, не обмежуючись вузьким планом виражальних засобів мови. Тому загальне поняття про такого роду концептуальні зв'язки краще означувати термінами «симілятивний, симіляція», а терміни «метафоричний, метафора» вживати відповідно до загальноприйнятого визначення [7: 196]: *And what was it that had suggested the tremendous tumult? ‘що спричинило такий жахливий шум?’* (Е. Б.);

lurid у XVII ст. має значення ‘блідий’, у XVIII ст. – ‘вогняний’, а у XIX ст. отримує значення ‘грозивий, трагічний, страшний, зловісний’: *The town lay in the distance, lurid and lowering; the bleak wind howled over the open space; all around was black, wild, desolate* ‘в далечині виднілося місто, зловісне і похмуре; холодний вітер гуляв по рівнині; навколо було темно та безлюдно’ (Ч. Д.).

Що ж до частиномовної належності семантичних неологізмів, то найбільшу групу складають іменники (33 приклади), меншу групу становлять прикметники (16 прикладів), група дієслів найменша за кількістю (4 приклади).

Оскільки саме іменники завдяки своїй семантичній різнобічності утворюють усередині однієї частини мови різні лексико-граматичні розряди, то саме вони мають більшу здатність

змінювати свої значення з переходом з одного лексико-семантичного розряду до іншого, тобто утворювати нові слова способом лексико-семантичного словотвору. В інших частин мови така здібність виявляється менше [5: 164.] Тут варто зазначити той факт, що значна кількість проаналізованих прикладів семантичних неологізмів – це загальні іменники, утворені від власних назв.

Так, у XIX ст. жіноче ім'я Judy (Джуді), скорочений варіант *Judith* (Джудіт), стало використовуватися як ім'я традиційного жіночого персонажа англійського лялькового театру: *Probabilities are as various as the faces to be seen at will in fretwork or paper-hangings: every form is there, from Jupiter to Judy, if you only look with creative inclination* 'можливості настільки ж безмежні, як кількість облич, що можна побачити на візерунках шпалер: тут усі, від Юпітера до Джудіт, варто тільки дати волю творчій фантазії' (Дж. Е.).

Так само чоловіче ім'я Jarvi (Джарві), скорочений варіант від Jarvis (Джарвіс), використовується в значенні 'кучер': *I hope he treated his grandson better than he did the jarvies* 'я сподіваюся, що до свого онука він ставиться краще, ніж до кучера' (О. У.).

Нерідко нові поняття та винаходи називалися на честь людей, що їх створили або вперше використали. Наприклад, *brougham*, тобто однокісний дво- або чотириколісний екіпаж для двох або чотирьох пасажирів, був названий на честь свого винахідника лорда Генрі Брума: *but there is only room for two in the brougham* 'але в колясці є місце тільки для двох' (О. У.).

Інші приклади такого ж зразка: *bowie knife* – 'великий мисливський ніж' – був змайстрований полковником Джеймсом Буї: *He had no weapon but a bowie knife* 'зі зброї в нього був тільки довгий мисливський ніж' (Т. Р.);

hansom – 'двоколісний екіпаж', створений Джозефом Алоїзіусом Хенсом у 1834 році: *Come, Mr. Gray, my hansom is outside, and I can drop you at your own place* 'ходіть, містере Грей, моя коляска надворі, і я можу підвезти вас додому' (О. У.);

stanhope – 'відкритий одномісний екіпаж', був збудований для священика Фіцроя Стенхоупа: *One day in the ring, Rawdon's stanhope came in sight* 'одного разу на коловій доріжці з'явилася відкрита коляска Родона' (В. Т.);

dahlia – 'жоржина', квітка отримала назву від прізвища шведського ботаніка Андерса Дала: *The garden was a large one, and tastefully laid out; besides several splendid dahlias, there were some other fine flowers still in bloom* 'сад був величезний і оформлений зі смаком, поруч із розкішними жоржинами квітли інші чудові квіти' (А. Б.).

Деякі семантичні неологізми походять від різних географічних назв. Наприклад, слово *tweed* 'твід' виникло внаслідок помилки Джеймса Лока, лондонського торговця, що неправильно прочитав слово *tweel* (шотландський варіант слова *twill*), яке ймовірно походить від назви шотландської річки Твід: *He had on a shooting-suit of brown tweed* 'на ньому був мисливський костюм із коричневого твіду' (Г. Х.);

Johannisberger – 'сорт білого вина' – походить від назви німецького містечка Йоганнісберг: *Everybody remarked the majesty of Jos and the knowing way in which he sipped, or rather sucked, the Johannisberger, which he ordered for dinner* 'всі помітили величавість Джоса і зауважили манеру, в якій він потирав чи точніше смоктав йоганнісбергер, що він замовив на обід' (В. Т.);

cashmere 'кашемір' походить від назви Кашмір – області в Західних Гімалаях: *He carried about Amelia's white cashmere shawl* 'він носив з собою білу кашемірову шаль Емілії' (В. Т.).

Свідомо чи несвідомо людина розподіляє навколишній світ на певні логічні сектори, систематизуючи в такий спосіб своє довкілля. І коли до її лексикону потрапляє нове слово, частіше несвідомо, починається процес аналізу цього слова з метою його включення до певної сфери життя. Ми спираємося на класифікацію, запропоновану укладачами словника *The Oxford Dictionary of New Words* (second edition, 1999) і використану в роботі І. В. Андрусак [2: 19–20]. За результатами дослідження, проаналізовані приклади запозичень можна віднести до таких сфер життя й діяльності англомовного суспільства XIX століття:

- спосіб життя і дозвілля (36 лексем): *sombre* 'похмурий', *fruitless* 'марний', *demonstrative* 'переконливий', *wink* 'нідморгувати';
- навколишнє середовище (3): *vicuna* 'вікунья', *slant* 'нахил';
- ділова сфера (2): *recension* 'рецензія';

- наука й техніка (4): *stanhope* 'легкий відкритий одномісний екіпаж';
- медицина (2): *surgery* 'операційна', *imbecile* 'розумово хворий';
- людина й суспільство (4): *gossip* 'плітки', *scamp* 'негідник';
- мистецтво і музика (1): *dithyrambs* 'дифірамби';
- війна і зброя (1): *bowie knife* 'мисливський ніж'.

Семантичний словотвір виявився досить продуктивним способом поповнення лексичного складу англійської мови XIX століття новими одиницями. Багато лексем зі старого фонду змінили своє значення, при цьому нове значення або залишилося співіснувати поряд зі старим, або повністю витіснило його з ужитку.

Питання про семантичний словотвір досить неоднозначне. Проте, оскільки внаслідок набуття словом нового значення відбувається номінація нових речей та явищ, а словниковий склад мови поповнюється новою одиницею, його можна вважати окремим способом словотвору.

Як засвідчує дослідження, приклади семантичних неологізмів широко представлені в англійській прозі XIX століття. Отже, семантичний спосіб словотвору, нарівні з іншими як внутрішньомовними, так і позамовними процесами, відіграв важливу роль у поповненні новими одиницями словникового складу літературної англійської мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка. – М.: Высш. шк., 1959. – 351 с.
2. Андрусак І. В. Англійські неологізми кінця XX століття як складова мовної картини світу // Проблеми романогерманської філології: зб. наук. пр. / Ужг. нац. ун-т [ред. кол.: М. М. Положин та ін.]. – Ужгород, 2002. – С. 17–21.
3. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – М.: Наука, 1974. – 367 с.
4. Верба Л. Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов. – Вінниця: Нова книга, 2008. – 247 с.
5. Мешков О. Д. Словообразование современного английского языка. – М.: Наука, 1976. – 245 с.
6. Телия В. Н. Вторичная номинация и ее виды // Языковая номинация. Виды наименований. – М.: Наука, 1977. – С. 218–224.
7. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики. – СПб.: Изд-во РГПУ им. И. А. Герцена, 2007. – 819 с.
8. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики. – К.: Наук. думка, 1988. – 236 с.
9. Плотников Б. А. Основы семасиологии. – Минск: Выш. шк., 1984. – 315 с.
10. Английские неологизмы / Отв. ред. Ю. А. Жлуктенко. – К.: Наук. думка, 1983. – 172 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Любов Янишина – аспірант Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАНУ.
Наукові інтереси: лексикологія, дослідження неологічного складу англійської мови.

КОМПАРАТИВНА ФРАЗЕОЛОГІЧНА ОДИНИЦЯ ЯК ЛІНГВІСТИЧНИЙ ФЕНОМЕН

Катерина ЯНЧУК (Острог, Україна)

У статті розглянуто основні погляди вчених на місце компаративних фразеологічних одиниць у системі мови, їх належність або неналежність до фразеологічного фонду. Особливу увагу звернено на оцінність і культурну маркованість КФО.

Ключові слова: КФО, компаративна фразеологія, культурна маркованість, оцінність, образ-еталон, порівняння, лінгвокультурологія.

The article deals with the main points of view on the position of comparative phraseological units in the system of the language and whether or not they belong to phraseological scope of the language. Special attention is also paid to evaluation and cultural marking of comparative phraseological units.

Keywords: comparative phraseological unit, comparative phraseology, cultural marking evaluation, image-standard, comparison, linguoculturology.

Незважаючи на невпинний інтерес до вивчення фразеології, який продовжує панувати як у вітчизняному мовознавстві, так і в зарубіжних лінгвістичних студіях, деякі її сфери все ж потребують детальнішого осягнення.

До недостатньо досліджених сфер фразеологічної науки належить також компаративна фразеологія – сукупність фразеологічних одиниць, в основі яких лежить порівняння як засіб пізнання. До проблематики вивчення компаративних фразеологізмів зверталися такі науковці, як К. І. Мізін, В. Огольцев, М. Ф. Алефіренко, С. Б. Берлізон, Л. О. Лебедева та інші. Проте не всі вчені з фразеологічним статусом компаративних одиниць погоджуються.

Саме суперечливість думок вчених щодо місця КФО в системі мови надає актуальності вивченню компаративних фразеологізмів, їх структури та функцій.

Метою статті є з'ясування суперечливого питання про місце одиниць компаративного типу в рівневій стратифікації мови.

Основними **завданнями** стануть вивчення й систематизація традиційних та новітніх поглядів вітчизняних і зарубіжних учених на фразеологізм, його категоріальні ознаки, характерні особливості та функції; уточнення питання фразеологічного статусу мовних одиниць компаративного типу, узагальнення поглядів вчених на такі їхні характеристики, як оцінність, експресивність та культурна маркованість.

Відомо, що питання про належність стійких образних порівнянь до сфери фразеології є дискусійним. Звернімося до того, що вчені розуміють під фразеологізмом і якими критеріями послуговуються, класифікуючи ту чи іншу одиницю мови як фразеологізм.

Н. М. Амосова у праці «Основы английской фразеологии» говорить про значущість концепції дослідження фразеології, запропонованої академіком В. В. Виноградовим (хоча й не завжди погоджується з ідеями його теорії), основними положеннями якої є такі:

- фразеологічними одиницями потрібно вважати такі «стійкі» словесні комплекси, які, на відміну від «вільних» синтаксичних сполучень, є готовими мовними утвореннями, що лише відтворюються, а не створюються у процесі мовлення;
- важливою є семантична цілісність складників ФО, які перебувають у взаємозалежності чи односторонній залежності один від одного;
- результатом такого зв'язку компонентів ФО є певне фразеологічне (а не граматичне) значення одиниці в цілому чи її компонента;
- семантична спаяність компонентів фразеологізму зумовлює стабільність його лексичного складу, а подекуди і його морфологічне оформлення та семантичну організацію;
- на основі трьох ступенів семантичної спаяності В. В. Виноградов виділяє три типи ФО: 1) зрощення чи ідіоми, демотивовані одиниці, які виступають еквівалентами слова; 2) єдності – мотивовані одиниці, які мають здатність до заміни окремих компонентів, до вставки або до переміщення компонентів та які виступають як «потенційні еквіваленти» слова; 3) фразеологічні сполучення, в яких один компонент семантично залежить від іншого і отримує завдяки цьому невідне, фразеологічно зв'язане значення, що виявляється в ньому лише у зв'язку з певним, обмеженим традицією колом слів; оскільки кожен компонент має окреме значення, такі сполучення не є еквівалентами слів [3: 4, 5].

Л. Г. Авксентьев висловлює схожу позицію, пропонуючи вважати фразеологізмом «окрему самостійну одиницю мови, що характеризується фразеологічним значенням, компонентним складом, граматичними категоріями, відтворюваністю» [1: 27]. Автор також узагальнює ознаки, притаманні ФО, а саме: 1) семантичну цілісність або семантичну нерозкладність; 2) метафоричність; 3) нарізнооформленість; 4) відтворюваність; 5) наявність не менше двох повнозначних слів; 6) неперекладність іншими мовами [1: 13]. В. П. Жуков вважає, що «фразеологізм – це відтворюваний у мовленні зворот, побудований за зразком сурядних і підрядних словосполучень (непредикативного чи предикативного характеру), який має цілісне (або рідше – частково цілісне) значення, співвідносне зі словом» [10: 6]. В. П. Жуков також дотримується думки, що для виникнення фразеологізму потрібно принаймні два слова, які, входячи до складу одиниці, повністю або частково втрачають своє лексичне значення. Основними ознаками ФО, таким чином, є стійкість, відтворюваність, семантична цілісність значення, розчленованість його складу (нарізнооформленість) та незамкненість структури.

О. В. Кунін, досліджуючи фразеологію англійської мови, приходять до висновку, що фразеологічна одиниця – це ніщо інше, як «стійке сполучення лексем із повністю або частково переосмисленим значенням» [11: 8]. Він також стверджує, що, хоча більшість мовознавців одностайні щодо стійкості ФО як однієї з її основних ознак, насправді фразеологічним одиницям притаманні декілька видів (інваріантів) стійкості: 1) *стійкість вживання* (той факт, що ФО в готовому вигляді відтворюється в мові); 2) *структурно-семантична стійкість* (ФО складається принаймні з двох слів і не може бути зразком для

створення аналогічних ФО за структурно-семантичною моделлю); 3) *семантична стійкість*; 4) *лексична стійкість* (повна незамінність компонентів або можливість заміни в рамках синонімії); 5) *синтаксична стійкість* (повна незмінність порядку компонентів або зміна в рамках варіантності). Саме ці п'ять різновидів стійкості О. В. Кунін вважає притаманними фразеологізмам [11: 6-8].

Хоча дослідники дають неоднакові визначення поняттю *фразеологізм*, всі вони сходяться на тому, що це стійка одиниця, утворена з двох або більше повністю або частково семантично перетворених компонентів, яка має цілісне значення і функціонує в мові шляхом постійного відтворення.

Говорячи про компаративні фразеологізми, варто звернути увагу на їхній статус у системі фразеології, адже погляд на компаративну фразеологію як окрему групу фразеологічних одиниць не одноставний.

В. Огольцев розрізняє поняття *фразеологізм* і *стійке порівняння*, проте визнає їхню спорідненість щодо фразеологічного значення, передусім стійкості. І ті, й інші вчений залучає до категорії безвідносно стійких одиниць, називаючи власне фразеологізми «стійкими словосполученнями з метафоричним суперзначенням», а стійкі порівняння (те, що є предметом нашого аналізу) – «стійкими словосполученнями з компаративним суперзначенням» [17: 60].

Досліджуючи фразеологію німецької мови, І. І. Чернишева зазначає, що погляди лінгвістів стосовно статусу німецьких КФО розходяться: зокрема Ф. Зейлер і В. Шмідт не виділяють їх в окрему фразеологічну групу. Ф. Зейлер пропонує вважати компаративні фразеологізми підвидом метафори [22: 13], В. Шмідт говорить про них у контексті приказок [23: 233-234]. Утім І. Чернишева згадує у своїй праці, що деякі германісти, зокрема Е. Різель, таки виокремлюють стійкі порівняння в окрему групу фразеологічних одиниць [20: 49].

На особливому статусі компаративних фразеологічних одиниць (на матеріалі англійської фразеології) наголошує і Н. Амосова, аргументуючи його своєрідністю контекстуальних зв'язків між членами КФО та їх неоднорідним характером. Вона приходить до такого висновку, розглядаючи насамперед значення стійких порівнянь, відмічаючи, що частина одиниць має цілісне значення (часто навіть повністю демотивоване). Н. Амосова також виокремлює групу, в якій один із компонентів (а саме перший, представлений прикметником або прислівником) зберігає своє первинне значення, значення другого компонента ослаблюється в результаті переосмислення в підсилювальний елемент (наприклад, англійська КФО *as mad as a hatter as old as the hills*) [3: 146].

М. Алефіренко та Н. Семененко відносять компаративні фразеологічні одиниці до групи так званих «ад'єктивних фразем», зауважуючи (на прикладі КФО російської мови), що, хоча самі одиниці мають структуру «прикметник+порівняльний зворот», зазвичай вони використовуються без прикметника, оскільки порівняльний зворот повністю перебирає на себе значення еліптованого прикметника, підсиливши його значенням компаративної частини [2: 131].

Автори праці «Фразеологія: знакові величини» дефінують стійкі порівняння як фразеологічні одиниці, наводячи приклади стійких порівнянь у групі ад'єктивних фразеологізмів, на тлі інших фразеологізмів, які завдяки основному компоненту – прикметнику виражають якісну характеристику предмета [8: 69].

Інтерес до вивчення фразеології в цілому і окремих груп фразеологічних одиниць викликаний тим, що фразеологізми є образними, метафоричними висловлюваннями. Через них у мові відображаються історія, культура, традиції, звичаї, світосприйняття. Одними із найважливіших аспектів фразеологізмів є їх емотивність, оцінність і експресивність. Мовець, прагнучи передати своїм висловлюванням емоційно забарвлений зміст, але не знаходячи відповідної лексики, використовує образні утворення, тобто ФО. Те ж саме стосується і стійких порівнянь. К. Мізін робить висновок про образність КФО на основі процесу їх утворення: виникнення нового (переносного) значення внаслідок переосмислення старого (буквального). Відомі мовцю ознаки реалій і ситуацій набувають нового смислу, «в результаті чого відбувається накладання двох «картин» і створюється образність усталених

порівнянь» [12: 83] (наприклад, українська КФО *здоровий як бик* – «про сильну, дуже людину» [21: 14], англійська *as strong as a horse* (букв. сильний як кінь) [4: 901]; у німецькій мові сильний чоловік порівнюється з деревом – *ein Kerl groß wie ein Baum* [16: 26]).

Оцінювання – результат діяльності двох автономних сфер психіки: розуму та почуттів. Оцінка є результатом емоційного відображення взаємодії суб'єкта з навколишнім світом. Учені говорять про причиново-наслідковий зв'язок оцінки та емоцій, адже «оцінка – це думка суб'єкта про цінність об'єкта для нього, а емоція – це переживання суб'єктом цієї думки» [18: 44]. У основі емоційно-оцінного значення як одного з типів оцінного значення лежать категорії схвалення / несхвалення.

Оцінка посідає вагомe місце у філософських і в лінгвістичних дослідженнях. За Н. Д. Арутюновою, оцінка є телеологічною – вона представляє людину як ціль, на яку звернений світ, за принципом «світ існує для людини, а не людина для світу». Щоб оцінити той чи інший об'єкт, людина повинна «пропустити» його крізь себе. Крізь призму оцінки світ постає як «середовище і засіб людського буття» [6: 181].

О. М. Вольф зазначає, що будь-яке оцінне судження передбачає суб'єкт судження, тобто людину, яка здійснює оцінку, та об'єкт, на який ця оцінка спрямована. Суб'єктивний компонент оцінки виражає ставлення суб'єкта щодо об'єкта (яке може бути позитивним або негативним, схвальним або несхвальним), у той час як об'єктивний (дескриптивний) компонент лише вказує на властивості предмета, явища чи особи, на основі яких і відбувається оцінка [9: 22-23].

Вивчаючи семантику оцінних фразеологізмів та їх функціонування, О. Бабушкіна використовує поняття оцінного прототипу – своєрідної еталонної категорії, оскільки оцінка є ніщо інше, як зіставлення, порівняння певного явища чи об'єкта зі стандартом, своєрідною нормою. Розглядаючи ФО на позначення якості праці, автор зазначає, що оцінним прототипом у цьому випадку буде стереотип якісної, кваліфікованої роботи, виконаної вчасно, у відведений для цього термін [7: 11]. Оцінний прототип, таким чином, виступає своєрідною нормою, зразком, на який потрібно рівнятися.

Щодо КФО та їх оцінного характеру, К. Мізін вказує на антропоцентричність і аксіологічність компаративної фразеології. Учений наголошує, що порівняння притаманне лише людині і може бути спрямованим лише на людину, оскільки тільки вона має дар мислення, без якого компаративна в принципі неможлива. Антропоцентричність КФО, на думку К. Мізіна, взаємопов'язана з їх аксіологічним характером, адже оцінка є антропоцентричною за своєю природою, а антропоцентричність завжди є оцінною. Саме взаємодія цих двох аспектів і робить КФО особливим явищем, яке дозволяє пізнати людину та її відображення в мові [15: 60].

У фразеології яскраво відбивається бачення світу тим чи іншим етносом. Можна простежити еволюцію цього світобачення на прикладі фразеологічних систем різних мов – виявити спільні й відмінні образи та уявлення різних народів про певний денотат. Оскільки фразеологія є явищем універсальним, вчені дійшли висновку, що фразеологічні системи різних мов (а отже, і культурні світогляди носіїв цих мов) матимуть як спільні (універсальні), так і відмінні риси та властивості. Розглядаючи взаємозв'язок навколишньої дійсності та фразеологічних одиниць, у яких вона реалізується, Ю.П. Солодуб використовує поняття фразеологічного образу, свого роду «картинку», на яку ми опираємося при використанні ФО, на тлі якої «бачимо» те переносне, метафоричне значення, що його набуває фразеологізм у результаті процесу переосмислення [19: 58]. На прикладі фразеологічних одиниць різних мов на позначення високої, нескладної людини, Ю. П. Солодуб показує, яким чином у фразеологічному образі відбивається реалія, властива лише певному народу та його типу мислення, хоча образність ФО не пов'язана з їх культурною маркованістю. Досить часто такими культурними маркерами виступають топоніми, гідроніми, антропоніми чи інші елементи, притаманні конкретній культурі, релігії, спільноті тощо. Вивчивши проблему культурної маркованості ФО під різними кутами зору, Ю. П. Солодуб робить висновок, що національна специфіка ФО має декілька аспектів, на які й потрібно звертати увагу під час дослідження таких фразеологізмів. Це значення фразеологічної одиниці, фактор

входження/невходження у спільну для кількох мов фразеологічну модель, фразеологічний образ, лексичний склад ФО та її граматична організація [19: 59-62].

О. Антонів, розглядаючи національно-культурну специфіку ФО, зокрема стійких порівнянь, слідом М. А. Алексєєнком, В. М. Мокієнком та А. М. Архангельською дотримується думки про необхідність розрізняти національну специфіку і культурну специфіку. Національна специфіка виявляється під час зіставлення різних мов, а культурна визначається її співвідношенням з елементами культури, матеріальної чи духовної, народу-носія мови. Проаналізувавши стійкі порівняння української мови на позначення зовнішності людини, О. Антонів робить висновок, що національно-культурна специфіка відображається в них трьома шляхами: 1) комплексно – усім своїм ідіоматичним значенням; 2) складниками (мається на увазі, що певний компонент КФО потребує лінгвокультурологічного пояснення); 3) своїми прототипами, оскільки відображають звичаї, традиції, свята, деталі побуту тощо [5: 479].

Лінгвокультурологічний аспект і культурна маркованість КФО простежуються на рівні образів-еталонів (моделей для порівняння чи стереотипних уявлень, які найвищою мірою володіють ознаками, на основі яких і здійснюється порівняння). Так, на прикладі української КФО *гарна як калина* (про дуже вродливу дівчину) [21: 63] бачимо, що еталоном дівочої краси для українського народу є калина, рослина-символ України. У німецькій мові симпатична дівчина порівнюється з редискою – *spitz wie ein achtziger Rettich* [16: 146]. Чіткого визначення та статусу в мовознавчій науці образ-еталон не має. Це пояснюється насамперед тим, переконаний К. Мізін, що таке поняття функціонує в кількох галузях науки, зокрема у психології та кібернетиці. Нечіткість образу-еталона зумовлена також його кореляцією з такими поняттями, як образ, гештальт, прототип, стереотип, еталон, метафора, символ і концепт. К. Мізін пропонує розуміти під образом-еталоном «1) цілісну наочно-образну картину як певну сукупність ознак і властивостей відображуваних предметів та явищ, що виникає у правій півкулі мозку при пізнанні об'єктів. Таке тлумачення образу-еталона співвідносить його з поняттям «гештальт»; 2) психологічний корелят слова в дитини дошкільного віку. Тут поняття образу-еталона певною мірою збігається з поняттям «гештальт»» [14: 60]. Важливим є також висновок науковця про те, що саме кореляція образу-еталона зі стереотипом, символом і концептом, з одного боку, і метафорою, з іншого, є свідченням того, що в ньому поєднуються мовна і культурна складова певного соціуму. Образами-еталонами зазвичай виступають явища, предмети та об'єкти, характерні для певного ареалу, саме тому для кожної мови образи-еталони будуть різними, хоча частина з них матиме аналогії в кількох мовах.

Розглядаючи компаративні фразеологізми в системі мови, К. Мізін також звертає увагу на два надзвичайно важливі аспекти КФО, які він називає системними маркерами. Це універсальність і когнітивність. Універсальність КФО, на думку автора, полягає насамперед у тому, що «порівняння є (універсальним) трансцендентним явищем. Воно усвідомлюється людиною незалежно від її існування в певному мовному соціумі» [15: 62]. Ще однією ознакою універсальності компаративної фразеології є, на думку К. Мізіна, образи-еталони, які є поєднанням лінгвального і екстралінгвального і вивчення яких сприяє пізнанню світогляду етносу-носія мови.

Другим системним маркером КФО К. Мізін вважає когнітивність. Компаративна фразеологія є важливим елементом пізнання, оскільки процес пошуку еталона для порівняння уже передбачає когнітивний процес, а формування образу-еталона включає обробку інформації, зібраної на початковому етапі процесу порівняння, і вихід нової одиниці знання. Цей процес відбувається таким чином: до мозку надходить і опрацьовується інформація, так зване «розпізнавання патернів»; на наступному етапі уже опрацьована інформація, яку К. Мізін називає квантом знання, взаємодіє з ментальними структурами, як-от концепти чи категорії, після чого утворюється унікальна когнітивно-компаративна рамка, яка може формувати образ-еталон. Далі відбувається категоризація образу-еталона головними для людини буденними категоріями, які взаємодіють у межах «сітки», яку «накладає» на них категорія компаративності [15: 65].

Окрім того, що порівняння є основою когнітивних процесів людини (адже зіставлення фрагментів мовної картини світу відіграє одну з ключових ролей під час мислення та створення внутрішнього світу людини), воно є одночасно і процесом, і результатом цього процесу. «Порівняння експлікує два світи: реальний, або об'єктивний (онтологічна сутність порівняння), та уявний (видуманий), або суб'єктивний (гносеологічна і прагматична сутність порівняння)» [13: 55]. Саме завдяки пануванню антропоцентричного підходу в сучасній науці на порівняння та його вивчення звертається особлива увага, адже на основі відношень подібності та відмінності відбувається не лише пізнання предметів та явищ, а й їх еволюція, класифікація тощо. Такі процеси людського мислення, як синтез, аналіз, абстрагування чи узагальнення, також стають можливими завдяки зіставленню.

Отже, проаналізувавши погляди вчених на ФО, робимо висновок, що ФО – це стійкі самостійні одиниці мови, які складаються з кількох компонентів і мають цілісне семантичне значення, яке частково чи повністю відрізняється від значень компонентів фразеологізму. Основними функціями ФО, зокрема КФО, є експресивність і оцінність. Намагаючись визначити, яке місце відводиться в системі мови КФО, не всі науковці погоджуються, що їх можна вважати фразеологізмами. Ми ж, пристаючи на думку більшості дослідників (Н. Амосова, К. Мізін, М. Ф. Алефіренко), вважаємо стійкі порівняння різновидом фразеологічних одиниць, адже вони є стійкими сполученнями слів із чітко визначеним компонентним складом і єдиним, цілісним значенням, яке в переважній більшості випадків має оцінне чи емотивне забарвлення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова : фразеологія. – Харків : Вища шк., 1983. – 137с.
2. Алефіренко Н. Ф. Фразеологія и пареміологія : учебное пособие для бакалаврського уровня філологічного образования / Н. Ф. Алефіренко, Н. Н. Семенов. – М.: Флинта : Наука, 2009. – 344 с.
3. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологіи. – Л.: Наука, 1963. – 356 с.
4. Англо-український фразеологічний словник / Уклад. К. Баранцев. – Київ : Знання, 2005. – 1056 с.
5. Антонів О. Стійкі народні порівняння на позначення зовнішності людини: лінгвокраїнознавчий аспект // Вісник Львів. ун-ту. – Вип. 34. – Ч. II. – С. 471-481. – (Серія філологія).
6. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. – М.: Изд-во “Языки русской культуры”, 1999. – 896с.
7. Бабушкина О. Н. Семантика оценочных фразеологізмів и особенности их функционирования в медиадискурсе. Вестник Челябинского государственного университета. – 2009. – №34 (172). – Вып. 36. – С. 11-14. – (Филология. Искусствоведение).
8. Баран Я. А., Зимомря М. І., Білоус О. М., Зимомря І. М. Фразеологія : знакові величини. Навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 256 с.
9. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. Изд. 2-е, доп. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 280 с. – (Лингвистическое наследие XX века.)
10. Жуков В. П., Жуков А. В. Русская фразеологія. Учебное пособие. Изд-е 2-е, испр. и доп. – М.: Высшая школа, 2006. – 408 с.
11. Кунин А. В. Фразеологія современного английского языка. – М.: Международные отношения, 1972. – 287 с.
12. Мізін К. І. Когнітивне підґрунтя ономасіологічної структури компаративних фразеологізмів як мовної універсалії (на матеріалі німецької та української мов) / К. І. Мізін // Мовознавство. – 2006. – № 5. – С. 73-84.
13. Мізін К. І. Compro ergo sum, або Актуальний лінгвофілософський погляд на природу порівняння / К. І. Мізін // Мовознавство. – 2010. – № 1. – С. 54-67.
14. Мізін К. І. Лінгвістичний і лінгвокультурологічний статуси образу-еталона (на матеріалі німецької, англійської та російської мов) / К. І. Мізін // Мовознавство. – 2007. – № 2. – С. 58-72.
15. Мізін К. І. Системні маркери компаративної фразеології крізь призму зіставлення / К. І. Мізін // Мовознавство. – 2009. – № 5. – С. 60-70.
16. Мізін К. І. Німецько-український фразеологічний словник (усталені порівняння) / К. І. Мізін. – Вінниця : Нова книга, 2005. – 304 с.
17. Огольцев В. М. Устойчивые сравнения в системе русской фразеологіи / В. М. Огольцев. – Л.: Изд-во Ленинградского гос. ун-та, 1978. – 159 с.
18. Приходько Г. І. Оцінний компонент у семантичній структурі слова // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – Випуск 45. – С. 44-47.
19. Солодуб Ю. П. Национальная специфика и универсальные свойства фразеологіи как объективистического исследования / Ю. П. Солодуб // Филологические науки. – 1990. – № 6. – С. 55-65.
20. Чернышева И. И. Фразеологія современного немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1970. – 200 с.
21. Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. – Харків : Основа, 1993. – 176 с.
22. Seiler F. Deutsche Sprichwörterkunde. – München, 1922. – 13 S.
23. Schmidt W. Deutsche Sprachkunde. Volk und Wissen-Verlag, Berlin, 1960. – S. 233-234.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Катерина Янчук – викладач кафедри міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія», здобувач кафедри лінгвістики.

Наукові інтереси: компаративна фразеологія, гендерна лінгвістика.

1.2. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОНОМАСТИКИ ТА ТЕРМІНОТВОРЕННЯ

ДОКУМЕНТ КАК ПОНЯТИЕ И ТЕРМИН ПРИКЛАДНОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ

Игорь МЕНЬШИКОВ (Днепропетровск, Украина)

У статті проаналізовано різні тлумачення документа та відмічена відсутність у них необхідного ступеня узагальнення. Сформульовано постулати, що покладені в основу дефінування документа як поняття та терміна. Запропоновано загальне робоче визначення документа.

Ключові слова: документ, відкрита множинність, матеріальний об'єкт, адресат, прагматична орієнтація.

The paper focuses on the analysis of different definitions of the notion document. The former have proved to lack the necessary degree of generalisation. The principles that serve the basis for defining document both as a notion and a term have been summarized. A general draft definition of the document has been suggested.

Key words: document, open cluster, material object, addressee, pragmatic orientation.

Различного рода документы являются непременной, а зачастую и очень важной составляющей того комплекса предметов, которые постоянно и на протяжении всей жизни сопутствуют человеку и человеческому обществу в целом. Документы эти могут носить самый разный характер – от листа бумаги, удостоверяющей вместо отсутствующего паспорта личность какого-то конкретного человека или подтверждающей какой-либо факт, до международных особым образом оформленных актов, фиксирующих и юридически маркирующих события планетарного масштаба. Разные документы имеют соответственно и различное функциональное назначение, различный ареал востребованности, различную прагматическую ориентацию и, естественно, различную значимость. Отсюда не только разнообразие собственно документов, их видов и разновидностей, уже потребовавшее составления специальных словарей [8], но и проблема лексикографического толкования самого слова *документ* и как номинации соответствующего понятия, и, в частности, как термина системы лингвистического обеспечения автоматизации документооборота и информационного поиска, системы, требующей в идеале чёткого и однозначного определения всех входящих в неё конструкторов и категорий. Проблема эта состоит в том, что при переходе к информационным технологиям и существенном в связи с этим увеличении количества материальных объектов, квалифицируемых профессионалами в качестве документов, границы и основные параметры множества этих объектов до сих пор, как мы полагаем, чётко не обозначены ни в словарях общего назначения, ни даже в специальных лексикографических и справочных изданиях. И даже в Толковом словаре русского языка конца XX века, зафиксировавшем целый ряд изменений в значении многих лексем [11], слова *документ* вообще не оказалось.

Ниже мы попытаемся решить указанную проблему и дать определение исследуемому нами номинанту, опираясь на дифференциальные признаки соответствующего понятия. Сначала, однако, рассмотрим несколько дефиниций, предложенных в официальных, а следовательно, нормативных и в какой-то степени даже канонизированных лексикографических изданиях. Обратимся прежде всего к двум самым авторитетным, с нашей точки зрения, словарям русского и украинского языков и к одному из изданных в последние годы словарей иностранных слов.

В Словаре современного русского литературного языка относительно предмета нашего исследования читаем:

Документ – 1. Деловая бумага, служащая письменным доказательством чьего-либо права или обязательства. Письмо, бумага, записка, счёт, расписка и т.п., служащие к обвинению или оправданию лиц, причастных к какому-либо преступлению. 2. Письменное удостоверение, подтверждающее личность предьявителя, его общественное, служебное

положение и т.п. 3. Письменный акт, грамота и т.п., имеющие значение закона, распоряжения, исторического показания и т.п. Исторические документы – летописи, хроники, записки и т. п., свидетельствующие о каком-либо историческом событии, лице, эпохе и т.п. [10: 921].

Примерно так же дефинируется это слово в Большом толковом словаре современного украинского языка:

Документ – 1. Діловий папір, що посвідчує певний юридичний факт, підтверджує право на що-небудь, служить доказом чого-небудь. Все, що підтверджує що-небудь. 2. Письмове свідоцтво, що офіційно підтверджує особу. 3. Письмовий твір, грамота, рисунок і т. ін. як свідчення про щось історичне, важливе. 4. Форматований паперовий носій даних, що його заповнюють автоматично або вручну [3: 314].

Соответствующая статья в словаре иностранных слов построена следующим образом:

Документ – это 1) свидетельство, доказательство (напр., исторического события); 2) материальный носитель данных (бумага, фото- и видеоплёнка, магнитная лента, дискета и т.п.), предназначенный для их передачи во времени и пространстве; может содержать тексты, изображения, звуки и т.д.; 3) письменный акт, носящий служебный характер или имеющий юридическую силу; составленная законным порядком бумага, могущая служить письменным доказательством ч.-л., подтверждающая права на ч.-л. (напр., завещание); 4) паспорт, водительские права или иное удостоверение личности и её определённых прав (напр., пенсионное удостоверение) [2: 267].

Везде преимущественно некая конкретика преимущественно юридического плана. Всё здесь правильно и, по-видимому, так и есть. Но всё это частности, касающиеся только документов того или иного назначения. Общего определения, под которое можно было бы подвести любой документ, хотя бы и только письменный, нет. Трудно соотнести с каким-то из приведенных толкований целый ряд документов, квалифицированных Е.К. Куваровой в качестве письменных посланий, и в частности таких, как открытка, повестка, протокол, рапорт, уведомление и т.п. [9: 270-271], не говоря уже о документах типа автобиография, адрес, анкета, аннотация и многих других, зафиксированных в Кратком словаре видов и разновидностей документов [8]. К тому же одно и то же название могут иметь документы самого различного характера и назначения. Так, в только что указанном словаре документу *билет* поставлено в соответствие четыре совершенно разных объекта: некое удостоверение личности, ценная бумага, экзаменационный билет, билет в театр [8: 11], – а, например, документу *программа* – шесть. Это и программа политической партии, и тематика курса учебной дисциплины, и содержание концерта с указанием состава исполнителей, и задание вычислительной машине, и программа теле- и радиопередач, и направления работы предприятия или учреждения [8: 33]. Список такого рода программ можно, очевидно, продолжить и говорить, скажем, о программе как о плане, порядке проведения какого-либо мероприятия, о различного рода алгоритмах и инструкциях и т.п. Нет и чёткой системы параметров документа как основания для отнесения его к тому или иному типу или той или иной его разновидности. И если иметь ввиду наше традиционное представление о документе вообще, то очень краткое толкование соответствующего слова ещё в словаре В.И. Даля как *всякой важной деловой бумаги* [4: 459] представляется нам предпочтительнее, тем более что и во времена В.И. Даля, и в недалёком прошлом (несколько десятилетий назад) документ связывался, а довольно часто и в настоящее время всё ещё связывается именно с той или иной официальной бумагой. Однако двадцать первый век, век информационных технологий требует иного толкования понятия, а тем более термина, *документ* и не только потому, что существенно изменилась и расширилась его материальная субстанция (наличие обложек, пластик, электронные носители информации и т.п.), но и потому, что стала иной, автоматизированной, вся система документооборота, стал иным набор и характер основных параметров документа, по-другому, чем ещё несколько лет назад, выглядят зачастую и сами документы как постоянного, так и эпизодического использования. Изменилась специфика работы, а соответственно и подготовка профессионалов, осуществляющих и контролирующих документооборот. Возникла необходимость и в ином, применительно к

новым потребностям общества, толковании самого понятия документ. И вот некоторые из таких толкований.

Г.Л. Акопов в учебном пособии по правовой информатике, однозначно определяя документ, пишет:

Документ – это информация на материальном носителе с реквизитами, позволяющими его однозначно идентифицировать [1: 240].

Семантическая доминанта здесь, надо полагать, **информация**, пусть даже с указанием, что информация эта на материальном носителе и с определёнными реквизитами. А суть этой информации, по Г.Л. Акопову, надо полагать, в том, чтобы установить, о каком документе идёт речь. Что же такое документ вообще, непонятно.

В Кратком толковом словаре по информатике и вычислительной техники документ тоже определяется как некая информация, но уже во втором значении соответствующего слова. Первое же его значение соотносится с носителем этой информации, и вся словарная статья построена так:

Документ – 1) материальный объект, содержащий информацию, оформленную установленным порядком и имеющую в соответствии с действующим законодательством правовое значение; 2) различная информация, созданная пользователем при помощи программных средств и сохранённая на диске под уникальным именем [6: 92].

Содержательно доминирует при этом, очевидно, уже некий **объект** как носитель информации и не сам по себе, а с содержащейся в нём информацией. Вполне определённо в обоих словарях указано единство, двух основных параметров того, что квалифицируется в качестве документа: некий материальный объект как носитель информации и сама эта информация, размещённая на соответствующем материальном её носителе. Те же по своей сути два параметра документа указаны и в одном из первых толковых словарей по вычислительной технике и программированию, вышедшем (издательство, кстати, «Русский язык») в конце восьмидесятых годов прошлого столетия. Соответствующая словарная статья построена так:

Документ – 1. Группа данных в ИПС, состоящая из дескрипторов и текста. 2. Форматированный бумажный носитель данных, заполняемый автоматически или вручную [5: 52].

Указаны в этой статье и некоторые виды документов, связанных с информационными технологиями: *встроенный, программный, релевантный, эксплуатационный программный* – и фигурирующих только в специальных изданиях, хотя второе толкование документа включено и в приведенную выше словарную статью из Большого толкового словаря современного украинского языка. Снова только данные (информация) и какой-то (тогда бумажный) носитель данных. Общего толкования документа нет.

Итак, две группы дефиниций понятия и термина документ, и в каждой из этих групп с той или иной степенью обобщения обозначены свои предпочтения содержательного и функционального плана, но обозначены они без субъектно-объектных отношений и без маркировки их прагматической ориентации. Можно, конечно, привести ещё и дефиниции иного, более узкого характера, скажем, дефиниции, в которых документ непосредственно соотносится с неким текстом и его характером, как это имеет место, например, у А.И. Чёрного в его «Введении в теорию информационного поиска», где документом считается любой записанный на материальном носителе осмысленный текст, который обладает определённой логической завершённостью и содержит сведения об его источнике и/или создателе [12: 209], или рассматривается, по С.В. Симоновичу [7], исключительно как предмет информационного поиска. Однако для попытки решить указанную нами проблему и свести обе приведенные выше группы дефиниций документа в одно общее для этих и, как мы полагаем, для любых иных групп толкование соответствующего понятия и термина достаточно и рассмотренного нами материала. Исходить при этом мы будем из следующих трёх постулатов.

1. Множества документов является открытым множеством и не может быть задано конечным их списком. Документом в принципе может оказаться всё, что угодно.

2. Документ – это некий материальный объект, изначально имеющий или приобретший своего адресата и доступный ему для восприятия и анализа. Документ является таковым, если он может быть кем-то использован или кому-то предъявлен.

3. Документ обязательно ориентирован прагматически и содержит информацию, регламентирующую сферу и характер действий адресата, а также, в соответствии с его статусом, сферу и характер действия обладателя этого документа. Информация эта направлена на осуществление определённых субъектно-объектных полномочий и поступков.

Дефиницию же документа, по крайней мере рабочую, в самом общем толковании соответствующего понятия и термина можно, на наш взгляд, сформулировать так:

Документ – это любой материальный объект, доступный его адресату и содержащий информацию, определяющую поведение адресата и / или поведение и статус обладателя этого объекта.

И отметим сразу, что в находящихся в нашем поле зрения, а также в упомянутых выше [8; 9] перечнях самых различных документов мы не встретили такого, который не мог быть определён с помощью предложенной дефиниции.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Акопов Г.Л. Правовая информатика: современность и перспективы: учеб. пособие / Г.Л. Акопов. – Ростов н/Д: Феникс, 2005. – 320 с.
2. Большой иллюстрированный словарь иностранных слов. – М.: Восток – Запад, 2009. – 958 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К.: Ірпінськ: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
4. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. – Т. 1 / В.И. Даль. – М.: Русский язык, 1978. – 700 с.
5. Заморин А.П. Толковый словарь по вычислительной технике и программированию / А.П. Заморин, А.С. Марков. – М.: Русский язык, 1988. – 222 с.
6. Информатика та обчислювальна техніка: Короткий тлумачний словник / за ред. В.П. Гондола. – К.: Либідь, 2000. – 320 с.
7. Информатика для юристов и экономистов / под ред. С.В. Симоновича / СПб: Питер, 2001. – 688 с.
8. Краткий словарь видов и разновидностей документов / отв. ред. А.С. Малитиков. – М.: ВНИИДАД, 1974. – 80 с.
9. Куварова Е.К. Письмо в системе речевых произведений как документов // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика». – С. 269- 273.
10. Словарь современного русского литературного языка. – Т. 3. – М.- Л.: Изд-во АН СССР, 1954. – 1340 с.
11. Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения. / под ред. Г.Н.Скляревской. – СПб: Фолио-Пресс, 1998. – 701 с.
12. Чёрный А.И. Введение в теорию информационного поиска / А.И. Чёрный. – М.: Наука, 1975. – 238 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ігор Меньшиков – доктор філологічних наук, професор кафедри загального та російського мовознавства Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Наукові інтереси: метамова лінгвістики, прикладне мовознавство, синтаксис російської мови.

ЛЕКСЕМА *YANKEE* / *ЯНКИ* В ЕТНОНОМІНАТИВНОМУ ПРОСТОРІ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Валентина ПАРАЦУК (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена опису когнітивно-комунікативних особливостей лексики Yankee як вербалізатора етнічного стереотипу. Виокремлено тематичні групи колокацій з етнонімом Yankee в атрибутивній функції, котрі об'єднують інформацію про риси характеру, ціннісну концептосферу, антропологічні, фізичні, соціальні характеристики представників цієї етнокультурної спільноти США, про особливості їхньої комунікативної поведінки та побуту.

Ключові слова: етноніміка, етнонім, етностереотип, атрибутивна функція, колокація, тематична група, когнітивно-комунікативний.

The paper is devoted to the description of cognitive-communicative features of the lexeme Yankee. Thematic groups of collocations with the ethnonym Yankee in the attributive function are singled out which verbalize information about traits of character, values, anthropological, physical, social features of the members of this US ethnocultural community, their communicative behavior and everyday life.

Key words: ethnonymics, ethnonym, ethnostereotype, attributive function, collocation, thematic group, cognitive-communicative.

“To the European, a Yankee is an American.

To an American, a Yankee is a New Englander.

To a New Englander, a Yankee is a Vermonter.

To a Vermonter, a Yankee is someone who eats apple pie for breakfast.

*And to a Vermonter who eats apple pie for breakfast
a Yankee is someone who eats it with a knife."*

~An old Yankee joke

"The Yankee: In acuteness and perseverance, he resembles the Scotch. In frugal neatness, he resembles the Dutch. But in truth, a Yankee is nothing else on earth but himself."

Frances Trollope, novelist (1780-1863)

Співіснування та взаємодія різних етнокультурних спільнот в кінці минулого й на початку теперішнього століття зумовили появу поліетнічних, полікультурних держав (multiethnic, multicultural states). У світлі цих змін відбувається зростання інтересу до проблем ідентифікації і самоідентифікації членів полікультурних спільнот (К. С. Мучкіна; В.В. Панін; М. Є. Покровська та інш.). В сучасному світі ідентифікація індивідів відбувається на цивілізаційному рівні, що залучає такі диференти, як цивілізація, культура, мова, релігія, територія проживання тощо.

Нові соціальні явища неминуче знаходять відображення в мові, внаслідок чого етніміка як розділ ономастики переживає своєрідну еволюцію. У межах сучасного когнітивно-дискурсивного підходу етніміми вивчаються як мовні репрезентанти етнічних стереотипів, тобто особливих ментальних конструктів, котрі об'єктивують закріплені в масовій свідомості уявлення про різні етнокультурні спільноти, а семантика етнімім розглядається як джерело не тільки лінгвістичних знань, а й знань про навколишній світ і його представників, що знаходять своє відображення в специфіці дискурсивної поведінки таких слів (О. Л. Березович, Д. П. Гулик; В. Б. Кашкін, С. Пьойхенен; Ю. В. Святюк; Д. О. Шен).

Актуальність цього дослідження зумовлена загальною спрямованістю сучасних когнітивно-дискурсивних розвідок на вивчення етнімім в аспекті їхньої експлікації знань про етнічні стереотипи. За нашими даними, етнімім *Yankee / янки* ще не був об'єктом комплексного аналізу, попри особливу значущість етностереотипу, який він вербалізує, для американської лінгвокультури.

Мета статті полягає у виокремленні когнітивно-комунікативних особливостей слова *Yankee* шляхом аналізу словосполучень, де воно вживається в атрибутивній функції.

Об'єкт вивчення охоплює етнімім *Yankee / янки* та його колокації, а **предметом** є їхні когнітивно-комунікативні характеристики й роль у репрезентації знань про відповідний етнічний стереотип.

Інтерес до етнімім як особливої підсистеми в лексиці виник у 70-і роки ХХ століття, коли склалося достатньо вузьке його розуміння як лексичної одиниці на позначення племені, народності або нації [2: 7]. Процес кардинальних змін у галузі лексичних засобів номінації в етніміці зумовив уточнення метамови ономастики й уведення до наукового обігу, окрім етнімім, нових термінів: ідентіонім, націонім, цивілізаціонім, конфесіонім, які ґрунтуються на етнідиференціюючих і релігійних чинниках як важливих елементах, що впливають на ідентифікацію людей [4: 7]. М. Є. Покровська пропонує вважати родовим термін ідентіонім, ключовими для якого є семантичні примітиви-опозиції «свій – чужий», «ми – вони», «я – інший» [4: 8]. При цьому слід взяти до уваги, що поняття «чужий» еволюціонує: в традиційних суспільствах «свій» визначався по крові, мові, конфесії або громадянству, а на часі виокремився ще й цивілізаційний компонент у зв'язку з введенням у гуманітарних науках поняття цивілізаційної ідентичності. Деякі нові етніміми вміщують низку ознак, що корелюють з різними етнідиференціюючими чинниками, наприклад, абревіатура *ASP* та акронім *WASP* (White Anglo-Saxon Protestants) позначають американців англо-саксонського походження з протестантським віросповіданням, представників вищих соціальних прошарків, нащадків перших колоністів Нової Англії ХVІІ століття, і таким чином одне слово вміщує інформацію про етнічну, мовну, релігійну належність людини [там само: 8].

У межах нашого дослідження ми використовуємо широке тлумачення етнономінацій, запропоноване Г. Ф. Ковальовим, згідно з яким етнімімом слід вважати будь-яку не описову (монологічну) одиницю, котра позначає людей за їхньою національною ознакою або за громадянством (країною проживання), тобто в основі етнічної номінації лежить не тільки етнічна належність, а й територіально-географічний чинник [1: 20]. Як слушно зауважує

дослідниця Д. О. Шен, таке визначення ширше традиційного й краще підходить для опису сучасної ситуації, коли представники різних етносів живуть в межах однієї держави (країни) [6: 6].

Як зазначалось вище, етноніми належать до особливої підсистеми в лексиконі мови, тому що в їхній семантиці знаходить своє відображення не тільки лексикографічна інформація про слово, але й знання про етнічні групи [2]. При цьому змістове ядро лексичного значення, або, за М. В. Нікітіним [3], – інтенціонал, представлено в словникових статтях У випадку етноніма він охоплює чітку структуру ознак: людина, люди, місце її проживання, належність до певної етнічної спільноти/нації. На відміну від інтенціонала, імплікаціонал представлений відкритою множиною семантичних ознак, властивих етноніму, котрі не відображені в словниках, а об'єктивуються і складають зміст етнічного стереотипу [2: 8]. Такі семантичні ознаки розкриваються в словосполученнях етноніма з іншими словами, у висловленнях і в тексті, у межах яких етноніми виконують номінативну, інформаційну й аксіологічну функції [там само: 8].

Інформація про походження слова *Yankee* суперечлива, однак *The American Heritage Dictionary* [9] репрезентує як найбільш імовірну версію походження *Yankee* від голландського *Janke* в значенні “Jan” (Ян) або “John” (Джон), прізвиська голландських поселенців, які мешкали в долині річки Гудзон в ХУП ст., а потім поширилось на жителів Нової Англії (північно-східних штатів США). Це пояснення знаходить часткове підтвердження в терміні *Yanku*, прізвиську голландського пірата, який активно діяв в Карибському морі в 80-их р.р. ХУП ст. Перше згадування імені *Yankee* в письмових джерелах пов'язують з листом британського генерала Джеймса Вулфа в 1758 р., котрий використав його в образливому значенні на адресу американських колоніальних вояків під його командуванням. Під час Війни за незалежність американських колоній в Північній Америці від британської корони (1775-1783) прізвисько *Yankee* вживалось британськими солдатами на позначення колоністів. Особливого поширення воно набуло через образливу пісню *Yankee Doodle* (Янки-простак/ дурень) про колоністів, популярну серед британських вояків. Мелодія цієї пісні була відома в Англії ще в часи короля Карла I під назвою “Nankey-Doodle”, яку співали королівські кавалеристи, глузуючи на Кромвелем. У період колоніальної війни з французами (1755) пісня була перенесена до Північної Америки, де мелодія отримала новий текст, глузливий по відношенню до місцевих колоністів-новобранців, що ілюструють такі рядки: <... *Yankee Doodle came to town / For to buy a firelock / We will tar and feather him / And so we will John Hancock...*> (Янки-дурень приїхав до міста / щоб купити мушкет. / А ми обмастимо його смолою й викачаємо в пір'ї. / Так само ми вчинимо з Джоном Хенкоком (відомий американський патріот, політичний діяч часів Війни за незалежність). Коли американські колоністи отримали перші перемоги над британськими військами, вони запозичили цю пісню, змінивши текст й перетворивши її на предмет національної гордості. На часі “*Yankee Doodle*” – одна з найвідоміших патріотичних пісень США.

В південних штатах з часів Громадянської війни (1861-1865) слово *Yankee* функціонувало як етнономінант жителів північних штатів цієї країни. На сучасному етапі за межами США воно вживається як експресивний етнонім на позначення всіх американців незалежно від штату. Ці різні за обсягом сучасні денотативні значення слова *Yankee* проілюстровано широко відомим текстом малого сміхового жанру: “*To the European, a Yankee is an American* (Для європейця янки – американець). *To an American, a Yankee is a New Englander* (Для американця янки – мешканець Нової Англії). *To a New Englander, a Yankee is a Vermonter* (Для мешканця Нової Англії янки – житель штату Вермонт). *To a Vermonter, a Yankee is someone who eats apple pie for breakfast* (Для вермонтця янки – це той, хто їсть яблучний пиріг за сніданком). *And to a Vermonter who eats apple pie for breakfast a Yankee is someone who eats it with a knife* (А для вермонтця, який їсть яблучний пиріг за сніданком, янки – це той, хто їсть цей пиріг з ножем).

Дефініційно-компонентний аналіз семантичної структури слова *Yankee*, представленої в лексикографічних джерелах [8-11], дозволив виокремити такі семи: 1) *related to the USA or its people* (той, що має відношення до США або народу цієї країни); 2) *an American from the Northern*

States in the USA (американець з північних штатів США); 3) *a member of the union during the civil war* (член Союзу під час Громадянської війни в США); 4) *a player or fan of the New York Yankees baseball team* (гравець чи вболівальник бейсбольної команди Нью-Йорк Янкіз); 5) *someone who is stupid, egotistical* (нерозумна, егоїстична особа); 6) *an arrogant dickhead* (зарозумілий нікчема); 7) *a term used by Dutch settlers in America to refer to anyone who wasn't from Holland* (термін, який використовувався голландськими поселенцями в Америці для позначення «чужих» (не голландців)); 8) *actually a mispronunciation of the word "English" by French colonists and native Americans* (спотворена вимова слова "English" французькими колоністами й корінними американцями).

З наведеного вище випливає, що семантична структура *Yankee* вміщує як денотативні, так і конотативні компоненти. Прямі (денотативні) значення – зона інтенціоналу, представлені, зокрема, такими основними семами: той, що має відношення до США або народу цієї країни, американець з північно-східних штатів, член Союзу під час Громадянської війни в США, гравець або вболівальник бейсбольної команди Нью-Йорк Янкіз, не голландець у мовленні перших голландських переселенців до США. Конотативні семи *Yankee*, зафіксовані в лексикографічних джерелах, виражають сприйняття представника цієї етноспільноти як нерозумного, егоїстичного, зухвалого індивіда.

З метою встановлення семантичних ознак, що входять до зони імплікаціоналу етноніма *Yankee*, нами проведений аналіз колокацій з відетнонімічним прикметником *Yankee*, побудованих за моделлю: **(Adj+) Adj (прикметник *Yankee*) + N (іменник)**, відібраних шляхом суцільного обстеження корпусу прикладів *Corpus of Contemporary American English (COCA)* [13]. Під терміном *колокація* розуміють відносно вільне словосполучення, якому властивий певний ступінь частотності в мові й яке побудоване за певним граматичним зразком [7: 25]. Колокації зберігаються в свідомості носіїв лінгвокультури у вигляді цілісних структур, котрим притаманний певний імпліцитний «надсмісл», що не виводиться з семантики компонентів колокації, а ґрунтується на фонових знаннях мовців [2: 13; 7: 25]. Так, наприклад, сума значень компонентів колокації *Yankee ingenuity* (винахідливість янкі) – *improvisational design or problem-solving, dealing with low availability of replacement parts and materials* (здатність американців до технологічних інновацій, імпровізацій у випадку браку необхідних матеріальних ресурсів) [12], не представлена ні в значенні слова *Yankee*, ні в слові *ingenuity*.

У колокаціях матеріалу спостереження етнонім *Yankee* вживається в атрибутивній функції, а саме в цій синтаксичній позиції, як вважає К. С. Мучкіна [2: 6], актуалізується зона імплікаціонала, на відміну від позиції підмета й додатка – зон інтенціонала. Усі колокації типу Adj + N зі словом *Yankee* в атрибутивній функції структуровано на такі тематичні групи:

1) назви рис характеру янкі : *Yankee arrogance, Yankee austerity, (old) Yankee gall, Yankee ingenuity, (his usual) Yankee practicality and bluecollar earnestness, Yankee frugality, Yankee thrift, Yankee thriftiness, Yankee parsimoniousness, Yankee earthiness, Yankee excellence, (cold) Yankee nature, Yankee pragmatism, Yankee reserve, dry Yankee humor, Yankee intelligence, flinty Yankee character (mould), Yankee stubbornness, the Yankee toughness, the Yankee art (of cutting a shrewd deal), (crass) Yankee materialism, Yankee virtues*;

2) назви моральних і матеріальних (анти-)цінностей, абстрактних понять: (+) *Yankee belief, Yankee brains, Yankee breed, Yankee blood, Yankee capitalism, Yankee charm, Yankee (cocky, can-do) determination, Yankee dream, Yankee glory, Yankee idealism, (resurgent) Yankee individualism, Yankee know-how, Yankee roots, (true) Yankee spirit, (special) Yankee aura, Yankee patriotism, Yankee pop culture, Yankee mind, (old-fashioned) Yankee rectitude, Yankee solution, (conservative) Yankee taste, Yankee upbringing, (unflagging) Yankee zest*;

(-) *(the great) Yankee vice (of hypocrisy), Yankee controversy, Yankee freak, (a unique) Yankee stigma, Yankee tricks, (damn) Yankee ways*;

3) назви професійних, соціальних груп/ угруповань янкі та їхні типажі: *(stubborn) Yankee farmers, Yankee (crook) doctors, Yankee lawyers, Yankee traders, Yankee soldiers, Yankee filibuster, avid (die-hard) Yankee fan, Yankee bomber, elitist Yankee know-it-all, Yankee die-hard, (gnarled old) Yankee characters, Yankee persona, Yankee monkey, Yankee mudsill, Yankee slugger, Yankee haters, Yankee skinflint, (temporizing) Yankee wimp*;

- 4) назви, що вербалізують місця їхнього проживання, природних, кліматичних умов: *Yankee outposts, Yankee environs, the Yankee town (that's steeped in early American history), the Yankee North (vs. the Confederate South), (strong) Yankee summer downpours*;
- 5) особливості мовлення (спілкування): *Yankee accent, (educated) Yankee voice, Yankee bragging, Yankee buzzword, Yankee folk gibberish, (an exultant) Yankee whoop*;
- 6) назви частин житла, умови побуту: *(a traditional) Yankee living-room, neat Yankee world, old-fashioned Yankee cleanliness*;
- 7) назви одягу: *Yankee cap/hat, Yankee pinstripe, (a rapacious) Yankee outfit*;
- 8) назви страв: *(crunchy) Yankee coleslaw, Yankee Johnnycakes*;
- 9) назви артефактів: *Yankee Stadium, Yankee clipper, Yankee candle, Yankee candle wholesale, Yankee crackers, Yankee station, Yankee magazine, Yankee money*;

Дані про кількість конститuentів кожної тематичної групи засвідчили, що найширшу вербалізацію отримали риси характеру янкі, їхня концептосфера й антропологічні, соціальні риси та лінгвокультурні типажі. Найяскравіші риси характеру *Yankee*, вербалізовані в колокаціях матеріалу спостереження охоплюють: розум і винахідливість (*intelligence, ingenuity*), ощадливість, економність, що межує зі скупістю (*thriftiness, thrift, frugality, parsimoniousness*), зухвалість на межі із зарозумілістю (*gall, arrogance*), твердість, впертість, наполегливість (*toughness, flinty Yankee character (mould) persistence*), суворість, строгість, аскетизм (*austerity, reserve*), матеріалізм, прагматизм і приземленість (*crass materialism, pragmatism, earthiness*), не схильність до сентиментів (*cold Yankee nature*), іронічний гумор (*dry humor*).

Володіючи саме такими рисами характеру, американські колоністи з Північно-східного регіону подолали труднощі адаптації до умов проживання на новій території, довели успішність, правильність створеного ними суспільно-економічного ладу, що дало підстави їхнім нащадкам вважати їх втіленням справжнього американського духу: <... *Finally, Yankee virtues -- the stoic faith, dogged persistence, and cooperative ingenuity of farmers and village tradesmen -- had triumphed over the genteel, aristocratic code of the plantation South. After the defeat of the Confederacy, the flinty, plainspoken Yankee emerged as the authentic personification of the American spirit...*> [COCA, Yankee, 1726].

Серед професійних характеристик янкі в нашому матеріалі спостереження найяскравішу об'єктивізацію отримали декілька професій: фермери, юристи, торговці й лікарі, де першим трьом властива переважно позитивна конотація, а професія лікаря виявляє негативне забарвлення: *crook Yankee doctors* (лікарі-дурисвіти, обманщики). Серед етнолінгвокультурних типажів янкі (тобто ментальних конструктів стійких соціотипів, виокремлених на основі певних релевантних ознак, характерних рис вербальної і невербальної поведінки) привертають до себе увагу: високоосвічений янкі-всезнайка (*elitist Yankee know-it-all*), янкі-міцний горішок (*Yankee die-hard*), янкі-скнара (*Yankee skinflint*), янкі-пристосуванець (*temporizing Yankee wimp*), янкі-лежень (*Yankee mudsill*).

Особливості мовленнєвих звичок янкі також об'єктивуються великою кількістю колокацій, перш за все, їхній впізнаваний тип вимови, який служить маркером етнокультурної ідентифікації і може різати слух не-янкі: <...*and the little man's Yankee accent raked the words across Lloyd's nerves even worse than usual.* [COCA, Yankee, 1824]; <...*This is a confirmed Yankee, with a honking Boston accent to prove it...*> [COCA, Yankee, 1892]. Негативно маркованими виступають хвастоці – *Yankee bragging*, нерозбірлива, нечітка мова – *gibberish*, натомість цінується прямота висловлення – *plainspoken manner*.

Як засвідчило проведене дослідження, етнонім *Yankee* посідає особливе місце в підсистемі засобів американського етнонімікону. Інтенціонал цього етноніма як змістове ядро лексичного значення охоплює ознаки *громадянин США, мешканець північно-східних штатів США, вболівальник або гравець однойменної бейсбольної команди*. Його імплікаціонал є набагато ємним утворенням і представлений відкритою структурованою множиною семантичних ознак, які кодують знання про стереотипні характеристики представників цієї етнокультурної спільноти США.

Перспективи подальших наукових досліджень етноніма *Yankee* можуть охоплювати вивчення його функціонування в текстах різних жанрів: пареміологічних, малого сміхового

жанру, газетних, художніх тощо, а також з'ясування й опис еволюції стереотипних знань про відповідну етнокультурну спільноту і її відображення в семантиці цього етноніма.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ковалёв Г.Ф. Этнонимия славянских языков. Номинация и словообразование. / Г.Ф. Ковалёв. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1991. – 175 с.
2. Мучкина Е.С. Когнитивно-дискурсивные особенности английских этнонимов и их роль в репрезентации этнических стереотипов : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Алтайская государственная педагогическая академия / Е.С. Мучкина. – Барнаул, 2012. – 20 с.
3. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения. / М. В. Никитин. – М.: Высшая школа, 1988. – 168 с.
4. Покровская М. Е. Системно-функциональный анализ лексических средств номинации в этнонимике (на материале английского языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Военный университет / М. Е. Покровская. – М., 2009. – 20 с.
5. Святюк Ю. В. Семантика та функціонування етнонімацій у сучасній англійській мові: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.04 / Донецький національний університет / Ю. В. Святюк. – Донецьк, 2005. – 20 с.
6. Шен Д. А. Этноним в лексико-семантическом пространстве английского языка : Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Нижегородский гос. лингв. ун-т / Д. А. Шен. – Н. Новгород, 2009. – 21 с.
7. Nesselhauf Nadja. Collocations in a Learner Corpus. / Nadja Nesselhauf. – Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2005. – 331 p.
8. The American Heritage Dictionary of the English Language. – Fifth Edition. – Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company, 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ahdictionary.com/word/search.html?q=Yankee>
9. The Collins English Dictionary. – HarperCollins Publishers Ltd, 2007. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.collinslanguage.com>
10. The Online Etymology Dictionary. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.etymonline.com>
11. The Urban Dictionary. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.urbandictionary.com>
12. Yankee ingenuity // Wiktionary, The Free Dictionary. 25 Dec 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wiktionary.org/w/index.php?title=Yankee_ingenuity&oldid=15502894

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

13. COCA – Davies M. The Corpus of Contemporary American English: 450 million words, 1990-present. / Mark Davies. – 2008 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://corpus.byu.edu/coca/x.asp?w=819&h=614>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валентина Паращук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: актуальні проблеми етноніміки, міжкультурної комунікації.

КОНОТОНИМИ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Ольга ПЕТРОВА (Кіровоград, Україна)

У статті розглядається конотонімія німецької мови, аналізуються типи конотативних онімів, особливості їх виникнення та функціонування, з'ясовується їх лексичний статус, здійснюється спроба розмежування конотонімів і відонімних апелютивів, висвітлюється участь конотонімів у процесах трансонімізації.

Ключові слова: конотонім, онім, апелютив, вторинна номінація, онімізація, деонімізація.

The article is concerned with the study of connotonyms in German. Types of connotative onyms, their appearance and functioning peculiarities have been analyzed, their lexical status has been clarified, an attempt of differentiating between connotonyms and deonymic appellatives has been made and participation of connotonyms in trans-onymization processes has been explored.

Key words: konnotonym, onym, appellative, secondary nomination, onymization, de-onymization.

Уже класичним стало положення про те, що власні назви виконують передусім номінативну функцію, ідентифікуючи й виокремлюючи іменованій об'єкт серед інших йому подібних. «Основне призначення загальних назв – називати невизначені об'єкти, співвідносячи їх з відомим класом речей і понять. Основне призначення власних назв – називати визначені об'єкти всередині відомих класів речей» [9: 37]. Онімне значення не відбиває зв'язок з поняттям на відміну від значення загальних назв, яке його увиразнює. Однак під впливом як мовних, так і позамовних чинників семантика оніма може розширюватися та набувати додаткових характеристичних смислів, наповнюватися асоціативно-образними, символічними й експресивними конотаціями, що функціонально зближує такі іменування з апелютивами. Це є свідченням відкритості та динамічності онімів. Власні назви, в яких денотативне значення співіснує із загальнономовними чи індивідуальними конотаціями, прийнято кваліфікувати як конотоніми [6: 279]. Наприклад, широке розповсюдження у німецькомовному середовищі імен *Otto*, *Hans* або прізвищ *Krause*, *Meier*, *Müller* зумовило виникнення в їх смисловій структурі значення 'середньостатистичного

німця', 'маленької людини'. Додаткових конотацій набули й багато інших іменувань людей, як-от скорочення від онімів *Heinrich i Konrad – Hinz und Kunz (Hinze und Kunze)* отримали співзначення 'кожний зустрічний, будь-хто'.

Лінгвістичній проблемі конотонімів присвячені ґрунтовні праці Є.Отіна, який уклав «Словарь коннотативных собственных имен» [7]. Вивченням цього питання також посідаються дослідники О.Карпенко [10] та Г.Лукаш [2]. Дана робота продовжує розробку окресленої проблематики на ґрунті німецької мови. У статті аналізується конотонімія цієї мови, виділяються типи конотативних онімів, висвітлюються особливості їх виникнення та функціонування, з'ясовується їх лексичний статус, здійснюється спроба розмежування конотонімів і відонімних апелятивів, розглядається участь конотонімів у процесах трансонімізації.

Конотоніми залучаються у процеси вторинної номінації, в основі якої лежить асоціативний характер людського мислення. Завдяки інформації, яку експлікує онім, енциклопедичним і фоновим знанням про об'єкт його значення може переосмислюватися та ототожнюватися з новим об'єктом іменування, що ґрунтується на метафоричному чи метонімічному перенесенні якостей первинного референта на новий денотат. Здатність імені викликати у свідомості носіїв мови стійкі асоціації приводить до символізації оніма, тобто до набуття ним здатності бути носієм тієї чи іншої характеристики, символізувати певне поняття. Однак символізації можуть зазнавати лише власні назви із загальновідомою індивідуальною інформацією. Так, особове ім'я реально існуючої особи *барона фон Мюнхгаузена* набуло світової відомості як символ невтримно веселого брехуна. Передумовами сприйняття конотативних онімів є чуттєві образи, отримані раніше, інтелектуальний рівень та особисте розуміння їх суб'єктом [2: 262]. Декодування індивідуальної інформації, закладеної в конотонімі, можливе лише за наявності в носіїв мови необхідних знань, їх залучення до світової та національної культури й історії.

«Конотативні оніми з розвиненими співзначеннями є, очевидно, однією з ономастичних універсальї, яка властива лексиці більшості мов» [5: 363]. Німецька мова будучи мовою високорозвиненою у культурному відношенні нації з довгою і багатою історією, також має велику кількість власних назв, які стали символами відповідних понять і використовуються для характеристики того чи іншого об'єкта.

За широтою поширення в мовах конотативні іменування утворюють два великих розряди: інтралінгвальні, які функціонують в одній мові (інколи вони можуть переходити в конотонімію певної близькоспорідненої мови зі спільним історично-культурним досвідом), і інтерлінгвальні, що побутують у двох і більше мовах. Інтерлінгвальні конотоніми належать до міжнародного фонду конотативної ономастичної лексики та є знаками світової культури. Вони широко представлені в багатьох мовах, у тому числі й німецькій.

У залежності від референтної основи в масиві міжмовних конотативних онімів у німецькій мові виділяються такі їх типи:

конотативні антропоніми: *Cäsar* 'чистолюбний володар', *Cicero* 'талановитий оратор', *Don Juan, Casanova* 'підкорювач жіночих сердець, спокусник';

конотативні топоніми: *Kanossa* 'приниження, публічне покаяння', *Babel (Babylon)* 'порок, гріховне місце', 'місце з різномовним населенням', *Waterloo, Sedan* 'поразка', *Mekka* 'місце поклоніння', *Säulen des Herkules* 'крайні межі', *Klondike* 'невичерпне джерело багатств';

конотативні зооніми: *Buzephalos* 'сильний великий кінь';

конотативні літературні антропоніми: *Krösus* 'багатій', *Falstaff* 'нероба, який відрізняється вихваланням та боягузством', *Romeo* 'коханий', *Robinson* 'самотній житель на острові, відлюдник', *Othello* 'ревнивець', *Tartüff* 'лицемір, ханжа, святоша';

конотативні літературні топоніми: *Utopien* 'твори та ідеї, що містять нереальні соціальні плани';

конотативні міфоантропоніми: *Adonis* 'красивий молодий чоловік', *Hebe* 'миловидна офіціантка', *Methusalem* 'дуже стара людина, довгожитель', *Goliath* 'дуже сильний і великий чоловік', *Berserker* 'люта людина, шаленець';

конотативні міфотопоніми: *Eldorado* ‘міфічна країна багатств, рай’, *Eden* ‘земний рай’, *Atlantis* ‘зникаючий або зниклий світ, процвітаюча цивілізація’; конотативні хремотоніми: *Appolo vom Belvedere* ‘красивий, фізично досконалий юнак’;

конотативні хрононіми: *Bartholomäusnacht* ‘різанина, розправа’, *Watergate* ‘політичний скандал’;

конотативні міфохрононіми: *Armageddon* ‘крах, катастрофа’.

Німецькі інтралінгвальні конотоніми виникли в контексті німецької культури й історії. Їх образно-характеристичне та символічне значення актуалізується завдяки країнознавчим фоновим знанням членів цієї національної й мовної спільноти. Стійкі асоціації та конотації, що супроводжують ці конотоніми зрозумілі для носіїв німецької мови, які володіють відповідною культурною інформацією, закодованою в таких іменуваннях. Серед них можна вирізнити такі типи:

конотативні антропоніми: *Büchmann* (про людину, яка знає та вживає багато прислів’їв і приказок, Georg Büchmann – видавець книги „Geflügelte Worte“), *Fritz* (включає конотації стосовно регіональної приналежності, уживається для позначення німців) [3: 107], *Hans, Grete, Peter* (уживаються на позначення дурної людини, йолопа) [4: 29], *Michel (der deutsche Michel)* – символізує німця, ім’я *Michel* – знижене, селянське, просторічне, натякає на небесного покровителя німців архангела Михаїла) [8: 40 – 41];

конотативні топоніми: *Köpenick* – назва одного з районів Берліна стала відомою в зв’язку з історією Августа Фогта, який переодягнувшись у старовинну офіцерську форму очолив загін солдат, який випадково зустрів, і заволодів магістратом цього району, щоб примусити бюрократів виправити йому документи. Цей образ розуміють як символ прусського військового чиношанування, авторитета військової форми [8: 50];

конотативні літературні антропоніми: *Gretchen (Margarete)* – має стійкі конотації: білява, блакитноока, наївна дівчина, з кошою, укладеною навколо голови. З фаустовською героїнею асоціюється перш за все повне ім’я *Margarete. Peter Schlemihl* – ім’я літературного персонажа оповідання-казки Адальберта фон Шаміссо, символ невдахи; *Biedermeier* – стало синонімом самовдоволеного міщанина, який має риси героя сатиричних віршів опублікованих у 19 ст. двома німецькими авторами під однойменним псевдонімом; *Michael Kolhaas* ‘борець за справедливість, який використовує незаконні засоби’ (за іменем персонажа однойменної повісті Г. Клейста); *Siegfried* ‘герой, сильний і благородний воїн’; *Eulenspiegel* ‘жартівник, балагур, бешкетник’ (персонаж фольклору); *der getreue Eckart* ‘вірний друг, що попереджає про небезпеку’ (персонаж фольклору);

конотативні літературні топоніми: *Schlaraffenland* ‘казкова, обітована країна’ (з німецького фольклору), *Schilda* ‘місто дурнів’ (згадується у шванках, популярних у міській літературі 16 ст.), *Krähwinkel* – символ провінційної тупості та обмеженості, у німецьку мову прийшло з комедії А.Коцебу;

конотативні літературні зооніми: *Rosinante* ‘шкапа’;

конотативні міфоантропоніми: *König Drosselbart* – образ знехтуваного жениха;

конотативні міфотопоніми: *Thule* ‘казково-щаслива країна’;

міфозооніми: *Isegrim* ‘буркотун, похмура людина’.

З огляду на те, що конотоніми виявляють як ознаки власних назв, зберігаючи зв’язок із первинним денотатом, так і загальних, що полягає у набутті ними понятійності, постає питання про їх статус у лексичній системі мови. У науковій літературі зустрічаємо різні підходи до його тлумачення. Деякі дослідники зараховують конотативні іменування до розряду апелятивів разом з лексичними одиницями, які повністю перейшли до класу загальних назв [4]. Існує думка, що конотоніми зазнали неповної апелятивації, однак усе-таки кваліфікуються як загальні назви [1]. Такий недиференційований підхід до конотативних онімів та відонімних апелятивованих назв вважаємо не виправданим, оскільки між цими лексичними розрядами є концептуальні відмінності. У процесі семантичної трансформації конотативні оніми розвивають характеристичне значення, що уможливорює їх співвіднесення не лише з індивідуальним денотатом, а з цілим класом об’єктів, однак при цьому вони зберігають ознаки унікальності та зв’язок з первинним референтом, який актуалізується в процесі вторинної номінації.

Указуючи на проміжне положення конотативних онімів між абсолютними онімами та апелятивами, Є.Отін уживає на їх позначення термін мезолекси [5: 362]. О. Карпенко розглядає формування конотонімів як результат першого ступеню деонімізації власних назв – онімної гри задля створення стилістичного ефекту [10: 90]. Ми поділяємо думку дослідниці, яка вважає, що такі іменування все ж зберігають статус власних назв [10: 93].

На відміну від конотативних онімів деонімізовані загальні назви, які зазнали повної апелятивізації, набувають нового лексичного значення з новим денотативним зв'язком і втрачають зв'язок з первинним референтом, тобто відношення між іменем і його носієм не є релевантними для його нової функції. Тому для вживання та розуміння відонімних загальних назв володіння відповідними фоновими знаннями не є обов'язковим. До таких апелятивів, зокрема, відносимо: *Algorithmus, Ampere, Baedeker, Bordeaux, Boykott, Brockhaus, Cadillac, Diesel, Gauß, Hertz, Joule, Macintosh, Newton, Ohm, Röntgen, Volt, Watt, Silhouette, Zeppelin*.

Конотоніми беруть участь у процесах трансонімізації, у результаті якої виникають нові власні назви. Вони виступають проміжною ланкою у формуванні нового оніма. Цей явище, зокрема, спостерігається при творенні псевдонімів, похідних від конотативних іменувань загальновідомих історичних осіб, літературних, міфологічних, біблійних персонажів. Онімне значення таких самоназв, які є самостійними онімними одиницями по відношенню до конотонімів, переймає весь той комплекс образних і символічних конотацій, які притаманні конотативним власним назвам, від яких були утворені відповідні псевдоніми, наприклад, *Jules Caesar, Diogenes, Marco Polo, Confucius, Adam Riese* (*Adam Riese* – відомий у Німеччині XVI століття упорядник підручників з арифметики, ім'я якого входить до складу фразеологізму *nach Adam Riese* букв. 'за Адамом Різе'), *Barba Rossa* від *Barbarossa* – прізвисько кайзера Фрідріха I, *Michael Kohlhaas, Atta Troll, Dr. Faust, Peter Schlemihl, Hamlet, Sancho Pansa, Frank N. Stein*, тобто, *Frankenstein, Gulliver*. Такі самоназви виконують характеристичну, символічну та стилістичну функції.

Отже, популярність окремих онімів і відомість широкому загалу енциклопедичної інформації про суб'єкти чи об'єкти, які вони позначають, частотність їх використання в різних видах мовлення зумовлює виникнення конотонімів, на денотативне значення яких нашаровуються додаткові асоціативно-образні, символічні та емоційно-оцінні конотації. Це уможливило їх широке залучення в процеси вторинної номінації. Основною особливістю таких імен є їх сполученість зі світовою та національною культурою. Зазнаючи часткової деонімізації, вони посідають проміжне положення між абсолютними онімами та апелятивами, однак зберігають статус власних назв. Конотоніми є також важливою ланкою в процесі трансонімізації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кам'янець В. М. Структурні, семантичні та функціональні особливості власних назв сучасної німецької мови. – Дис. ... канд. філол. н.: 10.02.04. – Львів, 2001. – 168 с.
2. Лукаш Г.П. Концептуальное соотношение общих коннотонимов в русском и украинском языках // Русский язык: система и функционирование (к 80-летию профессора П. П. Шубы): материалы III Междунар. науч. конф., Минск, 6–7 апр. 2006 г.: в 2 ч. / редкол.: И.С. Ровдо (отв. ред.) [и др.]. – Минск: РИВШ, 2006. – Ч. 2. – С. 262–265.
3. Муравлева Н. В. Немецкие антропонимы в социолингвистическом аспекте // Социолингвистические аспекты изучения немецкой лексики. – Межвузовск. темат. сборник. – Калинин: Калининский гос. ун-т, 1981. – С. 102–116.
4. Мурашов Р. З. Имя собственное в современном немецком языке. – Уфа: Изд-во Башк. ун-та, 1983. – 76 с.
5. Отин Е. С. Коннотативные онимы и их производные в историко-этимологическом словаре русского языка // Труды по языкознанию. – Донецк: Юго-Восток, 2005. – С. 361–389.
6. Отин Е. С. Развитие коннотонимии русского языка и ее отражение в словаре коннотонимов // Избранные работы. – Донецк: Донеччина, 1997. – С. 279–285.
7. Отин Е.С. Словарь коннотативных собственных имен. – 3-е изд., перераб. и дополн. – Донецк: Юго-Восток, 2010. – 517 с.
8. Розен Е. В. Немецкая лексика: история и современность. – М.: Высшая школа, 1991. – 96 с.
9. Теория и методика ономастических исследований. – М.: Наука, 1986. – 256 с.
10. Карпенко Е. Stages of de-onymization process // Записки з ономастики: зб. наук. праць. – Вип. 14. – Одеса: Астропринт, 2011. – С. 90–96.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Петрова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: ономастика, когнітивна лінгвістика, порівняльна типологія онімів німецької та української мов.

ЩО ТАКЕ «КРЕАТИВНІ ВЛАСНІ НАЗВИ»? (ТИПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Ольга СКЛЯРЕНКО (Одеса, Україна)

У статті розглядаються креативні власні назви в ономастичній сфері різних країн. Аргументується типологічний ізоморфізм їх трансформаційних шляхів. Відмінності зумовлені не лише специфічним характером та шляхами розвитку розглянутих мов, не лише різними географічними й історичними умовами їхнього існування, але й особливостями ономастичного менталітету та традицій народів, які творили ці назви.

Ключові слова: онім, креатив, типологія, аббревіація, акронім, ономастичний менталітет.

The article deals with creative onyms in different languages. The typological isomorphism of their transformational history has been confirmed. Their differences are determined not only by specific conditions of existence and development of the investigated languages but are also influenced by the peculiarities of onomastic mentality and traditions of people who create these names.

Key words: onym, creative, typology, abbreviation, acronym, onomastic mentality.

Мова взагалі, її ономастична система зокрема – живий організм, який не тільки функціонує, а й розвивається. У ньому безперервно виникають нові лексеми, нові словотворчі моделі. Але мова розвивається не лише сама по собі, завдяки своїм власно лінгвальним чинникам. У ній відбивається і творча діяльність її носіїв. У сфері власних імен з'являються та змінюються ономастичні смаки, ономастичний менталітет, ономастична енергія, ономастична творчість етносу, що користується даною ономастичною сферою. Це стосується тією чи іншою мірою кожного народу, кожного етносу. Сучасна світова ономастична система характеризується бурхливим розвитком нових онімотвірних способів, створює нові різновиди власних імен. Такими є, зокрема, *креативні оніми*, під якими розуміємо власні назви, створені штучним шляхом (пор. англ. *creative* ‘творчий’ від дієслова *create* ‘творити’, ‘створювати’).

Одним із різновидів креативного словотворення власних назв виступає аббревіація. Ономастична аббревіація (від лат. *abbreviato* ‘скорочення’) – це специфічний спосіб онімотворення, який полягає в довільному скороченні твірних одиниць та їхньої подальшої онімізації, в об'єднанні скорочених основ, скорочених і повних основ похідних слів з метою створення власних назв. Ономастична аббревіація призводить до появи нових видів власних імен – *онімних аббревіатур*. Онімні аббревіатури (італ. *abbreviatura* < лат. *abbrevio* ‘скорочую’) – це складноскорочені власні назви, що складаються з ‘усічених’ компонентів складених або складних конструкцій (як пропріальних, так і апелювативних). Онімні аббревіатури, коротші за вихідні конструкції, виникають як реакція ономастики на загальномовну тенденцію, що отримала назву «закону економії мовних зусиль» (А. Мартіне) або «мовної економії» (О. Єсперсен), коли мовці відбирають найбільш раціональні мовні засоби. Тенденція до мовної компресії призвела до значної активізації аббревіатурного словотворення сьогодення. Ця тенденція реалізується в різного роду скороченнях, які отримали особливу продуктивність з початку ХХ ст. Аббревіатурна пропріальна лексика вельми строката і розмаїта.

Шляхом простої аббревіації, тобто довільним скороченням твірної одиниці, створено значну кількість аббревіативних власних назв у різних мовах світу. Архіпелаг в Атлантичному океані англ. **Bermuda**, ісп. **Bermudas** має скорочену назву, яка походить від імені *Juan Bermudez*, який відкрив ці острови в 1515 р. і назвав їх **Iles des Diables** – «Острови дияволів» [9: 65]. Певну аббревіацію спостерігаємо в назві архіпелагу **Hawaii**, яка походить від полінезійського *Owhyhii* – «Місто богів» [9: 207]. Назва мису в Іспанії **Trafalgar** походить від аббревіативного скорочення арабського словосполучення *taraf-al-garb* – ‘кінець заходу’ [9: 380]. Назва країни Центральної Америки **Guatemala** утворена шляхом скорочення аборигенної назви *Quauhtemellan* [12: 153], яка має значення «Країна орла», «Орлина земля», назва країни **Болівія** (ісп. **Bolivia**) виникла шляхом аббревіації імені героя, борця за свободу і незалежність Південної Америки *Simon Bolivar* (відсічення кінцевого *-ar*) і додавання інтернаціонального топоформанта *-ia* [9: 74]. Назва африканської країни **Кенія** походить від однойменної назви гори, яка утворена скороченням аборигенної назви *Kininyaga* – «Біла гора» [12: 234]. Назва іншої африканської країни утворена шляхом скорочення місцевого

етноніма, – **Malinke** – назви народу *Malinke* – «Гіпотам» [12: 234]. Назва ще однієї країни Африки – **Togo**, за однією з версій, базується на назві невеличкого приморського села, яке зараз має назву **Togoville**, а першою назвою було **Miayi To Godo** – «Ми підемо за той бік гори» [12: 378]. Можливо, назва африканської країни **Гвінея** (ісп. та англ. **Guinea**, порт. **Guiné**, франц. **Guinée**) походить від туарезького *aginaw* (з абрєвіацією початкового *a-*), яким позначались темнокожі люди [12: 378]. Початкову ономастичну абрєвіацію спостерігаємо в назві столиці африканської країни Зімбабве – **Harare**. Ойконім походить від абрєвіативно скороченого особового імені одного з африканських вождів *Reharawa*, яке мало значення «Він не спить» [12: 205]. Абрєвіація може бути і внутрішньослівна. Назва столиці Індонезії **Jakarta** – це абрєвіатура старовинного міста **Jayakarta**, яке було так названо в 1527 р. від слів *jaya* – ‘перемога’ та *karta* – ‘процвітаючий’ [12: 233]. Назва країни в Азії **Bhutan** утворена шляхом абрєвіації санскр. *bhota* (місцева назва Тибету) та слова *anta* – ‘кінець’. Хоронім указує на розміщення країни на півдні Тибету [12: 58]. Назва штату **Alabama** у США походить від назви річки, яка тече через цей штат. За однією з версій, цей хоронім – скорочення аборигенної назви *alba-aya-mule* – ‘ми прокладаємо шлях через ліс’ [12: 22]. Назву швейцарського кантону **Uri** пов’язують із скороченим латинським апелятивом *urus* – ‘зубр’ [12: 389]. Назва річки в Італії італ. **Po** походить від галльського апелятива *cosna* з референцією на соснові ліси, що колись росли на її берегах [9: 297]. Назва річки **Neman** – скорочення *Lithuanian* назви (литов. **Nemunas**), яка просто означає ‘ріка’, ‘потік’ [12: 264]. Російську річку **Амур** монголи називають «Чорна річка». Можливо, що цей потамонім генетично пов’язаний зі скороченням монгольської назви [12: 29]. Назву грецького острова **Corfu** виводять із скороченого гр. *koruphai* – ‘вершини’ з референцією на два гірських піки на ньому [12: 97]. Назва району Парижа **Montmartre** – скорочення назви лат. **Mons Martyrum** «Гора мучеників», яка нагадує про те, що тут у 258 р. були страчені St. Denis, перший єпископ міста, та два його помічники [9: 74]. Назва міста в США **Arpin** (WI) виникла внаслідок абрєвіатурного скорочення перенесеної назви італійського міста **Arpino** [15: 23]. Назва італійського морського порту **Bari**, яке було відомо римлянам як **Barium**, походить від латинського *baris* єгипетського походження зі значенням ‘човен’, ‘судно’ [15: 48]. З часом кінцевий звук *-s* був відсічений. Назва колишньої столиці ФРН **Bonn** виникла шляхом прямої абрєвіації – відсічення від латинської назви **Bonna** кінцевого *-a*. Назва походить від галльськ. *bonna* – ‘цитадель’, ‘фортеця’ [9: 75]. Назва німецького міста **Weimar** утворена абрєвіативним скороченням похідного словосполучення, яке сягає старовірхньонімецьких слів *wih* ‘святий’ та *marī* ‘озеро’, ‘джерело’ [15: 403].

Такий різновид ономастичної абрєвіації притаманний розмовному стилю мови. Загальноживаним прізвиськом штату *Kentucky* виступає скорочена форма **Kentuck** [15: 237]. Переважно в розмовній мові та просторіччі часто виникають абрєвіатурні варіанти офіційних назв. Замість **San Francisco** в американському сленгу вживається абрєвіатура **Frisco**, замість **Chicago** – абрєвіатура **Chi**, пор. I was born in **Chi** «Я народився в Чикаго» [14: 69].

Абрєвіативне скорочення слів як спосіб онімотворення спостерігається в різних мовах із найдавніших часів. Історичне місто **Ur** у стародавній Месопотамії отримало назву в результаті абрєвіативного скорочення і онімізації шумерського слова *uri*, що значило просто ‘місто’ [12: 388]. Місто в центральному Ірані **Yazd** отримало назву шляхом скорочення староіранського апелятива *yazdān* – ‘бог’, ‘світло’, який виступав також як інше ім’я бога **Mazda (Ahura Mazda)** – персидського бога світла, якому поклонявся Заратустра, засновник зороастризму [12: 412].

У різних країнах світу існують назви міст, кінцева морфема яких збігається з гр. *πόλις* ‘місто’, пор. назву міста в Бразилії **Divinopolis**, історичне місто в Єгипті **Heliopolis**, місто в Греції **Megapolis**, місто в США **Minneapolis** [12: 110, 163, 244, 250]. Поруч із такими ойконімами існують назви міст із кінцевими скороченими топоосновами, аброморфемами на зразок укр. **Мелітополь** (від гр. *meli* ‘мед’ та скороченого *polis* ‘місто’), молд. **Tiraspol** (від грецької назви Дністра – *Tyras* і *polis*). Назва міст **Tripoli** у Лівії та Лівану – це інший різновид абрєвіативного скорочення слова. Пор. також назву італійського міста **Неаполь** (англ. **Naples**), яка утворена скороченням гр. **Neapolis** – «Нове місто».

Здебільшого при ономастичній аббревіації довільному скороченню твірної одиниці підлягають кінцеві елементи слів. Проте інколи відсікають початкові елементи. Назва країни **Італія** архаїчною латиною **Vitalia**, оскеською мовою – **Viteliu** або **Vitelliu**, яка походить від назви північного племені країни **Vitali**, що, можливо, споріднене зі словом *vitulus* ‘теля’ [9 : 230]. Із цього робимо висновок, що сучасна назва країни **Italia** утворена за допомогою аббревіаційного скорочення початкового звука *v-*. Назва італійського міста **Rimini** утворена шляхом аббревіації початкового *a-* в латинському *Ariminum* з невідомим значенням [9: 390]. Назва африканської країни **Ruanda** утворена шляхом усичення першої назви *Vanyaruanda* з невідомим значенням [9: 396]. Назва однієї з провінцій Португалії має назву **Beira**, яку перенесли як назву міста **Beira** в країні Мозамбік. Цей онім походить від португальського апелятива *ribeira* – ‘річка’. Перший склад зрозуміли як префікс *re-*, який і вилучили з назви [9: 59]. До 1445 р. столицею Данії було місто **Roskilde**, утворене спрощенням стародатської назви *Hroarskilde* (від особового імені короля *Hroars* та апелятива *kilde* ‘джерело’ [9: 394].

Складноскорочені слова, створені усиченням до одного складу або до однієї фонемі (або до однієї букви з її двофонемною назвою), зазнають у сучасних мовах бурхливого розвитку, що знаходить певне відбиття й у пропріальній сфері. Прикладом онімних акронімів (від гр. *ἄκρῶς* ‘крайній’ і *ὄνομα* ‘ім’я’) чи *протограм* (англ. *protogram* = ‘first-letter’) [16: 4] може слугувати назва **Efsga**, запропонована в 1876 р. для найменування північноамериканської конфедерації (зараз це країна **Канада**). Ця онімна аббревіатура складалась із початкових літер низки власних назв: *England*, *France*, *Ireland*, *Scotland*, *Germany* та *Aboriginal lands* [12: 76].

До ойконімних акронімів в Україні належать **Есхар** на Харківщині та **Кім** на Сумщині. Перший з них – скорочення ергоніма *електрична станція Харкова*, а другий, очевидно, перенесений з місцевого колгоспу чи радгоспу, що міг мати повну назву – імені *Комуністичного інтернаціоналу молоді* [2 : 199]. Прикладом топонімних акронімів може також слугувати назва колишнього хутора **Мопр** – аббревіатура, яка походить від рос. *Международное общество помощи революционерам* [1: 36]. Назва кутка **Мес** н.п. Голоби (Вл) – аббревіатура від слів *машинно-екскаваторна станція* [7: 82]. Назва району **Орс** м. Ківерці (Вл) походить від назви колишньої організації *Отдел рабочего снабжения* [7: 148]. Прикладом штучних топонімів слугують назви географічних об’єктів на Колимі – рос. **Абилях** та **Азиал**, які складаються з початкових літер прізвищ складу геологопошукових партій [3: 40].

Тенденція до різного роду аббревіатур в англійській мові пояснюється перш за все загальномовними причинами. За своєю природою англійські слова переважно короткі, односкладові або двоскладові, і довгі назви сприймаються як щось неприродне. На ці мовні фактори накладаються фактори культурно-лінгвістичної національної ментальності американців. Динамізм американської вдачі відбивається в тенденції до мовної скороченості, компресії, стягнутих синтаксичних конструкцій, що сприяє формуванню топонімної аббревіації. Так формується американська *топонімна неологізація*. Назва населеного пункту **Biola** (CA) – ініціальна аббревіатура назви *Bible Institute of Los Angeles* [15: 47]. В основі тополексеми **Usona** (CA), яка була в 1913 р. прийнята як назва населеного пункту, також лежать перші букви топонімного словосполучення *United States of Northern America* [15: 504], пор. ще ойконім **Usna** (OK) – від вихідного *United States of North America* [8 : 281].

Окрему групу аббревіатурних назв складають утворення, які перебувають на первинній стадії еволюційного шляху перетворення ініціалів у повнозначні оніми, пор. потамоніми **Po River** та **P. O. Spring** (CA). Останній потамонім мотивований тим, що на березі цієї річки збудували поштове відділення (post office) [15: 378]. Назву гірського піка **E.C.P.** (AZ) утворили з топонімичного словосполучення *East side of Cunningham Pass* [15: 139].

В англійській мові, особливо в її американському різновиді, аббревіатури популярні в антропонімії, де існує звичка називати широко відомих людей прізвищами-аббревіатурами, утвореними з ініціалів їхніх імен. Прикладом ініціальних аббревіатур може бути популярне скорочення імені англійського письменника Бернарда Шоу **G.B.S.** (від *George Bernard Shaw*) [5: 208]. Американський президент *Franklin Delano Roosevelt* мав прізвисько **FDR**; прізвисько **JFK** мав *John Fitzgerald Kennedy* – тридцять п’ятий президент США, прізвисько

LBJ мав *Lyndon Baines Johnson* тридцять шостий президент США [10: 60, 100]. В інших мовах абрєвіаційний спосіб номінації людей менш популярний.

Деякі топоніми утворено з назв початкових літер слів, що входять до складу вихідних словосполучень. Ономастичні витоки таких назв різноманітні. Назва кутка **Ертеес** с. Гірка Полонка (Вл) походить від скороченого позначення *ремонтно-тракторної станції*, що колись там була розташована [6: 244]. Українське місто, що знаходиться біля Зуївської ГРЕС, отримало назву **Зугрес** (Днц), пор. аналогічні абрєвіатури а російській мові **Баксангэс, Кремгэс, Штергрэс**. «Складовими» абрєвіатурами є також такі утворення, як укр. **Донбас** < *Донецький басейн*, рос. **Кузбасс, Мосбасс** < *Московский (угольный) бассейн*. Пор. ще укр. ойконіми **Алгай** < **Александрів Гай**; **Гопри** < **Гола Пристань**; рос. **Лесхоз**; блр. **Ленстан** < **Ленинський Стан**, **Ревсвет** < **Революционный Свет** [4: 54]. У цих випадках у плані змісту відбувається семантична конденсація словосполучення, що приводить до універбації – об'єднання елементів двох (рідше трьох) слів в один топонім. Для східнослов'янських мов на сучасному етапі розвитку топонімії це малопродуктивний топонімотворчий спосіб. Іншу ситуацію спостерігаємо в північноамериканській топонімії. У топонімії США численні приклади «складових» абрєвіатур. Ойконім **Grenora** (ND) був штучно створений із назви залізниці *the Great Northern Railroad*, коли залізнична колія досягла цього місця [15: 189]. Назва населеного пункту **Alcoa** (TN) утворена зі скороченої назви фірми *Aluminium Company of America*, біля якої виник цей населений пункт [15: 7].

До цієї ж групи онімних абрєвіатур зараховуємо назви, утворені з кінцевих компонентів двох окремих слів. Назва поселення **Linchester** (MD), сформована з кінцевих компонентів назв двох округів *Caroline* та *Dorchester* [15: 258]. Топонім **Docas** (CA) утворено з кінцевих компонентів топонімічних назв *San Ardo* та *San Lucas* [15: 139].

Складове онімотворення як різновид ономастичної абрєвіації досить активне в сучасній топонімії Китаю. В 1949 р. виникло китайське місто **Wuhan** унаслідок об'єднання міст *Wuchang* та *Hankow*. При номінації нового міста з назв колишніх міст взяли по першому складу [11: 568]. Назва китайського міста **Zibo** виникла поєднанням ініціальних складів топонімічних назв *Zishuan* і *Boshan* [11: 581].

Легкість появи «штучних назв», «синтетичних назв» (*artificial names, synthetic names, manufactured names, coined names*) і їх прийнятність ономастичною системою обумовлена самою природою власних назв, їхньою сутністю, яку можна висловити одним словом – *довільність*. Довільність стоїть у центрі універсальних властивостей усіх мов. Тулліо де Мауро – італійський перекладач і критичний коментатор «Курсу загальної лінгвістики» Ф. де Соссюра в основу всіх соссюріанських ідей ставить дві думки: про довільність і соціальний характер будь-якої мови. Довільність, зазначає італійський мовознавець, це властивість мови, яка завдяки соціальній і часовій випадковості «стикується з історичною випадковістю» [13: XIV]. Тулліо де Мауро підкреслює, що «Соссюр бачив у довільності фундаментальний принцип усієї лінгвістичної реальності» [13: IX].

Креативні власні назви формуються із субсемантичних елементів, тобто елементів, які самі по собі не несуть семантичного навантаження. Слово *елемент* розуміємо в широкому сенсі, не тільки як матеріальні компоненти назв (фонем чи написані літери), а й, наприклад, порядок слідування фонем чи написаних літер. Штучно створені назви можуть мати місце в будь-якій мові. Проте вони частіше (й легше) формуються в розвинених ономастичних системах. Зокрема, штучно створені власні назви численні в ономастичних системах США, Канади й Австралії.

Сфера власних назв довільна в подвійному ступені в порівнянні із загальномовною сферою, з чим і пов'язані її різноманітні особливості.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Князьков Ю. П. Запорізька область. Історико-географічний і топонімічний словник (Василівський, Вільнянський, Гуляйпільський, Запорізький, Новомиколаївський райони) / Ю. П. Князьков. – Запоріжжя: Тандем -У, 2004. – Вип. 1. – 338 с.
2. Лучик В. В. Позамовні чинники й категорії ойконімної номінації / В. В. Лучик // Студії з ономастики та етимології 2007 / НАН України. Ін-т укр. мови. Ред. кол.: В. П. Шульгач (від. ред.) та ін. – К.: Університетське вид. ПУЛЬСАРИ, 2007. – С. 193 – 201.
3. Отін Е. С. Из заметок к лекциям по топонимике / Е. С. Отін // Восточноукраинский лингвистический сборник. – Донецк: Из-во Донеччина. – 2000. – Вып. 6. – С. 37 – 53.

4. Рубцова З. В. Типы варьирования в белорусской и русской топонимии / З. В. Рубцова // Ономастика. Типология. Стратиграфия. – М.: Наука, 1988. – С. 52 – 64.
5. Рум А. Р. У. Великобритания: Лингвострановедческий словарь / А. Р. У. Рум. – 2-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 2000. – 560 с.
6. Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель: [у 2 т.] / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. Філологічний фак-т. Ономастико-діалектологічна лаб.: [упоряд. Г. Л. Аркушин]. – Луцьк: РВВ Вежа ВДУ ім. Лесі Українки. 2006. – Т.1: А–К. – 408 с.
7. Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель: [у 2 т.] / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. Філологічний фак-т. Ономастико-діалектологічна лаб.: [упоряд. Г. Л. Аркушин]. – Луцьк: РВВ Вежа ВДУ ім. Лесі Українки. 2007. – Т.2: Л–Я. – 536 с.
8. Blevins D. The Unusual Origins of More Than 3,000 American Place Names / D. Blevins. – Nashville, Tennessee: Cumberland House, 2000. – 435 p.
9. Cherpillod A. Dictionnaire Étymologique des Noms des Géographiques / A. Cherpillod. – Paris: Masson, 1991. – 527 p.
10. Delahunty A. Oxford Dictionary of Nicknames / A. Delahunty. – Oxford University Press. – 2006. – 229 p.
11. Everett-Heath J. The Concise Dictionary of World Place-Names / J. Everett-Heat. – Oxford: Oxford University Press Inc. New York, 2005. – 596 p.
12. Room A. Place names of the world: Origins and Meanings of the Names for 6, 600 Countries, Cities, Territories, Natural Features and Historic Sites. Second Edition / A. Room. – Jefferson, NC: Mc. Farland, 2006. – 433 p.
13. Saussure F. de. Corso di linguistica generale [Introduzione, Notizie biografiche e critiche su F. de Saussure di T. de Mauro (ed. orig. Saussure F. de. Corso di linguistica generale. – Paris: Payot, 1922)] / F. de Saussure. – Bari: Ed. Laterza, 1967. – xxiii + 329 p.
14. Spears R. A. Dictionary of American Slang and Colloquial Expressions / R. A. Spears. – Special Edition. – Lincolnwood, Illinois, USA: National Textbook Company, 1991. – 528 с.
15. Stewart G. R. American Place-Names. A Concise and Selective Dictionary for the Continental United States of America / G. R. Stewart. – New York: Oxford University Press, 1970. – xl + 550 p.
16. Wales Katie A Dictionary of Stylistics / Kate Wales. – 2nd ed. – Oxford University Press: Pearson Education Limited, 2001. – 429 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Складенко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

Наукові інтереси: ономастика, етимологія, типологія.

СИНОНІМІЯ У ТЕРМІНОЛОГІЇ

Наталія ЦИМБАЛ (Умань, Україна)

У статті розглядаються проблеми дослідження наукової термінології, зокрема лексико-семантичні відношення синонімії. Подано класифікацію синонімічних опозицій, описано джерела виникнення синонімії у термінології.

Ключові слова: термінологія, терміносистема, синонімія, дублетність, варіантність, нормативність, лексико-семантична група.

The paper deals with the problems of scientific terminology study, particularly lexico-semantic relations of synonymy. The author gives the classification of synonymic oppositions and describes the sources of origin of synonymys in terminology.

Key words: terminology, terminological system, synonymy, dimorphism, variation, standardization, lexico-semantic group.

Синонімія – семантичне явище, яке вважається в лексиці однією з найважливіших системотвірних категорій. Незважаючи на значні досягнення в дослідженні проблеми синонімії в сучасній лінгвістиці (В.А.Звегінцев, Г.А.Уфімцева, В.А.Гречко, С.Г.Бережан, Ю.Д.Апресян, О.І.Нечитайло, О.О.Тараненко, О.О.Брагіна, М.П.Кочерган, Г.Й.Винокур та ін.), немає єдиного загальноприйнятого визначення і розуміння цього явища, чим і зумовлюється актуальність пропонованого дослідження.

Мета статті: лінгвістичний аналіз вияву явища синонімії в науковій термінології.

Синоніми визначаються як слова, які мають тотожне значення, і як слова, які мають близьке значення. Основними критеріями виділення синонімів є тотожність чи близькість семного складу, а також здатність чи нездатність до взаємозамінності в певних контекстах. Ідеальні синоніми повинні мати ідентичний семний склад та бути повністю взаємозамінюваними в контексті. Реально "цій умові не задовольняє жодна пара слів, які зараховують до розряду синонімів" [1: 219]: або є відмінність у значеннях слів, або ж вони не взаємозамінювані в контексті.

На основі опозиції "тотожність" – "близьке значення" сформувалася концепція нейтралізації семантичних відмінностей синонімів у чітких позиціях, які визначаються семантичними, лексичними, синтаксичними рисами. Отже, в сучасному мовознавстві

загальноприйнятою є дефініція: "Синоніми – це слова, нетотожними семантичними ознаками яких є тільки ті ознаки, які можуть стійко нейтралізуватися у визначених позиціях" [8: 141].

Синонімія в термінології має риси, які відрізняють її від синонімії в загальноживаній лексиці. Насамперед, це відсутність експресивних конотацій, різноманітність у плані знакового (семіотичного) вираження, стилістична диференціація в межах наукового стилю (власне академічний, науково-популярний), диференціація за сферами використання (різні ступені освіти: від початкової до академічної тощо). Незважаючи на те, що синонімія є природним виявом законів розвитку мови, в термінології вона вважається явищем небажаним, адже термін повинен бути симетричним у плані співвідношення знака та значення. У процесі роботи з термінологією (укладання словників, стандартів, редагування текстів) дуже часто виникають проблеми з вибором одного терміна з двох або кількох можливих відповідників. Специфіка галузі і загальні вимоги до терміна визначають, якому термінові віддати перевагу. Вибраний термін повинен найточніше, найповніше характеризувати поняття, адже він, крім номінативної, виконує ще й дефінітивну функцію. В основі номінації, як правило, лежить певна ознака (оскільки весь зміст поняття у плані вираження репрезентувати неможливо), вона і визначає внутрішню форму слова. З наявних синонімів відбирається той, що має найінформативнішу внутрішню форму [7: 33]. Синонімія в термінології (і в термінології органічної хімії, зокрема) зумовлена як лінгвальними, так і екстралінгвістичними чинниками:

- 1) постійним розвитком наук, що супроводжується появою нових понять та бажанням дати кожному поняттю найточнішу номінацію;
- 2) неуніфікованістю термінології;
- 3) наявністю застарілих назв, які функціонують паралельно з новими;
- 4) відродженням вдалих термінів, які з певних причин не використовувалися протягом якогось часу;
- 5) паралельним уживанням запозиченого й автохтонного термінів;
- 6) необхідністю мовної економії, що породжує синонімію різних структурних рівнів;
- 7) номінацією того самого поняття різними науковими школами;
- 8) необхідністю номінації за кількома номінативними типами (в органічній хімії функціонують три номенклатурні системи).

Певні особливості вияву синонімічних відношень має кожна конкретна галузь знань, що пов'язано зі своєрідністю формування та структурою її категорійно-поняттєвого апарату, причому на початковому етапі становлення термінології або в періоди інтенсивної розробки чи нормування терміносистем спостерігається найбільша кількість синонімів [4: 73].

Класифікація і характеристика синонімів, зважаючи на їх складну природу, є різноаспектною. Поділ синонімів на повні (дублети) і часткові є основним, тому що відображає суть явища синонімії.

Повні синоніми (дублети, абсолютні синоніми) відзначаються тим, що вони цілком тотожні за своїм семантичним складом [5: 104], наприклад: *спирти (алкоголі)* – назва класу органічних сполук, що являють собою групу речовин із водним залишком [СУМ, т. 9, с. 508]. Проте ці синоніми розрізняються за частотою вживання (термін *алкоголі* вживається значно рідше), крім того, термін *алкоголі* майже не використовується як родова назва у процесі творення від них похідних за моделлю словосполучень: *метиловий спирт* [УРЕ, т. 6, с. 478], *етиловий спирт* [УРЕ, т. 4, с. 63], а не *метиловий алкоголь*, *етиловий алкоголь*, хоча за значенням (згідно з дефініціями термінів) це те саме поняття. Аналогічно: *седиментація* – *осадження*, *кон'югація* – *спряження*, *дегідратант* – *осушувач*, *імбаланс* – *незбалансованість*, *рідина* – *флюїд*. Взагалі, на основі аналізу термінів органічної хімії можна константувати, що в жодному з прикладів абсолютної синонімії не зафіксована повна взаємозамінюваність у всіх можливих контекстах та однакова сполучуваність на граматико-семантичному рівні.

Найпоширеніша дублетна синонімія в системі назв органічних речовин. Їх кількість дуже велика, і одна назва (*спирт*, *кислота* тощо) може виступати родовою для безлічі видових (сотень і навіть тисяч). Причому можна говорити про традиційні схеми номінації і усталення (зокрема, в розвитку синонімічних рядів) в українській терміносистемі хімії не тільки

родових, а й видових назв. Назви органічних кислот, зокрема *мурашиної*, – показовий приклад. Так, у XVII ст. з їдких виділень червоних мурашок було виділено кислоту, яку назвали *форміатною* (з лат. *formica* – мурашка) [СІНС: с. 890] (в українській мові функціонують дублетні автохтонні назви – *мурашина*, *мурашкова* [АУРСХ: с. 74]). В основі номінації – вказівка на природне джерело, з якого речовина була вперше виділена. З розвитком наукових уявлень поряд із народною назвою з'явилася систематична – *метанова кислота* (вживається тільки у спеціальних номенклатурних показниках), що відображає будову сполуки і є елементом класифікаційної системи понять органічної хімії (корінь *метан* вказує на наявність двох атомів вуглецю в ланцюзі атомів, суфікс *-ов* є родовим, вказує на рід монокарбонових кислот). Назва *форміатна кислота* в українській мові використовується значно рідше, ніж *мурашина кислота*, хоч назви більшості похідних від мурашиної кислоти сполук (*етилформіат*, *ортоформіат*, *формальдегід*, *формалін*, *формамід*, *хлороформ*), назва реакції (*формілювання*), групи (*форміл*), іона (*форміат*) мають словотвірні зв'язки саме з терміном *форміатна кислота*. Така сама модель у словотвірно-поняттєвому та функціональному аспектах властива назвам інших органічних кислот: *масляна* або *бутиратна* кислота (з гр. *βουτυρον* – масло) [СІНС: с. 138], *щавлева* або *оксалатна кислота* (з гр. *οξύς* – кислий і *αλζ* – сіль) [СІНС: с. 594], *коркова* або *суберова (субератна) кислота* (з лат. *suber* – корок) [СІНС: с. 797] тощо. Усе це народні назви (за номенклатурним типом), а терміни *бутанова кислота*, *етандіова кислота*, *1,8-октандіова кислота* – їх систематичні відповідники. Серед названих синонімів більш уживаними в українській термінології органічної хімії є саме народні назви.

В окремих випадках вибір синонімічного відповідника визначається позамовними чинниками (особливо на міжгалузевому рівні). Так, в українській мові функціонують дублетні терміни органічної хімії *сечовина* і *карбамід* [ТПХ: с. 42]. Назву *сечовина* сполука отримала, тому що була вперше добута з сечі (пізніше її почали добувати шляхом органічного синтезу з зовсім інших речовин). Вона має широке використання у промисловості, в тому числі харчовій, наприклад, входить до складу жувальної гумки “Дирол”. Якщо у наукових хімічних текстах однаково поширені обидва терміни (і *сечовина*, і *карбамід*), то в інших сферах, зокрема, на етикетках названої жувальної гумки, тільки *карбамід* – фразу “Дирол” з *сечовиною* не сприйняли б потенційні покупці.

Останніми роками в різного типу наукових виданнях – словниках, монографіях, підручниках – з'явилися терміни, що функціонували в термінології раніше (зокрема, у 20-ті роки), але з певних причин вийшли з ужитку: *етери* – *прості ефіри*, *естери* – *складні ефіри*. Зумовлена в цьому випадку соціальними чинниками дублетна синонімія такого типу (відновлення архаїзмів) має тимчасовий характер: один з відповідників обов'язково повинен втратити актуальність, який саме – покаже час. Так, на думку вчених, слово *ефір* запозичене з грецької мови – *αιθήρ* [ЕСУМ: т. 2, с. 174]. У грецькій міфології воно означало сонцесейний шар повітря, де перебували боги. Згодом назву стали вживати на позначення чогось легкого, прозорого, невловимого. З часом слово набуло також значення “флюїд, уявне середовище, яке нібито заповнює проміжки між частинками і весь світовий простір”. Існуванням ефіру намагалися пояснити поширення світла тощо. Слово було запозичене латинською *aetherus*, а також пізніше багатьма іншими європейськими мовами, у тому числі давньоруською і старослов'янською. Уперше спосіб виготовлення *ефіру* (в сучасному розумінні *діетилового ефіру*) як хімічної речовини був описаний З.Фробеніусом у 1730 р. За аналогією з “флюїдом” (чи ефіром), існування якого передбачалося в усьому світовому просторі за межами земної атмосфери, цій речовині на основі її легкості латинською мовою було остаточно присвоєно назву *spiritus aetherus* [2: 45]. Тут очевидне утворення терміна на основі метафоричного перенесення значення. Додамо, що одним із варіантів для номінації цього поняття у свій час було слово *нафта* (перенесення значення за властивістю горіння), яке в цьому значенні не прижилося [2: 45].

У кінці XVIII ст. було синтезовано ще ряд сполук з подібною будовою, але термін залишився той самий [2: 66]. Потім назва поширилася на сполуки зовсім іншого класу (функціональні похідні карбонових кислот), оскільки деякі з них теж легкі. Для розпізнавання цих двох класів сполук для другого з них було запроваджено (у німецькій

мові) назву *ester* [НРС: с. 279], для першого залишився термін – *ather* [НРС: с. 76]. (Щодо походження слова *ester* існує думка, що це контамінація двох слів німецької мови *essig ather* – *оцтовий етер* [9: 218]). Російські хіміки прийняли відповідники *простой* і *сложный эфир* [Реформатский, 1908: с. 441], українські – у перші десятиліття ХХ ст. – *етер* і *естер (естр)*: “*Етери* бувають двох родів. *Естери (складні етери)*, про які вже згадувалось раніше, утворюються, як піддати спирти чинові кислот (або інших ангідридів або хлорангідридів); їх можна вважати за спирти, в яких Н у групі ОН замінено на кислотний радикал” [Реформатський, 1931: с. 58]. “*Етери (прості етери)* можна розглядати як спирти, що в них Н у групі ОН замінено на вуглеводневий радикал [Реформатський, 1931: с. 59]. “Магnezії – органічні сполуки зазначеного типу не важко здобути, діючи на магnezій гальодоподібними в *етеровому* розчині [Габель, 1932: с. 55]. В українській мові терміни *етер* і *естер* вживалися тільки до кінця 30-х років, пізніше вчені на позначення цих понять почали використовувати кальки з російської (причини цього екстралінгвістичні, соціальні). З 90-х років ці назви відновлено в українській мові. Сучасна наукова література фіксує терміни *простий ефір* – *етер* та *складний ефір* – *естер* як синонімічні. Наприклад, “Алкілзамінені насичені альдегіди утворюють переважно *складні ефіри* [УХЖ, 2000, т. 66, № 3-4: с. 46]”, “За літературними даними, як початкова стадія диспропорціонування альдегіду можлива реакція, що приводить до утворення такого *складного ефіру*...” [УХЖ, 2000, т. 66, № 3-4: с. 47], “Ще нижчі значення початкової швидкості алкілування ацетату натрію та виходу *складного ефіру* зафіксовано в ДМФА [УХЖ, 1998, т. 64, № 3: с. 52]”, “Нікель може викликати реакцію галогенонітрилів з альдегідами, церій та індій потребують виключно йодозаміщених *естерів* – тільки тоді швидкість реакції помірна” [С.М.Реформатський, 1997: с. 41].

Ще одна особливість термінології органічної хімії – це наявність різних типів номінації органічних сполук (різних номенклатурних типів). Причому номінація одночасно за кількома типами є необхідністю: *ацетон*, *диметилкетон*, *пропанон-2*. Це саме той унікальний випадок, коли синонімія в термінології є явищем бажаним [3: 78]. А от у межах кожного типу синонімія уже є неприпустимою, особливо в систематичній номенклатурі.

Отже, дублетна синонімія в термінології – явище поширене і цілком природне, уникнути якого неможливо та й не завжди потрібно.

Щодо часткової синонімії, то, виходячи з природи терміна як мовного знака, можна стверджувати, що для термінології це поняття неприйнятне: якщо терміни повністю тотожні за семним складом (мають однакову дефініцію), то це дублети; якщо є відмінності у значеннях, то це вже різні терміни. Термін *часткова синонімія* (квазісинонімія, гіперогіпонімічна, родо-видова синонімія) можна використати, характеризуючи термінологічну лексику, але в іншому аспекті – в аспекті контекстуальної родо-видової синонімії. Якщо пара або ряд термінів і мають близьке значення, то, як правило, між ними існує ієрархічна залежність: один із термінів позначає ширше поняття, інший – вузьче. Необхідність використання чи родового, чи будь-якого з видових відповідників визначає тільки контекст. Так, у текстах з хімії останніх років видання спостерігається синонімічне використання термінів *реактант* і *реагент*: “За даними спектроскопії ПМР у присутності хірального зсувного *реагента* енантіомерний надлишок склав 25% для (3б) та 40% для (3г)” [Листван, 1998: с. 4]. “Альтернативно ці коефіцієнти можуть бути визначені за допомогою рівнянь (11,12), у яких вони кількісно оцінюють залежність параметрів чутливості від структурних ефектів *реактантів*” [Шпанько, 1998: с. 6]. “Сплавлення сполук 98 або 93 з надлишком N-заміщеного азоту або недовгочасне кип’ятіння *реагентів* у ДМФА призводить до сполук, що були синтезовані раніше.” [Воловенко, 1998: с. 16]. “*Реагентом*, що відповідає за активацію, ймовірно, є нітроній-катион, концентрація якого у 100%-ній азотній кислоті досить значна” [Гунченко, 1997: с. 4]. У наведених контекстах терміни *реактант* і *реагент* – дублети. Але “Тлумачний термінологічний словник з органічної та фізико-органічної хімії” Й.О.Опейди та О.П.Швайки розмежовує їх значення: *реагент* (рос. реагент, англ. reagent) – речовина, що є учасником хімічної реакції (реактанти, проміжні речовини й продукти реакції) [ТСОХ: с. 281]; *реактант* (рос. реагирующее вещество, англ. reactant) – речовина, що вступає в хімічну реакцію; у хімічному рівнянні записується зліва від знака рівності [ТСОХ: с. 282]. Ці визначення засвідчують гіперо-гіпонімічні відношення між термінами *реагент* і *реактант*.

На думку Й. О. Опейди та О. П. Швайки, варто застосувати диференційований підхід до вживання цих термінів, тобто активізувати функціонування терміна *реактант*, який є новотвором в українській мові, з властивою йому дефініцією, так, як це відбувається в англійській термінології вже давно [6; 7] У наведених вище прикладах треба використати саме цей термін. Хоч, на наш погляд, уживання термінів *реактант* і *реагент* як гіперонімічних синонімів цілком припустиме.

Отже, підхід до розв'язання проблеми синонімії в термінології має бути диференційованим, адже, з одного боку, наявність багатьох лексичних відповідників до того самого поняття ускладнює спілкування в наукових колах (усне чи писемне), з іншого боку, синонімія є природним виявом розвитку лексики; крім того, синоніми з різними експліцитно вираженими ознаками семантичної структури можуть полегшити розуміння суті поняття. У перспективі нашого дослідження – зіставний аналіз вияву явища синонімії в інших терміносистемах на матеріалі ще й російської та англійської мов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – М.: Языки русской культуры, 1995. – Т. 1. – 472 с.
2. Быков Г.В. История органической химии. Открытие важнейших соединений. – М.: Наука, 1978. – 373 с.
3. Верещагин Е.М. У истоков славянской философской терминологии: ментализация как прием терминовтвора // Вопросы языкознания. – 1982. – № 6 – С. 105–114.
4. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
5. Лейчик В.М. Термины-синонимы, эквиваленты, варианты // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – Вып.2. – Новосибирск, 1973. – С. 103-107.
6. Опейда Й., Швайка О. Деякі проблеми української хімічної термінології. – Донецьк, 1997. – 15 с.
7. Симоненко Л.О. Формування української біологічної термінології. – К.: Наукова думка, 1991. – 149 с.
8. Шмелёв Д.Н. Очерки по семасиологии русского языка. – М.: Просвещение, 1964. – 243 с.
9. Nickon A., Silversmith E. Organic Chemistry The Name Game. – Pergamon Press, 1987. – 498 p.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- АУРСХ – Англо-українсько-російський словник з хімії / Укл. М.Ю.Корнілов, О.І.Білодід, Н.О.Давидова, С.І.Кисельова: В 2 ч. – К., 1994.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови / Під заг. ред. О.С.Мельничука.– К., 1982-1989.– Т. 1-3.
- НРС – Немецко-русский словарь / Под. ред. А.А.Лепинга и Н.П.Страховой.– М.: Русский язык, 1984.– 988 с.
- СІнС – Словник іншомовних слів / За ред. О.С.Мельничука.– К.: Головна редакція УРЕ, 1989.– 966 с.
- СУМ – Словник української мови в 11-ти томах. – К.: Наук. думка, 1971-1981.
- ТПХ – Корнілов М.Ю., Білодід О.І., Голуб О.А. Термінологічний посібник з хімії.– К., 1996.– 254 с.
- ТСОХ – Тлумачний термінологічний словник з органічної та фізико-органічної хімії / Укл. Й.Опейда, О.Швайка. – К.: Наукова думка, 1997. – 532 с.
- УРЕ – Українська радянська енциклопедія: У 12 т.– К.: Голов. вид. УРЕ, 1977.
- УХЖ – Український хімічний журнал.- 1993 – 1999 р.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

- Воловенко Ю.М. Синтез гетероциклічних β-енамінокетонів та конденсованих азинів на основі заміщених ацетонітрилів: Автореф. дис... д-ра хім. наук: 02.00.03 / Київський нац. ун-т.– К., 1998.– 32 с.
- Габель Ю.О. Органічна хемія. – Х., 1932. – 346 с.
- Гунченко П.О. Пропеланові вуглеводні в реакціях з електрофілами-окисниками: Автореф. дис... канд. хім. наук: 02.00.03 / Київський політехн. ун-т.– К., 1997.– 16 с.
- Листван В.В. Синтез флуоромісних органічних сполук сірки на основі 1,1-дигідрополіфлуоралкілсульфідів: Автореф. дис... канд. хім. наук: 02.00.03 / НАН України Ін-т орг. хімії.– К., 1998.– 18 с.
- Реформатський С.И. Начальный курс органической химии.– Киев, 1908.– 441с.
- Реформатський С. Органічна хімія. – Х.-К., 1931. – 178 с.
- Реформатський та його знаменита реакція / З.В.Войтенко, М.Ю.Корнілов, І.П.Сунцова та ін.– К.: РВЦ “Київський університет”, 1997.– 92 с.
- Шпанько І.В. Перехресний кореляційний аналіз реакцій нуклеофільного заміщення, явище ізопараметричності та структура перехідних станів: Автореф. дис... д-ра хім. наук: 02.00.03 / Ін-т фізико-орг. хімії та вуглехімії.– Донецьк, 1998.– 32 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Цимбал – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Наукові інтереси: термінознавство, діалектологія, етнолінгвістика, стилістика, теорія номінації, ономазіологія, мотивологія.

ТЕРМІНОЛОГІЧНА НАСИЧЕНІСТЬ АНГЛІЙСЬКИХ АВІАЦІЙНИХ ФАХОВИХ ТЕКСТІВ

Ірина АСМУКОВИЧ (Житомир, Україна)

У статті досліджується термінологічна насиченість англомовних фахових текстів з авіації. Статистичний аналіз даних текстів дав можливість порівняти відсоткове відношення внутрішньофахової, міжфахової, зовнішньофахової та загальної лексики. Аналіз отриманих даних демонструє залежність рівня абстрактності професійної мови від термінологічної насиченості.

Ключові слова: термінологічна насиченість, авіаційний термін, фаховий текст, внутрішньофахова, міжфахова, зовнішньофахова та загальна лексика.

Terminological saturation of English professional texts in aviation is investigated in the paper. Statistic analysis of these texts enabled the author to compare the percentage ratio of inner-professional, inter-professional, outer-professional and general vocabulary. The data analysis demonstrates that the degree of the abstract character of professional language depends on the level of the text's terminological saturation.

Key words: terminological saturation, aviation term, specialized text, inner-professional, inter-professional, outer-professional and general vocabulary.

Невпинний розвиток науки й техніки вносить значні зміни до мовної та концептуальної картин світу, у декілька разів примножуючи в словниковому складі мови фахову лексику. Необхідною передумовою спілкування фахівців (що стає складнішим у зв'язку з безперервною спеціалізацією наук) є процеси впорядкування, гармонізації та уніфікації спеціальних лексичних одиниць, зокрема, в англійській мові. Ці процеси можливі за умови чіткої систематизації окремих термінологій, опису зв'язків між окремими елементами систем та їх логічного впорядкування.

Розуміння фахової мови як засобу вираження текстової інформації, вимагає визначення загальних особливостей фахового тексту в плані лексичного наповнення, тому особливою актуальним постає питання насиченості наукового тексту фаховими термінами. Дану проблему розглядають багато лінгвістів та термінологів: М. Н. Володина, К. Галінські, Т. Р. Кияк, В. М. Лейчик, Ф. А. Циткіна та інші [1; 2; 3; 6; 8].

Актуальність дослідження термінологічної насиченості фахових текстів з авіації зумовлена соціальною та лінгвістичною необхідністю багатоаспектного дослідження формування та функціонування авіаційної термінології. З'ясування загальних і специфічних закономірностей організації авіаційної терміносистеми, аналіз специфіки фахових авіаційних текстів сприятиме впорядкуванню всієї терміносистеми, її стандартизації, дозволить прогнозувати тенденції подальшого розвитку, водночас сприятиме досягненню належного рівня мовного забезпечення зазначеної сфери, окреслить зв'язки з іншими терміносистемами.

Під *авіаційними термінами* у роботі розуміємо слова або словосполучення на позначення спеціальних понять з області аеронавтики. Це терміни на позначення всіх видів літальних апаратів; їх конструкцій, двигунів та систем забезпечення; озброєння; видів наземного забезпечення; обслуговуючого персоналу у повітрі та на землі; понять аеродинаміки, метеорології, радіолокації, аерофотозйомки, парашутно-десантної служби та авіаційної медицини.

Об'єктом дослідження є англомовні фахові тексти з авіації. **Предмет** дослідження – термінологічна насиченість англійських авіаційних фахових текстів. Задля реалізації поставленої **мети** – виявити ступінь термінологічної насиченості англійських авіаційних фахових текстів, – застосуємо квантитативні методи, методи синтезу та аналізу на текстовому рівні.

При вивченні термінів у тексті розрізняють два підходи: від тексту до терміна (термінологічний аналіз тексту), від терміна до тексту (текстовий аналіз терміна). Обидва ці підходи правомірні, проте другий має більшу традицію, володіє розробленими методиками та інструментарієм; перший починає тільки формуватися [3: 147].

Науково-технічні тексти, у яких використовуються терміни, діляться на 3 групи: терміновикористовуючі, термінофіксуючі і терміностворюючі. До першої групи належить значна кількість жанрів текстів, до яких терміни входять уже раніше відомими реципієнту тексту – це оглядові статті, різного роду технічні, ділові та економічні документи, словники, науково-популярні, публіцистичні та художні твори. До другої групи належать тлумачні термінологічні словники, енциклопедії, довідники, тезауруси, деякі підручники,

термінологічні стандарти та рекомендації, які спеціально призначені, щоб оцінити, відібрати, рекомендувати й закріпити терміни та визначення їх значень (дефініцій). Третя група включає тексти, автори яких вперше вводять нові терміни в процесі формулювання та викладення нових теорій, концепцій, винаходів [5: 116].

Аналіз фахових текстів, запропонований К. Галінські [8: 117-131], на предмет їх розуміння та сприйняття адресатами залежно від термінологічної насиченості полягає у відокремленні на першому етапі власне авіаційних термінів у тканині фахового тексту й намаганні зрозуміти мету, задля якої цей текст було створено, на другому етапі – відокремлення загальнонавчальної лексики й спроби встановити ступінь розуміння за наявними терміноодинацями. Даний аналіз дає можливість виявити точки, які є відправними для розуміння фахового тексту адресатом, незалежно від його соціально-фахової приналежності.

Термінологічна насиченість (виражена у %) – це ймовірність того, що випадково взяте повнозначне слововживання є термінологічним, тобто це частка термінологічних слововживань серед повнозначних слів. Термінологічну насиченість текстів можна оцінювати з точністю 0,05 та достовірністю 95% [6: 18]. Для оцінки термінологічної насиченості фахових текстів з авіації було зроблено 14 вибірок приблизно однакового обсягу (300-400 повнозначних слів). У дослідженні, крім власне авіаційних термінів, або вузькофахової та загальної лексики, підраховуємо також відсоток виявленої міжфахової та зовнішньофахової лексики.

Внутрішньофахову лексику пропонуємо розуміти як вузькоспеціальну, вона репрезентує групу термінів, які належать тільки до конкретної фахової мови, у нашому дослідженні – авіаційної, напр., *altitude separation* (ешелонування за висотою); *base leg operation* (політ на ділянці між третім і четвертим розворотами); *start of pullout* (початок вирівнювання при посадці); *low visibility landing* (посадка при обмеженій видимості), *CFIT = Controlled Flight Into Terrain* (зіткнення літака з землею під час польоту під контролем диспетчерської служби управління повітряним рухом), *FMS = Flight Management System* (система управління польотом); *ATC = air traffic control* (управління повітряним рухом); *GPWS = Ground Proximity Warning System* (система попередження про небезпечне зближення з землею); *RPV = Remotely Piloted Vehicle* (дистанційно-пілотований літальний апарат) тощо. Міжфахова лексика – це терміни, які використовуються в різних системах фахових мов. Третю групу представляють терміни, які належать до інших систем фахових мов, проте із своїм спеціальним значенням вживаються в цьому фаховому тексті. Непрофесійна фахова лексика – це загальнонавчальні слова. Поняття, яке позначаємо терміном “міжфахова лексика”, не є строго окресленим, хоча на перший погляд видається достатньо зрозумілим, про яку лексику мовиться. Для даного пласту термінологічної лексики характерні такі лексичні одиниці: по-перше, це слова, що мають постійне значення незалежно від терміносистеми, у якій вони функціонують (*method, energy, model, element, conception* тощо). Якщо розглянути міжфахові лексичні одиниці з погляду їх походження і будови, можна зробити висновок, що велика їх частина має грецьке і латинське походження, адаптовані до норм сучасних мов, що їх запозичили, наприклад: *strategy, method, constant*.

Міжфахова лексика в аналізованій терміносистемі представлена термінами двох груп:

1. Терміни, що позначають поняття суміжних із авіацією наукових та науково-прикладних дисциплін, зокрема механіки, фізики, метеорології, геології, хімії, географії тощо. Суміжнофахові терміни функціонують у терміносистемі практично без зміни значень, але виступають її органічною частиною, утворюючи периферійну зону перетину з іншими термінологіями. Це назви фізичних процесів, метеорологічних понять, фізико-хімічних характеристик предметів та явищ тощо, наприклад: *power, air pressure, local temperature, manoeuvre, vector, course, head wind, heavy precipitation, incident damage, engine failure, readability, visibility* та інші.

Міжгалузеві терміни залучаються в авіаційну лексику або у своєму основному значенні, або розвивають нове термінологічне значення або кілька значень, однозначність яких обумовлена термінологічним контекстом (фаховий авіаційний текст). Як показав фактичний матеріал, значну кількість спеціальних одиниць становлять терміни, залучені з інших різних

галузей, необхідні для пояснення багатьох явищ, дій і процесів в авіації. Основними когнітивними областями, які постачають терміни для авіації, є: теплова та молекулярна фізика, термодинаміка, акустика, оптика, теоретична механіка, опір матеріалів, практична аеродинаміка, електротехніка, радіоелектроніка.

2. Терміни, які мають кілька значень у різних фахових термінологіях, одне з яких реалізується у фаховій мові авіації, наприклад: *track, height, level, landing, approach, zone, change, traffic, impact, ceiling, stand, fix* тощо.

Зовнішньофахова лексика може зустрічатися у двох або декількох терміносистемах. Міжфахова та зовнішньофахова лексика значна за об'ємом у терміносистемі певної галузі, проте ядром залишається лексика внутрішньофахова, саме вона формує терміносистему. Зовнішньофахова лексика використовується для зв'язку понять, вираження відносин між ними, тлумачення понять, опису матеріалу, експериментів, для оцінки літератури, точок зору, наукових напрямків і виступає у якості слів-організаторів фахових текстів [4: 53], виступає не індикатором власне фахової мови авіації, а маркером фахового мовлення взагалі. Деякі дослідники її не вважають термінами, мотивуючи тим, що вони позначають не об'єкти дослідження, а процес пізнання цих об'єктів [7: 101]. Проте, функціонуючи в кожній окремо взятій фаховій мові, наприклад, авіації, такі терміни можуть суттєво звужувати й конкретизувати свою семантику в тих випадках, коли стають компонентами термінів-словосполучень.

Спіраючись на міжфахову, зовнішньофахову, внутрішньофахову та непрофесійну фахову лексику, змістовий простір тексту з авіації відтворює стійку модель своєї структурно-семантичної організації, яка спеціалізується на об'єктивізації логічних зв'язків у сфері авіації.

Таблиця 1.

Термінологічна насиченість фахових текстів з авіації

№ тексту	Кількість повнозначних слововживань	Внутрішньо-фахова лексика	Насиченість тексту	Міжфахова лексика	Насиченість тексту	Зовнішньо-фахова лексика	Насиченість тексту	Загальна лексика фахового тексту	Насиченість тексту
1	301	103	38%	41	18%	39	11%	110	37%
2	347	54	16%	60	17%	31	9%	202	58%
3	354	88	25%	26	7%	19	5%	221	63%
4	353	85	24%	50	14%	47	13%	171	49%
5	318	72	23%	54	17%	52	16%	140	44%
6	320	129	40%	31	10%	22	7%	138	43%
7	337	141	42%	46	14%	12	3%	138	41%
8	360	77	21%	24	7%	27	8%	322	64%
9	389	58	15%	16	4%	62	16%	252	65%
10	311	110	35%	63	20%	31	11%	107	34%
11	368	150	41%	22	6%	25	7%	171	46%
12	340	72	21%	24	7%	53	16%	191	56%
13	318	55	18%	63	19%	30	11%	170	52%
14	340	59	18%	40	12%	19	6%	220	64%

Середня термінологічна насиченість проаналізованих текстів внутрішньофаховою лексикою складає 28%, міжфаховою лексикою – 16%, зовнішньофаховою лексикою – 11% та загальною лексикою – 44%. Сума цих величин дає множину повнозначних слововживань у фаховому тексті з авіації.

Встановлення термінологічної насиченості науково-технічного тексту взагалі можна вважати суб'єктивною процедурою. Це зумовлено тим, що важко провести чітку, однозначну межу між лексикою досліджуваних текстів:

По-перше, проведення розмежування між вузькофаховою і загальною лексикою в науково-технічному тексті практично неможливе, оскільки має місце перехід термінів у загальнонавчальні слова і навпаки (процеси термінологізації та детермінологізації). А так звані “загальнонаукові терміни” починають вживатися практично на рівні інших слів усіма, хто користується мовою.

По-друге, термінотворення ґрунтується на таких же принципах, що і загальне словотворення, будується за такими ж словотворчими моделями.

По-третє, терміни, як і всі слова мови, підлягають одним фонетичним, морфологічним, синтаксичним правилам, одним граматичним категоріям.

По-четверте, терміни, як і загальні слова, виконують основну функцію – комунікативну, передають поняття, які відображають явища об’єктивної дійсності, конкретні і абстрактні поняття тощо.

По-п’яте, при укладенні загальних (нетермінологічних) словників велика частина термінів зовні вміщена в них поряд із загальнонавчальними словами [5: 218].

Таким чином, терміни стосовно загальнонавчальних слів знаходяться у взаємозв’язку і разом з ними створюють сукупність, яка є засобом представлення інформації в науково-технічному тексті і розуміється як лексичне багатство будь-якої мови.

Згідно наведеної вище таблиці, англомовні авіаційні фахові тексти можна класифікувати на 4 групи: а) тексти з найвищою насиченістю внутрішньофаховою лексикою (тексти під № 6, 7, 11), б) тексти з високою насиченістю внутрішньофаховою лексикою (тексти під № 1, 10), в) тексти з середньою насиченістю внутрішньофаховою лексикою (тексти під № 3, 4, 5, 8, 12), г) тексти з низькою насиченістю внутрішньофаховою лексикою (тексти під № 2, 9, 13, 14). Тексти першої та другої групи – це тексти радіообміну, вибірки з фахових монографій, навчальних посібників для студентів авіаційних спеціальностей у сфері авіаційної безпеки, безпеки польотів та льотної придатності повітряних суден, нормативно-технічна документація ІКАО. Третя та четверта групи – це журнально-газетні статті, тексти фахових брошур, рекламні оголошення, тематично пов’язані з авіаційною тематикою.

Отже, професійна авіаційна мова – сукупність усіх мовних засобів, які використовуються в комунікативній сфері авіації з метою досягнення розуміння між всіма фахівцями даної галузі. Функціонування цієї професійної мови зумовлюється чітко окресленою термінологією. Проте лексичний склад тексту авіаційної професійної мови включає, як загальнонаукові лексичні одиниці та вузькоспеціальні терміни, так і професіоналізми, номенклатуру, жаргонізми та загальнонавчальну лексику. Рівень абстрактності професійної мови залежить від термінологічної насиченості. Основними характеристиками структури фахових авіаційних текстів є наявність спеціальних термінів-слів та словосполучень, що позначають поняття наукової та фахової діяльності авіаторів, характеризуються вмотивованістю, номінативністю, точністю, дефінітивністю, системністю, відсутністю експресії, стилістичною нейтральністю, моносемічністю в межах своєї термінології.

Найважливішу інформацію у фаховий текст закладено передусім через вузькогалузеві терміни. Загальнонаукова термінологічна лексика доповнює, логічно організовує виклад думок у тексті. Загальнонавчальна ж лексика виконує зв’язну, обслуговуючу функцію, але не несе фахово релевантної інформації. Це говорить на користь прямого зв’язку між ступенем насиченості тексту термінологічною лексикою даної галузі та ступенем його інформативності. А в сенсі міжнародного наукового спілкування – про вагомість адекватного відтворення наукових понять та інтернаціонального узгодження термінологічних одиниць і терміносистем галузевих підмов задля уможливлення наукового дискурсу перекладу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Володина М. Н. Теория терминологической номинации / М. Н. Володина. – М. : Изд-во МГУ, 1997. – 214 с.
2. Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения : [учеб. пособ.] / Т. Р. Кияк. – К. : УМК ВО, 1989. – 104 с.
3. Лейчик В. М. Терминоведение. Предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – М. : URSS, 2006. – 254 с.
4. Пристайко Т. С. Лексико-номинативная организация специального текста / Т. С. Пристайко. – Дніпропетровськ : Вид-во УкО ІМА – Прес, 1996. – 199 с.
5. Ріба О. М. Термінологічна насиченість німецьких фахових текстів з нафтової промисловості / О. М. Ріба // Вісник Житомирського державного університету. – 2009. – № 47. – С. 216–219.
6. Циткина Ф. А. Терминология и перевод (к основам сопоставительного терминоведения) / Ф. А. Циткина. – Львов : Вища школа, 1988. —153 с.

7. Чупилина Е. И. Лексический состав терминологии вычислительной техники : тезисы докладов научно-методической конференции [“Современные проблемы терминологии”] / Е. И. Чупилина, О. А. Преображенская. – Владивосток, 1989. – С. 100–101.

8. Galinski Ch. Terminology and specialized Communication : Proceedings of the international conference on “Professional Communications and knowledge Transfer” (Vienna, 24-26 August 1998) / Galinski Ch. — Wien : TermNet, 1998. — Vol. 1. — P. 117–131.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Архарова Т. А. Учебник английского языка по основам ведения радиообмена. [Для учащихся авиац. вузов и уч-щ] / Т. А. Архарова. – М. : Воздуш. трансп., 1993. – 391 с.

2. Григоров В. Б. Английский язык для студентов авиационных вузов и техникумов : [учеб. пособ.] / В. Б. Григоров. – М. : ООО “Издательство Астрель”, 2003. – 382 с.

3. Девнина Е. Н. Новый англо-русский и русско-английский авиационный словарь / Е. Н. Девнина [под. ред. акад. И. И. Павловца]. – М. : Живой язык, 2008. – 544 с.

4. Марасанов В. П. Англо-русский словарь по гражданской авиации (English-Russian dictionary of civil aviation) / Марасанов В. П. — 2-е изд. — М. : Скорпион-Россия, 1996. — 560 с.

5. Основы ведения радиотелефонной связи на английском языке по стандартам ИКАО. [Учеб.-метод. пособ.] / Состав. Попова Г. В., ред. Корнеев Ю. Б. – С-П., 1993. – 432 с.

6. Саватеева А. А. Радиотелефонный обмен по-английски на всех этапах полета. [Справ. по применению радиотелефон. фразеологии на англ. яз. при ведении радиообмена “Земля-Воздух”] / А. А. Саватеева ; Науч. летно.-метод. комплекс Акад. ГА. – СПб. : Б. – 1995. – 227 с.

7. Helicopters (ISSN 0227-3161) [Text]. – Annex Publishing & Printing Inc., Issues 1,2,3, 2002, Issues 2,3,4, 2003. – 252 p.

8. ICAO Annex 10 Aeronautical Telecommunications – Vol.2 Communication Procedures (6 October 2001) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://civilavia.info/documents/c8cac0ce.html>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Асмуківич – аспірантка кафедри англійської філології та перекладу ім. Д. І. Квеселевича Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: термінознавство.

ГІПЕРО-ГІПОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ ТУРИЗМУ

Наталія БІЯН (Дрогобич, Україна)

Стаття присвячена гіпонімії як одному з аспектів системно-структурної характеристики термінів фахової мови туризму. Розглянуто закономірності та специфіку гіперо-гіпонімічної організації лексичних одиниць досліджуваної терміносистеми. Проаналізовано шляхи формування родо-видових відношень та зв'язок явища гіпонімії із дефініцією.

Ключові слова: гіперо-гіпонімічні відношення, парадигматичні відношення, терміносистема, гіперонім, гіпонім, типи опозицій, термін, дефініція, туризм.

The paper is concerned with the study of hyponymy phenomenon as one of the aspects of systemic and structural description of tourism terms in present-day English. The specific features and regularities of hyper-hyponymic organization of lexical units in the English tourism sub-language are considered. The ways of formation of hyper-hyponymic relations as well as the relation of hyponymy to the definitions of terms are analysed.

Key words: hyper-hyponymic relations, paradigmatic relations, terminological system, hyperonym, hyponym, types of oppositions, term, definition, tourism.

Одним з актуальних мовознавчих питань у наш час залишається всебічне дослідження фахових мов. Стаття присвячена аналізу явища гіперо-гіпонімії в англомовній термінології туризму. Вивчення лексики як системи дозволяє описати різноманітні зв'язки та взаємовідношення слів. Саме тому на сучасному етапі питання дослідження гіперо-гіпонімічних відношень (включення слова як одиниці мови у відповідний клас подібних одиниць) привертає увагу багатьох дослідників [10; 3; 11; 9; 1], оскільки родо-видовий принцип дозволяє встановити системні зв'язки у даній термінології, визначити, яким чином поняття пов'язані між собою і як вони обумовлюють одне одного [10: 138], а отже вирішити проблему впорядкування термінологічної лексики, що й зумовлює актуальність даного дослідження.

Об'єктом дослідження є туристичні терміни англійської мови, а предметом – гіперо-гіпонімічні відношення в терміносистемі туризму.

Матеріали дослідження включають близько 3000 англійських лексичних одиниць, що позначають основні поняття туризму, отриманих методом суцільної вибірки і відібраних зі сфери фіксації – фахових словників англійської мови. Додатково використовувалися додатки до підручників, навчальних посібників з туризму і гостинності та ресурси всесвітньої мережі Інтернет.

Мета дослідження – з'ясувати суть, закономірності та специфіку гіперо-гіпонімічної організації терміноодиниць сучасної англійської фахової мови туризму.

Реалізація поставленої мети потребує послідовного вирішення таких завдань:

- окреслити роль гіперо-гіпонімії як однієї із системотвірних категорій у термінології;
- з'ясувати специфіку родо-видових відношень у термінології туризму та характер протиставлень між термінами всередині груп;
- охарактеризувати реалізацію гіперо-гіпонімії в терміносистемі туризму;
- простежити зв'язок явища гіпонімії з іншими видами парадигматичних відношень (антонімією та синонімією);
- дослідити зв'язок родо-видових відношень з дефініціями.

Будь-яка галузева термінологія не є простою сукупністю одиниць. Так само як і слова в лексико-семантичній системі мови не існують ізольовано, терміни кожної фахової мови становлять певну систему, яка є відображенням системи понять відповідної галузі. Між ними простежуються різноманітні зв'язки та відношення. Яскравим свідченням системності терміноодиниць будь-якої фахової мови є гіперо-гіпонімічні або родо-видові відношення. У деяких вітчизняних наукових працях їх також називають термінами *інтеграційні* або *інклюзивні відношення, відношення включення/підпорядкування*, а в закордонних дослідженнях – *subordination/superordination, generalization/specialization, subset/superset, class inheritance* та ін. [11: 9].

На позначення цих відношень часто використовується термін *гіпонімія*, перенесений у лінгвістику із логіки Джоном Лайонзом ще в 1963 р. Дане явище вчений визнавав “одним із конституюючих принципів організації словникового складу усіх мов” [5: 478], очевидно тому, що родо-видовий принцип класифікації є відображенням відношень роду та виду в реальній дійсності. Проте серед лінгвістів до сих пір немає єдиного погляду щодо природи явища гіпонімії. У деяких роботах під гіперо-гіпонімічними відношеннями вчені розглядають відношення включення або імплікації, які, з одного боку, відображають різні за ступенем узагальненості назви реалій та їх класів у мові, тобто власне родо-видові відношення, а з іншого боку, відношення меронімії або партонімії, коли співвідносяться назви об'єктів та їх частин, тобто цілого і частини [7: 192].

Відмінність полягає у тому, що у випадку родо-видових відношень ми маємо справу з різними за ступенем абстрактності представленнями тієї ж самої реалії чи класу реалій у мові, тоді як відношення “частина-ціле” властиве лише для конкретних предметів, які є до того ж якісно різними і не зводяться один до одного. Для того, щоб розрізнити ці два типи семантичних відношень необхідно замість терміна, який стоїть в ієрархії нижче, підставити термін, що займає вище положення. Такий спосіб позначення можливий для відношень “рід-вид”, тоді як частина зазвичай не може бути названа у прямому сенсі словом, що позначає ціле [7: 193].

Таким чином, у нашому дослідженні під явищем гіпонімії ми розглядаємо власне родо-видові відношення як один із видів універсальних парадигматичних відношень у семантичному полі, які є відображенням ієрархії термінологічних понять відповідної галузі знань чи діяльності. Це тип семантичних відношень, який являє собою включення семантично однорідних одиниць у відповідний клас найменувань [6: 104]. Лінгвісти, визнаючи логічну основу в лексико-семантичній інтерпретації гіпонімії, розглядають цей вид семантичного зв'язку як відношення панування (верховенства) і одночасно підпорядкування значень лексичних одиниць, як важливий показник системних відношень в лексиці, особливий спосіб її категоризації та ієрархічної організації [3: 3].

Явище гіпонімії пов'язане з поняттям гіперо-гіпонімічної групи під якою лінгвісти розуміють лексико-семантичну парадигму, що складається з гіпероніма (терміна-виразника родового поняття) та одного або декількох гіпонімів (термінів, які відображають видові поняття), які знаходяться на одному ступені узагальнення, логічно підпорядковані цьому гіпероніму та є співгіпонімами відносно один одного. Таким чином, під співгіпонімами у даній роботі ми розуміємо лексичні одиниці одного рівня ієрархії, які формально та семантично пов'язані між собою, перебувають у родо-видових відношеннях та мають спільний гіперонім. Наприклад, термін *lease* є гіперонімом відносно термінів-співгіпонімів

dry lease, wet lease та *operational lease*, а співгіпонімами терміна *package* є *tour package, hotel package, dynamic package, static package, fly-cruise package, fly-drive package, land-cruise package, minimum land, minimum rated package, on-your-own package, stripped package*. Варто зазначити, що чим більшу кількість співгіпонімів має гіперонім, тим ширшим є його значення.

Термін, що виражає родове поняття (гіперонім), є більш загальним, абстрактним та має ширше значення, ніж співвіднесений з ним гіпонім. Родовий термін протиставляється видовому за відсутністю гіпосеми, тобто гіпонімічно значущої диференційної семантичної ознаки, яка відображає якісну, суттєву (а не відтінково-синонімічну) відмінність гіпоніма від гіпероніма і дозволяє співставити та об'єднати їх у складі гіперо-гіпонімічної групи [3: 15]. Гіпероніми зазвичай простіші за своєю структурою, більш частотні за вживанням та здатні замінити видові терміни у мовленні, оскільки, як вже було зазначено вище, володіють ширшою семантикою, ніж гіпоніми. Гіпоніми ж завжди є багатшими та більш конкретними, тому що містять більшу кількість семантичних компонентів. Їхні значення конкретизують значення гіпероніма, який перебуває на вищому рівні ієрархії, адже терміни, “які виражають поняття видового плану, містять весь той комплекс ознак, що становить значення терміна-виразника родового поняття, плюс деякі додаткові значеннєві ознаки, що звужують об'єм їх значення” [8: 192], при цьому “зміст видового поняття виявляється ширшим за зміст родового, а обсяг – вузким” [2: 59]. Гіпоніми зазвичай однозначні та відрізняються меншою частотністю вживання. Семантична структура таких терміноодиниць складається з гіперсеми (спільна частина значення гіпонімів, яка мовно виражена у вигляді гіпероніма та представлена у словникових дефініціях родових термінів) та гіпосеми. Гіпоніми перебувають у відношеннях еквівалентності з іншими елементами гіперо-гіпонімічної групи, адже містять у своєму значенні не лише спільну гіперсеми, але і однаковий тип видової відмінності та протиставляються іншим гіпонімам за змістом цієї диференційної ознаки, що робить неможливою взаємозаміну видових термінів у тексті. Крім того, гіпоніми, як правило, складніші за своєю структурою [3: 13-14]. Розглянемо це на прикладі. Термін-гіперонім *flight* має меншу кількість семантичних компонентів, ніж його гіпоніми *charter flight, connecting flight, direct flight, domestic flight, internal flight, empty leg, funnel flight, inaugural flight, maiden flight, intercontinental flight, long-distance flight, long-haul flight, scheduled flight, short-haul flight, non-stop flight, onward flight, round-the-world flight, red-eye flight*. Семантика кожного із зазначених співгіпонімів містить у собі компоненти значення гіпероніма та конкретизується додатковим компонентом, наприклад: *long-distance flight, long-haul flight, short-haul flight* (додаткова видова ознака “відстань”); *charter flight, scheduled flight* (додаткова видова ознака “рух за розкладом”) тощо. Як бачимо, у напрямку від гіпероніма до гіпоніма спостерігається звуження семантики термінологічних одиниць, а у напрямку від гіпоніма до гіпероніма навпаки – значення терміна стає ширшим.

Лінгвісти підкреслюють той факт, що явище гіпонімії характеризується двома видами опозицій: 1) протиставлення родового (гіперонімічного) і кожного видового (гіпонімічного) значення за наявністю чи відсутністю розрізнювального компонента, тобто привативні опозиції. Наприклад, *tourism – active tourism, passive tourism*, у семантиці гіпонімів є розрізнювальний компонент “вид діяльності”, у семантиці гіпероніма цього компонента немає.

2) протиставлення одне одному всіх співгіпонімів (видових понять) за змістом розрізнювального компонента значень – еквіполентні опозиції [8: 192]. Наприклад: *breakfast – American breakfast, Asian breakfast, Continental breakfast, English breakfast*. Зазначені співгіпоніми перебувають між собою в еквіполентній опозиції на основі протиставлення розрізнювального уточнювального компонента “склад сніданку”.

Серед одиниць термінолексики галузі туризму наявні формально-семантичні та власне семантичні гіпонімічні зв'язки, адже родо-видові відношення між термінами різних фахових мов загалом і досліджуваної зокрема виникають як внаслідок розвитку синтагмозначень гіперонімів, так і шляхом актуалізації їх парадигматичних значень [8: 193]. Хоча для терміносистеми туризму характерними є обидва типи розвитку гіперо-гіпонімічної парадигми, проте більш продуктивним є експліцитний: через синтагматичне значення

опорного компонента шляхом аналітичної деривації [1: 347]. Причинами продуктивності цього способу термінотворення лінгвісти вважають здатність значень до конкретизації через додаткові уточнювальні галузеві характеристики загальноживаних слів, а також можливість ставати вихідними (стрижневими) назвами для творення видових одиниць [1: 347]. Реалізація синтагмозначень відбувається внаслідок лінійних контактів між мовними одиницями: «родовий термін» → «видовий термін». Нові конкретизатори вносять у сигніфікат сформованої складеної номінації нову інформацію про родове поняття [4: 14]. Такі гіпонімічні опозиції є формально-семантично вираженими. Для них характерною є наявність спільних елементів як у семах, так і в лексемах: *carrier – common carrier, intermediate carrier, international carrier, offline carrier, online carrier, regional carrier, scheduled carrier; transfer – airport transfer, hotel transfer, private transfer; meal plan – American Plan, Bermuda Plan, Continental Plan, European Plan, Modified American Plan* тощо. У гіперо-гіпонімічній парадигмі терміносистеми туризму переважають зв'язки саме такого типу. Вони об'єднують навколо терміна, що є виразником родового поняття, кількісно найбільші групи видових назв, наприклад: *tour – adventure tour, sightseeing tour, escorted tour, inbound tour, ecotour, themed tour, agency tour, educational tour, independent tour, ethnic tour, mystery tour* тощо (усього 47 гіпонімів, організованих на основі формально-семантичної опозиції).

У фаховій мові туризму співгіпоніми з формально-вираженими відношеннями за своєю структурою є зазвичай словосполученнями (*airport – international airport, regional airport, virtual airport; charter – part charter, split charter, ad hoc charter, series charter, time charter, affinity charter, provisioned charter, bareboat charter, crewed charter*), іноді – композитами (*boat – steamboat, lifeboat; tour – ecotour*). Перші значно переважають за своєю кількістю, оскільки саме полілексемні терміноодиниці здатні найбільш точно та повно передати необхідні диференційні властивості та ознаки нового родового поняття, які з'являються у процесі його формування та розвитку. Існують також випадки, коли терміни-співгіпоніми можуть бути різними за своєю структурою. Так, співгіпонімами до вже названого гіпероніма *boat* є терміни *lifeboat, sailboat, surfboat, steamboat, speedboat, power boat, narrow boat, jet boat, air boat, canal boat, glass-bottomed boat*.

У термінологічній системі явище гіпонімії може розвиватися також внаслідок актуалізації парадигматичних значень гіперонімів, тобто імпліцитно, тому такі родо-видові відношення мають лише семантичне вираження. Так, до терміна *mode of travel* гіпонімами виступають терміноодиниці *bus, boat, ship, coach, scooter, train* тощо.

Як свідчить аналіз фактичного матеріалу, розгалужені за допомогою термінів-словосполучень ряди гіпонімів у досліджуваній нами термінології туризму творяться до таких базових термінів: *room, suite, tourism, travel, baggage (luggage), holiday, tour, fare, rate, ticket, service, booking, hotel, trip, tax, date, bed, tourism, season, flight, package, time, program, visa, card, insurance, voucher, index, tourist, traveler, visitor, guest* та ін. Саме ці терміноодиниці є стрижневими компонентами для виникнення найбільшої кількості дериватів у фаховій мові туризму. Будучи основними родовими поняттями, вони стали основою для творення термінів з більш складною семантичною та формальною структурою. Для прикладу розглянемо родо-видове дерево терміна *baggage*, яке, за нашими спостереженнями, налічує 9 найменувань з аналітичною структурою. До них належать *accompanied baggage, cabin baggage, carry-on baggage, hand luggage, excess baggage, left luggage, registered baggage, unaccompanied baggage, unclaimed baggage*. Перелічені терміни-співгіпоніми є відображенням першого ступеню конкретизації значення терміна *baggage*. Створення нових співгіпонімів відбулося шляхом звуження семантики внаслідок конкретизації його значення, тобто за допомогою приєднання до стрижневого компонента залежного. Розвиваючи свої синтагматичні значення, гіперонім приєднав до своєї семантичної структури нові компоненти, різні за своїм семним складом. Таким чином, кожен із термінів-співгіпонімів містить семи родового поняття *baggage* і видову відмінність. Мотивація таких термінологічних одиниць є зазвичай прозорою.

Родо-видовий принцип побудови терміносистем є досить складним, оскільки внаслідок подальшого розвитку знань та появи нових понять у тій чи іншій галузі деякі гіпоніми можуть проходити наступні ступені конкретизації, тобто терміни-виразники видових понять,

розвиваючи далі свої парадигмо- або синтагмозначення, продовжують гіперо-гіпонімічні зв'язки термінів [8: 193]. Таким чином, поняття роду та виду є відносні, оскільки численними є випадки багатоступеневої гіперо-гіпонімії, коли деякі гіпоніми стають гіперонімами відносно нових сформованих термінів-виразників видових понять з більш широкою семантикою. Наприклад, гіперонім *visa* має 8 співгіпонімів (*transit visa, entry visa, exit visa, student visa, tourist card, visitor's visa, tourist visa, dependant visa*), серед них термін *entry visa*, який, у свою чергу, є гіперонімом відносно утворених за рахунок розвитку синтагмозначень гіпонімів *multiple entry visa, single entry visa*. На першому ступені гіперо-гіпонімічної градації термін *service* виступає гіперонімом наступних термінологічних найменувань з аналітичною структурою: *after-sales service, baby-sitting service, catering service, room service, through service, valet service, table service* тощо. На другому ступені терміносполучення *table service*, маючи дублети *waiter service* та *waitress service*, виступає як родовий термін відносно гіпонімів *family table service* (= *family-style service* = *family style*), *American service* (= *plate service*), *English service, French service, Russian service*. Так само термін *tourist/visitor attractions* є видовим відносно терміна *attractions* і одночасно виступає як родовий відносно термінів *event attractions* та *site attractions*, які через актуалізацію своїх парадигмозначень, стали гіперонімами термінів *regatta, travel fair, festival* та *stalagmite, stalactite, geyser, dam, cathedral, catacomb, casino, barrier reef* відповідно. Отже, як бачимо, в системі гіперо-гіпонімічних відношень терміносистеми туризму одне і те ж поняття може одночасно виступати як родовим, так і видовим. За результатами нашого дослідження, між термінами фахової мови туризму можуть існувати двоступеневі, триступеневі та чотириступеневі зв'язки.

Оскільки гіперонім можна охарактеризувати на основі різних критеріїв, гіпоніми не завжди становлять одне велике родо-видове утворення, адже іноді через наявність різних розрізнявальних класифікаційних ознак, кожна з яких є підставою поділу родового поняття на видові, від одного гіпероніма утворюється декілька гіперо-гіпонімічних підгруп, які різняться за своєю структурною організацією та перебувають відносно одна одної в певних ієрархічних зв'язках. При класифікації за однією диференційною ознакою гіперонім та гіпоніми утворюють субполе першого ступеня підпорядкування. Наприклад, термін *tourist* є гіперонімом у таких групах: *business tourist, leisure tourist* (за метою подорожі); *domestic tourist, international tourist* (за напрямком руху); *weather tourist, ecotourist, labor tourist* (за видами діяльності); *repeat tourist* (за частотністю) тощо. Таким чином, на основі одного гіпероніма утворилась мікросистема термінів з характерною для неї ієрархічною взаємозалежністю понять. Такий поділ родового поняття на декілька різних гіперо-гіпонімічних підгруп дає можливість подати розгорнуту семантичну структуру цього поняття та представити видові значення, які не зафіксовані у дефініції [9: 119].

Проведене дослідження свідчить, що явище гіпонімії у терміносистемі туризму тісно пов'язане з іншими видами парадигматичних відношень, а саме синонімією та антонімією. Так, термін *season* є гіперонімом щодо понять нижчого рівня абстракції *high season* та *low season*, які є антонімами відносно один одного. Крім того, кожен із зазначених гіпонімів перебуває в синонімічних відношеннях з іншими термінами, тобто *high season* = *busy season* = *on-season* = *peak season*, а *low season* = *dead season* = *off-season* = *off-peak* = *value season*. У даному випадку спостерігаємо перетин явищ синонімії та антонімії, адже термін *busy season* є антонімом терміна *dead season*, а гіпонім *on-season* перебуває в антонімічних відношеннях з гіпонімом *off-season*, так само як і *peak season* та *off-peak*. Термін *baggage* входить до синонімічної пари *baggage – luggage* й одночасно виступає гіперонімом термінів *excess baggage, left baggage, registered baggage, unclaimed baggage, unaccompanied baggage* та *accompanied baggage*, останній з яких (*accompanied baggage*) перебуває в синонімічних відношеннях із гіпонімами *cabin baggage, hand baggage, carry-on baggage*, а також є антонімом співгіпоніма *unaccompanied baggage*. Зазначений гіпонім *accompanied baggage* одночасно виступає гіперонімом понять нижчого рівня абстракції *checked baggage* та *unchecked baggage*, які перебувають в антонімічних відношеннях.

При виявленні гіперо-гіпонімічних відношень ми опиралися на дефініції термінів фахової мови туризму, зафіксовані у словниках та підручниках, оскільки вони є

обов'язковими для передачі змісту понять досліджуваної галузі. У дефініціях стисло зафіксовані значення термінів, оскільки вони подають мінімальний об'єм інформації, необхідної для розуміння та розмежування понять. Поширеним типом дефініцій, що наявні у тлумачних термінологічних словниках, є саме родо-видові, тобто через найближчий рід і виду відмінність, адже, як стверджують Б.М. Головін та Р.Ю.Кобрин, для того, щоб отримати вдале визначення терміна, необхідно побачити в позначуваному терміном предметі (й відповідному понятті) його родові та видові ознаки [2: 82]. Побудовані за таким принципом дефініції, пояснюючи особливості видового поняття через найближче родове та видову відмінність, не лише розкривають його значення (значення гіпоніма), а також ілюструють взаємовідношення між терміноодинацями всередині певної терміносистеми, наприклад: *“Hold baggage – accompanied checked baggage stored in the hold of a ship or aircraft, which is not available to passengers during the journey”* [Dictionary of Travel, Tourism and Hospitality]; *“Adventure holidays – activity holidays that contain an element of personal challenge, through controlled risk, daring and/or excitement, often in an inaccessible (wilderness) environment”* [Dictionary of Travel, Tourism and Hospitality]. У наведених прикладах дефіновані терміни є гіпонімами стосовно виділених у визначеннях термінів-гіперонімів. Як правило, гіпероніми у таких випадках позначаються іменником або словосполученням, яке виступає семантичним центром дефініції, навколо якого зосереджені додаткові семантичні компоненти. Як бачимо з наведених визначень, за допомогою найближчого родового поняття можна частково пояснити видове, тобто такий зв'язок між гіперонімом та гіпонімом є відображенням взаємозалежності цих понять.

Підсумовуючи сказане, можна зробити наступні висновки. Гіперо-гіпонімічні відношення, які прослідковуються в англійській терміносистемі туризму, пронизують наскрізь досліджувану фахову мову, структуруючи термінологічні одиниці у мікрополя термінів-співгіпонімів та забезпечуючи таким чином високий ступінь її системності. Для термінології туризму характерною є розгалуженість та багатоступеневість семантичної організації, проявом якої є те, що, будучи на одному рівні гіперонімом, на іншому рівні той самий термін може входити до групи видових понять. Гіпонімічні опозиції терміносистеми туризму є здебільшого формально-семантично вираженими, а члени гіперо-гіпонімічних груп можуть перебувати в синонімічних та антонімічних відношеннях. Гіперо-гіпонімічні відношення між термінологічними одиницями фахової мови туризму є відображенням взаємозумовленості та ієрархічності понять цієї галузевої терміносистеми.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Верста І. Словосполучення як засіб номінації родо-видових понять соціолінгвістики / І. Верста. // Лінгвістичні студії: зб. наук. пр. – Донецьк, 2007. – Вип. 15. – С. 346-351.
2. Головін Б.Н. Лингвистические основы учения о терминах: учеб. пособие / Б.Н. Головін, Р.Ю. Кобрин. – М.: Высшая школа, 1987. – 104 с.
3. Котцова Е.Е. Гипонимия в лексической системе русского языка (на материале глагола): автореф. дисс. на соискание уч. степени докт. филол. наук: спец. 10.02.01. / Е.Е. Котцова. – Архангельск, 2010. – 45 с.
4. Кочан І.М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові / І.М. Кочан. – Л.: ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – 519 с.
5. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику / Дж. Лайонз. – М.: Прогресс, 1978. – 544 с.
6. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Сов. энцикл., 1990. – 685 с.
7. Общее языкознание / Отв. ред. А.Е. Супрун. – Минск: Вышэйшая школа, 1983. – 456 с.
8. Панько Т.І. Українське термінознавство / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 215 с.
9. Руколяньська Н. Гіперо-гіпонімічні відношення в термінології кримінально-процесуального права / Н. Руколяньська. // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць. – К.: КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 118-120.
10. Чернышова Л.А. О гипонимических отношениях терминов в отраслевой терминологии / Л.А. Чернышова. // Вестник МГОУ. Серия «Лингвистика» 2009, № 3. – С. 138-144.
11. Шейн А.И. Типология гипонимических преобразований при переводе с английского языка на русский: дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.20 / А.И. Шейн. – М., 2009. – 184 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Dictionary of Leisure, Travel and Tourism / [Ed. by K. McAdam, H. Bateman, E. Harris.] – London : Bloomsbury Publishing Plc, 2005. – Third Edition. – 346 p.
2. Jafari J. Encyclopedia of Tourism / J. Jafari. – New York : Routledge, 2000. – 683 p.
3. Medlik S. Dictionary of Travel, Tourism and Hospitality / S. Medlik. – Oxford : Butterworth-Heinemann, 2003. – Third Edition. – 273 p.
4. Sharpley R. Travel and Tourism / R. Sharpley. – London : SAGE Publications Ltd, 2006. – 232 p.
5. World Travel Dictionary. The dictionary for the Travel Industry / [Ed. by R. English.] – London: Columbus Publishing Ltd, 1999. – 2nd Edition. – 256 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Біян – викладач кафедри моделювання та інформаційно-комунікативних технологій в економіці Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: дослідження термінологічних систем, проблеми перекладацької еквівалентності та адекватності.

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛЕКСИКИ

Ілона ДУЛЕПА (Чернівці, Україна)

Стаття присвячена семантичному аналізу термінології сучасної німецької педагогіки. У роботі зроблено спробу визначити семантичні особливості термінологічної лексики, виокремлено і систематизовано педагогічні терміни за тематичними рядами.

Ключові слова: термінологічна лексика, педагогічні терміни, семантичні особливості, тематичний ряд, навчальний процес.

The article deals with the semantic analysis of the terminology of modern German pedagogy. An attempt to define the semantic peculiarities of the terminological vocabulary has been made. The author has defined and systematized the pedagogic terms according to their thematic rows.

Key words: terminological vocabulary, pedagogic terms, semantic peculiarities, thematic row, teaching-learning process.

В останні роки відбувається процес переосмислення понятійного апарату педагогіки як науки в цілому: виникають нові поняття, старі наповнюються новим змістом [1: 3; 4: VII]. До термінологічного апарату педагогіки проникають терміни суміжних наук, як-от: *парадигма, картина світу, синергетика, прогностична модель, інсайд, Я-концепція* тощо, що свідчить про інтегральний характер розвитку педагогічного знання. Процес формування термінології й поняттєвого апарату в педагогіці ще не завершений, тому аналіз педагогічної термінологічної лексики є актуальним, про що свідчать численні сучасні дослідження цієї проблематики.

Вивчення педагогічної термінології в науковій літературі відбувається у декількох напрямках: аналіз структури і функцій понятійно-термінологічного апарату педагогічної науки (В.І. Гінецинський, А.Ф. Закірова, В.М. Полонський, Т.А. Старшинова, А.Я. Найн, Г.Н. Штинова, Г.Г. Хайруллин), аналіз термінології галузей педагогічного знання, зокрема, загальної педагогіки (І.М. Пулатов), дидактики (Г.А. Бордовський, Є.В. Востокова, Б.С. Гершунський, С.В. Єрьоміна, В.В. Краєвський та інші), теорії виховання (В.С. Безрукова, І.В. Кичева, Б. Першуткин), розробка проблеми однозначності термінів у педагогічному дослідженні (В.В. Краєвський, Н.Л. Коршунова), дослідження понятійного апарату етнопедагогіки (З.О. Кекеєва, Є.Л. Христова та інші), аналіз лексики педагогічної науки з лінгвістичних позицій (З. Тагаєва, Р.М. Тагієва, В.О. Тен та інші). Проте досі нема однозначної логічної класифікації педагогічних термінів. Різні автори пропонують у дослідженнях все нові підходи до групування термінологічної лексики педагогіки. Так, у понятійно-термінологічному апараті педагогіки виділяють такі групи термінів: 1) філософські, які відображають найзагальніші риси, сторони і властивості дійсності, як-от: *сутність, якість, буття, практика, амбівалентність, діалектика* та інші; 2) власне поняття педагогічної науки, як-от: *виховання, навчання, освіта, навчальний предмет, навчальний матеріал, метод навчання, урок, самоосвіта, самовиховання* та інші; 3) загальнонаукові поняття, які використовують у багатьох інших науках, які не є філософськими категоріями, як-от: *система, стан, модель, гіпотеза, структура* та інші; 4) запозичені терміни з інших наук, насамперед психології, як-от: *сприйняття, запам'ятовування, синергетика, зворотній зв'язок* та інші [2].

На жаль, подібні класифікації педагогічної термінології ґрунтуються не на суцільній вибірці термінів. Автори наводять, як правило, окремі найуживаніші терміни окремих галузей педагогіки.

Мета нашого дослідження – семантичний аналіз термінології сучасної німецької педагогіки на основі суцільної вибірки з академічного словника педагогічних термінів за редакцією Г.-Е. Тенорта та Р. Теппелта [4]. Загальна кількість досліджених термінів становить 6000 лексичних одиниць і фразових єдностей.

У роботі ми розглядаємо педагогічну термінологію в широкому і вузькому значенні. Педагогічна термінологія в широкому значенні – це система лексичних засобів і найменувань, які застосовують у теорії і практиці виховання, навчання і освіти. У вузькому значенні педагогічна термінологія включає сукупність термінів для позначення найважливіших понять педагогічної науки. Поряд з термінами до лексичного фонду педагогіки входять найменування предметів, які використовуються в процесі навчання, назви типів навчальних закладів, видів учбового обладнання тощо, які утворюють педагогічну номенклатуру, яка становить більш половини педагогічної лексики.

Аналіз лексичних засобів, якими послуговується педагогіка, дозволяє умовно поділити їх на три групи: 1) власне терміни педагогіки; 2) терміни, які лише частково стосуються педагогіки; 3) номенклатурні позначення, які виконують власне номінативні функції. При цьому логічне значення в педагогіці мають лише перші дві групи, оскільки в них найбільш повно проявляється єдність терміна і поняття. Педагогічна номенклатура не визначається природою педагогіки як науки.

Уведене О.О. Реформатським поняття „термінологічне поле”, під яким автор розуміє сукупність термінів певної галузі знання, можна застосувати також до педагогічної термінології. Значна частина термінів педагогіки уживається в різних значеннях у педагогіці, психології, фізіології, як-от: *увага, домінанта, установка, інтерес* тощо. „Поле для терміна – пише О.О. Реформатський – це дана термінологія, поза якою слово втрачає свою характеристику терміна” [3: 51]. Проте теза автора, що термін пов’язаний не з контекстом, а з термінологічним полем, суперечлива, оскільки саме термінологічне поле виявляється в певному контексті.

Термінологічний фонд педагогіки включає лексичні засоби різної наукової цінності. Серед термінів на певному етапі розвитку педагогіки можна виділити **загальноновизнані** (стабільні) терміни, **умовні** терміни, які перебувають у процесу свого формування, а також **корелятивні** терміни для позначення співвідносних понять.

До **стабільних** термінів відносяться термінологічні і номенклатурні позначення, які широко застосовуються у сучасній педагогічній науці і практиці народної освіти. Вони включені до навчальних програм, підручників та посібників. Відносна стабільність найважливіших термінів дозволяє внести ясність до аргументації наукових положень і допомагає більш глибоко проникнути у суть педагогічних явищ. Наведемо приклади стабільних термінів: *Methodik, Didaktik, Erziehung, Fertigkeiten, Disziplin, Autorität*, пор. укр. *наочність, авторитет, дисципліна, трудове виховання*.

Поряд зі стабільними термінами у словниковому фонді педагогіки значне місце посідають своєрідні заміники термінів – позначення педагогічних понять, які не отримали загального визнання або не є достатньо чіткими. Назвемо основні групи **умовних** термінів: 1) індивідуальні терміни; 2) образні вислови: порівняння, метафори, гіперболи, персоніфікації, висловлювання, афоризми; 3) педагогізовані терміни; 4) провізорні терміни, тобто вирази, які перебувають на шляху до утворення терміна і недостатньо визначені за змістом і обсягом понять, які вони позначають.

Як відомо, педагогічні ідеї, теорії, системи визначаються конкретними історичними умовами, ідеологією, методологічними позиціями автора. Проте й особливості мови і стилю автора, форми викладу зумовлюють практичну цінність педагогічних теорій, рівень розповсюдження. Термінологічна творчість – це природний результат педагогічної творчості. У низці випадків нові терміни, введені автором, не закріплюються в науці й стають індивідуальними, як-от: *розумово-повільні учні* (термін М.О. Добролюбова), *колективна рефлексологія* (термін В.М. Бехтерева), *поняттєве мислення* (термін Л.С. Виготського), *парне виховання* (термін А.С. Макаренка) тощо.

Педагогіка як наука створювалася філософами, вченими, письменниками. Вона завжди була тісно пов’язана з життям народу, з народною мовою. Тому в педагогіці чітко виступають два стилі: науково-публіцистичний і художній. Там, де педагогіка не могла виразити свої ідеї в науково обґрунтованих термінах, вона послуговувалася метафоричністю мовлення. Нерідко педагогічні твори побудовані як художні. Це особливо помітно в середньовічних авторів, а також у народній педагогіці – у висловлюваннях, прислів’ях,

казках і байках. Проте метафоричне мовлення й образні вислови далі посідають значне місце в педагогічних творах, як-от: *geistige Leistungsfähigkeit, Lernwege, Entfaltung des Schülers, Weitergabe vom Lernstoff*; пор. укр. *брак педагогічний, живе слово вчителя, ключ до серця дитини, тепличне виховання, педагогічна терапія, умілі руки*.

Виховання тісно пов'язане з побутом, тому при трактуванні педагогічних проблем послуговуються часто побутовою лексикою. Одні й ті ж слова можна вживати і в розмовному стилі значення, як-от: *Säuglingspflege, Begegnung, Empfindung, Isolierung, Kontrolle, Neigung*, пор. укр. *сон дитини, харчування дітей*, і як педагогічні терміни, як-от: *soziale Kontrolle, schädliche Neigung, narzisstische Kränkung*, пор. укр. *тривалість сну дитини молодшого шкільного віку, організація харчування дітей у школах*. Це так звані педагогізовані терміни. Багато з них утворено за допомогою таких прикметників, як *pädagogisch, sozial, rational, beruflich, bürgerlich (rationale Denkweise, bürgerliche Erziehung, berufliche Laufbahn, pädagogische Transformation)*, пор. укр. *педагогічний, виховний, учбовий (педагогічна теорія, педагогічний вплив, педагогічна практика, виховний ефект, учбовий рік тощо)*. Деякі педагогізовані терміни є сполученням двох іменників, один з яких є поняттям: *Basiskonzept Chemie, Beruf und Fortbildung, Berufszufriedenheit von Lehrern, Struktur und Leistung*, пор. укр. *виховання волі і характеру, ідейність виховання*.

Корелятивні терміни позначають співвідносні поняття. Можна відмітити такі різновиди корелятивних термінів: парні, порівняльні, взаємозумовлені.

Парні терміни виражають поняття, невіддільні одне від одного: *Synthese und Analyse, Induktion und Deduktion, Stärken und Schwächen, Struktur und Funktion*, пор. укр. *від простого до складного, від відомого до невідомого, від конкретного до абстрактного*.

Порівняльні терміни позначають зіставні поняття, як-от: *koordinierte und nicht koordinierte Bewegungen, individuelle und kollektive Gespräche, willkürliche und unwillkürliche Aufmerksamkeit*, пор. укр. *рухи координовані і некординовані, ігри індивідуальні і колективні, риси особистості вроджені і набуті*.

Взаємозумовлені терміни позначають поняття про взаємозалежні явища, як-от: *Theorien und Konzepte, Ethik und Ästhetik, Angst und Frustration, Zielsetzungen und Strategien, Begabung und Intelligenz*; пор. укр. *організм і середовище, оточуюче середовище і виховний процес*.

У систематизації педагогічних термінів ми виходимо не стільки з лінгвістичних міркувань, скільки з логіки і системи педагогічної науки, з предметно-тематичної близькості понять. Терміни групуються навколо якого-небудь розділу (проблеми) педагогічної науки і утворюють тематичний ряд. Аналіз педагогічного лексикону за редакцією Г.-Е Тенорта і Р. Тіппельта [4] дозволила виокремити п'ять тематичних рядів термінів: загальнопедагогічні терміни, терміни теорії виховання, теорії загальної і політехнічної освіти і навчання, організації народної освіти й управління шкільною справою, терміни історії педагогіки.

Загальнопедагогічні терміни включають позначення основних понять педагогіки, її принципів і закономірностей, назви напрямів і течій у педагогічній науці, позначення наукових методів досліджень, термінології педагогічної типології. До термінів, що виражають основні поняття педагогіки, належать *Erziehung, Bildung, Selbsterziehung, Regeln, Methoden, Umerziehung*. Серед загальнопедагогічних термінів можна виокремити ще декілька підгруп термінів, а саме:

1) терміни педагогічної типології: *Entwicklungspädagogik, Berufs- und Wirtschaftspädagogik, Sonderpädagogik, Erwachsenenbildung, Kultur- und Freizeitpädagogik, vergleichende Erziehungswissenschaft* тощо; пор. укр. *педагогіка раннього дитинства, дошкільна, шкільна педагогіка, педагогіка вищої школи, сімейна, порівняльна, професійно-технічного навчання, позашкільна, дефектологія тощо*.

2) назви напрямів і течій у педагогіці: *pädagogische Anthropologie, interkulturelle Pädagogik, hermeneutische / empirische / evolutionäre / phänomenologische / psychoanalytische Pädagogik, Bildungsökonomie, historische Pädagogik*, пор. укр. *соціальна педагогіка, експериментальна, громадянське виховання, трудове виховання, екзистенційна педагогіка, прагматистська педагогіка*.

3) назви наукових методів досліджень: *multiperspektivische Fallarbeit, Gesprächsführung, Selbstevaluation, Supervision, Mehrebenenanalyse, Metaanalyse, Beobachtung, Befragung*, пор.

укр. спостереження, бесіда, педагогічний експеримент, дослідницька робота, вивчення шкільної документації, анкетний метод, метод математичної статистики.

4) терміни методологічних основ педагогіки: *schichtenspezifische Sozialisation, Nachhaltigkeit in der Weiterbildung, nachhaltiges Lernen, individueller Zugang zur Persönlichkeit*, пор. укр. перехід кількісних змін у якісні, стрибкоподібний характер формування особистості, єдність теорії і практики виховання.

Терміни теорії виховання об'єднують терміни типології виховання, змісту й процесу виховання, його принципів, методів і прийомів, а також терміни, які розкривають суть діяльності вихователя. Сюди належать терміни на позначення:

1) типології виховання: *technokratische, emanzipatorische, ästhetische Erziehung, Entwicklungsaufgaben, Erziehungsreflexion, Erziehungsrichtung, Erziehungsstil, Gewohnheiten, Habits*; пор. укр. розумове, моральне, трудове, фізичне, естетичне, художнє, статеve виховання.

2) змісту виховання: *Humanismus, Arbeitsamkeit, Kollektivismus, Disziplin, Selbstdisziplin, Zielstrebigkeit*; пор. укр. працелюбність, гуманізм, чесність, колективізм, шкільна дисципліна, культура поведінки.

3) процесу виховання, його принципів, засобів, методів і прийомів: *Mündigkeit, Beziehung, Eltern-Kind-Therapie, Beratung, Gerechtigkeit, Generationenkonflikt, Integration, soziale Anerkennung, öffentliches Engagement, der freie Wille, Meinungsfreiheit, Evidenz*; пор. укр. закономірності виховання, логіка виховання, педагогічний вплив, єдність навчання і виховання, вимогливість і повага до особистості учня, опора на позитивне в дитині, врахування вікових особливостей, спортивні заняття, естетична бесіда, заохочення, покарання, авторитет вихователя, суспільна думка, педагогічна ситуація, передовий педагогічний досвід.

4) діяльності вихователя: *pädagogisches Handeln, Unterrichten, Informieren, Animieren, Beraten, Arrangieren, professionelle Kompetenz, Lernhilfe, Sozialisation, Therapie*; пор. укр. мотиви педагогічної діяльності, особистість педагога, педагогічна інтуїція, педагогічна майстерність, педагогічна імпровізація, педагогічна спостережливність, авторитет учителя, наукова організація праці вчителя, самовиховання і самоосвіта педагога.

Аналіз наведених термінів показує, що деякі з них (*Strafe, Arbeitserziehung, Religionsunterricht*; пор. укр. трудове виховання, педагогічний вплив, заохочення, покарання) запозичені з дореволюційної педагогіки, педагогіки Веймарської республіки, але набули нового значення.

Терміни теорії загальної і політехнічної освіти і навчання поділяються на такі групи:

1). Вихідні поняття і принципи дидактики: *integrierter Unterrichtsbereich, intentionale Lernhilfe, Curricula, Unterrichtskonzept, Unterrichtsplanung, Entscheidungen, Begründungen, Organisationsformen, Veranschaulichungsmodell, intendierte Prozesse, Differenzierung, Störfaktoren*; пор. укр. навчання, освіта, політехнічна освіта, логіка навчального процесу, науковість викладання, наочність, систематичність і послідовність, врахування вікових і індивідуальних особливостей учнів, методи, прийоми і правила навчання, диференційоване навчання, пізнавальна діяльність школяра, програмоване навчання тощо.

2). Терміни політехнічної освіти і навчання: *Berufsausbildung, Berufsbild, berufliche Autonomie, Weiterbildung, berufliche Umschulung, Fertigkeiten, Kompetenzen, Erwerbstätigkeit, Schlüsselqualifikationen, Kontinuität, lebenslanges Lernen, Innovationszyklus, Betriebspraktikum, berufliche Rehabilitation*; пор. укр. політехнічні знання, наукові принципи сучасного виробництва, продуктивна праця учня, монотехнізм, виробниче навчання, операційно-комплексна система виробничого навчання, пропедевтичне вивчення основ виробництва, режим праці, технічне мислення, психологічна підготовка до праці, професійно-технічні навички, творча праця учнів тощо.

3). Політехнічна номенклатура: *Lehrwerkstatt, Ausbildungswerkstatt, duales Ausbildungssystem, Berufsschule, Berufsoberschule, Berufsschulzentrum*; пор. укр. базове підприємство школи, пришкільна ділянка, навчальна майстерня, навчально-дослідне господарство тощо.

4). Терміни методів і засобів навчання: *Kompetenzentwicklung, Evaluation, Qualitätssicherung, Arbeitsorganisation, Forschungsmethoden, methodologische Fragestellung, Berufsbildungsplanung*; пор. укр. усне викладення матеріалу вчителем, лабораторна робота, практичне заняття, самостійна робота з підручником, наочні засоби, аудіовізуальні засоби.

5). Терміни організаційних форм навчання: *Unterricht, Seminar, Exkursion, Kolloquium, Praktikum, Sprechstunde, Berufswahlunterricht*; пор. укр. урок, екскурсія, семінарське заняття, лабораторний практикум, виробнича практика, додаткове заняття, консультація тощо.

6). Терміни окремих методик. Кожна окрема методика має свій словник, який, на жаль, досі не досліджено. Проте деякі поняття з окремих методик мають принципове теоретичне значення і часто використовуються в педагогічній літературі, як-от: *Lesekompetenz, Leseverhalten, Lesehilfe, Lese-Rechtschreib-Test, Schreibprozess, Schreiblesen, Schriffterwerb, didaktische Spiele, Zeichensetzungsdiktat, Rechtschreibdiktat*; пор. укр. фізичні досліди, автоматизація дій, позакласне читання, робота з картою, малювання з натури, дидактичні ігри, пояснювальний, вибірковий, словниковий, творчий, контрольний диктант тощо.

7). Номенклатура окремих методик: *Umrisskarte, Handatlas, physikalische Geräte, Schreibtexte*; пор. укр. навчальний атлас, контурна карта, фізичні прилади, календар погоди.

Терміни організації народної освіти і управління шкільною справою включають історію шкільної справи, питання керівництва народною освітою, організації навчально-виховної роботи в школі тощо. Найбільшою за обсягом є група термінів, які стосуються внутрішнього розпорядку шкільного життя: *Schulautonomie, schulbeirat, Schulbibliothek, Schuldirektor, Schülermitbestimmung, Schulfach, Schülervertretung, Schulferien, Schulfunk, Schulhygiene, Schulhof, schulisches Leistungssystem, Schulpsychologe, Schulklima* тощо; пор. укр. директор школи, педагогічна рада, міська учительська конференція, навчальний розклад, методична робота, підвищення кваліфікації вчителів, шкільна бібліотека, особова справа учня, класний журнал, таблиць оцінювання знань, педагогічна характеристика, батьківські збори тощо.

Терміни історії педагогіки мають суто історичне значення, як-от: *rhetorische Schule, Mädchenschulwesen, Volksschule, die sieben freien Künste*; пор. укр. спартанська і афінська системи виховання, риторичні школи, сім вільних мистецтв, братські школи, реальні училища тощо.

Проведена систематизація педагогічних термінів за тематичними рядами, об'єднаними спільною спрямованістю, дозволяє порівнювати ці терміни, бачити специфіку кожного з них, що відкриває додаткові можливості для практичного використання значення кожного терміна в навчальному процесі.

Перспективним вважаємо дослідження педагогічної термінології з погляду її взаємозв'язку з іншими галузями знань. Міждисциплінарний підхід дозволить більш об'єктивно оцінити специфіку педагогічної термінології, систематизувати її структуру й сприятиме впорядкуванню педагогічного знання.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Воронин А.С. Словарь терминов по общей и социальной педагогике / А.С. Воронин. – Екатеринбург: Уральский государственный технический университет, 2006. – 135 с.
2. Герман Э.Э. Глоссарий понятий и терминов современной педагогики, методики и дидактики / Э.Э. Герман // Режим доступа: <http://www.german-ee.ru/interest/109-gloss>.
3. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология / А.А. Реформатский // Вопросы терминологии. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – С. 46–54.
4. Beltz Lexikon Pädagogik // Hrsg. von H.-E. Tenorth und R. Tippelt. – Weinheim / Basel: Beltz Verlag, 2012. – 786 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ллона Дулепа – аспірантка кафедри германського, загального та порівняльного мовознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: структурно-семантичні особливості терміносистеми педагогіки в німецькій мові, текстологічні аспекти німецької фахової мови педагогіки.

ГЕНЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ЦУКРОВОГО ВИРОБНИЦТВА

Лариса ЗАДОЯНА (Умань, Україна)

У статті розглядається українська термінологія цукрового виробництва із погляду походження термінів. Лексеми в цій терміносистемі поділяються на питомі та запозичені. Терміни з питомими лексемами належать до певних ономазіологічних категорій. Мовами-донорами запозичених термінів виступають грецька, латинська, німецька, англійська, польська, італійська, французька.

Ключові слова: українська термінологія цукрового виробництва, терміносистема, термін, категорія.

The article is about Ukrainian sugar production terminology from the viewpoint of the etymology of terms. The words in this term system are divided into native and borrowed. The native terms belong to certain onomasiological categories. The borrowings came from Greek, Latin, German, English, Polish, Italian, and French.

Key words: Ukrainian sugar production terminology, term system, term, category.

Із погляду походження українська термінологія цукрового виробництва неоднорідна, що пояснюється впливом мов у певні періоди розвитку та різними джерелами її виникнення (народна мова, мова художніх творів, ступінь розвиненості наукового стилю, культурні зв'язки та ін).

Початковий етап становлення української наукової термінології цукрового виробництва припадає на останні десятиліття ХІХ ст., далі періоди активного розвитку змінювалися періодами стабільності або занепаду, що загалом збігається із періодами історично-культурного розвитку України. Сучасний етап розпочинається у 90-их р.р. ХХ ст. і триває до сьогодні.

Дослідженню генетичної характеристики різних терміносистем присвячено праці мовознавців, зокрема: хімічної – Г.В. Наконечної, Н.А. Цимбал, землеробської – С.Б. Любарського, екологічної – С.В. Овсейчик, термінології садівництва – Л.М. Костенко та ін.

Терміносистема цукрового виробництва із погляду походження термінів об'єктом лінгвістичного аналізу ще не була. Тому метою нашого дослідження (статті) є генетична характеристика сучасної української термінології цукрового виробництва.

З етимологічного погляду лексеми у цій терміносистемі поділяються на питомі та запозичені.

Питомі лексеми наявні у складі термінів, які належать до певних ономазіологічних категорій, наприклад, атрибутивності: *вологість (насіння)* – вміст води у насінні (відсотки до маси) [ТСТОБ: 10], лексема *вологість* походить від праслов'янського *volga [ЕСУМ (1: 418)] тощо.

Ономазіологічна категорія процесуальності презентована такими питомими термінами цукрового виробництва: *гашення (пічного вапна)* – оброблення пічного вапна надлишком води або води і промиву з метою одержання вапняного молока [ТСТОБ: 38], праслов'янське *gasiti*, *gašQ, < *gasjQ, первісний каузатив з вокалізмом *ō (>a)* до іє. *(s)gъes- „гаснути” [ЕСУМ (2: 479)], *кипіння (соку)* – дія за знач. *kipiti* – клокотіти, вирувати, пінитися під час нагрівання, випускаючи гарячу пару [СУМ (4: 150)], походить від праслов'янського *kuretī [ЕСУМ (2: 434)] та ін.

До ономазіологічної категорії предметності належать такі терміни цукрового виробництва, як *ботва* – мангольд, цукровий буряк, *Beta vulgaris L.*, очевидно, праслов'янське *bъty пов'язане з *botěti*, українське «ботіти, жиріти, товстіти», похідне від індоєвропейського *bheu-bhu* «рости, збільшуватися, робитися, вирощуватися» [ЕСУМ (1: 238)], *мезга бурякова* – дрібні частинки бурякової тканини, утворені в процесі зрізування коренеплодів цукрових буряків на стружку у бурякорізці та під час екстрагування з неї цукрози в дифузійному апараті в результаті подрібнення стружки [ТСТОБ: 28], *м'язга* – м'яка подрібнена плодоовочева маса, підготовлена для переробки, походить від праслов'янського *mězga «рослинний сік, кашоподібна рослинна маса» [ЕСУМ (3: 547)], *патока* – густа, цукриста речовина з крохмалю, праслов'янське *patoka* «рідка речовина», утворене за допомогою префікса *pa-* від основи дієслова *tekti «текти» [ЕСУМ (4: 315)] та ін.

У терміносистемі цукрового виробництва функціонують терміни, утворені засобами морфологічного словотвору: поєднанням питомих морфем: *самовипаровування (конденсату)* [ТСТОБ: 76], *проростання (коренеплодів цукрових буряків)* [ТСТОБ: 75], *випалювання (вапняку)* [ТСТОБ: 38], *стиглість (коренеплодів цукрових буряків)* [ТСТОБ: 77] тощо та комбінуванням питомих і запозичених морфем: *термостійкість (соку)* [ТСТОБ: 77], *переддефекований (сік)* [ТСТОБ: 74], *напівпродукт* [ТСТОБ: 72] та ін.

На основі запозичень з використанням питомих морфем творяться похідні терміни, які належать до різних ономазіологічних категорій: *цукор* [ТСТОБ: 20] – *цукристість* [ТСТОБ: 44] – *цукровий* [ТСТОБ: 20] тощо. Ці запозичення є цілком органічними для української мови.

Термінологізацію питомих основ засобом морфологічного словотвору можемо побачити на прикладі терміна *стиглість (цукрових буряків)* – стан максимального накопичення в коренеплодах цукрози та мінімального середньодобового приросту їх маси і цукристості за умови високої чистоти бурякового соку [ТСТОБ: 20]. Цей термін увійшов до терміносистеми цукрового виробництва на основі звуження (спеціалізації) загальноживаного слова *стиглий* – який став спілим, дозрілим (про фрукти, овочі, злаки та ін.) [СУМ (9: 693)] і додавання суфікса узагальноючої ознаки *-ість* (лексема походить від праслов'янського *stignŕti*, **stigi* «стигнути» [ЕСУМ (5: 414)]).

Прикладом термінологізації питомих основ термінів цукрового виробництва засобом лексико-семантичного словотвору є термін *цукрові голови* – спосіб зберігання готової цукрової продукції [Лесик: 100] є результатом метафоризації за принципом аналогії. Праслов'янське **golva* споріднене з литовським *galva* «голова» [ЕСУМ (1: 550)].

Запозичення термінів – багатоаспектний процес, який передбачає високий ступінь розвитку й самобутності мови-реципієнта, оскільки пов'язаний не тільки з кількісними, а й якісними змінами в терміносистемі [6: 124].

Запозичений термін, як правило, характеризується однозначністю, відсутністю емоційно-експресивних конотацій навіть на початковому етапі функціонування у терміносистемі, якщо „слово рідної мови повинне ще стати терміном”, то слово іншомовне – „готовий термін; воно є знаком більше, ніж слово рідної мови” [4: 89].

В українській терміносистемі цукрового виробництва запозичення також наявні і представлені в значній кількості.

Мовами-донорами запозичених термінів в даній термінології є:

– латинська: *вакуум-апарат* – теплообмінний апарат для згущення (концентрування) рідкого продукту під розрідженням шляхом випаровування розчинника (води) [ТСТОБ: 63], *вакуум* – від лат. *vacuum* – пустота, порожнява, [ЕСУМ (1: 322)], *агрегат* – вузол машини або сукупність окремих машин комплексу, що виконують певні функції в технологічному процесі [ТСТОБ: 51], *агрегат* – сукупність двох і більше різнотипних машин або апаратів, які діють спільно (від лат. *aggregatus* – зібраний) [СІС: 12], *апарат* – пристрій, що характеризується наявністю робочого простору, в якому відбувається зміна фізичних, хімічних, біологічних, інших властивостей речовин або їх агрегатного стану [ТСТОБ: 51], *апарат* – прилад, пристрій (від лат. *apparatus* – устаткування) [СІС: 47], *екстракт* – згущена витяжка (від лат. *extractum* – витягнуте) [ЕСУМ (2: 162)], *сатурація* – оброблення дефекованого соку сатураційним газом з метою досягнення максимального ефекту очищення шляхом адсорбції розчинних нецукрів на поверхні частинок карбонату кальцію, що утворюються у процесі карбонізації дефекованого соку при забезпеченні високого коефіцієнта використання діоксиду вуглецю сатураційного газу і нормальних седиментаційно-фільтраційних показників соку, що забезпечують планову продуктивність заводу [ТСТОБ: 30], *сатурація* – (від лат. *saturation* – насичення, наповнення). У цукроварінні – обробка цукрового соку вуглекислим газом [СІС: 514], *конденсація (пари)* – перехід пари в рідину (конденсат) [ТСТОБ: 34], *конденсація* – (від лат. *condensatio* – згущення, ущільнення) – перехід газу або пари в рідину чи тверде тіло внаслідок охолодження, стиснення їх [СІС: 287], *конденсат* – рідина (вода), утворювана у результаті конденсації пари [ТСТОБ: 35], *конденсат* – (від лат. *condensatus* – згущений) – рідкий або твердий продукт, який

утворюється при конденсації [СІС: 287], *адсорбція* – (від лат. ad – до, в, при і sorbeo – поглинаю) – вбирання газів або рідин поверхневим шаром рідини або твердого тіла [СІС: 15];

– грецька: *глюкоза* – (від грец. γλυκύς – солодкий) вуглевод групи моносахаридів, безбарвні кристали, солодкі на смак [СІС: 137], *сахариди* – (від грец. σάκχαρ – цукор і εἶδος – вигляд) – вуглеводи, при гідролізі яких утворюється дві й більше молекули моносахаридів [СІС: 514], *сахароза* – (від грец. σάκχαρ – цукор) – органічна сполука класу дисахаридів, безбарвний твердий кристалічний продукт [СІС: 514], *сахар* – гр. σάκχαρ(ον) походить від палі sakkhara „цукор”, яке зводиться до дінд. Śārkaṅ „гравій, пісок; цукровий пісок”, що зіставляється з гр. κροτάλα „морська галька” [ЕСУМ (5: 185)], *свекла* – від грец. (σεῦχλον) [ЭСРЯ (3: 571)].

– німецька: *бурт* – насип, бугор, купа (нім. bord – борт, край) [ЕСУМ (1: 304)], *шихта* – суміш вапняку і коксу у заданому співвідношенні, завантажувана у піч для випалювання вапняку [ТСТОБ: 39], *шихта* – (від нім. schicht – шар, прошарок). Суміш вихідних матеріалів (руда, флюси, кокс, вугілля тощо), призначених для переробки в металургійних, хімічних та інших агрегатах [СІС: 654], *продукт* – кінцева речовина, одержувана або утворювана в технологічних процесах виробництва [ТСТОБ: 42], *продукт* – (нім. product – продукт від лат. p̄ductum – вироблене [ЕСУМ (4: 593)];

– осетинська: *кагат* – насип коренеплодів трапецієподібної форми (у перерізі) та певних розмірів, які визначаються технологічними вимогами їх кагатування та територіальними можливостями кагатного поля [ТСТОБ: 24], *кагат* – обкопані площі, на які насипають буряки і прикривають їх для захисту від приморозків; купа (від ос. k’axun – копати) [ЕСУМ (2: 337)] ;

– англійська: *бункер* – вмістилище, резервуар для рідких і сипких матеріалів (англ. bunker – сховище) [СІС: 94], *конвейєр* – машина для переміщення сипких, кускових або штучних вантажів [ТСТОБ: 53], *конвейєр* – машина безперервної дії для переміщення вантажів з потрібним ритмом на певну відстань (англ. conveyor – конвеєр) [ЕСУМ (2: 547)];

– польська: *кристали (цукру вторинні)* – кристали цукру, що можуть утворюватися у міжкристалльному розчині утфелю в процесі нарощування існуючих кристалів [ТСТОБ: 38], *кристал* (польськ. kryształ – кристал, від лат. crystallus – кришталь) [ЕСУМ (3: 96)];

– італійська: *буряки цукрові* (Beta vulgaris L. var. Saccharifera) – культурна дводольна коренеплідна рослина із сімейства лободових роду Beta з дворічним циклом розвитку, коренеплоди якої використовуються для одержання цукру [ТСТОБ: 4], *буряк* (іт. bovaggine – бурячник, від ар. abu aḡaq – батько поту) [ЕСУМ (1: 305)];

– французька: *прес* – машина для безударного оброблення речовин тиском [ТСТОБ: 52], *прес* (фр. presse – прес походить від дієслова presser – тиснути, жати, що виникло з лат. presso – тисну, давлю) [ЕСУМ (4: 565)], *рафінувати* – (фр. raffiner «очищати» утворене за допомогою префікса re- від affiner «очищати; товкти на порошок», що складається з прийменника aḡ, який походить від лат. ad «при, за, до», та прикметника fin «тонкий, дрібний», пов’язаного з лат. finis «межа, границя, рубіж») [ЕСУМ (5: 32)] тощо.

Процес використання і засвоєння запозичень має бути регульованим. На думку Г.П. Нецименко, чинниками-регуляторами є зовнішня мовна цензура (мовний контроль, здійснюваний редакторами, стилістами та ін.) та автоцензура (мовний самоконтроль індивідуума) [7: 16]. Вирішальним критерієм має бути прагнення до того, щоб використання запозичень було актуалізованим, функціонально зумовленим, щоб це сприяло виконанню комунікативного наміру, закладеного у висловлюванні [Там само]. Зокрема, рекомендують урахувувати ступінь засвоєння запозичення, полісемічність терміна. У разі вибору між запозиченою і питомою лексеєю треба керуватися функціональними та системними характеристиками терміна, зокрема, зручністю у творенні похідних, стислістю форми, хоч запозичувати без потреби не варто [5: 52-53].

У складі запозичених етимологічних основ (морфем) термінології цукрового виробництва ми визначаємо іншомовні терміни-інтернаціоналізми.

В.В. Акуленко зазначає, що „інтернаціональність мовних знаків являє собою особливого роду феномен, який існує в синхронічній площині у сфері міжмовних відношень. Це означає, що вона не може бути встановленою з середини однієї мови ані шляхом етимолого-діахронічного аналізу, ні під час розгляду будь-яких характеристик мови у плані функціонування” [1: 149].

Е.Я. Сорокіна вважає, що загалом інтернаціоналізація термінології призводить до втрати національної специфіки термінології, відмови від фіксації відкриттів, зробленими представниками національної науки, ускладнює вивчення самої науки носіями певної мови, крім того, терміни можуть перейти в загальноживану сферу, що збільшить кількість запозичень у лексичном складі мови [9: 202].

Інтернаціоналізмами у термінології цукрового виробництва є терміни, що вживаються не менше, ніж у трьох неспоріднених мовах, і мають греко-латинську основу [2: 119; 3: 16; 8: 164]. Наприклад: нім. *Diffusion* – фр., англ. *diffusion* – укр. *дифузія* [ЕСУМ (2: 80)], нім. *Saturateur* – фр. *saturateur* – англ. *saturator* – укр. *самуратор* [ЕСУМ (5: 184)].

Отже, як бачимо, питомі лексеми у термінології цукрового виробництва представлені великою кількістю, але значну частину посідають і запозичені терміни, зокрема найбільше мовами-донорами яких виступають грецька, латинська та німецька.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Акуленко В.В. Основні етапи інтернаціоналізації словникового складу слов'янських мов / В.В. Акуленко // Слов'янське мовознавство. – К.: Наук. думка, 1988. – С. 148 – 167.
2. Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К.: КМ Academia, 2000. – 218 с.
3. Интернациональные элементы в лексике и терминологии [под ред. В.В. Акуленко]. – Х.: Вища шк., 1980. – 208 с.
4. Кутина Л. Л. Языковые процессы, возникающие при становлении научных терминологических систем / Л. Л. Кутина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М.: Наука, 1970. – С. 82 – 94.
5. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии / Д. С. Лотте. – М.: Изд. АН СССР, 1961. – 157 с.
6. Малевич Л.Д. Становлення і розвиток української гідромеліоративної термінології: дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / Л.Д. Малевич / Київський нац. екон. ун-т. – К., 1999. – 253 с.
7. Нецименко Г.П. Заимствование и их влияние на закономерности внутриязыкового развития / Г.П. Нецименко // Межъязыковое влияние а истории славянских языков и диалектов: социокультурный аспект: статьи / Г.П. Нецименко.– М.: Институт славяноведения РАН, 2007. – С. 404 – 444.
8. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство: підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Л.: Світ, 1994. – 216 с.
9. Сорокіна Э. Я. Когнитивные аспекты лексического проектирования (к основам когнитивного терминоведения) / Э. Я. Сорокіна. – М.: Издательство МГОУ, 2007. – 235 с.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Етимологічний словник української мови / [під заг. ред. О.С. Мельничука]. – К., 1982-1989. – Т. 1-5.
2. Лесик Б. В., Трисвятський Л. О., Снежко В. Л., Сабуров М. В. Зберігання і технологія сільсько-господарських продуктів. Навч. посібник для ВУЗів / Б. В. Лесик, Л. О. Трисвятський, В. Л. Снежко, М. В. Сабуров. – Київ: Вища школа, 1980. – 416с.;
3. Словник іншомовних слів / [уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута]. – К.: Наукова думка, 2000.– 680 с.
4. Словник української мови / [за ред. І. К. Білодіда]. – К.: Наук. думка, 1970-1980. – т. 1-11.
5. Тлумачний словник з технології та обладнання бурякоцукрового виробництва. Основні терміни [авт. В. А. Лагода, Л. П. Рева, Л. М. Хомічак та ін.]. – К.: НУХТ, 2004. – 84 с.
6. Этимологический словарь русского языка / [под ред. М. Фасмера]. – М.: Прогресс, 1986-1987. – Т. 1-4.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ДЖЕРЕЛ ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

1. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови / [під заг. ред. О.С. Мельничука]. – К., 1982-1989. – Т. 1-5.
2. Лесик – Лесик Б. В., Трисвятський Л. О., Снежко В. Л., Сабуров М. В. Зберігання і технологія сільсько-господарських продуктів: [навч. посібник для ВУЗів] / Б. В. Лесик, Л. О. Трисвятський, В. Л. Снежко, М. В. Сабуров. – Київ: Вища школа, 1980. – 416 с.
3. СІС – Словник іншомовних слів / [уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута]. – К.: Наукова думка, 2000.– 680 с.
4. СУМ – Словник української мови / [за ред. І. К. Білодіда]. – К.: Наук. думка, 1970-1980. – т. 1-11.
5. ТСТОБ – Тлумачний словник з технології та обладнання бурякоцукрового виробництва. Основні терміни [авт. В. А. Лагода, Л. П. Рева, Л. М. Хомічак та ін.]. – К.: НУХТ, 2004. – 84 с.
6. ЭСРЯ – Этимологический словарь русского языка / [под ред. М. Фасмера]. – М.: Прогресс, 1986-1987. – Т. 1-4.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Задояна – викладач кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Наукові інтереси: термінологія, лексикологія.

MEANS OF EXPRESSING HOLOPHRASTIC CONSTRUCTIONS IN ENGLISH

Vladyslava KLYMENYUK (Stuttgart, Germany)

In the paper on the basis of the analysis of linguistic sources and literary prose the author reveals the features of holophrastic constructions in English and comments on the interaction of language means serving for the expression of their meaning. The author proves the expediency of a further comprehensive study of holophrastic constructions' specificity and their functioning in English literary texts.

Key words: word formation, composite words, holophrastic constructions, semantic, cognitive, pragmatic, stylistic aspects, English literary prose, linguistic manifestation.

У статті на основі аналізу лінгвістичних джерел і текстів художньої прози виявлено ознаки голофрастичних конструкцій в англійській мові, з'ясовано особливості взаємодії мовних засобів передачі їхнього значення, наголошено на доцільності подальшого комплексного вивчення специфіки їхнього функціонування.

Ключові слова: словотвір, слова-композиції, голофрастичні конструкції, семантичний, когнітивний, прагматичний, стилістичний аспекти, англомова художня проза, мовне вираження.

The contemporary development of the English word building system is characterized by the intensive formation of compound and composite words, regarded as the most economical means for denoting different notions and world phenomena. Therefore, one of the fields of studying the English word-formative means today is targeted at solving and revealing the peculiarities and mechanisms of composite words creation as well as their functioning in the system of English.

Hence, there is an increased interest of lexicologists (see, for instance, [10; 12: 59-67; 13; 16; 22]) to such word-formation functions: 1) information condensation; 2) syntactic recategorisation, or grammatical-semantic recategorisation; 3) pronominalisation, or prolexematisation. As G. Stein states, "...the encapsulation of the old existing entity plus the additional one in one single name constitutes an *information condensation*, above all if contrasted with full syntactic structures" [16: 286]. These represent "typical instantiations when patterned lexical operations are performed on specific existing lexical units" and "they therefore derive naturally [...] from the general function of word-formation [...] and are not mutually exclusive, but often overlap" [16: 287].

Within the frames of such cognition, a multifaceted treatment of the phenomena of composite units coining and decoding is reflected in linguistic literature. These phenomena are regarded, in the first place, from the following points of view: 1) their *lexical and word-forming specificity* [24: 8-9, 86-8; 25: 11-12, 44-7]; 2) *word-formation typology* [21: 142]; 3) *composite-forming potential criteria* [22: 41-43]; 4) *diachronic dynamics of composite words nominative structure* [18: 15]; 5) *composite lexemes functioning and their stylistic peculiarities* [26: 1-3]; 6) *their semantic, cognitive, pragmatic and stylistic aspects* [6; 7; 23: 184-193], etc.

On the basis of the generalized study of various views on the notion and definition of composite linguistic units, it turned out that holophrastic constructions, which determine the complex and ambivalent linguistic phenomenon, is one of the ways of their creation. In this paper **holophrastic construction** (HC) is viewed as *a synthetically formed composite lexical unit that combines features of a word, a word-combination, or a sentence, and which figuratively and precisely represents in communication the integrative pictures of the individuals' thinking or behavior, fixed in their memory as a corresponding concept, for decoding of which the recipients use their communicative and cognitive experience.*

It is known that coining and decoding of holophrastic constructions (HCs) as lexical units follow the rules of a definite language. That is why within the framework of this paper it seems expedient to identify the features of holophrastic constructions' linguistic expression in English.

Analysing linguistic literature G.N. Leech and M.H. Short distinguish *representational function* of literary expression which is "miming the meaning that it expresses" and contrast it with a *presentational function* "directed towards reader's role as decoder" [11: 233-234], it is quite natural to assume that being a specific means of language constructs HCs also take part in realizing these functions.

According to A. Rothkegel [15: 81], it is accepted to distinguish two dimensions of presentation: 1) typography and 2) arrangements of words.

Describing the graphic presentation (encoding), J Esser mentions that it "is not chiefly used to evaluate information for the decoder, although it is possible if a word is spelled in capitals or

printed in italics or bold style for emphasis” [3: 11]. In particular, words written in italics can guide the reader where to put the intonational nucleus or they can present language material as “object language” (presentation performs metalingual function in this case, stressing that definite linguistic material is a topic for discussion). Besides, J. Esser specifies that at the level of lexis the graphic presentation of words and syntax mainly employs three devices: 1) writing a unit as one or two orthographic words, 2) the use of capital letters at the beginning, 3) the use and change of letters style (italics, bold, etc.) [ibid.: 48]. As a part of written word-forms he distinguishes hyphen, apostrophe and full stop. He also remarks that hyphen is used to combine two (or more) orthographic word-forms which are regarded as one word-form [ibid.: 84].

Spaces between word-forms are often, but not exclusively, used as a means of indicating their integrity (in this case, the single compound lexeme is meant) or non-uniformity (separate spaced spelling indicates a syntactic group) of the lexeme or lexemes. The usage of hyphen can sometimes serve as a means of distinguishing between these two options [ibid.: 48].

Speaking about *complex hyphenated compound words* (HCs in our terminology) F. Katamba mentions that there is a tendency to use hyphenation for creative purposes in complex words containing more than one word-like unit that are regarded as fairly new words [8: 12-13]. In case of creative hyphenation the whole idea expressed by a phrase or sentence is treated as a single word for communicative purposes since it represents a single concept which has been crystallized in the writer’s mind. Hyphen used in this way is, therefore, a writer’s “one-off to crystallize a particular meaning” [ibid.: 14].

The frequent use of hyphen, as R. Fischer [4: 1] puts it, is an indication of the beginning of lexicalization process. According to J. Esser [3: 45] capitalization serves to indicate lexicalization. J. Esser [ibid.: 48] views the use of capital letters as another way of graphic presentation of such units.

Further possibilities of graphic presentation constitute the use of bold print, italics, semicolon, quotation marks and parentheses, spacing or underlining [ibid.: 49, 85]. They are used as a kind of graphic comment or hints to interrupt the decoding process and to concentrate the decoder’s attention on the specificity and importance of a particular item as well as peculiarities of its reading, for instance, with intonational prominence. They are meant to indicate that it is an “entity of a different order, e.g. object language (the object of linguistic description, esp. word-forms) vs. metalanguage (the language of linguistics)” [3: 49]. He also remarks that punctuation can be used to deviate from the normal use as attention-seeking devices [ibid.: 86].

In their turn, H. Ortner and L. Ortner [14: 110] single out the following functions of the hyphen usage within composita (i.e. HCs):

(1) to separate abbreviations, e.g. *made-for-TV movie* [30: 220]; *made-for-TV feature* [30, 566]; *Grocery-cum-newsagent-cum-DVD-shop* [31: 61]; a *find-a-model-for-SupaGirl! Competition* [29: 149], letters, symbols, and constituents, to emphasize the entire formation – especially in case of nonce or ad-hoc formations (“im Falle von Nichtusualität” [14: 110]);

(2) to draw attention to the violation of norms and rules; e.g.: *forget-me-nots* [28: 27], or as in *marry-go-round*;

(3) to accentuate single lexemes in poly-component formations.

Quotation marks function in HCs similarly as they do in the sentence: to mark direct speech, to separate the object from the metalinguistic level, to distinguish and to demarcate multi-words units, especially in case of phraseologisms, as a sign of irony, or to express the distance.

The so called *emoticons*, or *smileys*, which are non-verbal graphic visual paralinguistic symbols used to express such emotions as pleasure, humour, sadness, dissatisfaction, winking, etc. [3: 89], also widely occur within the structure of HCs.

Besides, HCs exploit such graphic symbols as repetitions of exclamation and question marks and their combinations which are used for the expression of emotions [ibid.: 90].

However, the dominant variants of HCs’ presentation are: HCs written as separate orthographic words, e.g.: *Carla’s internal Men Are Assholes alarm* [29: 103], *Love of Her Life theory* [31: 804]; with a hyphen, e.g.: *open-round-the-clock special channel to the divine* [27: 33], an *all-American-girl-next-door smile* [29: 15], *really-weird-with-many-perversions A-list*. [31: 779], or

solid as one orthographic word, e.g.: *OhthanksbetoChristitwasonlyJohnnythepharmacist!* [30: 357], *MishMashMallowice cream* [32: 41].

As to the ways of words arrangement within HCs, it is reasonable to analyze them taking into account M. Halliday and R. Hasan's opinion. They consider language as a multiple coding system [5: 5] and distinguish three coding levels: semantic (meanings), lexico-grammatic (forms), phonological and orthographic (expressions).

Thus, types of word-formation are considered on the lexico-grammatic language level. According to M. D. Kuznec and Ju. M. Skrebnev all productive means of word-formation such as affixation, compounding, conversion take part in the process of emergence of situational neologisms [9: 69].

The basic technique of situational neologisms coining is clustering of form and content of the newly-formed words, which can be represented by extensive compounds or even by sentences (*She was too ... Jack-in-the-boxy (like the toy springing out of the box)* [ibid.: 70], i.e. by a certain HC).

It is known [4: 51-52; 19: 196-207], that the following stylistic devices play an important role in the formation of lexical phrases on the stylistic level: alliteration (e.g.: *by-and-by*), assonance, consonance, repetition, metaphor, identity of morphemes (e.g.: *by-and-by; out-and-out professional*), the same initial and final sound, the same final sound and following initial sound, figurative meaning, etc.

These stylistic means lend the lexical phrases (here HCs) a playful and creative tone. As a result of their use HCs are easily remembered and retrieved [4: 52]. Such nonce-formations are used particularly in the field of journalism due to their economy and stylistic effects and they contribute "to the spread of other formations sharing the same typology" [ibid.: 54].

In order to draw attention to specific words authors sometimes deliberately deviate from the rules of orthography (e.g. spelling words with more than one needed vocal) which is an attention-seeking device, characteristic of the language of advertising [3: 89].

From this perspective the researchers (see, for instance, [3: 55]) focus their attention on contracted word-forms as in *he's, she'll, they're, hasn't* and merged forms as in *dunno, gimme* within the structure of HCs, e.g.: *it's-not-you-it's-me speech* [33: 2], *I'm-so-wonderful-I-can-change-themself-belief* [33: 13], *please-don't-hate-me* guilt [33: 140], *ain't-no-big-hurry kind of walk* [27: 145], *an exposé of ne'er-do-wells* [31: 599].

I. Gonta [17: 147-149] suggests that incorporated composite-metaphors (i.e. HCs) function on all category levels: as adjectives – *nuts-and-bolts mentality (meaning: basic, fundamental)*, *wall-to-wall music*, verbs, nouns and adverbs. Numbers are also relatively frequently used as HCs' constituents.

Similar opinion is advanced in H. Ortner and L. Ortner's work *Zur Theorie und Praxis der Kompositaforschung* [14], according to which B-constituents can be represented by such parts of speech as noun, verb, adjective, participle, adverb, preposition, pronoun, interjection, conjunction, particle, as well as by letters, being in the status of nouns or symbols. In addition, the type of the word-class of the whole construction is determined by the word-class of B-constituents (i.e. the head) [ibid.: 118].

At the level of syntax the text producer's choices are motivated [3: 7, 9] by processing ease and the arrangement of syntactic units in general and HCs in particular. Along with the perspective of facilitating the process of decoding, the arrangements of words can give the decoder an idea of the relative importance of the syntactic units (e.g. in terms of newsworthiness or information value). Various syntactic structures may serve as a productive basis for the HCs [20: 34].

Some linguists (see, for instance, [1]) also discuss *textual editing* which is "concerned, among other things, with the use of connectives to establish logical relations between one utterance and another [...], in written language with punctuation to support the structuring of an utterance visually..." [ibid.: 118]. According to their opinion the connectors (here belong connectives, conjunctions, interjections, filled pauses, focusing devices or metalingual comments) performing discourse organizing function serve as "signposting in the discourse for the benefit of the hearer/reader" [1: 118]. For our research it is of great importance that such connectors as conjunctions and interjections are often found as constituents within the HCs' structure.

Syntactically HCs function as one member of the sentence; they can be used with an article; they can be written with hyphen(-s), which points out at the criterion of their integrity, and therefore they are word-like [17: 148].

The notion of presentation is often used in the field of intonation. Speaking of phonic encoding J. Esser writes that intonation is connected “to the encoder’s choice to structure and highlight the message for the decoder” [3: 10]. Analyzing the flexibility in the choice of intonational phrasing A. Cruttenden [2: 79-80], in his turn, singles out different kinds of intonational segmentation within HCs (see also [3: 11]).

All stated above proves the use of a wide range of varying sets of linguistic means for expressing the HCs’ meaning, whose realization peculiarities is the object and the centre of linguists’ attention. This fact supports the expediency of a more thorough study of the specificity of the HCs’ functioning in English literary texts.

REFERENCES

1. Aarts J., Oostdijk N. Handling Discourse Elements in Syntax / J. Aarts, N. Oostdijk // *Aelfric to the New York Times: Studies in Corpus Linguistics*, eds. Udo Fries, Viviane Müller and Peter Schneider. – Amsterdam: Rodopi, 1997. – P. 107-123.
2. Cruttenden A. *Intonation* / Alan Cruttenden. – Cambridge: Cambridge University Press, 1986. – 214 p.
3. Esser J. *Presentation in Language: Rethinking Speech and Writing* / Jürgen Esser. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2006.
4. Fischer R. *Lexical Change in Present-Day English. A Corpus-Based Study of the Motivation, Institutionalization, and Productivity of Creative Neologisms* / Roswitha Fischer. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1998.
5. Halliday M. A. K., Hasan R. *Cohesion in English* / M. A. K. Halliday, R. Hasan. – L.: Longman, 1976. – 374 p.
6. Jackendoff R. *Foundations of Language: Brain, Meaning, Grammar, Evolution* / Ray Jackendoff. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – 477 p.
7. Jackendoff R. *Meaning and the Lexicon: The Parallel Architecture 1975-2010* / Ray Jackendoff. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – 504 p.
8. Katamba F. *English Words: Structure, History, Usage* / Francis Katamba. – N.Y.: Routledge, 2nd ed., 2005. – 352 p.
9. Kuznec M. D., Skrebnev Ju. M. *Stilistik der englischen Sprache* / M. D. Kuznec, Ju. M. Skrebnev. – Leipzig: Verlag Enzyklopädie, 1968. – 198 s.
10. Kuznetsova V. *Notes on English Lexicology* / Valentina Kuznetsova. – K.: Radyanska Shkola, 1966. – 134 p.
11. Leech G.N., Short M. H. *Style in Fiction: A Linguistic Introduction to English Fictional Prose* / G.N. Leech, M. H. Short. – L.: Longman, 1981. – 402 p.
12. Lipka L. *Word-Formation and Text in English and German* // *Neuere Forschungen zur Wortbildung und Historiographie der Linguistik: Festgabe für Herbert E. Brekle zum 50. Geburtstag* / hrsg. von Brigitte Asbach-Schnitker u. Johannes Roggenhofer / Leonhard Lipka. – Tübingen: Narr, 1987. – P. 59-67.
13. Marchand H. *The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation* / Hans Marchand. – Alabama: University of Alabama Press, 1966. – 379 p.
14. Ortner H.-P., Ortner L. *Zur Theorie und Praxis der Kompositaforchung*. / H.-P. Ortner, L. Ortner. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1984. – 406 p.
15. Rothkegel A. *Präsentation und Repräsentation in Hypermedia* // *Medium Sprache*, eds. Hans Strohner, Lorenz Sichelschmidt, Martina Hielscher / A. Rothkegel. – Frankfurt: Peter Lang, 1998. – P. 79-89.
16. Stein G. *The Function of Word-Formation and the Case of English -cum-* // *Trends in Linguistics. Words: Structure, Meaning, Function. A Festschrift for Dieter Kastowsky*, ed. Christiane Dalton-Puffer, Nikolaus Ritt / Gabriele Stein. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2000. – P. 277-288.
17. Гонта И. А. Структурные и семантические особенности композит-метафор в американском сленге: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Гонта Игорь Анатоліевич; Киевський державний лінгвістический університет. – К., 2000. – 190 с.
18. Дементьева Н.В. Об активных процессах в системе словообразования английского языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Нина Вениаминовна Дементьева. – М., 1972. – 17 с.
19. Карпухина Т.П. Способы образования окказиональных слов в одноморфемных текстовых цепочках в английской художественной прозе // *Вестник Чувашского ун-та / Тамара Петровна Карпухина*. – 2006, № 1. – С. 196-207.
20. Ковынева И. А. Голофрастические конструкции с точки зрения их структуры // *Вестник ТГУ / Ирина Ковынева*. – 2007. – Вып. 4 (48). – С. 31-34.
21. Корунец І.В. Порівняльна типологія англійської та української мов / Ілько Вакулович Корунець. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 464 с.
22. Омельченко Л.Ф. Английское словосложение: тенденции и закономерности / Лариса Федоровна Омельченко // *Вестник КГЛУ*. – К.: Издательский центр КГЛУ. – 1998. – Т.1 – № 1. – С. 41-46.
23. Пономарева О.Б. Когнитивные и прагмо-стилистические аспекты семантической деривации голофрастических конструкций в современном английском языке / Ольга Борисовна Пономарева // *Вестник Тюменского гос. пед. ун-та*. – 2005. – №2. – С. 184-192.
24. Царев П.В. *Сложные слова в современном английском языке: Учебное пособие* / Петр Владимирович Царев. – М.: Изд-во МГУ, 1980. – 126 с.
25. Царев П.В. *Продуктивное именное словообразование в современном английском языке* / Петр Владимирович Царев. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 225 с.
26. Шепель Г.С. Виразні можливості фразових окказионалізмів в сучасній англійській мові / Галина Шепель, 2005 [Електронний ресурс] // Джерело ресурсу: <http://www.rusnauka.com/ARTICLE/Filol.htm>.

ILLUSTRATIVE SOURCES

27. Gilbert E. *Eat, Pray, Love: One Woman's Search for Everything*. – L., N.Y., Berlin: Bloomsbury, 2007. – 373 p.
28. Jerome K. J. *Three Men in a Boat. To Say Nothing of the Dog*. – Baltimore: Penguin Books, 1961. – 185 p.
29. Kelly C. *Lessons in Heartbreak*. – L.: Harper, 2008. – 480 p.
30. Keyes M. *The other side of the story*. – L.: Penguin Books, 2005. – 648 p.

31. Keyes M. This charming man. – L.: Penguin Books, 2009. – 885 p.
 32. O’Flanagan, Sheila. The Perfect Man. – L.: Headline Review, 2010. – 598 p.
 33. Weir A. Stupid Cupid. – London: Penguin Books, 2002. – 309 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Владислава Клименюк – магістрант філософсько-історичного факультету інституту лінгвістики, відділення англїстики, університет м. Штутгарт, Німеччина.

Наукові інтереси: породження та функціонування складних лексичних одиниць у сучасній англїській мові.

АНГЛОМОВНІ НЕОЛОГІЗМИ-ОНІМИ

Сергій ЛЕЖНЬОВ, Валентина ЯНСОН (Горлівка, Україна)

Стаття присвячена структурно-семантичному аналізу англломовних неологізмів, до складу яких входять власні імена. У статті вивчаються способи утворення, семантика та функції неологізмів, компонентами яких є оніми.

Ключові слова: неологізми, власні імена, оніми, тематичні групи, функції неологізмів.

The article is devoted to the structural-semantic analysis of neologisms based on proper names. Some peculiarities of word-building patterns have been described in the article. New words have been grouped according to the thematic and structural types they belong to. The functional aspect of the problem of word-formation has been revealed in the article.

Key words: neologisms, proper names, thematic types, functions of neologisms.

Однією з головних проблем сучасної лінгвістики є дослідження закономірностей розвитку словникового складу мови. Вивчення словотворчих процесів ХХ – початку ХХІ століття представляє безперечний інтерес для лексикологів [1–2; 5–7].

Зміни, які відбуваються в сучасному громадському житті, призводять до появи нових понять і сприяють виникненню нових лексичних і фразеологічних одиниць, що відбивають ці поняття на лінгвальному рівні. Тому особливого значення набувають дослідження способів утворення неологізмів різних тематичних груп.

Мета статті полягає в проведенні структурно-семантичного аналізу англломовних неологізмів, до складу яких входять оніми. *Предметом вивчення* є словотворчі процеси в лексичній підсистемі англїської мови ХХ – початку ХХІ століття. *Матеріалом цього дослідження* слугують лексичні інновації, зафіксовані сучасними словниками неологізмів [5–8], а також періодичними виданнями і інтернет сайтами.

Наукова новизна дослідження визначається поставленою метою і полягає в тому, що в ньому розкриваються способи поповнення лексичної підсистеми англїської мови новою лексикою, утвореною на основі онімів.

Неологізмом вважають слово або його лексичний зміст, що, на відміну від загальновідомих лексичних одиниць чи їхніх традиційних значень, характеризується новизною та сприймається як незвичне.

Інший підхід до розуміння сутності неологізмів має назву хронологічного. Згідно з ним до неологізмів відносять всі нові явища у сфері лексики або лексичної семантики, які виникли протягом певного історичного періоду. Таке визначення хронологічного неологізму має умовний характер.

Як зазначає В. І. Заботкіна, “новими словами лексикологи і лексикографи вважають одиниці, які з’являються в мові пізніше певної часової межі, що береться за початкову” [1:16]. У даній статті термін “неологізм” вживається умовно. В якості часової межі, що є критерієм віднесення слова до категорії нової лексики, береться середина ХХ століття.

Компонентами багатьох неологізмів є власні назви, оніми. Ці слова вживаються в особливій функції і регулюються соціальними і історичними закономірностями. Оніми пов’язані не з класом предметів, а з індивідуальними предметами або об’єктами. Понятійний початок у власних назвах представлений неявно. “Семантичний трикутник у випадку з власною назвою перетворюється на лінію: слово – річ” [3:7]. Якщо конкретність іменованого об’єкту нівельюється, здійснюється перехід власної назви до загального імені, тобто відбувається процес вторинної номінації, апелятизації. У цьому випадку денотат імені добре відомий членам певного мовного колективу, а ім’я не пов’язане з певним денотатом.

Оніми, що підлягають апелятизації, беруть активну участь в процесі творення англomовних неологізмів. Вони представлені окремими лексемами і компонентами складних лексем:

1) антропоніми, прізвища або імена людей (письменників, політиків, дослідників, інших відомих осіб): *Michelangelo* – “відомий комп’ютерний вірус, який активується щорічно 6 березня, у день народження Мікеланжело Буонарроті (1475-1564), великого італійського художника” (“*Michelangelo, which first appeared in 1991, is programmed to lurk inside only IBM-compatible computers*” [Post (Denver), March 5, 1995], “*Michelangelo has not been spread over networks but resides on floppy disks, infecting first the A drive and then the rest of the system*” [www.faqs.org/abstracts]), *Bellini* – “коктейль, до складу якого входить персиковий сік і шампанське, подавався під час великої виставки робіт знаменитого Венеціанського художника, Джованні Белліні (1430-1516)” (“*Learn how to make a Bellini, a refreshing fusion of champagne and peaches with the help of Head Bartender of Meet Bar in London, Gerry Calabrese*” [www.videojug.com]);

2) топоніми, географічні назви: *Chicagoland* – “місто Чикаго (США) та його передмістя” (“*A thoughtful unpretentious match-making service for Chicagoland singles*” [New York Review of Books, March 7, 1991], “*At the Chicagoland Dance Festival we want to be one of those weekends that ends too soon and leaves you wanting to stay another day*” [chicagolanddancefestival.com]), *Maastricht* – “угода, підписана главами 12 держав Європейського Союзу під час зустрічі на вищому рівні в Маастрихті, промислового місті в Нідерландах” (“*Those green articles of NAFTA, the pack snarls, represent the most fundamental threat to sovereignty ever faced by this nation – an “economic Maastricht”, no less*” [Insight on the News (Washington), October 11, 1993]);

3) міфони́ми, імена вигаданих персонажів книжок, фільмів: *Godzilla* – “хтось/щось величезних розмірів (по імені доісторичного монстра, персонажа японських фільмів)” (“*a Godzilla of a condominium tower*”, “*Google is the Godzilla of search engines*” [dictionary.reference.com]), *Klingon* – “вигадане ім’я гуманоїда, персонажа телевізійного серіалу *Star Trek*; мова гуманоїдів” (“*The site is also available in synthetic languages like Klingon*” [TechCentral, September 2, 2003]).

Загальновідомі факти утворюють семантику найменування і стійко пов’язуються з конкретними онімами, що дозволяє вживати лінгвальні інновації, утворені за їх допомогою, без додаткового пояснення [4]. Асоціації і сенси, що передаються власними назвами, відбивають мовний досвід індивідуумів. Правильне розуміння онімів можливо за наявності у комунікантів загального фонового знання цих лінгвокультурних феноменів.

Неологізми, компонентами яких є оніми, розподіляються за декількома тематичними групами:

1) політичні неологізми: *Schengen* – “ угода з контролю меж, підписана в Шенгені (Люксембург) в червні 1985 року Францією, Західною Німеччиною, Бельгією, Нідерландами, Люксембургом, а пізніше низкою інших країн” (“*One reason why Italy is being gently debarred from the Schengen club is that its immigration laws are lax*” [Economist, September 16, 1989]), *Clintonomics* – “економічна політика президента США Б. Клінтона” (“*Are his positions as a candidate and his overall record accurate guides to what has been called “Clintonomics” – Clinton’s agenda for America’s economic future?*” [Investor’s Business Daily, April 24, 1992]);

2) неологізми сфери медицини: *West Nile Virus* – “вірус африканського походження, який передається людині через москітів і викликає енцефаліт” (“*In 1999, a deadly strain of West Nile virus struck parts of the northeastern United States*” [englishtips.org]);

3) лінгвальні інновації сфери культури, розваг та дозвілля: *dress-down Friday* – “у США, день, зазвичай п’ятниця, коли припустимим вважається менш офіційний стиль одягу на виробництві” (“*Dress-down Friday*” has become so popular in the US that it is beginning to spread into the rest of the week” [The Times, January 26, 1995]).

Серед нової лексики, утвореної за допомогою онімів, виокремлюються:

власне неологізми, що мають нову форму і передають нове значення, такі як, *Majorism* (*Major* (n, a proper name) + *-ism* > *N*) – “ політична і економічна політика британського Прем’єр-міністра Дж. Мейджера (1990-1997)”: “*Though not personally mentioned and*

attacked by the opponents of Majorism, Melanchthon must be regarded as the real father of this controversy" [bookofconcord.org];

неологізми, які поєднують існуючу в мові форму з новим значенням, наприклад, *Middle England* ($n + n > N$) – “середній клас Англії за межами Лондона, що є носієм консервативних політичних поглядів”: *Though Middle England more commonly denotes the middle class of non-urban England, it also has connotations of "Deep England"* [www.answers.com];

лінгвальні інновації, що передають відоме поняття за допомогою нової форми: *New York minute* ($n + n > N$) – “короткий момент, мить”: “*You may not be too surprised to hear that "New York minute", for a very small amount of time, was coined far from that city*” [www.worldwidewords.org].

Нові лексичні одиниці, що утворюються морфологічними способами:

афіксація – *Bushism* (*Bush* + *-ism*): “*President Bush offered up a new entry for his catalog of "Bushisms" on Thursday, declaring that his administration will "never stop thinking about new ways to harm our country and our people"*” [www.msnbc.msn.com], *Clintonize* (*Clinton* + *-ize*): “*Clintonize, for example, has become shorthand for everything one perceives to be wrong with American culture*” [www.spinsanity.org], *de-Clintonize* (*de-* + *Clinton* + *-ize*): “*The choice of Senator Joe Lieberman as his running mate has enabled Gore to de-Clintonize his candidacy*” [www.spinsanity.org], *Clintonization* (*Clinton* + *-ization*): “*The term Clintonization was first used by syndicated columnist Paul Greenberg in a July 31, 1992 column discussing the rise of Hillary and Bill Clinton as "cultural icons" who, Greenberg predicted, would give rise to a "clintonized" culture blending "careerism" and "sentimentality", and valuing "instrumentalism"*” [www.spinsanity.org];

словоскладання – *Hellerwork* (*Heller* + *work*): “*Hellerwork is a system of bodywork that combines deep tissue massage, body movement education, and verbal dialogue*” [medical-dictionary.the freedictionary.com], *Pullman kitchen* (*Pullman* + *kitchen*): “*It's a student apartment hotel in which every room is a studio unit with private bathroom and Pullman kitchen*” [Usenet: rec.travel.europe], *Iraqgate* (*Iraq* + *gate*): “*Iraqgate refers to allegations that Presidents Ronald Reagan and George H. W. Bush built up Iraq's military right up until Saddam Hussein's invasion of Kuwait in 1990*” [en.wikipedia.org]; *Essex man* (*Essex* + *man*): “*The chase is on for Essex man*” [thesundaytimes.co.].

телескопія – *Clintonomics* (*Clinton* + *economics*): “*The main contribution of Clintonomics was to do relatively little harm to the favorable economic environment it inherited*” [www.aei.org], *Frankenfood* (*Franken(stein)* + *food*): “*The European public calls GM products "Frankenstein food"*” [en.wikipedia.org], *Frankenfish* (*Franken(stein)* + *fish*): “*Frankenfish is a 2004 creature horror movie dealing with genetically engineered fish in the bayou. The film was based on the snakehead fish incident in a Crofton, Maryland*” [en.wikipedia.org];

семантичними способами: метафора – *Casper* “солдат, який зникає під час виконання роботи, уникає роботи” < *Casper* – “привід, персонаж мультфільму”: “*Casper – slang for someone who always disappears when there's work to be*” [articles.latimes.com];

метонімія – *McTimoney* “спосіб лікування, названий по імені винахідника”: “*We are a group of independent specialists in the gentle yet effective whole-body treatment created by John McTimoney and refined by Hugh Corley*” [www.mctimoney-corley.com].

Неологізми, що мають оніми у якості компонентів, належать до різних сфер лексики: загальноновживаної (*Disneyland*), термінологічної (*West Nile Virus*), та субстандартної (*Casper*). Сленгізми мають більшу емоційно-експресивну насиченість і сприяють посиленню виразності і зображальних властивостей при вираженні емоцій і думок. Різні лінгвістичні засоби, що беруть участь у створенні неологізмів на основі онімів, сприяють високій мірі асоціативності, умотивованості й образності їх значень.

Сукупність власних імен є складним системним утворенням, органічно пов'язаним із загальноновживаними процесами. Вивчення онімів сприяє розширенню уявлення про мовну картину світу, способи репрезентації і об'єктивації її вербалізованого досвіду в мові. Перспективою подальшого дослідження неологізмів-онімів є їх функціональний аналіз на рівні дискурсу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Заботкина В. И. Новая лексика современного английского языка / Вера Ивановна Заботкина. – М.: Высшая школа, 1989. – 125 с.
2. Зацний Ю. А. Сучасний англомовний світ і збагачення словникового складу / Юрій Антонович Зацний. – Львів: ПАІС, 2007. – 228 с.
3. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / Александра Василиевна Суперанская. – М.: Наука, 1973. – 366 с.
4. Шокина И. М. Словообразовательная номинация на базе антропонимов в современном английском языке: автореф. дис. на соискание степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 “Германские языки” / И. М. Шокина. – М., 2006. – 25 с.
5. New Words / [Hargraves O.]. – Oxford University Press, 2004. – 320 p.
6. Original Selection of New Words / [Mort S.]. – Longman, Longman Guardian, 1986. – 219 p.
7. The Longman Register of New Words / [Ayto J.]. – Longman Group UK Limited, 1989. – 434 p.
8. The Oxford Dictionary of New Words / [Knowles E., Elliott J.]. – Oxford, New York, Oxford University Press, 1997. – 357 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Сергій Лежньов – старший викладач кафедри фонетики та практики англійської мови державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет», Горлівський інститут іноземних мов.

Наукові інтереси: неологія, соціолінгвістика.

Валентина Янсон – старший викладач кафедри фонетики та практики англійської мови державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет», Горлівський інститут іноземних мов.

Наукові інтереси: лексична семантика, словотвір.

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ КОМПЗИТИ І СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ З ПОЗИЦІЇ НОМІНАТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Ірина ЛЯХ (Кривий Ріг, Україна)

У статті розглядаються загальні положення теорії номінації і їх проєкція на термінологічну номінацію. Стаття містить аналіз номінативного потенціалу кардинальних частин мови у складі термінів-композицій і термінів-словосполучень.

Ключові слова: термінологічна номінація, терміни-композиції, терміни-словосполучення, номінативний акт.

This article deals with general principles of the nomination theory and their projection on the terminology nomination. It contains the analysis of the nominative potential of cardinal speech parts in the structure of terms-composites and terms-word combinations.

Key words: terminology nomination, terms-composites, terms-word combinations, nomination act.

Теорія номінації сьогодні постулюється як визначальна позиція для розгляду мовних одиниць [1:8]. Об'єктом дослідження є німецька гірничо-термінологія, предметом є композиції і словосполучення як засоби термінологічної номінації. Важливим аспектом номінації є фіксація зв'язку предмета і його імені, структури свідомості і її мовного аналога [6:63]. Номінативний аспект слова формується як результат відображення дійсності свідомістю людини. Матеріальна форма слова є опорою абстрактного мислення, а значення слова є відображенням його змісту. Номінація є об'єктивацією суб'єктивної структури свідомості індивідуума і одночасно засобом розповсюдження результату номінації в суспільній свідомості. Теорія номінації формується на перетині логіки і лінгвістики, мислення і мовлення. У цьому відношенні показовою є еволюція визначення поняття номінації. Номінація визначалася як закріплення за певним референтом того чи іншого спеціального знака [4:6]; мовне закріплення поняттєвих ознак, що відображають властивості предметів [Колшанский. – цит. по 5:37]; фіксація зв'язку структури свідомості і її матеріального мовного аналога; мовне документування особливостей пошуків людини з метою оволодіння відповідним предметом [3:24]. Значущість теорії номінації підкреслюється як необхідність з'ясування відображувальних потенцій білатеральних мовних одиниць [1:146]. У визначеннях фіксується поступ розуміння номінації від означування предмета до зв'язку номінації зі свідомістю, мисленням як засобом пізнання об'єктивного світу. Номінативна діяльність індивідуума втілюється в акті номінації, який відображує зв'язок мови і мислення. Номінація є багатоаспектним явищем: в акті номінації задіяні логіко-гносеологічні і лінгвістичні аспекти мовленнєвої діяльності. Акт номінації представляє собою певний лінгвокогнітивний процес, в якому можна визначити такі етапи: виокремлення об'єкта номінації і усвідомлення потреби у його називанні; осмислення і категоризація об'єкта номінації; встановлення зв'язку між означуваним і означуючим; закріплення за змістом певної матеріальної форми; врахування у процесі називання форм і правил

конкретної мови і етнокультурного контексту. Актом номінації є фіксація предметів і явищ об'єктивного світу мовними засобами та мовленнєво-мисленнєві операції, пов'язані з потребою у називанні, усвідомленій необхідності освоєння оточення. Акт номінації пов'язаний також з абстрагуючою діяльністю розуму, з класифікаційною діяльністю людини. Номінативний акт постає як акт пізнання об'єктивного світу й фіксації результатів пізнання у мовних формах. Найменування і закріплені за ним знак отримують доступ до внутрішнього лексику мовця і відображаються у свідомості людини як уявлення про об'єкт (концептуальна одиниця) та як назва об'єкту (слово або конструкція). Очевидно, на початковій стадії акт номінації є індивідуальним. Але об'єктивуючи певну структуру свідомості одного індивідуума, втілюючи ідею у словесний матеріал, акт номінації і його результат може стати здобутком багатьох мовців у межах конкретного мовного простору. Таким чином, в акті номінації втілюються одразу дві функції білатеральних мовних одиниць – номінативна і комунікативна. Номінативна функція мови разом із комунікативною є найсуттєвішими характеристиками мови, як відображення пізнавальної і комунікативної функції людської свідомості. Номінація можлива або як означування предмета як класу через експлікацію родової ознаки, або як означування через експлікацію однієї з ознак власне предмета.

Визначається пріоритет номінації по відношенню до інших функцій слова. Власне відношення до номінації і впливало на формування частин мови в їх сьогоднішньому розумінні, як розрядів слів, які забезпечують пізнавальну діяльність людини, що сприяло осмисленню і класифікації об'єктів буття. Основною позицією відображення дійсності є називання предмета і відображення його атрибутивних зв'язків: предмет – який?

Термінологічна номінація має денотативний (слово-предмет) і сигніфікативний (слово-поняття) аспекти. Визначальним фактором тут виступає співвідношення терміна, поняття й слова. Номінація поняття є причиною виникнення й умовою існування терміна, терміни є сигніфікативно орієнтованими словами. Сигніфікативний аспект термінологічної номінації є важливим для ментальної обробки інформації. В акті термінологічної номінації до загальномовних лінгвокогнітивних операцій додаються ще ментальні операції, пов'язані з визначенням та ідентифікацією наукового чи науково-технічного поняття, його узгодження з галузевою логіко-поняттєвою системою. Імя об'єкта має репрезентувати його у мовленнєвій діяльності і у мисленнєвих операціях з об'єктом. Матеріальна (зовнішня) форма терміна окрім відповідності правилам конкретної мови має відповідати правилам терміносистеми. Власне подвійна референція – узгодження змісту терміна з поняттям і необхідність існування терміна в умовах конкретної мови й обумовлює специфіку термінологічної номінації. Термін є продуктом вторинної номінації понять [7:3]. Саме вторинність значення терміна є бажаною і сприяє відбору і засвоєнню терміна в терміносистемі. Вторинні найменування вважаються мотивованими, такими що містять в собі посилання на базове або мотивуюче слово. Вторинні одиниці вже є похідними, оскільки частину або базу свого значення вони запозичують в мотивуючого слова. Це номінативні одиниці з подвійною референцією – не термінологічною: *der Ausbau* – розширення, добудова, і термінологічною: *der Ausbau* – кріплення. Тут проявляється важлива особливість іменника – його здатність актуалізувати денотативний або сигніфікативний аспекти номінації залежно від комунікативних завдань. Слово, утворене як результат вторинної номінації, матиме значення, яке може бути прогнозованим. Це важливо для термінології з її вимогою точності і зрозумілості терміна.

Один зі шляхів номінації – від змісту до вираження, ономасіологічний. Утворення терміна стає можливим спираючись на повнозначні слова (іменник, дієслово, прикметник та прислівник). Власне розділення частин мови відбувається за ономасіологічним принципом й онтологічними критеріями. Основними номінативними критеріями тут виступають категорія субстанції, предметності (іменник) і категорія ознаки (прикметник, прислівник і дієслово). Важливим є також питання умови виконання номінативної функції: однослівна номінація, кількаслівна номінація, можливість номінації через словосполучення, виявлення і формування певних правил термінологічної номінації.

Важливим питанням теорії номінації є питання номінативної цінності різних частин мови. Очевидною постає іменна номінація: переважання іменників у номінації. Це

пояснюється зовнішньою доступністю об'єктів номінації для людини, завершеністю форми, визначеними якостями і іншими зовнішніми параметрами предметів. Ознаки і дії сприймаються відповідно як вторинні, залежні від власне предмета. Так, приміром, є гіпотеза походження дієслова від іменника[4:30]. Номінативна функція притаманна різним частинам мови в неоднаковій мірі. Домінантна роль іменника у номінації є очевидною. До одиниць номінації належать також іменні словосполучення, аналітичні найменування, оскільки номінативний потенціал іменника поширюється на їхні складники і слугує стрижнем внутрішньої організації номінативних аналітичних конструкцій. Різноманітність синтаксичних позицій іменника, включаючи синтаксис речення і синтаксис словосполучення, також обумовлює функціональний потенціал іменника. Але найголовнішою є здатність іменника виступати еквівалентом поняття, дефініції – сигніфікативна функція іменника, яка кооперується з денотативною функцією іменника – називанням предмета як частини об'єктивного світу. Денотат є елементом матеріальної сфери, об'єктивною властивістю предмета як об'єкта, а відображення цієї властивості у мисленні у мовній формі є сигніфікатом.

У німецькій термінології гірництва основним засобом номінації є іменники, головно іменники – композити і словосполучення з базовим компонентом – іменником (виявлено близько 40 000 одиниць). Шляхом тотальної вибірки було виявлено, що субстантивні терміни-композити (35 278 од.) кількісно переважають терміни-словосполучення (4 890 од.). Очевидно, що атрибутивні (детермінативні, означальні) складники композитів і словосполучень як залежні і несамостійні компоненти у складі конструкції з головним компонентом-іменником можуть наочно показати сполучувальні можливості і номінативну активність різних частин мови. Аналіз атрибутивних компонентів термінів-композитів і термінів-словосполучень показав, що з масиву таких термінів атрибутивний компонент-іменник мають 22 470 іменників-композитів (64,02% від кількості композитів), а також 1878 іменних словосполучень без прийменника (38,5% від кількості словосполучень) та 1435 з прийменником (29,4%): *Dachabfall* – обрушення покрівлі, *Füllung der Gefäße* – завантаження скринів, *Bunkerung in Wagen* – бункеризація у вагонетках. Атрибутивний компонент-прикметник мають 4109 одиниць композитів (11,72%), а у словосполученнях – 408 одиниць (8,3%): *Blindschacht* – сліпий стовбур шахти, *schmale Strecke* – вузький штрек. Прикметник у німецькій мові є неоднозначним явищем. Особливістю німецького прикметника є переважання слів з якісним значенням: *klein, leicht*. Якщо ж ознаку предмета треба виразити через відношення даного предмета до іншого, коли в українській і російській мові застосовується відносний прикметник у сполученні з іменником: *настільна лампа, гірнична лампа*, то в німецькій мові натомість застосовується словоскладання: *Tischlampe, Berglampe*. Атрибутивний компонент-прислівник мають 225 композитів (0,04%), але такий компонент практично відсутній у структурі словосполучень: *Abwärtsbohrung- буріння висхідних свердловин*. Дієприкметники у формі Partizip II і Partizip I присутні серед атрибутивних складників композитів, та більше у складі словосполучень: *Gefrierendteufegliebina промерзання; geschlossener Damm* – закрита перемичка (див. табл.1). Дієслівні або віддієслівні атрибутивні компоненти у складі композитів (6792 одиниць, 19,4%) важко кваліфікувати однозначно через редуцію словотвірних формантів, принаймні на глибині 3-х кроків. У структурі словосполучення дієслівні форманти очевидні і складають 373 одиниці (7,6%): *im Berg arbeiten* – працювати у руднику (жарг.), *in Zimmerung setzen* – встановлювати кріплення. Але в таких словосполученнях дієслівний компонент не виконує атрибутивну функцію, тому нами лише фіксується. Отже, статистика показує, які номінативні класи слів є вираженням змісту й закріплюються в актах термінологічної номінації (див. табл.1). Кількісні показники також демонструють сполучувальні можливості частининомовних компонентів композитів і словосполучень та доводять здатність терміносистеми до саморегуляції, спираючись на закони і правила німецької мови.

Таблиця 1. Кількісні показники структурних компонентів композитів і словосполучень у німецькій термінології гірництва

Частиномовні основи	композити	35278 86%	словосполучення	4890 14%
кількість	число	відсотки	число	відсотки
Іменник	22470	63,7%	(I+I) 1878 (без прийменників)	38,5%
Дієслово (віддієслівний іменник)	6792	19,3%	373	7,6%
Прикметник	4109	11,7%	408	8,37%
Ступені порівняння прикметників	205	0,5%	8	0,16%
Числівники	340	0,96%	3	0,06%
Партицип I, II	176	0,48%	755	15,49%
Прийменники	873	2,4%	(I+ pr+I) 1435	29,4%
Власні назви, епоніми	88	0,25%	30	0,61%
Прислівники	225	0,64%		

Очевидно, що серед загального числа термінологічних конструкцій переважають іменники-композити (86%), іменні словосполучення складають відповідно 14% від загальної кількості вибраних термінологічних одиниць. Атрибутивними компонентами композитів можуть бути основи іменників, дієслів, прикметників, дієприкметників, числівників, прислівників (займенники неактивні.) Так само ці частини мови служать для утворення словосполучень з головним компонентом-іменником, але їхня активність є нерівномірною в утворенні словосполучень і у композитоутворенні. Кількісне переважання субстантивних словосполучень над дієслівними у гірничій термінології вказує на перевагу субстантивної номінації, яка вказує на предмет, над дієслівною номінацією, яка вказує на дію і тому є більш обмежуючою. Така тенденція демонструє властиву термінології здатність до саморегуляції, що визначає її як підсистему мовної системи. Потреба у називанні предметів регулюється всередині мовної підсистеми переважним використанням певних частин мови. Головний компонент-іменник у структурі конструкції є носієм граматичних характеристик всього комплексу в цілому і відносить весь комплекс конструкції до класу іменників. Приєднання іменника до іншого іменника призводить до редукції номінативної функції іменника як називання предмета, натомість основа залежного іменника отримує атрибутивну функцію, яка є властивістю прикметника: *Flözprobe* – *пластова проба*, *Schachtfeld* – *шахтове поле*. Перший означальний компонент композита у формі основи іменника отримує функцію десубстантивного відносного прикметника. Також перший компонент композита і словосполучення виконує дисимілятивну функцію і диференційну функцію. Бінарна модель при цьому є мікроконтекстом. Диференційна функція, властива синтаксичним конструкціям, особливо важлива для термінології, оскільки тут перший складник композита і атрибутивний компонент словосполучення позначає слово як елемент певної терміносистеми або тематичної групи, це запобігає полісемії і сприяє точності вираження поняття.

Таким чином підтверджується гіпотеза про вплив структури мовної одиниці на функціональні характеристики мовних одиниць і їх компонентів. Питання про відносини композита і словосполучення у системі мовних одиниць і у системі номінативних одиниць порушується у зв'язку з теорією лінгвістичних рівнів, оскільки композит є одиницею словотвору, а словосполучення – одиницею синтаксису. Попри розбіжності у структурі, їхньою основною функцією є номінація і кожна з одиниць мови виконує цю функцію на своєму рівні, використовуючи переваги структури задля виконання комунікативних завдань. Номінація є багатоаспектним явищем: означає процес найменування та результат цього процесу – власне найменування; номінація має змістовий (відображення у свідомості) та

формальний (лексико-граматичний) аспекти. Композитоутворення, як і утворення словосполучення задля номінації можна віднести до номінативних технік, оскільки і при утворенні композита, й при утворенні словосполучення наявні ознаки акту номінації і результат номінації у цільнооформленому або роздільнооформленому вигляді.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Загнітко А.П. Сучасні лінгвістичні теорії/А.П.Загнітко – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. – 219с.
2. Колшанский Г.В. Логика и структура языка/Г.В. Колшанский – М.: КомКнига, 2005. – 240с.
3. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке/Г.В. Колшанский – М.: КомКнига, 2006. – 128с.
4. Кубрякова Е.С. Части речи в ономазиологическом освещении/Е.С.Кубрякова. – М.: Наука, 1978. – 113с.
5. Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности/Е.С. Кубрякова. – М.: Наука, 1986. – 156с.
6. Кубрякова Е.С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения: роль языка в познании мира/Е.С. Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 555с.
7. Симоненко Л.О. Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку/Л.О.Симоненко //Українська термінологія і сучасність: Зб.наук.праць, Вип IV. – К.: КНЕУ, 2001 – С.3-8.
8. Языковая номинация. Общие вопросы [под ред. В.А. Серебrenникова, А.А. Уфимцевой]/Языковая номинация. Общие вопросы. – М.: Наука, 1977 – 357с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Грина Лях – старший викладач кафедри іноземних мов державного вищого навчального закладу «Криворізький національний університет».

Наукові інтереси: термінознавство, германістика.

ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛАТИНСЬКОЇ ХІРУРГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ VII КНИГИ ТВОРУ А. КОРНЕЛІЯ ЦЕЛЬСА "DE MEDICINA")

Володимир МАРТИН (Львів, Україна)

У статті розглядається аспект формування та функціонування латинської хірургічної термінології. Дослідження виконано на матеріалі VII книги твору Авла Корнелія Цельса "De medicina". Коротко подано зміни латинської хірургічної термінології від часів античності до сучасності.

Ключові слова: термін, Авл Корнелій Цельс, хірургічна термінологія, латинська мова, медицина.

The paper is concerned with the study of Latin surgical terminology formation and functioning. The investigation has been conducted on the basis of Book VII of "De Medicina" by Aulus Cornelius Celsus. The changes that Latin surgical terminology underwent from ancient times to present days have been highlighted.

Key words: term, Aulus Cornelius Celsus, surgical terminology, the Latin language, medicine.

Сучасний етап українського термінознавства характеризується тенденцією до впорядкування всіх наявних терміносистем з одного боку, та неоднозначністю інтерпретацій мовних явищ – з іншого. Показовим у цьому плані є явище словотвору в медичній (зокрема хірургічній) термінології.

Так, у радянські часи були написані роботи, які були спрямовані на вивчення дериватології, історичного розвитку, аналіз якісних змін в структурному значенні слова. Сюди відносимо праці, присвячені вивченню античних (К. Авдєєв, Г. Краковецька, Л. Смольська, В. Синиця) і неолатинських (В. Катеринич) медичних термінів.

На сьогодні дослідження медичної термінології українські вчені проводили лише в певних аспектах, зокрема: 1) історичному (В. Німчук, В. Передрієнко, Г. Дидик-Меуш), 2) діалектологічному (Я. Вакалюк, Й. Дзензелівський, В. Прокопенко), 3) етимологічному – греко-латинські термінолексеми (Г. Краковецька, М. Терехова). Лексику окремих підсистем медичної термінології аналізували І. Корнейко (радіологічної медицини), О. Петрова (шкірних хвороб), Т. Лепеха (судово-медична), Н. Місник (клінічна). Деякі принципи внормування медичної термінології розробляли О. Кіцера, М. Павловський, Л. Петрух, Я. Коржинський, Р. Стецюк, А. Ткач [10: 1].

Більшість праць, присвячених мові медичної галузі, побудовані на структурно-семасіологічному підході. Проте на сучасному етапі розвитку термінознавства немає праці, яка б всебічно висвітлювала систему утворення медичних термінів, зокрема латинською мовою. На сьогоднішній день питання дослідження латинської хірургічної термінології від античних часів до сучасності є інноваційним, що зумовлює **актуальність** дослідження.

Як відомо, медична термінологія латинської мови зароджується у I ст. н. е., про що свідчать збережені до наших днів твори А. Корнелія Цельса, Скрібонія Ларга, Плінія Старшого. Подальший розвиток знайшла вона в медичних трактатах Кв. Серена Самоніка, Марцелла Емпріка, Целія Авреліана, Теодора Прісціана та інших авторів.

Зупинимось на праці одного автора, якого беззаперечно вважають "батьком" античної хірургії – А. Корнелію Цельсу.

Для того аби стало зрозумілим, який величезний внесок вніс Авл Корнелій Цельс у розвиток наукової і художньої прози, слід спочатку коротко розглянути його діяльність як лікаря і письменника. Після того як Греція втрачає самостійність, і її здобутки переходять до Римської держави (146 р. до н. е.) перед багатьма грецькими вченими, філософами, поетами, а також лікарями відкривається шлях до Риму, куди вони принесли правдиве світло еллінської науки. За словами Горація: "*Graecia capta ferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio*" (Horatius, Epist., II, I, 155-156) ("Переможена Греція полонила дикого переможця і принесла науку в неосвічений Лаціум") (тут і надалі переклад власний).

Розвиток римської культури, головним чином від другої Пунічної війни, є виявом поступового процесу еллінізації, що пронизує релігію й звичаї римлян, їх мову, літературу і навіть законодавство – і створює культуру, яку можна порівняти з пальпоестом, з нижньою римською, а верхньою грецькою верствою письма [16].

З пробудженням римської національної свідомості при наполегливій підтримці Августа виникає спроба запровадити національну мову і в медицині. З'являється твір Авла Корнелія Цельса "*De medicina*", у якому за бездоганною латиною все ж відчувається основний вплив грецької мови. К. Даремберг вказує на велику заслугу Цельса у латинізації медичної термінології у передмові до видання свого твору: "*Celsi aetate parum abfuisse quin Romae universa medicina penderet a medicis Graecis seu liberis, seu servis*" ("У часи Цельса небагато бракувало, щоб у Римі вся медицина залежала від грецьких лікарів, чи то вільних, чи рабів")... і далі: "*Constat item, Celsum opere suo medicinam a peregrina servitute liberare Romanosque ipsa hac disciplina erudire voluisse*" ("Немає сумніву, що Цельс своїм твором звільнив медицину від чужоземного рабства і хотів навчити римлян саме цієї науки") [11: 14].

Проте найкращий медичний твір античності, написаний латинською мовою, не належить спеціалістові, а як вказують вчені, які займалися дослідженням праці римського автора, Цельса вважали компілятором. До речі, історія не знала ні одного видатного лікаря, римлянина за походженням, бо звичаї, забобони і патриціанська гордість не дозволяли, щоб поважний громадянин Рима займався справами, за які платили золотом. Про це свідчать слова Плінія: "*Solam hanc atrium Graecarum nondum exercet Romana gravitas, in tanto fructu raucissimi Quiritium attigere...*" ("Римська гордість ще не займалась тільки цією однією з грецьких наук, лише найменша кількість римлян бралась за це...") (Plinius, *Historia naturalis*, XXIX, 8, 17).

Лише згодом медициною стали займатись вільні громадяни. Освічені римляни: Катон Старший, Цицерон, Сенека, Пліній, Колумпелла, Варрон і навіть імператор Андріан вивчали медицину тому, що знання її належало до "доброго тону", як і знання інших видів мистецтва – поезії, філософії, красномовства тощо, але медичну практику залишали рабам.

Саме бажання пізнати різні галузі науки вплинуло на появу в Римі ранніх енциклопедичних творів, ініціатором яких можна вважати Катона. За ним пішли Помпей, Руф, Варрон, Пліній та інші, до яких зараховують і Цельса. Цельсові, можливо, й не спало б на думку займатися медициною, якщо б вона тісно не пов'язувалась з іншою темою. Адже рукописний примірник книги "Медицина" мав заголовок "*Artium liber sextus idemque medicinae primus*", і немає сумніву, що п'ять попередніх книг, які загинули, були про землеробство. На це вказує вступ збереженого твору "*De medicina*": "*Ut alimenta sanis corporibus Agricultura, sic sanitatem aegris medicina promittit*" ("Як землеробство обіцяє здоров'я") [12: 1-3].

Отже, книга про медицину є тільки одним розділом великого твору під назвою "*Artes*", у якому були також вміщені трактати про землеробство, красномовство, філософів, військову справу, законодавство.

Різноманітність праць Цельса є одним із доказів того, що він не міг бути лікарем-професіоналом, бо йому б не вистачило ні часу, ні можливостей спеціалізуватись у таких різних галузях науки. Це міг зробити тільки вільний і жадібний до знань римський громадянин.

Проте від інших енциклопедистів Цельс відрізняється тим, що його творчість аж ніяк не можемо порівняти з творчістю, наприклад, Плінія, який, крім корисних відомостей, насичує свій твір усякими небилицями, байками, оповіданнями, що не витримують жодної критики. Слід зазначити, що Цельс у своєму творі виявляє глибокі знання і критичне ставлення до фактів, які описував.

Хірургічна і офтальмологічна частина твору дозволяють зробити висновок, що їх автор – справжній митець, а це мистецтво можна набути тільки довголітньою практикою. Сучасні дослідники Цельса оцінюють його головним чином як хірурга. "Спірним є питання, чи становище Цельса професійне, чи ні, чи його твір перекладений з грецького тексту, чи написаний на основі власного досвіду, чи є компіляцією, але з аналізу цієї книги видно, що її автор чи компілятор мав практичний досвід у хірургії" [19: 869].

Від усіх інших енциклопедистів-еклектиків, компіляторів Цельс відрізняється тим, що, наводячи чужі думки, називає прізвище автора, а його критичне ставлення виявляється в тому, що він не стає навіть на захист Гіппократа, якщо немає для цього достатніх підстав.

До найкращих в історії пам'яток старовини належать "Вступ" автора, у якому в культурно-історичному аспекті показано картину розвитку медицини від найдавніших часів і Асклепія аж до Темісона і критично розглянуто точку зору трьох найвизначніших шкіл – догматиків, емпіриків, методистів. Цельс, однак, не приймає без застережень положень згаданих шкіл, а намагається знайти для свого твору самостійну основу: "... *indicandum est, quae maxima ex utraque parte dicantur, quo facilius nostra quoque opinio interponi possit*" ("... необхідно встановити, про що в основному йдеться обом сторонам, щоб легше можна було протиставити їм нашу думку") [12: 3].

Така мета Цельса ставить його набагато вище від інших компіляторів, головним чином пізніших. Твір Цельса являє собою підручник, у якому він систематично виклав тогочасні методи лікування, чого не зробив жоден стародавній лікар ні до Цельса, ні після нього.

Першу книгу автор починає з дієтичних вказівок для здорових і хворих людей, беручи при цьому до уваги будову тіла, стать, вік та пору року. В описі окремих форм патології (друга книга) він спочатку загально розглядає вплив пір року, погоди, і будови тіла на захворювання, добрі та погані ознаки хвороби, а далі спиняється на патології окремих захворювань. Починаючи з дев'ятої глави, обговорюється питання загальної терапії: пускання крові, пронос, переломи, розтирання, дотримування посту, викликання поту, а також різні дії харчування на людський організм. Третя і четверта книга присвячені спеціальній терапії, а саме: третя книга – лікуванню хвороб, які виснажують цілий організм, а четверта – лікуванню тих хвороб, які вражають окремі частини тіла. У п'ятій і шостій книгах викладено вчення про ліки. Тут дається короткий вступ з історії фармації, а також відомості про хірургічні захворювання. А для нашого дослідження особливий інтерес являють дві останні книги, присвячені хірургії. У сьомій книзі обговорюється хірургічна терапія, у восьмій – кісткові захворювання. Отже, можна вважати, що підручник Цельса охоплює майже всі галузі медицини: дієтику, терапію, хірургію, офтальмологію, дерматологію, десмургію.

У свою працю Цельс вніс факти з особистого досвіду. Адже, незважаючи на те, що він не був лікарем-практиком, сам проводив лікування. У стародавньому Римі вчена людина із знатного роду, обізнана з медициною, могла лікувати тільки членів своєї сім'ї і челядь, т. зв. "*familia urbana et rustica*", яких лікували у т. зв. "*valetudinaria*" (здравниці). Очевидно, що тільки цим можна пояснити практичні знання автора "Медицини".

Важливою заслугою Цельса в розвитку й прогресі медицини є те, що до сьогодення дня його думки, лікарські настанови і заходи зберегли свою вартість і застосування. Він перший описав чотири головні ознаки запалення (почервоніння, припухання, жар, біль), його винаходом є круговий розтин при ампутації, запроваджує вживання зуболікарського дзеркала і скріплювання дротом хитких зубів. Цельс виконував операцію жовчних каменів

іменованим до сьогодні Цельсовим розтином, а також перші пластичні операції на устах і носі.

Історичне і практичне значення методів Цельса, а також значення його твору стане чіткішим, якщо візьмемо до уваги бідність тодішніх засобів і недостатність медичних знань. Слід при цьому зазначити, що Цельс не знав як слід анатомії, а нервів не знав зовсім, і все, що не є м'язом називав "**nervus**": *...considerari debet nervos usne is locus sit an non sit...* (Cels. VII, II, 4) – "*...слід оглянути чи є в цьому місці сухожилля чи нема...*"; *Nam si sine nervis est, candenti ferramento aperiri debet.* (Cels. VII, II, 4) – "*Бо, якщо є без сухожилків, то слід його розкрити розпеченим залізом*".

Венозних судин не відрізняв від артеріальних, загально називаючи кровоносні судини "**venae**": *...ne qua vena incidatur...* (Cels. VII, XV, 1) – "*...щоб не перерізати якусь судину...*". Проте, у його творі нерідко можна зустріти обидва терміни на позначення понять "вена" чи "артерія", які вживаються у тексті поряд: *...et venae et arteriae...* (Cels. VII, XVIII, 1) – "*...і вени і артерії...*". Проте не дивно, що Цельс міг не знати таких тонкощів анатомії та фізіології, оскільки кровообіг відкрив значно пізніше у XVI ст. Уільям Гарвей.

При хірургічних операціях мусів користуватись тільки найпростішими інструментами, але в загальному добре розумів суть, завдання і можливості медицини.

Вже в часи Цельса римляни використовували хірургічний інструмент скальпель, яким користуються лікарі і сьогодні. Про це свідчать неодноразові згадки у творі "*De medicina*", де описуються операційні процеси: *...scalpello cutis crebro incidatur...* (Cels. VII, I, 1) – "*...скальпелем на шкірі часто робилися надрізи (надрізалися)*"; *...sine scalpello...* (Cels. VII, I, 2) – "*...без скальпеля...*"; *...necessaria vero opera scalpelli est.* (Cels. VII, II, 4) – "*...необхідно використовувати скальпель*".

Проте дуже часто автор у своєму творі не вживає слово скальпель, а замінює його синонімом "**ferrum**" – "залізо": *...sed quia magno malo vix sine ferro mederi licet ...* (Cels. VII, III, 4) – "*...але, оскільки, у випадку серйозної хвороби ледве можна вилікувати без заліза (скальпеля)*".

Крім скальпеля, у Цельса вживаємо ще цілу низку назв хірургічних інструментів, які використовували в часи античності при операціях: *Igitur si sub cute transversa fistula est, demitti specillum debet, supraque ea incidi.* (Cels. VII, IV, 1a) – "*Отже, якщо під шкірою знаходиться поперечно розміщений свищ, треба опустити хірургічний зонд і розрізати його над ним.*"; *...simul specillo et ferro persequendi.* (Cels. VII, IV, 1a) – "*...одночасно обстежити хірургічним зондом і залізом (скальпелем).*"; *Lamina vel ferrea vel aenea...* (Cels. VII, V, 3a) – "*Або залізна або мідна пластинка...*"; *...forfice extrahendum est.* (Cels. VII, V, 4a) – "*...потрібно витягнути щипцями.*"; *...vel manu vel forfice telum extrahendum est.* (Cels. VII, V, 4b) – "*...треба витягнути зброю або рукою або щипцями.*"; *...tребра iuxta forare, ab eoque foramina...* (Cels. VII, V, 4b) – "*...просвердлити свердлом біля цього отвору...*"; *...acu traicere ...* (Cels. VII, VII, 4b) – "*...проводити голкою...*"; *Exci<p>i hamulo et circumcidi debet.* (Cels. VII, VII, 5) – "*Потрібно захопити гачком і надрізати навколо.*"; *Sed hamulo summum eius foraminis excipendum...* (Cels. VII, VII, 7c) – "*Але гачком захопити верхівку цього отвору...*".

Після проведених операцій на тілі людини утворювались рани, які Цельс називає двома словами – "**vulnus**" і "**plaga**": *...maior plaga...* (Cels. VII, VII, 4e) – "*...велика рана...*"; *...sicut in vulneribus...* (Cels. VII, VII, 4e) – "*...як при ранах...*".

Зазвичай рани стягувались швами ("**suturae**"), на які накладалися пов'язки ("**linamenta**"), щоб утворився рубець ("**cicatrix**"): *...et oras vulneris suturae conprehendunt.* (Cels. VII, IV, 3a) – "*...і краї рани стягуються швами.*"; *...lin<a>mentum super<d>andum est.* (Cels. VII, VII, 4d) – "*...потрібно накладати пов'язку.*"; *...lin<a>mentum respurgendum est.* (Cels. VII, VII, 5) – "*...накласти пов'язку.*"; *...cicatrices in oculis extenuantur...* (Cels. VII, VII, 4a) – "*...рубці лікуються на очах...*".

Підсумовуючи усе викладене, можемо зробити висновки. Латинська хірургічна лексика часів античності дала могутній поштовх для утворення сучасних хірургічних термінів. Основоположником саме хірургічної мови в медицині можна сміливо вважати Авла Корнелія Цельса, оскільки саме він описав багато хірургічних операцій, процесів, приладів, матеріалів,

котрі до цього ніхто описати не наважувався чи просто з певних причин не міг цього зробити.

Слід зазначити, що такі терміни як *vulnus, sutura, cicatrix, scalpellus, vena, arteria, nervus* дійшли до наших днів, бо саме на заняттях з латинської мови та основ медичної термінології студенти вивчають вищенаведені поняття. При цьому латинська хірургічна термінологія часів Цельса вплинула частково і на українську медичну термінологію, оскільки такі терміни як *вена, артерія, скальпель* вживаються транслітеровано і в українській хірургічній лексиці.

Очевидно, що в межах однієї статті неможливо висвітлити всю структуру і сутність іменникових термінологічних одиниць мови Авла Корнелія Цельса. Проте, на нашу думку, вищенаведені факти можуть бути перспективою подальших досліджень античних творів на медичну тематику, зокрема і твору Цельса "De medicina". Це допоможе краще збагнути механізм творення та функціонування латинської хірургічної термінології від часів античності до сьогодення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Авл Корнелій Цельс О медицине (в восьми книгах) [под ред. Ю. Ф. Шульца]. – Москва, 1959. – 406 с.
2. Англо-український ілюстрований медичний словник Дорланда : у 2 т. – Львів : «НАУТІЛУС», 2002. – 2688 с., 820 іл.
3. Вейсман А. Д. Греческо-русский словарь / А. Д. Вейсман. – СПб : Гречко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 1899. – 1371 с.
4. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь : около 200 000 слов / И. Х. Дворецкий. – 6-е изд., стер. – М. : Русский язык, 2000. – 846 с.
5. Деркач П. М. Короткий словник синонімів української мови / П. М. Деркач. – Львів – Краків – Париж : Просвіта, 1993. – 208 с.
6. Мартин В. О. Опис історії виникнення, становлення і розвитку латинської хірургічної термінології / В. О. Мартин // Наукові записки. Серія "Філологічна", випуск 20. – Острог, 2011. – 245-250 с.
7. Новий англо-український медичний словник [близько 75000 термінів / ред. – упоряд. В. Л. Ривкін, М. С. Бенюмович]. – К. : Арій, 2009. – 784 с.
8. Словник медичної термінології латинсько-українсько-російський [20 000 слів / уклад. М. Ф. Кипович та ін.]. – К. : Державне медичне видавництво УРСР, 1948. – 442 с.
9. Содомора П. А. Греко-латинські префікси та їх відображення в українській філософській та медичній термінології / П. А. Содомора, В. О. Мартин // Проблеми української термінології. – Львів, 2011. – №709. – С. 116-120.
10. Цісар Н. В. Вторинна номінація в системі української медичної термінології: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Цісар Наталія Зіновівна; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2009. – 19 с.
11. A. Cornelii Celsi, De Medicina / libri octo, [rec. C. Daremberg], 1930. – 120 p.
12. A. Cornelii Celsi quae supersunt in : Corpus medicorum Latinorum ed. F. Marx, Leipzig, 1915. – 435 s.
13. Conspectus librorum et nomina Graeca : A. Cornelii Celsi medicina ed. F. Ritter / H. Albers, Köln, 1835. – 400 s.
14. Dr. med. Georgi Arnaudov Terminologia medica polyglotta, M. : Изд-во медицина и физкультура, 1966. – 1032 с.
15. Horatii Flacci Q. Epistolae / Q. F. Horatius ; [ed. L. Meuller]. – Wien : Editio stereotypa minor, 1930. – 303 s.
16. J. Ilberg, A. Cornelius Celsus und die Medizin in Rom, Heur Jahrbücher f. das klass. "Alterum", Bd. 19, Leipzig, 1907. – 377 s.
17. Medicinos terminų žodynas / V. Astra uskas, S. Biziuolevičius, S. Pavilonis ir kt. – V. : Moksals, 1980. – 996 p.
18. Stedman's medical dictionary / G. Stedman // 25-th Edition illustrated. – Baltimore : MD 21202, USA, 1990. – 1784 p.
19. The Oxford Classical Dictionary. – Oxford Univ. Press, 2005 – 1290 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Володимир Мартин – викладач кафедри латинської мови Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.

Наукові інтереси: мовознавча характеристика та класифікація термінів в латинській хірургічній термінології, способи та прийоми передачі їх у перекладі.

СПОСОБИ ТВОРЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Оксана ПЕТРЕНКО (Маріуполь, Україна)

Стаття є спробою проаналізувати способи словотворення науково-технічної термінології англійської та німецької мов, допомагає виявити актуальні тенденції термінологічного словотворення досліджуваних мов, а саме: запозичення, скорочення, термінологізацію, детермінологізацію.

Ключові слова: термін, науково-технічна термінологія, загальноновживані слова, похідні слова, складні слова, скорочені терміни, інтернаціоналізми, гібридотерміни.

The paper is an attempt to analyze the ways of word formation in of German and English scientific and technical terminology, to define current tendencies of terminological word formation, namely: borrowings, abbreviation, terminologisation, determinologisation.

Key words: term, scientific and technical terminology, words of general use, derivatives, compound words, shortened terms, internationalisms, hybrid terms.

Науково-технічний прогрес, перебудова соціально-економічної й політичної системи в країні насичують нашу мову новими поняттями, термінами. Останнім часом у сучасній лінгвістиці відзначається збільшений інтерес до вивчення особливостей і закономірностей становлення і розвитку науково-технічної термінології. Звернення до проблеми мовних процесів, що виникають при становленні термінології, дозволяє дослідникам ставити і розв'язуючи такі важливі для терміноведення питання як виявлення джерел формування, поповнення і розвитку термінології, визначення долі термінів, запозичених з інших термінологій, встановлення співвідношення національних та інтернаціональних термінів у термінології, вирішення проблеми авторства і тимчасового співвіднесення появи терміну, з'ясування ролі екстралінгвальних чинників у формуванні термінології та інше. Особливо актуальні такого роду дослідження для термінології нових областей знання, оскільки опис термінології будь-якої області діяльності є найважливішим етапом її розвитку.

Термін, за визначенням Б. Н. Головіна, – це "слова або словосполучення, які мають спеціальне значення, формують і виражають професійні поняття про наукові та професійно-технічні об'єкти та відносини між ними" [5: 5].

Технічна термінологія – це термінолексика, яка пов'язана з окремими галузями техніки, виробництва, промисловості. Термінологія (від лат. *terminus* – «кінець, межа» і гр. – «наука, вчення») – сукупність термінів якоїсь галузі науки, техніки, мистецтва або всіх термінів даної мови [3: 250].

Поняття "науково-технічний термін" можна визначити як номінативну групу (іменник або субстантивне словосполучення), пов'язану із певним науково-технічним поняттям, що має стійкий комплекс ознак: 1) системність; 2) наявність дефініцій; 3) тенденцію до моносемічності в межах окремої термінології; 4) відсутність експресії; 5) стилістичну нейтральність [1: 508-509].

Отже, основними ознаками технічного терміна є: стилістична нейтральність, відсутність емоційно-експресивного забарвлення; точність і незалежність від контексту; чіткість передавання суті поняття задля уникнення непорозумінь та неточності; тенденція до однозначності в межах певної термінологічної системи; пластичність, здатність до творення похідних термінів, системність. Крім того, кожний термін має термінологічне значення в межах зумовленої терміносистеми, стислість у плані вираження, змістовність, наявність визначення, яке чітко окреслює, обмежує його значення, інтернаціональний характер, адже наявність термінів-інтернаціоналізмів у деяких випадках полегшує міжнародне спілкування.

Залежно від категорії спеціалізації значення, науково-технічні терміни класифікують, як правило, таким чином:

1) загальнонаукові терміни, сферою вживання яких є майже всі галузеві термінології, наприклад: *напруга, потенціал* тощо;

2) міжгалузеві терміни, тобто терміни, які вживаються або в споріднених, або у віддалених галузях, наприклад: *leader* у гірничій справі має значення – «направляюча стріла копра», у слюсарній справі – «ходовий гвинт»;

3) вузькогалузеві терміни – це терміни, які вживаються лише в одній галузі науки, наприклад: *прикладне програмне забезпечення* тощо.

За структурою технічні терміни можна поділити на:

1) прості: непохідні (тобто терміни, які при синхронному аналізі не мають мотиваційних слів, наприклад: *дуга*) та похідні (терміни, у яких можливо виокремити мотиваційні основи та словотворчі афікси, наприклад: *запобіжник*);

2) складні – це терміни, які складаються з декількох основ, наприклад: *мікрохвиля*;

3) складені – це терміни-словосполучення, наприклад: *дросельний вентиль, галогенопохідні вуглеводні* [9: 506].

Дослідники проблем термінології виділяють зазвичай такі способи творення технічних термінів: 1) спосіб вторинної номінації; 2) словотвірний; 3) синтаксичний; 4) морфолого-синтаксичний; 5) спосіб іншомовних запозичень.

1. Спосіб вторинної номінації спостерігається в таких випадках, коли для позначення наукового поняття використовується існуюча в мові назва. Цей спосіб може базуватися на

основі метафоричних процесів, при переосмисленні назв за подібністю певних характеристик (*жила* – провід кабелю; *жила* – судина, в обох прикладах подібними характеристиками є зовнішня схожість та функція транспортування) [14: 318], а також на основі метонімічного перенесення назви (*вимір* – величина, яку вимірюють; *вимір* – процес визначення величини) [12: 75].

2. Словотвірний – один із найпродуктивніших способів терміноутворення за допомогою афіксів, скорочення слів, складання основ та слів (*склоцемент, агропром, надвиробництво*) [13: 136].

3. Синтаксичний – це спосіб створення термінів на основі вживання словосполучень для позначення понять (*журнал обліку господарських операцій*) [8].

4. Морфолого-синтаксичний – це спосіб утворення термінів на основі переходу слова з рязряду однієї частини мови в іншу, що базується на граматико-лексичному переосмисленні цього слова (*насосна*) [7].

5. Стосовно способу іншомовних запозичень, слід відзначити, що найбільший відсоток становлять латинізми: *конденсатор* (від лат. *condensare* – згущую), *детектор* (від лат. *detector* – відкривач). В українській технічній термінології присутні запозичення з грецької мови (*реостат* (від гр. – янтар, напруга), із французької та англійської мов (*ізолятор* (від фр. *isoleur* від *isoler* – роз'єднувати); *скрап* (від англ. *scrap* – відходи, метал), з німецької мови (*зумер* (від нім. *Summer* від *summen* – дзиччати). Окрему групу іншомовних запозичень становлять одиниці вимірювання, наприклад: джоуль (від прізвища англійського фізика Дж.-П. Джоуля), *ампер* (від прізвища французького хіміка А. Ампера) тощо.

Всі технічні терміни в німецькій мові мають такий же спосіб утворення термінів, як і в англійській, та можуть бути умовно розділені за способом їхнього утворення на наступні групи [6: 9]:

терміни – загальноновживані слова. Вони утворені способом термінологізації або збігаються по звучанню із загальноновживаними словами. Наприклад: **нім.** *Leistung* – виконана робота, (електрот.) потужність, (машин.) корисна дія, (фіз.) електрична робота динамомашини; **англ.** *round* – коло, (гірн) комплект шурупів, (мет.) подача, (машин.) цикл, (харч) бродильний чан;

терміни – похідні слова – утворені шляхом афіксації. Наприклад: **нім.** *tragen* – Träger – балка; *Welle* – Welligkeit – хвилястість.

У термінології інших галузей систематичної спеціалізації значень суфіксів майже не ведеться. Тому тут суфікси мають ширше значення, вказуючи на категорію, до якої відноситься поняття. Наприклад, за допомогою суфіксів *-er, -or, -ist* в англійській мові утворюються іменники на позначення працівника-фахівця: *designer, operator, philologist*, а також машини – верстати, інструменти, прилади: *cutter, computer, modulator*. За допомогою суфіксації можуть бути утворені нові терміни і слова, що виконують у реченні роль іменника, прислівника або дієслова.

Крім того, за допомогою суфікса терміни можуть отримати якусь властивість або позбавитися її. Так, прикметники із суфіксом *-bar* в німецькій мові мають дієслівну основу і демонструють своїм значенням здатність предмета досягти певної якості. Наприклад, у німецькій мові лексема *kuppelbar* (від *kuppeln* – «з'єднувати; зчіплювати») перекладається українською мовою як «здатний бути з'єднаним», але не як «з'єднаний»; прикметники *anwendbar, verwendbar* – як «застосовний» (тобто який можна застосувати), *erreichbar* – «досяжний» (тобто який можна досягти), *tragbar* «переносний» (тобто той, що дозволяє перенесення) тощо.

Суфікс *-los* означає відсутність у терміна певної якості. Прикметники з цим суфіксом утворюються як від іменних основ, так і від дієслівних: **нім.** *Wrasenleitschirm studentlos ausschwenkbar zur Vergrößerung des Ansaugraumes*. Прикладами таких прикметників можуть бути також наступні лексеми: *regellos* – неправильний, безладний, *farblos* – безбарвний, *stromlos* – позбавлений струму, *drahtlos* – бездротовий. Аналогічне значення має суфікс *-frei* («вільний від чого-небудь»): *verzerrungsfrei* – вільний від перекохувань, *störungsfrei* – без перешкод тощо.

В англійській мові додавання префікса *pre* використовується для передачі ідеї випередження за часом або по положенню: *predesign* – ескізний проект. Префікс *inter* походить від латинського слова *inter*, що означав між, серед: *interchangeability* – взаємозамінюваність. Префікс *trans* означає через, за межами: *transition* – перехід.

Дієслівний префікс *ent-*, в німецькій мові, додає дієслову протилежне значення чи значення видалення: *entladen* – розряджати, *entdampfen* – зменшувати загасання, компенсувати втрати, *entgasen* – знегажувати (лампи), *entionisieren* – деіонізувати, *entmagnetisieren* – розмагнічувати, *entmodelln* – демодельювати, *entwässern* – сушити; збезводнювати тощо. Не менш важливими для технічних інструкцій вважаються префікси *ein-* та *aus-*: *einschalten* – включати, *ausschalten* – виключати.

терміни – складні слова, а також термінологічні словосполучення. Наприклад: *Schleudergießverfahren* – відцентровий спосіб виливання; *Verschleißteil* – швидкоспрацьовувана деталь;

Утворення нових однослівних термінів шляхом словоскладання, при якому два або більш за слово або термін з'єднуються в один новий термін, наприклад: *propeller + fan propfan* (вінтоVENTІЛЯТОРНИЙ газотурбінний двигун). Утворення нових термінів за допомогою словоскладання належить до найменш «проблемних» способів термінообразовання за умови, що при переведенні відомий сенс всіх складових частин, що входять до складу нового терміну. При словоскладанні два або декілька слів або їх основу об'єднуються в один новий термін, який досить рідко набуває додаткового сенсу, що істотно відрізняється від простої смислової суми компонентів, що входять до нього.

Новий термін – складний іменник або прикметник – найчастіше утворюється шляхом з'єднання двох іменників, прикметника та іменника або дієслова та іменника. Об'єднання слів в англійській мові може відбуватися без сполучної голосної, за допомогою сполучної голосної, або за допомогою дефіса: *flywheel* – маховик *air+lock airlock* – повітряна розділова камера. Основний і визначальний компоненти композита в німецькій мові можуть бути з'єднані безпосередньо (наприклад, *Stromimpuls* – «імпульс струму», *Wechselstrom* – «перемінний струм») чи за допомогою сполучних елементів: *-(e)s-*, *-(e)n-*, *-e-*: *der Strahlungsrichtungswert* – міра спрямованості випромінювання, *die Funkenfolge* – частота іскрових розрядів, *die Gluhkathodenrohre* – лампа з гарячим катодом, *die Pferdestärke* – кінська сила, *der Phasenverschiebungswinkel* – кут зрушення по фазі, *der Leistungsimpulstransformator* – могутній імпульсний трансформатор. У багатьох композитах з галузі науки і техніки можна знайти інтернаціональну фугу *-o-*: *die Optoelektronik* – „оптична електроніка”, *die Chemoplaste* – „термореактивні пластмаси”.

Значний вплив на утворення технічної термінології має словоскладання. Значення складного слова – це перш за все те, що дозволяє йому означати той чи інший предмет дійсності, а тому, хто сприймає, співвідносити складне слово з певним предметом дійсності [10: 93]. Як справедливо зауважує Е. А. Василевська, «у тих мовах, де є словоскладання, воно є могутнім засобом поповнення словникового запасу і удосконалення граматичної будови мови» [4: 37]. Словоскладання відображає специфіку мови, оскільки разом з деякими загальними для багатьох мов рисами воно має національні, характерні тільки для даної мови, особливості, складаючи одну з відмінностей однієї мови від іншої. Під словоскладанням ми услід за О. М. Мороховським, розумітимемо «по-перше, тільки складання таких слів, з яких принаймні одне є знаменним, і, по-друге, вважатимемо, що складне слово є поєднанням двох словотворчих одиниць» [11: 117]. Наведемо приклади термінів, отриманих за допомогою прислів'їв (*Nahfunkwellen* – ультракороткі хвилі), дієслів (*Streichkarton* – крейдовий картон), прикметників (*Aufrollung* – накатка).

Слід наголосити, що переклад складних іменників у німецькій мові потрібно починати з останнього елемента (основного компонента), виділити сполучний елемент, щоб він не заважав відшукувати складові частини слова в словнику, і мати на увазі, що визначальний компонент може бути перекладено: 1) прикметником: *der Ölkondensator* – масляний конденсатор, *die Kippspannung* – критичне напруження; 2) іменником у родовому відмінку, що знаходиться після зумовленого слова: *die Öffnungszeit* – час розмикання (контактів реле), *das Induktionsfeld* – поле індукції; 3) іменником із прикметником, що знаходиться після

зумовленого слова: *die Magnetzündung* – запалювання від магнето, *die Masseverbindung* – зв'язок з корпусом; 4) цілою групою слів: *die Reibungselektrizität* – електрика, одержувана шляхом тертя, *die Ortungszeile* – лінія розгорнення на екрані локатора.

Проте існує певна різниця між якостями термінології німецької та англійської мов. Так, найбільш характерним для німецької науково-технічної термінології є надзвичайна поширеність складних термінів, тобто слів-термінів, що складаються із кількох складових елементів. У науково-технічній термінології англійської мови складні слова зустрічаються значно рідше. Для термінології англійської мови характерною є наявність термінологічних словосполучень, там, де в німецькій мові фігурує композит: *Industrieroboter* – *industrial robot*, *robotersysteme* – *robotic system*.

Нарешті, існує ще один засіб термінотворення – **скорочені терміни**, тобто утворені шляхом скорочення термінів або їхніх складових частин. Наприклад: *WE (Warmeeinheit)*; *UTF (Unterlagerungstelegraphie auf Freileitungen)*.

Зростання скорочень пояснюється тим, що складні слова і словосполучення громіздкі та незручні і, природно, з'являється прагнення передати їх коротко. Скорочення, як і цілі слова, можуть виступати в реченні в різних синтаксичних функціях і оформлятися морфологічно за всіма правилами англійської граматики, тобто приймати множину, уживатися в присвійному відмінку, мати визначення. Існують такі види скорочень: а) буквені скорочення – скорочене слово – його перша буква, а скорочена словосполука – перші букви компонентів: *E* – *east* – схід, *e-mail* – електронна пошта; б) складові скорочення, які є початковими складами компонентів словосполук. Вони пишуться злито і читаються як одне слово: *intercom* – *intercommunication* – інтерком, система зв'язку; в) усічені слова, при якому залишається початкова частина слова: *sub* – *submarine* – підводний човен.

Словотвір у термінології тісно пов'язаний з тенденцією до раціоналізації мовної економії. Дана тенденція виражається в активізації певних типів і моделей словотвору й, як наслідок цього, різного роду аббревіатур. За способом утворення всі німецькі скорочення можна розділити на такі групи:

а) буквені, наприклад, *E (Elektronenvolt)*, *A (Ampere)* ;

б) складові, наприклад, *Vak. (Vakuum)*, *RABOMA (Radial-Bohr-Maschine)*;

в) буквено-складові, наприклад, *FuMG (Funkmeßgerät)*, *U/min. (Umdrehungen pro Minute)*

[5: 38].

Значною мірою впливає на взаєморозуміння спеціалістів широке вживання загальноприйнятих англійських скорочень, які не мають еквівалентів у німецькій мові. Наприклад:

DNS – *Domain Name System* – *die Umwandlung der Namen der Webserver in eine Zahlenfolge*;

ISDN – *Integrated Services Digital Network* – *eine permanente schnelle Verbondung zum Provider und somit ins Netz*;

WAP – *Wireless Applieation Protocol* – *Damit können Internetseiten per Handy abgerufen werden*;

WWW – *World Wide Web* – *Internet*.

У сучасну епоху розвитку термінології велику роль грає тенденція до інтенсифікації процесу запозичення, що сприяє збільшенню числа новотворів. Одночасно запозичення викликають певні зміни в структурі словникового фонду, впливають на структурно-семантичні особливості термінів, змінюючи їхню внутрішню структуру, сприяючи формуванню омонімічних відносин.

Сучасні засоби масової інформації сприяють популяризації наукової термінології, роблячи багато термінів доступними широким шарам суспільства. Вони сприяють швидкому поширенню запозичених слів, перетворенню їх в елементи інтернаціональної лексики. Інтернаціоналізми, що, як правило, мають у мові іншомовний характер, ізольовані від побутового словника відсутністю можливості додаткових осмислень: у цьому сенсі вони – ідеальні терміни. Широке поширення одержав на сьогоднішній день спосіб утворення термінів, що базується на аглютинативному характері інтернаціональних слів. результати

виникають так звані «гібридні слова» або «гібридотерміни». Під гібридними утвореннями Е. Хауген розуміє слова, що частково складаються з іншомовних елементів.

Гібриди виникають як наслідок «морфематизації» іншомовних елементів, тобто включення запозичених морфем у процеси словотвору мови, що запозичує. Разом з тим гібридний словотвір – «спосіб підключення чужих слів не тільки до підсистем німецького словотвору, але й до етимологічних гнізд як форм збереження лексики в пам'яті носіїв мови» [15: 124], що, у свою чергу, підтверджує лінгвістичний закон про те, що кожне слово сплетене з іншим, чи то явні словотворчі етимологічні зв'язки чи понятійні співвідношення. У якості прикладів можна навести наступні: *Gesenkgravur* – рівчак штампа, *Hohlprofil* – порожнистий профіль, *Karusseldrehmaschine* – токарно-карусельний верстат, *Konsolfrasmachine* консольно-фрезерний верстат.

Однією з тенденцій у термінології є взаємодія останньої з різними лексичними шарами, загальнолітературною лексикою й термінами інших науково-технічних термінологій. Певний вплив на загальнолітературну лексику робить соціально-професійна стратифікація лексичного складу мови. До неї досить інтенсивно проникає спеціальна лексика, у зв'язку із чим відбувається детермінологізація останньої. При детермінологізації спостерігається опрощення поняття.

Як зауважують В. І. Сифоров і Т. Л. Канделаки, «острівці, що виявляються в загальноповсякденній мові терміноподібними, не збігаються за обсягом й глибиною з вихідними термінологіями в професійній сфері» [16: 26]. Проникнення термінів у загальну мову збагачує лексико-семантичні групи слів, сприяє перегрупованню значень, викликаючи тим самим зрушення в системних відносинах лексики.

Наука й техніка постійно розвиваються і вдосконалюються, а тому і науково-технічна термінологія продовжує розвиватися, поновлюватися, вдосконалюватися. Вона є відкритою системою, здатною розвиватися за сучасними дериваційними законами. У системі науково-технічної термінології відбуваються різноманітні лексико-семантичні процеси. Системні термінологічні лексико-семантичні групи підтверджують усебічне відображення широкого кола наукових і технічних понять. Між цими групами існує об'єктивний зв'язок, завдяки якому терміни зазнають постійних змін унаслідок появи в науці нових понять, змін у сутності певних понять тощо.

Як можна бачити з вищевикладеного, науково-технічна термінологія англійської та німецької мов розвивалася протягом тривалого часу і сформувалася в даний час в строго термінологічну систему. Усередині цієї системи склалися певні способи словотворення, міра продуктивності яких дає можливість визначити динаміку збільшення кількості термінів і подальші шляхи їх розвитку. Формування термінології відбувається як за рахунок ресурсів самих англійської та німецької мов, так і шляхом запозичення з інших мов. Це дає мові можливість розвиватися, робить термінологію інтернаціональною, що дозволяє вченим і фахівцям краще розуміти один одного. Окрім цього, зростаюча кількість аббревіатур свідчить про тенденцію економії мовних засобів і спрощення мови.

Питання термінотворення в науково-технічній літературі залишається відкритим і є дуже важливим для тих, хто має справу з термінологією будь-якої галузі науки і техніки.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Совет. энцикл., 1969. – 607 с.
2. Божно Л. И. Технические термины в немецком языке : пособие для преподавателей / Л. И. Божно. – М. : Высш. шк., 1961. – 78 с.
3. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ, 2001. – 1440 с.
4. Василевская Е. А. Словообразование в русском языке: очерки и наблюдения / Е. А. Василевская. – М. : Наука, 1962. – 132 с.
5. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах : учеб. пособие для филол. спец. вузов / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высш. шк., 1987. – 104 с.
6. Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения : учеб. пособие / Т. Р. Кияк. – К., 1983. – 300 с.
7. Кияк Т. Вузькогалузеві терміни як основа формування та квазіреферування фахових текстів / Т. Кияк // Вісн. нац. ун-ту «Львівська політехніка». Сер. Проблеми української термінології. – 2008. – № 620. – С. 3–5.
8. Кочан І. Варіанти і синоніми термінів з міжнародними компонентами / І. Кочан // Вісн. нац. ун-ту «Львівська політехніка». Сер. Проблеми української термінології. – 2008. – № 620. – С. 14–19.
9. Мельничук О. С. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / О. С. Мельничук. – К. : Наук. думка, 2006. – Т. 3. – 704 с.
10. Мешков О. Д. Словообразование современного английского языка / О. Д. Мешков – М. : Наука, 1986. – 208 с.

11. Мороховский А. Н. Слово и предложение в истории английского языка / А. Н. Мороховский. – К., 1980. – 216 с.
12. Наконечна Г. В. Українська науково-технічна термінологія. Історія і сьогодення / Г. В. Наконечна. – Львів : Кальварія, 1999. – 110 с.
13. Панько Т. І. Українське термінознавство: підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
14. Перхач В. Російсько-український науково-технічний словник / В. Перхач, Б. Кинаш. – Львів, 1997. – 454 с.
15. Розен Е. В. На пороге XXI века. Новые слова и словосочетания в немецком языке / Е. В. Розен. – М., 2000. – 190 с.
16. Сифоров В. И. Методологические аспекты терминологической работы / В. И. Сифоров, Т. Л. Канделаки // Проблемы разработки и упорядочения терминологии в Академиях наук союзных республик. – М., 1999–С. 21–30.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Петренко – асистент кафедри німецької філології Маріупольського державного університету.
Наукові інтереси: термінологія, робототехніка, нанотехнології.

АНГЛІЙСЬКІ МЕДИЧНІ ТЕРМІНИ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ: ПРАГМАТИЧНА ПЕРСПЕКТИВА

Діана ПЛИСАК (Івано-Франківськ, Україна)

У статті аналізуються особливості функціонування англійських медичних термінів у художньому дискурсі в прагматичній перспективі. Визначається їх емоційно-експресивне забарвлення в художньому творі.

Ключові слова: прагматика, англійський медичний термін, функціонування, емоційно-експресивне забарвлення, художній дискурс, когнітивна метафора, асоціації.

In the article the characteristic features of functioning of the English medical terms in the pragmatic perspective in the literary discourse are analysed. Their emotional and expressive colouring in fiction is determined.

Key words: pragmatics, English medical terms, functioning, emotional and expressive colouring, literary discourse, cognitive metaphor, associations.

На сучасному етапі розвитку суспільства відбувається активна інтеграція усіх сфер людської діяльності. Ця тенденція є характерною і для художньої літератури. Так у художньому дискурсі мають місце елементи майже всіх існуючих стилів (у тому числі і наукового), проте їх завдання змінюються і виконують особливу функцію, детерміновану специфікою самого художнього зображення і вираження.

Одним із основних елементів фахового дискурсу є термін. За визначенням І. В. Арнольд термін – це слово чи словосполучення, яке служить для чіткого вираження поняття, специфічного для будь-якої галузі знання, виробництва або культури, яке обслуговує комунікативні потреби у цій сфері діяльності людини [2: 81]. Виходячи із цього, основною функцією термінів є точне позначення наукових понять. Особливості функціонування термінологічної лексики в неспеціалізованому дискурсі розглядалися у роботах Л. А. Морозової, Е. А. Федорченко, В. А. Татарінова, В. Ф. Новодранової та інших. Разом з тим, когнітивно-прагматичний аспект їх використання залишається недостатньо дослідженим, хоча сама логіка формування і розвитку термінознавства, яка полягає в послідовній зміні прагматично-прескрептивного, класифікаційно-структурного і функціональних напрямів, передбачає такий характер дослідження. З огляду на це, актуальним аспектом вивчення терміна є його функційно-прагматичні особливості. Тому метою статті є аналіз прагматичних особливостей функціонування англійських медичних термінів у художньому дискурсі. Для досягнення мети були поставлені такі завдання: 1) визначити мету використання англійських медичних термінів у художньому тексті; 2) окреслити особливості їх функціонування у художньому дискурсі.

Об'єктом дослідження є англійські медичні терміни. Предметом дослідження виступає прагматичний аспект їх появи у художньому дискурсі. Матеріалом дослідження є англомовні романи: L. Eldrich “Love Medicine”, R. Gordon “Doctor in Love”, A. Hailey “The Final Diagnosis” і “Strong Medicine”, A. Roberts “The Surgeon’s Perfect Match”, M. Webber “Claimed by the Desert Prince”, J. Matthews “The Royal Doctor’s Bride”, C. Marinelli “Billionaire Doctor, Ordinary Nurse”, K. Hardy “The Millionaire Boss’s Reluctant Mistress”, A. Andrews “Top Notch Surgeon, Pregnant Nurse”.

Як зазначає Ф. С. Бацевич, у використанні термінології завжди є прагматичне підґрунтя, яке визначається суб'єктом мовлення (тим наскільки вдало він володіє мовленнєвими

тактиками, обізнаний із правилами ведення діалогу, його референцією, прагматичними пресупозиціями тощо), адресатом мовлення (типами його мовленнєвого реагування, перлокутивними ефектами та ін.), стосунками між учасниками спілкування (формами мовленнєвого спілкування, вимогами соціального етикету), а також ситуацією спілкування, її тематикою [3: 32].

Проаналізувавши найбільш актуальні діади професійного спілкування медика, такі як: 1) *лікар – лікар* (колега, головний лікар тощо); 2) *лікар – медична сестра*; 3) *лікар – молодший медичний персонал*; 4) *лікар – пацієнт*; 5) *лікар – родичі пацієнта*. Найбільш поширеною є діада лікар-пацієнт. Крім того Ріта Чарон стверджує, що треба окремо дивитися на різні “стадії” (movements) в ході клінічного мовлення і слухання. Вона вказує на те, що спочатку настає стадія, коли пацієнт передає у той чи інший спосіб, яким чином проявляється захворювання, а лікар слухає і спостерігає, сподіваючись сприйняти, інтерпретувати і взяти до уваги те, що він чує і бачить. Іноді розповідь розкривається у діях, а не словах. Тобто наші розповіді мають елемент дії, розкриваючись не тільки у лінійному мовленні, але й жестах, рухах, часовому розгортанні подій і змінах положення тіла [5: 262]. При цьому лексичне наповнення і спосіб формулювання думок лікаря і пацієнта відрізняються. Фахівець медик переважно оперує професійною термінологією. Вибір лексичних одиниць термінологічного характеру відбувається не тільки відповідно до їх смислового навантаження, але й характеру їхньої іллокутивної сили. Оскільки це відбувається як при розмові лікаря, так і пацієнта, то кожен обирає певну мовну стратегію згідно з кінцевою прагматичною метою. У випадку лікаря використання великої кількості складної термінологічної лексики укріплює його статус мовця як фахівця, сприяє кодуванню інформації у присутності пацієнта.

У художньому творі завданням автора є передати адекватну комунікацію в різних професійних ситуаціях і з різним складом мовців, важливу роль при цьому відіграють терміни. Значення термінологічної лексики і її роль у цьому випадку суттєво ускладнюються, оскільки вся мета їх використання спрямовується на читача. Будучи частиною коду спеціального медичного тексту, у художньому терміни є носіями додаткової інформації. Вони відіграють важливу роль у підтримці і розвитку сюжетної лінії, створюючи тло професійної діяльності героїв та поширюючи на художній дискурс враження справжності. Вживання медичної термінології у тексті змушує читача повірити у реальність описаних подій, впливаючи на його сприйняття художнього твору: *In the fluoroscope Bell watched the path of the barium as it coursed first through the oesophagus, then into the stomach, and from there into the duodenum. Sharpened by the opaque liquid, the outline of each organ was clearly visible, and at various stages. Bell thumbed a button recording the results on film. Now he palpated the patient’s abdomen to move the barium around. Then he could see it – a crater in the duodenum. An ulcer, clear and unmistakable.* [9: 18].

Медичні терміни використовуються для передачі почуттів через відчуття, які є універсальними для представників усіх національностей і культур, оскільки відповідають базовим біологічним процесам. Таке використання автором термінологічних одиниць замість простого прямого називання почуттів допомагає читачу через психосоматичний процес зрозуміти те, що відчуває герой, оскільки у його досвіді такі біологічні відчуття вже присутні у тій чи іншій інтенсивності. Це ґрунтується на тому, що наше емоційне переживання подій впливає на функціонування організму, змінюючи звичайний характер взаємодії його систем. Таким чином, терміни є засобом надання образності тексту, даючи можливість автору керувати не тільки естетичними відчуттями читача, але і його сенсорним сприйняттям почуттів героїв, наприклад, почуття відрази: *Remorse struck me like a taste of some unpleasant drug.* [8: 110]; закоханості: *“And women? Surely at some stage of your life there’s been a woman who set your pulse racing, and made your chest hurt when you were apart, and made your heart do a little flip when you saw her again after being parted?”* [15: 174], *the racing pulse, the hurting chest and the little flip of his heart when he’d seen her putting on her sandals...* [15: 179], *Her entire body rocked to the hammering pulse coursing through her veins.* [6: 81]; схвильованості, страху: *...her pulse accelerating, knowing if she didn’t do it tonight she might never get round to doing it.* [6: 83], *There was some initial hyperventilating but I always, always wanted it.* [6: 129]; напруги: *Beth felt*

a knot of tension pull hard in her stomach. [6: 100]; уваги: He barely breathed, reluctant to move a muscle in case he missed the tiniest quiver. [6: 129]; шоку: ...what had just happened hit her squarely in the solar plexus. [6: 148]. На визначення почуттів впливають також контекст і ситуація, оскільки окремі види фізичних реакцій збігаються.

Медичні терміни, що використовуються як кореляти концептуальної метафори, з одного боку надають ситуації образності, розширюючи її межі, а з іншого – обмежують виділенням і підкресленням одних аспектів і приховуванням інших. Наприклад: POCKET BOOK – TENDEREST NERVE: “Don’t count on it.” O’Donnell smiled. “You’re about to touch a number of doctors on their **tenderest nerve – the pocket-book**” [9: 72]; FEELINGS – ANEURYSM: He flicked off the taps and drew a mental shutter on their one-night stand. He had **an aneurysm to clip**. [6: 23]; START FEELING THE SAME – TO BE INFECTED: There was a mixture of excitement and cautious optimism in the staffroom and she found it difficult not to be **infected** by it [6: 99]; KIND OF BREAKDOWN – INDIGESTION: The lab work isn’t back yet. I checked the **printer** a few minutes ago. My bet’s on **indigestion** [13: 176]; LOVE – DISEASE: I suddenly decided there was no point in selfdeception over the **diagnosis** any longer. I had to talk to someone. I drew a deep breath. “I’m terribly in **love** with her,” I said. [8: 115]. У цьому випадку терміни мають негативне забарвлення, оскільки пов’язані із проблемами, які змушують звертатися до лікаря. Отже, і в концепті референті вони підкреслюють чи створюють негативний елемент асоціативного сприйняття.

Безпосередній вплив медичної термінології можна спостерігати в романі “Кінцевий діагноз” Артура Хейлі, де автор показує вплив медичної термінології на героїв. Так, фрагмент із картки пацієнта має надзвичайно глибокий вплив на лікаря, оскільки він розуміє серйозність значення термінів, які формують описаний діагноз: *Last night he had scarcely slept; for hours he had lain awake, his mind turning over the full significance of the words written on the chart in Dr Lucy Grainger’s handwriting, “Vivian Loburton – suspected osteogenic sarcoma – prepared for biopsy.”* [9: 142]. Термін відтворює образ можливих наслідків і в результаті цього набуває емоційного навантаження цих наслідків, уявне відчуття болю, ускладнень, незручностей для життя, оточуючих і для нього як нареченого. Разом з тим, терміни в окремих випадках сприяють заспокоєнню та переконанню пацієнта. Розглянемо уривок із розмови лікаря і пацієнта у романі Артура Хейлі «Кінцевий діагноз»: *“In her voice there was a trace of doubt. Dr Dornberger was talking again. “Just let me remind you of the important things.” He was serious now, leaning towards her. “Point one: you may never have an **Rh-positive baby**,... Point two: even if your baby happens to be **Rh-positive**, you may not become sensitized. Point three: even if your baby were to have **erythroblastosis**, the chances of **treatment** and **recovery** are favourable.” He looked at her directly. “Now – how do you feel about it all?” Elithabeth was beaming. She had been treated like an adult and it felt good. “Dr Dornberger,” she said, “I think you’re wonderful.””* [9: 128-129]. У цьому діалозі лікар використовує термінологічну лексику для заспокоєння і переконання пацієнтки, показуючи, що він нічого не приховує і, як спеціаліст аналізує ситуацію з усіх її сторін. Пацієнтка ж хоча й не розуміє до кінця значення термінів, сприймає їх як вагоме підтвердження слів лікаря і ознаку його глибокого професіоналізму і обізнаності, в результаті чого заспокоюється і проймається довірою.

Терміни в романі можуть також використовуватися у різноманітних ситуаціях:

а) флірту: *“How have you been, Lucy? I haven’t seen you? Except in line of duty, for quite a while.”*

*She appeared to consider. “Well, my **pulse** has been **normal**; **temperature** around ninety-eight point eight. Haven’t checked **blood pressure** recently.”*

“Why not let me do it?” J’Donnell said. “Over dinner, for example.”

*“Do you think it’s wise? You might drop the **sphygmomanometer** in the soup.”*

“Let’s settle for dinner then and forget the rest.” [9: 52];

б) моделюванні жарту чи іронії: (акушер запитує патологоанатома) *Dr Charles Dornberger smiled and moved the telephone slightly away from his ear. He asked, “What can **obstetrics** do for your kind of **patients**?”* [9: 90].

Такий характер використання медичних термінів у художньому дискурсі піднімає питання про можливість вираження ними емоційно-експресивних відтінків. У світлі нових

термінознавчих концепцій відсутність конотації (образності, емоційності), тобто стилістична нейтральність, розглядається як вимога, що ставиться до ідеального терміна. Реальний же термін (термін «у живому функціонуванні» [4: 92]) має всі ознаки загальноновживаного слова, у тому числі образність й експресивність.

Г. О. Абакумова вважає, що при розв'язанні питання про емоційність та експресивність терміна необхідно враховувати кілька чинників. По-перше, терміни не існують у мові ізольовано, вони перебувають у певних відношеннях між собою і з словами загальнолітературної мови. Крім того, термінологічні системи різні за складом і за функціями, які вони виконують у мові. Терміни одних терміносистем більшою мірою наближаються до ідеалу (тобто позбавлені багатозначності, синонімії, омонімії тощо), інші – меншою. По-друге, необхідно розрізнати сферу фіксації і сферу функціонування термінів. Безумовно, в сфері фіксації (тобто у словниках, термінологічних стандартах і т. п.) термін неемоційний і неекспресивний. Однак основною сферою застосування термінів є сфера функціонування, вимоги до термінів у якій можуть не збігатися з їх реальним використанням. Залежно від жанру, теми, мети повідомлення, конкретного словесного оточення вони можуть набувати певного емоційно-експресивного наповнення, що є особливо характерним для художнього дискурсу [1: 85].

Отже, термін, як і загальноновживане слово, не позбавлений експлікаційно невиражених семантичних нашарувань, уявлень про знак, поняття, про деякі властивості і якості об'єктів (денотатів) і навіть – у деяких випадках – експресивності й емоційної оцінки. Ці додаткові семантичні нашарування й відтінки, а також цілеспрямоване їх використання мовцем (носієм мови), сформовані під впливом як мовних (лінгвістичних), так і позамовних (екстралінгвістичних) чинників, становлять прагматичне значення терміна.

У англійських медичних термінах емоційно-експресивне нашарування може бути закладеним в процесі творення, у зв'язку із використанням для цього метафор, які відображають подібність між медичним і загальновідомим явищами. Наприклад: *Alice in Wonderland syndrome*, *painkillers*, *Mosquito clamps* тощо.

Дослідження шляхів надання медичним термінам експресивного і емоційного забарвлення підтверджують думку Г. О. Абакумової про те, що одним із засобів надання термінові певного емоційно-експресивного значення є емоційно насичені слова, які вживаються як препозитивний або постпозитивний компонент терміна. У їх ролі можуть виступати, наприклад, прикметники у функції означення. У цьому випадку вони, як правило, не є термінами, а виступають епітетами, що характеризують термін, вносять емоційно-експресивний відтінок. Таке препозитивне у відношенні до термінів використання прикметників-означень з яскраво вираженим емоційно-експресивним наповненням є тим емпатичним прийомом, який дозволяє посилити виразність термінів. У романі цей прийом використовується з метою передачі ставлення героїв і автора до позначуваного терміном явища чи поняття у конкретній ситуації: *The lung had a honeycombed appearance, like ping-pong balls fastened together; then cut through the centre – a festering, evil growth that only the heart had beaten to the kill.* [9: 48]; *But personal abuse was another matter; no surgeon, unless grossly careless and incompetent, should have to take that.* [9: 61]; *...to the great advantage of a patient who, recovering later from some ailment which at first had proved troublesome, would never suspect the somewhat casual channels through which his eventual course of treatment had come.* [9: 67]; *And surgery meant amputation of the limb – with all speed once the diagnosis was confirmed – in the hope of containing the spreading, poisonous cells before they moved too far beyond the original site.* [9: 143]; *Dialysis might be magic but it couldn't work a miracle...* [14: 39]; *Besides, far from benefiting from my advice, the poor girl was becoming a flourishing neurotic.* [8: 67]. Терміни в романі можуть набувати емоційного забарвлення і в результаті використання стилістичних засобів на їх позначення, наприклад порівняння: (у морзі)... – *particularly when the organs were laid out, as they would be in a few minutes, making the place look like a butcher's shop.* [9: 86]; *Ryan's reassurance, even his presence, was kind of like dialysis for her soul...* [14: 39].

Терміни у ролі означення можуть надавати позначуваним явищам певних ознак, які створюють приємне чи неприємне враження. Загалом більшість медичних термінів

викликають страх, жаль, неприємні відчуття, пересторогу, можливо цікавість, у фахівців часто суто професійний інтерес, якщо це не стосується їх особисто чи їх близьких. Тому фактично можна стверджувати, що терміни самі по собі наділені у суспільстві певними прагматичними смислами, часто негативного характеру, що й актуалізуються при їх використанні автором у художньому дискурсі. Наприклад у контексті: “*Got a problem, Lucy?*” *It was his usual catarrhal, rumbling voice, but she was happy there was no unfriendliness.* [9: 129].

Слова можуть мати термінологічне значення і не термінологічне, що пов'язано із мовними процесами розвитку нових значень. Все ж певний логічно-асоціативний і причинно-наслідковий зв'язок між цими значеннями зберігається. Наприклад у мікроконтексті: *Perhaps I was still looking at the world through jaundiced eyes, but I soon became unable to concentrate, to feel enthusiastic about the exam, or to see any future in the medical profession at all.* [8: 43], слово *jaundiced* має два значення медичне: *affected with or as if with jaundice* і немедичне: *exhibiting or influenced by envy, distaste, or hostility <a jaundiced eye>*. Проте автор маніпулює подвійним значенням слова, оскільки у мікроконтексті підходить не термінологічне значення, а слова *I was still looking* вказують на те, що використовується саме медичне значення, так як герой справді перед тим хворів жовтухою. А у мікро контексті: *And I don't see people through Charlie's rose-tinted glasses or your jaundiced ones. She's OK.* [11: 296], використовується саме не термінологічне значення і маніпуляцій із значенням немає.

Висновки. Вибір лексичних одиниць термінологічного характеру відбувається згідно з їх ілюкативною силою. У художньому дискурсі медичні терміни є поліфункціональними: вони є носіями додаткової інформації, використовуються для створення враження справжності і впливають на сприйняття роману читачем. Медичні терміни надають анатомічності тексту, передаючи почуття через відчуття, які відповідають базовим біологічним структурам і процесам. Медичні терміни як кореляти концептуальної метафори, надають ситуації образності, розширюючи її межі і одночасно обмежують підкресленням одних аспектів і приховуванням інших. У романі автор демонструє вплив медичних термінів на героїв, у яких вони викликають тривогу, страх чи навпаки сприяють заспокоєнню та переконанню пацієнта, підтверджуючи слова лікаря і будучи ознакою його глибокого професіоналізму. Медична термінологія у романі використовується при флірті та моделюванні жарту чи іронії. Емоційно-експресивне забарвлення медичні терміни набувають у процесі творення і функціонування, що пояснює їх використання у ролі означення. У тексті роману воно формується за допомогою прикметників-означень, які виступають як препозитивний чи постпозитивний компоненти терміна або ж в результаті використання метафор і порівнянь.

У подальшому планується докладніше дослідження емоційно-експресивної природи англійських медичних термінів і аналіз випадків їх детермінологізації в художньому дискурсі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абакумова Г. О. До питання про експресивність терміна / Г. О. Абакумова // Мовознавство. – 1981. – №3. – С. 85-87.
2. Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике: [учебное пособие] / И. В. Арнольд. – М.: Высш. школа, 1991. – 140 с.
3. Бацевич Ф. С. Лінгвістична прагматика: спроба обґрунтування проблемного поля і дослідницької одиниці / Ф. С. Бацевич // Мовознавство. – 2009. – №1. – С. 29-37.
4. Татаринов В. А. История отечественного терминоведения. Аспекты и отрасли терминологических исследований: [хрестоматия] / В. А. Татаринов. – М.: Московский Лицей, 2003. – 532 с.
5. Charon R. Narrative Medicine: Attention, Representation, Affiliation / Rita Charon // Narrative. – Ohio State University Press. – 2005. – Vol. 13. – № 3. – P. 261-270. – Article Stable URL : <http://www.jstor.org/stable/20079651>

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

6. Andrews A. Top Notch Surgeon, Pregnant Nurse / Amy Andrews. – UK: Harlequin, 2008. – 187 p.
7. Eldrich L. Love Medicine (New and Expanded Version) / Louise Eldrich. – N.Y.: Harper Perennial [Modern Classics], 2005. – 394 p.
8. Gordon R. Doctor in Love / Richard Gordon. – London: Michael Joseph LTD, 1957. – 188 p.
9. Hailey, A. The Final Diagnosis [Окончательный диагноз/ А. Хейли] – М.: Айрис-пресс, 2006. – 352 с. – (Серия “Читаем в оригинале”)
10. Hailey A. Strong Medicine / Arthur Hailey. – G.B., Bungay, Suffolk: Richard Clay (The Chaucer Press) LTD, 1985. – 430 p.
11. Hardy K. The Millionaire Boss's Reluctant Mistress / Kate Hardy. – UK: Harlequin, 2009. – 192 p.
12. Marinelli C. Billionaire Doctor, Ordinary Nurse / Carol Marinelli. – UK: Harlequin, 2009. – 192 p.
13. Matthews J. The Royal Doctor's Bride / Jessica Matthews. – USA: Harlequin Books S.A., 2009. – 192 p.
14. Roberts A. The Surgeon's Perfect Match / Alison Roberts. – G.B.: Harlequin Mills & Boon Limited, 2006. – 186 p.
15. Webber M. Claimed by the Desert Prince / Meredith Webber. – U.K.: Harlequin, 2009. – 192 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Діана Плисак – аспірантка Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, асистент кафедри англійської філології факультету іноземних мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, прагматика, медична термінологія у художньому дискурсі.

МЕТАФОРИЗАЦІЯ ЯК ПРОДУКТИВНИЙ СПОСІБ УТВОРЕННЯ АНГЛОМОВНОГО ТЕРМІНА СФЕРИ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ

Мар'яна САЛАМАХА (Львів, Україна)

Стаття присвячена метафоризації як одному із способів семантичного утворення англійського терміна сфери охорони довкілля. Розглядається метафоризація і визначається її суть. Проаналізовано терміни досліджуваної сфери, які утворилися внаслідок метафоризації, підставою для якої є 1) зовнішня подібність; 2) функціональна подібність та 3) зовнішня і функціональна подібність. Здійснено спробу класифікації загальноновживаних слів, на основі яких утворилися терміни сфери охорони довкілля, на тематичні (лексико-семантичні) групи.

Ключові слова: семантичний спосіб утворення термінів, вторинна номінація, метафоризація, метафора, загальноновживане слово.

The article deals with the terms of environmental protection which were formed as a result of metaphorization. The definition of metaphorization is given and its nature is determined. The basis for metaphorization can be: 1) external similarity, 2) functional similarity, 3) external and functional similarity. An attempt has been made to compile a thematic classification of the words of general use that became the sources for the analyzed terms.

Key words: semantic method of term-formation, secondary nomination, metaphorization, metaphor, words of general use.

Оскільки нові поняття найактивніше з'являються саме в науці та техніці, потреба у вербальних засобах для їх позначення є постійним стимулом розвитку мови. Створюючи номінацію для нового поняття, яка відбувається шляхом від предмета до його позначення, науковці користуються наступними можливостями: 1) утворюють цілком нову назву, якої ще не існувало, і таким чином, користуються первинною номінацією; 2) запозичують назву з іншої мови; 3) утворюють слово на базі відомого кореня за допомогою морфемних засобів; 4) використовують вже існуюче в мові слово, тобто користуються внутрішніми ресурсами мови. Семантичний спосіб утворення термінів є характерним засобом утворення англійського терміна сфери охорони довкілля, хоча кількість термінів, створених за допомогою цього способу є невеликою, проте базовою. Його використання в термінології пояснюється тим, що понять науки і техніки більше, ніж слів для їх номінації. Під час такого термінотворення слово піддається семантичному розвитку, і, таким чином, його значення уточнюється і спеціалізується, що призводить до його термінологічного вживання. Семантичний спосіб термінотворення, тобто зміна значення слова чи постійного словосполучення, переважає над іншими способами, оскільки такі терміни є прості, короткі, лаконічні, від них легко утворюються похідні слова, вони доступні, легко засвоюються і запам'ятовуються завдяки звуковій формі, що дає певну опору для розуміння їхнього змісту.

Група англійських термінів сфери охорони довкілля, які утворилися внаслідок метафоризації загальноновживаних слів ще не була об'єктом окремого вивчення.

Мета дослідження – розглянути семантичний спосіб термінотворення, визначити сутність метафоризації, виявити корпус термінів сфери охорони довкілля, які утворилися в результаті метафоризації, поділити їх за ознаками подібності із поняттям, від якого вони утворилися та прокласифікувати загальноновживані слова на тематичні групи, що служили базою для утворення термінів.

Об'єкт дослідження – терміни сфери охорони довкілля, відібрані методом суцільної вибірки із фахових лексикографічних джерел та вжиті у наукових текстах, присвячених охороні довкілля та екологічним проблемам.

До термінів, утворених семантичним способом словотвору, зараховуємо як ті, які виникли внаслідок навантаження цілком нового лексичного значення, так і ті, що утворилися в результаті термінологічної спеціалізації семантики загальноновживаних слів. Особливість семантичного термінотворення, або семантичної деривації, полягає в тому, що в його результаті відбувається збагачення семантичної структури наявних у мові лексичних одиниць.

Так, В. Татаринів розрізняє такі етапи семантичного розвитку слова:

1) повний перехід сукупної семантики слова в утворений термін чи його спеціалізація – зуження, розширення (термінологізація); 2) часткове використання семантики слова, а саме її мотиваційно-семантичної ознаки (тропеїчне термінотворення); 3) конвенційне нарощування семантики терміна, його ідіоматизація (морфолого-тропеїчне термінотворення) [7: 188].

Семантичний спосіб термінотворення ще називають вторинною номінацією, тобто “використання вже наявних у мові номінативних засобів у новій для них функції – функції найменування” [5: 161]. Вторинну номінацію вивчали: М. Блек, М. Джонсон, Дж. Лакофф, В. Даниленко, Р. Цаголова, Н. Арутюнова, Д. Лотте, В. Гак, В. Петров, В. Телія, Н. Чернишова, М. Алексеева, О. Хаютін та інші.

Важливість вторинної номінації пояснюється тим, що завдяки їй термінологія збагачується кількісно, адже слова, які не були термінами, починають проявляти себе в термінологічній номінаційній функції, та якісно, оскільки при певних видах вторинної номінації, детермінологізації, термін отримує нове значення. Під час вторинної номінації форма слова залишається незмінною, перетворюється тільки семантика вихідної одиниці.

Поділяємо думку Суперанської А. В., що термінологічна номінація завжди вторинна стосовно загальної номінації (первинної), оскільки в загальноживаній лексиці практично вже все назване, а стрімкий розвиток науки та техніки постійно потребує нових назв [6: 29].

Для номінації спеціальних понять часто використовують існуюче в мові слово шляхом метафоричного або метонімічного переосмислення його семантичної структури, тобто метафора та метонімія є основними різновидами вторинної номінації і часто засобом називання нових понять сфери охорони довкілля. Причиною таких метафоричних номінацій є тісний зв'язок наукової і загальнонародної мови. Цісар Н. З. розрізняє об'єктивні та суб'єктивні чинники, які впливають на формування нової назви у термінології.

Об'єктивні чинники: 1) існування нового наукового поняття та його реалізація у певній мовній формі; 2) характерні особливості об'єкта номінації; 3) принципи називання у фаховій мові; 4) урахування вимог до терміна як одиниці наукової мови; 5) створення мотиваційної бази для домінування нового поняття.

Суб'єктивні чинники: 1) попередній досвід суб'єкта, який номінує (світогляд, професійна освіта, відчуття мовного стилю); 2) структура свідомості термінолога та особливості його мисленнєвих функцій; 3) індивідуальне бачення об'єкта номінації та виділення його характерних складових [8: 30].

Розглянемо детальніше один зі способів семантичного термінотворення, а саме метафоричне перенесення, або метафоризацію.

За останні десятиліття було проведено низку досліджень, присвячених проблемам метафоризації, які свідчать про глибоку зацікавленість метафорою. Представники різних наук досліджують феномен та сутність метафори, підвищену увагу до неї проявляють і когнітологи, які розглядають метафору як засіб пізнання дійсності. Останнім часом, виникла нова наука – метафорологія.

За визначенням літературного енциклопедичного словника, метафора – це вид тропа, перенесення властивостей одного предмета (явища чи аспекту буття) на інший за принципом їхньої подібності або за контрастом [4: 218].

У чому ж полягає суть термінологічної метафоризації? Носіям мови притаманна здатність виокремлювати певні якості і ознаки предмета завдяки спостереженню за реальністю, тобто ми можемо порівнювати нові явища з уже відомими і, таким, чином, пізнавати одні предмети через інші. Іншими словами, ми створюємо нові номінації помічаючи зв'язки подібності між уже знайомим нам і новим поняттям, тобто вирішальну роль відіграє зовнішня або функціональна подібність предметів. Метафоризація включає в себе і повсякденний досвід людини, а отже додає екстралінгвальні знання та емоції. Якщо ми порівнюємо нові явища з уже відомими, виникає певний вид порівняння, причому, це не таке порівняння, де присутні обидва порівнювальні предмети, а “приховане” порівняння, в якому слова “як”, “ніби” опускаються, але маються на увазі. Таким чином, “в семантичному механізмі метафори беруть участь чотири компоненти, які лише частково представлені в її

поверхневій структурі: основний і допоміжний суб'єкти метафори і деякі властивості кожного з них" [1: 23].

Одинарних термінів, які утворюються шляхом метафоризації, у досліджуваній сфері виявлено не багато. Очевидно, це пояснюється тим, що терміносистема охорони довкілля тісно пов'язана із загальноновживаною лексикою, яка номінує навколишнє середовище. Найчастіше, зустрічаємо метафоризовані терміни у складі термінологічних словосполучень, які виявляють їх семантичні ознаки. Нами виявлено 63 терміни, утворені метафоричним способом.

Наприклад, якщо слово *egg* вживається окремо у досліджуваній термінології, воно не виконує термінологічної функції. Однак, якщо *egg* вживається у складі термінологічного словосполучення, воно набуває метафоричного смислу і реалізує термінологічну ознаку. Порівняємо, *egg* – яйце і спеціальне *acid egg* – кислотне монтежу (герметична яйцевидна посудина для зберігання і переміщення кислот або інших рідин стиснутим повітрям). На основі метафоричного перенесення, підставою для якої є зовнішня і функціональна подібність, *egg* набуває статусу терміна на позначення яйцевидної посудини. Між *egg 1* і терміном *egg 2* є тісний семантичний зв'язок, завдяки спільним інтегральним семам – “форма” і “щільність”. Оскільки яйце є щільним і герметичним, то воно виконує захисну функцію для свого вмісту, тобто ні сонячне проміння, ні жодні речовини не потрапляють всередину. Створивши посудину для перевезення кислот, перед науковцями і техніками постала проблема її номінації. Оскільки посудина за формою нагадує яйце, то для суб'єктів номінації найочевиднішим варіантом стала лексема *egg*. Таким чином, порівнюючи і проводячи аналогії на концептуальному рівні, закладених в апарат мисленнєвих операцій, людина надає новому поняттю дуже схоже до попереднього поняття, а саме *egg* – яйце.

Зазначимо, що підставою для метафоризації терміна є:

1) Подібність об'єкта номінації за зовнішнім виглядом. Досліджуючи англійські терміни сфери охорони довкілля, нами виявлено, що трансфер загальноновживаних слів у терміні за подібністю форми, розміру, розташування частин відбувся у таких термінах: *ozone hole* – озонова діра, *fireball* – вогненна куля, *food chain* – харчовий ланцюг, *adsorption plate column* – поглинальна плитова колона, *adsorptive bubble separation* – бульбашко поглинальне вилучення, *bowl desilter* – чашоподібний відстійник намулу, *bucket elevator* – черпаковий елеватор, *looping plume* – петлястий струмінь викидів забруднень, *river channel* – русло річки та ін.

Слово *hole*, яке функціонує у загальнонародному вжитку із значенням – *a hollow place in a solid body or surface* [9], тобто щілина, отвір у чому-небудь, входить до складу термінологічного словосполучення сфери охорони довкілля *ozone hole*, та має значення “*a region of marked thinning of the ozone layer in high latitudes, chiefly in winter, attributed to the chemical action of chlorofluorocarbons and other atmospheric pollutants. The resulting increase in ultraviolet light at ground level gives rise to an increased risk of skin cancer* [9] – де, насправді, озонова діра – не є наскрізною в озоновому шарі, а це лише простір в озоносфері із зниженим вмістом (до 50%) озону. Тому, розріджений і тонкий шар озону, нагадує діру, що призвело до утворення терміна *hole* та реалізації семи “впадини”.

У наступному прикладі семи “зв'язності” та “подібності розташування частин” структурно та семантично наявні у загальноновживаному слові *chain* – 1) *a series of linked metal rings used for fastening or securing something, or for pulling loads*; 2) *a sequence of items of the same type forming a line* – ланцюг, ланцюжок та спеціальний термін *food chain* – *all animals and plants considered as a group in which one type of animal eats another and then is eaten by another animal* [10: 545] – харчовий ланцюг, який є зв'язною лінійною структурою ланок, кожна з яких пов'язана з сусідніми ланками відносинами «їжа – споживач». Ланками ланцюга є групи організмів, наприклад, конкретні біологічні види. Зв'язок між двома ланками встановлюється, якщо одна група організмів є їжею для іншої. Порівнюючи ланцюг як поєднання металевих кілець, зазначимо, що перше кільце прикріплене до іншого лише з одного боку. Тому, такі ознаки як “лінійність”, “зв'язаність” та “тип розташування” і стали інтегральними семами, та використані для номінації нового поняття.

2) Функціональна подібність. Процес метафоризації терміна відбувається за подібністю функції абсолютно різних об'єктів, їх ознак чи властивостей. Наприклад, слово *rabbit* – *a gregarious burrowing plant-eating mammal, with long ears, long hind legs, and a short tail* [9] – кроль, у процесі метафоризації утворює термін *rabbit* – скребачка, яку використовують для очищення трубопроводів [2: 204]. На перший погляд, віднайти асоціативні зв'язки між такими зовсім різними поняттями є важко. Однак, враховуючи те, що кролі – гризуни, то ця ознака закріпилася за терміном як “спосіб чищення”, де сема “відламування” та “шкреботу” найповніше актуалізувалася в новому терміні.

Термінологічне словосполучення *orphan site* – “запущена, покинута ділянка” – використовує загальноновживане слово *orphan* – *a child whose parents are both dead* [10: 1001] – сирота. Простежимо еволюцію цього терміна шляхом асоціації: подібно до сироти, яка позбавлена опіки батьків і ділянка, аналогічно, позбавлена господарів, тобто перебуває в необробленому, занедбаному та покинутому стані.

Якщо зовнішня схожість за словами І. М. Кочан дає підстави для переосмислення лише загальноновживаних слів, то функціональна подібність – ще й термінів інших терміносистем [3: 81].

Так, слово *source*, термін у географії – “*the place where a stream or river starts*” [10: 1371] – джерело (води), верхів'я, витік, формує кілька терміносполучень сфери охорони довкілля: *point source* – точкове джерело забруднення, *stationary source* – стале джерело викидів, та ін. Звичайно, що в даних термінах *source* не означає лише місце витоку води. Тобто основою для порівняння термінів географії і охорони довкілля служить ознака місця початку (води – для географії і викидів – для охорони довкілля). Подібно до того, як струмок починається з джерела, так і джерело забруднення починається з певних заводів, фабрик, промислових будівель і т. п., номінованих терміном *source*.

Таким чином, у сфері досліджуваної термінології функціонують лексеми, які утворилися за допомогою вторинної номінації не тільки на основі загальноновживаних слів, а також і на основі зміни значень термінів з інших суміжних фахових систем, що призводить до процесу транстермінологізації.

3) Функціональна та зовнішня схожість.

Процес метафоризації на основі функціональної та зовнішньої подібності зустрічаємо у таких термінах: *flame curtain* – вогняна завіса, *acid egg* – кислотне монтежу, *molecular sieve* – молекулярне сито, *sedimentation basin* – відстійник.

Терміносполучення *atmospheric radioactive window* – атмосферне радіаційне вікно – “ясне небо для вихідної термічної реакції” [2: 30] у своєму складі містить загальноновживане слово *window* зі значенням – *an opening in the wall of a building or vehicle that lets in light and air, and is usually covered with glass* [10: 1640], тобто вікно, яке стало ключовим для утворення метафоризованого терміна. Тут виокремлюємо інтегральні ознаки як для слова так і для терміна: сема подібності – “отвору” та сема функції – “випуску або впуску” (повітря – в слові, радіації – в терміні).

Оскільки до процесу метафоризації залучена більшість загальноновживаної лексики, доцільною є їхня класифікація на тематичні групи, що дасть змогу виявити як джерела походження термінів, так і продуктивні способи термінотворення.

Пропонуємо наступну класифікацію тематичних груп загальноновживаної лексики, на основі яких утворилися метафоризовані досліджувані терміни, які вживаються в лексикографічних джерелах і наукових текстах:

1) природні явища, середовище – *absorbent lagoon* – поглинальний нагромаджувач (ставок для фільтрації стічних вод), *cooling pond* – охолоджувальний ставок, *disposal pond* – басейн для відходів, *point source* – точкове джерело забруднення, *sediment pond* – ставок-відстійник (для стічних вод), *urban stream* – міський водогін.

2) предмети побуту – *bed* – дно, русло, шар, *absorption bed* – поглинальний шар, *adsorption plate column* – поглинальна плитова колона, *confining bed* – водонепроникний шар, *seabed* – морське дно, *atmospheric radioactive window* – атмосферне радіаційне вікно, *bowl desilter* – чашоподібний відстійник намулу, *bucket elevator* – черпаковий елеватор, *coffin* – тара для перевезення радіоактивних речовин, *fireball* – вогненна куля, *flame curtain* – вогняна

завіса, *food chain* – харчовий ланцюг, *molecular sieve* – молекулярне сито, *plate tower counterflow* – протитечій на тарілчаста очисна споруда, *safe* – вогнетривка шафа, *sink* – стік, стічна канава (стічних вод), *tar balls* – смоляні кульки, *thermal blanket* – тепловий захисний шар.

3) споруди, будівлі, їхні частини – *greenhouse effect* – парниковий ефект, *adsorption packed column* – адсорбційна насадна колона, *cooling tower* – охолоджувальна колона, *cooling tunnel* – охолоджувальний тунель, *rod deck absorber* – вбирач пруту-площинного типу (споруда для очищення), *step aeration* – багатоступінчаста аерація стічних вод.

4) тварини – *rabbit* – скребачка (для очищення трубопроводів), *pig* – посуд для перевезення радіоактивних матеріалів.

5) продукти харчування – *acid egg* – кислотне монтежю.

6) одяг – *jacket* – оболонка, захисний шланг, *skirt* – загорожа; нижнє кільце перегінної колони.

7) частини тіла людини – *body of water* – водойма, *headwater* – верхів'я річки, *landfill cell* – камера ґрунтозасипного смітника.

Таким чином, класифікація загальнонавжваних слів на певні тематичні групи (ТГ) служить основою для позначення наукових понять та свідчить про системний характер формування термінологічних значень досліджуваної сфери.

У процесі опрацювання прикладового матеріалу нами виявлені дві найчисельніші тематичні або лексико-семантичні групи (ЛСГ), що є підґрунтям метафоризації термінів сфери охорони довкілля, а саме група предметів побуту та середовища, що, очевидно, свідчить про образність мислення.

Висновки. Проведений аналіз термінологічного корпусу сфери охорони довкілля засвідчує, що:

1) Семантичний спосіб терміноутворення є базовим для номінації нових спеціальних понять. Утворення англійських термінів сфери охорони довкілля шляхом семантичного словотвору підпорядковується загальним законам семантики під час якого нове термінологічне утворення тісно пов'язане із загальнонавжваним словом, на основі якого воно виникло. **2)** У своєму новому статусі термін реалізує себе як метафора чи метонімія відносно загального слова, де вони пов'язані між собою подібними, загальними рисами. **3)** Створюючи нові номінації метафоризація розширює і збагачує мову за допомогою новоутворень додаткових смислів, використовуючи головно наявний словниковий фонд, що свідчить про здатність самопродукування і самозбагачення мови. **4)** Термінологія сфери охорони довкілля перебуває у тісних зв'язках з усім лексичним складом мови. Постійний обмін словниковим фондом відбувається не тільки між різними терміносистемами, а й між термінологією та загальнонавжваною лексикою, що пояснюється замкнутістю досліджуваної термінології як системи. **5)** Метафоризація є одними із продуктивних засобів виникнення багатозначності слів, розвитку їх парадигми: синонімії, полісемії та омонімії. **6)** Нами виявлено, що у терміносистемі сфери охорони довкілля функціонують нечисельні випадки метафоризованих термінів (63), де метафоризація відбувається на основі 1) зовнішньої подібності, яка є продуктивним способом утворення термінів сфери охорони довкілля; 2) функціональної подібності та 3) зовнішньої та функціональної подібності одночасно. **7)** Термінологія збагачується непрофесійною загальнонавжваною лексикою, з цією метою здійснено їх поділ на тематичні групи: назви частин тіла, одягу, житла, тварин, і т. п., із яких виявлено найчисельнішу групу – групу предметів побуту. Таким чином, загальнонавжане слово володіє смислотвірним потенціалом, отримуючи статус термінів у межах досліджуваної термінології охорони довкілля.

Наступним етапом дослідження буде група термінів, утворених на основі метонімізації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс. // Теория метафоры. – Москва, "Прогрес", 1990.
2. Балабан Т. Англійсько-український словник-довідник інженерії довкілля. – Л.: Вид-во Держ. ун-ту "Львів. політехніка", 2000. – 400 с.
3. Кочан І. М. Метафора і метонімія як засоби створення українських радіотехнічних термінів // Вісник Львівського ун-ту. – Львів, 1990. – Серія філологічна. – Вип. 21. – С. 80–83.

4. Литературный энциклопедический словарь / п/р В. М. Кожевникова, П. А. Николаева. – М.: Советская энциклопедия, 1986. – 752с.
5. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство: Підручник. – Львів, 1994. – 216 с.
6. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология: Вопросы теории. – М., 1989. – 320 с.
7. Татаринов В. А. Теория терминоведения. Т. 1. Теория термина: история и современное состояние. М., 1996.
8. Цісар Н. З. Вторинна номінація в системі української медичної термінології: дис. на здоб. ... канд. філолог. наук. – ЛНУ ім. І Франка. – Львів, 2008. – 266с.
9. ABBYY Lingvo x3.
10. Longman Dictionary of Contemporary English. – International Students Edition.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Мар'яна Саламаха – аспірантка кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка, асистент кафедри іноземних мов для природничих факультетів.

Наукові інтереси – структура та семантика терміна, семасіологічне термінознавство.

ІСТОРИЧНІ ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ СИСТЕМНОГО КОМПЛЕКСУ НАУКОВИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ЗНАТЬ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Марина ТЕПЛОВА (Дніпропетровськ, Україна)

У статті представлені результати аналізу історичних шляхів формування англійської термінології комплексу наукових екологічних знань.

Ключові слова: термін, термінологія, діахронічний аналіз, системний підхід, період, лексико-семантична група, екологія, екосистема, галузь.

The article presents the results of the diachronic analysis of English ecological terminology formation.

Key words: term, terminology, diachronic analysis, system, approach, period, lexical and semantic group, ecology, ecosystem, branch.

З появою нових понять з'явилися нові слова та терміни, що позначають процеси захисту навколишнього середовища, переробки відходів, очищення природних водойм, стічних вод, рослин. Суперечність у відношеннях суспільства та природи у другій половині ХХ століття стали загрозливими. Став потрібним ретельний аналіз причин, які викликають руйнування озонового шару, кислотні дощі, хімічне та радіоактивне забруднення довкілля. Широко відомо, що навколишній мир, або біосфера, пройшов тривалий історичний розвиток. Самі люди породжені біосферою та підкоряються її законам. Проте, людина розумна та здатна оцінити сучасний стан природи та суспільства, пізнати закони їх розвитку та прийняти природоохронні заходи.

З розвитком екології все більшого значення набувають питання вивчення відповідної термінології. У нашому дослідженні ми спиралися на теоретичні праці з загальних питань термінології, зокрема, роботи С.В. Гриньова, А.С.Герда, С.Д. Шелова, Ю.Н. Марчука, Л.Б.Ткачової, М.Н. Володіної, Л.М. Алексеевої та ін. Екстралінгвістичні чинники, сформульовані в працях С.Г. Хижняка, С.В. Гриньова, С.Г. Казаріної, Л.В. Івіної, є досить перспективними з теоретичної та практичної точок зору, оскільки дозволяють скласти об'єктивне уявлення про зовнішні процеси формування терміносистем предметно-спеціальних мов.

У зв'язку з цим ми зробили спробу простежити становлення та розвиток термінології системного комплексу екологічних наук та співвіднести мовні факти розвитку даної області знань з позамовними. Як відзначає Л.Б.Ткачова, лише звернення до самої науки та техніки, співвіднесення фактів лінгвістичних з фактами науково-технічними, вивчення причинних зв'язків між соціально-економічними та мовними явищами дозволить дати вичерпну характеристику багатьом лінгвістичним процесам, що мають місце в термінології [5: 22]. Отже, за допомогою діахронічних досліджень можна встановити час та особливості розвитку термінологій.

Завдання даної статті – дати загальну характеристику англійської терміносистеми наукових екологічних знань, описати особливості її зародження та розвитку. Діахронічний аналіз надає можливість розкрити тенденції формування термінології, оскільки він є необхідною попередньою умовою упорядкування будь-якої термінології є дослідження історії її розвитку, а також дозволяє виявити об'єктивні тенденції формування термінології.

Без урахування таких тенденцій неможливе створення корисних та життєздатних матеріалів [2:187].

З точки зору А.С.Герда, «вироблення загальних принципів опису термінологій та практичних рекомендацій по їх упорядкуванню слід почати з виявлення головних тенденцій історичного розвитку термінологій» [1: 31]. Як зазначає С.В. Гриньов, відправною точкою діахронічних досліджень повинен бути час появи термінологічної лексики [2:187].

Здійснивши суцільний перегляд спеціальної англомовної літератури по екології, ми склали вибірку термінів загальною кількістю 5000 одиниць та піддали її соціолінгвістичному аналізу. Для дослідження історії розвитку терміносистеми екодисциплін були залучені праці з історії та теорії даної області знань, а також тлумачні, енциклопедичні, етимологічні та історичні словники англійською та російською мовами, за допомогою яких установлювався час появи окремих термінів. Основним джерелом інформації став електронний етимологічний словник англійської мови [6], який містить найдокладнішу інформацію про розвиток словосполучень.

При проведенні діахронічного аналізу був використаний системний підхід, що подає семантичні відношення між термінами у вигляді сукупності хронологічно організованих лексико-семантичних груп, що відображають стан екологічної термінології на головних етапах її розвитку.

У процесі свого розвитку термінологія комплексу наукових екологічних знань багато в чому співвідноситься з етапами розвитку термінологій, з якими вона пов'язана, а саме: біологія, медицина, хімія, фізика та ін. Діахронічний аналіз цих термінологій був проведений за допомогою встановлення синхронних зрізів історії термінології англійської мови.

Історію розвитку англійської термінології екології можна поділити на наступні періоди:

1. Перший період: з VII ст. до першої половини XIX ст.;
2. Другий період: з другої половини XIX ст. до першої половини XX ст.
3. Третій період: з другої половини XX ст. до сучасного стану.

Саме VII ст. стало точкою відліку у нашій періодизації появи термінів екології в англійській мові, бо історія самої мови, як прийнято вважати, починається з VII ст., моменту появи перших письмових пам'яток [3:71]. Розвиток лексико-семантичного поля «екологія» почався з найменування наступних понять: *water* – *вода* в 897 р.; *human* – *людина* в 1250 г.; *forest* – *ліс* у 1297 р.; *nature* – *природа* в 1275 р.; *earth* – *земля* у 1400 р., *condition* – *умова* в 1315 р. Ці слова, за С.В. Гриньовим, можна розглядати як прототерміни – спеціальні лексеми, що з'явилися у донауковий період розвитку спеціальних знань (тобто, до офіційного визнання екології як науки), і тому називають не поняття (яку виникають з появою науки), а спеціальні уявлення [2:189].

Ми вважаємо доцільним вважати, що англійська термінологія екології почала формуватися саме в цей період, оскільки проведені дослідження дозволило виявити низку прототермінів (473 одиниці), які з'явилися у даній області знань у цей час. Характерною рисою даного періоду є, перш за все, активне освоєння мінерально-сировинних ресурсів. Інтенсивний процес урбанізації, порушення природних ландшафтів у промислових та міських районах, неминучі в умовах жорстокої конкурентної боротьби та приватної власності на засоби виробництва, вимагали своєї номінації. Отже, у перший період досліджуване лексико-семантичне поле ще тільки починало складатися.

Другий період XIX століття став саме науковим періодом досліджуваної області знань, бо у 1866 році німецький природознавець Ернест Геккель у двотомній монографії «*Generelle Morphology des Organismen*» вперше назвав екологією один із розділів біології – науку про умови проживання організмів в оточуючому середовищі. «Під екологією, – писав Геккель, – ми розуміємо суму знань, що відносяться до економіки природи: вивчення усієї сукупності взаємовідносин тварини із середовищем, яке її оточує, як з органічним, так і з неорганічним, та, перш за все, її дружніх або ворожих стосунків з тими тваринами й рослинами, з якими вона має прямий або посередній контакт. Одним словом, екологія – це вивчення усіх складних взаємовідносин, які Ч.Дарвін називає умовами, що породжують боротьбу за існування» [3: 58]. В англійській мові термін *ecology* з'явився у 1873 році.

Лексичний склад виділених нами ЛСГ-1 та ЛСГ-2 кількісно змінюється. Так, калькість лексем у складі ЛСГ-1 поповнюється такими термінами як: *climax* у значенні *клімакс* (стійкий стан екосистеми, при якому її склад та цикли елементів питань знаходяться в рівновазі з умовами середовища) в 1918 році; *tsunami* – *цунамі* в 1904 році; *mutant* – в 1901 році; *ecosystem* – *екосистема* в 1877 році; *biosphere* – *біосфера* в 1899 році, *hydrology* – *гідрологія* в першій половині 19 століття; *biogenesis* – *біогенез* в 1870 році та інші.

ЛСГ-2 поповнюється низкою нових лексичних одиниць. Зафіксована поява *TC greenhouse effect* – *парниковий ефект, оранжерейний ефект* у 1937 році, *water pollution* – *забруднення води* у другій половині 19 століття; термінів: *pollution* – *загрязнение* в 1877 році, *recycling* – *переробка* в 1926 році та інші.

Даний період характеризується усвідомленням людиною її впливу на навколишнє середовище. Отже, виділяється нова ЛСГ – *nature management природокористування* (ЛСГ-3), яка включає терміни та ТС, що позначають зниження *родючості ґрунту* (*fertility of soil*), охоплююче все більш значні території, та ще ніким не контрольовану хижацьку *експлуатацію природних багатств* (*natural resources*). К. Мебіус, вивчаючи устричних банок, у 1877 році пропонує термін *ecosystem* – *екосистема* [4: 106]. Подальший розвиток терміну *ecosystem* відбувся в 1935 році, причому цей термін отримав широке розповсюдження на Заході, у той час коли в СРСР академік В.Н. Сукачов ввів синонім терміну *ecosystem* – *біогеоценоз*, що позначає будь-яку сукупність взаємодіючих живих організмів. Біогеоценоз відрізняється тим, що дана екосистема розглядається на деякій досить певній території та враховує вплив навколишнього середовища на взаємодію живих організмів.

Термін *biogenesis* утворений від грецьких слів *bios* "життя" + *genesis* "створення". Вперше цей термін використав англійський біолог Т.Н. Хакслі (1825-1895). Саме він розробив теорію про те, що живі організми походять лише від живих організмів. Пізніше значення терміну трансформувалося в наступне: створення органічних сполук живими організмами.

З початком промислової революції, природа перестала бути лише природним фоном. У цей період головною причиною змін стало видобування та використання палива – вугілля, нафти, сланців, газу, металів, а потім й інших корисних копалин. У круговорот речовин в природі почали включатися запасені колишніми біосферами речовини. Поява в біосфері цих речовин, споконвічно їй не притаманних, призвела до появи такого явища як парниковий ефект. Отже, з'явилась необхідність в його номінуванні. Термінологічне словосполучення *green house* (1664) *теплиця, оранжерея* зафіксоване у створенні терміну *greenhouse effect парниковий ефект, оранжерейний ефект* у 1937 році, у зв'язку з тим, що цей рік став жаркішим роком, хоч по даним багаторічних спостережень жаркішим останнім роком був 1800. Багато вчених вважають, що це природне явище відбулося завдяки глобальному потеплінню.

Лексичний склад підмови екології першої половини ХХ століття розвивався та поступово поширювався з появою нових понять. Починаючи з даного періода, екологія виявилася саме тією точкою, в якій перехрещувалися ідеї фізіологів, математиків, тваринників, і це сприяло тому, що в підмові екології почали з'являтися нові терміни та ТС, виділятися

різноманітні галузі. Так, наприклад, одна з таких гілок перетворилася у *biology population* – *біологію популяцій*. Даний період характеризується появою термінології досліджуваної області знань, і лексико-семантичне поле «Ecology» розширилося не тільки за рахунок поповнення ЛСГ – 1, ЛСГ-2, але й появою нової ЛСГ-3.

Лексичний склад формування англійської термінології екології другої половини ХХ століття якісно відрізняється від усіх інших, оскільки екологія протягом тривалого часу існувала як частина біології, та займалася з'ясуванням взаємовідносин організмів із середовищем проживання. Під взаємовідносинами при цьому розуміють як вплив середовища на організми, так і вплив організмів на середовище. Екологія розвивалась у рамках біології практично протягом цілого сторіччя – до 60-70-х років минулого століття. Зміст терміна *ecology* набув соціально-політичний, філософський аспект. Екологія стала проникати практично у всі галузі знань, з нею пов'язується гуманізація природничих та

технічних наук. Екологія при цьому розглядається не тільки як самостійна дисципліна, а як світогляд, покликаний пронизувати всі науки, технологічні процеси та сфери діяльності людей.

Із зростанням впливу людини на природу, термін *ecology* значно розширив межі свого первісного значення від *branch of biology* *галузь біології* до *human ecology* – *екологія людини*.

Якщо перша половина 20 століття характеризується тільки зародженням величезної кількості відгалужень науки, то у другій половині XX століття відбувається різкий кількісний стрибок. Подібний вибух характерний для стрімкого розвитку екологічної науки, який, у пешу чергу, пов'язаний із формуванням та фіксацією основних екологічних галузей: *ecology of fossils*; *behavioral ecology*; *bottom ecology*; *chemical ecology*; *cognitive ecology*; *community ecology*; *global ecology* та ін.

Лексико-семантичне поле «Екологія» значно розширилося за рахунок найменувань даних галузей науки. Так, із словом *ecology* було утворено 35 термінологічних словосполучень, у центрі яких знаходиться *ecology* в якості ядерного терміна.

Впродовж третього періода лексико-семантичне поле «*ecology*» поповнилося 1634 термінологічними одиницями.

Виявляється очевидним, що у третій період лексико-семантичне поле «*Ecology*» зростає значно скоріше, ніж у двох попередніх. Половина англійських термінів екології, а саме 1634 одиниці, що складає близько 50 % від загальної кількості розрозглянутих термінів, з'явилися у третій період, на етапі наукового й професійного підходу до проблем усвідомлення антропогенного впливу на навколишнє середовище, що пояснюється інтенсивним розвитком різноманітних галузей екології у цей період.

Як показало дослідження, на науковому етапі формування термінології комплексу наукових екологічних знань відбувається шляхом:

1. Залучення прототермінів: *water* – *вода*, *air* – *воздух*; *damage* – *шкода*, *earth* – *земля*, *forest* – *ліс*, *dose* – *доза*, *condition* – *умова*, *development* – *розвиток*, *situation* – *ситуація*, *conflict* – *конфлікт*, *daylight* – *чітко видимий простір* і т. ін.

2. Створення власних термінів: *ecosystem ecology* – *екологія конкретної екосистеми*; *climax of ecosystem* – *клімакс екосистеми (стабілізована кульмінаційна стадія розвитку екосистеми в умовах даної області)* та ін.

3. Залучення термінів з інших наук: *crīb* – (гідрологія) *зруб, зрубова скріплина*; *euclimax* – (біологія) *евклімакс, справжній кліматичний клімакс*, *isobar* – (метеорологія) *ізобара (лінія прямого тиску)*, *diversification* – (сільське господарство) *чергування культур* та ін.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Герд А. С. Основы научно-технической лексикографии / А. С. Герд Основы научно-технической лексикографии. – Л., 1986. – 73 с.
2. Гринев С. В. Введение в терминоведение / С. В. Гринев. Введение в терминоведение. – М., 1993. – 309 с.
3. Иванова И. П., Чахоян Л. П., Беляева Т. М. История английского языка / И. П., Иванова, Л. П. Чахоян, Т. М. Беляева. История английского языка. Учебник. Хрестоматия. Словарь. – СПб., 2001. – 512 с.
4. Кириллова Т. С. Проблема формирования научной терминологии (на материале названий медицины и экологии) / Т. С. Кириллова. Проблема формирования научной терминологии (на материале названий медицины и экологии): Дис. ... доктора филол. наук. – Астрахань, 1999. – 155 с.
5. Ткачева Л. Б. Основные закономерности английской терминологии / Л. Б. Ткачева. Основные закономерности английской терминологии. – Томск, 1987. – 200 с.
6. www.etymonline.com

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Теплова – старший викладач кафедри англійської філології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Наукові інтереси: термінологія, сучасні терміносистеми, когнітивний аспект у дослідженні терміносистем, концепти в термінології.

АНТРОПОНІМ ЯК СЕКТОР ЕТНІЧНОГО ОНОМАСТИКОНУ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ АНГЛІЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ КАЗКИ

Катерина ХУДИК (Чернівці, Україна)

Статтю присвячено виявленню антропонімів в етнічному ономастиконі лінгвокультурного простору англійської народної казки. Було проведено розмежування між чоловічими та жіночими антропонімами різних видів.

Ключові слова: етнолінгвістика, етнічна картина світу, етнічний ономастикон, антропоніми, койноніми, англійські народні казки.

The paper focuses on the differentiation and display of personal names among ethnic names which are used in English folk tales. Different kinds of male and female names have been singled out.

Key words: ethnolinguistics, ethnic onomasticon, ethnic mapping of the world, personal names study, koinonimy, English folk tales.

Характеризуючи неоднорідність ономастичного простору, А.В.Суперанска зазначає: «Окремі частини, на які поділяється ономастичний простір, можуть бути відповідно іменованими об'єктами які визначаються та називаються **топонімія, антропонімія, міфоніми, зоонімов, хремадонімія, астроніми** і т.п. »[3: 58].

Кожна частина являє собою, в свою чергу, структуру поля, що дозволяє говорити про сукупності ВН в системі де кожна одиниця якої, будучи пов'язаною з іншими одиницями за низкою параметрів, займає своє місце в центрі або на периферії поля [3:69]

У відповідності з логікою викладу представляється необхідним почати аналіз ономастикону англійської народної казки з антропонімів, оскільки саме люди, як правило, виступають в текстах в якості головних діючих персонажів.

Загальна кількість антропонімів, зареєстрованих в казкових текстах, складає 274 ЛО. Слід зазначити, що в ході дослідження власних імен людей особливої сутності набуває не тільки вивчення складу різних типів антропонімів, але і співвідношення всередині даного розряду чоловічих і жіночих імен, оскільки протиставлення чоловічий vs жіночий по праву вважається однією з базових бінарних опозицій в структурі картини світу [1: 15].

В корпусі досліджуваних текстів досить широко представлена група власних імен, що містить чоловічі імена – 44 ЛО – *Brock, Jock / Jack, Lutey, Jeems, Nicodemus, Porky, Harry*, etc.; Жіночі імена – 20 ЛО – *Judith, Janet, Jane, Ursula, Kate, Anne*, etc. Приклади жіночих власних імен *Ann Betty, May Margret, Sarah Anne* свідчать про існуючу традицію використовувати середні імена, що служили додатковим індивідуалізуючим маркером. **Випадки вживання середніх імен при номінації чоловіків відсутні.**

На ряду з ВН, широко поширеними на Британських островах, корпус досліджуваних текстів містить імена, що володіють відтінками екзотичності або піднесеними конотаціями. Такі власні імена, як *Eglantine, Celestine, Rosalind*, належать прекрасним супутницям святих – захисників християнства і більшою мірою властиві високому художньому стилю. Саме про нейтральний стилістичний характер даних імен свідчить їх семантика:

• *Celestina* – «фр. *Celestine* – букв, небесна, божественна » [4: 57];

• *Rosalind* – «ісп. *rosa linda* – прекрасна троянда» [4: 171]. У користь романського походження особистого імені говорить той факт, що, згідно фольклорним матеріалами, *Розалінда* супроводжувала італійського святого *Антонія*.

Цікаво відзначити, що різноманітність повних та скорочених власних імен майже виключає вживання в казковій традиції імен з зменшувальними суфіксами. У досліджуваному корпусі вони представлені лише поодинокими прикладами: *Billy, Johnny, Jemmy (Jimmy), Tommy, Sammy, Kattie, Dolly, Sally, Mally*. Номінації людей, більш складні за структурою, посідають значну частку в антропоніміці англійської казки та представлені різними типами.

Структура «*власне ім'я + прізвище*» використовується для позначення як чоловіків – 29 ЛО – *Widder Andrews, Ted Badley, Widder Beals, Billy Bowers*, etc., так і жінок – 8 ЛС – *Ursula Southel, Molly Whuppie, Bet Scarf*, etc.. У структурі даного типу прізвище використовується в поєднанні з повним, скороченим (*Ted Badley, Fred Lidgitt*) і, в окремих випадках,

зменшувальним (*Billy Bowers, Tommy Grimes*) власним іменем. Фамільні імена мають різні джерела походження, серед яких переважають одиниці топонімічного походження. Антропонім *Ann Betty Lutey* демонструє випадок використання особистого імені чоловіка в якості індивідуалізують знак в імені його дружини.

Тип антропоніма «ім'я + характеристика носія» розпадається на підтипи у відповідності з морфологічними і семантичними властивостями другого елементу словосполучення.

1. «Ім'я (власне або фамільне) + апелятив» і навпаки (58 ЛО). В даному підтипі можна виділити поєднання слів, в яких номінальною компонент характеризує титул (*Sir William, King John, Burd Ellen*); стать, побічно вік носія імені та його соціальний статус (*Master Besley, Goody Black, Miss Mary*); рід занять і особливості діяльності (*Farmer Smith, Jack the Giant Killer, Kate Crackemuts*); в менша ступеня зростання і зовнішній вигляд (Thumb); родинні стосунки (*Aunt Prudence*).

Окрім поширених монархічних і релігійних титулів *king, queen, prince, princess, cardinal* казкові тексти відображають уявлення про інших титули та звання. По відношенню до жінки благородного походження використовуються апелятивах *lady i burd*. Остання лексема етимологічно сходиться до іменника *bride* і вживається як еквівалент *lady* [6:221]. До складу чоловічих антропонімів входять лексеми *childe, earl, lord, sir*. розповсюдженим засобом ідентифікації особи є вживання лексичних одиниць *Mr, Miss, master / mas* '. Для характеристики соціального статусу жінки казка використовує у складі антропонімів лексичні одиниці *mother* («розм. матінка (про шанованою простий жінці)» [5: 76]) і *goody* («вуст. добродісна жінка; приблизно мати і дружина»). **Професійно-посадова характеристика та ідентифікація через підкреслення родинних і міжособистісних відносин виражені слабо.**

2. Підтип «Ім'я (влане) + ВН інших розрядів» (3 ЛО) представлений одиничними випадками (*Jack o'Kent, Sammy nro 'Kattie's*), в яких другий елемент словосполучення вказує або на місце проживання / народження героя, або на сімейні та родинні зв'язки. Антропонім *Jack o'Kent* можна розглядати як перехідну форму між вільним поєднанням двох ВН, належать до різних семантичних областей, і стійким поєднанням особистого та родинного імені.

3. «Прикметник + ім'я (власне)» (8 ЛО). Будучи компонентом складеного антропоніма, прикметники, як правило, містять вікову характеристику героя (*Old Jacob, Old*) або виконують індивідуалізуючу функцію (*Cunning Borley, Silly Billy*).

4. До перелічених складових антропонімів слід також віднести підтип «апелятив + ВН» (18 ЛО), особливим способом характеризує його носіїв. Майже у всіх випадках він представлений поєднанням імені номінальною, що позначає титул або звання (рідше – рід занять), з топонімом – назвою країни, графства, міста або об'єкта фізичної географії: *the Duke of Suffolk, the Earl of Coventry, Witch of Penmure, Sheriff of London, etc.*

Перераховані підтипи антропонімів демонструють переважання одиниць, що належать до чоловічої частини антропонімічного простору. До домінуючого способу ідентифікації героїв слід віднести вказівку на їх вік, становище в суспільстві, походження і місце проживання, а також на їх інтелектуальні і моральні якості.

Казкові тексти рясніють прикладами вживання імен називних (в тому числі і визначуваних ад'юнктом) в якості антропонімів. Даний тип (55 ЛО) включає позначення людей відповідно до особливостей їх походження або займаного положення в суспільстві (*Lord Mayor, the Abbot, the Cardinal, the King*); із характерною для них господарсько-виробничої або іншої діяльністю (*Farmer, Champion, tha Evil Eye*); із особливостями їх зовнішнього вигляду і віку (*Goldilocks, Tattercoats, Catskin*). Поодинокі приклади використання ВН даного типу свідчать про те, що номінація персонажів може бути обумовлена особливостями їх поведінки і звичками (*the Fearless Girl, Old Mother Wiggle-Waggle*); особливостями міжособистісних і споріднених відносин (*Granny / Grannie, the Goodman, Mamma*); необхідним етикетом (*His / Her / Your Majesty, Your Grace*).

В якості іменувань людей в англійській казці можуть функціонувати прикметники (*Stout*) або злиття форми словосполучень (*Hereafterthis, Caporushes*). Аналіз складу даного типу антропонімів дозволяє говорити про те, що англійській казці майже не властиво

вживання прізвиськ. Відібрані в текстовому матеріалі зразки (13 ЛО) – *Coo-my-dove, Master One-eye, the Evil Eye, Little Red Riding Hood*, etc. – Функціонують в якості додаткових імен, даних людині оточуючими людьми, і характеризують поведінку, вигляд і фізіологічні властивості іменованих. Так, іменник *shuffler* – похідне від *to shuffle* – «(1) човгати, волочити ноги 2) обманювати, хитрувати» [7: 98]. Актуалізація останнього значення досягається за допомогою контексту: > ... Him of whom it was said "he'll seawk lamp-oil through a 'bacco-pipe iv onybody'll give him a drought o 'ale to wesh it deawn wi'. "Anyway, Owd Shuffler could certainly "talk th 'leg off a brass pan", that's for sure [6: 102]. Прізвисьце коханого дочки графа *Coo-my-dove* є перенесенням іменування, даного голуба, в образі якого він вперше з'явився перед нею, і включає в свою структуру орнітонім *dove* і дієслівну одиницю *to coo* із значенням «воркувати», утворюючи, таким чином, синтаксичну композицію.

Результати, отримані в процесі аналізу фольклорного матеріалу, дозволяють говорити про наявність в ономастичному просторі казки як типових казкових героїв, так і реальних історичних осіб. Реальні антропоніми служать для позначення осіб, знайомих оповідачеві або службовців фоном з метою відтворення реальності зображуваних подій.

Антропоніміка народної казки характеризуються також присутністю в ній імен реальних осіб, які відіграли помітну роль в історії Англії. До них відносяться правителі (*Julian the Roman, William the Conqueror, King Henry VIII, King Edward III, Henry V*), представники знатних родів, політичні діячі і історичні постаті (*Lord Darcy, Lord Percy, Cardinal Wolsey, Sir Richard Whittington, Childe Lambton*), відомі чаклунки і віщунки (*Mother Shipton / Ursula Souteil*).

Окрему групу утворюють імена святих, шанованих християнами і є покровителями різних держав (*St George of Merrie England, St David of Wales, St Denys of France*), а також знакові постаті інших релігій (Mohamed). [6: 38].

Тим не менш, казкова традиція багата на вигадану антропонімію. Серед них переважають найменування героїв чоловічої статі, а саме: осіб королівської крові і їх оточення (*King Arthur, Guinevere his Queen, King Thunstone*); магів і чарівників (*Ormadine, Osmond, Merlin*); героїв низького походження (*Lazy Jack, Punch, Mr Miacca*). [6:35].

Окремі реальні і вигадані антропоніми не є діючими персонажами в англійських казках і використовуються оповідачем виключно в якості хронологічних і культурних маркерів.

Існуюче в фольклористиці дослідження не дозволяє точно встановити, чи є герой казок і балад *Childe Wynd (e) / the Childe of Wynde* реальною історичною особою позіція Дж. Джейкобса, що почав спробу розкрити етимологію даного імені, по цьому питання неоднозначна. На його думку, *Childe Wynd (e)* являє собою спотворене *Childe Owain* – ім'я валлійського героя, особливо популярного в VI столітті, – і, можливо, легендарне *Gawain* [6:8]. Антропонім *Mr Hickathrift* також займає проміжне положення між групами реальних і вигаданих імен. Як зазначає Дж. Джейкобе, людина на ім'я *Том Хікамріфт* існував у дійсності, однак на формування його образу, відображеного казкою, сильний вплив зробили скандинавські міфологічні мотиви [7: 10].

Як правило, в англійських казках засобом номінації чаклунів і чаклунок служать загальні імена (у тому числі і в індивідуалізуючій функції): використання власних імен – явище вкрай рідкісне. Можливо, цей факт пов'язаний з язичницькими уявленнями людей в сакраментальному характері імені і силі його впливу на людину. Текстовий матеріал демонструє одиничні лексеми використання оповідачем особистих імен чарівників: *Merlin, Onnadine, Osmond i Kalyb*. Серед казкових героїв особливо слід відзначити персонажів які володіють антропоморфічним виглядом, але своїм походженням або звичками відрізняються від звичайних людей (*Mr Miacca, Mr Vinegar, Tom Thumb / Tom / Sir Thomas Thumb / Master Tom*).

Незважаючи на притаманний їм людський вигляд, з надприродними істотами їх поєднують звички і способи життя: герої окремих казок (Мг Міасса, Mrs Міасса) їдять людей, а канібалізм, загальновідомо, є відмінною рисою велетнів. Дж. Джейкобс приписує головному героєві казки «Містер Майка» («Mr Міасса») роль провидця і зближує його з такими міфологічними персонажами, як Санта Клаус і Дід Мороз.

Підставою у цьому послужили усні свідчення, що розповідають про те, що містер Майка не тільки карає поганих дітей, але і нагороджує хороших [7: 19]. У досліджуваному корпусі казок дана точка зору, однак, не знаходить свого підтвердження, що не дозволяє віднести Чету Майка до міфонімів. Крім того, у світлі наведених міркувань залишається невизначеним статус подружжя містера Майка – Саллі Майка, поведінка якої в найбільшій мірі нагадує поведінку цікавих і дурнувятих дружин англійських велетнів, яких так легко обдурити людям.

Таким чином, ймовірно, образи містера і місис Майка генетично ототожнюються до образів велетнів, але, будучи хронологічно більш пізнім, втратили більшість притаманних велетням характеристик і знаходяться на кордоні антропонімії та міфоніми. Існує певна низка випадків зближення з міфонімами саме це дає можливим завдяки маленькому зросту героїв віднести їх до карликів (*Mr Vinegar, Tom Thumb*). Слід зазначити, однак, повну відсутність кореляції між розміром і магічними властивостями, настільки характерної для Фейрі, Пікс та інших духів.

Даний факт виявився рішучим при визначенні статусу казкових персонажів. Жіночі вигадані антропоніми народної казки представлені одиничними вживаннями ВН: *Goldilocks, Swan-princesses, Tattercoats, Rushen Coatie, Catskin, Lady Margaret, Molly Whuppie, Maid Marion*.

Функціонування більшості перерахованих вигаданих чоловічих і жіночих антропонімів, однак, не обмежується межами казкового простору. В даний час вони по праву належать ономастично ну фольклорних творів інших жанрів – легенд і балад.

Англійській казці властива варіативність в номінації своїх діючих героїв. Дане явище більшою мірою характерно для чоловічих антропонімів, що і в цілому, пояснюється їх значною чисельним переважанням. Слід особливо відзначити два найбільш численних типи варіативності, оскільки всі інші типи представлені одиничними прикладами:

- «власне ім'я + прізвище» / «власне ім'я»: *Billy Gorst / Billy, Jeems Meppom / Jeems, Porky Porter / Porky, Gabriel Fisher / Gabriel*, etc.
- «апелятив + власне ім'я» / «власне ім'я»: *Prince Florentine / Florentine, Aunt Prudence / Prudence, Sir William / William, King Rolomy / Ptolomy*, etc.

Не менш важливою для вивчення етнічної свідомості та способів її відображення в картині світу (в тому числі і фольклорній) є частина ономастичного простору, яка містить койноніми – назви людських спільнот [2: 135]. Дана частина ВН включає групи ойкістонімів (назв жителів) і етнонімів (назв племен і народів), певним чином реалізованих у фольклорній традиції. Самоідентифікація спостерігається в казці на декількох рівнях. Матеріали відображають факт усвідомлення людиною себе як певної біологічної істоти в протилежність істотам іншого порядку, які проявляються в середині текстової опозиції (*the Man vs the Dragon*).

Ідентифікація своєї групи всередині людської спільноті базується на релігійних поглядах і цінностях: *Christian man, Christian vs follower of Mahomed*. На наступному рівні відбувається виділення свого етносу і окремого індивіда, що належить до даному етносу: *Duchies (Dutchmen), the Scots, Englishman, the English, Taffy, Moor*. Етнічна характеристика особи може виступати як компонент його імені (*Julian the Roman*).

У тексті казки ВН *Christian man i English man* виступають в якості абсолютних синонімів і мають здатність до взаємозаміни один одного в тотожному контексті, у разі якщо вони використовуються міфологічним персонажем для ідентифікації гостя [7: 13,21].

Слід зазначити чітку тенденцію до позначення належності особи більш дрібним етнічним спільнотам – субетнос, є елементом структури етносу [4: 140]. Як правило, цей рівень співвідносимо з фактом усвідомлення себе як корінного жителя якогось графства або якої-небудь території всередині нього: *Essex man, Somerset folk, Sussex man, Yorkshireman, Comishman, Car-folk, Moor-man*.

Позначення осіб за місцем проживання та групі прізвиська людей (*Arundel, Offtiam, Lunnon man (Londoner), Lunnoner, Man of Gotham*) у всіх випадках у казці емоційно забарвлені. Такі ВН використовуються в казках як засіб створення гумористичного портрета

певної групи людей. *Offham says of Arimdel: Arundel mullet – stinking fish. Eats it off a dirty dish* [6: 18].

Таким чином, частина ономастичного простору, безпосередньо пов'язана з різними типами номінації людей, представлена в англійській народній казці антропонімів або власними іменами людей (274 ЛО) та назвами людських спільнот (21 ЛО). Фольклорні матеріали репрезентують нечисленні приклади (12 ЛО) позначень осіб за місцепроживанням чи належністю до певного етносу (субетносу). У певних випадках казкова картина світу допускає можливість взаємного заміщення різних груп койнонімів у близьких контекстах варіантів казок, а також випадки їх емоційно-стилістичної забарвленості.

Казкова антропоніміка представлена реальною і уявною антропонімією. Сфера вживання багатьох назв казкових персонажів не завжди жанрово детермінована і може поширюватися на фольклорні твори родинних англійських народних казок. Асиметрія даного сектора ономастичного простору народної казки, пов'язана з позначенням героїв за ознакою статі, виявляється в неоднаковому кількісному вираженні двох великих груп антропонімів (загальне число чоловічих і жіночих антропонімів – 194 і 80 відповідно).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Поставалова В.И. Картина мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Серебренников Б.А., Кубрякова Е.С., Поставалова В.И. и др. – М.: Наука, 1988. – С. 8 – 69.
2. Ономастика. Проблемы и методы: (Материалы к XIII Международному ономастическому конгрессу). Сб. обзоров. – М.: Б.и., 1978. -239 с.
3. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. -366 с.
4. Исаев М.И. Словарь этнолингвистических понятий и терминов. – 2-е изд. - М.: Флинта: Наука, 2002. – 200 с.
5. Рыбакин А.И. Словарь английских личных имен: 4000 имен. – М.: Русский язык, 1989. – 224 с.
6. Народные сказки Британских островов. Сборник / Сост. Дж. Риордан. -М.: Радуга, 1987.-368 с.
7. English Fairy Tales / Retold by Joseph Jacobs. – London: David Nutt, 1890. - www.sacred-texts.com/neu/eng/efi/efiOO.htm

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Катерина Худик – аспірантка кафедри англійської мови, асистент кафедри теорії та практики перекладу факультету іноземних мов Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: лінгвокраїнознавство, картини світу, етнолінгвістика, когнітивна лінгвістика, фольклористика.

АНГЛІЦИЗМИ У НІМЕЦЬКІЙ ФАХОВІЙ МОВІ ПРОМИСЛОВОЇ АВТОМАТИЗАЦІЇ

Наталія ШКОЛЬНА (Івано-Франківськ, Україна)

У статті розглядаються структурні та семантичні особливості англомовних запозичень, які функціонують у німецькій фаховій мові промислової автоматизації. Проведений аналіз англіцизмів у складі сучасної німецької термінології промислової автоматизації дозволив встановити перевагу термінів, що походять з англомовного фахового дискурсу.

Ключові слова: запозичення, термінологія, структура, семантика, екстралінгвістичні чинники, аббревіація, морфема.

The article deals with word structural and semantic features of English borrowings which operate in the modern German professional language of industrial automation of the terms derived from English professional discourse. The language of industrial automation has revealed the prevalence.

Key words: borrowings, terminology, structure, semantics, extra linguistic reasons, abbreviation, morpheme.

Кінець ХХ – початок ХХІ століття насичений новими відкриттями та винаходами в різних сферах науки і техніки, впровадженнями новітніх технологій у промислові процеси. Усі інновації швидко поширюються у всьому світі зі своїми оригінальними термінами зазвичай без перекладу і, як наслідок, у різних мовах з'являється значна кількість запозичень. З огляду на це особливої уваги заслуговують лексичні зміни, які відбуваються у термінології сучасної німецької мови промислової автоматизації.

Мета статті полягає у встановленні особливостей англомовних запозичень у сучасній німецькій фаховій мові промислової автоматизації. **Об'єкт** дослідження – запозичення з англійської мови в сучасній німецькій фаховій мові промислової автоматизації. **Предмет** дослідження – семантичні та структурні особливості сучасних англомовних запозичень у німецькій фаховій мові промислової автоматизації. **Матеріалом** дослідження послуговували

портфолію фірми-розробника новітніх технологій Siemens обсягом 273 сторінки загальною кількістю близько 6 000 словоформ (Product Guide: Totally Integrated Automation; Das Siemens-Umweltportfolio: Beispiele für nachhaltige Technologien; Höchste Produktivität – mit Totally Integrated Automation).

Географічне розташування Німеччини в центрі Європи сприяє постійному проникненню в німецьку мову іншомовних слів та виразів, адже суспільно-політичні, господарсько-економічні та культурні відносини з судніми країнами сприяють збагаченню національної мови. Часто іншомовні слова та вирази проникають у випадку, коли один з народів знаходиться на більш високому рівні розвитку [5: 173]. Головна причина появи запозичень – виникнення нових понять, які з'являються в інших мовах і культурах, і відсутність аналогічної назви німецькою мовою. Це закономірний, природний процес розвитку мови, а будь-яка термінологія найбільше взаємодіє з іншими мовами і віддзеркалює їх вплив. Завдяки запозиченням лексичний запас мови збагачується новими словами, поняттями і термінами, проходить подальша диференціація уже існуючих понять. Більшість вчених вважають запозичення природною складовою процесу розвитку мови. Це пояснюється намаганням лінгвістів вирішити питання взаємопроникнення науково-технічної лексики.

Розгляд запозичень як одного з способів поповнення термінології у сучасній мові промислової автоматизації вимагає першочергово з'ясування самого визначення поняття запозичення. Запозичення – це елемент чужої мови, перенесений з однієї мови в іншу в результаті мовних контактів, а також сам процес переходу з однієї мови в іншу [2: 188].

Одна з класифікацій запозичень ґрунтується на зовнішніх ознаках лексики, тобто іншомовні запозичення поділяються на: 1) фонетичні – запозичення деяких звуків непритаманних мові, що приймає запозичення; 2) графічні – використання нетипових літер та буквосполучень; 3) морфологічні – відхилення від граматичних норм; 4) словотвірні – використання нетипових словотвірних елементів; 5) синтаксичні – вживання незвичних моделей словосполучень для мови-реципієнта; 6) семантичні – специфічність контексту чи тематичних областей, до яких належать поняття, що іменуються запозиченнями.

Найбільш очевидними основами класифікації С.В. Гринев вважає час запозичення, мовне джерело запозичення і сферу вживання запозичень [3: 153]. Класифікуючи запозичення, він вказує на їхні причини, а саме екстралінгвальні (позамовні) та лінгвальні.

До екстралінгвістичних причин належать: культурний вплив однієї мови на іншу; наявність усних та письмових контактів з різними мовами; історично обумовлене захоплення певних соціальних шарів культурою чужої країни; умови мовної культури соціальних прошарків, які приймають нове слово.

До лінгвістичних причин відносять: відсутність у рідній мові еквівалентного слова для нового поняття; тенденція до використання одного запозиченого слова замість описового звороту; прагнення усунення омонімії і полісемії у рідній мові; потреба в деталізації відповідного значення; неможливість утворення похідних від споконвічних термінів.

Аналізуючи механізм запозичень, вчені розглядають взаємодію екстра- та інтралінгвальних чинників, які стимулюють чи сповільнюють його роботу в двох часових вимірах: синхронії та діахронії. Існування усних та письмових джерел запозичень обумовлюють роботу цього механізму. До письмових джерел відносяться інструкції, технічні характеристики пристроїв, керівництво по експлуатації, які вміщують значну частину іноземних термінів. В.І. Адамський погоджується з точкою зору вчених, які вважають, що усне термінологічне запозичення в наш час – явище рідкісне. Часто спостерігається протиріччя – в усній мові використовуються запозичені слова, а в письмовій їх відповідники [1: 3].

Розглянемо інші екстралінгвальні причини, адже від них залежить інтенсивність функціонування шляхів запозичень. Екстралінгвістичні причини сприяють збільшенню частоти вживання іншомовного терміна чи термінологічного словосполучення у мові, сприяють розширенню кола носіїв нової термінології. У результаті запозичені терміни закріплюються у мовній свідомості. Використовуючи усні канали запозичення з'являються спочатку в усному мовленні і лише згодом переходять у письмове мовлення. Згідно з

В.І. Адамським перехід терміна в автохтонну терміносистему є багатоступінчастим процесом, що складається з п'яти етапів:

I етап – іноземний термін зустрічається тільки за межами своєї автохтонної терміносистеми;

II етап – іноземний термін починає поширюватись у своїй терміносистемі;

III етап – іноземний термін вживається в усній та письмовій формі мови поряд зі своїм терміном, що має аналогічне значення, тобто встановлюється рівновага у вживанні і обидва терміни співіснують на рівних правах;

IV етап – іноземний термін закріплюється в письмовій і усній формі мови, в той час як власний термін з аналогічним значенням в усній мові вже не вживається, а тільки в письмовій;

V етап – іноземний термін стає номенклатурним явищем, власний термін виходить за межі номенклатурної термінології, тобто стає зайвим, необов'язковим, не номенклатурним [1: 4]

Однак, можливе співіснування двох термінів при виникненні їх змістової диференціації. Залучення іншомовного терміна в автохтонну терміносистему, використовуючи при цьому тільки усне мовлення, процес досить тривалий.

Наступним важливим лінгвістичним чинником, який сприяє проникненню іншомовних термінів у німецьку мову, є тенденція до вживання іншомовного терміна замість власного громіздкого, як-от: Computer/PC – Datenverarbeitungsanlagen/EDVA.

В останні десятиріччя помітний великий вплив англійської мови, яка все активніше проникає у всі галузі лексики сучасної німецької мови. Англіцизм – це запозичене з англійської мови в будь-яку іншу мову або сформоване в ній за англійським зразком мовне лексичне або синтаксичне утворення, яке в цій мові сприймається як «чуже» її лексико-семантичній системі [12: 535].

Багато мовознавців займалися питанням поділу англійських запозичень на групи. Так, В. Бетц розрізняє поняття “запозичене слово”, яке він поділяє на іншомовне слово і асимільоване запозичене слово та поняття “семантичне запозичення”. Під родовим поняттям “семантичне запозичення” він розуміє запозичення утворення, запозичення значення, запозичення словосполучення та запозичення елементів синтаксису. За ступенем відповідності із вітчизняним зразком він відрізняє по відношенню до поморфемного перекладу ще калькування, перенесення змісту/форми, та словотвір із запозичуваного та рідного слова [6: 27]. Згідно точки зору Е. Хаугена, запозичення з іншої мови можна диференціювати на три категорії: “complete importation” (цілковите запозичення іншомовних морфем), “partial importation” (часткове запозичення при одночасній субституції морфем рідної мови) і “no importation” (цілковита субституція) [13: 214].

За Б. Карстенсеном мовні запозичення слід розрізняти “evidenten” (зовнішні) та “latenten” (внутрішні) впливи [9: 90]. Під зовнішніми запозиченнями (Äußeres Lehngut) ми розуміємо слідом за Б. Карстенсеном [8: 90] іноземне слово, власне запозичення, несправжнє запозичення та змішане складне слово. Пара понять “іноземне слово” та “запозичене слово” позначають ступінь асиміляції англіцизму в німецькій мові.

Незважаючи на те, що багато субстантивованих англіцизмів у німецькій мові пишуться за німецьким правилом правопису із великої літери, ми розуміємо слідом за Г. Ціндлером під поняттям “іноземне слово” лексеми або сполучення лексем, які перейшли з іноземної мови і в німецькій мові використовуються без фонологічних, орфографічних, морфологічних та семантичних змін та іноземне походження яких є чітким і легко впізнається [16: 9].

Власне запозичення – це запозичення з іноземної мови, яке уподібнюється запозичуваній мові або фонологічно, або морфологічно, або орфографічно або на двох чи всіх трьох названих рівнях водночас. Згадані вище морфологічні, орфографічні та фонологічні чинники є суттєвими ознаками щодо розрізнення понять „іноземне слово“ та „запозичене слово“. Зупинимося на них детальніше.

1. Морфологічна ознака. Запозичувані в німецькій мові англійські дієслова всі без винятку отримують інфінітивну морфему *-(e)n*, як-от *clicken* від *to click*, *starten* від *to start*, *managen* від *to manage* тощо. При відмінюванні до їх основ приєднуються особові закінчення

німецьких дієслів. Прикметникові англіцизми впорядковуються в німецькій мові через німецьку флексію. Більшість іменникових англіцизмів отримують німецьку форму множини, наприклад *das Display – Displays*.

2. Орфографічна ознака. Орфографічні зміни наявні, коли при написанні англійське *-c-* і *-ss-* передаються через німецьке *-k-* і *-ss-*, наприклад: *product – Produkt, component – Komponent, code – Kode, stress – Stress*. Подальшими змінами є: нім. *Scheck* замість англ. *check*, нім. *Streick* замість англ. *strike*, нім. *Schok* замість англ. *Shock* та ін.

Лексеми або сполучення лексем, які в німецькій мові утворені засобами мови-джерела, але не існують у ній в такому вигляді, позначаються як несправжні запозичення. Г. Теш дає таке визначення даного поняття: „Несправжні запозичення – це за допомогою екзогенних засобів словотворення оформлений внутрішньомовний словотвір, який в мові, із якої він очевидно запозичений, незрозумілий” [15: 126]. Ми можемо поділити несправжні запозичення на три додаткові категорії: власне змінене запозичене слово, справжні лексичні запозичення та несправжні семантичні запозичення.

Змінене запозичене слово є морфологічно зміненим запозиченням англійських мовних знаків. Б. Карстенсен поділяє змінені запозичені слова на наступні категорії:

1. Скорочення окремих слів. Типовим прикладом цього є слово *Pulli*, коротку форму якого використовують для позначення слова *Pullover*. Це слово “настільки вже скорочене, що у вихідній мові воно вже більше не розуміється” [14: 101]. Іншими прикладами скорочень англійських лексем є *Messtechnik* від *Dimension Technik*, *fesch /fasch* від *faschionable* і *Profi* від *professional*.

2. Скорочення складних слів. Ця підкатегорія стосується власне мовного скорочення англійських складних слів, яких в англійській мові не знають. Так, наприклад, англійське *discount store* скоротилося до *Discount* в німецькій мові; часто зустрічається також *Porket* як коротка форма від англійського *porket camera* [11: 158-159].

3. Скорочення одиниць більш ніж одного слова. Ця третя підкатегорія має на увазі власне німецьку зміну англійських фразеологічних лексемних сполучень. Англійський фразеологізм *Right or wrong it is my country* в значенні “правильно або невірно (йдеться про) мою Батьківщину” в німецькій мові скоротилося до *Right or wrong my country* [10: 160].

4. Морфологічно змінені форми. За Б. Карстенсеном у цій підкатегорії йдеться про “перетворення запозиченого з англійської мови морфемного інвентаря” [10: 160]. Як приклади він наводить *Gentleman Agreement* за англ. *Gentleman’s agreement*, *Mixpickles* за англ. *mixed pickles*, *Show-go* за англ. *go show*, *Dogge* за англ. *dog* [10: 160]. Прикладами з нашої вибірки є терміни *Messwertdaten*, *Max-Werte*, *Min-Werte*, *feinmodulare Bauweise* тощо.

Група несправжніх лексичних запозичень охоплює лексеми та словосполучення, які створені в німецькій мові з англійського морфемного матеріалу і англійцям та американцям до цього часу невідомі. Одним із найпоширеніших прикладів такої групи слів є складне слово *Showmaster*, що утворилося в німецькій мові аналогічно до англійського слова *quizmaster*. Слово *Petrochemie* утворилося зі змішування слів *Petroleum* та *Chemie*. Оскільки англійські іншомовні та запозичені слова слугують будівельним матеріалом для новоутворень, то останні повинні також розглядатися як англіцизми, хоча вони вперше виникли в німецькій мові [14: 101].

Під несправжніми семантичними запозиченнями ми розуміємо запозичення англійського слова в його оригінальній формі з одним або багатьма значеннями в німецьку мову, при чому запозичений англіцизм йде своїм власним семантичним шляхом в німецькій мові і набуває додаткове одне або більше значень, яких зовсім не мало в англійській мові. Так, іменник *der Bulk* у німецькій мові означає *судно, корпус корабля*, в той час як в англійській мові воно позначає величину, об’єм, основну частину, як-от: *Smartklasse*, *Bulk-Engineering* тощо.

Змішані (гібридні) складні слова – це складні слова з англійських, німецьких слів або лексем інших іноземних мов. Складне слово може базуватися на англійському зразку або ж утворюватися в німецькій мові без англійської частини, наприклад: *Hightech-Produktionshalle*, *Softwarelösung*, *Pufferbatterie*. Під «гібридизацією» Пономарьова Т.В. розуміє утворення нових лексем за допомогою запозичених елементів на основі словотвірних моделей німецької мови [4: 152]. Ці гібриди широко використовуються у німецькій

термінології промислової автоматизації, наприклад: *Smart-Grid-Anwendung, Offshore-Windfarm, Hightech-Produktionshalle*. Список найбільш частотних англіцизмів у складі гібридних складних слів у фаховій субмові промислової автоматизації наведено в таблиці 1 (див. табл. 1):

Таблиця 1
Список найчастотніших англіцизмів у складі гібридних складних слів у фаховій субмові промислової автоматизації

Лексема	Кількість слів	%	Лексема	Кількість слів	%
System-	48	5,8	Maschine-	11	1,3
Energie-	34	4,1	Tools-	11	1,3
Safe-	34	4,1	Technik-	9	1,1
Auto-	29	3,5	Application-	8	1
Daten-	27	3,2	Diagnose-	7	0,8
Software-	25	3,0	Funktionalität-	7	0,8
Produkt-	23	2,8	Safety-	7	0,8
Control-	21	2,5	Online-	7	0,8
Management-	19	2,3	Industrie-	6	0,7
Prozess- / Process-	22	2,6	Klasse-	4	0,5
Engineering-	15	1,8	Elektro-	4	0,5
Service-	13	1,6	Kurve-	3	0,4
Hardware-	12	1,4	Data-	2	0,2

До внутрішніх запозичених слів (Inneres Lehnwort) відносяться запозичення, які не містять жодного англійського морфемного матеріалу. Оскільки вони не різняться морфологічно від німецьких утворень, їхнє англійське походження на думку Б. Карстенсена не слід надалі визнавати [11: 81]. У даному випадку йдеться про цілковите заміщення англійського мовного матеріалу через німецькі слова. Як родове поняття для внутрішнього запозичуваного слова В. Бетц вибирає слово „калька” (Lehnprägung), що складається із запозичення одного лексико-семантичного варіанту та поморфемного перекладу, а також із запозичення словосполучення та запозичення елементів синтаксису [6: 27]. Порівняно з зовнішніми запозичуваними словами кількість лексем цієї категорії дуже обмежена. У подальшому дослідженні ми розглядаємо лише іншомовні та запозичені слова, несправжні запозичення та змішані складні слова, в той час як запозичення, які складаються лише із німецьких морфем, лишаються поза увагою, оскільки їх важко встановити і кількісно вони не є важливими.

Використовуючи запозичені корені при створенні похідних та складних термінів до уваги беруться типові німецькі способи словотворення, наприклад, похідні терміни іменники з німецькими префіксами: *Absorber*; складні терміни – іменники з двох чи більше запозичених коренів: *Magnetresonanztomographie, Klimawandel, Computertomographie, Energiemanagement, Energiecontrolling, Know-how, Life-Cycle-Kosten*; або складні терміни – іменники, які складаються з запозичених і німецьких коренів: *Gebäudetechnologie, Solarkraftwerke, Datengenerierung*.

Здійснивши аналіз запозичених одиниць, що функціонують у галузі сучасної промислової автоматизації на семантичному рівні, можемо виділити такі тематичні групи термінів:

- Назви обладнання, що використовується: *Applicationssoftware, Elektromotor, Elektrofahrzeug, DiagnoseSoftware, Hardware*;
- Назви процесів: *Recycling, Monitoring, Datalogging, Computertomographie*;
- Загальні поняття: *Änderungs-Management, Multiuser-Engineering-Fähigkeit, Client-Server-Systemarchitektur, Archiv-Backup*;
- Позначення процесів: *generieren, klicken, downloaden, parametrieren*;
- Вказівки на ознаки: *digital, optimiert, integriert, elektronisch, fehlertolerant*;

- Назви документації: *Produktportfolio, Protokoll*;
- Терміни, що вживаються у дотичних галузях промисловості та науках: *Reaktion, Diagnose, Reaktionszeit, Rezept, Sabotage, Gasatmosphäre*.

Отже, у результаті постійної взаємодії термінологічних систем різних мов з'являються запозичення у німецькій мові, що підтверджується фактичним матеріалом. Ефективність запозичення залежить від наявності лінгвальних та екстралінгвальних чинників, які впливають на входження, закріплення, актуалізацію запозичених термінів. Беручи до уваги особливості процесів промислової автоматизації, яка виражається в активному усному використанні автохтонної та запозиченої термінології, а також завдяки білінгвізму, ми можемо спостерігати перевагу термінів, що походять з англійської мови.

Перспективним вважаємо аналіз динамічних процесів у змістовній структурі англіцизмів у німецькій фаховій мові промислової автоматизації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Адамский В.И. К вопросу о механизме заимствования в военной терминосистеме ФРГ // Адамский В.И / Вестник Харьковского университета №290. Сборник научных трудов. – Харьков: Изд-во при Харьковском гос. ун-те издательского объединения «Вища Школа» 1998. – 128с.
2. Большой энциклопедический словарь / гл. редактор В.Н. Ярцева – М.: Большая российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
3. Гринев С.В. Терминоведение // Гринев С.В. – М.: Академия, 2008. – 685 с.
4. Пономарёва Т.В. Проявление тенденции к интернационализации в немецком словосложении // Пономарёва Т.В. / Сборник «Немецкая филология в СПбУ». – СПбУ, 2001. – С. 208.
5. Степанова М.Д. Лексикология современного немецкого языка // Степанова М.Д., Чернышева И.И. – М.: Высш.шк., 1962. – 310 с.
6. Betz W. Deutsch und Lateinisch. Die Lehnbildungen der althochdeutschen Benediktinerregel // Betz W. – 2.Aufl. – Bonn, 1965. – 288 S.
7. Buck T. Selfmade-English Semantic Particularities of English Loan-Material in Contemporary German // Buck T. / Forum for Modern Language Studies. – Nr. 10. – 1974. – S. 130-146.
8. Carstensen B. Englische Einflüsse auf die deutsche Sprache nach 1945 // Carstensen B. – Heidelberg: Winter, 1965. – 295 S.
9. Carstensen B. Evidente und latente Einflüsse des Englischen auf das Deutsche // Carstensen B. / Fremdwort-Diskussion. Hrsg. von P. Braun. – München: Magnus, 1979. – S. 90-94.
10. Carstensen B. Morphologische Eigenwege des Deutschen bei der Übernahme englischen Wortmaterials // Carstensen B. / Arbeiten aus Anglistik und Amerikanistik. – 1979. – Nr. 2. – S. 155-170.
11. Carstensen B. Semantische Scheinentlehnungen des Deutschen aus dem Englischen // Carstensen B. / Studien zum Einfluss der englischen Sprache auf das Deutsche. Hrsg. von W. Viereck. – Tübingen: Niemeyer, 1980. – S. 77-100.
12. Duden: das große Fremdwörterbuch Herkunft und Bedeutung der Fremdwörter / hrsg. v. Wiss. Rat d. Dudenred; bearb. v. U. Kraif.u.a. – 4., akt. Aufl. – Mannheim; Leipzig [u.a.] : Duden, 2007. – 1548 S. – DGFV
13. Haugen E. The Analysis of Linguistic Borrowing // Haugen E. / Language. – Nr. 26. – 1950. – S. 210-231.
14. Meyer H. G. Untersuchungen zum Einfluss des Englischen auf die deutsche Pressesprache, dargestellt an zwei deutschen Tageszeitungen // Meyer H. G. / Muttersprache. – Nr. 84. – 1974. – S. 97-134.
15. Tesch G. Linguale Interferenz: Theoretische, terminologische und methodische Grundfragen zu ihrer Erforschung // Tesch G. – Tübingen: Niemeyer, 1978. – 288 S.
16. Zindler H. Anglizismen in der deutschen Pressesprache nach 1945 // Zindler H. – Diss., Universität Kiel. – 1959. – 280 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Школьна – аспірантка кафедри германського, загального і порівняльного мовознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, викладач кафедри англійської мови Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Наукові інтереси: структурні та семантичні особливості термінологічних одиниць сучасної фахової мови промислової автоматизації.

ОНОМАСІОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ТЕРМІНІВ-СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ СВИНАРСТВА

Оксана ЮРЧЕНКО (Умань, Україна)

Пропоновану статтю присвячено визначенню параметрів ономасіологічної структури термінів-словосполучень та реалізації цих параметрів при аналізі багатокomпонентних термінів свинарства. Виявлено продуктивні ономасіологічні моделі, виокремлено та проаналізовано основні лексичні класи ономасіологічних ознак термінологічних словосполучень свинарства.

Ключові слова: термін-словосполучення (полілексемний термін), ономасіологічна структура, ономасіологічний базис, ономасіологічна ознака, лексичний клас, номінація, словотворча модель.

The paper is devoted, firstly, to determining the parameters of description of onomasiological structure of term collocations; and secondly, to testing this description while analyzing the Pig Production multi-wordterms particularly. The most productive onomasiological models have been revealed and the main lexical classes of

onomasiological features of the Pig Production term collocations have been established and analyzed in the paper.

Key words: term collocation (multi-word term), onomasiological structure, onomasiological base, onomasiological mark, lexical class, nomination, word-building pattern.

На сучасному етапі розвитку науки все більшої актуальності набуває проблема опису термінологічних систем різних галузей знання із застосуванням останніх досягнень лінгвістики. Пропонована стаття – це спроба охарактеризувати полілексемні терміни (термінологічні словосполучення) свинарства в ономасіологічному аспекті.

Проблема терміна як лінгвістичного об'єкта має тривалу традицію дослідження. Теоретичний опис різноманітних її аспектів знаходимо в роботах багатьох науковців: Б. Головін, С. Гриньов, В. Даниленко, Д. Лотте, А. Моїсєєв, Т. Панько, О. Реформатський, В. Татарінов та ін. займалися питаннями визначення природи терміна, виявленням основних його характеристик та розробкою загальних методологічних засад його вивчення; М. Гінзбург, Є. Карпіловська, Т. Кияк, І. Кочан, О. Кочерга, Л. Симоненко, зосередили увагу на проблемі впорядкування науково-технічної термінології та виробленні підходів у термінотворенні; М. Володіна, Т. Журавльова, Т. Пристайко заглибилися у дослідження особливостей термінологічної номінації тощо.

Однак, зазначимо, що традиційно в центрі уваги науковців перебувають переважно монолексемні (однослівні) терміни, термінологічні ж словосполучення залишаються на периферії. Проте саме вони кількісно переважають у будь-якій термінологічній системі (за спостереженням Т. Щеглової, від 60% до 90%) [11: 311]. Частково це пояснюється тим, що терміни-словосполучення “мають більше можливостей для вираження потрібного змісту, ніж звичайні терміни <...> вербалізують максимальний об'єм інформації” [11: 311]. Таким чином, *мета* цієї статті – проаналізувати продуктивні ономасіологічні моделі багатокомпонентних термінів свинарства в межах семантико-структурного напрямку ономасіологічного підходу.

Ще декілька десятиріч тому проблема багатокомпонентних термінів розглядалася переважно в аспекті їх порівняння з вільними чи фразеологічними словосполученнями (роботи Б. Головіна, Р. Кобрин, І. Кочан, Г. Мацюк, Т. Панько тощо). У контексті цієї проблематики терміни-словосполучення визначалися як семантично близькі до вільних словосполучень: як і останні, вони у процесі номінації співвідносять значення складових терміноелементів зі структурою позначуваного поняття [2: 47]. Що стосується фразеологічних словосполучень, серед спільних для них рис можна назвати стійкість та здатність відтворюватися в готовому вигляді, а також порушення семантико-синтаксичної єдності при членуванні на окремі компоненти. Водночас термінологічні та фразеологічні словосполучення визнавалися “елементами різної якості <...>, що у мовній системі посідають різне положення відповідно до відмінності їхньої природи та онтологічного змісту” [6: 172].

На сучасному етапі розвитку мовознавства, коли пріоритетними стають лінгвокультурологічний, семантико-семіологічний, семіотичний, когнітивний, ономасіологічний та інші підходи до вивчення різноманітних мовних явищ, дослідження полілексемних термінів почало здійснюватися в нових аспектах. Так, оперуючи поняттями когнітивної лінгвістики, основним завданням якої є з'ясування способів представлення знання в ментальному лексиконі людини [5: 4], багатокомпонентність складених найменувань забезпечує кращий доступ до свідомості індивіда, що в свою чергу сприяє полегшенню маніпуляцій з науковими знаннями та роботи з інформацією. У цьому контексті особливого значення набуває ономасіологічний підхід до опису термінологічної лексики, зокрема свинарства. Останній спрямований на з'ясування питання, яка з частин знань про об'єкт отримує власне найменування. Іншими словами, при ономасіологічному підході у першу чергу враховується роль номінації як відтворення ментального досвіду людини у мові. О. Селіванова вслід за О. Кубряковою розуміє його як “такий, що розглядає змістову сторону мовних одиниць <...> із точки зору предметної спрямованості, тобто співвіднесення мовних одиниць із позамовним предметним рядом як засобом означення, найменування останнього” [7: 16]. Таким чином, суть ономасіологічного аналізу зводиться до виділення певного значення (змісту) і дослідження способів його презентації через усю множинність

реальних мовних одиниць. Такий підхід набуває особливого значення для вивчення термінологічної лексики, оскільки допомагає з'ясувати наявні чи тільки можливі механізми та засоби вираження певного поняття в мові [7: 30].

Основне поняття, яким оперує ономасіологія, було виділене М. Докулілом – ономасіологічна структура, що включає у себе ономасіологічний базис (словотвірний формант) та ономасіологічну ознаку (мотиватор). А. Архангельська пояснює специфіку цих компонентів таким чином: “Ономасіологічний базис та ономасіологічна ознака є тими основними векторами руху номінатора, які визначають його діяльність на шляху отримання номінатом імені” [1: 28]. І якщо ономасіологічний базис сприймається як константна величина, то ономасіологічна ознака є величиною змінною, що конкретизує чи уточнює базис [1: 30].

Зазначимо, що інтерпретація ономасіологічної структури термінологічної одиниці дозволяє виявити зв'язки між поняттям (інтеріоризованим об'єктом, за О. Селівановою) та значенням і формою мовного знака, що використовується для його представлення. У свою чергу ономасіологічна структура термінів-словосполучень має специфіку, оскільки потребує встановлення як семантичної взаємодії синтаксичних складників, так і базису (як семантико-синтаксичної організації сполуки з урахуванням граматично стрижневого компонента й семантичної домінанти), а також визначення характеру зв'язку ознак – синтактикоподібного чи асоціативного [8: 218]. Визнаючи за аксіому той факт, що полілексемні терміни організовані як певні синтаксичні моделі, вважаємо, що їхнім ономасіологічним базисом є терміноелемент (слово), який належить до певного поняттєвого класу і збігається із синтаксично стрижневим словом, а ономасіологічна ознака містить додаткову (уточнювальну) інформацію про нього. В кількісному та якісному відношенні ономасіологічні ознаки та ономасіологічні базиси термінів-словосполучень не є однорідними. Вирішення цього питання вбачаємо у виокремленні певних моделей ономасіологічних структур (ОС) термінологічних словосполучень свинарства, розроблених на основі класифікацій ономасіологічних базисів (ОБ) і ознак (ОО) О. Южакової [12] та Т. Дроздової [3] (компоненти базису взяті у квадратні дужки, а ознаки – у круглі):

1) прості ОС складаються з двох компонентів (ОБ + ОО), що виражені простими чи похідними словами: *[поросна]* *[свиноматка]*, *[цех]* *[відгодовування]*, *[племінне]* *[поголів'я]* тощо;

2) ускладнені ОС складаються з двох компонентів (ОБ + ОО), один з яких виражений: а) композитом (складним словом, утвореним шляхом основоскладання): *[середньодобовий]* *[приріст]*, *[мертвонароджене]* *[порося]*; б) юкстапозитом (складним словом, утвореним шляхом словоскладання): *[станок]* («*відгодівля-відкорм*»), *[кріс-крос]* *[свиноматка]* тощо;

3) складні ОС мають два компоненти (ОБ та ОО), відношення між якими опосередковані прийменником: *[свиня]* *(на дорощуванні)*, *[повернутися]* *(в охоту)*, *[станок]* *(для опоросу)* тощо;

4) складені – виражені декількома компонентами: *[коефіцієнт]* *(конверсії корму)*, *[пасовищна система]* *(утримування свиней)*, *[свинина]* *(без вторинних статевих ознак)*.

Говорячи про складені терміни-словосполучення доцільним видається введення понять **зона базису** та **зона ознаки**, запропоновані Т. Дроздовою [3: 10]), що охоплюють усю кількість терміноелементів, які входять до складу компонентів ономасіологічної структури. Важливі зауваження робить О. Южакова: по-перше, ядро зони базису переважно збігається із синтаксично головним словом, по-друге, межі між зоною базису та зоною ознаки розмиті, оскільки за рахунок розширення зони ознаки певні її елементи переходять до зони базису, “перетворюючись із зовнішньої ознаки на внутрішню” [12: 85]. Наприклад: *(кормова)* *[суміш]*, *(мінеральна)* *[кормова суміш]*; *[відбір]* *(сперми)*, *(локальний)* *[відбір сперми]* тощо.

Дослідження термінологічних словосполучень у напрямі від ядра зони ономасіологічного базису дає змогу показати все різноманіття ономасіологічних ознак. Адже, як зазначав М. Докуліл, те, що повинно бути названим, “спочатку завжди відноситься до певного поняттєвого класу <...>, а потім у межах цього класу воно визначається певною ознакою” [13: 196]. Модель виникнення ономасіологічної структури реалізується у такий

спосіб: на першому етапі об'єкт позамовної дійсності визначається абстрактно (з огляду на клас), а на другому – конкретно (з огляду на специфічну(-і) ознаку (-и) [1: 28].

У свою чергу О. Кубрякова додає, що ономасіологічна ознака виникає як результат розумового порівняння позначуваного з іншим предметом чи явищем. А тому у процесі номінації словотворчого плану водночас мають місце дві різнорідні логічні операції: “перша зумовлює появу формівної частини похідного, а друга – відсильної” [5: 101]. Остання логічна операція і відповідає за відбір ономасіологічної ознаки. Проте, оскільки об'єкт у процесі номінації, на думку А. Архангельської, “повертається до номінатора різними сторонами” [1: 29], то актуалізуються різні за своєю природою його властивості (ознаки) – як суттєві, так і несуттєві. Під суттєвою розуміємо таку ознаку, що притаманна об'єкту номінації за будь-яких умов і, передаючи його суть, відрізняє його від інших предметів позамовної дійсності.

У межах семантико-структурного напрямку ономасіології, основною метою якого є “систематизація та типологізація номінативних одиниць, типів номінації; аналіз взаємодії семантичного та номінативного аспектів мови; інтерпретація ономасіологічних структур в проекції на мотивуючу базу” [7: 22], тобто дослідження у першу чергу лексичного складу мови (принципів та закономірностей означення словом предметів позамовної дійсності) та співвідношення форми й семантики [7: 23], – доцільним видається виокремлення основних лексичних класів ознак, що входять до ономасіологічної структури термінів-словосполучень свиначства. Залежно від сфери побутування досліджуваної лексики, науковці виокремлюють різні види лексичних класів ономасіологічних ознак: галузь, об'єкт, призначення, речовина тощо [9]; зовнішньорозрізнявальні (форма, розмір), локативні, темпоральні, квалітативні тощо [4].

Використовуючи раніше описані моделі ономасіологічних структур термінів-словосполучень та переховані лексичні класи ономасіологічних ознак, спробуємо описати основні семантичні типи багатокomпонентних термінів свиначства.

Прості ономасіологічні структури		
Словотворча модель	Ономасіологічна ознака	Приклади
Adj + N	локатив	<i>станкове місце, вушна бірка</i>
	квалітатив: • властивість • призначення • вид • матеріал/речовина • галузь	<i>вibraкуваний кнур, маточне стадо; забійна ділянка; вигульний майданчик; термінальний кнур, беконна свиня; мінеральний корм, солом'яна підстилка; племінна робота, генетична програма</i>
N + N	квалітатив: • призначення	<i>пункт допуску, цех дорощування</i>
Adj + N	локатив об'єкт	<i>глибина станка; контроль охоти, забір сперми</i>
	Ускладнені ономасіологічні структури локатив	<i>територія свинокомплексу;</i>
Adj + N	квалітатив: • властивість • призначення • вид	<i>живонароджене порося, чистопорідне ядро; гноззбиральний майданчик; двопорідне схрещування</i>
	темпоратив	<i>середньодобовий приріст, передовуляційний період;</i>
N + N	квалітатив: • призначення	<i>канал зносвидалення;</i>
Складні ономасіологічні структури		
N+Pr+N	квалітатив: • призначення	<i>приміщення для карантину, станок для опоросу;</i>
Складені ономасіологічні структури (трьохкомпонентні)		
Adj+Adj+N	квалітатив • властивість	<i>(вільне) [групове утримування], (сумісне) [кормове місце]</i>
Adj+N+N	квалітатив • властивість	<i>(пасовицна) [система утримування], (тверда) [фракція гною]</i>
N+Adj+N	локатив	<i>(локальний) [відбір сперми];</i>
	квалітатив • властивість	<i>[корм] (тваринного походження)</i>
N+N+N	об'єкт	<i>[вирівнювання розміру] (гнізда), [замінник молока] (свиноматки)</i>

Таким чином, проведене дослідження дозволяє зробити такі узагальнення: у термінології свинарства представлені всі виділені нами типи ономасіологічних структур, найпродуктивнішими з яких є прості та ускладнені; по-друге, нараховано 4 основні лексичні класи, що виступають у якості ономасіологічної ознаки, найчастотніша серед яких – квалітативна. Перспективу нашого дослідження вбачаємо у вичерпній характеристиці багатокomпонентних термінів свинарства в межах семантико-структурного напряму ономасіологічного підходу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Архангельська А. М. До питання про засади побудови загальної ономасіологічної моделі номінації / А. М. Архангельська // Мовознавство. – 2007. – № 4-5. – С. 20 – 35.
2. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М.: Высшая школа, 1987. – 104 с.
3. Дроздова Т. В. Типы и особенномти многокомпонентных терминов в современном английском языке (на материале производства искусственного холода): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Т. В. Дроздова. – М, 1990. – 24 с.
4. Каракотов М. Д. Экзоцентрические композиты английского языка: дис. ...канд. филол. наук : 10.02.04 / М. Д. Каракотов. – Пятигорск, 1987. – 233 с.
5. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Е. С. Кубрякова. – М: Наука, 1981. – 200 с.
6. Панько Т. І. Українське термінознавство: підруч. / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк – Львів, 1994. – 216 с.
7. Селиванова Е. А. Когнитивная ономасіологія / Е. А. Селиванова. – К. : Изд-во украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
9. Теркулов В. И. Композиты русского языка в ономасіологическом аспекте: дис. ...доктора филол. наук : 10.02.02 /В. И. Теркулов. – Горловка, 2008. – 472 с.
10. Цимбал Н. А. Сучасна українська термінологія органічної хімії / Н. А. Цимбал. – К., 2007. – 135 с.
11. Щеглова Т. Е. Когнитивно-ономасіологические модели терминологических словосочетаний со сложным адъективом / Т. Е. Щеглова // Вісник Дніпропетр. ун-ту. Серія «Мовознавство». – 2008. – Вип. 14. – № 11 – С. 311 – 318.
12. Южакова О. Ономасіологічна структура термінів з атрибутивним(-и) компонентом(-ами) (на матеріалі термінології холодильної техніки) / О. Южакова // Вісник: Проблеми української термінології. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2008, № 620. – С. 84 – 90.
13. Dokulil M. Tvoreni slov v céstine. V. I. Teorie odvozovani slov / M. Dokulil. – Praha: Naklad, 1962. – 264 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

Журнал «Прибуткове свинарство», № 1–11 (2010–2012 р.)

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Юрченко – здобувач кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, редактор всеукраїнського журналу «Прибуткове свинарство».

Наукові інтереси: теорія і практика перекладу, термінознавство, когнітивна ономасіологія.

1.3. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЛОВОТВОРУ

ФОРМУВАННЯ ВІДОНІМНОЇ ЛЕКСИКИ СПОСОБОМ АФІКСАЦІЇ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Санія ЄНІКЄЄВА (Запоріжжя, Україна)

Стаття присвячена проблемі відонімної деривації. У результаті словотворчого аналізу новотворів сучасної англійської мови виявлено продуктивні суфіксальні засоби утворення відонімної лексики. У статті висвітлено роль нових словотворчих елементів у формуванні відонімних дериватів.

Ключові слова: афіксація, відонімний дериват, словотворчий елемент.

The article deals with the problem of deriving from proper names. As a result of word-building analysis of English lexical innovations derived from proper names the productive suffixes have been revealed. The role of new word-building elements in formation of lexical units derived from proper names has been determined.

Keywords: affixation, a lexical unit derived from proper names, word-building element.

У сучасній англійській мові спостерігаються активні процеси збагачення її словника й інвентаря засобів словотворення, удосконалення механізмів вербокреації. Як зазначають науковці, "поповнення словникового складу – це один з процесів пристосування мовної системи до нових умов комунікації у зв'язку зі змінами у позамовному середовищі" [6: 4].

Головним шляхом збагачення лексикону сучасної англійської мови є формування нових слів з власного мовного матеріалу з використанням традиційних способів та засобів словотворення. Творення неологізмів відбувається головним чином на базі вже існуючих у мові лексичних одиниць, зазвичай тих, що належать до класу загальних назв. Проте не лише загальні, але й власні імена слугують базою для формування похідних лексем.

Власною назвою, або онімом, називають слово, словосполучення або речення, яке слугує для виділення об'єкту, що називається, із ряду подібних, індивідуалізуючи та ідентифікуючи цей об'єкт [8]. Оними, хоча й складають менший порівняно із загальними іменниками клас лексичних одиниць, проте відіграють важливу роль у номінації об'єктів Буття. Окрім того, що власні назви самі є одиницями номінації окремих осіб, предметів, явищ, вони також слугують основою для формування нових лексичних одиниць, беручи участь в актах словотворення.

Актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю всебічного аналізу особливостей функціонування власних назв як твірних основ у системі словотвору сучасної англійської мови та важливістю виявлення шляхів, способів та механізмів формування дериватів на базі власних номінацій.

Метою наукової праці є встановлення особливостей та закономірностей творення афіксальних дериватів на базі власних імен у сучасній англійській мові. Для досягнення поставленої мети ми маємо виконати такі **завдання**: висвітлити роль власних назв як твірних основ у формуванні дериватів; виявити та схарактеризувати словотворчі суфікси, що беруть участь у творенні дериватів від власних назв; описати відносини між власними назвами та похідними від них лексемами.

Об'єктом дослідження слугували афіксальні відонімні деривати сучасної англійської мови.

Предметом вивчення є суфіксальні засоби формування дериватів від англомовних власних імен.

Як зазначають науковці [1; 2; 3; 7; 9] і як свідчать наші власні спостереження, найчисленнішу групу відонімних похідних складають лексеми, створені за допомогою афіксів. Серед твірних основ переважають антропоніми, топоніми, назви організацій та компаній. Формування відонімних дериватів відбувається як за допомогою традиційних афіксів, так і за допомогою нових словотворчих елементів. У нашій статті ми розглядаємо найпродуктивніші суфіксальні засоби відонімного словотворення.

У формуванні дериватів на базі власних назв традиційно використовуються словотворчі елементи, що здавна слугують засобами вербокреації. Аналіз дериватів, створених від онімів, свідчить про те, що найпродуктивнішими формантами, що беруть участь в їх творенні, є суфікси *-an*, *-ism*, *-ist*.

За допомогою суфікса *-ism*, що має первинне значення "теорія, доктрина, вчення, напрямок", останнім часом було створено чимало неологізмів, наприклад, *Atlanticism* – "доктрина, що передбачає політичну й економічну інтеграцію США та країн Європейського Союзу", *Europeanism* – "доктрина, політичний рух, метою якого є подальша інтеграція країн Євросоюзу", *Kerryism* – "політична й економічна доктрина кандидата у президенти США Джона Керрі", *Reaganism* – "політична й економічна політика президента США Роналда Рейгана", *Schwarzeneggerism* – "вміння прилаштовуватися до швидкоплинних політичних вимог; вміння швидко змінювати галузь діяльності", *Thatcherism* – "політична філософія, що полягає у спрямованості до поставленої мети всупереч нерозумінню та неприйняттю оточенням через непопулярність запропонованих заходів", *Wahhabism* – "екстремістський напрямок Ісламу".

Прикладами функціонування цих лексем можуть слугувати такі речення:

In a city in which anti-Americanism and anti-capitalism are all too common, Mr Mandelson would be the voice of Atlanticism and liberal economics. (The Economist, Sept. 10, 2005); *However smart his advisers were, they ended up being part of Reaganism – "a word", Mr Reeves points out, "that defined his dominance."* (The Economist, Feb. 4, 2006); *Mr Schwarzenegger is seen as something of a political novelty. The way in which he was selected was indeed extraordinary. But his politics have something in common with his most famous cinematic creation. Like the Terminator, Schwarzeneggerism is a remodeled, highly efficient time-traveller.* (The Economist, May 1, 2004); *One reason why there is no danger of Mr Edwards contradicting Mr Kerry is because it is not clear what Kerryism is.* (The Economist, July 10, 2004); *Mr Cameron, by contrast, says his party needs to move beyond Thatcherism, and Mr Brown has never been heard praising the woman who also won three successive elections.* (The Economist, Jan. 7, 2006); *The Saudi royal family's legitimacy depends on an extreme version of Islam known as Wahhabism.* (Washington Post, Oct. 31, 2007).

За допомогою афікса *-ism* утворюються як деривати зі стилістично нейтральним значенням (наприклад, *Atlanticism*, *Europeanism*), так і похідні лексеми зі зневажливою конотацією (наприклад, *Brezhnevism*, *bin Ladenism*, *Wahhabism*). Прикладом функціонування стилістично нейтральних лексем може бути таке речення: *The trick with Italian foreign policy has always been to strike a balance between Europeanism and Atlanticism.* (The Economist, March 11, 2006).

Функціонування пейоративних лексем можна проілюструвати такими прикладами: *Living in these reduced circumstances, the U.S. would necessarily have to abandon its "inordinate fear of Communism" and learn to live with Brezhnevism.* (National Review, April 25, 2005); *But down this uneasy path lies an end to bin Ladenism and the specter of an American city attacked with weapons of mass destruction.* (National Review, March 14, 2005); *Rights groups have accused Wahhabism of a xenophobic attitude which demonizes other religions.* (Washington Post, March 15, 2008).

Суфікс *-ism*, що функціонує в складі слів *dialectism*, *neologism*, *slangism*, має значення "лексична одиниця; слово". За участю цього афікса на базі онімів в англійській мові були створені лексеми *Americanism*, *Briticism*, *Canadianism*, *Australism*, які позначають одиниці словника різних варіантів англійської мови, що функціонують лише у складі відповідних національно-територіальних діалектів.

Суфікс *-ism* у такому семантичному варіанті приєднується не лише до топооснов (основ-назв географічних об'єктів), але й до антропооснов (твірних основ-онімів, що називають людину), наприклад, *Bushism* (Джордж Буш – сорок третій президент США), *Blareism* (Тоні Блер – колишній прем'єр-міністр Великої Британії), *Barack Obamism* (Барак Обама – діючий президент Сполучених Штатів), *Herbertism* (Френк Герберт – відомий американський письменник-фантаст), *Putinism* (Володимир Путін – президент Росії), *Sarah Palinism* (Сара Пейлін – губернатор штату Аляска, у 2008 році кандидат у віце-президенти США від

республіканської партії), *Schwarzeneggerism* (Арнольд Шварцнегер – актор, колишній губернатор штату Каліфорнія). Ці лексеми позначають авторські неологізми, okazіональні слова та фрази, мовленнєві звороти, фонетичні, граматичні та семантичні помилки, які є типовими для публічних промов та повсякденного спілкування відомих людей, насамперед політиків, або зустрічаються в творах письменників.

Отже, суфікс *-ism*, у складі відонімних дериватів функціонує у двох значеннях: 1) політична філософія, доктрина, напрямок; 2) авторські неологізми, okazіональні слова та словосполучення, мовленнєві звороти, типові для мовлення відомої особи. Полісемантичність словотворчого елемента спричинює багатозначність створених за допомогою цього суфікса відонімних дериватів.

Наприклад, *Bushism* – 1) політична філософія Джорджа Буша, 2) okazіональні слова, мовленнєві ляпи у промовах Джорджа Буша; *Schwarzeneggerism* – 1) політична філософія Арнольда Шварцнегера, яка полягає у вмінні прилаштуватися до різних часів та політичних обставин; 2) слова та фрази, що асоціюються з кіногероями Шварцнегера-актора, як-то *Asta la vista, baby!* або *I'll be back!*

Продуктивним словотворчим засобом для творення відонімних дериватів є також суфікс *-ist*. Він позначає прибічника певної філософії, теорії, партії, руху, особистості. Наприклад, *Baathist, Bushist, Saddamist, Thatcherist, Wahhabist*, які ми знаходимо у таких реченнях: *Now Mr Hussein's former soldiers may be able to choose between a career in Mr Allawi's forces and in those run by former Baathist generals.* (The Economist, May 8, 2004); *Men may divorce their wives with a simple oath, but women must plead with the all-mail, all-Wahhabist judiciary to divorce their husbands.* (The Economist, Jan. 7, 2006).

Іншим продуктивним засобом відонімної деривації є суфікс *-an* (представлений також графічними варіантами *-ean, -ian*). За допомогою цього словотворчого елемента від власних назв створюються прикметники, характерні для мови книжного стилю, наприклад, *Darwinian, Shakespearian, Tolstoyan*. Такі прикметники часто зазнають субстантивізації, перетворюючись на іменники, що позначають особу, яка наслідує певну доктрину, теорію, напрямок (політичний, економічний, науковий, літературний тощо).

Серед відонімних неологізмів, створених за участю цього елемента, можна назвати лексему *Hitchcockian* – "типовий для стилю кінорежисера Альфреда Хічкока або те, що з ним асоціюється". Цей прикметник часто вживається у генералізованому значенні "тривожний, загрозливий". Неологізм *Bushian* означає "типовий для стилю правління та зовнішньої політики Джорджа Буша", а у субстантивованому варіанті – "прибічник політики Дж. Буша, той, хто наслідує його тип керівництва" *Clintonian* – "той, хто відповідає часу та стилю правління Білла Клінтона". Наприклад: *"But she could become a liability if people get to know her views", says Marshall Wittmann of the Progressive policy Institute, a Clintonian think-tank.* (The Economist, Aug. 27, 2005).

Чимало відонімних дериватів було створено за участю суфікса *-ite* "такий, що нагадує стиль певної особи; прибічник видатної особи", наприклад, *Blairite, Brownite, Reaganite, Thatcherite*. Ці неологізми представлено в наступних прикладах: *But even if labour market rigidities keep unemployment high, France will never have a Thatcherite revolution.* (The Economist, June 18, 2005); *Bruce Bartlett is a card-carrying Reaganite libertarian.* (The Economist, March 4, 2006); *Old habits die hard, but for once Blairites and Brownites are doing their best not to snipe at each other.* (The Economist, Feb. 18, 2006).

У формуванні відонімних дериватів також бере участь суфікс *-esque*, утворюючи прикметники з позитивною конотацією, – "пов'язаний з вишуканим стилем певної особи", наприклад, *Barbiesque, Chaplinesque, Daliesque, Dioresque, Disneyesque, Lennonesque, Lincolnesque, Tolkienesque*.

Despite all the fuss, despite the supposedly "serious" Olympic ambitions, generating publicity for "KP Equestrians", a Barbiesque collection of tops and jodhpurs, is the real reason that Price has engineered this appearance. (The Times, Oct. 11, 2008); *His [Obama's] presidency, as a result, has hardly been Lincolnesque. The comparison is in many ways unfair. But it was Mr Obama who first made it.* (The Economist, Nov. 17, 2012).

Іншим суфіксом, за допомогою якого утворюються відонімні прикметники, є словотворчий формант *-ish* "такий, що нагадує; щось на зразок", наприклад, *Forrest Gumpish*, *Lolita-ish*, *Madonna-ish*, *Mark Twainish*, *Shakira-ish*. Ілюстрацією функціонування відонімного деривата *Madonna-ish* може бути таке речення: *The whole philosophy behind yoga is really great, and it's actually very athletic. I feel like I sound so **Madonna-ish** saying that.* (Cosmopolitan, March 2004).

Афіксальним способом від власних назв утворюються не лише прикметники, але й дієслова. Продуктивними афіксами відонімної деривації, які трансформують власні назви у дієслова, є суфікси *-ize (-ise)* та *-fy*. Наприклад, суфікс *-ize (-ise)* було використано для утворення таких лексем, як: *Arabize*, *Coca-Colaize*, *Europeanize*, *Islamise*, *McDonaldize*, *Saudise*, *Talibanize*. Функціонування таких дієслів ілюструють наступні речення: *Like other people, Saudis want to be modern but also to retain their identity. At present, they are torn between those who seek to "modernise" Islam and those who prefer to "**Islamise**" modernity* (The Economist, Jan. 7, 2006); *More importantly, though, government statistics show that despite 20 years of official efforts to "**Saudise**" the workplace, foreigners still make up 60% of the 8.5m – strong workplace, and a much higher proportion of those employed by private business* (The Economist, Jan. 7, 2006).

До речі, на основі таких дієслівних дериватів можуть утворюватися й іменники, що позначають процес й результат виконання певної дії, наприклад, *Afghanisation*, *Arabisation*, *Chechenisation*, *Iraqisation*, *Islamisation*, *Saudisation*, *Talibanisation*. Ілюстрацією можуть слугувати такі речення: *Thanks to Saddam-era "**Arabisation**" policies that were aimed, in part at pitting one community against another, many Sunni Arabs now have relatives in Kirkuk, which the Kurds say should be part of Kurdistan.* (The Economist, Aug. 27, 2005); *Gordon Brown, the British prime minister, wants greater "**Afghanisation**". But how can that work when the West's Afghan ally has lost legitimacy?* (The Economist, Sept. 12, 2009); *For Vladimir Putin, Russia's president, the task of Mr Kadyrov was to validate the policy of "**Chechenisation**": the idea that putting the region in Chechen hands, with a bit of autonomy (not independence), could succeed where brute force failed.* (The Economist, May 15, 2004); *For sure, the steady "**Iraqisation**" of the forces is vital for any new government.* (The Economist, Jan. 29, 2005); *A law just passed that requires 75% "**Saudisation**" simply cannot be complied with in the short term, says one experienced consultant.* (The Economist, Jan. 7, 2006); *The government is right that claims of "**Talibanisation**" are exaggerated.* (The Economist, June 18, 2005).

Іншим продуктивним суфіксом творення відонімних дієслів є *-fy*. Наприклад, *Baathify*, *Disneyfy*, *Hispanify*, *Iraqify*, *Tonyfy*. На базі дієслівних дериватів, можуть утворюватися й іменники, що позначають процес й результат виконання певної дії: *Baathification*, *Disneyfication*, *Iraqification*, *Tonyfication*.

Наприклад: *There is no shortage of criticisms of these fast-growing churches. One is that they represent the **Disneyfication** of religion.* (The Economist, Dec. 24, 2005); *We see our actions in Iraq as neutral and almost technocratic in nature, rather than what they are – intensely political. The most significant example of this has been our "**Iraqification**" policy.* (Newsweek, March 13, 2006); *Hence the latest twist to the Brown makeover: the **Tonyfication** of Gordon. "Brown now sees the logic of being Blairer than Blair," says Andrew Rawnsley, a respected chronicler of the Labour Party.* (Newsweek, July 13, 2006); *In their place she [Ms LePen] has put hostility to **Islamification**, and also to the EU and the euro, which she blames for aggravating rather than helping to solve France's economic crisis.* (The Economist, Nov. 17, 2012).

В сучасній англійській мові в результаті вербокреації відбувається не лише збагачення лексикону, але й формування нових засобів словотвору. Науковці відзначають високу продуктивність нових словотворчих елементів, створених шляхом афіксалізації лексичних одиниць та їхніх фрагментів [4: 85; 5: 270]. За допомогою цих словотворчих афіксів творяться лексеми як на базі загальних назв, так й онімів.

Одним з найпродуктивніших є новий суфікс *-nomics*, передумови для появи якого були створені телескопією. Суфікс *-nomics* "економічна теорія або політика" виник після утворення слова *Nixonomics* (*Nixon* + *economics*). За аналогією до цього телескопізма були

створені нові слова *Reaganomics*, *Bushonomics*, *Clintonomics*, *Gorbanomics*, *Kerrynomics*, *Obamanomics*, *Putinomics*, *Rubinomics*, *Rogernomics*.

Ці новотвори функціонують у таких реченнях: *Just as it took Bill Clinton to create Clintonomics, so the new economic agenda will depend on who takes charge of the party.* (The Economist, June 11, 2005); *Kerrynomics, both substantively and politically, is less attractive than it ought to be.* (The Economist, May 1, 2004); *For years, the dominant economic strain within the party has been Rubinomics – budget discipline, an embrace of globalisation, competence rather than ideology.* (The Economist, June 11, 2005); *The result of Obamanomics in the 2010s is likely to be that high levels of federal spending force more and more tax increases which slow economic growth and ultimately depress government revenues.* (The Wall Street Journal, Feb. 8, 2010); *Reagan has been mythologized, but he wasn't larger than life during his first two years, as economic conditions worsened. His policies, dubbed Reaganomics, were not working in ways that people could see, and unemployment peaked at 10,8 percent on Election Day in 1982.* (Newsweek, March 13, 2010); *The past year has cruelly exposed the weaknesses of Putinomics, showing how it relied on rising commodity prices and cheap foreign credit.* (Money Week, Aug. 28, 2009); *However, even if you accept that Romneyomics, may be more numerate in practice than it is in theory, it is far harder to imagine that he will reverse course entirely.* (The Economist, Nov. 3, 2012)

Створення цілої низки неологізмів за зразком слова *Watergate* (назва готелю в місті Вашингтоні, що став символом політичного скандалу в 70-і роки минулого століття): *Reagangate*, *Irangate* сприяло формуванню нового словотворчого елемента *-gate*. Науковці зазначають, що він зазвичай приєднувався до власних імен – прізвищ та імен політичних і державних діячів, з якими пов'язаний скандал (*Reagangate*, *Billygate*, *Monicagate*, *Muldergate*), до назв держав та регіонів (*Iraqgate*, *Danubegate*, *Volgagate*), організацій (*Motorgate*, *Oilgate*). Так, скандал, пов'язаний із всесвітньо відомим магнатом металургійної промисловості Лакшмі Мітталом, який під час виборчої кампанії робив значні грошові "пожертвування" на користь правлячої Лейбористської партії Великої Британії, за що отримав податкові пільги, набув назву *Mittalgate*. Наприклад: *Brown forced to close tax loophole after 'Mittalgate'. Gordon Brown plans to close a loophole that allows millionaires living in Britain – including the steel tycoon Lakshmi Mittal and other Labour Party donors – to pay little or no tax in this country* (The Independent, March 9, 2002).

Зібраний нами фактичний матеріал дозволяє стверджувати, що таку ж вербокративну активність на базі власних назв демонструє останнім часом і словотворчий елемент *-style*, за допомогою якого створюються як неологізми, так і оказіональні слова, наприклад: *al-Qaeda-style*, *American-style*, *Chávez-style*, *Chernobyl-style*, *Cuban-style*, *European-style*, *German-style*, *Harvard-style*, *Hollywood-style*, *Iranian-style*, *Islamic-style*, *Madrid-style*, *Quebec-style*, *Saddam-style*, *Soviet-style*, *Ukraine-style*, *western-style*. У складі цих слів словотворчий елемент *-style* має значення "подібний до; схожий на когось".

Прикладами, що ілюструють функціонування цих відонімних дериватів, можуть слугувати такі речення: *To its supporters, al-Qaeda-style violence is an aberration in itself, although "resistance" in Iraq or Palestine is perfectly legitimate.* (The Economist, Jan. 7, 2006); *Police investigators convinced they know who was behind the Madrid-style bombings.* (Newsweek, July 13, 2006); *It is easy to see why the Americans might wish to undermine him rather than watch Bolovia turn into a cross between a Chávez-style elected autocracy and a narco-state.* (The Economist, January, 21, 2006); *The government of Lithuania said it would close one of the two reactors at its Chernobyl-style nuclear-power plant, long considered one of the most hazardous facilities in Europe* (The Economist, Nov. 27, 2004); *Sharing the oil wealth, say the Shias, ensures that Saddam-style centralized tyranny will never reappear.* (The Economist, Aug. 27, 2005).

Синонімічним за значенням до словотворчого елемента *-style*, є афікс *-like*. За його участю були створені такі відонімні деривати, як *al-Qaeda-like*, *Bush-like*, *Hollywood-like*, *Katrina-like*, *Kuwait-like*, *Terminator-like*. Наведемо їх у реченнях: *Sounding remarkably Bush-like, Mr Berger says that more coercive solutions should not be ruled out.* (The Economist, May 8, 2004); *Even Mr Schwarzenegger succeeded in making every bureaucrat in the state work with Terminator-like efficiency, many of them would still be working at cross-purposes.* (The Economist,

May 1, 2004); *There was no chaos, not one blizzard-related death, no Katrina-like breakdown in order.* (The Economist, Feb. 18, 2006).

У результаті афіксалізації слова *watcher* його семантика зазнала модифікації в бік спеціалізації, оскільки тепер словотворчий елемент *-watcher* позначає не просто спостерігача, а оглядача, аналітика, що спеціалізується в окремій галузі, спостерігає за розвитком подій в окремій державі, регіоні або за діяльністю окремих політиків: *Africa-watcher, China-watcher, Clinton-watcher, Dole-watcher, IBM-watcher, Israel-watcher, Italy-watcher, Russia-watcher.*

Ці новотвори зустрічаються у таких реченнях: *It used to be an article of faith among Italy-watchers that, however incompetent the country's other institutions might be, at least the Bank of Italy could be relied upon.* (The Economist, Nov. 26, 2005); *Mr Bush has a campaign office in Columbus with 13 full-time staff – as well as a squad of Ohio-watchers in his national headquarters in Arlington, Virginia.* (The Economist, May 8, 2004); *Both the letter and the response to it confirm what many Russia-watchers already felt* (The Economist, Jan. 26, 2003).

Серед нових словотворчих елементів, що беруть участь у відонімній деривації, є також суфікс *-speak* – "жаргон". Він виник у результаті афіксалізації лексеми *speak*. Наприклад, *Bush-speak, Dole-speak, Obama-speak, Putin-speak, Vatican-speak.* Функціонування цих лексем ілюструють наступні приклади: *Others are becoming connoisseurs of the delights of Dole-speak, with its truncated sentences, its missing verbs and its missing verbs and its frequent third-person to "Bob Dole".* (The Economist, March 19, 2006); *In Vatican-speak, this was more than a tautology; it referred to Turkey, due to start talking entry terms in October* (The Economist, Feb. 12, 2005).

У формуванні відонімних неологізмів беруть участь також словотворчі елементи *-friendly* – "налаштований лояльно", наприклад: *Bush-friendly, China-friendly, Obama-friendly, Russia-friendly, Sarkozy-friendly, EU-friendly, USA-friendly,* та *-free* – "вільний від чогось або когось", наприклад: *Bush-free, Saddam-free, Wahhabi-free.*

Поширеність таких лексем ілюструють такі приклади: *Bush-friendly Sarkozy and file-shares* (head-line). (The Economist, March 5, 2005); *China is certainly keen to send a positive signal to Taiwan, whose China-friendly president, Ma Ying-jeon, has lost popularity since his inauguration in 2008.* (The Economist, March 9, 2010); *Running in Heels is attempting to register voters by arranging singles parties and offering bikini waxes and yoga classes. The organization also sells "Bush-free zone" women's underwear.* (The Economist, July 10, 2004).

Отже, аналіз англomовних новотворів кінця ХХ – початку ХХІ століть дає підстави стверджувати, що суфіксація є одним з найпродуктивніших способів відонімної вербокреації. Вагома частина відонімних дериватів створюється за допомогою традиційних словотворчих формантів: *-an/-ean/-ian, -esque, -fy, -ise/-ize, -ism, -ist, -ish, -ite.* Окрім реєстрових афіксів, у формуванні відонімних дериватів активну участь беруть також нові словотворчі елементи *-friendly, -free, -gate, -like, -nomics, -style, -speak, -watcher.*

Перспективним напрямком наших подальших студій ми вважаємо дослідження відонімних дериватів, створених іншими способами вербокреації – телескопії, конверсії тощо.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Артёмова А. Ф. Английские имена собственные и пополнение словарного состава / А. Ф. Артёмова // Иностранные языки в школе. – 2005. – № 1. – С. 101–105.
2. Бабина Л. В. О моделях концептуальной деривации (на материале производных от имён собственных) [электронный ресурс] / Л. В. Бабина, И. В. Бочкарёва // Режим доступа: <http://war.nkras.fogum24.ru/1-13-40-00000013-000-0-0-1263658288>.
3. Вацковская И.С. Прецедентное имя в политическом дискурсе / И.С. Вацковская // Studia Linguistica. Язык и текст в проблемном поле гуманитарных наук XVII. – СПб.: Борей Арт, 2008. – С. 338–342.
4. Єнікєєва С. М. Формування нових словотворчих елементів англійської мови шляхом афіксалізації лексичних одиниць / С. М. Єнікєєва // Загальні питання філології: зб. наук. пр. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. – Т.1. – С. 85–90.
5. Єнікєєва С. М. Роль телескопії у збагаченні арсеналу словотворчих засобів сучасної англійської мови / С. М. Єнікєєва // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – 2007. – № 4. – С. 264–270.
6. Зацный Ю. А. Англо-русский словарь новых слов и словосочетаний (рубеж столетий) / Юрий Антонович Зацный. – Запорожье: Запорожский государственный университет, 2000. – 243 с.
7. Кисельова О. В. Онімні та відонімні okazіоналізми в англійській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Одеський національний ун-т ім. І. І. Мечнікова. – Одеса, 2000. – 20 с.
8. Оним [электронный ресурс] // Режим доступа: <http://lingvisticheskiy-slovar.ru/description/sobstvennoe%20imia%20%28onim%29/582>.
9. Сандій Л. В. Англomовні інновації з формантом *-nomics* / Л. В. Сандій // Нова філологія: зб. наук. праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2010. – № 37. – С. 200 – 204.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Санія Єнікєєва – доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: лінгвосинергетика і неологія, проблеми словотворення сучасної англійської мови.

ДЕРИВАТОЛОГИЯ В ОБЩЕЙ ТЕОРИИ СИСТЕМ : ВОПРОСЫ СИММЕТРИИ И АСИММЕТРИИ

Юрий ШЕПЕЛЬ (Днепропетровск, Украина)

У статті порушуються питання аналізу словотвору з позиції його місця в загальній теорії систем. Розглядаються питання симетрії та асиметрії в словотворенні з позиції загальної теорії систем.

Ключові слова: словотвір, симетрія, асиметрія, теорія систем, система, структура, синергетика.

The article raises questions of the analysis of word formation in terms of its place in the general theory of systems. The questions of symmetry and asymmetry in word-formation from the perspective of general systems theory are considered.

Keywords: word formation, symmetry, asymmetry, systems theory, system, structure, synergy.

Постановка проблеми. В настоящее время достаточно трудно определить ту область знаний, где не находили бы применение и отражение идеи, методы и приемы изучения о симметрии / асимметрии. Толчком в развитии этого направления послужила потребность развития в н. XX ст. физики, биологии, кристаллографии и др. наук о природе.

Вместе с тем существование различных вариантов *общей теории систем (ОТС)*, разрабатываемых в настоящее время в науке, показывает, что эта теория пока недостаточно обобщена, обща. Она нуждается в дальнейшем изучении и требует значительных усилий исследователей из разных областей науки, чтобы интегрировать жизнеспособные варианты в единую ОТС.

В настоящей статье мы ставим перед собой достаточно прозрачную *задачу* – рассмотреть сложившиеся к настоящему времени условия для последующего изучения вопросов симметрии и асимметрии на уровне дериватологии.

Как отмечает В. А. Копчик [3 : 227], «необходимо достичь большего единства ОТС с теориями конкретных систем, всемерно развивая системный подход в конкретных науках и обобщая ОТС за счет обобщения конкретных данных».

Ю. А. Урманцев в качестве аксиоматических предпосылок ОТС называет пять условий:

- существование;
- множество объектов
- единое;
- единство;
- достаточность [6 : 204].

В ОТС, отмечает Ю. А. Урманцев, симметрия выступает как свойство системы «С» совпадать с самой собой по признакам «П» после изменения «И». Необходимым дополнением категории симметрии является соответствующая ей асимметрия или промежуточная категория – диссимметрия, «обозначающая сохранение (несохранение) признаков «П» системы «С» относительно части изменений множества /И/» [6 : 194].

К настоящему времени исследования дифференцировались на пять основных направления / уровня:

- ✓ **системный подход**, имеющий общенаучный статус и выполняющий специально-методологическую функцию;
- ✓ **общенаучные теории систем (ОТС)**, которые носят не только специально-методологическую, но и теоретическую функции;
- ✓ **региональные теории систем (РТС)**, которым, кроме специально-методологической, свойственны и теоретические функции;
- ✓ **уровень системного анализа;**
- ✓ **философский уровень**, благодаря которому вскрывается диалектическая природа системного анализа и обосновываются его требования с позиции диалектики.

В лингвистике достаточно широко представлены все из этих направлений, но наибольшее распространение получил (4) уровень – *уровень системного анализа*. Он представляет собой единый системный метод, что включает:

- специально-методологический аппарат (исходные понятия, требования, нормы и положения системного подхода);

- основные теоретические понятия и логико-математический аппарат вариантов ОТС и *региональных системных теорий (РСТ)*;

- специальные приемы и средства системного анализа, связанные с применением концептуального и математического аппарата ОТС и РСТ к решению специальных задач.

При решении специальных задач лингвистика сталкивается с иерархической классификацией структур разных типов, классов и пр. разновидностей. Поэтому эту группу задач иногда представляют в виде «дерева» (графа) логически подчиненных и соподчиненных понятий более частных групповых структур. Другими словами, речь идет об описании более частных общенаучных понятий, как «система», «структура», «сложность», «симметрия» и др.

Общепринятые в лингвистике философские категории (действие / движение, пространство, время, причинность, взаимодействие / соотношение и пр.) отражают не структуры, а типы связей и отношений, которые связывают / входят в разнообразные структуры предметов (объектов действительности).

Системный подход включает такие направления анализа: (1) системно-компонентный, (2) системно-структурный, (3) системно-функциональный, (4) системно-интегральный, (5) системно-исторический [1 : 23]. Наиболее важным и более существенным является структурно-функциональный принцип и соответствующий ему структурный анализ и синтез, «пронизывающие все перечисленные аспекты / виды системного исследования в рамках системного подхода в целом [4]. Этот принцип весьма важен для моделирования словообразовательных рядов и гнезд, так как все свойства характеристики объекта-системы можно математически представить как функции, аргументами которых выступают свойства компонентов и структуры, законы и композиции, выраженные с помощью уровней связи / движения, т.е. дифференциальных, интегральных, алгебраических уравнений, графов, матриц, графиков и пр. Границы и условия применения тех или иных графов и пр., выражающих собою модели структур той или иной системы, одновременно косвенно отражают роль внешних условий, которые при том же составе компонентов системы реализуют вполне определенные структуры их связей, их свойства и функции на выходах системы.

Системный подход является одной из недавно возникших методологий, посредством которой можно прочно обосновать структурную организацию любого объекта, решать задачи разных наук, но ценность его заключается еще и в том, что эта методология оказалась универсальной для анализа проблем гуманитарных наук, в которых ранее формализация казалась невозможной. А именно формализация является предпосылкой прогресса науки. Будучи междисциплинарными по своей природе, современные системные исследования сами представляют сложную иерархическую структуру, включающую в себя как предельно абстрактные, сугубо теоретические и философско-методологические компоненты, так и многочисленные практические приложения.

Системный подход возник в 60-х годах XX века. Его специфика определилась с того времени, когда было доказано, что совокупность частей не равна целому. Предпринятые исследователями попытки упорядочить принципы системного анализа в конечном счете нашли свое отражение в возникновении ряда вариантов общей теории систем. Наиболее известны теории Бертуланфи Л. фон; Месаровича М. И. и Тахакары Я.; Сагатовского В.; Садовского В.; Блауберга И. и Юдина Э.; Умова А., Сараевой И., Цофнаса А.; Коздобы А.; Богдановича В.; А. Рапопорта; Урманцева Ю., а также ряда других известных философов, в чьих работах отражены определенные аспекты общей теории систем.

Ведя речь о системном подходе, можно отметить тот факт, что исследователи употребляют самые разные понимания его содержания, а также обозначения, выражения и термины. Р. Акофф пишет о системной революции, охватившей мир науки, образования,

инженерии и практики. Э. Юдин – «об общей теории систем» как научной теории особого рода. И. Блауберг и Э. Юдин – о «системном подходе», который характеризует новый стиль и новые методы мышления как научного, так и инженерного; Л. фон Берталанфи, А. Рапопорт, А. Уемов и др. – об «общей теории систем» как научной теории особого типа, выполняющей методологические функции; В. Садовский – об «общей теории систем», как метатеории; Э. Квейд – о «системном анализе операций»; Б. Юдин – о «системных ориентациях» и т.п.

Система (гр. *systema* – составленная из частей, соединенное) – совокупность элементов, находящихся в отношениях и связях между собой и образующих определенную целостность; единство.

Система – это объект, функционирование которого обеспечивается (в определенных условиях среды) совокупностью составляющих его элементов, находящихся в целесообразных отношениях друг с другом. Для системы характерно не только наличие связей и отношений между образующими ее элементами (определенная организованность) но и неразрывное единство со средой, во взаимоотношениях с которой система проявляет свою целостность.

Структура – отношения между элементами в системе, необходимые и достаточные для того, чтобы система достигла цели.

Вторая половина XX – начало XXI века ознаменовалась становлением постнеоклассического этапа развития рациональности в науке. Этот этап расширил методологический инструментарий философии за счет развития также *синергетического подхода* к анализу процессов и явлений природной и социальной действительности. Формирование синергетического подхода предопределено рядом парадигмальных преобразований, связанных с изучением сложных гомоцентрических систем, которые находятся в процессе развития. Поэтому синергетический подход потребовал совместных усилий специалистов многих дисциплин для оформления целостного взгляда на мир. Это обусловлено тем, что современный цивилизационный кризис характеризуется ростом объема информации в режиме с обострением, и, как следствие этого, порождает фрагментарность восприятия мира, кризис самоопределения как личности, так и социальных групп, напряженность в межнациональных и межконфессиональных отношениях, отношениях человека и природы, культуры естественнонаучной и культуры гуманитарной. Возникновение новых дисциплин в структуре теоретического знания и нестыковка обоснования их содержания со старой методологией классического и неклассического типа породили своеобразный хаос в классификации наук, в самодостаточности их значимости для решения задач социального прогресса.

Для противостояния хаосу, выработки стратегий поведения в нем, необходимы новые превентивные стратегии образования, новый трансдисциплинарный метаязык горизонтальных связей. Целостность знания как приоритет новых образовательных подходов должна разрешить проблему двух культур, восстановить гармонию отношений человека и природы, уменьшить социальную дезадаптацию.

Такой подход сформировался в конце прошлого века (Г. Хакен, И. Пригожин, И. Стингерс) и представлен в современной науке синергетикой – междисциплинарным направлением науки, исследующим механизмы эволюции, становления реальности, самоорганизации и «управления» хаосом. Ее принципы в равной степени присущи как гуманитарному, так и естественнонаучному знанию, особенно «наукам о жизни».

Синергетика (или теория самоорганизации) – (от гр. *син* – «совместное» и *эргос* – «действие») – междисциплинарное направление научных исследований, задачей которого является изучение природных и социальных явлений и процессов на основе принципов самоорганизации систем (состоящих из подсистем). С одной стороны, она содержит строго научно математические знания о законах самоорганизации, которые обосновывают геологические, астрофизические, биологические закономерности развития этих сфер бытия мира, но, с другой стороны, эти законы имеют большую составляющую мировоззренческого и культурологического контекста, что и отражается в концепциях наук, исследующих сферы этих реальностей. Большой поток конкурирующих теорий по проблемам происхождения и

развития этих реальностей необходимо привести к общему знаменателю, то есть найти краеугольный принцип становления их бытия. Этот принцип можно объединить только на основе конкретного метода. Вне методологического инструмента (метода, способа, формы, подхода) решить данную проблему нельзя. Этим подходом и явился синергетический. Универсальность его заключалась в том, что он применим для исследования всех процессов природной и социальной действительности.

Внедряя термин синергетика, Герман Хакен вложил в него две сущности. «Первая – теория возникновения новых качеств у целого, составленного из взаимодействующих объектов. Вторая – подход, который требует для своей разработки сотрудничества специалистов разных отраслей» [7 : 404].

Синергетика – это современная теория эволюций больших, наиболее сложных, открытых, термодинамически неравновесных, нелинейных динамических систем, которые имеют обратную связь и существуют квазистационарно лишь в условиях постоянного обмена веществ, энергией и информацией с внешней средой.

«Синергетика, будучи наукой о процессах развития и самоорганизации сложных систем самой разной природы, – отмечает В. Г. Буданов, – наследует и развивает междисциплинарные подходы своих предшественников: текстологии А. И. Богданова, теории систем Л. фон Берталанфи, кибернетики Н. Винера. В этих подходах сформировались общие представления о системах и их конфигурировании, о механизмах поддержания целостности или гомеостаза систем, о способах управления системами с саморегуляцией и т. д. В то же время синергетика существенно отличается от своих предшественников тем, что ее язык и методы опираются на достижения нелинейной математики и тех разделов естественных и технических наук, которые изучают процессы эволюции еще более сложных саморазвивающихся систем» [2 : 7].

Синергетика основана на идеях системности, целостности мира и научного знания о нем. Ее отличительной чертой как нового мировидения стали идеи нелинейности (многовариантности и необратимости), единства и взаимосвязи хаоса и порядка, случайности и необходимости, позволяющие внести в науку новый самоорганизующий образ мира.

В общественно-исторических процессах синергетика передается как новое мировидение, мировосприятие, коренным образом меняющее понимание необходимого (закономерного, детерминированного) случайным в самих основах социального мироустройства. Посредством синергетики совершенно по-новому начинаются трактоваться природа и сущность социальных процессов, что характеризует смену парадигм в методологии социального познания, формирование синергетического стиля мышления, что выступает задачей образования.

Ключевыми методологическими принципами синергетики являются нелинейность, самоорганизация и открытость систем.

Нелинейность экстраполяции достаточно сложна и неоправданна относительно результата достижения истины.

Открытость (незамкнутость) позволяет эволюционировать систему от простого к сложному, разворачивать программу своего развития и в то же время позитивно влиять на элементы, способствующие усилению хаоса в системе.

Неустойчивость содержит в себе два предыдущих принципа. Переход от устойчивого состояния к неустойчивому возможен только в нелинейной системе. Оказывается, что при переходе от одного состояния к другому, система становится обязательно открытой в точках неустойчивости. Это свойство всех обучающихся систем, всех ситуаций выбора или генерации ценной информации. Таким образом, в точке неустойчивости система (даже замкнутая) действительно становится открытой, является чувствительным приемником воздействий других уровней бытия, причащается к универсуму, получает информацию ранее недоступную ей.

Такие состояния неустойчивости, выбора принято называть точками бифуркаций (буквально – «двузубая вилка», по числу альтернатив, которых может быть и не две). Они непеременны в любой ситуации рождения нового качества и характеризуют рубеж между новым и старым.

Принцип описания единиц словообразовательного уровня заключается в том, что язык может быть представлен не в его эмпирической данности, а в виде генотипа, т.е. как генотипический язык аппликативной модели, на который накладываются ограничения, вытекающие из самой структуры языка. Под генотипом в этом случае можно понимать совокупность генотипических образов грамматических объектов конкретного языка.

Философский принцип единства изменения и сохранения движущейся материи конкретизируется посредством общенаучного понятия симметрии.

Симметрия и асимметрия структур является универсальным законом как природы в целом, так и нашего её восприятия. В то же время никто не отрицает и факт того, что в жизни восприятие симметрии и асимметрии зачастую обусловлено уровнем развития культуры. Так, если для западной культуры симметрия всегда являлась гармонией и совершенством, то для восточной, наоборот, – асимметрия всегда была совершенством. В истории искусства (архитектура, музыка и пр.) стремление к внутренней гармонии (симметрии) характерно для более ранних периодов, а стремление к дисгармонии (асимметрии) – для более позднего времени.

Симметрия – это статика, уравниленность системы. Асимметрия, наоборот, – динамика, развитие. Симметрия широко распространена в органической и неорганической природе. Она свойственна строению кристаллов, форме и расположению листьев и ветвей у растений, строению живых организмов и пр. Симметрия присуща различным предметам, создаваемым человеком. Так, в изобразительном искусстве и архитектуре симметрия является одной из форм гармонической композиции художественного произведения. Если отвлечься от восприятия этих противоположностей различными культурами, то можно утверждать, что в органической и неорганической природе как то, так и другое сосуществует в диалектическом единстве.

Мы исходим из положения о том, что «любая симметрия есть симметрия-система (объект-система) и любая симметрия-система принадлежит хотя бы одной системе объектов одного и того же рода» [6 : 191-192].

Симметрию можно рассматривать как одну из реализаций абстрактной системы. Эта категория дополняется оппозитивной ей категорией «асимметрии». Вместе они образуют оппозитивную гармоническую пару «симметрия – асимметрия».

Асимметрию рассматривают как частный, предельный и наиболее распространенный случай нарушенной симметрии / диссимметрии, когда нарушение симметрии доводится не до полного отсутствия симметрии из-за инвариантности системы по признакам относительно операции отождествления, сохранения объекта-системы как такового. Отсюда следует, что абсолютно несимметричных объектов не существует.

Согласно Ю. А. Урманцеву, *диссимметрия* рассматривается как системная категория, обозначающая сохранение / несохранение признаков системы относительно части изменений множества. Поэтому относительно другой совокупности изменений данное нарушение симметрии может снова обернуться ненарушенной симметрией. В науке об ОТС диссимметрию чаще всего характеризуют как отклонение от симметрии (ср. спонтанные нарушения в квантовой теории поля, дисгармония между природой и обществом, извечная проблема «отцов и детей» и пр.).

Система языка, как и система вообще, представлена как единство противоположностей: симметричная относительно одних и асимметричная относительно других признаков и изменений / преобразований, что вполне подчинено законам симметрии и асимметрии систем. Например, в словообразовании достаточно распространена симметрия – все уникальные гнезда симметричны относительно друг друга и относительно моделирующей их грамматической структуры [см. : 9–19]. Ю. А. Урманцев отмечает: «Фундаментальное значение имеет тот факт, что требования, предъявляемые определениями симметрии и диссимметрии и условия их реализации, столь общи, что им отвечают все формы движения, существования, изменения, сохранения, развития, действия и все формы отношения материи – словом, вся реальность – материальная и идеальная, объективная и субъективная. Это подтверждают наиболее фундаментальные достижения общечеловеческой культуры, в первую очередь науки и искусства» [6 : 194].

Подводя итог вышесказанному, отметим следующее. Учение об асимметрии аналогично учению о симметрии и развивается в науке за счёт расширения состава исследуемых объектов, признаков, изменений. Если вопрос изучения симметрии и гармонии уходит своими корнями в далекое прошлое, то проблема изучения асимметрии относительно молода, так как самоё понятие асимметрии впервые было сформулировано в середине XIX века Л. Пастером и затем изучаемое П. Кюри, А. В. Шубниковым и др. учёными. В науке изучение этих явлений тесно связано с вопросом об абсолютности / относительности. С позиции теории классической симметрии асимметрия посредством теории диссфакторов представляется как однократно антисимметричное. В искусстве это может быть проиллюстрировано на примере импрессионизма. В природе, как доказали исследователи естественных наук, универсальность проявления симметрии выражается предельной общностью понятий, включённых в определение симметрии. Так, у материи – это движение, изменение, преобразование; в математике – множество; в языке – признаки и т.д. Объединение понятий множества и преобразования в одну систему порождает конструкцию-группу (в языке – категорию / подкатеорию / разряд / группу / подгруппу). Группа является отражением единства изменения и сохранения, преобразования и инварианта.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Афанасьев А. Г. О системном подходе в социальном познании / А. Г. Афанасьев // Вопросы философии. – 1973. – № 6. – С. 21- 35.
2. Буданов В. Г. Методология и синергетика в постнеклассической науке и в образовании / В. Г. Буданов. – М. : Либраком, 2009. – 240 с.
3. Копчик В. А. Принципы причинности, системный подход и симметрия : глава 8 / В. А. Куцик // Система. Симметрия. Гармония / под ред. В. С. Тюхтина, Ю. А. Урманцева. – М. : Мысль, 1988. – 316 с.
4. Тюхтин В. С. Отражение, система, кибернетика / В. С. Тюхтин. – М., 1972. – 235 с.
5. Уёмов А. И. Общая теория систем для гуманитариев /А. И. Уёмов, И. Сараева, А. Цофнас / под общ. ред. А. И. Уёмова. – Варшава : Widarknictwo Universitas Rediviva, 2002. – 276 с.
6. Урманцев Ю. А. Симметрия и асимметрия как категории ОТС : их природа и соотношение : Раздел 2 / Ю. А. Урманцев // Система. Симметрия. Гармония / под ред. В. С. Тюхтина, Ю. А. Урманцева. – М. : Мысль, 1988. – С. 191-200 .
7. Хакен Герман. Синергетика / Герман Хакен; [пер. с англ. В. И. Емельянов]. – М. : Мир, 1980. – 404 с.
8. Шаумян С. К. Структурная лингвистика / С. К. Шаумян. – М. : Наука, 1965. – 395 с.
9. Шевчук В. Н. Деривационная структура отглагольных словообразовательных гнезд в современном английском языке : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / В. Н. Шевчук. – 1973. – 18 с.
10. Шелихова Н. Т. Семантическая деривация в восточнославянских языках / Н. Т. Шелихова // Проблемы истории и диалектологии славянских языков. – М., 1971. – С. 319.
11. Шепель Ю. О. Про словотвірний потенціал твірних усередині словотвірного гнізда / Ю. О. Шепель // Мовознавство. – 1986. – № 3. – С. 17– 21.
12. Шепель Ю. А. Моделирование словообразовательных рядов полимотивированных прилагательных / Ю. А. Шепель // Проблемы структурной лингвистики 1985 – 1987. – М. : Наука, 1989. – С. 11 – 27.
13. Шепель Ю. А. Сопоставительное исследование словообразовательных рядов имени прилагательного русского и украинского языков : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Ю.А. Шепель. – М., 1988. – 19 с.
14. Шепель Ю. А. Моделирование словообразовательных рядов слов / Ю. А. Шепель. – Днепропетровск : Наука и образование, 2000. – 319 с. – Библиогр.: С. 242 – 253.
15. Шепель Ю. А. Словообразовательный ряд: принципы построения и анализа / Ю. А. Шепель. – Днепропетровск : Наука и образование, 2001. – 116 с. – Библиогр.: С. 210 – 212.
16. Шепель Ю. А. Словообразовательный ряд в системе словообразования / Ю. А. Шепель. – Днепропетровск : Наука и образование, 2006. – 304 с. – Библиогр.: С. 289 – 300.
17. Ширшов И. А. Проблемы словообразовательного значения в современной отечественной науке / И. А. Ширшов // Вопросы языкознания. – 1979. – № 5. – С. 109 – 122.
18. Ширшов И. А. Теоретические проблемы гнездования / И. А. Ширшов // Принципы составления толково-словообразовательного словаря современного русского языка : Уч. пособие по спецкурсу. – Грозный, 1991. – С. 5 – 74.
19. Штерн И. Б. Структура суффиксального гнезда : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / И. Б. Штерн. – К., 1971. – 22 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юрій Шепель – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри перекладу і лінгвістичної підготовки іноземців Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара; професор кафедри англійської філології Горлівського інституту іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: дериватологія, культурологія, когнітивна лінгвістика, структурна лінгвістика, германістика, міжмовна і міжкультурна комунікація.

ТИПИ ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ ІМЕННИКІВ-НАЗВ НЕОСІБ, УТВОРЕНИХ ЗА СЛОВОТВІРНОЮ МОДЕЛЛЮ «ІМЕННИКОВА ОСНОВА + НИК»: ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ

Василь БОЙЧУК (Івано-Франківськ, Україна)

У статті здійснено зіставний аналіз продуктивних типів внутрішньої форми похідних відіменникових найменувань неосіб української мови з їх відповідниками в англійській та російській мовах. Висвітлено роль внутрішньої форми слова як мотиваційної ознаки найменування, яка виступає своєрідним «маркером» у питаннях категоризації навколишнього світу носіями різних мов, а також виявляє різноманітні способи мотивації значень у похідних словах.

Ключові слова: внутрішня форма слова, найменування, дериват, мотивованість, тип внутрішньої форми, іменник.

The article deals with a contrastive analysis of the productive types of inner form of a word in desubstantive non-person's names in Ukrainian and their equivalents in English and Russian. The role of inner form of a word as a motivation feature of nomination and the peculiar "marker" in the processes of categorization of an outer world by different individuals is highlighted along with different types of motivation of the meaning in the derivatives.

Key words: inner form of a word, nomination, derivative, motivation, type of inner form of a word, noun.

У сучасних лінгвістичних студіях проблематика внутрішньої форми (далі – ВФ) слова залишається доволі актуальною, оскільки відповідає новітнім напрямам та методології розвитку як вітчизняної, так і зарубіжної мовознавчої думки. Безпосередньо вона пов'язана з питаннями функціонування мовних одиниць у рамках антропологічного підходу, зіставного вивчення семантики мовних одиниць, їх категоризації й систематизації для опису картин світу, динамічного аспекту опрацювання змістових елементів мовної системи тощо. З іншого боку, вивчення онтологічної сутності феномена ВФ слова неодмінно передбачає вихід за межі власне лінгвістичного аналізу одиниць системи мови та залучення даних інших галузей гуманітарного знання – семіотики, культурології, когнітології, етнології, психолінгвістики, лінгвокраїнознавства, тобто зумовлює необхідність синтезу здобутків і напрацювань суміжних наук для дослідження нових аспектів номінативних одиниць як самої мови, так і мовного світу особистості зокрема.

Відомо, що оригінально, на рівні термінологічного осмислення поняття, концепція ВФ розглядалася В.Гумбольдтом, який, трактуючи це явище з позицій класичної німецької філософії і методології, співвідносив його з поняттями енергії мови, її духу. Протиставляючи зовнішню і внутрішню форми, Гумбольдт розглядав звукову і ВФ не слова, а мови в цілому, причому формою мови він розумів не граматичну форму, бо «поняття форми виходить далеко за межі словосполучення та словотворення» [4: 72]. ВФ для вченого є основою, на якій елементи мови синтезуються в духовній єдності [4: 73]. Дослідники його теоретичної спадщини вказують, що для Гумбольдта характерним є «ототожнення понять ідеального, духовного, внутрішнього, форми (внутрішньої форми)» [8: 95], тому вчений визначає мову не як продукт діяльності, а як саму діяльність духу, яка постійно повторюється і спрямована на те, щоб зробити артикульований звук придатним для вираження думки [4: 70]. ВФ є чимось «постійним і однотипним у цій діяльності, що, взяте в сукупності своїх зв'язків і систематичності, підносить членороздільний звук до вираження думки» [4: 71].

Гумбольдт намагався представити ВФ мови як специфічний для тієї чи іншої мови спосіб поєднання звукового матеріалу і психічного змісту, духу народу [1: 51]. Учені відзначають складність поняття «дух народу», з яким пов'язані поняття мови та ВФ, оскільки сила людського духу за своєю сутністю є ідеальною субстанцією, а звідси – недоступною для людини. Ця субстанція відкривається і проявляє себе у мові, цивілізації та культурі [8: 47]. Мова, за Гумбольдтом, є зовнішнім проявом духу народу [4: 68], нерозривно пов'язана з ним, тотожна йому; вона виступає засобом вираження духу, який, спочатку об'єктивуючись у ВФ, згодом матеріалізується у мові. Зрозуміло, що таке тлумачення зумовило подальші теоретичні дискусії і не сприяло термінологічній детермінації поняття ВФ. Аналізуючи проблеми лінгвістичної характерології, В. Матезіус вважає, що Гумбольдт і його послідовники в цьому питанні не виробили детального і продуктивного методу дослідження через те, що намагались охопити величезну кількість мов, зокрема однією з причин

труднощів було те, що робилася спроба створити систематичну типологію мов та узгодити характерні риси різних мов із духом народів, що ними розмовляють [6: 19]. З іншого боку, Гумбольдт теоретично узагальнив сутність ВФ мови як психічної субстанції, від якої значною мірою залежить організація зовнішньої структури мови. Крім того, поняття ВФ мови було введено Гумбольдтом у компаративістику для порівняльного аналізу різних мов, у чому його величезна заслуга.

Сьогодні теоретичні питання внутрішньої форми, особливо окремі її аспекти, знайшли ґрунтовне відображення у працях вітчизняних (Булаховський Л.А., Голянич М.І., Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Кочерган М.П., Куделько З.Б., Манакін В.М., Русанівський В.М., Селігей П.О., Снітко О.С., Стефурак Р.І. та ін.) і зарубіжних (Блінова О.І., Будагов Р.А., Виноградов В.В., Головін Б.М., Голєв М.Д., Земська О.О., Кубрякова О.С., Плотников Б.О., Серебрянников Б.О., Телія В.І. та ін.) учених.

Розглядаючи природу ВФ слова та аналізуючи генезу поглядів учених стосовно цього мовного феномена, Селігей П.О. слушно виділяє наступні підходи до розуміння ВФ слова – номінативний, образний, мотиваційний і когнітивний, і вбачає в їх синтезі справжню природу ВФ слова [11: 21].

Теоретичні напрацювання вчених засвідчують складну природу ВФ слова та надзвичайно потужний її прикладний (практичний) потенціал, який реалізує себе не лише в мовознавчих студіях, що різняться своєю методикою та емпіричним матеріалом, але й суміжних гуманітарних знаннях.

У системі словотвору ВФ слова найтісніше пов'язана із логіко-номінативним аспектом дослідження словотвірних одиниць. Саме тому ВФ слова розуміємо як мотиваційну ознаку, що вицленується когнітивними структурами мовця із семантичної структури твірного слова і кладеться в основу нового найменування, яке позначається похідним словом. Конкретизуючи спосіб мотивації значення між твірним і похідним словом, ВФ розкриває природу та характер найменувань, указує на смислові відношення, тобто визначає власне ономасіологічну характеристику слова.

Якщо словотвірна мотивація загалом містить вказівку на предмет (денотат), то ВФ слова виявляє, яка чи які з великої кількості його ознак вицленовуються свідомістю людини для номінації певного сегмента реального чи віртуального світу для формування семантики новоутвореного мовного знака. Крім того, ВФ слова як обов'язковий елемент у парі «твірне – похідне» конкретизує словотвірні мотиваційні зв'язки, наділяючи їх значущістю.

У теорії мотивації без ВФ слова неможливо вивчати природу механізму визначення і виокремлення мотиваційної ознаки як представника інших ознак змісту, її властивості, функції тощо. А генеративні можливості мотиваційної ознаки для створення нових думок й нового змісту вивчав ще О.О.Потебня [10: 122], який, як відомо, теоретично розвинув учення про ВФ окремого слова і створив оригінальну концепцію ВФ слова, що стала підґрунтям подальших досліджень теорії ВФ слова у ХХ столітті. Уже «у теоретичній площині Потебня відкидає погляди Гумбольдта, який уважав, що історичний період формування мов закінчився, і вони або лишаються у вжитку, як є, або відмирають. Він радше висуває погляд про безупинне становлення мов» [12: 17].

О. О. Потебня бачить у ВФ слова насамперед попереднє етимологічне значення, яке "виступає своєрідною опорою для актуального значення, або смислу" [2: 53-54]. Наприклад, значення слова *око* стало підґрунтям, на якому розвинулось значення слова *вікно*. Таким чином, на відміну від Гумбольдта О.О.Потебня «вводить внутрішню форму в конкретний мовний матеріал і прив'язує її до лінгвістичних фактів, але згодом учений виходить за межі етимологічного образу слова» [2: 54]. Зазначаючи, що на роль ВФ слова може претендувати та чинна етимологія, що "зберегла силу, якою вона володіла у момент свого породження" [9: 117], учений часто заглиблюється в історію слова, коли воно було поетичним і найповніше відтворювало дійсність. На синхронному зрізі для адекватного відтворення дійсності, на думку О.О.Потебні, необхідно не одне слово, а словосполучення. В інших випадках внутрішньою формою слова може виступати не обов'язково етимологічне чи словосполучне значення, але й звукосимволічне враження від слова [9: 146].

У будь-якому разі постає проблема чинників, що впливають на вибір мотиваційної ознаки у номінативному процесі. Це питання на сьогодні залишається актуальним і для теорії мотивації, і для теорії номінації. Саме тому з'ясування природи ВФ похідних слів дозволяє певним чином ці проблеми вирішувати і накопичувати необхідний матеріал для подальших досліджень у сфері згаданих вище суміжних із мовознавством наук.

Актуальним завданням сучасного лінгвістики є встановлення не лише типології ВФ у системі словотвору української мови, а й проведення зіставних досліджень, оскільки, на думку Кочергана М.П., вивчення ВФ слів-відповідників, тобто способу мотивації слова в кожній із зіставлюваних мов, має важливе значення для виявлення специфічних ознак лексико-семантичних систем і, відповідно, для розкриття мовних картин світу [5: 334].

Таким чином, виявлення характерних ознак ВФ похідних найменувань у мовах різного ступеня спорідненості є **актуальним** завданням сучасного порівняльного мовознавства.

Мета пропонованої статті – здійснити (у межах наявного лексикографічного матеріалу) зіставний аналіз продуктивних типів ВФ назв неосіб в українській мові з їх відповідниками в англійській і російській мовах, виявити універсальні та диференційні риси ВФ зазначених найменувань.

Предметом нашого дослідження є похідні назви неосіб, мотивовані іменником і утворені за словотвірною моделлю «Іменникова основа + *-ник* (*-ик*, *-овик*)».

Іменники-назви неосіб у лексичній системі мови протистоять іменникам-назвам осіб. Разом вони формують специфічну лексико-граматичну групу іменника як частини мови. Кожна з підгруп (іменники-особи та іменники-неособи) має власне категоріальне значення, що відображає їхні спільні та відмінні риси.

У лінгвістиці вже вказувалось на неоднорідність семантики іменників-назв осіб та іменників-назв неосіб. Однією з відмінних рис між вказаними іменниками, на думку Милославського І.Г., є формальна невираженість у морфемній структурі дериватів-назв предметів родового поняття на зразок «гриб», «інструмент», «приміщення» і т.п. У назвах осіб родового поняття особи імпліцитно включається у значення суфікса, хоча і немає загалом формальних показників, які б дозволили розмежовувати суфікси, що вживаються лише в іменниках-назвах осіб та іменниках-назвах неосіб (предметів) [7: 93].

В іменниках-назвах осіб ВФ відображає складні взаємовідношення між предметами номінації та предметами об'єктивного світу, що мотивують назви особи, тобто ВФ виражає суб'єктно-об'єктні взаємовідношення. При номінації неосіб ВФ мовних знаків розкриває об'єктно-об'єктні відношення з погляду того, хто дає назву. Названі диференційні ознаки не можуть не впливати на природу ВФ похідних слів, яка актуалізує найрізноманітніші відношення, що існують у реальній дійсності між предметами навколишнього світу. Саме тому, аналізуючи ВФ дериватів-назв неосіб, виявлено продуктивні, малопродуктивні й непродуктивні типи й підтипи ВФ.

У процесах номінації неосіб в українській мові продуктивними є типи найменувань за мотиваційною ознакою призначення (126 слів), об'єктності (101), конститутивності (75), подібності (71), малопродуктивними – за мотиваційною ознакою належності (47), результативності (38), локативності (29), інструментальності (21), темпоральності (17), посесивності (14). Непродуктивними є типи, в основі яких лежить ВФ, що актуалізує мотиваційну ознаку ієрархічності (9), цілісності (8) та міри (3) [3: 14-15].

Словотвірна модель «Іменникова основа + *-ник* (*-ик*, *-овик*)» виявилася найпродуктивнішою серед інших моделей, характерних для цього підкласу дериватів, зокрема для таких типів ВФ, як: призначення, об'єктність, конститутивність і подібність. (Вибірка українських дериватів здійснювалася на основі Словника української мови в 11-ти томах (К., 1970-1980), а їх відповідників – із Українсько-російського словника у 6 томах (К., 1953-1963), Українсько-англійського словника за ред. В.Бусела (К., 2010) та перекладних online ресурсів (google, multytran та ін.).

1. Призначення (64 назви). Для похідних іменників цього типу характерною є ВФ, що актуалізує мотиваційну ознаку призначення, застосування. За природою ВФ ці деривати діляться на дві групи:

1) похідні слова, у семантичній структурі яких наявна лише ознака призначення: *кісник* («стрічка для вплітання в косу») (англ. *ribbon in a plait*; рос. *лента*), *жертвенник* («спеціальний стіл або місце, де клали жертву») (англ. *altar, prosthesis, credence table*; рос. *жертвенник*), *носовик* («хусточка для носа...») (англ. *handkerchief*; рос. *носовой платок*), *палубник* («тес або дошки, призначені для палуби») (англ. *deck planking*; рос. *палубник*), *итурмовик* (у зн. «тип військового літака, призначений бомбити й розстрілювати») (англ. *assault plain, attack aircraft*; рос. *итурмовик*);

2) похідні слова, що характеризуються наявністю в їхній семантиці ознак призначення і локативності. Це – назви господарських і побутових предметів: *розсадник* (у зн. «ящик для вирощування розсади ... рослин») (англ. *seed-bed*; рос. *рассадник*), *гольник* (у зн. «коробочка або подушечка, де зберігаються швацькі голки») (англ. *needle-book, needle-case, pincushion*; рос. *игольник, иголочник*), *насічник* («рослина, плід, ... залишені на насіння»), (англ. *seed plant, seed bearer*; рос. *семенник*), *свічник* («підставка») (англ. *candlestick, candelabrum*; рос. *подсвечник*), *сигарник* (*т. с. сигаретник*) (у зн. «коробка...») (англ. *sigar-case*), *водник* (у зн. «діжка для води...») (рос. *кадка для воды*), *судник* (у зн. «полиця, шафа для зберігання посуду») (англ. *cupboard*); промислових і військових понять: *шлаковик* («камера ...мартенівської печі») (англ. *dust catcher, whirl gate*; рос. *шлаковик*), *патронник* (у зн. «задня частина каналу ствола вогнепальної зброї...») (англ. *chamber*; рос. *патронник*); назви посуду: *соусник* (англ. *gravy-boat, sauce-boat*, а також *well-dish, butter-boat*; рос. *соусник*), *сотейник* (англ. *stewing-pot, stew-pan*; рос. *сотейник*), *салатник* (англ. *salad-dish, salad bowl*; рос. *салатник*), *кофейник* (*т.с. кавник*) (англ. *coffee-pot*), *чайник* (англ. *kettle, tea-pot*; рос. *чайник*), *сметанник* (англ. *cream-er, cream jug*; рос. *сметанник, сливочник*), *глиняник* (англ. *pot*; рос. *горшок для глины*); приміщень і водних об'єктів господарського призначення: *сінник* (у зн. «повітка, намет або приміщення...») (англ. *hayloft, loft*; рос. *сеновал*), *дровник* (рос. *дровяной сарай*), *маточник* («комірка у вулику...», «приміщення, де тримають маток») (англ. *cell of queen-bee*), *голубник* (англ. *pigeon house, dove-cot, pigeonry, columbarium*; рос. *голубятня*), *курник* (англ. *hen-house, hen-coop, hen-roost, hennery*), *гусятник* (англ. *goose-stall, goose-pen*), *телятник* (англ. *stall for calves, calf-house*), *крільчатник* (*т.с. кролятник*) (англ. *rabbit-hutch*; рос. *кролятник*), *поросятник* (англ. *pigsty, piggery*; рос. *поросятник*), *мавпятник* (англ. *monkey house*; рос. *обезьянник*), *ведмедник* (*т.с. ведмежатник*) (англ. *bear-pit, bear-garden*; рос. *медвежатник*), *зольник* («нижня частина топки...») (англ. *ashpit, ash-bin, ash-box*; рос. *зольник*), *сніжник* ("спеціально підготовлене місце для скупчення і зберігання снігу") (англ. *snowfield*; рос. *снежныйк*), *рибник* (у зн. "штучне водоймище або судно для живої риби") (англ. *nurse pond*; рос. *рыбник*) та ін.

2. Об'єктність (24 назви). За характером ВФ похідні слова цього типу можемо поділити на кілька підтипів, зокрема:

1) похідні іменники, ВФ яких вказує на об'єкт полювання того, що називається дериватом: *голуб'ятник* (у зн. «ловчий хижий птах...») (англ. *pigeon-hawk*; рос. *голубятник*), *тетерев'ятник* («хижий птах...») (рос. *тетеревятник*), або харчування: *перепелятник* («яструб, який живиться...») (англ. *sparrow-hawk*; рос. *перепелятник*), *стерев'ятник* («хижий птах...») (англ. *carrion vulture; carrion-eagle*; рос. *стервятник*); на об'єкт, на який одягають те, що називає похідне слово *тіленьник* («матроська спідня сорочка...») (англ. *sailor's striped vest*; рос. *тельник, тельняшка*).

В окрему групу виділяємо похідні іменники, ВФ яких вказує на об'єкти, проти яких спрямована дія того, що позначається похідним словом. Це – *пильовик* («плащ або легке пальто, що оберігає від пилу») (англ. *dust-coat, dust-cloak*; рос. *пылевик*), *дощовик* («непромокальний одяг») (англ. *raincoat*; рос. *дождевик*), *глисник* («рослина... як глистогінний засіб») (рос. *наслен*) та ін.;

2) похідні іменники, ВФ яких вказує на об'єкт, що займає певне місце, положення у відношенні до об'єкта номінації. За характером відношень між предметами об'єктивного світу, що позначаються твірним і похідним словом, виділяємо групу дериватів, ВФ яких містить вказівку на предмет, що проходить через об'єкт номінації. Це – *душник* («отвір для виходу повітря...») (англ. *air-hole, air-way, air vent*; рос. *отдушник, отдушина*), *голосник* (у зн. «звуковий отвір...») (англ. *resonater*; рос. *голосовая связка*), *сечівник* («трубчастий

утвір...») (англ. *urethra*; рос. *мочеиспускательный канал*), *колошник* («частина доменної печі..., через який засипається колоша») (англ. *furnace top, furnace throat*; рос. *колошник*).

Наступну групу складають похідні слова, що мотивуються назвою об'єкта, що проживає, функціонує, зберігається всередині об'єкта номінації. Сюди входять: *льодовник* («погріб з льодом») (англ. *ice-house, ice-cellar*, а також нові номінації транспорту *ice-box car, ice-refrigerator*; рос. *лѐдник*), *мурашник* (англ. *ant-hill, formicary*; рос. *муравейник*), *гадючник* (рос. *змеиное кубло*). В окрему групу можна виділити похідні слова, для яких характерною є ВФ, яка містить вказівку на об'єкт, який росте, знаходиться на певному місці, названому дериватом. Це – *виноградник* («ділянка землі..., де вирощують виноград») (англ. *vineyard*; рос. *виноградник*), *квітник* (англ. *flower-bed*; рос. *цветник*), *ягідник* (англ. *berry-field, berry plantation*; рос. *ягодник*), *капусник* (англ. *cabbage-field, kaleyard*; рос. *капустник*), *смітник* (англ. *dustheap, rubbish heap; dust hole, laystall*; рос. *сорная яма, мусорная яма*). Таким чином, ВФ дериватів цього підтипу характеризується своєрідним синкретизмом, який проявляє себе у вираженні предметами, що мотивують похідне утворення, певних локативних відношень між самими предметами і об'єктами мотивації;

3) похідні слова, ВФ яких відображає синкретизм мотиваційних ознак об'єктності і темпоральності. ВФ вказує на предмет, який при мотивації об'єкта номінації, виражав певні часові відношення. Цей підтип складають, для прикладу, похідні слова *дощовик* («гриб, який росте в дощову пору...») (англ. *puff-ball*), «черв'як, що ... на поверхню виходить після дощу»).

3. Конститутивність (29 назв). До цього типу входять похідні іменники, ВФ яких виражає відношення до предмета, що позначається твірним словом, як до матеріалу, з якого виготовлено об'єкт номінації або з якого складається об'єкт номінації у своєму природному стані. Це – *повстяник* («зимове взуття з повсті; валянки») (рос. *валенки, валенные сапоги*), *льодовик* («скупчення великих мас льоду...») (англ. *glacier*), *срібляник* (т. с. *срібник, срібляник*) («срібна монета...») (англ. *silver coin*; рос. *серебряник*), *сальник* (у зн. «жирова складка...») (англ. *ereploon, omeutum*; рос. *сальник*).

Деривати другої групи – це назви побутових предметів, одягу тощо: *пуховик* («перина, набита пухом») (рос. *пуховик*, англ. з ін. знач. *down jacket*), *сірник* (у зн. «дерев'яна паличка...») (англ. *match stick*; рос. *спичка*), транспортних засобів, бойових машин: *дощаник* («річкове судно») (англ. *boat*), *броньовик* («броньована машина...») (англ. *armoured car*; рос. *броневик*), *ватник* («півпальто або куртка») (англ. *padded jacket*), *гірчичник* («листок паперу або шматок тканини») (англ. *mustard poultice, mustard plaster*; рос. *горчичник*); гірських порід: *черепашник, піщаник* (т.с. *пісковик*) (англ. *sandstone*; рос. *ракушечник*); їжі: *яблучник* («вино») (рос. *яблучное вино, сидр*), *макаронник* («запиканка») (англ. *baked macaroni pudding*; рос. *макаронник*), *медяник* («коржик») (англ. *ginger-bread, treacle-cake, honey-cake*; рос. *медовый пряник*), *сирник* («корж») (англ. *curd fritter, cheese cake*; рос. *творожник*), *гречаник* (у зн. «хлібний виріб») (рос. *гречневик*), *вівсяник* («хліб, корж») (рос. *овсяный хлеб*), *картопляник* («котлета») (рос. *картофельник*), *горохвяник* («млинець») (рос. *гороховая лепешка*), *маківник* («коржик, цукерка») (англ. *poppy-seed cake*; рос. *маковый пряник, маковник*), *медівник* («коржик») (рос. *медовый пряник*), *калинник* («пиріг») (рос. *калиновый пирог*) та ін.

4. Подібність (20 назв). ВФ похідних іменників цього типу вказує на предмети, в яких певні ознаки подібні до тих чи інших ознак об'єктів номінації. За характером найменувань виділяється низка підтипів всередині типу: а) подібність стану: *льодяник* ("прозора тверда цукерка") (англ. *sugar-candy, fondant, fruit-drop*; рос. *леденец*); б) подібність способу існування: *трутовик* ("гриб, що паразитує...") (англ. *tinder-fungus*; рос. *трутовик, трутовица*); в) подібність запаху: *лимонник* («рослина..., що має запах лимона») (англ. *magnolia vine*; рос. *лимонник*), *огірочник* («трава, листя якої має запах огірків»; рос. *огуречная трава*) г) подібність кольору: *золотушник* («рослина з жовтими квітами») (англ. *asphodel, ox-eye*; рос. *золотуха, золотушник*), *лимонник* («метелик жовто-лимонного кольору»), *бражник* («метелик з різноманітним забарвленням») (рос. *бражник*), г) подібність форми: *змійовик* («зігнута у вигляді спіралі труба...») (англ. *coil-ripe, spiral pipe*; рос. *змеевик*).

Отже, проаналізовані вище продуктивні типи ВФ дериватів назв несобі маніфестують через різні структурно-семантичні форми похідних утворень, що характеризуються

неоднотипним характером мотивації, певні, опосередковані національним менталітетом, світоглядні моделі – як універсальні, так і диференційні – у процесах «омовлення» навколишнього світу носіями української, російської та англійської мов.

Саме тому подальші дослідження ВФ похідних утворень у мовах різного ступеня спорідненості є перспективними, оскільки дозволять установити кореляції між типами ВФ у межах тих чи тих тематичних груп лексики, виявити й охарактеризувати способи мотивації значення, їх природу в різних мовах, що свідчатиме про особливості і формування мовних картин світу.

Активне залучення категорії ВФ слова як «ментально маркованого» компонента значення у зіставних дослідженнях дозволяє наблизитися до розв'язання як внутрішньомовних, так і екстралінгвальних проблем сучасного мовознавства та суміжних наук.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Березин Ф.М. История лингвистических учений: учебник. – [2-е изд., испр. и доп.] / Ф.М. Березин. – М.: Высшая школа, 1984. – 319 с.
2. Библихин В.В. Принцип внутренней формы и редукционизм в семантических исследованиях / В.В.Библихин // Языковая практика и теория языка: сб. ст. – М.: МГУ, 1978. – С. 52-69.
3. Бойчук В. М. Типологія внутрішньої форми слова у десубстантивному словотворі. автореф... дис. кандидата філологічних наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – 18 с.
4. Гумбольдт В. Избранные работы по языкознанию: пер. с нем. / В.Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 397 с.
5. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства: підручник / М. П. Кочерган. – К.: Видавничий центр «Академія», 2006. – 424 с.
6. Матезиус В. О лингвистической характерологии (На материале современного английского языка) / В.О.Матезиус // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1989. – С.18–27.
7. Милославский И. Г. Вопросы словообразовательного синтеза / И. Г. Милославский. – М.: МГУ, 1980. – 296 с.
8. Постовалова В. И. Язык как деятельность. Опыт интерпретации концепции В.Гумбольдта / В. И. Постовалова. – М.: Наука, 1986. – 222 с.
9. Потебня А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потебня. – М.: Искусство, 1976. – 614 с.
10. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – К.: СИНТО, 1993. – 190 с.
11. Селігей П. О. Внутрішня форма слова: на шляху до створення єдиної теорії / П. О. Селігей // Наукова спадщина О.О.Потебні в контексті сучасності. – К., 2005. – С.15–22.
12. Шевельов Ю. Олександр Потебня і українське питання / Ю. Шевельов // О.Потебня. Мова, національність, денационалізація: Статті і фрагменти. – Нью-Йорк: Вид-во Української вільної академії наук у США, 1992. – С.7–49.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Василь Бойчук – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Львівського державного університету внутрішніх справ.

Наукові інтереси: словотвір, ономазіологія, зіставне мовознавство.

АФІКСАЦІЯ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТ МОВНОГО ЗНАННЯ В АНГЛІЙСЬКОМУ ЛЕКСИЧНОМУ НЕОКВАНТОРІ

Василь БЯЛИК (Чернівці, Україна)

У статті розглядаються проблеми когнітивного словотвору як вербального механізму маніфестації мовного знання в англійському лексичному неокванторі на матеріалі афіксальних новотворів. Наведено базові словотвірні патерни лексичних неокванторів, утворених шляхом афіксації, котрі конституують англійський неопростір.

Ключові слова: лексичний квантор, лексичний неоквантор, англійський неопростір, афіксація
The article deals with the problems of cognitive word-formation as a verbal mechanism of manifestation of lingual knowledge in English neo-quantors on the basis of affixational innovations. Major basic word-formation patterns of lexical neo-quantors formed by means of affixation that constitute English neospace have been presented in the paper.

Key words: lexical quantor, lexical neo-quantor, English neospace, affixation.

Об'єктом дослідження є лексичні квантори (далі ЛК), котрі містять мовне знання (в тому числі нове знання – лексичні неоквантори (ЛНК) в аспекті реалізації їх семантико-прагматичних, знакових та словотвірних характеристик у дискурсі для передачі такого знання у процесі комунікації. Під ЛК розуміємо номінативну одиницю, яка репрезентує інтеріоризований у свідомості людини вербалізований концепт. Номінативна одиниця, при цьому, виражена словом чи словосполученням [1;2;3]. Витлумачення ЛК як лінгвокогнітивної одиниці дає змогу комплексно схарактеризувати механізми його генези,

функціонування у мові та мовленні. ЛК є складним конструктом і володіє ієрархічною структурою в лексичному, семантичному, прагматичному, інформаційному (в тому числі когнітивному) планах і може слугувати інструментом лінгвокогнітивного аналізу мовних явищ. ЛК характеризується номінативністю, відтворюваністю у мові і мовленні та наявністю дефініції, яка співвідноситься з певним поняттям, при цьому сам має якість неологізму, та слугує для фіксації, збереження і передачі лінгвокогнітивної інформації.

Запропонований підхід до трактування ЛНК як мовних репрезентантів нового мовного знання дає можливість характеризувати їх як: а) експеренціальні, оскільки появляються в результаті пізнавальної і предметної діяльності людини, б) екологічні через успішну взаємодію із навколишнім середовищем (системою мови), в) епістемологічні, оскільки відображають сукупність форм знання, накопиченого епохою, і містять нове знання, г) евіденціальні, оскільки є свідченнями змін, які відбуваються в концептуальній картині світу і мовній картині світу.

ЛК – прості слова фіксують у мовній картині світу ніби окремі її відтинки, ЛК – деривати роблять за свою суттю інше: Маючи здатність зробити те ж саме, що й просте слово, тобто назвати окрему дію, окремий предмет тощо, виділяючи й ототожнюючи особливий фрагмент світу, вони одночасно вказують на його зв'язок з іншою дією, ознакою або предметом, на його відношення до них, порівн. *cracker, actioner, ageful, alphabetism*.

Така вказівка дозволяє поєднати новий досвід зі старим, дізнаватися про невідоме через відоме, а це, звичайно, полегшує доступ до нового знання.

Як відзначає у своїх працях О. С. Кубрякова [8; 9; 10], деривати фіксують такі структури знання, які містять у собі різні відомості, тому що вони здатні називати різні модифікації дій, називати носіїв різних ознак, позначати самі ці ознаки [8:14], наприклад (тут і далі приклади ЛНК, відібрані із [4; 5; 12]– В.Б.):

to adultify – змушувати дитину поводитися так, як ведуть себе дорослі люди; to babify – одягатися й уживати косметику таким чином, щоб відповідати чоловічому уявленню про жіночу красу; animal-free – ті, що утримуються або не вживають продукти тваринного походження; belt bag – сумочка, що носять на поясі або плечі; brewpub – пивна, що є одночасної броварнею; bruncher – той, хто снідає пізно, поєднуючи перший сніданок і ленч, особливо у вихідні дні, а також містити оцінку позначуваному.

Очевидно, у словотворенні основним критерієм є відповідність моделі і відсутність в літературній мові слів абсолютно синонімічних даному. Наприклад, за допомогою префіксів *mega-*(величезний, гігантський, дуже важливий), *hyper-*(дуже, надзвичайно), *e-*(електронний) було створено цілу низку ЛНК, на кшталт: *mega-bookstore, megabrain, megarich, megacity, hyperflier, hyperpower, e-volution, e-waste, e-reading, e-learning*. Значна кількість інновацій продовжує створюватись з елементом *-speak* (мова, жаргон): *ecospeak, eurospeak, NATOspeak* та його частковим синонімом *-babble*(жаргон, іронічна конотація): *e dubabble, neurobabble*.

Значення таких ЛНК легко декодувати і без наявності якого-небудь контексту завдяки продуктивним моделям, за якими вони утворюються. Тому ми вважаємо, що відповідність того чи іншого утворення до моделі не може бути основним критерієм, оскільки модель уособлює певну сполучуваність частин мови і різних афіксів, але не сполучуваність значень, коли в їх декодуванні на допомогу приходять контекст.

Іншою необхідною умовою кодування ЛНК є встановлення (окрім міри поширеності в мові і відповідності моделі) його практичної необхідності, оскільки нове слово, котре відображає нове знання, може стати необхідним лише в тому випадку, якщо воно відрізняється від існуючих значень емоційно-експресивним забарвленням або відтінком значення, можливостями поєднання з іншими словами.

Наприклад ЛНК *alpha-teen- підліток, який займає позицію лідера* так само, як інші ЛНК створені за аналогічним патерном: *alpha dog, alpha girl, alpha male*), але відрізняється емоційно-експресивним забарвленням, певною гіперболізацією лідерських якостей підлітка.

До основних понять словотворення, належить здатність похідного слова, що є носієм як лексичного, так і дериваційного значень, слугувати засобом когезії та реалізації двосторонніх зв'язків – по лінії семантики і по лінії узагальненого словотворчого значення при одночасній

актуалізації різноманітних асоціативних (парадигматичних) зв'язків – синонімічних, антонімічних та ієрархічних. У тексті найяскравіше відображена конструйованість похідного слова у мовленнєвому акті. Одним з традиційних шляхів вираження мовного знання в ЛНК та поповнення словникового складу є афіксація, тобто "утворення слів за допомогою додавання до основи слова словотвірних елементів – афіксів" [11:101]. Афіксація є продуктивним прийомом словотвору з допомогою префіксів і суфіксів, що додають тематичну конотацію, тобто квант (частину) нового знання, прирощеного, до звичайної лексеми й потребують знання як "старого" кореня слова, так й афікса (суфікса/ напівсуфікса, префікса/ напівпрефікса): *cyber-* (*cybercasing*), *Diana-* (*Dianabilia*, *Dianamania*), *-gate* (*Monicagate*, *zippergate*), *-ee* (*arrestee*, *contractee*, *murderee*), *-ette* (*piecette*, *drinkette*).

При розгляді афіксації варто зазначити, що серед давно існуючих суфіксів іменників особливо високопродуктивним є суфікс **-ization**, тобто квант інформації, котрий несе прирощене знання і може відобразитися за допомогою патерна $Q_nN < N_{q1} + ization_{q2}$, де Q_n – ЛНК, а q_1, q_2 – кванти інформації, котрі містить ЛНК (*moralization*, *McDonaldization*, *casualization*), спостерігається подальше зростання продуктивності суфіксів **-dom**, **-hood** (*lovedom*, *barterdom*, *microboredom*), які довгий час вважалися непродуктивними, особливо в британському варіанті. Високу активність виявляють афіксоїди *-fest*, *-phile*, *-phobe*, *-phobia*: $Q_nN < N_{q1} + fest (-phile, -phobe, -phobia)_{q2}$ (*aviaphobia*, *Baracknophobia*, *cyberphobia*, *euromphile*, *fearphobia*, *homophobe*, *pianophile*, *technophobe*, *nerdfest*, *hyperfest*, *sponsorfest*, *wikiphilia*). Розширив свої словотвірчі можливості суфікс **-able**. Якщо раніше він утворював прикметники від дієслів $Q_nAdj. < V_{q1} + able_{q2}$: *adopt – adoptable*, *accomplish – accomplishable*, *aid – aidable*, *clip – clippable*, *occupy – occupiable*, *colonize – colonizable*, *derive – derivable*, *distinguish – distinguishable*, *encode – encodable*, *falsify – falsifiable*, *grade – gradable*, *kiss – kissable*, *modify – modifiable*, *record – recordable*, *scan – scanable*, *touch – touchable*, *unclip – unclippable*, *unseize – unseizable*, то в останні десятиліття він все частіше бере участь у процесі "виробництва" прикметників від іменників, у тому числі і від складних, що можна побачити у патерні $Q_nAdj. < N_{q1} + able_{q2}$: *cartop – cartoppable*, *microwave – microwaveable*, *oven – ovenable*.

До традиційних суфіксів чи комбінацій суфіксів, які використовуються для утворення ЛНК належать окрім **-able**, (*accomplishable*, *aidable*, *clippable*, *occupiable*, *colonizable*, *derivable*, *T-shirt-able*), також **-ac**(*autodoriac*), **-aceous** (*carbonaceous*), **-age**(*grimage*, *webbiage*), **-aire**, **-arian**(*apiarian*, *authoritarian*, *barbarian*, *celibatarian*, *disciplinarian*, *libertarian*, *nuditarian*, *octogenarian*, *parliamentarian*, *riparian*, *totalitarian*, *utilitarian*, *veterinarian*, *vocabularian*, *vulgarian*), **-ate**(*polgonate*), **-ation**(*incarcerotation*), **-cide**(*gericide*, *hubricide*, *adulticide*, *insurancide*), **-dom**(*lovedom*, *barterdom*), **-ectomy**(*appendectomy*), **-ed**(*underdecided*), **-ee**(*trustee*, *fundee*), **-eer** (*econeer*, *greengineer*), **-eering** (*greengineering*); надзвичайно продуктивні: **-er**(*blogger*, *truther*, *birther*, *deather*), **-(e)a**ry (*antiversary*), **-ese**(*Christianese*, *crosswordese*, *internetese*, *silentese*), **-esque**(*burlesque*, *Moresque*), **-ette** (*etiquette*), **-eur**(*aberrateur*, *culturateur*), **-euse**, **-ey** (*trey*), **-fiction** (*notification*, *falsification*), **-fy**(*gollify*, *netify*, *theorify*, *scientify*, *eventify*), **-graphy**(*selenography*, *xerography*), **-ian**, **-iatrics** (*psychiatric*), **-ic** (*lafconic*, *egomorphic*), **-ical**(*aeronautical*), **-ics** (*socionetics*, *egonetics*, *mistakonomics*); суфікси, за допомогою яких утворюються іменники: **-ie** чи **-y**(*exitality*, *celebrity*), **-in** (*nupkin*), **-ing** (*planking*, *podcatching*, *leapling*, *finching*, *grinting*, *porching*), **-ion** (*hateration*), **-ish** (*globbish*), найпоширенішими є суфікси **-ism**(*mathism*, *irrigasism*, *laudophilism*), **-ist**(*infernalist*, *warmist*), **-ite**(*lakofirite*), **-ity**(*ideality*), **-wise**(*likewise*) та інші; суфікс, що утворює ЛНК-ад'єктиви, **-y**(*chairy*). Такі спостереження щодо тенденції розвитку англійського афіксального словотвору у сучасному неологічному просторі, котрий відображає нове знання, цілком узгоджуються із твердженнями інших дослідників [6;7 та ін.].

Деякі нові суфікси, так само, як і деякі нові префікси, формуються в результаті словотвірної контамінації. Наприклад, *breath* та *analyzer* були контаміновані в слово *Breathalyzer*, а закінчення *-(a)lyzer* набуло статусу суфікса у слові *eye(a)lyzer*. Узуальні слова *secretariat* та *proletariat* є джерелом суфіксу **-ariat** у словах *infantariat* та *salariat*, *commentariat*. Подібно до цього скорочення *inflation* призвело до створення нової

суфіксальної форми **-flation** у ЛНК *gradeflation, oilflation, taxflation*, яка також існує як основа в *un-flation*, альтернативі до існуючого *deflation*. Іншим суфіксом, створеним шляхом розщеплення слова, є **-holic**, який передає прирощене знання, $Q_n N < N_{q1} + holic_{q2}$ від *alcoholic*; в 1960-х роках з'явилося слово *workaholic*, пізніше *-chocoholic, clothesholic, milkaholic, sexaholic* та інші.

Нові суфікси ще час від часу запозичуються з класичних мов, наприклад, **-tron** з грецької для утворення назв для приладів та обладнання: $Q_n N < N_{q1} + tron_{q2}$ (*mesotron, magnetron, synchrotron*).

Оскільки суфікс не тільки створює ЛНК, але і оформлює відповідну частину мови, основна класифікація суфіксів передбачає розподіл їх за частинами мови, таким чином суфікси об'єднуються у групи за приналежністю утворюваного за допомогою їх слова до того або іншого лексико-граматичного класу слів.

Суфікси ЛК-номінативів: **-age**(*grimmage, webbiage*), **-ance/-ence**(*imperitance*), **-ancy/-ency** (*constancy*), **-ant/-ent**(*flawdent, assistant*), **-dom**(*lovedom*), **-er**(*fleener, upstander*), **-ess**(*actress*), **-hood**(*motherhood*), **-ing**(*bloodening, drunkening, porching*), **-ion/-tion/-sion/-ation**(*incarcerotation, rackognition, hateration*), **-ist**(*warmist*), **-ism**(*mathism*), **-ment**(*ignorement, returnment*), **-ness**(*fizziness*), **-ship**(*e-upmanship*), **-ty** (*celebrity*).

Суфікси ЛК-ад'єктивів: **-able/-ible/-uble** (*accomplishable, aidable, clippable, occupiable, colonizable, audible, voluble*), **-al**(*cultural*), **-ic**(*ergomorphic, bacheloric*), **-ical**(*cubical*), **-ant/-ent**(*repentant*), **-ary**(*secondary*), **-ate/-ete**(*accurate, complete*), **-ed/-d**(*intexticated*), **-ian**(*Arabian*), **-ish**(*childish*), **-ive**(*naive*), **-ful**(*thoughtful*), **-less** (*useless*), **-like**(*lifelike*), **-ly**(*friendly*), **-ous/-ious**(*curious*), **-some**(*troublesome*), **-y**(*rainy*).

Суфікси ЛК-вербатів: **-ate**(*articulate*), **-er** (*cratter*), **-en** (*shorten*), **-(i)fy** (*eventify, gollify*), **-ize/-ise**(*recognize, sofalise*), **-ish** (*furnish*).

Суфікси ЛК-адвербів: **-ly**(*coldly*), **-ward(s)** (*northward*), **-wise**(*likewise*).

Важливими суфіксальними елементами словотвірної структури ЛНК, що передає відповідний квант інформації, є: **-d**, **-ed**(*underdecided*), **-dom**(*barterdom*), **-en**(*sharpen*), **-fold** (*threefold*), **-hood**(*adulthood*), **-ing**(*planking*), **-ish**(*globbish*), **-less**(*shiftless*), **-let** (*poblet*), **-like** (*lifelike*), **-lock**(*deadlock*), **-ly**(*lovely*), **-ness**(*fizziness*), **-ock**(*hillock*), **-ite**(*rurbanite*), **-er**(*technoconsumer*), **-ship**(*sexationship*), **-ize**(*thesaurize*), **-ward**(*skyward(s)*), **-way**(*flatway*), **-wise**(*archwise*), **-y**(*chairy*), і що запозичають, переважно з латинської: (**-able**(*occupiable*), **-ible**(*audible*), **-al**(*millennial*), **-ant**(*repentant*), **-ic**(*thermobaric*), французької (**-age**(*webbiage*), **-ance/-ence** (*imperitance*), **-ancy/-ency** (*tendency*), **-ard**(*orchard*), **-ate**(*polgonate*), **-sy**(*fussy*), італійської **-erati**(*literati*), **-azzi**(*rumorazzi*), грецької **-ist**(*warmist, sewist*), **-ism**(*laudophilism*), **-ite**(*lakofirite*).

Загальна словотворча модель афіксації може бути представлена формулою **1 основа + афікс** та відноситися до лінійних моделей, де результатом словотворчого процесу при афіксації виступає ЛК як похідне слово.

В утворенні суфіксальних ЛНК беруть участь три групи патернів: 1) високопродуктивні, 2) середньопродуктивні та 3) малопродуктивні. Перший тип характерний виключно для класу ЛК-номінативів, тобто для вербалізації такого неологічного макроконцепту, як предметність. В утворенні ЛК-ад'єктивів (якість, характеристика), ЛК-вербатів (дія, процес, стан) і ЛК-адвербів (спосіб, модифікація) беруть участь лише ті патерни, які характеризуються середньою та низькою продуктивністю. Зауважимо, що ядро суфіксального простору складають ЛНК, утворені як за високо-, так і за середньо- та малопродуктивними моделями. Серед них найвищою неогенністю – здатністю утворення великої кількості ЛНК – відзначаються такі високопродуктивні патерни:

V+ing → N: *planking, bloodening, drunkening, cybercase, grinting, overvoting,*

V+er → N: *upstander, grinter, fleener, chaughter, cyberlawyer, net-surfer,*

N+ing → N: *porching, finching, hyperdating, inshoring, multi-dadding, inclouding, downaging*

N+er → N: *hypermiler, downager, truther, griefer, deather, birther, hi-byer,*

N+ism → N: *mathism, playlistism, laudophilism, alphabetism,*

N+ist → N: *infernalist, cyberartist, survivalist,*

N+arian → Adj.: *celibatarian, disciplinarian, grammarian, libertarian, nuditarian,*

parliamentarian, vocabularian, vulgarian,

N+ify→**V**: *eventify, scientify, theorify, netify, gollify.*

Префіксація, як засіб словотвору, котрий передає прирощене знання, полягає в модифікації ЛК, до якого приєднується префікс. Оскільки префікс рідко змінює граматичний характер слова, тому і сам ЛК, і його префікс – дериватив у більшості випадків за частиномовним критерієм ототожнюються, наприклад *abuse – dis-abuse, love – dis-love, innocent – in-innocent*. Префікси розрізняються за своїм походженням: вони можуть бути питомими або бути іншомовними. Питомі англійські префікси, як відомо, походять від окремих слів. Таких префіксів небагато у досліджуваному корпусі матеріалу – **a-**(*a-brickity*), **un-**(*un-googleable*), **be-**(*be-schrijf*), **fore-**(*fore-burden*), **mid-**(*mid-buy*), **over-**(*over-voting*), **with-**(*with-drawer*), **out-**(*out-grabe*), **up-**(*up-stander*), **under-**(*under-decided*). Префікс **mis-**(*mis-gloze*) змішаного типу (нім. *mis*, лат. *minus*, фр. *me, mes*); **dis-**(*dis-love*), **in-**(*in-innocent*), **non-**(*non-versatio*), **con-**(*con-flagnation*), **re-**(*re-ment*) запозичені переважно з латинської та французької мов.

Серед префіксів, що змінюють граматичний характер інформації в ЛНК, спостерігаємо: **be-**, **de-**, **dis-**, **en-**, **out-**, **un-**, **anti-**, **ex-**, **over-**, **post-**, **a-** (**be**_{q1}+**N**_{q2}=**Q**_n**V**: *to becloud, to befool, beslave*; **de**_{q1}+**N**_{q2}=**Q**_n**V**: *to defriend, to dejab, to detrain, to deplane*; **dis**_{q1}+**N**_{q2}=**Q**_n**V**: *to dislove, to disfigure, to dismember*; **en**_{q1}+**N**_{q2}=**Q**_n**V**: *to enjoice, encase, endanger, encash*; **out**_{q1}+**N**_{q2}=**Q**_n**V**: *to outirod*; **un**_{q1}+**N**_{q2}=**Q**_n**V**: *uncage, unchain, unbalance, undulipodia*; **be**_{q1}+**Adj**_{q2}=**Q**_n**V**: *bedim, belittle*; **en**_{q1}+**Adj**_{q2}=**Q**_n**V**: *enfeeble, enfrostic, embitter*; **over**_{q1}+**N**_{q2}=**Q**_n**Adj**: *overvoting, overage*; **post**_{q1}+**N**_{q2}=**Q**_n**Adj**: *postverse, postresionism*).

Префікси, які залишаються нейтральними щодо інформації про граматичну категорію ЛК: **a-**(*abrickity*), **anti-**(*antidictionary*), **arch-**(*archangel*), **co-**(*cocoon*), **contra-**(*contradictionary*), **counter-**(*counter-cruising*), **demi-**(*demi-relievo*), **dis-**(*dislove*), **dys-**(*dyscomsync*), **epi-**(*episcopocryphy*), **ex-**(*exacterous*), **fore-**(*foreburden*), **hemi-**(*hemiphonia*), **hyper-**(*hypermiler, hyperdating*), **hypo-**(*hypodogmania*), **in-**(*indumb*), **mis-**(*misgloze*), **non-**(*nonversatio*), **out-**(*outgrabe*), **over-**(*overvoting*), **post-**(*postresionism*), **pre-**(*prescrimination*), **pro-**(*progradic*), **sub-**(*subnuminous*), **super-**(*superaltered*), **sur-**(*surment*), **un-**(*unscrubscribe*), **under-**(*underdecided*).

Нові префікси чи новий зміст старих також розвиваються, збільшуючи список традиційних префіксів. Наприклад, **aer(o)** – це форма, що походить від **air** та комбінується з іншими частинами слова, такими, як **aerate** та **aerobic**. Проте, завдяки асоціації з **aeronautics** та британським **aeroplane**, **aer(o)-**: додає нове знання приналежності до авіації у слові **aeropolitics** – **aero**_{q1}+**N**_{q2}=**Q**_n**N**.

Micro- поряд із усталеною інформацією, котра передає сему "невеликий розмір, маленький", наприклад, **micro**_{q1}+**N**_{q2}=**Q**_n**N**: *microdonor, microwork, microboredom*, але додатково розвиває й нове знання у ЛНК *to microcook* (**micro**_{q1}+**V**_{q2}=**Q**_n**V**) – "готувати їжу у мікрохвильовій печі".

З семантичної точки зору, англійський неологічний простір характеризують префікси негативного значення: **de-**(*defriend*), **dis-**(*dislove*), **in-**(*indumb*) та їх варіанти **im-**, **ir-**, **il-**(*ininnocent, imprescience, illepf, irreality*), **non-**(*nonversatio*) і **un-**(*unbreed*). Префікси, що характеризують ступінь дії: *overact* – *перебільшувати* і *underdecided* – *бути невпевненим щодо прийняття рішення*.

Афіксальний спосіб репрезентації мовного знання, як свідчить дослідження (31% відібраних нами ЛНК утворені за допомогою саме афіксації), є потужним засобом передачі мовного знання в ЛНК, оскільки афіксальні елементи словотвірної структури можуть вказувати на приналежність ЛНК до певного лексико-граматичного класу, окреслювати його семантичний простір і, таким чином, маніфестувати додаткове (прирощене чи модифіковане знання), котре міститься в ЛНК зокрема, і ЛК взагалі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бялик В. Д. Лексичний квантор як лінгвокогнітивна одиниця / В. Д. Бялик // Проблеми загального, германського та слов'янського мовознавства. До 70-річчя професора В. В. Левицького : збірник наукових праць. – Чернівці : Книги—XXI, 2008 (а). – С. 369—373.
2. Бялик В. Д. Лексичний квантор як лінгвістичний термін / В. Д. Бялик // Наукові праці Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка : Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський : ПП "Медобори – 2006", 2011. – Випуск 26. – С. 47—51.
3. Бялик В. Д. Лексичний квантор: шляхи дослідження в когнітивній парадигмі мови / Василь Дмитрович Бялик // Наукові записки. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012 (а). – Випуск 105 (1) : Філологічні науки (мовознавство) : у 2 ч. – С. 21—24.
4. Зацний Ю. А. Інновації у словниковому складі англійської мови початку XXI століття: англо-український словник. / Ю. А. Зацний, А. В. Янков. – Вінниця: Нова Книга, 2008. – 360 с.
5. Зацний Ю. А., Янков А. В. Нова розмовна лексика і фразеологія: Англо-український словник. / Ю. А. Зацний, А. В. Янков – Вінниця: Нова Книга, 2010. – 224 с.
6. Зацний Ю. А. Неологізми англійської мови 80—90 років XX століття / Ю. А. Зацний. – Запоріжжя : РА "Тандем-У", 1997. – 396 с.
7. Зацний Ю. А. Розвиток словникового складу сучасної англійської мови / Ю. А. Зацний. – Запоріжжя : Запорізький державний університет, 1998. – 431 с.
8. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1986. – 158 с.
9. Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира / Е. С. Кубрякова // Роль человеческого фактора в языке : Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – С. 141—172.
10. Кубрякова Е. С. К вопросу о природе объяснений в лингвистике / Е. С. Кубрякова // В поисках сущности языка: Когнитивные исследования / Ин-т языкознания РАН. – М. : Знак, 2012. – 208 с. – (Разумное поведение и язык. Language and Reasoning). – С. 181—195.
11. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения : [учебное пособие] / М. В. Никитин. – [2-е изд.]. – М. : ЛИБРОКОМ, 2009. – 168 с.
12. E-library Questia [Electronic resource] / Access mode: <http://www.questia.com>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Василь Бялик – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії і практики перекладу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: когнітивна семантика, концептологія, термінознавство, проблеми адекватності перекладу.

ВТОРИННІ НОВОУТВОРЕННЯ У СЛОВОТВОРІ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Тетяна ВОЛОДИНА (Київ, Україна)

Вивчення словотвірної системи сучасної німецької мови дозволяє простежити за процесом його розвитку, виявити і визначити нові тенденції у словотворі. У статті зроблено спробу опису комбінованих способів словотворення, їх словотворчих формантів, можливості їх поповнення, а також розгляду деяких семантичних особливостей похідних (вторинних) одиниць, утворених за допомогою цих способів.

Ключові слова: вторинність, словоскладання, формант, суфікс, префікс, основа, спосіб словотвору.

Studying word-formation of the modern German language allows to trace the process of its development, to identify and define the new trends in the word-formation. This article provides an attempt to describe combined methods of word -formation, their word-formants, their potential for recruitment, as well as description of some semantic features, derived units formed by these methods.

Keywords: secondary, compounding, formants, suffix, prefix, base, method of word formation.

Можливості словотвору сучасної німецької мови є невичерпні. Він є основним із найбагатших джерел поповнення словникового складу та постійно перебуває в центрі уваги германістів різних країн та часів: (М. Д. Степанова, Н. А. Янко-Трінціка, В. Д. Девкин, О. А. Земська, І. І. Чернишова, І. С. Улуханов, О. П. Єрмакова, С. А. Волина, О. В. Новожилова, Л. І. Полякова, І. В. Козирєва, В. П. Кочетков, Ю. А. Миронець, В. А. Заречнева, Р. Г. Котов, Н. І. Єгоров, Н. Б. Савінкіна, І. І. Сущинський, Н. М. Шанський, О. С. Кубрякова, К. А. Левковська, А. Н. Тихонов, Т. Ф. Єфремова, Г. І. Артемчук, Н. Г. Іщенко, Ш. Р. Басиров, W. Fleischer, Th. Schippan, I. Barz та ін.).

Актуальність даної статті полягає у виявленні особливостей організації словотвірної системи сучасної німецької мови в цілому, а також визначенні місця в ній комбінованого словотвору, що недостатньо розкрито у сучасній германістиці. **Об'єктом** слугують лексичні одиниці літературної та розмовної німецької мови, які є похідними (*вторинними*) завдяки комбінованому способу їх словотворення. **Предметом** статті є особливості взаємодії способів словотвору сучасної німецької мови. **Мета** дослідження полягає у визначенні кола

комбінованих способів словотвору сучасної німецької мови та ступеня їх продуктивності в розмовному словотворенні.

Статус словотвору як самостійної дисципліни оцінюється у лінгвістиці неоднозначно. Це ґрунтується на його своєрідності, що полягає у виконанні словотворчими конструкціями подвійної функції. З одного боку, вони існують як назви понять і схильні, як і *Simplizia*, до лексичного вибору. З іншого боку, словотворчі конструкції (складні слова, деривати, вторинні утворення) вживаються як конструкції, що є альтернативними синтаксичним єдностям: *Übertragbare Ergebnisse – Ergebnisse, die sich übertragen lassen / die übertragen werden können*, *abtelefonieren – telefonisch absagen, das Vieraugengespräch – das Gespräch unter vier Augen*.

Виконуючи при побудові слова «функцію конкуренції», словотвірні конструкції перебувають одночасно під впливом стабільності, властивої структурі слова взагалі. Це протиріччя викликає різноманітні точки зору при визначенні місця словотвору та його одиниць у системі мови.

На думку багатьох сучасних дослідників німецької мови, найбільш прийнятним представляється розгляд словотвору як відносно самостійної дисципліни, тісно пов'язаної як з синтаксисом, так і з лексикологією [8]. У німецькій мові досить детально і повно описано одиниці словотвірної системи: способи словотворення, словотвірні типи і словотворчі засоби, що слугують новоутворенню різних частин мови. Об'єктом дослідження залишаються так звані *комплексні одиниці* словотвору – словотвірні гнізда, парадигми, ланцюжки, при описі яких використовується розроблена система понять і термінів. Різноманітність трактувань і концепцій призводить іноді до виникнення діаметрально протилежних точок зору. Так, наприклад, W. Fleischer, I. Barz, M. Д. Степанова вважають, що інфінітивне закінчення *-en* виконує в словотворенні дієслова відіменних основ не словотворчу, а граматичну роль: *schaukeln, splittern, zerfleischen*. Протилежної думки дотримуються W. Jung, Н.-Р. Prell, M. Schebben-Schmidt.

Інтерес представляє також вивчення семантичних класів слів, що визначаються використанням тієї чи іншої словотворчої моделі, а також спроби опису способів словотворення як у загальномовному плані, так і в плані функціональних стилів, виявлення специфічних для них способів утворення нових слів. У процесі словотвору беруть участь суфіксація, префіксація, словоскладання, конверсія, скорочення, так як й їх поєднання. Це – так звані *комбіновані способи словотвору*, в яких спостерігається «перехресна» дія двох або більше словотворчих процесів на одному дериваційному кроці. Такі способи словотвору І. С. Улуханов пояснює як одночасне використання кількох чистих способів і, тим самим, декількох операцій над (мотивуючим) словом або його основою [9: 59]. При цьому та чи інша комбінація стає єдністю – виникає певний, зовсім особливий спосіб словотвору, певні словотворчі моделі, за якими надалі утворюються нові слова, наприклад: *Ge-läuf-e* (префіксація + суфіксація), *be-bus-t* (префіксація + суфіксація), *ver+arzten* (префіксація + конверсія) та ін.

У змішаних (комбінованих) узуальних та okazіональних способах словотвору української мови можуть поєднуватися відповідно від двох до трьох і від двох до п'яти способів словотвору, наприклад: *двадцять конійок* (суфіксація + складання + субстантивації), *підзахисний* (префіксація + суфіксація + субстантивації), *байкар* (складання + суфіксація) і т.п. У німецькій мові досі не було приділено достатньо уваги можливим поєднанням словотворчих способів, а в деяких випадках – відокремленню комбінованих способів від "чистих".

Як *комбінований* в лінгвістичній літературі з німецького словотвору дослідники традиційно виділяють *префіксально-суфіксальний спосіб*: *ge-lehr-ig, das Ge-red-e, un+widersteh+lich* і т.п. При розгляді цього способу відзначають стилістичну маркованість таких його словотвірних моделей як: – префікс *Ge+* (віддієслівна) основа + суфікс *-e/нульова морфема*: *Gesinge, Geräusche, Gekrabbel, Getue* та ін. – Префікс *ver-(be-, zer-, ge-)* + (відіменникова) основа + суфікс *-t* (*bebust, vertränt, bestußt* та ін.).

Треба відмітити, що в результаті приєднання префікса і суфікса до основи дієслова виникають в основному *розмовно забарвлені похідні (вторинні) іменники* зі значенням

докучливості, повторюваності якоїсь дії. У деяких лінгвістичних роботах розгляд утворення префіксальних відіменникових дієслів типу *ver+heim+lichen*, *zer+fleisch+en*, також у межах префіксально-суфіксального способу словотвору викликає справедливі заперечення (М. Д. Степанова, W. Fleischer, H. Wellmann, J. Erben, I. Barz і др.). Визначаючи роль інфінітивного закінчення *-en* як граматичну, лінгвісти убачають подібні утворення продуктом комбінованого словотвірного способу, що складається з конверсії та префіксації, наприклад: *verwanzen*, *beschweinen*, *verunsichern*, *verschnapsen* та ін. Поряд із загально визначеними випадками взаємодії способів словотвору (префіксація + суфіксація, префіксація + конверсія, скорочення + конверсія) в утворенні нових слів можуть брати участь і інші поєднання способів. Однак їх існуванню досі або приділяється мало уваги, тому віднесення того чи іншого способу словотвору до розряду комбінованих часто не визнається.

Слід зазначити, що спосіб утворення так званих складно-похідних (складно-вторинних) зрощень (*Zusammenbildungen/Zusammenrückungen*), наприклад: *schiefmaulig*, *die Inanspruchnahme*, *der Nichtskönnner*, *langstielig*, *der Zweibeiner* є найпоширенішим у сучасній німецькій розмовній мові. Наявність в даному випадку комбінування процесів словоскладання і суфіксації викликає сумніви, і тому цей процес пояснюють як словотвір на основі синтаксичної єдності, не беручи до уваги процеси, що відбуваються всередині самої єдності (W. Fleischer, I. Barz, G. Starke, та ін.): *mit schiefer Maul*, *in Anspruch nehmen*, *nichts können*, *mit langem Stiel*, *zwei Beine haben*. W. Motsch взагалі називає ці словосполучення просто комбінацією слів [12: 31-50]. Непомітними у сенсі комбінування залишаються процеси, де поряд зі скороченням основи відбувається її суфіксація, наприклад: *der Pull-i* (*der Pullover*), або додавання до неї складових: *die Hi-Milch* (*die haltbare Milch*) та ін. З точки зору складу словотворчих формантів ці новоутворення представляють також інтерес, оскільки приєднання зворотного займенника *sich* виглядає незвичайно. Виконання часткою *sich* словотворчої функції поряд зі словоскладанням і префіксацією веде до утворення слів з особливою семантикою, наприклад: *arbeiten* (*працювати*) – *sich krankarbeiten* (*працювати до знемоги*), *lachen* (*сміятися*) –> *sich kranklachen* (*сміятися до знемоги*) та ін.

Словотворчі процеси, що беруть участь в тій чи іншій комбінації, являють собою іноді особливі явища, що розташовані на межі. До цих пір вчені сперечаються з приводу новоутворень на основі синтаксичної єдності. На думку одних вчених, це пов'язано з процесом універбації цієї єдності [11], а на думку інших – з процесом складання слів, що входять до його складу [10; 6]. Нез'ясованим залишається статус слів типу *sich kranklachen*, *sich kugeliglachen*. Злите і роздільне написання таких утворень припускає віднесення їх як до складних словами, так і до словосполучень.

Репрезентація способів словотворення як одиночних, так і комбінованих у розмовній мові є цікавою. Розмовна мова – це різновид мови, що використовується у повсякденному житті, в процесі неофіційного спілкування – вдома, в магазині, в транспорті, на роботі в сформованому колективі і т.п. Дослідження, що пов'язані з питаннями дефініції та опису розмовно повсякденної мови, можна зустріти в працях таких дослідників, як В. Д. Девкин, О. А. Земська, А. Г. Ликов, Н. Ktipper, R. Luscher, P. Braun, J. Eichhof та ін. Значущість розмовної мови полягає в тому, що вона займається формами, які часто не розглядаються в лінгвістиці, а також питаннями можливого використання вже існуючих в літературній мові форм, що додають слову розмовного відтінку. Крім того, така мова узагальнює відомості про процеси, що відбуваються на периферії мови (стилістика).

Терміном, що об'єднує явища і поняття, якими оперує розмовна мова, стало слово «*колоквіалістика*» [3]. Визначення одиниць – об'єктів вивчення колоквіалістики як «*колоквіалізмів*» – «розмовно забарвлених слів повсякденної мови», належить також В. Д. Девкину. Сфера лексики та синтаксису є неординарною у розмовному плані вивчення. Однак при розгляді розмовної мови важлива роль відводиться і аспекту словотворення, оскільки саме з його допомогою вона вишукує нові, часом несподівані шляхи для свого збагачення. У процесі вивчення мови відбувається збір фактів на основі вже наявного або нового різноманітного матеріалу, який можна зустріти в роботах лінгвістів, які посідаються розмовним словотвором [3; 5; 4; 7]. Вивчення розмовного словотвору є необхідним і для лексикографії, оскільки воно уможливило ознайомлення з комунікативно важливими

словами саме в словниках *розмовної лексики*, а не в інших словниках сучасної німецької мови, де ці новоутворення найчастіше є відсутніми.

Як функціональний стиль розмовна мова має свою специфіку. Стильова специфіка накладає відбиток на вибір тих чи інших словотворчих моделей. В основному способи і засоби, що сприяють утворенню головним чином розмовних одиниць, розмовна мова запозичує у нейтральній. Підтвердженням цьому є розмовно забарвлені одиниці, що виникли в результаті словотворчих процесів афіксації, словоскладання, конверсії. Деякі зі словотвірних моделей стають у подальшому основою для утворення в більшості своїй стилістично маркованих одиниць, наприклад: *die Druckerei, die Spinnerei, die Mordswut, die Mordsangst i m.n.*

Для утворення нових слів розмовна мова використовує поряд з окремими способами словотвору їх поєднання. Продуктивність комбінованих способів залежить від їх відповідності особливостям розмовної мови: її економічності, емоційності, оцінності і т.п., наприклад, *der Trabi, der Drogi, das Gerenne, das Getue* і т.п. При визначенні ступеня продуктивності та частотності того чи іншого комбінованого способу в розмовному словотворі одним із важливих пунктів є виявлення причин набуття словом відтінку *розмовності* [1: 3–24; 2: 175–244]. Він може виникати в процесі взаємодії мотивувальних основ як стилістично нейтральних, так і стилістично маркованих та словотвірних засобів.

Таким чином, стилістична маркованість словотворчої моделі виявляється в процесі словотворення, коли більшість розмовних похідних (*вторинних*) лексичних одиниць утворюється на основі нейтральної лексики.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Васильева А. Н. Некоторые вопросы словообразования в русском языке и русской разговорной речи. В сб.: Исследования по стилистике. Вып.3. –Пермь: Перм. гос. ун-т, 1971. – С. 3–24.
2. Виноградова В. Н. Стилистические средства словообразования. – В сб.: Стилистические исследования. – М., 1972. – С. 175–244
3. Девкин В. Д. Проблемы немецкой разговорной речи. (Лексика и синтаксис): автореф. дис. . д-ра филол. наук. – М., 1974. – 60 с.
4. Кан Е. Коллоквиальные глаголы с префиксоидами в современном немецком языке: дис. канд. филол. наук. – М., 1978. – 182 с.
5. Козырева И. В. Словопроизводство коллоквиализмов в современном немецком языке: Дис. канд. филол. наук. – М., 1967. – 278 с.
6. Левковская К. А. Словообразование. Материалы к курсам языкознания. / Под общей ред. В. А. Звягинцева. – М.: Изд-во Московского университета, 1954. – 35 с.
7. Савинкина Н. Б. Пейоративное словообразование в современном немецком языке: автореф. дис. . канд. филол. наук. – М., 1987. – 16 с.
8. Степанова М. Д., Фляйшер В. Теоретические основы словообразования в немецком языке. Учеб. пособ. для филол. фак-ов ун-тов и ин-тов ин. яз/ Мария Дмитриевна Степанова. – М.: Высшая школа, 1984. – 264 с.
9. Улуханов И. С. Единицы словообразовательной системы русского языка и их лексическая реализация. – М.: Русские словари, 1996. – 224 с.
10. Ференс Г. Ф. Сложносuffixальные имена существительные современного немецкого языка: дис. . канд. филол. наук. – Черновцы: 1963. –248 с.
11. Barz I. Nomination durch Wortbildung. – Leipzig: Enzyklopädie, 1988. – 233 S.
12. Motsch W. Zur Stellung der «Wortbildung» in einem formalen Sprachmodell. –In: Studia Grammatika. Bd. I., 2. Aufl. – Berlin, 1965. S. 31-59.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Володіна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри німецької філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: лексикологія, семантика, когнітивна семантика, словотвір, словоскладання, проблемні питання лінгвостилістичної інтерпретації художнього тексту.

СЛОВОТВІРНА СИСТЕМА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В КОНТЕКСТІ АНТРОПОЦЕНТРИЧНОЇ ПАРАДИГМИ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ: МОРФОНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Інна ДЕМЕШКО (Кіровоград, Україна)

У статті представлені результати дослідження словотвірної системи української літературної мови в контексті антропоцентричної парадигми сучасного мовознавства. З'ясовано морфологічні закономірності у віддієслівних словотвірних гніздах з вершинним дієсловом. Установлено, що комплексні словотвірні одиниці характеризуються певним лінгвокультурним змістом, що визначає специфіку української мовної картини світу.

Ключові слова: словотвірна морфологія, девербативи, словотвірна парадигма, словотвірне гніздо.

The article outlines the perspective of researching of deverbatives in modern linguistics. The intersystem organization of word-building in morphonological aspect is considered. The peculiarities of morphonological regularities in verbal derivational unit with apical verb of foreign origin is defined.

Key words: word-building morphonology, deverbatives, derivational paradigm, derivational unit.

Словотвірна структура слова втілює в собі той аспект мовного усвідомлення, який пов'язаний і з процесами категоризації, і з відображенням національно-культурної специфіки мовної картини світу. У зв'язку з цим вивчення мовних одиниць у межах антропоцентричної парадигми, зокрема в етнокультурному аспекті, неможливе без звернення до словотвірного і морфологічного проміжних рівнів мови. Словотвірна система української мови становить собою дві великі підсистеми. Усі похідні української мови в залежності від кореневої (основної) чи формантної спільності діляться на дві групи. Першу утворює коренева (основна) співвідносність похідних – словотвірні гнізда і їхні конституенти: словотвірні парадигми, ланцюжки й пари; друга базується на формантній співвіднесеності, до якої належать словотвірні типи і категорії. На думку В. П. Олексенка, в основу структурування словотвірних категорій покладено словотвірний тип як формально-семантичну схему побудови похідних слів, мотивованих твірними словами певної частини мови, за допомогою словотворчого форманта [5: 294].

Метою пропонованої розвідки є вивчення специфіки девербативів із вершинним дієсловом у сучасній українській літературній мові. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) узагальнити погляди дериватологів на словотвірну парадигму і словотвірне гніздо як комплексні одиниці словотвірної системи української літературної мови в контексті антропоцентричної парадигми сучасного мовознавства; 2) проаналізувати морфологічну структуру вершинного дієслова девербативів із вершинним дієсловом у сучасній українській літературній мові і з'ясувати їхню специфіку; 3) установити, як комплексні словотвірні одиниці, які характеризуються певним лінгвокультурним змістом, визначають специфіку української мовної картини світу.

З метою послідовного та системного аналізу використовується інваріантна модель-матриця опису словотвірної морфології дієслова, створена на базі граматик української мови. Опис морфологічних явищ словотворення вимагає врахування особливостей морфологічної структури кореневої (основної) морфеми і словотворчого засобу – афіксальної морфеми.

На сучасному етапі доцільним і раціональним є опис динамічної морфології – морфології словотвірного гнізда (далі СГ). Спроби описати морфологію СГ знаходимо в працях О. С. Кубрякової, Ю. Г. Панкраца, Н. Є. Льїної, Т. В. Попової, М. І. Єрмакової, Н. Є. Ананьєвої (при описі слов'янської морфології, зокрема субстантивної словозміни), С. М. Толстої (при описі морфології словозміни та словотворення польської мови), М. Ю. Федурко (при описі морфології відіменникового словотворення української мови), Г. М. Пристай (при описі морфології відприкметникового словотворення української мови) та ін. Опис морфології СГ сприяє дослідженню дериваційного потенціалу вершинних дієслів словотвірної парадигми, морфологічних трансформацій на всіх ступенях словотворення і в межах словотвірних зон, виявленню морфологічних моделей віддієслівних похідних субстантивної, вербальної, ад'єктивної та адвербіальної зон, установленню національних специфічних рис парадигмотворення. Використання поняття

парадигми в дериватології зумовлене основоцентричним підходом, який ґрунтується на дериватологічних дослідженнях, для яких характерним є врахування ролі і функціонального навантаження твірної основи як засобу виявлення типології словотвору (праці О. М. Тихонова, В. В. Лопатіна, Р. С. Манучаряна, О. А. Земської, В. В. Грещука, З. О. Валюх, О. Г. Ликова, Н. М. Пославської, О. Д. Микитин, К. Бузашірової та ін.). В українському мовознавстві дериваційну парадигму визначають як мікросистему дериватів одного ступеня творення, що мають спільну твірну основу, що реалізує її словотвірні потенції. Досить перспективним вважаємо вивчення дериваційної парадигматики девербативів, представлений працями О. А. Земської, В. В. Грещука, З. О. Валюх та ін. В українському мовознавстві дериваційну парадигму визначають як мікросистему дериватів одного ступеня творення, об'єднаних тотожністю твірної основи і протиставлених словотворчими формантами. Доведено, що важливими чинниками впливу на дериваційний потенціал слів є їхнє походження, тривалість функціонування в мові, активність уживання, ступінь словотворення [1: 47]. Помічена така закономірність: чим далі розташоване похідне слово від вершинного члена гнізда, тим нижчою є його словотвірна потужність. Протяжність словотвірної парадигми визначається за кількістю частиномовних зон, словотвірних значень і дериватів, що ці значення активізують.

Кожне похідне слово, що входить до словотвірного гнізда, має унікальне лексичне значення, характеризується індивідуальним набором похідних. Саме в ньому простежується вся мовна динаміка. В. Г. Фатхутдінова зазначає, що похідне слово як номінативний знак опосередковано фіксує в собі уявлення й етнокультурні образи людини про універсум, що його оточує [6: 134]. Процес сприйняття і ментального відображення явищ дійсності можна простежити й на основі словотвірно-морфологічного аналізу нечленованих похідних третього морфологічного типу (МТ-3), основу яких становлять словотвірні гнізда з вершинами-дієсловами на одиничну тверду морфону {з}, {к} (*бігти, могли, лягти, стерегти, прягти, ректи, текти*). Відомо, що оскільки дієслова багатозначні, тому вони активніше втягуються в процес словотворення. Так, дієслово *бігти* має 5 значень, словотвірне гніздо, вершиною якого є дієслово *бігти* (XIV клас), складається із 196 похідних, які нерівномірно розташовані на ступенях деривації: I ступінь – 48, II ступінь – 84, III ступінь – 49, IV ступінь – 14, V ступінь – 1 (приклад словотвірного ланцюга): *бігти* – *з-бігти* – *збіг-а-ти* – *збігати-ся* – *на-збігатися* – *по-назбігатися*). СГ з вершинним дієсловом *бігти* об'єднує 196 похідних, з-поміж яких 16 префіксальних дієслів (*від-бігти, до-бігти, над-бігти, з-бігти* та ін.), 68 суфіксальних іменників (*біж-ак, біж-енець, біг-отн(а)* та ін.), 3 прикметники (*біг-к(ий), біг-уч(ий)* (пруdkий), *біж-уч(ий)* (проточний), *біг-л(ий)* та ін.), 4 прислівники (*біг-ом, біг-ма, біг-цём*), 1 дієприслівник (*біж-ачій*). Складні слова збільшують третю парадигму СГ (*електр-о-запобіжник, запобіжн-о-виконавчий*). Проте аналіз фактичного матеріалу доводить, що складні слова кількісно збільшують першу парадигму СГ (5) (пор., *коньк-о-біж-ець, прудко-біж-н(ий), рівно-біж-н(ий)*). СГ, вершиною якого є дієслово *могти* (V клас) має 3 значення, складається із 383 похідних, які нерівномірно розташовані на ступенях деривації: I ступінь – 33, II ступінь – 90, III ступінь – 122, IV ступінь – 77, V ступінь – 40, VI ступінь – 7, VII ступінь – 4. Словотвірне гніздо з вершинним дієсловом *могти* об'єднує 383 похідних, з-поміж яких 90 префіксальних дієслів (*ві-могти, пере-могті, під-могті*), 181 суфіксальний іменник (*міцн'-ість, зміцн'-ін'н'(а), можливість-ість, змага-н'н'(а)*), 68 прикметників (*мож-лів(ий), міц-н(ий), міцн'-існ(ий), зміцнюва-льн(ий), міцн'-уц(ий), зміцнюва-льн(ий), мож-єбн(ий)* та ін.), 6 дієприкметників (*зміцні-л(ий), зміцн-ен(ий), перемо-ж-ен(ий)* та ін.), 23 прислівники (*сил-о-міць, цо-моць-і, нев-міч* та ін.), 5 дієприслівників (*мож-учи, вимага-учи* та ін.). Складні слова (переважно складні прикметники) збільшують третю (*міцн-о-голос(ий), жєр-о-міцн(ий), ясно-вельможн(ий)*), другу (*можн-о-владн(ий)*) та п'яту парадигми СГ (*деформаційн-о-міцнісний*). Морфологічна структура СГ МТ-3 на першому ступені словотворення позначена консонантними альтернаціями *з//ж, к//ч*, зміною акцентних позицій (на формант у прикметниковій і дієслівній зонах)

Таким чином, словотвірна спроможність твірних основ залежить від їхньої семантичної структури (непохідні слова є словотвірно спроможніші, ніж похідні), частиномовної

належності твірного, ступеня словотворення. Наявність такої кількості похідних говорить про актуальність даних понять, регулярність використання зазначених похідних у сучасній українській літературній мові. Т. І. Вендіна зауважує, що словотворення відкриває широкі можливості для концептуальної інтерпретації дійсності, воно дозволяє зрозуміти, які елементи позамовної дійсності і як дериваційно маркуються, чому вони утримуються свідомістю, адже вже сам вибір того чи того явища дійсності в якості об'єкта словотвірної детермінації свідчить про його значущість для носіїв мови [2: 29]. Варто зазначити, що в результаті інтелектуалізації сучасної української мови зростає кількість нових слів: *довкладення* (в банк), *окниженення* (мови), *алмазорізання*, *бісероплетіння*, *ендопротезування*, *макрофотознімання*, *масажонавчання*, *паркетно-шліфування*, *першозахоплення*, *тарифоутворення*, *теплошумоізоляція*, *взаємопоборювання*, *самоошукуювання* та ін. [4: 136–135].

Морфологічну кваліфікацію СГ як комплексної одиниці словотворення визначають морфологічна позиція, морфологічна структура, морфологічна трансформація, морфологічна модель. Виходячи зі специфіки дієслова як вершинного слова СГ, стверджуємо, що найчастотнішою зі всіх морфологічних операцій є усічення мотивувальної основи, консонантні чергування, модифікації наголосу, нарощення словотворчого суфікса.

Із 1406 словотвірних гнізд із вершинним дієсловом, 322 – словотвірні гнізда з вершинними дієсловами іншомовного походження. Проаналізовано особливості СГ з морфологічно неподільним дієсловом у вершині (91 СГ) і морфологію СГ дієслів із морфологічно членованою вершиною дієсловом (1315 СГ). Установлено особливості морфологічної структури кореневої (основної) й афіксальної морфем. Характер морфологічного супроводу словотвірних процесів визначає морфологічна структура твірної основи (останній склад основи) та дериваційного засобу (зачин суфікса). Дієслова (як твірні основи) відіграють значну роль у творенні суфіксальних, префіксальних похідних і складних слів. Основним словотворчим засобом виступає суфіксація. За допомогою суфіксів утворюються віддієслівні іменники, дієприкметники, дієслова, прислівники, дієприслівники. В. П. Олексенко зазначає, що віддієслівні іменники ґрунтуються на ономазіологічній категорії дієслова, адже процесуальна ознака є суто дієслівною ономазіологічною сутністю [5: 208].

Однією із характерних особливостей уходження дієслів до словотвірної системи сучасної української літературної мови є вплив їхньої семантики на словотвірні можливості слова. Проблема семантичного нарощення в структурі похідного слова порушувалася Н. Ф. Клименко, В. О. Горпиничем, Т. І. Вендіною, В. В. Грещуком, О. С. Кубряковою, О. К. Безпояско, З. О. Валюх та ін. Для дієслів характерна транспозиція (нова частина мови з новим значенням). Наприклад, це утворення від дієслова *бігти* похідних субстантивної зони на *-ак* (*біж-ак*), *-ун* (*біг-ун*), *-енець* (*біж-енець*), *-н'* (*біж-н'*), *-отн'* (*біг-отн'*), *-унок* (*біг-унок*), похідних ад'єктивної зони на *-ов-*, *-к-*, *-л-*, *-уч-*: *біг-ов(ий)*, *біг-к(ий)*, *біг-л(ий)*, *біг-уч(ий)*. Творення девербативів від префіксальних дієслів (на II ступені деривації) є фактом об'єднання в одному словотвірному акті лексичної і синтаксичної деривації, тобто процесом вербалізації і транскатегоризації назв дії до класу іменників.

На II і III ступенях деривації морфологічна операція усічення зазвичай співдіє з консонантними альтернаціями та зміною наголосу: *вібігти* – *вібіж-к(а)* (рослина-тонконіг), *збігти* – *збіж-н(ий)*; *перемогті* – *перемож-ець*, *зберегті* – *зберез-ен(ий)*, *приберегті* – *приберез-ен(ий)*. Фактичний матеріал підтверджує наявність механізмів впливу на зовнішній вигляд девербативів в українській мові: 1) операція усічення дієслівної фінали; 2) консонантні і вокалічні альтернації; 3) нарощення суфіксальної морфеми; 4) модифікація наголосу. Трансформації зазнають переважно кінцеві консонанти кореневих морфем.

Процес деривації уможливають морфологічні операції, які трансформують твірну основу в похідну. Важливим морфологічним засобом слугує усічення дієслівної фінали, консонантні і вокалічні альтернації, зміна наголосу. Зазначені морфологічні трансформації використовуються здебільшого комплексно. На всіх ступенях деривації більше суфіксальних утворень, ніж префіксальних. Фактичний матеріал дозволяє твердити, що питомим

дієслівним основам (нечленованим і членованим) і дієслівним основам іншомовного походження (членованим) властива асиметрія морфемної будови. В українській мові не існує дієслів з нульовою словотвірною реалізацією.

Отже, для питомих девербативів характерна реалізація членовах дієслів I, II, III, IV, VII, IX, X, XI, XII, XIII класів і нечленованих дієслів V, VIII, XIV класів, а для девербативів іншомовного походження характерна широка реалізація дієслів I класу (22,8 %).

У творенні девербативів загальною морфонологічною операцією є усичення дієслівної фіналі, що супроводжує зміну акцентної позиції, у комплексі з іншим морфонологічним засобом (консонантні чергування на морфемному шві, вокалічні – у кореневій морфемі [3: 73–97], інтерференція, а інтерфіксація виявлена при творенні складних слів, між кореневими морфемами). Кожна конкретна морфонологічна трансформація у фонемному вияві основних (корневих) та афіксальних морфем при їхній взаємодії відбувається за наявності певних умов. У творенні девербативів субстантивної та ад'єктивної зон переважають комплексні морфонологічні операції (охоплюють два і більше видів морфонологічних операцій). Необхідно зазначити, що словотвірні гнізда з вершинним дієсловом іншомовного походження мають певну структуру, з набором необхідних дериваційних засобів, досить широко представлені на II ступені похідності, а на наступних – їхня словотвірна активність згасає.

Доцільно зазначити, що вивчення морфонологічної структури дієслова дає можливість розкрити закономірності організації віддієслівних похідних і встановити умови реалізації морфонологічних процесів у творенні девербативів в українській мові. Морфонологічна структура дієслова становить співвіднесення варіативної частини основи дієслова і незмінної. Елементи дієслівної основи, що зазнають змін під впливом ініціалі форманта, сигналізують про можливі морфонологічні зміни (усичення (утинання), консонантні, вокалічні альтернації, нарощення кореневої чи суфіксальної морфемі, модифікації наголосу) у віддієслівному похідному.

Аналіз словотвірних гнізд із вершинним дієсловом іншомовного походження (322) дає можливість стверджувати, що багаточленні гнізда (з чотирма і більше похідних) переважають, їх нараховуємо – 205. Двочленних словотвірні гнізда (з одним похідним), їх нараховуємо 24. Регулярністю та продуктивністю відзначаються утворені від цих твірних девербативи субстантивної (іменники на позначення назв осіб, абстрактних понять), вербальної (похідні дієслова) та ад'єктивної (прикметники, дієприкметник **-н'н'**, **-аж**, **-ер**; **-н-**, префікса **з-** та ін. (*абордувати* – *аборд-аж*, *дебордувати* – *дебордува-н'н'(а)*, *менадувати* – *менаж-ёр* (д/ж), *превалювати* – *превалюва-н'н'(а)*, *сканувати* – *сканува-н'н'(а)*, *меліорувати* – *меліор-ація*, *дисонувати* – *дисон-анс*, *гідрофікувати* – *гідрофікова-н(ий)*, *дрейфувати* – *з-дрейфувати*, *капітонувати* – *капітонова-н(ий)*). Отже, у двочленних СГ деривати представлені переважно суфіксальними і префіксальними похідними. Тричленних гнізд (з двома похідними), вершиною яких є дієслова іншомовного походження, нараховуємо 48. Розширення словотвірних можливостей імен у цих гніздах відбулося за рахунок похідних субстантивної зони із суфіксами **-ація-**, **-ція-**, **-ія-**, **-к-**, **-н'н'**, **-аж**, **-тор**, **-атор**, **-ант**, **-анс**, вербальної зони із префіксом **про-**, постфіксом **-ся**, ад'єктивної зони із суфіксом **-ен-**: *контамінувати* – *контамінувати-ся*, *контамін-ація(а)*; *глісірувати* – *глісірува-н'н'(а)*, *про-глісірувати*; *декортикувати* – *декортик-ація(а)*, *декортик-атор*; *дефілювати* – *дефілюва-н'н'(а)*, *про-дефілювати*; *пасерувати* – *пасерува-н'н'(а)*, *пасеров-к(а)*; *епатувати* – *епатува-н'н'(а)*, *епат-аж*; *контузити* – *контуз'-ія(а)* (з/з'), *контуж-ен(ий)* (з/ж), *інтерпелювати* – *інтерпел'-ація(а)*, *інтерпел'-ант*, *ерегувати* – *ерек-тор*, *ерек-ція(а)* (г/к), *конферувати* – *конфер-анс*, *конферс'-ї(е)*, ад'єктивної та адвербіальної зон за допомогою суфіксів **-уч(ий)**, **-е-**: *імпонувати* – *імпонуж-уч(ий)*, *імпонуюч-е*. Чотиричленних гнізд (з трьома похідними) нараховуємо 45. Субстантивна та ад'єктивна зони представлені тими ж суфіксами (пор., *констатувати* – *констатувати-ся*, *констатува-н'н'(а)*, *констат-ація(а)*), однак на II ступені деривації в похідних субстантивної зони наявний наголошений формант **-ент** (у творенні іменників чоловічого роду), **-к-** (у творенні іменників жіночого роду), у похідних ад'єктивної зони представлені наголошені суфікси **-ивн(ий)**, **-альн(ий)**. Продуктивними є іменники із суфіксом **-ент**, **-емнт**, **-н'н'(а)**, що називають назви осіб, абстрактні поняття, на позначення

опредметненої дії. Крім суфіксальних і префіксальних утворень, наявні і складні слова, утворені від дієслова або похідного (на II ступені деривації): *шліфува́ти – шліфува́ти-ся, шліфува́-н'н'(а), шліфо́ва-н(ий), шліфува́-ль/н(ий), внутрішн'-о-шліфува́-ль/н(ий), різьб-о-шліфува́-ль/н(ий), стрічк-о-шліфува́ль/н(ий), сфер-о-шліфува́-ль/н(ий), до-шліфува́ти, дошліфо́в-ува-ти, дошлі-фо́вувати-ся* та ін. Розширення словотвірного гнізда можливе за рахунок утвореного на другому дериваційному ступені віддієслівного іменника або дієприкметника, а також абстрактних іменників із суфіксами *-аці́й-, -н'н'-*. Морфологічна структура словотвірних гнізд з вершиною-дієсловом іншомовного походження характеризується усіченням форматива *-ува-* (321) або *-и-* (1): *контю́зити*).

Аналіз консонантних морфологічних альтернатив приголосних у словотворенні української мови дає можливість зробити висновок, що консонантні морфологічні альтернативи необхідно описувати для кожного морфологічного класу приголосних (губних, язикових (передньо-, задньоязикових), фарингальних). Такий методологічний підхід може визначити регулярність і передбачувати вплив форманта на мотиватора, поведінку приголосних внаслідок сполучуваності з ініціаллю форманта. Морфологічну кваліфікацію СГ визначають: морфологічна структура, морфологічна позиція, морфологічна трансформація і морфологічна модель. Словотвірні гнізда з вершинними дієсловами розподілено на морфологічні класи на основі морфологічної трансформації, яка маркує морфологічну структуру дериватів відповідної словотвірної парадигми і визначає морфологічну специфіку кожного класу. Середня глибина СГ аналізованого морфологічного класу – IV дериваційні кроки.

У формальному відношенні найбільшою комплексною одиницею є словотвірне гніздо, до якого входять усі інші комплексні одиниці: словотвірна пара, словотвірний ланцюжок, словотвірна парадигма. Таким чином, словотвірне гніздо виконує домінуючу роль у систематизації українського словотвору, оскільки саме в ньому чітко простежуються закономірності дії внутрішнього механізму, який характеризується ієрархічними зв'язками між іншими комплексними одиницями словотвірної системи. Словотвірні гнізда становлять собою культурологічно, ментально марковані одиниці і відіграють важливу роль у формуванні мовної картини світу українського народу.

Перспективу подальшого дослідження словотвірної морфології девербативів убачаємо у встановленні морфологічних класів віддієслівних словотвірних гнізд, визначенні різновидів морфологічних структур у межах кожного класу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Валюх З. О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові / З. О. Валюх. – К.: Полтава: АСМІ, 2005. – 354 с.
2. Вендина Т. И. Словообразование как способ дискретизации универсума / Т. И. Вендина // Вопросы языкознания. – 1999. – № 2. – С. 27–49.
3. Демешко І. М. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. Фонологія. Морфологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія. Таблиці, схеми: навч. посіб. / І. М. Демешко. – Кіровоград: ПП „Інвест-Груп”, 2008. – 264 с.
4. Клименко Н. Ф. Диференційні та інтеграційні процеси в лексиці та словотворенні сучасної української літературної мови / Н. Ф. Клименко // Мовознавство. – 2008. – № 2–3. – С. 136–147.
5. Олексенко В. П. Словотвірні категорії іменника: монографія [2-е вид., доп. і поліпш.] / В. П. Олексенко. – Херсон: Айлант, 2005. – 336 с.
6. Фатхутдинова В. Г. Словообразовательные подсистемы русского языка в ментально-культурном аспекте / В. Г. Фатхутдинова // Славянские языки и культуры в современном мире: Международный научный симпозиум: труды и материалы [сост. О. В. Дедова, Л. М. Захаров; под общим руководством М. Л. Ремневой]. – М.: МАКС Пресс, 2009. – С. 134–135.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Демешко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: словотвірна морфологія.

СЕМАНТИКА ОЦІННИХ КОМП'ЮТЕРНИХ НЕОЛОГІЗМІВ

Майя ЖУЛІНСЬКА (Луцьк, Україна)

У статті розглядаються особливості утворення, функціонування та розвитку оцінних англійських комп'ютерних неологізмів. Визначено сутність поняття "оцінний неологізм".

Ключові слова: когнітивний підхід, концепт, оцінні неологізми, ключове поняття, конотація, антропоцентричній, оцінка, оцінний компонент.

The peculiarities of creation, functioning, and development of English evaluative computer neologisms are considered. The concept "evaluative neologism" has been defined.

Key words: cognitive approach, concept, evaluative neologisms, key definition, connotation, anthropocentric, evaluation, evaluative component.

На зламі тисячоліть лексикографи зазначають, що відбувається надзвичайно стрімка еволюція словникового складу англійської мови. Це закономірно посилює інтерес лінгвістів до вивчення неологізмів як новітніх мовних знаків, що сприяє формуванню низки напрямів аналізу інноваційного корпусу англійської мови: семасіологічного й ономасіологічного, функціонального, когнітивного, лінгвофілософського.

Метою нашого дослідження є встановлення домінуючої оцінки у лексичній системі комп'ютерних неологізмів, виявлення причин диспропорції в комп'ютерному лексиконі між кількістю пейоративних і меліоративних лексем.

На думку дослідників, останнім часом науковий прогрес набув ознак справжньої інформаційної революції, супроводжуваної надзвичайно інтенсивним створенням нових одиниць, пов'язаних із комп'ютерами й Інтернетом. Тому англомовний лексикон сфери новітніх технологій привертає увагу вчених насамперед в аспекті термінознавчих, лінгвокультурологічних, соціолінгвістичних, психолінгвістичних досліджень. Актуальність та вагомість такого роду досліджень в умовах глобальної комп'ютеризації не викликає сумніву, адже стрімкий розвиток комп'ютерних технологій, спричиняючи розвиток відповідної фахової мови, неминуче породжує необхідність всебічного розуміння нових термінів та їх адекватного перекладу.

Категорія оцінки як складне та багатогранне явище завжди знаходилась в орбіті інтересів лінгвістів та активно вивчалась в різних аспектах на матеріалі різних мов (Т. М. Антонченко, Н. Д. Артюнова, О. Л. Бесонова, О. М. Вольф, А. Вежбицька, М. С. Ретунська, В. М. Теля та ін.).

У лінгвістиці є прийнятним достатньо широке розуміння оцінки. Так, С. С. Хідекель та Г. Г. Кошель відзначають, що під оцінкою, зазвичай, розуміється "суспільно закріплене ставлення носіїв мови (добрий – поганий, добре – погано) до позамовного об'єкта і до фактів мови та мовлення" [4: 11].

Щодо оцінного значення, то воно визначається як інформація, що містить у собі відомості про цінність відношення суб'єкта мови до певних якостей того, що позначається, виділених з урахуванням того чи іншого аспекту якогось об'єкта [6].

Оцінка – власне логічна категорія, закладена у фізичній і психічній природі людини. В основі оцінки лежать не реальні якості предметів і явищ, а лише наші суб'єктивні враження про них, емоційні реакції на них та висновки про їхню роль у нашому житті. Оцінювання – це мовна категорія, вона існує на всіх рівнях мови, здебільшого на лексико-семантичному [1: 56].

В англійській мові оцінка фіксується як компонент денотативного, конотативного або обох аспектів лексичного значення досліджуваних новотворів. Під оцінними неологізмами розуміють ті, що мають у своїй семантичній структурі оцінний компонент [5: 1].

Оцінювання – закладена у новому слові позитивна або негативна характеристика людини, предмета чи явища. Наявність плюса або мінуса в значенні слова – найважливіший її показник. Оцінювання неологізму може бути як імпліцитним, тобто закладеним в одну з його сем, так і експліцитним, притаманним не конкретному неологізму, а його дискурсивному вживанню [3: 47].

Із цих тверджень очевидним є важливість антропоцентричного чинника при розгляді проблем оцінки. Як справедливо зауважує А. А. Шмельова, "коли мова йде про оцінку, на перший план виступає людський чинник" [7: 109].

Оцінні новотвори пов'язані з сучасними інформаційними технологіями та технікою.

Серед функцій, притаманних комп'ютерним неологізмам, можна виділити такі:

- 1) експресивна;
- 2) емоційно-оцінна;
- 3) функція категоризації і систематизації;
- 4) номінативна.

Аналіз комп'ютерних лексичних новотворів доводить, що домінуючою функцією неологізмів даної сфери є оцінна функція. Комп'ютерний лексикон включає інновації як з пейоративними, так і з меліоративними компонентами в значенні. Для вираження оцінки комп'ютерних неологізмів найчастіше використовується метафора. Часто такі неологізми набувають експресивних відтінків іронії, викликають образні асоціації, негативну реакцію.

Практично всі концепти комп'ютерної лексики охоплюють оцінні неологізми. Розглянемо наступні приклади.

а) концепти *ТЕХНІКА*, *ПРОГРАМИ*, які охоплюють назви комп'ютера, його деталей і пристроїв, чисельної кількості самих різних комп'ютерних програм. Якщо зіставити будь-яке слово з даної групи і відповідний йому термін, то можна помітити, що при повному співпадінні денотата жаргонні слова часто несуть в собі додаткові конотативні семи експресії або оцінки. Оцінюється якість апаратного забезпечення, його функціональність і сучасність. Назви комп'ютера мають яскраво виражені емоційно-оцінні конотації. Люди, які користуються комп'ютерною технікою, піддають її ретельній оцінці: *bitty box* – примітивний комп'ютер, *big iron* – застарілий великий комп'ютер, *dinosaur* – застарілий, великий комп'ютер, *toaster-toy* – застарілий маленький комп'ютер, *steam-powered iron* – старий, але надійний пристрій.

На основі суцільної вибірки неологізмів із словників сучасної англійської мови нами було виокремлено 70 лексичних одиниць концепту *ТЕХНІКА*. Стосовно оцінної характеристики, більшість лексичних інновацій концепту *ТЕХНІКА* є позитивними, нові технології й обладнання створюють нові можливості для удосконалення роботи людей. Стосовно концепту *ПРОГРАМИ*, з 39 знайдених неологізмів лише 14 мають позитивну оцінку (наприклад: *debugger* – програма, яку розробники застосовують для пошуку й виправлення помилок у програмах). Решта 25 лексичних одиниць характеризуються яскраво вираженою негативною якістю: *Trojan horse* – шкідлива програма, що видає себе за робочу, *packet sniffer* – програма, яка простежує рух інформації, щоб оволодіти паролями, номерами кредитних карток, *password trap* – програма на веб-сайті, що використовує легітимний на вигляд інтерфейс для оволодіння паролями користувачів [2]. Отже, більшість лексичних інновацій, охоплених концептом *ПРОГРАМИ*, позначають докучливі або шкідливі програми, створені з метою наживи, вилучення інформації або пошкодження.

б) концепт *ЛЮДИНА* виявився найрепрезентативнішим за кількістю лексичних новоутворень (195 слів). Лексичні інновації даного концепту позначають назви, що надаються людині на основі її відношень з комп'ютером та поведінки у сфері комп'ютерних технологій. Для концепту *ЛЮДИНА* характерними є різноманітні, яскраво виражені якісно-оцінні риси.

Дослідження засвідчило, що кількість неологізмів (113 лексичних одиниць), що виникли для найменувань досвідченого, професійного користування засобами інформаційних технологій (наприклад: *oldbie* – давній користувач мережі, *power user* – досвідчений користувач із підвищеними вимогами до продуктивності комп'ютера, *supernerd*, *techguru*, *technogeek*, *technoguru*, *technopundit*, *technonerd*, *technosavant*, *ubernerd* – фахівець в галузі сучасної техніки), набагато перевищує кількість тих, що позначають недосвідченість або нейтральність (50 лексичних одиниць), наприклад: *chomper* – користувач-невдаха, *cyberphobic* – людина, яка не розуміє та навіть боїться комп'ютера, *newbie* – користувач-початківець, *novice* – недосвідчений користувач, *low-rez* – технічно безграмотна людина, *netter* – кожний, хто має мережну адресу, *peon* – звичайний користувач [2].

Шкала ознак будується відносно норми в напрямку розгортання позитивної або негативної оцінки. Елементи цієї групи мають різну конотацію, яка варіюється від схвальної (*ethical hacker* – хакер, який проникає в надійно захищену комп'ютерну систему для

виявлення її “слабких” місць і для вдосконалення системи її захисту) до негативної (**Black hat** – хакер, що атакує систему) і навіть презирливої (**packet monkey** – недосвідчений програміст, що імітує поведінку хакера-професіонала). Аналізуючи направленість та характер дій вищеописаних прошарків, можна відмітити велику роль, яку відіграє діяльність негативного характеру (27 лексичних одиниць), наприклад: **Black hat** – хакер, що атакує систему; **cyberkidnapper** – злочинець, який організує викрадення людини, користуючись Інтернетом; **vindictive cyberstalker** – “мстивий” кіберпереслідувач, у порівнянні з позитивною діяльністю (5 лексичних одиниць), наприклад: **white hat hacker** – хакер, що виявивши хиби в системі захисту, попереджає про них продавця системи. Таким чином, у досліджуваному корпусі інфонеологізмів з негативною етичною оцінкою домінують пейоративи (з точки зору загальнолюдських морально-етичних норм).

с) концепт **ДІЯЛЬНІСТЬ В ІНТЕРНЕТІ** висвітлює роль людини в світі комп’ютерних технологій, акцентуючи її дії. Досліджуючи неологізми даного концепту, можна зробити висновок, що їх характер тісно переплітається за своєю сутністю із неологізмами концепту **ЛЮДИНА**, оскільки будь-яка дія у сфері інформаційних технологій відбувається за участю людини. Подібно до вищеописаного концепту, тут також необхідно розділяти лексичні інновації на ті, що стосуються “негативної” діяльності і ті, що характеризують “позитивну”. Ось приклади деяких з них: **cyberstalking** – “кіберпереслідування”, коли людям погрожують або просто докучають через Інтернет, **digital piracy** – несанкціоноване копіювання кінофільмів, телешоу, музичних творів, **bluebugging** – несанкціонований дистанційний доступ до конфіденційної інформації за допомогою спеціальної апаратури та ПЗ.

Проаналізувавши кількісні підрахунки неологізмів концепту **ДІЯЛЬНІСТЬ В ІНТЕРНЕТІ** (124 лексичні одиниці), можна зробити висновок, що негативна направленість у даній галузі (88 лексичні одиниці) надзвичайно перевищує позитивну (16 лексичних одиниць) й нейтральну (20 лексичних одиниць).

Слід зауважити, що процедури оцінювання в дискурсі можуть бути плідними при аналізі семантики в історичному аспекті, коли виявляється її протирічний характер (**samurai** – спеціально найнятий хакер для легального проникнення в корпоративні комп’ютерні системи – негативна оцінка). Однак, **samurai** в період другої світової війни – герой для Японії – позитивна оцінка.

Таким чином, словникові одиниці з негативно-оцінним (пейоративним) значенням складають більш багаточисельну групу ніж семантична підгрупа лексичних одиниць з позитивно-оцінним значенням або меліоративів. Це зумовлено немовними чинниками. Психологічно, людина схильна в першу чергу помічати негативні характеристики оточуючих, вважаючи, що вони можуть представляти небезпеку. Позитивні якості сприймаються як “нормальні”, само собою зрозумілі [8].

Пояснення такої диспропорції в комп’ютерному лексиконі між кількістю пейоративних і меліоративних лексем антропосемічного поля слід бачити також у прагненні людини до вилучення інформації та, як результат, нелегальної наживи. Тобто, когнітивна діяльність людини в Інтернеті носить яскраво виражену негативну направленість.

Перспективним видається порівняльний аналіз та опис оцінних неологізмів із залученням більшої кількості мов, що дозволяє зіставити фрагменти ціннісних картин світу різних народів. Діахронічне дослідження, що уможливує вивчення особливостей поповнення словникового складу мов оцінними неологізмами на різних етапах їхнього розвитку, також постає актуальною науковою розвідкою. Крім того, перспективним є створення словників оцінних неологізмів з багатомовним матеріалом.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Васильев, Л. М. Семантическая категория оценки и оценочные предикаты / Л. М. Васильев // Исследования по семантике. – Уфа, 1996. – С. 55–62.
2. Інновації у словниковому складі англійської мови початку XXI століття: англо-український словник / Ю. А. Зацний, А. В. Янков : Вінниця, Нова книга, 2008. – 360 с.
3. Касьянова Л. Ю. Оценочная семантика нового слова // Оценочная семантика нового слова // www.lib.csu.ru/vch/110/009.pdf.ru.wikipedia.org/wiki/ пейоратив.
4. Кошель Г. Г. Природа и характер языковых оценок / Г. Г. Кошель, С. С. Хидекель // Лексические и грамматические компоненты языкового знака. – Воронеж. – 1983. – С. 11 – 15.

5. Островська Ю. К. Оцінні неологізми в англійській та українській мовах кінця XX – початку XXI століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / Ю. К. Островська. – Донецьк, 2011. – 22 с.
6. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / Телия В. Н. – М. : Наука, 1986. – 143 с.
7. Шмелева А. А. Оценочность в прагматике высказывания / А. А. Шмелева // Структурно-семантические, когнитивные, прагматические и другие аспекты исследования единиц разных уровней. Современные проблемы лингводидактики. – Бирск, – 2004. – С. 109 – 114.
8. ru.wikipedia.org/wiki/Пейоратив

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Жулінська Майя – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов факультету міжнародних відносин Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
Наукові інтереси: англійські неологізми сфери інформаційних технологій, проблеми перекладу лексичних інновацій.

ДО ПИТАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ АРХАЇЧНОЇ СУФІКСАЦІЇ: СУФІКС -YGA

Леся КІНДЕЙ (Кіровоград, Україна)

У статті проаналізовано рівень дослідження архаїчної суфіксації у процесі творення іменників; з'ясовано окремі дериваційні особливості суфікса -yga; класифіковано деривати з цим суфіксом за твірними основами та походженням.

Ключові слова: архаїчна суфіксація, словотворча модель, твірна основа, дериват, десубстантив, dead'ектив, девербатив.

The paper focuses on the level of investigation of archaic suffixation in the process of noun formation; some derivational peculiarities of -yga suffix are defined; the derivational forms with -yga suffix based on derivational forms and etymological development are classified.

Key words: archaic suffixation, word-forming pattern, derivational base, derivative, desubstantive, deadjective, deverbative.

У сучасному мовознавстві проблему архаїчного суфіксального словотвору іменників розглянуто в працях багатьох зарубіжних та українських учених: зібрано значний матеріал з історичного словотвору, який є базою для повного уявлення про словотвір іменника праслов'янської мови як вихідної системи для розгляду наступних етапів розвитку української мови [3: 4]; описано систему давньоруських суфіксальних формантів [3; 4; 16]; накопичено вагому джерельну базу на рівні літературної мови та діалектів; проаналізовано дериваційну семантику більшості суфіксів; укладено низку етимологічних та діалектних словників.

Незважаючи на загальний розвиток теорії словотвору; зібраний багатий фактичний матеріал із словотворення давньосхіднослов'янського і староукраїнського іменника; досвід словотвірного аналізу в синхронічному та діахронічному аспектах, слід зазначити, що на цей час вичерпно не описано окремі рідковживані суфікси; не встановлено хронологічних меж виникнення дериватів та найбільшої продуктивності словотвірних моделей; не вивчено ареалів їх найбільшої активності та ареалів її зниження. З огляду на це пропонується розвідка є досить **актуальною** для сучасної дериватології.

Об'єктом наукового пошуку та узагальнень є іменникові деривати із суфіксом **-yga**, які вживаються в українських діалектах та в літературній мові, **предметом** дослідження – специфіка творення похідних імен із суфіксом **-yga**.

Мета цієї розвідки – проаналізувати основні наукові джерела з порушеної проблеми, зробити спробу класифікувати іменникові похідні з суфіксом **-yga**, почати систематизацію словотвірних моделей із суфіксами, які рідко вживаються в мові й залишаються поза увагою науковців.

Так, у лінгвістичних нарисах А. М. Селіщева запропоновано класифікацію старослов'янських суфіксів іменних основ за приголосними звуками, які входили до складу цих суфіксів; подано окремі вияви цих суфіксів у сучасних слов'янських мовах; проаналізовано їх визначальні особливості у процесі іменникового словотворення [16: 53–77].

Детальну ретроспективну формальну характеристику словотворчих суфіксальних формантів здійснено в дослідженнях Ж. Ж. Варбот [4: 72–153]. Зокрема, у дослідженні вченої диференційовано суфікси, які входять до складу іменникових основ, співвідносних з

дієсловами. Кожен суфікс подано в поєднанні з тим показником парадигматичного класу імені, з яким він зазвичай функціонує [4: 74].

У наукових розвідках Ю. С. Азарх субстантивні суфікси розглянуто з погляду їхніх морфологічних функцій; згруповано за їхніми морфологічними функціями в системі давньоруської мови; проаналізовано зміни продуктивності суфіксів з різним морфологічним навантаженням [1].

З погляду словотвору цінними для подальших досліджень специфіки вияву архаїчної суфіксації в українській мові вважаємо творчий доробок І. І. Ковалика, зокрема його працю «Питання слов'янського іменникового словотвору» [14], у якій систематизовано суфікси іменників за словотворчими розрядами, до яких належать агентивні і професійні назви; філософські, ідеологічні та політичні назви; назви осіб за соціальним станом; збірні назви людей; проаналізовано вживання дериватів з цими суфіксами у східнослов'янських мовах.

У нарисах із словозміни та словотвору, автором яких є С. П. Бевзенко [2], також звернено увагу на специфіку словотвору іменників, зокрема таких їх семантичних груп, як назви осіб; назви тварин, птахів; назви предметів; назви із значенням одиничності і збірності; назви з абстрактним значенням; назви із значенням суб'єктивної оцінки [1: 104–135].

Важливою для вивчення проблеми систематизації похідних та аналізу їхньої продуктивності є монографія П. І. Білоусенка [3], у якій розглянуто особливості організації афіксальної словотвірної системи та шляхи її дослідження; описано суфіксальну дериваційну систему давньосхіднослов'янського іменника XI–XIII ст. у відношенні до праслов'янського стану мови і розвиток суфіксальної системи іменників – назв осіб чоловічого роду.

У процесі вивчення архаїчної суфіксації особливу увагу привертають праці О. І. Іліаді [6; 7; 8; 9; 10; 11; 12], до кола наукових інтересів якого належить також архаїчна слов'янська суфіксальна деривація іменників, оскільки, за його словами, «до цих пір не вияснено комбінаторні особливості багатьох рідкісних суфіксів, сфера їх функціонування, найдавніше словотворче значення. Наслідком цього є розгляд багатьох питомих слов'янських слів у категорії етимологічно неясних, запозичених субстратних або неправильне морфемне членування окремих лексем» [6: 83]. Зокрема, учений аналізує низку слов'янських лексем із словотворчим формантом *-yga* [6: 83–91]. Для нашого дослідження особливо цінним є опис українських дериватів, до складу основ яких входить суфікс *-yga*.

Так, з-поміж інших слов'янських похідних названо укр. *Булдиж* – назва лісу, який знаходиться в Чернігівсько-Сумському Поліссі. Творення мікротопоніма науковець пов'язує з апелятивом **bьldьжь* [6: 84], що співвідноситься реконструкцією праформи **bьldьga*.

Окрім згаданої форми, О. І. Іліаді розглядає також укр. діал. *бардига* – «великий шматок хліба» < **bьrda* < і.-е. **b(h)ьr-* із загальним семантичним компонентом «дещо випукле»; *пардига* – «тс.»; укр. діал. полт. *товпига* – «іронічна назва нерозумного, тупого чоловіка»; антропоніми *Гардига* і *Сардига* [6: 88–89].

На думку вченого, спорадичне вживання іменникових дериватів із суфіксом *-yga*, слабка збереженість етимологічних гнізд все ж дають змогу мовознавцям з'ясувати деякі визначальні риси цієї словотворчої моделі.

З огляду на наведені вище аргументи вважаємо за потрібне продовжити більш детальне вивчення специфіки вживання та особливостей творення похідних слів із суфіксом *-yga* в українському діалектному мовленні та сучасній українській літературній мові.

Беручи до уваги вибрані з ЕСУМ та окремих діалектних словників деривати із суфіксом *-yga*, можемо їх класифікувати за такими ознаками:

1. Десубстантиви:

**bьld-yga*: укр. діал. *белдига* «грудка, брила», *булдига* «кістка, маслак», «стеблина рослин», рос. діал. *булдыга* «гуляста палиця, довбня, дубина», «кістка, маслак», «частина ноги», «нога», «пташина нога», «потовщення на кістці», «веретено з намотаною пряжею», «пияк, гультяй, бешкетник», блр. *булдыга* «виступ на дорозі, замерзла грязюка», «брила землі на розораному полі», «шар дерну на ріллі», (похідне) *субулдыга* «т. с.», «велика кістка», пол. діал. *baldyga* «нерівна велика палиця чи стеблина», «висока, неповоротка людина» ~ блр. діал. *балда* «палиця із потовщенням на кінці», «довбня, дубина», «дурень», рос. діал. *балда*

«наріст», «товстий корінь», «довбня», «дубина», «кулак», «йолоп», «незграбна людина», «висока жінка» [13: 19–20];

стервуга (діал.) збільш., лайл., «стерво; м'ясо»; з таким самим значенням уживаються також похідні *стервисько*, *стерв'яка* (лайл.), *стерв'ятина*, *стерв'ятник*, *стерево* пов'язано з псл. **stǫrvь/*stǫrvo* [5 (5: 410)].

**kǫrm-yga*: укр. *кормуга* «ярмо; неволя; влада» («під кормигу підгорнути» «підкорити») ~ укр. *корма* «ручка», діал. *керма*, *кирма* «кормило», *керма* «керівництво» [15: 295];

суціга «пройдисвіт, негідник, сутяга»; не зовсім ясне; може розглядатися як похідне утворення із суфіксом *-iga* від *сука* або як результат видозміни слова *сутяга* [5 (5: 489)];

визига «висушене сухожилля червоної риби», ст. *визига* «білужина» (1759); бр. *візіга* «тс.», очевидно, запозичення з російської мови; р. *визига*, *визига* «тс.», зіставляється з українським *виз* – «білуга», що є запозиченням з польської або чеської мови; п. *wuz*, ч. *vuza* [5 (1: 272–273)];

кочи́га (діал.) «вид коляски, фаєтона» [5 (3: 65)]: за свідченням авторів ЕСУМ, напевно, твірне слово запозичене через польську мову з угорської; уг. *kocsi* «візок», однак похідне утворення виникло на українському ґрунті завдяки приєднанню суфікса *-iga* до основи твірного іменника;

масалуга (діал.) «мотяга, шахрай»: в ЕСУМ [5 (3: 406–407)] тлумачиться як запозичення з російської мови (пор. рос. діал. *мосо́лыга* «жебрак, канюка» ~ *мосол* «тс.; маслак») і далі пов'язується з псл. **mosъlъ*;

сандига (діал. бойк.) «незграба, ледар» неясне; можливо, пов'язане з уг. *szende* «тихий, сором'язливий» [5 (5: 177)].

2. Деад'єктиви:

босига (діал.) «босяк». З таким самим значенням уживається лексема *босовило* (діал.) ~ псл. **bosъ* [5 (1: 237)];

п'яндига (діал.) «п'янюга»; похідне від *п'яний* (псл. **pъjanъ*) [5 (4: 650)]: водночас в с. Низи Кременчуцького району Полтавської області (нині м. Комсомольськ) уживається дериват *п'янига* (запис наш); у зафіксованому ЕСУМ *п'яндига* увагу привертає елемент *-д-* в структурі цього похідного, що, на нашу думку, пояснюється як експресивна епентеза;

смурига (діал.) «відлюдник», похідний іменник від прикметника *смурий* (укр., діал.) «мутний, похмурий», який співвідноситься з псл. **smur-* (*smor-*) «темний, хмурий», пов'язане з **хмур* «хмурий, похмурий», можливо, також з **муръ*, до якого зводиться, зокрема, укр. *мурий* «темно-сірий або сіро-бурий в плямах (про масть); брунатний, з ластовинням (про обличчя); діал. брудно-сірий, чорно-коричневий» [5 (5: 331)];

старигай (діал.) «стариган», *старитай* (діал.); *стариган*, *старигань*; *стариган*, *старигань* (діал.); усі наведені лексеми походять від псл. **starъ-jъ* «старий, давній» [5 (5: 398)].

3. Девербативи:

вонига (діал.) (бот.) «горобина, *Sorbus aucuparia* Gaertn.» [5 (1: 424)]; тут же подано похідне *вонега* (діал.) з тією самою семантикою; обидва розглянуто як суфіксальні утворення від *воняти*; назву зумовлено своєрідним запахом цвіту горобини, яку ще називають *смердяк* (діал.); твірне слово є відповідником до псл. **vonjati*;

дерига (діал.) «грабіжник» [5 (2: 40–41)] названо в одному ряду зі словами *дерій* «грабіжник, шкуродер; напилок», *дерун* «грабіжник; хабарник; чесальник вовни»; *драло* (діал.) «грабіжник» і є дериватом від дієслова *дерти*, пов'язаного з псл. **derti*, **derǫ* і **drati*;

котига (діал.) «віз у чабанів» похідне утворення від дієслова *котити*, яке є сучасним відповідником псл. **kotiti* [5 (3: 59)];

ломига (діал.) «ломака» [5 (3: 188)]; у цій же словниковій статті подано лексеми, які мають те саме значення, що й запропоноване слово: *ломага*, *ломіга* (діал.); усі наведені слова є суфіксальними дериватами псл. **lomiti* (ітератив *lamati*);

мотига (діал.) «марнотратник»; пов'язане з псл. **motati* «мотати, махати, намотувати» [5 (3: 521)];

свербига (бот.) – «свербигуз, *Bunias* L.; бутень Прескотта (діал.), *Chaerophyllum prescottii* D.C.», *свербина* (діал.) «бутень Прескотта», *свербак* (діал.) «шипшина собача, *Rosa canina* L.», *свербиган*, *свербила*, *свербило* (діал.) «тс.», *свербіжниця* «*Knautia* Coult.; (діал.)

скобіоза голубина, *Scabiosa columbaria* L.» – р. *свербіга* «*Bunias*» – похідне утворення від *свербіти*; назви перших трьох рослин зумовлені їх смаковими властивостями бо дією на кишечник; *свербіжниця* дістала свою назву як засіб лікування корости [5 (5: 188)].

Отже, аналіз наукової літератури з проблем архаїчної суфіксації в слов'янських мовах загалом та українській зокрема, а також ретельне вивчення джерельної бази лексем в ЕСУМ та окремих діалектних словниках дають змогу стверджувати, що похідні утворення із суфіксом *-уга* переважно зберігаються в українських діалектах, а також у літературній мові; мають високий ступінь давності творення. Окремі можуть тлумачитися як більш пізні деривати, які виникли під впливом архаїчних форм, що засвідчує дієвість цієї словотворчої моделі. Це дає підстави для подальших, більш глибоких лінгвістичних досліджень, що дозволить описати ступінь активності цієї дериваційної моделі в українських діалектах, специфіку вживання та зв'язок з іншими слов'янськими мовами.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Азарх Ю. С. Словообразование и формобразование существительных в истории русского языка / Азарх Ю. С. – М.: Наука, 1984. – 247 с.
2. Бевзенко С. П. Исторична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору) / Бевзенко С. П. – Ужгород: Закарпатське обл. вид., 1960. – 416 с.
3. Білоусенко П. І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду) / Білоусенко П. І. – К.: КДПШ ім. М. П. Драгоманова, 1993. – 214 с.
4. Варбот Ж. Ж. Древнерусское именное словообразование / Варбот Ж. Ж. – М.: Наука, 1969. – 231 с.
5. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1982–2012. – Т. 1–6.
6. Илиади А. И. Об одной группе соматической лексики в связи с вопросами славянской именной суффиксации / А. И. Илиади // *Folia onomastica Croatica* 10. – Zagreb, 2001. – S. 83–94.
7. Илиади А. И. Основы славянской этимологии / Илиади А. И. – К.: Довіра, 2005. – 270 с.
8. Илиади А. И. Праславянская реконструкция и славянская антропонимия (Машинопис).
9. Илиади А. И. Словообразовательная архаика славянской антропонимии / А. И. Илиади // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах: зб. наук. праць / В. Д. Каліушенко (голов. ред.). – Донецьк: ДонНУ, 2011. – Вип. 23. – С. 143–151.
10. Илиади А. И. Этимологические заметки по славянской лексике. 6 – 12 / А. И. Илиади // *Slavia orientalis*. – 2006. – Т. LV, NR 3. – S. 393–399.
11. Іліаді О. І. Етимологічне гніздо з коренем **ver-* у праслов'янській мові / Відп. ред. В. В. Лучик. – К., Кіровоград: Код, 2001. – 162 с.
12. Іліаді О. І. Структура і семантика праслов'янського слова в генетичному гнізді **ver-* // Іліаді О. І. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук спеціальність 10.02.03 – слов'янські мови. К. 2001 – Кіровоград: Видавництво ВАТ «Гідросила», 2001. – 19 с.
13. Казлова Р. М. Беларуская і славянская гідранимія. Праславянські фонд: у 2 т. / Казлова Р. М. – Гомель: ГГУ, 2000–2003. – Т. I–III.
14. Ковалик І. І. Питання іменникового словотвору в східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами / Ковалик І. І. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1958. – Ч. I. – 153 с.
15. Козлова Р. М. Структура праславянського слова. Праславянське слово в генетичному гнізді / Р. М. Козлова. – Гомель: БелГУТ, 1997. – 412 с.
16. Селищев А. М. Старославянський язык / Селищев А. М. – М.: Учпедгиз, 1952. – Ч. II. – 206 с.
17. Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины: Словообразование. Этимология. Этническая интерпретация / О. Н. Трубачев. – М.: Наука, 1968. – 292 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Леся Кіндей – кандидат філологічних наук, доцент кафедри методик дошкільної та початкової освіти, докторант кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: дослідження специфіки архаїчних суфіксальних дериваційних моделей у сучасній українській мові (на діалектному матеріалі).

ЯЗЫК РЕКЛАМЫ – ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ ЛАБОРАТОРИЯ ЯЗЫКОВОГО СЛОВОТВОРЧЕСТВА

Лина МАЕВСКАЯ (Харьков, Украина)

У статті розглядаються процеси словотворення в рекламних текстах сучасної німецької мови, роль запозичень та значення реклами в наш час.

Ключові слова: рекламний текст, композити, запозичення, соціум.

The article views the processes of word-building in the texts of advertisement in the modern German language, the role of borrowings and the meaning of advertisement in our time.

Key words: the text of advertisement, composites, borrowings, social environment.

Современное культурное пространство – массовая интернациональная культура, феномен которой с точки зрения восприятия состоит в том, что ей не нужно каких-то усилий, времени и тем более воздействия. Индивид знакомится с другой культурой с помощью информации, текста. Тексты многозначны – они присутствуют в быту, в профессиональной среде, в рекламе, в сети Интернет, в учебных пособиях и т.п. Человек при восприятии текста извлекает нужную для себя информацию. 70–80-е ХХ в. годы характеризовались повышенным интересом к понятию «личность». 90-е годы ХХ в. и начало нынешнего века ознаменовались мощным развитием технологий, воздействующих на личность. Сама речь и ее прикладные аспекты стали рассматриваться через призму человеческой личности. Так появился личностно-деятельностный подход к обучению иностранному языку. Прикладные науки, ориентированные на практику, отличаются экспансией в другие сферы знания, в жизнь общества. Любая статья, реклама, фотография, анекдот, карикатура осуществляют репрезентацию мира. Нельзя недооценивать роль медиа-репрезентаций в формировании социокультурного пространства. Здесь «не обойтись без триады взаимодействующих компонентов: текст, целевая аудитория и продуцирование» [4 :270].

Продуцирование – создание текста – включает в себя широкий спектр участников. Это прежде всего относится к рекламным текстам (РТ): вербетекстер, филолог, психолог, специалист в той или иной области, культуролог и др. Рекламный текст есть инструмент речевого воздействия рекламодателя на адресата. Реклама преследует человека везде, будь он в своей стране или за рубежом. Участившиеся поездки наших граждан за рубеж (студенты, преподаватели, бизнесмены, туризм, личные контакты) сделали необходимым в процессе преподавания иностранного языка обратиться к рекламным текстам, познакомить с ними аудиторию и с точки зрения языка, т.к. концептосфера международных отношений, вербализуемая в языке, имеет интернациональный характер, где активно используется английский язык. Ведь мы готовим специалистов, которые будут жить и работать в условиях межкультурной коммуникации. Современный человек является активным участником событий жизни социума, в котором он общается. Язык является посредником между человеком и окружающим его миром.

Лингвистический опыт общества при составлении новых слов часто обращается к аналогии, благодаря которой новообразование может быть объяснено. Структура немецкого языка такова, что она открывает широкие возможности для создания новых слов или переконструирования слов из традиционно существующих основ и аффиксов. Значение и распространенность социальной рекламы, ее специфичность, которая является производной от функциональной целеустановки содержания РТ, побуждает лингвистов снова и снова обращаться к языку рекламы, исследовать словообразовательные процессы, выявлять новые тенденции и пути, что и является целью данной работы.

Мы остановимся на конкретных словообразовательных процессах, наиболее характерных для подъязыка рекламы, а именно композитообразованиях. Композиты по отношению к конкурирующим языковым формам обладают преимуществом – языковой экономией, которая выражается:

а) в опущении флексии – Chiffon – Einstecktuch;

б) в синтаксической сжатости внутри композита – Hoher Tragekomfort und beste Pflegeeigenschaften. Благодаря синтаксической сжатости «сэкономлен» информационный элемент, уменьшается отрезок сообщения, используются ёмкие, экспрессивные средства, способствующие коммуникативному насыщению текста;

в) в сильной тенденции к созданию неологизмов, т.к. социальные условия жизни диктуют такую необходимость – Schnellgaragen, Weltenbummler, Gastronomiepartner. Что касается заимствованных неологизмов, то они заимствуются в современное пространство немецкого ареала с нововведенными номинациями, отмечается их частотное употребление: Discount – Flugschein, Luxusliner, Cash – Zahlungen, Part-time-Einsatz и др.

Созданные таким образом в подъязыке рекламы лексические единицы, универбы, взяли на себя перестроенную функцию (sprachumgestaltende Funktion), которая раньше восполнялась художественной литературой. Такие слова мы вправе считать неологизмами, они хранятся в коллективной памяти носителей языка, формируются в процессе

коммуникации. Это же касается и заимствований, все больше вовлекаемых в словообразовательные процессы. Возможный путь организации новых наименований, как мы уже отметили, образования по аналогии. По аналогии со словом «Motel» созданы Botel (гостиница на воде), Aerotel и др. Видеотехника дает нам много новых слов: Videoclip, Videothek, Disco-Abend, очень часто употребляемых в связи с модой на эту продукцию. Целенаправленность коммерческой рекламы, увлечение молодежи дисками и видео распространяет и насаждает эту лексику. Композиты удобны в процессах номинации (Sonnenring, Sonnenstrominvestoren), упрощают структуру предложения, привлекают внимание нестандартностью соединенных компонентов (Glückskeks, Merkozy → Merkel и Sarkozy). В наше время и «индивидуальное культурное двуязычие может явиться каналом языковых контактов. Именно посредством двуязычия ... и через переводы влияют сейчас друг на друга большие языки современной цивилизации» [1: 35, 36]. Примеры из последних выборок РТ: Countrygeschirr, Transfer, Nichtfachmann, Jahrgangbeste, die wir-Kultur, Langzeitstudent и много других. Обращает внимание мысль В. М. Павлова о том, что нельзя исчерпать «списочный» состав компонентов, но «... среди композитов должна быть выделена группа образований, у которой нельзя отрицать воспроизводимости, но которые либо вообще не входят в словарный состав общего языка, либо расположены на его самой окраинной периферии...» [3: 25].

Попробуем выделить такую композитную группу, которая своими словообразовательными компонентами резко отличается от других сложных слов, хотя механизмы словообразования у нее те же. Эта группа композитов связана с культурно-историческим контекстом, речь идет об участии имен собственных в процессах словосложения. Имена реально существующих или существовавших в разные исторические периоды людей, названия стран, континентов, городов, островов, рек, растительного и животного мира, продуктов питания, спортивных товаров, металлов, материала, танца вызывают у человека целую гамму представлений, ассоциаций, говорит о кругозоре, языковом уровне, степени начитанности и образованности граждан, одним словом – об уровне интеллекта. Собственные имена несут большую информационную насыщенность, они известны во многих странах мира, актуальны (многие имена собственные стали товарными знаками), легко переходят из одного языкового ареала в другой. Потребитель, путешествующий должен понять идею авторов рекламного проспекта, расшифровать имя-маркер или имя-сигнал и отреагировать покупкой на полученную информацию. Составлен список композитов, мы назвали их словами-экзотами. Некоторые из них можно отнести к сдвигам, много спорных моментов, т.к. в силу их новизны не установилась еще орфографическая норма. Поэтому один и тот же композит может быть написан слитно, раздельно и через дефис, второй компонент с заглавной или прописной буквы. Помня о том, что мы имеем дело с рекламой, можно считать такие проявления особенностями индивидуального стиля автора РТ. Живучесть таких композитов в большинстве случаев зависит от моды, от необычности окказионального значения: Essbremse, Zigarettenform. Вот композиты-экзотизмы из большого списка:

Nürnberg-Lebkuchen	Hudson-Feinstrümpfe
Koala-Bären-Schölller	Karibik-Motive
Neckermann-Sonderkatalog	Nappa-Leder
Collection JM-Special	Stufenrock
Siemens-Handstaubsauger	Mickey-Maus-Shirt
Mercedes-Coupe	Mustang-Jeans
Louis XV-Absatz	Marabu-Mantel
Maria-Theresia-Krone	Spaghetti-Träger
Carmenbluse, Karmen-Bluse	Can-Can-Band
Marlene-Dietrich-Hose	Vatermörder-Kragen
Europa-Farben	Schokoladenwelt, Schoko-Welt
Arizona-Jeans	Jeans-Figur
Mexiko-Style	Alu-Halbgarage
Bermudas-Hosen	Schlankheits-Dragees

Ibizza-Rock

Karriereköfferchen

Несомненно, какие-то из этих слов претензиозны, одноразовы, где-то это подражание или даже «языковое манерничание» (Е. В. Розен), но они полностью удовлетворяют одному из основных требований рекламы – быть аттрактивной.

Характерным для словообразовательных процессов подъязыка рекламы являются сдвиги. Выборка лексических единиц из журналов, каталогов, проспектов последних лет позволяет нам выделить следующие модели:

1. S + S или A + S + S
Damen-Kosmetik-Garnitur, Therapie-Kompass, Gute-Laune-Bettwäsche, Wohlfühl-Garantie
2. A + Stw + S (Stw – усеченные слова)
Edel-Bio-Socken, Bio-Baumwolle
3. Stw + AA (AA – англо-американизмы), Stw + Stw, Stw + S
Kombi-Show, High-Tech-Berufe, Disco-Fans, Contidrom
4. N + S + S
5-Pocket-Form, 24-Stunden-Service, Zweirad-Industrie-Verband
5. S + AA
Mode-Fans, Freizeit-Fans
6. сдвиг-гибрид
Das-wir-wollen-nicht-aufstehen-Bett
Lidl-Qualitäts-Marke Biotrend
“No-Frost”-Kühl-Gefrier-Kombination
Frucht-Multi-Vitaminsaft
Citizen-Multifunktion-Uhren
Die Meins-ist-deins-Wirtschaft
7. AA + AA
Dandy-Look, Fashion-Fans, Summer-Time – Rocktime

Из приведенных примеров явствует тенденция широкого применения усеченных слов, англо-американизмов, слов-гибридов. Это особый вид универбов, где форма единого слова расчленена дефисом.

В словообразовании сложных прилагательных наблюдается та же тенденция, что и у существительных. Прилагательные в современном немецком языке обнаружили ряд потенциально заложенных в них словообразовательных возможностей и свойств, которые позволяют им в компактной форме выражать регламентируемые достоинства соответствующего предмета. Наряду с уже известными моделями, с исторически признанными словообразовательными компонентами, ставшими суффиксами, полусуффиксами, префиксами (haupt-, hoch-, -frei, -wert, -voll и др.) в сферу словообразования втягиваются новые слова, выполняющие роль активных словообразовательных компонентов. Методом количественного подсчета выявлены следующие компоненты:

freundlich – umweltfreundlich, kofferfreundlich
günstig – figurgünstig, preisgünstig
sicher – laufmaschensicher
stabil – formstabil
konstant – farbkonstant
lebendig – quicklebendig
echt – stilecht, mottenecht
beständig – waschmaschinbeständig
nah – hautnah
arm – fettarm
trocken – halbtrocken
getreu – naturgetreu

Количественный подсчет дал на настоящий момент 28 единиц, но мы уверены, что это число будет возрастать, т.к. жизнь языка сейчас весьма активна и готова для создания новых оригинальных единиц.

Несомненный интерес представляет также микросистема цветообозначений в рекламных текстах. За последние десятилетия она отошла от основной подсистемы цветообозначений, включающей 8 цветов: rot, schwarz, weiß, blau, grau (по Г. И. Арнольду), и обогатилась большим количеством новых цветообозначений (ЦО). Это прежде всего сложные прилагательные, в которых доминанта выступает в качестве второго компонента, указывает на тон. Первый компонент – существительное – цветоноситель или прилагательное, указывающее на оттенок основного тона: asphaltgrau, anisgelb, aquablau, currygelb, eisblau, kastanienbraun. Название цвета – словесное выражение тех зрительных ощущений, которые человек получает от окружающего его мира. Особенность таких образований – в нестандартности и оригинальности мотивации: cognac, russischgrün, chilly-rot, kiwi-grün, ziegelrot, Terrakotta-Ton, pink-silber, lachs-rosa, olivgrün, mimosengelb и др. Таким образом цветообозначения стали более емкими, а новые, оригинальные, достаточно неожиданные ЦО служат для более тонкого и точного определения цветовых нюансов современного мира. У этих слов узкая сочетаемость, но высокая степень психологической значимости, что характерно для европейского лингвокультурного ареала. Следует отметить, что последние десятилетия дали большое количество совершенно нестандартных, неожиданных цветообозначений, которые позволяют составителям рекламных текстов очень точно выразить цветовую гамму: smaragdgrün, Stern, aubergine, antikbraun, burgundrot, Champagner, cyclam-rot, flieder, fuchsiarot, kardinal, kakao-braun, Meerschäum и многие другие. Торговля и реклама постоянно стимулируют появление новых ЦО, что несомненно способствует обогащению словарного состава языка, открывает новые, оригинальные способы мотивации значений. Цветообозначения представляют собой открытое множество. Учитывая бурные процессы, происходящие в микросистеме ЦО, следствием которых становится появление большого количества нестандартных слов и учитывая разбросанность этих лексических единиц в РТ и проспектах, мы сделали попытку создания словаря новых актуальных цветообозначений. Сейчас это около 300 единиц. Переводить цветообозначения очень сложно, трудно найти удачный эквивалент, чтобы он сохранил денотативное значение. Проблематично также сумеет ли переводчик адекватно воспринять информацию, заложенную в цветообозначении на неродном языке. Мы полагаем, что прежде всего нужно знание контекста, т.к. он помогает сделать наиболее точный перевод, сохранив привлекательность РТ, его экспрессивно-оценочную функцию.

Прочное место в системе ЦО занимают заимствования англо-американского происхождения. Следует отметить, что оригинальной чертой современного межкультурного коммуникативного пространства есть тенденция к широким заимствованиям из наиболее развитых языков, в первую очередь из британского и американского вариантов английского языка. Функционирование англицизмов в немецком подязыке рекламы является фактором социальной престижности, принадлежностью к определенному социуму. Это также показатель высокой образованности, но учитывая еще и стиль текстов рекламы, потребность конкретного социума, употребление англо-американских заимствований выполняет лучшим образом задачу воздействия на поведение потребителя. Можно назвать многих отечественных и зарубежных авторов (А. Леонтьев, Г. Колшанский, Э. Володарская, И. Грилихес, Б. Карстенсен, Х. Галински), которые в своих обстоятельных работах обращают внимание на влияние американского варианта английского языка на немецкий язык. Это создает яркость и привлекательность РТ. Кроме того, в силу звучания АА создают экспрессию, импрессию (желание побудить потребителя), стилистический эффект.

В последнее время в РТ вы увидите не только отдельные АА, но в рекламный текст включается целая фраза, автор текста уверен, что его поймут, учитывая достаточную образованность общества: Off-Shore-Geschäft, Top Ten, Die Fidelity – Leute schreiben diesen Erfolg ihrem Investment, den sie “Bottom-up-approach” nennen (метод инвестирования «снизу вверх»). → Download you free issue here!

Вернемся к цветообозначениям. В принимающий язык переносится целая лексическая единица:

heavy stone washed	heavy bleached
blue moon washed	brown stone washed
black stone washed	blue stone bleached
blue bleached	bleached
surf washed	surf washed blue
blue used washed	royalblau

Такие заимствования создают особый лексический фон, это фоновая лексика с национально-специфическими элементами, отражающими межнациональные, межгосударственные различия. В русском языке названным цветам соответствует одно слово «варёнка», тонкость оттенка не передается. Видимо, учитывая то, что это специфика англоязычного ареала, немецкие каталоги, не рассчитывая полностью на фоновые знания или заботясь о более точной передаче оттенка, , дают изделия в цвете с надписью.

Словообразование в группе цветообозначений – это вид языковой деятельности в определенном социально-историческом контексте, в котором интегрированы знание языка, обыденное знание и когнитивные способности человека.

Следует признать, что система глагола слабо реагирует на интенсивные процессы словообразования. В основном это несколько десятков глаголов, производных от заимствованных существительных, типа: spraysen, stylen, colorieren: Jeden Tag relaxen; Cristal Color. Die pflegende Art zu colorieren. В проспектах, рекламирующих мир автомобиля, зафиксировано их еще меньше, чаще это: offenfahren или autofahren: Das günstige Leistungsgewicht kennzeichnet diesen Sechszylinder als Limousine für Kenner, die gerne autofahren.

Как мы видим из вышесказанного, для рекламы чрезвычайно важен выбор слова, построение фразы. Здесь на первый план выступает автор РТ (Werbetexter), его образованность, культура, его умение пользоваться языком, его информированность, знание рынка. В настоящее время необходимость комплексного изучения языковой личности требует совместных усилий философов, психологов, социологов, историков, физиологов, лингвистов. Взаимодействуя с окружающей средой, человек испытывает необходимость общения, он реагирует на мотивационные импульсы в мозгу. Языковая деятельность человека как форма социального поведения тесно связана с предметно-практической и умственно-творческой деятельностью. Языковое сознание человека обобщает реалии окружающего нас мира с целью наиболее полного обеспечения потребности людей в коммуникации. Реклама теснейшим образом связана с социальными и психологическими аспектами жизнедеятельности людей, пользующихся языком. Приведенные примеры лексических единиц РТ говорят об уникальности, нестандартности, лаконичности, яркости, нежесткости рекламных текстов. Они выступают как своеобразные раздражители психики, направлены на формирование прагма-речевого действия. Тексты социальной рекламы изобилуют убедительной лексикой (Lindt lohnt sich), деликатностью слога (Die Bank mit dem persönlichen Service), кратким комфортным текстом (Cora-mitten ins Herz), вызывают доверие.

Проведенное в данной статье исследование дает нам право сделать вывод, что язык рекламы действительно является экспериментальной лабораторией словотворчества и формирует социокультурное пространство. Лексические единицы подязыка рекламы, созданные креативными Werbetexter'ами, являются каналом языковых контактов и служат сближению разных культур. Выделена группа композитов-экзотов, названы активные компоненты, участвующие в создании новых оригинальных единиц, рассмотрена микросистема цветообозначений, сделана попытка создания словаря новых актуальных цветоименований. Инновации в языке обозначают новые реалии, новые тенденции, которые характеризуют видение мира сообществом людей. Новая лексика формирует новые денотативные пространства в самых широких сферах. Все это необходимо для межкультурной коммуникации, так как новые реалии «начинают составлять обязательные части лексики и модели мира современных образованных людей» [2 :11]. Стилистически и

прагматически маркированная лексика становится характерной для разговорной речи, что не мешает ей проникать в другие функциональные стили и размывать границы нормы и узуса.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Акуленко В.В. Интернациональные элементы в лексике и терминологии / В.В. Акуленко. – Харьков: Изд-во ХГУ «Вища школа», 1980. – 208 с.
2. Кубрякова Е.С. Теоретические проблемы общего языкознания / Е.С. Кубрякова. – Москва-Тамбов, 2004. – 569 с.
3. Павлов В.М. Субстантивное словосложение в немецком языке: автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.02 / В. М. Павлов. – Ленинград, 1973. – 46 с.
4. Ткаля И.А. Роль масс-медийных репрезентаций в формировании социокультурного пространства / И.А. Ткаля. – Санкт-Петербург: РГПУ им. А. Герцена, 2012. – 324 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ліна Масвська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької та французької мов Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Наукові інтереси: лінгвістика, міжкультурна комунікація, методика.

ФОРМУВАННЯ СЛОВОВІРНОЇ СТРУКТУРИ ІМЕННИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗВУКОВИХ ПРОЦЕСІВ, ЩО СУПРОВОДЖУЮТЬ ДІЮ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ КІНЦЯ XVII – XX ст.ст.

Оксана МАКСИМЕЦЬ (Мелітополь, Україна)

У сучасній українській мові серед іменників із загальним словотвірним значенням “опредметнена дія” чітко виокремлюються слова на позначення звукових процесів, що супроводжують дію. Історія становлення та розвитку цих лексико-словотвірних типів і є предметом нашого дослідження.

Ключові слова: словотвір, іменник, предметна дія, механізм творення, словотвірний тип.

In modern Ukrainian language there are verbal nouns denoting sound processes. The history of establishment and development of these lexical and word-building types is the subject of our investigation

Key words: verbal nouns, derivatology, meaning of process, mechanism of forming, word-formation type.

Девербативні іменники становлять значний масив у лексичному складі української мови. Інтерес до вивчення віддієслівних іменників у слов'янському мовознавстві спостерігається ще з початку XX ст. У полі наукових досліджень перебували питання історії формування девербативних субстантивів [1:1; 3:1; 5: 2; 8: 298], вивчено окремі типи цих похідних [2: 115; 9: 57; 10: 1], їх семантичну та морфологічну валентність [7: 32], стилістичні функції [4: 1].

Останнім часом актуалізується дериваційний аспект вивчення згаданих похідних з огляду на високу продуктивність окремих словотвірних типів і моделей віддієслівних іменників у сучасній українській мові, зокрема девербативів із граматичним значенням предметності.

Іменники із загальним словотвірним значенням предметної дії утворюють систему словотвірних типів із певними частковими словотвірними значеннями. Серед них виокремлюються найменування звукових процесів, що супроводжують дію.

Метою нашого дослідження є: 1) проаналізувати згадані деривати; 2) визначити систему відповідних словотвірних типів; 3) здійснити опис історії функціонування кожного форманта, його продуктивності та функціонально-семантичної дистрибуції й є завданням нашого дослідження.

Основний масив цієї групи іменників твориться від дієслівних основ за допомогою суфікса **-нн(я)**. У лексикографічних джерелах першої половини XIX ст. фіксується кілька таких іменників, наприклад: *охання* (ЛексКотл 25), *хлипання* (К-О III 536), *щобетання* (657), *бурханье* (Б-Н 65), *гейканье* (97), *дзюрчанье* (115), *лясканье* (216), *мекетанье* (222), *нявканье* (251), *рюмсанье* (319), *скреготанье* (331), *хиканье* (375), *хниканье* (377), *цвиринканье* (380). Протягом другої половини XIX ст. такі утворення частіше проникають у писемні пам'ятки нової української мови, наприклад: *беханне* “сильний стукіт” (Писк 7), *дзвиченне* (36), *кигиканне* (51), *бейкане* (Ж 23), *вівкане* (94), *рокотане* (839), *скрептанине* (878), *скриботане* (878), *схлипуване* (940), *тріскане* (985), *форкане* (1029), *цокане* (1057), *буркотання* (Тимч 21), *бурчання* (24), *хававкання* (24), *скавчання* (36), *горланья* (73), *гукання* (73), *кгелькотання* (78), *кракання* (83). Розглядувані деривати входять і до словників класиків українського

письменства, наприклад: *воркотання* (ЛексФр 42), *журчання* (72), *зойкання* (94), *клекотання* (104), *лепотання* (114), *ржання* (205), *сичання* (218), *стукання* (231), *тракання* (237), *тупотанє* (240), *туркотання* (240), *храпання* (261).

Лексикографічні праці кінця XIX – початку XX ст. засвідчують значне зростання чисельності утворень згаданого типу. Так, “Русско-українській словарь” М.Уманця і А.Спілки містить 36, а “Словарь української мови” за ред. Б.Грінченка – 103 таких деривати: *кудкудакання* (УміСп 391), *мукання* (453), *ричання* (902), *тріскання* (1027), *аврукання* (Гр I 2), *агакання* (3), *акання* (5), *айкання* (11), *булькання* (110), *вавкання* (120), *верещання* (136), *гагакання* (263), *галасування* (267), *гейкання* (278), *гоготання* (296), *грюкання* (333), *гурчання* (342), *гегання* (347), *дзекання* (378), *дзизчання* (379), *дзявкання* (381), *желіпання* (478) “крик”, *завивання* (II 15), *квакання* (230), *клацання* (249), *крюкання* (316), *кувакання* (318), *кувікання* (318), *лементування* (354) “крик”, *ляскання* (393), *пищання* (III 156), *плескання* (194), *плямкання* (199), *пхикання* (503), *рикання* (IV 16), *сюрчання* (239), *фукання* (380), *хрюкання* (415), *цюкання* (439), *шкрябання* (502) та ін. Протягом XX ст. віддієслівні іменники на позначення звукових процесів продовжують активно функціонувати в українській мові. Разом із цим висока продуктивність відповідного словотвірного типу зберігається: *дзенькання* (К I 399), *дзвякання* (399), *квоктання* (II 323), *крякання* (409), *музикання* (549), *муркання* (455), *тихкання* (III 349), *харчання* (VI 311), *хекання* (321), *бумкання* (СУМ I 255), *вівкання* (549), *крумкання* (IV 372), *пілікання* (VI 534), *улюмкання* (X 433), *урчання* (483), *фуркання* (655) тощо. Значна частина лексикографічних джерел подає більшість розглянутих девербативів з позначкою, що вказує на їх функціонування в межах розмовного або регіонального мовлення: *покахикування* /розм./ (К IV 59), *рахкотання* /обл./ (V 20), *сюсюкання* /розм./ (589), *хвицання* /розм./ (VI 318), *хрускання* /розм./ (361), *ценькання* /обл./ (377), *цінькання* /розм./ (391), *шамкання* /розм./ (467), *баламкання* /діал./ (СУМ I 94), *бомкання* /розм./ (216), *буботання* /розм./ (245), *рахкотання* /діал./ (VIII 456), *рехкання* /діал./ (521), *гарикання* (Чаб I 221), *гійкання* (231), *дирдикання* (273), *чиргикання* (216).

Іншу групу девербативів на позначення звукових процесів, що супроводжують дію, становлять іменники із суфіксом **-іт**.

Дослідники схиляються до думки про те, що функціонування в мові девербативних іменників на **-іт** є результатом полімотивації (*гуркіт←гуркати, гуркотіти, гуркотати; цокіт←цокотати, цокотіти, цокотати*), “оскільки під час вивчення синхронних мотиваційних звуків важко, а часом і зовсім неможливо встановити первинну твірну одиницю [6: 179].

В обстежених пам’ятках XVIII – початку XIX ст. деривати зазначеного типу не фіксуються. У середині XIX ст. кількість іменників із суфіксом **-іт** була дуже обмежена. Так, “Словник мови творів Г.Квітки-Основ’яненка” у трьох томах містить лише два похідні цього типу: *клопіт* (К-О II 3), *регіт* (III 96), а словник К. Шейковського реєструє лише один такий дериват: *бряскіт* (Шейк. 116).

У другій половині XIX ст. коло розглянутих девербативів помітно розширюється, наприклад: *бренькіт* (Лекс.Фр. 21), *буркіт* (23), *гавкіт* (27), *грегіт* (54), *гукіт* (56), *лускіт* (117), *м’явкіт* (128), *пискіт* (166), *плюскіт* (171), *ропіт* (212), *стукіт* (231), *тріскіт* (238), *тряскіт* (239), *тупіт* (240), *шваркіт* (257).

Чимало таких віддієслівних іменників, за нашими даними, вперше засвідчується в “Малорусско-німецькому словарі” Є.Желехівського та С.Недільського, наприклад: *блескіт* (Ж 32), *грохіт* (161), *журкіт* (226), *ковпіт* (355), *крегіт* (377), *рохкіт* (840), *скрегіт* (878), *туркіт* (994), *харкіт* (1034), *хрунькіт* (1047), *хрускіт* (1047), *цвіркіт* (1051), *ціпкіт* (1056), *цоркіт* (1057).

На початку XXст. кількість дериватів із суфіксом **-іт** продовжує зростати: *легіт* (Сл.Л.Укр.42), *булькіт* (Гр. I 110), *вайкіт* (122) „крик”, *гогіт* (296) ”іржання”, ”сильний звук, шум”, *гуркіт* (341), *двигіт* (361) „тремтіння”, *джергіт* (375) “сильне щебетання птахів”, “швидка і криклива розмова на незрозумілій мові”, *копіт* (II 282) “топіт”, *ляскіт* (393), *шеніт* (492),

Протягом XX ст. похідні зазначеного типу активно функціонують в українській мові. Паралельно з цим зростає інтенсивність їх продукування. Так, “Українсько-російський

словник” за ред. І.Кириченка реєструє вже 52 таких іменники, з яких близько 30 фіксуються вперше, наприклад: *белькіт* (К I 55), *брязкіт* (93), *булькіт* (99), *вуркіт* (305), *гергіт* (325), *грюкіт* (369), *гугіт* (370), *дзюркіт* (400), *крекіт* (II 395), *плескіт* (448), *рехкіт* (V 44), *скриніт* (259), *стрекіт* (529), *тарахкіт* (VI 14), *тенькіт* (29), *фуркіт* “звуки, утв. крилами птахів при польоті або швидким рухом” (301), *хлюпіт* (339), *хляскіт* (340) “звуки від биття по кому-, чому-небудь чимсь гнучким, від падіння крапель і т. ін.”, *хрумкіт* (360), *хрупіт* (361), *хряскіт* (362), *хуркіт* (366), *цокіт* (393), *шваркіт* (479), *шеміт* (485), *шерхіт* (487), *шипіт* (492), *шурхіт* (538), *цебіт* (542) та ін. „Словник української мови” в 11-ти томах містить близько 70 відповідних іменників, до 10 з яких не фіксувалися в обстежених пам’ятках попередніх періодів, наприклад: *гаркіт* (СУМ II 31), *дзвякіт* (265), *крякіт* (IV 380), *ойкіт* (V 659), *цівкіт* (XI 224), *цмокіт* (242), *цінькіт* (239), *шерміт* (439) “легкий шум, шерех”, *шуркіт* (567). Деривати цього типу репрезентовані й у діалектному мовленні, наприклад: *вайкіт* (Он I 81) “гомін, галас”, *гриміт* (193), *йойкіт* (332), *рапкіт* (II 168) „квакання жаб”, *ропіт* (196) “роптання, веркіт”, “шум, дзижчання”, *троскіт* (303) “тріскіт”, *цюркіт* (359), *лескіт* (Чаб. II 250) “лескотання”, *цебіт* (XV 252).

Загалом же у сучасній українській мові розглядаєть тип слівотвірний тип належить до малопродуктивних, що зумовлено, на нашу думку, двома основними чинниками: по-перше, вузькістю слівотвірної бази-інтер’єктивів, від яких походять мотивувальні для розглянутих дериватів слова, і, по-друге, стилістичною обмеженістю іменників із суфіксом *-іт*, також успадкованою цими похідними від мотивувальних дієслів, а останніми, у свою чергу, – від інтер’єктивів.

В обстежених джерелах нової української мови реєструється кілька іменників на позначення звукових процесів, що супроводжують дію, які утворюються за допомогою суфікса *-інн(я)*, наприклад: *квиління* (ЛексФр 102), *голосіння* (Гр I 305), *шкребіння* (К VI 504), *тарабаніння* (СУМ X 38).

У кінці XVII – протягом XVIII ст. джерела української мови фіксують порівняно невелику групу нульсуфіксальних іменників на позначення звукових процесів, що супроводжують дію, наприклад: *Верескь содомчиковь розмножился* (МатТим I 1656-1771 93), *Учинили окрикь и гукь по всемь мѣстѣ* (I 193 1656-1771); *О што не поеднокроть сварки и гомонь межи собою в малженстве мевали* (1646 181), *Не скоро той галась ускорился* (169), *плюскь* (II 112).

Істотно зростає продуктивність відповідного ЛСТ протягом XIX ст., наприклад: *крик* (К-О II 39), *дзвін* (Ж 180), *репет* (800), *заклик* (924), *грохот* (Лекс.Фр 55), *грюк* (55), *поклик* (178), *тріск* (238), *стогін* (229), *стук* (231), *цебет* (260). Живим і продуктивним був цей лексико-словотвірний тип і в наступному столітті. Обстежені джерела кінця XIX – початку XX ст. містять чималу кількість утворень цієї групи, більшість з яких є інновативними, наприклад: *оклик* (УміСп 115), *луск* (412), *шелест* (СЛУкр 91), *гавк* (Гр I 263), *гвалт* (277), *згук* (II 141), *зойк* (178), *клик* (250), *ляск* (393), *перешент* (III 145), *писк* (153), *погук* (236), *полуск* “тріск” (290), *рев* (IV 9), *рип* (17), *свист* (IV 107), *скрип* (143), *стугон* (221), *погук* (236), *хруск* (416), *хряск* (417), *шипіт* (492), *шерех* (493), *шум* (518) тощо. Висока продуктивність відповідного ЛСТ зберігається протягом XX ст. Так, “Українсько-російський словник” за ред. І.Кириченка містить 58 іменників зазначеного типу: *виклик* (К I 153), *виляск* (163), *виск* (188), *відголос* (223), *гуд* (370), *оплеск* (III 133), *перегуд* (260), *перегук* (260), *переклик* (277), *перестук* (315), *підсвист* (405), *подзвін* (IV 4), *поскрип* (228), *присвист* (396), *скрик* (V 358), *сплеск* (443), *хлюп* (VI 338), *видзвін* (594), *гомін* (598). Цей період характеризується збільшенням чисельності розглянутих похідних, що належать до сфери розмовного мовлення, наприклад: *виплюск* (К I 174), *висвист* (180), *відляск* (238), *переплеск* (III 300), *хльост* (IV 341), *хрум* (360), *схлип* (580). “Словник української мови” в 11-ти томах фіксує вже 57 девербативів окресленого типу, як-от: *передзвін* (СУМ VI 167), *плеск* (576), *посвист* (VII 310), *прицмок* (VIII 92) тощо.

До віддієслівних утворень на позначення звукових процесів, що супроводжують інтенсивну дію належать іменники, які творяться за допомогою суфікса *-н(я)*, наприклад: *брязкотня* (Б-Н 63), *гуркотня* (109), *муркотня* (231), *реготня* (310), *рипотня* (313), *тріскотня* (357), *тупотня* (358), *шкваркотня* (399), *стукотня* (К-О III 559).

У кінці XIX – на початку XX ст. спостерігається зростання чисельності розгляданих іменників: *буркотня* (Ж 56), *воркотня* (121), *хихотня* (1039), *пискотня* (Ум і Сп 95), *визкотня* (95), *туркотня* (113), *пискотня* (657), *буркотня* (240), *лопотня* (1085), *белькотня* (Гр I 49), *верескотня* (135), *гавкотня* (262), *геркотня* (280), *джерготня* (375), *грімотня* (328), *йойкотня* (II 201), *лускотня* (262), *ляскотня* (393), *скреготня* (IV 142), *хрупотня* (416) “хрустіння, тріщання”, *тарахкотня* (К VI 14). У другій половині XX ст. значна кількість дериватів зазначеного типу перейшла до інертного фонду української лексики, а нові похідні не продукуються. Утворення, що належать до розглядуваного лексико-словотвірному типу, реєструються в регіональному мовленні, наприклад: *вискотня* (Чаб I 165), *гиготня* (227), *дзявкотня* (271), *гупотня* (258), *грюкотня* (254), *дзявкотня* (266), *лускотня* (II 262), *сюркотня* (IV 117), *шкварня* (237).

В обстежених пам'ятках нової української мови є й кілька віддієслівних найменувань звукових процесів, що супроводжують дію, які творяться за допомогою суфікса **-неч(а)**. Похідні з таким значенням фіксуються обстеженими джерелами XIX – XX ст., наприклад: *гуркотнеча* (Писк 34), *торохнеча* (976), *булькотнеча* (Гр I 110), *стукотнеча* (IV 222), *цокотнеча* (436) та ін. У XX ст. окремі іменники цього типу перейшли до інертного фонду лексики, а нові ж похідні не продукуються.

Девербативи на позначення звукових процесів, що супроводжують дію, із суфіксом **-няв(а)** фіксуються писемними джерелами нової української мови з другої половини XIX ст. Так, “Малоруско-німецький словарь” Є. Желехівського подає лише один відповідний дериват: *гуркотнява* (Ж 162). На початку XX ст. кількість іменників згаданого словотвірному типу помітно збільшується. “Словарь української мови” за ред. Б. Грінченка фіксує 20 таких утворень, наприклад: *гумонява* (Гр I 340), *гупотнява* (340), *ляпотнява* (“хлюпання”) (II 393), *крикнява* (306), *писнява* (III 154), *ревнява* (“шум, крик”) (IV 10), *свиснява* (“свистіння”) (107), *стукнява* (221), *торохнява* (276), *тупотнява* (295), *шамотнява* (1. “шелест, шурхіт”, 2. “метушня”) (483).

З початку XIX ст. пам'ятки української мови фіксують поодинокі утворення на позначення звукових процесів, що супроводжують дію, що творяться за допомогою суфікса **-нин(а)**, наприклад: *гуканина* (Писк 334), *капанина* (Ж 333), *тарахканина* (949), *тарахкотанина* (949), *грюканина* (СУМ II 183), *стуканина* (801).

Таким чином, можна зробити висновок, що у творенні віддієслівних іменників з окресленим значенням актуалізуються суфікси **-неч(а)**, **-няв(а)**, **-н(я)**, **-нин(а)**, **-нн(я)**, **-інн(я)**, **-іт**, **-Ю**.

Група іменників із формантами **-неч(а)**, **-няв(а)**, **-н(я)**, **-нин(а)** сформувалася в основному протягом XIX – першої половини XX ст. Значна частина цих похідних є стилістичними синонімами, пор: *гуркотня* – *гуркотнеча* – *гуркотнява*; *стукотня* – *стукотнеча* – *стукотнява* – *стуканина*; *тріскотня* – *тріскотнеча* – *тріскотнява*. Проте утворення на **-неч(а)**, **-няв(а)** відрізняються від іменників на **-н(я)**, **-нин(а)** лише високим ступенем експресивності. Девербативи на **-неч(а)**, **-няв(а)** також є номенами опрідметненої дії, але з негативним забарвленням чи відтінком значної інтенсивності. Слід відзначити, що у XX ст. деякі з таких похідних перейшли до складу пасивної лексики або й узагалі вийшли з ужитку.

З середини XIX ст. обстежені джерела нової української мови фіксують і іменники з суфіксами **-нн(я)**, **-інн(я)** (*хлипання*, *беханне*, *гуркотіння*). Протягом XX ст. продуктивність цих формантів значно зростає (*бринькання*, *плескання*, *плюскотіння*). Віддієслівні утворення із зазначеними формантами можуть утворювати словотвірні варіанти іменників із суфіксом **-нин(а)**: *грюкання* – *грюканина*; *тарахкання* – *тарахканина*. Як свідчать обстежені джерела, у XIX – XX ст. девербативи із суфіксами **-нн(я)**, **-інн(я)** різною мірою вживаються в більшості функціональних стилів української мови, тоді як деривати на **-нин(а)** поширені лише в уснорозмовному мовленні.

Протягом XIX – XX ст. сформувалася значна за обсягом група іменників із суфіксом **-іт** на позначення звукових процесів, що супроводжують дію (*буркіт*, *вайкіт*, *хляскіт*). Похідні іменники з формантом **-іт** є паралельними утвореннями до інших суфіксальних девербативів, наприклад: *тріскіт* – *тріскотіння* – *тріскотня*; *гергіт* – *герготання* – *геркотня*; *тупіт* –

тупотня тощо. При цьому вони різняться як на семантичному, так і на стилістичному рівні. Деривати з суфіксом **-іт** утворені від вербативів, що означають переважно повторювану, ритмічну дію. Іменники з суфіксом **-н(я)** мають негативне забарвлення і здебільшого позначають активну, нестримну, часто хаотичну дію. Деякі віддієслівні утворення з суфіксом **-іт** мають паралельні відповідники з нульовим суфіксом, наприклад: *брязкіт* – *брязк*; *плескіт* – *плеск*; *стукіт* – *стук* та ін. Форманти **-іт**, **-Ю** продукують віддієслівні утворення, що мають семантичні відмінності. Іменники з суфіксом **-іт** означають повторювану дію, в той час як утворення з нульовим суфіксом вказують переважно на короткочасну, одноактну дію.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Булатова Л.Н. Отглагольные существительные на -нье, -тье в русских говорах // Труды Института языкознания АН СССР. – М., 1957. – Т. VII. – 416 с.
2. Вовк А. Дієслівні іменники жіночого роду з наростком -к- в зіставленні з іншими дієслівними іменниками // Збірник секції граматики української мови. – Кн.І. – К., 1930. – С.115-116.
3. Гумецька Л.Л. Нариси словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.
4. Дідківська Л.П., Родніна Л.О. Словотвір. Синонімія. Стилїстика. – К.: Наукова думка, 1982. – 170 с.
5. Ковалик І.І. Особливості іменникового словотвору східнослов'янської мовної групи // Питання слов'янського мовознавства. – Львів, 1963. – Кн.9. – С. 3-17.
6. Колібаба Л. Асиметрія словотвірних співвідношень багатозначних дієслів та іменникових девербативів. – К.: Інститут української мови НАН України, 2005. – 348 с.
7. Кравченко М.В. Семантична і морфологічна валентність словотворчих одиниць у системі віддієслівних дериватів // Мовознавство. – 1988. – №1. – С. 32-37.
8. Крымский А. О малорусских отглагольных существительных на -енне и -инне // Юбилейный сб. в честь В.Ф.Миллера. – М., 1900. – С. 298-304.
9. Наконечний М.Ф. Розмаїтність форм – багатство мови // Мовознавство. – 1967. – №2. – С. 57-65.
10. Ращинская Г.Н. Отглагольные имена существительные на -ния, -ения (-иния), -тия в современном украинском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Львов, 1968. – 21 с.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

Б-Н	Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підготував до видання В.В.Німчук. – К.: Наукова думка, 1966. – 424 с.
Гр	Словарь української мови: В 4 т. / Зібран. ред. журн. "Київ. старина". Упорядкував, з дод. власн. матеріалу, Б. Грінченко. – К., 1907-1909.
Ж	Малорусско-немецкий словарь: В 2т. – Львів, 1886. – 1117 с.
К	Українсько-російський словник: У 6 т. / За заг. Ред. І.Кириченка. – К.: Наукова думка, 1953-1963.
К-О	Словник мови творів Г.Квітки-Основ'яненка: У 3т. – Харків, 1978- 1979.
ЛексКотл	Бурячок А.А., Залашко А.Т., Ротач А.О., Северин Н.Д. Лексика п'єс та од І.П.Котляревського. – К.: Вид-во КДУ, 1974. – 54 с.
ЛексФр.	Лексика поетичних творів Івана Франка: Методичні вказівки з розвитку лексики / Укладачі: І.І.Ковалик, І.Й.Ощипко, Л.І.Полнога. – Львів: ЛГУ, 1990. – 264 с.
МатТим	Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV-XVIII ст. : Підготували до видання В.В.Німчук та І.І.Лиса: В 2т. – Київ – Нью-Йорк, 2003.
Он	Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2ч. – К.: Наукова думка, 1984. – 495 с.
Писк	Словникъ: Живої народнеї, письменної і актової мови руськихъ югівщанъ Російської і Австрійсько-Вендерської цесарії / Составил Фортунатъ Пискуновъ. – Київ, 1882. – 310 с.
СлЛУкр	Бойко М.Ф. Словопоказчик драматичних творів Лесі Українки. – К.: Наукова думка, 1985. – 94 с.
СУМ	Словник української мови: В 11т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
Тимч	Русско-малоросійській словарь. – К., 1897.
Ум і Сп	Уманець М., Спилка А. Русско-украинский словарь. – Берлін, 1924. – 1149.
Чаб	Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпряни: У 4т. – Запоріжжя, 1992.
Шейк	Опытъ южнорусскаго словаря. – К., 1861.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Максимець – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Таврійського державного агротехнологічного університету.

Наукові інтереси: словотвір; історичний словотвір української мови.

ГІБРИДНІ ПОХІДНІ СЛОВТВІРНИХ ТИПІВ, УТВОРЕНИХ ЗА ДОПОМОГОЮ ЗАПОЗИЧЕНИХ ПРЕПОЗИТИВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ТА ПИТОМИХ ОСНОВ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Ганна СКЛЯНІЧЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті робиться спроба контрастивного аналізу слів гібридної структури в англійській та українській мовах, утворених за допомогою питомих коренів (основ) та іншомовних препозитивних словотвірних морфем. Розкривається зв'язок функціонування синонімічних моделей з іншомовними та рідномовними словотвірними морфемами в кожній із порівнюваних мов.

Ключові слова: гібридні слова, питоми основи, запозичені морфем, словотвірна модель.

An attempt to contrast words of hybrid structure composed of borrowed pre-positional morphemes and native roots (stems) in English and Ukrainian is made in the article. Connection between synonymic word-formation models with native and borrowed derivational morphemes in each of the contrasted language is considered.

Key words hybrid words, native stems, borrowed morphemes, word-formation model.

Всебічне дослідження ролі і місця іншомовних дериваційних ресурсів у словотвірній системі англійської та української мов є одним з актуальних завдань порівняльного мовознавства. Розв'язання цього питання сприяє дальшому пізнанню закономірностей розвитку всієї словотвірної системи зазначених мов, виявленню тенденції до інтернаціоналізації словотвору в межах окремих мовних стилів і загальнолітературної мови в цілому, з'ясуванню синонімічної конкуренції іншомовних та рідномовних словотворчих засобів та їх спеціалізації.

Запозичені іншомовні елементи, поступово виділившись на англійському та українському мовному ґрунті з групи однотипних запозичених слів, спершу поєднувались із запозиченими основами (словами) [4: 43]. З часом деякі з них стали сполучатися з рідними для даних мов основами. Це сприяло виникненню словотвірних моделей, за зразком яких утворюються слова-гібриди, що становлять комплекс іншомовних та рідномовних морфем.

Поява слів гібридної структури, що виникли шляхом поєднання рідномовних для певної мови коренів (основ) та іншомовних, переважно інтернаціональних афіксів чи регулярних препозитивних компонентів греко-латинського походження, фіксується всіма сучасними європейськими мовами. Це явище відмічається мовознавцями в рамках тенденції до інтернаціоналізації словотвірних ресурсів зазначених мов і є наслідком значно зростаючої у них продуктивності морфем іншомовного походження [1: 10].

Автори базових монографій, присвячених питанню словотворення різних мов, наводять приклади або вказують на наявність деяких гібридних слів, утворених поєднанням рідномовної основи (слова) і іншомовного афікса, інколи зазначаючи, що подібні утворення з'являються не часто. Серед таких праць слід назвати, окремі спостереження над утворенням іменників за допомогою іншомовних морфем у дослідженнях О.Д. Мешкова [5: 27], Н. Марчанда [10: 41], І.І. Ковалика [6: 68], К. Зіммера [11: 17] та ін.. Названі автори досліджують окремі словотвірні типи з іншомовними афіксами у загальному плані, мало або зовсім не приділяючи уваги походженню твірних основ. Деякі з них лише побіжно зауважують, що аналізовані афікси іноді можуть поєднуватись з основами українських слів слов'янського походження та германськими основами англійської мови.

Більше уваги приділяється гібридним словам, утвореним за допомогою іншомовних префіксів у іменниковому та прикметниковому словотворі в статтях Г.В. Скляніченко, І.Т. Яценка [8: 9] та ін.

Питань структури складних слів, утворених поєднанням окремих регулярно повторюваних перших іншомовних компонентів з опорними рідномовними основами, торкаються у своїх працях М.М. Богдан, З.М. Осипенко [2: 7] та ін.

Дещо більше відомостей знаходимо про структуру і функціонування гібридних утворень у працях, присвячених дослідженню словотвору термінологічної лексики. Так, Л.О. Бугулов [3; 20] розглядаючи питання функціонування інтернаціональних афіксів в термінологічних

новотворах англійської мови, звертає увагу на регулярно повторювані основи, з якими ці афікси найчастіше сполучаються, відзначаючи серед них основи германського походження.

Порівняльний аспект гібридного словотвору залишається поки що поза увагою мовознавців.

У даній статті робиться спроба контрастивного аналізу гібридних похідних англійської та української мов, утворених за допомогою запозичених препозитивних компонентів та питомих коренів (основ).

Метою дослідження є розкриття закономірності формування і розвитку словотвірної та лексико-семантичної структури гібридних утворень англійської та української мов.

Виходячи з цього, ставляться такі завдання: 1) виявити і покласифікувати гібридні похідні з іншомовними препозитивними словотвірними елементами в обох мовах; 2) встановити взаємозв'язок і взаємодію словотвірних типів із запозиченими та питомими афіксами; 3) характеризувати структурно-семантичні особливості питомих твірних основ, що беруть участь у формуванні комбінованих дериватів; 4) розкрити і конкретизувати тенденції і закономірності функціонування синонімічних моделей з іншомовними та рідномовними словотвірними морфемами в кожній із порівнюваних мов; 5) окреслити стилеві параметри переважного використання словотвірних типів та моделей із запозиченими дериваційними афіксами.

Джерелами фактичного матеріалу нашого дослідження є 19 загальномовних та термінологічних словників англійської та української мов, художні твори, засоби масової інформації, з яких було дібрано 831 гібридне утворення англійської мови та 843 гібридних слів української мови. Значна частина таких слів в обох мовах є базою для подальшого утворення похідних (*supercool- supercooling, ультразвук – ультразвуковий*). Такі слова не вносилися до загальної кількості порівнюваних гібридних утворень. До уваги бралися лише базові гібридні слова.

Типологічною константою при порівнянні гібридних похідних англійської та української мов обрано словотвірний тип та словотвірну модель. Слід зазначити, що в українській дериватології, як і в цілому в слов'янській, перевага надається аналізу за словотвірними типами, у той час як германісти у своїх дослідженнях більше схильні використовувати словотвірну модель.

Визначення *рідномовна (питома) основа* кваліфікується згідно з даними етимологічних словників. Тобто рідномовними для англійської мови є основи, що розвинулися на германському мовному ґрунті, а для української мови відповідно ті, які розвинулися на слов'янському мовному ґрунті.

Важливим для нашого дослідження є питання встановлення статусу препозитивної запозиченої морфеми, що в англійській та українській мовах не є однозначними.

У своїй класифікації ми спиралися на визначення словників. У випадках, коли морфема не була виділена словниками як словотвірний елемент в окрему статтю або спостерігався різнобій у визначенні однієї і тієї ж морфеми в рамках однієї мови різними словниками, ми виходили із наступної дефініції префікса та препозитивного компонента. Як префікси розглядаємо такі запозичені морфеми, що мають узагальнене, абстрактне значення, не вживаються самостійно і при утворенні нового слова не змінюють семантику твірної основи, а лише уточнюють її. Важливе значення часто має наявність у мові-реципієнті синонімічних питомих префіксів, напр. *ultra-, over -; суб-, під-*.

Що ж до статусу регулярно повторюваних препозитивних компонентів, то слід зазначити, що в лінгвістичній літературі немає одностайної думки з цього приводу. Одні вчені вважають, що такі іншомовні морфеми функціонально і семантично зближені з префіксами (*hyper-, poly-, полі-, гіпер-*) і кваліфікують їх як префіксоїди, тобто такі, що посідають проміжне становище між префіксацією і композицією. Інші лінгвісти елементи типу (*mini-, video-, кіно-, радіо-*) відносять до компонентів складних слів, відмічаючи їх більш конкретизоване значення, здатність іноді вживатися як окреме слово, наявність в ряді випадків синонімічної рідномовної основи (*multi-, many-, гідро-, водо-*). У нашому дослідженні ми намагалися дотримуватися останнього підходу, хоча і він виявляється не зовсім досконалим, якщо його застосовувати до кожної окремої порівнюваної мови. Так,

українські загальномовні словники кваліфікують запозичені морфеми *екс-*, *суб-*, *супер-*, *ультра-* як перші компоненти складних слів. Якщо по відношенню до першої морфеми цьому можна знайти пояснення, тому що синонімом їй є українське слово «бувний», то останнім синонімічними є рідномовні префікси *під-*, *над-*. Деякі термінологічні словники визначають вищезазначені чотири морфеми як префікси. Таку трактовку в цій роботі приймаємо і ми. В англійських загальномовних словниках морфеми *ex-*, *sub*, *super*, *ultra* трактовуються як префікси.

Незважаючи на те, що в українських загальномовних словниках представлені деривати з запозиченими морфемами *гіпер-*, *екстра-*, *інфра-*, *інтер-*, *обер-*, *прото-*, *максі-*, *міні-*, вони на відміну від інших подібних морфем зовсім не виділені як словотвірний елемент в окрему словникову статтю. Тобто статус їх є офіційно невизначеним. Англійська лексикографічна традиція визначає *hyper-*, *extra-*, *inter-* як префікси, а *infra-*, *proto-*, *maxi-*, *mini-* як компоненти складних слів.

Все це, на нашу думку, може свідчити, з одного боку, про більш усталену традицію вживання зазначених іншомовних морфем в англійській мові ніж в українській. З іншого боку, це може бути і наслідком того, що в сучасній англійській мові в цілому кількість запозиченої лексики перевищує число рідномовної. Відповідно кількість запозичених словотвірних елементів переважає рідномовні. Серед перших наявні складові як продуктивних, так і непродуктивних словотвірних типів.

Суперечливим, на нашу думку, є кваліфікація англійськими словниками морфеми *bi-* (*дво-*) як префікса, а подібної їй *топо-* (*одно-*) як регулярно повторюваного препозитивного компонента складного слова. Однак в цілому при порівняльній класифікації гібридних словотвірних типів в англійській та українській мовах з префіксами або регулярно повторюваними препозитивними компонентами ми намагалися дотримуватися визначення словників щодо статусу зазначених морфем. У випадках суперечливого трактування або відсутності визначення статусу іншомовної морфеми застосовувалися вищенаведені дефініції префікса та регулярно повторюваного препозитивного компонента.

Важливим фактором при описі і порівняльній класифікації препозитивних запозичених морфем є ономазіологічний принцип, тобто групування їх за принципом спільного загального значення. За такої умови спільні для обох мов іншомовні запозичені морфеми, статус яких кваліфікується в кожній мові по-різному, будуть описуватися в рамках одного семантичного поля. Наприклад, англійський префікс *sub-* і українська морфема *суб-*.

Як засвідчує матеріал дослідження, в англійській мові з окремими рідномовними основами мають тенденцію сполучатися 21 іншомовний префікс, в українській мові – 11 префіксів. Кількість гібридних слів утворених за такими моделями подано нижче:

1) *anti* – 44, 2) *bi* – 5, 3) *co* – 11, 4) *counter* – 33, 5) *de* – 14, 6) *dis* – 17, 7) *en* – 27, 8) *extra* – 11, 9) *hyper* – 1, 10) *inter* – 35, 11) *intra* – 2, 12) *meta* – 2, 13) *pre* – 55, 14) *super* – 36, 15) *ultra* – 17, 16) *sub* – 42, 17) *re* – 67, 18) *non* – 41, 19) *infra* – 2, 20) *semi* – 28, 21) *ex* – 5.

1) *анти* – 43, 2) *архі-* 25, 3) *гіпер* – 2, 4) *екстра-* 4, 5) *інфра-* 5, 6) *інтер* – 1, 7) *контр-* 15, 8) *обер* – 3, 9) *супер* – 43, 10) *суб* – 9, 11) *ультра-* 28.

Переважну більшість аналізованих англійських та українських гібридних утворень було покласифіковано в межах таких семантичних полів: 1) похідні словотвірних типів з префіксами *anti-*, *counter-*, *de-*, *dis-*, *non-*; *анти-*, *контр-* із загальним значенням *протилежності*, *протидії*; 2) похідні словотвірних типів з префіксами *super-*, *ultra-*, *hyper-*, *extra-*, *супер-*, *ультра-*, *архі-*, *гіпер-*, *екстра-* із загальним значенням *інтенсивності*; 3) похідні словотвірних типів з префіксами *infra-*, *inter-*, *intra-*, *en-*, *pre-*, *re-*, *sub-*, *meta-*, *інфра-*, *інтер-*, *суб-*, *мета-* із загальним значенням *локальності*.

Загальна кількість префіксальних слів комбінованої структури англійської мови вдвічі перевищує загальну кількість українських гібридних утворень. Це можна пояснити, з одного боку, більшою чисельністю англійських іншомовних префіксів, що сполучаються з рідномовними основами, а з іншого боку більшою кількістю значень, які зазначені префікси розвинули в англійській мові. Наприклад, морфема *super-* має значення: 1) вище положення в просторі; 2) вище положення по службі; 3) перевищення норм (*superhard*); 4) надмірність (*superstate*); 5) додатковість (*superframe*).

Українська морфема *супер-* має значення: 1) найбільший за розміром (*суперлітак*); 2) особливий, надзвичайний (*супермозок*); 3) найкращий, найвищої якості (*суперякість*).

Як видно із наведеного прикладу, в англійській мові запозичені префікси в словах гібридної структури мають тенденцію реалізувати тільки окремі із своїх значень. В той же час в обох мовах в словах комбінованої структури запозичені морфемі іноді можуть набувати нового значення. Так в деяких англійських неологізмах (*supershow, superbook, supermother*) морфема *super-* набуває значення *найкращий, вищої якості*.

Важливим фактором є також те, що більшість зазначених англійських префіксів, на відміну від української мови, немає рідномовних синонімічних відповідників.

Кількість препозитивних морфем у кожній із вказаних груп в англійській та українській мовах різняться. Наприклад, кількість англійських словотвірних типів із запозиченими префіксами із загальним значенням заперечення і локальності значно перевищує число словотвірних типів із запозиченими префіксами з подібною семантикою в українській мові. Наприклад: *enroot, interfinger, intrafield, infra-red, metaknowledge, premilk, subman, rework, інфраоко, метанаука, субсвітовий*.

Більшість гібридних слів в обох мовах утворено в рамках продуктивних словотвірних моделей.

Найбільшу продуктивність виявляють гібридні похідні словотвірних типів з префіксами *anti-(antiblack), counter-(counterstand), super-(superdeep), non-(non-smoker), inter-(interlock), re-(take), pre-(predry), sub-(subsea), en-(entrust)* в англійській мові та з префіксами *анти-(антиотрута), контр-(контрзусилля), супер-(супервежа), ультра-(ультразвук)* в українській мові. Вони розповсюджені як в загальнолітературній мові, так і в термінології, що свідчить про високий ступінь адаптації названих префіксів у системі англійського та українського словотвору. Меншою кількістю представлені гібридні деривати з префіксами *de-, dis-, extra-, co-* в англійській та з префіксами *суб-, інфра-, мета-* в українській мові. Основною сферою поширення їх є термінологія, особливо в українській мові. Словотвірні типи з іншими запозиченими префіксами репрезентовані поодинокими гібридами.

До утворення нових лексичних одиниць гібридної структури залучаються різні типи субстантивних дієслівних та ад'єктивних основ. Їх участь у формуванні префіксальних похідних неоднакова. Англійські запозичені префікси мають вищу дистрибуцію, сполучаючись з іменниковими, прикметниковими та дієслівними основами. Найбільшу активність в українській мові демонструють субстантивні основи із значенням неживих предметів та ад'єктивні основи, що виражають ознаку за відношенням.

У термінологічних системах аналізовані іншомовні префікси найбільш активно поєднуються з питомими основами в мові наукової літератури з фізичної хімії, біології та технічної літератури. Іншомовні префікси одного й того ж семантичного поля виявляють певну прикріпленість до різних терміносфер.

В українській мові, на відміну від англійської, переважній більшості запозичених префіксів відповідають рідномовні синонімічні морфемі. Цим можна пояснити більшу термінологізованість аналізованих запозичених префіксів в українській мові на відміну від англійської. Наприклад: *анти-, контр-, проти-(антиприродний-проти природний); ультра-, супер-, гіпер-, над-, понад-(ультразвуковий-надзвуковий, гіперчутливий- надчутливий); інтер-, між-*.

Низка гібридних слів в англійській мові пройшла процес термінологізації, будучи раніше приналежністю загальнолітературної або нейтральної лексики. Спостерігається і зворотній процес, тобто детермінологізація, характерний для обох мов, але більше виражений в українській мові.

За даними наявного у нашому розпорядженні мовного матеріалу здатність сполучатися з питомими основами виявили 24 англійських та 31 український регулярно повторюваний препозитивний компонент іншомовного походження:

1) *aero* – 16, 2) *air* – 82, 3) *auto* – 28, 4) *bio* – 10, 5) *electro* – 9, 6) *helio* – 1, 7) *hetero* – 1, 8) *hydro* – 14, 9) *moto* – 7, 10) *macro* – 1, 11) *proto* – 1, 12) *micro* – 18, 13) *mini* – 7, 14) *mono* – 4, 15) *multi* – 63, 16) *turbo* – 5, 17) *thermo* – 5, 18) *tele* – 16, 19) *radio* – 31, 20) *video* – 7, 21) *post* – 7, 22) *photo* – 8, 23) *poly* – 2, 24) *quasi* – 1.

1) *авіа* – 9, 2) *авто* – 75, 3) *агро* – 7, 4) *аеро* – 11, 5) *біо* – 14, 6) *вело* – 2, 7) *вібро* – 17, 8) *гідро* – 25, 9) *електро* – 47, 10) *квазі* – 14, 11) *кіно* – 65, 12) *максі* – 10, 13) *мега* – 1, 14) *мета* – 1, 15) *мікро* – 90, 16) *міні* – 28, 17) *мото* – 13, 18) *мульти* – 2, 19) *полі* – 2, 20) *псевдо* – 39, 21) *пневмо* – 14, 22) *радіо* – 69, 23) *стерео* – 9, 24) *теле* – 34, 25) *термо* – 10, 26) *турбо* – 3, 27) *фото* – 45, 28) *макро* – 1, 29) *пост* – 1, 30) *екс* – 2, 31) *прото* – 6.

Переважає більшість аналізованих складень є приналежністю науково-технічної термінології, в якій виділяються групи слів загальнопромислової семантики, що пов'язані з різними сферами суспільного виробництва.

Загальна кількість українських гібридних утворень із зазначеними препозитивними компонентами майже вдвічі переважає відповідні англійські слова.

Препозитивні запозичені компоненти англійської та української мов виявляють більше схожості у значеннях, ніж запозичені префікси.

При класифікації досліджуваних складних слів ономазіологічний принцип можливо було застосувати лише: а) до словотвірних типів з *micro-*, *mini-*, *macro-*, *multi-*, *poli-*, *мікро-*, *міні-*, *макро-*, *мульти-*, *полі-* із загальним значенням *розміру*, б) утворень з *air-*, *aero-*, *авіа-*, *аеро-* із загальним значенням *той, що відноситься до повітря*, в) композитів з *псевдо-*, *квазі-*, *quasi-* із загальним значенням *неістинності, фіктивності*.

Основним критерієм при описі аналізованих складних слів була наявність чи відсутність у порівнюваних мовах питомих коренів синонімічним зазначеним препозитивним компонентам. В українській мові таких питомих коренів виявлено значно більше ніж в англійській мові. Пор.:

анг. *hydro-*, *water-*; *macro-*, *many-*; *micro-*, *little-*; *tele-*, *-far*; *post-*, *after-*.

укр. *авіа-*, *повітро-*; *авто-*, *само-*; *біо-*, *життє-*; *гідро-*, *-водо-*; *квазі-*, *лже-*; *мікро-*, *-мало-*; *макро-*, *-багато*; *псевдо-*, *-лже-*; *термо-*, *-тепло-*; *пост-*, *-після-*.

Найчисельнішими в англійській мові виявилися гібридні слова, утворені за моделлю *питома основа* плюс компоненти *multi-* та *air-* (*multiseater*, *airhouse*). В українській мові найчисельнішу групу становлять композити з *мікро-*, *кіно-*, *радіо-*, *фото* (*мікротечія*, *кінопоказ*, *радіоміст*, *фоторобот*). Переважній більшості зазначених іншомовних препозитивних компонентів немає рідномовних синонімічних відповідників у порівнюваних мовах.

У деяких випадках значення окремих іншомовних препозитивних морфем зближується зі значеннями перших регулярно повторюваних питомих складників композитних іменників. Здебільшого ці морфеми відрізняються відтінками значень, сферою вживання та неоднаковою сполучуваністю з різними типами опорних частин складень (пор. *гідропровід* – *водопровід*, *термостійкість* – *теплостійкість*).

Серед досліджуваних складних слів переважають двокомпонентні утворення, частина яких виникла за аналогією до існуючих у мові словотвірних моделей. В основі інших складень лежать атрибутивні, рідше об'єктні словосполучення.

Аналітичний характер англійської мови, коли основа і слово за формою співпадають, а також факт утворення більшої кількості англійських складних слів приляганням основ, часто є причиною нерегулярності написання перших компонентів з опорною основою: через дефіс, разом або окремо. В останньому випадку, якщо спиратися тільки на дані писемних джерел, буває важко відрізнити складне слово від словосполучення.

Таким чином, можна констатувати, що гібридизація як словотвірне явище зосереджується в основному в рамках продуктивних словотвірних типів і моделей порівнюваних мов.

Поява слів комбінованої структури та словотвірних моделей, за якими вони утворені, зумовлена дією екстра- та інтралінгвальних чинників. До перших належать: прискорений розвиток науки і техніки, необхідність номінації нових наукових, технічних, суспільних понять; виникнення в зв'язку з цим різних наукових, технічних, суспільно-політичних назв та термінів, розширення міжнародних наукових та культурних контактів, збільшення і розширення кола перекладної наукової та художньої літератури, і як наслідок цього – посилення міжмовного взаємовпливу, взаємообмін не тільки лексичними одиницями, а й словотвірними моделями, до складу яких входять іншомовні морфеми. До

інтралінгвістичних факторів відносяться: структурна і фонетична оформленість іншомовних префіксів і перших частин композитів, їх семантична автономність, а також відсутність семантичних обмежень в окремих типах твірних основ при поєднанні їх із запозиченими морфемами.

Основною сферою функціонування слів комбінованої структури із зазначеними словотвірними елементами є термінологія та книжно-літературна лексика.

Гібридні похідні з іншомовними словотвірними афіксами та препозитивними регулярно повторюваними компонентами виникають на пересіченні двох тенденцій: з одного боку, тенденції до регулярності, з іншого боку, до експресивності – появи індивідуально-авторських лексичних одиниць, оказіональних утворень, що виражають відношення автора до фактів дійсності. Таке розмежування – утворення, з одного боку, термінів з іншого – оказіоналізмів більше характерно для української мови. Наприклад: *суперви́мя, телега́чок, псевдоу́ряд, анттипíсня*. В англійській мові, де зараз запозичені слова становлять близько 70% її словникового складу, такої різкої опозиції, особливо в префіксальних утвореннях не спостерігається, оскільки зазначені запозичені префікси очевидно увійшли до лексичного складу англійської мови раніше, ніж української, і в результаті утворили більше слів загальнолітературного характеру.

Фактичний матеріал показав, що роль різних способів утворення слів комбінованої структури у порівнюваних мовах неоднакова. В англійській мові близько 40% виявлених нами гібридів сформовано шляхом композиції основ і 60% префіксальним способом. В українській мові навпаки, близько 75% слів є композити, а 25% – префіксальні похідні. Меншу кількість складних слів з першим запозиченим компонентом в англійській мові можна пояснити її аналітичним характером, важкістю відрізнити в ній словосполучення від складного слова, за умови роздільного написання компонентів останнього, коли критерієм складного слова виступає тільки єдиний наголос.

Участь питомих основ різних лексико-семантичних класів в утворенні гібридів неоднакова. В обох мовах іменні основи найчастіше поєднуються з іншомовними формантами. В англійській мові таку здатність виявляють і прикметникові, і дієслівні основи. В українській мові дієслова майже не поєднуються із аналізованими морфемами, хоча можуть бути похідними від гібридних іменників чи прикметників.

Запозичені словотвірні моделі, за якими утворюються афіксальні гібридні похідні, вступають в конкурентні синонімічні відношення з питомими англійськими та українськими словотвірними моделями. Причому в українській мові таких моделей більше ніж в англійській. Унаслідок паралельного вживання запозичених і питомих афіксів в основах з близькою або тотожною семантикою спостерігається їх функціональне розмежування

Аналізовані утворення комбінованої структури свідчать про зростання продуктивності моделей з інтернаціональними іншомовними афіксами, збільшення їх регулярності, посилення спеціалізації на вираження певних значень. Поява комбінованих новоутворень в мові художнього та публіцистичного стилів, розмовно-побутовому мовленні, виникнення значної кількості гібридних оказіоналізмів підтверджує положення про те, що загальнолітературна мова в галузі словотвору починає зазнавати суттєвого структурно-семантичного впливу спеціальних термінологій.

Залучення до оригінального словотвору порівнюваних мов іншомовних словотвірних елементів і моделей та виникнення в них в останні десятиріччя значної кількості гібридних лексичних одиниць в загальнолітературній мові і особливо в різних терміносферах є виявом тенденції до інтернаціоналізації у словотвірних системах англійської та української мов. Даний процес, на нашу думку, не створює загрози їх самобутньому розвитку та не порушує стійкості їх морфологічної будови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Акуленко В.В. Вопросы интернационализации словарного состава языка. Харьков: Изд-во Харьковского ун-та, 1982–216 с.
2. Богдан М.М. Структурні особливості іменників з іншомовними «лексико-морфемами в сучасній українській мові // Міжвузівська наукова конференція з питань східнослов'янського іменного словотвору (Запоріжжя, 24-26 вересня 1974 р.): Тези доповідей та повідомлень. – К.:1974. – С. 60-61
3. Бугулов Л.О. Метафоризация в терминообразовании английского языка. – К.: 1995. – 63 с.

4. Интернациональные элементы в лексике и терминологии.– Харьков: 1990. – 208 с.
5. Мешков О.Д. Семантические аспекты словосложения английского языка. М.: Наука, 1986. – 208 с.
6. Словотвір сучасної української мови. – К.: Наукова думка, 1979. – 406 с.
7. Осипенко З.М., Онуфрієнко Г.С. Типологія взаємовідношень між морфемами українського та іншомовного походження в науково-технічних термінах // Мовознавство. – 1986. – №5.
8. Скляніченко Г.В. Гібридні похідні з іншомовними префіксами супер-, ультра-, архи-, гіпер-, екстра- із значенням інтенсивності // Українське мовознавство.- 1987. – Вип. 14.
9. Яценко І.Т. Запозичені морфемні як препозитивні словотвірні елементи спеціальної лексики // Міжвузівська наукова конференція: Тези доповідей та повідомлень. – Чернівці: - 1993.
10. Marchand H. The Categories and Types of Present – Day English Word-Formation: A Synchronic- Diachronic Approach.- Birmingham: Univ. of Alabama Press, 1999.– 379 p.
11. Zimmer K. E. Affixal Negation in English and Other Languages. Reading in Modern English Lexicology. – L., Prosveshchenie, 1975. – 238 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Скляніченко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічногоніверситету ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: порівняльна типологія англійської та української мов: словотвірний та лексико-семантичний аспекти.

ПРОДУКТИВНІ СПОСОБИ СЛОВОТВОРУ ІМЕННИКІВ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ СУБМОВІ ВЕТЕРИНАРІЇ

Ольга БАДИК (Кам'янець-Подільський, Україна)

Стаття присвячена дослідженню продуктивних способів словотвору іменників у сучасній англійській субмові ветеринарії. Здійснено спробу розглянути продуктивні словотвірні моделі іменників, встановити особливості їх семантики та визначити найпродуктивніші словотвірні моделі.

Ключові слова: субмова, іменник, словотвірна модель, продуктивний спосіб, англійська мова.

The article deals with the problem of the productive ways of noun-formation in Modern English of the Veterinary Sublanguage. An attempt is made to consider productive lexical models of nouns to investigate peculiarities of their semantics and to determine the most productive word-formation models.

Keywords: sublanguage, noun, lexical model, productive way, English.

Англійська мова, як і інші мови, перебуває в динаміці. Лексика презентує найрухливіший пласт мови, чутливо реагує на зміни в соціальній, культурній та інших сферах життя суспільства, адже саме слово є “дзеркалом життя”.

Проблема виникнення та вживання нових слів повсякчас цікавила лінгвістів, особливо в нашу епоху, прикметною рисою якої стала розквітність мови і відтак – велика кількість новоутворень. Проблемі новоутворень у різний час присвячували свої праці відомі мовознавці [4; 5; 6; 7; 9; 1].

Актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю комплексного вивчення словотвірних особливостей іменників ветеринарної термінології в сучасній англійській мові.

Мета статті – виявити продуктивні способи словотвору в сучасній англійській субмові ветеринарії. Об'єктом дослідження є ветеринарна термінологічна система англійської мови. Предмет дослідження – основні способи словотвору іменників у ветеринарній термінології.

Матеріалом дослідження слугували 3460 іменників, отримані методом суцільної вибірки з фахових термінологічних словників [2; 3] та фахової літератури англійською мовою [13; 14].

Зростаючий інтерес сучасної лінгвістики до різних аспектів словотворення пояснюється тим, що слово є центральною одиницею мови. Властивості слова як лексичної одиниці поєднуються в ньому з властивостями інших елементів мови. Ця взаємодія слугує підґрунтям функціонування мовної системи загалом. Термін “словотвір” має два основних значення, котрі потрібно чітко розмежовувати. У першому значенні він вживається для вираження постійного процесу утворення нових слів у мові. Мова перебуває в стані безперервного розвитку, що передбачає певні мовні процеси, зокрема, творення нових лексичних одиниць. Цей процес має назву “словотвір”. Структура кожного некореневого, як і багатьох корневих слів, є підсумком процесу творення цих слів. Сутність словотвірних процесів полягає в утворенні нових найменувань, нових вторинних одиниць на позначення, і якщо вже такі найменування є словами, термін “словотвір” розкривається в буквальному розумінні, тобто, насамперед, як найменування процесу утворення слів.

Інше значення терміну “словотвір” позначає розділ науки, що займається вивченням процесів творення лексичних одиниць. Основне завдання словотвору полягає у вивченні формальних, семантичних, генетичних та інших закономірностей і особливостей утворення нових лексичних одиниць, що виникають у процесі розвитку мови, яка є своєрідним барометром суспільного розвитку, чуйно реагує на найменші зміни в науковому, політичному та іншому житті суспільства. Утворення нових лексичних одиниць відбувається за певними словотвірними моделями, що історично сформувалися в мові [8; 10]. При цьому однією з ключових проблем словотвору є проблема продуктивності моделі або способу словотвору.

Розглядаючи словотвір як процес формування нових слів, варто проаналізувати найбільш продуктивні способи словотвору в сучасній англійській фаховій мові ветеринарії. Аналіз нашої вибірки дозволив виокремити такі продуктивні структурні моделі: 10 суфіксальних, 5 префіксальних, 2 моделі складних, 2 моделі конвертованих іменників і 4 моделі аббревіації. Загальна кількість продуктивних моделей активного словотвору становить 23. Продуктивність визначених моделей ілюструє таблиця 1.

Таблиця 1

Продуктивні словотвірні моделі іменників англійської фахової субмови ветеринарії

Спосіб словотворення	Структурна модель	Кількість дериватів
Суфіксація	N + -ia	456
	V + -osis	228
	N + -itis	204
	V + -ation	199
	N + -in	156
	N + -ism	143
	V + -er	100
	V + -tion	97
	N + -oma	81
	N + -id	47
Разом	10	1711
Префіксація	epi- + N	56
	pro- + N	38
	de- + N	32
	sub- + N	20
	co- + N	16
Разом	5	162
Словоскладання	N + N	326
	A + N	208
Разом	2	534
Конверсія	V → N	197
	A/Participle → N	119
Разом	2	316
Скорочення (аббревіація)	ініціальна аббревіація	105
	усічення	81
	стягнення	69
	акронімія	52
Разом	4	307
Разом	23	3030

(N – іменник, V – дієслово, A – прикметник)

Згідно з даними таблиці 1, суфіксація є одним з найпродуктивніших способів словотвору в сучасній англійській субмові ветеринарії. З-поміж продуктивних іменникових суфіксів варто виділити: -ia напр., *phobia* “фобія, нав’язливий страх”, -osis напр., *fluorosis* “флюороз

(хвороба, зумовлена надмірним вмістом фтору в організмі)”, *-itis* напр. *mucitis* “запалення слизової оболонки”, *-ation* напр., *alteration* “альтерація; зміна, перебудова (організму)”, *-in* напр., *alexin* “алексин, що захищає тіло”, *-ism* напр., *gatism* “нетримання сечі”, *-a* напр., *cauma* “запальна лихоманка, жар”, *-er* напр., *blister* “пухир, водяний міхур”, *-tion* напр., *vection* “перенесення інфекції, передача інфекції”, *-oma* напр., *glaucoma* “глаукома”. Найпродуктивнішими моделями є: *N + -ia* (26,6%), *V + -osis* (13,3%), *N + -itis* (11,9%), *V + -ation* (11,6%), *N + -in* (9,1%), *N + -ism* (8,3%), *V + -er* (5,8%), *V + -tion* (5,6%), *N + -oma* (4,7%), *N + -id* (2,7%).

Модель *N + -ia* є найпродуктивнішою моделлю утворення субстантивів від твірних основ іменників суфіксальним способом. Цей суфікс оформляє кінцеві терміоеlementи, що відображають концепт “патологічний процес або стан”, наприклад: *cholemia* “холемія (підвищений вміст складових жовчі в крові)”. Існуючі ветеринарні словники виділяють тематичні словотвірні групи кінцевих терміоеlementів, що виникли в результаті структурно-семантичного злиття кореня і суфікса, наприклад: *phobia* “страх”, *philia* “схильність”. За цією моделлю утворено 456 іменників, що складає 26,6% від загальної кількості суфіксальних іменників.

Модель *V + -osis* – друга за продуктивністю новоутворень іменників від твірних основ дієслів способом афіксації. Іменники з суфіксами *-osis* (лат. – *osis*), рідше *-iasis* (лат. *-iasis*) утворюються, зазвичай, від основ дієслів або іменників. Похідні з цими суфіксами вказують на назви захворювань, зокрема патологічних, хронічних процесів, що не є запальними, наприклад: *stenosis* “стеноз, звуження (процес і його результат)”, *sclerosis* “склероз, ущільнення, затвердіння (процес і результат)”, *narcosis* “наркоз, заціпеніння, усиплення”. За цією моделлю утворено 228 іменників (13,3% від загальної кількості суфіксальних іменників).

Третю за продуктивністю модель презентує формула: *N + -itis*. Утворені за цією моделлю лексичні одиниці походять від іменникових основ і слугують для позначення назв запальних захворювань, процесів: *gastritis* “гастрит – запалення слизової оболонки шлунка”, *nephritis* “нефрит – запалення нирок”. Здебільшого це іменники жіночого роду III відміни, у родовому відмінку однини закінчуються на *-itidis*: *bronchitis*, *bronchitidis*; *meningitis*, *meningitidis*. За цією моделлю утворено 204 іменники, що становить 11,9% від загальної кількості суфіксальних іменників.

Модель *V + -ation* посідає четверте місце за шкалою продуктивності новоутворень. Цей суфікс запозичений від похідних абстрактних іменників романських мов, які надають значення процесу або результату дії і утворюються здебільшого від основ дієслів, наприклад: *castration* “кастрація”, *elevation* “підвищення (напр., температури)”, *flotation* “флотація”. За цією моделлю утворено 199 іменників, що складає 11,6% від загальної кількості суфіксальних іменників.

У нашій вибірці можна також виокремити менш продуктивні структурні моделі. Модель *N + -in* (9,1%) притаманна назвам різних лікарських речовин, препаратів, напр.: *fibrin* “фібрин”. Модель *N + -ism* (8,3%) виражає значення ненормального стану, напр.: *idealism* “ідеалізм”. Модель *V + -er* (5,8%) означає працівника-фахівця, напр.: *milker* “дояр, доярка”, а також інструменти і прилади, напр.: *adapter* “адаптер”. Модель *V + -tion* (5,6%) надає значення процесу або результату дії, напр.: *miction* “сечовипускання”. Модель *N + -oma* (4,7%) зустрічається в назвах пухлин, напр.: *fibroma* “фіброма – пухлина з волокнистої сполучної тканини”, а також дозволяє встановити, до якого органу або системи організму людини відноситься захворювання, напр., *stroma* “строма (сполучнотканинна опорна структура органу)”. Модель *N + -id* (2,7%) вказує на шкірні прояви хвороби чи патологічного стану, напр.: *hybrid* “гібрид”, а також маркує назви хімічних сполук, напр.: *acid* “кислота”.

В утворенні нових англійських термінологічних одиниць ветеринарної медицини активну участь беруть суфіксальні елементи складних термінів (*combining forms = cf*): *-blast* (26 новоутворень) – *osteoblast* “остеобласт (клітини кісткової тканини)”, *-cele* (46 новоутворень) – *diacele* “третій шлуночок (головного мозку)”, *-derma* (11 новоутворень) – *achromoderma* “первинна лейкодерма, лейкопатія”, *-graphy* (12 новоутворень) – *gastrography* “гастрографія”, *-lysis* (44 новоутворень) – *histolysis* “руйнування структури тканини”, *-ology*

(80 новоутворень) – *lemology* “наука про інфекційні хвороби”, *-pathy* (26 новоутворень) – *leukopathy* “лейкодерма, лейкопатія (порушення пігментації шкіри)”, *-plasty* (15 новоутворень) – *keloplasty* “відсікання шрамів і рубцевих деформацій”, *-therapy* (23 новоутворень) – *barotherapy* “баротерапія”, *-tomy* (59 новоутворень) – *kelotomy* “видаленням грижі”, *-cyte* (43 новоутворення) – *leucocyte* “лейкоцит”.

Префіксальні деривати іменників менш численні. До продуктивних іменникових префіксів належать: *epi-*, напр., *episome* “епісома (генетична структура бактерії)”, *pro-*, напр., *prospore* “предспора, проспора”, *de-*, напр., *decay* “гниття, розкладання, розпад”, *sub-*, напр., *subdomain* “субдомен (молекули)”, *co-*, напр., *collapse* “колапс (гостра судинна недостатність)”, *ab-*, напр., *abscess* “абсцес, гнійник”, *pre-*, напр., *prepupa* “передлялечка”, *dis-*, напр., *discharge* “виділення, відділення”, *re-*, напр., *rebound* “відновлення симптомів (після відміни лікування)”, *inter-*, напр., *interbrain* “проміжний мозок”, *trans-*, напр., *transplantat* “трансплантат”.

Кількісний показник префіксальних моделей, що слугують здебільшого для утворення префіксальних термінів-дериватів англійської ветеринарної термінології, становить 162 одиниці, як-от: *epi-* + *N* (34,5%), *pro-* + *N* (23,5%), *de-* + *N* (19,7%), *sub-* + *N* (12,3%), *co-* + *N* (9,9%).

З-поміж префіксальних іменників-дериватів, які зафіксовано у нашій вибірці, найпродуктивнішою моделлю є *epi-* + *N* зі значенням “вище норми, над чим-небудь зверху”. За цією моделлю утворено 56 лексем, що складає 34,5% від загальної кількості префіксальних іменників, наприклад: *epiplasm* “епіплазма”, *epithem* “зовнішня лікувальна процедура (напр., компрес)”.

Модель *de-* + *N* – третя за продуктивністю новоутворень, що позначає “відділення, відсутність, видалення, недолік”, напр.: *defect* “дефект, вада (розвитку), відсутність (напр., частини тіла)”, *deficit* “недолік, дефіцит; відсутність”. Так, за цією моделлю утворено 32 іменники, що складає 19,7% від загальної кількості префіксальних іменників.

Модель *sub-* + *N* – четверта за продуктивністю новоутворень префіксальним способом. Зазвичай ця модель протиставляється латинському префіксу *super-* у термінах, що позначають слабкий або вищий ступінь стану чи процесу, напр.: *subgene* “субген, мутон”, *supergene* “суперген (блок зчеплених генів, що передається нащадкам)”, але при позначенні розташування чого-небудь префікс *sub-* може протиставлятися грецькому префіксу *epi-*, напр.: *subgroup* “підгрупа”. Так, за цією моделлю утворено 20 іменників, що складає 12,3% від загальної кількості префіксальних іменників.

Префіксоїди демонструють важливу роль елементів складних термінів. Як відомо, префіксоїди більш семантично навантажені, ніж префікси, та значною мірою впливають на семантику похідної одиниці. Основне джерело префіксоїдів – давньогрецька та латинська мови: *aero-* (10 новоутворень) – *aeropack* “аеротенк-відстійник”, *bio-* (15 новоутворень) – *bioblast* “біобласт (гіпотетична гранула, здатна до зростання і ділення)”, *tele-* (3 новоутворення) – *teleodont* “має надзвичайно розвинені мандібули (про жука-рогача)”, *nano-* (3 новоутворення) – *nanosoma* “карликовість, нанізм, мікросомах”, *iso-* (14 новоутворень) – *isograft* “ізотрансплантат” тощо. Їх вживання, як правило, обмежене науково-технічною сферою. Однак через популяризацію й поширення технічних нововведень в усіх сферах людського життя префіксальні елементи переходять з професійно-технічної сфери в медичну й, зрештою, до загального вжитку.

У американському дискурсі надзвичайно популярними є префіксальні елементи *mega-*, *megalo-* як підсилювальні частки [12: 726]. В утворенні термінологічних неологізмів їх почали використовувати для характеристики предмета чи явища великих розмірів, наприклад: *megacycle* “мегацикл”, *megaloblast* “мегалобласт”, *megalocyte* “мегалоцит (великий без’ядерний еритроцит)”.

Як засвідчують наведені вище приклади, афікси у ветеринарних термінах можуть підсилювати, звужувати кореневе значення, а також вказувати на високу якість лікарського засобу, устаткування, метод лікування.

Варто зауважити, що в чистому вигляді суфіксація або префіксація фіксується рідко. Частіше використовується суфіксально-префіксальний спосіб, наприклад: *degeneration*

“дегенерація”, *ecogenesis* “екогенез (виникнення нових форм під впливом середовища)”, *iridderemia* “іридеремія (крововилив навколо зіниці)”, *prolactin* “пролактин, лактогенний гормон, лютеотропний гормон”, *retractor* “ранорозширювач, ретрактор”.

Останнім часом в сучасній англійській ветеринарній термінології зростає роль словоскладання. Основними моделями складних термінів залишаються моделі $N + N \rightarrow N$, $A + N \rightarrow N$ з додаванням афіксальних елементів. Збільшується кількість складних термінів зі сполучною голосною *-o-*, напр.: *bacteriophobia* “бактеріофобія”, *suggestopedia* “суггестопедія”.

Традиція використання сполучних голосних для зв'язку основ у складних термінах походить від грецького і латинського словотворення: для грецької мови була характерна сполучна голосна *-o-*, для латинської *-i-*, напр.: *chemiluminescence* “хемілюмінесценція”. У ветеринарній термінології також використовуються голосні *-a-* та *-e-*: *laminagraphy* “комп'ютерна томографія”.

Вживання сполучних голосних у багатьох випадках не залежить від мови-джерела елементів терміна. Вибір тієї чи іншої голосної зазвичай зумовлений аналогією з іншими термінами, що містять ті ж, або подібні основи, або, навпаки, необхідністю створити термін, відмінний від існуючого.

Дедалі більшого поширення набуває інша тенденція – створювати складні терміни без участі сполучних голосних. Сполучні голосні не використовуються у разі: 1) коли перша основа закінчується на голосний: *cryo+system*, *nano+technology*; 2) коли друга основа починається з голосного: *trans+illuminator*, *lymph+angiography*; 3) коли на морфемному стику утворюється поєднання голосних: *radio+activity*, *bio+energetics*.

Як і для афіксальних новоутворень, для складних ветеринарних термінів-неологізмів характерне посилення тенденції до багатокомпонентних комбінацій, наприклад: *telemammography*, *immunohistochemicals*, *ultrasonography*.

Конверсія як спосіб утворення нових ветеринарних термінів значно знизилася свою активність і поступається всім іншим видам словотвору. Процес конверсії відбувається між моделями термінів. Основною моделлю залишається $V \rightarrow N$, за якою утворюється більшість термінів-неологізмів, наприклад: *implant* “трансплантат”, *filter* “фільтр”. Це пояснюється тим, що в англійській мові іменники утворюються від дієслів шляхом афіксації.

Про субстантивізацію прикметників і дієприкметників ($A/Participle \rightarrow N$) можна говорити, як про один із притаманних ветеринарній термінології способів словотворення, наприклад: *contraceptive* “контрацептив”, *contact* “контактна лінза”. Тенденція до субстантивізації прикметників у ветеринарній термінології походить від давньогрецької та латинської мов. Сьогодні особливо продуктивним є утворення термінів-іменників від термінів-прикметників, що закінчуються на *-ic* (від грец. *-icus*, субстантиви від прикметників з цим суфіксом позначають фахівців, хворих; науки та галузі; речовини, вид або рід чого-небудь.), напр.: *acrylic* “акрил”, *tonic* “тонік (тонізуючий, зміцнювальний засіб)”.

Як відомо, конвертовані одиниці є особливим типом дериватів, оскільки їх походність має внутрішній (семантичний) характер. Під час творення іменників від дієслів відбувається приглушення семи “діяти” і додавання семи “дія предмета”, наприклад: *wash* “лосьйон”, *bypass* “шунт, штучний кровообіг”. У процесі творення іменників від прикметників відбувається приглушення семи “якість” і додавання семи “предмет”, яка стає центром значення субстантивованої одиниці, наприклад: *acrylic* “акрил (синтетичний матеріал)”.

У ветеринарній літературі виразно простежуються дві тенденції: вживання багатокомпонентних термінологічних одиниць як термінологічних словосполучень і складних термінів; інша – широке використання скорочених форм цих одиниць. Оскільки в науковій літературі існують різні класифікації способів утворення аббревіатур, а також різні погляди на окремі типи скорочень, вважаємо за можливе на основі проаналізованого матеріалу запропонувати моделі аббревіатур, що є найбільш зручними для класифікації термінологічних скорочень (частково використавши класифікацію Л.Б. Ткачової). Процес утворення моделей скорочень можна класифікувати так: 1) ініціальна аббревіація, коли скорочена форма утворюється складанням початкових букв компонентів термінологічного словосполучення або терміна: *AFM* “*atomic force microscope*”, *CMV* “*cytomegalovirus*”;

2) усічення, коли скорочена форма утворюється шляхом збереження першого складу, рідше – другого або останнього в терміні або в компонентах термінологічного словосполучення: *bronch* “*bronchoscope*”; 3) стягнення – скорочена форма утворюється завдяки збереженню низки приголосних букв терміна, й утворення консонантивної аббревіатури, або скорочується лише частина компонентів термінологічного словосполучення або складного слова, інша ж частина залишається без змін: *ATPase* “*adenosine transcriptase*”, *bionics* “*biological electronics*”; 4) акронімія, коли скорочена форма утворюється завдяки ініціалній аббревіації, що випадково збігається із загальнолітературним словом, або навмисного усічення одного або більше компонентів термінологічного словосполучення для зручності вимови: *Cat* “*computed axial tomography*” [11: 57]. Зазвичай аббревіатури вживаються частіше, ніж самі терміни: *TM* “*transcendental meditation*”, *PC* “*personal computer*”, *GM* “*genetically modified*”, *XR* “*x-ray*”.

Отже, на основі проведеного аналізу іменників англійської фахової субмови ветеринарії ми виокремили такі частотні способи їх утворення: суфіксація, префіксація, словоскладання, конверсія та скорочення (аббревіація). Встановлено, що суфіксальний спосіб слугує утворенню ветеринарних термінологічних одиниць частіше, ніж префіксальний. Словоскладання можна вважати одним із продуктивних способів словотвору після суфіксації. Як засвідчили результати нашого дослідження, в кількісному відношенні конвертовані термінологічні одиниці поступаються суфіксації та словоскладанню й становлять 10,4% від загальної кількості ветеринарних термінів. Загалом на сучасному етапі розвитку англійської фахової субмови ветеринарії можна спостерігати збільшення семантичного потенціалу термінологічних лексем.

Перспективним напрямом подальшого дослідження вважаємо встановлення словотвірних особливостей різних жанрів у ветеринарному дискурсі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка / И. В. Арнольд. – М. : Высшая школа, 1986. – 296 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 576 с.
3. Белоусова А. Р. Русско-английский, англо-русский ветеринарный словарь. Russian-English, English-Russian Veterinary Dictionary / А. Р. Белоусова, М. Г. Таршис. – М. : Колос, 2000. – 239 с.
4. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов. – М. : Учпедгиз, 1972. – 614 с.
5. Зятковская Р. Г. Суффиксальная система современного английского языка / Р. Г. Зятковская. – М. : Высшая школа, 1971. – 187 с.
6. Карашук П. М. Словообразование английского языка / П. М. Карашук. – М. : Высш. школа, 1977. – 300 с.
7. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1981. – 200 с.
8. Плоткин В. Я. Строй английского языка / В. Я. Плоткин. – М. : Высшая школа, 1989. – 239 с.
9. Реформаторский А. А. Введение в языковедение / А. А. Реформаторский. – М. : Аспектпресс, 1998. – 536 с.
10. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка / А. И. Смирницкий. – М. : Изд-во литературы на иностранных языках, 1956. – 260 с.
11. Ткачева Л. Б. Основные закономерности английской терминологии / Л. Б. Ткачева. – Томск : Изд-во Томского Университета, 1987. – 200 с.
12. Chabner D.-E. The Language of Medicine / Davin-Ellen Chabner. – Philadelphia : W.B. Saunders Company, 1996. – 864 p.
13. Nelson R. W. Small Animal Internal Medicine / R. W. Nelson, C. G. Couto. – St. Louis, Missouri : Mosby, Inc., 1998. – 1417 p.
14. Price E. O. Animal domestication and behavior / E. O. Price. – UK : Biddles Ltd., 2002. – 297 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Бадик – викладач кафедри іноземних мов Подільського державного агро-технічного університету.
Наукові інтереси: словотвір англійської мови.

МОРФОНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НОВИХ СЛІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Євгенія ВОЛЯНСЬКА (Кіровоград, Україна)

У статті схарактеризовано морфонологічні явища нових слів сучасної української літературної мови, покласифіковано неолексеми відповідно до морфонологічних явищ.

Ключові слова: нові слова, морфонологічні явища, чергування голосних і приголосних фонем, наголос, усічення.

The article focuses on the new words in modern Ukrainian language, morphological phenomena that occur in these words are investigated and characterized, the new words are classified according to morphological phenomena.

Key words: new words, morphological phenomena, alternation, emphasis, apocope.

Розвиток мови – об'єктивний процес, зумовлений поступальним рухом людського суспільства взагалі і кожної особистості зокрема. Проблеми лінгвального освоєння дійсності (як гносеологічний чинник) – закономірне прагнення до поглиблення інформативності та місткості висловлюваного (як чинник інтелектуалізації мовлення), зближення культурологічних сфер народів світу (як історичний чинник) виступають каталізатором постійних змін у мові.

Поповнення лексичного складу української мови новими словами та значеннями особливо активізувалося в останнє десятиліття ХХ ст. Зміни в політичному устрої України та вихід її на міжнародну арену як незалежної держави, нова політико-правова організація суспільства та економічні перетворення в ньому, пов'язані з переходом від соціалістичної планової економіки до господарювання за ринковими законами, досягнення науки і техніки, відкритість українського суспільства та його інтеграція в міжнародний культурний та інформаційний простір, розширення сфери функціонування української мови як державної – це ті чинники, що зумовили за останній час активні інноваційні процеси в лексиці української мови. З одного боку, спостерігаємо закономірні суттєві зрушення в лексико-семантичній системі української мови: частина активно вживаних слів (*комунізм, партія, перебудова* тощо) оновилися семантично й функціонально, а звичні для більшості мовців номінації перейшли в розряд історизмів (*держсприймання, радянський*); низка лексем, навпаки, із пасивного фонду перейшла в активний (*гривня, симпатик, здвиг* та ін.), набувши нового статусу. З другого боку, зміни в суспільному житті зумовили появу численних іншомовних запозичень, які особливо помітні у сфері газетно-публіцистичного і наукового мовлення. Окремі аспекти оновлення словникового складу порушено в працях В. В. Герман, О. А. Стишова, однак на сьогодні немає ще комплексного дослідження процесу неологізації української мови на зламі століть. На сучасному етапі розвитку української мови, коли її лексична система активно поповнюється іншомовними словами, назріла гостра потреба глибше проаналізувати джерела, шляхи й способи проникнення таких запозичень, а також з'ясувати їхню доцільність і перспективність функціонування в мові, тобто дати їм фахову нормативну оцінку. Адже надмірне захоплення запозиченою лексикою призводить до засмічення мови, до нівеляції її питомих національних рис.

Актуальність розвідки полягає в тому, що досі в мовознавстві не досліджували морфонологічні явища в новоутворених словах у сучасній українській літературній мові. Об'єктом дослідження є нові слова в сучасній українській літературній мові. За мету ставимо визначити та проаналізувати морфонологічні явища, які спостерігаються в нових словах, згрупувати нові слова відповідно до цих явищ.

Проблема поповнення словникового складу української літературної мови шляхом позичання лексем із споріднених чи неспоріднених мов знову гостро заявляє про себе на початку ХХ ст., у добу українізації. Актуальним стає питання співвідношення національного й інтернаціонального в лексичній системі мови (праці О. Б. Курило, О. Н. Синявського, І. І. Огієнка). Визнаючи об'єктивність змін лексичного складу й невідворотність збагачення його за рахунок запозичень, мовознавці радять розрізняти доцільні, умотивовані запозичення, й недоцільні, зайві, які деформують лексико-семантичну структуру української мови, позбавляють її національних рис. Основним способом поповнення лексичного складу мови вони вважають творення нових лексем на базі питомих слів.

Інноваційні процеси, що проявляються на лексичному рівні, охоплюють: 1) появу нових слів – як питомих, утворених на ґрунті української мови, так і запозичених; 2) появу на конкретному етапі розвитку мови нових значень у загальновідомих словах; 3) активну міграцію слів у межах лексичної системи від периферії до центру і навпаки.

Виникнення в мові нових слів, як і нових значень, зумовлене двома основними причинами: 1) потребою назвати нове поняття; 2) бажанням дати нове (виразніше, конкретніше чи коротше) найменування тій реальності, яка вже має назву. Разом із цим на появу нових слів і їх активне функціонування в окремих стилях літературної мови впливають

естетичні уподобання суспільства в цілому й окремих його представників зокрема. Індивідуальні смаки тих, хто має змогу впливати, наприклад, на добір лексичних засобів у періодиці, формують своєрідну „моду” на вживання окремих нових слів.

До розряду неологізмів зараховуємо нові слова (чи сполучення слів) і нові значення слів, які сформувалися в мові певного історичного періоду для позначення нових об’єктивних реалій. Ця категорія слів належить до сфери мови і знаходить своє відображення в лінгвістичних словниках української мови.

Поняття неологізму, як відомо, є історично змінним, тобто статус неологізму того чи того слова є тимчасовим і воно його поступово втрачає в процесі функціонального закріплення в лексико-семантичній системі мови. Унаслідок цього не завжди легко визначити ступінь „новизни” слова, окреслити його часові рамки. На думку вчених, ознаками, які засвідчують процес інтенсивного входження нового слова в лексичну систему мови, є: 1) його висока частотність уживання; 2) використання в текстах різних жанрів і різної стильової належності; 3) словотвірна активність, здатність виступати мотиваційною базою для творення похідних слів; 4) закріплення за ним нових значень і переносних уживань; 5) здатність уступати в синтагматичні зв’язки з іншими словами [6: 306].

У розвідці видається доцільним диференціація неологізмів на власне неологізми й оказіоналізми. Власне неологізми – це слова, які утворюються в мові разом із виникненням в об’єктивному світі нового поняття (нової реалії) і які реалізують номінативну функцію слова. Оказіоналізми – це новотвори разового характеру, що реалізують експресивно-образну функцію нового слова. Для них характерними є такі ознаки: 1) свідомий акт творення нового слова не для номінації реалії, а для увиразнення, уточнення вже відомого; такі слова виконують важливі художньо-зображальні функції, вони дають емоційно-експресивну назву поняттю, яке вже має словесне позначення в мові; 2) використання вже наявних й усталених в мові лексичних і словотвірних ресурсів з певною стилістичною метою; 3) належність до сфери мовлення; вони мають статус „вічно нових” слів; 4) факультативність у вживанні (індивідуальні новотвори функціонують лише в тих контекстах, для яких були створені) [8: 4].

Власне неологізми поділяємо на групи за характером їх виникнення та способом входження в мову. Відповідно до цього розрізняємо неологізми-новотвори і неологізми-входження. Серед неологізмів-новотворів виділяємо: 1) лексичні неологізми, що виступають назвами нових реалій і створені на основі української лексики за допомогою питомих чи інтернаціональних суфіксів; 2) семантичні неологізми, або неологізми-значення; вони виникають як результат „внутрішньослівної семантичної деривації на основі ... переносів найменувань” [Там само].

Неологізми-входження – це так звані „відносні” неологізми. Вони бувають двох типів – внутрішні і зовнішні. Д. В. Мазурик зазначає, що внутрішні входження – це результат міграційних процесів від периферії до центру всередині лексичної системи мови. Це слова, які давно існували в мові і належали колись до її активного фонду, але з часом відійшли на периферію, а сьогодні внаслідок їх актуалізації розширили сферу свого функціонування. Сюди ж зараховуємо і слова-терміни, що вийшли за межі терміносистем і побутують у мовленні неспеціалістів. Зовнішні входження, або етранжизми, – це запозичення з інших мов, що активно проникають в українську мову безпосередньо або за посередництвом інших мов [Там само].

В україністиці проблеми морфонології як науки протягом тривалого часу принагідно досліджено, у зв’язку з вивченням явищ словозміни та формо- і словотворення (В. О. Горпинич, К. Г. Городенська, І. І. Ковалик, Н. Ф. Клименко, М. Я. Плющ, Л. М. Полюга, Л. О. Родніна, З. С. Сікорська). Наприкінці 80-х років праці Л. І. Комарової, І. В. Козленко, Л. О. Кондакової, М. В. Кравченко були продовженням цих лінгвістичних студій. Першою спробою ґрунтовного осмислення морфонологічних закономірностей українського словотворення стала докторська дисертація М. В. Кравченко „Словотвірна морфонологія української мови” (К., 1990), у якій автор на матеріалі віддієслівних та відіменникових похідних проаналізувала альтернативні типи голосних і приголосних фонем,

явища усічення та накладання морфем, обстежила аломорфи найпродуктивніших суфіксів, обґрунтувала поняття словотвірної моделі.

На початку ХХІ ст. з'являються праці, присвячені дослідженню морфонологічної структури відіменникових словотвірних гнізд української мови (М. Ю. Федурко), віддієслівних словотвірних гнізд української мови (І. М. Демешко), морфонологічної структури у віддієслівних словотвірних гніздах із вершинами-дієсловами звукопозначення та віддієслівних зон відіменникового словотвірного гнізда в російській мові (Г. М. Потапова), морфонології словозміни і словотворення білоруської мови (В. П. Русак), встановленню особливостей вияву морфонологічних закономірностей у відприкметникових словотвірних гніздах із використанням поняття морфонологічної моделі (Г. В. Пристай) та ін.

Зі становленням і розвитком дериватології як науки про закономірності творення нових лексичних одиниць у мовознавстві зростає інтерес до правил і закономірностей морфонології, адже в багатьох сучасних мовах різних мовних сімей функціонують словотвірні моделі, які продукують похідні шляхом формальної видозміни своїх словотворчих морфем.

До морфонологічних в українській мові належать такі явища: чергування, усічення, інтерфіксація (нарощення), інтерференція (накладання), наголос [1: 171]. У досліджуваних нових словах спостерігаємо такі морфонологічні явища: чергування голосних і приголосних фонем, зміну наголосу, усічення. Зміна наголосу: *зірка* – *зіркувати*, *злочин* – *злочинити*, *ікона* – *іконизувати*, *злбний гóлос* – *злбноголóсий*, *звёрхник* – *зверхникувати*; чергування фонем (морфонологічна позиція палаталізації і депалаталізації): *Бузина* – *бузинізм* (н//н'), *УДАР* – *ударівець* (р//р'), *ЄЦ* – *єцівець* (ц//ц'), *Зварич* – *зварівщина* (р//р'), *Дніпрогаз* – *дніпрогазівець* (з//з'), *біжутерія* – *біжутеризація* (р//р), *вождь* – *вождиня* (жд//д); *вирваний* – *вирваність* (н//н'), *пафосний* – *запафоснюватися* (н//н'), *екологічний* – *екологічніший* (н//н'), *інішомовний* – *інішомовніший* (н//н'), *діалектичний* – *діалектичніший* (н//н'). В останніх трьох новотворах помітні відхилення від норми при творенні вищого ступеня порівняння від відносних прикметників. У таких нових словах [3: 58–60]: *домашній* – „домашніший” – *найдомашніший* (н//н'), *космічний* – „космічніший” – *найкосмічніший* (н//н'), *літературний* – „літературніший” – *найлітературніший* (н//н'), *розшукуваний* – „розшукуваніший” – *найрозшукуваніший* (н//н'), *соціальний* – „соціальніший” – *найсоціальніший* (н//н') – від відносного прикметника (за допомогою черезступеневого словотвору) утворюється найвищий ступінь порівняння відносного прикметника, що є відхиленням від літературної норми. Необхідно зазначити, що ці слова в контексті набувають статусу якісних прикметників. Наприклад: *Без сумніву, найцікавішою, найлітературнішою була газета в роки, коли редагував її Павло Загребельний* (ЛУ, 5/09, с. 4). Чергування твердих приголосних фонем при творенні деад'єктивів, десубстантивів і девербативів: *багнюка* – „забагнючити” – *забагнючений* (к//ч), *євростик* – *євростичний* (к//ч), *агресивний* – „наагресивити” – *наагресивлений* (в//вл), *обсусідити* – *обсусіджений* (д//дж), *злodyга* – *озлodyжитися* (г//ж).

Часто трапляється не одне морфонологічне явище, а поєднання кількох таких явищ у новоутворених словах: поєднання декількох різновидів чергувань: *знавець* – *знавчиня*, *борець* – *борчиня*, *видавець* – *видавчиня*, *гравець* – *гравчиня* (e//ø; ц//ч), *босць* – *бійчиня* (e//ø; ц//ч, o//i) – простежується тенденція до утворення іменників на позначення осіб жіночої статі від іменників, що позначають осіб чоловічої статі, що відповідає нормам української мови. Проте подекуди трапляються слова, що засвідчують порушення норм української літературної мови, а саме утворення іменника чоловічого роду від іменника жіночого роду: *попелюшка* – *попелюх* (х//ш); поєднання таких морфонологічних явищ як чергування приголосних фонем за ознакою твердисть – м'якість і зміна наголосу: *дата* – *датівник* (т//т'; á//a), *догана* – *доганя'ка* (н//н'; á//a), *зерно* – *визёрнюватися* (н//н'; é/e), *сміття* – *знесмітїтися* (т//т'; í/i), *каліка* – *калічата* (к//ч; í/i), *передмова* – *передмовля'ти* (в//вл'; ó/o).

Деякі нові слова виокремлюємо в групу запозичених в українську мову здебільшого з англійської, у яких не спостерігаємо морфонологічних явищ, наприклад: *буккросинг*, *шугаринг*, *лук* (вигляд), *джексономанія*, *поттероманія*, *онлайнний*, *ліфтарт*, *мотохелп*, *атракції*, *лайкати* [7: 117–118]. Проте оскільки ці нові слова активно використовуються в сучасному мовленні і розширюють словниковий склад української мови, тому входять до

бази досліджуваних нами лексичних одиниць і викликають інтерес для подальшого дослідження.

Як явище об'єктивне та історично зумовлене, інноваційний процес у мові взагалі й у її лексичній системі зокрема потребує постійного аналізу та оцінки з погляду норми. Інтенсивне словотворення та зростання кількості лексичних запозичень приводить до зрушень у лексичній системі української мови. Значна кількість нового лексичного матеріалу (незалежно від походження) може містити в собі загрозу порушення рівноваги в системі мови, коли вона [мова] втрапить можливість бути універсальним засобом спілкування. На перший план виходить необхідність дотримуватися двох основних принципів в оцінюванні лексичних запозичень: принципу відповідності мовній системі та принципу доцільності [4: 68].

Нові слова передусім повинні відповідати тим словотвірним моделям, які усталені в літературній мові. Це робить прозорою структуру нового слова, дозволяє мовцеві швидко й легко зрозуміти нове на основі зіставлень зі вже відомим. Нові слова, які певним чином порушують усталені словотвірні норми, за всіма ознаками можна зараховувати до okazіоналізмів (*телевізорно, пенсіонерія*) або розглядати як порушення словотвірних норм (*ком'ютеризик*). Лише одиниці з них мають ознаки власне неологізму (*україн*).

Принцип доцільності, що визначає ступінь потрібності нового утворення або нового запозичення, має бути вирішальним при кодифікації чужомовних слів. Основним при цьому є відповідь на запитання, чи не дублюють „новозапозичені” слова того, що вже усталене в мові, чи не виступають вони виявом надлишковості й чи не загрожують самотності мови.

Значна частка неологізмів-входжень засвідчує об'єктивний процес поповнення лексичного складу української мови запозиченнями. Певна реалія приходить до нас уже з готовим найменуванням, яке закріпилось за нею в мовах тих країн, де вона виникла або була створена. Українська мова не встигає запропонувати свою назву для нового предмета, яка б базувалася на національній основі й уводила номінацію в лексичну систему [5: 218]. Отже, система української мови, не маючи змоги освоїти саму предметну реалію, намагається освоїти, натуралізувати її іншомовну назву. У процесі освоєння формуються граматичні значення роду і числа в словах (*відео, клон, лобі, пейджер, плеєр, сканер, хакер, шоу* тощо), утворюються деривати за допомогою власне українських чи спільнослов'янських словотворчих афіксів (*клонований, лобіювати, пейджерний, сканувати* і т.п.), зрештою, вичленовуються нові словотворчі компоненти із запозичень (*веб-, еко-, -инг, -нет, піар-*), іншомовні основи поєднуються із питомими словами чи „натуралізованими” запозиченнями у складних словах (*відеосалон, відеоряд, євроремонт, євровіза, інтернет-кафе, інтернет-сторінка* і т.п.). Цей процес є об'єктивним і закономірним, бо пріоритет у створенні нової реалії зумовлює пріоритет у її номінації, що призводить до „експортування” назви.

Небезпечною для мовної системи є некерована експансія тих нових запозичень, які є назвами понять, що вже номіновані в українській мові питомими засобами або для називання яких використано усталені й освоєні запозичення. Наприклад, у спортивній футбольній термінології успішно й давно функціонують українські слова, що утворилися внаслідок калькування англійських найменувань: *півзахисник* замість *хавбек*, *воротар* замість *голкіпер*, *нападник* чи *нападаючий* замість *форвард*, *кутовий* замість *корнер*. Однак тепер у матчевих коментарях чути (за незначними винятками) лише іншомовні за походженням слова. Невиправдане використання запозичень стосується і таких слів, як: *креативний* замість *творчий*; *електорат* замість *виборці*; *гейм* замість *гра* або *ігровий*; *трастовий* замість *довірчий*; *віртуальний* замість *увяний*, *несправжній*; *ексклюзивний* замість *винятковий*; *перфоменс* замість *вистава*, *дійство*, *лук* замість *вигляд* тощо [2: 152].

Здійснене дослідження дозволило згрупувати та проаналізувати морфологічні явища, характерні для нових слів в українській мові. Було виявлено, що не всі морфологічні явища є продуктивними в нових словах. Найпродуктивнішими є зміна наголосу і різні варіації чергування фонем. Усічення зустрічається рідше, а інтерфіксація та інтерференція взагалі не виявлені. Дослідження дозволило також простежити відхилення від норми української мови у творенні вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників за допомогою черезступеневого словотвору.

Перспективу подальшого дослідження словотвірної морфології нових слів убачаємо у виокремленні моделей, типів і класів нових слів за частиномовною належністю, продуктивністю і регулярністю морфологічних явищ у неолексемах сучасної української літературної мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: навч. посіб. / В. О. Горпинич. – К.: Вища шк., 1999. – 207 с.
2. Зміни у лексиці сучасної української літературної мови // Українська мова: з минулого в майбутнє // НАН України. Ін-т української мови: матеріали наукової конференції на відзначення 200-річчя виходу в світ „Енеїди” І. Котляревського. – К., 1998. – С. 152–154.
3. Нелюба А., Нелюба С. Лексико-словотвірні інновації (2008–2009). Словник / А. Нелюба, С. Нелюба. – Х.: Харківське історико-філологічне товариство, 2010. – 116 с.
4. Нове в українській лексиці: словник-довідник. – Львів: Світ, 2002. – 130 с.
5. Стишов О. А. Основні тенденції словотвору в мові українських засобів масової інформації // Українська лексика кінця ХХ століття: (На матеріалі мови засобів мас. інформації). – [2-е вид., переробл.] / О. А. Стишов. – К.: Пугач, 2005. – 388 с.
6. Словотвір сучасної української літературної мови. – К.: Наук. думка, 1979. – 406 с.
7. Fromkin, Victoria. Rodman, Robert. An introduction to language (third edition) / V. Fromkin, R. Rodman. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 1983. – 410 p. (Chapter 4 Morphology: The Words of Language 110–140 p.).
8. Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови: автореф. дис. ...канд. філол. наук 10.02.01 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка / Д. В. Мазурик. – Львів, – 2002. – 19 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Свєнєія Волянська – аспірантка кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: словотвірна морфологія.

МОРФОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ І MORFOHOЛОГІЧНІ КЛАСИ ЧЛЕНОВАНИХ АД'ЕКТИВНИХ ПОХІДНИХ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Галина ЗЮЗЬКІНА (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто морфологічні особливості словотвірних морфем, схарактеризовано морфологічні явища, зафіксовані при словотворенні суфіксальних ад'єктивних похідних іншомовного походження, встановлено морфологічні моделі і морфологічні класи зазначених дериватів.

Ключові слова: ад'єктивні похідні, морфологічні моделі, морфологічні класи

The article deals with the process of word-formation of borrowed adjectives. The morphological features of word-formative morphemes are described. The analysis of morphological phenomena is given. The morphological models and morphological classes of derived adjectives are established.

Key words: derived adjectives, morphological models, morphological classes.

З інших мов, за словами Я. Грота, запозичуємо, за деякими винятками, тільки три частини мови: іменники, прикметники (з похідними прислівниками) та дієслова [4: 349]. Кожна із запозичених частин мови є об'єктом вивчення різних наукових розвідок та досліджень. Найбільш повно та багатоаспектно мовознавці розглядають запозичення іменників. Це зумовлено важливою функцією цієї частини мови – назвою нових понять. Прикметники іншомовного походження є найбільш маловивченими в мовознавчій літературі, хоча саме вони більш яскраво, порівняно з іншими частинами мови, ілюструють процес словотвірної та морфологічної адаптації іншомовної лексики на ґрунті української мови.

Прикметники іншомовного походження становлять органічний компонент дериваційної системи української мови, тому виявлені в процесі дослідження морфологічні особливості творення зазначених дериватів можуть слугувати основою для ширших узагальнень особливостей та закономірностей словотвірної адаптації запозичень до системи української мови.

Морфологічні явища та закономірності словотворення розглядалися в працях Р. Аванесова, С. Бернштейна, Я. Босака, С. Бромлей, Т. Булигіної, Д. Ворта, В. Дресслера, О. Земської, Н. Ільїної, О. Ісаченка, В. Лопатіна, В. Касевича, К. Ковалик, О. Кубрякової, Р. Ляковського, Ю. Панкраца, М. Панова, Т. Попової, Е. Станкевича, С. Голстої, М. Трубецького, Г. Улашина, І. Улуханова, В. Чурбанової та ін. На сьогодні в українському

мовознавстві також уже наявні окремі наукові розвідки щодо проблем словотвірної морфології. Проте морфологічні явища та закономірності української мови протягом тривалого часу порушувалися лише у зв'язку з вивченням явищ словозміни та формо- і словотворення в працях К. Городенської, В. Горпинича, А. Гришенка, Т. Грязнухіної, Л. Гумецької, І. Демешко, І. Ковалика, Н. Клименко, Л. Полюги, Л. Родніної, Г. Пристай, З. Сікорської, М. Федурко та ін. У зв'язку з цим виникла необхідність системного дослідження морфологічних трансформацій, що супроводжують процес словотворення суфіксальних ад'єктивних похідних іншомовного походження в сучасній українській мові.

Метою статті є дослідження морфологічних закономірностей словотворення ад'єктивних похідних від основ іншомовного походження. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) проаналізувати морфологічні ознаки словотвірних морфем; 2) з'ясувати морфологічні зміни і встановити морфологічні явища при словотворенні ад'єктивних похідних зазначеного типу; 3) описати морфологічну структуру похідних ад'єктивів, склавши морфологічні моделі дериватів; 4) установити морфологічні класи ад'єктивних похідних іншомовного походження як свідчення певного ступеня їх адаптації на ґрунті української мови.

Таким чином, аналіз словотвірної морфології похідних прикметників з іншомовними основами передбачає виявлення та опис загальних морфологічних особливостей дериваційних процесів словотворення досить численних (7555) похідних ад'єктивів, утворених від іншомовних основ. Морфологічні особливості поєднання зазначених формантів належать до визначальних моментів у процесі словотворення прикметників іншомовного походження.

Найвагомішою ознакою процесу словотворення саме прикметників іншомовного походження є те, що „ця категорія слів характеризується тим, що запозичується не слово в цілому, а вичленована його основа, до якої додаються суфікси та закінчення мови-реципієнта, тобто запозичена лексема оформлюється засобами мови, що запозичує” [6: 22].

За частиномовною належністю мотивувальної основи ад'єктивні похідні з іншомовними основами складають дві основні групи: відсубстантивні та віддієслівні прикметники. Віддієслівні прикметники іншомовного походження утворюються лише за допомогою іншомовного форманта *-абельн-*: *оперувати – операбельний, дискутувати – дискутабельний*. В утворенні відсубстантивних прикметників іншомовного походження беруть участь такі суфікси: *-н-* (та похідні від нього *-ичн- (-ічн-); -альн- (-іальн-); -уальн-; -ивн-; -арн-; -орн-; -озн-); -ов- (-ев-), -ськ-, -ач-, -абельн-, -ист-, -ів:* *космодром – космодромний, партія – партійний, метр – метричний, доктрина – доктринний, фрагмент – фрагментарний, тик – тиковий, тюль – тюлевий, мушкетер – мушкетерський, жираф – жираф'ячий, дисертація – дисертабельний, йод – йодистий, диявол – дияволів*.

Залежно від того, яких саме змін зазнає фонемна структура морфем (чи основ) у словотворенні ад'єктивних дериватів за допомогою суфіксів *-н-* (та похідні від нього: *-ичн- (-ічн-); -альн- (-іальн-); -уальн-; -ивн-; -арн-; -орн-; -озн-), -ов- (-ев-), -ськ-, -ач-, -абельн-, -ист-, -ів* виявлено такі типи морфологічних явищ: 1) альтернація фонем; 2) усичення; 3) нарощення; 4) інтерференція; 5) модифікація наголосу. Якісні характеристики цих явищ визначаються як внутрішніми особливостями їх формування, так і властивостями того дериваційного процесу, у ході якого вони відбуваються.

Альтернацію фонем при словотворенні ад'єктивних похідних іншомовного походження класифікуємо за місцем маніфестації, як ту, що відбувається на морфемному шві, а саме в морфах твірної основи (1) чергування приголосних фонем *С–С'*: *еліпс – еліптичний, концепція – концептуальний, архіпелаг – архіпелазький; тропіки – тропічні*; 2) палаталізація приголосних фонем *С–С'*: *екватор – екваторіальний*; 3) депалаталізація приголосних фонем *С'–С*: *сугестія – сугестивний, ансамбль – ансамблевий*), і ту, що відбувається в кореневих морфах твірної основи (*магістр – магістерський, поліція – поліцейський, буйок – буйковий* (чергування голосних фонем *V–V, Ø–V, V–Ø*).

Слід зазначити, що кожне окреме чергування має неоднакову регулярність навіть у межах словотворення ад'єктивних похідних іншомовного походження. Пояснюється це

характером мотивувальних іменникових основ, зокрема їхньою кінцевою фонемною структурою, а також залежить від певного ад'єктивного суфікса, з яким поєднується основа.

Явище усічення можна класифікувати за фонемним комплексом на три групи: 1) усічення голосних фонем (**Уv**): *боржомі* – *боржомний*, *есперанто* – *есперантський*, *джерсі* – *джерсовий*; 2) усічення приголосних фонем (**Ус**): *танкетка* – *танкетний*, *етикетка* – *етикетний*, *преміја* – *преміальний*; 3) усічення фонемних сполук (**Уf**): *фокус* – *фокальний*, *федерація* – *федеральний*, *сфагнум* – *сфагновий*.

Аналогічно можна класифікувати і явище нарощення: 1) нарощення приголосних фонем (**Нс**): *комільфо* – *комільфотний*, *Самоа* – *самоанський*, *філе* – *філеїний*; 2) нарощення фонемних сполук (**Нf**): *трахома* – *трахоматозний*, *сатана* – *сатанинський*, *трест* – *трестівський*.

Подібна класифікація вдало відображає також і явище інтерференції, що супроводжує дериваційний процес деяких ад'єктивів: 1) накладання голосних фонем (**Iv**): *габро* – *габровий*, *бюро* – *бюровий*; 2) накладання приголосних фонем (**Iс**): *екстерн* – *екстерний*, *тонна* – *тонний*, *тайбокс* – *тайбоксський*, *індус* – *індуський*, *інгуш* – *інгуський* (у комплексі з чергуванням); 3) накладання фонемних сполук (**If**) не виявлено.

Коливання наголосу в запозичених словах неминуче: воно свідчить про те, що ад'єктиви іншомовного походження взаємодіють з українською лексикою та поступово асимілюються нею. Наголос у суфіксальних ад'єктивних похідних від іншомовних основ виступає морфологічним засобом словотворення дериватів. Наголос при словотворенні зазначених дериватів характеризується як системна одиниця, яка існує не ізольовано, а у зв'язках з іншими субстанціями, тому поняття наголосу розглядаємо через поняття акцентної позиції.

Аналіз зазначених дериватів дає можливість встановити п'ять акцентних позицій: 1) нерухомий наголос (1 А): *богэма* – *богэмний*, *сабэй* – *сабэйський*, *крепдешін* – *крепдешіновий*; 2) переміщення наголосу з попереднього складу основи на останній (2 А): *мутація* – *мутаційний*, *Фіджі* – *фіджіський*; 3) переміщення наголосу з останнього складу основи на попередній (3 А): *санітарія* – *санітарний*, *поліхромія* – *поліхромний*; 4) наголошений твірний суфікс (4 А): *компюльсія* – *компюльсійний*, *метал* – *металевий*, *варіювати* – *варіювальний*; 5) наголошена флексія (5 А): *текст* – *текстовий*, *нуль* – *нульовий*.

Однією з найпродуктивніших та найактивніших словотвірних одиниць у системі українських суфіксів є морфема **-н-**. Вона виступає як словотвірний засіб при творенні якісних прикметників із загальним значенням „такий, що характеризується якістю відповідно до значення мотивувального іменника” [5: 122]. Творення прикметникових похідних від основ іншомовного походження призвело до вичленовування в системі українського ад'єктивного словотворення дериваційних формантів, утворених на основі прикметникового суфікса **-н-**: **-ичн-** (**-ічн-**); **-альн-** (**-іальн-**); **-ивн-**; **-арн-** (**-ярн-**); **-орн-**; **-озн-**.

Зафіксовані дериваційні форманти, утворені на основі суфікса **-н-**, характеризуються різною активністю і поширеністю. Наявність того чи того дериваційного форманта пояснюється, по-перше, залежністю від характеру фонем на морфемному шві слова; по-друге, семантичним розмежуванням спільнокоренових утворень. Усі зазначені форманти суфікса **-н-** поєднуються не тільки з іншомовними основами такої структури, за якої вони сформувалися, але й з іншими. Саме це й викликає різноманітні морфологічні явища, які у свою чергу зумовлюють продуктивність ад'єктивних дериватів зазначеного словотвірного типу.

Виявлено 24 морфологічні моделі, характерні для відсубстантивних основ прикметників іншомовного походження із суфіксом **-н-** та його похідними (4547): модель 1 (2115; 46,5 %): **Io** (1 А) + **-н-**: *графэма* – *графэмний*, *бюджет* – *бюджетний*, *кювет* – *кюветний*; модель 2 (516; 11,3 %): **Io** (2 А) + **-н-**: *мутація* – *мутаційний*, *еміграція* – *еміграційний*, *ферментація* – *ферментаційний*; модель 3 (328; 7,21 %): **Io** (Ус, 4 А) + **-озн-**, **-альн-**, **-ичн-**: *контангій* – *контангійський*, *дерматологія* – *дерматологічний*, *делю'вій* – *делювіальний*; модель 4 (319; 7 %): **Io** (4 А) + **-озн-**, **-ичн-**, **-альн-**, **-арн-**, **-ивн-**: *мембрана* – *мембранозний*, *анáфора* – *анафоричний*, *спектр* – *спектральний*, *модуль* – *модулярний*, *комплéмент* – *комплемента́рний*; модель 5 (241; 5,2 %): **Io** (С'-С, Уf, 4 А) + **-ичн-**, **-ивн-**: *автократія* – *автократичний*, *мелодія* – *мелодійний*, *репрéсія* – *репресі́вний*, *генерáція* –

генеративний; модель 6 (171; 3,8 %): **Io** (C–C, 2 A) + **-н-**: математика – математичний, графіка – графічний, езотерика – езотеричний; модель 7 (196; 4,31 %): **Io** (Уф, 4 A) + **-альн-**, **-арн-**: нотаріус – нотаріальний, плéнуm – пленарний, глобулін – глобуля'рний; модель 8 (129; 2,8 %): **Io** (C–C', 1 A) + **-н-**: гандбóл – гандбóльний, кiмвáл – кiмвáльний, камзóл – камзóльний; модель 9 (106; 2,33 %): **Io** (Уф, Нф, 4 A) + **-ичн-**, **-альн-**: дуалiзм – дуалiстичний, акмеi'зм – акмеiстичний, на́ція – на́ціональний, комісія – комісiйний; модель 10 (99; 2,17 %): **Io** (C–C', 4 A) + **-ичн-**, **-арн-**: алофóн – алофонiчний, ба́ціла – ба́циля'рний; модель 11 (98; 2,15 %): **Io** (C'–C, Уф, 1 A) + **-н-**: персистéнція – персистéнтний, вокабуля'рiй – вокабуля'рний; модель 12 (51; 1,12 %): **Io** (Нф, 4 A) + **-озн-**, **-ичн-**: екзéма – екзематóзний, парадiгма – парадигматичний; модель 13 (46; 1 %): **Io** (C–C, 4 A) + **-ичн-**: óсмoc – осмотичний, парала́кс – паралактичний, гемóлиз – гемолитичний; модель 14 (37; 0,8 %): **Io** (C–C, 1 A) + **-н-**: дискотéка – дискотéчний, бурдю'к – бурдю'чний, фонотéка – фонотéчний; модель 15 (20; 0,44 %): **Io** (Уф, 1 A) + **-н-**: iзокефа́ля – iзокефа́льний, платицефа́ля – платицефа́льний, автокефа́ля – автокефа́льний, батáля – батáльний; модель 16 (16; 0,35 %): **Io** (C'–C, Уф, 3 A) + **-н-**: iзотермiя – iзотермний, анеуплодiя – анеупло́дний; модель 17 (13; 0,3 %): **Io** (Нс, 1 A) + **-н-**: комiльфо́ – комiльфо́тний, травестi – травестiйний; модель 18 (9; 0,17 %): **Io** (C–C', Уф, 4 A) + **-ичн-**: ко́нус – конiчний, то́нус – то́ничний; модель 19 (8; 0,17 %): **Io** (C'–C, 1 A) + **-н-**: таблiця – таблiчний, па́триця – па́трiчний; модель 20 (7; 0,15 %): **Io** (Уф, 3 A) + **-н-**: афі́ля – афі́льний, полідакти́ля – полідакти́льний; модель 21 (6; 0,13 %): **Io** (Ус, 1 A) + **-н-**: танкéтка – танкéтний, шансонéтка – шансонéтний; модель 22 (4; 0,08 %): **Io** (C–C, Уф, 4 A) + **-ичн-**: парата́ксис – паратактичний, ске́псис – скептiчний; модель 23 (4; 0,08 %): **Io** (Нv, C–C, 1 A) + **-н-**: ма́рка – ма́рочний, а́рка – а́рочний, илю'пка – илю'почний; модель 24 (3; 0,06 %): **Io** (C–C', Уv, 1 A) + **-н-**: со́ло – со́льний, ватерпо́ло – ватерпо́льний; модель 25 (3; 0,06 %): **Io** (Ic, 1 A) + **-н-**: то́нна – то́нний, ва́нна – ва́нний; модель 26 (2; 0,04 %): **Io** (Нс, 2 A) + **-н-**: ра́лі – ра́лійний, ко́фе – ко́фе́йний.

У сучасній українській мові не менш продуктивним засобом формування ад'єктивних похідних від субстантивних основ іншомовного походження виступає суфікс **-ськ-**. Він утворює відносні прикметники від іменникових основ, зокрема іншомовного походження, із значенням властивий (або належний) тому, що позначене основою твірного іменника [2: 204]. Досить часто за допомогою суфікса **-ськ-** (**-цьк-**, **-зьк-**) утворюються відносні прикметники від географічних назв. Розглядаючи відтопонімні похідні нарівні з іншими, можна зазначити, що морфонологічні моделі, які використовуються в обох випадках, та правила їхнього розподілу принципово не відрізняються. Проте необхідно зауважити, що похідні від невідмінюваних топонімів утворюють досить нестабільну систему, що відрізняється значною кількістю конкуруючих словотвірних моделей та відносною потенційністю таких утворень взагалі. У зв'язку із цим у даній роботі такі потенційні форми майже не враховувалися.

Виявлено 16 морфонологічних моделей, характерних для відсубстантивних основ прикметників іншомовного походження на **-ськ-** (1296): модель 1 (781; 60 %): **Io** (1 A) + **-ськ-**: експа́триáнт – експа́триáнтський, жу́рналiст – жу́рналiстський, мушкетéр – мушкетéрський; модель 2 (114; 22 %): **Io** (Уф, Нф, 4 A) + **-ськ-**: натура́лизм – натура́листський, об'єкти́вiст – об'єкти́вiстський, реформiзм – реформiстський; модель 3 (80; 15,5 %): **Io** (Уф, 1 A) + **-ськ-**: кабарди́нець – кабарди́нський, фа́біáнство – фа́біáнський, самаритя'нин – самаритя'нський; модель 4 (57; 11 %): **Io** (C–C, Ic, 1 A) + **-ськ-**: церко́вник – церко́вницький, грек – гре́цький, чаiвни́к – чаiвни́цький; модель 5 (49; 9,6 %): **Io** (C'–C, Уф, 1 A) + **-ськ-**: Македо́нія – македо́нський, консервато́рія – консервато́рський; модель 6 (48; 9,3 %): **Io** (C–C', Нф, 1 A) + **-ськ-**: фа́вн – фа́внiвський, трест – трéстiвський, фат – фа́тiвський; модель 7 (41; 8 %): **Io** (Ic, A ф, 1 A) + **-ськ-**: хака́с – хака́ський, францу́з – францу́зький, тунгу́с – тунгу́ський, Тунiс – тунiський; модель 8 (38; 7,4 %): **Io** (C–C', 1 A) + **-ськ-**: зоi'л – зоi'льський, фельдма́ршал – фельдма́ршальський; модель 9 (28; 5,4 %): **Io** (2 A) + **-ськ-**: Маври́кія – маври́кiйський, Ніге́рія – нігерiйський, а́рмія – армі́йський; модель 10 (25; 4,9 %): **Io** (Нф, 4 A) + **-ськ-**: сатана́ – сатани́нський, Спа́рта – спарта́нський, хан́ти – хантiйський; модель 11 (14; 2,7 %): **Io** (C–C', Нф, 4 A) + **-ськ-**: си́лу́р – си́лу́рiйський, умбри – умбрі́йський, Ма́льта – мальтiйський; модель 12 (7; 1,4 %): **Io** (Уф, 3 A) + **-ськ-**: епікуреiзм –

епікурійський, паназіатізм – паназіатський; модель 13 (4; 0,8 %): **Io** (Hc, 2 A) + **-ськ-**: *Чілі – чилійський, Токіо – токійський*; модель 14 (4; 0,8 %): **Io** (Ø–V, 1 A) + **-ськ-**: *бургомістр – бургомістерський, магістр – магістерський*; модель 15 (3; 0,6 %): **Io** (V–V, 2 A) + **-ськ-**: *поліція – поліцейський, міліція – міліційський*; модель 16 (3; 0,6 %): **Io** (Hc, 1 A) + **-ськ-**: *Сомалі – сомалійський, Самоа – самоанський*.

Досить поширеним суфіксом, залученим до словотвірного процесу відносних прикметників з іншомовними основами є суфікс **-ов(-ев-, -ев-)**. За допомогою даного суфікса від іменників – назв предметів утворюються відносні прикметники, що вказують на відношення до матеріалу або речовини [2: 204]. Комплексний аналіз зазначених морфологічних явищ дає можливість установити 8 морфологічних моделей характерних для словотворення ад’єктивних похідних від іншомовних основ за допомогою суфікса **-ов(-ев-, -ев-)** (1600): модель 1 (1495; 93,4 %): **Io** (1 A) + **-ов-**: *аванс – авансовий, аргон – аргонівий, юрта – юртовий*; модель 2 (51; 3,2 %): **Io** (C’–C, 1 A) + **-ев-**: *ваніль – ванілевий, гризайль – гризайлевий*; модель 3 (22; 1,4 %): **Io** (Iv, 1 A) + **-ов-**: *бароко – бароковий, індіго – індіговий*; модель 4 (14; 0,8 %): **Io** (4 A) + **-ов-**: *клей – клейовий, пай – пайовий*; модель 5 (7; 0,5 %): **Io** (2 A) + **-ев- (-ов-)**: *парча – парчевий, пошта – поштовий*; модель 6 (6; 0,4 %): **Io** (V–Ø, 2 A) + **-ов-**: *брелок – брелковий, вербунок – вербунковий*; модель 7 (3; 0,2 %): **Io** (C’–C, Уv, 2 A) + **-ов-**: *хімі – хімовий, джєрсі – джєрсєвий*; модель 8 (2; 0,1 %): **Io** (Уf, 1 A) + **-ов-**: *сфáгнум – сфáгновий, гнєтум – гнєтовий*.

Присвійні прикметники іншомовного походження, утворені за допомогою суфікса **-ів (-їв)**, мотивовані загальними назвами зі значенням особи. У системі суфіксів, що беруть участь у словотворенні від іншомовних основ, зазначений формант є одним із найменш продуктивних та непоширених. Установлення мотивувальних основ похідних прикметників даного типу відзначається прозорістю та чіткістю; дериваційний процес супроводжується єдиним морфологічним явищем – палаталізацією кінцевої приголосної фонемі мотивувальної основи іменника, наголос залишається незмінним. Таким чином, морфологічна модель, характерна для дериватів даного типу, має вигляд **Io** (C–C’, 1A) + **-ів-**: *ідол – ідолів, фараон – фараонів, тарантул – тарантулів, дракон – драконів*.

Прикметники із суфіксом **-абельн-** мають значення „той, що дає або придатний для того, що названо мотивувальним словом”: *комфортабельний, рентабельний, комунікабельний*; можуть бути мотивованими іменниками або дієслівними основами. Маємо три морфологічні моделі властиві основам похідних ад’єктивів із суфіксом **-абельн-** (19): модель 1 (12; 63 %): **Do** (У, 4A) + **-абельн-**: *транспортувати – транспортáбельний, оперувати – операбельний*; модель 2 (4; 21 %): **Io** (Уf, 4A) + **-абельн-**: *дисертація – дисертабельний, комунікація – комунікабельний*; модель 3 (3; 16 %): **Io** (4A) + **-абельн-**: *рента – рентабельний, комфóрт – комфóртабельний*.

Якісні прикметники, утворені за допомогою суфікса **-ист-**, мотивовані іменниковими основами іншомовного походження та мають значення „такий, що характеризується інтенсивним виявом ознаки відповідно до значення твірної основи” [3: 155]: *бас – басистий*. Деякі ад’єктиви мають дещо інше значення: „містить у собі назване твірною основою як компонент” [3: 157]: *бром – бромистий, йод – йодистий*. Дериваційний процес даних дериватів можуть супроводжувати такі морфологічні явища: усичення, чергування та модифікація наголосу. Тому морфологічні моделі, характерні для ад’єктивних дериватів із суфіксом **-ист-** (33), мають такий вигляд: модель 1 (18; 54, 5%): **Io** (1 A) + **-ист-**: *ятаган – ятаганистий*; модель 2 (12; 36,4 %): **Io** (4 A) + **-ист-**: *гóнор – гонорíстий, мýскул – мускулістий*; модель 3 (3; 9,1 %): **Io** (C’–C, Уf, 1 A) + **-ист-**: *ванáдій – ванáдистий, рутéній – рутéнистий*.

Зафіксовано також 9 присвійних прикметників іншомовного походження із суфіксом **-ач-**: *крокодил – крокодилячий*. Однак такі ад’єктиви досить часто переходять у відносні, тому їх називають присвійно-відносними [1: 124]. Встановлення мотивувальних основ дериватів зазначеного типу характеризується прозорістю та чіткістю; дериваційний процес супроводжується тільки палаталізацією кінцевої приголосної фонемі мотивувальної основи іменника, наголос залишається незмінним. Таким чином, морфологічна модель,

характерна для ад'єктивів даного типу, має такий вигляд **Io (C-C', IA) + -ач-**: акула – акулячий, фазан – фазанячий.

На підставі проведеного аналізу стає можливим узагальнення всіх морфонологічних явищ, які супроводжують дериваційний процес суфіксальних ад'єктивів іншомовного походження та встановлення морфонологічних класів зазначених дериватів.

Словотворення відсубстантивних суфіксальних ад'єктивів іншомовного походження відбувається згідно таких морфонологічних класів дериватів:

- 1) **МК-0** – „нульовий” (відсутність морфонологічних трансформацій) (4409): **Io (-н- (-ичн- (-ічн-), -альн- (-іальн-), -уальн-, -ивн-, -арн- (-ярн-), -орн-, -озн-, -ськ-, -ов- (-ев-, -єв-), -ист-)**: візитний, ферментаційний, мушкетерський, орденський, ятаганистий, аргоновий;
- 2) **МК-1** – „елементарний” (одна морфонологічна трансформація) (1867): **Io (У + Мн + Аф + Н + -н- (-ичн- (-ічн-), -альн- (-іальн-), -уальн-, -ивн-, -арн- (-ярн-), -орн-, -озн-), -ськ-, -ов- (-ев-, -єв-), -яч-, -ист-, -абельн-, -ів-)**: кімвальний, бурдючний, лакричний, ізокефальний, фантазійний, травестійний, мембранозний, фабіанський, зоільський, австрійський, бургомістерський, акулячий, мускулистий, рентабельний, фараонів, гризайлевий, індиговий, поштовий;
- 3) **МК-2** – „комплексний, двоплановий” (комплекс з двох морфонологічних трансформацій) (1212): **Io (У + Мн, Аф + Мн, Н + Мн, У + Аф, Аф + Н + -н- (-ичн-), -альн- (-іальн-), -уальн-, -ивн-, -арн- (-ярн-), -озн-), -ськ-, -ов- (-ев-, -єв-), -ист-, -абельн-)**: езотеричний, марочний, гетерономний, гемофільний, ватерпольний, кофейний, магматичний, гангліозний, бацілярний, емфатичний, імперський, хантійський, комунікательний, фатівський, маорійський, рутенистий, вербунковий;
- 3) **МК-3** – „комплексний триплановий” (комплекс з трьох морфонологічних трансформацій) (507): **Io (Аф + У + Мн, У + Н + Мн)**: ізотермний, геодезичний, генеративний, національний, скептичний, таламічний, реформістський, умбрійський, джерсовий.

Словотворення ж віддієслівних суфіксальних ад'єктивів іншомовного походження характеризується лише наявністю одного морфонологічного класу дериватів: **МК-2** – „комплексний, двоплановий” (12): **До (У + Мн + -абельн-)**: транспортбельний, презентбельний, дискутабельний, операбельний.

Таким чином, проаналізувавши морфонологічні особливості словотворення суфіксальних ад'єктивних похідних іншомовного походження, можна зробити такі висновки:

1. Дослідження зазначених особливостей дає можливість вивчити процес взаємоприспосовування мотивувальної іменникової основи та дериваційного форманта, для яких характерні такі види морфонологічних явищ, як модифікація наголосу, усічення, чергування, нарощення, інтерференція.
2. Найпоширенішим морфонологічними модифікаціями при словотворенні ад'єктивів від іншомовних основ є модифікація наголосу, усічення фонем та альтернація фонем.
3. Найпродуктивнішими морфонологічними класами відсубстантивних суфіксальних ад'єктивів іншомовного походження є „нульовий” (з відсутністю будь-яких морфонологічних трансформацій), „елементарний” (з наявністю одного з п'яти морфонологічних явищ), „комплексний, двоплановий” (з комплексом двох морфонологічних трансформацій) у співвідношенні 55,06 % – 23,32 % – 15,14 %.
4. Найпродуктивнішим і єдиним морфонологічним класом віддієслівних суфіксальних ад'єктивів іншомовного походження є „комплексний, двоплановий” – дериваційний процес супроводжується комплексом з двох морфонологічних трансформацій (усічення фіналі твірної основи і модифікації наголосу).

Таким чином, аналіз морфонологічних моделей і встановлення морфонологічних класів прикметників іншомовного походження, дає змогу описати морфонологічну структуру похідних ад'єктивів, дослідити механізм зазначених морфонологічних модифікацій і відповідно виразніше окреслити процес словотвірної та морфонологічної адаптації прикметників іншомовного походження.

Перспективу подальшого дослідження убачаємо у виробленні принципів опису морфонологічних класів дериватів іншомовного походження та систематизуванні основних морфонологічних характеристик дериваційного процесу від основ іншомовного походження.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

МК – морфологічний клас; Мн – модифікація наголосу;
 Аф – альтернація фонем; А – акцентна позиція; V – будь-яка голосна;
 С – будь-яка приголосна; У – усичення; І – інтерференція; Н – накладання;
 Іо – іменникова основа; До – діслівна основа.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія: підручник / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К.: Либідь, 1993. – 336 с.
2. Сучасна українська літературна мова. Морфологія [за ред. І. К. Білодіда]. – К.: Наук. думка, 1969. – 583 с.
3. Грищенко А. П. Прикметник в українській мові / А. П. Грищенко. – К.: Наук. думка, 1978. – 207 с.
4. Грот Я. К. Филологические изыскания. – [2-е изд.]. – Т. II. / Я. К. Грот. – СПб., 1876. – 460 с.
5. Словотвір сучасної української літературної мови / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: Наук. думка, 1979. – 408 с.
6. Чурсіна Л. В. Словотвірна валентність основ французького походження в сучасній українській літературній мові: дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди / Л. В. Чурсіна. – Х., 1998. – 190 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Зюзькіна – здобувач кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: словотвірна морфологія української мови.

СТРУКТУРНО – СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ СЛОВОСКЛАДАННЯ НА МАТЕРІАЛІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ТЕКСТІВ ІЗ ЕЛЕКТРОТЕХНІКИ

Юлія КАРАЧУН (Київ, Україна)

У статті розглядається процес словоскладання як домінуючий спосіб творення складних слів (іменників та прикметників) науково-технічної документації у підмові електротехніки, а також продуктивні моделі їх творення.

Ключові слова: словоскладання, складний термін, складнопохідний термін, науково-технічна документація, юкстапозити, слова композити, інтерфікс.

The article deals with the word building process as a main way of compound words' composition (nouns and adjectives) in scientific and technical documentation in the sublanguage of electrical engineering. Productive ways of compound words' creation are considered in this article.

Key words: word composition, compound word, compound derivative term, scientific and technical documentation, interfix.

Словоскладання є мовною універсалиєю і одним з найбільш древніх, продуктивних і активних способів творення слів у мові. Кожна мова має свої характерні особливості словоскладання, зумовлені специфікою організації всієї мовної системи. Розглянути, проаналізувати процес словоскладання в англійському мовознавстві як окремий самостійний та рівноправний спосіб словотворення, в ході якого утворюються складні слова є метою нашого дослідження. **Джерельною базою** слугували загальномовні та спеціальні словники різних типів, інструкції по експлуатації побутової техніки, наукова та навчальна література, робота проводилася на основі 800 складних термінологічних одиниць у даній підмові. Давайте розглянемо, що ж являє собою процес словоскладання.

Отже, **словоскладання** – “ спосіб словотворення дво- або кількакореневих похідних – юкстапозитів шляхом поєднання окремих слів чи словоформ. **Словоскладання** у сучасній англійській мові – це особливий та своєрідний спосіб творення слів, що характеризується певними комунікативними завданнями і функціями, які детермінують призначення, специфіку і місце складних слів у загальній системі мови. Цей тип словотвору вирізнявся своєю активністю ще в давньоанглійський період, але не втратив своєї продуктивності і на сучасному етапі розвитку англійської мови, про що свідчить значна кількість складних термінів. Композити постають одним з основних засобів економії у мові і мовленні, а знання найбільш частотних і продуктивних словотвірних моделей складних слів надає можливість збагатити словниковий запас мовця.

Розгляд складних слів з точки зору синтаксису є одним з головних напрямів дослідження у словоскладанні протягом декількох десятиліть. Безумовно, цей підхід має під собою вагоме наукове підґрунтя, але багато вчених звертають увагу на його вади.

Зокрема, О.Д. Мешков зауважує, що синтаксичне трактування словоскладання, тобто аксіоматичне приписування складним словам синтаксичних структур, які нібито неодмінно породжують їх і лежать у їх основі, не тільки не допомагає виявити характер смислової структури складного слова, часто спираючись на штучно складені структури, але й нерідко викривляє характер номінативної сторони слова. При синтаксичному трактуванні складного слова ігнорується особливий характер смислової структури складного слова – його імпліцитність і еліптичність – властивості, особливо характерні для англійського композита [9: 47].

О.С. Кубрякова вказує на основні недоліки синтаксичного підходу. Вона зазначає, що він приховує і стирає відмінності між складним словом і реченням, цей підхід не може описати обмежень на створення складних слів через нехтування нетотожністю функцій складного слова і речення. Крім того, реченням не притаманні функції субкатегоризації понять, означення нових реалій і граничної семантичної компресії у змалюванні деяких фактів, реалій та явищ, саме такими є функції складних слів [8: 19].

Словоскладання – це особливий не тільки за своєю структурою, але й за змістом спосіб номінації, який, у принципі, не зводиться до синтаксичних закономірностей, а й складні слова принципово не зводяться до словосполучень, синтагм та інших синтаксичних одиниць. Це, у свою чергу, слугує достатньою підставою для аналізу значення складного слова не тільки у термінах синтаксису, а й у термінах семантики. Розгляд складних слів з точки зору їх значення О.Д. Мешков називає семантико-зорієнтованим словоскладанням. Він вважає, що цей підхід повинен, в основному, бути спрямованим на вивчення формування складного слова в акті номінації та на вивчення смислової структури складного слова з усіма факторами, які визначають цю структуру [9: 31–32]. Ґрунтовно вивченням значення слів взагалі та значенням складних слів зокрема посідаються лінгвістична семантика і когнітивна лінгвістика.

Незважаючи на постійний інтерес вчених до проблем словоскладання, деякі питання і сьогодні залишаються невирішеними. Дискусійним питанням у класифікації за структурою безпосередньо складових у складному слові є проблема трактування складнопохідних слів як різновиду складних. Це питання належить до кола проблем, які не отримали однозначного розв'язання в англійській лексикології. На думку І.В. Арнольд, складнопохідні слова не належать до складних, оскільки один з компонентів складного слова не зустрічається як вільна форма, що не відповідає її визначенню складного слова, як такого, що складається щонайменше з двох основ, які зустрічаються у мові як незалежні форми [1: 46]. Деякі науковці вважають належність складнопохідного слова до класу складних слів доцільною та обґрунтованою. Так, наприклад, Л.С. Гончаренко зазначає, що утворення складнопохідної одиниці відбувається у результаті одночасної дії словоскладання і суфіксації [5: 30].

Вивчення композитів за особливостями їх морфемної та словотвірної будови дозволило виявити деякі властиві їм загальні риси, що стосуються будови слова, поєднання компонентів у ній, а також зв'язку різних типів складних слів із морфологічно співвіднесеними простими словами [12: 15]. **Словоскладання** – це орфологічне поєднання компонентів слова, що становлять складне ціле, оформлено як єдине ціле і має одну парадигму. Інакше кажучи, суфікси словозміни додаються до всього комплексу в цілому, а не до окремих його частин при утворенні тих чи інших форм.

Перш чим розглядати основні моделі творення складних іменників шляхом словоскладання вважаємо за потрібне звернути увагу на поняття «складний термін» для того, щоб краще розібратися у його структурних особливостях. Існує декілька визначень цього поняття.

Складний термін – це специфічна одиниця, що визначається особливими морфемними і дериваційними характеристиками. До складу композита входить не менше двох основ, які залежно від своїх морфологічних ознак вступають до особливих стосунків. Основи композитів несуть, переважно, денотативне значення, а їх комбінативне сполучення складає умови для мінімального оточення, що визначає композит і забезпечує його існування. **Складні терміни** – це одиниці, які складаються з двох слів і пишуться разом або через дефіс [10: 35]. **Складний термін** – це нейтральне слово чи словосполучення, яке вживається для

точного вираження понять, явищ та назв предметів певної галузі науки та техніки [12: 15]. **Складні терміни** являють собою стале словосполучення, за яким закріплене певне термінологічне значення, наприклад: *traffic-control computer* – комп'ютер для керування дорожнім рухом; *vacuum-brake cylinder* – циліндр вакуумного гальма. Переважна більшість термінів становлять препозитивні атрибутивні словосполучення, тобто такі словосполучення, де є означення і означуваний компонент і означення займає в словосполученні початкову позицію [2: 55]. **Складний термін** – це слово або сполучення двох чи більше основ іменників, що збігаються з формами, які надані в словниках [11: 115]. **Складні терміни** – це слова утворені додаванням основ, наприклад: *keyboard*. О.Д. Мешков зазначає, що **складний термін** – це лексична одиниця утворена із двох чи більше основ шляхом складання, яка виділяється в своїй мові на основі своєї цілісності. Виходячи із цього можна сказати, що складний термін як слово складається із двох чи більше вільних морфем, характеризується своєю неподільністю та розкриває спеціальне поняття певної терміносистеми [9: 47]. **Складні слова** – це похідні, що утворилися поєднанням кількох основ у цілісну лексичну одиницю.

Розглянемо вище означені явища крізь призму процесів словотвірної номінації на прикладі складних термінів підмови електротехніки. У сучасній англійській мові словоскладання найбільшою мірою характерно для деривації іменників і в найменшій – для прислівників, дієслів і службових частин мови.

Є.А. Василевська поділяє складні термінологічні одиниці за частиномовною ознакою (за твірною основою). За цією класифікацією дослідниця визначає такі основні дериваційні типи складних термінів [3].

Перший тип. Складні слова, утворені внаслідок поєднання двох іменникових основ – **auto-**, що становлять **44** термінологічні одиниці, **electro-**, становлять **34** одиниці, – **radio-**, відповідають **9** одиницям, **-tele-**, налічують **7**. Друга частина складного слова може ускладнюватися суфіксом або вживатися як самостійне слово: *electroconverter* (електроконвертер), *autoclimator* (автокліматор), *autoswitch* (автовмикач), *autotimer* (автомтаймер), *radiotransformator* (радіотрансформатор), *teleprocessor* (теменпроцесор).

Другий тип. Складні іменники, які утворені поєднанням числівникової та іменникової основ. Це терміни на позначення назв нових машин, механізмів, приладів. Основи термінів поєднуються інтерфіксом, причому основа ускладнена префіксом – **poly-** (**29**), – **mono-** (**56**): *polymetal* (поліметал), *monobasic* (однофазний), *monorail* (монорейка).

Третій тип. Сюди входить значна кількість термінів, що утворюються за допомогою запозичених основ типу: **-ultra-** (**45**), **-multi-** (**34**), **-micro-** (**56**), **-macro-** (**43**): *micromotor* (мікромотор), *macroassembler* (макроасамблер), *macrochain* (макроланюг), *macrogenerator* (макрогенератор), *multiresonator* (мультирезонатор), *multiboard* (багатоярусна плата), *ultracapacitor* (ультраконденсатор), *ultrafilter* (ультрафільтр).

В свою чергу Н.Ф. Клименко дає свою класифікацію за способом поєднання основ складних слів і поділяє всі моделі словотвору на основні та другорядні. Порядок основ у композитах основних моделей словотвору може бути такий [6;7; 156-121]:

– **прикметник + іменник**: *flat-conductor*, *fuel-filter*, *battery-discharger*, *turbo-compressor*, *free-piston*, *fuel-injection*, *brush-holder*.

– **дієслово + іменник**: *flywheel*, *fix-head*, *charge-storage*, *crankshaft*.

– **іменник + іменник**: *junction-field*, *transistor-amplifier*, *circuit-breaker*, *step-voltage*, *laser-diode*.

– **іменник + дієприкметник**: *valve-grinding*, *cold-starting*, *engine-cooling*.

– **прикметник + прикметник**: *aluminum-steel*, *automatic-manual*, *speaking-reversal*.

– **числівник + дієприкметник**: *six-numbered*, *double-based*, *single-sided*.

Прокласифікувавши **500** складних термінологічних одиниць за даними моделями ми дійшли до висновку, що найпродуктивнішою є модель поєднання «іменник+іменник», дана група налічує **156** термінологічних одиниць, в свою чергу найменшою є група поєднання «числівник + дієприкметник», їх кількість становить **34** термінологічні одиниці.

Вельми значущою є класифікація складних слів за моделями словоскладання у сучасній англійській мові. На думку Гончаренко Л.С. та Кириченко Г.С. складнопохідні слова є

різновидом складних термінологічних одиниць, саме тому, скориставшись даним твердженням, розглянемо та проаналізуємо процес творення складних і складнопохідних іменників, прикметників в галузі електротехніки за словотвірними моделями, визначимо основні, продуктивні моделі їх творення. Але, вважаємо за потрібне зазначити, що складно похідне слово утворюється шляхом поєднання двох основ із додаванням суфіксів на позначення дії, особи, предмету. Класифікація за моделями словоскладання включає наступні способи творення складних іменників [5]:

n + n – *database, keyboard*; **a + n** – *blemish-screen*; **v + n** – *flywheel, password*, **prep + v** – *outcome, input, output, uplink*; **prep + n** – *onlooker*; **num + n** – *two-step, four-layer*; **v + adv** – *standstill* [11].

В свою чергу, моделями творення складнопохідних іменників є такі:

(V + prt) + prt – *hold-up, lay-off, set-up, add-on (device)*; **(V +-er) + prt** – *looker-on, passerby*; **(V +-ing) + prt** – *summing-up, warming-up*; **(Num + n) +-er** – *four-wheeler* [15].

Складні прикметники класифікуються за наступними моделями:

adj + n – *serial cable (number); command-line (interface)*; **n + part I** – *interference causing (equipment)*; **part II + prep** – *standby (mode)*; **prt + part I** – *incoming*; **a + a** – *electro-physical (equipment)*; **a + adv** – *nearby*; **n + (v +-ing)** – *number-increasing*; **v + n** – *touch-pad*; **adv + (v +-ing)** – *far-looking* [13].

Моделями творення складнопохідних прикметників є наступні: **(a + n) +-ed** – *simple-integrated (circuit)*; **(n + n) +-ed** – *screen – remoted control*; **(num + n) +-ed** – *four-footed*; **(adv + n) +-ed** – *down-controlled (system)*[29].

Складні слова також класифікуються з точки зору способів поєднання композитів. Це просте приєднання однієї складової частини до іншої, вище розглянутий метод словоскладання, а також об'єднання складових частин за допомогою поєднуючого елемента. Більшість складних слів, що утворені шляхом простого приєднання основ, пишуться через дефіс. Так, наприклад: *high-voltage/electro-physical equipment*. Як наслідок широкого вживання частина цих слів пишеться разом: *software, mailbox*. Незначна частина складних слів має поєднуючий елемент. Функцію такого елемента можуть виконувати окремі голосні, частіше прийменники та сполучники: *digital-to-analog, dual-in-line, ready-to-use* [6;7; 83-105].

Таким чином, дана стаття розглядає основні продуктивні моделі поєднання основ складних термінологічних одиниць у підмові електротехніки на матеріалі іменників та прикметників англійської мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике: учебное пособие. – М. Высш. школа, 2002. – 140 с.
2. Барцель А.В. Значение технологической культуры и технологической культуры и техноэтики // Вестник высшей школы, Ж., 1999., – №12. – С. 54-58.
3. Василевская Е.А. Словосложение в русском языке. – М.: Высшая школа, 2002.
4. Глумов В.И. Структурно-семантическая организация составных терминов русского и английского языков (на материале текстов по вычислительной технике и программированию): автореф. дис. ... канд. фил. наук. – Ленинград, 2003. – 22 с.
5. Гончаренко Л.С. Структура складних іменників у контексті семантичного синтаксису // Мовознавство. – 1999. – №3. – С. 27–34.
6. Клименко Н.Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. – К.: Наукова думка, 2000. – 251 с.
7. Клименко Н.Ф. Осново- і словоскладання у процесах номінації сучасної української мови // Українська мова. – 2003. – № 3-4. – С. 83–105.
8. Кубрякова Е.С. Об относительно связанных (относительно свободных) морфемах языка. – ВЯ, 1984. – №1. – С.17-23.
9. Мешков О.Д. Словообразование современного английского языка. – М.: Наука, 1999. – 245 с.
10. Пронина Р.Ф. Перевод английской научно-технической литературы. – М.: Высш. школа, 2006. – 175 с.
11. Пумпянский А.Л. Введение в практику перевода научной и технической литературы на английский язык / А.Л. Пумпянский. – М.: Наука, 2000. – 304 с.
12. Сухенко К. М. Лексичні проблеми перекладу. – Київ. Нац. Універ. Ім.Тараса Шевченка, 2002. – 87 с.
13. Новый англо-український словник=Modern English-Ukrainian Dictionary: Понад 160 000 слів та словосполучень/ Склад М.І.Балла. – 4-е вид. випр. та доп. – К.: Видавничий дім „Чумацький шлях”, 2007. – 668 с.
14. EA Guidelines on the Determination of Pitch Diameter of Parallel Thread Gauges by Mechanical Probing
15. Installation Guide: Internal PCI Modem with Fax and Voice Mail
16. Instruction manual to hairdryer “Saturn”
17. Instruction manual: Baby Control Camera
18. Instruction manual: Wireless Microphone System
19. Instruction manual: Wireless System
20. Instruction to oil heater “Scarlet”

21. LCD Monitor SyncMaster T200HD/T220HD/T240HD/T260HD. User manualHP printer limited warranty statement
22. Operation Manual: EBSL Baby & Electronic Digital Bench Scale
23. Technical instructions: P11 FILTRATION UNIT
24. User Guide and Owner Manual: Philips Clean Air System
25. User's Guide: Color Laser Printer CLP-310 Series
26. User's Guide: K7VTA3 Processor
27. User Manual: ZANUSSI FL828
28. User Manual: 3 DVD Mini Component System With USB Host DVD/CD/MP3-CD/CD-R/RW Playback
29. User's Manual: 16 Channel Digital Video Recorder
30. User's Manual: AM440/440D Compact Mixers
31. User's Manual: The HP Deskjet 3740 series printer
32. User's Manual: print device LEXMARK Z600 series

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Карачун – викладач кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови Національного технічного університету України «Київського політехнічного інституту».

Наукові інтереси: структура і семантика слів, у тому числі складних слів англомовного та україномовного науково-технічного дискурсу у підмові електротехніки, їх семантичний, прагматичний та перекладацький аспекти.

АГЕНТИВНІ ДЕРИВАТИВИ В АВТОРСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Василь МАРКУ (Чернівці, Україна)

У статті досліджуються проблеми класифікації агентивних суфіксів відповідно до твірної основи, з якою вони сполучаються та класифікація агентивних деривативів з формантом –er відповідно до концептуальних кластерів.

Ключові слова: агентивний суфікс, концептуальний кластер, дискурс, девербальний іменник, деномінальний іменник, афікс, номінація.

The article focuses on the investigation of problems related to the agentive suffix classification according to the formation basis and the classification of derivatives with formant –er due to the conceptual clusters.

Key words: an agentive suffix, a conceptual cluster, the discourse, deverbial noun, denominal noun, affix and the nomination.

Дослідження останніх років характеризуються застосуванням антропоцентричного підходу щодо вивчення мовних елементів. Область дослідження, в яких використовується даний підхід, різноманітна: від розгляду принципів, пов'язаних із з'ясуванням специфіки ціннісної картини світу певної лінгвокультури, передусім англомовної, яка відображена у працях Л.Ф.Омельченко, М.М.Полюжина, Г.І.Приходько, відображення принципів номінації та вторинної номінації, до з'ясування принципів вживання та реалізації агентивних суфіксів у різних типах дискурсу [7: 55], [6: 40].

Агентивні деривативи в авторському дискурсі – тема даної статті.

Мета даної статті полягає у виокремленні агентивних номінативних одиниць із формантами –er, –og, –ist, –ee у жанрі фентезі сучасної англійської мови.

Досягнення поставленої мети потребує вирішення наступних завдань:

- 1) здійснити вибірку деривативів, які містять у своєму складі агентивні суфікси;
- 2) дослідити агентивні деривативи за наступними критеріями:
 - а) відповідно до твірної основи, з якою сполучається агентивний суфікс;
 - б) в залежності від лсг до складу якої входять деривативи з агентивними суфіксами;
 - в) за концептуальними кластерами;

Об'єкт дослідження становлять номінативні одиниці з агентивними суфіксами у жанрі фентезі.

Предметом даної статті є агентивні суфікси, представлені у жанрі фентезі.

Матеріалом для даної роботи послужили 250 номінативних одиниць із формантом на позначення концепту діяча, вилучених методом суцільної вибірки з творів жанру фентезі, таких як «Хроніки Нарнії» К.С. Люїса та «Володар пернів» Дж. Толкієна.

Агентивні суфікси разом з твірними основами утворюють деривативи, які об'єднуються у наступні групи номінативних одиниць:

- 1) **девербальні іменники**, які вважаються деривативними іменними лексичними одиницями, утвореними від девербальних основ за допомогою відповідних суфіксів (trade → trader), speculate → (speculator), (employ → employee).

2) агентивні суфікси вживаються також і у складі **деномінальних іменників**, тобто вважається іменником, який утворений від іменника за допомогою суфікса. Суфіксами з агентивним значенням виступають суфікси -ist (pianist) та -ess (mistress, waitress). Дерираційний афікс -ist може виступати як деномінальний суфікс, брати участь у творенні іменників (piano + -ist → pianist) так і девербальний, тобто бере участь у творенні іменних одиниць з дієслівними основами (type → typist) [2: 20-58], [8,9].

Таблиця 1. Семантична класифікація агентивних суфіксів у жанрі фентезі

Агентивний суфікс	Приклад	Кількість
девербальний іменник	-er, -or	143 одиниці
деномінальний іменник	-ment, -ist	59 одиниць

Пояснення до таблиці

Згідно з даною таблицею агентивні суфікси -er, -or беруть участь у творенні девербальних іменників, кількість яких у жанрі фентезі становить 143 одиниці, тоді як агентивні афікси -ment, -ist формують деномінальні іменники, яких знаходимо 59 одиниць у жанрі фентезі.

Жанр фентезі виник на початку ХХ століття, проте природа “фентезі” сягає світу середньовічних легенд, епічних оповідей і міфології [1: 197].

Світ фентезі спочатку виник як паралельний буденному буттю людства, так з’явилися «Середзем’я» Толкієна, «Нарнія» Клайва Льюїса [8,9].

Мешканці цих світів або чоловік, що потрапляє у складні ситуації, які вимагають не тільки здійснення мужніх дій і героїчних вчинків, але, перш за все, жорсткого етичного вибору.

Зародженню та бурхливому розвитку жанру завдячує талановитим творам фантастів Роберту Говарду та Джону Роналду Руелу Толкієну [8, 9].

Джон Рональд Руел Толкієн – людина, що створила жанр фентезі в тому вигляді, в якому ми знаємо його сьогодні. Він дав уявлення про ельфів, гномів, магів і багатьох інших істотам, які сьогодні вважаються загальноприйнятими для даного жанру.

За своє довге життя Толкієн створив прекрасний світ, повний чарівництва і гуманізму. Будучи гуманістом, до глибини душі, Толкієн відкинув всяку думку про помсту або навіть про справедливу, але жорстоку кару.

Така позиція обумовлена релігійним вихованням з дитинства, яка поряд з любов’ю до природи займає величезне місце в роботах Толкієна і є для нього головним життєтворним початком, що робить його твори популярними не тільки серед дітей, а й дорослих.

Проте не взірцеве виховання чи прищеплення високих норм моралі робить його відомим, а ідея вирішальної ролі особи в історії.

У своїх творах Толкієн піднімає глибокі філософські проблеми та ідеї, гуманізму. Письменник виклав їх у такій формі, щоб вони були легкі для розуміння і доступні саме молоді. Йому вдалося донести свої думки до молодих людей декількох поколінь всього світу краще, ніж будь-якому іншому письменникові-фантасту [8].

Для Толкієна притаманне вживання певних мовних елементів на позначення видуманих, міфічних персонажів (fawn). Увагу привертає той факт, яка лексика вживається у його творах. Це та багато іншого становить авторський дискурс, що являє собою особливості авторського стилю. Кожний автор робить свій внесок у розвитку дискурсу, формуючи своєрідний авторський дискурс, що стосується й жанру фентезі [6: 40].

Авторський дискурс – особливе сполучення ідей, концепцій творця, відображення його світогляду, образного бачення світу та мислення, взаємодія відтвореної реальності з істинною індивідуальністю автора.

На думку А. Н. Вежбицької, авторський дискурс впливає засобами художнього слова через систему образів на розум, почуття та волю читачів, формує ідейні переконання, моральні якості й естетичні смаки. Авторський дискурс являє собою комплекс мовних елементів, які об’єднуються парадигматичними та синтагматичними зв’язками. Мовні елементи в авторському дискурсі характеризуються певними особливостями серед яких час, коли був написаний твір, та вибір тих лінгвістичних засобів, за допомогою яких автор

передає читачеві необхідну інформацію, пов'язану з героями чи іншими подіями у творі посідає одне з головних місць [5: 9].

Для кожного автора характерне вживання лексичних елементів, які відносяться до певної лексико-семантичної групи. Лексико-семантична група – сукупність мовних одиниць об'єднаних спільністю теми [1: 27]. У жанрі фентезі ми знаходимо наступні лексико-семантичні групи агентивних деривативів:

1) на позначення, знарядь праці або технічні, військові терміни та транспорт: *boiler, clinker, evaporator, spear-thrower, pointer, exhauster, air-mechanic, steamer, muffler, commander, battle-order*;

2) У жанрі фентезі також представлена лексико-семантична група слів, які пов'язані з **медичною галуззю**: *therapist, doctor, pharmacist, dispenser*.

3) семантична **група професій та слів, пов'язаних з людською діяльністю**: *housekeeper, gamekeeper, kidnapper, magician, dependent, reader, smelter, trader, worker, witchfinder, newcomer, picker, breaker, driver, leader, tamer, traveler, feeder, witchdoctor, maker, springer, follower, writer, attendant, repeater, treasurer, pointsman, assayer, assaulter, air-fighter, reckoner, sailor, onlooker, protector, keeper, futurist, tram-driver, player, spearman, foeman, defender, strikebreaker, striker, oppressor, air—monger, winner, claimant, marauder, suppliant, counterman, goalkeeper, agitator, watcher, overseer, destructor, miller, explorer, councilor, councilman, counselor, beemaster,, driver, jeweler, trader, hunter, skipper, assailant, slayer, executor, subscriber, flyfinisher, occupant, seeker, picklock, workman, pickpocket, sniper, greenhorn, sensation-monger, leg-bail, drawer* [8], [9].

Дані деривативи, які вживаються у творі Дж. Толкієна «The Lord of the rings» та «Chronicles of Narnia», містять агентивні суфікси, що представлені у наступній таблиці.

Таблиця 2. Частотність вживання агентивних деривативів у жанрі фентезі

Агентивний суфікс	The Lord of the Rings	Chronicles of Narnia
-er	26 одиниць	30 одиниць
-or	52 одиниці	48 одиниць
-ist	15 одиниць	10 одиниць
-ee	10 одиниць	7 одиниць

Згідно з даною таблицею, агентивні деривативи творів «The Lord of the Rings» та «Chronicles of Narnia» утворені за допомогою наступних агентивних суфіксів:

-er – 56 одиниць, *painter*.

-or – 100 одиниці, *director*.

-ist – 25 одиниць.

-ee – 17 одиниць.

Дослідження агентивних суфіксів відбувається не лише відповідно до твірної основи, з якою вони сполучаються, а й лексико-семантичної групи деривативів, до складу якої вони входять.

Наступна класифікація агентивних суфіксів пов'язана з розвитком когнітивної лінгвістики: класифікація за концептуальними кластерами, запропонованою С.А.Жаботинською, за якою всі деривативи з агентивними суфіксами можуть бути розділені за наступні концептуальні кластери [3: 152]:

1. Деривативи з агентивним формантом -er на позначення людей, що виконують будь-яку конкретну дію, обмежену або необмежену в часі: *scripture-reader, book-hunter*.

2. Деривативи з агентивним формантом -er на позначення осіб-носіїв певних якостей: *whole-hogger, bridgebuilder*.

3. Деривативи з агентивним формантом -er на позначення діячів, що здійснюють певний вид діяльності: *landscape-painter, fruit-picker, park-keeper*.

4. Деривативи з агентивним формантом -er на позначення осіб, що належать до певних соціальних груп, проживають у тій чи іншій країні, місцевості: *West-Ender, Lowlander, New-Yorker*.

5. Деривативи з агентивним формантом на позначення осіб зі своїми суспільними та загальнокультурними поглядами: *party-liner, backbencher* [3: 146-158].

Таблиця 3. Реалізація деривативів з агентивним формантом – er у жанрі фентезі

агентивні суфікси на позначення особи, яка виконує певну дію	агентивні суфікси на позначення осіб носіїв певних якостей	агентивні суфікси на позначення приналежності до певних груп	агентивні суфікси на позначення діячів	агентивні суфікси на позначення суспільних поглядів
-er book-hunter	bridgebuilder	West-Ender	fruit-picker	party-liner

Пояснення до таблиці

Згідно з даною таблицею, агентивні деривативи з формантом – er жанру фентезі можуть використовуватися для:

- 1) позначення особи, яка виконує певну дію
- 2) позначення осіб носіїв певних якостей
- 3) позначення приналежності до певних груп
- 4) позначення діячів
- 5) позначення суспільних поглядів

Агентивний суфікс – er може використовуватися не лише на позначення виконавця дії, як наприклад у слові «driver», але й на позначення приналежності до певних груп, на позначення особи, яка виконує певну дію, тобто йому притаманна подвійна семантична природа, дослідження якої є пріоритетом в майбутньому, що сприятиме повнішому дослідженню агентивних суфіксів.

Дослідження агентивних суфіксів сприяє не лише кращому вивченню словотвору, але й використовується для аналізу авторського дискурсу, що дозволяє знайти спільні та відмінні риси між творами одного жанру, з одного боку, та дає змогу знайти своєрідні засоби, які використовує автор для впливу на читача, з іншого.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка / И.В. Арнольд // Л.: Просвещение, 1973. — 304 с.
2. Арутюнова Н.Д. Диалогическая модальность и явление цитации / Н.Д. Арутюнова // Человеческий фактор в языке. Коммуникация, модальность, дейксис (Глава 3). М.: Наука, 1992. – 281 с.
3. Жаботинська С.А. Теория номинации: когнитивный ракурс / С.А. Жаботинська // Вестник МГЛУ. – Вып. 478: лексика в разных типах дискурса. – М.: МГЛУ, 2003. – С.145-164.
4. Караулов Ю. Н., Петров В. В. От грамматики текста к когнитивной теории дискурса: вступ, статья / Ю. Н. Караулов, В. В. Петров // Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация. М.: Прогресс, 1989. 312 с.
5. Кубрякова Е.С. О когнитивной лингвистике и семантике термина «когнитивный» / Е.С. Кубрякова // Вестник ВГУ. Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2001. – № 1. -С.4-10.
6. Степанов Ю.С. Альтернативный мир, Дискурс, Факт и принцип Причинности Текст. / Ю.С. Степанов // Язык и наука конца 20 века: Сб. статей. М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1995. – С. 35-73.
7. Селиванова Е.А. Когнитивная ономастология. Монография. / Е.А. Селиванова // К.: Фосоциоцентр, 2000. – 448 с.
8. Tolkien J.R.R. The Lord of the Rings / J.R.R. Tolkien – Croydon: Penguin Popular Classics, 2011. – 327 p.
9. Lewis C.S. The Chronicles of Narnia / C.S. Lewis – Croydon: Penguin Popular Classics, 2008. – 109 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Василь Марку – асистент кафедри сучасних європейських мов Буковинського державного фінансово-економічного університету.

Наукові інтереси: агентивні суфікси, дериватологія, дискурс, типологія дискурсу, деривативи з агентивними суфіксами в типології дискурсу.

ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМНО-СТРУКТУРНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СЛОВОТВОРУ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Людмила ЧУМАК (Житомир, Україна)

У статті розглядаються визначальні принципи системно-структурної організації мови. Висвітлено основні поза- та внутрішньомовні чинники розвитку мовної системи. Проаналізовано системно-структурну організацію словотвору сучасної англійської мови.

Ключові слова: системна організація мови, словотвір, позамовні чинники, внутрішньомовні чинники, поліфункціональність, ієрархічна оформленість одиниць мови, процеси деривації.

The article deals with the determinative principles of system-structural organization of the language. The main extra- and intralingual factors of the development of the language system are described. The system-structural organization of modern English word-formation is analyzed.

Key words: system organization of the language, word-formation, extralingual factors, intralingual factors, polyfunctionalism, hierarchic image of the language units, derivation processes.

Задоволення потреб людини, пов'язані з розвитком її пізнавальної діяльності, еволюції її сприйняття, визнаються рушійною силою розвитку мови. Розуміння природи взаємодії людини з навколишнім середовищем допомагає наблизитись до розуміння людської свідомості та природи тих системних зв'язків, які знаходять своє відображення в мові. Переваги погляду на об'єктивний світ з позиції системного підходу, як одного з основоположних методологічних принципів сучасної науки, уможливує формулювати, розглядати, вивчати, розв'язувати задачі, пов'язані з одержанням, зберіганням, передачею та перетворенням інформації.

Актуальність вибору проблеми визначається необхідністю комплексного аналізу тенденцій розвитку шляхів та збагачення сучасної англійської мови.

Об'єктом дослідження обрано систему словотвору сучасної англійської мови. Аналіз динаміки процесів деривації в системі сучасної англійської мови визначено предметом даної статті.

Мета роботи полягає в теоретичному обґрунтуванні питань виявлення особливостей системно-структурної організації мови загалом та словотвору сучасної англійської мови зокрема. Для досягнення цієї мети постає необхідність розв'язання таких завдань: розкрити суть організації мовної системи в процесі розвитку сучасної англійської мови; розглянути умови, що зумовлюють механізм взаємодії елементів лексичної системи; проаналізувати реалізацію особливостей процесів деривації в системі сучасної англійської мови.

Шляхи розширення та збагачення словникового складу сучасної англійської мови поставали предметом дослідження в працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених (І.В. Андрусак 2003; Р. Барнхарт 1995; М.В. Белозьоров 2002; О.Л. Гармаш 2005, 2009, 2012; Дж. Ейто 1990, 1999, 2001; С.М. Єнікєєва 1999, 2006; Ю.О. Жлуктенко 1981; В.І. Заботкіна 1989, 1991, 2009; Ю.А. Зацний 1999, 2008; Н.Г. Іщенко 2010; А.Е. Левицький 1999, 2001, 2009; Л.Ф. Омельченко 1981; М.М. Полюжин 1999, 2004; О.В. Ребрій 1999; Т.М. Сакал 2004 тощо).

З поняттям системи в мові «пов'язуються форми руху мовної матерії, структурні рівні її організації, окремі цілісні об'єкти всередині структурних рівнів, різні аспекти», що описують ці об'єкти [24: 109]. У зв'язку із цим, лінгвісти наголошують на достатньо глибокому вивченні розвитку сучасної англійської мови у різних площинах: як окремого етапу і як моделі відображення дійсності [25; 26; 27].

Ефективне функціонування мови нерозривно пов'язується з поняттям самодостатньої системи у всіх її видах і сферах мовленнєвої діяльності. Відомо, що можливість функціонування якогось об'єкту «виходить з факту його системного положення < і, разом з тим,> зумовлює положення даного об'єкта в системі, що і визначає внутрішню будову всієї системи в цілому» [24: 109]. Тому постійні процеси розвитку мови, збагачення та вдосконалення її ресурсів та засобів є невід'ємною частиною функціональності мови. Такі процеси відбуваються на всіх її рівнях, хоча ступінь впливу на різнорівневі одиниці, інтенсивність та швидкість перебігу системно-структурних змін у різних підсистемах мови є різними як у кількісному, так і якісному розумінні.

Лексичне багатство англійської мови якраз і свідчить про тенденції, що відбуваються в системі мови. Передумовою лінгвістичного дослідження системи словникового складу сучасної англійської мови є системне розуміння лінгвістичних фактів у цілому та формально-семантичних зв'язків у лексиці мови зокрема, що, у свою чергу, досліджує «утворення одного слова або значення від іншого і визначає функції слова «бути дериватором» і «бути дериватом»» [14: 5]. Сучасний рівень розвитку лексикологічної науки ґрунтується на вивченні питань системної організації словникового складу мови та слова як основної одиниці мови.

Словниковий склад мови становить собою складну систему, яка виникла в процесі багатовікового історичного розвитку та характеризується системністю,

поліфункціональністю, варіативністю, діяхронічною мінливістю, здатністю до перетворювань на всіх рівнях його мовної структури [3: 145]. Складність мовної системи демонструє, з одного боку, подібність елементів за своєю суттю й зовнішніми ознаками та їх виявом, а з іншого боку, їх відмінність. Основу поняття значущості системи створюють тотожності і відмінності у сукупності, у взаємодії одних з одним як єдине ціле.

Відомо, що системи розрізняються між собою низкою властивостей: стабільністю, спроможністю включати у свій склад нові елементи, складністю будови, мірою організованості елементів тощо. Як зазначають учені, будь-яка система існує за наявності між складовими частинами певних відношень, що зв'язують ці частини в єдине ціле. Згідно з теорією Ф. де Соссюра, елементи мовної системи не мають ніяких індивідуальних властивостей поза цілим і «значимість одного елемента впливає через одночасну наявність інших» [21: 147].

У цьому зв'язку, вчені вказують на виявлення механізму взаємодії об'єктів у мовній системі, що розуміється як «активний, взаємоспямований зв'язок між об'єктами, елементами системи» [1: 4]. Взаємодія елементів лексичної системи визначається позамовними та внутрішньомовними чинниками. Серед останніх у науковій літературі виділяють: «а) системність мови, що ґрунтується на взаємозалежності її елементів; б) тенденцію до ускладнення, урізноманітнення мовної структури; в) тенденцію до інтеграції, яка виявляється водночас з тенденцією до диференціації елементів мови; г) принцип економії мовної енергії, лінгвальних засобів (використання однослівних найменувань замість описових зворотів, конденсація, усічення слів, різні типи аббревіації, скорочень); г) надання переваги експресивним мовним формам; д) дія аналогічних тенденцій тощо» [22: 7].

Лексико-семантична система англійської мови будується за принципом, який можна схарактеризувати як лінгвальну стабільність, що має конкретні суттєві ознаки. Так, у мовній практиці нова лексика, за своїми кількісними показниками, значно поступається узуальній. Тому, для передбачення перспектив розвитку певної інновації, особливої уваги потребує аналіз характеру взаємодії, взаємозв'язку інновації з іншими лексемами в межах системи мови та комунікативних можливостей у сукупності, які і гарантують її мовну стійкість.

Творення вторинних номінативних знаків зі статусом слова зумовлюється, перш за все, потребою комунікативної необхідності. По-друге, лінгвальна стабільність забезпечує регулювання лінгвальних контактів і запозичень. Дослідники зазначають, що процес усталення певної інновації проходить в декілька етапів: «з'ясування її активності й значущості в процесах номінації та комунікації, відповідності чинним мовним нормам, виявлення чинників, які сприяють її стабілізації, і, нарешті, лексикографічну фіксацію» [15: 3]. Лінгвальна стабільність тієї чи іншої інновації зумовлюється «семантичною стійкістю», «чіткістю значенневих меж» [22: 6], що уможливорює відтворення інновації «поза первісним контекстом» [13: 7].

Поняття «стабільність» узгоджується з поняттям «природна мінливість», яка властива мові як соціальному явищу історичного характеру. Безперечно, це пояснюється тим, що принцип системності лексики, як і усєї мовної системи, максимально виявляється у її відкритості та динамізмі, оскільки відкритою вважається та система, «яка дозволяє як вилучати з її складу, так і включати до нього нові елементи, при чому подібні зміни не заважають системі виконувати своє призначення» [19: 144]. У свою чергу, відкритість асоціюється із рівнем (станом) відношень системи з оточенням, можливістю вільного багатостороннього обміну її складових, інформації. Відкритість є наслідком як екстралінгвальних, так і інтралінгвальних стимулів розвитку мовної системи. Лексика миттєво реагує на всі зміни об'єктивної реальності – приймає їх чи відкидає.

Слово як «найменша самостійна і вільно відтворювана в мовленні відокремлено оформлена значима одиниця мови», яка співвідноситься з пізнаним і вицленованим окремим елементом дійсності, використовується для побудови успішної комунікації, є засобом реалізації намірів і цілей для пізнання та перетворення реалій життя». Слова створюють природну знакову систему, яка розвивається та змінюється разом із людиною, її творцем і носієм [20: 298].

Як слушно зауважує Ю.О. Жлуктенко, розвиток словникового складу зумовлюється тим, що «він у своєму існуючому стані ніколи не може відбити всю безмежність людського досвіду, безмежність навколишнього світу» [11: 126]. Лексичний склад мови постійно і безперервно розвивається та вдосконалюється. Досліджуючи мовну систему сучасної англійської мови, лінгвісти неминуче натрапляють на факт етимологічної неоднорідності, на існування у словниковому складі найрізноманітніших за походженням слів.

Передусім це пояснюється соціальними параметрами, тобто особливостями розвитку суспільства. Мова існує тільки у суспільстві, і носії мови мають політичні, суспільні, культурні зв'язки з носіями інших мов. Розвиток словникового складу якраз і відбиває «процеси пристосування мовної системи до нових потреб комунікації у зв'язку з ускладненням позамовного середовища» [12: 3]. Ця специфічна риса лексико-семантичної підсистеми пояснюється тим, що лексика є тією ділянкою мови, «яка пов'язує мову з об'єктивною дійсністю, із суспільством» [13: 45]. Нові реалії XXI сторіччя викликані подіями глобального масштабу: інформаційна революція, економічні перетворення, розвиток науки, техніки, міжнародний тероризм і боротьба з ним, проблеми охорони навколишнього середовища, дискримінації в суспільстві, суспільна діяльність людей [13: 5; 28: 146]. Усе це є найвпливовішою ознакою процесів, які знаходять своє відображення у словниковому складі мови.

Зміни в лексико-семантичній підсистемі мови залежать також від інтралінгвальних чинників, що зумовлені антропоцентричністю мовної системи. Комунікативні наміри носіїв мови є початком будь-яких мовних змін. Суб'єкт мовлення «визначає ситуацію, оцінюючи факти об'єктивної дійсності, і організовує акт мовлення, відповідно до свого розвитку, менталітету» [23: 186]. Нові ментальні закономірності, концептуалізація людської свідомості знаходять своє вираження у словниковому складі мови.

Дві абсолютно протирічні, об'єктивні та взаємопов'язані тенденції – інтеграція та диференціація елементів мови спричиняють процес функціонування лексики в дериваційному форматі. Прояв дуалізму елементів сучасної англійської мови спостерігається, з одного боку, у загальній тенденції до економії мовної енергії, прагненні мовців до раціоналізації, прагматизму, що ведуть до спрощення структури лінгвальних засобів. З іншого боку, слід говорити про механізм оновлення, примноження та розвитку мовних ресурсів – «...способи перетворення структури вже існуючих в мові одиниць номінації лексичного та лексико-синтаксичного типів» [6: 131].

Такі активні, динамічні процеси, що є характерними особливо в останні десятиліття в лексико-семантичній системі англійської мови, виявляють систему утворення мовних інновацій. У сучасній англійській мові ця система «постає як динамічна, урівноважена, постійно еволюціонуюча діалектична єдність конститuentів та механізмів, що її складають» [Гармаш О.Л. 2009, с. 16]. При цьому підкреслюється, що джерелом процесу формування нових цілісних похідних одиниць за певними моделями, тобто її об'єктами, виступають одиниці всіх рівнів мовної системи: фонетичного, морфологічного, лексичного, синтаксичного, фразеологічного тощо. Вплив словотвірної підсистеми є одним із чинників змін у лексико-семантичній підсистемі мови.

Словниковий склад англійської мови загалом та система словотвору зокрема вирізняється «відношеннями ієрархічного підпорядкування» [8: 70]: одиниці більш низького рівня можуть послідовно включатися в класи одиниць ієрархічно більш високого рівня. Ієрархічна оформленість одиниць мови відзначається певними закономірностями організації і розвитку (складається зі стабільних, сталих та набуває нових елементів, що виявляють ознаки постійного руху й оновлення). Використання різнорівневих конститuentів мови (фонем, графем, морфем, слів, словосполучень, речень) у процесі формування нових лексичних одиниць вчені пов'язують з явищем «поліфункціональності» словотвірної системи [1: 15–25; 4: 23; 6: 231–232; 9: 121; 17: 31; 18: 7], оскільки, як відомо, система словотвору немає «власних» складових.

Лексика будь-якої мови складається не лише з системи її окремих елементів. З одного боку, кожна лексична одиниця є самостійною, характеризується неповторною стилістикою, мовним буттям, функціонуванням. Але, разом з тим, кожне слово організовує певні

відношення і зв'язки з іншими одиницями одного і різних з ним рівнів мовної системи. Відношення ієрархічного підпорядкування простежуються не тільки як засіб оформлення одиницями нижчого рівня одиниць вищого рівня. В одиницях вищого рівня будь-яка одиниця реалізує свої функції, виступаючи як складова частина. Поняття системи, окрім принципу взаємозалежності, діалектичної єдності її елементів, ґрунтується на розумінні функціонування цих елементів у системі.

Активні словотворчі процеси в сучасній англійській мові реалізуються і у творенні похідних та розвитку лексичного складу мови, і у виконанні «функції зв'язку між частинами мови та функції класифікаційно-пізнавальної діяльності людини» [Горпинич В.О. 1995, с. 3]. Нова похідна одиниця виступає як результат мисленнєвої діяльності людини, оскільки з'являється безпосередньо в процесі творення думки, «що виникає в ході комунікації, в результаті актуалізації функціональних можливостей мовної одиниці» [18: 7].

Поява нової лексичної одиниці означає, що вона набуває усіх ознак лексичної системи мови. І, оскільки мова «перебуває в постійному комунікативному русі, який призводить до змін» [17: 8], «функціональна трансорієнтація лексем розширює номінативно-комунікативні можливості мови» [10: 45]. Відомо, що морфеми використовуються в якості дериваційних (словотворчих) засобів для утворення нових похідних слів. З часом такі нові похідні обов'язково потрапляють до тієї чи іншої частини мови з характерними для неї морфологічними ознаками. Так у словниковому складі мови і з'являються «ряди одиниць» з «власною ієрархією та класифікацією», причому не тільки лексичного, а й «морфемного рівня, а саме нові словотворчі елементи» [5: 27].

У свідомості носіїв мови відбувається певна переорієнтація моделі. Лексична одиниця (наприклад, *intensive, free, friendly, person, something, speak* тощо) починає функціонувати як словотворчий елемент з властивими йому характерними ознаками і реалізацією афіксальних функцій. Такі дериваційні елементи, у яких константний компонент представляється в узагальненому значенні, збільшують число афіксальних похідних, і стають типовими для більшості носіїв мови, наприклад: *capital-intensive, cost-intensive, energy-intensive, information-intensive; acid-free, "idol"-free, lead-free, particle-free, salt-free, smoke-free, "substance"-free, sugar-free, tax-free, "tenure"-free, text-free, trouble-free; consumer-friendly, customer-friendly, environment-friendly, "human"-friendly, ozone-friendly, reader-friendly, user-friendly; craftsperson, chairperson, salesperson, sportsperson; cop-speak, computerspeak, doctorspeak, management-speak, solicitor-speak, technospeak* тощо.

Утворення нових лексичних одиниць може відбуватись і шляхом лексикалізації словотвірних елементів, коли, наприклад словотворчий елемент *docu-*, *-dom*, *-ism*, *-gram*, *-mail* з одного боку абсорбує в собі фрагменти значень лексеми, частиною якої він є, а з іншого – зміст цілого фрагмента мовленнєвого висловлення: *audism, heterosexism, fattyism, geneism, sexism, smokeism; docu-style, docu-series, docu-soap, docu-comedy, docu-tragi-comedy, docu-realism, docu-reality, docu-look, docu-fiction, docu-reports, docu-polemics, docu star; blackmail, graymail, greenmail* тощо. Семантико-словотвірні варіанти дериваційних елементів є прикладом структурованості та динамічної організації словотвірної системи.

Отже, викладений матеріал дозволяє підсумувати, що інтенсифікація якісних і кількісних змін у словниковому складі сучасної англійської мови спричинені як зовнішніми умовами функціонування мови, так і внутрішніми механізмами творення мовних інновацій. Дериваційні процеси, що відбуваються у самій лексиці є прикладом взаємодії лексичного та словотвірного рівнів мови та аргументом для доказу тези про самоорганізацію та саморозвиток мови та визнання словотвору як самоорганізуючої системи.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондар О.І. Система і структура функціонально-семантичних полів темпоральності в сучасній українській літературній мові. Функціонально-ономасіологічний аспект: Автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.01 / О.І. Бондар; НАН України. Ін-т укр. мови. – К., 1998. – 32 с.
2. Бондарко А.В. Функции языковых единиц в потенциальном и результативном аспектах // Грамматика и семантика на славянските езици в комуникативен аспект. – София: Университетско изд-во "Св. Климент Охридски", 1994. – С. 15-25.
3. Гамкрелидзе Т.В. Лингвистическая типология и праязыковая реконструкция Текст. / Т.В. Гамкрелидзе // Сравнительно-историческое изучения языков разных семей. Теория лингвистической реконструкции. – М., 1988. – С. 145-157.
4. Гармаш О.Л. Англомова епідигматика та розвиток вокабуляру: [монографія] / О.Л. Гармаш; Мелітоп. держ. пед. ун-т ім. Б.Хмельницького. – Мелітополь: Вид. будинок ММД, 2009. – 128 с.

5. Гармаш О.Л. Лінгвокогнітивне висвітлення системних характеристик афіксального фонду англійської мови // Функциональная лингвистика. Научный журнал. – 2010. – № 1, Т.1. – С. 130-133.
6. Гармаш О.Л. Лінгвосинергетичний аспект розвитку словникового фонду англійської мови: Монографія. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. – 324 с.
7. Горпинич В.О. Словотворення і словотвір української мови. – Київ: Наукова думка, 1995. – 68 с.
8. Гречко В.А. Теория языкознания. – М.: Высшая школа, 2003. – 375 с.
9. Єнікєєва С.М. Вербоформанти, верботрансформанти та система словотвору (на матеріалі англійської мови) // Вісник Сумського державного університету. Серія: Філологічні науки. – 2005. – №5 (77). – С. 119-127.
10. Єнікєєва С.М. Синергетизм функціональної трансорієнтації лінгвальних знаків (на матеріалі сучасної англійської мови) / С.М. Єнікєєва // Вісник СумДУ, № 11, 2006, Том 2. – С. 43-51.
11. Жлуктенко Ю.А. Лингвистические аспекты двуязычия / Ю.А. Жлуктенко. – К.: Изд-во при КГУ, 1974. – 176 с.
12. Зацний Ю.А. Розвиток словникового складу англійської мови в 80-90 – ті роки ХХ століття): дис. д-ра філол. наук: 10.02.04. / ЗДУ. – Запоріжжя, 1999. – 402 с.
13. Зацний Ю.А., Янков А.В. Інновації у словниковому складі англійської мови початку ХХІ століття: англо-український словник. Словник. Вінниця: Нова Книга, 2008. – 360 с.
14. Іщенко Н.Г. Системність у лексиці // Наукові записки. – Випуск 89 (3). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – С. 3-6.
15. Карпіловська Є.А. Тенденції розвитку сучасного українського лексику: чинники стабілізації інновацій // Українська мова. – 2007. – № 4. – С. 3-15.
16. Кочерган М.П. Про системність у лексиці та семантиці: (на допомогу студентів-заочників) / М. П. Кочерган // Укр. мова і л-ра в шк. – 1976. – № 4. – С. 38-45.
17. Кудрявцева Л.А. Моделирование динамики словарного состава языка / Киевский нац. ун-т им. Тараса Шевченко. – 2-е изд., испр. – К.: ИПЦ «Киевский ун-т», 2004. – 208 с.
18. Левицький А.Е. Функціональні зміни в системі номінативних одиниць сучасної англійської мови: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.04. – КДУ. – Київ, 1999. – 36 с.
19. Семчинський С. В. Загальне мовознавство. – К.: Вища шк., Головне вид-во, 1988. – 327 с.
20. Сідельников В.П., Сушинська І.М. Екстралінгвістичні чинники, що зумовлюють функціонування мови // Функционирование русского и украинского языков в эпоху глобализации: Сб. науч. докл. X Международной конференции по функциональной лингвистике. Ялта, 29 сентября – 4 октября 2003 г. – Ялта, 2003. – С. 298-301.
21. Соссюр Ф. де Труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1977. – 696 с.
22. Стишов О.А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації) Автореф. дис. д-ра філол. наук: 10.02.01 / О.А. Стишов; НАН України. Ін-т мовознав. ім. О.О.Потебні. – К., 2003. – 35 с.
23. Шелякин М.А. Язык и человек: К проблеме мотивированности языковой системы: учеб. пособие. – М.: Флинта: Наука 2005. – 296 с.
24. Шкуропацкая М.Г. Деривационная системность лексики (На материале русского языка): Дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01, 10.02.19. – Кемерово, 2003. – 442 с.
25. Babich G.N. Lexicology: A Current Guide Text. / G.N. Babich. – Yekaterinburg.: Cultural information bank, 2002. – 116 p.
26. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language Text. / D. Crystal. Oxford: Oxford University Press, 2002. – 498 p.
27. Liberman A. Word Origins Text. / A. Liberman. – Oxford: Oxford University Press, 2005. – 312 p.
28. Stein G., John Ayto. Twentieth Century Words // International Journal of Lexicology. – Vol. 14, – # 2. – June 2001. – P. 145-148.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Чумак – викладач кафедри англійської мови Навчально-наукового інституту іноземної філології Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, словотвір сучасної англійської мови.

СЛОВОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ НАЗВ ПРОДУКТІВ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Вікторія ЮШАК (Луцьк, Україна)

У статті проаналізовано словотвірні особливості назв програмних продуктів та визначено найпродуктивніші типи їх утворення. На основі словотвірного аналізу показано, що номінативний простір у сфері інформаційних технологій представлений дериваційними моделями.

Ключові слова: словотвір, похідне слово, тип, модель.

The article deals with word-formation of names of software products. The most productive types have been defined. On the basis of word-formative analysis it is shown that the nominative space is represented by derivational models.

Key words: word-formation, derivative, type, model.

Зростаючий інтерес науковців до ономазіологічних одиниць зумовлений, насамперед, постійними змінами в процесі словотворення, виникненням нових слів, морфологічними та семантичними змінами існуючих лексем. Через стрімкий розвиток інформаційних технологій словниковий склад англійської мови постійно поповнюється лексичними одиницями, пов'язаними з цією сферою. Незважаючи на велику кількість продуктів програмного забезпечення, номінативні одиниці на позначення комп'ютерних систем та програм не були предметом спеціальних досліджень, що зумовлює **актуальність** статті.

Основними способами виникнення нових ономасіологічних одиниць є [1; 2; 3]: морфологічний словотвір; лексико-семантичний словотвір, який ґрунтується на зміні значення існуючих одиниць, а саме на метафоричному та метонімічному перенесенні; запозичення з інших мов.

У нашій статті ми зупинимось на вивченні проблематики морфологічного словотвору і досліджуватимемо словотвірні типи та моделі назв продуктів програмного забезпечення, що й становить **мету** нашої роботи. У своїх працях С.М. Єнікєєва зазначає, що словотворення є трансривнем, генеративними елементами якого слугують одиниці морфемного, лексичного, синтаксичного рівнів мовної системи, які в результаті здійснення відповідних трансформаційних актів – універбації, інтеграції, словотворення за аналогією тощо – формують одиниці лексичного рівня [2: 59]. Трансривневий характер словотвору пояснюється його здатністю поєднувати одиниці різних мовних рівнів.

О.С. Кубрякова називає словотворення областю моделювання особливих одиниць номінації – похідних, які дослідниця трактує як будь-які вторинні, тобто зумовлені іншими знаками чи сукупністю знаків одиниці номінації зі статусом слова, незалежно від структурної простоти чи складності останніх [6: 5]. Цю точку зору підтримує М.М. Полюжин, який розглядає похідне слово як особливу одиницю номінації, що є вторинною, оскільки її значення проявляється через семантику іншого вихідного знака. Похідна лексика становить переважну частину словникового складу сучасної англійської мови. М.М. Полюжин підкреслює, що постійна поява в мові похідних утворень, будучи закономірним процесом, впливає з творчого характеру мовленнєвої діяльності в цілому. Нові похідні слова найприроднішим способом відображають зміни, які відбуваються в реальному світі та навколишньому середовищі [7: 18-20]. Процес номінації передбачає вибір з-поміж кількох однієї, найвагомішої ознаки, яка, на думку номінатора, найкраще відображає особливості об'єкту номінації. Якщо у лексичному запасі мовця така одиниця відсутня, то він за допомогою різних словотворчих засобів видозмінює іншу. Похідне слово викликає у слухача асоціацію зі словом-джерелом і тому його легше запам'ятати.

Похідні слова є мотивованими, тобто вони передають інформацію про певні особливості об'єкта номінації. Як зазначає О.С. Кубрякова, за кожною мовленнєвою мотивованою номінацією знаходиться ряд суджень, одне з яких обов'язково містить у формі слова корелят майбутньої похідної основи [5: 227]. Отже, похідним можна назвати слово, утворене за допомогою певної словотвірної моделі і яке корелюється з твірною основою слова-джерела.

У процесі утворення нових похідних одиниць використовують такі способи словотворення як: афіксація, словоскладання, блендинг або телескопія, скорочення, абревіація та конверсія. Поділяємо думку О.С. Кубрякової, яка до похідних зараховує і похідні афіксального типу, і сладні слова, і похідні, утворені шляхом конверсії, або ж усічення [6: 5].

Проаналізувавши типи морфологічного словотворення назв системних та прикладних продуктів програмного забезпечення (всього 2040 номінацій) було виявлено, що найчисельнішою є група назв, утворена таким словотвірним типом, як афіксація, найпродуктивнішим з яких є суфіксація (22,5%). Більшість слів утворені за допомогою суфіксів **-er** та **-or**. Назви є іменниками, що позначають суб'єкта дії та утворюються шляхом додавання до іменної або дієслівної основи агентивного суфікса. Похідні лексеми побудовані за словотвірною моделлю: **V** (твірна основа) + іменниковий суфікс **-er** → **N**.

Значення похідного іменника отримуємо від дієслівної основи та суфікса **-er**, який передає значення «виконавець дії». Номінації вказують на призначення програм, які володіють інструментальною функцією, тобто є засобами досягнення результату певної дії: перегляд веб-сайтів (**Internet Explorer** ← to explore), архівування документів (**PowerArchiver** ← an archive), редагування (**Crimson Editor** ← to edit), синтез мовлення (**Narrator** ← to narrate), перегляд документів (**Acrobat Reader** ← to read), інсталяція програм (**Windows Installer** ← to install), обробка фотографій і зображень (**Artweaver** ← to weave). Як бачимо, суфікси **-er** та **-or** використовуються для утворення назв усіх типів програмного забезпечення.

Метою використання зменшувально-пестливого суфікса **-ie/-y** в назвах **Sandboxie** (програма для забезпечення інформаційної безпеки), **Eddie** (текстовий редактор), **Spessy** (відображення системної інформації) є викликати в користувачів симпатію до цих продуктів. У словнику **Cobuild** знаходимо значення цього суфікса: “Suffix **-y(-ie)** combines with almost any noun or name in order to give it a more affectionate or familiar form” [8: 188].

Назви антивірусних програм **Malwarebytes Anti-Malware PRO**, **Emsisoft Anti-Malware**, **PC Tools Spyware Doctor** утворені за допомогою словотвірного елемента **-ware** (виокремлений від слова **software**), який фактично виконує функцію суфікса.

У назвах комп'ютерних програм використовуються префікси (6,3%), які мають значення «скасувати попередню дію»: **Undelete** (програма для відновлення видалених файлів), «між»: **Interlisp** (мова програмування), «виконати дію ще раз для кращого результату»: **AKVIS Refocus** (програма для покращення нечітких фотографій); «невеликий за об'ємом»: **MicroEMACS** (текстовий редактор), **Microsoft Office** (офісний пакет). Для назв антивірусних програм типовими є префікси **anti-** та **counter-**: **Anti-Executable Standard**, **SuperAntiSpyware**, **Ashampoo Anti-Malware**, **Anti-Spam**, **CounterSpy**.

Наступні префікси передають значення «кількість»: **MultiEdit**, **PolyEdit** (текстові редактори), **HyperBoot** (програма для пришвидшення запуску комп'ютера) та «якість»: **Metapad**, **UltraEdit** (текстові редактори), **ExtraBackup** (програма для створення резервних копій даних).

Особливістю назв програмних продуктів компанії **Apple** є використання префіксоїда **i-**, який утворений від повнозначного самостійного слова **information** шляхом ініціального скорочення: **iTunes** (програма-медіаплеєр), **iChat** (програма для спілкування в чаті), **iMessage** (програма обміну миттєвими повідомленнями), **iPhoto** (програма для представлення цифрових фотоальбомів), **iCal** (програма-органайзер), **iDVD** (програма для створення DVD дисків), **iMovie** (програма для домашнього відеомонтажу), **iLife** (набір мультимедійного програмного забезпечення), **iWeb** (програма для створення сайтів), **iWork** (офісний пакет). Зазначений префіксоїд служить для диференціації програм компанії з-поміж інших та ідентифікації відомого розробника, а також є мовним засобом реклами цих продуктів.

Часте вживання лексеми **electronic** у номінаціях галузі комп'ютерних технологій сприяло скороченню повної форми слова до префіксоїда **e-**: **eBuddy Messenger** (програма обміну миттєвими повідомленнями), **E-Text Editor** (текстовий редактор), **eSpeak** (синтезатор мовлення), **Email Sender Deluxe** (поштовий клієнт).

Префіксально-суфіксальний спосіб є найпродуктивнішим у номінації системних утиліт. Причиною цього, на нашу думку, є бажання відобразити складну систему та функції сервісних програм. Назви побудовані за словотвірними моделями **un- + V + -er**, **re- + V + -er**, **multi- + V + -er**, **ultra- + V + -er**: **Advanced Uninstaller PRO**, **IObit Unlocker** (програми для повного видалення програм), **Uneraser**, **Ashampoo Undelete** (програми для відновлення видалених файлів), **Trojan Remover** (антивірусна програма), **Multi Commander** (файловий менеджер), **UltraFinder** (пошукова програма).

Можемо стверджувати, що суфікси знаходяться в більш тісному зв'язку з твірною основою, а префікси змінюють семантику слова і є більш самостійними. Вони виконують певну семантичну функцію, наділяючи об'єкт номінації певними характеристиками.

Хоча словоскладання є одним з найпродуктивніших способів творення слів, група назв, утворених цим типом словотвору не є дуже чисельною (2,8%). Номінативні одиниці утворені за словотвірними моделями: **N + N → N** (програма, яка генерує голос користувача **Songsmith**), **Adj + N → N** (антивірусна програма **Ashampoo Virus Quickscan**), **N + Adj → N** (програма автоматизованого перекладу **Wordfast Pro**), **V + N → N** (менеджер персональної інформації **Personal Knowbase**), **N + N + -er → N** (програма для створення веб-графіки **CoffeeCup Flash Firestarter**), **N + V + -er → N** (програма для дефрагментації жорсткого диска **Diskeeper**). Деякі номінації виникли внаслідок поєднання односкладового слова з акронімом: система оптичного розпізнавання символів **Readiris Pro** (**IRIS** – **I**mage **r**ecognition **i**ntegrated **s**ystems), графічний редактор **GIMPshop** (**GIMP** – **T**he **G**NU **I**mage **M**anipulation **P**rogram).

Однією зі словотвірних функцій, які виділила О.А. Земська, є компресивна, яка реалізується в скороченні номінативних одиниць [4: 8]. У лексичному фонді сфери

комп'ютерних технологій прослідковується тенденція до скорочення слів. Принцип мовної економії спостерігається в таких деривативних способах, як телескопія, скорочення та аббревіатура.

Продуктивним лінійним засобом словотворення є телескопія (3,3%), тобто поєднання повної основи похідного слова з усіченою основою іншого або злиття двох усічених основ вихідних слів. Появу телескопічних назв можна пояснити бажанням відтворити складний механізм системи, функцій продукту. Телескопія характерна для усіх типів комп'ютерних програм.

Серед назв продуктів програмного забезпечення є телескопізми, утворені шляхом поєднання апокоп двох слів за моделлю **ab + cd → ac**, де **a** та **c** – ініціальні частини відповідно першого та другого слів, а **b** та **d** – кінцеві елементи: Vedit ← Visual Editor (текстовий редактор), digiKam ← Digital Camera (програма для роботи з цифровими фотографіями), ALGOL ← Algorithmic Language (мова програмування), MessenPass ← Messenger Password (утиліта для відновлення паролів), WinInfo ← Windows + information (утиліта, яка показує інформацію про систему).

Чимало назв утворені приєднанням апокопи першого слова до повної форми другої лексеми за моделлю **ab + cd → acd**: AbiWord ← sp. abierto – open + word (текстовий редактор), fTalk ← Facebook + talk (програма для чат-спілкування), Gmail ← Google + mail (програма для роботи з електронною поштою), DigiSigner ← digital + signer (програма для перегляду файлів у форматі PDF).

Складноскорочені слова, утворені шляхом поєднання апокопи одного слова з афереєю іншого за моделлю **ab + cd → ad**, називають повними телескопізмами. Наприклад: Immunit ← immune + Internet (антивірусна програма), Mozilla Firefox ← Mosaic killer + Godzilla (інтернет браузер), Gnumeric ← GNU + numeric (табличний процесор), PhotoScape ← photograph + landscape (графічний редактор), Linux ← Linus + Unix (операційна система).

Наступні приклади номінативних одиниць утворені внаслідок злиття повного слова з афереєю іншого за моделлю **ab + cd → abd**: Brainware ← brain + software (система оптичного розпізнавання символів), Spyware Terminator ← spy + software (антивірусна програма).

За моделлю **ab + cd → abc** утворений телескопізм EasyComm ← easy + communication (чат для спілкування у локальних сітках).

Таким чином, телескопізми мають теж семантичне навантаження, що й лексеми, утворені за допомогою словоскладання, але складнішу форму, що може скласти проблему для дешифрування значення.

Скорочення є продуктивним типом словотворення комп'ютерної лексики взагалі, так і назв комп'ютерних програм зокрема (6%). Похідні слова утворюються за допомогою усічення основного слова шляхом збереження початкового складу (апокопи): Autodesk SketchBook Pro ← professional (програма для малювання та креслення), Advanced Defrag ← defragmentation (дефрагментатор), Full Uninstall ← Uninstallation (програма для встановлення та видалення програм), HSLAB Sys Monitor ← System (утиліта для моніторингу за системою), Ammyu Admin ← Administrator (система віддаленого доступу та адміністрування), LibreOffice Math ← Mathematics (редактор формул). Менш частотною є афереза, тобто утворення нової лексеми шляхом скорочення на початку слова, наприклад: Dillo ← Armadillo (інтернет браузер). Шляхом відсікання початкового та кінцевого елементу вихідного багатоскладового слова утворена назва операційної системи Windows XP ← eXPerience. Таким чином, зазначені приклади демонструють тенденцію до спрощення складних слів.

Розробники програмного забезпечення використовують різні прийоми привернення уваги комп'ютерних користувачів. Основною функцією назви є фокусація уваги покупців на програмі. «Промовисті» назви виділяють програмний продукт з-поміж інших та сприяють швидшому розповсюдженню програми на ринку. Для того, щоб легко запам'ятати назву, вона повинна бути лаконічною, з необтяженою структурою, відображати функціональні характеристики, викликати певні асоціації, містити особливі візуальні елементи. Саме тому розробники використовують прикметники з оцінним значенням (програма для перевірки

існування адрес електронної пошти Smart Email Verifier), стилістичні (програма для контролю за часом Tik-Tak, граматичні (утиліта для відновлення видалених файлів Recover My Files), а особливо графічні засоби (аббревіацію, цифри, знаки пунктуації).

Упродовж останніх десятиліть аббревіація стала одним з найпродуктивніших способів поповнення лексичного фонду англійської мови. Причиною цього є бажання мовців зекономити час на передачу інформації. Зовнішня форма скорочується, а внутрішній зміст, при цьому, зберігається без вагомих втрат. Аббревіація, яка є продуктивним способом утворення нової розмовної лексики, і у комп'ютерній галузі є однією з найбільш уживаних. Розробники намагаються у максимально короткій формі передати призначення програми.

Абревіатури складають другу за чисельністю групу після суфіксальних дериватів (16,5%) та зустрічаються найчастіше серед назв операційних систем (MS-DOS (Microsoft Disk Operating System)), мов програмування (BASIC (Beginner's All-purpose Symbolic Instruction Code)), програм для спілкування (QIP Infium (Quiet Internet Pager)), медіа-плеєрів (GOM Player (Gretech Online Movie Player)), VLC Media Player (VideoLAN Client)). Як бачимо, багатокомпонентні назви, які слугували твірною основою для утворення аббревіатур, не використовуються через свою складну структуру.

Однією з причин використання аббревіації у назвах продуктів програмного забезпечення є часте використання словосполучень, типів програм: DVD ← digital video disc, MP3 ← MPEG (Motion Picture Experts Group) + Audio Layer-3, AVI ← Audio Video Interleaved, CD ← compact disk, OS ← operating system, PC ← personal computer, DOS ← disk operating system, TTS ← text-to-speech, ASR ← Automatic Speech Recognition. При цьому семантична форма слів не зазнає жодних змін, адже усім відоме значення цих аббревіатур.

У деяких назвах поєднано скорочення та аббревіацію: HWiNFO (hardware information) утиліта, яка показує інформацію про апаратне забезпечення комп'ютера, ProDOS ← Professional Disk Operating System (операційна система).

Особливим підтипом аббревіації є фонетична або звукова аббревіація. Ми вважаємо за доцільне використовувати термін фонетико-графічна аббревіація, адже при утворенні нових слів використовуються і фонетичні, і графічні характеристики. Під терміном "фонетико-графічна аббревіація" розуміється використання цифр, букв, слів, звучання яких є омофонічним до складу чи слова, які вони замінюють. Прикладами фонетико-графічної аббревіації є назви мультимедійних програм: Text2Speech ← Text to Speech, DVD2AVI Ripper ← digital video disc to Audio Video Interleaved, DVD4Web Converter ← digital video disc for Web Converter, 2YourFace ← to Your Face. Зазначені новоутворення містять цифри 2 і 4, які відповідно транскрибуються як [tʊ] та [fɔ:], що збігається з фонетичним складом прийменників to та for.

Автори та користувачі ПК часто у різних варіаціях експлуатують фонетичну форму літери X [iks]: xplore² pro ← Explorer pro (файловий менеджер), GrafX2 ← Grafix2 (графічний редактор).

А ось у номінаціях мультимедійних програм vjau та djau прослідковується зворотній процес. Лексеми утворені за допомогою аббревіації, однак другий елемент замінений комбінацією літер, фонетичний склад яких співпадає з транскрипцією літери j: vjau ← video j ← video disk jockey, djau ← dj ← disk jockey.

За допомогою фонетико-графічної аббревіації побудовані і наступні найменування: V-locity ← velocity (програма для оптимізації диска), K-Meleon ← chameleon (веб-браузер), ISQ ← I Seek You (програма миттєвого обміну повідомленнями). Продуктивність цього словотвірного типу пояснюється тенденцією до візуалізованої маркованості назв.

Для назв системних утиліт є характерним використання конверсії (6,7%). Домінують різновидом конверсії є номіналізація дієслів за моделлю V→N: Undelete ← to undelete, Uninstall Gold ← to uninstall, Memory Improve Ultimate ← to improve, O&O SafeErase ← to erase, PC Tools File Recover ← to recover. Типовими є також іменникові назви, утворені від фразових дієслів: avast! Backup ← to back up, Quick Startup ← to start up, Disk SpeedUp ← to speed up, Wise Auto Shutdown ← to shut down, ZoneAlarm PC Tune-up ← to tune up, Ashampoo PowerUp ← to power up. Похідний іменник-конверсив не лише за формою збігається з

вихідною лексемою, а й отримує іменникові синтаксичні характеристики та модифікується прикметником.

На основі словотвірного аналізу назв комп'ютерних програм у німецькій мові показано, що ономасіологічний простір у сфері інформаційних технологій представлений дериваційними моделями, що включають префіксальні, суфіксальні та префіксально-суфіксальні моделі, різноманітні скорочення, телескопізми, аббревіатури, моделі складних слів, конверсивів. Найбільш поширеними, а отже, й найпродуктивнішими виявилися суфіксація та аббревіація.

У наших наступних дослідженнях плануємо зосередитись на вивченні мотивації утворень назв продуктів програмного забезпечення та метафори, як одного з найпродуктивніших способів лексико-семантичної деривації. Перспективу вбачаємо у аналізі структурних та графічних характеристик, а також стилістичних засобів, які використовуються в номінаціях комп'ютерних програм.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гармаш О.Л. Лінгвосинергетичний аспект розвитку словникового фонду англійської мови: монографія. – Запоріжжя: ЗНУ, 2011. – 324 с.
2. Єнікєєва С.М. Системність і розвиток словотвору сучасної англійської мови: монографія. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – 303 с.
3. Зацний Ю. Сучасний англомовний світ і збагачення словникового складу. – Львів: ПАІС, 2007. – 228 с.
4. Земская Е.А. Словообразование как деятельность. – М.: Наука, 1992. – 221 с.
5. Кубрякова Е.С. Теория номинации и словообразование // Языковая номинация (Виды наименований). – М.: Наука, 1977. – С. 222 – 303.
6. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. – М.: Изд-во «Наука», 1981. – 200 с.
7. Положин М.М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 237 с.
8. COLLINS Cobuild. English Guides 2: Word Formation. – London: Harper Collins Publishers Ltd, 1998. – 209 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вікторія Юшак – аспірант кафедри прикладної лінгвістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: теорія номінації та словотворення, когнітивні концепції словотворення.

РЕЦЕНЗІЇ

РЕЦЕНЗІЯ

на монографію Бялика В. Д. «Епістемологія лексичного квантора» : монографія / В. Д. Бялик. – Чернівці: Золоті литаври, 2012. – 420 с.

Одним із пріоритетних завдань сучасного мовознавства є вивчення проблем інтерпретації дійсності мовними засобами, здійснення структуризації мовного знання у процесі категоризації світу, системний підхід до мовних явищ для їх типології та кваліфікації, що засвідчують праці українських мовознавців А. Д. Белової, С. А. Жаботинської, А. Е. Левицького, Н. Ф. Клименко, А. П. Мартинюк, О. Д. Огуя, М. . Полюжина, А. М. Приходька, О. О. Селіванової, І. С. Шевченко та ін., а також праці відомих зарубіжних лінгвістів (Ю. Д. Апресяна, Н. Д. Арутюнової, А. М. Баранова, В. Г. Гака, В. І. Герасимова, В. З. Дем'янка, В. І. Карасика, О. В. Кравченка, О. С. Кубрякової, Ю. С. Степанова, А. Вежбицької, Р. Джекендоффа, Дж. Лакоффа, Л. Телмі, Ч. Філлмора та ін.). У центрі багатьох сучасних когнітивних досліджень перебувають механізми засвоєння, збереження і переробки знань.

У цьому руслі виконано і монографічне дослідження В. Д. Бялика, де автор зосереджується на проблемі мовної об'єктивації концептів у дискурсі, врахуванні когнітивно-дискурсивних особливостей мовної одиниці, репрезентованої у дослідженні лексичним квантором.

Хоч проблема категоризації і концептуалізації знань у мові постійно привертає увагу лінгвістів, проте поки що не знайшла належного системного висвітлення лінгвокогнітивна одиниця на позначення мовного знання, котре передається у процесі комунікації, а наявні теорії у цьому аспекті здебільшого мають дотичний характер. У цьому зв'язку особливо актуальним постає питання лінгвокогнітивної одиниці, котра відображає мовне знання про світ, з одного боку, та позицінує це знання у комунікативній моделі. Саме поняття лінгвокогнітивної одиниці має дискусійний характер, не розв'язаним залишається проблема співвідношення її мовної і мисленневої складових, типології.

Монографічне дослідження В. Д. Бялика і присвячене цим та іншим проблемним питанням, оскільки розв'язання проблеми типології лексичного квантора як лінгвокогнітивної одиниці потребувало спеціального комплексного розгляду із залученням значного фактичного матеріалу. Це перше у вітчизняному мовознавстві дослідження про лексичний квантор як мовний оператор картини світу, котрий передає певний квант знання про сегмент, котрий він позначає. Автор поставив за мету розглянути передусім семантичні, морфолого-словотвірні, когнітивно-дискурсивні параметри лексичного квантора в англійській мові, способи їхнього оформлення та введення в структуру дискурсу, що зумовило структуризацію роботи, котра окрім теоретичних засад дослідження лексичного квантора (Розділ 1 «Теоретичні засади мовної компетенції» та Розділ 2 «Онтологія лексичного квантора») охоплює аналіз структурної організації лексичного терміна як «упаковки» мовного знання та виокремлення базових концептуальних моделей, котрі складають англійський непростір (Розділ 3 «Лексичний квантор та принципи квантування мовного простору», Розділ 4 «Лексичний квантор у когнітивно-дискурсивній парадигмі»).

Особливо актуальним, видається, дослідження лексичного квантора з позицій когнітивної та функціональної лінгвістики.

Когнітивно-дискурсивна концепція орієнтована на визначення способів репрезентації ментального світу людини у мові, на встановлення дискурсивних чинників вибору тієї чи іншої форми маніфестації знань у мові і мовленні, дослідження закономірностей їх функціонування. Зокрема, у монографії В.Д. Бялика з'ясовано лінгвальний статус

лексичного квантора, запропоновано темпорально-просторову та морфолого-словотвірну типологію лексичного квантора в англійській мові. Однак, слід зазначити, що робота виграла би значно більше, якби чіткіше була виписана методика дослідження лексичного квантора у мові та мовленні.

Відповідно до мети роботи автор запропонував в монографічному дослідженні теоретико-практичне обґрунтування лінгвальної природи лексичного квантора, комплексний опис семантичних, морфолого-словотвірних, темпорально-просторових та когнітивно-дискурсивних характеристик лексичного квантора в аспекті його динаміки і генези. У результаті він уточнив зміст понять "квантор", "квантування" і обґрунтував поняття "лексичний квантор / лексичний неоквантор" з урахуванням наявності нового знання в останньому; запропонував критерії розмежування лексичного квантора; запровадив поняття про лексичний квантор як лінгвокогнітивної одиниці, що відображає сегмент картини світу разом з її семантико-оцінними компонентами та виступає як мовний знак, котрий слугує для екстеріоризації думки; системно схарактеризував семантичні, частиномовні, словотвірні та темпорально-просторові варіанти лексичних кванторів у сучасній англійській мові, а також їх реалізацію у дискурсі середовищі тощо.

Висновки та основні теоретичні узагальнення в дисертації ґрунтуються на достатньому фактичному матеріалі, вперше запровадженому в науковий обіг – текстових фрагментах, дібраних із ресурсів електронної бібліотеки QUESTIA, котра містить художні твори, публіцистичні і наукові тексти, а також лексикографічних джерел, Британського національного корпусу, сучасного американського корпусу. Нечисленні змодельовані приклади лексичних кванторів та їх типів у роботі, мінімально достатні за структурою та набором компонентів, увиразнюють процеси динаміки мовного знання та його фіксації, збереження і переробки у процесі мовної комунікації (експериментальна картотека становить 45484 лексичних одиниць).

Наукову новизну монографії В. Д. Бялика становить авторська концепція лексичного квантора як лінгвокогнітивної одиниці, його семантико-когнітивної структури, окреслення його типології.

Новим у роботі є системний опис та семантико-функціональна і морфолого-словотвірна типологія лексичного квантора як лінгвокогнітивної одиниці, установлення його кореляцій із базовими доменами та лінгвокогнітивними категоріями неологічного простору.

На особливе поцінування заслуговує аналіз інтродуктивних стратегій лексичного неоквантора у дискурсі уможливив з'ясування його лінгвального статусу у взаємодії прагматичних і аксіологічних параметрів, з огляду на специфіку функціональної динаміки лексичного фонду мови.

Теоретичне значення одержаних результатів роботи полягає в тому, що автор визначив поняття лексичного квантора як лінгвокогнітивної одиниці і запропонував обґрунтовану її типологію. Результати дослідження розширюють уявлення про специфіку лексичної одиниці як лексичного квантора, і тому, безперечно, стануть основою для вивчення закономірностей моделювання концептуального мовного простору, внутрішніх і зовнішніх дериваційних відношень у лексиці англійської та інших мов.

Зібраний та описаний у монографії фактичний матеріал, теоретичне обґрунтування проблеми лексичного квантора, концептуальні положення та висновки мають прямий вихід у практику викладання англійської мови у вишах, можуть знайти практичне застосування в курсі порівняльної лексикології української та англійської мови та спецкурсах.

Фактологічна база дисертації, запропонована в монографії, може бути використана для написання праць із когнітивної лінгвістики, лексичної семантики і теорії словотвору, створення яких відповідає новим завданням вищої гуманітарної освіти, підручників і посібників із лексикології англійської мови, укладання словника новотворів.

Однак, як і будь-яке серйозне дослідження, монографія В.Д.Бялика містить певні дискусійні моменти, які при їх врахуванні автором могли би певним чином покращити. Зокрема, робота переобтяжена цитатами, котрі ілюструють теоретичне підґрунтя, але заважають побачити власну позицію автора. Понятійний апарат, на нашу думку, потребує

грунтовнішої структурації та подальшої аргументації для чіткого викладу теоретичних положень.

Проте, незважаючи на зауваження, котрі скоріше висловлені як рекомендації, монографія В. Д. Бялика справляє добре враження завдяки новаторському підходу до вивчення мовних явищ, залученню найсучасніших досягнень лінгвістичних напрямів і слугує запорукою наступних перспективних кроків як самого автора, так і його послідовників і учнів.

**Кияк Т. Р.,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри перекладу з німецької мови
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка**

ЗМІСТ

НА ПОШАНУ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФЕСОРА ГАЛІКА ІСАКОВИЧА АРТЕМЧУКА	3
1.1. ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИЧНОГО Й ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО СКЛАДУ МОВИ	4
<i>ГАЛІК АРТЕМЧУК. МОВОЗНАВЧА НАУКА І ПЕДАГОГІЧНА НИВА – СФЕРИ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЕО ВАЙСГЕРБЕРА</i>	4
<i>ОЛЕКСАНДР ОГУЙ. ПАМ'ЯТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО УЧЕНОГО, ЗАСНОВНИКА ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ КВАНТИТАТИВНОЇ ШКОЛИ [В.В. ЛЕВИЦЬКИЙ (2.04.1938-6.09.2012)]</i>	8
<i>ІРИНА БІСКУБ. ЛІНГВІСТИЧНА КАТЕГОРИЗАЦІЯ І ФОРМАЛІЗОВАНИЙ ОПИС ЗНАНЬ</i> ..	12
<i>COLIN BROCK. ENGLISH SLANG, RHYMING SLANG AND FRANGLAIS</i>	19
<i>RICHARD J. BRUNNER. SPRACHEN UND DIE WELT: FORSCHUNG UND DIDAKTIK GRUSSWORT</i>	27
<i>RICHARD J. BRUNNER. DER VOLKSNAME DEUTSCH UND DAS DEUTSCHE</i>	28
<i>ОЛЬГА ВАЛІГУРА, МАРИНА ОХРИМЕНКО. МЕТОДИКА ЗІСТАВНОГО АНАЛІЗУ ФРАЗЕОСЕМАНТИЧНИХ СИСТЕМ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ І ПЕРСЬКОЇ МОВ)</i>	35
<i>НАТАЛЯ ІВАНИЦЬКА. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ МІКРОКАТЕГОРІЇ "ДЕСТРУКТИВНА ДІЯ" В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ</i>	40
<i>ОЛЕКСАНДР КЛИМЕНКО. ПОЗНАЧКА "АНГЛІЦИЗМ" У СЛОВНИКАХ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ "РОБЕР"</i>	46
<i>ЛУИЗА ПЕТРОВА. СИНТАГМАТИКА ОРУДИЙНОСТІ В РУССКИХ ГЛАГОЛАХ ФИЗИЧЕСКОГО ДЕЙСТВИЯ</i>	50
<i>МИХАЙЛО ТОРЧИНСЬКИЙ. КОНЦЕПТУАЛЬНІСТЬ ОНІМНОГО ПРОСТОРУ</i>	54
<i>ОЛЕКСАНДР БІЛОУС. ПЕРЕКЛАД ЗАСОБІВ ПІДСИЛЕННЯ ВИРАЗНОСТІ Й ОБРАЗНОСТІ МОВИ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ</i>	60
<i>ТЕТЯНА МИРОНЕНКО, ЛЕСЯ ДОБРОВОЛЬСЬКА. ДО ПИТАННЯ СИНХРОНІЇ ТА ДІАХРОНІЇ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ СЛІВ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ВИВЧЕННЯ</i>	66
<i>КОСТЯНТИН МІЗІН, ІРИНА АНУРИНА. УСТАЛЕНІ ПОРІВНЯННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МОВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ХРОМАТИЧНИХ КОЛЬОРІВ: СПІЛЬНЕ Й ВІДМІННЕ</i>	72
<i>ЕВГЕНИЯ БЕЛИЦКАЯ. КОНЦЕПЦИЯ ЯЗЫКА РЕЯ ДЖЕКЕНДОФФА КАК МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА ПОСТРОЕНИЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ СОБСТВЕННОГО ИМЕНИ</i>	75
<i>ОЛЕКСАНДР БОНДАРЕНКО. СОЦІАЛЬНА СТРАТИФІКАЦІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ</i>	81
<i>ДМИТРО ВАСИЛЕНКО. ВІЙСЬКОВА ЗБРОЯ ТА СПОСОБИ ЇЇ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ В АНГЛОМОВНІЙ НАУКОВІЙ ФАНТАСТИЦІ</i>	84
<i>ТАТЬЯНА ВЕСНА. ФАКТОРЫ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ И НОМИНАЦИИ РЕАЛИЙ КАК ОБЪЕКТОВ КУЛЬТУРНОГО ПРОСТРАНСТВА</i>	88
<i>ОЛЬГА ВОЛЧЕНКО. КОРЕЛЯЦІЯ МОВНИХ ПРОЯВІВ ГЕНДЕРНИХ ХАРАКТЕРИСТИК В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ</i>	92
<i>КАМІЛЛА ВОРОНІНА, ОЛЕКСАНДР РЕБРИЙ. ІНТЕРПРЕТАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛЕКСИЧНОГО НОНСЕНСУ</i>	96
<i>МИХАЙЛО ГАВРИШ. ЕКСТРА- ТА ІНТРАЛІНГВАЛЬНІ ЧИННИКИ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ КОНТАМІНАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)</i>	101
<i>ОЛЕКСАНДРА ГОЛОВКО. КУЛЬТ ІНФОРМАЦІЇ ТА СПЕЦИФІКА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ</i>	106
<i>ОЛЕНА ГУРКО. ПОРІВНЯННЯ ЯК ЗАСІБ ХУДОЖНЬОЇ ОБРАЗНОСТІ В АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ ТА ПРИКАЗКАХ</i>	111
<i>ОЛЕКСАНДРА ДЕЙЧАКІВСЬКА. METAPHORIC NATURE OF ENGLISH IDIOMS WITH THE MEANING OF "SPACE"</i>	114
<i>ІННА ДОВБНЯ. БІНАРНІСТЬ ЯК ОСНОВА КАТЕГОРИЗАЦІЇ ПРОСТОРУ В ПРАЙНДОЄВРОПЕЙСЬКІЙ МОВНІЙ СВІДОМОСТІ</i>	117
<i>НІНА ЗАДОРОЖНА. ЖІНОЧИЙ ІМЕННИК ОДНІЄЇ ГОВІРКИ СІНЮХО-БУЗЬКОГО МЕЖИРІЧЧЯ</i>	123

НАДІЯ ІВАНЕНКО. НАЦІОНАЛЬНО-СПЕЦИФІЧНЕ В АНТРОПОЦЕНТРИЧНОМУ ТЛУМАЧЕННІ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ.....	128
МАРІЯ КЛІМАНОВА. ЕВОЛЮЦІЯ ПАРАДИГМАТИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ В МЕЖАХ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ ПРИКМЕТНИКІВ ПОЗИТИВНОЇ ОЦІНКИ (ВІД ДАВНЬО- ДО РАННЬООНОВОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКОГО МОВНОГО ПЕРІОДУ) .	134
ЮРІЙ КОВАЛЮК. МІЖВАРІАНТНІ ВІДНОШЕННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ТЛУМАЧНИХ СЛОВНИКІВ).....	137
ЛЮДМИЛА КОРОТКОВА. ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «КРЕАТИВНІСТЬ» ..	141
ОЛЬГА КОСОВИЧ. ЧИННИКИ ТА ПРИЧИНИ ПРОЦЕСУ НЕОЛОГІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ МОВИ.....	146
СВІТЛАНА КОЧЕРГІНА. СУЧАСНІ НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ У ЗІСТАВНОМУ АСПЕКТІ (НА ПРИКЛАДІ НАЗВ ПРОФЕСІЙ)	149
ІГОР КУЛЬЧИЦЬКИЙ, ЮЛІЯ ДАНЧЕВСЬКА, ІГОР ЛІХНЯКЕВИЧ. ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ОПИСУ МОВИ ПИСЬМЕННИКА	154
ЮЛІЯ ЛЕДНЯК, НАТАЛІЯ ІНДЕНКО. ОПРАЦЮВАННЯ НЕОЛОГІЗМІВ В УКРАЇНСЬКИХ ТЛУМАЧНИХ СЛОВНИКАХ, СЛОВНИКАХ ІНШОМОВНИХ СЛІВ, СИНОНІМІВ ТА АНТОНІМІВ 10-Х РОКІВ ХХІ СТ.....	158
ТЕТЯНА ЛЕЛЕКА. РЕАКТИВІЗАЦІЯ АНГЛОАМЕРИКАНІЗМУ БІЗНЕС В УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ.....	164
ЗОРЯНА МАЦЮК. КОЛЬОРОВЕ РІЗНОБАРВ'Я ФРАЗЕМ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ.....	167
ОКСАНА МИРОНЕНКО. РЕАЛІЗАЦІЯ ОБРАЗНО-ТРОПЕЇЧНИХ ЗАСОБІВ У ЗАГОЛОВКАХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ.....	172
АЛЛА МІЩЕНКО. КОНТРОЛЬОВАНІ МОВИ І РЕСТРИКЦІЯ ТЕХНІЧНОГО ТЕКСТУ.....	175
МАРИНА МОХОСОЄВА. ЕТИМОЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ ЛЕКСЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ СМАКІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ	180
ВЛАДИМИР ОВСЯННИКОВ. «СЛОВА-ХАМЕЛЕОНЫ»: ГИПОТЕЗА ЛИНН ВИССОН	185
МАРТА ПЕТРИШИН. СЕМАНТИКА ПРИКМЕТНИКІВ ЛІНІЙНОГО РОЗМІРУ В ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ГОМЕРІВСЬКОГО ЕПОСУ).....	190
ІРИНА ПОКРОВСЬКА. МЕВЛЕВІТСЬКА СТИХІЯ В ТУРЕЦЬКІЙ ЛЕКСИЦІ ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ	195
ВАЛЕНТИНА СУХОМЛИН. КОНЦЕПЦІЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ В.Г. АДМОНІ Й О.В. БОНДАРКА	198
ОЛЕКСАНДРА ПАЛЬЧЕВСЬКА. ОБРАЗИ-ЕТАЛОНИ ЯК ОСНОВА СТІЙКИХ НАРОДНИХ ПОРІВНЯНЬ З СЕМАНТИКОЮ ХВОРОБИ (ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ)	202
ТЕТЯНА ТОКАРЄВА. СТИЛІСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ).....	207
ОЛЕНА ТРОФІМОВА. ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З СОМАТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ НА ПОЗНАЧЕННЯ НЕГАТИВНИХ ЕМОЦІЙ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ.....	213
НЕОНИЛА ТХОР, ІРИНА ПОПИК. ПРИНЦИПЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ЗООНИМИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ В НАУЧНО-ПОПУЛЯРНОМ СТИЛЕ ДЖ. ДАРРЕЛЛА	218
РОСТИСЛАВ УГРИНЮК. ПАРАДИГМАТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ В ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІЙ СИСТЕМІ МОВИ.....	222
ОКСАНА ЧАЙКА. АРХЕТИПИ-СИМВОЛИ В СЕМАНТИЦІ УКРАЇНСЬКИХ, АНГЛІЙСЬКИХ ТА ПОРТУГАЛЬСЬКИХ ВЕСІЛЬНИХ ОБРЯДОВИХ НОМІНАТЕМ ..	225
ОЛЬГА БАРИНОВА. ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЕ КОЛОРАТИВОВ, ОБРАЗОВАННЫХ ОТ НАЗВАНИЙ ПРЕДМЕТОВ.....	230
ЯНА БЕЧКО. ФРАЗЕОТВІРНА АКТИВНІСТЬ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ВАРІАНТІВ АНГЛІЙСЬКИХ ДІЄСЛІВ BURN, FIRE	233
ЕЛЬДАР ВЕРЕМЧУК. СЕМАНТИКО-КОГНІТИВНИЙ АНАЛІЗ ЯДРА НОМІНАТИВНОГО ПОЛЯ КОНЦЕПТУ "SPACE" В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	236
ВІКТОРІЯ ГОНГАЛО. ДО ПИТАННЯ ПРО ЛІНГВІСТИЧНИЙ СТАТУС ПАРЕМІЙНИХ ОДИНИЦЬ.....	241
НАТАЛІЯ ГРИГОРЕНКО. СЕМАНТИКА НАЗВ БАЙДУЖОСТІ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ.....	246
ЛЕСЯ ДАШКО. АФЕКТОНИМ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ	250
КАРІНА ДОЛБІНА. МОТИВАЦІЙНІ ОЗНАКИ ЗООНІМІВ.....	253

<i>АНДРІЙ ЄВЧУК. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА СТРУКТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОЛІСЕМАНТИЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ</i>	255
<i>НАДІЯ ЗАСАНЬСКА. СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МІКРОПОЛІВ НЕСТАЧА/DEFICIENCY В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ</i>	261
<i>ОЛЬГА КОПЧАК. ТЕМАТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ КОМПОНЕНТІВ-ГЛЮТОНІМІВ У ПЕРСЬКИХ І УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ</i>	267
<i>ІРИНА КОРОТКА. ТИПОЛОГІЯ СЕМАНТИКИ РЕФЛЕКСІВ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ОСНОВИ *VHEL- 'ПУХНУТИ, НАБРЯКАТИ; РОСТИ' В ГЕРМАНСЬКИХ, СЛОВ'ЯНСЬКИХ ТА БАЛТІЙСЬКИХ МОВАХ</i>	270
<i>ВАСИЛЬ КОСТЕНЮК. СИНТАГМАТИЧНЕ СПОЛУЧЕННЯ V+PRŪP. "A" ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ ЗАСІБ СЕМАНТИЗАЦІЇ ПРОСТОРОВИХ ВІДНОСИН У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ</i>	275
<i>ОЛЕНА КУЛЬЧИЦЬКА. ДИНАМІКА СЕМАНТИКИ ТА СТИЛІСТИКИ ПЕЙОРАТИВІВ (НА ПРИКЛАДІ РОМАНІВ «ГОСПОДИНЯ» ТА «СВІТАНОК» СТЕФАНІ МАЙЕР)</i>	278
<i>ОКСАНА МАКАРОВА. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ІННОВАЦІЙ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТА ІТАЛІЙСЬКІЙ МОВАХ</i>	282
<i>ОЛЕНА МАТКОВСЬКА. ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРЕЦЕДЕНТНИХ АНТРОПОНІМІВ У СТРУКТУРІ АНГЛІЙСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ</i>	286
<i>ТЕТЯНА МЕДВЕДЄВА. СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ІНОЛЕКСЕМ У ТЕКСТАХ МАС-МЕДІА</i>	290
<i>СВЕТЛАНА НАСАКИНА. ФУНКЦІЇ ТОПОНІМОВ В РЕКЛАМЕ ФАРМАЦЕВТИЧЕСКИХ ПРЕПАРАТОВ</i>	293
<i>ОЛЕКСІЙ НІКІТЧЕНКО. ЗОРОВІ ВІДЧУТТЯ В АНГЛІЙСЬКИХ Й УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ (КОНЦЕПТУАЛЬНА ТА СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА)</i>	297
<i>ОЛЬГА ПАНЬЧАК. К ВОПРОСУ О СПОСОБАХ ОНИМНОЙ ОБЪЕКТИВИЗАЦИИ ЭМОЦИЙ В ИНТЕРНЕТ-ПРОСТРАНСТВЕ</i>	300
<i>МАРИЯ ПЕРЕПЕЛИЦА. ТИПЫ СТРУКТУРНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В ЗАГОЛОВКАХ МЕДИА-ТЕКСТОВ</i>	304
<i>СВІТЛАНА СВЄТОЧЕВА. СЕМАНТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ІМЕНІ ГЕРМАНСЬКОГО БОГА ЛОКІ</i>	308
<i>ТАРАС СІКОРСЬКИЙ. МОДЕЛЮВАННЯ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ ЛЕКСЕМИ "VALUE " (НА МАТЕРІАЛІ СЛОВНИКОВИХ ДЕФІНІЦІЙ)</i>	311
<i>ІРИНА СУИМА. ФАКТОРЫ. ВЛИЯЮЩИЕ НА ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКУЮ МАРКИРОВКУ СЛОЖНЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ СО ЗНАЧЕНИЕМ НАЦИОНАЛЬНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ</i>	314
<i>АНАСТАСІЯ ТАРАСОВА. ФРАЗЕОЛОГІЧНІ СЛОВНИКИ: СХІДНО-ЗАХІДНІ ПОРІВНЯННЯ</i> 318	
<i>АЛІНА ТИМОШЕНКО. КОРОТКІ ФОРМИ ПРИКМЕТНИКІВ В УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЯХ</i>	321
<i>ТЕТЯНА ТИМОЩУК. АНГЛОМОВНА ЛЕКСИКА КІНЕМАТОГРАФУ: ДІАХРОНІЧНИЙ АСПЕКТ</i>	325
<i>ІННА ТІЛЬНОВА. СИНКРЕТИЗМ ПЕРЕНОСНОГО ВЖИВАННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ</i>	330
<i>ІННА ФЕДІРЧИК. ІМЕННИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОСІБ У МОЛОДІЖНОМУ СЛЕНГУ</i>	334
<i>АНАСТАСІЯ ФЕДОРОВА. СЕМАНТИКА НОМІНАЦІЇ ТЕРМІНІВ ЛСГ 'ВЛАДА' В ІНДОЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВАХ</i>	338
<i>ОЛЕНА ХЛИПАЛО. ДО ПРОБЛЕМИ ПОЛІСЕМІЇ ТА ОМОНІМІЇ</i>	343
<i>АРТЕМ ШЕСТАКОВ. ЕТНОКУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА СТІЙКИХ СПОЛУЧЕНЬ ТА СЛІВ З КОМПОНЕНТОМ-ФЛОРНОМЕНОМ</i>	346
<i>ЛЮБОВ ЯНИШИНА. СЕМАНТИЧНІ НЕОЛОГІЗМИ В АНГЛІЙСЬКИХ РОМАНАХ ХІХ СТОЛІТТЯ</i>	350
<i>КАТЕРИНА ЯНЧУК. КОМПАРАТИВНА ФРАЗЕОЛОГІЧНА ОДИНИЦЯ ЯК ЛІНГВІСТИЧНИЙ ФЕНОМЕН</i>	355
1.2. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОНОМАСТИКИ ТА ТЕРМІНОТВОРЕННЯ	361
<i>ИГОРЬ МЕНЬШИКОВ. ДОКУМЕНТ КАК ПОНЯТИЕ И ТЕРМИН ПРИКЛАДНОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ</i>	361
<i>ВАЛЕНТИНА ПАРАЩУК. ЛЕКСЕМА YANKEE / ЯНКИ В ЕТНОНОМІНАТИВНОМУ ПРОСТОРІ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ</i>	364
<i>ОЛЬГА ПЕТРОВА. КОНОТОНІМИ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ</i>	369
<i>ОЛЬГА СКЛЯРЕНКО. ЩО ТАКЕ «КРЕАТИВНІ ВЛАСНІ НАЗВИ» ? (ТИПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)</i>	373

НАТАЛІЯ ЦИМБАЛ. СИНОНІМІЯ У ТЕРМІНОЛОГІЇ	377
ІРИНА АСМУКОВИЧ. ТЕРМІНОЛОГІЧНА НАСИЧЕНІСТЬ АНГЛІЙСЬКИХ АВІАЦІЙНИХ ФАХОВИХ ТЕКСТІВ	382
НАТАЛІЯ БІЯН. ГІПЕРО-ГІПОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ ТУРИЗМУ	386
ІЛОНА ДУЛЕПА. СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛЕКСИКИ	392
ЛАРИСА ЗАДОЯНА. ГЕНЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ЦУКРОВОГО ВИРОБНИЦТВА	397
VLADYSLAVA KLYMENYUK. MEANS OF EXPRESSING HOLOPHRASTIC CONSTRUCTIONS IN ENGLISH	401
СЕРГІЙ ЛЕЖНЬОВ, ВАЛЕНТИНА ЯНСОН. АНГЛОМОВНІ НЕОЛОГІЗМИ-ОНІМИ	405
ІРИНА ЛЯХ. ТЕРМІНОЛОГІЧНІ КОМПЗИТИ І СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ З ПОЗИЦІЇ НОМІНАТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ	408
ВОЛОДИМИР МАРТИН. ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛАТИНСЬКОЇ ХІРУРГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ VII КНИГИ ТВОРУ А. КОРНЕЛІЯ ЦЕЛЬСА "DE MEDICINA")	412
ОКСАНА ПЕТРЕНКО. СПОСОБИ ТВОРЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ НАУКОВО- ТЕХНІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ	416
ДІАНА ПЛИСАК. АНГЛІЙСЬКІ МЕДИЧНІ ТЕРМІНИ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ: ПРАГМАТИЧНА ПЕРСПЕКТИВА	422
МАР'ЯНА САЛАМАХА. МЕТАФОРИЗАЦІЯ ЯК ПРОДУКТИВНИЙ СПОСІБ УТВОРЕННЯ АНГЛОМОВНОГО ТЕРМІНА СФЕРИ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ	427
МАРИНА ТЕПЛОВА. ІСТОРИЧНІ ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ СИСТЕМНОГО КОМПЛЕКСУ НАУКОВИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ	432
КАТЕРИНА ХУДИК. АНТРОПОНІМ ЯК СЕКТОР ЕТНІЧНОГО ОНОМАСТИКОНУ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ АНГЛІЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ КАЗКИ	436
НАТАЛІЯ ШКОЛЬНА. АНГЛІЦИЗМИ У НІМЕЦЬКІЙ ФАХОВІЙ МОВІ ПРОМИСЛОВОЇ АВТОМАТИЗАЦІЇ	440
ОКСАНА ЮРЧЕНКО. ОНОМАСІОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ТЕРМІНІВ-СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ СВИНАРСТВА	445
1.3. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЛОВОТВОРУ	450
САНІЯ ЄНІКЄВА. ФОРМУВАННЯ ВІДОНІМНОЇ ЛЕКСИКИ СПОСОБОМ АФІКСАЦІЇ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ	450
ЮРИЙ ШЕПЕЛЬ. ДЕРИВАТОЛОГІЯ В ОБЩЕЙ ТЕОРИИ СИСТЕМ : ВОПРОСЫ СИММЕТРИИ И АСИММЕТРИИ	456
ВАСИЛЬ БОЙЧУК. ТИПИ ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ ІМЕННИКІВ-НАЗВ НЕОСІБ, УТВОРЕНИХ ЗА СЛОВОТВІРНОЮ МОДЕЛЛЮ «ІМЕННИКОВА ОСНОВА + НИК»: ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ	462
ВАСИЛЬ БЯЛИК. АФІКСАЦІЯ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТ МОВНОГО ЗНАННЯ В АНГЛІЙСЬКОМУ ЛЕКСИЧНОМУ НЕОКВАНТОРІ	467
ТЕТЯНА ВОЛОДИНА. ВТОРИННІ НОВОУТВОРЕННЯ У СЛОВОТВОРІ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ	472
ІННА ДЕМЕШКО. СЛОВОТВІРНА СИСТЕМА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В КОНТЕКСТІ АНТРОПОЦЕНТРИЧНОЇ ПАРАДИГМИ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ: МОРФОНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ	476
МАЙЯ ЖУЛІНСЬКА. СЕМАНТИКА ОЦІННИХ КОМП'ЮТЕРНИХ НЕОЛОГІЗМІВ	481
ЛЕСЯ КІНДЕЙ. ДО ПИТАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ АРХАЇЧНОЇ СУФІКСАЦІЇ: СУФІКС -УГА	484
ЛИНА МАЕВСКАЯ. ЯЗЫК РЕКЛАМЫ – ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ ЛАБОРАТОРИЯ ЯЗЫКОВОГО СЛОВОТВОРЧЕСТВА	487
ОКСАНА МАКСИМЕЦЬ. ФОРМУВАННЯ СЛОВОТВІРНОЇ СТРУКТУРИ ІМЕННИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗВУКОВИХ ПРОЦЕСІВ, ЩО СУПРОВОДЖУЮТЬ ДІЮ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ КІНЦЯ XVII – XX СТ.СТ.	493
ГАННА СКЛЯНИЧЕНКО. ГІБРИДНІ ПОХІДНІ СЛОВОТВІРНИХ ТИПІВ, УТВОРЕНИХ ЗА ДОПОМОГОЮ ЗАПОЗИЧЕНИХ ПРЕПОЗИТИВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ТА ПИТОМИХ ОСНОВ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ	498
ОЛЬГА БАДИК. ПРОДУКТИВНІ СПОСОБИ СЛОВОТВОРУ ІМЕННИКІВ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ СУБМОВІ ВЕТЕРИНАРІЇ	504

<i>ЄВГЕНІЯ ВОЛЯНСЬКА</i> . МОРФОНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НОВИХ СЛІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ.....	509
<i>ГАЛИНА ЗЮЗЬКІНА</i> . МОРФОНОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ І МОРФОНОЛОГІЧНІ КЛАСИ ЧЛЕНОВАНИХ АД'ЕКТИВНИХ ПОХІДНИХ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ.....	514
<i>ЮЛІЯ КАРАЧУН</i> . СТРУКТУРНО – СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ СЛОВОСКЛАДАННЯ НА МАТЕРІАЛІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ТЕКСТІВ ІЗ ЕЛЕКТРОТЕХНІКИ.....	520
<i>ВАСИЛЬ МАРКУ</i> . АГЕНТИВНІ ДЕРИВАТИВИ В АВТОРСЬКОМУ ДИСКУРСІ.....	524
<i>ЛЮДМИЛА ЧУМАК</i> . ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМНО-СТРУКТУРНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СЛОВОТВОРУ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	527
<i>ВІКТОРІЯ ЮШАК</i> . СЛОВОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ НАЗВ ПРОДУКТІВ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	532
РЕЦЕНЗІЇ	538
<i>КИЯК Т. Р.</i> РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ БЯЛИКА В. Д. «ЕПІСТЕМОЛОГІЯ ЛЕКСИЧНОГО КВАНТОРА».....	538

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
Філологічні науки
(мовознавство)

ВИПУСК 115

*«Наукові записки. Серія: Філологічні науки» внесені до списку видань,
в яких можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень
(постанова Президії ВАК України від 10.03.2010 р. № 1-05/2)*

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15525–4097Р від 22.06.2009 р.
«Наукові записки. Серія: Філологічні науки»
СВІДОЦТВО ПРО ВНЕСЕННЯ СУБ'ЄКТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ
ДО ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ ВИДАВЦІВ,
ВИГОТІВНИКІВ І РОЗПОВСЮДЖУВАЧІВ ВИДАВНИЧОЇ ПРОДУКЦІЇ
Серія ДК № 1537 від 22.10.2003 р.

Підписано до друку 28.01.2013. Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсет.
Друк різнограф. Ум.др.арк. 60. Наклад 300. Зам. № 7110.

РЕДАКЦІЙНО–ВИДАВНИЧИЙ ВІДДІЛ
Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
25006, Кіровоград, вул. Шевченка, 1.
Тел.: (0522) 28 59 84.
Факс.: (0522) 24 85 44
E-Mail.: mails@kspu.kr.ua